Alexandr Soljeniţîn

ARHIPELAGUL GULAG

1918-1956

ÎNCERCARE DE INVESTIGAŢIE LITERARĂ

Părţile a treia şi a patra

Traducere şi note ION COVACI

Editura UNIVERS
Bucureşti, 1997

Partea a TREIA
EXTERMINAREA PRIN MUNCA

„Numai aceia ne pot înțelege, care au mîncat o dată cu noi din acelaşi blid."
(Din scrisoarea unei huțulce, fostă zekă)

*

Ceea ce ar trebui cuprins în această parte este de necuprins. Pentru a concepe şi a pricepe acest sălbatic adevăr, trebuie să-ți fi tîrît vieți de-a rîndul zilele prin lagăre, prin aceste locuri unde, fără o înlesnire cît de cît, nu apuci să supraviețuieşti nici măcar unei singure condamnări, căci lagărele au fost născocite pentru exterminare.

Urmarea: toți cei ce au sorbit pînă la fund, cei ce au gustat mai din plin sunt în mormînt; ei nu vor vorbi niciodată. Esențialul despre lagărele Arhipelagului nu va fi spus de nimeni, nicicînd.

Şi este mult peste puterile unui condei solitar întreaga întindere a acestei istorii şi a acestui adevăr. În ce mă priveşte, m-am învrednicit doar de o fantă prin care se poate întrezări Arhipelagul, nicidecum de o vedere din turn. Dar, din fericire, au mai ieşit la suprafață cîteva cărți şi altele vor continua să apară. Poate că parcurgînd Povestirile din Kolîma ale lui Şalamov cititorul va simți mai aievea necruțătorul duh al Arhipelagului şi limitele deznădejdii omeneşti.

Dar pentru a afla gustul mării e de ajuns şi o singură înghițitură.

Capitolul 1
DEGETELE AUROREI

DEGETELE trandafirii ale zeiței Eos, cea atît de des invocată de Homer şi pe care romanii o numeau Aurora, au mîngîiat şi primii zori ai Arhipelagului.

Cînd compatrioții noştri au aflat de la BBC că, potrivit cercetărilor lui M. Mihailov, în țara noastră existau lagăre de concentrare încă din 1921, mulți dintre noi (şi mulți oameni din Occident) au fost siderați: atît de devreme? Chiar din 1921?

Fireşte că nu! Fireşte, Mihailov greşea, în 1921, ele, lagărele de concentrare, erau în plină activitate (organizarea lor era deja în curs de finalizare). Mult mai corect ar fi să spunem că Arhipelagul a luat naştere sub salvele „Aurorei".

Şi cum ar fi putut să fie altfel? Să ne gîndim puțin.

Oare nu ne-au învățat Marx şi Lenin că vechiul mecanism de constrîngere trebuie distrus şi, în locul lui, creat de îndată unul nou? Or, mecanismul de constrîngere include: armata (şi nu ne miră faptul că la începutul anului 1918 Armata Roşie era deja creată); poliția (înnoită şi transformată în miliție încă înainte de restructurarea armatei); tribunalele (de la 24 noiembrie 1917) şi închisorile. De ce, o dată instaurată dictatura proletariatului, ar fi trebuit să se tărăgăneze crearea unui nou tip de puşcărie?

Ce mai, a zăbovi îndeobşte cu puşcăria, fie ea veche sau nouă, nu se putea cu nici un chip. Încă în primele luni de după revoluția din octombrie, Lenin cerea „cele mai hotărîte şi mai draconice măsuri pentru întărirea disciplinei"*. Or, cum să iei măsuri draconice fără puşcării?

Ce putea aduce nou, în această materie, statul proletar? Ilici căuta căi nebătătorite. În decembrie 1919, el preconizează o suită de pedepse ce includea „confiscarea întregii averi..., privarea de libertate, expedierea pe front şi la muncă forțată, pentru toți cei ce încalcă prezenta lege".** Se poate constata prin urmare că ideea de frontispiciu a Arhipelagului – munca forțată - a fost avansată încă în prima lună de după octombrie.

De altfel, Vladimir Ilici nu s-a putut abține să reflecteze asupra viitorului sistem represiv încă pe cînd mai şedea, paşnic, la taclale cu prietenul lui Zinoviev pe înmiresmatele finețe din Razliv, în zumzet de bondari.

*Lenin, Sobranie socinenii (Opere), ed a 5-a, vol. 36, p. 217.

**Ibidem, vol. 33, p.176.

N.B.: Notele din subsolul paginii, marcate cu asterisc, aparțin autorului. Explicațiile abrevierilor şi cuvintelor derivate (cu excepția celor ce figurează în volumul I), precum si notele traducătorului, numerotate în cadrul fiecărui capitol, sunt amplasate la sflrsitul volumului. Reamintim că în versiunea românească s-a respectat maniera, uneori originală, a autorului de a ortografia o seamă de cuvinte, sintagme, denumiri de instituții, evenimente, precum si noțiuni specifice universului sovietic si gulagovist (n. t.).

Încă pe atunci, el estima, liniştindu-ne, că „reprimarea minorității exploatatorilor de către majoritatea foştilor robi salariați este, relativ, un lucru atît de lesnicios, simplu şi firesc, încît va cere mult mai puțin sînge... şi va costa umanitatea mult mai puțin decît reprimarea anterioară a majorității de către minoritate"*.
Ei bine, cît ne-a costat această reprimare „relativ lesnicioasă" de la începutul revoluției din octombrie? După calculele profesorului de statistică din emigrație LA. Kurganov, din 1917 pînă în 1959, fără a pune la socoteală pierderile pricinuite de război, numai lichidările teroriste, represiunile, foametea, mortalitatea sporită din lagăre, plus deficitul de populație creat prin scăderea natalității, ne-au costat... 66,7 milioane de vieți omeneşti (iar fără acest din urmă deficit - 55 de milioane). Şaizeci şi şase de milioane! Cincizeci şi cinci!
Rus ori străin - cum să nu-ți pierzi graiul?
Desigur, nu băgăm mîna-n foc pentru cifrele profesorului Kurganov, dar altele, oficiale, nu avem la dispoziție. De îndată ce vor fi tipărite cele oficiale, specialiştii le vor putea supune unei analize critice comparative, (încă de pe acum, au început să apară unele cercetări, bazate pe secretoasa şi lacunara statistică sovietică, - dar înfricoşătoarele cohorte ale celor uciși rămîn aceleaşi.)
Interesante ar putea fi şi cifrele ce urmează:
Ce organigramă avea aparatul central al temutei Secții a III-a, întinsă ca o cingătoare peste toată marea literatură rusă? La înființare - 16 oameni; în plină activitate - 45. Față de personalul unei secții guberniale a CEKA din fundul provinciei, e o cifră pur şi simplu ridicolă. Ori: cîți deținuți politici a găsit în țarista închisoare a Popoarelor revoluția din februarie? (E momentul să ne amintim că, printre „deținuții politici" din vechea Rusie, se numărau şi expropriatorii, tîlharii şi asasinii politici.) Undeva, toate aceste cifre există. Se pare că numai la Krestî(1) erau peste 50, încă 63 la Schlisselburg, vreo cîteva sute s-au întors din deportare şi din ocnele Siberiei (din Centrala Alexandrovsk au fost eliberați circa 200) şi apoi - cîți vor mai fi zăcut în fiecare închisoare gubernială! Interesant - cîți? Iată o cifră pentru Tambov, extrasă din ziarele locale ale vremii. Revoluția din februarie, deschizînd larg porțile închisorii din Tambov, a găsit acolo 7 (şapte) persoane. La cea din Irkutsk, mult mai mulți - 20. (E de prisos să mai amintim că, din februarie şi pînă în iulie 1917, nimeni nu a fost băgat la puşcărie pentru motive politice, iar după iulie au stat la închisoare tot doar indivizi izolați, în condiții cît se poate de lejere.)
Care a fost nenorocirea: cum primul guvern sovietic era unul de coaliție, o parte dintre comisariatele poporului au trebuit date socialiştilor-revolu-

*Ibidem p.90.

ționari de stînga şi, din nefericire, printre acestea a încăput pe mîna lor şi comisariatul poporului pentru justiție. Ghidat de putredele concepții mic-burgheze despre libertate, acesta aproape că a dus la ruină sistemul punitiv; s-au dat sentințe mult prea blînde, iar principiul înaintat al muncii forțate a fost, practic, ignorat. În februarie 1918, preşedintele SNK, tovarăşul Lenin, cerea creşterea numărului penitenciarelor şi intensificarea reprimării penale*, iar în mai, trecînd deja la directive concrete, dădea indicația** ca, pentru mită, să se administreze nu mai puțin de zece ani închisoare, plus zece ani de muncă forțată, adică, în total, douăzeci. O asemenea scală va fi putut părea, la început, pesimistă: cum, chiar şi peste 20 de ani va mai fi necesară munca forțată? Dar noi ştim că munca forțată s-a dovedit a fi o măsură cît se poate de viabilă şi că ea este foarte populară chiar după 50 de ani.

Personalul închisorilor a rămas, încă multe luni după octombrie, cel de pe vremea țarismului, atît că au fost numiți comisari ai penitenciarelor. Luîndu-şi nasul la purtare, temnicerii şi-au organizat propriul sindicat („Uniunea personalului din penitenciare") şi au instaurat în administrația închisorilor principiul eligibilității! Nici deținuții nu s-au lăsat mai prejos; şi ei aveau propria lor autoconducere. (Circulara NKIU din 24.04.18: oriunde este posibil, deținuții trebuie antrenați la autocontrol şi autosupraveghere). O asemenea emancipare a deținuților („libertinaj anarhist") nu corespundea, fireşte, obiectivelor dictaturii clasei de avangardă şi nici nu contribuia la curățirea pămîntului rusesc de insectele dăunătoare. (Ce să mai vorbim, dacă nici nu fuseseră închise capelele închisorilor şi, duminica, arestații noştri, sovietici, se duceau cu plăcere în lăcaşul Domnului, fie şi numai ca să se dezmorțească.)

Fireşte, nici temnicerii țarişti nu erau iremediabil pierduți pentru proletariat: cum-necum, ei dețineau o specializare importantă pentru obiectivele imediate ale revoluției. De aceea urmau „să fie selecționate din administrația penitenciară persoanele nu pe de-a-ntregul anchilozate şi abrutizate de moravurile temnițelor țariste (ce înseamnă „nu pe de-a-ntregul"? cum se poate determina acest lucru? Întrebînd dacă au uitat sau nu „Doamne, ocroteşte-l pe țar"?) şi susceptibile de a fi folosite pentru soluționarea noilor sarcini".*** (Bunăoară, pronunță clar „Da, să trăiți!", „Nu, să trăiți!" şi răsucesc fulgerător cheia în broască?) Bineînțeles, chiar şi clădirile închisorilor, celulele, gratiile şi lacătele, deşi la prima vedere păreau să fi rămas aceleaşi, acest lucru nu putea înşela decît o privire superficială: în realitate, ele dobîndiseră un nou conținut de clasă, o înaltă semnificație revoluționară.

*Ibidem, vol. 54, p. 391.
** Ibidem, vol. 50, p. 70.
***Culegerea Sovetskaia Iustiția (Justiția sovietică), Moscova, 1919, p. 20.

Şi totuşi, deprinderea tribunalelor - deprindere ce a dăinuit pînă la jumătatea anului 1918 - de a pronunța, în virtutea inerției, condamnări „la închisoare" şi iarăşi „la închisoare" încetinea sfărîmarea vechiului mecanism statal în materie penitenciară.

La mijlocul anului 1918, mai exact la 6 iulie, a avut loc un eveniment a cărui însemnătate nu toți o sesizează, eveniment cunoscut superficial sub formula „înăbuşirea rebeliunii socialiştilor-revoluționari de stînga". În realitate, a fost o lovitură de stat, cu nimic mai prejos decît cea din 25 octombrie. La 25 octombrie fusese proclamată puterea Sovietelor de Deputați, botezată, tocmai de aceea, putere sovietică. Dar, în primele luni, această nouă putere a fost substanțial umbrită de faptul că în sînul ei erau reprezentate şi alte partide, în afară de cel al bolşevicilor. Cu toate că guvernul de coaliție fusese alcătuit doar din bolşevici şi socialişti-revoluționari de stînga, în componența Congreselor panruse (II, III, IV) şi a VȚIK-urilor alese de acestea mai nimereau şi reprezentanți ai altor partide socialiste - socialişti-revoluționari, social-democrați, anarhişti, popular-socialişti. Ceea ce conferea amintitelor VȚIK-uri caracterul nesănătos de „parlamente socialiste". Dar, în primele luni ale anului 1918, printr-o serie de măsuri hotărîte, (susținute de socialiştii-revoluționari de stînga), reprezentanții celorlalte partide socialiste au fost fie excluşi din VȚIK-uri (prin propria decizie a acestora - procedură parlamentară originală), fie împiedicați să fie aleşi în ele. Ultimul partid alogen, ce alcătuia o treime din parlament (la al V-lea Congres al Sovietelor), erau socialiştii-revoluționari de stînga. Venise, în sfîrşit, vremea ca bolşevicii să se debaraseze şi de ei. La 6 iulie 1918, toți, pînă la unul, au fost excluşi din VȚIK şi SNK. Din acel moment, puterea Sovietelor de Deputați (prin tradiție denumită sovietică) a încetat să se mai opună voinței partidului bolşevicilor, îmbrăcînd formele Democrației de Tip Nou.

Abia începînd din această zi istorică s-a putut declanşa cu adevărat restructurarea vechiului mecanism penitenciar şi crearea Arhipelagului.*

Cît despre orientarea ce trebuia imprimată acestei mult dorite restructurări, ea era încă de mult lesne de sesizat. Nu arătase încă Marx, în „Critica programului de la Gotha", că unicul mijloc de reeducare a deținuților îl constituie munca productivă? Bineînțeles, cum avea să explice, mult mai tîrziu, Vîşinski, „nu acea muncă al cărei rezultat este secătuirea intelectului şi sufletului uman", ci „magicianul care, scoțîndu-i pe

*În limbajul de lemn şi, totodată, patetic al lui Vîşinski: „Procesul, unic în lume, de însemnătate istorică mondială, al creării, pe ruinele sistemului închisorilor burgheze, aceste „case ale morții", construite de exploatatori pentru oamenii muncii, a unor instituții noi, avînd un nou conținut social". (Culegerea Ot tiurem k vospitatelritm ucirejdeniiam (De la închisori la instituțiile de reeducare), Editura „Sovetskoe zakonodatelstvo" (Legislația sovietică), Moscova, 1934, p. 5).

oameni din neant şi nimicnicie, îi transformă în eroi".* De ce deținutul nostru nu trebuie să stea la taifas în celulă ori să frunzărească o cărțulie, ci trebuie să muncească? Pe simplu motiv că, în Republica Sovietelor, nu e loc pentru „trîndăvia silită", acest „parazitism impus", care a putut exista doar în orînduirea țaristă - ea însăşi parazitară - bunăoară la Schlisselburg. O asemenea inactivitate a deținuților ar fi venit pur şi simplu în contradicție cu principiile orînduirii muncitoreşti din Republica Sovietelor, consacrate în Constituția din 10.07.18: „Cine nu munceşte nu mănîncă". În consecință, dacă deținuții nu ar fi antrenați în muncă, ar trebui, în termenii noii Constituții, să li se taie rația de pîine.
Serviciul Punitiv Central al NKIU, înființat în mai 1918 (şi condus deja de bolşevici, întrucît după pacea de la Brest socialiştii-revoluționari de stînga părăsiseră guvernul), i-a expediat numaidecît pe zekii(2) de atunci la muncă („a început să organizeze munca productivă"). Pe plan legislativ, însă, inovația a fost consacrată abia după lovitura de stat din iulie, şi anume la 28 iulie 1918, în „Instrucțiunile provizorii privind privarea de libertate" (ele au rămas în vigoare de-a lungul întregului război civil, pînă în noiembrie 1920): „Deținuții condamnați la pedepse privative de libertate şi apți de muncă vor executa, obligatoriu, munci fizice").
Se poate afirma că aceste Instrucțiuni, promulgate la 23 iulie 1918 (la nouă luni după revoluția din octombrie), reprezintă piatra de temelie a lagărelor, actul de naştere al Arhipelagului (Cine va cîrti, aşadar, că naşterea lui a fost prematură?)
Necesitatea muncii forțate a deținuților (necesitate oricum clară pentru toți) a mai fost explicată la Congresul al VII-lea Panunional al Sovietelor: „Munca reprezintă modalitatea cea mai eficientă de a paraliza influența pervertitoare... a interminabilelor discuții dintre deținuți, în cursul cărora cei experimentați îi instruiesc pe novici".**
Cum foarte de curînd îşi făcuseră debutul şi subotnicele comuniste, acelaşi NKIU arăta că „este necesar ca (deținuții) să fie deprinşi cu munca comunistă, colectivă".*** Aşadar, deja însuşi spiritul subotnicelor comuniste trebuia preluat în lagărele de muncă forțată.
După cum se poate vedea, această epocă pripită a îngrămădit la mal o sumedenie de probleme, a căror soluționare avea să revină deceniilor următoare.
La Congresul al VIII-lea al RKP(b), din martie 1919, bazele „politicii privind reeducarea prin muncă" au fost incluse în noul program al parti-

* Culegerea Ot tiurem k vospitatelritm ucirejdeniiam (De la închisori la instituțiile de reeducare), Editura „Sovetskoe zakonodatelstvo" (Legislația sovietică), Moscova, 1934, p. 10).
** Otciot NKIU Vsesoiuznotnn Siezdu Sovetov (Raportul NKIU la Congresul Panunional al Sovietelor), p. 9.
*** Materiali NKIU (Materiale ale NKIU), ed. a VII-a, p. 137.

dului. Dar consacrarea organizatorică deplină a rețelei de lagăre avea să coincidă strict cu primele subotnice comuniste (12 aprilie - 17 mai 1919): Hotărîrile VȚIK privind lagărele de muncă forțată au fost adoptate la 15 aprilie şi 17 mai 1919.* Potrivit acestora, lagăre de muncă forțată urmau să fie organizate neîntîrziat (prin eforturile secțiilor guberniale ale CEKA) în fiecare oraş gubernial (după împrejurări - în perimetrul oraşului, într-o mînăstire, ori în vreun fost conac din apropiere) şi în cîteva județe (pentru moment, nu în toate). Capacitatea fiecărui lagăr trebuia să fie de cel puțin 300 de persoane (pentru ca, prin munca deținuților, să se poată amortiza atît cheltuielile cu paza, cît şi cele administrative). Lagărele urmau să se afle în subordinea Serviciilor Punitive Guberniale.

Şi totuşi, lagărele de muncă forțată nu au fost primele lagăre din RSFSR. Cititorul, care a dat de mai multe ori, în sentințele tribunalelor (Partea întîi, cap.8), peste formula „lagăr de concentrare", va fi crezut cumva că am greşit, că foloseam, din nebăgare de seamă, o terminologie ulterioară acelei epoci? Nu.

În august 1918, cu cîteva zile înaintea atentatului comis de Fanny Kaplan, într-o telegramă pentru Evghenia Bosh** şi comitetul executiv gubernial Penza (care nu izbutiseră să vină de hac unei răscoale țărăneşti), Vladimir Ilici scria: „Indivizii dubioşi (nu vinovați, ci dubioşi - A. S.) să fie internați într-un lagăr de concentrare din afara oraşului".*** Şi, în plus, „...să se aplice o teroare de masă necruțătoare" (decretul privind teroarea nu apăruse încă).

Iar la 5 septembrie 1918, la vreo zece zile după această telegramă, a fost promulgat Decretul SNK privind Teroarea Roşie, semnat de Petrovski, Kurski şi V. Bouci-Bruevici. În afară de indicațiile privind execuțiile în masă prin împuşcare, acest decret prevedea textual: „apărarea Republicii Sovietice de duşmanii de clasă prin izolarea acestora în lagăre de concentrare".****

Aşadar, iată unde - într-o scrisoare a lui Lenin, iar apoi într-un decret al SNK - a fost găsit, pentru a fi preluat şi consacrat de îndată, acest termen -lagăr de concentrare — unul din termenii majori ai secolului al XX-lea, hărăzit unui mare viitor internațional! Şi iată cînd - în august şi septembrie 1918. Cuvîntul în sine mai fusese utilizat, în primul război mondial, dar cu referire la prizonierii de război şi străinii indezirabili. Aici el este folosit pentru întîia oară cu trimitere la cetățenii propriei țări.

*Sobranie uzakonenii RSFSR za 1919 (Colecția de Acte legislative ale RSFSR pe anul 1919), nr. 12, p. 124 şi nr. 20, p. 235.

**Acestei cucoane, astăzi uitată, i se încredințase în acei ani (pe linia ȚK şi CEKA) soarta întregii gubernii Penza.

***Lenin, Ed. cit., pp. 143-144.

****,,Colecția de Acte Legislative ale RSFSR pe anul 1918", nr. 65, art. 710.

Transferul de sens este limpede: lagărul de concentrare pentru prizonieri nu este o închisoare, ci un loc indispensabil pentru concentrarea preventivă a acestora. Ei bine, iată că şi pentru compatrioții dubioşi se preconizau acum concentrări preventive extrajudiciare. Energica minte leninistă, imaginînd garduri de sîrmă ghimpată împrejurul unor oameni nejudecați, a găsit numaidecît şi sintagma potrivită -lagăre de concentrare.

De altfel, mai-marele tribunalelor militare revoluționare aşa şi scria: „Internarea în lagăre de concentrare dobîndeşte caracterul izolării prizonierilor de război" *. Adică, pe şleau: prin dreptul capturării, cu toate trăsăturile acțiunilor militare - dar împotriva propriului popor.

Şi dacă lagărele de muncă forțată ale NKIU intrau în clasa „locurilor comune de detenție", lagărele de concentrare nu aveau nimic de a face cu un „loc comun": ele se aflau în directa subordonare a CEKA, fiind rezervate elementelor deosebit de ostile şi ostatecilor. Desigur, ulterior, în lagărele de concentrare se putea eşua şi prin intermediul tribunalelor, dar, bineînțeles, ceea ce conta de fapt nu era condamnarea, ci criteriul ostilității**. Pentru o evadare din lagărul de concentrare, termenul de detenție era multiplicat (tot fără judecată) de zece ori! (în tonul epocii, nu-i aşa? „Zece pentru unul!", „O sută pentru unul!")(3) A doua evadare atrăgea împuşcarea (pedeapsă aplicată, fireşte, cu regularitate).

În Ucraina, lagărele de concentrare au fost înființate cu o anumită întîrziere, abia în 1920.

Rădăcinile lagărelor sunt adînci, numai că nu le mai ştim locul şi urma. Despre cele mai multe dintre primele lagăre de concentrare nu mai are cine să vorbească. Doar din ultimele mărturii ale celor ce au supraviețuit dintre primii pensionari ai acestor lagăre dacă se poate alege şi salva cîte ceva.

Amplasamentul preferat de autorități pentru lagărele de concentrare erau fostele mînăstiri: ziduri groase de jur împrejur, clădiri trainice şi, pe deasupra - goale (căci monahii nu sunt oameni, oricum trebuiau dați pe uşă afară). Lîngă Moscova, bunăoară, s-au înființat lagăre la mînăstirile Andronikovski, Novospasski, Ivanovski. În numărul din 6 septembrie 1918 al „Gazetei roşii" din Petrograd, citim că primul lagăr de concentrare „va fi organizat la Nijni Novgorod, într-o mînăstire de maici acum pustie... Pentru început, se preconizează să fie trimişi la Nijni Novgorod, în lagărul de concentrare, 5 mii de oameni" (s. n. - A. S.).

La Reavăn, lagărul de e concentrare a fost amplasat tot într-o fostă mînăstire de maici (Kazanski). Iată ce se relatează despre el. Erau inter-

* K. H. Danişevski, Revoliuționnîe Voennîe Tribunalî (Tribunalele Militare Revoluționare), publicație a Tribunalului Revoluționar al Republicii, Moscova, 1920, p. 40.

**Culegerea De la închisori.. ..

naţi aici negustori, preoţi, „prizonieri de război" (aşa erau numiţi ofiţerii capturaţi, care nu slujiseră în Armata Roşie). Dar şi lume fel de fel: tolstoistul I. E-v, al cărui proces ne este deja cunoscut, a nimerit tot aici). În cadrul lagărului funcţionau ateliere - de ţesătorie, de croitorie, de cizmărie şi se executau (în 1921 erau deja botezate aşa) - „munci comune" - de reparaţii şi construcţii în oraş. Cei internaţi erau scoşi la lucru sub escortă, dar unii meşteri - în funcţie de natura lucrărilor - erau lăsaţi să iasă şi fără pază; acestora oamenii le mai dădeau de mîncare prin casele lor. Populaţia din Reazau manifesta multă compasiune pentru privaţi („privaţi de libertate", şi nu deţinuţi, aceasta era denumirea lor oficială). Coloanelor în trecere li se dădea de pomană (pesmeţi, sfeclă fiartă, cartofi). Escorta nu împiedica aceste acte de caritate şi privaţii împărţeau totul frăţeşte. (La fiece pas - obiceiuri care nu sunt de-ale noastre, o ideologie care nu e de-a noastră). Cei mai norocoşi dintre privaţi erau afectaţi, ca specialişti, pe lîngă cîte o întreprindere (E-v, bunăoară, la Căile Ferate) - caz în care primeau permise de circulaţie în oraş (dar de înnoptat trebuiau să înnopteze în lagăr).

Hrana în lagărul de concentrare consta din (1921): o jumătate de funt de pîine (plus încă o jumătate de funt pentru cei care-şi făceau norma), dimineaţa şi seara – un crop, în timpul zilei - cîte un polonic de zămîrcă, de zeamă lungă, în care înotau cîteva zeci de grăunţe şi coji de cartofi.

Mai animau viaţa lagărului, pe de o parte, denunţurile provocatorilor (şi arestările ce urmau), pe de altă parte - cercul dramatic şi corul. Se dădeau concerte pentru locuitorii din Reazan în fosta casă a adunării nobililor, iar orchestra de suflători a „privaţilor" cînta în parcul oraşului. „Privaţii" îşi făceau tot mai multe cunoştinţe printre orăşeni, se contura o apropiere tot mai strînsă intre ei şi populaţie, ceea ce a sfîrşit prin a deveni intolerabil-aşa că „prizonierii" au început să fie expediaţi în Lagărele cu Destinaţie Specială din Nord.

Lipsa de fermitate şi regimul relativ blînd din lagărele de concentrare se explicau tocmai prin faptul că acestea se aflau în miezul vieţii civile. De aceea s-au şi dovedit necesare lagărele speciale din Nord. (Lagărele de concentrare au fost desfiinţate după 1922).

Această auroră a lagărelor merită privită atent, pentru a i se distinge toate reflexele.

La sfîrşitul războiului civil, din pricina cîrtelilor soldăţimii ţinute mai departe sub drapel, cele două armate muncitoreşti create de Troţki(4) au trebuit desfiinţate, ceea ce a dus, în chip firesc, la creşterea rolului lagărelor de muncă forţată în structura RSFSR. Spre sfîrşitul anului 1920, potrivit unor surse din ŢGAOR, în RSFSR existau 84 de lagăre în 43 de gubernii.* Dacă ar fi să dăm crezare unei statistici oficiale (deşi ţinută

*ŢGAOR, fondul 393, registrul 13, dosarul l v, fila 111.

secretă), în acestea erau internate pe atunci 25 336 de persoane, în afară de cei 24 400 de „prizonieri din războiul civil".* Ambele cifre, mai cu seamă a doua, mi se par substanțial diminuate, însă, dacă luăm în considerare faptul că aici nu intră cei internați în sistemul CEKA, în cadrul căruia, prin descongestionarea închisorilor, scufundarea barjelor şi alte forme de exterminare în masă, numărătoarea a reînceput de multe ori de la zero şi iarăşi de la zero - ele ar putea fi şi exacte. Oricum, ulterior toate pierderile au fost recuperate.

Primele lagăre de muncă forțată apar astăzi ca nişte entități impalpabile. Cei ce au fost închişi în ele n-au povestit, se pare, nimic nimănui - nu există nici un fel de mărturii. Scrierile beletristice şi memorialistica, vorbind despre comunismul de război, pomenesc despre execuții şi închisori, dar nu spun nimic despre lagăre. Ele nu se întrezăresc nici măcar printre rînduri, nici măcar în subtext. Unde erau aceste lagăre?... Cum se numeau?... Cum arătau?...

Instrucțiunile din 23 iulie 1918 aveau defectul capital (sesizat de toți juriştii) că nu suflau o vorbă despre diferențierea de clasă între deținuți, din care s-ar fi putut deduce că unii trebuiau tratați mai bine, iar alții mai rău. Dar ele prescriau regimul de muncă, singurul element ce ne permite astăzi să ne facem, cît de cît, o imagine. Ziua de muncă era stabilită la 8 ore. În febra inovațiilor, se hotărîse ca pentru orice muncă executată de deținuți, excluzînd corvezile din interiorul lagărului, să se plătească (ce monstruozitate! pana refuză să o transcrie) ... 100%, potrivit tarifelor practicate de sindicatele respectivelor ramuri. (Prin Constituție te obligau să munceşti, dar aveau de gînd să şi plătească după Constituție - nimic de zis). E drept, din retribuție se scădea costul întreținerii lagărului şi a pazei. Cei „conştiincioşi", beneficiau de un privilegiu: ei puteau locui în apartamente private, prezentîndu-se în lagăr numai la muncă. Pentru „hărnicie deosebită", se promitea eliberarea înainte de termen. Dar, în general, instrucțiunile nu conțineau indicații amănunțite privind regimul. Fiecare lagăr proceda după cum îi era voia. „În perioada edificării noii puteri şi avînd în vedere supraaglomerarea considerabilă a spațiilor de detenție, (s. n. - A. S.) nu era cazul să se insiste asupra regimului, cînd întreaga atenție era concentrată asupra descongestionării închisorilor.** Citeşti aceste cuvinte ca pe nişte cuneiforme babiloniene. Cîte întrebări dintr-o dată: ce se petrecea în nenorocitele acelea de închisori? „Regimul nostru penitenciar este revoltător... Cea mai scurtă detenție se transformă într-un calvar".*** Care erau cauzele sociale ale unei asemenea supraaglomerări? Prin „descongestio-

* ȚGAOR, fond 393, reg. 13, dos. I v, fila 112.
** „Materiale ale NKIU", 1920, fascicula VII.
***„Materiale ale NKIU", 1920, fasc. VII.

nare" trebuie să înțelegem execuții în masă, ori expedierea deținuților în diferite lagăre?
Şi ce înseamnă că nu era cazul să se insiste asupra regimului? Înseamnă că NKIU n-avea de gînd să-l mai apere pe deținut de arbitrarul comandantului de lagăr - nu e singura interpretare posibilă? Cum nu existau instrucțiuni privind regimul, în anii concepției juridice revoluționare, fiecare individ cu apucături despotice putea face cu deținutul ce voia??
Din modica statistică (oferită de aceeaşi culegere De la închisori...) aflăm că în lagăre se prestau mai cu seamă munci fizice grele. În 1919, doar 2,5% dintre deținuți lucrau în ateliere meşteşugăreşti; în 1920 - 10%. Este cunoscut, de asemenea, faptul că, la sfîrşitul anului 1918, Serviciul Punitiv Central (brr, ce denumire! - te ia cu frig) întreprindea demersuri pentru înființarea unor colonii agricole. Se mai ştie că, la Moscova, au fost alcătuite din deținuți cîteva brigăzi „de şoc", pentru repararea instalațiilor de apă, încălzire şi canalizare în clădirile naționalizate ale oraşului. (Vasăzică, aceşti deținuți - fără escortă, după cum ar fi normal să se creadă - bîntuiau cu ditamai cheile de lăcătuşerie, aparate de sudură şi țevi prin Moscova, pe coridoarele instituțiilor oficiale, prin apartamentele mărimilor vremii, chemați prin telefon de soțiile acestora, pentru reparații - şi uite că nu sunt pomeniți în nici un fel de memorii, nu figurează în nici o piesă de teatru, în nici un film.) Dar dacă printre deținuți nu se găseau asemenea specialişti? Se poate presupune că se făcea în aşa fel încît să se găsească.
Alte informații despre sistemul de închisori şi lagăre, aşa cum era el în 1922, ne oferă raportul - din fericire, păstrat - pe care l-a prezentat la cel de al X-lea Congres al Sovietelor şeful tuturor locurilor de detenție din RSFSR, tovarăşul Schirvindt.* În acel an, pentru întîia oară, toate locurile de detenție ale NKIU şi NKVD (cu excepția locurilor speciale de detenție ale GPU) au fost concentrate sub jurisdicția unică a Direcției Generale a Locurilor de Detenție (GUMZak) şi plasate sub aripa tovarăşului Dzerjinski. (Care, avînd sub cealaltă aripă locurile de detenție ale GPU, a vrut, insațiabil, să le dregătorească pe toate.) GUMZak reunea 330 de locuri de detenție, ce găzduiau 80-81 de mii de persoane private de libertate - număr sporit față de 1920 - „în acest an, se constată o creştere permanentă a populației penitenciare". Dar din aceeaşi broşură aflăm (p. 40) că, punînd la socoteală şi clienții GPU, niciodată nu s-au înregistrat mai puțin de 150 de mii de deținuți, iar uneori numărul lor ajungea la 195 de mii. „Populația penitenciară devine tot mai stabilă cantitativ (p. 10), „numărul celor ce parvin prin tribunalele revoluționare nu numai că nu scade, ci chiar manifestă o anumită tendință de creşte-

* Penitențiarnoe delo v 1922 godu (Problema penitenciară în anul 1922), Moscova, Tipografia închisorii guberniale Taganka din Moscova.

re" (p. 13). Iar în regiunile unde, recent, avuseseră loc tulburări - în guberniile centrale ale zonei de cernoziom, în Siberia, pe Don şi în Caucazul de Nord - numărul celor aflaţi sub anchetă reprezenta 41-43% din cifra totală a deţinuţilor, ceea ce indică o frumoasă perspectivă de expansiune a lagărelor.
În 1922, sistemul GUMZak includea: casele de reeducare prin muncă (adică închisorile cu regim de urgenţă), spaţiile de detenţie preventivă (pentru anchetă), închisorile de tranzit, cele pentru carantină şi izolare (Orlovskaia „nu-i mai poate adăposti pe toţi deţinuţii recalcitranţi", aşa că a fost repusă în funcţiune închisoarea Krestî, ale cărei porţi fuseseră cu atîta impetuozitate deschise în februarie 1917), coloniile agricole (unde terenul era curăţat de arbuşti şi buturugi prin mijloace manuale), casele de corecţie pentru minori şi - lagărele de concentrare. O industrie penitenciară în floare - ce mai! În închisori, „la fiecare cinci locuri revin 6 persoane şi ceva, dar există case de detenţie unde la fiecare loc revin mai mult de 3 persoane" (p. 8).
Despre clădirile închisorilor şi lagărelor aflăm că s-au degradat în aşa măsură, încît nu mai satisfac nici măcar exigenţele sanitare elementare, că sunt „într-o stare atît de precară, încît... unele corpuri şi chiar case de reeducare întregi au trebuit să fie dezafectate" (p. 17). Despre hrană: „în 1921, locurile de detenţie au avut de traversat o situaţie dificilă: nu s-au putut asigura raţiile de hrană pentru toţi deţinuţii." În 1922, datorită trecerii la finanţarea din bugetele locale, „situaţia materială a spaţiilor de detenţie trebuie considerată aproape catastrofală" (p. 2), comitetele guberniale au ajuns chiar să refuze acoperirea integrală a raţiilor pentru deţinuţi. La începutul anului, pentru 150-195 de mii de deţinuţi, Gosplanul a prevăzut doar 100 de mii de raţii, baremurile de hrană au fost diminuate, unele alimente nu s-au mai distribuit defel (trei pătrimi dintre deţinuţi au primit mai puţin de 1500 de calorii pe zi), iar de la 1 decembrie 1922, toate locurile de detenţie, în afară de 15, cele de importanţă unională, au fost complet eliminate din programul de aprovizionare cu alimente. „Deţinuţii suferă de foame" (p.41).
Statul îşi dorea, îşi dorea să aibă un Arhipelag, dar n-avea cu ce să -l hrănească!
Tarifele pentru lucrări fuseseră deja reduse. „Aprovizionarea materială a fost deosebit de nesatisfăcătoare... Este de aşteptat ca ea să devină catastrofală" (p. 42). „Aproape pretutindeni se resimte o acută penurie de combustibil. Mortalitatea pe întregul GUMZak reprezenta, în octombrie 1922, nu mai puţin de 1 %. Aceasta înseamnă că, în decursul iernii, aveau să moară peste 6% dintre deţinuţi, poate chiar 10%?
Toate acestea nu puteau să nu aibă repercusiuni şi asupra pazei. „Cea mai mare parte a personalului de supraveghere fuge, literalmente, de la slujbă, iar unii gardieni se dedau la speculă şi fac afaceri cu deţinuţii" (p. 43) - şi cîţi dintre ei îi mai şi jefuiesc! Se constată „înmulţirea considera-

bilă a delictelor de serviciu în rîndul personalului, împins la aceasta de foame." Mulți au trecut la munci mai bine plătite. „Există case de reeducare unde au rămas doar comandantul şi un singur gardian" (ne putem imagina cît de inapt pentru orice altceva) şi a trebuit să fie antrenați la activitatea de supraveghere deținuții înşişi - cei cu o comportare model". De ce tărie de caracter cu adevărat dzerjinskiană, de cîtă credință în cauza punițiunii comuniste a fost nevoie pentru ca acest Arhipelag muribund nu numai să nu fie desființat, prin trimiterea deținuților pe la casele lor, ci chiar propulsat spre un viitor luminos !

Ce se întîmplă în continuare? În octombrie 1923, deja la începutul anilor fără de nori ai NEP-ului (şi încă destul de departe de cultul personalității erau internate: în 355 de lagăre - 68 297 persoane private de libertate, în 207 case de reeducare - 48163, în 105 case de detenție şi închisori - 16 765, în 35 de colonii agricole - 2328, plus 1041 minori şi bolnavi.*

Şi toate astea fără lagărele GPU! Îmbucurătoare creştere! Cîrtitorii s-au acoperit de ruşine. Partidul a avut din nou dreptate: deținuții nu numai că n-au dat ortul popii, dar numărul lor aproape că s-a dublat, iar cel al locurilor de detenție a crescut chiar de peste două ori, nu s-a dărîmat nimic.

Încă o statistică sugestivă: supraaglomerarea lagărelor (creşterea numărului de deținuți devansa dinamica organizării lagărelor). La 100 de locuri bugetare, reveneau, în 1924 - 112 deținuți, în 1925 - 120, în 1926 -132, în 1927 - 177.** Cine a făcut puşcărie îşi dă seama foarte bine ce însemna pentru viața de zi cu zi din lagăr (priciuri, străchini la bucătărie, pufoaice) un loc pentru 1,77 deținuți.

Prin dezvoltarea sistemului de lagăre, s-a declanşat o curajoasă „luptă cu fetişismul penitenciar" din toate țările lumii, inclusiv din vechea Rusie, unde regimul nu s-a învrednicit să născocească altceva decît închisori şi iarăşi închisori. („Guvernul țarist, care a transformat întreaga țară într-o imensă temniță, îşi dezvolta sistemul penitenciar cu un soi de cinism rafinat"). ***

Deşi, pînă în 1924, nici în Arhipelag n-au existat suficiente „simple colonii de muncă", în aceşti ani, predomină „spațiile de detenție închise", al căror număr nu avea să scadă, de altfel, nici ulterior, (într-un raport din 1924, Krîlenko cere sporirea numărului de izolatoare cu destinație specială -pentru cei ce nu erau oameni ai muncii şi pentru cei deosebit de periculoşi din rindul oamenilor muncii (printre care avea să se prenumere, probabil, mai tîrziu, Krîlenko însuşi). Această formulare, a cărei

* ȚGAOR, fond. 393, reg. 39, dos. 48, filele 13, 14.

** A. A. Herzensohn, Borba s prestupnostiiu v RSFSR (Combaterea criminalității în RSFSR), „Iuridiceskoe izdatelstvo" (Editura Juridică), Moscova, 1928, p. 103.

*** Culegerea De la închisori..., p. 431.

paternitate îi aparţine, avea să intre ca atare în Codul reeducării prin muncă din 1924.)
Iar în pragul „perioadei de reconstrucţie" (aşadar, începînd din 1927), „rolul lagărelor - ce credeţi? acum, după toate victoriile repurtate? - ... creşte, ca mijloc de luptă împotriva celor mai periculoase elemente ostile, a sabotorilor, chiaburimii, a propagandei contrarevoluţionare".*
Aşadar, Arhipelagul nu va fi absorbit de abisurile mării. Arhipelagul va trăi!
Întocmai cum, la apariţia oricărui Arhipelag, înainte ca imaginea unei noi lumi să se înfăţişeze privirii noastre, undeva în adînc au loc importante deplasări ale unor roci de rezistenţă, şi la crearea GULag-ului s-au produs dislocări şi redefiniri majore, cvasiinaccesibile intelectului nostru. La început, un talmeş-balmeş primitiv: locurile de detenţie sunt guvernate de trei autorităţi: VCEKA - tov. Dzerjinski, NKVD - tov. Petrovski şi NKIU - tov. Kurski; în interiorul NKVD - ba GUMZak (Direcţia Generală a Locurilor de Detenţie, imediat după octombrie 1917), ba GUPR (Direcţia Generală pentru Muncă Forţată), ba din nou GUMZak; la NKIU - Direcţia Penitenciarelor (decembrie 1917), apoi Serviciul Punitiv Central (mai 1918) cu o reţea de secţii guberniale, care ţineau chiar congrese (septembrie 1920), rebotezată apoi, ca să sune mai acătării, în Serviciul Central pentru Reeducarea prin Muncă (1921). Se înţelege de la sine că o asemenea diseminare nu servea cauza punitiunii reeducative şi Dzerjinski se bate pentru o conducere unică. Tocmai la timp, se produce, aproape pe neobservate, contopirea VCEKA cu NKVD: de la 16 martie 1919, Dzerjinski devine, prin cumul, şi comisar pentru afacerile interne. Iar în 1922, aşa cum am mai spus, el obţine trecerea la NKVD, adică în mîna lui, şi a tuturor locurilor de detenţie ale NKIU (25.06.1922).
În paralel, a fost reorganizată şi paza lagărelor. La început, aceasta cădea în sarcina trupelor VOHR (Paza Internă a Republicii), apoi a celor din VNUS (Serviciul interior); în 1919, ele s-au contopit cu corpul VCEKA**, iar preşedinte al Consiliului lor Militar a devenit acelaşi Dzerjinski. (Şi cu toate acestea, cu toate acestea, pînă în 1924 se primeau sistematic plîngeri în legătură cu frecvenţa în creştere a evadărilor şi starea precară a disciplinei personalului.*** Abia în iunie 1924, printr-un decret al VŢIK-SNK, în corpul Gărzii de Escortă a fost introdusă disciplina militară, iar completarea acesteia cu efective a revenit Comisariatului Poporului pentru Marina Militară.****

*I. L. Averbah, Ot prestupleniia k trudu (De la infracţiune la muncă), sub redacţia lui Vîşinski, Editura „Sovetskoe zakonodatelstvo" (Legislaţia sovietică), 1936.
**Revista „Vlast' sovetov" („Puterea sovietelor"), 1919, nr. 11, pp. 6-7.
***ŢGAOR, fond. 393, reg. 47, dos. 89, f. 11.
****ŢGAOR, fond. 393, reg. 53, dos. 141, ff. l, 3, 4.

Şi tot în paralel au fost create, în 1922, Biroul central pentru înregistrări dactiloscopice şi Crescătoria centrală de cîini de pază şi urmărire.
Între timp, GUMZak-ul este rebotezat în GUITU, apoi în GUITL OGPU, al cărei şef devine şi şeful Trupelor de Escortă ale URSS.
Cîte frămîntări! Cîte scări, cabinete, santinele, permise de trecere, ştampile şi tăblițe indicatoare!
Din GUITL, progenitura GUMZak-ului se şi trage GULag-ul nostru!

Capitolul 2

ARHIPELAGUL SE NAŞTE DIN MARE

PE MAREA ALBĂ, unde vreme de jumătate de an nopțile sunt albe, insula Mare Solovki îşi înalță din ape bisericile albe, împresurate de zidurile de piatră ale Kremlinului, roşii-ruginii din pricina lichenilor aclimatizați aici, iar pescăruşii alb-cenuşii planează necontenit, cloncănind, deasupra Kremlinului.

„În această limpezime, ai zice că nu există păcat... Aici, natura pare a nu fi evoluat încă pînă la a cunoaşte păcatul" - aşa vedea insulele Solovki Prişvin(1).*

Fără noi s-au înălțat din mare aceste insule, fără noi au apărut pe întinsul lor cele două sute de bălți cu peşte, fără noi s-au umplut de cocoşi sălbatici, iepuri şi reni, căci vulpi, lupi şi alte fiare prădalnice n-au existat aici niciciînd.

Ghețarii se apropiau şi se îndepărtau, blocurile eratice de granit se îngrămădeau în jurul lacurilor; lacurile înghețau în gerul nopților de iarnă, marea vuia răscolită de vînt, acoperindu-se cu sloiuri, iar uneori cu întinderi compacte de gheață; aurorele boreale acopereau jumătate de cer; şi din nou se făcea ziuă, şi din nou vremea se încălzea; brazii creşteau, îngroşîndu-şi trunchiurile; păsările cloncăneau şi țipau, renii tineri răgeau - planeta se rotea cu întreaga ei istorie mondială, împărății se înălțau şi se prăbuşeau, dar aici tot nu existau fiare prădalnice şi nici oameni.

Uneori debarcau aici navigatori din Novgorod, care au şi inclus insula în platina(2) Obonejsk. Mai poposeau pe insulă şi karelieni. La jumătate de veac după bătălia de la Kulikovo şi cu o jumătate de mileniu înainte de GPU, au traversat marea de sidef, într-o luntrişoară, monahii Savvati şi Zosima, care au socotit drept sfînt acest ostrov fără animale de pradă. Ei au şi pus temeliile mînăstirii Solovki. De atunci au fost durate aici catedralele Uspenski şi Preobrajenski, biserica Useknovenie pe colina Sekirnaia, şi încă douăzeci de biserici, şi încă douăzeci de capele, schitul Golgofski, schitul Troiți, schitul Savvatievski, schitul Muksalmski şi puzderia de refugii singuratice pentru asceți şi schimnici, în colțuri retrase. S-a semănat muncă multă aici - mai întîi de către monahii înşişi,

*Numai monahii de aici i se păreau păcătoşi. Era anul de grație 1908 şi concepțiile liberale de atunci nu îngăduiau să scrii un singur cuvînt aprobator despre clerici. Dar nouă, celor ce am străbătut Arhipelagul, aceiaşi monahi aveau să ne apară ca nişte îngeri. Avînd posibilitatea să înfulece cît le era voia, la schitul Golgofsko-Raspiatski chiar şi de peşte, mîncare de post, îşi îngăduiau să se atingă numai la marile praznice. Avînd putința să doarmă pe săturate, îşi petreceau nopțile veghind şi (la acelaşi schit) citeau cît era ziulica de lungă, şi anul de lung, şi viața de lungă psaltirea, pomenindu-i pe toți creştinii pravoslavnici, vii sau morți. De parcă ar fi presimțit ce avea să fie aici mai tîrziu.

apoi şi de către ţăranii aparţinători mîuăstirii. Insulele au fost legate între ele prin zeci de canale. Apa din lac a fost adusă la mînăstire prin apeducte din lemn. Dar lucrul cel mai uimitor este digul Muksalma (sec. XIX), înălţat pe bancuri de nisip din blocuri de piatră pe care ai fi jurat că nimeni nu le poate clinti din loc. Pe Bolşaia şi Malaia Muksalma au început să pască turme bogate: monahilor le plăcea să se îngrijească de animale, fie ele domestice ori sălbatice. Pămîntul de pe Solovki s-a dovedit a fi nu numai sfînt, ci şi mănos, putînd hrăni multe mii de oameni.* În grădini se cultivau verze dulci, albe şi îndesate (cocenilor li se zicea „mere de Solovki"). Toate legumele se produceau pe insulă - şi ce legume! - existau chiar sere de flori, inclusiv de trandafiri. An de an dădeau în pîrg bostănăriile. A luat avînt meşteşugul pescuitului - cu năvodul pe mare şi cu undiţa în „juvelnicele mitropolitane". De-a lungul secolelor şi deceniilor, localnicii şi-au construit propriile mori pentru propriile cereale, propriile joagăre, propriile vase în propriile ateliere de ceramică, propria turnătorie şi propria fierărie, propria legătorie de cărţi, propriul atelier de pielărie şi propria căruţărie, ba chiar şi propria centrală electrică. Şi cărămizile cu profile complicate, şi micile nave maritime de care aveau trebuinţă localnicii şi le-au făcut cu mîna lor.

Numai că nici o dezvoltare în sînul unui popor nu s-a produs încă niciodată, nu se produce - şi oare se va produce vreodată? - fără a fi însoţită de ideea militară şi ideea penitenciară.

Ideea militară. Nu se poate ca nişte monahi zărghiţi să pur şi simplu trăiască pe o pur şi simplu insulă. Insula e situată la graniţa Marelui Imperiu, aşadar, va avea de luptat cu suedezii, cu danezii, cu englezii, aşadar, trebuie durată aici o cetate cu ziduri de opt metri grosime şi cu opt turnuri, şi în ziduri trebuie tăiate metereze înguste, iar în clopotniţa bisericii trebuie instalat un post de observaţie. (Şi într-adevăr, mînăstirea a trebuit să-i înfrunte pe englezi în 1808 şi 1854 - şi a rezistat; în lupta cu nikonienii, din 1667, Kremlinul a fost predat unui boier de la curtea ţarului de către monahul Teoctist, care a deschis o intrare secretă.)

Ideea penitenciară. Se poate ceva mai grozav? Pe o insulă izolată, ziduri zdravene de piatră! - un loc ideal pentru a-i priponi pe cei mai temuţi răufăcători, iar paza se asigură la faţa locului. Noi nu vă împiedicăm să vă mîntuiţi sufletele, în schimb voi păziţi-ne ocnaşii. (Cîte credinţe a spulberat, în istoria umanităţii, acest cumul penitenciar, la care s-au pretat unele mînăstiri creştine!)

Se va fi gîndit la toate astea Savvati, cînd a debarcat pe sfînta insulă?

Au fost internaţi aici eretici eclesiastici şi eretici politici. Aici au fost în-

*Specialiştii în istoria tehnicii afirmă că Filip Kolîciov(3) (care-şi ridicase glasul împotriva lui Ivan cel Groaznic) a introdus la Solovki o tehnică agricolă cu care, după trei secole, n-ar avea de ce să-ţi fie ruşine să te duci oriunde în lume.

temnițați Avraam Paliț̂n(4) (care a şi murit pe insulă) şi unchiul lui Puşkin, P. Hannibal(5) - pentru că simpatizase cu decembriştii. La adînci bătrîneți, a fost adus pe Solovki Kalnişevski, ultimul hatman al oastei zaporojene, care nu a fost eliberat decît după o îndelungată detenție, avînd peste 100 de ani.
Dar aceştia toți aproape că pot fi înşiruiți pe nume.*
Peste vechea istorie a închisorii mînăstireşti Solovki a fost aruncată, deja în epoca sovietelor, cînd insula devenise lagăr, mantia unui mit la modă, care, însă, a izbutit să-i inducă în eroare pe autorii de îndreptare şi descrieri istorice. Şi acum în unele cărți se poate citi că în închisoarea Solovki se practica tortura, că aici ar fi existat şi cîrlige pentru stîlpii de caznă, şi bice, că s-ar fi recurs şi la arderea cu fierul roşu. Dar toate acestea țin de arsenalul interogatoriilor din temnițele preelisabetane(6) ori ale inchiziției apusene, nu au nimic de a face cu temnițele mînăstireşti din Rusia îndeobşte şi au fost atribuite închisorii de aici de un cercetător sperjur şi ignorant.
Veteranii lagărului Solovki îl țin bine minte - era Ivanov histrionul, supranumit în lagăr „bacilul antireligios". Înainte vreme slujise ca posluşnic pe lîngă arhiepiscopul de Novgorod şi fusese arestat pentru că vînduse odoare mînăstireşti suedezilor. Pe Solovki a eşuat prin 1925 şi numaidecît a început să se agite, căutînd o cale ca să scape de muncă şi de moarte. S-a specializat în propaganda antireligioasă printre deținuți, devenind, fireşte, colaborator al ISC (Secția de anchetă şi informații, cum cu toată franchețea se numea acel organism insular). Nu s-a mulțumit, însă, cu atît: a reuşit să îmbrobodească Direcția lagărului emițînd ipoteza că monahii ar fi îngropat aici mari comori, drept care a fost înființată, sub conducerea lui, o comisie de săpături. Comisia a scurmat pămîntul vreme de mai multe luni, dar - vai! - monahii au dezmințit prezumțiile psihologice ale bacilului antireligios: nu îngropaseră nici un fel de comoară. Atunci, ca să iasă, totuşi, cumva basma curată, Ivanov s-a apucat să răstălmăcească destinația incintelor subterane ale mînăstirii - cămări şi încăperi cu rosturi gospodăreşti ori de apărare, susținînd sus şi tare că fuseseră celule sau camere de tortură. Instrumentele de tortură nu putuseră, fireşte, să se păstreze vreme de atîtea veacuri, dar un cîrlig, bunăoară, (de agățat şunci) atesta, incontestabil, faptul că aici fusese un stîlp de caznă. Cum în ce priveşte secolul al XIX-lea era mai greu să se justifice absența oricărei urme de schingiuiri, s-a conchis că,

*O închisoare de stat a existat pe Solovki din 1718. În anii '80 ai secolului al XIX-lea, comandantul districtului militar Sankt-Petersburg, marele duce Vladimir Alexandrovici, vizitînd insula, a găsit că garnizoana existentă aici era de prisos, si a retras soldații de pe insulă. Din 1903, închisoarea de pe Solovki şi-a încetat existența. (A. S. Prugavin, Monastîrskie tiurmî v borbe s sektantstvom (închisorile mînăstireşti în luptă cu sectele religioase), Editura Posrednik, pp. 78, 81).

„începînd din secolul trecut, regimul închisorii Solovki a fost considerabil îmblînzit". „Descoperirile" bacilului antireligios se asortau de minune cu paleta de culori a vremii, consolîndu-i întrucîtva pe şefii deziluzionați, aşa că au fost publicate în revista lagărului, „Insulele Solovki", apoi tipărite separat în tipografia locală, aruncîndu-se astfel, cu succes, o perdea de fum peste adevărul istoric. (Această punere la cale a fost considerată foarte binevenită, pentru că prospera mînăstire Solovki se bucura, în preajma revoluției, de mare faimă şi era venerată pe tot întinsul Rusiei).
Dar cînd puterea a trecut în mîinile oamenilor muncii, ce era de făcut cu monahii, aceşti obscurantişti înrăiți? Li s-au expediat comisari, conducători socialmente verificați, mînăstirea a fost declarată sovhoz, iar monahilor li s-a poruncit să se roage mai puțin şi să trudească mai mult spre binele muncitorilor şi țăranilor. Monahii munceau şi scrumbiile nespus de gustoase pe care le pescuiau, cu ştiința lor aparte de a arunca năvoadele tocmai acolo şi atunci cînd trebuia, erau expediate la Moscova, pentru a fi servite la mesele Kremlinului.
Numai că nenumăratele odoare adunate de mînăstire, mai cu seamă în sacristie, nu puteau să nu-i ispitească pe unii dintre ştabii şi activiştii nou-veniți. În loc să treacă în mîinile muncitorilor (adică ale lor), odoarele zăceau aici ca un inventar religios mort. Şi atunci, în oarecare contradicție cu codul penal, dar în deplină concordanță cu spiritul general al exproprierii valorilor dobîndite fără muncă, mînăstirea a fost incendiată (25 mai 1923), cu care ocazie o serie de clădiri au suferit stricăciuni. Din sacristie au dispărut numeroase odoare şi - lucrul cel mai important - au ars toate registrele de evidență, aşa că nu s-a mai putut stabili ce şi cît anume se dusese pe apa sîmbetei.*
Fără a mai face nici o anchetă, ce ne suflă nouă conştiința revoluționară (flerul?) - cine ar fi putut pune la cale incendierea averii mînăstireşti, dacă nu întunecata haită a monahilor? Aşa că ia să-i azvîrlim noi pe continent, iar pe Solovki să concentrăm Lagărele cu Destinație Specială din Nord. Monahi de optzeci şi chiar de o sută de ani i-au implorat în genunchi să-i lase să moară pe „pămîntul sfînt", dar, cu inflexibilitate proletară, au fost alungați cu toții, în afară de cei indispensabili: artelele pescăreşti** şi specialiştii zootehnişti de pe Muksalma; plus părintele Metodi, cel care pregăteşte varza murată; plus părintele Samson de la turnătorie şi alți asemenea folositori părinți. (Acestora li s-a repartizat un

*„Bacilul antireligios" a invocat şi acest incendiu pentru a explica de ce sunt atît de anevoios de găsit astăzi dovezile materiale ale existenței „sacilor de piatră" şi uneltelor de tortură.
**Acestea au fost mutate de pe Solovki abia prin 1930, şi de atunci pescuitul a încetat: nimeni nu mai putea descoperi în mare acele faimoase scrumbii, de parcă le-ar fi pierit urma.

colțişor al Kremlinului, într-o aripă separată de lagăr, cu ieşire prin Poarta Pescarilor. Li s-a spus comună de muncă şi, din milă pentru deplina întunecare a minții lor, li s-a lăsat, ca lăcaş de rugăciune, capela Sf. Onufrie, din cimitir.
Astfel s-a adeverit unul din proverbele preferate ale deținuților: „locul sfînt pustiu nu rămîne". Dangătul clopotelor a amuțit, s-au stins candelele şi lumînările cît statul de om, din biserici nu mai răzbătea zvonul liturghiilor şi al slujbelor nocturne, nu se mai murmura zi şi noapte psaltirea, iconostasele au fost dărîmate (nu şi cel din biserica Preobrajenski), în schimb - cekişti aroganți, cu mantale lungi pînă-n călcîie şi manşete negre, cu benzi la fel de negre, fără stele, la chipie - semnele distinctive ale unității Solovki; ei şi-au făcut apariția în iunie 1923, pentru a făuri un lagăr de exemplară severitate, mîndria Republicii muncitoreşti-țărăneşti.
Cu tot caracterul lor de clasă, lagărele de concentrare începuseră să fie considerate, la vremea aceea, insuficient de severe. Încă în 1921, au fost înființate, sub administrația CEKA, Lagărele cu Destinație Specială din Nord - SLON. Primele asemenea lagăre au fost organizate la Pertominsk, Holmogorî şi în imediata apropiere a oraşului Arhanghelsk.* Dar, după cît se pare, aceste locuri erau considerate greu de păzit şi lipsite de perspectivă pentru concentrarea unor mase mari de deținuți. Şi, în chip firesc, privirile autorităților au alunecat în vecinătate, spre gospodăria deja pusă la punct şi clădirile de piatră de pe insulele Solovki, aflate la douăzeci şi patru de kilometri de uscat, destul de aproape pentru temniceri, destul de departe pentru fugari şi vreme de jumătate de an fără legătură cu continentul - o nucă mai tare decît Sahalinul.
Ce trebuie înțeles prin Destinație Specială încă nu se preciza şi nu se comenta în Instrucțiuni, însă primului şef al lagărului de pe Solovki, Eichmans, lucrurile i se explicaseră, fireşte, la Lubianka, prin viu grai. Iar el, odată ajuns pe insulă, le-a explicat, la rîndul său, colaboratorilor apropiați.
***
Astăzi, pe foştii zeki, şi chiar pe oamenii simpli ai anilor '60, povestea insulei Solovki s-ar putea să nici nu-i impresioneze. Dar să se imagineze cititorul un om din Rusia cehoviană şi postcehoviană, un om din Secolul de Argint al culturii noastre, cum au fost supranumiți anii 1910, educat în acele vremuri, fie şi zdruncinat de războiul civil, dar totuşi deprins cu felul cum se hrăneau, cum se îmbrăcau şi cum comunicau între ei oa-

*Revista „Slovețkie ostrova" („Insulele Solovki"), 1930, nr. 2-3, p. 55, citind din raportul şefului SLON, tovarăşul Nogtev, la Kem. Cînd li se arată, astăzi, la gurile Ovinei, aşanumitul „lagăr al guvernului Ceaikovski"(7), excursioniştii trebuie să ştie că acesta este unul din primele „lagăre cu destinație specială din Nord" ale CEKA.

menii din acea epocă, şi abia apoi să intre pe porţile lagărului Solovki, prin tranzitul din Kem, o insulă mohorîtă, zisă Insula Popilor, fără un arbore, fără un tufiş măcar, legată de continent printr-un dig . Primul lucru pe care-l va vedea în acest obor golaş şi murdar va fi compania de carantină (deţinuţii erau, pe vremea aceea, împărţiţi în „companii", încă nu fusese inventată „brigada") îmbrăcată... în saci, da, în saci obişnuiţi: picioarele ies de jos ca dintr-o fustă, iar pentru cap şi braţe în pînză sunt practicate găuri (pare o născocire incredibilă, dar te pui cu inventivitatea rusului!?). Novicele va evita această vestimentaţie, el mai are încă propriile lui haine, dar, înainte de a apuca să examineze mai cu de-amănuntul sacii aceia, îl va vedea pe legendarul rotmistru Kurilko.**

Kurilko (întocmai ca şi schimbul lui, Beloborodov) îşi face apariţia dinaintea coloanei de deţinuţi în aceeaşi lungă manta cekistă, cu lugubre manşete negre. Pe vechiul postav de uniformă rusesc ele arată sinistru, ca un fel de prevestire a morţii. Aburcîndu-se pe un butoi ori pe alt eşafodaj aflat la îndemînă, Kurilko se stropşeşte la noii veniţi cu o neaşteptată şi şfichiuitoare mînie: „E-e-ei! Atenţie! Aici nu-i republică so-vi-etică, ci so-lo-vietică! Băgaţi la cap: încă nici picior de procuror n-a călcat pe pămîntul solovietic şi nici n-o să calce prea curînd! Mai aflaţi că n-aţi fost trimişi aici pentru reeducare! Nu poţi lipi cocoşatul de zid! Regulamentul? Îţi ordon „drepţi!" - iei poziţia de drepţi; „culcat!" - iei poziţia culcat! Cît despre scrisorile pe care le veţi trimite acasă - sunt bine, sănătos şi de toate mulţumit! Punct!..."

Muţi de uimire, nobili cu renume, intelectuali din capitală, preoţi ortodocşi şi musulmani, oameni cu chipuri oacheşe din Asia Centrală ascultă ce n-au auzit, n-au văzut şi n-au citit niciînd şi niciunde. Iar Kurilko, el, care n-a strălucit defel în războiul civil, dar îşi înscrie, prin acest istoric discurs de recepţie, numele în analele întregii Rusii, se ambalează, excitîndu-se tot mai mult la fiecare răcnet, la fiecare întor-

*În finlandeză, acest loc se numeşte Vegheraska. adică „sălaşul vrăjitoarelor".

**Povestea acestui Kurilko stîrneşte interesul. Poate cineva o să încerce vreodată să-i sta-bilească identitatea, în anii revoluţiei, nu era mare lucru să-ţi însuşeşti numele şi rangul oricui. Dar iată două indicii, pe care mi le-au furnizat cititorii, pentru orice eventualitate. Un colonel Kurilko a comandat, încă înainte de 1914, regimentul 16 de puşcaşi siberieni; la sfîrşitul războiului era general. Contuzionat într-o bătălie, primise Spada de aur, crucea Sfîntul Gheorghe şi numeroase alte ordine. Fiul lui, Igor, încă pe cînd mai făcea parte din corpul I de cadeţi din Moscova, a plecat pe front, unde a luptat, fiind decorat cu medalia şi apoi crucea Sfîntul Gheorghe. În primăvara lui 1915, a absolvit cursul intensiv la colegiul Alexandrovski, cu gradul de sublocotenent. Al doilea indiciu: un colonel Kurilko s-a numărat printre capii organizaţiei clandestine a gardiştilor albi din Moscova, în vara lui 1919. Organizaţia a căzut. Au urmat execuţii în masă (pînă la 7 000 de oameni?), dar Ivan Alexeev (tatăl corespondentului meu) şi fratele profesorului universitar I. Ilin, cunoscuţi numai de Kurilko, nu au fost deconspiraţi de acesta şi au scăpat teferi.

sătură de cuvînt ce i se pare găsită la țanc - şi mereu altele şi altele îi vin pe limbă, şlefuindu-se din mers.
Şi, autoadmirîndu-se şi zbierînd cît îl țin bojocii (iar în sinea lui spunîndu-şi, poate, cu bucurie răutăcioasă: unde ați stat pitiți, mă, raliaților, cînd noi ne băteam cu bolşevicii? V-ați închipuit că puteți sta ascunşi prin cine ştie ce găuri pînă trece furtuna? Ei bine, uite că v-au găbjit şi v-au adus aici! Acuma n-aveți decît s-o luați pe coajă pentru neutralitatea voastră împuțită!), Kurilko începe instrucția:
— Compania I carantină, bună ziua! (Trebuia răspuns scurt: „Ziua!..."). - Slab, încă o dată! Compania I carantină, bună ziua!... Slab!... Trebuie un „Ziua!" de să se-audă pe Solovki, pînă dincolo de strîmtoare! Cu două sute de oameni care strigă trebuie să se dărîme zidurile! Încă o dată! Compania I carantină, bună ziua!
După ce-i face pe toți să strige cum vrea el - şi pe mulți să cadă de-a-n picioarelea istoviți de atîta țipat - Kurilko trece la exercițiul următor, alergarea împrejurul stîlpului:
— Genunchii mai sus!... Sus genunchii!
Nici lui Kurilko nu îi e uşor, şi el arată ca un actor de tragedie către actul cinci, înainte de ultima crimă. Si, acelor oameni care cad, acelor oameni căzuți deja şi întinşi pe pămînt, cu un ultim horcăit, după o jumătate de ceas de instrucție, le făgăduieşte, într-o spovedanie de pură esență solovceană:
— O să vă fac să sugeți mucii morților!
Şi toate acestea sunt doar un prim exercițiu, de încălzire, din cele menite să frîngă voința noilor sosiți. În baraca din scînduri negre, putrede şi puturoase, li se va ordona să doarmă „pe-o coastă", ceea ce e încă viață dulce, căci numai cei ce vor avea cu ce să-i ungă pe şefii de grupă vor fi înghesuiți pe priciuri. Ceilalți îşi vor petrece noaptea stînd în picioare, între priciuri (iar cel pedepsit va fi plantat între hîrdău şi perete, pentru ca toți să-şi facă nevoile sub nasul lui).
Şi toate acestea se întîmplă în binecuvîntații ani de dinainte de „Marea Cotitură", de dinainte de „cult", de dinainte de „deformări", de dinainte de „încălcări", în anii O Mie Nouă Sute Douăzeci şi Trei - O Mie Nouă Sute Douăzeci şi Cinci... (Din 1927 va interveni o schimbare: pe priciuri vor fi instalați deținuții de drept comun, care-i vor „împuşca" cu păduchi smulşi de pe propria piele pe intelectualii înşirați pe interval în capul oaselor.)
În aşteptarea vaporului Gleb Boki,* deținuții vor mai avea de tras în

*Numit astfel în onoarea preşedintelui troikăi moscovite a OGPU, un student neterminat:
„Era student, student la Mine.
Dar socoteala nu-i mergea prea bine".
(Dintr-o „epigramă amicală" apărută în revista „Insulele Solovki", 1929, Nr. 1. Cenzura, neghioabă, nu a sesizat la ce dădea drumul.)

tranzitul de la Kem. Cîte unul va fi pus să alerge în jurul stîlpului strigînd întruna: „Sunt puturos, la greu nu duc, ba şi pe alții îi încurc", iar unui inginer care căzuse cărînd hîrdăul şi se năclăise din cap pînă-n picioare, nu i se va îngădui să intre în baracă - va fi lăsat să înghețe în scîrnă. Apoi, zbieratul şefului de escortă: „în echipa asta, nimeni nu rămîne în urmă! Escorta trage fără avertisment! înainte, marş!". Iar apoi, zăngănind închizătoarele: „Ne călcați pe nervi?" - şi, în plină iarnă, vor fi puşi să alerge pe gheață tîrînd după ei bărcile cu care aveau să traverseze ochiurile de apă. Iar dacă înghețul nu va fi venit încă, vor fi coborîți în hala vaporului şi înghesuiți cu atîta sălbăticie, încît pînă la Solovki vreo cîțiva se vor fi sufocat cu siguranță, nemaiapucînd să vadă mînăstirea cea albă ca zăpada, împresurată de ziduri cenuşii.
În primele ore petrecute pe Solovki, novicele va încerca, poate, pe propria-i piele, şi farsa numită baie de recepție: s-a dezbrăcat, primul băieş va răsuci mătura în butia cu săpun verde şi-l va mînji pe novice cu ea; al doilea îl va expedia cu un ghiont undeva în jos, pe o scîndură înclinată sau o scară; acolo, buimac, va primi în față o găleată cu apă deşertată de al treilea, iar al patrulea îl va ejecta în camera de reechipare, unde „bulendrele" îi vor fi fost deja azvîrlite de sus, claie peste grămadă. (În această farsă se întrevede întreg GULAG-ul! şi cadența lui, şi prețul omului.)
Aşa îngurgitează novicele prima înghițitură de spirit solovcean - un spirit încă necunoscut de restul țării, dar care este viitorul spirit al Arhipelagului, creat acum, pe insulele Solovki.
Şi aici novicele va vedea oameni îmbrăcați în saci; ori purtînd haine obişnuite, „civile", care mai noi, care mai jerpelite; ori scurte vătuite, de croială aparte, cusute aici, pe Solovki, din resturi de mantale (e un privilegiu, semnul că eşti cineva, aşa sunt îmbrăcați cei din administrația lagărului), ca şi şepcile „Solovki", din acelaşi material. Brusc, îşi face apariția printre deținuți un cetățean... în frac!, ceea ce, însă, nu miră pe nimeni, nimeni nu se întoarce, nimeni nu pufneşte în rîs. (Căci fiecare poartă ce are. Ăsta, sărmanul, a fost arestat în restaurantul „Metropol", aşa că nu-i rămîne decît să-şi ispăşească termenul de condamnare în frac.)
„Visul multor deținuți" - astfel numeşte revista „Insulele Solovki" (1930, Nr. 1) obținerea de îmbrăcăminte standard.* Numai în colonia de copii toată lumea primeşte haine. Dar femeilor, bunăoară, nu li se dau nici

*Cu anii, toate valorile se răstoarnă cu susul în jos, şi ceea ce era socotit un privilegiu într-un lagăr cu Destinație Specială din anii '20 - a purta uniforma administrației - va deveni o corvoadă într-un lagăr special din anii '40; aici, un privilegiu va fi să nu porți uniformă, ci să ai măcar un lucrusor de-al tău, fie şi o căciulă. Cauza nu e doar economică, poartă şi amprenta timpului: un deceniu arborează drept ideal apropierea de general, următorul - îndepărtarea de el.

lenjerie, nici ciorapi, nici măcar o basma de pus pe cap - te-au înşfăcat, cumătră dragă, în rochie de vară, n-ai decît să o porți cît e iarna polară de lungă. Se întîmplă ca mulți deținuți să stea în barăcile companiilor numai în cămaşă şi izmene, neputînd fi expediați la lucru.
Această uniformă a administrației e la atît de mare preț pe Solovki, încît nimănui nu i se va părea bizară ori barbară o scenă ca următoarea: în plină iarnă, un deținut se dezbracă şi se descalță lîngă Kremlin, îşi predă cu grijă efectele şi aleargă, gol-puşcă, două sute de metri spre un alt ciopor de oameni, unde primeşte alte haine. Asta înseamnă că e transferat vremelnic de la Direcția Kremlinului la Direcția ramificației feroviare Filimonovo*, dar dacă-l predai cu îmbrăcăminte cu tot, beneficiarii s-ar putea să nu le mai restituie, ori să le schimbe, să te ducă cu preşul, adică.
Iată o altă scenă hibernală - aceleaşi moravuri, deşi cauza e alta. Lazaretul secției sanitare e considerat insalubru şi s-a primit ordin să fie spălat de sus şi pînă jos cu apă clocotită. Dar ce te faci cu bolnavii? Toate încăperile din Kremlin sunt ticsite, densitatea populației pe Arhipelagul Solovki o întrece pe cea a Belgiei (cum va fi fiind ea atunci în Kremlinul din Solovki?). Aşa că toți bolnavii sunt scoşi, pe păturI, în zăpadă, pentru trei ceasuri. Odată igienizarea terminată, sunt tîrîți îndărăt.
N-am uitat, sper, că novicele nostru e un produs al educației din Secolul de Argint? El nu ştie încă nimic nici despre Al doilea război mondial, nici despre Buchenwald. El îi vede pe şefii de grupă, în scurte din stofă de manta, salutîndu-se unul pe altul şi salutîndu-şi superiorii cu toată rigoarea militară, apoi îi vede tot pe ei urmărindu-şi muncitorii din subordine cu nişte pari lungi, jarchine (există deja şi verbul, binecunoscut tuturor, a jărchini). Mai vede şi cum săniile şi căruțele sunt trase nu de cai, ci de oameni (înhămați mai mulți la un atelaj) şi că pentru asta există, de asemenea, un cuvînt special - vridlo.(8)
Iar de la alți băştinaşi de pe Solovki va afla lucruri şi mai înfricoşătoare decît cele pe care le-a văzut cu ochii. I se va şopti funestul cuvînt Sekirka(9). E vorba de colina Sekirnaia. În biserica de acolo, jos şi la etaj, sunt amenajate carcere. Regimul de carceră e următorul: din perete în perete sunt fixate prăjini de grosimea unui braț şi deținuților pedepsiți li se ordonă să rămînă aşezați toată ziua pe prăjinile acelea. (Noaptea se culcă pe podea, dar unul peste altul, căci şi aici e supraaglomerație.) Prăjinile sunt plasate la o înălțime care nu-ți îngăduie să atingi cu tălpile duşumeaua. Nu-i uşor să-ți păstrezi echilibrul şi, din zori pînă-n seară, arestatul nu face altceva decît să încerce să nu cadă. Căci de îndată ce a căzut, dau năvală gardienii şi-l iau la bătaie. Ori: deținutul e scos afară, în capul unei scări cu 365 de trepte abrupte (construită de monahi,

*A fost prelungită pînă aici linia de cale ferată Staraia Rusa-Novgorod.

de la biserică şi pînă pe malul lacului, amenajat tot de monahi); i se leagă în spinare, pe lung, în chip de povară, un bălan (o bîrnă) cît el de mare şi e împins în jos (treptele sunt atît de abrupte, încît omul cu bîrna în spinare nu-şi poate menține echilibrul nici măcar pe cele două mici paliere).
Dar pentru prăjinici nu-i nevoie să urci pînă pe Sekirka, ele există şi în carcera din Kremlin, întotdeauna ticsită. Aici mai poți fi plantat în picioare pe un bolovan cu colțuri ascuțite, pe care, la fel, n-ai cum să-ți menții echilibrul. Iar vara - pe „buturugi" - adică gol-puşcă la cheremul țînțarilor. Numai că, în acest caz, cel pedepsit ar trebui supravegheat; mai bine-l legi, tot cum l-a făcut mă-sa, de un copac - atunci țînțarii îi vin singuri de hac. Iar pe timp de iarnă, dacă-l scoți pe deținut gol în ger, mai întîi îi torni în cap o găleată cu apă. Ori: companii întregi sunt culcate în zăpadă pentru te miri ce nesupunere. Ori: omul e cufundat pînă în gît în mocirla de la marginea lacului şi ținut acolo. Altă corecție: se înhamă un cal între două hulube, de hulube se leagă picioarele vinovatului, pe cal încalecă un gardian şi-l aleargă prin cioturile din rariştea pădurii pînă cînd gemetele şi urletele dindărăt se sting.
Novicele e strivit psihic încă înainte de a-şi începe viața solovceană - cei trei nesfîrşiți ani de condamnare. Dar cititorul se va pripi arătînd cu degetul - iată un sistem patent de anihilare, un lagăr al morții. Ei nu, nu suntem atît de rudimentari! În această primă zonă experimentală, aşa cum va fi ulterior în toate, şi în cea mai cuprinzătoare dintre ele - în URSS - noi nu acționăm fățiş, nu: ci interstițial şi complex - de aceea totul va fi atît de eficace şi de durabil.
În poarta Kremlinului îşi face apariția deodată un individ semeț, călare pe un țap, în spinarea căruia se ține cu vădită gravitate, şi nimeni nu rîde de el. Cine să fie? Şi de ce călare pe țap? E Degtiariov, odinioară dresor de cai (a nu se confunda cu Degtiariov, comandantul trupelor de pe Arhipelagul Solovki); a cerut să i se dea un cal, dar pe Solovki sunt foarte puțini cai, aşa că i s-a dat un țap. De ce această onoare? E şeful Pepinierei Dendrologice. Creşte arbori exotici. Aici, pe Solovki.
De la acest cavaler pe țap începe fantasticul solovcean. De ce arbori exotici pe Solovki, unde pînă şi ancestrala şi chibzuita gospodărie legumicolă a monahilor a fost devastată, iar legumele sunt pe sponci? Ei bine, arborii exotici la limita Cercului Polar sunt necesari pentru a demonstra că şi noi, pe Solovki, asemeni întregii Republici Sovietice, transformăm lumea, construim o viață nouă. Dar de unde semințe, de unde bani? Tocmai: pentru pepiniera dendrologică există fonduri, ele nu se găsesc doar cînd e vorba de alimentația muncitorilor folosiți la doborîrea arborilor (căci alimentația nu se asigură încă după bareme, ci după resursele existente).
Dar săpăturile arheologice? Exact, avem o Comisie de Săpături, care lucrează. E important să ne cunoaştem trecutul.

În faţa Administraţiei lagărului e un rond, în mijlocul căruia a fost aşezat un elefant simpatic, iar pe valtrapul lui - un „U" - adică U-SLON.(10) Acelaşi rebus - pe bonurile solovcene, care servesc drept monedă în acest stat septentrional. Ce simpatică mascaradă domestică! De fapt, totul e atît de nostim aici! Aşadar, bufonul de Kurilko n-a vrut decît să ne sperie?
Circulaţia monetară s-a menţinut stabilă vreme de mulţi ani în lagărele GPU. Bancnotele speciale contribuiau la izolarea şi mai temeinică a acestor locuri de detenţie. La sosirea în lagăr, chiar si funcţionarii de toate rangurile din administraţie şi escortă - cu atît mai mult deţinuţii - erau obligaţi să predea toţi banii sovietici pe care-i aveau asupra lor, primind în schimb nişte carnete cu „chitanţe de decont" (din hîrtie densă, cu filigran), avînd valori de 2, 5, 20 şi 50 de copeici sau 1, 3 şi 5 ruble. Emisiile diverşilor ani se distingeau prin semnăturile diferiţilor membri ai Colegiului OGPU: G. Boki, L. Kogan ori M. Berman. Deţinerea ilicită de monedă publică în lagăr se pedepsea cu împuşcarea. (Unul din rosturile acestei severităţi era acela de a îngreuia evadarea.) Pe teritoriul tuturor lagărelor GPU, pentru orice fel de plăţi se foloseau aceste chitanţe. La eliberare (dacă aceasta mai survenea vreodată...), posesorul le schimba din nou în monedă publică. După 1932, cînd sistemul de lagăre a proliferat masiv, toate aceste chitanţe au fost scoase din uz. (Precizări comunicate de MM. Bîkov.)
Există chiar şi o revistă a lagărului, numită la început tot „Elefantul" (apare din 1924; primele numere dactilografiate; începînd cu Nr. 9 tipărită în tipografia mînăstirii), şi devenită din 1925 „Insulele Solovki" (s-o rupem cu blestematul trecut monastic!). Începînd din 1926 - abonamente în toată ţara, mare tiraj, mare succes! Căci în anii '20 existenţa lagărului Solovki nu numai că nu era ţinută în secret, dimpotrivă, numele lui îţi bîzîia tot timpul în urechi. Pe Solovki se miza deschis, autorităţile se mîndreau pe faţă cu Solovki (aveau curajul să se mîndrească!), el era pomenit în cîntecele sovietice şi devenise subiect de simpatice şarje în cupletele de estradă. Căci clasele dispăreau (unde?) şi lagărul ar fi urmat să-şi trăiască, la rîndul lui, curînd, sfîrşitul.
Revista e supusă unei cenzuri de ochii lumii, deţinuţii (Glubokovski) scriu poezioare umoristice despre Troika GPU - şi trece! Apoi, de pe scena teatrului insular, ele îi sunt cîntate în faţă lui Gleb Boki, tocmai sosit în vizită:
„Cadouri ne-au promis, să ne ia ochii,
Vul, Vasiliev, Feldman şi Boki..."-,
iar şefilor le place! (Şi chiar că e măgulitor! Tu eşti un student neterminat şi deodată - pac! - drept în istorie.) Refrenul:
„Celor care ne-au trimis aici
Le-am păstrat cîte un loc pe prici.
Trei-patru anişori de priponire,

Şi veți avea o dulce amintire!"
- stîrneşte hohote de rîs! (Cine să ghicească aici o prorocire?...)
În 1927, revista şi-a întrerupt apariția: regimul o cotise - nu-i mai ardea de asemenea glume. Pentru ca ulterior, în 1929, după importantele evenimente petrecute pe Solovki şi trecerea tuturor lagărelor în regim de reeducare, să reapară, supraviețuind pînă în 1932.
Iar obrăznicătura de Sepcinski, fiul unui general pus la zid, atîrnă deasupra porții de intrare o placardă:
„Solovki - muncitorilor şi țăranilor!"
(Altă prorocire! - numai că asta n-a mai plăcut: au mirosit tîlcul şi au dat-o jos.)
Actorii din trupa dramatică poartă costume croite din odăjdii bisericeşti. „Şinele trosnesc". Perechi scălîmbe dansînd foxtrot pe scenă (putredul Occident) şi o triumfătoare forjă roşie pictată pe fundal (Noi).
Fantastică lume! Nu, e clar că nemernicul de Kurilko glumea!...
Mai există şi Societatea Etnografică Solovki, care publică studii şi cercetări proprii. Irepetabila arhitectură a secolului al XVI-lea şi fauna insulară fac obiectul unor lucrări scrise cu asemenea lux de detalii, cu atîta acribie ştiințifică şi aplicație la obiect, încît ai zice ca e vorba de nişte savanți excentrici, atraşi pe insulă de pasiunea lor ştiințifică, şi nu de prizonieri care au cunoscut deja Lubianka şi tremură de spaimă că vor ajunge pe Colina Sekirka, pradă roiurilor de țînțari, ori că vor fi atîrnați de hulube. Sălbăticiunile şi păsările de pe Solovki sunt parcă în ton cu blajinii etnografi: încă n-au fost împuşcate pe capete, încă n-au fost expulzate, nu par nici măcar speriate. În 1928, iepurii mai ieşeau în încrezătoare cîrduri la margine de drum, urmărind, cu ochii plini de curiozitate, deținuții escortați spre insula Anzer.
Cum se face că iepurii n-au fost exterminați? Novicelui i se va desluşi că sălbăticiunile şi păsările n-au de ce se teme aici, pentru că există un ordin al GPU: „Economisiți cartuşele! E interzis să se tragă, dacă ținta nu este un deținut!"
Aşadar, toată sperietura a fost doar o glumă. Dar deodată - strigăte de „Faceți loc!", „Faceți loc!" explodează în plină zi în curtea Kremlinului, la fel de ticsită ca prospectul Nevski - trei tineri cu mutre de filfizoni drogați (primul dintre ei sparge gloata de deținuți nu cu jarchina, ci cu cravaşa) tîrăsc de subțiori, în pas alert, un individ numai în cămaşă şi izmene, cu mîinile şi picioarele atîrnînd neputincioase - e un spectacol de groază să-i priveşti chipul curgînd, lichefiat parcă. Îl tîrăsc sub clopotniță. Acolo, sub arcadă, spre portița joasă de la baza turnului. E împins prin uşița aceea şi împuşcat în ceafă. Dincolo de prag sunt trepte ce coboară în pantă abruptă şi cadavrul se va prăvăli în beciul de jos. Pot fi împuşcați, într-o tranşă, 7-8 oameni. Apoi vor fi trimişi aici deținuți să scoată leşurile şi femei (mame şi fiice ale celor fugiți la Constantine pol(11), enoriaşe care au refuzat să se lepede de credința lor şi să se lase despărțite

de copii) să spele treptele *
Bine, dar nu se putea opera noaptea, pe tăcute? De ce pe tăcute? Ar fi fost un cartuş irosit. În aglomerația din faptul zilei, glonțul are valoare educativă, împuşcă parcă zece în loc de unul.
Dar execuțiile se făceau şi altfel - direct în cimitirul Sf. Onufrie, în spatele barăcii femeilor (fosta casă de oaspeți pentru peregrini) şi aleea care duce spre baraca aceea aşa se şi numea: aleea împuşcaților. Iarna, se putea vedea cum e dus într-acolo un om desculț, numai în cămaşă şi izmene (nu pentru tortură! - ca să nu se piardă îmbrăcămintea şi încălțările), avînd mîinile legate la spate cu sîrmă ghimpată.** Condamnatul trece mîndru, ținîndu-se drept şi fumîndu-şi, numai cu buzele, fără ajutorul mîinilor, ultima țigară din viață. (După ținuta asta puteau fi recunoscuți fără greş ofițerii, oameni cu cîte şapte ani de front la activ.
Întrebat de dispecer(12) ce profesie are, un băiețandru de 18 ani, fiul istoricului V. A. Potto, va ridica din umeri: „mitralior". Fraged cum era şi în plin război civil, nu apucase să-şi însuşească alta.)
O lume fantastică! Se întîmplă cîteodată şi aşa ceva. Multe se repetă în istorie, dar există şi combinații irepetabile, compacte în spațiu şi timp. Aşa a fost NEP-ul nostru. Aşa au fost şi începuturile lagărului Solovki.
Un număr foarte mic de cekişti (şi aceea, pesemne, trimişi aici în regim cvasidisciplinar), douăzeci pînă la patruzeci de indivizi, au debarcat aici pentru a ține la respect mii, multe mii de oameni. La început erau aşteptați mai puțini deținuți, dar Moscova turna, turna, turna. În prima jumătate de an, pînă prin decembrie 1923, se adunaseră deja peste 2 000 de prizonieri. Iar în 1928, numai în compania a 13-a (munci comune) ultimul din coloană răspundea la apel „376! Rînd de zece!" - ceea ce însemna 3 760 de oameni - şi la fel de numeroasă era şi compania a 12-a şi încă mai numeroasă „compania a 17-a", cum erau numiți cei ajunşi în gropile comune. Şi, în afară de Kremlin, mai existau şi taberele de muncă: Savvatievo, Filimonovo, Muksalma, Troițkaia, Zaiciki(13) (insulele Zaiațkie). În 1928, efectivul de deținuți ajunsese la circa şaizeci de mii. Şi cîți dintre ei vor fi fost „mitralieri" - soldați cărora, după ani de front, războiul le intrase în sînge? Din 1926 va începe şi afluxul

*Acum, pe pietrele peste care a fost tîrît deținutul acela, în această parte a curții, ferită de vînt, veseli turişti veniți să vadă faimoasa insulă țopăie ceasuri în şir jucînd volei. Ei nu ştiu. Şi dacă ar şti? Ar țopăi, cu siguranță, la fel.
De altfel, ghizii cărora le-a scăpat vreo vorbă despre faptul că aici a funcționat nu numai o mînăstire, ci şi un lagăr au fost daţi afară. Iar turiştii nu sunt lăsați să treacă dincolo de Insula Mare, ca să nu vadă nici Sekirka, nici chiar schitul Troițki (căci s-au păstrat pînă astăzi multe gratii de temniță, iar în uşi se mai văd urmele ferestruicilor prin care cei încarcerați primeau mîncarea) si nici schitul Savvatievski (unde mai există, de pildă, o carceră subterană în care, chiar si cînd afară e arşiță, înghețI în mai puțin de un minut).
**Stil solovcean reluat în pădurea Katin. Cineva îşi va fi amintit - tradiția? Ori propria experiență?

de recidivişti înrăiţi, de toate soiurile. Cum puteau fi ţinuţi în frîu şi împiedicaţi să se răscoale?
Numai prin groază! Numai cu Sekirka! Cu jarchinele! cu ţîncarii! Cu hulubele! Cu execuţiile în plină zi! Moscova expediază transport după transport, fără să-i pese ce forţe sunt disponibile la faţa locului, dar şi fără a-i lega de mîini pe cekişti cu cine ştie ce reguli ipocrite: tot ce se face pentru menţinerea ordinii e bun făcut şi, într-adevăr, nici picior de procuror nu va călca pe pămîntul solovcean.
Iar în al doilea rînd, un zăbranic străveziu cu gablonţuri: epoca egalităţii, Noile Solovki! Autoescortă! Autosupraveghere! Autocontrol! Comandanţi de companie, plutonieri, şefi de grupă - toţi din rîndul deţinuţilor. Autoactivitate de amatori şi autodistracţie!
Iar sub teroare şi sub zăbranic - cine? Ce fel de oameni? Aristocraţi de viţă veche. Militari de carieră. Filosofi. Savanţi. Artişti. Actori. Liceeni.
Iată cîteva nume de solovceni, păstrate de memoria celor ce au scăpat cu viaţă: Şirinskaia-Şahmatova, Şeremetieva, Sahovskaia, Fitztum, I.S. Delvig, Bagratuni, Assoţiani-Eristov, Hocheron de la Fosse, Sicvers, G. M. Osorghin, Klodt, N.N. Bahrusin, Aksakov, Komarovski, P. M. Vocikov, Vadbolski, Vonlearlearski, V. Levasov, O. V. Volkov, V. Lozino-Lozinski, D. Gudovici, Taube, V.S. Muromţev, fostul lider al Cadeţilor Nekrasov, finanţistul prof. univ. Ozerov, juristul prof. univ. A. B. Borodin, psihologul prof. univ A. P. Suhanov, filosoful prof. univ. A. A. Meyer, prof. univ. S. A. Askoldov, E. N. Danzas, teozoful Moebus, istoricii N. P. Antiferov, M. D. Prisiolkov, G. O. Cordon, A. L Zaozerski, P. G. Vasenko, istoricii literari D. S. Lihaciov şi Zeitlin, lingvistul LE. Anicikov, orientalistul N. V. Pigulevskaia, ornitologul G. Poleakov, pictorii Braz, P. F. Smotriţki, actorii L D. Kalugin (Alexandrinka), B. Glubokovski, V. L Korolenko (nepotul celebrului scriitor). în anii '30, spre sfîrşitul lagărului Solovki, aici a fost închis şi părintele Pavel Florenski.(14)
Oameni care, prin educaţie şi prin tradiţie, erau prea mîndri ca să se arate deprimaţi ori terorizaţi, ca să se vaiete ori să se plîngă de vitregia soartei, fie şi faţă de prieteni. De bonton era să primeşti totul cu zîmbetul pe buze, chiar condamnarea la moarte. Să ai aerul că toată această temniţă polară asurzită de urletul mării ar fi fost un mic incident neplăcut la un picnic. Să glumeşti. Să-ţi baţi joc de temniceri.
De aici elefantul pe chitanţele de decont şi în mijlocul rondului. De aici ţapul pe post de cal. În compania a 7-a i-au strîns pe actori? Atunci comandant să fie Kunst(15). Dacă există un Berri-Iagoda, el va fi şeful atelierului de stors bace.(16) De aici bancurile pe seama nătăfleţilor de la cenzura revistei. De aici, cupletele ironice. Gheorghi Mihailovici Osorghin are propria lui butadă: „Commeut vous portez-vous (cum vă simţiţi) pe insula asta? „A lagher com a lagher..."(17)
Tocmai această zeflemea, independenţa ostentativă a spiritului aristocratic îi iritau cel mai mult pe temnicerii semiîndobitociţi de pe Solovki.

În afară de fețele bisericeşti, nimeni n-avea voie să calce în ultima biserică activă a mînăstirii. Osorghin, profitînd de faptul că lucra la infirmerie, se strecoară pe furiş la slujba de Paşti, îi duce episcopului Piotr Voronejski, care fusese expediat pe Anzer aşa bolnav de tifos exantematic cum era, mantia şi Sfintele Daruri. Denunțat, e băgat la carceră şi condamnat la moarte. În aceeaşi zi, debarcă pe Solovki tînăra lui soție (nici el n-avea mai mult de patruzeci de ani). Osorghin îi roagă pe temniceri să nu-i întunece femeii bucuria acelei vizite. Făgăduieşte că n-o s-o lase să rămînă mai mult de trei zile, iar după plecarea ei n-aveau decît să-l împuşte. Şi iată ce înseamnă ținuta pe care anatema aruncată asupra aristocrației ne face s-o uităm - pe noi, cei ce scîncim la fiece mărunt ghinion, la fiece înțepătură: să petreci trei zile şi trei nopți cu soția, dar să n-o laşi să simtă nimic. Nici o aluzie, în nici o frază! Să nu ți se frîngă, nici măcar pentru o clipă, glasul! Să nu ți se împăienjenească ochii! O singură dată numai (soția lui mai trăieşte şi-şi aminteşte scena), în cursul unei plimbări pe malul lacului Sviatoe, întorcîndu-se pe neaşteptate spre el, l-a văzut cum îşi cuprindea între palme chipul schimonosit de durere. - „Ce-i cu tine?" - „Nimic!" s-a înseninat el pe dată. Ea ar fi putut să mai rămînă - el a convins-o să plece. Un semn al acelor vremi: a convins-o şi să ducă acasă îmbrăcămintea călduroasă, pretinzînd că, oricum, pentru iarna următoare, avea să primească haine de la infirmerie; erau lucrurile lui cele mai de preț: le-a lăsat familiei. Cînd vaporul s-a desprins de lîngă debarcader, Osorghin a lăsat capul în jos. Peste zece minute se dezbrăca pentru execuție.

Dar cineva a trebuit, totuşi, să-i dăruiască aceste trei zile. Aceste trei zile ale lui Osorghin, ca şi alte cazuri, arată în ce măsură regimul de la Solovki nu era încă supt sub carapacea sistemului. În atmosfera lagărului par a se fi îngemănat în chip straniu cruzimea atroce şi o ignoranță aproape blajină: unde vor duce toate astea? Care dintre caracteristicile lagărului solovcean vor deveni mlădițe ale marelui Arhipelag şi care dintre ele aveau să se usuce după prima înmugurire? Căci, totuşi, pe Solovki nu exista, deocamdată, convingerea generală şi fermă că în cuptoarele acestui Auschwitz polar se aprinsese deja focul şi că gurile lor erau deschise pentru toți cei ce apucaseră să fie debarcați aici. (Or, aşa a fost!...) Dezorienta, într-o oarecare măsură, şi faptul că termenele de condamnare erau foarte scurte: rareori zece ani, nu prea mulți - cu cinci, încolo - toți cu cîte trei ani. Nu se ghicise încă jocul de-a şoarecele cu pisica la care se deda regimul: înşfacă-l şi dă-i drumul, înşfacă-l şi dă-i drumul! Şi această patriarhală ignoranță - unde ne vor duce toate astea? - nu se putea să nu-şi pună amprenta pe comportamentul gardienilor recrutați dintre deținuți, ba, într-o oarecare măsură, şi pe cel al temnicerilor.

Oricît de răspicat sunau preceptele doctrinei de clasă - declarate, afişate pretutindeni, nicicînd disimulate - potrivit cărora stîrpirea era singurul

destin pe care-l merita duşmanul, exterminarea concretă a unui om viu, cu două picioare, cu păr, ochi, gură, gît şi umeri, era un lucru inimaginabil. Se putea admite că vor fi nimicite clasele, dar oamenii ce alcătuiau aceste clase ar fi trebuit - nu-i aşa? - să rămînă teferi. Rusul, crescut sub pulpana altor principii, pe cît de generoase, pe atît de difuze, nu putea distinge exact, de parcă ar fi purtat nişte ochelari prost aleşi, textele acestei doctrine atroce. Abia ieri luaseră sfîrşit lunile şi anii de teroare fățişă, dar lui, totuşi, nu-i venea să creadă!

Aici, pe cele dintîi insule ale Arhipelagului, se transmisese şi descumpănirea generală din acei ani pestriți - mijlocul deceniului al treilea, cînd întreaga țară nu apucase încă să se dumirească: oare totul era interzis? ori, dimpotrivă, abia acum totul era permis? Rusia mai credea atît de mult în frazele sforăitoare! Numai cîteva capete încruntate calculaseră deja şi ştiau cînd şi cum totul se va împlini cu asupra de măsură.

Cupolele au fost muşcate de foc, dar fundațiile sunt eterne... Un pămînt făcut să rodească la capătul lumii - şi iată-l lăsat în paragină. Culorile schimbătoare ale mării neliniştite. Lacuri cristaline. Sălbăticiuni încrezătoare. Oameni neîndurători. Albatroşi migrează spre golful Biscaya, la iernat, ducînd cu ei toate tainele primei insule a Arhipelagului. Dar ei nu le vor dezvălui nimănui pe plajele nepăsătoare, nu le vor dezvălui nimănui în Europa.

O lume fantastică... Şi una dintre primele fantezii efemere: lagărul e condus, în parte, de gardişti albi. Aşadar, Kurilko nu era o figură chiar întîmplătoare.

Iată cum stau lucrurile. În întreg Kremlinul există un singur cekist: ofițerul de serviciu pe lagăr. Asigurarea santinelelor la poartă (turnuri de pază nu există), a posturilor de supraveghere pe celelalte insule, ca şi capturarea evadaților, revin escortei. Pentru escortă sunt recrutați, în afară de civili(18), asasini de drept comun, falsificatori de bani şi alți infractori (însă nu şi hoți). Dar cine se va ocupa de toată organizarea internă, de Secția administrativă, cine va comanda companiile şi grupele? Că doar nu preoții, nu sectanții, nu nepmanii(19), nu oamenii de ştiință şi nici studenții (studenții sunt destul de numeroşi aici, dar un chipiu studențesc pe capul unui solovcean e o provocare, o impertinență, un stigmat şi o invitație la împuşcare). Cei mai potriviți ar fi foştii militari. Or, ce militari vei găsi aici, dacă nu ofițeri albi? Şi uite-aşa, fără nici un fel de convenție subterană şi probabil fără vreun plan prestabilit, se înfiripă colaborarea dinte cekişti şi gardiştii albi.

Unde le-a dispărut - şi unora, şi altora - principialitatea? E uluitor? E scandalos? - numai pentru cel ce e deprins cu analiza socială de clasă şi nu poate judeca altfel. Or, pentru un asemenea analist, totul pe lume stîrneşte mirarea, căci lumea şi oamenii nu vor încăpea nicicînd în jgheaburile lui preconcepute.

Cît despre temnicerii solovceni, ei vor angaja şi pe dracul gol, din mo-

ment ce li se refuză cererile de personal roşu. Directivă: deținuții să se autocontroleze (să se autoopreseze). Cui e mai bine să i se încredințeze o asemenea misiune?
Ei bine, eternilor ofițeri - faimosului „os soldățesc". Cum să nu-şi asume ei măcar organizarea vieții de lagăr (a opresiunii din lagăr)? Pot ei privi cu mîinile în sîn cum se vîră în treabă nişte nepricepuți şi nişte indolenți? Despre ce fac epoleții din sufletul omului am mai vorbit în această carte. (Un bob zăbavă: nu e departe vremea cînd şi comandanții roşii vor fi puşi la popreală; o să-i vedeți dînd năvală la autoescortă, întinzînd mîinile după puşca aceea de sperietoare, numai să cîştige încrederea autorităților!... Am mai spus: dar dacă ne-ar striga Maliuta Skuratov?...)
Şi apoi gardiştii albi îşi vor fi spus, în sinea lor, şi ceva de genul ăsta: eh, oricum ne-am dus pe copcă, totul s-a dus pe copcă, aşa că puțin ne pasă! Ori: „cu cît e mai rău, cu atît e mai bine" - o să vă ajutăm să trîntiți un lagăr atît de feroce, cum în Rusia noastră n-a existat de cînd lumea: să vi se ducă buhul de cît de barbari sunteți. Ori: toți ai noştri au acceptat să colaboreze: eu ce-oi fi, popă, să fac pe contabilul la magazie?
Şi totuşi, cea mai mare fantezie solovceană nu în asta consta, ci în faptul că, după ce şi-au adjudecat Secția Administrativă, gardiştii albi au declanşat o dispută cu cekiştii! Chipurile, lagărul o fi el al vostru pe dinafară, dar pe dinăuntru e al nostru. În consecință, cine şi unde va lucra stabileşte Secția Administrativă. Noi nu ne vîrîm nasul în afară, voi nu vi-l vîrîți înăuntru.
Ba bine că nu! Tocmai pe dinăuntru trebuia împînzit lagărul cu ciripitori ai Secției de Anchetă şi Informații! Asta era prima şi cea mai temută putere în lagăr - ISC. (Existau chiar operi(20) recrutați dintre deținuți - iată încununarea autosupravegherii!) Şi tocmai ISC a pornit războiul împotriva AC-ului albgardist. Toate celelalte secții – cultural - educativă, sanitară - care aveau să însemne atît de mult în viitoarele lagăre, erau aici firave şi jalnice. Lîncezea şi Secția economică - în frunte cu N. Frenkel, care ar fi trebuit să se ocupe de „comerțul" cu lumea exterioară şi de o inexistentă „industrie". Căile redresării ei nu se întrezăreau încă. Două forțe se confruntau - ISC şi AC. Totul începea de la tranzitul din Kem: un novice, ca poetul Al. Iaroslavski, bunăoară, se apropia de şeful de grupă şi-i şoptea ceva la ureche. Şeful de grupă, rostind cuvintele sacadat, milităreşte, răcnea: „Ai fost secret, vei fi patent! ".
Secția de Anchetă şi Informații patrona Sekirka, denunțurile, carcerele, dosarele personale ale deținuților. De ea depindeau eliberările înainte de termen şi execuțiile, ea se ocupa de cenzurarea scrisorilor şi controlul pachetelor, în competența Secției Administrative intrau repartizările la lucru, deplasările pe insulă şi etapările.
Secția Administrativă îi demasca pe ciripitori, trecîndu-i pe listele celor ce aveau să fie expediați cu proxima etapă. Ciripitorii erau vînați; ei fugeau şi se ascundeau în sediul ISC, dar erau găsiți şi acolo, oamenii

administrației spărgeau uşile ISC, îi umflau şi-i tîrau la convoaiele pregătite pentru etapare.*
(Erau expediați pe insula Kond şi la tăieri de pădure. Fantasticul continua şi aici: demascați şi pierduți, ei scoteau pe Kond gazeta de perete „Ciripitorul", unde, cu trist umor, continuau să se demaşte reciproc, reproşîndu-şi, de data asta, „excesul de zel" etc.)
La rîndul ei, ISC se răzbuna pe cei mai zeloşi colaboratori ai AC, întocmindu-le dosare, prelungindu-le termenele, expediindu-i pe Sekirka. Dar răfuiala era îngreuiată de faptul că, în interpretarea acelor ani, un seksot(21) deconspirat (art. 121 CP: „dezvăluirea, de către funcționarul public, a unor informații nedestinate publicității" - indiferent de intenționalitate şi de cît era împricinatul de „funcționar") era considerat infractor şi ISC n-avea cum să-l apere şi să-l scoată basma curată pe denunțătorul demascat. Ai fost prins -descurcă-te singur. Expedierea pe Kond era o acțiune cvasilegală.
Punctul culminant al „războiului" dintre ISC şi AC l-a constituit un caz din 1927, cînd albgardiştii au năvălit în sediul ISC, au spart seiful, de unde au extras, făcîndu-le publice, listele complete ale ciripitorilor – seksoți pierduți din acest moment pentru totdeauna! Ulterior, AC a început să se anemieze pe măsură ce treceau anii: numărul ofițerilor scădea, în locul lor fiind plasați tot mai mulți delincvenți de drept comun (bunăoară, „ciubarovții" -numiți astfel după răsunătorul proces al violatorilor din Leningrad.22). Şi, treptat, a fost anihilată.**
De fapt, din 1930 a început o nouă eră a lagărelor; în care Solovki nu mai era Solovki, ci un „lagăr de reeducare prin muncă" oarecare. Pe cer se înălța steaua neagră a ideologului acelei ere, Naftali Frenkel, şi formula lui devenise legea supremă a Arhipelagului:
„De la deținut trebuie luat tot ce se poate lua în primele trei luni; după trei luni, nu mai avem nevoie de el!"
***
Unde sunt acei Savvati, Zosima şi Gherman? Cui i-a dat prin cap o neghiobie ca asta - să trăieşti lîngă Cercul Polar, unde nu se pot creşte animale domestice, unde nu se poate pescui, unde nu se pot cultiva cereale şi legume?
O, meşteri ai părăginirii unui pămînt înfloritor! Să aduci atît de repede - într-un an, doi - o gospodărie monastică model la deplină şi ireversibilă ruină! Cum s-a obținut un asemenea rezultat? Jefuind şi cărînd în afa-

*E interesant de observat că, în zorii Arhipelagului, se începe tocmai cu lucrul la care ne vom întoarce şi noi în lagărele speciale de mai tîrziu: cu atacul împotriva ciripitorilor.
**Pînă în 1972, pe cerdacul schitului Savvatievski zăcea un manuscris - jurnalul unui zek din anii '20 (pesemne un polit, pentru că se descria acolo alimentația politicilor). Pe una din primele pagini era menționat atentatul săvîrsit de un tînăr albgardist asupra unui general cekist Mai departe n-a citit nimeni: manuscrisul a fost confiscat de KGB.

ră? Ori prăduind totul pe loc? Avînd la dispoziție mii de brațe de muncă nefolosite, să nu smulgi pămîntului nici un rod!
Rezervate pentru nedeținuți: laptele, smîntîna, carnea proaspătă şi minunata varză a părintelui Metodi. Pentru deținuți: batog putred, sărat ori uscat; zeamă lungă, cu arpacaş ori crupe de grîu, fără o urmă de cartof, niciodată ciorbă sau borş. De unde scorbutul - pînă şi „companiile pentru munci de birou" sunt năpădite de bube, ca să nu mai vorbim de cele de la comune... Din taberele de muncă îndepărtate se întorceau „etape patrupede" (într-adevăr: de la debarcader, deținuții se tîrau spre lagăr în patru labe).
Din banii primiți prin mandat de acasă, ai voie să cheltuieşti lunar 9 ruble - există o prăvălioară în capela lui Gherman. Pachete - unul pe lună, şi acela e deschis de ISC şi, dacă nu-i ungi, te anunță că la o bună parte din cele ce ți s-au trimis n-ai dreptul, bunăoară la crupe. În capela Nikolskaia şi în biserica Uspenski priciurile cresc pînă la patru etaje. Nici compania a 13-a, în aripa de lîngă biserica Preobrajenski, nu trăieşte mai în voie. Imaginați-vă, chiar lîngă poarta bisericii, o gloată compactă: trei mii cinci sute de oameni întorşi de la muncă se înghesuie „spre casă". Pentru a ajunge la cazanul cu apă clocotită se stă la coadă un ceas. Sîmbăta, apelurile de seară se prelungesc pînă noaptea tîrziu (întocmai ca slujbele bisericeşti de odinioară...) Cu igiena corporală e, bineînțeles, strictețe mare: vor, nu vor, toți sunt tunşi la zero şi li se taie bărbile (inclusiv preoților). Se taie şi din poalele veşmintelor lungi (îndeosebi ale raselor călugăreşti), căci ele sunt principalele surse de contaminare (dar cekiştii poartă mantale lungi pînă la călcîie). E drept, iarna, bolnavii şi bătrînii, care zac pe priciuri numai în cămăşi şi izmene ori în saci, n-au cum să ajungă din barăci la baie, aşa că păduchii îi mănîncă. (Morții sunt ascunşi o vreme sub priciuri, pentru a se obține, pe seama lor, o porție în plus, deşi asta e departe de a fi avantajos pentru cei vii: de pe cadavrul care se răceşte, păduchii migrează pe trupurile calde ale supraviețuitorilor.) În Kremlin există o Secție sanitară mizerabilă şi un spital la fel de mizerabil, dar în adîncul insulei - nici un fel de asistență sanitară.
Excepție face schitul Golgofsko-Raspiatski de pe Anzer, o tabără de muncă disciplinară, unde tratamentul se face prin... suprimare. Acolo, în capela Golgofskaia, zac, murind curînd de inaniție ori din pricina tratamentului dur, clerici ajunşi numai piele şi os, sifilitici, bătrîni invalizi şi tineri delincvenți de drept comun. La rugămintea muribunzilor şi pentru a-şi uşura existența, doctorul de la Golgofskaia le face deținuților fără speranță de însănătoşire injecții cu stricnina; iarna, leşuri hirsute, numai în rufăria de corp, zac în biserică îndelung. Apoi sunt duse în pridvor şi sprijinite de perete - aşa ocupă loc mai puțin - iar cînd sunt scoase de-a binelea afară, sunt împinse de-a dura de pe colina Golgofskaia.
Denumirea colinei şi a schitului e neobişnuită, ea nu se întîlneşte

nicăieri altundeva. Potrivit tradiției (manuscris din secolul al XVIII-lea, Biblioteca Publică de Stat, fondul Solovki), la 18 iunie 1712, ieromonahului Iov i s-ar fi arătat, la poalele acestei coline, într-o noapte de veghe şi rugăciune, Maica Domnului „ în cerească slavă " şi i-ar fi spus: „Această colină se va numi de acum înainte Golgofskaia, şi pe ea se vor înălța o biserică şi schitul Raspiatski. Şi ninsă va fi ea de suferinți fără număr." Au botezat-o şi au construit aşa cum li s-a spus, dar vreme de peste două sute de ani prevestirea a părut fără sens, nimeni nu vedea cum avea să se împlinească. După lagărul Solovki, nu se mai poate spune aşa ceva.
Cei ce au ajuns acolo prin 1975 spun că biserica e dărîmată (în anii '60 încă mai era în picioare), dar o parte din ziduri s-a păstrat şi pe unele dintre ele se mai disting urme de picturi murale.
La un moment dat (în 1928), la Kem a izbucnit o epidemie de tifos. Au murit 60% din cei aflați acolo, dar tifosul s-a extins şi pe Insula mare, unde în sala „de teatru" neîncălzită zăceau sute de tifici deodată. Şi cu sutele au ajuns în cimitir. (Ca să nu se încurce evidențele, dispecerii îi scriau fiecăruia numele de familie pe braț, şi cei în curs de însănătoşire îşi schimbau termenele de condamnare cu muribunzii încarcerați pe termene scurte, modificîndu-şi inscripția de pe braț.) Iar în 1929, cînd au început să fie expediați cu miile pe Solovki „basmaci", adică asiatici care nu acceptaseră puterea sovietică, aceştia au adus cu ei o molimă care făcea ca trupul omului să se acopere cu plăgi negre şi moartea celor contaminați era sigură. Nu putea fi vorba de ciumă ori de vărsat negru, cum credeau solovcenii, pentru că aceste două maladii fuseseră eradicate în Republica Sovietelor, aşa că bolii i s-a spus „tifos asiatic".
Nimeni nu ştia cum s-o trateze, aşa că era combătută în felul următor: cînd în celulă se declara vreun caz, aceasta era încuiată şi nimeni nu mai era lăsat să iasă de acolo; celor sechestrați li se strecura doar ceva mîncare prin uşă - pînă se curățau cu toții.
Cît de interesați am fi, din punct de vedere ştiințific, să stabilim faptul că Arhipelagul nu se recunoştea încă în Solovki, că progenitura nu-şi ghicea încă năravul din fire! Iar apoi să urmărim cum, treptat, acest năravi iese la iveală. Dar - vai! - nu aşa stăteau lucrurile! Cu toate că nu avusese de la cine învăța şi al cui exemplu să-l urmeze, cu toate că nu avea nici un fel de ereditate, Arhipelagul şi-a descoperit şi şi-a manifestat foarte curînd viitoarea personalitate. Avea să datoreze lagărului Solovki atît de mult din viitoarea lui experiență! Exista deja formula „a scoate de la muncile comune". Toți deținuții dormeau pe priciuri, iar cîte unii pe scînduri goale montate pe capre; companii întregi în biserici, iar alții - cîte 20 în celulă, iar uneori doar cîte patru, cinci. Unii îşi cunoşteau şi drepturile: să examineze ultimul transport de femei şi să-şi aleagă una (pentru mii de bărbați, erau la început o sută cincizeci - două sute, apoi mai multe.) Deja începuse lupta pentru locuri călduțe, obținute prin

servilism şi trădare. Kontrikii(23) fuseseră deja scoşi de la muncile de birou, pentru ca apoi să fie aduşi îndărăt, pentru că deținuții de drept comun mai mult încurcau lucrurile. Văzduhul lagărului era încetat de permanente zvonuri lugubre. Se întronase deja o regulă supremă de conduită: să n-ai încredere în nimeni! (Ceea ce congela şi înlătura mentalitatea „sufletului bun" din Secolul de Argint.)
Şi civilii începuseră să se dedulcească la viața de lagăr, ciupind tot ce se putea. Familiile lor obținuseră dreptul la bucătărese neplătite din lagăr, angajații civili puteau cere oricînd să li se trimită un om la spart lemne, o spălătoreasă, un croitor, un frizer. Eichmans aranjase să i se construiască, aici, lîngă Cercul Polar, o vilă. Pe cai mari pornise şi Potiomkin, fost vagmistru de dragoni, apoi comunist, cekist şi ajuns în cele din urmă şef al tranzitului din Kem. Deschisese acolo un restaurant, unde orchestra era alcătuită din studenți de la conservator, iar chelnerițele purtau rochii de mătase. Tovarăşii musafiri de la Direcția Generală a Lagărelor, veniți dintr-o Moscovă unde totul se dădea pe cartelă, puteau chefui regeşte aici la începutul anilor '30: la masă servea prințesa Şahovskaia, iar nota de plată era simbolică – vreo treizeci de copeici, acolo, restul - în contul lagărului. Numai că Kremlinul de pe Insula mare nu înseamnă lagărul în întregul lui. Adevăratul Solovki nu e nici măcar la schituri (unde, după plecarea socialiştilor(24), au fost amenajate tabere de muncă), ci la exploatările forestiere şi în taberele îndepărtate. Dar tocmai despre aceste locuri din fundul lumii e, astăzi, cel mai greu de aflat ceva, pentru că tocmai cei expediați acolo s-au prăpădit cu toții. Se ştie că, încă de pe atunci: toamna, deținuții nu erau lăsați să-şi usuce hainele; iarna, cînd veneau marile zăpezi, nu li se dădeau îmbrăcăminte şi încălțăminte călduroase; ziua de muncă depindea de normă, adică lua sfîrşit atunci cînd se îndeplinea norma, iar dacă nu se îndeplinea, în noaptea aceea echipa nici nu mai ajungea sub un acoperiş. Şi încă de pe atunci se „inaugurau" noi tabere, expediindu-se sute de deținuți în locuri complet neamenajate, unde nu călcase picior de om.
Dar se pare că pe Solovki, în primii ani, expedierea la munci istovitoare şi normele supradimensionate erau mai mult efectul unor accese de furie intermitente, nu deveniseră încă un sistem de constrîngere, economia țării nu conta încă pe ele, nu erau luate în calcul la aprobarea cincinalelor. În primii ani, SLON nu avea, după cît se pare, un plan economic ferm, cu indicatori stabiliți din exterior, şi nici nu se calculase cîte zile muncă-om erau necesare pentru gospodăria propriu-zisă a lagărului. De aceea se şi puteau schimba cu atîta uşurință, de azi pe mîine, muncile cu rost economic în pedepse: să cari apă dintr-o copcă în alta ori să muți bîrne dintr-un loc în altul şi îndărăt. Era multă cruzime în asta, da, însă şi ceva patriarhal. Cînd anihilarea prin muncă va deveni un sistem deliberat, faimoasele pedepse locale - a-l scoate pe deținut

ud în ger ori a-l lega de o buturugă lăsîndu-l pradă ţînţarilor - aveau să fie deja un lux, o irosire zadarnică a energiei torţionare.
Există o cifră oficială: pînă în 1929, în RSFSR au fost „cuprinşi" în muncă numai între 34 şi 41 la sută din totalul deţinuţilor* (nici nu se putea altfel, cu asemenea şomaj în ţară). E drept, sunt avute în vedere doar muncile „externe", nu şi activităţile gospodăreşti din lagărul propriu-zis. Dar nici acestea nu ajung pentru a acoperi restul de 60-65 de procente. Amintitul raport n-avea cum să nu se facă simţit şi pe Solovki. E sigur că, în anii '20, aici au existat mulţi deţinuţi fără vreo muncă permanentă (în parte şi pentru că nu aveau cu ce se îmbrăca) ori cu funcţii întru totul simbolice.
Acei primi ani ai primului cincinal, care a zguduit întreaga ţară, a zguduit şi lagărul Solovki. Noul (din 1930) şef al USLON-ului, Nogtiov, (acelaşi Nogtiov, comandantul schitului Savvatievski, care-i împuşcase pe socialişti) raporta „civililor" din oraşul Kem, „în rumoarea sălii uimite", cifre ca acestea: „Fără a lua în considerare propriile exploatări forestiere ale USLON, al căror număr creşte într-un ritm cu totul excepţional" numai pentru a onora comenzile „externe" ale Jelles şi Karelles, USLON a livrat în 1926 o producţie de 63 mii ruble, în 1929 - de 2 milioane 355 mii ruble (de 37 de ori mai mult!), iar în 1930 - una de trei ori mai mare. Se efectuaseră, de asemenea, în ţinutul Karelo-Murmansk, lucrări de construcţii rutiere a căror valoare a reprezentat în 1926 - 105 mii ruble, iar în 1930 - 6 milioane, adică de 57 ori mai mult.**
Dosnicul lagăr Solovki de odinioară, unde nu se ştia cum trebuie exterminaţi deţinuţii, îşi trăia, aşadar, sfîrşitul. Magicianul muncă sărise în ajutor!
Prin acelaşi tranzit din Kem, prin care fusese burduşit la înfiinţare, lagărul Solovki, ajuns acum la maturitate, a început, la sfîrşitul anilor '20 să se extindă în sens invers, pe continent. Şi cea mai grea încercare care-i putea aştepta acum pe deţinuţi era tocmai expedierea în aceste tabere de muncă continentale. Înainte vreme, pe continent aparţineau de Solovki doar Soroka şi tîrguşorul Sumski - posesiuni de coastă ale mînăstirii. Acum, buhăitul elefant(25) uitase de fruntariile mînăstireşti.
De la Kem spre apus, peste mlaştini, deţinuţii începuseră construcţia drumului de pămînt Kem-Uhta, proiect considerat cîndva aproape irealizabil.*** Vara deţinuţii se înecau, iarna degerau. Faţă de acest şantier, solovcenii manifestau o spaimă ce friza panica şi deasupra curţii Kremlinului stăruia îndelung ecoul ameninţării răstite: „Ce, ţi s-a făcut de Uhta ?"

*De la închisori..., p. 115.
*Revista „Insulele Solovki", 1930, Nr. 2-3, pp. 56-57.
** Revista „Insulele Solovki", 1930, Nr. 2-3, pp. 56-57.

Un al doilea traiect asemănător a fost cel spre Parandovo (de la Medvejegorsk). Aici, cekistul Gaşidze ordona să se implanteze în stîncă explozibil, urca pe stîncă aceea un număr de kaeri şi apoi se delecta urmărind prin binoclu cum sărea totul în aer.
Se povesteşte că în decembrie 1928, la Krasnaia Gora (în Karelia), ca pedeapsă (nu făcuseră norma) deţinuţii au fost lăsaţi să petreacă noaptea în pădure şi 150 de oameni au murit degeraţi. Era un procedeu obişnuit pe Solovki, aşa că nu există vreun temei de îndoială.
Mai greu de crezut e o altă relatare, potrivit căreia pe traiectul Kem-Uhta, lîngă cătunul Kut, în februarie 1929, o companie de circa 100 de deţinuţi pentru neîndeplinirea normei, a fost împinsă într-un foc aprins în pădure şi toţi zekii au ars de vii!
Despre acest lucru mi-a vorbit un singur om, aflat atunci prin apropiere: prof. univ. Dmitri Pavlovici Kallistov, veteran de pe Solovki, mort de curînd. Da, n-am adunat mărturii încrucişate despre acest episod (şi, pesemne, nimeni n-o să mai adune vreodată - despre multe lucruri nu se va putea consemna nici măcar o singură mărturie). Dar cei care-i lasă pe oameni să degere şi-i aruncă în aer - de ce n-ar putea să-i şi ardă de vii? Numai pentru că, tehnic, e mai dificil?
Cei ce preferă să dea crezare nu unor oameni în carne şi oase, ci literei tipărite, n-au decît să citească relatarea despre construcţia unui drum de către acelaşi USLON, cu aceeaşi zeki, în acelaşi an, dar de data asta în peninsula Kola:
„Cu mari dificultăţi a fost construit drumul de pămînt din valea rîului Belaia, pe malul lacului Budiarv, pînă la colina Kukisvumcior (Apatitî(26)) pe o distanţă de 27 kilometri, acoperindu-se mlaştinile – acoperindu-se cu ce credeţi? Aproape că-ţi vine cuvîntul pe limbă, nu-i aşa, dar, de, nu pe hîrtie... - cu trunchiuri de arbori şi rambleuri de nisip, netezindu-se relieful capricios al dealurilor pietroase, ale căror pante se surpau." Ulterior, USLON a construit acolo şi o cale ferată - „11 kilometri într-o singură lună de iarnă... - (de ce într-o lună? Şi de ce nu se puteau amîna lucrările pînă-n vară?) -... Obiectivul părea irealizabil. 300 000 de metri cubi de pămînt (dincolo de Cercul Polar! iarna! acela mai e pămînt? e ceva mai rău decît orice granit) au trebuit dislocaţi exclusiv prin mijloace manuale - cu tîrnăcopul, ranga şi lopata. (Măcar mănuşi le-or fi dat?) Numeroasele poduri întîrziau înaintarea lucrărilor. S-a muncit cîte trei schimburi pe zi, spărgîndu-se noaptea polară cu lumina petromaxurilor, defrişîndu-se brădetul, smulgîndu-se din rădăcină buturugile, în bătaia viscolului, care îngrămădea în drum nămeţi mai mari decît un stat de om.. ."*

*G. Fridman, Skazocinaia bîl (Poveste adevărată), revista „Insulele Solovki", 1930, Nr.4, pp. 43-44.

Recitiți. Acum închideți ochii. Şi acum imaginați-vă: dumneavoastră, un orăşean neajutorat, fervent admirator al lui Cehov - în acest infern de gheață! Dumneavoastră, un turkmen cu tichie brodată, în această noapte biciuită de viscol! Dezrădăcinînd buturugi!
Aceste lucruri se întîmplau în minunații şi luminoşii ani '20, înainte de orice „cult al personalității", cînd rasele albă, galbenă, neagră şi brună ale planetei priveau spre țara noastră ca spre făclia libertății.*
Aceste lucruri se întîmplau în anii cînd pe scenă se cîntau nostime cuplete despre Solovki.
Aşa, pe nesimțite - prin sarcini de producție - s-a destrămat ideea inițială de a crea pe insule un lagăr izolat cu destinație specială.
Arhipelagul, născut şi maturizat pe Solovki, îşi începea progresiunea malefică pe harta țării.
O problemă se punea: să i se aştearnă dinainte teritoriul acestei țări, fără a-i permite, totodată, să o cucerească, să o contamineze, să şi-o aproprieze, să o asimileze. Fiecare insuliță, fiecare ieşind al Arhipelagului trebuiau înconjurate de ostilitatea sparge-valului sovietic. Aceste două lumi puteau să se interstratifice, dar nu şi să se contamineze.
Căci raportul lui Nogtiov „în rumoarea sălii uimite" a fost prezentat, nu-i aşa, în vederea unei rezoluții, rezoluția oamenilor muncii din Kem (apoi - la gazetă! apoi - afişe pînă în ultimul cătun!):
„... ascuțirea luptei de clasă în interiorul URSS... şi primejdia de război, mai iminentă ca niciodată**... reclamă din partea organelor OGPU si USLON o şi mai mare coeziune cu oamenii muncii, o şi mai mare vigilență... Prin organizarea opiniei publice... trebuie combătute... orice cîrdăşie între cetățenii liberi şi deținuți, oferirea de adăpost evadaților, cumpărarea de la deținuți de lucruri furate şi aparținînd Statului, răspîndirea de către adversarii de clasă a feluritelor zvonuri duşmănoase pe seama USLON."
„Zvonuri duşmănoase" despre ce? Despre faptul că oamenii zac în lagăr fără nici o vină. Şi despre felul cum li se împuținează zilele acolo.
Şi alt punct al rezoluției: „... fiecare cetățean e dator să aducă fără întârziere la cunoştința..."***
Ticăloşii de civili! Se împrietenesc cu zekii, îi adăpostesc pe evadați!
Iată un pericol îngrozitor. Dacă nu se pune capăt la toate astea, nu va exista nici un fel de Arhipelag. Şi țara se va duce pe copcă. Şi revoluția se va duce pe copcă.
Şi drept răspuns, împotriva „zvonurilor duşmănoase" se lansează zvonuri cinstite, progresiste: că în lagăre sunt trimişi doar ucigaşi şi viola-

* O, Bertrand Russel! O, Hewlet Johnson (27) O, unde era conştiința voastră înflăcărată pe atunci?
** Revista „Insulele Solovki.", 1930, nr.2-3,.
*** Ibidem, p. 60.

tori, că fiecare evadat e un bandit primejdios! Zăvorîți-vă în case, staţi cu frica-n sîn, apăraţi-vă copiii! Vînaţi-i, denunţaţi-i. Veniţi în ajutorul organelor OGPU. Iar dacă cineva nu le acordă sprijin, „aduceţi la cunoştinţă" !

Acum, o dată cu expansiunea Arhipelagului, evadările s-au înmulţit: taberele de muncă la exploatările forestiere şi la construcţia de drumuri sunt ele aducătoare de moarte, dar nu e mai puţin adevărat că evadatul are sub tălpi un întreg continent, o speranţă, totuşi. De fapt, gîndul la evadare îi excita pe deţinuţi şi pe vremea cînd SLON era încă doar o insulă izolată. Credulii aşteptau să le treacă cei trei ani de condamnare, dar minţile mai clarvăzătoare pricepuseră deja că nici peste trei şi nici peste douăzeci si trei de ani n-au să mai vadă libertatea. Aşadar, şansa de a fi din nou liber sta numai în evadare.

Dar cum să evadezi de pe Solovki? Vreme de jumătate de an, marea e sub gheaţă - dar nu o gheaţă compactă, din loc în loc sunt desfundături, şi te doboară viscolul, şi te muşcă gerul, şi de jur împrejur - numai ceaţă şi negură. Iar primăvara şi cea mai mare parte din vară nopţile sunt albe. De pe vedetele ce patrulează în permanenţă se vede pînă hăt departe. Numai o dată cu prelungirea nopţilor, vara tîrziu şi toamna, începe sezonul favorabil. Şi nu pentru o evadare din Kremlin, fireşte, ci din taberele de muncă, unde cei ce au avut libertate de mişcare şi timp şi-au încropit, undeva în pădure, lîngă ţărm, o lotcă sau o plută si o şterg noaptea (uneori pur şi simplu călare pe un buştean), la voia hazardului, sperînd cel mai mult că vor da peste un vapor străin. Agitaţia gardienilor, ieşirea precipitată a vedetelor în larg erau pentru zeki semn sigur că avusese loc o evadare şi o veselă înfrigurare îi cuprindea pe solovceni, de parcă ei înşişi ar fi fost cei evadaţi. Întrebări şoptite: încă nu i-au prins? Încă nu i-au descoperit?... Foarte probabil, mulţi se înecau, fără să ajungă niciunde. Cîte unul, poate, reuşea să atingă ţărmul Kareliei - şi acela se ascundea, rămînînd mai tăcut ca un mort.

O celebră evadare în Anglia a avut loc de pe Kem. Temerarul (numele lui ne este necunoscut, ca să vedeţi ce orizont documentar avem!) ştia englezeşte, dar ascunsese cu grijă acest lucru. A izbutit să se strecoare la încărcarea unui transport de lemn de pe Kem şi a căzut la înţelegere cu englezii. Escorta a descoperit lipsa la apel, vaporul a fost reţinut pentru aproape o săptămînă şi percheziţionat de mai multe ori, dar evadatul - ia-l de unde nu-i. (Se pare că la fiecare percheziţie ce venea de pe ţărm, marinarii îl coborau peste bordul opus, cu lanţul ancorei, sub apă, unde el aştepta, cu un tub de respirat între dinţi, pînă trecea primejdia.) Cum pentru reţinerea vaporului se plăteau despăgubiri uriaşe, autorităţile au decis, în disperare de cauză, că deţinutul se înecase şi au dat drumul navei.

Şi tot pe mare a reuşit să evadeze grupul lui Bessonov, alcătuit din 5 persoane (Bessonov, Malzagov, Malbrodski, Sazonov şi Pribludin).

Si au început să apară în Anglia cărți, pare-se chiar în mai multe ediții (I. D. Bessonov, „Cele 26 de închisori ale mele şi cum am evadat de pe Solovki").*

Cartea lui Bessonov a stupefiat Europa. Şi, fireşte, autorul evadat a fost învinuit de exagerări. În plus, prietenii Noii Societăți nu trebuiau să dea crezare acestei însăilări calomnioase, pentru că ea venea în contradicție cu binecunoscuta deja descriere a paradisului de pe Solovki în gazeta nemțească „Rote-Fahne"(28) (nădăjduim că, ulterior, corespondentul ziarului a făcut el însuşi un sejur pe Arhipelag), precum şi cu albumele despre Solovki difuzate de reprezentanțele sovietice în Europa: hîrtie excelentă, fotografii veridice ale unor celule confortabile. (Nadejda Surovțeva, o comunistă de-a noastră din Austria, a primit de la reprezentanța din Viena un asemenea album, dezmințind apoi cu indignare calomniile care circulau în Europa. La ora aceea, sora viitorului ei soț ispăşea o condamnare pe Solovki, iar peste doi ani Surovțeva însăşi avea să-şi facă plimbarea „în cîrd", la izolatorul din Iaroslavl.)

Calomnie-calomnie, dar, oricum, o breşă supărătoare. Şi o comisie a VȚIC sub preşedința tov. Solz(29), „conştiința partidului", a fost trimisă urgent să vadă ce se întîmplă în acest nenorocit de lagăr (căci, pasămite, ei nu ştiau nimic!...) Dar comisia a inspectat numai calea ferată Murmansk-Leningrad. Şi nici acolo n-a făcut vreo ispravă. În ce priveşte insulele, s-a socotit oportun ca acolo să fie trimis - pardon, să fie rugat să facă o vizită - marele scriitor proletar Maxim Gorki, tocmai reîntors în patria sa proletară. Mărturia lui avea să constituie, cu siguranță, cea mai eficace dezmințire a acelor mîrşave mistificări fabricate în străinătate.

Devansînd evenimentul, zvonul a ajuns la Solovki; inimile deținuților au prins să bată mai tare, gardienii să se agite. Trebuie să-i cunoşti pe deținuți, ca să-ți poți imagina febra acelei aşteptări. În cuibul fărădelegii, al samavolniciei şi tăcerii răzbate şoimul! Vestitorul furtunii!(30), primul dintre scriitorii ruşi: ei, ăsta o să le-o plesnească! Ăsta o să le arate el lor! Tătucul, da, el o să ne apere. Gorki era aşteptat aproape ca o amnistie generală.

Şi autoritățile lagărului aveau emoții. Cum au putut, au mai dosit gunoiul după uşă, au mai cîrpit pe ici, pe colo, de ochii lumii. Au fost expediate etape după etape în taberele de muncă îndepărtate, pentru ca în Kremlin să rămînă lume cît mai puțină; la infirmerie, mulți bolnavi au fost externați şi s-a făcut curățenie. A fost trîntit şi un „bulevard" din brazi fără rădăcină (în cîteva zile nu aveau să se usuce!) pînă la colonia de copii deschisă cu trei luni în urmă, mîndria USLON-ului, unde toți puştii erau îmbrăcați, unde nu existau copii socialmente străini şi unde Gorki

*Nici pe acestea nu le-ați citit, sir Bertrand Russel?

va dori, desigur, să vadă cum sunt educați minorii şi cum sunt ei salvați pentru viitoarea viață în socialism.
Le-a scăpat, însă, tranzitul din Kem: pe Insula Popilor un lot de deținuți îmbrăcați numai în cămăşi şi izmene ori în saci tocmai încărcau vaporul „Gleb Boki", cînd şi-a făcut apariția suita lui Gorki, care urma să se îmbarce pe acelaşi vapor. Inventatori şi minți acerbe! Iată o problemă demnă de voi: o insulă golaşă, nici un tufiş, nici un ascunziş, iar la trei sute de paşi se arată suita lui Gorki: ce soluție propuneți? Unde să piteşti scîrnăvia asta, cum să-i ascunzi pe aceşti nenorociți vîrîți în saci? Toată expediția Umanistului o să-şi piardă orice sens, dacă el o să-i vadă pe ăştia. Bineînțeles, el o să se străduiască să nu-i vadă, dar ajutați-l, totuşi, puțin! Să-i îneci în mare? - or să se zvîrcolească în apă. Să-i îngropi în pămînt? - nu mai e timp... Nu, doar un destoinic fiu al Arhipelagului poate găsi soluția. Un dispecer răcneşte comanda: „Lasă lucrul! Adunarea! Mişcă! Şi mai strîns! Toată lumea se aşează pe pămînt! Rămîneți aşa!" - şi se aruncă peste ei o foaie de cort. „Primul care mişcă e un om mort!". Şi fostul docher urcă pe scară, admiră de pe punte peisajul - mai era un ceas pînă la plecare - şi nu vede nimic...
Era 20 iunie 1929. Celebrul scriitor coboară pe debarcader în Golful Belşugului. Alături de el, noră-sa, drapată din cap pînă-n picioare în piele (chipiu negru de piele, scurtă de piele, pantaloni de piele vîrîți în cizme înalte de piele, bine mulate pe picior): un simbol viu - OGPU umăr la umăr cu literatura rusă.
Înconjurat de ofițeri din corpul de comandă al GPU, Gorki parcurge cu paşi repezi şi mari cîteva coridoare. Uşile tuturor încăperilor sunt larg deschise, el nu intră în nici una. La infirmerie i se înşiră dinainte, pe două rînduri, medicii şi surorile în halate imaculate; nici nu se uită la ei, trece mai departe. Apoi, cekiştii din USLON îl duc, neînfricați, pe Sekirka. Şi ce credeți? În carcere - nici un fel de aglomerație şi mai cu seamă, nici un fel de prăjini. Pe lavițe şed grupuri de şuți (erau deja mulți pe Solovki) şi toți... citesc ziare! Nici unul nu cutează să se ridice în picioare şi să formuleze vreo plîngere, dar ceva tot au născocit: țin ziarele cu fundul în sus. Gorki se apropie de unul şi, fără o vorbă, îi întoarce ziarul în poziția normală. S-a prins! A înțeles! Aşadar, n-o să lase lucrurile aşa! O să ne ia apărarea!*

*însoțitoarea lui Gorki, damesa în ținută GPU, cocheta şi ea cu condeiul şi iată ce avea să scrie: „Vizită pe Solovki, pentru a cunoaşte viața lagărului. Scurt popas la muzeu... Toți urcăm pe colina Sekirka. Extraordinară vedere spre lac. Apa - de un albastru închis şi rece, de jur împrejur - pădurea, o pădure ce pare vrăjită: cînd urcă soarele şi lumina se schimbă, vîrfurile brazilor scînteiază, iar lacul cristalin pare cuprins de flăcări. Pace şi amețitoare frumusețe. La întoarcere, trecem pe la exploatarea de turbă. Seara - concert. Ne ospătăm cu scrumbii de Solovki, nu prea mari, dar cu o carne nemaipomenit de moale şi de gustoasă - ți se topeşte în gură." M. Gorki i sîn (M. Gorki şi fiul), Editura „Nauka" („Ştiință"), 1971, p. 276).

Urmează colonia de copii. Ce bine sunt instalaţi puştii! - fiecare cu pătuţul lui, pe salteluţa lui, par uşor intimidaţi, dar mulţumiţi. Şi deodată, un băieţandru de 14 ani vorbeşte: „Ascultă, Gorki! Tot ce vezi nu-i adevărat. Vrei să afli adevărul?" Da, încuviinţează scriitorul din cap. Da, vrea să afle adevărul. (Ah, băiete, ce-ţi veni să umbreşti prosperitatea abia aşezată a patriarhului literar? Palat la Moscova, o proprietate în Podmoskovie...) Tuturor li se ordonă să iasă - şi copiilor, şi chiar însoţitorilor de la GPU, şi, vreme de un ceas şi jumătate, băiatul îi povesteşte totul, de-a fir-a-păr, acelui lungan bătrîn. Gorki iese din baracă avînd ochii înlăcrimaţi. I se pune la dispoziţie o caleaşca pentru a merge să ia masa la vila şefului de lagăr. Copiii năvălesc îndărăt în baracă. „De ţîţărei i-ai spus? - „I-am spus!" -„De prăjini i-ai spus?" - „I-am spus!" - „De vridle i-ai spus?" - „I-am spus!" - Dar cum îi împing pe scară în jos? Dar de saci? Dar cum îi ţin nopţile în ger?..." Tot-tot-tot îi spusese băiatul iubitor de adevăr!
Dar nici măcar numele nu i-l vom afla.
La 22 iunie, deja după convorbirea cu băiatul acela, Gorki lasă următoarele rînduri în „Cartea de impresii", special broşată pentru această ocazie:
„Nu sunt în stare să exprim în cîteva cuvinte ceea ce simt. Nu vreau - şi ar fi chiar ruşinos (!) - să emit elogii stereotipe la adresa uimitoarei energii a unor oameni care, rămînînd vigilenţi şi neobosiţi străjeri ai revoluţiei, ştiu, totodată, să fie extraordinar de curajoşi făuritori de civilizaţie"*.
Pe 23, Gorki pleacă. Nici nu apucă vaporul să se desprindă bine de mal şi băiatul e împuşcat. (Sufletologul! Marele cunoscător de oameni! - Cum a putut să nu-l ia pe băiatul acela cu el?!)
***
Astfel i se induce tinerei generaţii credinţa în libertate.
Se spune că acolo, în sferele înalte, corifeul literar ar fi dat îndărăt, că n-ar fi vrut să publice panegirice la adresa USLON. Se poate, Alexei Maximo viei?... Cum vom apărea în ochii Europei burgheze? Chiar acum, chiar în acest moment, atît de periculos şi de dificil! A, regimul de lagăr? Regimul îl remediem noi, nu vă faceţi griji.
Şi s-a publicat şi s-a răspublicat în marea presă liberă, a noastră şi occidentală, din partea Şoimului-Albatros, că e păcat să se facă o sperietoare din lagărul de la Solovki, unde deţinuţii o duc minunat şi se reeducă minunat.
Arhipelagul...
Şi, muribund, a binecuvîntat(31)
Comportarea jalnică a lui Gorki după întoarcerea din Italia si pînâ la

*Revista „Insulele Solovki", 1929, Nr. 7, p. 3. (în volumele de Opere ale lui Gorki această însemnare nu există).

moarte eu o puneam pe seama rătăcirilor lui şi a slăbiciunii de minte. Dar corespondența anilor '20, publicată recent, incită la o explicație de mult mai joasă condiție: interesul. Ajuns la Sorrento, Gorki a fost uimit nevăzînd în jurul lui nici un fel de glorie mondială, iar mai apoi — nici bani (or, numai servitorii lui alcătuiau o veritabilă curte). Era clar că pentru a obține bani si pentru a-şi revigora gloria trebuia să se întoarcă în Uniune, acceptînd toate condițiile. Aşa a ajuns prizonier voluntar al lui Iagoda. Iar Stalin a încercat să-l ucidă din exces de prudență: Gorki ar fi proslăvit cu aceeaşi seninătate şi anul '37.

Cît despre regim, zis şi făcut Regimul a fost remediat în sensul că în compania a 11-a, cea de la carceră, deținuții stăteau acum cu săptămînile în picioare înghesuiți unul într-altul. La Solovki a fost trimisă o comisie - nu o comisie Solz, ci una de anchetă şi represalii. Ea a făcut cercetări şi (cu sprijinul ISC-ului local) a ajuns la concluzia că vinovați de toate cruzimile regimului de la Solovki sunt albgardiştii (Secția Administrativă) şi în general aristocrații, iar în parte studenții (aceiaşi care, încă în secolul trecut, provocau incendii la Sankt-Petersburg(32)). Căzuse la tanc şi evadarea, prostească şi eşuată, pusă la cale de Kojevnikov(33) (fost ministru al Republicii Extrem-orientale(34)), - care se smintise - împreună cu un anume Şepcinski şi cu Degtiariov, dresorul de cai, evadare extinsă la proporțiile unei fantastice conspirații a albgardiştilor, care, chipurile, ar fi intenționat să pună mîna pe vapor şi să fugă pe mare - drept care au început arestările şi, cu toate că nimeni nu se recunoştea părtaş la conspirația aceea, arestările nu mai conteneau, iar dosarul creştea zi de zi.

În total, şi-au propus cifra de „300". Cifra a fost realizată. Şi în noaptea de 14 spre 15 octombrie 1929, după ce toți deținuții au fost dispersați şi zăvorîți în celule, Sfintele Porți, de obicei închise, au fost deschise pentru a se scurta drumul spre cimitir. Grupuri-grupuri au fost conduse într-acolo toată noaptea. (Şi fiecare grup era însoțit de urletul deznădăjduit al cîinelui Black, legat pe undeva, care, sărmanul, credea că tocmai în grupul acela îl duc pe stăpînul lui, Bagratuni. După urletele cîinelui se numărau grupurile în companii, căci, din pricina vîntului puternic, împuşcăturile se auzeau mai prost. Aceste urlete i-au înverşunat pe călăi într-atît, încît a doua zi a fost împuşcat şi Black şi apoi toți cîinii din cauza lui Black.)

Plutonul de execuție era compus din cei trei filfizoni drogați, şeful Gărzii, Degtiariov, şi... şeful Secției Cultural-Educative, Uspenski. (Combinația poate produce mirare numai la o privire superficială. Acest Uspenski avea o biografie cum s-ar zice tipică, adică nu dintre cele mai răspîndite, dar care concentrează esența epocii. Era fiu de preot şi aşa îl găsise revoluția. Ce-l aştepta? Chestionare de completat, tot felul de îngrădiri, deportări, persecuții. Nu prea ai cum te fofila, nu-ți poți schimba tatăl. Dar Uspenski a găsit soluția: şi-a ucis tatăl, declarînd autorităților că a

făcut acest lucru din ură de clasă. Sănătos simțământ, asta deja aproape că nu mai e crimă. I s-a dat o condamnare blîndă, în lagăr a dat-o numaidecît pe activitatea cultural-educativă. Curînd a fost eliberat, şi iată-l şeful - civil - al KVC Solovki. Cît despre seria asta de execuții, că o fi cerut el însuşi să ia parte, că i s-o fi pretins să-şi confirme poziția de clasă - nu se ştie. La sfîrşitul acelei nopți a fost văzut cum, ridicîndu-şi cîte un picior deasupra chiuvetei, îşi spăla carîmbii cizmelor, năclăiți de sînge.

Au tras beți, aiurea - chiar şi dimineața, groapa aceea uriaşă, acoperită în pripă cu pămînt, mai mişca încă.

Toată luna octombrie şi o parte din noiembrie au fost aduse, pentru execuții, grupuri suplimentare de pe continent. Într-unul dintre ele a fost împuşcat şi Kurilko.

După un timp, întreg acest cimitir a fost netezit de deținuți, în acordurile orchestrei*.

După aceste execuții, conducerea SLON a fost schimbată: în locul lui Eichmaus a venit Zarin, moment considerat inaugural pentru era unei noi ordini pe Solovki.

Iată în ce consta ea. În vara anului 1930 au fost aduşi pe insulă vreo cîteva zeci de „adevărați ortodocşi", aşa-zişi „sectanți". În țară existau, sub diferite denumiri, numeroase comunități ortodoxe ce-şi însuşiseră chemarea lui Tihon din 1918 - prin care se arunca anatema asupra puterii sovietice - iar apoi, în pofida cotiturii produse la centru, nu mai abdicaseră de la această tăgăduire. Aceşti „imiaslavți"(35) respingeau tot ce venea de la Anticristul: nu acceptau nici un fel de act eliberat de soviete, nu semnau nici un document şi nu se atingeau de banii emişi de noua putere. Starostele acestor rezistenți, acum prigoniți, era un bătrîn de optzeci de ani, cu barbă albă, orb şi purtînd un toiag lung. Pentru orice om instruit era clar că fanaticii ăştia n-au ce căuta în socialism, unde se învîrt o groază de hîrtii, şi că, de fapt, cel mai bun lucru pe care îl aveau de făcut era să moară. Aşa că au fost expediați pe insula Malîi Zaiațki - cea mai mică din arhipelagul Solovki - nisipoasă, golaşă şi pustie, mai păstrînd doar o cocioabă unde se adăposteau în nopțile de vară foştii monahi-pescari. Autoritățile lagărului s-au declarat dispuse să le dea rația de hrană pe două luni, cu condiția ca fiecare dintre ei să semneze într-un borderou. Au refuzat, bineînțeles, cu toții. E momentul

*Platoul, aflat la 300 de metri de Sfintele Porți (îi duceau de-a lungul zidului Kremlinului, pînă la capăt şi apoi mai departe, fără a coti), avea o suprafață mare, 80/80, şi era un teren defrişat, tocmai bun pentru construcții. În vara lui 1975, s-a săpat aici o groapă de fundație pentru locuințe, şi excavatorul scotea din pămînt numai oase. Turiştii (printre ei şi foşti zeki, care ştiau despre ce era vorba) adunau de pe jos cranii. Se ridicase deja o parte din fundament, dar în jurul lui tot mai zăceau o grămadă de coaste, clavicule, maxilare, omoplați, oase iliace, tibii, falange şi vertebre).

cînd intervine nepotolita Anna Skripnikova, care, la vremea aceea, în pofida tinereții ei şi a tinereții puterii sovietice înseşi, era deja la a patra arestare. Fata s-a pus pe alergat între contabilitate, dispecerat şi însuşi şeful de lagăr, cel însărcinat să instaureze un regim umanitar. La început i-a rugat să aibă milă de ei, apoi a cerut să fie trimisă şi ea împreună cu „sectanții" pe insula Malîi Zaiațki, în chip de socotitoare, obligîndu-se să le împartă rația zilnică şi să țină toată evidența. Cererea ei nu contravenea, pare-se, prin nimic sistemului din lagăr, dar a fost respinsă. „Bine, dar nebunilor li se dă de mîncare fără să li se ceară vreo semnătură de primire!" — a strigat Anna. Zarin s-a mulțumit să rînjească. Însă dispecera i-a răspuns: „Poate că e indicația Moscovei, noi nu ştim..." (Şi fireşte că era indicația Moscovei! - cine şi-ar fi asumat, altfel, responsabilitatea? Cei fără Dumnezeu puseseră bine la cale lichidarea acestor credincioşi, dar, cum un asemenea plan nu putea fi înfăptuit în dens populata Rusie Centrală, îi expediaseră aici.) Şi au fost trimişi pe Zaiațki fără hrană. După două luni (exact după două luni, căci trebuia să li se propună să semneze pentru următoarele două) temnicerii au debarcat pe Malîi Zaiațki, unde au găsit doar leşuri ciugulite de păsări. Toți erau acolo, nimeni nu evadase.

Cine se va apuca acum să-i caute pe vinovați? În anii '60 ai gloriosului nostru veac?

Între altele fie spus, şi Zarin a fost destituit curînd (Şi se pare că a încasat 10 ani.) pentru liberalism.

Începînd de la sfîrşitul anilor '20, fizionomia lagărului Solovki s-a schimbat. Dintr-o capcană silențioasă pentru kaeri sortiți pieirii el s-a transformat tot mai mult într-un gen nou pe atunci, dar vechi deja pentru noi, de lagăr „de reeducare prin muncă". pentru deținuți de drept comun. În țară creştea rapid numărul persoanelor „deosebit de periculoase din rîndul oamenilor muncii" şi pe Solovki erau expediați tot mai mulți delincvenți şi lepădături de toată mîna. Pe pămîntul solovcean debarcau tîlhari înrăiți şi proaspeți pupili ai Codului Penal. Tot aici a fost deversat un mare val de hoațe şi prostituate (întîlnindu-se în tranzitul din Kem, cele dintîi le strigau suratelor din cealaltă branşă: „Furăm, dar pe bani nu ne dăm!" Răspunsul venea prompt şi vioi: „Ce pe bani am dat nu-i lucru furat!"). În întreaga țară se declanşase (nu şi în ziare, desigur) lupta cu prostituția şi fetele erau umflate în toate marile oraşe, li se stanțau cîte trei ani şi multe dintre ele erau expediate pe Solovki. Teoria spunea clar că munca cinstită avea să le îndrepte cît ai zice peşte. Dar, cramponîndu-se cu încăpățînare, nu se ştie din ce motiv, de profesiunea lor socialmente degradantă, prostituatele, încă în drum spre lagăr, se ofereau să spele duşumelele în cazarmele escortei, trăgînd după ele cîrduri de ostaşi ai Armatei Roşii şi subminînd astfel regulamentul trupelor de escortă. La fel de uşor se împrieteneau şi cu gardienii - nu pe gratis, fireşte. Şi mai bine se aranjau pe Solovki, unde domnea o crîncenă foa-

mete de femei. Li se puneau la dispoziție cele mai bune camere, fiecare zi le aducea cîte un obiect vestimentar nou şi alte cadouri - „măicuțele"(36) şi celelalte kaerce mai cîştigau un ban de la ele brodîndu-le cămăşile de noapte - şi, la expirarea termenului, mai bogate ca oricînd înainte, cu geamantanele doldora de mătăsuri, se întorceau în Uniune să înceapă o viață cinstită.

Plus şuții, care încingeau aprige jocuri de cărți. Hoațele găseau că era profitabil să nască pe Solovki: cum în lagăr nu exista creşă, pe seama copilului puteau scăpa de muncă pentru întreagă scurta lor condamnare. (Pînă atunci, kaercele evitaseră să se preteze la aşa ceva.)

La 12 martie 1929, pe Solovki a sosit şi primul grup de minori, pentru ca apoi să se toarne şi să se tot toarne la puştime (fără excepție, sub 16 ani). La început au fost cazați în colonia de copii de lîngă Kremlin, cea cu pătuțurile şi salteluțele de fațadă. Îşi ascundeau hainele primite de la Administrație şi țipau că n-au în ce ieşi la muncă. Apoi au fost împrăştiați pe la taberele de muncă din păduri, de unde se zburătăceau în toate direcțiile, schimbîndu-şi între ei numele şi termenele; era tevatură, nu glumă să-i prinzi şi să-i identifici.

Sosirea unui contingent socialmente sănătos revigora Secția Cultural-Educativă. Se racolau voluntari pentru lichidarea analfabetismului (dar şuții n-aveau nevoie de aşa ceva ca să deosebească o pică de o treflă), a fost instalată o placardă cu lozinca „Fiecare deținut - un participant activ la construcția socialistă!", ba s-a inventat şi un termen special - „reforjare"(37) (da, chiar aici a fost inventat).

Era deja septembrie 1930, ȚK lansase către toți oamenii muncii apelul de a intensifica întrecerea socialistă şi mişcarea fruntaşilor în producție - cum ar fi putut deținuții să rămînă pe de lături? (Cînd pretutindeni oamenii liberi erau transformați în vite de povară, nu deținuții erau cei dintîi care trebuiau puşi să tragă la jug?)

Pentru perioada ce urmează, datele noastre provin nu de la oameni vii, ci din cartea savantei juriste Ida Averbah*, şi de aceea îi sugerăm cititorului să le împartă la şaisprezece, la două sute cincizeci şi şase, iar pe alocuri chiar să le ataşeze semnul minus.

În toamna lui 1930, pe Solovki a fost înființat statul-major al întrecerii socialiste şi al mişcării fruntaşilor în producție. Brusc, recidivişti înrăiți, ucigaşi şi spărgători „s-au metamorfozat în gospodari grijulii, maiştri pricepuți şi activişti culturali dintre cei mai capabili" (G. Andreev îşi aminteşte - pumni în gură şi figură: „Scoate cubii(38), contrule!"). Neapucînd bine să termine de citit apelul ȚK, hoții şi bandiții au dat de pămînt cu şişurile şi cărțile de joc, arzînd de nerăbdare să înființeze în lagăr o comună. S-a pus pe hîrtie un statut care prevedea că poate fi membru al

*I.L. Averbah, Ed. cit.

comunei orice persoană provenită din rîndul țăranilor săraci şi mijlocaşi sau din mediul muncitoresc (or, toți borfaşii erau înregistrați la Secția de Evidență şi Repartizare ca „foşti muncitori" - aproape că se împlinea lozinca lui Şepcinski „Solovki - muncitorilor şi țăranilor!" - ceea ce nu era niciodată cazul Cincizeci şi Opților. (Altă propunere a comunarzilor: să se facă suma tuturor condamnărilor, rezultatul să se împartă la numărul deținuților, calculîndu-se astfel termenul de condamnare mediu şi, la expirarea lui, să fie eliberați toți o dată. Dar, oricît de comunistă era ideea, cekiştii au considerat-o imatură din punct de vedere politic.) Lozincile comunei din Solovki erau: „Să ne plătim datoria față de clasa muncitoare!", ba şi mai frumos: „De la noi - totul, nouă - nimic!" (Lozinca asta, deja întru totul matură, era, cu siguranță, demnă de a fi extinsă la scară unională.) Pentru acei membri ai comunei care se făceau vinovați cu ceva s-a născocit o pedeapsă atroce: să li se interzică să iasă la lucru! (Nici că se poate pedeapsă mai aspră pentru un hoț!!)

Autoritățile lagărului, mai puțin înfierbîntate decît activiştii Secției cultural-educative, nu se prea bizuiau pe entuziasmul interlop, ci aplicau principiul leninist „La muncă-record - aprovizionare-record!" Drept care comunarzii au fost mutați în cazarme separate, li s-au dat aşternuturi mai puțin ferfenițite, haine mai călduroase şi mîncare mai bună (pe seama celorlalți, se înțelege). Ceea ce le-a plăcut foarte comunarzilor, care au stipulat interdicția, din acel moment, a oricărei separări ori excluderi a vreunui membru al comunei.

Comuna le-a plăcut şi necomunarzilor, toți se repezeau să depună cereri de primire. Numai că hotărîrea a fost să nu fie primiți, ci să se înființeze „colectivele muncitoreşti" 2, 3, 4, care nu mai beneficiau de asemenea privilegii, însă Cincizeci şi Opții nu erau primiți nici în aceste colective, deşi cei mai emancipați exponenți ai pegrei îi dăscăleau prin intermediul gazetei: e timpul, pasămite, de mult e timpul să se înțeleagă că lagărul e o şcoală a muncii!

Şi raport după raport zbura cu avionul spre GULag: miracolul de la Solovki! O impetuoasă mutație în comportamentul lumii interlope! Întreaga energie a universului infracțional - canalizată spre mişcarea fruntaşilor, spre întrecerea socialistă, spre realizarea planului de producție şi financiar! GULag-ul jubila şi valorifica experiența înaintată.Şi uite-aşa a început să se trăiască pe Solovki: o parte din lagăr - în colectivele muncitoreşti, unde indicele de realizare a planului nu numai că a crescut, s-a dublat! (KVC punea acest lucru pe seama influenței colectivului, dar noi ştim că totul nu era decît o tuhtă obişnuită de lagăr*.

*Mi se reproşează că ar trebui să scriu tuFta, cum e corect în argoul borfaşilor, pe cîtă vreme tuHta nu ar fi decît o pronunție țărănească, aşa cum e, bunăoară, H din Hviodor. Dar mie chiar asta îmi place: tuHta sună ruseşte, pe cînd tuFta mi se pare ceva cu totul străin. Cuvîntul e adus în limbă de hoți, dar de la ei l-a învățat întregul popor rus, aşa că să rămînă tuHta.

Cealaltă parte a lagărului - „neorganizată" (şi nehrănită, şi neîmbrăcată, şi pusă la muncile cele mai grele) - nu-şi îndeplinea normele.
În februarie 1931, conferința brigăzilor de şoc de pe Solovki a decis: „să se răspundă printr-un puternic avînt al întrecerii socialiste la noile calomnii ale capitaliştilor privind munca forțată în URSS". În martie, numărul brigăzilor de şoc ajunsese deja la 136. Dar iată că, în aprilie, se cere, cu totul pe neaşteptate, efectuarea unei epurări generale, întrucît „elemente străine clasei muncitoare s-au infiltrat în rîndul lor pentru a le descompune". (Iată o enigmă: Cincizeci şi Opții erau respinşi încă din prag; aşadar, cine să le descompună? Lucrurile trebuie înțelese în sensul că se descoperise tuhta. Mîncarăm-băurăm şi ne veselirăm, ne trezirăm, adunarăm şi lăcrămarăm; unii trebuiau izgoniți, pentru ca restul să pună osul la treabă.)
Între timp, îndărătul acestei vesele zarve se desfăşura munca tăcută de expediere a etapelor: din materna tumoare solovceană, Cincizeci şi Opții erau trimişi în depărtările morții, să deschidă noi lagăre.
Se spune că o barjă supraîncărcată cu deținuți (oare numai una?) s-a scufundat (oare întîmplător?).
Iar de pe Anzer parte dintre deținuți erau expediați cîte unul, în taină. Paza se minuna: ce-i cu zekii ăştia atît de secreți?*
Priveşte, cititorule, harta Nordului rusesc. Calea maritimă de la Solovki spre Siberia trece pe lîngă Malaia Zemlea. O dată pe an (în iunie-iulie) pleacă într-acolo caravane de nave precedate de un spărgător de gheață, ducînd în lagăre noi zeki si provizii pentru următoarele douăsprezece luni. Şi pe Novaia Zemlea au existat, vreme de mulți ani, lagăre, şi încă dintre cele mai înfricoşătoare, pentru că aici deținuții erau închişi „fără drept de corespondență". De aici nu s-a întors niciodată nici măcar un singur zek. Ce făceau nefericiții aceia acolo, ce minereau, ce construiau, cum trăiau, cum mureau nu ştim nici pînă astăzi...
Dar o mărturie va trebui să apară cîndva!

* În 1975, pe Solovki mai trăiau: Erşihin, fost paznic în lagăr; soția lui, fostă membră a troikăi din Kem. Belicikin, Tretiakov, Şimonaev, foşti gardieni. Iar fiul gardianului Cebotariov ajunsese preşedintele Consiliului Executiv al insulei.

Capitolul 3

ARHIPELAGUL FACE METASTAZE

FIREŞTE, Arhipelagul nu s-a dezvoltat de la sine, ci cot la cot cu întreaga țară. Cîtă vreme în țară a fost şomaj, nu s-a dezlănțuit nici goana după mîna de lucru a deținuților, iar arestările se derulau nu ca o mobilizare a forței de muncă, ci ca o degajare de teren. Dar cînd s-a pus la cale omogenizarea, într-un uriaş malaxor, a tuturor celor o sută cincizeci de milioane de suflete din țară, cînd planul superindustrializării a fost respins în favoarea cursei forțate pentru super-super-superindustrializare, cînd deja fuseseră proiectate şi deschiaburirea, şi giganticele lucrări publice ale primului cincinal, atunci, în ajunul Anului Marii Brambureli, s-a schimbat şi concepția despre Arhipelag, şi Arhipelagul în întregul său.

La 26 martie 1928, Sovnarkom-ul (aşadar, încă sub preşedinția lui Rîkov) a examinat stadiul politicii represive şi starea locurilor de detenție din țară. Politica represivă a fost considerată insuficient de energică. Hotărîrea adoptată* prevedea ca împotriva duşmanilor de clasă şi a elementelor străine prin natura lor de clasă să se aplice măsuri severe de represiune şi să se înăsprească regimul lagărelor. În plus: să se organizeze munca forțată în aşa fel, încît deținuții să nu cîştige nimic, dar să aducă statului profit economic. Şi: „să se considere, în continuare, drept o necesitate creşterea capacității coloniilor de muncă". Altfel spus, se preconiza pur şi simplu organizarea unui număr mai mare de lagăre în perspectiva masivelor valuri de arestări plănuite. (Aceeaşi necesitate economică fusese prevăzută şi de Troțki, numai că el nu făcea decît să reitereze ideea armatei muncitoreşti, cu mobilizare obligatorie. Ce mi-e cu piatra de cap, ce mi-e cu capul de piatră. Dar, fie din dorința de a -l contrazice o dată în plus pe veşnicul lui oponent, fie pentru a curma cu mai multă hotărâre afluxul de petiții şi nădejdea oamenilor de a se reîntoarce acasă, Stalin a preferat să-i treacă pe ostaşii armatei muncitoreşti prin maşina de tocat penitenciară.) Cum şomajul în țară era pe cale de a fi resorbit, extinderea lagărelor dobîndea o rațiune economică. Dacă în 1923 pe Solovki erau internate mai puțin de 3000 de persoane, în 1930 numărul deținuților ajunsese la circa 50 000, plus 30 000 la Kem. Din 1928, cancerul solovcean a început să se extindă, mai întîi în Karelia, la construcția de drumuri şi la tăierile de pădure pentru export. Cu aceeaşi disponibilitate, SLON a început să „vîndă" ingineri: aceştia erau trimişi, fără escortă, la lucru oriunde în Nord, iar salariul lor se vărsa în contul lagărului.

Către 1929, pe toată întinderea căii ferate Murmansk, de la Lodeinoe

*ȚGAOR, fond 393, reg. 78, dos. 65, ff. 369-372.

Pole pînă la Taibola, îşi făcuseră apariţia lagpunkte(1) aflate în subordinea SLON. În 1930, la Lodeinoe Pole s-a constituit, devenind curînd destul de viguros pentru a sta pe propriile lui picioare, SvirLag-ul, iar la Kotlas - KotLag-ul. Din 1931, cu centrul la Medvejegorsk, a început să prindă contur BelBaltLag-ul*, care, în următorii doi ani, avea să consacre faima Arhipelagului pentru vecii vecilor şi pe toate cele cinci continente.

Şi celulele maligne proliferau, proliferau. Într-o parte, le stătea în cale marea, în cealaltă - graniţa finlandeză, dar nimic nu împiedica implantarea unui lagăr lîngă Krasnaia Vişera şi, mai cu seamă, nici un obstacol nu le bloca expansiunea spre est, în Nordul rusesc. Foarte curînd, au început lucrările la drumul Soroka-Kotlas („Cioca-boca la Soroka" - îl tachinau solovcenii pe S. Alîmov(2), care, însă, a ţinut-o pe a lui şi om s-a făcut - a devenit poet-textier.) Ajunse la Severnaia Dvina, celulele lagărogene au format SevDvinLag-ul. Şi trecînd fluviul, au înaintat impetuos spre Urali. În 1931, aici s-a constituit Secţia SLON din Uralii de Nord, care, curînd, avea să prăsească lagărele autonome SolikamLag şi SevUralLag. Lagărul de la Beriozniki a început construcţia unui mare, şi la vremea lui faimos, combinat chimic. În vara lui 1929, din Solovki a fost trimisă spre rîul Cibiu, fără escortă, o expediţie alcătuită din deţinuţi sub conducerea geologului M.V. Ruşcinski, pentru a investiga posibilităţile de exploatare a petrolului, descoperit acolo încă în anii '80 ai secolului al XIX-lea. Expediţia a fost încununată de succes şi la Uhta s-a întemeiat un nou lagăr - UhtLag-ul. Dar nici el n-a încremenit pe loc, ci a metastazat rapid spre nord-est, anexînd Peciora şi metamorfozîndu-se în UhtPeciLag. Curînd avea să deţină subdiviziuni la Uhta, Peciora, Inta şi Vorkuta - toate pietre de temelie pentru viitoare mari lagăre autonome.

Şi, cu siguranţă, am omis multe altele.

Valorificarea unui teritoriu nordic de asemenea întindere şi lipsit de drumuri practicabile impunea construcţia unei căi ferate: de la Kotlas la Vorkuta, via Kneaj-Pogost şi Ropcea. De unde necesitatea de a înfiinţa două lagăre autonome, de data asta cu profil feroviar: SevJelDorLag - pe tronsonul de la Kotlas la fluviul Peciora şi PeciorLag (a nu se confunda cu lagărul industrial UstPeciLag) - pe porţiunea dintre fluviul Peciora şi Vorkuta. (E drept, construcţia acestor căi ferate a durat mult. Tronsonul Vîm, dintre Kneaj-Pogost şi Ropcea, a fost terminat în 1938, dar linia în ansamblul ei a devenit operaţională abia la sfîrşitul anului 1942.)

*Asta e data oficială, de fapt lucrurile au demarat din 1930, însă perioada de organizare a fost trecută sub tăcere, pentru scurtarea termenelor, splendoarea rapoartelor şi pentru istorie. Altă tuhtă...

Astfel, din adîncurile tundrei şi taigalei, s-au ridicat sute de noi insule, unele de mărime mijlocie, altele mici. Din mers, în ordine de bătaie, s-a constituit, deopotrivă, şi noua organizare a Arhipelagului: Direcţii ale lagărelor, secţii ale lagărelor, lagpunkte (OLP - lagpunkte speciale, autonome, KOLP - lagpunkte cu comandant(3), GOLP - lagpunkte avansate(4)), tabere (şi ele „în deplasare" sau „în semideplasare"). Plus: în Direcţii - Sectoare, în Sectoare - Secţii: I - Producţie, II - Evidenţă şi Repartizare (URC), III -Operativă - CEKA.
(În disertaţiile din epocă se putea citi: „Se conturează, pentru viitor, profilul unor instituţii educative destinate cîtorva indivizi, membri nedisciplinaţi ai societăţii fără clase" (culegerea De la închisori..., p. 429). Într-adevăr: nu mai există clase, nu mai există nici infractori, nu-i aşa? Dar parcă ţi se taie răsuflarea: ca mîine vom avea o societate fără clase şi nimeni nu va mai sta la răcoare?... Ei, nu - cîţiva indivizi, nedisciplinaţi, vor mai sta... Societate fără clase, dar nu fără bulău.)
Aşadar, întreaga parte nordică a Arhipelagului e progenitura lagărului Solovki. Dar nu numai a lui! La augusta chemare a puterii sovietice, lagărele şi coloniile de reeducare şi muncă se îmbuboiau pe tot cuprinsul necuprinsei noastre ţări. Fiecare regiune îşi prăsea propriile ITL şi ITK. Sîrmele ghimpate alergau şi nu se mai opreau, milioane de kilometri de sîrmă ghimpată întretăindu-se, împletindu-se, scînteind vesele din ţepi de-a lungul căilor ferate şi şoselelor, în împrejurimile oraşelor. Şi capişoanele monstruoaselor foişoare de pază ale lagărelor au devenit trăsătura definitorie a peisajului ţării, numai printr-un uimitor concurs de împrejurări absentă de pe pînzele pictorilor şi din cadrele filmelor.
Aşa cum era obiceiul încă de pe vremea războiului civil, pentru necesităţile lagărelor au fost intens mobilizate clădirile mînăstirilor, prin însăşi condiţia lor, ideal adaptate unor scopuri de izolare. Mînăstirea Borisoglebsk din Torjok a fost afectată unui centru de tranzit (care există şi astăzi), mînăstirea Valdai (vizavi de viitoarea vilă a lui Jdanov, situată dincolo de lac) - unei colonii pentru minori, Nilova Pustîn, de pe insula Stolbnoi (lacul Seligher), - unui lagăr, schimnicia Sarov - reţelei de lagăre Potma, şi enumerarea ar putea continua la nesfîrşit. Au apărut lagăre în Donbas, în bazinele inferior, mijlociu şi superior ale Volgăi, în Uralul Central şi meridional, în Transcaucazia, în Kazahstanul central, în Asia Centrală, în Siberia şi în Extremul Orient. Cifre oficiale atestă că, în 1932, suprafaţa coloniilor agricole de reeducare prin muncă însuma în RSFSR 253 mii de hectare, iar în Ucraina - 56 mii hectare*. Dacă socotim, în medie, cîte o mie de hectare pentru o colonie, vom afla că numai „gospodăriile agricole", considerate lagăre secundare şi avînd regim privilegiat, erau deja (fără a lua în calcul părţile mărginaşe

*De la închisori..., pp. 136, 137.

ale țării) peste trei sute!
Repartizarea deținuților în lagăre mai apropiate sau mai îndepărtate a fost reglementată cu uşurință prin hotărîrea ȚIK şi SNK din 06.11.29. (Mereu dăm peste cîte o aniversare...(5)) Această hotărîre desființa regimul anterior de „izolare severă" (care impieta asupra muncii constructive) şi stabilea ca în locurile de detenție comune (apropiate) să fie expediați cei condamnați la mai puțin de trei ani închisoare, lagărele îndepărtate* fiind rezervate deținuților cu termene de condamnare între trei şi zece ani. Cum Cincizeci şi Opții nu încasau aproape niciodată mai puțin de trei ani, tocmai ei au fost trimişi buluc în Nord şi în Siberia, ca să le valorifice bogățiile şi să moară. Iar noi, în acest timp, defilam în bubuit de tobe!
***
Pe Arhipelag dăinuie legenda încăpățînată că „lagărele au fost inventate de Frenkel ".
Cred că această născocire nepatriotică şi chiar vexantă pentru putere a fost îndeajuns dezmințită de conținutul capitolelor anterioare. Deşi cu mijloace modice, sper că am izbutit să demonstrăm că lagărele de represiune, ca şi cele de muncă, au luat naştere încă din 1918. Nu era nevoie de nici un Frenkel pentru a se ajunge la ideea că deținuții nu trebuie să-şi piardă vremea cu meditații de ordin moral (scopul politicii sovietice de reeducare prin muncă nu este defel recuperarea individuală în accepția ei tradițională), ci trebuie să muncească, şi anume cu nişte norme zdravene, aproape irealizabile. Înainte de apariția oricărui Frenkel se spunea deja: „reeducare prin muncă" (şi se înțelegea, încă de la Eichmans, „exterminare prin muncă").
De fapt, nu era nevoie nici măcar de gîndirea dialectică modernă ca să se ajungă la utilizarea deținuților pentru munci grele. În regiuni slab populate, încă în 1890, la ministerul căilor de comunicație a apărut ideea de a-i antrena pe deportații şi ocnaşii din ținutul Amurului la construcția unei căi ferate. Numai ocnaşii au fost siliți; celor cu domiciliu forțat şi deportaților pe linie administrativă li s-a permis să lucreze pe şantierul feroviar în schimbul reducerii termenului cu o treime sau chiar la jumătate (în treacăt fie spus, ei preferau ca, evadînd, să scape de toată condamnarea dintr-un foc). Între anii 1896-1900, pe tronsonul Baikal au lucrat peste o mie cinci sute de ocnaşi şi 2500 de deportați cu domiciliu forțat.
Dar, în general vorbind, în ocnele ruseşti din secolul al XIX-lea, s-a manifestat o tendință opusă: munca devenea din ce în ce mai puțin obligatorie, exploatarea deținuților era pe cale de dispariție. Către 1890, chiar şi ocna Kara devenise un loc de detenție sedentară, deținuții nu

* Sobranie zakonov SSSR (Repertoriul de Legi ale URSS), 1929, Nr. 72.

mai erau scoşi la muncă. Tot cam pe atunci a fost îmblînzit regimul de muncă şi la Akatui (P. lakubovici). Aşa că antrenarea ocnaşilor la construcția liniei Baikal a fost mai degrabă o necesitate vremelnică. Nu se observă aici fenomenul „celor două coarne" sau o parabolă, ca în cazul temnițelor de urgență. (Partea. Întîi, capitolul 9): ramura unblînzirii şi ramura înăspririi?

Cît despre concepția că o muncă rațională (şi, bineînțeles, nu extenuantă) îl ajută pe infractor să-şi corijeze comportamentul, ea era cunoscută încă pe cînd Marx nici nu se născuse, iar în administrarea penitenciarelor ruseşti se practica încă din secolul trecut. P. Kurlov, care a fost o vreme şi şef al unei administrații penitenciare, atestă că: în 1907 munca deținuților era organizată pe scară largă; obiectele lucrate de ei se distingeau prin faptul că erau ieftine; ele ofereau deținuților o ocupație productivă, asigurîndu-le, totodată, pentru momentul cînd aveau să iasă din închisoare, anumite mijloace băneşti şi deprinderi necesare în diferite meserii.

Şi totuşi, Frenkel a devenit, într-adevăr, nervul Arhipelagului. El făcea parte din stirpea acelor indivizi norocoşi, pe care Istoria îi aşteaptă şi-i cheamă înfometată. Lagăre au existat, fără îndoială, şi pînă la Frenkel, dar ele nu îmbrăcaseră încă acea formă definitivă şi coerentă, care conferă perfecțiune. Orice proroc adevărat apare atunci cînd devine imperios necesar. Frenkel şi-a făcut intrarea pe Arhipelag chiar la începutul epocii metastazelor.

Naftali Aronovici Freukel, evreu turc, s-a născut la Constantinopol. După absolvirea Institutului comercial, s-a ocupat de negoțul cu lemn. A întemeiat o firmă la Mariupol şi, curînd, a devenit milionar: „regele lemnului în bazinul Mării Negre". Avea propriile lui vapoare şi chiar scotea la Mariupol propria lui gazetă, „Kopeika", a cărei misiune era denigrarea şi hărțuirea concurenților. În timpul primului război mondial, Frenkel s-a lansat într-o serie de operații speculative, făcînd trafic de arme prin Gallipoli. În 1916, presimțind furtuna ce avea să răvăşească Rusia, şi-a transferat, încă înainte de revoluția din februarie, capitalurile în Turcia şi, pe urma lor, în 1917 a plecat el însuşi la Constantinopol.

Ar fi putut continua să ducă aceeaşi dulce-înfrigurată viață de comerciant, fără să cunoască amarul nenorocirii şi fără să ajungă o legendă. Dar o forță fatală îl atrăgea spre puterea roşie, (în treacăt fie spus, chiar din februarie 1917, mulți emigranți, deşi nu erau defel revoluționari, s-au repezit să se întoarcă în Rusia punînd apoi umărul, cu un sîrg sinistru, la consolidarea noii puteri în toate stadiile revoluției.) Nu e verificat zvonul că în acei ani, la Constantinopol, devine rezident al serviciilor de informații sovietice (poate pe considerente ideologice, altminteri e greu de imaginat la ce i-ar fi putut servi aşa ceva). Dar este întru totul exact că în anii NEP-ului debarcă în URSS, unde, din însărcinarea secretă a GPU, pune pe picioare, ca din proprie inițiativă, o bursă neagră pentru

cumpărarea de aur şi valori în schimbul rublelor sovietice de hîrtie (un precursor al „campaniei aurifere"(6) declanşate de GPU şi Torgsin). Oamenii de afaceri şi agenții de bursă îl cunoşteau bine încă din alte vremuri şi aurul începe să curgă la GPU. Însă după o vreme tranzacțiile sunt stopate şi, drept recunoştință, GPU îl bagă la țuhaus. Orice naş îşi are naşul.

Dar neobositul şi neranchiunosul Frenkel are grijă, încă la Lubianka ori în drum spre Solovki, să facă să parvină nişte declarații în sferele înalte. Pesemne, văzîndu-se prins în capcană, se decisese să abordeze şi această nouă turnură existențială ca un om de afaceri. E adus pe Solovki în 1927, dar e separat numaidecît de restul etapei, cazat într-o gheretă de piatră în afara incintei mînăstirii, i se pune la dispoziție o ordonanță şi este autorizat să se deplaseze liber pe insulă. Aşa cum am mai menționat, Frenkel devine şeful Secției economice (privilegiu al civililor) şi emite faimoasa lui teză potrivit căreia de la deținut trebuie obținut totul în primele trei luni, ulterior atît el, cît şi cadavrul lui devenind inutile. În 1928 îl aflăm deja la Kem. Aici pune pe roate o prosperă gospodărie anexă. Toate pieile adunate decenii de-a rîndul de către monahi, şi care stăteau degeaba în magaziile mînăstirii, sunt transportate prin grija lui la Kem; tot el îi concentrează aici pe deținuții cojocari şi cizmari şi începe să furnizeze încălțăminte de ultima modă şi obiecte de marochinărie unui magazin de prezentare de pe Kuznețki Most(7) (magazinul e gestionat de GPU, în al cărui buzunar intră şi banii, dar damesele care cumpără pantofi ignoră acest lucru; chiar şi cînd vor fi tîrîte pe Arhipelag nu vor pricepe mişmaşul, n-o să le ducă mintea).

Prin 1929, din Moscova e trimis după Frenkel un avion care îl aduce la o întîlnire cu Stalin. Cel Mai Bun Prieten al deținuților (şi Cel Mai Bun Prieten al cekiştilor) are o interesantă întrevedere de trei ceasuri cu Frenkel. Stenograma acestei convorbiri nu va fi făcută publică niciclnd, pentru că pur şi simplu n-a existat niciclnd, dar e limpede că Frenkel desfăşoară, în fața Părintelui Popoarelor, perspectivele orbitoare ale construirii socialismului prin munca deținuților. Multe dintre contururile geografiei Arhipelagului, pe care cu peniță ascultătoare le descriem acum, au fost trasate de el, cu îndrăznețe trăsături de condei, pe o hartă a Uniunii, în pufăitul de pipă al interlocutorului său. Tocmai Frenkel şi, în mod sigur, tocmai cu această ocazie, este cel care propune instituirea unui sistem atotcuprinzător de evidență în lagăre, cu introducerea grupurilor A-B-C-D, care să nu lase vreo portiță de scăpare nici şefului de lagăr şi nici, cu atît mai puțin, deținuților: orice deținut care nu execută munci în gospodăria internă a lagărului (B), nu e înregistrat ca fiind bolnav (C) şi nu se află la carceră (D) trebuie, zi de zi, pe parcursul întregii condamnări, să tragă în jug (A). Istoria mondială a ocnei n-a mai cunoscut o asemenea universalitate! Tocmai Frenkel şi tocmai în cadrul acestei convorbiri avansează ideea de a se renunța la sistemul reacți-

onar care consta în alimentația nediferențiată a deținuților şi preconizează un sistem unic, pentru întregul Arhipelag, de redistribuire a mizerelor componente ce alcătuiau rația de hrană: scala pîinii şi scala fierturii. Sistem împrumutat, de altfel, de la eschimoşi, care țin peştele atîrnat de o prăjină dinaintea cîinilor pentru a-i face să alerge mai cu sîrg. Tot el propune şi introducerea dispensei(8) şi eliberarea înainte de termen, în chip de recompensă pentru conştiinciozitate în muncă. Probabil aici se stabileşte şi care va fi primul cîmp experimental - grandiosul Belomorstroi, unde întreprinzătorul traficant de valută va fi numit în curînd nu şef de şantier şi nici şef de lagăr, ci într-o funcție special inventată pentru el, aceea de „şef de lucrări", de principal băgător de seamă pe cîmpul de bătălie al muncii.
Dar iată-l şi pe el în persoană. Saturația cu crîncenă ură împotriva speciei umane i se citeşte pe chip. Dar curînd, într-o carte despre Belomor, arzînd de dorința de a-l ridica în slăvi pe Frenkel, un scriitor sovietic îl va prezenta astfel: „Cu bastonul în mînă, îşi făcea apariția pe traseu ba ici, ba colo, se apropia tăcut de cîte un sector de lucru şi se oprea, sprijinit în baston, picior peste picior, rămînînd acolo ceasuri de-a rîndul... Ochi de anchetator şi procuror, buzele unui sceptic şi ale unui satiric... Pe cît de autoritar, pe atît de orgolios, el consideră că lucrul capital pentru un şef este puterea, absolută, imuabilă şi discreționară. Dacă pentru această putere e necesar să fii temut, ei bine, n-au decît să se teamă". Ba chiar găseşte cu cale să-i admire „necruțătorul sarcasm şi răceala de gheață; orice simțămînt omenesc pare a-i fi străin acestui conducător".*
Ultima frază ni se pare se pare definitorie atît pentru caracterul, cît şi pentru biografia lui Frenkel.
În preajma deschiderii şantierului Belomor este eliberat. Pentru Belomorkanal primeşte ordinul „Lenin" şi e numit şef de şantier la BAMLag („Magistrala Baikal-Amur" e o denumire din viitor: în anii '30, BAMLag-ul desăvîrşea construcția celei de-a doua linii a Magistralei Siberiene, pe porțiunea unde ea nu exista încă). Cu aceasta, cariera lui Naftali Frenkel este departe de a se fi încheiat, dar ni se pare mai potrivit să încheiem povestirea în capitolul următor.
***
Întreagă lunga istorie a Arhipelagului n-a avut, vreme de jumătate de veac, nici un fel de ecou în scrierile publice din URSS. Aici şi-a vîrît coada aceeaşi malefică întîmplare, prin care nici un foişor de pază din lagăre n-a ajuns nici în cadrele filmelor, nici pe pînzele pictorilor.

*Belomorsko-Baltiiskii kanal imeni Stalina (Canalul „Stalin" Marea Albă - Marea Baltică. Istoria unui şantier). Gosizdat (Editura de stat), Istoriia fabrik i zavodov (Istoria fabricilor şi uzinelor), 1934, pp. 213, 216.

Dar nu aşa stau lucrurile cu Belomorkanal-ul şi Volgokanal-ul. Despre fiecare dintre ele ne stă la dispoziție cîte o carte şi cel puțin acest capitol îl putem scrie pornind de la o mărturie documentară sovietică.
În cercetările îngrijite există regula ca, înainte de a se folosi un izvor, să i se dea o caracterizare. Vom face şi noi acest lucru.
Iată, îl avem în fața noastră, pe masă, acest volum aproape de dimensiunile unei evanghelii bisericeşti, avînd pe coperta cartonată basorelieful Semizeului. Cartea Canalul «Stalin» Marea Albă-Marea Baltică a fost publicată de Gosizdat în 1934 şi este dedicată de autori celui de al XVII-lea congres al partidului, probabil că în preajma congresului a şi apărut. E o ramificație a Istoriei fabricilor şi uzinelor, inițiată de Gorki(9) Redactorii ei sunt Maxim Gorki, L.L. Averbah şi S.G. Firin. Ultimul e puțin cunoscut în cercurile literare. Să oferim, aşadar, o explicație: Semion Firin, în pofida tinereții sale, era director adjunct al GULag-ului. Măcinat de ambiții autoriceşti, a scris despre Belomor şi o broşură proprie, editată aparte. Leopold Leonidovici Averbah (fratele Idei Averbah, pe care am mai întîlnit-o în această carte) stă la polul opus - nimeni nu era mai cunoscut ca el în literatura sovietică: redactor-şef al revistei „Na literaturnom postu",(10) cel mai aprig în ciomăgirea scriitorilor şi, între altele, nepot al lui Sverdlov.*
Istoria cărții este următoarea: la 17 august 1933 a avut loc excursia a o sută douăzeci de scriitori, întreprinsă cu vaporul pe canalul abia terminat. Deținutul D. P. Vitkovski, şef de lucrări, a fost martorul episodului care urmează, consumat la ecluzarea vaporului: literații în costume albe, masați pe punte, făceau semne deținuților din perimetrul ecluzei (să notăm că acolo erau deja mai mulți lucrători de la exploatare decît muncitori pe şantier). Unul dintre deținuți a fost întrebat, în prezența autorităților canalului: „Vă iubiți canalul? Iubiți munca pe care o faceți? Credeți că aici, pe şantier, felul dumneavoastră de a fi s-a schimbat în bine? Se preocupă conducerea îndeajuns de condițiile de viață ale deținuților?". Întrebări au fost multe, dar toate cu acelaşi iz şi toate aruncate peste bastingaj, şi toate în prezența autorităților, şi toate numai pe parcursul ecluzării vaporului. După călătorie, 84 de scriitori au reuşit, într-un fel sau altul, să se eschiveze de la opera colectivă inițiată de Gorki (dar poate că vor fi scris altundeva versuri şi reportaje entuziaste), însă

**Minunata familie a Sverdlovilor a rămas cumva în umbra istoriei revoluționare, datorită morții timpurii a lui Iakov, care, însă, a apucat să se implice cu succes în execuțiile noastre, fără a ocoli nici familia țarului. Dar iată-i pe drăgălaşii lui nepoți, ba a avut şi un fiu, Andrei, un anchetator-călău ieşit din comun (amator, între altele, de a se preface arestat şi a se instala în celulă pe post de cloşcă). Iar nevasta lui Sverdlov, Klavdia Novgorodțeva, păstra acasă fondul de partid, alcătuit din diamantele şi pietrele scumpe adunate de bolşevici prin jaf în timpul revoluției. Banda Politbiuro îşi pregătise această rezervă pentru cazul cînd ar fi căzut de la putere şi ar fi trebuit să părăsească în grabă edificiile publice.

restul de 36 au alcătuit un colectiv de autori. La capătul unei munci intense, desfăşurate în toamna şi iarna anului 1933, ei au pus pe masa editurii această operă cu adevărat unică.
Cartea a fost editată ca pentru eternitate, să citească posteritatea şi să se minuneze. Dar un fatal concurs de împrejurări a făcut ca, după doi-trei ani, majoritatea conducătorilor glorificaţi în text şi imortalizaţi în fotografiile incluse în volum să fie demascaţi ca duşmani ai poporului. Bineînţeles, întreg tirajul a fost scos din biblioteci şi distrus. Mulţi deţinători individuali au distrus, la rîndul lor, cartea în 1937, neavînd chef să încaseze pentru ea nişte ani de puşcărie. Foarte puţine exemplare au rămas intacte şi speranţe de reeditare nu există: cu atît mai greu apasă pe umerii noştri sarcina de a nu lăsa să se piardă, pentru compatrioţi, ideile directoare şi faptele cuprinse în această operă. Drept este şi să păstrăm, pentru istoria literaturii, numele autorilor. Fie şi numai pe acestea: Maxim Gorki - Viktor Şklovski(11) - Vsevolod Ivanov(12) - Vera Inber(13) - Valentin Kataev(14) - Mihail Zoşcenko(15) – Lapin(16) şi Haţrevin - L. Nikulin(17) - Kornei Zelinski(18) - Bruno lasenski(19) (capitolul „Să zdrobim definitiv duşmanul de clasă"). - E. Gabrilovici(20) -A. Tihonov(21) - Alexei Tolstoi - K. Finn(22).
Necesitatea acestei cărţi pentru deţinuţii care au construit canalul este explicată de Gorki în felul următor: „Ostaşii armatei canalului* nu au bagajul trebuincios de cuvinte" pentru a exprima simţămintele complexe ale reforjării, or, scriitorii au un asemenea bagaj, şi vor să le dea o mînă de ajutor. Aceeaşi necesitate, de data asta pentru scriitori, este explicată astfel: „După ce au văzut canalul... mulţi oameni de litere s-au reîntors cu o încărcătură emoţională deosebită, ceea ce va exercita o influenţă foarte benefică asupra muncii lor... Acum, în literatură îşi va face apariţia o stare de spirit care o va împinge înainte, ridicînd-o la nivelul măreţelor noastre înfăptuiri" (s. n. - A. S. Acest nivel e sesizabil pînă astăzi în literatura sovietică). Cît despre necesitatea cărţii pentru milioanele de cititori (dintre care mulţi nu vor întîrzia să ajungă pe Arhipelag), ea era de la sine înţeleasă.
Dar care este punctul de vedere al colectivului de autori asupra subiectului? Întîi de toate, convingerea că toate sentinţele erau drepte şi că toţi cei expediaţi la canal erau vinovaţi. Ba cuvîntul „convingere" e prea sărac: pentru autori, o asemenea problemă n-ar trebui nici să se pună, necum să mai fie şi discutată. Pentru ei, totul e clar ca lumina zilei. Punîndu-şi la bătaie tot repertoriul de cuvinte şi imagini, ei încearcă să ne inculce toate legendele mizantropice ale anilor '30. Cuvîntul „sabotor" e văzut de autori ca esenţă a condiţiei inginereşti. Şi agronomii care

*Se va fi hotărît să-i numească astfel pentru a le ridica moralul (ori în cinstea armatei muncitoreşti, care n-a apucat să existe?).

se pronunțaseră împotriva însămînțărilor premature (în zăpadă, poate, sau în mocirlă?), şi irigatorii care aduseseră apa în Asia -Centrală erau, în ochii lor, sabotori ireductibili. În toate capitolele cărții, aceşti scriitori vorbesc despre breasla inginerilor numai cu condescendență, ca despre o specie tarată şi de joasă condiție. La pagina 125, cartea învinuieşte o bună parte a inginerimii prerevoluționare de şarlatanie. Asta nu mai e o acuzație individuală. Nicidecum. (Să înțelegem că inginerii sabotaseră şi țarismul?) Şi aceste lucruri sunt scrise de aceşti oameni, dintre care nici unul nu e capabil măcar să extragă o simplă rădăcină pătrată (ceea ce fac, la circ, unii cai).
Autorii ne repetă toate zvonurile aiuristice ale acelor ani, dîndu-le drept certitudini istorice: în cantinele uzinale, muncitoarele sunt otrăvite cu şoricioaică; dacă într-un sovhoz laptele se acreşte, avem de a face nu cu o indolență prostească, ci cu un plan al duşmanului de a face țara să crape de foame (textual). Într-o manieră generalizantă şi impersonală, ei scriu despre un sinistru şi colectiv chiabur, care „s-a strecurat în fabrică şi aruncă un şurub în strung". Ce vreți, avem în față nişte cunoscători ai sufletului omenesc, cărora le e uşor să-şi imagineze aşa ceva: scapă omul, prin cine ştie ce minune, de deportarea în tundră, fuge la oraş, ajunge, printr-o minune şi mai mare - cînd deja era muritor de foame - într-o fabrică şi uite că, în loc să-şi hrănească familia, aruncă un şurub în strung!
Dimpotrivă, autorii nu pot şi nu vor să-şi stăpînească admirația față de diriguitorii lucrărilor de la canal, amploiați pe care, în pofida faptului că e vorba de anii '30, continuă cu îndărătnicie să-i numească cekişti(23), silindu-ne şi pe noi să folosim acest termen. Ei se arată entuziasmați nu numai de inteligența, voința şi organizarea lor, ci şi de esența lor umană superioară, privindu-i ca pe nişte făpturi nemaivăzute. Semnificativ este, între altele, episodul cu lakov Rappoport. Potrivit autorilor, acest student avorton al Universității din Drept, evacuat la Voronej şi devenit, în noua patrie, vicepreşedinte al Cekăi guberniale, iar apoi director adjunct al întregului Belomorstroi, inspectînd şantierul, rămîne nemulțumit de felul cum muncitorii împingeau roabele şi-i pune inginerului coordonator nimicitoarea întrebare: îți mai aminteşti cît face cosinus de patruzeci şi cinci de grade? Inginerul, uluit şi ruşinat de erudiția lui Rappoport, îşi corijază de îndată indicațiile lui de sabotor şi împingerea roabelor începe să se desfăşoare la un înalt nivel tehnic. Prin asemenea anecdote, autorii nu numai că-şi condimentează artistic expunerea, dar ne şi înalță pe crestele ştiinței.
Şi cu cît amploiatul ocupă un post mai înalt, cu atît mai admirativ e descris de autori. Laude nemăsurate i se aştern la picioare şefului GULagului, Matvei Bermann*; multe elogii entuziaste îi revin lui Lazar Kogan,

*M. Bermann - M. Bormann, din nou doar o literă diferență... Eichmans -Eichmann...

fost anarhist, trecut în 1918 în tabăra bolşevicilor învingători - unde şi-a dovedit loialitatea ca şef al Serviciului Special al Armatei a 9-a, apoi ca adjunct al comandantului trupelor OGPU, unul din organizatorii GULagului - şi ajuns acum şef al întregului şantier Belomorstroi. Cu atît mai mult autorii nu pot decît să-şi însuşească aprecierile tovarăşului Kogan la adresa comisarului de fier: „Tovarăşul lagoda este marele nostru conducător, îndrumătorul nostru de zi cu zi." (Asta a dus cartea la pieire mai mult ca orice! Osanalele la adresa lui Heinrich lagoda şi portretul lui au fost rupte chiar şi din exemplarul ce ni s-a păstrat, şi a trebuit să umblăm mult şi bine după fotografia comisarului de fier.)
Şi mai abitir cultivau acest ton broşurile editate în lagăr. De pildă: „La ecluza nr. 3 au sosit oaspeți de seamă (portretele lor atîrnau în fiecare baracă) - tovarăşii Kaganovici, lagoda şi Bermann. Oamenii au început să lucreze mai cu sîrg. Acolo sus se zîmbea, şi zîmbetul acela li s-a transmis sutelor de oameni ce lucrau la groapa de fundație."*
Ca şi în cîntecele agreate de autoritățile lagărului:
„Însuşi lagoda ne-ndrumă şi ne-nvață ,
Cu mînă sigură şi ochi pătrunzător."
Extazul general față de regimul de viață din lagăr îi conduce pe autori la panegiricul ce urmează: „în orice colț al Uniunii te-ar arunca soarta, fie şi într-o aşezare îndepărtată şi obscură, vezi cum fiecare organizație a OGPU poartă pecetea ordinii, ... exactității şi conştiinciozității." Dar ce organizație a OGPU e aceea care a ajuns în fundul Rusiei? - numai lagărul. Lagărul ca făclie a progresului - iată nivelul izvorului nostru istoric.
Asupra chestiunii s-a pronunțat şi patronul ediției. Luînd cuvîntul la ultima întîlnire a constructorilor de la Belomorstroi, ținută la 25.08.33 în oraşul Dimitrov (se mutaseră deja la Volgokanal), Gorki a spus: „Urmăresc încă din 1928 felul cum OGPU îi reeducă pe oameni." (Asta înseamnă înainte de Solovki, înainte de băiatul împuşcat: de cum pusese piciorul în Uniune, şi începuse să urmărească.) Şi, abia stăpînindu-şi lacrimile, s-a adresat cekiştilor prezenți: „Draci împieliați, nici nu ştiți ce ați făcut..." Şi autorii observă: la care cekiştii au zîmbit numai. (Ei ştiau foarte bine ce făcuseră...) Despre modestia excesivă a cekiştilor, Gorki scrie şi în cuprinsul cărții. (Această aversiune a lor pentru publicitate e, într-adevăr, o particularitate înduioşătoare.)
Autorii colectivi nu se mulțumesc să treacă sub tăcere decesele de la Belomorkanal, altfel spus, nu se mulțumesc să aplice rețeta laşă a jumătăților de adevăr, ci scriu negru pe alb (p. 190) că nimeni nu moare

* I. Kuzemko, 3-i şliuz, (Ecluza a 3-a), Editura Secției cultural-educative din Dmitlag, 1935. „A nu se difuza în afara lagărului". Pentru raritatea ediției, se poate recomanda şi o altă combinație: Kaganovici, lagoda şi Hrusciov inspectează lagărele de la Belomorkanal, D. D. Runes, Despotism, NY, 1963, p. 262.

pe şantier. (Pesemne, modul lor de calcul e următorul: o sută de mii la începutul lucrărilor, o sută de mii la sfîrşit. Prin urmare, toţi sunt vii. Se scapă din vedere doar convoaiele înghiţite de şantier în două ierni cumplite. Dar asta e deja de nivelul cosinusului acelor ingineri potlogari.)
Autorii nu cunosc nimic mai însufleţitor decît această muncă de lagăr. În munca silită ei văd una din formele cele mai înalte ale creaţiei pasionate şi conştiente. Iată baza teoretică a reeducării: „Infractorii sunt un produs al condiţiilor mizere din trecut, dar ţara noastră e frumoasă, puternică şi mărinimoasă, trebuie s-o înfrumuseţăm". Dacă ar fi să le dăm crezare, toţi aceşti oameni aduşi cu forţa la canal nu şi-ar fi găsit niciodată drumul în viaţă dacă guvernanţii nu le-ar fi poruncit să unească Marea Albă cu Marea Baltică. Căci, nu-i aşa, „materia primă umană se prelucrează mult mai anevoios decît lemnul" - ce limbă! ce profunzime! Cine a spus asta? - Gorki o spune într-un pasaj din carte, veştejind „păienjenişul de vorbe goale al umanismului". Iar Zoşcenko, din străfundurile meditaţiei, scrie: „Reforjarea nu e dorinţa de a trage şi a scăpa (existau, totuşi, asemenea suspiciuni? - A.S.), e realmente o schimbare de mentalitate, mîndria de a fi constructor". O, inginer al sufletului omenesc! Ai împins vreodată o roabă, şi cu raţie disciplinară pe deasupra?...
Această carte demnă de cea mai înaltă stimă, o glorie a literaturii sovietice, ne va sluji drept ghid în reflecţiile noastre despre canal.
Cum se face că pentru cea dintîi mare construcţie a Arhipelagului a fost ales Belomorkanal-ul? Să fi fost constrîns oare Stalin de o necesitate economică ori militară imperioasă? În faţa obiectivului finalizat, ne încumetăm să răspundem răspicat că nu. Să-l fi devorat într-atît nobilul spirit al competiţiei, încît să se ia la întrecere cu Petru cel Mare, care şi-a tîrît la propriu flota pe acest traseu(24), ori cu împăratul Pavel, sub domnia căruia fusese avansată pentru întîia oară ideea construirii unui asemenea canal? Mai mult ca sigur, înţeleptul înţelepţilor habar n-avea de toate astea. Ceea ce voia Stalin era să aibă undeva un mare şantier unde lucrările să fie făcute de către deţinuţi, care să înghită multe mîini de lucru şi multe vieţi (surplusul rezultat după deschiaburire), care să ofere siguranţa unei uriaşe camere de gazare, dar să fie mai ieftină şi care, în acelaşi timp, să lase istoriei un grandios monument al domniei lui, ceva de genul piramidelor. În perimetrul lui istoric favorit, în Orientul sclavagist, de la care Stalin a supt cel mai mult în viaţă, era la mare preţ ideea de a construi canale gigantice. Şi eu aproape că văd aievea cum, privind cu drag harta Nordului Rusiei europene, unde era concentrată la vremea aceea cea mai mare parte a lagărelor, Stăpînul a trasat, în centrul acestui ţinut, cu vîrful muştiucului pipei, o linie de la mare la mare.
O dată construcţia anunţată, ea trebuia declarată neapărat urgentă. Căci în ţara noastră nu se făcea în acei ani nimic neurgent. Dacă n-ar fi fost urgentă, nimeni n-ar fi crezut în însemnătatea ei vitală, or, toată

lumea, pînă şi deţinuţii, murind sub roaba răsturnată, trebuia să creadă în această însemnătate. Dacă n-ar fi fost urgentă, ei n-ar fi murit şi n-ar fi curăţat terenul pentru noua societate.
„Canalul trebuie să fie construit într-un termen scurt şi să coste ieftin - aceasta e indicaţia tovarăşului Stalin." (Or, cine a trăit în acei ani ştie ce însemna o Indicaţie a Tovarăşului Stalin!) Douăzeci de luni! - iată cît le-a dat Marele Conducător infractorilor săi şi pentru canal, şi pentru reeducare: din septembrie 1931 pînă în aprilie 1933. Nici măcar doi ani întregi nu le-a putut da, într-atît era de grăbit. Canalul Panama, în lungime de 80 km, s-a construit în 28 de ani, Suezul - de 160 km, în 10 ani, Canalul Marea Albă-Marea Baltică - în mai puţin de 2 ani. Nu e ispititor? Trebuiau dislocaţi două milioane şi jumătate de metri cubi de sol stîncos, iar ansamblul lucrărilor de terasament urma să atingă 21 milioane de metri cubi. Plus aglomerările de pietre eratice din teren. Plus mlaştinile. Şapte ecluze pe „Scara Poveneţ", douăsprezece ecluze la coborîrea spre Marea Albă. 15 baraje, 12 guri de evacuare, 49 de diguri, 33 de canale secundare. Lucrări de betonare - 390 mii de metri cubi, cofraje - 921 de mii de metri cubi.* Şi nici o legătură cu Dneprostroi(25)-ul, pentru care s-a acordat un termen lung şi valută. Belomorstroi-ul a fost încredinţat OGPU şi nu va primi nici o copeică valută!
Totul devine, sub ochii noştri, din ce în ce mai clar: canalul le este atît de necesar lui Stalin şi ţării, încît nu i se va acorda nici o copeică valută. Vor lucra acolo, simultan, o sută de mii de deţinuţi - ce capital ar putea fi mai preţios ? Şi în douăzeci de luni să predaţi canalul! Nici o zi în plus!
Măcar îţi poţi descărca furia pe aceşti ingineri sabotori. Inginerii spun: trebuie construit în beton. Răspunsul cekiştilor: n-avem cînd. Inginerii: avem nevoie de mult fier. Cekiştii: puneţi lemn în loc! Inginerii: avem nevoie de tractoare, macarale, maşini pentru construcţii! Cekiştii: nu veţi primi nimic din toate astea, nici o copeică valută, faceţi totul manual!
E ceea ce cartea numeşte „îndrăzneaţă formulare cekistă a sarcinilor tehnice".** Cu alte cuvinte, cosinusul lui Rappoport... (în paranteză fie spus, în diferite ediţii ale cărţii acest cosinus e diferit.)
Suntem atît de grăbiţi, încît pentru acest proiect septentrional aducem oameni din Taşkent, hidrotehnicieni şi specialişti în irigaţii din Asia Centrală (băgaţi la răcoare tocmai la timp). Pentru ei se înfiinţează pe Intrarea Furkasov (în spatele închisorii Bolşaia Lubianka) un Birou de Proiectare Special (din nou „special", cuvîntul lor preferat !).*** (între altele

*Postanovlenie soveta Narodnîh Komissarov (Hotărirea Consiliului Comisarilor Poporului), Moscova, Kremlin, 02.08.33, Canalul „Stalin" Marea Albă-Marea Baltică, p. 401.
** Canalul „Stalin " Marea Albă - Marea Baltică, p. 82.
*** Aşadar, una din primele şaraşki - insule ale Paradisului. Tot aici e pomenită încă una: Biroul de Proiectare Special de la uzina din Ijora, care a construit primul mare bluming.

cekistul Ivancenko îl întreabă pe inginerul Jurin: „La ce bun să vă mai bateți capul, cînd există proiectul canalului Volga-Don? Construiți după el.")
Suntem atît de grăbiți, încît inginerii încep să lucreze la proiect încă înainte de prospectarea terenului! Expediem fulger în Karelia echipe de prospectare. Nici un proiectant n-are voie să iasă din perimetrul biroului, cu atît mai puțin pentru a merge în Karelia (vigilență). De unde febrile schimburi de telegrame: ce cotă e aici? ce sol e acolo?
Suntem atît de grăbiți, încît convoaiele cu zeki sosesc unul după altul pe viitorul traseu, unde, însă, nu există nici baracamente, nici aprovizionare, nici unelte, nici un plan exact - ce anume trebuie să facă acolo? Nu există baracamente, în schimb a început deja toamna boreală. Nu există unelte, dar prima lună din cele douăzeci s-a dus. (Plus cîteva luni - tuhte din perioada de organizare - care nu vor fi înregistrate nicăieri.)
Suntem atît de grăbiți, încît inginerii ajunşi în sfîrşit pe traseu nu au hîrtie Whatman, liniare, piuneze(!), şi nici măcar lumină în baracamente. Se lucrează la flacăra opaițelor, ca în războiul civil! - se extaziază autorii noştri.
Pe tonul vesel al unor mucaliți căzuți în frenezie ni se povesteşte că: nişte femei au venit în rochii de mătase şi -pac! - se trezesc puse la roabă! Şi „cine cu cine nu se întîlneşte în Tunguda: foşti studenți, esperantişti, camarazi de arme din gărzile albe" ! Camarazii din gărzile albe se întîlniseră deja pe Solovki (ori şi mai devreme, pe ambarcațiunile cu care au ajuns pe fundul Mării Albe sau al Mării Caspice), dar pentru informația că acum studenții şi esperantiştii primesc şi ei roabe la Belomor trebuie să le mulțumim autorilor. Aproape înecîndu-se de rîs, iată-i pe autori povestindu-ne si cum din lagărele de la Krosnovodsk, din Stalinabad şi Samarkand sunt aduşi turkmeni şi tadjici cu burnuzuri de Buhara şi turbane: gerurile kareliene -asta da surpriză pentru basmaci!
Norma zilnică: doi metri cubi de rocă granitică de concasat şi de cărat cu roaba la o sută de metri distanță! Asta cînd ninsorile nu mai contenesc şi acoperă tot şantierul, iar roabele se dau de-a berbeleacul la vale, în zăpadă.
Dar să le dăm cuvîntul autorilor: pe scîndurile ude, roaba se clătina, se răsturna, „omul cu o asemenea roabă semăna cu un cal între hulube (pp. 112-113); chiar dacă solul nu e stîncos, ci doar înghețat, „încărcarea unei roabe durează o oră". Şi o imagine de ansamblu: „Monstruoasa văgăună acoperită de zăpadă era plină de oameni şi bolovani. Oamenii alergau de colo-colo, împiedicîiidu-se de pietroaie. Cîte doi, cîte trei se aplecau şi, înşfăcînd un bolovan, se căzneau să-l ridice de la pămînt. Bolovanul nu se clintea. Atunci era chemat un al patrulea, un al cincilea..." Dar iată că le sare în ajutor tehnica gloriosului nostru veac: „Bolovanii din groapa de fundație sunt traşi afară cu o plasă atîrnată de o funie", care „se înfăşoară pe un tambur învîrtit de un

cal!" ! Ori un alt utilaj - „cumpăna de lemn" pentru ridicarea pietrelor. Şi alte cîteva din primele mijloace mecanice de la Belomorstroi: 5 veacuri în urmă, 15 veacuri în urmă?
Ăştia sunt sabotori? Ăştia sunt ingineri geniali! Azvîrliți din secolul XX în era cavernelor - şi uite că se descurcă!
Principalul mijloc de transport la Belomorstroi? - camionul cu cai, aflăm din carte. Mai există şi fordurile Belomor! Adică nişte platforme grele de lemn puse pe patru butuci rotunzi (tăvălugi) - doi cai trag un asemenea „ford" şi cară bolovanii. Roaba e deplasată în doi - pe pante o trage în sus „cîrligarul". Dar cum să dobori arborii, fără ferăstraie şi topoare? Şpilul nostru rezolvă şi asta: peste trunchiurile arborilor se petrec funii, apoi brigăzile trag de acele funii pe rînd, în direcții diferite - zdruncină arborii! Şpilul nostru rezolvă totul! - De ce? Deoarece canalul se construieşte la inițiativa şi din însărcinarea tovarăşului Stalin, scriu ziarele şi repetă radioul în fiecare zi.
Tablou: un cîmp de bătălie şi pe cîmp, „în mantale lungi, fumurii ori în scurte de piele" - cekiştii. Sunt numai 37 la o sută de mii de deținuți, dar toată lumea îi iubeşte şi dragostea asta mişcă blocurile eratice ale Kareliei. Iată-i, s-au oprit - tovarăşul Frenkel arată ceva cu mîna, tovarăşul Firin plescăie din buze, tovarăşul Uspenski (paricidul? călăul de pe Solovki?) nu spune nimic şi soarta a mii de oameni e hotărîtă pentru noaptea geroasă ce se anunță ori pentru întreagă această lună polară.
Grandoarea construcției constă tocmai în faptul că ea se înfăptuieşte în absența oricărei tehnici moderne şi a oricăror furnituri din țară. „Acestea nu sunt ritmurile capitalismului euroamerican în declin. Sunt ritmurile socialismului!" - se împăunează autorii (p. 356). (În anii '60, vom afla că asta se cheamă Marele Salt). Întreaga carte ridică în slăvi tocmai înapoierea tehnică şi artizanatul. Nu există macarale? Vom avea, de fabricație proprie! Şi se încropesc aşa-numitele derriki - macarale din lemn, pentru care numai piesele supuse frecării, singurele metalice, sunt turnate tot aici, pe şantier. „Canalul are propria lui industrie!" - jubilează autorii. Chiar şi roțile pentru roabe sunt turnate în cubilouri artizanale.
Canalul prezenta o asemenea urgență pentru țară, încît nu s-a găsit cine să producă roți de roabe! Ar fi fost o comandă peste puteri pentru uzinele Leningradului!
Nu, am fost nedrept - această bizară construcție în plin secol XX, un canal continental făcut „cu roaba şi tîrnăcopul", nu e drept să fie comparată cu piramidele egiptene: căci piramidele au fost construite cu mijloacele tehnice contemporane lor. În vreme ce tehnica noastră era cu patruzeci de veacuri în urmă!
În asta şi consta maşina noastră de exterminare. Pentru camere de gazare n-aveam gaz.
Pas de fă inginerie în asemenea condiții! Toate digurile - de pămînt, deversoarele - din lemn. Pămîntul crapă unde nu te aştepți. Cu ce să -l

tasezi? Sunt expediaţi pe dig cai tîrînd după ei tăvălugi. (Numai la cai şi la deţinuţi nu se zgîrcesc Stalin şi ţara - calul e un animal chiaburesc şi soarta lui e, de asemeni, pecetluită). Foarte greu de protejat împotriva infiltraţiilor sunt şi porţiunile din pămînt consolidat cu lemn. Fierul trebuie înlocuit cu lemn! Şi inginerul Maslov inventează porţile de ecluză romboidale din lemn. Nu există beton pentru pereţii ecluzelor! Cu ce să îi consolidăm? Inginerii îşi aduc aminte de anticele gabioane ruseşti – nişte cilindri din prăjini de lemn înalţi de 15 metri şi umpluţi pe dinăuntru cu pămînt şi piatră. Tehnică din era cavernelor, dar răspundere ca pentru secolul XX: crapă undeva - capul pe butuc.

Scrisoare a comisarului de fier lagoda către inginerul principal Hrustaliov: „Din rapoartele ce îmi parvin (de la turnători şi de la troika Kogan-Frenkel-Firin), rezultă că nu simţiţi şi nu manifestaţi energia şi interesul indispensabile muncii. Vă ordon să-mi răspundeţi imediat dacă aveţi intenţia să puneţi osul la treabă (asta da limbă!)... şi să-i determinaţi să lucreze conştiincios pe acei ingineri care sabotează şi subminează..." Ce poate răspunde inginerul-şef? Omul vrea să trăiască... „îmi recunosc indulgenţa criminală... îmi reproşez lipsa de fermitate de care am dat dovadă..."

Între timp, în urechi îţi răsună necontenit: „Canalul se construieşte din iniţiativa şi din însărcinarea tovarăşului Stalin!" „Radio in baracamente, pe traseu, pe malul unui pîrîu, într-o izbă kareliană, pe un camion, un radio care nu doarme nici zi, nici noapte (imaginaţi-vă!) - aceste nenumărate guri negre, măşti negre fără ochi (ce plastic!) - strigă fără odihnă ce gîndesc despre canal cekiştii din întreaga ţară, ce a spus partidul." Gîndeşte la fel! Gîndeşte la fel! „Natura preschimbînd, vom fi liberi pe pămînt!" Trăiască întrecerea socialistă şi mişcarea fruntaşilor în producţie! Întreceri între brigăzi! întreceri între falange (250 - 300 de oameni)! Întreceri între colectivele muncitoreşti! Întrecere între ecluze! În sfîrşit, şi vohriştii(26) intră în întrecere cu zekii (p. 153)!?...

Dar baza sunt, fireşte, socialmente apropiaţii, adică şuţii! (Aceste noţiuni s-au contopit deja la canal.) Înduioşat pînă la lacrimi, Gorki le strigă de la tribună: „Orice capitalist fură mai mult decît voi toţi la un loc!" (p. 392). Borfaşii rag, măguliţi. „Si lacrimi mari se prefiră din ochii unui fost hoţ de buzunare". Se mizează pe utilizarea, în interesul şantierului, a ceea ce se numeşte „romantismul delincvenţilor". Cum să nu fii flatat? la cuvîntul un tîlhar, dintre cei instalaţi în prezidiul adunării: „N-am primit pîine cîte două zile la rînd, dar asta nu ne înspăimîntă. (Căci ei găsesc oricînd pe cine să jecmănească.) Ceea ce ne place e că ni se vorbeşte ca unor oameni (inginerii nu se pot lăuda cu aşa ceva). Sunt aici nişte stînci atît de afurisite, că ni se rup tîrnăcoapele. Nu-i nimic, ne descurcăm!" (Cum se descurcă? Cine le descurcă?...)

E o teorie de clasă aici: în lagăr trebuie să te bizui pe cei din clasa ta împotriva celorlalţi, în cazul Belomor-ului nu ni se spune cum erau hră-

niți brigadierii, dar despre Beriozniki există o mărturie (I.D. T.): bucătărie specială pentru brigadieri (borfaşi, unul şi unul), iar rația - mai bună decît cea din armată. Ca să aibă pumnii zdraveni şi să ştie pentru ce să-i pună în acțiune...
În lagpunktul 2 se fură ca-n codru, gamelele şi cartelele pentru fiertură sunt smulse pur şi simplu din mîna deținuților, dar pentru atîta lucru şuții nu sunt coborîți de pe panoul fruntaşilor: asta nu le umbreşte imaginea socială şi nici avîntul productiv. Mîncarea se aduce la punctele de lucru sleită. Din uscătorii se fură hainele - nu-i nimic, ne descurcăm! Poveneț „e un orăşel disciplinar - haos şi debandadă". Pîinea nu se coace aici, e adusă din Kem (uitați-vă pe hartă). Pe porțiunea Sijnea, rația de hrană e ciuntită, în barăci e frig, oamenii s-au umplut de păduchi, mulți sunt caliciți - nu-i nimic, ne descurcăm! Canalul se construieşte din inițiativa... Pretutindeni, KVB-uri - posturi de luptă cultural-educative! (Orice huligan, abia eşuat în lagăr, ajunge cît ai bate din palme educator.) Să se creeze o atmosferă de permanentă alarmă de luptă! Brusc, se anunță noapte de asalt - împotriva birocrației! Seara, la sfîrşitul zilei de muncă, educatorii culturali năvălesc în birourile administrației şi le iau cu asalt. Brusc, o spargere (nu a digului, a normelor) la secția Tunguda! La asalt! Hotărîre: se dublează normele de lucru! Nici mai mult, nici mai puțin! (p. 302). Brusc, o brigadă depăşeşte norma zilnică, uite-aşa, din senin, cu 852%! Pricepe, dacă poți! La un moment dat, se proclamă pretutindeni ziua recordurilor! O lovitură aplicată subminatorilor de ritmuri! Într-o brigadă se distribuie „plăcinte premiale". Dar de ce mutre atît de acre? O clipă atît de rîvnită - şi nici un fel de bucurie pe chipuri...
Aparent, totul merge strună. În vara lui 1932, lagoda inspectează şantierul şi rămîne mulțumit, tăicuțul. Dar în decembrie, tot el izbeşte o telegramă: normele nu se îndeplinesc, să se pună de îndată capăt acestei hoinăreli fără rost a mii de oameni (asta e de crezut! asta se vede!). Colectivele muncitoreşti abia se tîrăsc spre punctele de lucru, ba încă şi cu drapele decolorate. Potrivit rapoartelor, cubajul de pămînt extras s-a realizat de mai multe ori sută la sută - iar canalul tot nu e terminat! Lucrători tîndălăi umplu gabioanele nu cu pămînt şi piatră, ci cu gheață! Care gheață primăvara se topeşte şi se produc infiltrații! Noi lozinci ale educatorilor: „Tufta* e cea mai primejdioasă armă a contrarevoluției!" (Or, la tuhte, tocmai borfaşii sunt neîntrecuți: gheață în cofraje în loc de piatră - le recunosc stilul, e mîna lor!). Altă lozincă: „Tuftaciul - duşman de clasă!" -şi şuții sunt cei însărcinați să demaşte tuhta, să controleze randamentul brigăzilor de kaeri! (Cel mai bun mijloc de a-ți adjudeca roadele muncii kaerilor.) „Tufta e o tentativă de a submina întreaga politică a GPU de reeducare prin muncă!" - iată, aşadar, ce es-

* Scriu cu „f" numai pentru că e un citat.

te aceasta îngrozitoare tuhtă. „Tufta este un furt din proprietatea socialistă!" În februarie 1933, inginerii eliberați înainte de termen sunt privați din nou de libertate drept pedeapsă pentru tuhta descoperită pe şantier.
Asemenea avînt, atîta entuziasm - şi deodată tuhta asta! De unde aşa ceva? De ce or fi născocit-o deținuții?... Clar: mizează pe restaurarea capitalismului. Din nou mîna neagră a emigrației albe.
La începutul lui 1933, un nou ordin al lui Iagoda: toate direcțiile se vor numi de acum înainte state majore ale fronturilor de luptă! 50% din aparat - la muncile de şantier! (Dar sunt lopeți îndeajuns?...) Se va lucra în trei schimburi (noaptea e aproape polară)! Hrana se va distribui direct pe şantier (sleită)! Pentru tuhtă - tribunalul!
În ianuarie - Asaltul cumpenei apelor! Toate falangele, cu bucătării şi cu tot calabalîcul, într-un singur loc! Nu sunt corturi destule pentru toți, oamenii dorm în zăpadă - nu-i nimic, ne descurcăm! Canalul se construieşte din inițiativa...
De la Moscova - ordinul nr. 1: „Pînă la încheierea construcției se decretează asalt general! La sfîrşitul zilei de muncă sunt expediate pe şantier dactilografele, funcționarele de la birouri, spălătoresele.
În februarie - interzicerea vizitelor pe întreg BelBaltLag-ul - primejdie de tifos exantematic ori presiune asupra zekilor - nu se ştie.
În aprilie - asalt neîntrerupt vreme de 48 de ore - ura-a! - treizeci de mii de oameni nu pun pleoapă pe pleoapă!
Şi, la 1 mai 1933, Iagoda raportează multiubitului său Dascăl: canalul e gata la termenul stabilit.
În iulie 1933, Stalin, Voroşilov şi Kirov întreprind o agreabilă promenadă cu vaporul pentru a inspecta canalul. Există o fotografie - tustrei sunt aşezați pe punte în fotolii împletite, „glumesc, rîd, fumează". (De fapt, Kirov e deja condamnat, dar nu ştie acest lucru).
În august, călătoria celor 120 de scriitori.
Cum pentru deservirea canalului nu exista personal la fața locului, sunt expediați aici țărani deschiaburiți, „strămutați cu regim special", însuşi Berman a stabilit amplasamentele pentru aşezările lor.
Cei mai mulți dintre „ostaşii armatei canalului" au fost duşi să-l construiască pe următorul - canalul Moscova-Volga.*
***
Dar să Lăsăm deoparte hlizitul Volum Colectiv.
Oricît de sumbre li se vor fi părut Insulele Solovki, solovcenii etapați la

*La întrunirea din august a constructorilor canalului, L. Kogan proclama: „Nu e departe acea întrunire, care va fi şi cea din urmă în sistemul lagărelor. Nu sunt departe anul, luna şi ziua, cînd nu vor mai fi necesare nici un fel de lagăre de reeducare prin muncă." întrucît a fost fără îndoială împuşcat, n-a mai avut cum să afle cît de amarnic greşea Ori poate că nici el nu credea în ceea ce spunea?

Belomor ca să-şi termine condamnarea (iar unii şi viaţa), au simţit abia aici că se isprăvise cu gluma, abia aici au descoperit adevăratul lagăr, pe care, treptat, aveam să -l descoperim cu toţii. În locul calmului de pe Solovki -nesfîrşitul lătrat al sudalmelor şi zarva furioasă a disputelor de tot felul, amestecate cu propaganda educativă. Chiar şi în barăcile lagpunktului de la Medvejegorsk, unde se afla Direcţia BelBaltLagului, se dormea pe aşa-zisele vagonki(27) (deja inventate), pe care se înghesuiau nu cîte patru, ci cîte opt oameni (pe fiecare scîndură cîte doi, fiecare cu picioarele la capul celuilalt). În locul clădirilor de piatră ale mînăstirii, baracamente temporare în care răzbătea vîntul sau corturi, sau pur şi simplu zăpada. Pînă şi cei transferaţi de la Beriozniki, unde se lucra tot cîte 12 ore pe zi, găseau că aici era mai greu. Zile ale recordurilor. Nopţi de asalt. „De la noi - totul, nouă - nimic"... în buluceala şi harababura ce izbucneau la puşcarea stîncilor mulţi oameni schilodiţi, unii răniţi mortal. Fiertură sleită, înghiţită între două blocuri eratice. Cum era munca - am văzut deja. Cît despre mîncare, cum putea fi mîncarea în anii 1931-1933? Skripnikova povesteşte că pînă şi la cantina din Medvejegorsk, pentru salariaţii civili, se servea o zeamă tulbure cu cîteva capete de hamsii şi crupe de mei.* Hainele - ale tale, ferfeniţite de atîta purtat. Şi o singură vorbă îţi răsuna în auz, - formulă de adresare şi ordin răstit: „Davai!... Davai!... Davai!..."

Se spune că în prima iarnă, 1931-1932, au murit o sută de mii de oameni, cifră egală cu efectivul permanent al canalului. Şi de ce n-am crede că întocmai aşa a fost? E mai degrabă o subevaluare: în condiţii similare, în lagărele din anii războiului mortalitatea de 1% pe zi era un lucru banal, cunoscut de toată lumea. Aşa că la Belomor o sută de mii se putuseră curăţa în ceva mai mult de trei luni. Or, mai venea o iarnă, mai era şi răstimpul de pînă la ea. Fără teamă de exagerare se poate presupune că au murit chiar trei sute de mii de oameni.

Tocmai avînd în vedere această împrospătare a efectivului pe seama deceselor, înlocuirea permanentă a zekilor morţi cu alţi zeki, vii, nu trebuie să ne mirăm aflînd că, la începutul anului 1933, cifra totală a deţinuţilor din lagăre putea încă să nu depăşească un milion. „Instrucţiunile" secrete semnate de Stalin şi Molotov la 8 mai 1933 avansează cifra de 800 de mii.**

*De altfel, tot ea îşi aminteşte că refugiaţii din Ucraina veneau la Medvejegorsk să-şi găsească ceva de lucru pe lîngă lagăr, pentru a nu muri de foame. Zekii îi chemau şi, de acolo din zonă, le dădeau cîte ceva de-ale gurii. Foarte verosimil. Numai că nu toţi au izbutit să scape din Ucraina.

**Instrucţiia vsem partiino-sovetskim rabotnikam i vsem organam OGPU, suda i prokuraturî (Instrucţiuni pentru toţi activiştii de partid şi ai sovietelor, pentru toate organele OGPU, ale judecătoriilor şi procuraturii), 08.05.1933. Arhiva Comitetului Regional Smolensk al VKP(b). Publicată de „Soţialisticeskii vestnik" („Mesagerul socialist"), New York-Paris, 1955, nr. 4 (681), p. 52.

D. P. Vitkovski, solovcean care a lucrat la Belomor ca şef de şantier şi care tocmai prin tuhtă, adică prin raportarea de lucrări nerealizate, a salvat multe vieți, descrie („ O jumătate de viață", Samizdat) următorul tablou crepuscular:

„La sfîrşitul zilei de muncă, pe şantier rămîn morții. Zăpada le acoperă, încetul cu încetul, chipurile. Unul - chircit sub o roabă răsturnată, cu mîinile vîrîte în mîneci şi înghețat în această poziție. Altul - cu capul între genunchi. Alți doi - degerați, cu spinările lipite una de alta. Flăcăi de la țară - cei mai buni lucrători pe care ți i-ai putea imagina. Sunt expediați la canal cu zecile de mii şi autoritățile au grijă ca nimeni să nu nimerească în acelaşi lagpunkt cu vreo rudă: îi despart. Din capul locului li se dă o asemenea normă de galeți şi blocuri eratice, cu care n-ar putea-o scoate la capăt nici vara. Nimeni nu-i povățuieşte, nimeni nu-i îndrumă şi ei trag din răsputeri, ca în sat, se topesc pe picioare şi iată-i înghețînd îmbrățişați, doi cîte doi. Noaptea vin cu săniile să-i ridice. Cînd cărăuşii aruncă leşurile în sanie, se aude un trosnet ca de lemn.

Pînă vara, din cadavrele neridicate la timp rămîn doar oasele, care sunt aruncate în betoniere o dată cu pietrişul. Şi astfel ajung în betonul ultimei ecluze, de lîngă oraşul Belomorsk, unde vor rămîne pentru vecie."

Să mai adăugăm că diriguitorii şantierului l-au depăşit în materie de cruzime pe Stăpînul însuşi. Deşi spusese că nu va aloca „nici o copeică valută", Stalin a aprobat, totuşi, 400 de milioane de ruble sovietice. Dar conducerea şantierului, din exces de zel, a cheltuit din aceste fonduri mai puțin de o pătrime - 95 de milioane 300 de mii de ruble.*

Buletinul şapirografiat al lagărului ne anunță, înecîndu-se de emoție, că numeroşi ostaşi ai armatei canalului „resimțind un fior estetic" față de grandioasa construcție, în timpul lor liber (şi, se înțelege, fără a primi o coajă de pîine în plus), încastrează în pereții albiei pietricele numai pentru frumusețe.

Inspirați ar fi fost dacă ar fi încrustat pe taluzurile canalului numele trepăduşilor lui Stalin şi ai lui Iagoda, principalii vătafi ai Belomor-ului, şase nume de ucigaşi plătiți, înscriind în dreptul lor cîte vreo patruzeci de mii de vieți omeneşti: Semion Firin - Matvei Bermann - Naftali Frenkel - Lazar Kogan - Iakov Rappoport - Serghei Juk.

Şi poate că ar mai trebui adăugat şeful VOHR de la BelBaltLag - Brodski. Şi curatorul canalului din partea VȚIK - Solz.

Plus numele fiecăruia din cei 37 de cekişti de pe Canal.

Plus numele celor 36 de scriitori care au glorificat Belomor-ul.** Fără a-l

*A. Prussak, Iz istorii Belomorkanala (Din istoria canalului Belomor), „Voprosî istorii^ 1945, Nr. 2, p. 143.

**Printre ei şi Alexei N. Tolstoi, care, parcurgînd traseul canalului (trebuia să-şi răscumpere într-un fel privilegiile), a povestit „cu pasiune şi inspirație cele văzute,

uita pe Pogodin(28).
Pentru ca excursioniştii care vizitează canalul cu vapoarele să le citească şi să cadă pe gînduri.
Necazul e că nu există excursionişti.
Cum nu există?
Uite-aşa. Nici vapoare nu există. Nici o linie de transport în funcțiune.
În 1966, cînd tocmai terminam această carte, am vrut şi eu să străbat marele Belomor, să-l văd cu proprii mei ochi. Chipurile, concurînd cu cei o sută douăzeci. Imposibil. Nimic nu circulă. Poate dacă obții autorizația de a urca pe o navă de mărfuri. Or, acolo ți se verifică actele. Şi, cum numele meu e deja luat în colimator, aş stîrni numaidecît suspiciuni: ce caut acolo? Aşa că, de dragul cărții, mai bine mă las păgubaş.
Şi totuşi, pe ici, pe colo, am fost. Mai întîi - Medvejegorskul. Se mai păstrează multe din baracamentele acelei epoci. Şi un majestuos hotel, cu un turn din sticlă de cinci etaje. Oricum, aici e poarta de intrare a Canalului! Şi oraşul va geme de oaspeți - străini şi autohtoni... Cum a rămas pustiu cu anii, hotelul a fost transformat în internat.
Un drum la Poveneț. Păduri debile, pietre la tot pasul, blocuri eratice.
De la Poveneț ajung numaidecît la canal şi urmez îndelung firul apei, strecurîndu-mă cît mai aproape de ecluze, să le văd şi eu. Zone interzise, pază somnolentă. Dar pe alocuri ecluzele se pot vedea foarte bine. Pereții sunt cei de odinioară, făcuți din gabioane, le recunosc din descrieri. Doar porțile romboidale ale lui Maslov au fost înlocuite cu altele, metalice, şi nu mai sunt manevrate manual.
Dar de ce atîta linişte? Picior de om, nici un fel de trafic pe canal sau la ecluze. Nicăieri nu se vede roind personalul de deservire. Acolo unde 30 de mii de oameni n-au pus pleoapă pe pleoapă, dorm acum cu toții şi ziua în amiaza mare. Nu răsună sirenele vapoarelor. Nu se deschid porțile ecluzei. Şi e o frumoasă zi de iunie - ce se întîmplă?...
Am trecut de toate cele cinci ecluze ale „scării" Poveneț; după a cincea m-am aşezat pe mal. Reprodus pe toate pachetele de țigări(29), atît de absolut indispensabil țării, de ce taci, Măreț Canal?
Un tip în civil se apropie, ochi iscoditori. Eu, inocent: de la cine s-ar putea cumpăra ceva peşte? Cum se poate face o plimbare pe canal?
Aflu că era şeful postului de pază de la ecluză. De ce, zic, nu există trafic de pasageri? - Ei, şi dumneata, se miră el, aşa ceva nu se poate: ar da năvală, numaidecît, americanii, înainte de război a mai fost ceva mişcare, după - nu. - Ei şi, n-au decît să poftească. - Crezi că le putem

imaginînd... perspective ispititoare, aproape fantastice şi totuşi realiste, de dezvoltare a regiunii, punînd în istorisirea lui întreaga flacără a talentului şi fanteziei scriitoriceşti. Vorbea aproape cu răsuflarea tăiată despre truda constructorilor canalului, despre tehnica modernă (s. n. - A.S.)..." Bogdanov-Beriozovski, Vstreci (Intîlniri), Editura Iskusstvo (Arta), Moscova, 1967. —...,.

arăta aşa ceva? - Dar de ce nu circulă chiar nimic şi nimeni? - Se circulă. Dar puțin. Vezi mata, adîncimea e mică, cinci metri. Au vrut să-l reconstruiască, dar, pesemne, mai degrabă o să facă lîngă el altul, ca lumea.
Eh, şefule dragă, asta ştim şi noi, încă de mult: în 1934, cînd abia apucaseră să fie împărțite toate medaliile, exista deja un proiect de reconstrucție. Primul punct: adîncirea canalului. Al doilea: să se construiască, paralel cu actualele ecluze, o întreagă anfiladă de ecluze pentru nave oceanice. Repede-repejor - iese pruncul chior. Din pricina acelui termen, din pricina acelor norme s-a trişat la stabilirea adîncimii, de unde reducerea capacității canalului: căci nişte metri cubi de tuhtă trebuiau raportați, pentru a hrăni oamenii. (Foarte curînd, această tuhtă a fost pusă în cîrca inginerilor, cărora li s-a mai administrat cîte un decar.) Şi cînd te gîndeşti că 80 de kilometri de linie din calea ferată Murmansk au fost deplasați, pentru a se elibera traseul. Bine măcar că nu s-au făcut cheltuieli pentru roțile de roabe. De fapt, ce să transporți şi unde? Bun, s-a tăiat pădurea de pe maluri, dar acum ce să mai transporți? Lemnul din Arhanghelsk la Leningrad? Dar lemnul poate fi cumpărat foarte bine şi la Arhanghelsk ceea ce şi fac străinii de cînd e lumea. Unde mai pui că vreme de jumătate de an, dacă nu mai mult, canalul e sub gheață. De ce era nevoie de el? Ah, da, din rațiuni militare. Ca să poată fi transferată flota.
— E atît de puțin adînc, oftează şeful postului de pază, că nici măcar submarinele nu pot trece deplasîndu-se cu propriile lor motoare. Le urcă pe barje şi aşa le cară.
Şi atunci crucişătoarele?... O, tiran solitar! O, dement noctambul(30)! în ce aiurare ți s-au năzărit toate astea?
Şi unde dădeai zor, sceleratule? Douăzeci de luni: ce te frigea, ce te înghimpa? Un sfert de milion de oameni ar fi putut să rămînă în viață. Bun, esperantiştii îți stăteau în gît; dar feciorii de țărani - cîte servicii ți-ar fi putut aduce! De cîte ori i-ai fi ridicat la atac: pentru patrie, pentru Stalin!
— A costat mult, îi spun individului.
— În schimb, l-am dat gata repede! răspunde el sigur pe sine. Sta-ți-ar pe oseminte!...
Îmi amintesc o falnică fotografie din volumul despre Belomor. O veche troiță rusească transformată în reazem pentru cabluri electrice. Sta-v-ar pe oseminte... În ziua aceea am petrecut pe traseul canalului opt ceasuri, în acest răstimp, o singură barjă autopropulsată a trecut dinspre Poveneț spre Soroka şi o alta, de acelaşi tip, dinspre Soroka spre Poveneț. Purtau numere diferite şi numai după numere le-am deosebit. Căci încărcătura era exact aceeaşi: buşteni de brad, deja stătuți, numai buni pentru foc.
Făcînd scăderea, obținem zero.

Şi ținem minte două sute cinci zeci de mii.
***
Iar după Belomor a urmat canalul Moscova-Volga, toți au fost mutați imediat acolo - şi nefericiții lucrători, şi Firin, pe post de comandant de lagăr, şi Kogan, ca şef de şantier. (Ordinele „Lenin" pentru Belomor i-au găsit pe amîndoi la noul obiectiv.)
Cel puțin canalul ăsta s-a dovedit necesar. Dar el a continuat cu cinste, îmbogățindu-le chiar, toate tradițiile Belomor-ului şi, poposind aici, vom înțelege mai bine prin ce se distingea Arhipelagul din perioada metastazelor galopante de stagnantul Solovki. Iată unde le-a fost dat zekilor să îşi aducă aminte cu regret de taciturnul şi crîncenul lagăr insular. Acum nu numai că ți se cerea să te speteşti, spărgînd cu tîrnăcopul tot mai greu bolovanii îndărătnici. Nu: înainte de a-ți lua zilele, ți se strecurau mai întîi în piept, percheziționîndu-ți sufletul.
Lucrul cel mai cumplit la aceste canale: fiecăruia i se cerea să mai şi latre. Mieriilor, ți se pretindea să te prefaci socialmente activ. Cu limba împleticindu-ți-se de foame, trebuia să iei cuvîntul, cerînd depăşirea planurilor! Şi demascarea sabotorilor! Şi combaterea cu străşnicie a propagandei duşmănoase, a zvonurilor chiabureşti (toate zvonurile care circulau în lagăr erau „chiabureşti"). Şi să bagi de seamă ca nu cumva şerpii dizgrației autorităților să se încolăcească în jurul tău, aducîndu-ți o nouă condamnare.
Parcurgînd astăzi aceste cărți neruşinate, în care viața unor oameni sortiți pieirii e descrisă atît de curgător şi cu atîta entuziasm, mai că nu îți vine să crezi că aşa ceva a fost scris cu seriozitate şi luat în serios. (De fapt, prevăzătorul Glavlit(31) a şi distrus tirajele: şi în acest caz, am avut noroc de unul dintre ultimele exemplare existente.)
Acum, Virgiliul nostru va fi sîrguincioasa discipolă a lui Vîşinski, Ida Averbah.
Chiar şi cînd răsuceşti un simplu şurub pentru lemn, la început trebuie să-ți dai puțin silința: să nu-i înclini axul, să nu deviezi. Dar de cum a prins cît de cît, poți chiar să-ți eliberezi o mînă şi să-l înşurubezi fluierînd.
Citim în Vîşinski: „Tocmai datorită vocației educative, ITL-ul nostru este principial opus închisorii burgheze, unde domneşte violența pură".* „în opoziție cu practica din statele burgheze, la noi violența joacă doar un rol secundar în combaterea criminalității, centrul de greutate constituindu-l măsurile organizatorice şi de asigurare materială, acțiunile cultural-instructive şi politico-educative."** (Trebuie să-ți încrunți creierii bine de tot ca să nu-ți scape chestia asta: în loc de bîtă - scala rației de

*Prefața lui Vîşinski la culegerea De la închisori...
** Ibidem.

pîine plus propaganda.) Şi iată că deja „... succesele socialismului exercită şi ele o influenţă magică (cîtă cizelare: „magică!) asupra luptei împotriva criminalităţii."*
Pe urmele maestrului său, Averbah ne explică la rîndul ei: obiectivul pe care şi-l propune politica sovietică de reeducare prin muncă este „transformarea celui mai mizerabil material uman (mai ţineţi minte „materia primă"! dar de „insecte" vă mai aduceţi aminte?) în constructori integri, activi şi conştienţi ai socialismului".
Numai că rămîne acel mic coeficient... Un sfert de milion din mizerabilul material s-a dus pe lumea cealaltă, în vreme ce doar 12,5 mii de constructori activi şi conştienţi au fost eliberaţi înainte de termen (Belomor)...
Dar parcă deja cel de-al VIII-lea congres al partidului hotărîse, - în 1919, cînd încă eram în plin război civil, cînd sub zidurile Orelului era aşteptat Denikin, cînd Kronstadt-ul şi răscoala de la Tambov(32) erau încă sub orizont - să se înlocuiască sistemul punitiv (adică, în general, să nu mai fie pedepsit nimeni?) cu un sistem educaţional!
„Forţat" adaugă acum Averbah. Şi întreabă retoric (rezervîndu-ne deja un răspuns nimicitor): cum asta? Cum poate fi remodelată o conştiinţă în favoarea socialismului, cînd, încă în libertate fiind, ea s-a impregnat de ostilitate la adresa lui, iar constrîngerile din lagăr sunt resimţite ca o manifestare de violenţă şi nu pot decît să intensifice această ostilitate?
Iar noi şi cititorii suntem în impas: căci are dreptate, nu-i aşa?...
Nu ne-a dus mintea defel, şi acuş o să ne orbească: munca productivă conştientă cu ţel înalt! - iată cine va remodela orice conştiinţă ostilă ori oscilantă. Iar pentru aceasta, vedeţi dumneavoastră, e necesară „concentrarea lucrărilor la obiective gigantice, care să frapeze imaginaţia prin grandoarea lor"! (Ah, iată vasăzică pentru ce Belomor-ul, iar noi, fleţii, n-am priceput nimic...) Prin aceasta se realizează „concreteţea, eficacitatea şi patosul construcţiei". Şi mai trebuie, obligatoriu, „o muncă pornită de la zero şi dusă pînă la terminarea obiectivului", pentru ca „fiecare deţinut din lagăr" (care n-a crăpat încă) „să simtă rezonanţa politică a propriei lui munci, faptul că întreaga ţară e interesată în eforturile lui".
Observaţi cît de uşor a început deja să intre şurubul? Puţin cîş, poate, dar irezistibil? Tătucul a trasat o linie pe hartă cu muştiucul pipei; cît despre inventarea unei motivaţii - asta-i grija lui? Oricînd se va găsi o Averbah: „Andrei Ianuarievici(33), uite ce idee mi-a venit, ce ziceţi, n-ar trebui s-o dezvolt într-o carte?"
Dar asta e floare la ureche. Deţinutul, încă înainte de a ieşi din lagăr, trebuie „să fie educat în spiritul celor mai înaintate forme socialiste de

*Ibidem.

muncă".
Şi cum se poate face chestia asta?... Şurubul s-a înțepenit.
Ah, că grei mai suntem de cap! Prin întrecerea socialistă si mişcarea fruntaşilor în producție!! Ce mileniu ziceați că-i pe-afară, prieteni?(34) „Nu orice fel de muncă, ci o muncă eroică!" (Ordinul OGPU Nr. 190).
Întrecere pentru drapelul roşu transmisibil al statului-major central! Al statului-major raional! Al statului-major sectorial!
Întreceri între lagpunkte, şantiere, brigăzi! „O dată cu drapelul roşu transmisibil se atribuie şi o orchestră de suflători! - ea le va cînta cîştigătorilor pe parcursul programului de lucru şi al excelentelor mese." Excelenta masă nu se vede în fotografie, în schimb puteți vedea un proiector. E pentru schimbul de noapte, căci Volgokanalul se construieşte 24 de ore din 24.* În fiecare brigadă de zeki există o troikă pentru urmărirea întrecerii. Bilanțuri şi rezoluții! Rezoluții şi bilanțuri! Bilanțul asaltului la batardou pe primele cinci zile! Pe următoarele cinci zile! Gazeta lagărului se numeşte „Reforjarea". Deviza ei este „Să ne înecăm trecutul pe fundul canalului!" Chemarea ei: „Să lucrăm fără zile libere!" Entuziasm general, asentiment general! Un fruntaş între fruntaşi a spus: „Bineînțeles! Despre ce zile libere poate fi vorba? Volga n-are zile libere, acuş-acuş se revarsă." Dar Mississippi are zile libere? - Puneți mîna pe el, e un agent al chiaburimii! Un angajament între multe altele: fiecare membru al colectivului îşi va menaja sănătatea". Cîtă omenie! Nu, iată de ce - „pentru a se reduce numărul de absențe de la lucru". „Să nu ne îmbolnăvim şi să nu cerem scutiri!" Panouri roşii. Panouri negre. Panouri cu indicatori: zile rămase pînă la predarea obiectivului; ce s-a făcut ieri, ce - astăzi. Cărți de onoare, în fiecare baracă -diplome de onoare, „oglinzi ale reforjării", grafice, diagrame (cîți pierde-vară numai ca să le confecționeze şi să le atîrne!). Fiecare deținut trebuie să fie la curent cu planurile de producție! Şi fiecare deținut trebuie să fie la curent cu întreaga viață politică a țării! Consecință: înainte de plecarea la lucru (pe seama timpului liber al deținuților, fireşte) - cinci minute pentru probleme de producție; la întoarcerea în lagăr (cînd abia te mai ții pe picioare) - cinci minute de informare politică. După masa de prînz, pentru ca nu cumva deținuții să se împrăştie prin cine ştie ce cotloane ori să tragă cîte-un pui de somn - citirea ziarului! Dacă țara e îndopată cu cele Şase Condiții ale tovarăşului Stalin - şi deținuții sunt obligați să le tocească, pînă le învață pe de rost!** Dacă în țară se aplică Hotărîrea

*Orchestra a fost folosită şi în alte lagăre: e plasată pe mal, unde cîntă zile si nopți la rînd, în vreme ce deținuții, într-un singur schimb nesfîrşit, fără odihnă, descarcă lemnul dintr-o barjă. I.D.T. a fost instrumentist într-o orchestră la Belomor şi-şi aminteşte că deținuții care lucrau nu puteau să-i sufere pe orchestraşi (căci aceştia erau scoşi de la muncile comune, aveau cuşete separate şi uniforme militare. Li se striga: „Puturoşilor! Trîntorilor! Veniți încoace şi puneți osul!").
*Trebuie remarcat că intelectualii strecurați în funcții de conducere se prevalau cu abilitate

SNK privind desfacerea contractului de muncă pentru absențe nemotivate, în lagăr - muncă de lămurire: fiecare refractar(35) şi simulant de astăzi va fi, după eliberare, stigmatizat de oprobriul maselor din Uniunea Sovietică. Şi încă ceva: pentru a obține titlul de fruntaş (şi, deci, un supliment de hrană) nu ajunge să ai realizări în muncă! Mai trebuie: a) să citeşti ziarele, b) să-ți iubeşti canalul, c) să ştii explica însemnătatea lui.

Şi - miracol! O, miracol! O, schimbare la față şi înălțare la cer! - Fruntaşul în producție nu mai resimte munca şi disciplina ca pe ceva impus dinafară, ci ca pe „o necesitate interioară"! (Păi, sigur, păi, fireşte, căci nici libertatea nu e libertate, ci zăbrele înțelese.(36)) Noi forme socialiste de stimulare: conferirea insignelor de fruntaş. Şi ce credeți, ce credeți? Insigna de fruntaş prețuieşte, în ochii muncitorului, mai mult decît rația de hrană!" Da, mai mult decît rația de hrană! Brigăzi întregi „ies din proprie inițiativă la lucru cu două ceasuri înainte de apel" (ah, ce impertinență! Şi ce se face cu escorta?) „şi rămîn pe şantier după încheierea zilei de muncă"! Furtună? -muncesc pe furtună! (Căci escorta tot nu le dă voie să se întoarcă în baracamente). Uite ce înseamnă a munci conştient.

O, patos! O, chibrituri! Se credea că veți arde decenii la rînd...

Cît despre tehnică, în bună parte o cunoaştem de la Belomor: pe pante, în fața roabei se înhamă „cîrligarul", altminteri cum să ajungi cu ea sus? Ivan Nemțov se hotărăşte, din senin, să lucreze cît cinci ! Zis şi făcut: scoate într-un schimb... 55 de metri cubi de pămînt!** (Să facem socoteala: asta înseamnă 5 metri cubi pe oră, adică un metru cub în 12 minute - încercați, fie şi cu cel mai docil dintre soluri!) Alertă: pompe ioc, bazinul nu e gata -opriți apa cu mîinile goale! Şi femeile? Femeile ridică singure pietroaie de cîte 4 puduri!** Roabele se răstoarnă, pietrele zboară în capetele şi în picioarele oamenilor. Nu-i nimic, ne descurcăm \ Cînd „pînă la brîu în apă", cînd „62 de ore de muncă neîntreruptă", cînd „vreme de trei zile, 500 de oameni au spart cu tîrnăcopul pămîntul înghețat", şi pînă la urmă tot fără folos. Nu-i nimic, ne descurcăm!

Lîngă Moscova, înarmați cu arşee, Noi fericirii i-am tăiat alee!

Ah, această „veselă tensiune de un gen atît de aparte" adusă de la Belomor! „Porneau la asalt cu năvalnice cîntece vesele"...

Pe ploaie, pe ger, în marş la apel!

Dar iată-le, surprinse de obiectivul fotografic, şi pe fruntaşe tocmai au

de aceste „condiții": „Deplina valorificare a competenței specialiştilor"? - atunci scoateți-i pe ingineri de la muncile comune. „Combaterea fluctuației forței de muncă"? -interziceți etapările!

**I. Kuzemko, Ecluza a 3-a, Dmitlag, 1935.

***Broşura Kanaloarmeika (Ostaşele armatei canalului), Dmitlag, 1935. („Difuzarea în afara lagărului - interzisă.")

sosit la o adunare. În dreapta, la marginea peronului - şeful escortei, în stînga lui - un soldat din escortă. Chipuri nu prea însufleţite şi nu prea fericite, deşi acestor femei nu ar fi trebuit să le stea gîndul nici la copii, nici la căminul lor, ci doar la canalul pe care-l îndrăgiseră atît de mult. E destul de frig, sunt încălţate care cu pîslari, care cu cizme, cizmele cu care veniseră de acasă, fireşte, iar a doua din stînga, din primul rînd, e o hoaţă în pantofi furaţi: unde să se fudulească şi ea, dacă nu la adunare? Iată şi o altă asemenea întrunire. Pe placardă: „Vom lega prin muncă Moscova de Volga. Să o facem înainte de termen, ieftin şi temeinic!" Cît despre felul cum pot fi împăcate toate astea, n-au decît să îşi bată capul inginerii. Se poate vedea cu uşurinţă că umbrele de zîmbet de pe chipuri sunt pentru aparat, de fapt din fotografie ne privesc nişte femei obosite zdravăn, cărora numai de discursuri nu le arde şi tot ce aşteaptă de la adunarea asta este să mănînce şi ele pe săturate măcar o dată. Multe chipuri simple, de ţărănci. Iar în mijloc se fandoseşte un gealat din paza internă, un „autogardian", un luda - din atitudinea căruia se ghiceşte cît de mult şi-a dorit să apară în poză. Dar iată (f. 26) şi o brigadă fruntaşă, complet echipată tehnic, ca să vedeţi cît de falsă e afirmaţia că punem totul în mişcare cu propriul nostru abur!*

Am avut şi un mic necaz: „după terminarea Belomor-ului, diferite ziare au publicat un număr excesiv de articole triumfaliste, care au paralizat efectul de intimidare al lagărelor... în prezentarea Belomor-ului s-a forţat nota de aşa manieră, încît noii-sosiţi la canalul Moscova-Volga se aşteptau să găsească aici rîuri de lapte cu maluri de cremă şi formulau faţă de administraţie cereri incredibile" (că doar n-or fi cerut schimburi curate!). Aşa că minţiţi, fraţilor, dar cu măsură. „Deasupra noastră mai flutură şi azi stindardul Belomor-ului", scrie gazeta „Reforjarea". Uite un text cumpătat. Atît ajunge.

De altfel şi la Belomor, şi la Volgokanal s-a înţeles că „întrecerile şi mişcarea fruntaşilor în producţie din lagăre trebuie puse în legătură cu întreg sistemul de privilegii", pentru ca acestea „să stimuleze mişcarea fruntaşilor". „Principala bază a întrecerii trebuie să fie cointeresarea materială (?! ce-i asta, deraiem? o întoarcem cu o sută optzeci de grade? Provocare! Ţineţi-vă mai zdravăn de bare!). Şi se instituie următoarea organizare: de indicatorii de producţie depind: hrana! şi cazarea! şi îmbrăcămintea! şi lenjeria de pat şi frecvenţa băilor (cine munceşte prost n-are decît să umble în zdrenţe şi plin de păduchi!) şi eliberarea anticipată! şi odihna! şi vizitele! De exemplu, conferirea insignei de fruntaş e o formă pur socialistă de stimulare. Dar ia să dea insigna aceea

*Fotografiile invocate se află în cartea Idei Averbah, care ne avertizează că volumul nu conţine imagini cu chiaburi şi sabotori (adică fotografii ale celor mai harnici ţărani şi ale intelectualilor), căci, spune ea, „încă n-a sosit timpul" pentru ei. Din păcate, nici nu va sosi vreodată. Mortul de la groapă nu se mai întoarce.

dreptul la o vizită lungă şi peste rînd, să vedeți cum ajunge imediat mai de preț decît rația de hrană...
„Dacă în țară, potrivit constituției sovietice, se aplică principiul cine nu munceşte nu mănîncă, de ce ar trebui plasați deținuții din lagăre într-o situație privilegiată?" (Cea mai mare dificultate în organizarea lagărelor: să nu le laşi să devină spații privilegiate!) Scala Dmitlag-ului (de la oraşul Dimitrov): marmită disciplinară - o apă tulbure; rație disciplinară - trei sute de grame de pîine. Îndeplinirea sută la sută a normei dă dreptul la opt sute de grame de pîine, plus posibilitatea de a mai cumpăra o sută de grame de la chioşc. Şi uite-aşa „asumarea disciplinei începe din motive egoiste (interesul de a-ți îmbunătăți rația), culminînd cu cointeresarea socialistă în obținerea steagului roşu de fruntaş,,!
Dar principalul sunt dispensele! Dispensele! (Pentru o zi muncită, se scade mai mult de o zi din condamnare.) Statele majore ale întrecerii întocmesc pentru fiecare deținut o caracterizare. Pentru dispensă nu ajunge să depăşeşti norma, trebuie să prestezi şi muncă obştească! Iar celor care au fost înainte elemente nemuncitoreşti - să li se reducă dispensa, să li se acorde una mizeră. Căci „e posibil ca ei să arboreze doar o mască, fără să se fi reeducat cu adevărat! Aceştia trebuie să petreacă în lagăr un timp mai îndelungat, ca să poată fi verificați." (De pildă, individul urcă o roabă la deal, dar asta nu înseamnă că munceşte: e doar o mască?)
Dar ce se întîmplă cu cei eliberați înainte de termen? Cum ce? Se autopermanentizează! Au îndrăgit prea mult canalul, ca să-l părăsească! „Sunt atît de pasionați de munca lor, încît, odată eliberați, rămîn de bunăvoie pe şantier, la lucrările de excavații, pînă la terminarea construcției".* (Să împingi, de bunăvoie, o roabă încărcată la deal! E de crezut ce spune autoarea? Sigur. Căci pe buletin ți se aplică o ştampilă: „fost în lagărele OGPU". Şi nu mai găseşti nicăieri de lucru.)
Dar ce e asta?... Maşina de produs triluri de privighetoare e în pană şi, în aşteptarea momentului cînd va fi repusă în funcțiune, auzim suflarea ostenită a adevărului: „chiar şi lumea interlopă e antrenată în întrecere doar în proporție de 60% (dacă nici hoții nu se mai întrec între ei!...); „adesea deținuții consideră că privilegiile şi recompensele sunt acordate pe nedrept"; „caracterizările sunt întocmite după şablon"; „potrivit caracterizărilor, de foarte multe ori (!) un planton oarecare trece drept un săpător de frunte, primind dispensa corespunzătoare, în vreme ce adevăratul fruntaş rămîne fără dispensă"**. Pe mulți(!) îi cuprinde deznădej-

*I.L. Averbah, Op. cit., p. 164.
**Cum la noi totul se întoarce cu josul în sus, chiar şi recompensele aveau uneori repercusiuni absurde. Fierarului Paramonov, într-un lagăr din regiunea Arhanghelsk,- i se reduseseră, pentru muncă exemplară, doi ani din decar. Optarul rămas a expirat în anii războiului şi, fiind Cincizeci şi Opt, Paramonov nu a fost eliberat, ci ținut în lagăr „pînă la o

dea.*

Dar trilurile se revarsă iar, şi ce timbru metalic! Cel mai important stimulent l-ați uitat? - „aplicarea dură, fără cruțare, a sancțiunilor disciplinare"! Ordinul OGPU din 28.11.33 (asta la începutul iernii, pentru ca deținuții să nu-şi facă iluzii!): „Toți trîntorii şi simulanții incorigibili vor fi expediați în lagărele îndepărtate din Nord cu ridicarea completă a dreptului la privilegii. Refractarii înrăiți şi provocatorii vor fi deferiți tribunalelor de lagăr. Pentru cea mai mică tentativă de subminare a disciplinei, deținuții vor fi privați de privilegiile şi avantajele obținute anterior." (Bunăoară, tentativa de a te încălzi lîngă un foc...)

Şi totuşi, adevăratul chichirez iar ne-a scăpat, cîtă incoerență! Am spus totul, afară de ceea ce era esențial. Ascultați! Ascultați! „Colectivismul reprezintă principiul şi metoda politicii sovietice de reeducare prin muncă." Căci sunt necesare, nu-i aşa, „curele de transmisie între administrație şi mase". „Numai bizuindu-se pe colective, numeroasa administrație a lagărelor poate remodela conştiința deținuților". „De la formele inferioare - răspunderea colectivă, la cele superioare: un titlu de onoare, un titlu de glorie, un titlu de vitejie şi eroism!" (îi reproşăm adeseori limbii noastre că, pasămite, o dată cu trecerea secolelor, devine tot mai palidă. Dar dacă stai şi te gîndeşti -nu-i adevărat! Ea se înnobilează! Cum se spunea odinioară, birjăreşte - hamuri? Acum - curele de transmisie! Odinioară - cîrdăşie, cam mirosea a grajd. Acum - răspundere colectivă.)

„Brigada reprezintă principala formă de reeducare" (dintr-un ordin pe Dmitlag, 1Q33). „Ea înseamnă - încredere în colectiv, lucru imposibil în capitalism!' (Dar perfect posibil în feudalism: a zbîrcit-o vreunul dintr-un sat, dezbrăcați-i pe toți şi ardeți-i cu cnutul. Şi totuşi, ce nobil sună: încredere în colectiv...) „Ceea ce înseamnă implicarea deținuților în opera de reeducare." „Ceea ce înseamnă îmbogățirea psihologică a individului, sub influența colectivității"! (Ce vocabular! Cu această îmbogățire psihologică, Averbah ne păleşte drept în moalele capului! Uite ce înseamnă un om învățat.) „Colectivul face să crească simțământul demnității umane al fiecărui deținut şi astfel face inutilă aplicarea represiunii morale"!

Nu ne rămîne decît să-i spunem mersi: la treizeci de ani după Ida Aver-

nouă decizie specială" (din nou cuvîntul special). Cînd s-a terminat războiul, cei din lotul lui Paramonov, care îşi ispăşiseră decarii, au fost eliberați. Iar el s-a mai canonit încă vreun an. Procurorul îi citise plîngerea, dar n-a putut face nimic: precedenta „decizie specială", era încă în vigoare pe întreg teritoriul Arhipelagului.

* De, nu degeaba cea de a V-a Conferință a lucrătorilor din domeniul justiției, din 1931, a condamnat acest mişmaş: „Recurgerea pe scară largă şi fără nici un fel de justificare la eliberarea condiționată înainte de termen şi la dispensele pentru muncă... face ca sentințele tribunalelor să devină nereale, duce la subminarea represiunii penale şi la devieri de la linia politică de clasă".

bah, am avut şi eu prilejul să spun două vorbe despre brigăzi, pur şi simplu despre felul cum merg lucrurile într-o asemenea formaţiune de muncă, şi în Occident oamenii m-au înţeles anapoda, într-o manieră cu totul deformată: „Brigada reprezintă principala contribuţie a comunismului la ştiinţa punităţiunii (ceea ce, de fapt, e adevărat, asta spune şi Averbah)... Brigada este un organism colectiv care trăieşte, munceşte, mănîncă, doarme şi suferă într-o necruţătoare simbioză silită."*
O, fără brigadă încă se mai poate supravieţui în lagăr! Fără brigadă ai propria ta personalitate, îţi poţi alege singur linia de conduită. Fără brigadă poţi măcar muri cu demnitate; în brigadă nu vei fi lăsat nici să mori, decît ca un nemernic, în patru labe. De şeful lagărului, de şeful de echipă, de gardian, de escortă - de toţi te mai poţi ascunde, ici furînd o clipă de odihnă, colo trăgînd mai încet, dincolo ridicînd o povară mai uşurică. Dar de curelele de transmisie - de colegii de brigadă, n-ai nici ascunziş, nici scăpare, nici parte de milă... Nu poţi să nu vrei să munceşti, nu poţi prefera, în loc de muncă, moartea prin inaniţie cu conştiinţa că eşti un politic. Nu: o dată ce ai părăsit perimetrul zonei şi ai fost înregistrat la ieşire, tot ce va face brigada astăzi se va împărţi nu la 25, ci la 26, şi bilanţul procentual al brigăzii va scădea, din cauza ta, de la 123 la 119, de la marmita-record la cea obişnuită, toţi vor pierde cîte o lingură de grăunţe fierte şi cîte o sută de grame de pîine. Aşa că vei fi urmărit de colegi mai abitir decît de către orice supraveghetori! Şi pumnul brigadierului te va aduce pe brazdă mai repede decît întregul Comisariat poporului pentru afacerile interne!
În asta şi constă implicarea în reeducare, în asta şi constă îmbogăţirea psihologică a individului sub influenţa colectivităţii.
Acum pentru noi totul e limpede ca apa de izvor, dar la Volgokanal nici iniţiatorilor nu le venea să creadă ce zgardă eficace descoperiseră. În viziunea lor, brigada obişnuită, pentru toţi deţinuţii, era pe ultimul plan, numai colectivul muncitoresc era considerat drept cea mai înaltă onoare şi cel mai puternic stimulent. Chiar şi în mai 1934, jumătate dintre zekii Dmitlag-ului erau „neorganizaţi", .. .nu fuseseră primiţi în colectivele muncitoreşti! Erau acceptaţi doar în „artelele muncitoreşti", şi încă nu toţi: preoţii, sectanţii şi credincioşii îndeobşte nu erau primiţi (decît dacă se lepădau de religie - căci merita, nu-i aşa? - şi atunci cu o lună de zile perioadă de probă). Cincizeci şi Opţii începuseră să fie admişi, cam în silă, în colectivele muncitoreşti, dar numai cei cu termene sub cinci ani. Fiecare colectiv avea un preşedinte şi un consiliu; democraţie - absolut nelimitată: adunările generale se ţineau numai cu aprobarea Secţiei cultural-educative şi în prezenţa educatorului companiei (căci încă mai existau şi companii!). Bineînţeles, colectivele erau alimentate cu totul

*Ernst Pawel, The Triumph of Survivat, - „The Nation", 1963, 2 Febr.

altfel decît strînsura: celor mai bune colective li se atribuia cîte o grădină de legume în perimetrul lagărului (nu separat, oamenilor, ci ca în colhozuri, pentru a se mai adăuga ceva la cazanul comun). Colectivul era divizat în secţii, care, de cum prindeau o oră liberă, se ocupau ba cu verificarea felului cum erau asigurate condiţiile materiale de viaţă în lagăr, ba cu cercetarea furturilor şi a deteriorării avutului public, ba cu editarea gazetelor de perete, ba cu anchetarea celor ce încălcaseră disciplina. La adunările colectivului se dezbăteau, ore în şir, cu toată seriozitatea, probleme de genul: cum poate fi reforjat puturosul de Vovka? dar simulantul Grişka? Colectivul avea dreptul să facă excluderi şi să ceară anularea dispensei pentru cei excluşi, dar, şi mai severă, administraţia dizolva colective întregi pentru „perpetuarea tradiţiilor infracţionale" (adică neacceptarea modului de viaţă colectivist). Dar cele mai captivante erau epurările periodice ale colectivelor:

- de leneşi, de elemente nedemne, de bîrfitori (adică de cei care prezentau colectivele muncitoreşti ca pe nişte organizaţii de spionaj reciproc) şi de agentura infiltrată a duşmanului de clasă. Bunăoară, se descoperea că vreunul îşi ascundea originea chiaburească (pentru care, de fapt, şi nimerise în lagăr)
- ei bine, individul era înfierat şi epurat - dar nu din lagăr, ci din colectivul muncitoresc. (Pictori realişti! O, dăruiţi-ne acest tablou: „Epurare într-un colectiv muncitoresc". Cranii rase, chipuri istovite cu expresii pînditoare şi zdrenţe pe trupuri - şi aceşti oratori încrîncenaţi! Iată de unde se poate extrage o veritabilă tipologie! Iar pentru cei cărora le e greu să şi-o reprezinte - nici o pagubă: în libertate era la fel. Şi, mai recent, în China, aşişderea.) Dar ascultaţi: „în prealabil, fiecare deţinut era pus la curent cu motivele şi scopurile epurării. Apoi, fiecare membru dădea seama în faţa colectivului"*.

Şi, în plus - demascarea falşilor fruntaşi! Dar alegerea consiliilor culturale! Dar avertismentele pentru cei ce-şi lichidau cu prea multă încetineală analfabetismul! Dar şedinţele de alfabetizare în sine: „nu - si-n - tem - robi!! robi - nu - sun-tem!" Dar cîntecele?

„Aici, din smîrcuri o să se ridice / Patria noastră ferice!"

sau - stînd parcă să-ţi izbucnească din piept:

„Fie cîntarea cît de măiestrită, / Noi ştim: nicicînd nu vom putea cînta
Această ţară neasemuită, / Patria muncii - ţara mea şi-a ta"**.

*Toate citatele fără trimitere din acest capitol sunt luate din cartea Idei Averbah. Dar uneori am legat unele fraze disparate ori am omis prolixităţile insuportabile - căci ea, în disertaţie, avea motive s-o lungească, în vreme ce noi ducem lipsă de spaţiu. Dar sensul nu a fost niciodată denaturat.

** Pesennîie sborniki Dmitlaga (Culegere de cîntece din Dmitlag), 1935. Cît despre muzică, ea era denumită Muzica armatei canalului şi din juriile concursurilor făceau parte compozitori aflaţi în libertate ca Şostakovici, KabalevskP7, Schechter^8...

Acestea toate şi înseamnă, în limbajul de lagăr, a lătra. Asemenea lucruri îți strivesc sufletul într-atît, încît vei sfîrşi prin a plînge după rotmistrul Kurilko, după scurta alee a împuşcaților, după franca strîmbătaie solovceană.
Dumnezeule! Pe fundul cărui canal vom putea îneca acest trecut??!

Capitolul 4
ARHIPELAGUL ÎMPIETREŞTE

DAR OROLOGIUL istoriei suna.
În 1933, la plenara din ianuarie a ŢC şi ŢKK, prefirînd deja în minte cifre practice - cîte bipede din această țară mai trebuiau încă şi încă scoase din circulație - Marele Conducător anunța că atît de mult promisa de către Lenin şi atît de mult dorita de către umanişti dispariție a statului „se va produce nu prin slăbirea puterii de stat, ci prin maxima ei consolidare, necesară pentru lichidarea ultimelor rămăşițe ale claselor antagoniste..." (s.n. -A.S.). Şi, cum acestea îşi trăiau ultimele zile „apelînd la păturile înapoiate ale populației şi mobilizîndu-le împotriva Puterii Sovietice", - păturile înapoiate putînd cuprinde în sînul lor şi orice individ ce nu aparține unei clase agonizante - „vrem să isprăvim cu aceste elemente într-un timp scurt şi fără sacrificii deosebite".* (Cum anume „fără sacrificii deosebite" Părintele nu a explicat).
Teza era atît de neaşteptată în genialitatea ei, încît nu oricărui creier de duzină îi era dat să priceapă, dar Vîşinski se afla la postul lui de trepăduş şi a preluat ideea din zbor: „Prin maxima consolidare a instituțiilor de reeducare prin muncă"!**
Intrarea în socialism prin maxima consolidare a închisorilor! Nu e o vorbă de duh dintr-o revistă umoristică, o spune însuşi procurorul general al Uniunii Sovietice! încît „mănuşile din piele de arici" n-au trebuit să aştepte apariția lui Ejov(1).
Al doilea cincinal, cine mai ține minte (dar la noi nimeni nu ține minte nimic! memoria e punctul cel mai slab al rusului, îndeosebi memoria răului), al doilea cincinal prevedea, printre strălucitele lui obiective (neîndeplinite pînă astăzi) şi „extirparea rămăşițelor capitaliste din conştiința oamenilor". Aşadar, şi susamintita extirpare trebuia terminată pînă în 1938. Judecați şi singuri: cum puteau fi ele, rămăşițele, extirpate într-un termen atît de scurt?
„În pragul celui de-al doilea cincinal, spațiile sovietice privative de libertate nu numai că nu-şi pierd însemnătatea, dimpotrivă, importanța lor creşte şi mai mult." (Nu trecuse nici măcar un an de la previziunea lui Kogan că lagărele vor dispărea cu desăvîrşire. Dar el, fireşte, nu cunoştea plenara din ianuarie.) „în epoca trecerii la socialism, rolul instituțiilor de reeducare, ca instrumente ale dictaturii proletariatului, ca organisme de represiune, ca mijloace de constrîngere şi educare (constrîngerea apare deja pe primul loc), trebuie să sporească şi să se intensifice şi mai mult."*

*Stalin, Socineniia (Opere), Moscova, 1951, voi. 13. pp. 211-212.
**Culegerea De la închisori..., prefața.
***Culegerea De la închisori..., p. 449.Unul dintre autori este Apeter, noul şef al GULag.

(Altminteri, cadrele NKVD ce să facă în socialism? Să piară?)
Cine va putea reproşa Teoriei de Avangardă că a rămas în urma practicii? Totul era scris negru pe alb, numai că noi nu ştiam încă să citim. Anul 1937 a fost prezis şi fundamentat în mod public.
Dar ce s-a întîmplat în realitate cu Arhipelagul în 1937? În concordanţă cu ideile lui Vîşinski, Arhipelagul „s-a consolidat" substanţial: populaţia lui a înregistrat o creştere bruscă, însă, contrar unor opinii cu arie de răspîndire destul de largă, această creştere este departe de a se fi produs doar pe seama celor arestaţi în 1937 din rîndul cetăţenilor aflaţi în libertate: au fost convertiţi în zeki „strămutaţi! cu regim special", reziduurile colectivizării şi deschiaburirii, cei ce izbutiseră să supravieţuiască în taiga şi în tundră, ruinaţi, fără adăpost, fără gospodării, fără unelte. Datorită vivacităţii speciei ţărăneşti, şi aceşti supravieţuitori reprezentau, încă, milioane. Şi iată că „aşezările speciale" ale strămutaţilor au încetat să mai fie ce erau, dar asta nu pentru că locuitorii lor ar fi fost trimişi pe meleagurile de baştină sau în lumea largă; nu: au fost vărsaţi grămadă în GULAG. Aşezările lor au fost înconjurate cu sîrmă ghimpată, dacă aceasta nu exista deja, devenind lagpunkte (întregul combinat Norilsk a apărut în acest fel), iar cu timpul locuitorii unora dintre ele au fost etapaţi în alte lagăre, avînd de-acum regim de zeki (copiii - în casele de copii). Tocmai acest adaos de multe milioane - din nou pe seama ţăranilor! - a şi constituit principalul aflux pe Arhipelag în 1937. Cu toate că în mediul sătesc propriu-zis nu s-au făcut, în acel an, arestări atît de masive ca în oraşe, în ansamblu populaţia Arhipelagului a devenit abundent rurală, după cum îşi amintesc martorii.
Arhipelagul luase proporţii gigantice, dar regimul lui mai putea fi oare înăsprit? Ei bine, s-a văzut că da. O mînă păroasă a smuls toate mărgelele şi fundulţele. Colectivele muncitoreşti? Dizolvate! Ce invenţie mai e şi asta-autoadministrarea lagărelor? Oricum, ceva mai eficace decît brigada nu se poate inventa. Ce informări politice? Daţi-le naibii. Dacă vi se trimit deţinuţi, e ca să-i puneţi la muncă - nu-i nevoie să mai şi înţeleagă. La Uhta s-a proclamat „lichidarea ultimelor vagonki"! Greşeală politică! - ce, vreţi să-i culcăm pe dormeze? Înghesuiţi-i pe vagonki - şi încă doi pe fiecare scîndură! Dispense? Dispensele sunt primele care trebuie desfiinţatej Adică tribunalele să lucreze în gol? Dar cele acordate deja? Să fie anulate. În unele lagăre se mai acordă dreptul de a primi vizite ale rudelor? Să fie interzise pretutindeni. La cutare închisoare, cadavrul unui preot a fost predat rudelor pentru a fi înmormîntat în libertate? V-aţi pierdut minţile? Oferiţi un pretext pentru manifestări antisovietice. Cei vinovaţi să fie sancţionaţi exemplar! Să fie clar pentru toată lumea: cadavrele deţinuţilor aparţin GULAG-ului, iar mormintele sunt strict secrete! Cursuri tehnico-profesionale pentru deţinuţi? Se desfiinţează. N-aveau decît să-şi facă studiile cînd încă erau liberi. Care VŢIK, ce hotărâre VŢIK? E semnată de Kalinin?... Noi nu mai suntem

GPU, suntem NKVD. Cînd au să iasă din puşcărie, n-au decît să-i instruiască ei, dacă vor. Grafice, diagrame? Daţi-le jos şi văruiţi pereţii. Puteţi să nici nu-i văruiţi. Ce-i cu borderoul ăsta? Salarii pentru deţinuţi? Circulara GUMZak din 25.11.26 - douăzeci şi cinci la sută din retribuţia unui muncitor cu aceeaşi calificare din industria de stat? Gura! Faceţi-l bucăţi-bucăţele! Ori rămîneţi chiar voi fără leafă! Deţinuţi - şi să-i mai şi plătim? Să zică mersi că nu i-am împuşcat. Codul reeducării prin muncă din 1933? Să fie uitat o dată pentru totdeauna şi scos din seifurile tuturor lagărelor! „Orice derogare de la codul unional al muncii... numai cu acordul VŢSPS?" Noi să ne ducem la VŢSPS! ? Ce-i aia VŢSPS? - sufli o dată - şi nu-i! Articolul 75 - „în cazul muncilor mai grele, raţia se măreşte"? Stînga-mprejur! În cazul muncilor mai uşoare, se micşorează. Aşa fondurile vor rămîne intacte.

Codul reeducării prin muncă, cu cele cîteva sute de articole ale lui, a fost înghiţit ca de un rechin: nu numai că n-a mai fost văzut vreme de douăzeci şi cinci de ani după aceea, dar nimeni nici nu bănuia că există aşa ceva.

Arhipelagul a fost scuturat temeinic şi s-a conchis că, încă de la Solovki, şi cu atît mai mult în epoca marilor canale, întreaga maşină a lagărelor o luase razna. Era momentul să fie pusă la punct.

În primul rînd, paza nu făcea două parale. Astea numai lagăre nu erau: în foişoarele de pază - santinele numai pe timpul nopţii; la postul de gardă - un singur gardian neînarmat, pe care-l puteai îndupleca să te lase să ieşi la o plimbare; erau tolerate. Pentru iluminarea lagărelor, felinare cu gaz; cîteva zeci de deţinuţi erau însoţiţi la muncă de un singur gardian. Drept care electricieni politiceşte verificaţi au fost aduşi să instaleze de-a lungul zonelor reţele electrice. Gardienii din pază au fost trecuţi sub incidenţa unui regulament militar şi li s-a făcut pregătire militară. În organigrama obligatorie au fost incluşi cîinii de pază, cu însoţitorii, dresorii şi regulamentul lor propriu. Lagărele dobîndiseră, în sfîrşit, aspectul întru totul modern care ne este cunoscut.

Nu e locul să enumerăm aici toate detaliile vieţii de zi cu zi în care s-au făcut simţite strîngerea şurubului şi înăsprirea regimului lagărelor. Şi cîte fisuri s-au descoperit, prin care ţara mai putea arunca o privire pe Arhipelag. Toate aceste legături au fost întrerupte, fisurile au fost astupate, ultimele „comisii de supraveghere" rămase pe ici, pe colo au fost dizolvate.

Ne va fi greu să găsim în carte un alt loc unde să explicăm ce erau aceste comisii. Aşa că inserăm aici o lungă, notă pentru cei curioşi.

Ipocrita societate burgheză găsise că era cazul să urmărească starea locurilor de detenţie si maniera în care se derula corijarea deţinuţilor. În Rusia ţaristă existau „societăţi de tutelă penitenciară", care-şi propuneau „ameliorarea condiţiei fizice şi morale a arestaţilor", comitete de binefacere pentru deţinuţi şi societăţi de patronare a închisorilor. Cît

despre închisorile americane, comisiile de supraveghere, alcătuite din reprezentanți ai opiniei publice, se bucurau încă în anii '20 şi '30, de drepturi largi, mergînd pînă la a impune eliberarea înainte de termen (nu să facă demersuri, ci să obțină eliberarea propriu-zisă, fără judecată). La care juriştii noştri dialectici fac nimerita observație că „nu trebuie uitat din reprezentanții căror clase sunt alcătuite comisiile: ele adoptă hotăriri în conformitate cu interesele lor de clasă".
La noi e altă mîncare de peşte. Chiar primele „Instrucțiuni provizorii" din 23.07.18, în virtutea cărora au fost înființate cele dintîi lagăre, prevedeau crearea Comisiilor de repartizare de pe lîngă Serviciile punitive guberniale. Repartizarea consta în faptul că toți deținuții erau împărțiți în şapte categorii privative de libertate, instituite în tînăra RSFSR. Această activitate (care, într-un fel, se substituia tribunalelor) era socotită atît de importantă, încit Comisariatul Poporului pentru Justiție o caracteriza, într-o dare de seamă din anul 1920, ca fiind „nervul activității punitive". Comisiile aveau o componență foarte democratică: în 1922, bunăoară, ele erau alcătuite dintr-o Troikă: şeful Direcției guberniale a NKVD, un membru al prezidiului tribunalului gubernial şi mai-marele locurilor de detenție din gubernia respectivă. Ulterior li s-a adăugat cîte un reprezentant de la Inspecția muncitorească-țărănească gubernială şi, respectiv, Consiliul sindical gubernial. Dar, încă în 1929, comisiile stîrniseră o adîncă nemulțumire: ele acordau eliberări înainte de termen şi privilegii unor elemente străine prin natura lor de clasă. „A fost o practică oportunistă de dreapta a conducerii NKVD." Drept care comisiile de repartizare au fost, în acelaşi an al Marii Cotituri, suprimate, locul lor fiind luat de Comisiile de supraveghere, ai căror preşedinți erau numiți de tribunale, avînd următoarea componență: şeful de lagăr, un procuror şi reprezentanții opiniei publice, cîte unul din partea personalului de supraveghere, a miliției, a consiliului executiv raional si a comsomolului. Cum bine remarcau juriştii noştri, nu trebuie uitat din reprezentanții căror clase... Ah, iertare, m-a luat pana pe dinainte... Comisiile de supraveghere aveau însărcinarea: din partea NKVD - să rezolve problema dispenselor şi eliberărilor înainte de termen, iar din partea VȚIK, (adică a parlamentului) să urmărească, în subsidiar, şi realizarea planului economic şi financiar.
Ei bine, aceste comisii de supraveghere au şi fost, la începutul celui de-al doilea cincinal, dizolvate. Cinstit vorbind, nici un deținut nu a plîns după ele.
Cîte ceva şi despre clase, dacă tot veni vorba. Unul dintre autorii aceleiaşi culegeri - Şestakova - ajunge, pe baza unor materiale documentare din anii '20 şi de la începutul anilor '30, „la strania concluzie privind compoziția socială similară a populației penitenciare din statele burgheze şi din țara noastră". Spre marea ei uimire, Şestakova constată că şi acolo, şi aici fac puşcărie... oameni ai muncii. Mă rog, aici trebuie să

existe o explicație dialectică, numai că ea n-a găsit-o. Să adăugăm, din partea noastră, că această „stranie analogie" a fost doar puțin zdruncinată în anii '37— '38, cînd, pe lîngă imensul puhoi țărănesc, în lagăre s-a înregistrat un masiv aflux de persoane cu înalte funcții publice. Dar foarte curînd proporția a fost restabilită. Toate marile valuri, de multe milioane de suflete, din anii războiului şi de după război, au fost numai valuri de oameni ai muncii.

Totodată, „falangele" din lagăre, cu toate că în ele, pasămite, se întrezăreau sclipirile socialismului, au fost, pentru a se marca deosebirea față de Franco, rebotezate „coloane". Secția operativă, care pînă atunci nu se ocupase decît de muncile comune şi de realizarea planului, a dobîndit o funcție de conducere de-sine-stătătoare, în detrimentul oricărei activități productive, al oricărui personal specializat. Nu au fost desființate, e drept, secțiile cultural -educative, în parte şi pentru că ele făceau mai comodă colectarea de denunțuri şi contactarea ciripitorilor.

Şi o cortină de fier a căzut în jurul Arhipelagului. Nimeni, în afară de ofițerii şi sergenții NKVD, nu mai putea intra ori ieşi prin postul de gardă al lagărului. S-a instaurat acea ordine armonioasă, pe care zekii se vor obişnui curînd să o considere singura imaginabilă şi pe care noi înşine o vom descrie în această parte a cărții - deja debarasată de orice stambe purpurii şi gîndită mai mult pentru muncă decît pentru „reeducare".

Şi atunci să vedeți cum lupii şi-au rînjit colții! Şi atunci să vedeți cum s-au căscat abisurile Arhipelagului!

— În cutii de conserve te încalț, şi tot o să ieşi la lucru!

— Nu am cîte traverse trebuie - vă pun pe voi în loc!

Atunci, după ce traversau Siberia în eşaloane de marfă cu mitraliere pe fiecare al treilea acoperiş de vagon, Cincizeci şi Opții erau îmbrînciți în gropi de fundație, ca să poată fi păziți mai uşor. Atunci, încă înainte de a fi răsunat primul foc de armă din Al Doilea Război Mondial, cînd încă întreaga Europă dansa foxtrot - în centrul de repartiție de la Mariinsk (punct de tranzit intern al lagărelor Mariinsk) deținuții nu mai apucau să îşi strivească păduchii, ci doar să şi-i dea jos de pe haine cu măturici din tulpini de pelin. A izbucnit o epidemie de tifos, care în scurtă vreme a făcut 15 000 (cincisprezece mii) de victime; morții au fost azvîrliți într-un şanț - închirciți, goi, căci, pentru economie, fuseseră smulse de pe ei chiar şi izmenele aduse de acasă. (Despre tifosul care a bîntuit în tranzitul Vladivostok am mai vorbit.)

La o singură achiziție din anii trecuți nu a renunțat GULAG-ul: încurajarea pegrei, a borfaşilor. Borfaşilor li se încredințau cu şi mai multă consecvență toate „pîrgiile de comandă" din lagăr. Borfaşii erau asmuțiți cu şi mai multă consecvență împotriva Cincizeci şi Opților, îngăduindu-li-se să-i jefuiască, să-i maltrateze, să-i sugrume. Şuții au devenit un fel de poliție internă a lagărelor, batalioanele lor de asalt, (în anii războiului,

în numeroase lagăre corpul de pază a fost complet desfiinţat, iar misiunea lui a fost încredinţată comendaturii - „şuţilor hîrşiţi", jigodiilor - şi jigodiile operau mult mai bine decît supraveghetorii, căci lor nu le era interzisă nici un fel de molestare).
Se spune că, în februarie-martie 1938, tuturor serviciilor NKVD li s-a difuzat o instrucţiune secretă: să fie redus numărul deţinuţilor! (nu prin eliberarea lor, fireşte). Nu văd nimic imposibil în asta: era o instrucţiune logică, pentru că deja nu mai ajungeau nici spaţiile de cazare, nici îmbrăcămintea, nici hrana. GULAG-ul era excedat.
Atunci au căzut pe capete la pat, sortiţi să putrezească, bolnavii de pelagră. Atunci şefii escortelor îşi verificau abilitatea de ţintaşi cu focuri de puşcă mitralieră trase asupra deţinuţilor ce se împiedicau în mers. Atunci, în fiecare dimineaţă, deţinuţii de serviciu pe lagăr cărau morţii în stive, ca pe buşteni, la postul de gardă.
Pe Kolîma, acest Pol al frigului şi atrocităţii din Arhipelag, aceeaşi cotitură s-a făcut cu o brutalitate demnă de un Pol.
Potrivit amintirilor lui Ivan Semionovici Karpunici-Braven (fostul comandant al diviziei 40 şi al corpului de armată 12, care a murit de curînd, lăsînd în urmă o seamă de manuscrise neterminate şi răzleţe), pe Kolîma s-a instituit cel mai atroce regim de alimentaţie, muncă şi pedepse. Deţinuţii flămînzeau atît de cumplit, încît la izvorul Zarosşi au mîncat leşul unui cal, care după ce zăcuse, în iulie, mai mult de o săptămînă, duhnea, colcăind de muşte şi viermi. La mina Utin, zekii au mîncat o jumătate de butoi de solidal, un lubrifiant adus pentru roţile roabelor. La Mîlga se hrăneau cu licheni, ca renii. - Cînd trecătorile erau blocate de nămeţi, la minele îndepărtate se dădea doar cîte o sută de grame de pîine pe zi, fără ca raţiile nedistribuite să mai fie recuperate vreodată.- Mulţi mierlitori(2), incapabili să se ţină pe picioare, erau tîrîţi la lucru în sănii trase de alţi mierlitori, ceva mai puţin ramoliţi. Deţinuţii care rămîneau în urma coloanei erau bătuţi cu ciomege şi hărtăniţi de cîini. La lucru, pe un ger de minus 45 de grade, zekii n-aveau voie să-şi aprindă un foc şi să se încălzească (şuţilor le era îngăduit). Karpunici a încercat pe propria-i piele „forajul manual la rece", cu o foreză din oţel de doi metri, ca şi transportul „turbelor" (pămînt amestecat cu pietriş şi pietre eratice), la 50 de grade sub zero, cu sănii la care erau înhămaţi cîte patru oameni (săniile erau făcute din lemn încă verde şi lăturoaie; îi însoţea, mînîndu-i cu parul, ca pe vite, un al cincilea, un borfaş „responsabil cu realizarea planului". - Pe cei ce nu-şi îndeplineau normele (ce înseamnă că nu şi le îndeplineau? Tot ce lucrau Cincizeci şi Opţii era trecut fraudulos la activul borfaşilor) şeful lagpunktului, Zeldin, îi pedepsea în felul următor: iarna, în abataj, erau dezbrăcaţi la piele, udaţi bine cu apă rece, după care n-aveau decît să alerge aşa pînă în lagăr; vara, după inevitabila despuiere, li se legau mîinile la spate de o prăjină comună şi, astfel imobilizaţi, erau expuşi norilor de

țîințari (gardianul avea plasă de protecție). În sfîrşit, deținuții erau pur şi simplu bătuți cu patul puştii şi apoi azvîrliți la izolator.
Pe Mîlga (o anexă a OLP-ului Elgheii), unde şef era unul Gavrik, pentru femeile care nu-şi îndeplineau norma, aceste pedepse erau mai blînde: iarna - pur şi simplu un cort neîncălzit (din care, însă, măcar puteai ieşi, alergînd, ca să te încălzeşti, în jurul lui), iar vara - în fînețe, la cheremul țîințarilor, într-o colibă din nuiele neapărată în nici un fel (amintirile fostei deținute Sliozberg).
Nimic nou în toate astea, mi se va obiecta, şi nici un fel de progres: o întoarcere primitivă de la zgomotos-educați vele canale, la sincerul Solovki. Aş! Dar dacă e o triadă hegeliană: Solovki-Belomor-Kolîma? Teză-antiteză-sinteză? O negare - dar o negare îmbogățită - a negației? Bunăoară, caretele morții parcă nu existau pe Solovki? Iată cum se petreceau lucrurile, după cum povesteşte în amintirile lui Karpunici, la izvorul Maris (kilometrul 66 al traseului Srednekan). Vreo zece zile, şeful răbda neîndeplinirea normei. Abia în a zecea zi îi băga pe deținuți la izolator, cu rație disciplinară, dar continuînd să îi scoată la lucru. Pe cei care nici acum nu-şi făceau normele, îi aştepta careta: o cuşcă de 5x3x1,8 metri, din trunchiuri brute, fixate împreună cu scoabe de construcție, pusă pe o sanie tractată. O uşiță, ferestre defel, iar înăuntru nimic, nici un fel de pat. Seara, cei mai vinovați, îndobitociți deja şi indiferenți, erau scoşi din izolatorul disciplinar, înghesuiți în caretă, închişi cu un lacăt enorm şi duşi cu tractorul la 3-4 kilometri de lagăr, într-un defileu. Dinăuntru răsunau strigăte disperate, dar tractorul se decupla de sanie şi pleca. După o zi şi o noapte, se deschidea lacătul şi cadavrele erau azvîrlite afară. Viscolul avea să le acopere curînd.
Vara, în subtaberele de lucru, izolatorul era adeseori o simplă groapă săpată în pămîntul înghețat (de felul celor în care iakuții îşi păstrează cu succes proaspete rezervele de peşte şi carne). Groapa era astupată cu buşteni şi, dacă nu se săpase destul de adînc, deținutul nici nu se putea ridica în picioare cît era de lung, ci stătea aplecat, cu sudoarea curgîndu-i rîuri pe trup. (Să se aşeze, fireşte, nu era chip din pricina înghesuielii.)
În Lagpunktul Expediționar al Direcției Sud, neîndeplinirea normei se pedepsea şi mai simplu: şeful OIP-ului, Grigoriev, venea la mină înarmat cu pistoletul, împuşcînd zilnic doi-trei codaşi (amintirile lui Thomas Sgovio).
Sub aspect exterior, înăsprirea regimului pe Kolîma a fost marcată de faptul că şef al USVITLagului (Direcția lagărelor din Nord-Est) a fost numit Garanin, iar şef al Dalstroi-ului, în locul comandantului diviziei de puşcaşi letoni E. Berzin - Pavlov. (De fapt, nişte permutări întru totul inutile, făcute din cauza suspiciunii lui Stalin. De ce nu ar fi putut satisface noile exigențe vechiul cekist Berzin şi compania? Cînd ar fi fost să se tragă, nici lor nu le-ar fi tremurat mîna.)

Atunci au fost anulate (pentru Cincizeci şi Opți) şi ultimele zile de odihnă (erau prevăzute trei pe lună, dar se dădeau cu țîrîita, iar pe timp de iarnă, cînd se stătea prost cu normele, nu se dădeau deloc), programul de lucru a fost prelungit, vara, la paisprezece ore, zilele cu geruri de 45 şi 50 de grade au fost declarate lucrătoare, întocmindu-se procese-verbale de scutire doar pentru cele în care temperatura cobora sub 55 de grade. Prin abuzul unor şefi, oamenii erau scoşi la lucru şi pe geruri de 60 de grade. (De altfel, mulți kolîmezi nici nu-şi amintesc să fi văzut vreun termometru în lagpunktele lor.) La mina Gornîi, refractarii erau legați cu funia de sănii (din nou un plagiat după Solovki) şi tîrîți aşa pînă la mină. Şi se mai instituise ca regulă pe Kolîma că escorta nu are doar sarcina de a-i păzi pur şi simplu pe deținuți, ci răspunde de îndeplinirea planului, aşadar, nu trebuie să moțăie, ci să-i îmboldească fără întrerupere.

Să nu uităm scorbutul, care n-avea nevoie de nici un fel de şefi ca să-i secere pe oameni.

Dar toate acestea li s-au părut autorităților prea puțin, un regim insuficient de dur, numărul deținuților nu scădea îndeajuns. Şi au început „execuțiile Garanin" - asasinatele fățişe. Uneori în duduitul tractoarelor, alteori şi fără. Numeroase lagpunkte au ajuns faimoase prin execuțiile şi imensele lor gropi comune: şi Orotukanul, şi izvorul Poliarnîi, şi Svistopleasul, şi Annuşka, şi chiar lagărul agricol Dukcea. Dar cele mai ilustre în materie rămîn mina Zolotistîi (şef de lagpunkt Petrov, ofițeri operativi Zelenkov şi Anisimov, şef de mină Barkalov, şeful secției raionale a NKVD - Burov) şi Serpantinka. La Zolotistîi brigăzile erau scoase din abataj ziua în amiaza mare, deschizîndu-se focul asupra lor, la grămadă. (Asta nu pentru a se înlocui execuțiile nocturne; acelea erau alte loturi.) Lui Nikolai Andreevici Aglanov, şeful luglag-ului, îi plăcea ca, făcîndu-şi apariția la apel, să aleagă cîte o brigadă mai recalcitrantă; ordona ca deținuții să fie duşi undeva mai la o parte şi-şi descărca el însuşi pistoletul în oamenii speriați şi înghesuiți, însoțindu-şi împuşcăturile cu strigăte de bucurie. Cadavrele nu erau îngropate. Abia în mai, cînd se descompuneau, nevolnici rămaşi în viață erau chemați să le îngroape, pentru o rație suplimentară, dreasă chiar şi cu puțin spirt La Serpantinka erau împuşcați în fiecare zi cîte 30-50 de oameni, într-un şopron din apropierea izolatorului. Apoi cadavrele erau cărate cu sănii trase de tractoare în spatele vulcanului noroios. Tractorişții, încărcătorii de cadavre şi groparii locuiau într-o baracă separată. După împuşcarea lui Garanin, au fost împuşcați şi ei, pînă la unul. Tot aici se folosea şi o altă tehnică: deținutul era dus lîngă un puț de exploatare adînc şi împuşcat în ureche sau în ceafă. (Nimeni nu pomeneşte de vreo rezistență.) Serpantinka a fost închisă, izolatorul în chestiune a fost ras de pe suprafața pămîntului, ca şi tot ce amintea de execuții: chiar şi puțurile

cu pricina au fost astupate.* La minele unde execuțiile nu se făceau pe față, numele de familie ale celor uciși erau citite public ori trecute cu majuscule pe mici afişe, avînd în dreptul lor motivația, scrisă cu minuscule: „pentru agitație contrarevoluționară", „pentru ultragierea escortei", „pentru neîndeplinirea normei".
Execuțiile erau suspendate la răstimpuri pentru că planul la extracția de aur se ducea de rîpă, iar Marea Ohotsk, înghețată, nu permitea aducerea unor noi loturi de deținuți. (M.I. Kononenko, de pildă, a aşteptat pe Serpantinka mai bine de jumătate de an să fie împuşcat, dar a rămas în viață.)
Înăsprirea regimului s-a făcut simțită şi prin majorarea termenelor de condamnare. Gavrik, pe Mîlga, regiza cu asemenea ocazii un adevărat spectacol: gardieni călări mergeau înainte cu făclii în mînă (era noapte polară), tîrînd după ei prin zăpadă deținuții legați cu funii, ca să ia cunoştință de noile lor dosare, la secția raională a NKVD (30 de kilometri). În alte lagpunkte lucrurile se petreceau cît se poate de prozaic: Secțiile de cercetări penale răsfoiau cartotecile: cei cărora le expirau curînd condamnările nechibzuit de scurte erau convocați în pachete de cîte 80-100 de oameni o dată şi li se trîntea cîte un nou decar (R.V. Retz).
Eu aproape că exclud Kolîma din cuprinsul acestei cărți. Kolîma reprezintă, pe Arhipelag, un continent aparte şi merită să i se consacre istorisiri aparte. De altfel, Kolîma a şi avut „noroc": acolo a supraviețuit Varlam Şalamov, care a scris deja, despre cele îndurate, destul de mult; acolo au supraviețuit Evghenia Ghinzburg, O. Sliozberg, N. Surovțeva, N. Grankina şi alții - şi toți şi-au scris memoriile.** Îmi voi îngădui doar să inserez aici cîteva rînduri scrise de V. Şalamov despre execuțiile Garanin:
„Multe luni la rînd, zi şi noapte, la apelurile de dimineață şi de seară, ni se citeau ordine continînd liste nesfîrşite cu împuşcați. Pe gerul de 50 de grade sub zero, fanfara alcătuită din deținuți de drept comun cînta înainte şi după citirea fiecărui ordin. Făclii cu benzină, fumegînde, sfîşiau bezna... Hîrtia subțire pe care era scris ordinul se acoperea cu brumă, şi acela dintre şefi care-i dădea citire mătura fulgii de pe foaie cu mîneca, pentru a putea distinge şi răcni următorul nume de împuşcat" Aşa a încheiat Arhipelagul cel de al doilea cincinal, intrînd,

*În 1954, la Serpantinka au fost descoperite zăcăminte industriale de aur (anterior nu se ştia de existența lor). Şi a trebuit să se minerească printre oseminte omeneşti: aurul e mai scump.
** Cum se explică o asemenea abnundență, în vreme ce memorii nekolîmeze aproape că nu există? Oare pentru că pe Kolîma a fost dusă într-adevăr floarea lumii penitenciare? Sau, oricît ar părea de straniu, pentru că în lagărele „apropiate" mortalitatea era mai mare?

care va să zică, în socialism.

***

Izbucnirea războiului a zguduit autoritățile insulare; desfăşurarea lui a fost la început de aşa natură, încît putea antrena naufragiul întregului Arhipelag, dacă nu chiar şi tragerea la răspundere a aparatului diriguitor de către cei puşi la muncă. Judecind după impresiile zekilor din diferite lagăre, această turnură a evenimentelor i-a determinat pe patroni să adopte două atitudini diferite. Unii, mai prevăzători ori mai laşi, au îmblînzit regimul, începînd să le vorbească deținuților aproape curtenitor, mai cu seamă în primele săptămîni, marcate de înfrîngeri militare. Alții, mai îndărătnici şi mai înrăiți, au găsit cu cale să le administreze Cincizeci şi Opților un tratament şi mai dur, şi mai feroce, ca pentru a-i face să întrevadă moartea înainte de orice eliberare. În majoritatea lagărelor, deținuții nici n-au fost anunțați la 22 iunie că începuse războiul - predilecția noastră irepresibilă pentru secretoşenie si minciună! - zekii au aflat vestea abia luni, 23 iunie, de la cei cu dispensă de escortă ori de la civili. În lagărele unde exista radioficare (Ust-Vîm, multe locuri din Kolîma), ea a fost suspendată pe toată perioada insucceselor noastre militare. În acelaşi Ustvîmlag, deținuților li s-a interzis pe neaşteptate să trimită scrisori acasă (dar de primit puteau primi), încît unele rude au dedus că destinatarii fuseseră împuşcați. În unele lagăre (presimțindu-se, instinctual, orientarea viitoarei politici penitenciare) Cincizeci şi Opții au fost izolați de „comuni" în zone speciale, păzite cu străşnicie; în foişoarele de pază au fost instalate mitraliere, ba uneori zekilor încolonați pentru apel li se vorbea cam aşa: „Sunteți ostateci aici! (Ah, cum mai fîsîie încă şampania războiului civil! Cît de greu se uită asemenea vorbe şi cît de iute vin pe limbă!) Dacă Stalingradul cade, vă împuşcăm pe toți!". Vă puteți imagina starea de spirit a zekilor cînd încercau să afle ce spuneau buletinele de ştiri -mai rezistă Stalingradul, ori a fost făcut una cu pămîntul? Pe Kolîma, în asemenea zone speciale au fost concentrați nemții, polonezii şi crema Cincizeci şi Opților. Dar marea majoritate a polonezilor au început să fie, aproape imediat (august 1941), eliberați.*

Pretutindeni pe Arhipelag (odată deschise plicurile cu instrucțiuni pentru caz de mobilizare), încă din primele zile de război s-a sistat eliberarea Cincizeci şi Opților. S-au înregistrat chiar cazuri cînd oameni deja eliberați au fost întorşi din drum. La Uhta, la 23 iunie, un grup de eliberați se afla deja în afara zonei, aşteptînd trenul, cînd escorta i-a ia silit să se întoarcă în lagăr, mai şi răcnind la ei: „Din cauza voastră a început răz-

*Din Zolotistîi au fost puşi în libertate 186 de polonezi (din cei două mii o sută aduşi aici cu un an în urmă.) Ei au nimerit în armata lui Sikorski, în Occident, unde, pesemne, au povestit destule despre mina aceea. În iunie 1942, lagărul a fost desființat.

boiul!" Karpunici a primit foaia de eliberare pe 23 iulie dimineața, dar nu a apucat să treacă de postul de gardă al lagărului: a fost deposedat de ea prin viclenie: „Ia arată-ne-o şi nouă!" Le-a arătat-o, şi a rămas în lagăr încă 5 ani. Adică pînă la o nouă dispoziție specială. (Războiul se sfîrşise deja, dar în multe lagăre era interzis şi să te duci la Secția de cercetări penale ca să întrebi cînd vei fi, totuşi, eliberat. Explicația e că, după război, cîtăva vreme Arhipelagul a dus lipsă de oameni şi numeroase direcții locale, chiar şi după ce Moscova autorizase eliberările, emiteau propriile lor „dispoziții speciale", pentru a-şi conserva forța de muncă. Tocmai în acest fel a fost reținută la Karlag E.M. Orlova, care nu a mai apucat să-şi vadă mama pe patul de moarte.)

O dată cu începutul războiului (în conformitate, pesemne, cu aceleaşi instrucțiuni pentru caz de mobilizare), în lagăre au fost reduse rațiile de hrană. Cu fiecare an, se înrăutățeau şi alimentele însele: legumele au fost înlocuite cu sfeclă furajeră, crupele - cu borceag şi tărîțe. (Kolîma era aprovizionată din America(3) şi acolo, dimpotrivă, pe alocuri a apărut pîinea albă.) Dar la exploatările importante, din pricina anemierii arestaților, scăderea productivității a fost atît de drastică (de 5 pînă la 10 ori), încît s-a socotit oportun să fie reintroduse normele de alimentație de dinainte de război. Multe unități productive din lagăre primeau comenzi pentru apărare şi directorii descurcăreți ai unor asemenea făbricuțe reuşeau să le asigure zekilor cantități suplimentare de alimente pe seama gospodăriilor anexe. Unde se plătea vreo retribuție, la prețurile de piață din timpul războiului ea însemna (30 de ruble) mai puțin de un kilogram de cartofi pe lună.

Dacă l-ai fi întrebat pe vreun deținut din lagăr de pe vremea războiului care e țelul lui cel mai înalt, final şi cu desăvîrşire de neatins, ți-ar fi răspuns: „să mănînc o dată pîine neagră pe săturate şi să mor". În anii de război, aici au fost îngropați nu mai puțini oameni decît pe front, numai că n-au fost celebrați de poeți. L.A. Komogor, făcînd parte dintr-o „echipă de debili", a prestat, toată iarna anului 1941-42, această muncă uşoară: împacheta în astereli funerare din patru scînduri cîte doi morți, goi, unul cu picioarele la capul celuilalt - 30 de lăzi pe zi. (Pesemne, lagărul era unul „apropiat", de mai trebuiau şi împachetați.)

Primele luni de după invazie au trecut, şi țara a început să se adapteze la viața de război: cine trebuia - pleca pe front, cine trebuia - se fofila în spatele frontului, cine trebuia - stătea la cîrmă şi se dregea după beție. Aşa şi în lagăre. S-a văzut că sperietura fusese de pomană, că totul stă trainic la locul lui şi că maşinăria, o dată pornită, va strivi fără greş orice îi stă în cale. Cei care la început cochetaseră cu zekii au fost cuprinşi de turbare, nemaicunoscînd nici măsură, nici oprelişti. Era clar că formele vieții de lagăr fuseseră bine statornicite de la bun început şi aveau să rămînă aşa pe vecie.

Dacă şapte epoci ale lagărelor îşi vor disputa în fața dumneavoastră

întîietatea: care anume a fost cea mai cumplită pentru oameni, acordați preferință perioadei războiului. De altfel, aşa se şi spune: cine n-a făcut lagăr în timpul războiului nu ştie ce-i lagărul.
Iarna '41-'42, lagpunktul Veatlag: numai în barăcile inginerilor şi tehnicienilor şi în atelierele mecanice mai licăresc cîteva scîntei de viață; restul - un cimitir înghețat (şi Veatlag-ul se ocupă tocmai de aprovizionarea căii ferate Perm cu lemne de foc).
Iată ce înseamnă lagărele din timpul războiului: muncă mai multă - mîncare mai puțină - combustibil mai puțin - îmbrăcăminte mai proastă - legi mai feroce - pedepse mai aspre, dar nici asta nu e încă totul. Protestele în exterior le-au fost interzise dintotdeauna zekilor, dar războiul i-a lăsat şi fără dreptul de a se plînge în interiorul lagărului. Orice lepădătură cu epoleți, care se ascundea de front, îți putea bîțîi degetul sub nas, dăscălindu- te: „Dar pe front cum mor oamenii?... Dar în țară cum se lucrează?... Dar la Leningrad cîtă pîine se dă?..." Şi, nici măcar în sinea ta, n-aveai ce să-i răspunzi. Da, şi pe front oamenii mureau, acoperiți de zăpadă. Da, şi în țară oamenii se speteau muncind şi flămînzeau. (Şi frontul muncii din țară, unde erau aduse cu forța din sate fetele nemăritate, cu tăierile lui de pădure, cu cele şapte sute de grame de pîine ale lui şi cu spălătura de vase numită mîncare caldă, era demn de orice lagăr.) Da, în Leningradul blocat, rația de hrană era şi mai mică decît cea din carcerele lagărelor. În timpul războiului, tumoarea canceroasă a Arhipelagului s-a comportat ca (ori s-a dat drept) un organ necesar şi important al organismului rus - căci şi ea lucra pentru front! şi de ea depindea victoria! - şi toate acestea aruncau o falsă lumină justificatoare asupra valurilor de sîrmă ghimpată, asupra cetățeanului gardian care-ți făcea cu degetul, încît, devenit o celulă putredă a acestei tumori, erai lipsit şi de ultima plăcere — aceea de a muri blestemînd— .
Pentru Cincizeci şi Opți, lagărele din timpul războiului au fost deosebit de crîncene datorită administrării celui de al doilea termen, amenințare ce le atîrna deasupra capetelor mai cumplită decît orice tăiş de secure. Pentru a se salva de front, ofițerii operativi descopereau în pustietățile pămîntului, în subtaberele de muncă ale lagărelor, conspirații cu complicitatea burgheziei mondiale, planuri de revoltă armată şi evadări în masă. „Marile scule" ale GULag-ului, ca Iakov Moiseevici Moroz, tartorul de la Uhtpecilag, încurajau în mod deosebit în lagărele lor activitatea de anchetă judiciară. (Oare nu pentru că el însuşi fusese odinioară anchetator? Dar la un interogatoriu omorîse un arestat, încasase un decar de drept comun, o muncă administrativă în lagăr, iar apoi fusese amnistiat.) La Uhtpecilag curgeau ca dintr-un sac fără fund condamnările la împuşcare şi la 20 de ani: „pentru instigare la evadare", „pentru sabotaj". Fără a mai vorbi de cei pentru care n-a fost nevoie de nici un tribunal, de cei al căror destin era decis de configurații astrale: Sikorski i-a displăcut prin ceva lui Stalin, şi, într-o noapte, treizeci de polonezi au

fost înşfăcaţi de pe Elghen şi împuşcaţi.
Au fost mulţi zeki - nu e o născocire, ci purul adevăr - care încă din primele zile de război au depus cereri, rugînd să fie trimişi pe front. Avînd pe limbă gustul celei mai dense concentraţii de duhoare pestilenţială pe care o pot exala lagărele, iată-i cerînd să fie trimişi pe front, ca să apere acest sistem şi să moară pentru el într-o companie disciplinară! („Iar dacă rămîn în viaţă, mă voi întoarce să-mi ispăşesc condamnarea pînă la capăt"...) Ortodocşii ne asigură astăzi că ei au fost aceia. Au fost şi dintre ei (şi dintre troţkiştii care supravieţuisera execuţiilor), dar nu prea mulţi: în cea mai mare parte ei se aciuiseră (nu fără concursul autorităţilor comuniste) prin ungherele călduţe ale lagărelor, unde se putea reflecta, judeca, rememora şi aştepta. Or, într-o companie disciplinară nu era chip să-ţi păstrezi capul pe umeri mai mult de trei zile. Nu era un elan ideologic, ci o chemare a inimii, foarte în firea rusului: mai bine să mori la aer curat, decît în văgăuna asta împuţită! Să te desfăşori în voie, să fii pentru scurtă vreme „ca toţi ceilalţi", nu un decăzut din drepturile civile. Să scapi de stătuta disperare de aici, de spectrul celui de-al doilea termen, de această moarte mută. Iar pentru alţii şi mai simplu, dar cîtuşi de puţin dezonorant: acolo, pe front, cu moartea mai vedem noi cum o să fie, dar pînă una alta te îmbracă, îţi dau de mîncare, poate şi ceva de băut, te plimbă cu trenul, te mai poţi uita pe geamul vagonului, poţi schimba ocheade cu fetele prin gări. Mai era şi blajina iertăciune: cît de urît v-aţi purtat voi - iar noi, uite!
Dar statul nu vedea nici un sens economic sau organizatoric în aceste rocade gratuite: unii din lagăr pe front, alţii de pe front în lagăr. Pentru fiecare era hotărît un cerc al vieţii şi al morţii; dacă din primul ciur ai căzut neghină, neghină trebuia să crapi. Uneori erau luaţi pe front „comuni" cu condamnări scurte, dar nu în companii disciplinare, fireşte, ci în armata obişnuită, activă. Foarte rar, dar s-au înregistrat cazuri cînd au fost acceptaţi şi Cincizeci şi Opţi. Dar Gorşunov Vladimir Sergheevici, bunăoară, scos din lagăr în '43 pentru a fi trimis pe front, la sfîrşitul războiului a fost expediat îndărăt cu o condamnare suplimentară. Erau deja stigmatizaţi, şi pentru cekistul din unitatea militară era mai simplu să-i căşuneze pe ei, decît pe vreo prospătură.
Pe de altă parte, autorităţile din lagăre nici nu neglijau cu totul acest imbold patriotic. Cu cei de la tăierile din pădure nu prea aveau spor, dar apelurile de genul „Să dăm cărbune peste plan - lumină pentru Leningrad!", „Să ajutăm unităţile de gardă de pe front livrînd mai multe mine!" - prindeau pe alocuri, spun martorii oculari. Arseni Farmakov, om respectat şi cît se poate de echilibrat din fire, povesteşte că în lagărul lui se muncea cu multă însufleţire pentru front; avea de gînd să şi scrie despre asta. Zekii s-au simţit jigniţi cînd li s-a interzis să colecteze bani

pentru o coloană de tancuri („Djidineț").*
Cît despre recompense, ele sunt binecunoscute, au fost anunțate imediat după război: pentru dezertori, şuți şi borfaşi - amnistia; Cincizeci şi Opții - în Lagărele Speciale.
Şi cu cît se apropia sfîrşitul războiului, cu atît mai crîncen devenea regimul pentru Cincizeci şi Opți. Pentru a demonstra acest lucru nu e nevoie să ne aventurăm pînă la capătul lumii - în lagărele din Kolîma ori de la Djida. Chiar la porțile Moscovei, aproape în perimetrul oraşului, la Hovrino, funcționa o mică fabrică ținînd de Direcția economică a NKVD, iar pe lîngă fabrică un lagăr cu regim sever comandat de Mamulov - un tartor atotputernic, pentru că fratele lui era şeful de cabinet al lui Beria. Acest Mamulov înşfăca pe cine îi tuna din tranzitul de la Krasnaia Presnea, iar în micul lui lagăr impunea ce regim îi plăcea. Bunăoară, întîlnirile cu rudele (larg autorizate în toate lagărele din apropierea Moscovei) se desfăşurau prin două rînduri de grilaje, ca la închisoare. Şi în cazarme domnea aceeaşi rînduială de puşcărie: becuri puternice arzînd zi şi noapte, supravegherea neîntreruptă a somnului, pentru ca în nopțile friguroase oamenii să nu se acopere cu pufoaicele (aceştia erau treziți), în carcere - cimentul gol şi altceva nimic, tot ca în orice închisoare care se respectă. Dar nici o pedeapsă administrată unui deținut nu-i făcea plăcere, dacă pe deasupra şi înainte de a o pune în aplicare nu-i scotea vinovatului borşul pe nas. Foarte la modă erau în lagărul lui şi incursiunile nocturne ale gardienilor (bărbați) în baracamentele femeilor, de cîte 450 de locuri. Năvăleau pe neaşteptate cu chiote sălbatice şi răcnind comanda: „Dre-e-pți, lîngă paturi!". Femeile, pe jumătate dezbrăcate, săreau de pe priciuri şi gardienii le percheziționau pe ele însele şi aşternuturile lor cu meticuloasă grijă, necesară pentru descoperirea unui ac sau a unui bilețel de amor. Pentru orice obiect nepermis – carcera. În schimbul de noapte, mecanicul-şef, Şklinik, bîntuia prin ateliere încovoiat ca o gorilă, şi, de cum băga de seamă că vreunul aținea, îşi scutura capul de somn ori închidea pentru o clipă ochii, îşi făcea vînt şi azvîrlea după el cu o piesă brută, cu un cleşte sau cu o bucată de fier.
Acesta era regimul cucerit de zekii din lagărul Hovrino prin munca lor pentru front: de-a lungul întregului război aici s-au fabricat mine. Pentru acest profil, mica uzină fusese adaptată şi utilată de un inginer din rîndul deținuților (din păcate, martorii nu-şi pot aminti cum îl chema, dar numele lui cu siguranță nu va pieri), care înființase şi un birou de pro-

*Acest lucru necesită o explicație complexă, ca şi întregul război sovieto-german. Deceniile trec unul după altul. Nici nu apucăm bine să ne regăsim şi să ne înțelegem pe noi înşine într-un strat temporal, cînd - ca o altă cenuşă - se aşterne următorul. Nici într-un deceniu nu a existat libertatea informației şi informație nepoluată şi - între două şocuri-oamenii nu apucau să înțeleagă nici propria lor viață, nici viața celorlalți, nici evenimentele.

iectare. Inginerul fusese închis în temeiul articolului 58 şi făcea parte din acea specie de oameni detestabilă pentru Mamulov, care nu renunță la opiniile şi convingerile lor. Şi pe acest nemernic Mamulov trebuia să-l rabde! Dar la noi nu există oameni de neînlocuit! Şi cînd producția a fost pusă cît de cît pe picioare, peste inginerul nostru, de față cu proiectanții din birou (intenționat de față cu ei! - să ştie toți, să povestească! - ei bine, iată că noi chiar asta facem) au dat năvală Mamulov şi încă doi gealați, l-au înşfăcat de barbă, l-au trîntit pe podea, l-au izbit cu cizmele pînă l-au umplut de sînge, după care l-au expediat la Butîrki, unde avea să se aleagă cu o nouă condamnare, pentru afirmații politice indezirabile.
Acest lagăr mic şi drăguț era situat la cincisprezece minute de mers cu trenul electric de Gara Leningrad. Apropierea e tristă, dar există.
(Zekii novici care eşuau în lagărele din apropierea Moscovei se cramponau de ele, fie că aveau, fie că n-aveau rude în Capitală: aici ți se părea, totuşi, că nu te rupi de lume, dispărînd în bezna aceea îndepărtată şi fără întoarcere, că eşti, de bine de rău, la liziera civilizației. Dar nu era decît o autoamăgire. În aceste lagăre şi alimentația era mai proastă, sub pretextul că majoritatea deținuților primeau pachete, ba nu se dădea nici măcar lenjerie. Şi, lucrul cel mai rău, veşnic deconcertante tinete(4) despre etape îndepărtate se învolburau deasupra acestor lagăre; o viață agitată, pe muchie de cuțit: nu puteai fi sigur că vei petrece în acelaşi loc nici măcar că următoarele douăzeci şi patru de ore.)
***
În asemenea forme împietreau insulele Arhipelagului, dar nu trebuie crezut că, împietrind, ele încetau să mai dea naştere la metastaze.
În 1939, în ajunul războiului cu Finlanda, lagărul Solovki, această alma mater a Arhipelagului, situat acum prea aproape de Occident, a fost strămutat pe căile maritime nordice, deținuții ajungînd care pe Novaia Zemlea, care la gurile Eniseiului, unde s-au vărsat în nou-creatul NorilLag, ce a ajuns curînd să găzduiască 75 000 de oameni. Atît de malign a fost Solovki, încît chiar murind a mai produs o ultimă metastază - şi ce metastază!
De anii din preajma războiului ține şi cucerirea de către Arhipelag a deşerturilor nepopulate din Kazahstan. Se întinde ca o caracatiță cuibul lagărelor din Karaganda, se implantează fecunde metastaze în Djezkazganul cel cu otrăvitoare ape cuprifere, în Mointî, în Balhaş. E semănat cu lagăre şi nordul Kazahstanului.
Neoplasme se tumefiază în regiunea Novosibirsk (lagărele Mariinsk), în ținutul Krasnoiarsk (lagărele din Kansk, KrasLagul) în Hakassia, în Bureat-Mongolia, în Uzbekistan, pînă şi în Gornaia Şoria.
Nu contenesc să prolifereze febleța Arhipelagului, Nordul rusesc (Ust-VîmLag, NîrobLag, UsolLag), şi Uralul (IvdelLag).
În această enumerare sunt multe omisiuni. A fost de ajuns să scriu

„UsolLag", ca să-mi aduc aminte că şi la Usolie, lîngă Irkutsk, exista un lagăr.
Dar pur şi simplu nu era regiune din ținuturile Celeabinskului ori Kuibîşevului care să nu-şi prăsească propriile lagăre.
Metoda transformării aşezărilor țărăneşti în lagăre a fost aplicată şi după deportarea nemților din Povoljie(5): sate întregi, aşa cum erau, au fost înglobate în zone, devenind lagăre agricole. (Lagărele agricole Kamensk, dintre Kamîşin şi Engels).
Îi prezentăm cititorului scuze pentru numeroasele lacune ale acestui capitol: peste o întreagă epocă a Arhipelagului am aruncat doar o mică punte şubredă, pur şi simplu pentru că n-am izbutit să adunăm mai mult material. Iar chestionare prin radio n-am avut cum difuza.
Aici, pe firmamentul Arhipelagului descrie din nou o buclă sofisticată steaua purpurie a lui Naftali Frenkel.
Masochistul an 1937(6), nu l-a ocolit nici pe Frenkel: comandant al BAMLag-ului, general NKVD, Frenkel e băgat din nou la Lubianka, închisoare pe care o cunoştea deja. Dar Naftali nu osteneşte să rîvnească la un post în care să-şi poată demonstra fidelitatea, nici înțeleptul Dascăl să caute asemenea slujbaşi. Începe ruşinosul şi dezastruosul război cu Finlanda. Stalin îşi dă seama că nu e pregătit, că nu are căi de comunicație cu armata pe care o azvîrlise în zăpezile Kareliei. Îşi aminteşte de inventivul Frenkel şi cere să-i fie adus: acum, imediat, în această iarnă cumplită, fără nici un fel de pregătiri, fără a dispune nici de planuri, nici de depozite, nici de drumuri pentru transportul auto, trebuie construite în Karelia trei căi ferate - una de rocadă şi două de acces - care să fie gata în trei luni, căci e ruşinos pentru o mare putere să aibă de furcă atîta vreme cu mopsul finlandez. Pur episod de basm: împăratul cel rău îi comandă vrăjitorului cel rău ceva irealizabil şi inimaginabil. Şi marele conducător al socialismului întreabă: „Se poate?" Iar radiosul comerciant şi traficant de valută răspunde: „Da!"
Dar pune propriile lui condiții:
1) complet detaşat de GULAG, să se întemeieze un nou imperiu zek, un nou Arhipelag, autonom, GULJDS (guljedees) - Direcția Generală a Lagărelor de Construcții Feroviare, iar în fruntea acestui Arhipelag să fie pus el, Frenkel;
2) toate resursele pe care va pune ochii să fie la dispoziția lui (nu mai suntem la Belomor!);
3) pe timpul acestui travaliu în regim de urgență, GULJDS părăseşte sistemul socialist, cu evidențele lui care scot din răbdări pe oricine. Frenkel nu dă socoteală nimănui. El nu întinde corturi, nu amenajează lagpunkte. Nici un fel de rații, „mese" şi „marmite". (Mese şi marmite propuse pentru întîia oară tocmai de el! Numai un geniu abrogă legile altui geniu!). El trînteşte grămadă în nămeți alimente dintre cele mai bune, scurte îmblănite şi pîslari, fiecare zek îmbracă ce pofteşte şi se

ghiftuieşte cît vrea. Doar mahorca şi spirtul vor rămîne în mîinile ajutoarelor lui şi vor trebui cîştigate prin muncă!
Marele Strateg e de acord. Şi GULJDS-ul e creat! Sciziune pe Arhipelag? Aş: Arhipelagul nu face decît să devină mai puternic şi mai populat, apropriindu-şi țara în ritm şi mai alert.
Cu căile ferate careliene Frenkel nu ajunge totuşi, la potou; Stalin hotărăşte să încheie războiul prin remiză. Dar GULJDS-ul se consolidează şi creşte. El primeşte noi şi noi comenzi (deja cu evidențele şi rînduielile obişnuite): o linie de rocadă de-a lungul frontierei persane, apoi linia ce urmează cursul Volgăi de la Sîzran la Stalingrad, apoi „Calea moartă", de la Salehard la Igarka, şi BAM-ul propriu-zis: de la Taişet la Bratsk şi mai departe.
Mai mult, ideea lui Frenkel face mai fecundă însăşi dezvoltarea GULagului: se consideră oportun ca şi GULag-ul să fie structurat pe Direcții lucrative. Întocmai cum Sovnarkomul e alcătuit din comisariate ale poporului, GULag-ul îşi înființează, pentru imperiul său, propriile ministere: GlavLesLag, GlavPromStroi, GULGMP (Direcția Generală a Lagărelor din Industria Extractivă Metalurgică).
Şi deodată - războiul. Toate aceste ministere ale GULag-ului sunt evacuate în diferite oraşe. GULag-ul însuşi eşuează la Ufa, GULJDS - la Viatka. Legătura dintre oraşele provinciale nu mai e la fel de sigură ca legătura radială cu Moscova, şi pentru întreagă prima jumătate a războiului GULag-ul pare a se dezintegra: centrala încetează să mai guverneze tot Arhipelagul, urmînd ca fiecare teritoriu periferic al acestuia să cadă în subordinea Direcței evacuate acolo. Astfel Frenkel ajunge să conducă din Kirov(7) întreg Nord-Estul rusesc (pentru că, de fapt, în afară de Arhipelag, acolo nici nu mai era aproape nimic). Dar greşesc cei care vor vedea în acest tablou ceva de genul dezagregării Imperiului Roman; Arhipelagul se va recompune după război într-un organism şi mai viguros.
Frenkel îşi aminteşte vechi amiciții: el îl convoacă, numindu-l pe un post suspus din GULJDS, pe Buhalțev - redactorul-şef al galbenei sale gazete „Kopeika" din Mariupolul prerevoluționar, ai cărui confrați jurnalişti fie fuseseră împuşcați, fie erau risipiți în cele patru zări.
Frenkel avea aptitudini remarcabile, şi nu numai pe tărîm comercial sau organizatoric. Aruncîndu-şi privirea pe o coloană de cifre, era capabil să le facă suma în minte, îi plăcea să se laude că recunoaşte după chipuri 40 de mii de deținuți, putînd debita pe loc numele, prenumele, numele patronimic, articolul de cod penal şi condamnarea fiecăruia (în lagărele lui exista regula de a se raporta aceste date personale la apropierea marilor şefi). Se descurca întotdeauna fără inginer-şef. Cînd i se prezenta planul unei stații de cale ferată, se grăbea să descopere o greşeală, mototolea hîrtia, i-o trîntea în față subordonatului cu pricina şi spunea: „Eşti un măgar, domnule, nu un proiectant!" Avea un glas fon-

făit, dar vorbea, de regulă, calm. Ca statură, era mai degrabă scund. Purta o căciulă caucaziană de general, albastră pe față şi roşie pe dos, şi, întotdeauna, o tunică de croială militară - un fel univoc de a spune că el era om de stat şi nu intelectual. Îşi făcea veacul, ca odinioară Troțki, într-un tren care bătea tronsoanele de construcții risipite pe mari distanțe şi cei din caracuda indigenă convocați la şedințe în vagonul lui, epatați de scaunele vieneze şi mobila capitonată de acolo, erau cu atît mai intimidați de reproşurile şi ordinele şefului. Nu intra niciodată în vreo baracă, nu-şi băga nasul în asemenea duhoare - cerea şi pretindea numai muncă. Îi făcea o plăcere deosebită să telefoneze la diferite obiective noaptea, alimentînd astfel legenda că nu doarme niciodată. (De altfel, pe vremea lui Stalin, mulți înalți dregători deprinseseră acest năravv.)
N-a mai fost băgat la puşcărie. A ajuns adjunctul lui Kaganovici, însărcinat cu problemele construcțiilor capitale feroviare, şi a murit la Moscova în anii '50, avînd gradul de general-locotenent. S-a stins de bătrînețe, în pace şi onor.
Cred că a urît această țară.

Capitolul 5

PE CE SE SPRIJINĂ ARHIPELAGUL

A FOST ODATĂ, în Extremul Orient, un oraş purtînd lealul nume Ţesarevici. Revoluția l-a rebotezat în Svobodnîi(1). Cazacii de pe Amur care trăiau acolo au fost dispersați şi oraşul devenise pustiu. Trebuia repopulat. A fost repopulat: cu deținuți şi cu cekiştii care-i păzeau, întreg oraşul Svobodnîi a devenit lagăr (BAMlag).

Viața creează ea însăşi simboluri.

Lagărele nu sunt doar „fața nevăzută" a vieții noastre de după revoluție. Amploarea pe care au căpătat-o a făcut din ele nu un aspect, nu o fațetă, ci un fel de ficat al evenimentelor. Rareori jumătatea noastră de veac s-a afirmat, pe vreun alt tărîm, cu atîta consecvență şi atît de pînă la capăt

Aşa cum fiecare punct e creat de intersectarea a cel puțin două drepte şi fiecare eveniment de interferența a cel puțin două necesități. Şi la sistemul lagărelor ne-a dus o necesitate economică - necesitate care, lăsată în voia ei, putea conduce tot atît de bine şi la crearea armatei muncitoreşti, numai că s-a interferat cu foarte oportuna fundamentare teoretică a lagărelor. Ele s-au potrivit de parcă erau făcute una pentru alta: şurubul în canelură, capul - în adîncitură.

Şi aşa s-a născut Arhipelagul.

Necesitatea economică s-a manifestat, ca întotdeauna, pe cît de cinic, pe atît de rapace: statul, hotărît să se pună pe picioare într-un termen scurt (şi aici termenul era cel care conta, în proporție de trei la unu, ca la Belomor!), fără a consuma nimic venit din exterior, avea nevoie de o forță de muncă:

a) cît mai ieftină, ba, dacă se putea, gratuită;

b) necapricioasă, pregătită în orice moment să fie transferată dintr-un loc în altul, fără legături de familie, nepretinzînd nici locuințe amenajate, nici şcoli, nici spitale, iar pentru o vreme - nici bucătării, nici băi publice.

O asemenea forță de muncă putea se putea obține numai prin înghițirea propriilor copii.

Cît priveşte fundamentarea teoretică, ea nu s-ar fi putut statua cu atîta coerență în pripa acelor ani, dacă nu ar fi fost inițiată încă în secolul trecut. Engels descoperise că omul nu era produsul apariției ideii morale, şi nici al gîndirii, ci al muncii fortuite şi fără sens: maimuța ia o piatră în mînă - şi aşa a început totul. Iar Marx, referindu-se la vremuri mai apropiate (Critica programului de la Gotha), a proclamat, cu aceeaşi siguranță de sine, că unicul mijloc de reeducare a delincvenților (e adevărat, de drept comun; nu-l ducea mintea că discipolii lui aveau să-i includă pe deținuții politici printre delincvenți) rezida nu în reflecțiile solitare, nu în autoanaliza morală, nu în căință, nu în traversarea an-

goasei (care nu erau decît suprastructură), ci în munca productivă. În viața lui nu pusese mîna pe un tîrnăcop, în viața lui nu împinsese o roabă, nu săpase la cărbune, nu doborîse arbori, nu ştim dacă se pricepea măcar să taie lemne - dar iată că a aşternut toate astea pe hîrtie şi hîrtia nu s-a împotrivit.
Pentru continuatori a fost, aşadar, floare la ureche să afirme că a-l sili pe deținut să trudească zi de zi (uneori cîte 14 ore, ca în abatajele Kolîmei) e uman şi duce la corijarea lui. Dimpotrivă, a-i limita detenția la dimensiunile unei celule, plus curtea închisorii şi grădina de legume, a-i da posibilitatea ca, în toți aceşti ani, să citească nişte cărți, să scrie, să mediteze şi să discute cu ceilalți deținuți înseamnă a-l trata „ca pe o vită" (aceeaşi Critică).
E drept, în zilele fierbinți de după Octombrie, nimeni nu se încurca în asemenea subtilități; şi mai uman părea pur şi simplu să i se tragă individului un glonte în tîmplă. Iar cei care nu erau împuşcați, ci expediați în primele lagăre, nu erau priponiți acolo pentru corijare, ci pentru neutralizare, pentru izolare.
Fapt este că au existat şi pe atunci minți preocupate de teoria represiunii, ca Piotr Stucika(2), iar în „Principiile directoare ale dreptului penal al RSFSR" din 1919 a fost redefinită însăşi noțiunea de pedeapsă. Pedeapsa, se afirma foarte frust aici, nu este nici răzbunare (statul muncitoresc-țărănesc nu se răzbună pe delincvent), nici răscumpărarea unei vinovății (nu poate exista vinovăție individuală, există doar o cauzalitate de clasă), ci este o măsură de protecție pentru salvgardarea orînduirii sociale - o măsură de apărare socială.
Dacă avem de a face cu o „măsură de apărare socială", atunci e limpede - la război ca la război - că individul trebuie ori împuşcat, ori ținut în puşcărie. Numai că în această viziune ideea reeducării, pe care, în acelaşi an 1919, tocmai bătuse monedă Congresul al VIII-lea al partidului, îşi cam pierdea din strălucire. Şi, mai cu seamă, devenea de neînțeles: ce să reeduci dacă nu există vină? Căci cauzalitatea de clasă nu putea fi reeducată, nu-i aşa?
Între timp războiul civil s-a terminat. În 1922 au fost promulgate primele coduri sovietice. În 1923 a avut loc „congresul lucrătorilor din penitenciare". În 1924 au fost elaborate noile „Principii fundamentale ale legislației penale" - temelia noului Cod Penal din 1926 (care ne-a şi ros ceafa vreme de treizeci şi cinci de ani), dar proaspăt descoperitele principii, cum că nu există „vină" şi „pedeapsă", ci „pericol social" şi „apărare socială", au fost păstrate...
O abordare mai practică, nimic de zis. O asemenea teorie îți permite să arestezi orice individ, ținîndu-l ostatec pe motiv că e „persoană suspectă" (telegrama lui Lenin către Evghenia Bosch(3)), chiar să deportezi popoare întregi, considerate periculoase (exemplele sunt cunoscute(4)), dar trebuie să fii un jongleur de prima mînă pentru ca, în aceste condiții,

să mai şi eşafodezi şi să păstrezi cu lustrul neatins teoria „reeducării".
Dar jongleuri existau, teoria exista, şi lagărele însele au fost botezate tocmai „de reeducare". Ceea ce ne oferă posibilitatea să citãm abundent.
Vîşinski: „întreaga politică penală sovietică se întemeiază pe îmbinarea dialectică (!) a principiului reprimării şi constrîngerii cu principiul convingerii şi reeducării."* „Toate instituțiile penitenciare burgheze caută să-l «frîngă» pe delincvent supunîndu-l unor suferințe fizice şi morale" (de fapt, ele vor să-l «corijeze»). „Dar, spre deosebire de pedeapsa burgheză, la noi suferințele deținuților nu reprezintă un scop, ci un mijloc. (S-ar zice că nici acolo nu prea par a fi un scop, ci tot un mijloc. - A.S.) Scopul nostru este reeducarea efectivă, pentru ca din lagăre să iasă oameni ai muncii conştienți".
S-a înțeles? Fie şi prin constrîngere, noi, totuşi, corijăm (şi, după cum se vede, tot prin suferință), numai că nu se ştie ce anume.
Şi numaidecît, pe o pagină învecinată:
„Cu ajutorul constrîngerii revoluționare, lagărele de reeducare prin muncă localizează şi neutralizează elementele criminale din vechea societate".** (Totul e din vechea societate! Şi în 1952 totul va fi „din vechea societate". Tot mortu-i vinovat!).
Cum - despre reeducare nici o vorbuliță? Localizăm şi neutralizăm?
Şi, în acelaşi an (1934):
„Sarcina bivalentă a reprimării: constrîngere plus reeducarea celor ce pot fi reeducați."
A celor ce pot fi reeducați. Rezultă că reeducarea nu e pentru toți.
Pentru ca, ulterior, autorii mai mărunți să zburde ca un citat luat de-a gata Dumnezeu ştie de unde: „reeducarea reeducabililor", „reeducarea reeducabililor".
Şi cei nereeducabili? În groapa comună? Pe lună (Kolîma)? La Schmidt(5) (Norilsk)?
Chiar şi codului reeducării prin muncă din 1924 juriştii lui Vîşinski îi reproşează, de la înălțimea anului 1934, „o concepție falsă privind reeducarea generală" a delincvenților. Căci acest cod nu suflă o vorbă despre exterminare.
Nimeni nu a promis că vor fi reeducați Cincizeci şi Opții.
De aceea am şi intitulat această parte a cărții „Exterminarea prin muncă". Aşa cum am simțit-o noi, pe pielea noastră.
Şi dacă unele citate din jurişti se cam bat cap în cap, sculați-l din mormînt pe Stucika, chemați-l la ordine pe Vîşinski şi n-au decît să se descurce. Eu n-am nici în clin, nici în mînecă.

*Prefața lui Vîşinski la cartea Idei Averbach De la infracțiune la muncă, p.VI.
**Ibidem, p. VII.

Abia de cînd scriu această carte m-am apucat să-i răsfoiesc pe predecesori, asta profitînd de ajutorul unor oameni inimoşi, căci izvoarele sunt de negăsit. În lagăr, cărînd buştenii plini de glod, noi nici nu bănuiam că există astfel de cărți. Că viața noastră atîrnă nu de bunul-plac al cetățeanului gardian, ci de un mitic cod al muncii deținuților: auzind aşa ceva, nu numai noi am fi zis că e vorba de un zvon dubios, de o tinetă, dar nici măcar maiorul, şeful OLP-ului, n-ar fi crezut pentru nimic în lume. Editate într-un tiraj confidențial, de uz intern, neținute în mînă de nimeni, era greu de spus dacă atari opuri se mai păstrau prin seifurile GULag-ului ori fuseseră arse pînă la unul ca materiale diversioniste. Nici un citat din ele atîrnat la „colțurile" cultural-educative, nici o cifră proclamată de pe podiumurile de scînduri: cîte ore numără ziua de muncă? La cîte zile libere ai dreptul pe lună? Munca se plăteşte, sau nu? Pentru mutilări se prevede ceva? Chiar şi băieții ar fi pufnit în rîs, dacă ți-ar fi dat prin cap să pui o asemenea întrebare.
Dacă cineva cunoştea şi citea asemenea uvraje umanitare, aceia erau diplomații noştri. Ei da, căci fluturau acele cărțulii la mesele de conferințe. Păi cum! Eu abia am pus mîna pe cîteva citate, şi mai că-mi dau lacrimile:
- în „Principiile directoare", 1919: din moment ce pedeapsa nu este răzbunare, trebuie excluse orice forme de persecuție;
- în 1920: se interzice tutuirea deținuților. (Dar, iertați-mi expresia, „...te-n gură!" e voie?);
- codul reeducării prin muncă din 1924, articolul 49 - „regimul trebuie să excludă orice mijloace de persecuție, interzicîndu-se cu desăvîrşire: cătuşele, carcera(!), izolarea strict individuală, privarea de hrană, întrevederile prin grilaje".
Şi gata. Dispoziții ulterioare nu există: pentru diplomați astea sunt de ajuns, GULAG-ul nici de astea n-are nevoie.
Mai era în codul penal din 1926 un articol, 9, de care întîmplător aflasem şi pe care l-am învățat pe de rost:
„Măsurile de apărare socială nu pot avea drept scop provocarea de suferințe fizice ori înjosirea demnității umane şi nu-şi propun să constituie o răzbunare şi o pedeapsă."
O, limpezime de cristal! Amator de a-mi angaja şefii pe terenul legalității, le turuiam acest articol în fiecare colț de lagăr şi toți gardienii făceau ochii cît cepele de uimire şi indignare. Erau printre ei slujbaşi hîrşiți, cu stagii de cîte douăzeci de ani, pe cale de a ieşi la pensie - dar nu auziseră în viața lor de nici un Articol nouă, de altfel nici nu ținuseră vreodată Codul Penal în mînă.
O, „administrație inteligentă, clarvăzătoare şi umană de sus şi pînă jos!" - cum a scris în „Life" preşedintele Tribunalului Suprem din statul New York, Leibowitz, revenit dintr-o vizită pe GULAG. „Ispăşindu-şi termenul de condamnare, deținutul îşi păstrează sentimentul demnității perso-

nale" - iată ce a înțeles, iată ce a văzut.
O, stat New York, ferice de tine dacă ai un asin atît de sagace în chip de judecător!
Ah, străini ghiftuiți, indolenți, miopi şi iresponsabili, înarmați cu carnețele de note şi pixuri - începînd cu corespondenții de presă care, încă la Kem, le puneau deținuților întrebări de față cu autoritățile lagărului - cît rău ne-ați făcut în vanitatea voastră de a străluci prin înțelegerea unor lucruri din care nu pricepeați o iotă!
„Demnitate personală!" La cei condamnați fără judecată? La cei care, în gări, sunt puşi să se aşeze cu fundul în mocirlă? La cel care, auzind şuieratul biciuştii cetățeanului gardian, rade cu unghiile pămîntul urinat de acesta şi-l duce deoparte, ca să nu fie băgat la carceră? La acele femei cultivate care s-au pricopsit cu înalta favoare de a spăla izmenele şi a hrăni purceii şefului de lagpunktl Şi care, la primul lui gest de beți-van, iau poziții accesibile, pentru ca a doua zi să nu fie trimise să crape la muncile comune?
... Focule, focule! Vreascurile trosnesc şi vîntul nocturn al toamnei tîrzii face flăcările să zburde. Zona e cufundată în beznă, sunt singur lîngă foc, dacă vreau, pot să-mi mai aduc căzături din locurile unde au lucrat dulgherii. Mă aflu într-o zonă privilegiată, atît de privilegiată, încît mă simt de parcă aş fi liber, pe o insulă a paradisului, în „şaraşka" de la Marfino din cele mai liberale vremuri ale ei. Nimeni nu mă supraveghează, nu mă trimite în celulă, nu mă goneşte de lîngă foc. Mi-am pus pufoaica pe umeri, căci totuşi e cam frig, din pricina vîntului pătrunzător. Dar ea - de cîte ceasuri stă drepți în bătaia vîntului, cu mîinile lipite de corp, cu capul plecat, ba plîngînd, ba înghețînd nemişcată? Uneori se roagă din nou, cu glas tînguitor:
— Cetățene şef!... Iertați-mă. Fiți bun, iertați-mă, n-am să mai fac... Vîntul îmi aduce scîncetul ei atît de aproape, de parcă s-ar tîngui la urechea mea. În postul de gardă, cetățeanul şef îşi umple godinul cu lemne şi nu răspunde.
E postul de gardă al lagărului din vecinătate, de unde muncitorii vin să ne instaleze o conductă de apă şi să repare clădirea dărăpănată a seminarului. Despărțită de mine prin mai multe împletituri de sîrmă ghimpată, la doi paşi de postul de gardă, sub felinarul cu lumină vie, stă abătută o fetişcană pedepsită; vîntul îi smuceşte fusta cenuşie, de lagăr, şfichiuindu-i cu suflarea lui înghețată picioarele şi capul învelit într-o năframă subțire. În timpul zilei, cînd săpaseră în curtea noastră şanțul acela, fusese cald. Şi o altă fată, lăsîndu-se să alunece în rîpă, se strecurase tîrîş pînă la şoseaua Vladîkinskoe şi evadase, profitînd de faptul că paza era cam căscată. Iar pe şosea circulă un autobuz de călători din Moscova. Cînd şi-au dat seama, prinde-o dacă mai poți. S-a dat alarma, curînd şi-a făcut apariția un maior negricios şi furibund, urlînd că, pentru evadarea asta, dacă fugara nu va fi prinsă, întregul lagăr va

fi privat de vizite şi de pachete vreme de o lună încheiată. Femeile din brigadă turbaseră, ţipau, mai cu seamă una, care-şi mai şi rotea în orbite ochii plini de ură: „S-o prindă, ticăloasa! Şi s-o tundă - cranț! cranț! - cu foarfecă în fața coloanei!" (Nu era invenția ei, aşa sunt pedepsite femeile în GULAG.) Iar fetişcana asta spusese oftînd: „Măcar de s-ar distra şi pentru noi acolo, în libertate!" Un gardian o auzise şi uite că acum era pedepsită: toți fuseseră duşi în lagăr, în vreme ce pe ea o puseseră să stea „drepți" în fața postului de gardă. Asta se întîmplase pe la şase seara, acum era unsprezece noaptea, încercase să tropăie din cînd în cînd, ca să se mai încălzească, dar „şeful" îşi scotea capul pe uşă şi răcnea: „Stai drepți, c..., altfel o să fie şi mai rău!" Acum nu se mai mişca, plîngea numai.

— Iertați-mă, cetățene şef!... Lăsați-mă în lagăr, n-am să mai fac!...

Dar nici la poarta lagărului nimeni n-o să spună: E o sfîntă! Să intre!...(6)

O țin atît de tîrziu acolo, pentru că a doua zi e duminică şi nu vor avea nevoie de ea la lucru.

O fetişcană blondă, simplă, fără şcoală, închisă pentru cine ştie ce papiotă de ață. Ce gînd primejdios ai rostit, fetițo!... Vor să-ți dea o lecție pentru toată viața.

Focule, focule!... Pe front, ne uitam în foc să vedem cum va fi viața după Victorie... Vîntul smulge din flăcări o coajă de copac arzîndă.

Acestui foc şi ție, fetițo, vă făgăduiesc: întreaga lume va citi despre asta.

Acțiunea se desfăşoară la sfîrşitul anului 1947, în ajunul celei de-a treizecea aniversări a lui Octombrie, în cetatea noastră de scaun, Moscova, care tocmai sărbătorise împlinirea a opt sute de ani de atrocități(7). La doi kilometri de expoziția unională agricolă. Şi la nici un kilometru de Casa de creație a iobagilor din Ostankino.

***

Iobagii!... Nu întîmplător comparația asta le-a venit în minte multora cînd s-a făcut timpul să mai şi gîndească. Nu anumite particularități, întreaga rațiune de a fi a iobăgiei şi a Arhipelagului e una şi aceeaşi: sunt rînduieli sociale gîndite pentru exploatarea forțată şi nemiloasă a muncii gratuite a milioane de robi. Şase zile pe săptămînă, iar uneori chiar şapte, băştinaşii Arhipelagului erau scoşi la o clacă istovitoare, fără nici un folos pentru ei. Nu li se lăsa, ca să muncească pentru ei înşişi, nici o zi din cinci, nici una din şapte, căci pentru întreținerea lor era alocată o „mensualitate"(8) în natură - rația de lagăr. La fel ca iobagii, zekii erau împărțiți în clăcaşi (grupa „A") şi rîndaşi (grupa „B"), aceştia din urmă aflați nemijlocit în serviciul boierului (şeful lagpunktului) şi al domeniului (zonei). Drept nevolnici (grupa „C") erau recunoscuți doar cei care nu se mai puteau ridica de pe cuptor (prici). Existau, de asemenea, pedepse pentru cei recalcitranți (grupa „D"), cu deosebirea că moşierul, acționînd

în propriul lui interes, poruncea pedepse prin care se pierdeau mai puține zile de lucru - cîteva bice aplicate în grajd (carceră nu avea) - în vreme ce şeful lagpunktului, urmînd dispozițiile date de stat, îl bagă pe culpabil la ŞIzo (izolatorul disciplinar) sau la BUR (baraca specială, cu regim înăsprit). Întocmai ca şi boierul, şeful lagărului putea lua orice iobag să-i fie lacheu, bucătar, frizer ori saltimbanc (putea înjgheba şi un teatru de iobagi, dacă i se năzărea) şi orice iobagă să-i slujească de chelăreasă, de ibovnică ori pur şi simplu ca servitoare. Întocmai ca şi boierul, şeful de lagăr putea să-şi facă de cap, dîndu-şi frîu liber năravului. (Şeful lagărului din Himki a văzut la un moment dat o deținută care-şi usca la soare pletele lungi, de culoarea inului, răsfirate după ce le spălase; s-a înfuriat cine ştie de ce şi a aruncat scurt: „Tundeți-o!" A fost tunsă pe loc. 1945.) Cînd se schimba moşierul ori şeful lagărului, toți iobagii îl aşteptau umili pe cel nou, dînd în bobi pe seama deprinderilor pe care le va fi avînd şi lăsîndu-se dinainte în puterea lui. Incapabil să anticipeze voința stăpînului, iobagul se gîndea prea puțin la ziua de mîine - zekul la fel. Iobagul nu se putea căsători fără voia boierului - cu atît mai puțin zekul, care numai obținînd indulgența comandantului putea spera să trăiască alături de o soție, fireşte, tot din lagăr. Întocmai cum iobagul nu-şi alegea condiția de rob, nefiind vinovat de starea socială a celor ce-l aduseseră pe lume, nici deținutul nu şi-o alegea, şi el eşua pe Arhipelag prin pur hazard.

Această similitudine a fost încă de mult sesizată de limba rusă: „Ați dat de mîncare la oameni?", „Ați scos oamenii la lucru?", „Cîți oamenii ai?", „Trimite-mi şi mie un om!" Oameni, oameni... Despre cine e vorba? În aceşti termeni se vorbea despre iobagi, în aceşti termeni se vorbeşte despre deținuți.* Căci nu poți spune, referindu-te la ofițeri sau la personalul de conducere, „Cîți oameni ai?" - nimeni n-o să te înțeleagă.

Dar, ni se va obiecta, asemănările cu iobagii nu sunt, totuşi, atît de multe. Mai numeroase sunt deosebirile.

De acord: deosebirile sunt mai numeroase. Dar, surprinzător, toate deosebirile sunt în avantajul iobăgiei! Toate deosebirile sunt în detrimentul Arhipelagului GULAG!

Iobagii nu munceau mai mult de o zi lumină. Zekii - pe întuneric încep lucrul, pe întuneric îl termină (şi încă nici nu-l termină întotdeauna). Pentru iobagi duminica e sfîntă, plus cele douăsprezece mari sărbători, plus hramurile, plus trei zile de Crăciun (că doar umblau cu colindul!). Deținutul, în ajunul fiecărei duminici, se întreabă cu temătoare îndoială: ne-or da-o? nu ne-or da-o? Iar sărbători n-are îndeobşte (cum n-are Volga zile libere...): aceste 1 Mai şi 7 Noiembrie sunt mai mult un calvar, cu percheziții şi regim special, decît sărbători (iar unii zeki sunt bă-

*Şi, fireşte, despre colhoznici şi salahori, dar nu vom dezvolta, acum, această comparație.

gaţi la carceră, an de an, tocmai în aceste zile). Pentru iobagi, Crăciunul şi Pastele erau sărbători adevărate; cît despre percheziţiile personale ba după muncă, ba dimineaţa, ba noaptea, -(„Drepţi, lîngă priciuri!") - nici nu ştiau ce sunt acelea. Iobagii locuiau în izbe statornice, pe care le socoteau ale lor, şi seara, lungindu-se pe cuptor, pe laiţă, pe pat - ştiau: uite, ăsta e locul meu, aici am dormit ieri, aici o să dorm şi mîine. Deţinutul nu ştie în ce baracă va ajunge a doua zi (ba chiar, întorcîndu-se de la lucru, nu e sigur că şi astăzi va dormi în acelaşi loc). Nu are priciul „lui", vagonka „lui". Unde au să-l mîne, acolo o să doarmă. Clăcaşul avea calul lui, plugul lui de lemn, toporul, coasa, coşul, fusul, vasele, straiele lui. Chiar şi rîndaşii, scrie Herzen,* aveau întotdeauna cîteva bulendre pe care le lăsau moştenire celor apropiaţi şi care nu erau aproape niciodată confiscate de boier. Zekul e obligat să predea îmbrăcămintea şi încălţămintea de iarnă - primăvara, pe cea de vară - toamna, iar la inventarizări i se scutură traista, şi fiecare cîrpă în plus e luată la magazia lagărului. Nu are dreptul nici la un briceguţ sau o strachină, iar ca animale domestice -doar la păduchi. Din cînd în cînd, iobagul mai arunca o vîrşă, prindea nişte peşti. Deţinutul pescuieşte doar cu lingura în fiertură. Iobagul avea pe lîngă casă ba o văcuţă, Burionuşka, ba o capră ori cîteva păsări. Zekul nu ajunge în veci sa-şi mînjească buzele cu lapte, iar ouă nu vede cu zecile de ani, mai că nu le-ar recunoaşte văzîndu-le.

În cea mai mare parte din istoria ei, Rusia nu a cunoscut foametea, „în Rusia nimeni nu moare de foame", spune o zicală. Or, zicătorile nu se nasc din vînt. Iobagii erau robi, dar erau sătui.** Arhipelagul a trăit decenii de-a rîndul înlănţuit de o foamete cumplită; zekii se încăierau pentru o coadă de scrumbie din coşul de gunoi. De Crăciun şi de Paşte, cel mai amărît ţăran iobag se înfrupta dintr-o bucată de slănină. Deţinutul din lagăr, fie el şi fruntaş între fruntaşi, ajunge la o felie de slănină doar dacă primeşte pachet.

Iobagii trăiau cu familiile lor. Vînzarea ori schimbul de iobagi separaţi de familiile lor era socotită de toată lumea o barbarie, şi literatura rusă o

*A.I. Herzen, K staromu tovarişciu (Scrisori către un vechi camarad), Socineniia (Opere), Izdatelstvo Akademii Nauk (Editura Academiei de Ştiinţe, Moscova), 1960, voi. XX, p. 585.

** Există mărturii în acest sens din toate secolele. În veacul al XVH-lea, Iuti Krizanic(9) scrie că ţăranii şi meşteşugarii Moscoviei sunt mai îndestulaţi decît cei din Apus, că în Rusia si oamenii cei mai săraci mănîncă o pîine bună, peşte, carne. Chiar în vremurile de restrişte, „jitniţele cele vechi nu fuseseră secătuite, pe cîmpuri se vedeau şire de grîne şi prin curţi căi vechi de patru pînă la zece ani" (Avraam Paliţîn). În secolul al XVIII-lea, Fonvizin(10), comparînd situaţia materială a ţăranilor ruşi cu a celor din Languedoc şi din Provence, conchidea: „Judecînd fără părtinire, găsesc starea alor noştri incomparabil mai bună". Iar în secolul al XIX-lea, referindu-se la satele de iobagi, Puşkin scria: „Semne de trudă şi belşug vezi pretutindeni".

înfiera cu indignare. Sute, poate mii (ceea ce e puțin probabil) de iobagi erau rupți de familiile lor. Dar nu milioane. Zekul e despărțit de familie din prima zi de arest şi, în jumătate din cazuri, pentru totdeauna. Dacă fiul e arestat o dată cu tatăl (cum povestea Vitkovski) ori soția o dată cu soțul, prima grijă a autorităților e ca nu cumva ei să se întîlnească în acelaşi lagpunkt; iar dacă se întîmplă, totuşi, să se întîlnească, să fie separați cît mai repede cu putință. La fel, cînd între un zek şi o zekă se lega, în lagăr, o iubire efemeră sau adevărată, erau numaidecît băgați la carceră, rupți unul de celălalt, mutați în locuri diferite. Şi nici chiar cele mai sentimentale damese dedate la condei -de felul lui Şaghinian(11) sau Tess(12) - n-au lăsat să le scape de mila lor măcar o lacrimă tăcută în frumoasele lor batistuțe. (Vezi bine, ele nu ştiau. Ori credeau că aşa trebuie.)
Însăşi mutarea iobagilor dintr-un loc în altul nu se făcea în dîrdoră: erau lăsați să-şi strîngă calabalîcul, bruma de avut, şi să se ducă liniştiți în noua vatră, la cincisprezece ori patruzeci de verste distanță. Pe zeki etaparea îi ia pe sus, ca o vijelie: ai douăzeci sau numai zece minute ca să-ți predai catrafusele, toată viața îți e întoarsă într-o clipă cu josul în sus şi eşti dus undeva la capătul lumii, poate pentru totdeauna. În întreaga lor viață, iobagii rareori aveau parte de mai mult de o mutare; cel mai adesea rămîneau la baştină. Or, nu se poate imagina un băştinaş al Arhipelagului care să nu fi cunoscut etapările. Mulți au fost etapați de cîte cinci, şapte sau unsprezece ori.
Iobagii izbuteau să scape de sub obroc, băjeneau departe de ochii blestematului de boier, făceau negoț, se îmbogățeau, trăiau ca oamenii liberi. Zekii însă, chiar şi cei cu dispensă de escortă, trăiesc în aceeaşi zonă şi dis-de-dimineață aleargă la aceeaşi exploatare la care sunt conduşi în coloană şi ceilalți.
Rîndaşii erau, în cea mai mare parte, nişte paraziți sadea („slugii să-i scuipi în strachină"), trăiau pe seama clăcaşilor, dar măcar nu-i diriguiau. Zekul e îngrețoşat cu asupra de măsură şi pentru că a ajuns să fie condus şi îmboldit de nişte mitocani tăntălăi.
În plus, condiția iobagilor era uşurată de faptul că moşierul, vrînd-nevrînd, îi cruța: costau bani şi prin munca lor îi înmulțeau averea. Comandantul de lagăr nu-i cruță pe deținuți: nu el i-a cumpărat, moştenire copiilor nu-i lasă, mor unii - vin alții.
Nu, zadarnic ne-am ostenit să-i asemuim pe zekii noştri cu iobagii moşiereşti. Viața acestora din urmă a fost, trebuie să recunoaştem, mult mai aşezată şi mai omenească. Condiția băştinaşilor Arhipelagului se apropie, poate, doar de cea a iobagilor uzinali(13) din Ural, Altai şi Nercinsk. Ori a colonilor lui Arakceev(14). (Unii vor obiecta că şi asta e o apropiere forțată, pentru că în aşezările acelea altele erau condițiile naturale, oamenii trăiau cu familia lor, aveau sărbători. Doar sclavia din Orientul Antic e o comparație viabilă.)

Şi doar un singur avantaj, unul singur, al deţinuţilor faţă de iobagi îmi vine în minte: deţinutul ajunge pe Arhipelag, chiar dacă la o vîrstă fragedă, de 12-15 ani, oricum nu prin naştere! Oricum, înainte de a fi băgat la puşcărie apucă să guste şi cîţiva ani de libertate. Cît despre avantajul condamnării limitate, stabilite de tribunal, faţă de iobăgia pe viaţă a ţăranilor, acesta e valabil doar cu o mulţime de rezerve: dacă termenul nu e un „pătrar"; dacă articolul nu e 58; dacă nu eşti închis „pînă la o nouă dispoziţie specială"; dacă nu ţi se administrează al doilea termen de detenţie în lagăr; dacă după ispăşirea condamnării nu eşti expediat automat în surghiun; dacă, odată eliberat, nu eşti retrimis imediat pe Arhipelag ca recidivist. E un asemenea baraj de condiţionări, încît ne putem aduce aminte că uneori şi boierul mai elibera cîte un iobag, din capriciu...

Iată de ce, cînd „împăratul Mihail" ne-a spus la Lubianka anecdota care circula printre muncitorii moscoviţi, că sigla VKP(b) se descifrează ca A Doua Iobăgie (bolşevică)(15), interpretarea nu ni s-a părut comică, ci fatidică.

Comuniştii erau în căutarea unui nou stimulent pentru munca socială. S-a crezut că un asemenea rol ar putea să joace conştiinciozitatea şi entuziasmul, dublate de o dezinteresare absolută. De aceea a fost luată în braţe cu atîta ardoare „măreaţa iniţiativă" a subotnicelor. Dar ea s-a dovedit a fi nu începutul unei noi ere, ci puseul spasmodic de abnegaţie al uneia dintre ultimele generaţii ale revoluţiei. Din documentele arhivei guberniale Tambov, datînd din 1921, rezultă că, încă de pe atunci, mulţi membri de partid căutau să se sustragă de la subotnice, motiv pentru care prezenţa la acestea a început să fie consemnată în fişele individuale de evidenţă. Vreo zece ani elanul a mai durat, pentru comsomolişti şi pentru noi, pionierii. Apoi ni s-a acrit şi nouă.

Ce era de făcut? Unde se putea găsi un nou stimulent? Banii, salarizarea în acord, primele? Dar astea trăsneau a un capitalism cald încă, şi erau necesare o lungă perioadă de timp, o nouă generaţie pentru ca acest iz să înceteze a mai irita nările şi pentru ca pomeniţii stimulenţi să poată fi adoptaţi în linişte sub forma „principiului socialist al cointeresării materiale".

S-a scotocit mai adînc în sipetul istoriei şi s-a descoperit ceea ce Marx numea „constrîngere extraeconomică". În lagăre şi în colhozuri, această găselniţă a fost etalată cu toţi colţii dezveliţi.

Apoi a apărut Frenkel, care, întocmai cum diavolul presară o pulbere otrăvitoare în cazanul dat în clocot, a adăugat sistemul marmitelor.

Era binecunoscut descîntecul de atîtea ori repetat: „în noua orînduire nu-şi poate găsi loc nici disciplina bîtei, pe care se baza iobăgia, nici disciplina foamei, pe care se sprijină capitalismul."

Ei bine, Arhipelagul a izbutit să le îngemăneze de minune.

Şi pentru asta au fost de ajuns trei trucuri: 1. Marmitele; 2. Brigada;

3. Dubla conducere. (Dar ultimul nu e obligatoriu: pe Vorkuta, bunăoară, a existat întotdeauna o conducere unică, şi treaba mergea.)
Pe aceste trei balene se sprijină Arhipelagul.
Iar dacă le considerăm „curele de transmisie", datorită lor se învîrte maşinăria.
Despre marmite am mai vorbit. E o redistribuire a pîinii şi arpacaşului de aşa manieră, încît pentru o raţie medie de puşcăriaş, acordată în societăţile parazitare oricărui deţinut care taie frunză la cîini, zekul nostru să trudească pînă se deznoadă. Iar pentru a-şi adăuga la raţia legitimă încă un coltuc de o sută de grame, să-şi verse şi ultima picătură de vlagă, fiind considerat fruntaş. Procentele realizate peste normă dădeau dreptul şi la cîteva linguri de terci în plus (luate, anticipat, tot de la tine). O necruţătoare cunoaştere a naturii umane! Nici acele îmbucături de pîine, nici acele găluşte de arpacaş nu se puteau compara cu munca depusă pentru a le cîştiga. Dar, avînd sărăcia în sînge, omul nu poate cîntări un lucru şi preţul care ce i se pretinde pentru el, punîndu-le pe cele două talgere ale balanţei, întocmai cum soldatul, într-un război care-i este străin, se năpusteşte, pentru un amărît pahar de votcă, la un atac ce-l va costa viaţa, aşa şi zekul, pentru aceste firimituri ce-i sunt azvîrlite ca unui cerşetor, alunecînd de pe buşteanul ud, se îmbăiază fără voie în viitura unui rîu siberian ori frămîntă în apa îngheţată lutul pentru chirpici, cu picioarele lui goale, care nu vor mai călca nicicînd pămîntul libertăţii.
Dar nici satanica marmită nu e atotputernică. Nu toţi muşcă momeala. Întocmai cum odinioară iobagii învăţaseră pe pielea lor că „mai bine mori flămînd, decît la ciocoi asudînd", şi zekii şi-au dat pînă la urmă seama că în lagăr nu raţia mică te omoară, ci raţia mare. Puturoşii! Tonţii! Dobitoace fără simţire! Nu vor supliment! Nu vor hrănitoarea noastră pîine frămîntată din barabule, măzăriche şi apă! Nu mai vor nici eliberare înainte de termen! Nu mai vor nici panou de onoare! Refuză să se ridice la înălţimea intereselor şantierului şi ale ţării, refuză să realizeze planurile cincinale, deşi planurile cincinale servesc interesele oamenilor muncii! Se pitesc prin cotloanele minelor, bîntuie pe la etajele neterminate ale clădirilor în construcţie, se adăpostesc, bucuroşi de ploaie, prin cine ştie ce hrube întunecoase, numai să nu muncească!
Căci nu întotdeauna se pot organiza lucrări care să antreneze mase de oameni, cum ar fi cele de la carierea de piatră de lîngă Iaroslavl. Aici sute de zeki sunt înghesuiţi pe un spaţiu îngust, întotdeauna sub ochii gardienilor: cum încetează careva să mişte, vede el pe dracu'. Astea sunt condiţii ideale: nimeni nu cutează s-o lase mai moale, să-şi mai dezdoaie spinarea, să-şi şteargă fruntea de sudoare, pînă cînd pe colină nu se coboară fanionul - semnul convenţional al pauzei. Dar ce te faci cu ceilalţi?
S-au pus mînţile la clocit. Şi s-a născocit brigada. Nici nu se putea nu

ne dea prin cap, doar era la mintea cocoşului! Nu voiau narodnicii să intre în socialism prin obştile rurale, iar marxiştii, mai apoi, prin „colectiv"? Taman cum se scrie pînă astăzi la gazetă: „Esențialul pentru om e munca şi, obligatoriu, munca în colectiv" !
Or, în lagăr nu există nimic în afară de muncă, iar de muncit se munceşte numai în colectiv. Să fie, aşadar, ITL-ul scopul cel mai înalt al umanității? Am şi ajuns la potou?
Cît de eficace este brigada pentru îmbogățirea psihologică a membrilor săi, pentru hărțuirea şi urmărirea lor, pentru creşterea simțămîntului demnității personale am mai avut prilejul să explicăm (capitolul 3). În consens cu scopurile brigăzii, se stabilesc sarcini şi se desemnează brigadieri („muşuroi", cum li se spune în lagăr) pe măsură. Cu bîta şi cu rația, brigadierul trebuie să-şi stăpînească brigada în absența oricăror şefi, a gardienilor şi a escortei. Şalamov citează cazuri din care se poate vedea cum, în Kolîma, în unul şi acelaşi sezon, întreg efectivul unei brigăzi se curăța de mai multe ori, în vreme ce brigadierul rămînea neschimbat. La KemerLag, un brigadier de soiul ăsta, Perelomov, nu-şi folosea niciodată limba: numai ciomagul. N-am întocmit o listă de asemenea nume, pentru că ar consuma prea multe pagini. Interesant de notat este că aceşti brigadieri proveneau cel mai adesea din rîndul borfaşilor, scuzați, - al lumpenproletariatului.
Dar cu ce nu se obişnuiesc oamenii? Ar fi o incorectitudine grosieră din partea noastră să nu observăm faptul că, uneori, brigada reprezenta şi o celulă naturală a societății din lagăr, aşa cum e, în libertate, familia. Eu însumi am cunoscut asemenea brigăzi, şi nu una singură. E drept, acestea nu erau brigăzi de la muncile comune, unde cineva trebuie să moară, căci altfel ceilalți n-au cum să supraviețuiască. Erau, de regulă, brigăzi specializate: electricieni, strungari şi lăcătuşi, dulgheri, zugravi. Cu cît efectivul brigăzilor era mai mic (10-12 oameni), cu atît se manifesta mai evident înăuntrul lor spiritul de protecție reciprocă şi întrajutorare.*
Pentru o asemenea brigadă şi pentru un asemenea rol trebuie şi un brigadier potrivit: aspru cu măsură; cunoscător al tuturor regulilor morale (imorale) ale GULAG-ului; perspicace şi drept cu oamenii din brigadă; avînd propria tehnică de a-i aborda pe şefi: la unii lătrînd răguşit, pe alții luîndu-i cu vorba dulce; făcîndu-se temut de către toți oploşiții, neratînd nici un prilej de a smulge pentru brigadă cîte o sută de grame de pîine în plus, nişte nădragi vătuiți, cîteva perechi de bocanci. Dar şi cu trecere pe lîngă oploşiții influenți, de la care pot fi aflate noutățile lagărului şi schimbările ce se profilează la orizont, toate acestea fiindu-i indispensa-

*Acelaşi spirit se putea constata şi în unele brigăzi mari, cu structură compozită, dar numai în lagărele de la ocne şi în condiții deosebite. Despre acest lucru - în Partea a Cincea.

bile pentru a dirigui chibzuit. Cunoscînd temeinic natura lucrărilor, ca şi sectoarele avantajoase şi dezavantajoase (şi ştiind să le paseze pe acestea din urmă unei brigăzi vecine, dacă o asemenea brigadă există). Cu ochi format pentru tuhtă-intuind unde e mai uşor de trişat în următoarele cinci zile: la norme sau la volum. Şi apărîndu-şi cu străşnicie tuhta în faţa şefului de şantier, cînd acesta îşi întinde condeiul hulpav să „hăcuiască" borderourile. Avînd şi cum şi cu ce să-l ungă pe normator. Ştiind şi cine e ciripitorul în brigada lui (iar dacă e unul nu prea isteţ şi, deci, nici prea periculos, lăsîndu-l în plata Domnului, ca să nu i se strecoare unul şi mai rău). Iar în brigadă să ştie întotdeauna pe cine să îmbărbăteze cu o privire, cui să-i servească o porţie de înjurături îndesate, cui să-i dea, astăzi, o muncă mai uşoară. Chiar şi o asemenea brigadă, cu un asemenea brigadier, se sudează greu şi supravieţuieşte cu greu. Nici cocoleală nu există, dar nici nu cade nimeni lat. Am lucrat şi eu la asemenea brigadieri - la Sinebriuhov, la Pavel Boroniuk. Dacă aş sta să-i trec pe o listă, şi ea ar ocupa nişte pagini. Şi din numeroase relatări rezultă că aceşti brigadieri gospodari şi chibzuiţi erau, cel mai adesea, fii de „chiaburi".

Ce altceva poţi face? Dacă brigada ţi se impune ineluctabil ca formă de existenţă, ce altceva poţi face? Trebuie să te adaptezi într-un fel, nu-i aşa? Munca te ucide, dar şi să scapi cu viaţă poţi numai muncind. (Fireşte, e o filosofic discutabilă. Mai corect ar fi să răspunzi: nu mă învăţaţi voi cum să mor, lăsaţi-mă să mor în legea mea. Numai că oricum nu au să te lase, asta e...).

Nici ca brigadier nu prea ai de ales: nu face brigada de tăietori de pădure cei 55 de „cubi" zilnic - eşti băgat la carceră. Nu vrei la carceră – scoate untul din oameni. Dreptatea e întotdeauna de partea celui mai tare.

Cît despre dubla conducere, lagărul are nevoie de ea aşa cum cleştele are nevoie şi de braţul stîng, şi de cel drept, de amîndouă. Dubla conducere reprezintă ciocanul şi nicovala cu ajutorul cărora autorităţile fac din deţinut ceea ce-i trebuie statului, iar dacă, supus acestei prelucrări, zekul se face praf şi pulbere, e aruncat la gunoi. Cu toate că întreţinerea unei conduceri aparte a zonei (a lagărului propriu-zis) încarcă substanţial cheltuielile statului, cu toate că, din tembelism, capriciu sau vigilenţă, ea îngreuiază şi complică adesea procesul de producţie, o asemenea conducere e instalată totuşi, ceea ce probează că nu e vorba de o scăpare. Dubla conducere înseamnă doi torţionari în loc de unul, doi torţionari ce acţionează cu schimbul şi la concurenţă: care izbuteşte să stoarcă de la deţinut cel mai mult, dîndu-i cel mai puţin.

Una dintre conduceri are în mînă aparatul de producţie, sculele, mijloacele de transport; o nimica toată îi lipseşte: forţa de muncă. Aceasta îi e adusă în fiecare dimineaţă din lagăr de către escortă, care o duce în fiecare seară îndărăt (sau face aceste operaţii la începutul şi la sfîrşitul fie-

cărui schimb). În cele zece sau douăsprezece ore, cît zekii încap pe mîinile conducerii unității de producție, nu e nevoie să fie educați ori corijați, şi chiar dacă se întîmplă să crape în acest răstimp, faptul nu îndurerează nici una din cele două conduceri: morții sunt mai uşor de casat decît nişte scînduri care au ars sau cîteva kilograme de firnis furate. Pentru conducerea unității productive important e să-i constrîngă pe deținuți să muncească în fiecare zi cît mai mult, trecîndu-le în fişa de pontaj cît mai puțin, căci trebuie acoperite într-un fel consumurile catastrofale şi deficiențele de producție. Căci fură şi trusturile, şi Direcțiile de construcții-montaj, şi şefii de şantier, şi şefii de echipă, şi magazionerii, şi şoferii, şi - mai puțin decît toți - zekii, nu pentru sine (căci n-au unde căra ce-au furat), ci pentru mahării lagărului şi pentru escortă. Şi mai mult se pierde din cauza gospodăririi nechibzuite şi indolente, ca şi din pricină că nici zekii nu cruță nimic. Or, o singură cale există pentru a acoperi toate aceste neajunsuri: să plăteşti sub preț forța de muncă.
În mîinile conducerii lagărului se află numai rabsila(16) (limba ştie ce şi cum să abrevieze!). Dar acest factor e decisiv. Şefii de lagăre aşa şi spun: noi le putem forța mîna (şefilor din unitățile productive); oricum nu au unde găsi alți muncitori, (într-adevăr, în taiga, în deşerturi - unde să-i găseşti?) Şi de aceea se străduiesc să smulgă, pentru mîna lor de lucru, cît mai mulți bani, pe care-i predau la vistierie, o parte fiind destinată retribuirii conducerii lagărului pentru că îi păzeşte pe zeki (de primejdia libertății), îi hrăneşte, îi îmbracă şi îi aduce la perfecțiunea morală.
Ca întotdeauna în bine chibzuita noastră orînduire socială, aici se bat cap în cap două planuri: planul de producție, construit pe principiul de a cheltui pentru mîna de lucru cît mai puțin cu putință, şi planul MVD de a aduce din producție în lagăr cîştiguri cît mai mari. Unui observator din afară i se va părea straniu: ce-i cu această contrapunere a propriilor planuri? Or, la mijloc e un mare schepsis. Tocmai contrapunerea planurilor îl striveşte pe om. E un principiu care depăşeşte rețelele de sîrmă ghimpată ale Arhipelagului.
Şi mai semnificativ e faptul că aceste două conduceri nu consumă, una față de cealaltă, nici un fel de ostilitate, cum ar putea sugera permanentele lor hîrîieli şi trageri reciproce pe sfoară. Cînd e vorba ca deținutul să fie strivit cît mai temeinic, ele se aliază foarte strîns. Deşi comandantul lagărului e ca un tată bun pentru zekii săi, el e gata oricînd să recunoască - şi să semneze un act în acest sens - că mutilarea s-a produs din vina deținutului însuşi, nu din cauza condițiile/ de lucru; nu o ține morțiş că deținuților trebuie să li se asigure îmbrăcăminte de protecție ori că de ce adică în cutare atelier nu există ventilație (nu-i - nu-i, ce să-i faci, dificultăți vremelnice: în Leningradul blocat cum a fost?...). Niciodată conducerea lagărului nu va trata cu refuz conducerea unității de producție, cînd aceasta va cere să fie băgat la carceră un brigadier

pentru că a fost insolent, un muncitor pentru că a pierdut o lopată, un inginer pentru că nu a executat întocmai un ordin. În aşezările îndepărtate, nu aceşti doi tartori alcătuiesc înalta societate a moşierilor taigo-industriali? Nu nevestele lor îşi fac, reciproc, vizite?
Şi dacă, totuşi, tuhta din borderouri e întotdeauna umflată, dacă se raportează săparea şi astuparea unor şanțuri care n-au brăzdat niciodată fața pământului; repararea unei instalații de încălzire ori a unei maşini niciodată ieşite din funcțiune; înlocuirea unor stîlpi zdraveni, în stare să reziste încă zece ani, mişmaşul ăsta nu se face la instigația conducerii lagărului, liniştită că banii îi vor curge în pungă într-un fel sau altul, ci de către deținuții înşişi (brigadieri, normatori, şefi de echipă), căci aşa sunt toate normele statului: ele nu sunt gîndite pentru telurica viață reală, ci pentru cine ştie ce ideal selenar. Un om conştiincios, plesnind de sănătate, sătul şi pus pe muncă nu poate îndeplini aceste norme! Ce să mai pretinzi atunci de la bietul deținut vlăguit, scheletic, flămînd şi opresat? Normarea practicată de stat imaginează o producție care nu poate exista pe pământ, şi prin asta aminteşte de realismul socialist din beletristică. Dar dacă, ulterior, cărțile nevîndute sunt date la tocat, tuhta industrială e mai greu de acoperit. Nu însă şi imposibil.
În vîrtejul grabei lor necurmate, directorului şi şefului de lucrări tuhta le scapă; ei nu apucă să o descopere. Iar şefii de echipă civili sunt ori neinstruiți, ori beți, ori binevoitori cu zekii (gîndindu-se că şi brigadierul acestora îi va ajuta în clipele grele). Şi apoi, dacă s-au „halit" cîteva procente, acolo, oricum nu poți recupera pîinea dintr-un stomac. Cît despre reviziile contabile şi inventarieri, se ştie cît sunt de lălăite. Ele dezvăluie tuhta cu o întîrziere de luni şi ani, cînd banii pentru lucrarea respectivă s-au evaporat de mult şi nu-ți mai rămîne decît ori să-l bagi în tribunal pe careva dintre civili, ori să muşamalizezi lucrurile şi să treci totul la pierderi.
Trei balene au fost aşezate la temelia Arhipelagului de către Stăpînire: marmitele, brigada şi dubla conducere. A patra şi cea mai importantă balenă - tuhta - e opera băştinaşilor şi a vieții înseşi.
Pentru tuhta e nevoie de brigadieri perseverenți şi întreprinzători, dar şi mai necesari, şi mai importanți sunt maiştrii şi inginerii din rîndul deținuților. Şefi de echipă, normatori, planificatori, economişti - şi numărul lor a fost mare, căci în pustietățile acelea civilii nu se înghesuie. Unii zeki s-au sălbăticit în aceste locuri, întrecîndu-i în ferocitate pe civili, năpăstuindu-şi camaradul arestat ca şi ei şi călcînd pe cadavre pentru a obține propria eliberare înainte de termen. Alții, dimpotrivă, şi-au păstrat conştiința clară a apartenenței la patria lor - Arhipelagul, introducînd o chibzuită măsură în diriguirea producției şi o tot atît de bine măsurată tuhta în evidențe. Se puneau astfel în mare primejdie: riscau nu să primească o nouă condamnare, căci oricum erau înjugați la termene grele, pe un articol-beton; riscau să-şi piardă locul, să-i mînie pe

dumnezeii lagărelor, să nimerească într-o etapă funestă şi astfel să piară fără urmă. Dîrzenia şi inteligența lor erau cu atît mai lăudabile, cu cît îi ajutau să supraviețuiască şi pe frații lor.
Un asemenea om a fost, de pildă, Vasili Grigorievici Vlasov, deja cunoscut nouă din procesul de la Kadîi. În toată lunga lui condamnare (a stat în puşcărie nouăsprezece ani fără întrerupere) şi-a păstrat aceeaşi îndărătnică verticalitate pe care a manifestat-o la judecată şi de la înălțimea căreia şi-a bătut joc de Kalinin şi de grațierea acordată de el. În toți aceşti ani, cînd, sfrijit de foame, a tras la jugul muncilor comune, s-a simțit nu un țap ispăşitor, ci un adevărat deținut politic şi chiar un „revoluționar", cum mărturisea în convorbirile lui intime. Şi cînd, mulțumită ascuțitului simț gospodăresc pe care-l avea de la natură şi care-i suplinea studiile economice neterminate, a ocupat vremelnic funcții de oploşit în sfera producției, a văzut în asta nu numai o şansă de a-şi amîna clipa morții, ci şi o posibilitate de a încărca astfel căruța, încît băieții să tragă mai uşor.
În anii '40, la una din exploatările forestiere din Ust-Vîm (UstVîmLagul făcea excepție de la schema comună în sensul că avea o conducere unică: lagărul însuşi executa tăierile de pădure, ținea evidența şi purta răspunderea în fața Ministerului Industriei Forestiere), Vlasov cumula funcțiile de normator şi planificator. Toate scriptele erau pe mîna lui şi, iarna, pentru a veni în ajutorul zekilor din exploatație, trecea în contul brigăzilor cubaje suplimentare. Una dintre ierni a fost deosebit de aspră, băieții abia izbuteau să facă planul în proporție de 60%, dar primeau ca pentru 125% şi, pe seama rațiilor suplimentare, au ieşit cu bine din iarnă, iar lucrările nu s-au oprit nici măcar pentru o zi. Numai că transportul buştenilor „tăiați" (pe hîrtie) întîrzia foarte mult şi la urechile comandantului de lagăr au început să ajungă zvonuri supărătoare. În martie, acesta a trimis o comisie alcătuită din şefi de echipă, care au descoperit o lipsă de opt mii de metri cubi de buşteni! Furios, comandantul lagărului l-a chemat pe Vlasov. Acesta l-a ascultat, după care i-a spus: „Trage-le, şefule, la fiecare cîte cinci zile; sunt nişte tîrîie-brîu. Le-a fost lene să se afunde în pădure, pentru că acolo nămeții sunt mari. Fă o comisie nouă şi pune-mă pe mine preşedinte." Cu troika lui din oameni de comitet, Vlasov a întocmit un act, „regăsind" tot lemnul lipsă. Pentru o vreme, comandantul s-a potolit, dar în mai i-a luat iar la rost: se transportă lemn puțin, ăi de sus cer socoteală. L-a chemat din nou pe Vlasov. Vlasov, mic de stat, dar întotdeauna mîndru ca un cocoş, nici măcar n-a mai scăldat-o: lemnul nu există. „Cum ai cutezat să faci un act fals, tara-ra-ra-ram?!" „Păi, era mai bine să vă bage pe dumneavoastră la zdup? Opt mii de metri cubi înseamnă pentru civili un „decar"; chiar şi unui cekist cum sunteți dumneavoastră tot i s-ar fi izbit cinci ani." Comandantul l-a scăldat într-un potop de înjurături, dar era prea tîrziu să-l pedepsească: el însuşi atîrna acum de Vlasov. „— Ce

facem?" „— Aşteptăm pînă cînd toate drumurile se fac chiseliță." Curînd, toate drumurile au devenit impracticabile, nu tu drum de iarnă, nu tu drum de vară, şi Vlasov i-a adus şefului la semnat, ca să expedieze apoi mai departe, la Direcție, o adresă amănunțit fundamentată tehnic, în care se explica faptul că, avînd în vedere tăierile masive din iarna trecută, opt mii de metri cubi de buşteni nu au apucat să fie expediați pe drumul de sănii. Iar a-i transporta prin pădurea mlăştinoasă era peste putință. Urmau calcule din care reieşea cît ar costa construirea unui drum din grinzi, rezultînd că transportul pe această cale a celor opt mii de metri cubi de lemn ar fi fost mai scump decît valoarea lui intrinsecă. Iar peste un an, după ce vor fi zăcut în mlaştină o vară şi o toamnă, buştenii nu vor mai corespunde condițiilor contractuale şi beneficiarii nu-i vor accepta decît ca lemne de foc. Direcția a fost de acord cu pertinenta argumentație - pe care o putea prezenta fără jenă oricărei alte comisii - şi a trecut cei opt mii de metri cubi la pierderi.

Astfel aceste trunchiuri tăiate, mîncate, trecute la scăzămînt au prins din nou rădăcini, zvonind din cetinile verzi. De altfel, nici statul n-a plătit prea mult pentru aceşti steri fictivi: cîteva sute de pîini negre, lipicioase şi mustind de apă. Cele o mie de trunchiuri şi o sută de vieți salvate nu au fost trecute în coloana beneficiilor: asemenea bunuri n-au avut niciodată preț pe Arhipelag.

Pesemne nu numai Vlasov s-a priceput să trişeze în felul ăsta, căci, începînd din 1947, la toate exploatările forestiere a fost introdus un sistem nou: echipe integrate şi brigăzi integrate. Tăietorii de pădure şi cărăuşii alcătuiau acum o singură echipă, iar în contul brigăzilor se înregistra nu volumul de buşteni tăiați, ci lemnul ajuns la patinoar, pe malul rîului flotabil, de unde primăvara era transportat mai departe cu plutele.

Şi ce credeți? S-a isprăvit cu tuhta? Cîtuşi de puțin! Ba chiar o regăsim mai înfloritoare ca oricînd! Tuhta proliferează inevitabil, pe măsură ce creşte numărul muncitorilor ce se hrănesc de pe urma ei. Pentru aceia dintre cititori pe care subiectul nu-i plictiseşte, să intrăm puțin în detalii:

1. Plutăritul, începînd de la patinoar, nu mai poate fi încredințat deținuților (Cine să-i escorteze de-a lungul rîului? Vigilență). De aceea, la patinoar, lemnul e preluat de la delegatul lagărului (unul pentru toate brigăzile) de recepționerul centrului de dirijare a plutăritului, alcătuit din muncitori civili. Credeți că acest recepționer o să pună piciorul în prag? Nici pomeneală. Delegatul lagărului tuhteşte cît încape, ca să poată hrăni brigăzile tăietorilor de pădure, si recepționerul centrului închide ochii.

2. Şi iată de ce. Muncitorii civili ai centrului de dirijare trebuie si ei hrăniți, căci şi normele lor sunt supradimensionate. Tot acest lemn fictiv e înregistrat în borderourile centrului, ca lemn plutit.

3. La punctul de colectare, unde se adună tot lemnul trimis cu plutele de la toate sectoarele de tăiere, e amplasată aşa-numita bursă, un de-

pozit de tranzit, unde buştenii sunt traşi din apă la mal. Această muncă revine tot deținuților, aceluiaşi UstVîmLag (cele 52 de insule ale UstVîmLag-ului sunt răspîndite pe o suprafață de 250 kilometri pătrați - Arhipelag, nu glumă!). Delegatul centrului de dirijare e liniştit: recepționerul lagărului preia acum îndărăt toată tuhta: în al doilea rînd, pentru a nu-şi trage pe sfoară lagărul, care predase acei buşteni la centrul de dirijare, iar în primul rînd pentru ca, din aceeaşi tuhta, să-i hrănească pe deținuții săi, cei care scot buştenii din apă (căci şi ei au nişte norme fantastice, şi lor le arde buza să cîştige coltucul suplimentar)! E momentul cînd recepționerul trebuie să asude puțin pentru obşte: el are nu numai de luat în primire lemnul în unități volumetrice, ci si de înregistrat toți buştenii, reali şi fictivi, după diametru şi lungime. Iată un adevărat părinte care-şi hrăneşte familia! (Vlasov a lucrat şi pe un asemenea post.)
4. După bursă urmează fabrica, unde buştenii sunt transformați în cherestea. Muncitorii sunt tot zeki. Brigăzile se hrănesc pe seama volumului de lemn rotund prelucrat şi buştenii raportați fictiv, prin tuhta, sunt cum nu se poate mai bineveniți pentru a spori acest volum.
5. În aval, urmează antrepozitul de produse finite, unde, potrivit normelor impuse de stat, trebuie să ajungă 65% din lemnul rotund preluat de fabrica de cherestea.
Aşadar, şi 65% din tuhtă intră, pe nevăzute, în antrepozit (si, mitic, producția fabricii de cherestea este si ea înregistrată pe sortodimensiuni: lătunoaie, lemn util, grosimea scîndurilor, scînduri fasonate, nefasonate...) Stivuitorii mănîncâ şi ei o pîine pe seama acestei tuhte.
Dar ce se întîmplă mai departe? Tuhta a rămas proptită între pereții antrepozitului. Acesta e păzit de VOHR, aici nu se mai permit pierderi necontrolate. Cine şi cum va răspunde acum pentru tuhtă?
E momentul cînd în ajutorul mărețului principiu al tuhtei vine un alt măreț principiu al Arhipelagului: principiul gumilasticului, adică al tărăgănărilor de tot felul. Odată înregistrată, tuhtă se reportează dintr-un an în altul. La inventarierile care se fac în aceste pustietăți sălbatice ale Arhipelagului, toți sunt de aceeaşi parte, toți cunosc melodia. Numai de dragul de a număra, nimeni n-o să ia în mînă scîndură cu scîndură. Din fericire, an de an, mari cantități de tuhtă „se degradează" din pricina condițiilor de depozitare: sunt trecute la pierderi. Sigur, cîte un şef de depozit mai zboară din slujbă, fiind trimis la munca de jos, ca normator. Dar cîtă nație a mîncat o bucată de pîine!
Altă mutare deşteaptă: cînd cheresteaua se încarcă în vagoane pentru beneficiari (recepționeri nu există, vagoanele vor fi expediate pe baza unor dispoziții de livrare), se încarcă şi tuhtă, adică se trec în actele însoțitoare cantități în plus (ocazie cu care, să notăm, îşi mai dreg rația şi brigăzile de încărcători). Calea ferată pune plomba, ea n-are nici în clin, nici în mînecă. După nu ştiu cîtă vreme, undeva la Armavir sau la Krivoi Rog se scoate plomba şi se face recepția, înregistrîndu-se intră-

rile fizice. Dacă lipsurile sunt moderate, toate aceste discrepanțe volumetrice se adună undeva într-o rubrică, şi e treaba Gosplan-ului să descurce lucrurile. Dacă s-a întrecut măsura, beneficiarul trimite UstVîm-Lagului o reclamație, dar aceste reclamații se mişcă între milioane de alte hîrțoage, sunt încopciate în cine ştie ce dosar şi cu timpul devin caduce: nu pot rezista încăpățînării speciei umane de a trăi. (Cît despre expedierea retur a unui vagon, nici un Armavir nu se va încumeta să facă aşa ceva: în sud nu există lemn.)
Să mai notăm că şi statul, în speță Ministerul Industriei Forestiere, foloseşte masiv, în situațiile pe care le înaintează, aceste cifre fictive privind lemnul tăiat şi prelucrat. Şi pentru minister ele sunt cît se poate de bine venite*.
Dar lucrul cel mai uimitor e următorul: din pricina tuhtei care însoțeşte fiecare etapă de mişcare a lemnului, ar trebui, finalmente, să se resimtă un deficit. În realitate, de-a lungul sezonului de vară, recepționerul bursei izbuteşte să încarce scriptele cu atîta tuhtă, încît spre toamnă centrul de dirijare a plutăritului înregistrează, la zăgazurile plutitoare, surplusuri reale de lemn! Acestea au scăpat neatinse, normele s-au „îndeplinit" şi fără ele. Or, buştenii nu pot fi lăsați acolo, altminteri în primăvara următoare ar trebui bombardați din avion. Drept care, spre sfîrşitul toamnei, acestui lemn „de prisos", i se dă drumul să plutească pe rîu în jos, pierzîndu-se în Marea Albă!
Uluitor? Stupefiant? Dar nu e singurul loc unde se întîmplă aşa ceva. Şi la Unjlag, în antrepozite rămînea întotdeauna lemn „în plus", care nu ajunsese în vagoane şi nici nu era înregistrat nicăieri!... Şi după închiderea definitivă a ultimului antrepozit, locul era vizitat ani de-a rîndul de echipe de la OLP-urile învecinate, venite să ia, pentru foc, buştenii uscați, rămaşi fără stăpîn, lemn de mină decojit, tăiat şi prelucrat cu atîta trudă.
Pentru ca plutaşii civili să nu se aleagă cu asemenea surplusuri, lagpunk-tul Talaga, din regiunea Arhanghelsk, trimitea grupuri de borfaşi care interceptau şi deturnau plutele, adică furau pentru lagăr buştenii tăiați de acelaşi lagăr, dar aflați pentru moment în răspunderea civililor. Şi an de an se programa confecționarea de mobilă din... lemn furat
Şi toate acestea sunt tertipuri născocite pentru a supraviețui, nicidecum pentru a îmbogăți pe cineva, nicidecum pentru a spolia statul.
Statul nu are dreptul să devină atît de feroce, încît să-şi împingă supuşii la fraudă.
Deținuții o spun verde: N-ar fi fost tuhta şi-amonalul(17), nu s-ar fi făcut Canalul.
Pe toate acestea se sprijină Arhipelagul.

*Prin urmare, şi tuhtă, la fel ca multe alte probleme ale Arhipelagului, nu se limitează la acesta, ci dobîndeşte anvergură unională.

Capitolul 6

AU ADUS FASCIŞTI!

— AU ADUS FASCIŞTI! Au adus fascişti! strigau surescitaţi, alergînd prin lagăr, tineri zeki - băieţi şi fete - cînd cele două camioane ale noastre, încărcate fiecare cu cîte treizeci de fascişti, au pătruns în perimetrul de forma unui pătrat nu prea mare al lagărului Novîi Ierusalim(1).

Tocmai trăiserăm una din orele stelare ale vieţii noastre - ora cît durase drumul de la Krasnaia Presnea pînă aici, o etapare apropiată, cum se spune. Deşi eram înghesuiţi în caroserii, aşezaţi turceşte, ale noastre fuseseră tot văzduhul, toată viteza, toate culorile. O, splendoare uitată a lumii! Tramvaie roşii, troleibuze albastre, oameni în straie albe sau pestriţe - oare văd ei, îmbulzindu-se la urcare, aceste culori? Ba astăzi, 14 august, cine ştie de ce, pe toţi stîlpii şi pe toate casele erau arborate steaguri şi steguleţe. Pesemne vreo sărbătoare neaşteptată a coincis cu sărbătoarea ieşirii noastre din închisoare, (în ziua aceea se anunţase capitularea Japoniei, sfîrşitul războiului de şapte zile.) Pe şoseaua Volokolamskului, fuioare de miresme emanînd din fînul proaspăt cosit şi din prospeţimea luncilor în pragul înserării ne învăluiseră capetele tunse chilug. Această adiere a luncilor - cine o poate inspira cu mai multă lăcomie ca un prizonier? Verdele frust ne orbea ochii deprinşi cu cenuşiul, cu nesfîrşitul cenuşiu. Eu, Gammerov şi Ingal nimeriserăm în aceeaşi etapă şi, aşezaţi unul lîngă altul, ni se părea că facem o veselă escapadă la vreo vilă. Nimic sumbru nu ne putea aştepta la capătul acestei călătorii vrăjite.

Şi iată-ne ajunşi. Sărim din caroserii, ne destindem picioarele şi spinările amorţite şi facem ochii roată. Zona de la Novîi Ierusalim ne place, e chiar încîntătoare: gardul ce o înconjoară nu e din scînduri, ci din sîrmă ghimpată împletită, şi de jur împrejur se dăruieşte privirii ţinutul Zvenigorodskului, vălurit, viu, presărat cu sate şi pîlcuri de vile. Şi noi ne simţim de parcă am face parte din aceste vesele împrejurimi, le privim aidoma celor veniţi aici să se odihnească şi să se distreze, ba chiar ţinutul ni se pare mai întins (ochii ni se deprinseseră cu pereţii plaţi, cu paturile plate, cu îngustimea celulei) şi chiar mai savuros: frunzarele, pale acum, în august, ne orbesc, ori poate că farmecul vine din faptul că soarele coboară spre asfinţit

— Sunteţi fascişti? Voi toţi sunteţi fascişti? ne întreabă cu speranţă în glas, apropiindu-se, zekii. Şi încredinţîndu-se că da, suntem fascişti, se îndepărtează numaidecît, în fugă. Din alte puncte de vedere nu prezentăm interes.

(Noi ştim deja că „fascişti" e porecla Cincizeci şi Opţilor, dată de agerii şuţi şi foarte agreată de stăpînire: şi „kaeri" suna bine, dar cu timpul cuvîntul s-a cam veştejit, trebuia o danga proprie.)

După un parcurs în asemenea viteză plin aerul proaspăt, aici parcă ne e mai cald şi de aceea ne simţim şi mai bine. Privirile noastre mai rătăcesc încă prin mica zonă: corpul de cărămidă, cu un cat, al bărbaţilor, cel din lemn, cu mezanin, al femeilor şi şoproanele dărăpănate, deja întru totul rustice, ale serviciilor auxiliare; în depărtare - umbrele prelungi şi cernite aruncate pretutindeni de arbori şi case; coşul înalt al fabricii de cărămidă şi ferestrele care tocmai încep să se lumineze în cele două corpuri ale clădirii.

— S-ar zice că nici nu-i rău aici... vorbim între noi, încercînd să ne convingem unul pe altul şi pe noi înşine.

Un băieţandru, avînd pe chip expresia ager-pînditoare şi ostilă pe care începem să o remarcăm nu numai la el, a zăbovit lîngă noi mai îndelung. Examinîndu-i cu interes pe fascişti, îşi trăsese chipiul negru, ponosit pe ochi şi asculta, cu mîinile în buzunare, trăncăneala noastră.

— N-nu-i rău! pufni într-un sfîrşit şi pieptul îi tresaltă. Schimonosindu-şi buzele, ne privi încă o dată, plin de dispreţ, şi spuse apăsat: Z-zdroabă! A-aici o să c-crăpaţi! Şi, trăgînd un scuipat la picioarele noastre, se îndepărtă, îi era scîrbă să mai asculte asemenea tonţi.

Inimile ni s-au strîns.

Prima noapte în lagăr!... Deja eşti în cădere, simţi că aluneci pe ceva neted şi şlefuit - jos, tot mai jos, dar undeva trebuie să mai fie un ciot salvator de care să te agăţi, trebuie să mai fie, însă nu ştii unde e. În sufletul tău reînvie tot ce e mai rău din ceea ce te-a învăţat viaţa: senzaţia de eternă suspiciune, de sinistru, de lipicios şi de crunt, inoculată de cozile nesfîrşite şi de nedreptatea sfruntată a celor puternici. Un rău aţîţat şi răscolit în sufletul tău şi de zvonurile ce premerg internarea în lagăr: Numai să nu ajungi la „comune" ! Lagărul e un imperiu al lupilor! Te mănîncă de viu! Aici, dacă te-ai poticnit, eşti călcat în picioare! Mort, copt, numai să nu ajungi la „comune" ! Dar cum să nu ajungi? Încotro să o apuci? Trebuie uns cineva! Cineva trebuie uns! Dar cine? Dar cu ce? Dar cum?

Nu trece nici un ceas şi unul din cei veniţi o dată cu noi în etapă se întoarce de undeva cu o expresie reţinut-radioasă pe chip: a fost numit inginer-constructor pe întreaga zonă. Altul: i s-a îngăduit să deschidă la fabrică o frizerie pentru civili. Şi încă unul: a întîlnit pe cineva cunoscut şi o să lucreze la secţia plan. Simţi un ghimpe în inimă: astea toate - pe seama ta! Ei o să trăiască bine-mersi în birouri şi frizerii. Iar tu vei pieri. Vei pieri.

Zona. Două sute de paşi de la o sîrmă ghimpată la altă sîrmă ghimpată, şi de nici una n-ai voie să te apropii prea mult. Da, de jur împrejur vor străluci colinele verzi ale Zvenigorodskului, iar aici - bucătăria unde se crapă de foame, hruba de piatră a Şlzo, etajera sărăcăcioasă de deasupra sobei pentru „gătit individual", micul şopron al băii, ghereta cenuşie a latrinei dărăpănate, cu scînduri putrede şi - nici o scăpare,

finis. Poate că, în viața ta, această insuliță e ultimul petic de pămînt pe care ți-e hărăzit să calci.
În camere - vagonki fără aşternuturi. Vagonka este o invenție a Arhipelagului, o însăilare pe care băştinaşii ar trebui, chipurile, să doarmă. Ceva ce nu se mai poate vedea nicăieri în lume: patru panouri de lemn, pe două etaje, aşezate pe doi piloni în formă de cruce, unul la cap şi altul la picioare. Te răsuceşti în somn, îi bălăngăni pe tustrei ceilalți.
Saltele în lagărul ăsta nu se dau, nici saci ca să-i umpli cu ceva şi să-i foloseşti drept saltele. Cuvîntul „aşternuturi" e necunoscut băştinaşilor de pe insula Novîi Ierusalim: nu se dau pături, nu se împart şi nu se spală cearşafuri: îți aşterni numai ceea ce, dacă ai fost prevăzător, ți-ai adus cu tine. Şi cuvîntul „pernă" este necunoscut intendenței acestui lagăr; pernele sunt numai individuale şi pot fi văzute doar la femei şi la borfaşi. Seara, cînd te întinzi pe scîndura goală, te poți descălța, dar bagă de seamă: bocancii tăi au să facă picioare. Mai bine dormi încălțat. Nu-ți împrăştia nici hainele: au să facă şi ele picioare. Cînd ieşi dimineața la lucru, nu trebuie să laşi nimic în baracă: ce au să cruțe şuții vor umfla gardienii pe motiv că nu e permis. În zori, după ce deținuții pleacă la lucru, camera e ca un loc de unde nişte nomazi şi-au ridicat tabără. Ba e chiar mai curată: nu rămîn nici vetrele focurilor, nici oase de fiară dezgolite. Încăperea e pustie, goală-goluță. Ar putea fi cazați aici alții peste zi. Nici panoul de scînduri pe care ai dormit nu se deosebeşte cu nimic de ale celorlalți. Toate sunt goale, înnegrite de rapăn şi roase la muchii.
Dar nici la lucru nu poți lua cu tine nimic. Dimineața, strînge-ți bulendrele, fă coadă la magazia de efecte personale şi îndeasă-le într-o valiză ori într-un sac. Te întorci de la lucru - stai la coadă tot acolo şi ia-ți ceea ce crezi că o să-ți fie de trebuință peste noapte. Şi nu greşi, că a doua oară nu mai ajungi la magazie.
Şi tot aşa - zece ani. Fruntea sus!
Schimbul de dimineață revine în lagăr la trei după-amiază. Se spală, mănîncă, stă la coadă la magazie şi deodată sună apelul. Toată suflarea lagărului se aliniază şi un gardian analfabet, cu o tăbliță de placaj în mînă, trece prin fața coloanelor molfăind un creion între buze, încrețindu-şi fruntea a încordare şi şopotind fără încetare ceva. Numără de cîteva ori rîndurile şi coloanele, apoi inspectează de cîteva ori toate camerele, lăsîndu-i pe deținuți în formație. Ba o sfecleşte la aritmetică, ba încurcă socoteala: cîți sunt bolnavi, cîți sunt băgați la Şizo „fără scoatere la lucru". Această deşartă pierdere de vreme se prelungeşte în cel mai bun caz un ceas, uneori un ceas şi jumătate. Simțămîntul de neputință şi umilință e greu de suportat mai cu seamă pentru cei care prețuiesc timpul - necesitate nu prea răspîndită în poporul nostru şi defel groprie zekilor - pentru cei care vor să apuce să facă ceva chiar şi în lagăr. „În front" nu se poate citi. Amicii mei, Gammerov şi Ingal, stau

cu ochii închişi, compunînd fie versuri, fie proză, fie scrisori, dar nici aşa nu vei fi lăsat să stai în coloană, căci dai impresia că dormi şi astfel ofensezi apelul. În plus, urechile nu ți-s astupate, aşa că sudalmele, glumele proaste şi searbăda pălăvrăgeală din jur se revarsă asupra ta fără cruțare. (Suntem în 1945. Deja s-a realizat fisiunea atomului, curînd se va constitui ca ştiință cibernetica, iar aici intelectuali cu frunți palide stau smirnă - „Nu mişca în front!" - aşteptînd ca un idol roşcat şi cretin să-şi încheie leneşul bilanț şoptit.) Apelul s-a isprăvit, acum, la cinci şi jumătate, oamenii ar putea să se culce (căci scurtă a fost noaptea trecută, iar cea viitoare se poate dovedi şi mai scurtă), dar peste o oră e cina - timpul se face fărîme.
Administrația lagărului e atît de indolentă şi de puțină la minte, încît nici vrea, nici îi da prin cap să-i plaseze pe muncitorii din cele trei schimburi în camere diferite. La opt, după cină, schimbul întîi ar putea să se liniştească în sfîrşit, dar nu-l lasă neastîmpărul celor sătui şi încă neostenițI, iar borfaşii, pe saltelele lor, abia încing jocul de cărți, vociferînd şi întrecîndu-se în show-uri teatrale. Un şuț, azerbaidjan după chip, mimînd excesiv o incursiune furişă, înconjoară încăperea hopăind de pe o vagonka pe alta, pe panourile de sus, peste trupurile zekilor trudiți şi răgînd: „Aşa s-a dus Napoleon la Moscova după tutun!" Pricopsindu-se cu tabacul rîvnit, se întoarce pe aceeaşi cale, călcînd şi sărind peste oameni: „Aşa a fugit Napoleon la Paris!" Fiecare găselniță a borfaşilor e atît de năucitoare, de şocantă, încît nu facem decît să ne uităm la ei cu gurile căscate. Pe la nouă seara, şirurile de vagonki se clatină din nou: începe să se vînzolească, tropăind, strîngîndu-şi catrafusele ca să le predea la magazie, schimbul de noapte. Pe la zece se pleacă la lucru; acum în sfîrşit, ai să poți dormi! De unde: la unsprezece se întorc cei din schimbul doi: acum tropăie şi te zdruncină ei, se spală, se duc să-şi ridice lucrurile de la magazie, cinează. Abia pe la unsprezece şi jumătate lagărul adoarme, vlăguit.
Dar la patru şi un sfert un melodios zvon metalic se înalță deasupra micului nostru lagăr şi a colhozurilor somnoroase din împrejurimi, unde bătrînii îşi mai aduc bine aminte dangătul clopotelor de la Istra. Poate că şi clopotul nostru din lagăr, cu glas argintiu, e tot de la mînăstire şi nu şi-a pierdut obiceiul ca, la primul cîntat al cocoşilor, să-i deştepte pe monahi pentru o nouă zi de rugăciune şi de muncă.
„Schimbul unu, scularea!" strigă gardianul din încăpere în încăpere. Buimac de somn, cu pleoapele abia dezlipite - ce să te mai speli! Nici de îmbrăcat nu e cazul, căci ai dormit gata echipat. Aşadar - puşcă la cantină. Intri, clătinîndu-te încă de somn. Fiecare dintre cei ce se îmbulzesc acolo ştie precis ce vrea: unii se înghesuie la rația de pîine, alții la fiertură. Numai tu rătăceşti ca un lunatic sub becurile chioare, nevăzînd prin aburii de fiertură unde se dă una şi unde alta. În sfîrşit, ai intrat în posesia celor cinci sute cincizeci de grame de pîine, demne de un fes-

tin, şi a unui blid de lut cu ceva fierbinte şi negru. E o ciorbă neagră, de urzici. Zdrenţele negre ale frunzelor fierte înoată într-o apă chioară, întunecată. Nu tu peşte, nu tu carne, nu tu o urmă de grăsime. Nici chiar sare: fierbînd, urzicile înghit toată sarea, aşa că ea nici nu se mai pune în cazan: dacă tutunul e aurul lagărului, sarea e argintul: bucătarii o drămuiesc cu grijă. O tulburealã greţoasă - zeamă de urzici nesărată! Rupt de foame şi tot nu te-nduri s-o îngurgitezi.
Ridică-ţi privirea. Nu spre cer, spre tavan. Ochii ţi s-au obişnuit deja cu lumina ternă şi poţi distinge, de-a lungul peretelui, lozinca scrisă cu litere de culoare roşie - atît de dragă inimii lor - pe hîrtie de tapet: „Cine nu munceşte nu mănîncă!"
Şi un tremur îţi urcă în piept. O, înţelepţi de la Secţia Cultural-Educativă! Cît de satisfăcuţi aţi fost alegînd această măreaţă deviză evanghelică şi comunistă pentru o cantină de lagăr! Dar în Evanghelia după Matei stă scris: „Demn este robul de hrana lui". Dar în Deuteronom stă scris: „Nu pune zăbală boului care treieră grînele".
Voi aţi adăugat semnul exclamării. Mulţumiri din partea boului care treieră! De acum voi şti că-mi puneţi jug pe grumazul sfrijit nu de nevoie, că mă gîtuiţi nu din pură lăcomie, ci în numele unui eclatant principiu al societăţii de mîine! Numai că, în lagăr, nu-i văd mîncînd pe cei ce muncesc. Numai că, în lagăr, nu-i văd flămînzind pe cei ce nu muncesc.
Se luminează de zi. Cerul zorilor de august păleşte. Deja se disting doar stelele cele mai strălucitoare. La Sud-Vest, deasupra fabricii unde ne vor duce curînd - Procion şi Sirius, alfele Cîinelui Mic şi Cîinelui Mare. Suntem părăsiţi de toţi şi de toate, chiar şi cerul e de conivenţă cu temnicerii: cîini pe cer, ca şi pe Pămînt, în lesele escortei, lătrînd ca turbaţi, smucindu-se şi săltînd pe două picioare, gata să se năpusteasc㠄 la noi. Sunt bine dresaţi să muşte carne de om.
Prima zi de lagăr! Nici duşmanului meu cel mai aprig nu-i doresc o asemenea zi. Straturile creierului se dislocă, nemaiîncăpînd atîta urgie. Ce mă mai aşteaptă? Ce-o să se aleagă din mine? Îţi sună şi îţi răsună în minte, căci novicilor li se dau şi munci dintre cele mai absurde, numai ca să facă şi ei ceva, pînă li se va găsi un rost. O zi nesfîrşită. Cari tărgi ori împingi roabe, şi la fiecare roabă răsturnată ziua scade doar cu cinci sau zece minute, şi mintea ţi-e slobodă, slobodă pentru un singur lucru - să te gîndeşti şi să te tot gîndeşti: ce mă mai aşteaptă? ce-o să se aleagă din mine?
Ne dăm seama de absurditatea trambalării acestui moloz, încercăm să mai schimbăm cîte o vorbă printre curse. Ni se pare că suntem istoviţi după primele roabe, că ne-am vărsat în ele toate puterile; cum o să le împingem opt ani la rînd? Încercăm să discutăm despre ceva cu sens, ceva din care să putem simţi că mai avem energie şi personalitate. Ingal povesteşte despre înmormîntarea lui Tîneanov, al cărui discipol se socoate, şi încingem o dispută despre romanele istorice: cum îşi poate

asuma cineva îndrăzneala de a scrie aşa ceva? Căci romanul istoric e o carte despre ceea ce autorul n-a văzut niciodată. Profitînd de distanțarea şi maturitatea pe care i le oferă timpul său, autorul se poate autosugestiona cît doreşte că a înțeles lucrurile temeinic, numai că să le retrăiască n-are cum: aşadar, romanul istoric e în primul rînd roman fantastic?

Dar iată că proaspăta etapă e convocată în grupuri la birou, pentru repartizare, şi toți lăsăm tărgile din mîini. Ingal a izbutit încă de ieri să-şi facă nişte relații şi uite că el, literatul, e trimis la contabilitatea fabricii, cu toate că se încurcă în cifre de mai mare rîsul Şi în viața lui n-a pus mîna pe o abacă. Gammerov să-l omori şi nu e în stare să se milogească şi să se țină scai. Va rămîne salahor. Vine, se lungeşte pe iarbă, şi în acest ultim ceas cînd încă nu trebuie să facă pe salahorul, îmi povesteşte despre poetul proscris Pavel Vasiliev(2), de care nici măcar nu auzisem vreodată. Cînd au izbutit băieții ăştia să citească şi să învețe atîtea?

Plimb între dinți un fir de iarbă şi stau în cumpănă: pe ce să o dau? Pe matematică, ori pe ofițerie? Să mă țin cu mîndrie deoparte, ca Boris, nu pot. Cîndva mi s-au insuflat şi alte idealuri, dar, din anii '30, duritatea vieții ne-a proiectat pe toți într-o singură direcție: să te zbați şi să răzbați.

Aproape din reflex, cînd am trecut pragul biroului în care mă aştepta directorul fabricii, mi-am îndreptat poalele bluzei militare sub centura lată de ofițer (intenționat mă pusesem azi la patru ace: n-aveam nici un chef să trag la roabă.) Gulerul tare era încopciat cu grijă.

— Ofițer? m-a ghicit numaidecît directorul.

— Da, să trăiți!

— Experiență în munca cu oamenii*?

— Am.

— Ce ai comandat?

— Un divizion de artilerie. (Mințeam, în treacăt fie spus: o baterie mi s-a părut prea puțin.)

S-a uitat la mine şi încrezător, şi nu prea.

— Dar aici o să faci față? E greu aici.

— Cred că am să mă descurc. (Habar n-aveam la ce mă înjug. Deviza -să te zbați si să răzbați!)

Şi-a mijit ochii şi a stat o clipă pe gînduri. (Mă cîntărea, întrebîndu-se cît sunt de pregătit să mă transform în dulău şi cît de zdravene îmi sunt fălcile.)

— Bine. Vei fi maistru pe schimb la cariera de lut.

Şi un alt fost ofițer, Nikolai Akimov, a fost numit maistru la carieră. Am

*Din nou oamenii, observați?

ieşit din birou parcă înrudiți într-un fel şi bucuroşi. Chiar să ne fi spus cineva, n-am fi putut realiza pe atunci că ne băgaserăm slugi, făcînd o alegere tipică pentru militarii aflați la începutul condamnării. Pe chipul simplu, lipsit de orice aer intelectual al lui Akimov se vedea că e un băiat cu fire deschisă şi un bun soldat.

— Ce ne tot sperie directorul ăsta? Cu douăzeci de oameni să n-o scoți la capăt? Nu-i teren minat, nu-ți cad bombe în cap - de ce n-ar merge căruța?

Voiam să reînviem în noi siguranța de pe front. Zeki mucoşi, nu ne dădeam seama că Arhipelagul n-are nimic de a face cu frontul, nu intuiam cu cît e mai greu războiul lui de asediu, decît cel presărat cu explozii pe care-l trăiserăm.

În armată poate comanda orice zevzec, orice nulitate, succesul lui fiind direct proporțional cu postul pe care-l ocupă. Dacă un comandant de pluton trebuie să fie şi ager la minte, şi neobosit, şi viteaz, să ştie citi în inima soldatului, pentru cîte un mareşal e de ajuns să bombăne tot timpul, să înjure vîrtos şi să ştie să se iscălească. Restul îl fac alții pentru el, chiar şi planul operațiunii i-l aduce pe tavă secția operativă a statului-major, vreun ofițer căpățînos al cărui nume nici nu-l cunoaşte. Soldații execută ordinele nu pentru că sunt convinşi de oportunitatea lor (ba, adesea, cu totul dimpotrivă), ci pentru că ordinele se transmit de sus în jos pe cale ierarhică, sunt ordinele unei maşini şi celui ce nu le execută i se ia capul.

Dar pe Arhipelag, pentru un zek pus să comande alți zeki, lucrurile nu stau nici pe departe aşa. Nici un fel de ierarhie cu epoleți auriți nu stă în spatele tău şi nu-ți potențează ordinele: ea te trădează şi te dă în gît de îndată ce nu eşti în stare să aduci la îndeplinire acele ordine prin propria ta forță şi pricepere. Iar pricepere aici înseamnă: ori pumnul, ori şantajul necruțător cu foamea, ori o cunoaştere atît de profundă a Arhipelagului, încît fiecare deținut să vadă în ordinul tău unica lui şansă de salvare.

O sevă verzuie şi polară trebuie să-ți înlocuiască sîngele cald din vene: abia atunci ai să le poți comanda zekilor.

Se întîmplase ca tocmai în zilele acelea să fie extrasă de la Şlzo şi adusă la carieră, ca la munca cea mai grea, o brigadă disciplinară, un grup de borfaşi care, cu puțin timp în urmă, mai că nu-l omorîseră pe şeful lagpunktu-lui (de fapt, nu avuseseră de gînd să -l omoare, nu erau atît de tîmpiți, voiseră doar să-l sperie, ca să-i trimită îndărăt la Presnea: Novîi Ierusalim li se părea un loc de pierzanie, unde nu prea poți prinde osînză.) Mi-au fost aduşi spre sfîrşitul schimbului. Au ochit în carieră un locşor mai liniştit şi s-au întins la soare, expunîndu-şi brațele groase şi scurte, picioarele, burduhanele şi piepturile tatuate; se bronzau plini de încîntare, după umeda hrubă de la Şlzo. M-am apropiat de ei în ținuta mea militară, invitîndu-i răspicat şi corect să treacă la lucru. Soarele îi

făcuse blajini, aşa că s-au mărginit să pufnească în rîs şi să mă expedieze la origine. M-am burzuluit, m-am fîstîcit şi am plecat, cum se spune, cu mîinile goale. În armată aş fi început prin a comanda „Drepți!", dar aici era limpede că dacă vreunul s-ar fi ridicat în picioare, ar fi făcut-o numai ca să-mi împlînte un şiş între coaste. În vreme ce-mi spărgeam capul gîndindu-mă ce să fac (restul carierei văzuse scena şi putea lăsa, de asemenea, lucrul), schimbul s-a terminat. Numai datorită acestei împrejurări pot scrie astăzi un studiu despre Arhipelag.
Am fost schimbat de Akimov. Borfaşii continuau să se prăjească la soare. Le-a spus o dată, a doua oară a răcnit cu glas de comandă (poate chiar „Drepți!), a treia oară i-a amenințat cu şeful de lagăr: borfaşii l-au luat la goană, l-au trîntit la pămînt într-una din gropile carierei şi i-au strivit cu o rangă ficatul. A fost dus direct de la fabrică la spitalul penitenciar regional. Astfel şi-a terminat serviciul de comandant, poate şi condamnarea şi chiar viața. (Pesemne, directorul ne şi numise tocmai ca să ne facă sacul de bătaie al acelor borfaşi.)
Cît despre scurta mea carieră la carieră, ea a durat cu cîteva zile mai mult decît a lui Akimov, numai că mi-a adus nu satisfacție, aşa cum speram, ci doar o necontenită apăsare pe suflet. La şase dimineața intram în zona de lucru mai posomorit decît dacă ar fi trebuit să trag eu însumi la lopată, mă tîram prin carieră cu desăvîrşire pierdut, urînd-o şi pe ea, şi rolul pe care-l aveam de jucat acolo.
De la atelierul de presare umedă la carieră ducea o cale ferată îngustă, pentru vagonete. În locul unde se termina suprafața netedă şi cele două şine coborau spre carieră, se afla un vinci instalat pe o platformă. Acest vinci cu motor era una din puținele minuni ale mecanizării din întreaga fabrică. Pe toată distanța de la carieră la vinci şi apoi de la vinci la fabrică, vagonetele trebuiau împinse de pălmaşi(3). Numai la urcuş, pe panta de la ieşirea din carieră, erau trase cu vinciul. Cariera ocupa un colț retras al zonei aparținătoare fabricii. Era o întindere parcelată de rambleuri de pămînt ramificate şi mărginite de rîpe, iar între ele se înălțau, pe alocuri, movile încă neatinse. Stratul de argilă începea chiar de la suprafață şi nu era prea gros. S-ar fi putut, probabil, ataca şi în adîncime, şi masivele laterale, dar nimeni nu ştia cum, nimeni nu întocmise un plan de exploatare, şi toate lucrările erau conduse de un brigadier din schimbul unu, Barinov - un tînăr moscovit cam insolent de felul lui, deținut de drept comun, chipeş la înfățişare. Barinov se mulțumea să exploateze cariera în locurile unde era cel mai practic, punea oamenii să sape în porțiunile cele mai accesibile, acolo unde, lucrînd cît mai puțin, se putea încărca în vagonete argilă cît mai multă. Prea adînc nu se avîntau, ca să nu trebuiască apoi să împingă vagonetele pe pante prea abrupte. Tot Barinov îi comanda, de fapt, şi pe cei optsprezece-douăzeci de oameni care lucrau în schimbul meu la carieră. Era unicul stăpîn adevărat al schimbului: îşi cunoştea bine băieții, el îi hrănea, adi-

că se zbătea să obțină pentru ei rații mai mari, el era cel care, în fiecare zi, hotăra cu înțelepciune cîte vagonete trebuie scoase, ca să nu fie nici prea puțin, nici prea mult. Barinov îmi plăcea, şi dacă am fi nimerit undeva într-o închisoare pe priciuri alăturate, am fi dus o viață veselă împreună. De fapt, ne-am fi înțeles şi aici, ar fi fost suficient să vin şi să-i spun, ca să rîdem apoi împreună, că, uite, directorul mă numise pe post de ajutor de băgător de seamă, şi cînd colo eu habar n-aveam cu ce se mănîncă chestia asta. Dar educația de ofițer nu-mi permitea o asemenea abordare. Aşa că am încercat să mă port server, cerînd supunere, deşi nu numai el, întreaga brigadă vedea că, de fapt, sunt la fel de muscă-n zer ca un instructor raional în campania de semănături. Barinov era furios că i se pusese un staroste pe cap şi nu o dată mă executa foarte abil în fața brigăzii. De cum spuneam că trebuie făcut ceva, îmi demonstra numaidecît că nu se poate. Dimpotrivă, strigînd cît îl ținea gura „Meştere! Meştere!", mă făcea să alerg prin toate colțurile carierei, ca să-mi ceară indicații: cum să se degajeze vechea cale ferată pentru vagonete şi să se amplaseze una nouă; cum să se fixeze pe osie o roată sărită; sau că, uite, vinciul s-a defectat şi ce ne facem noi acum; sau unde să se ducă la ascuțit hîrlețele tocite. Cum, confruntate cu zeflemelele lui, ambițiile mele de comandă scădeau pe zi ce trecea, ajunsesem să fiu bucuros dacă, dimineața, le spunea băieților unde să sape (ceea ce nu făcea întotdeauna), nemaideranjîndu-mă cu întrebările lui supărătoare.

În asemenea momente mă retrăgeam pe tăcute, ascunzîndu-mă de subordonați şi de şefi după grămezile înalte de pămînt dislocat, mă aşezam pe jos şi rămîneam nemişcat, pe gînduri. Cugetul meu era înmărmurit după numai cîteva zile de lagăr. O, asta nu e închisoare! Închisorile sunt aripi, închisorile sunt cutii cu gînduri. A flămînzi într-o închisoare, angajînd controverse cu colegii de celulă, e uşor şi vesel. Dar ia încearcă aici - să flămînzeşti, să te speteşti şi să taci zece ani: încearcă asta! Un pinion de oțel mă apucase deja, gata să mă strivească. Neajutorat, nu ştiam cum anume, dar voiam să mă smulg dintre dinții lui. Să-mi trag răsuflarea. Să-mi vin în fire. Să-mi ridic fruntea şi să văd: dincolo de sîrma ghimpată, peste vîlcea, e un colnic şi pe colnic un sătuc - vreo zece case. Răsărind, soarele îl învăluie în raze dulci. Chiar lîngă noi -şi nu e lagăr! (De fapt, satul e tot un lagăr, dar să uităm de asta.) Vreme îndelungată nu se vede acolo nici o mişcare, apoi trece o femeie cu o vadră în mînă, un băiețaş aleargă prin lobodă spre uliță. Cîntă un cocoş, muge o vacă - totul se aude distinct aici, în carieră. Schelălăie un cîine - ce glas încîntător! - ăsta nu e dulău de escortă!*

*Cînd se discută acordurile de dezarmare generală, mă întreb întotdeauna de ce pe lista armelor interzise nu sunt trecuți zăvozii de pază: ei le fac oamenilor viața mai amară decît rachetele.

Şi fiecare sunet venit de acolo, şi însăşi nemişcarea acelui sătuc fac să mi se prelingă în suflet o pace sfîntă. Şi sunt sigur că, dacă cineva mi-ar spune acum: „Poftim, eşti liber! Dar vei trăi pînă la moarte în acest sat. Leapădă-te de oraşe şi de lumea toată, de visele tale înaripate, de crezurile tale, de adevăr - leapădă-te de toate şi trăieşte în satul acesta (dar fără colhoz!), contemplînd, în fiecare dimineață, răsăritul soarelui şi ascultînd cîntatul cocoşilor. Te învoieşti?", aş răspunde: „O, nu numai că mă învoiesc, dar, Doamne, rogu-te dăruieşte-mi o astfel de viață! Nu voi putea îndura lagărul. Simt asta!"

Din cealaltă parte a fabricii, nevăzută mie acum, se aude cum aleargă spre Rjev un tren de călători, în carieră se strigă: „Oploşitul!" Fiecare tren e cunoscut aici, după ele se măsoară timpul. „Oploşitul" înseamnă că e nouă fără un sfert: la nouă sunt aduşi din lagăr la fabrică - separat, în afara schimburilor - oploşiții, adică funcționarii de la birouri şi şefii mai mărunți numiți din rîndul deținuților. Cel mai iubit dintre trenuri e cel de unu şi jumătate, „Părintele": la scurtă vreme după ce trece el, lăsăm lucrul şi mergem la masă.

O dată cu oploşiții, iar uneori, cînd inima îi plînge după muncă, e adusă la atelier, de o escortă specială, şi şefa mea, zekă, Olga Petrovna Matronina. Oftez, ies din ascunziş şi o iau de-a lungul şinelor spre atelierul de presare umedă.

Fabrica de cărămidă e alcătuită din două ateliere: unul de presare umedă, altul de presare uscată. Cariera noastră deserveşte doar presarea umedă, iar şefa presării umede e Matronina, inginer specialist în silice. Cîte parale face ca ingineră nu ştiu, dar e o muiere vanitoasă şi îndărătnică. O dîrzo-loială dintre cei pe care-i mai întîlnisem prin celule, nu prea des (îndeobşte, sunt puțin la număr), dar la înălțimea siderală a cărora nu izbutisem să mă mențin în zbor. Pe baza articolului-siglă CIS, ca membră de familie a unui împuşcat, primise opt ani prin OSO şi acum îşi făcea ultimele luni de puşcărie. În realitate, pe toată durata războiului nu fusese eliberat nici un politic şi ea însăşi avea să fie reținută pînă la faimoasa Dispoziție specială. Dar nici acest lucru nu aruncă vreo umbră asupra stării ei de spirit: ea serveşte partidul, puțin importă dacă în libertate sau în lagăr. E din braniştea bolşevică. Poartă, în lagăr, un batic roşu şi numai roşu, deşi e trecută bine de patruzeci (nimeni nu poartă în fabrică asemenea baticuri - nici fetele din lagăr, nici comsomolis-tele civile). Nu consumă nici un fel de resentimente nici pentru că i-au împuşcat bărbatul, nici pentru cei opt ani de puşcărie pe care i-a făcut ea însăşi. Toate aceste abuzuri au fost puse la cale, după opinia ei, de unii acoliți ai lui Iagoda şi Ejov(4), dar de cînd cu tovarăşul Beria, oamenii sunt întemnițați numai pe drept. Văzîndu-mă în uniformă de ofițer sovietic, s-a grăbit să-mi declare, de îndată ce am făcut cunoştință: „Cei care m-au trimis în lagăr se pot convinge acum că sunt o comunistă dintre cele mai ortodoxe!". Cu puțin timp în urmă, îi trimisese

o scrisoare lui Kalinin, din care le citează tuturor celor ce vor ori sunt siliți să o asculte: „Anii lungi de închisoare nu mi-au frînt voința de a lupta pentru puterea sovietică, pentru industria sovietică."
Între altele, cînd Akimov a venit să-i raporteze că borfaşii nu-i dădeau ascultare, nu s-a deranjat să le explice personal acestor socialmente apropiați nocivitatea comportamentului lor, ci l-a beştelit pe el: „N-ai decît să-i forțezi: de-aia eşti pus acolo!" După ce Akimov a fost snopit, Matronina n-a stat să se lupte mai departe, s-a mărginit să ceară în scris conducerii lagărului: „Rog ca acest contingent să nu ne mai fie trimis." Cu senină indiferență le tratează şi pe fetele care lucrează în atelierul ei cîte opt ore în şir, ca nişte automate: opt ceasuri fără întrerupere aceleaşi mişcări la conveier. „Ce să-i faci, spune ea, pentru mecanizare prioritare sunt alte sectoare, mai importante." Ieri, sîmbătă, s-a răspîndit zvonul că astăzi iar nu vom avea duminica liberă (ceea ce s-a şi întîmplat). Fetele-automate s-au strîns cîrd în jurul ei, jeluindu-se amar: „Olga Petrovna! Cum, iar ni se taie duminica? E a treia la rînd! Doar războiul s-a terminat!" Şi-a repezit cu indignare îndărăt chipul negricios, înrămat în batic roşu, un chip nici de femeie, nici de bărbat, şi s-a stropşit la ele: „Fetelor, putem avea noi pre-ten-ție la duminici? La Moscova construcția stagnează din lipsă de cărămizi!!" (Adicătelea, cu toate că, fireşte, habar n-avea la ce şantier anume sunt cărate cărămizile noastre, ea vedea cu ochii minții o generică măreață construcție, iar fetelor, meschine cum erau, le ardea să se laie.)
Mie Matronina îmi pretinsese să dublez numărul de vagonete descărcate pe schimb. Nu făcuse nici un fel de evaluări: ce forță de muncă există, în ce stare sunt vagonetele, care e capacitatea de prelucrarea a atelierului, ceruse scurt: să se dubleze! (Şi cum altfel, decît cu pumnul, ar fi putut dubla numărul de vagonete un om abia venit din exterior şi străin de meserie?) Nu dublasem nimic, de fapt cît am fost eu acolo randamentul nu s-a mărit nici măcar cu un vagonet, şi Matronina, intratabilă, mă beştelea de față cu Barinov şi cu muncitorii, căci în capul ei de muiere nu încăpea ceea ce ştie şi ultimul sergent: că nici măcar pe un fruntaş n-ai voie să-l admonestezi în fața soldaților de rînd. Şi iată că într-o bună zi, recunoscîndu-mi deplina înfrîngere la carieră, aşadar şi incapacitatea de a dirija, mă înființez la Matronina şi o rog cît se poate de blajin:
— Olga Petrovna! Sunt bun la matematică, ştiu să calculez foarte repede. Am auzit că, la atelier, aveți nevoie de un socotitor. Luați-mă pe mine!
— Socotitor?! se indignează ea în vreme ce chipul aspru i se face şi mai întunecat, iar colțurile baticului roşu i se bălăngănesc după ceafă. Pe post de socotitor pot să pun orice fetişcană; noi avem nevoie de comandanți de producție! Cu cîte vagonete ați rămas datori schimbul ăsta? Eşti liber! Şi, ca o nouă Pallas Athena, mă expediază cu mîna întin-

să la carieră.
A doua zi se desființează însăşi funcția de maistru la carieră, sunt concediat, dar nu pur şi simplu, ci cu sete de răzbunare. Matronina îl cheamă pe Barinov şi-i ordonă:
— Înmînează-i un tîrnăcop şi fii cu ochii pe el! Să umple şase vagonete pe schimb! Să pună osul!
Şi pe loc, în ținuta mea de ofițer, cu care mă mîndresc atît de mult, sunt trimis să sap la argilă. Barinov e vesel, îmi prevăzuse dizgrația.
Dacă aş fi înțeles mai bine legătura surdă, anticipativă dintre toate evenimentele din lagăr, mi-aş fi putut da seama ce mă aşteaptă încă de ieri. La cantina din Novîi Ierusalim era un ghişeu de distribuție special - pentru ITR („personalul tehnico-ingineresc"), de unde îşi luau mîncarea inginerii, contabilii şi... cizmarii. După ce fusesem numit maistru la carieră, însuşindu-mi tabieturile lagărului, mă înființam la ghişeul cu pricina şi ceream să fiu servit de acolo. Bucătăresele se codeau, spunîndu-mi că încă nu eram pe lista ITR, dar de fiecare dată îmi dădeau de mîncare, mai apoi chiar fără comentarii, încît eu însumi am început să cred că fusesem trecut pe listă. Aşa cum am priceput după aceea, reconstituind, la început bucătăresele nu ştiuseră de unde să mă ia: abia venit, s-a şi cocoțat pe un post de maistru; se ține cu nasul pe sus, umblă în uniformă. Un tip ca ăsta - mai ştii? - poate ajunge peste o săptămînă maistru principal, ori contabil-şef pe zonă, ori doctor (în lagăr orice e cu putință!) şi atunci încăpem pe mîinile lui. Şi cu toate că, în realitate, fabrica abia mă punea la încercare şi nu eram trecut pe nici o listă, bucătăria, pentru orice eventualitate, mă hrănea în regim privilegiat. Dar cu o zi înainte de prăbuşire, cînd la fabrică încă nici nu se ştia nimic, bucătăria lagărului aflase deja totul şi-mi trîntise uşița ghişeului în nas: mă dovedisem a fi un fraier oareşicare. Acest mărunt episod închide în sine văzduhul lumii lagărelor.
Această atît de frecventă rîvnă omenească de a ieşi în evidență prin vestimentație nu face, de fapt, decît să ne despoaie, mai ales sub privirile agere ale lagărului. Ni se pare că ne îmbrăcăm, cînd în realitate ne dezgolim, arătînd cîte parale facem. Nu-mi dădusem seama că uniforma mea militară echivala cu baticul roşu al Matroninei. Dar un ochi neadormit înregistrase din ascunzişul lui toate acestea. A fost trimis după mine un planton. Locotenentul vă cheamă uite-acolo, în biroul acela.
Tînărul locotenent se arată plăcut la vorbă, în odaia confortabilă şi curată suntem numai noi doi. Prin fereastră răzbat razele asfințitului de soare, vîntul înfoaie perdeaua. Mă invită să iau loc. Îmi propune, Dumnezeu ştie pentru ce, să-mi scriu autobiografia, şi nici nu mi-ar fi putut face o propunere mai agreabilă. După procesele-verbale de la anchetă, unde mă autoacoperisem de bale ca defăimător al regimului sovietic, după umilința dubelor şi tranzitelor, după atîtea escorte şi necurmata supraveghere din închisoare, după ce pegra şi oploşiții refuzaseră să

vadă în mine un fost căpitan al Armatei Sovietice, uite că eram aşezat pe un scaun şi, nezorit de nimeni, sub privirile binevoitoare ale unui locotenent simpatic, consemnam îngrijit, cu cerneală strălucitoare, pe o foaie de hîrtie excelentă, netedă, de negăsit în lagăr, faptul că fusesem căpitan şi comandasem o baterie, că primisem cutare şi cutare decoraţie. Şi simplul fapt că scriam făcea, ai fi zis, să se reinstaleze înlăuntrul meu propria-mi personalitate, „eul" meu. (Da, subiectul gnoseologic „eu" ! Şi încă eu eram, orice s-ar spune, un om de formaţie universitară, un civil, ajuns accidental în armată. Să ne imaginăm cît de adînc înrădăcinată e această nevoie de respect în sufletul unui ofiţer de carieră.) Şi locotenentul, citindu-mi autobiografia, pare satisfăcut. „Aşadar, sunteţi un om sovietic, nu-i aşa?" Sigur că sunt, fireşte că sunt, de ce să nu fiu? Ce plăcut e să redevii om sovietic - te simţi pe jumătate liber.

Locotenentul mă roagă să trec pe la el peste cinci zile. În aceste cinci zile sunt nevoit să mă despart de uniforma mea militară, căci nu e potrivită ca să trag cu ea la lopată. Îmi vîr bluza şi pantalonii în valiză şi obţin de la magazie nişte trenţe peticite şi decolorate, care păreau să fi fost spălate după ce zăcuseră un an într-o ladă de gunoi. E un pas important, deşi nu-mi dau seama: încă n-am suflet, dar uite că încep să am piele de zek. Ras în cap, chinuit de foame şi hărţuit de duşmani, curînd voi avea şi privirea unui zek: nesinceră, circumspectă, scormonitoare.

Cu asemenea înfăţişare mă înfiinţez peste cinci zile la ofiţerul operativ, fără a fi priceput încă unde bătea. Nu-l găsesc, însă, la birou. În general, nu mai vine prin lagăr. (El ştie deja, dar noi nu ştim: peste o săptămînă lagărul va fi reformat, vom fi trimişi cu toţii care încotro, iar în locul nostru vor fi aduşi nemţi). Ratez, aşadar, întîlnirea stabilită cu locotenentul.

Am stat de vorbă cu Gammerov şi Ingal, încercînd să ghicim de ce m-o fi pus operul să-mi scriu autobiografia, şi nu ne-am dat seama, copii ce eram, că asta era prima gheară de răpitoare înfiptă în cuibul nostru. De fapt, planul era cît se poate de străveziu: cu noua etapă fuseseră aduşi trei tineri, care tot timpul şuşotesc ceva între ei, discută în contradictoriu, iar unul - cel oacheş, plinuţ, cu mustăcioară, care s-a aciuat la contabilitate, noaptea nu doarme, ci, acolo pe priciul lui, tot scrie ceva, scrie şi ascunde. Fireşte pot fi trimişi doi-trei gardieni să-i smulgă foile alea, dar ca să nu-l speriem, e mai simplu să aflăm totul de la cel care umblă în pantaloni de uniformă. Ăsta pare a fi un om sovietic, un militar, şi o să ne ajute în opera noastră de supraveghere spirituală.

Jora Ingal, care nu prea ostenea ziua la munca lui de birou, hotărîse într-adevăr să nu doarmă în primele jumătăţi de noapte, păstrîndu-şi astfel neîncarcerat spiritul creator. Stă pe panoul de sus al vagonkăi, fără saltea, pernă şi pături, cu pufoaica pe el (în odăi răzbate răcoarea nopţilor de toamnă), încălţat, cu picioarele întinse pe scîndurile goale şi

spatele sprijinit de perete, şi, sugînd din cînd în cînd vîrful creionului, priveşte cu un aer grav foaia de hîrtie din faţa lui. (Greu de imaginat o comportare mai nepotrivită într-un lagăr! Dar nici el, nici noi nu ştim încă în ce măsură se văd şi se urmăresc toate astea.)*

Noaptea scrie, iar peste zi ascunde o nuvelă despre El Campesino, un republican spaniol, fost coleg de celulă, care îl umpluse de admiraţie prin temeinicia lui ţărănească. Povestea lui El Campesino e simplă: după ce războiul cu Franco fusese pierdut, venise în Uniunea Sovietică, unde, după o vreme, fusese băgat la puşcărie.**

Ingal nu e un om cald, la primul imbold inima nu ţi se deschide în faţa lui (scriu şi mă întreb: dar eu cîtă căldură revărsam împrejur?), însă dîrzenia lui e un model demn de urmat. Să fii scriitor într-un lagăr! Cîndva am să mă ridic şi eu la această înălţime, dacă n-am să pier. Dar pînă una-alta, sunt chinuit de gîndul că rătăcesc de ici-colo fără rost, deprimat după primele zile de săpat la argilă. În seara senină de septembrie, eu şi Boris ne-am făcut timp să stăm puţin împreună pe o grămadă de zgură, lîngă intrarea în zonă.

Spre Moscova, la şaizeci de kilometri, salve multicolore de salut incendiază cerul. E „sărbătoarea victoriei asupra Japoniei". Dar becurile din zonă aruncă o lumină posomorîtă, tulbure. Ferestrele duşmănoase ale fabricii, aprinse şi ele. În depărtare, şirag învăluit în mister, aşa cum sunt anii şi lunile condamnărilor noastre, aleargă luminile de pe stîlpii întinsei zone a lagărului.

Îmbrăţişîndu-şi genunchii, subţirelul Gammerov, tuşind din cînd în cînd, recită:

’’De treizeci de ani îmi cresc,/ Iubirea pentru plaiul strămoşesc.
Eu milă de la voi n-aştept.. .(6)
Şi nu-mi doresc. "

***

„Au adus fascişti! Au adus fascişti!" - aceste strigăte au răsunat nu numai la Novîi Ierusalim. Spre sfîrşitul verii şi în toamna anului 1945, scena s-a repetat pe toate insulele Arhipelagului. Sosirea noastră, a „fasciştilor", le deschidea calea spre libertate celor de drept comun. Aflaseră că erau amnistiaţi încă de la 7 iulie - după această dată fuseseră fo-

*După cum povesteşte Arkadi Belinkov(5) , mai tîrziu, într-un alt lagăr, Ingal scria la fel, tot timpul, retras pe priciul lui. Zekii au început prin a-l ruga, dar apoi i-au cerut răspicat să le arate ce scrie (poate că erau denunţuri?), însă, văzînd în asta o agresiune asupra creaţiei, numai că venită din partea opusă, el a refuzat! Şi a fost stîlcit în bătaie. (Potrivit altei relatări, ar fi fost ucis.)

** El Campesino înseamnă „Ţăranul", era o poreclă. De fapt, îl chema Valentin Gonzales. Ingal nu-şi va termina, de fapt, niciodată nuvela, pentru că nu va apuca să afle sfîrşitul lui El Campesino. Acesta avea să-i supravieţuiască autorului. Am auzit că ar fi izbutit să scoată un grup de zeki dintr-un lagăr de pe teritoriul Turkmeniei, trecîndu-i peste munţi în Iran. Ba chiar că ar fi publicat şi el o carte despre lagărele sovietice.

tografiați, li se întocmiseră adeverințele de eliberare, li se făcuse lichidarea la contabilitate - dar vreo lună, pe alocuri chiar două, ba uneori şi trei, zekii amnistiați au mai fiert îndărătul sîrmei ghimpate pe care o urau atît de mult: autoritățile n-aveau cu cine să-i înlocuiască.
N-aveau cu cine să-i înlocuiască! Iar noi, născuți orbi, primăvara şi vara toată, mai îndrăzniserăm, în celulele noastre coşcovite, să sperăm la o amnistie! Să sperăm că lui Stalin i se va face milă de noi!... Că „va avea în vedere Victoria"!... Că, omițîndu-ne în prima amnistie, din iulie, va decreta apoi o a doua, specială, pentru politici... (Se dădeau chiar detalii: că decretul de amnistie e gata pregătit, că se află pe masa lui Stalin, rămînînd doar să fie semnat, numai că el e în concediu. Incorigibilul popor aştepta o amnistie veritabilă, incorigibilul popor credea!...) Dar dacă noi vom fi grațiați, cine va coborî în mine? Cine va intra cu ferăstraiele în păduri? Cine va arde cărămizi şi va face din ele ziduri? Comuniştii s-au învrednicit să creeze un asemenea sistem, încît la primul gest de generozitate, foametea, pustiul şi paragina ar fi cuprins toate întinderile țării.
„Au adus fasciști!" Deținuții de drept comun, care ne urîseră ori ne disprețuiseră dintotdeauna, ne priveau acum aproape cu drag, pentru că noi eram schimbul mult aşteptat. Şi acei prizonieri de război, care în captivitatea germană aflaseră că nu există pe lume nație mai disprețuită, mai abandonată, mai înstrăinată şi mai inutilă decît cea rusă, descinzînd acum din vagoanele lor roşii ori din autocamioane pe pămîntul rusesc, descopereau că, şi în sînul acestui popor respins de toți, ei erau tusea şi junghiul.
Iată ce a însemnat, în realitate, măreața amnistie stalinistă „nemaivăzută pe fața lumii". Într-adevăr, unde în lume s-a mai văzut o amnistie care să nu-i includă pe deținuții politici?
Ea îi elibera pe Cincizeci si Opții cu mai puțin de trei ani, termen care nu se dădea aproape nimănui, vizînd abia o jumătate de procent din totalul celor căzuți sub incidența acestui articol. Dar şi în acest număr infim de cazuri, spiritul intransigent al amnistiei strivea litera ei atenuantă. Am cunoscut un băiat, Matiuşin îl chema pare-mi-se (era pictor în micul lagăr de la Bariera Kaluga(7)), care se alesese cu articolul 58-l-b, pentru că se lăsase luat prizonier, condamnare primită foarte de timpuriu, cred că spre sfîrsitul anului 1941, cînd încă nu se hotărîse cum trebuie tratat un asemenea delict, cît anume să se dea pentru el. Matiuşin încasase pentru prizonierat doar trei ani, caz nemaiîntîlnit. La sfîrşitul condamnării nu fusese, bineînțeles, eliberat, ci amînat pînă la adoptarea Dispoziției Speciale. Dar uite că tunase amnistia! Matiuşin a început să solicite (nici gînd să pretindă) eliberarea. Vreme de aproape cinci luni, pînă în decembrie 1945, cinovnicii speriați de la secția de evidență şi repartizare l-au refuzat. În sfîrşit, a fost lăsat să plece acasă, în regiunea Kursk. A circulat zvonul (un altul ar fi şi greu de crezut) că, foarte

curînd, a fost umflat din nou şi i s-a ajustat termenul pînă la concurența unui decar. Era inadmisibil să profite de faptul că, în primă instanță, nimerise peste un complet de judecată distrat!
Au fost eliberați pe capete toți cei ce jefuiseră apartamente, smulseseră hainele de pe trecători, violaseră, corupseseră minori, înşelaseră cumpărătorii, se dedaseră la acte de huliganism, schilodiseră oameni lipsiți de apărare, braconaseră în păduri şi pe lacuri, practicaseră poligamia, extorcarea de fonduri şi şantajul, luaseră mită, escrocaseră, calomniaseră, făcuseră denunțuri false (ăştia în general nu făceau purici în puşcărie), traficanții de droguri, proxeneții, cei vinovați de omoruri prin imprudență ori neglijență (n-am făcut decît să enumăr articolele de cod penal căzute sub incidența amnistiei, nici o figură de stil).
După toate astea, pas de mai pretinde poporului moralitate!...
Le-au fost reduse termenele la jumătate: delapidatorilor, falsificatorilor de acte publice şi cartele de pîine, speculanților şi spoliatorilor statului (pe cei care vîrau mîna în buzunarul statului Stalin rămăsese, totuşi, supărat).
Dar nimic nu le otrăvea mai mult sufletul foştilor combatanți şi prizonieri decît absolvirea generală a dezertorilor din timpul războiului! Toți laşii care fugiseră din unități şi de pe front, nu se prezentaseră la punctele de încorporare, se ascunseseră cu anii la mama acasă prin poduri şi pivnițe, după cuptor (Întotdeauna la mama! În neveste, de regulă, dezertorii n-aveau încredere), necutezînd, ani de-a rîndul, să pronunțe un cuvințel cu voce tare, prefăcîndu-se în fiare gîrbove şi hirsute - toți aceştia, cu singura condiție de a fi fost capturați ori de a se fi prezentat de bunăvoie pînă în ziua amnistiei, erau declarați acum cetățeni sovietici fără cazier, nepătați, cu toate drepturile intacte! (Iată cînd s-a adeverit vechea zicală: fuga-i ruşinoasă, dar sănătoasă).
Cît despre cei ce nu se pierduseră cu firea şi nu dăduseră bir cu fugiții, ci îşi puseseră pieptul pavăză patriei şi plătiseră pentru asta cu prizonieratul, pentru ei, în concepția Comandantului Suprem, nu exista iertare.
Consuma oare Stalin o anumită afinitate cu dezertorii? Îşi amintea oare propria repulsie pentru slujba de simplu soldat, jalnica lui recrutare din iarna lui 1917? Ori considera că, pentru domnia lui, laşii nu erau primejdioşi, primejdioşi erau doar cei curajoşi? Căci, chiar din perspectiva lui Stalin, părea cum nu se poate mai nechibzuit să-i amnistiezi pe dezertori: el însuşi arăta poporului său cum era cel mai simplu şi mai sigur să-şi salveze pielea într-un viitor război.*
Într-o altă carte(8), am povestit istoria doctorului Zubov şi a soției lui:

*De fapt, prin asta se făcea şi un fel de dreptate istorică: se plătea o veche datorie față de dezertările de pe front, fără de care bolşevicii nici n-ar fi ajuns la putere.

pentru că bătrînica ascunsese în casă un dezertor pripăşit pe acolo, dezertor care ulterior îi denunțase, soții Zubov au încasat, fiecare, cîte zece ani pe baza articolului 58. În opinia tribunalului, vina lor consta nu atît în adăpostirea unui dezertor, cît în faptul că o făcuseră absolut dezinteresat: n-aveau nici o legătură de rudenie cu individul, aşadar, era vorba de o subversiune anti-sovietică! Prin amnistia stalinistă, dezertorul a fost eliberat fără a fi ispăşit nici măcar trei ani, încît curînd a şi uitat acest mărunt episod din viața lui. Nu acelaşi lucru s-a întîmplat cu Zubovii! Fiecare din ei a zăcut cîte zece ani bătuți pe muchie prin lagăre (dintre care patru în lagăre speciale), apoi cîte alți patru ani - fără nici o judecată - în deportare. Au fost eliberați numai pentru că se desființase însăşi deportarea, dar n-au fost reabilitați nici atunci, nici după şaisprezece, nici chiar după nouăsprezece ani, ceea ce i-a împiedicat să se întoarcă în casa lor de lîngă Moscova, ca să-şi sfîrşească zilele în pace! În 1958, Procuratura Militară Generală a URSS le-a răspuns: vinovăția dumneavoastră a fost dovedită şi nu există temeiuri pentru o rejudecare. Abia în 1962, după 20 de ani, s-a renunțat la capetele de acuzare potrivit articolului 58-10 (conspirație antisovietică) si 58-11 („organizație" alcătuită din soț si soție). Iar pe baza articolului 193-17-7-g (favorizarea dezertorului) li s-a stabilit o condamnare de 5 ani şi s-a aplicat (după douăzeci de ani!) amnistia stalinistă. Chiar aşa li s-a comunicat, negru pe alb, celor doi bătrîni sfărîmați, în 1962: „dt. la 7 iulie 1945, sunteți considerați eliberați, cu radiera cazierului judiciar"!

Iată de ce se teme şi de ce nu se teme ranchiunoasa, răzbunătoarea şi intratabila Lege.

După amnistie, KVC-urile şi-au înmuiat şi reînmuiat pensulele în vopsea, umplînd arcadele şi pereții interiori ai lagărelor cu lozinci ultragiante: „Pentru cea mai cuprinzătoare amnistie, să răspundem partidului iubit şi guvernului prin dublarea productivității muncii!"

Amnistiați fuseseră criminalii şi borfaşii, ei plecaseră, iar sarcina de a răspunde prin dublarea productivității le revenea politicilor. Simțul umorului nu prea lumina mințile stăpînirii.

Imediat după sosirea noastră, a „fasciştilor", la Novîi Ierusalim au început să se facă, zilnic, eliberări. Ieri încă le mai văzuseşi pe aceste femei în zonă - hidoase, zdrențăroase, spurcate la gură - şi deodată, ce metamorfoză! Spălate, coafate, în rochii cu picățele ori în dungi, apărute de cine ştie de unde, sau cu jachete pe braț, se îndreaptă modeste spre gară. Cine va putea ghici, în tren, cît de meşteşugit ştiu să împletească înjurăturile cele mai obscene?

Dar iată că ies pe poartă şuții şi bălțații (cei ce se străduiesc să le calce pe urme). Ei nu-şi leapădă manierele deşucheate nici acum: se scălîmbăie, țopăie, le fac semne celor rămaşi, îi strigă, iar fîrtații lor le răspund urlînd de la ferestre. Paza nu se amestecă - borfaşilor orice le este permis. Unul, nu lipsit de inventivitate, se aşază nonşalant pe valiză, îşi

pune pălăria pe-o ureche şi, răsfrîngîndu-şi poalele sacoului sfeterisit pe la vreun tranzit ori cîştigat la cărți, cîntă la mandolină o serenadă de adio pentru lagăr, ceva din repertoriul lor imbecil, de borfaşi. Hohote.
Cei eliberați mai trec încă multă vreme pe poteca ce dă ocol unei părți din lagăr, iar apoi mai departe, pe cîmp. Şi împletiturile de sîrmă ghimpată nu ne împiedică să-i vedem şi să-i tot vedem plecînd. Astăzi încă, aceşti hoți se vor vîntura pe bulevardele Moscovei, poate chiar în prima săptămînă au să tragă o raită (au să jefuiască un apartament) ori, într-o noapte întunecoasă, au să-ți dezbrace în plină stradă soția, sora sau fiica.
Cît despre voi, bandă de fascişti (şi Matronina e o fascistă!), pînă una-alta dublați productivitatea muncii!

***

Din pricina amnistiei, pretutindeni lipseau brațele de muncă şi se făceau tot felul de permutări. Pentru scurtă vreme am fost şi eu scos de la carieră şi „aruncat în luptă" la atelier, unde am putut urmări cu de-amănuntul mecanizarea Matroninei. Toți aveau de tras din greu aici, dar absolut uimitoare era o fetişcană - o adevărată eroină a muncii, însă nepotrivită pentru gazetele noastre. Postul, funcția ei în atelier nu purtau nici o denumire, dar după ceea ce făcea i s-ar fi putut spune „rînduitoare superioară". Lîngă banda rulantă care aducea de la presă cărămizile decupate şi umede (abia croite din lut, sunt foarte grele) stăteau două fete - rînduitoarea inferioară şi „servanta". Acestea nu trebuiau să se încovoaie, doar să-şi răsucească torsul, şi într-un unghi nu prea mare. Dar rînduitoarea superioară, stînd pe soclul ei ca o regină a atelierului, trebuia, în permanență: să se aplece; să ridice cărămida umedă aşezată la picioarele ei de către servantă; fără a o scăpa din mîini, să o ridice pînă la nivelul brîului şi chiar pînă la al umerilor; fără să-şi schimbe poziția picioarelor, să se răsucească în unghi drept (ba la dreapta, ba la stînga, în funcție de vagonetul ce urma la încărcat); şi să înşire cărămizile pe cele cinci etajere, cîte douăsprezece pe fiecare. Mişcările ei nu cunoşteau întrerupere, repaos, schimbare, se succedau într-un rapid tempo gimnastic -şi asta un întreg schimb de opt ore, dacă nu cumva se defecta presa. I se serveau şi i se tot serveau - jumătate din cărămizile produse de atelier într-un schimb. Jos, fetele mai făceau cu schimbul, pe ea n-o schimba nimeni timp de opt ceasuri. După cinci minute de asemenea muncă, după atîtea răsuciri ale capului şi torsului, ar fi trebuit ca lumea să se învîrtă cu ea. Dar, în prima jumătate a schimbului, fata încă mai izbutea să şi zîmbească (de vorbit nu se putea vorbi din cauza zgomotului făcut de presă). Îi plăcea, poate, că era înălțată pe piedestalul acela, ca o regină a frumuseții, şi că toată lumea putea să-i vadă picioarele desculțe, goale şi puternice sub fusta suflecată, să-i contemple talia suplă, de balerină.

Pentru această muncă primea cea mai mare rație din lagăr: trei sute de grame de pîine în plus (în total 850 de grame), iar la cină, în afară de ciorba tuciurie cuvenită tuturor - „rația de stahanovist": trei porții jalnice de griş fiert în apă, atît de minuscule încît abia acopereau fundul străchinii de lut.
„Noi muncim pentru bani, voi pentru pîine: nu e un secret", îmi spusese mecanicul civil, cu chipul mînjit de ulei, care repara presa.
Iar vagonetele încărcate le împingeam noi, eu şi colegul meu Punin, un ciung din Altai. Erau ca un fel de turnulețe înalte, instabile pentru că, din pricina celor zece etajere cu douăsprezece cărămizi fiecare, centrul de greutate se ridica foarte sus. Un asemenea vagonet cu echilibru precar, ca un picior de raft supraîncărcat cu cărți, trebuia împins pe şine cu mînă de fier, în linie dreaptă: ridicat pe un cărucior-platformă (zis schabibUnn) şi fixat pe acesta; apoi, tot în linie dreaptă, căruciorul trebuia tras de-a lungul camerelor de uscare. După ce te opreai în fața uneia dintre ele, vagonetul trebuia coborît de pe cărucior, răsucit şi împins în cameră. Fiecare cameră era un fel de coridor lung şi îngust, de-a lungul pereților căruia se înşirau zece cavități cu zece panouri. Rapid şi precis, vagonetul trebuia împins în cavitate, acolo coborîtă o pîrghie de manevră, aşezate toate cele zece etajere de cărămizi pe cele zece panouri, eliberate cele zece perechi de labe de fier, după care trebuia ieşit în viteză cu vagonetul gol. Toată invenția asta era, pare-se, nemțească, din secolul trecut (vagonetul avea nume nemțesc); dar nemții prevăzuseră nu numai ca şinele să suporte vagonetul, ci şi podeaua greutatea împingătorului. Or, la noi, scîndurile erau putrede, rupte, iar mie îmi tot aluneca piciorul şi cădeam. Prevăzuseră, cu siguranță, şi o ventilație pentru camerele acelea, care însă nu exista, şi pînă terminam eu acolo toată tevatura cu aşezarea cărămizilor (mişcările îmi deviau adesea, etajerele se agățau, nu se fixau ca lumea, cărămizile umede îmi alunecau în cap), înghițeam atîta oxid de carbon, încît ieşeam cu traheea iritată.
Aşa că n-am prea plîns după atelier, cînd am fost expediat din nou la carieră. Se intrase în criză de săpători, căci şi aceştia erau eliberați. A fost trimis la carieră şi Boris Gammerov, aşa că lucram împreună. Norma era cea ştiută: într-un schimb, un om trebuia să extragă, să încarce şi să împingă pînă la vinci şase vagonete (şase metri cubi) de argilă. Pentru doi reveneau douăsprezece. Pe vreme uscată, eu şi Gammerov dacă scoteam cinci. Dar a început ploaia măruntă de toamnă - burnița. O zi, două, trei, toate fără vînt -burnița cădea fără să se întețească şi fără să stea. Nu era o ploaie torențială, şi nimeni nu şi-ar fi asumat răspunderea de a opri lucrările în exterior. „Pe şantier nu plouă niciodată!" - e o faimoasă lozincă a GULAG-ului. Dar la Novîi Ierusalim nu se dau, cine ştie de ce, nici pufoaice, aşa că sub ploicică asta anostă, în cariera roşcată, ne bălăcim şi ne mînjim îmbrăcați cu vechile noastre mantale

de pe front, care, după trei zile, s-au îmbibat fiecare cu cîte o găleată de apă. Nici încălțăminte nu se dă din lagăr, drept care ne prăpădim, tîrîndu-le prin mocirlă, ultimele cizme de pe front.
În prima zi încă mai glumim:
— Nu găseşti, Boris, că, dacă ne-ar vedea, baronul Tusenbach(9) ar crăpa de invidie? Tot visa el să muncească la o fabrică de cărămidă, îți aminteşti? Să fie atît de trudit, încît ajuns acasă să cadă de-a-n picioarelea şi să adoarmă pe loc. Presupunea, pesemne, că acasă hainele îi vor fi puse la uscat, că îl aşteptau un pat şi două feluri de mîncare caldă.
Dar după ce împingem două vagonete, lovind supărat cu lopata în tabla de fier a celui de-al treilea (argila se desprindea greu), îi spun, deja cu iritare în glas:
— Ia zi, dar de ce, dracu' să le pieptene, n-aveau stare alea trei surori? Că nimeni nu le punea, duminica, să adune cu copiii fier vechi?! Lunea, nimeni nu le cerea conspecte după Cartea Sfîntă?! Nu le impunea nimeni să facă dirigenție pe daiboj şi nici nu erau alergate din bloc în bloc să alfabetizeze națiunea?!
Şi după încă un vagonet:
— Toți ăştia, domnule, bat apa-n piuă: ard de nerăbdare să muncească! Să muncească! Să muncească! Da' munciți, lua-v-ar mama dracului, cine vă opreşte? Va fi o viață atît de fericită! Atît de! Atît de! Cît de? Ia să vă mîne cu dulăii spre viața asta fericită, ați vedea voi!...
Boris e mai slab ca mine, abia reuşeşte să întoarcă lopata îngreunată de argila lipicioasă şi s-o ridice pînă la muchia vagonetului. Cu toate acestea, e a doua zi de cînd încearcă să ne mențină la nivelul lui Vladimir Soloviov. Mă taie şi aici - a citit deja atît de mult din Soloviov, iar eu nici un rînd, din pricina funcțiilor lui Bessel.
Ce-şi aminteşte îmi spune, şi eu încerc să memorez, dar de pomană, nu-mi stă mintea la asemenea lucruri acum.
Nu: cum să faci economie de viață şi totuşi să răzbați spre adevăr? Şi de ce ar trebui să te prăbuşeşti în fundul lagărului ca să-ți conştientizezi mizeria?
Zice:
— Vladimir Soloviov ne învață să ne bucurăm trecînd în moarte. Mai rău ca aici n-o fi nici acolo.
Ce-i drept...
Încărcăm cît putem. Rație disciplinară? Disciplinară fie şi dracu' să vă ia! Mîntuim ziua şi ne tîrîm spre lagăr. Dar nimic îmbucurător nu ne aşteaptă acolo: de trei ori pe zi, aceeaşi fiertură neagră şi nesărată din frunze de urzică şi, o singură dată, un polonicel de terci subțire, a treia parte dintr-un litru. Rația de pîine ne-au şi ciuntit-o deja, ni se dau 450 de grame, iar seara nici o firimitură. Şi din nou în ploaie, la apel. Şi din nou dormim pe aceleaşi priciuri goale, cu hainele ude pe noi, mînjiți cu

argilă, şi din nou îngheţăm, pentru că în barăci nu se face foc.
A doua zi, ţîrîie şi tot ţîrîie peste capetele noastre aceeaşi burniţă. Cariera e, de la un cap la altul, numai glod, ne împotmolim în ea cu totul. Oricît ai lua pe lopată, oricît ai izbi-o de muchia vagonetului, argila nu se desprinde de pe ea. De fiecare dată, trebuie să te întinzi, împingînd cu mîna argila de pe lopată în vagonet. Atunci ne dăm seama că ne chinuim de pomană. Azvîrlim lopeţile cît colo şi începem să adunăm pur şi simplu cu mîinile argila clefăitoare de sub picioarele noastre, aruncînd-o în vagonet.
Borea tuşeşte, i-a rămas în plămîni o schijă de la un proiectil de tanc nemţesc. E slăbănog şi galfăd, i s-au ascuţit, ca unui mort, nasul, urechile, oasele feţei. Mă uit la el şi-mi spun că nu ştiu dacă o să mai apuce să ierneze în lagăr.
Încă mai încercăm să uităm unde suntem şi să ne ridicăm deasupra situaţiei, exersîndu-ne gîndirea. Dar deja nu mai merge nici cu filosofia, nici cu literatura. Mîinile ni s-au făcut la fel de grele ca lopeţile şi atîrnă. Boris propune:
— Nu e bine: discutînd, cheltuim multă energie. Hai să tăcem şi să gîndim cu folos. Bunăoară să compunem versuri, în minte.
Tresar: mai poate scrie versuri? Umbra morţii, dar şi umbra unui îndărătnic talent îi învăluie fruntea galbenă şi îngustă!*
Aşa că păstrăm tăcerea şi încărcăm argilă cu mîinile. Plouă fără istov... Dar nu numai că nu suntem scoşi din carieră; îşi face apariţia Matronina, aruncînd tăioase flăcări pe sub pleoape (şi-a pus o glugă neagră peste baticul roşu) şi, de pe buza rîpei, îi ordonă ceva brigadierului, arătînd cu mîinile spre diferite colţuri ale carierei. Aflăm că astăzi brigada nu va înceta lucrul la sfîrşitul schimbului, la ora două, ci va fi ţinută în carieră pînă la îndeplinirea normei. Abia atunci se vor da şi masa de prînz, şi cina.
La Moscova, construcţia stagnează din lipsa de cărămizi.
Dar Matronina pleacă şi ploaia se întteţeşte. Bălţi blond-roşcate se alcătuiesc pretutindeni pe stratul de argilă, inclusiv în vagonetul nostru. Roşcaţi ne sunt carîmbii cizmelor, mantalele ni s-au umplut şi ele de pete roşcate. Mîinile ne-au înţepenit din pricina argilei reci, deja nici cu ele nu mai putem arunca nimic în vagonet. Aşa că abandonăm această ocupaţie zadarnică, ne căţărăm undeva mai sus, pe un petic de iarbă, şi ne aşezăm acolo cu capetele plecate şi cu gulerele mantalelor trase peste ceafă.

*În iarna aceluiaşi an, Gammerov a murit în spitalul de la Butîrki, de epuizare fizică şi tuberculoză. Cinstesc în el un poet care n-a fost lăsat să scoată nici măcar un sunet. A fost un om de mare altitudine spirituală, şi versurile lui mi s-au părut atunci foarte viguroase. Dar n-am ţinut minte nici unul, şi acum n-am de unde le aduna pentru ca, fie şi numai din aceste pietricele, să-i ridic un monument funerar.

De departe am părea două pietroaie roşcate în mijlocul cîmpului.
Undeva, colegii noştri de generaţie învaţă pe la Sorbone şi Oxforduri, joacă tenis în vastul lor timp liber, dezbat, în cafenele studenţeşti, problemele mapamondului. Publică deja, expun tablouri. Se dau de ceasul morţii să găsească modalităţi noi de a deforma lumea nu îndeajuns de originală ce-i înconjoară. Sunt supăraţi pe clasici, că au epuizat subiectele şi tematica. Sunt supăraţi pe guvernele şi reacţionarii lor că nu vor să priceapă şi să preia experienţa sovietică de avangardă. Deapănă interviuri în microfoanele radioreporterilor, ascultîndu-şi propriul glas şi explicînd cu cochetărie ce voiau să spună în ultima sau prima lor carte. Emit judecăţi categorice despre orice pe lumea asta, dar mai cu seamă despre prosperitatea şi suprema echitate din ţara noastră. Numai cîndva, la bătrîneţe, alcătuind enciclopedii, se vor mira negăsind nume ruseşti de valoare pentru a ilustra literele noastre, toate literele noastre...
Ploaia ne răpăie pe cefe, frisoane reci ne cutremură spinările umede.
Privim împrejur. Vagonete încărcate numai pe jumătate ori zăcînd într-o rînă. Toţi au plecat. Nimeni în toată cariera, nimeni pe tot cîmpul de dincolo de zonă. Sub vălul cenuşiu - satul în sacralitatea lui, cocoşii toţi s-au pitit şi ei prin cotloane ferite de ploaie.
Ne luăm lopeţile, ca să nu ni se fure - sunt înregistrate pe numele noastre - şi, tîrîndu-le după noi ca pe nişte roabe grele, mergem, ocolind atelierul Matroninei, pînă la şopronul unde, împrejurul cuptoarelor Hoffmann în care se ard cărămizile, şerpuiesc nişte galerii părăsite. E curent aici şi e frig, dar nu plouă. Ne aşezăm în colb sub o arcadă de cărămidă şi stăm acolo.
Nu departe de noi se înalţă o grămadă mare de cărbune. Doi zeki scormonesc în ea, caută ceva cu înfrigurare. Cînd găsesc, încearcă acel ceva cu dinţii, apoi îl vîră într-o traistă. Apoi se aşază şi mănîncă din bucata aceea neagră-cenuşie.
— Ce mîncaţi, băieţi?
— Argilă de mare. Nu e interzisă de medici. Bine nu-ţi face, da' nici rău. Molfăi un chil pe zi, ca adaos la raţie şi, chipurile, te-ai ghiftuit. Căutaţi şi voi. E cîtă vrei prin cărbune...
Nici pînă seara, cariera nu îndeplineşte norma. Matronina porunceşte să fim ţinuţi acolo şi peste noapte. Dar uite că becurile se sting pretutindeni, e o pană de curent, zona rămîne fără lumină şi suntem convocaţi cu toţii la postul de gardă. Ni se ordonă să ne ţinem de mîini şi, cu escortă întărită, în lătrat de cîini şi de înjurături, suntem conduşi în zona de locuit. E beznă în jur. Înaintăm fără să vedem unde-i apă, unde uscat, fleşcăind prin noroi, poticnindu-ne şi trăgîndu-ne unul pe altul.
Şi în zona de locuit e întuneric, se zăreşte doar gura sobei pentru „gătit individual", răspîndind o roşiatică lumină de iad. Şi la cantină - două lămpi cu gaz lîngă ghişee: nu poţi reciti lozinca, nu poţi vedea în strachină porţia dublă de zămîrcă de urzici: o leorpăi pe pipăite.

Şi mîine va fi la fel, şi în fiecare zi de-acum încolo: şase vagonete de argilă roşcată, trei polonice de zeamă-nnegurată. Slăbiserăm noi şi în închisoare, dar aici ne sfrijim văzînd cu ochii. În capete parcă tot timpul ne țiuie ceva. Curînd ne va cuprinde acea plăcută stare de sfîrşeală, în care e mai uşor să cedezi decît să lupți.
În barăci - beznă s-o tai cu cuțitul. Ne lungim în hainele ude pe scîndurile goale şi ni se pare că dacă nu ne dezbrăcăm defel o să ne fie mai cald, ca sub o compresă.
Ochii larg deschişi spre plafonul negru, spre cerul negru.
O, Doamne, Dumnezeule! Sub ploaia de obuze şi bombe, te-am rugat să mă scapi cu viață. Acum te rog să mă mîntui cu moarte...

Capitolul 7

VIAȚA DE ZI CU ZI A BĂŞTINAŞILOR

A POVESTI despre viața exterioară monotonă a băştinaşilor Arhipelagului pare cît se poate de lesne şi de la îndemîna oricui. Dar şi cît se poate de dificil, totodată. Ca în toate cazurile de acest gen, povestirea trebuie să cuprindă viața cotidiană începînd dintr-o dimineață şi pînă în dimineața următoare, dintr-o iarnă şi pînă în iarna următoare, de la naştere (sosirea în primul lagăr) şi pînă la moarte (moarte). Şi trebuie vorbit despre toate-toate insulele şi insulițele deodată.

Fireşte, nimeni nu poate îmbrățişa o asemenea materie; de fapt, şi de parcurs tomuri întregi cred că ar fi plicticos.

Viața băştinaşilor înseamnă muncă, muncă, muncă; frig, foame şi vicleşug. Munca asta se desfăşoară, pentru cei ce n-au izbutit să dea din coate şi să se aciuiască în vreun locşor călduț, la muncile comune, cele care înalță din pămînt socialismul, iar pe noi ne vîră în pămînt.

Genurile de munci comune nu pot fi enumerate, ți-ai toci limba turuindule pînă la capăt. Să împingi roaba („maşina OSO, hurducată - două mînere şi o roată"(1)). Să cari tărgi. Să descarci cărămizi cu mîinile goale (primul strat de piele se desprinde de pe degete ca luat de vînt). Să cari cărămizi în spinare cu „capra" (un soi de coş prins pe spate cu băieri). Să spargi în cariere blocuri de piatră şi cărbune, să extragi argilă şi nisip. Să sfărîmi cu tîrnăcopul şase metri cubi de rocă auriferă şi să-i cari la rampa de spălare. Să scurmi pur şi simplu pămîntul (sol silicos, iarna: pe şantierul de construcție al drumului Taişet-Abakan, la 40 de grade sub zero, să disloci cu tîrnăcopul şi lopata 4 metri cubi). Să tai la cărbune sub pămînt. Să extragi, tot din subteran, minereu de plumb sau de cupru. Mai poți şi macină minereu de cupru (gust dulceag în gură, nasul îți curge tot timpul). Poți impregna cu creozot traverse (şi propriul corp, din cap pînă-n picioare). Poți să sapi tuneluri pentru căi ferate. Să împrăştii pietriş pe drumuri. Poți să scoți, cufundat pînă la brîu în mocirlă, turbă din mlaştini. Poți topi minereu. Poți turna metal. Poți cosi iarba de pe movile în lunci inundate (cu picioarele pînă aproape de genunchi în apă). Poți să fii grăjdar ori căruțaş (şi să-ți pui şi ție, din traista calului, puțin ovăz în gamelă, că, de, calul e al statului, un sac cu iarbă, se descurcă el, de fapt n-are decît să şi crape). Îndeobşte, în „gospodăriile agricole" poți face toate muncile țărăneşti (şi nici că există loc mai bun ca ăsta: pămîntului tot îi mai smulgi ceva şi pentru tine).

Dar mama tuturor muncilor e pădurea noastră rusă, cu trunchiuri într-adevăr de aur (căci pe seama lor se obține aur). Cea mai veche dintre muncile Arhipelagului e tăierea de pădure. Ea îi cheamă pe toți, încăpîndu-i pe toți, nu e interzisă nici măcar invalizilor (ciungii, în echipe de

cîte trei oameni, sunt trimişi să bătătorească zăpada înaltă de jumătate de metru). Omătul -pînă la piept. Tu - tăietor de pădure, întîi bătătoreşti omătul împrejurul trunchiului. ÎI dobori. Apoi, răzbătînd cu greu prin troiene, tai toate crengile, (pe care trebuie să le mai şi imobilizezi în zăpadă şi să ajungi cu toporul la ele). Apoi, tîrîndu-le prin aceeaşi zăpadă afinată, aduni ramurile în grămezi, ca să le arzi (or, ele abia dacă fumegă, nu ard). Tai trunchiurile cu ferăstrăul, la dimensiune, şi le steruieşti. Norma zilnică e de cinci steri de căciulă, iar pentru doi - zece steri. (La Burepolom era de şapte steri, numai că buştenii groşi mai trebuiau şi crăpaţi în două). Mîinile nu mai pot ridica toporul, picioarele, ţepene, refuză să te mai asculte.
În anii războiului (cu raţiile de pe vremea aceea) zekii spuneau că trei săptămîni la tăiat de pădure înseamnă împuşcare uscată.
Vei ajunge să urăşti pădurea, această podoabă a pămîntului, preamărită în versuri şi proză. O viaţă întreagă te vei cutremura de dezgust păşind pe sub coroana unui pin sau a unui mesteacăn. Decenii de-acum încolo, abia închizînd ochii, vei revedea buştenii de brad şi plop tremurător pe care i-ai tîrît în spinare sute de metri pînă la vagon, afundîndute în omăt, gata să cazi, dar agăţîndu-te şi nelăsîndu-i să-ţi alunece de pe umeri de teamă că n-ai să-i mai poţi urni din zăpada terciuită.
În Rusia prerevoluţionară, muncile de ocnă au fost reglementate, decenii de-a rîndul, printr-un Decret din 1869, adoptat pentru nepuşcăriaşi. La angajare se ţinea seama de forţa fizică a muncitorului şi de nivelul deprinderilor dobîndite (se mai poate crede aşa ceva astăzi?!). Ziua de muncă era stabilită la 7 ore (!) iarna şi 12,5 ore vara. La cumplita ocnă din Akatui (P. F. lakubovici, în anii 1890) sarcinile de lucru erau lesne de îndeplinit pentru toţi, în afară de el. Vara, ziua lor de muncă, inclusiv deplasarea, însuma 8 ore, din octombrie - 7 ore, iar iarna - numai 6. (Asta înaintea oricărei lupte pentru ziua de muncă de opt ore!). Cît despre ocna de la Omsk, unde a fost Dostoievski, acolo îndeobşte se ardea gazul, după cum cu uşurinţă poate constata oricare cititor. Se muncea după cum aveai chef, cu fasoane, ba stăpînirea îi mai şi îmbrăca pe ocnaşi în straie albe - scurtă şi pantaloni! Pas de mai zi ceva! La noi, în lagăre, aşa se şi spune cînd munca e floare la ureche sau nu mai ai nimic de făcut: „guler alb ne lipseşte". Iar ei aveau pînă şi scurte albe! După muncă, ocnaşii din „Casa morţilor" se preumblau îndelung prin curtea temniţei, aşadar, numai epuizaţi nu erau. De altfel, cenzura a început prin a refuza să dea drumul Amintirilor din Casa morţilor de teamă că viaţa uşoară înfăţişată de Dostoievski nu va mai descuraja delincvenţa. Şi Dostoievski a adăugat, pentru cenzură, pagini noi, în care arăta că viaţa la ocnă e totuşi grea! * La noi, doar oploşiţii se plimbau

*Pisma I. A. Gruzdeva k Gorkomu (Scrisorile lui LA. Gruzjdev către Gorki). Arhiv Gorkogo (Arhiva Gorki), voi. XI, Moscova, 1966, p. 157.

prin lagăr duminica, şi ei cu oarecare jenă. Pe marginea însemnărilor Mariei Volkonskaia(2), Şalamov notează că la Nercinsk, pentru decembrişti, norma zilnică de muncă era să extragă trei puduri de minereu de om (patruzeci şi opt de kilograme! - le ridici de jos printr-o mişcare!), în vreme ce norma lui Şalamov, pe Kolîma, era de opt sute de puduri. Şi mai scrie Şalamov că, uneori, ziua lor de muncă se prelungea, vara, pînă la 16 ore! Nu ştiu cum e cu cele şaisprezece ore, dar treisprezece pe zi au făcut mulți - la terasamentele executate de Karlag, ca şi la exploatările forestiere din Nord - şi e vorba de treisprezece ore efective, fără cei cinci kilometri de drum prin pădure dus şi întors. De fapt, face să vorbim de durata zilei de lucru? Norma bătea de departe orice durată şi, cînd o brigadă nu-şi îndeplinea norma, se schimba la timp numai escorta, zekii rămîneau în pădure pînă la miezul nopții, la lumina reflectoarelor, pentru ca abia în zori să revină în lagăr, să-şi înghită cina o dată cu micul dejun, după care - din nou în pădure.*

N-are cine povesti despre aceste lucruri: cei ce le-au trăit sunt morți cu toții.

Pentru a se încărca normele, demonstrîndu-se că puteau fi îndeplinite, se folosea şi procedeul următor: se consemna în acte că în zilele cu geruri de peste 50 de grade programul de producție fusese suspendat, dar în realitate deținuții erau scoşi la muncă, şi ceea ce se putea stoarce din ei în aceste zile se defalca pe celelalte, mărindu-se astfel procentajul de realizare a normelor. (Cei degerați într-o zi ca asta erau înregistrați de complezenta secție sanitară ca decedați din alte motive. Cît despre cei ce rămîneau în urmă pe drumul de întoarcere, incapabili să meargă mai departe ori tîrîndu-se în patru labe cu cîte un tendon rupt, aceştia erau împuşcați de escortă, pentru ca nu cumva să evadeze pînă s-ar fi reîntors să-i culeagă.)

Cum erau hrăniți deținuții pentru toate acestea? Se turna apă în cazan, se aruncau în ea, în cel mai bun caz, nişte cartofi sfrijiți şi necurățați, iar dacă nu - varză putredă, frunze de sfeclă, tot felul de resturi. Ba încă - măzăriche şi tărîțe, la astea nu se zgîrceau. (Iar în locurile unde apa însăşi era puțină, ca în lagpunktul Samarka de lîngă Karaganda, zekii primeau doar cîte un blid de zămîrcă pe zi şi cîte două căni de apă sărată şi tulbure.) Ceea ce e cît de cît comestibil se fură întotdeauna şi negreşit pentru autorități (v. cap. 9), pentru oploşiți şi borfaşi; bucătarii trăiesc cu frica-n sîn, căci numai prin docilitate îşi pot păstra postul.

Magazia de alimente eliberează şi o anumită cantitate de grăsimi, „sub-

*Cei care încarcă normele în industrie încă se mai pot autoamăgi că o fac în virtutea progreselor tehnologiei, dar cei ce măresc normele fizice sunt călăi între călăi: căci nu se poate crede, cu seriozitate, că în socialism omul a crescut în înălțime de două ori şi are muşchii de două ori mai groşi. Iată oamenii care ar trebui judecați! Şi trimişi să facă acele norme.

produse" de măcelărie (adică măruntaie, nu carne adevărată), mazăre, crupe, dar foarte puțin din toate acestea ajunge în craterul cazanului. Prin locurile mai retrase, se întîmpla chiar ca autoritățile să şterpelească sarea, pentru propriile murături (În 1940, la calea ferată Kotlas-Vorkuta, şi pîinea, şi fiertura erau nesărate.) Cu cît un aliment e mai rău, cu atît mai mare e cantitatea în care el ajunge la deținuți. Carnea cailor căzuți de epuizare pe altarul muncii ajungea cîteodată în blidele zekilor şi, cu toate că nu se putea mesteca, asemenea masă era socotită un adevărat ospăț. Ivan Dobreak îşi aminteşte: „Cît am stat în lagăr, mi-am îndesat pe gîtlej destulă carne de delfin, morsă, focă, focă-urs şi alte dihănii marine, (îl întrerup: carne de balenă noi am mîncat chiar şi la Moscova, la Bariera Kaluga.) Excrementele de animale nu-mi făceau greață. Răscoagele, lichenii, romanița erau, pentru mine, cele mai gustoase feluri de mîncare". (Cu astea, pesemne, îşi completa rația.)

E imposibil să hrăneşti, cu rațiile GULAG-ului, un om care lucrează treisprezece şi chiar numai zece ore în ger. Cu atît mai mult cînd magazia mai e şi prădată. Iată momentul cînd plonjează în cazanul cu apă clocotită satanicul făcăleț al lui Frenkel, care permite hrănirea unor deținuți pe seama altora. „Marmitele" sunt diferențiate: pentru cei care fac (fiecare lagăr are propriul său sistem de calcul), să zicem, mai puțin de 30% din normă - marmită de carceră: 300 de grame de pîine şi un blid de zămîrcă pe zi; de la 30% la 80% - marmită disciplinară: 400 de grame de pîine şi două blide de zămîrcă; de la 80% pînă la 100% - marmită de producție: 500-600 de grame de pîine şi trei blide de zămîrcă; urmează marmitele pentru fruntaşi, care sunt şi ele diferite: 700-800 de grame de pîine şi, în plus, un terci, două terciuri sau „premialul" - un fel de pogace de secară, neagră şi amară, cu mazăre.

Şi pentru toată această apăraie, care nu poate acoperi pierderile de energie ale organismului, oamenii îşi torturează muşchii muncind peste puterile lor, iar fruntaşii şi stahanoviştii dau ortul popii mai curînd decît refractarii. Bătrînii lup de lagăr ştiu bine acest lucru şi spun: „pentru-o lingură de terci, la muncă să nu te-ntreci!". Dacă ai norocul să rămîi pe prici ca „necorespunzător îmbrăcat", primeşti cele 600 de grame garantate. Odată echipat corespunzător sezonului (expresie celebră) şi scos pe traseu, poți să te deşeli dînd cu barosul şi, lucrînd pe sol înghețat, cu mai mult de trei sute de grame nu te alegi.

Dar nu-i la voia zekului să rămînă pe prici... Ba încă mai şi aleargă la apel, ca să nu rămînă ultimul, (în unele perioade, în unele lagăre, ultimul era împuşcat.)

Desigur, nu pretutindeni şi nu întotdeauna mîncarea era atît de proastă. Dar cifrele pe care le-am dat sunt tipice: e hrana care se distribuia la KrasLag în timpul războiului. Pe Vorkuta se dădea, tot în acele vremuri, rație de miner, probabil cea mai mare din GULAG (căci cărbunele extras aici încălzea eroica Moscovă): pentru 80% din normă în subteran şi

pentru 100% la suprafață - un kilogram şi trei sute de grame de pîine.
Dar înainte de revoluție? La cea mai înspăimîntătoare ocnă, fatala Akatui, pentru o zi nelucrată (petrecută „pe prici"), se dădeau două funturi şi jumătate de pîine (un kilogram!) şi 32 de zolotnice de carne - 133 de grame ! Pentru o zi de muncă - trei funturi de pîine şi 48 de zolotnice (200 de grame) de carne: nu e mai mult decît rația pe care o primeam noi pe front?
Pe vremea aceea, deținuții duceau ciubere întregi de fiertură şi caşă la cotețele pentru porcii gardienilor, cît despre terciul de hrişcă (! – niciodată văzut pe GULAG), P. Iakubovici îl găsea „indescriptibil de respingător la gust". Primejdia morții de inaniție nu-i pîndea nici pe ocnaşii lui Dostoievski. De unde aşa ceva, dacă prin curtea închisorii („în zonă") se preumblau gîşte, şi deținuții nu le suceau gîtul?* La ocnaşii lui Dostoievski pîinea stătea pe masă, la discreție, de Crăciun li se dădea cîte un funt de carne de vită, iar unt pentru caşă - din belşug. Pe Sahalin, deținuții care lucrau în mine şi „drumarii" primeau pe zi, în lunile cele mai dure ca regim de muncă: 4 funturi de pîine (un kilogram şi şase sute de grame!), 400 de grame de carne şi un sfert de kilogram de crupe! Şi conştiinciosul Cehov se apucă să cerceteze dacă aceste rații erau cu adevărat îndestulătoare sau - trecute prin brutării şi bucătării proaste - nu erau de ajuns? Dacă ar fi aruncat o privire în strachina unui muncitor din lagărele noastre, pesemne şi-ar fi dat duhul pe loc.
Ce fantezie ar fi putut prevedea, la începutul secolului, că „peste treizeci-patruzeci de ani", nu numai pe Sahalin, ci în întregul Arhipelag, oamenii se vor bucura de o pîine şi mai umedă, şi mai plină de impurități, şi mai necoaptă, frămîntată din dracu'-ştie ce şi că şapte sute de grame de asemenea pîine vor fi socotite o rație de invidiat, „pentru fruntaşi" ?
Nu, mai mult! Că în întreaga Rusie colhoznicii vor invidia şi această rație de puşcărie! „Noi nici atîta n-avem!..."
Chiar şi la minele țariste din Nercinsk se dădeau „prime pentru silință", indemnizații suplimentare pentru tot ce se lucra peste sarcinile (întotdeauna moderate) fixate de oficialități. În lagărele noastre, în cei mai mulți din ani de existență ai Arhipelagului, nu s-a plătit pentru muncă nici un ban, ori doar atît cît să-ți ajungă pentru săpun şi pastă de dinți. Numai în rarele lagăre şi în rarele perioade în care, din rațiuni oculte, se introducea autogestiunea (şi între a opta şi a patra parte din retribuția reală revenea deținutului), zekii şi-au putut cumpăra pîine, carne şi zahăr şi–o, minune! - pe masa de la cantină se putea întîmpla să rămînă o coajă de pîine care vreme de cinci minute n-a fost înşfăcată de nimeni.

*Raportate la starea de lucruri din multe lagăre grele, reproşurile pe care mi le-a făcut Şalamov sunt îndreptățite: „Şi ce-i cu acel motan al spitalului, care se tot preumblă prin cartea dumitale? Cum de încă n-a fost omorît şi mîncat?... Şi de ce Ivan Denisovici poartă asupra lui o lingură, cînd se ştie că tot ce se găteşte în lagăr se poate da de duşcă?"(3)

Cum sunt îmbrăcați şi cum sunt încălțați băştinaşii noştri?
Toate arhipelagurile sunt ca arhipelagurile: împrejur plescăie oceanul albastru, pe insule cresc cocotieri şi administrația nu cheltuie un ban pentru îmbrăcămintea băştinaşilor: ei umblă desculți şi aproape goi. Dar arhipelagul nostru blestemat nici nu poate fi imaginat sub un soare torid: e veşnic acoperit de zăpadă şi biciuit de viscole. Şi gloata celor zece-douăsprezece milioane de puşcăriaşi trebuie îmbrăcată şi încălțată.
Din fericire, născuți în afara Arhipelagului, ei nu ajung aici chiar despuiați. Pot fi lăsați să umble şi în ceea ce au pe ei - mai exact, în ceea ce îi lasă socialmente apropiații - nu însă fără a se ciupi o bucată, ca semn al apartenenței la Arhipelag, aşa cum se crestează urechea berbecului: mantalelor li se retează, strîmb, poalele, bonetelor tip Budionnîi li se face un cep în partea de sus, pentru aerisirea creştetelor. Numai că îmbrăcămintea adusă din exterior nu e veşnică, iar încălțămintea se face ferfeniță într-o săptămînă din pricina buturugilor şi cioturilor de pe Arhipelag. Şi băştinaşii trebuie îmbrăcați, cu toate că n-au cum plăti pentru asta.
Cîndva toate acestea vor apărea pe scenele şi ecranele Rusiei! Vestoane de o culoare, mîneci de alta. Ori vestoane atît de peticite, încît nu se mai poate distinge care a fost țesătura inițială. Ori vestoanele, cu zdrențele întinzîndu-se în vînt ca nişte limbi de foc. Ori cîte un petic pe pantaloni tăiat din ambalajul de pînză al cine ştie cărui pachet, pe care vreme îndelungată se mai poate citi un colț de adresă, scrisă cu creionul chimic.*
Iar în picioare - încercatele opinci ruseşti, numai că deținuții n-au pentru ele obiele ca lumea. Ori o bucată de anvelopă, prinsă de piciorul desculț cu sîrmă sau cablu electric. (Nevoia învață pe om...) Dacă din aceste bucăți de anvelopă, legate la capete cu sîrmă, se fac nişte încălțări în formă de lotcă, iată şi celebrele „CTZ-uri" (Uzinele de tractoare din Celeabinsk). Ori „pîslarii" cusuți din rămăşițele unor pufoaice vechi şi rupte, avînd în chip de tălpi un strat de pîslă şi unul de cauciuc.** Dimineața, la apel, ascultîndu-i pe deținuții care se plîng că le e frig, şeful OLP-ului le răspunde cu gulaghistă isteține:
— Am o gîscă acasă, care umblă toată iarna desculță şi nu se plînge; e drept că picioarele i-s roşii. Or, văd că voi toți aveți opinci.
Pe ecrane vor apărea şi chipurile cenuşiu-bronzate ale zekilor. Ochi lăcrămoşi, cu pleoapele înroşite. Buze livide şi crăpate, tivite cu spuzituri. Bărbi sure, nerase. În plină iarnă - chipie avînd ataşate apărătoare pen-

*La Akatui, deținuților li se dădeau şube.
**Nici Dostoievski, nici Cehov, nici P. Iakubovici nu ne spun ce purtau în picioare deținuții la vremea lor. Oricum, se vede că erau încălțați, altminteri autorii citați ar fi scris despre asta.

tru urechi, cusute cu aţă.
Vă recunosc: sunteţi voi, locuitorii Arhipelagului meu!
Dar oricît ar fi de lungă ziua de muncă, într-un tîrziu deţinuţii se reîntorc, totuşi, în baracă.
Baracă? Uneori un bordei săpat în pămînt. Iar în Nord - cel mai adesea un cort, e drept, acoperit cu pămînt şi căptuşit, de bine de rău, cu scînduri. Nu arareori, în loc de lumină electrică - lămpi cu gaz, dar şi opaiţe, dar şi feştile de vată îmbibate cu untură de peşte. (La Ust-Vîm nu s-a văzut gaz lampant vreme de doi ani. Chiar baraca Direcţiei era iluminată cu ulei de la magazia de alimente.) E trista lumină în care vom arunca o privire asupra acestei lumi de pierzanie.
Priciuri pe două etaje; priciuri pe trei etaje; semn de lux - vagonki. Scînduri cel mai adesea goale, fără nimic pe ele. În unele tabere de muncă se fură atît de temeinic (lucrurile furate fiind valorificate apoi prin intermediul civililor), încît nici de la magazie nu se mai dă nimic, nici din bulendrele personale nu se lasă nimic în baracă: deţinuţii îşi duc cu ei la lucru şi gamelele, şi cănile de tablă (şi chiar rucsacurile, cu ele în spinare sapă apoi pămîntul), cei care au pături şi le petrec peste grumaz (un cadru de film!), ori le lasă la vreun oploşit cunoscut, într-o baracă păzită. Ziua, baraca e atît de pustie, încît ai zice că e nelocuită. Peste noapte, ar trebui să-ţi dai hainele de lucru umede la uscătorie (şi uscătorie există), dar ai rămîne dezbrăcat şi ai îngheţa pe scîndurile goale. Aşa că îţi usuci straiele pe tine. Noaptea, din pricina gerului, căciula ţi se lipeşte de peretele barăcii, iar femeilor - părul. Chiar şi opincile oamenii şi le pitesc sub cap, ca să nu li se fure din picioare (Burepolom, în anii războiului), în mijlocul barăcii, un butoi de benzină transformat în godin, care, dacă e încins, e bine, căci atunci mirosul obielelor aburinde inundă toată baraca, dacă nu - lemnele ude nu ard în el. Unele barăci sunt năpădite de insecte în asemenea hal, încît patru zile de dezinsecţie cu sulf nu au nici un efect, iar vara, dacă zekii ies să doarmă în zonă, pe pămînt, ploşniţele se tîrăsc după ei, găsindu-i şi acolo. Iar păduchii sunt nimiciţi prin fierberea lenjeriei în marmitele pentru mîncare.
Toate acestea au devenit posibile doar într-un stat socialist din secolul al XX-lea. Nu există termeni de comparaţie cu însemnările despre temniţe din secolul trecut. Autorii lor nu au descris asemenea lucruri.
Ar mai fi de povestit cum bucăţile de pîine pentru brigadă sunt aduse la cantină de către zekii cei mai zdraveni, înarmaţi cu ciomege, căci altminteri coşul ar fi înşfăcat şi răsturnat pe jos, după care ar urma iureşul asupra pîinii. Cum pachetele sunt smulse din mîini chiar la ieşirea din magazia pentru colete. Adăugaţi spaima permanentă că autorităţile vor suspenda ziua liberă (ce să mai vorbim de anii războiului, dacă la „sovhozul Uhta" fuseseră suprimate cu un an înainte, iar în Karlag nu s-au pomenit zile de odihnă în întreaga perioadă 1937-1945). Şi peste toate

acestea - veşnica nestatornicie a vieții de lagăr, frisonul schimbărilor: ba zvonuri despre etapare, ba etaparea însăşi (ocna lui Dostoievski nu cunoştea etapările, oamenii făceau cîte zece şi cîte douăzeci de ani în acelaşi penitenciar, ceea ce e cu totul altă viață); ba cine ştie ce obscur şi neaşteptat mixaj de „contingente"; ba deplasări forțate „în interesul producției"; ba trecerea prin diferite comisii; ba inventare, ba percheziții-surpriză în timpul nopții, cu dezbrăcare la piele şi scotocirea tuturor amărîtelor de bulendre personale; plus perchezițiile „la sînge" în preajma zilelor de 1 mai şi 7 noiembrie (în ocnele din secolul trecut, nu se pomenea aşa ceva de Crăciun şi de Paşte). Şi, de trei ori pe lună, ritualul devastator al băilor. (Ca să nu repet un lucru cunoscut, n-am să-l descriu aici: există un consistent studiu a lui Şalamov, există relatarea lui Dombrovski.)

Şi apoi permanenta şi cleioasa indistincție (pentru un intelectual chinuitoare), sentimentul că nu ai personalitate, că eşti doar un membru al brigăzii, că eşti silit tot anul şi de-a lungul întregii condamnări să faci nu ceea ce ai hotărît tu însuți, ci ceea ce impun interesele acelei brigăzi.

Şi luați seamă că tot ceea ce s-a spus se referă la un lagăr staționar, existent nu de un an, doi. Or, cîndva, cineva (cine alții, dacă nu nefericiții noştri frați de suferință) a trebuit să amenajeze aceste lagăre: să intre în pădurea înghețată şi înzăpezită, să întindă sîrma ghimpată din arbore în arbore. Iar cine va fi supraviețuit pînă la primele bараci - să le vadă atribuite gardienilor. În noiembrie 1941, în apropierea gării Reşotî s-a deschis primul OLP al Kraslag-ului (zece ani mai tîrziu vor fi şaptesprezece). Au fost aduşi aici 250 de combatanți, scoşi din armată pentru fortificarea ei morală. Oamenii au doborît copaci, au înălțat izbe din bîrne, dar de acoperit n-au avut cu ce le acoperi, aşa că au trăit sub cerul liber, încălzindu-se la sobe de tuci. Pîinea li se aducea înghețată: o spărgeau cu toporul, o împărțeau în grămăjoare şi o mîncau despicată, fărîmițată, strivită. Mai primeau şi nişte salmonid sărat din belşug. Simțeau cum gura le lua foc şi-şi potoleau arsura din gîtleje cu zăpadă.

(Cînd pomeniți eroii războiului de apărare, nu-i uitați nici pe aceştia...)

Aceasta e viața de zi cu zi a Arhipelagului meu.

***

Filosofii, psihologii, medicii şi scriitorii ar putea întreprinde în lagărele noastre o analiză mai amănunțită şi mai complexă ca oriunde a procesului aparte de obturare a orizontului intelectual şi spiritual al ființei umane, de reducere a omului la condiția de animal, ca şi a modalităților de a-l sili pe om să moară cu zile. Numai că psihologilor ajunşi în lagăr nu le ardea de observații ştiințifice: erau aspirați ei înşişi de acelaşi vîrtej care preface personalitatea umană în scîrnă şi scrum.

Ortodocşii de partid care au supraviețuit lagărelor îmi trimit acum obiecții elevate: cît de meschin simt şi gîndesc personajele în O zi din viața

lui Ivan Denisovicil Unde sunt dureroasele lor reflecţii despre mersul istoriei? (Între altele, acolo pot fi găsite şi de acestea). Mereu raţia de pîine şi fiertura; or, există suplicii mult mai cumplite decît foamea!
Ah, într-adevăr? Ah, există suplicii mult mai cumplite (supliciile gîndirii ortodoxe)? Oploşiţi pe la secţiile sanitare şi pe la magazii, n-aţi ştiut ce e foamea, domnilor bungînditori(4) ortodocşi!
Sunt secole de cînd s-a descoperit că Foamea guvernează lumea. (Şi tocmai pe Foame, pe ipoteza că flămînzii se vor răscula inevitabil împotriva celor sătui e construită, de altfel, întreaga voastră Teorie de Avangardă. Şi nici măcar nu-i adevărat: se răzvrătesc doar cei pe jumătate înfometaţi; celor cu adevărat flămînzi nu le arde de răscoală.) Orice flămînd, cu excepţia cazului cînd s-a hotărît să moară de bunăvoie, e guvernat de Foame. Foamea care-l sileşte pe omul cinstit să întindă mîna ca să fure („foamea-i soră cu timarul"). Foamea care-l face pe omul cel mai dezinteresat să se uite cu pizmă în blidul altuia, să măsoare, cu durere în priviri, raţia de pîine a vecinului. Foamea care-ţi întunecă mintea şi nu-ţi îngăduie să-ţi abaţi gîndul, să cugeti la nimic altceva, să vorbeşti despre nimic altceva, decît despre mîncare, mîncare, mîncare. Foamea de care nu poţi scăpa nici în somn: în vis - vezi mîncare; în insomnie - vezi mîncare. Şi curînd nu mai rămîne decît insomnia. Foamea la capătul căreia, cînd e îndelungată, nici nu te mai poţi sătura: omul se transformă într-o ţeavă cu sens unic şi alimentele ies din el exact sub forma în care au fost înghiţite.
Aşa cum nimic din ceea ce adăposteşte viaţă nu poate exista fără a-şi expurga reziduurile, nici Arhipelagul nu şi-ar fi putut perpetua viermuiala fără a depune la fund principalul lui deşeu - mierlitorii. Şi tot ce a construit Arhipelagul e stors din muşchii mierlitorilor (înainte ca ei să fi devenit mierlitori).
Şi asemenea imagini trebuie să mai vadă lumina ecranului rus: cum mierlitorii, urmărindu-şi cu priviri geloase concurenţii, fac de strajă lîngă cerdacul bucătăriei aşteptînd momentul cînd resturile vor fi duse la groapa cu lături. Cum se năpustesc şi se bat între ei pentru un cap de peşte, un os, o coajă de legumă. Şi cum un mierlitor moare ucis în această încăierare. Şi cum apoi ei spală, fierb şi mănîncă acele gunoaie. (Iar dacă sunt mai curioşi, camera-manii pot continua filmările şi arăta cum, în 1947, la Dolinka, ţărăncile basarabene, proaspăt aduse din libertate, se aruncau mînate de aceeaşi rîvnă asupra lăturilor deja inspectate de mierlitori.) Ecranul va arăta cum sub păturile staţionarului zac nişte oase încă unite prin articulaţii murind aproape în nemişcare, şi cum leşurile sunt duse apoi să fie îngropate. Îndeobşte, cît de simplu moare omul: vorbea şi a amuţit, mergea pe drum şi deodată s-a prăbuşit. „Fuse şi se duse". Cum (în lagpunktele Unja sau Nukşa) un dispecer socialmente apropiat şi spurcat la gură trage de picioare un deţinut de pe prici, ca să-l oblige să iasă la apel, şi cum acela e deja mort.

Capul i se izbeşte de podea: „Ai mierlit-o, tîrîtură!". Şi-l mai împunge o dată, plin de veselie, cu vîrful bocancului, (În aceste lagpunkte nu exista, în timpul războiului, nici un fel de personal sanitar, nici măcar un infirmier, în consecință nu existau nici bolnavi, iar cei care se prefăceau că sunt suferinzi erau duşi în pădure de subțiori de către colegi, care mai luau cu ei cîte o scîndură şi nişte funie, ca să-i poată aduce mai uşor îndărăt pe cei care încă n-ar fi murit în pădure. Bolnavul era aşezat lîngă un foc şi toți - deținuți şi escortă - erau interesați ca el să dea ortul popii cît mai repede.)
Ceea ce nu va capta ecranul ne va fi descris de înceata şi atenta proză; ea va distinge aceste nuanțe ale drumului spre moarte numite ba scorbut, ba pelagră, ba edem hipoalbuminic, ba distrofie alimentară. Dacă după muşcătură pe pîine rămîne sînge, e scorbut. Încep să cadă dinții, să putrezească gingiile, pe picioare apar ulcerații, țesuturile se desprind bucăți-bucăți. Omul începe să duhnească a cadavru, picioarele îl lasă din pricina tumefacțiilor. Asemenea indivizi nu sunt primiți în staționar şi se tîrăsc în patru labe prin zonă. Dacă omului i se înnegreşte chipul ca după o expunere îndelungată la soare, dacă pielea de pe față i se coje şte şi îl chinuie diareea, e pelagră. Trebuie găsit un mijloc de a opri diareea: unii iau miere, cîte trei linguri pe zi, alții spun că dacă mănînci scrumbie pe săturate hrana începe să se mențină în stomac. Dar de unde scrumbie? Omul slăbeşte, slăbeşte, şi cu atît mai repede, cu cît e mai bine făcut. Iată-l deja atît de nevolnic, încît nu se mai poate aburca la al doilea etaj al priciului, nu poate trece peste un buştean întîlnit în cale: trebuie să-şi ridice fiecare picior cu ambele mîini ori să se tîrască peste buşteanul acela în patru labe. Diareea smulge din om şi puterea, şi orice interes pentru cei din jur, pentru viață, pentru sine însuşi.
Bolnavul surzeşte, se abrutizează, îşi pierde capacitatea de a plînge, chiar cînd e tîrît pe zăpadă în urma unei sănii. Moartea nu-l mai înspăimîntă, îl cuprinde o stare de abandon euforic. A depăşit toate frontierele, a uitat numele soției şi numele copiilor, propriul lui nume.
Uneori corpul celui ce moare de foame e năpădit de umflături negre-albăstrii, cu vîrfuri purulente. Ele îi acoperă chipul, mîinile, picioarele, trunchiul, chiar şi scrotul. Nici nu le poți atinge, atît sunt de dureroase. Cînd se coc, se sparg şi din ele se prelinge un gînj de puroi, ca un vierme. Omul putrezeşte de viu.
Dacă pe chipul vecinului tău de prici se plimbă, nedumeriți, păduchi negri care, în mod normal, viețuiesc la rădăcina părului, e semn sigur de moarte.
Ptiu, ce naturalism! La ce bun să mai povesteşti asemenea lucruri?
În general - ne spun acum cei ce n-au trăit toate astea pe pielea lor, cei ce îi executau pe alții ori se spălau pe mîini, ori se făceau că plouă - de ce să ne amintim de toate astea? De ce să zgîndărim vechile răni? (Rănile lor!!)

La această întrebare i-a răspuns încă Lev Tolstoi lui Biriukov(5) (Convorbiri cu Tolstoi): „Cum adică, de ce să vorbim? Dacă am avut o boală grea, de care m-am tratat, vindecîndu-mă definitiv, voi vorbi întotdeauna cu bucurie despre acest lucru. Într-un singur caz n-am să pomenesc de ea: dacă sunt la fel de bolnav, ba chiar mai rău, şi vreau să mă înşel pe mine însumi. Cînd ne amintim trecutul şi-l privim în faţă, violenţa săvîrşită astăzi se dezvăluie şi ea."
Vreau să închei aceste pagini despre mierlitori cu povestirea lui N.K. G. despre inginerul Lev Nikolaevici (prenumele e sigur în onoarea lui Tolstoi!) E., un teoretician al chestiunii, care găsea în această formă de existenţă cea mai comodă modalitate de a-şi păstra viaţa.
Iată cu ce se ocupă inginerul E. Într-un colţ mai retras al zonei, într-o duminică toridă: o făptură humanoidă stă aşezată într-o mică vîlcea, pe marginea unei gropi în care, peste turbă, bălteşte o apă brună. Împrejurul gropii sunt împrăştiate capete de scrumbii, oase de peşte, zgîrciuri, coji de pîine, cocoloaşe de terci, coji de cartofi ude şi alte resturi cărora cu greu le-ai putea găsi un nume. Pe o bucată de tablă arde un foc nu prea mare, deasupra căruia atîrnă o gamelă soldăţească înnegrită de fum, cu o zeamă înăuntru. Masa pare a fi gata! Cu o lingură de lemn, mierlitorul începe să mănînce poşirca neagră din gamelă, acompaniind fiecare sorbitură ba cu o coajă de cartof, ba cu un zgîrci, ba cu un cap de scrumbie. Mestecă îndelung, cu voită grijă (nenorocirea tuturor mierlitorilor e că înghit în grabă, pe nemestecate). Nasul i se distinge cu greu printre smocurile de păr sur ce i-au năpădit obrajii, bărbia, ceafa. Nasul şi fruntea, cu aspect de ceară brună, îi sunt pe alocuri cojite. Ochii îi lăcrimează şi clipesc aproape fără încetare.
Simţind că se apropie cineva, mierlitorul adună repede tot ce n-a izbutit încă să mănînce, strînge gamela la piept, se lipeşte de pămînt şi se face rotocol, ca un arici. Acum poţi să-l loveşti, să-l împingi cu piciorul, el va rămîne lipit de pămînt, nu se va mişca şi nu va lăsa gamela din mîini.
N.K. G. îi vorbeşte prietenos şi ariciul se desface puţin, îşi dă seama că nu va fi bătut şi nici nu i se va lua gamela. Intră în vorbă. Sunt amîndoi ingineri (N.K. G. geolog, E. - chimist) şi iată-l pe E. expunîndu-i lui N.K. G. credinţa lui. Operînd cu formulele încă neuitate ale compuşilor chimici, el demonstrează că toate substanţele nutritive necesare corpului pot fi obţinute şi din resturi, atîta doar că trebuie să-ţi înfrîngi greaţa şi să-ţi concentrezi toate eforturile pentru a le extrage.
În pofida arşiţei, E. poartă cîteva rînduri de haine, toate răpănoase. (Şi pentru asta există un temei: E. a stabilit experimental că în hainele foarte murdare păduchii şi ploşniţele nu se mai cuibăresc, de parcă le-ar fi scîrbă. De aceea una din rufele pe care le poartă pe dedesubt e făcută chiar dintr-o cîrpă de şters luată dintr-un atelier.)
Iată ţinuta lui: o şapcă militară cu aspect de coif, din cele care se purtau

în armata lui Budionnîi, cu un muc negru de lumînare în loc de vîrf şi acoperită cu pete roşcate. De urechile ca de elefant, soioase, ale şepcii s-au lipit ici fire de fîn, colo smocuri de cîlți. Din hainele de deasupra, la spate şi în părți, atîrnă, ca nişte limbi, trențe rupte. Petice, nenumărate petice. Un strat de gudron pe o coastă. Vatelina desprinsă din căptuşeală atîrnă în ciucuri din poala pufoaicei. Ambele mîneci sunt sfîşiate pînă la cot şi cînd mierlitorul îşi ridică brațele, pare un liliac cu aripile desfăcute. În picioare poartă opinci în formă de lotcă, încleiate din bucăți de anvelope roşii.

De ce e îmbrăcat atît de călduros? În primul rînd, vara e scurtă şi iarna lungă. Toate astea trebuie păstrate pentru cînd va veni frigul, şi unde să le păstrezi dacă nu chiar pe tine? În al doilea rînd, lucru esențial, E. îşi creează astfel la suprafața corpului straturi moi, perne de aer, ca să nu simtă durerea loviturilor. A fost bătut şi cu picioarele, şi cu bîta, dar nu are vînătăi. E singurul lui mijloc de apărare. Trebuie numai să apuci întotdeauna să sesizezi la timp cine vrea să te lovească, să te trînteşti la pămînt, să-ți strîngi genunchii peste burtă, protejînd-o, să-ți apleci capul în piept şi să-l aperi cu mînecile bine căptuşite. Atunci toate loviturile ating locuri elastice. Şi ca bătaia să nu dureze prea mult, trebuie să-i dai repede agresorului simțămîntul victoriei: drept care E. s-a învățat să guițe fără istov, ca un porc înjunghiat, încă de la prima lovitură, deşi nu simte nici un fel de durere. (În lagăr, oamenilor le place foarte mult să-i bată pe cei slabi, şi nu numai dispecerilor şi brigadierilor, ci şi zekilor de rînd, care fac acest lucru ca să nu se simtă cu totul nevolnici. Ce putem face, dacă oamenii nu capătă încredere în forțele lor, decît comițînd violențe?)

Şi E. consideră că a descoperit un mod de viață întru totul suportabil şi rațional, care, între altele, nici nu-l obligă să-şi păteze conştiința. El nu face rău nimănui.

Speră să supraviețuiască pînă cînd îşi va fi ispăşit condamnarea.

Interviul cu mierlitorul a luat sfîrşit.

Veteranul kolîmcean Thomas Sgovio (italian din Buffalo) remarcă: „Mierlitori deveneau cel mai adesea intelectualii; toți mierlitorii pe care i-am cunoscut făceau parte din intelighenție. N-am văzut niciodată devenind mierlitor un simplu țăran rus."

Se prea poate să fie o observație corectă. Țăranul ştie una şi bună: munca. Ea îl salvează, ea îl omoară. Or, intelectualul nu are, uneori, altă cale de scăpare decît să devină mierlitor şi chiar un virtuoz teoretician în materie, aidoma lui E.

***

În ilustra noastră patrie, cărțile cele mai importante şi mai curajoase nu ajung să fie citite de către contemporani şi să-şi exercite la timp înrîurirea dorită asupra felului de a gîndi al oamenilor (unele pentru că sunt interzise, prigonite, necunoscute, altele pentru că cititorilor instruiți li se

inoculează anticipat o aversiune față de ele). Şi dacă scriu această carte, o fac numai din conştiința unei datorii - pentru că în mîinile mele s-au acumulat prea multe relatări şi amintiri, pe care nu le pot lăsa să se piardă. Nu sper să o văd cu propriii mei ochi tipărită pe undeva; nu trag prea mare nădejde că va fi citită de cei care au izbutit să-şi extragă scheletele din Arhipelag; nu cred defel că ea va apuca să explice adevărul istoriei noastre într-un moment cînd încă se va mai putea drege ceva. Chiar în toiul muncii asupra acestei cărți, am avut parte de cea mai teribilă zguduire din viața mea: dragonul s-a arătat pentru o clipa, trecîndu-şi limba roşie şi zgrunțuroasă peste romanul pe care îl scrisesem(6), peste alte cîteva lucruri mai vechi şi retrăgîndu-se apoi, pentru o vreme, după perdea. Dar eu îi aud răsuflarea şi ştiu că are colții ațintiți către gîtlejul meu, numai că încă nu s-au împlinit toate soroacele. Şi, cu sufletul răvăşit, mă căznesc să închei acest studiu, pentru ca măcar el să scape de colții dragonului. În zilele cînd Şolohov, care a încetat de mult să mai fie un scriitor, părăsea țara scriitorilor martirizați şi arestați pentru a merge să-şi primească premiul Nobel, eu căutam un adăpost în care să scap de copoi, cîştigînd, pentru pana mea clandestină şi gîfîită, timp ca să termin această carte.

Dar uite că m-am lansat într-o divagație: de fapt, voiam să spun că la noi cărțile cele mai bune rămîn necunoscute contemporanilor şi că poate îmi pierd timpul repetînd pe cineva; poate că pe undeva există lucrarea tăinuită a altui autor care, dacă aş cunoaşte-o, mi-ar permite să o scurtez pe a mea. Dar în şapte ani de libertate clorotică şi debilă, cîte ceva a ieşit, totuşi, la iveală; capul unui înotător a zărit pe mare, în aurora zorilor, un alt cap, scoțînd un strigăt răguşit. Aşa am aflat de cele şaizeci de povestiri din lagăr ale lui Şalamov şi de studiul lui despre borfaşi.

Vreau sa declar aici că, în afara unor elemente particulare, între noi nu au apărut niciodată interpretări diferite în prezentarea Arhipelagului. În ansamblu, aprecierile noastre despre toate aspectele vieții de aici coincid. Experiența de lagăr a lui Şalamov a fost mai îndelungată şi mai dură decît a mea şi recunosc aici cu respect că nu mie, ci tocmai lui i-a fost dat să cunoască acele abisuri ale abrutizării şi deznădejdii, spre care ne împingea întreaga viață de lagăr.

Acest lucru nu-mi interzice, însă, să-l contrazic în punctele care ne separă. Unul dintre aceste puncte e secția sanitară. Despre toate realitățile lagărului Şalamov vorbeşte cu ură şi venin (şi are dreptate!), numai pentru secția sanitară face, invariabil, o excepție vădit părtinitoare. El întreține, dacă nu chiar o creează, legenda rolului binefăcător al secției sanitare. El susține că, în vreme ce totul în lagăr este împotriva deținutului, medicul, şi numai medicul, îl poate ajuta.

Dar a putea ajuta încă nu înseamnă a ajuta. De ajutat te poate ajuta, dacă vrea, şi şeful de şantier, şi normatorul, şi contabilul, şi magazione-

rul, şi bucătarul, şi plantonul, şi dispecerul, dar mulți sunt cei care chiar o fac?
Poate că pînă în 1932, cînd personalul sanitar din lagăre era încă subordonat Comisariatului Poporului pentru Ocrotirea Sănătății, medicii puteau fi medici. Dar în 1932 ei au trecut cu toții sub pulpana GULAG-ului şi scopul lor a devenit acela de a sprijini opresiunea şi de juca rolul de gropari. Din acest moment - nu vorbesc aici de cazurile fericite ale unor medici cu suflet mare - cine ar fi menținut această secție pe Arhipelag, dacă ea nu ar fi concurat la atingerea țelului comun?
Cînd comandantul şi un brigadier ciomăgesc un mierlitor pentru că refuză să iasă la lucru, şi-l aranjează atît de bine, încît îşi linge rănile ca un cîine şi zace două zile şi două nopți în nesimțire la carceră (Babici), iar apoi vreme de două luni nu se poate ridica de pe prici, nu secția sanitară (OLP-ul, lagărele Djida) este cea care refuză să dreseze un proces-verbal atestînd că bolnavul a fost victima unei molestări, iar apoi refuză şi să-l trateze?
Şi cine, dacă nu secția sanitară, contrasemnează fiecare ordin de izolare la carceră? (De altfel, să nu uităm că stăpînirea nu prea are nevoie de acest aviz medical. Într-un lagăr din apropiere de Indighirka, era angajat pe post de cataplasmă (felcer - şi cuvîntul folosit în lagăr nu e întîmplător) un civil pe nume S.A. Cebotariov. El nu semna nici un ordin de izolare la carceră emis de şeful OLP-ului, întrucît considera că într-o asemenea carceră nu puteau fi ținuți nici măcar cîinii, necum oamenii: soba îl încălzea doar pe gardianul din coridor. Ei şi? Se lipseau fără păs de semnătura lui.)
Cînd, din vina şefului de şantier sau a maistrului, lipsa mănuşilor de protecție provoacă un accident mortal, cine dacă nu asistentul medical şi secția sanitară semnează un proces-verbal cum că zekul a murit de infarct? (Ceea ce înseamnă că totul poate rămîne aşa cum e şi că mîine n-au decît să moară alții. Altminteri, de mîine pe asistent îl paşte abatajul. Ba poate că şi pe medic.)
La comisiile trimestriale - aceste comedii în cadrul cărora se face, chipurile, examenul medical al întregii populații din lagăr şi se dau calificative pentru TFT, SFT, LFT, IFT (muncă fizică grea, mijlocie, uşoară, individuală) - mulți sunt medicii cu inimă bună care-i fac obiecții hainului şef al secției sanitare, şef care-şi menține postul numai pentru că furnizează coloane de zeki pentru munca grea?
Dar poate că secția sanitară s-a arătat milostivă măcar față de cei care şi-au sacrificat o parte din propriul corp ca să salveze restul? Toți cunosc legea, ea nu se aplică doar într-un lagpunkt oarecare: deținuților care au recurs la autoamputări, automutilări sau aşa-numiților ajustări(7) nu li se acordă nici un fel de asistență medicală! Ordinul este al administrației, dar cine sunt cei care nu acordă? Medicii... O capsulă fulminantă te-a lăsat fără patru degete, fugi la spital - nu capeți nici

măcar o faşă: n-ai decît să crapi, jigodie! Încă de la Volgokanal, pe vremea entuziasmului întrecerilor generale, au început, brusc şi inexplicabil (?) să se înmulţească ajustării. Explicaţia a fost găsită instantaneu: uneltirile duşmanului de clasă. Şi cum - să-i mai şi tratezi? (Desigur, totul depinde de isteţimea celui ce se pretează la aşa ceva: poţi să te aranjezi singur în aşa fel, încît nimeni să nu te poată dovedi. Hans Bernstein şi-a opărit abil mîna printr-o cîrpă, salvîndu-şi astfel viaţa. Un altul îşi lasă, abil, mîna să-i degere fără mănuşă ori urinează în pîslar şi iese în ger. Dar nu poţi calcula totul: te alegi cu o cangrenă şi s-a terminat cu tine. Uneori devii ajustor fără voie: plăgile persistente pe care Babici le avea din pricina scorbutului au fost luate drept simptome de sifilis, analiza sîngelui nu s-a putut face pentru că nu era unde, iar el însuşi a minţit bucuros că şi el, şi toate neamurile lui suferiseră de frenţie. A fost trecut în zona celor cu boli venerice, cîştigînd astfel timp în cursa cu moartea.)
Ori: s-a văzut o zi de la Dumnezeu în care secţia sanitară să le dea scutire tuturor celor care erau bolnavi? Nu obliga ea zilnic un anumit număr de deţinuţi cît se poate de bolnavi să iasă din zonă? Eroul şi marele comic al poporului zek Piotr Kişkin nu reuşea să se facă internat în spital de către medicul Suleimanov pentru că diareea lui nu corespundea normelor în vigoare: obligatoriu din jumătate în jumătate de ceas şi obligatoriu cu sînge. Atunci, în vreme ce coloana era escortată spre locul de muncă, Kişkin s-a pus în văzul tuturor, riscînd să se aleagă cu un glonte în ceafă. Dar escorta s-a dovedit mai milostivă decît medicul: a oprit o maşină care tocmai trecea şi l-a expediat pe Kişkin la spital. Mi se va obiecta, desigur, că secţia sanitară era silită să contingenteze strict grupa „C" - a bolnavilor spitalizaţi şi ambulatorii.* Explicaţii există în fiecare caz, dar în fiecare caz rămîne şi cruzimea, care nu poate fi anulată prin consideraţii de genul că, „în schimb, altora", în acelaşi moment, cineva le-a făcut un bine.
Să mai adăugăm la toate acestea îngrozitoarele puncte spitaliceşti, de genul celui din lagpunktul 2 de la Krivoşceokovo: o cămăruţă pentru consultaţii, un closet şi sala staţionarului. Closetul duhneşte şi duhoarea umple tot spitalul, dar umblătoarea e problema? În fiecare pat sunt cîte doi diareici şi pe podea, între paturi, aşijderea. Cei prea slăbiţi se scapă

*Medicii eludau această dispoziţie cum puteau. La OLP-ul din Sîm s-a organizat o semispitalizare: mierlitorii dormeau pe hainele lor marinăreşti cu glugă, ieşeau la curăţat zăpada, dar primeau mîncare de la spital. Şeful de punct sanitar A.M. Statnikov, un civil, ocolea contingentarea grupei „C" în felul următor: reducea serviciile spitaliceşti în zonele de lucru, dar extindea OLP-urile-spital, adică pe cele destinate exclusiv bolnavilor. În hîrtiile oficiale ale GULAG-ului chiar se cerea uneori „ameliorarea capacităţilor fizice ale z/k", dar fără să se asigure mijloace pentru vreo ameliorare. De fapt, complexitatea acestor subterfugii imaginate de către medicii oneşti demonstrează că secţiile sanitare nu aveau posibilitatea de a opri procesul de exterminare.

chiar în paturi. Nici lenjerie, nici medicamente (anii 1948-49). Staționarul e condus de un student din anul trei de la Medicină (căptuşit cu articolul 58), care a ajuns la disperare, dar nu poate face nimic. Sanitarii care aduc mîncarea sunt nişte vlăjgani zdraveni şi graşi: se hrănesc pe seama bolnavilor, furînd din rația de spital. Cine i-a plasat în locul ăsta avantajos? Vreun cumătru, cu siguranță. Studentul nu are puterea să-i dea afară şi să apere rația bolnavilor. Dar medicii - cîți dintre ei aveau această putere?...*

Ori poate că în vreun lagăr secția sanitară a avut posibilitatea de a se bate pentru ca bolnavilor să li se asigure o hrană cu adevărat omenească? Pentru ca măcar să nu vadă, seara, întorcîndu-se de la lucru, aceste „brigăzi cu orbul găinilor" - şiruri de deținuți care se întorceau de la lucru ținîndu-se, ca orbii, unul de altul? Nu. Dacă printr-o minune cineva izbutea să obțină o ameliorare a hranei, aceea era administrația unităților de producție, pentru că avea nevoie de muncitori valizi. Nicidecum secția sanitară.

Nimeni nu-i învinuieşte de toate acestea pe medici (cu toate că, adesea, rezistența lor e fragilă, din teama că vor fi trimişi la muncile comune), dar nu e nevoie nici de o legendă despre vocația salvatoare a secției sanitare. Ca orice altă ramură a lagărului, secția sanitară e o progenitură a diavolului şi prin venele ei curge sîngele diavolului.

Ținînd-o mai departe pe a lui, Şalamov scrie că, în lagăr, secția sanitară e singura nădejde a deținutului, care pe munca brațelor lui nu poate miza: munca înseamnă moarte, „în lagăr, te omoară nu rația mică, ci rația mare".

Zicala, e adevărată: rația mare ucide. Un singur sezon la căratul buştenilor termină pe orice lucrător, oricît de zdravăn ar fi el. După care i se acordă o invaliditate temporară: 400 de grame de pîine şi rația de fiertură cea mai subțire. În decurs de o iarnă, majoritatea mor (de exemplu, să zicem 725 din 800). Ceilalți trec la „muncă uşoară" şi mor acolo.

Dar ce altă soluție îi putem propune lui Ivan Denisovici, dacă nu e acceptat nici ca felcer, nici ca sanitar, dacă nimeni nu-i dă o scutire de muncă nici măcar pentru o zi? Dacă are prea puțină învățătură şi prea multă conştiință ca se aranjeze ca oploşit în zonă? Îi rămîne altă cale, decît să se bizuie pe propriile lui brațe? Punctul de odihnă (OP)? Automutilarea? Un proces-verbal de deces?

Să-i dăm cuvîntul lui, căci el a cîntărit toate aceste soluții: vreme a avut destulă.

„OP-ul e un fel de casă de odihnă a lagărului. Cu zecile de ani zekii se spetesc, fără a şti ce e acela concediu, şi deodată - OP-ul pentru două

*Dostoievski s-a internat la spital fără nici o dificultate. Ba, la ei, secția sanitară era aceeaşi pentru deținuți şi pentru escortă. Subdezvoltare!

săptămîni. Aici eşti hrănit mult mai bine, nimeni nu te scoate din zonă, iar în zonă munceşti trei-patru ceasuri pe zi, vorba vine: mărunţeşti piatră, mături sau dregi una, alta. Dacă în lagăr sunt vreo cinci sute de oameni, se deschide un OP pentru cincisprezece. Într-un an şi ceva, dacă ar fi pe cinstite, toţi ar putea fi trecuţi prin OP. Dar cum în lagăr nu există nicăieri dreptate, în privinţa OP-ului există şi mai puţină. E deschis pe tăcute, cum te-ar muşca un cîine de gleznă, cu lista pentru trei serii deja întocmită, şi e închis tot fără veste, înainte de a fi funcţionat măcar o jumătate de an. Şi se aciuează aici contabilii, frizerii, cizmarii, croitorii – întreaga aristocraţie, la care se mai adaugă, de ochii lumii, cîţiva muncitori adevăraţi, chipurile - fruntaşi în producţie. Ba croitorul Behrenblum îţi mai şi rîde în nas: eu, zice, i-am făcut o şubă unui civil, pentru care în casa lagărului aterizează o mie de ruble, iar tu, fraiere, rostogoleşti buşteni o lună de zile şi de pe urma ta nu se aleg nici măcar o sută de ruble: atunci, mă rog, cine e fruntaş în producţie? Cine să fie trimis la OP? Te tot frămîntă: cum ai face să ajungi şi tu la OP, să-ţi mai tragi puţin sufletul, cînd colo ei l-au şi închis - trosc! - şi gata! Şi lucrul cel mai supărător - măcar de s-ar consemna la dosar că în anul cutare deţinutul cutare a fost la OP, că tot stau acolo degeaba atîţia contabili. Aş, nu se consemnează. Pentru că nu le convine. La anul vor redeschide OP-ul şi din nou Behrenblum va fi în prima serie, iar ţie iar o să-ţi scape de sub nas. În zece ani au să te trambaleze prin zece lagăre, în al zecelea an ai să te rogi să fii trimis şi tu măcar o dată într-un OP, să vezi dacă pereţii sunt văruiţi ca lumea, că tot n-ai călcat pe acolo cît ţi-a fost condamnarea de lungă - dar cum le vei putea dovedi?
Nu, mai bine să nu-ţi otrăveşti sufletul cu OP-ul.
Altceva e ajustarea: să te caliceşti în aşa fel, încît să rămîi şi în viaţă, şi invalid. Cum se spune: un minut de răbdare - un an de vindecare. Să-ţi rupi piciorul şi să ai grijă ca oasele să se lipească la loc anapoda. Să bei apă sărată, ca să te umfli. Ori să fumezi frunzuliţe de ceai - asta distruge inima. Zeama de tutun stătută e bună ca să-ţi faci praf plămînii. Numai să nu întreci măsura, sărind peste invaliditate direct în groapă. Dar cine cunoaşte măsura?...
Invaliditatea are multe părţi bune: te poţi aranja ba la sala cazanelor de apă caldă, ba la atelierul de cusut pîslari. Însă lucrul cel mai important pe care oamenii inteligenţi îl pot obţine prin invaliditate este instrumentarea. Dar cu instrumentarea asta, făcută şi ea în valuri, e mai rău decît cu OP-ul. Se întruneşte o comisie care-i examinează pe invalizi, şi pentru cei mai prăpădiţi se întocmeşte un act: la data de, cutare a fost calificat, avînd în vedere starea sănătăţii, drept inapt pentru continuarea ispăşirii pedepsei, solicităm eliberarea înainte de termen.
O solicită, şi atîta tot! În vreme ce hîrtia asta se tîrăşte pe scara ierarhică pînă sus şi îndărăt, tu poţi da ortul popii. S-au văzut multe asemenea cazuri. Stăpînirea e parşivă: îi instrumentează numai pe cei care mai au

o lună de trăit.* Şi pe cei care plătesc bine: o coinculpată în dosarul Kalikman a sfeterisit o jumătate de milion de ruble, a dat şpagă o sută de mii şi uite-o liberă. Nu ca proştii de noi.
Într-o vreme, circula prin baraca noastră o carte, studenții o citeau, în colțul lor, cu glas tare. Era povestea unui tip care se învîrtise de un milion şi care, trăind sub regimul sovietic, nu ştia ce să facă cu banii: chipurile, n-ai ce cumpăra cu ei, poți muri de foame cu milionul în buzunar(8). Rîdeam şi noi: asta să le-o spună lui mutu', că noi am petrecut pînă la poarta lagărului nu unul singur dintre milionarii ăştia... Poate că sănătatea de la Dumnezeu n-o cumperi cu un milion, dar libertatea se cumpără, şi puterea se cumpără, şi oamenii se cumpără cu mațe cu tot. Şi o-ho-ho! Cîți milionari s-au prăsit pe afară, atîta că nu se suie pe casă şi nu dau din aripi.
În orice caz, pentru Cincizeci şi Opți nu există instrumentare. De cînd există lagărele, numai de trei ori s-au eliberat, după cum se spune, certificate pentru Alineatul Zece; treaba a durat cîte o lună şi - zdrang! - s-au tras obloanele. Nici bani nu primeşte nimeni de la duşmanii poporului: ar însemna să-şi rişte pielea. De fapt, ei nici n-au bani, politicii.
''— Care ei, Ivan Denisîci?
— Ei, adică noi..."
***
Dar există o eliberare anticipată, pe care nici o caschetă albastră nu i-o poate lua deținutului. Această eliberare e moartea.
Moartea e principala producție a Arhipelagului, o producție constantă şi de nimeni contingentată.
Din toamna lui 1938 şi pînă în februarie 1939, numai în lagpunktele Ust-Vîm, din 550 de oameni au murit 385. Unele brigăzi (Ogurțova) au pierit în întregime, cu brigadieri cu tot. În toamna anului 1941, Peciorlag-ul (lagăr feroviar) avea un efectiv scriptic de 50 de mii de deținuți. În primăvara lui 1942 rămăseseră 10 *mii*. În acest răstimp nu a fost expediată din lagăr nici o etapă. Atunci unde au dispărut cei patruzeci de mii lipsă? Am scris „mii" cu italice, dar de ce? Am aflat aceste cifre întîmplător, de la un deținut care a avut, pe vremea aceea, acces la ele, dar cum stau lucrurile pe ansamblul lagărelor, pe toți anii, nu se poate afla, nu se poate face totalul. În nucleul central al lagărului Burepolom, în barăcile mierlitorilor, în februarie 1943, mureau curent, pe noapte, doisprezece oameni din cincizeci şi niciodată mai puțin de patru. A doua zi dimineața, locurile lor erau ocupate de alți mierlitori, care trăgeau nădejde să se întremeze aici cu zeamă de mei şi patru sute de grame de pîi-

*În povestirea Bunicii, publicată de fostul zek Oleg Volkov, cîțiva moşnegi „instrumentați" sunt dați afară din lagăr, numai că n-au unde se duce, aşa că se instalează tot în apropierea lagărului, ca să moară uitați de lume, după ce au rămas fără rație si fără adăpost.

ne.
Cadavrele uscate ale celor morți de pelagră (fără fese, iar femeile şi fără sîni), ca şi cele putrede ale scorbuticilor, erau controlate într-o însăilare din bîrne care servea drept morgă, iar uneori sub cerul liber. Arareori operația asta avea ceva comun cu o autopsie medicală – deschiderea corpului de la gît pînă la pubis, fracturarea unui picior, dezmembrarea oaselor craniului. Cel mai adesea nu un anatomist, ci un soldat din escortă verifica dacă un zek e mort de-a binelea ori se preface. Pentru asta, cadavrului i se străpungea trunchiul cu baioneta ori i se spărgea capul cu un baros. După care de degetul mare de la piciorul drept al mortului se agăța o plăcuță de lemn cu numărul dosarului penitenciar la care figura în scriptele lagărului.
La început, oamenii erau îngropați cu lenjeria de corp pe ei; apoi au început să-i îmbrace cu ce se găsea mai rău, lucruri trecute pe la trei purtători, sure de soioase ce erau. În cele din urmă s-a introdus o regulă generală: să nu se irosească lenjeria (care mai putea fi folosită pentru cei vii) şi morții să fie îngropați goi.
A fost o vreme cînd în Rusia nu se concepea îngropăciune fără coşciug. Cei din urmă argați, cerşetori şi vagabonzi erau înmormîntați în coşciuge. Şi ocnaşii de pe Sahalin şi de la Akatui aşijderea. Dar pe Arhipelag asta ar fi însemnat cheltuieli neproductive de material lemnos şi de muncă însumînd milioane. Cînd la Inta, după război, un maistru fruntaş de la combinatul de prelucrare a lemnului a fost îngropat în coşciug, s-a dat prin KVC indicația să se ducă muncă de lămurire: munciți bine, şi veți fi ți voi îngropați în coşciuge de lemn!
Evacuarea morților se făcea cu căruța ori cu săniile, după sezon. Uneori, pentru comoditate, se punea pe ele cîte un lădoi pentru şase persoane, alteori mîinile şi picioarele morților erau legate cu sfoară, ca să nu se bălăngăne. După care erau trîntiți pe atelaje ca nişte buşteni şi acoperiți cu o rogojină. Dacă se dispunea de amonal, o brigadă specială de gropari puşca în gheață gropi pentru morminte. Dacă nu, se săpau gropi comune, după natura terenului: mari, pentru mai mulți, şi mici, pentru cîte patru. (Primăvara, din gropile mici duhoarea se întinde pînă în lagăr şi mierlitorii sunt trimişi să le adîncească)
În schimb, nimeni nu ne va acuza că am folosit camere de gazare.
Lenjeria, încălțările, trențele morților sunt repuse în circuit, pentru cei încă vii. Dar dosarele penitenciare rămîn, şi sunt multe. Cînd nu mai au unde să le țină, sunt arse. Vezi într-o zi (lagpunktul lavas, Dubrovlag, 1959) cum o basculantă a tras de trei ori lîngă sala cazanelor, descărcînd mormane de dosare. Zekii de prisos au fost trimişi la plimbare, iar fochiştii, sub supravegherea gardienilor, le-au ars pe toate.
Unde se dispunea de mai mult timp liber - la Kenghir, de pildă - pe movilițele de deasupra gropilor se înfigea cîte un mic stîlp şi însuşi reprezentantul URC scria, cu un aer grav, pe ei numerele de inventar ale ce-

lor îngropați. Între altele, tot la Kenghir s-a înregistrat un act subversiv: cineva le-a arătat mamelor şi soțiilor venite la poarta lagărului unde e cimitirul. Ele s-au dus acolo şi au plîns. Atunci comandantul Steplag-ului, tovarăşul colonel Ceciov, a dat ordin să se doboare stîlpii şi să se niveleze mormintele cu buldozerele, dacă oamenii nu ştiu să prețuiască o faptă bună.
În acest fel, stimată cititoare, au fost înmormîntați tatăl tău, soțul tău, fratele tău.
Acesta e capătul drumului pentru un băştinaş al Arhipelagului, aici se încheie viața lui de zi cu zi.
De fapt, cum zicea Pavel Bîkov:
— Cît încă după moarte n-au trecut 24 de ore, nu fi sigur că totul s-a sfîrşit.
***
— Ia zi, Ivan Denisovici, despre ce n-am povestit încă? Din viața noastră de zi cu zi?
„O-ho-ho! Încă nici n-am început. Ca să terminăm, ne-ar trebui tot atîția ani, cîți am stat acolo. Ar mai fi atîtea de povestit... Cum un deținut din coloană s-a aplecat după un chiştoc de țigară şi escorta la împuşcat pe loc.. .* Cum invalizii de la bucătărie înghițeau cartofii cruzi: odată fierți, duşi sunt... Cum ceaiul, în lagăr, ține loc de bani. Cum se droghează deținuții cu ceai: cincizeci de grame într-un pahar, şi creierul ți se umple de vedenii. Dar de drogat se droghează mai mult borfaşii: ei cumpără ceai de la civili pe bani furați...
Cum trăieşte, în general, un zek!... Dacă nu ştie să facă din păr de cîine sită de mătase, n-are cum supraviețui. Zekul trebuie să se gîndească şi în somn cum o să se descurce mîine. Dacă ai dibuit ceva, dacă ai găsit vreo portiță - gura! Gura, că altfel află vecinii şi te calcă în picioare. În lagăr, legea e asta: pentru toți oricum nu ajunge, aşa că ai grijă să-ți ajungă ție.
Pe de o parte, aşa e, şi totuşi, ca pretutindeni unde trăiesc oameni, şi în lagăr există prietenie. Nu vechi prietenii - coinculpați, amici încă din viața de afară - ci o prietenie legată aici. Doi oameni ale căror suflete s-au apropiat, şi acum nu mai au secrete unul față de celălalt. Camarazi. Ce au pun la un loc, ce n-au împart pe din două. Ce-i drept, rația de pîine - care e vitală - o păstrează fiecare pentru sine, dar în rest tot ce se poate procura se fierbe în aceeaşi gamelă şi se mănîncă din aceeaşi gamelă.**
Camaraderia poate fi de scurtă durată, dar poate fi şi lungă... Poate fi

*Pe vremea lui Dostoievski, puteai să ieşi din coloană ca să ceri de pomană, în coloană se vorbea şi se cînta.
**Nu ştiu de ce, în ocna lui Dostoievski „nu exista prietenie între deținuți", nu se pomeneşte de doi ocnaşi care să fi împărțit mîncarea.

zidită pe loialitate, dar şi pe înşelăciune. Cumătrul abia aşteaptă să se strecoare, ca şarpele, într-un asemenea tandem. Căci, aplecați asupra gamelei comune, oameni îşi spun, pe şoptite, totul.
Bătrînii zeki recunosc şi foştii deținuți spun că tocmai acela te vinde care a mîncat din aceeaşi gamelă cu tine.
Şi asta e adevărat, în parte...
Dar cel mai bun lucru este să ai nu un camarad, ci o camaradă. O femeie din lagăr, o zekă. Cum se spune, să te însoțeşti. Pentru un tînăr e bine să se poată f... undeva, într-un ascunziş - are inima mai uşoară după aceea. Dar nu e rău nici dacă eşti bătrîn şi slab. Tu faci rost de cîte ceva, mai cîştigi un ban, ea îți spală cămaşa, o aduce în baracă şi ți-o pune sub pernă - nimeni nu rîde: e soața ta. Tot ea găteşte, vă aşezați pe prici unul lîngă celălalt şi mîncați. Şi dacă eşti bătrîn, tare te mai unge la inimă această căsătorie de lagăr călduță şi un pic amară. O priveşti prin aburii din gamelă: are riduri pe față, ai şi tu. Amîndoi sunteți îmbrăcați în hainele sure de lagăr, pufoaicele vi-s mînjite cu rugină, cu argilă, cu var, cu gips, cu ulei de maşină. N-ai cunoscut-o nicicînd înainte, n-ai călcat niciodată prin locurile ei de baştină. Vorbeşte altfel decît oamenii de pe la voi. Are copii acasă, şi tu ai. Soțul ei a rămas singur şi umblă după muieri, şi soția ta a rămas singură, dar nu calcă strîmb: opt ani, zece ani, toată lumea vrea să-şi trăiască viața, în vreme ce femeia asta a ta, din lagăr, tîrăşte după ea acelaşi lanț ca şi tine, şi nu se plînge.
Trăim - nu suntem oameni, murim - nu vom fi părinți...
Erau şi zeki pe care soțiile lor legiuite mai veneau să-i vadă. După lagăr şi după inima şefului, erau lăsați să stea împreună vreo douăzeci de minute, la postul de gardă. Ba uneori şi cîte o noapte sau două, într-o cocioabă separată. Cu condiția ca deținutul să-şi fi depăşit norma cu cincizeci la sută. De fapt, întîlnirile astea nu fac decît să-ți otrăvească sufletul. De ce s-o dezmierzi şi să vorbeşti cu ea de una, de alta, cînd veți rămîne despărțiți încă ani şi ani? Bărbații au inima ruptă în două. Cu femeile lor din lagăr e mai simplu: uite, ne-a mai rămas o ulcică de crupe; săptămîna viitoare, cică, au să ne dea zahăr caramelizat. Nu alb, se-nțelege, bestiile... Dar într-o bună zi lăcătuşului Rodicev i-a venit nevasta şi, ca un făcut, aseară, soața din lagăr, în focul dezmierdărilor, l-a muşcat de gît. A înjurat cu năduf Rodicev - tocmai acum şi-a găsit să vină? - Şi puşcă la secția sanitară să-i acopere vînătaia cu bandaj: o să-i spună nevestei că a răcit la gît.
Ce fel de femei sunt în lagăr? Există hoațe, există tîrfe, există politice, dar cele mai multe sunt femei liniştite, ajunse aici din pricina Decretului. După Decret, în lagăre se tot toarnă la femei pentru furt din avutul obştesc. Cu cine sunt burduşite toate fabricile după război? Cu femei şi cu fete. Cine-i hrăneşte şi-i îmbracă pe cei de acasă? Tot ele. Dar cu ce? Nevoia nu cunoaşte lege. Aşa că şterpelesc: îşi umplu buzunarele cu

smîntînă, scot din fabrică pîini ascunse între picioare, îşi înfăşoară ciorapi în jurul brîului ori, mai sigur: vin la lucru cu picioarele goale în pantofi, aici îşi trag pe ele o pereche de ciorapi noi, ciordiți, iar acasă îi spală şi - la talcioc cu ei. Fiecare poartă ce agoniseşte, îți piteşti, de pildă, o papiotă de ață între sîni. Paznicii sunt cumpărați cu toții, că şi ei trebuie să trăiască, se fac numai că te controlează. Dar dacă pică un control adevărat, pentru papiota aia de doi bani - zece ani! Exact ca pentru trădarea de țară. Şi mii dintre ele au fost prinse cu papiote.
Fiecare şterpeleşte după cum îi îngăduie slujba. Nastika Gurkina îşi găsise o slujbă bună: lucra la vagoanele pentru bagaje. Femeia a cumpănit bine: omul sovietic e cărpănos, pentru un prosop îți sare în gît Aşa că nu se atingea de geamantanele sovietice, le curăța numai pe cele ale străinilor. Unui străin, zice ea, nici nu-i dă prin cap să verifice la timp, iar cînd bagă de seamă, nu-şi pierde vremea trimițînd plîngeri, trage un scuipat - pungaşii ăştia de rusnaci! - şi îşi vede de drum.
Sitariov, un contabil bătrîn, o mustra pe Nastea: «Cum nu ți-a fost ruşine, măi, cur spurcat?! Nu te-ai gîndit la onoarea Rusiei?» Ea de colo: «Mai tacă-ți fleanca aia cufurită! Tu de ce nu te gîndeai la Victorie cînd îi trimiteai pe ofițeri să doarmă pe cuptor?» (Sitariov fusese, pe vremea războiului, contabil într-un spital. La externare ofițerii îl ungeau gras, şi el le trîntea în certificate o perioadă de convalescență la fel de grasă. Caz grav. A fost condamnat la împuşcare, abia apoi i-au comutat pedeapsa la zece ani).
Fireşte, erau băgate la zdup şi tot felul de amărîte. Una primise cinci ani pentru escrocherie: soțul îi murise pe la mijlocul lunii, dar ea nu predase cartela lui de pîine decît la sfîrşitul lunii: avea doi copii. O turnaseră vecinii, din invidie. A făcut patru ani, de ultimul a scăpat-o amnistia.
S-au văzut şi cazuri ca acesta: casa a fost distrusă de o bombă, soția şi copiii au fost omorîți, dar soțul a rămas în viață. Toate cartelele au ars, dar soțul, zdruncinat de pe urma şocului, a trăit 13 zile, pînă la sfîrşitul lunii, flămînd, n-a cerut cartelă nouă. S-a bănuit că rămăsese cu toate cartelele întregi. I s-au dat trei ani. A făcut un an şi jumătate."
— Aşteaptă, Ivan Denisovici, aşteaptă puțin: despre asta - altă dată. O soață, zici? Să te însoțeşti, adică?... Tîrăşte după ea acelaşi lanț ca şi tine, şi nu se plînge?...

Capitolul 8

FEMEIA ÎN LAGĂR

ÎNCĂ DIN TIMPUL anchetei, cum să nu te gîndeşti la ele? Erau alături, undeva în celulele învecinate, în aceeaşi închisoare, supuse aceluiaşi regim, cum puteau îndura ele, femei slabe, această anchetă insuportabilă?

Din coridor nu răzbate nici un sunet, nu le poți distinge paşii ori foşnetul rochiilor. Dar uite că gardianul de la Butîrki îşi face de lucru mai mult ca de obicei cu broasca, lasă pentru o jumătate de minut celula bărbaților în lumina coridorului mărginit de ferestre şi, pe sub botnița uneia dintre ele, în grădinița verde de jos, pe un colț de asfalt, vedem deodată, înşiruite tot cîte două în coloană, aşteptînd să li se deschidă poarta, glezne şi pantofi de femei - numai glezne şi pantofi, dar pe tocuri înalte! Şi ceea ce simțim e ca un tutti al orchestrei în Tristan şi holda de Wagner. Gardianul ne-a închis deja în celulă, dar umblăm de colo-colo străluminați şi înnegurați, ni le imaginăm celeste şi murind strivite de descurajare. Ce fac ele? Ce fac!...

Dar, după cît se pare, nu o duc mai greu, poate chiar suferă mai puțin. Amintirile femeilor despre anchetă nu mi-au furnizat încă nici un element din care să pot trage concluzia că ele ar fi fost mai descurajate ori mai demoralizate decît noi. Medicul ginecolog N.I. Zubov, care a făcut el însuşi zece ani şi, în lagăre, a tratat şi a ținut permanent sub observație femei, spune, e drept, că, statistic, femeia reacționează mai prompt şi mai puternic la arest şi la principala lui consecință - pierderea familiei. Ea suferă o traumă morală şi acest lucru antrenează cel mai adesea întreruperea funcțiilor feminine vulnerabile.

Pe mine, în schimb, în amintirile femeilor despre perioada anchetei mă frapează tocmai fleacurile, din punctul de vedere al unui deținut (dar nicidecum din cel al unei femei), la care se puteau gîndi în acele împrejurări. Nadia Surovțeva, frumoasă şi încă tînără, şi-a pus în grabă ciorapi desperecheați cînd a fost adusă la interogatoriu, şi uite că, în biroul anchetatorului, e stînjenită la gîndul că acesta se uită la picioarele ei. Ai zice că, la urma urmei, dracu' să-l pieptene, doar n-a venit cu el la teatru, şi apoi ea e aproape doctor (după standardele occidentale) în filosofie şi un virulent om politic. Cînd colo, poftim! Alexandra Ostrețova, închisă la Bolşaia Lubianka în 1943, mi-a povestit mai apoi, în lagăr, că ea şi colegele ei de celulă se țineau deseori de şotii acolo: ba cîte una se pitea sub masă, şi anchetatorul, speriat, intra să o caute pe cea care lipsea; ba se rujau cu sfeclă şi ieşeau aşa la plimbarea din curtea închisorii; ba, convocată ea însăşi la interogatoriu, purta dezbateri aprinse cu colegele de celulă asupra toaletei în care urma să se înfățişeze: să îşi pună o rochie mai simplă, sau rochie de seară? E drept că, pe vre-

mea aceea, Ostreţova era o ştrengăriţă răsfăţată, iar colega ei de celulă era la fel de tînără Mira Uborevici.
Ulterior, în curtea închisorii Krasnaia Presnea, m-am nimerit alături de o coloană de femei proaspăt condamnate, ca şi noi, şi am constatat cu uimire că toate erau mai puţin slabe, mai puţin epuizate şi mai puţin palide decît noi. Raţia - aceeaşi pentru toţi - şi încercările din închisoare sunt, în general vorbind, mai uşor suportate de femei.
Dar pentru noi toţi, şi pentru femei îndeosebi, închisoarea e încă floare la ureche. Proba cea dură e lagărul. Acolo e locul unde se va frînge, ori, împămîntenindu-se şi renăscînd, se va adapta.
În lagăr, dimpotrivă, totul e mai greu de îndurat pentru femei decît pentru noi. Începînd cu murdăria. (Prevăzînd acest lucru, N.I. P.-va şi-a ascuţit în celulă o lingură de aluminiu. Ca să se sinucidă, credeţi? Nu, ca să-şi reteze cosiţele. Ceea ce a şi făcut.) Deja exasperată de mizeria din tranzite şi din timpul etapărilor, ea nu va găsi curăţenie nici în lagăr. Într-un lagăr mediu, dacă face parte dintr-o brigadă feminină şi, deci, trăieşte în baraca brigăzii, nu se poate simţi aproape niciodată curată cu adevărat, nu poate face rost de apă caldă (uneori de nici un fel de apă: în lagpunktul l de la Krivoşceokovo, pe timp de iarnă nu te puteai spăla nicăieri: pretutindeni numai gheaţă, pe care n-aveai unde s-o topeşti). Femeia n-are nici un mijloc legal de a-şi procura nici cîrpe, nici tifon. Ce să mai vorbim de spălarea lenjeriei!...
Baie? Aş! Cu baia şi începe instalarea în lagăr, dacă lăsăm la o parte debarcarea în zăpadă după călătoria în vagoanele pentru vite şi trecerea cu bocceaua în spinare printre şirurile de soldaţi din escortă însoţiţi de cîini. Tocmai în baia din lagăr sunt examinate femeile despuiate ca o marfă dintr-o prăvălie. Că este apă la baie sau nu, dar controlul antipăduchi, raderea subţiorilor şi a pubisurilor oferă frizerilor, care nu sunt ultimii aristocraţi din zonă, posibilitatea de a pipăi în voie femeile nouvenite. Foarte curînd le vor examina şi ceilalţi oploşiţi - e o tradiţie care dăinuie încă de pe Solovki, numai că pe atunci, la începuturile Arhipelagului, se mai păstra o jenă din alte timpuri şi femeile erau studiate pe cînd îndeplineau, îmbrăcate, feluritele corvezi. Dar Arhipelagul împietrise şi procedura devenise mai impudică. Fedot S. şi soţia lui (a fost destinul lor să se cunoască în asemenea împrejurări !) îşi amintesc acum rîzînd, cum oploşiţii se înşiruiau pe cele două laturi ale unui coridor îngust, iar nou-venitele erau trecute prin acest coridor goale, nu toate deodată, ci una cîte una. Apoi oploşiţii hotărau între ei cum să şi le repartizeze. (Potrivit unei statistici din anii '20, raportul femei-bărbaţi în populaţia penitenciară era de 1la 6*. După decretele din anii '30 şi '40, balanţa s-a mai echilibrat, dar nu într-atît, încît femeile să nu fie ţinute la

*Culegerea De la închisori..., p. 358.

preț, mai cu seamă cele atrăgătoare). În unele lagăre, procedura rămăsese, chipurile, decentă: femeile sunt duse în barăci, unde după o vreme îşi fac intrarea, ghiftuiți şi în pufoaice noi (în lagăr, o haină nezdrențuită şi neslinoasă te face numaidecît un arbitru al eleganței!), oploşiții plini de sine şi neobrăzați. Se aşază pe priciuri, intră în vorbă. Te invită să le faci o vizită. Or, ei nu sunt cazați în baracamentele comune, ci în „cabine" pentru numai cîțiva oameni. Au acolo şi reşou electric, şi tigaie. Ba chiar şi cartofi prăjiți-visul umanității! Prima oară, te duci numai ca să te regalezi şi tu un pic, să faci o comparație şi să vezi care e măsura lucrurilor în lagăr. Cei mai nerăbdători cer şi plata imediat după cartofii prăjiți, cei mai reținuți te conduc la baracă şi, pe drum, îți explică ce viitor te aşteaptă. Aranjează-te, fetițo, aranjează-te în zonă, cîtă vreme ai o ofertă de gentleman. Şi curățenie, şi posibilitatea de a-ți spăla desuurile, şi o muncă mai puțin obositoare - pe toate le poți avea.
În acest sens se consideră că femeii „îi e mai uşor" în lagăr, îi e mai uşor să-şi conserve viața ca atare. Din perspectiva „urii sexuale" cu care unii mierlitori le privesc pe femeile care n-au decăzut încă pînă la groapa cu lături, e firesc să gîndeşti că femeii îi e mai uşor în lagăr, de vreme ce se satură cu o rație mai mică şi, deci, are şansa de a scăpa de foame şi a rămîne în viață. Pentru cel cu mațele veşnic fripte, aripile foamei acoperă întregul univers, nimic altceva nu există pe lume.
E adevărat, există femei care, prin firea lor, şi în viața de afară, angajează mai uşor raporturi cu bărbații, fără să aleagă prea mult. În fața acestora, bineînțeles, lagărul aşterne multe căi lesnicioase.
Particularitățile individuale nu se defalcă pur şi simplu pe articolele Codului Penal, dar cu siguranță nu vom greşi spunînd că majoritatea femeilor de sub incidența lui Cincizeci şi Opt nu sunt din această plămadă. Pentru unele, acest pas rămîne, de la început pînă la sfîrşit, mai insuportabil decît moartea Altele se aricesc, ezită, se jenează (le mai reține şi ruşinea față de colegele lor) şi pînă să se hotărască, împăcîndu-se cu ideea, e prea tîrziu: nu mai sunt la preț pe piața lagărului.
Căci oferta nu e pentru fiecare.
Multe cedează încă din prima zi. Orizontul ce li se deschide în față e prea amenințător, nelăsîndu-le nici o speranță. Şi fac o asemenea alegere nu numai femei măritate, mame cu copii, ci şi nişte aproape fetițe. Şi tocmai fetele foarte tinere sunt cele care, sufocate de cruzimea vieții din lagăr, ajung curînd cele mai dezmățate.
A, nu vrei? Pas de nu. Trage pe tine pantalonii şi pufoaica. Şi, informă, butucănoasă pe dinafară şi costelivă pe dinăuntru, tîrăşte-te pînă în pădure. Ai să vii în patru labe la uşa lor, să te rogi.
Dacă ai ajuns în lagăr bine conservată fizic şi ai făcut pasul înțelept încă din primele zile, te aranjezi pentru multă vreme la secția sanitară, la bucătărie, la contabilitate, la croitorie sau la spălătorie, şi anii vor trece fără mari necazuri, aproape ca în viața normală. Dacă se întîmplă să fii

transferată, vei ajunge şi în noul lagăr înfloritoare, vei şti şi acolo ce ai de făcut încă din primele zile. O mişcare dintre cele mai inspirate este să te aranjezi servitoare la vreun şef. Cînd o etapă proaspătă a adus-o în lagăr pe I.N., o femeie trupeşă şi arătoasă, ani de zile fericita nevastă a unui ofiţer sus-pus în armată, şeful URC a pus numaidecît ochii pe ea, acordîndu-i înalta cinste de a freca podelele în biroul domniei sale. Aşa că şi-a început condamnarea uşor, perfect conştientă că dăduse norocul peste ea.
Ce contează că acolo, în libertate, ai iubit pe cineva şi că voiai să-i rămîi credincioasă? Ce preţ are, pentru un bărbat, fidelitatea unei moarte? „Cui o să-i mai trebuieşti, cînd vei ieşi de aici? " - iată cuvintele care răsună necontenit în barăcile femeilor. Trăsăturile ţi se înăspresc, îmbătrîneşti, ultimii tăi ani vor trece pustii şi lipsiţi de bucurie. Nu-i mai inteligent să te grăbeşti să smulgi ceva şi din această viaţă cîinoasă?
O atare atitudine e înlesnită şi de faptul că aici nimeni nu condamnă pe nimeni. „Aici toţi trăiesc aşa".
Îţi dezleagă mîinile şi ideea că viaţa ta nu mai are nici un sens, nici un ţel.
Cele care nu cedează din primul moment se vor răzgîndi ori vor fi silite să cedeze, totuşi. Chiar şi cele mai îndărătnice, dacă sunt arătoase, vor fi date pe brazda: predă-te!
În micul lagăr de la Bariera Kaluga (Moscova) aveam o fată semeaţă, M., locotenent, trăgătoare de elită, frumoasă ca o prinţesă din poveşti: buze de un roşu aprins, ţinută de lebădă, părul ca pana corbului.* Îşi pusese în gînd să o cumpere magazionerul Isaak Berschader, un bătrîn slinos şi gras, oricum respingător la vedere, iar pentru ea, cu frumuseţea şi graţia ei, cu viaţa curajoasă de care tocmai se despărţise, îndeosebi. El era un ciot bătrîn şi putred, ea - un plop fremătător. Dar ghiujul a încercuit-o atît de strîns, încît nu i-a mai lăsat loc să respire. Nu numai că a expediat-o la muncile comune (toţi oploşiţii erau în cîrdăşie şi-l ajutau să-şi ducă la bun sfîrşit asediul), expunînd-o tracasărilor corpului de gardieni (căci şi acesta era la mîna lui), ci a şi ameninţat-o cu etaparea iminentă într-un loc uitat de Dumnezeu. Şi într-o seară, după ce în lagăr s-au stins luminile, mi-a fost dat mie însumi să văd, în semiîntunericul palid aşternut peste împrejurimi de zăpadă şi cer, cum M. s-a strecurat ca o umbră din baraca femeilor şi, cu capul plecat, a trecut pragul magaziei nesăţiosului Berschader. După asta, a fost aranjată confortabil în zonă.
M.N., o femeie deja în floarea vîrstei, desenatoare tehnică în viaţa de pînă atunci, mamă a doi copii, cu soţul mort în puşcărie, era deja la ca-

*Am prezentat-o (în piesa Republica Muncii) sub numele de Grania Zubina, numai că acolo i-am rezervat o soartă mult mai bună decrt a avut în realitate.

pătul puterilor după munca în brigada feminină la doborît de arbori, dar încă refuza să cedeze, deşi ajunsese la limita ireversibilului. Picioarele i se umflaseră. La întoarcerea de la muncă se tîra în coada coloanei şi escorta o îmboldea cu patul puştii. Nu mai ştiu prin ce împrejurare, a rămas pentru o zi în zonă. S-a întîmplat bucătarul: hai pînă în boxă la mine, te satur de o să mă pomeneşti. S-a dus. I s-a pus în faţă o ditamai tigaia plină cu cartofi prăjiţi şi friptură de porc. Femeia a mîncat tot. Dar după răsplată i s-a făcut rău şi a vomat cartofii aceia. Bucătarul s-a pus pe înjurat: „Ca să vezi ce prinţesă!" Dar după aceea, încet-încet, M.N. s-a obişnuit. Şi-a găsit şi un locşor mai călduţ în lagăr. Seara, cînd se dădea vreun film, de-acum ea era aceea care-şi alegea bărbatul pentru noaptea care urma.

Cea care aşteaptă prea mult ajunge să se tîrască singură spre baraca bărbaţilor şi să se ofere deja nu oploşiţilor, ci oricui, trecînd printre şirurile de priciuri şi repetînd monoton: „juma' de chil... juma' de chil..." Şi, dacă-şi găseşte vreun salvator care s-o urmeze cu raţia de pîine în mînă, odată ajunsă în baracă la ea, îşi înconjoară vagonka din trei părţi cu cearşafuri şi, în această şatră, în această colibă (de aici şi cuvîntul „colibară"), îşi cîştigă bucata de pîine. Dacă n-o prinde gardianul înainte.

Vagonka ferită de ochii vecinelor cu tot felul de cîrpe e un tablou clasic de lagăr. Dar se poate şi mai simplu. Din nou lagpunktul I din Krivoşceokovo, în anii 1947-1949. (Noi îl cunoaştem pe acesta, dar cîte vor fi fost la fel?) Borfaşi, drept comun, minori, invalizi, femei tinere şi mătuşici fanate - toţi claie peste grămadă. Există o singură baracă pentru femei, dar de cinci sute de locuri. O murdărie indescriptibilă, fără termen de comparaţie, totul lăsat de izbelişte, duhoare, vagonki fără urmă de aşternuturi. Există o interdicţie oficială pentru bărbaţi de a intra acolo, dar nimeni nu o respectă şi nu se face nici un control. Nu numai bărbaţii bat calea într-acolo, ci şi chiştocii, băieţi de 12-13 ani vin să înveţe. Încep prin a căsca pur şi simplu ochii: aici nu există nici un fel de falsă pudoare: n-au destule cîrpe ori n-au timp, dar nici o vagonka nu e ferită de ochi străini şi, bineînţeles, niciodată nu se stinge lumina. Totul se petrece cu cea mai naturală simplitate, la vedere şi în mai multe locuri deodată. Numai bătrîneţea ori vreo infirmitate săritoare în ochi pot proteja o femeie - nimic altceva. A fi atrăgătoare e un blestem: una ca asta are necontenit cîte un musafir pe vagonka, e permanent asediată, ameninţată cu bătaia şi cu şişul şi nădejdea ei e nu să reziste, ci să cedeze cu cap, alegîndu-şi unul care, pe urmă, prin teroarea numelui şi a cuţitului său, să o apere de ceilalţi, de următorii, de această coadă lacomă şi de aceşti puţoi înnebuniţi de tot ce văd şi respiră. Şi apoi - numai de bărbaţi trebuie să se apere? Numai mucoşii sunt înnebuniţi? Dar femeile care, de la doi paşi, văd asta zi de zi, dar nu sunt întrebate de bărbaţi? Aceste femei explodează şi ele într-o bună zi, otrăvite de frustrare, şi se năpustesc să le bată pe vecinele mai norocoase.

Bolile venerice se întind peste lagpunkt repede ca o molimă. Umblă zvonul că jumătate din femei sunt deja contaminate, dar bărbaţii n-au altă ieşire: şirul celor ce comandă şi al celor care cer şerpuieşte către acelaşi prag. Şi numai cei mai prevăzători, cum e acordeonistul K., om cu acces la secţia sanitară, consultă de fiecare dată, pentru sine şi pentru prietenii lui, lista secretă a venericelor, ca să n-o sfeclească.
Dar pe Kolîma? Acolo femeia e în general o raritate, devenind cu atît mai mult obiect de vrajbă şi dispută. Acolo ferească Dumnezeu ca femeia să iasă în calea vreunui bărbat, fie el un soldat din escortă, un civil sau un deţinut. Pe Kolîma s-a născut expresia tramvai pentru violul în grup. E. Olițkaia povesteşte cum într-o bună zi şoferul le-a pierdut la cărți pe toate, un întreg camion de femei etapate la Elghen, şi, abătîndu-se din drum, le-a dus pentru o noapte la baraca muncitorilor constructori cu dispensă de escortă care lucrau în apropiere.
Şi munca? Într-o brigadă mixtă, femeia mai are încă nişte mici avantaje, i se dă o muncă mai uşoară. Dar dacă întreaga brigadă e alcătuită din femei, nu există îndurare: scoate metri cubi! Or, lagpunkte întregi sunt rezervate exclusiv femeilor: ele sunt şi tăietori de pădure, şi terasieri, şi brichetieri. Numai la minele de cupru şi volfram nu erau trimise femei. Iată „punktul 29" din componența Karlag-ului: cîte femei sunt aici? Nici mai mult, nici mai puțin de şase mii !* Ce munci au de efectuat? Elena O. lucrează ca încărcător: cară saci de optzeci şi chiar o sută de kilograme. Drept că e ajutată să-i aburce pe umăr şi că, în tinerețe, a fost gimnastă. (Elena Prokofieva Cebotariova şi-a petrecut şi ea cei zece ani lucrînd ca încărcător.)
În lagpunktele pentru femei se instaurează moravuri de o cruzime ce nu are nimic feminin: cît e ziulica de lungă trebuie să fii gata să împroşti cu sudălmi murdare, să sari la bătaie, să n-ai nici mamă, nici tată, altminteri nu se poate trăi. (Dar, observă inginerul Pustover-Prohorov, care avea dispensă de escortă, femeile luate dintr-o asemenea coloană ca servitoare, ori ca să facă munci decente, devin numaidecît liniştite şi foarte harnice. El a văzut asemenea coloane la BAM, în decursul lucrărilor pentru dublarea căii ferate transsiberiene, în anii '30. Iată un episod: într-o zi foarte caldă, trei sute de femei au rugat escorta să le lase să se scalde într-o viroagă inundată. Escorta nu le-a dat voie. Atunci femeile s-au dezbrăcat toate, fără excepție, în pielea goală şi s-au întins

*Asta ca o contribuție la studiul problemei privind numărul de zeki pe Arhipelag. Cine cunoştea acest număr - 29? Era el ultimul din componența Karlag-ului? Şi cîți oameni erau în celelalte lagpunktel Cine are timp - să facă înmulțirea! Dar cine a auzit de nu ştiu care sector 5 al complexului hidroenergetic Rîbinsk? Or, acolo erau mai mult de zece barăci şi, dacă socotim gradul de ocupare cel mai blînd - cinci sute de persoane într-o baracă -, tot se adună vreo şase mii bune. Potrivit amintirilor lui Loşcinin, erau peste Zece mii de oameni în sectorul acela.

să se bronzeze în văzul pasagerilor din trenuri. Cîtă vreme treceau numai trenuri locale, sovietice, nu era cine ştie ce problemă, dar tocmai se aştepta un expres internaţional, cu străini. Femeile refuzau să se supună ordinului de a se îmbrăca. Atunci a fost chemată o maşină de pompieri care, cu ajutorul tulumbelor, le-au silit să încheie partida de nudism.)

Iată un exemplu de muncă feminină la Krivoşceokovo. La fabrica de cărămidă, cînd se termină exploatarea unui sector al carierei, planşeul din lemn rotund care în timpul excavaţiilor serveşte de acoperămînt este lăsat să cadă în cavitate (înainte de a se începe exploatarea, el e instalat la suprafaţă). Acum, buştenii grei şi umezi trebuie scoşi din groapa adîncă de vreo 10-12 metri. Cum? Cu mijloace mecanice, va spune cititorul. Ba bine că nu! Femeile din brigadă coboară două cabluri, fiecare dintre ele petrecut cu porţiunea din mijloc pe sub unul din cele două capete ale buşteanului, şi, în două şiruri paralele de edecari (potrivindu-şi paşii ca să nu scape buşteanul, caz în care ar trebui să o ia de la început), trag de cîte un capăt al fiecărui cablu şi astfel ridică buşteanul. Apoi, douăzeci o dată, iau cîte un asemenea buştean pe umeri şi, comandate printr-un potop de înjurături obscene de brigadiera lor spurcată la gură, cară buşteanul la noul amplasament şi-l lasă acolo. Ar trebui un tractor, o să ziceţi? Dar, mă rog frumos, de unde să iei un tractor, cînd scena se petrece în 1948? O macara, veţi spune? Aţi uitat de „magicianul muncă" al lui Vîşinski, cel care „îi scoate pe oameni din neant şi nimicnicie transformîndu-i în eroi?" Cu macara, ce să mai facă magicianul? Cu macara, toate aceste femei ar rămîne în neant.

Trupul se sleieşte supus la o asemenea muncă, şi tot ce e feminin în femeie, permanent ori o dată pe lună, dispare. Dacă mai apucă proxima comisie, femeia ce se va dezbrăca în faţa medicilor va fi cu totul alta decît cea pe care o priveau lingîndu-se pe buze oploşiţii adunaţi în coridorul ce ducea la baie: nu mai are vîrstă; umerii îi ies în afară făcînd unghiuri ascuţite, sînii îi atîrnă ca nişte săculeţi deşerţi; pliuri de piele descărnată pe fesele plate; deasupra genunchilor muşchi atît de firavi, încît prin golul rămas poate trece capul unei oi şi chiar o minge de fotbal; glasul - aspru şi răguşit, pe chip se insinuează deja bronzul pelagrei. (Iar după cîteva luni de muncă la doborît de arbori, spun ginecologii, devine iminentă degenerescenta şi prăbuşirea unui organ mult mai important.)

Magicianul muncă!...

Nicăieri în viaţă nu există egalitate, şi în lagăr cu atît mai puţin. În producţie, pe şantiere şi în fabrici, nu toate aveau acelaşi destin fără speranţă. Uneori, cu cît erau mai tinere, cu atît o duceau mai bine. Îmi aduc aminte de Napolnaia, o fetişcană de nouăsprezece ani, cu un trup ca de piatră şi obraji roşii de ţărăncuţă, în micul lagăr de la Bariera Kaluga,

Napolnaia era macaragiu pe o macara-turn. Se cățăra spre cabină ca o maimuță, uneori se aventura, fără rost, chiar mai sus, de unde striga peste tot şantierul „Ho-ho-o-o!". Comunica urlînd, din cabina ei, cu şeful de şantier, un civil, şi cu şefii de echipă, căci nu i se instalase telefon. Aveai impresia că pentru ea totul e amuzant şi vesel, că lagărul nu e lagăr, că azi-mîine o să ceară primirea în comsomol. Le zîmbea tuturor cu o drăgălăşenie de negăsit în lagăr. Era pontată permanent cu 140%, primea cea mai mare rație din lagăr şi nu se temea de nimeni (mă rog, în afară de cumătru): şeful de şantier n-ar fi permis nimănui să-i facă vreun rău. Un singur lucru nu ştiu: cum a izbutit să învețe în lagăr meseria de macaragiu? Postul acela i s-o fi dat aşa, pe ochi frumoşi? De altfel, făcea puşcărie pe baza unui articol anodin, de drept comun. Plesnea de viață, şi poziția dobîndită îi îngăduia să iubească nu de nevoie, ci după dorința inimii.

Ceva asemănător povesteşte şi Sacikova, arestată la 19 ani. A fost trimisă într-o colonie agricolă, unde întotdeauna se dă mai multă mîncare şi de aceea viața e mai uşoară. „Alergam cîntînd de la o secerătoare la alta, învățasem să leg snopii." Dacă nu există o altă tinerețe decît cea din lagăr, te distrezi aici-unde altundeva? Apoi a fost dusă în tundră, lîngă Norilsk. Şi acesta i s-a părut „un fel de oraş din basme, visat în copilărie". După ce şi-a ispăşit condamnarea, a rămas acolo ca angajată civilă, „îmi aduc aminte, mergeam prin viscol şi parcă mă cuprinsese un fel de voioasă sfidare, înaintam cu brațele desfăcute, luptîndu-mă cu rafalele de vînt şi cîntînd «Mi-e inima uşoară de cîntecul vesel», contemplam apele îngemănate ale aurorei boreale, mă trînteam în zăpadă şi priveam înaltul cerului, îmi venea să cînt de să audă tot Norilskul, să afle toți că nu cei cinci ani de lagăr nu m-au înfrînt pe mine, ci eu i-am înfrînt pe ei, că s-a terminat cu sîrma ghimpată, priciurile şi escorta. Voiam să iubesc! Să fac ceva pentru oameni, ca răul să nu mai existe pe pămînt"

De, mulți voiau asta.

Sacikova n-a izbutit să ne izbăvească de rău: lagărele continuă să existe. Ea, însă, a avut noroc: nu cinci ani, cinci săptămîni sunt de ajuns ca să nimiceşti o femeie şi tot ce e omenesc într-un om.

Aceste două cazuri sunt singurele pe care le pot opune altor mii de destine, toate lipsite de bucurie şi demnitate.

Şi, sigur, unde dacă nu în lagăr să-ți trăieşti prima iubire, cînd ai fost băgată la puşcărie (pe un articol politic!) la cincisprezece ani, pe cînd erai în clasa a opta, ca Nina Peregud? Cum să nu te îndrăgosteşti de frumosul cîntăreț de jaz Vasili Kozmin, care pînă nu demult, în libertate, era idolul întregului oraş, iar ție ți se părea, în nimbul lui de glorie, inaccesibil? Şi Nina scrie textul Ram alb de liliac, iar Vasili îl pune pe note şi îl cîntă pentru ea prin toată zona (au fost despărțiți, şi uite că el e din nou inaccesibil).

Fetițele din baraca de la Krivoşceokovo purtau şi ele flori prinse în păr - semn al căsătoriei după tipicul din lagăr ori, poate, al iubirii?
Legislația exterioară (exterioară GULAG-ului) părea să încurajeze amorurile din lagăr. Decretul unional din 08.07.44 privind întărirea legăturilor matrimoniale era secondat de o hotărîre oficioasă a SNK şi de o instrucțiune a NKIU din 27.11.44, care obliga tribunalul ca, de îndată ce un om sovietic liber îşi exprima o asemenea dorință, să-l despartă fără crîcnet de jumătatea aflată în detenție, gest stimulat şi prin scutirea de orice fel de taxe pentru eliberarea hotărîrii de divorț, (În plus, nimeni nu era obligat prin lege să-l anunțe pe celălalt - consortul sau consoarta absentă - despre divorțul pronunțat!) Implicit, cetățencele şi cetățenii erau îndemnați să-şi abandoneze cît mai rapid soții sau soțiile aflate în nenorocire, iar deținuții - să uite cît mai temeinic faptul că erau căsătoriți. Nu mai era doar stupid şi antisocialist, ci devenea chiar ilegal pentru o soție să sufere pentru că era despărțită de soțul ei, dacă acesta rămăsese în libertate. (Zoia lakuşeva, arestată din cauza soțului ei, ca fiind CIS, s-a trezit în următoarea situație: după vreo trei ani, soțul ei a fost eliberat ca specialist de mare valoare, fără ca el să pună drept condiție ultimativă eliberarea soției. Şi femeia a tras toți cei opt ani încasați de pe urma lui...)
Să uiți de căsătorie - da, însă instrucțiunile dinăuntrul GULAG-ului condamnau şi excesele în materie de amor ca acte de sabotaj îndreptate împotriva planului de producție. Căci, odată împrăştiate prin punctele de lucru, aceste femei lipsite de conştiință, uitînd de datoria lor față de stat şi față de Arhipelag, erau gata să se trîntească pe spate oriunde: pe pămîntul gol, pe o grămadă de draniță, de pietriş, de nisip sau de spân, iar planul se ducea de rîpă! Şi ştăbimea din lagăr rămînea fără prime! În plus, unele deținute cloceau în secret mîrşava idee de a rămîne gravide, pentru ca, sub pretextul acestei graviditâți, profitînd de umanismul legilor noastre, să ciupească vreo cîteva luni din condamnarea uneori scurtă - de trei sau cinci ani - luni în care să nu muncească. De aceea instrucțiunile GULAG-ului cereau separarea imediată a perechilor prinse în flagrant delict de concubinaj şi etaparea celui mai puțin prețios din tandem. (Bineînțeles, asta nu amintea prin nimic de cei din Saltîciha, care-şi trimiteau fetele iobage în sate îndepărtate.)
Această poezie de cotlon le scotea peri albi şi gardienilor. Noaptea, cînd ar fi putut sforăi şi el puțin la postul de gardă, cetățeanul gardian era nevoit să bîntuie cu lanterna în mînă, vînînd aceste muieri sfruntate, pripăşite cu bucile goale pe priciurile din baraca bărbaților şi bărbații furişați în barăcile femeilor. Ca să nu mai vorbim de propriile lui propensiuni zgîndărite (căci nici cetățeanul gardian nu e de lemn) şi de corvoada de a o conduce pe vinovată la carceră, ori de a-şi pierde noaptea făcîndu-i morală, explicîndu-i de ce conduita ei era reprobabilă şi apoi de a mai şi scrie un raport (ceea ce, dacă n-ai studii superioare, e chiar

chinul de pe lume).
Frustrate de tot ceea ce umple viața unei femei şi a unei ființe umane în general: familie, maternitate, un cerc de prieteni, o muncă devenită familiară ori poate chiar interesantă, ba unele şi de satisfacțiile oferite de artă sau de cărți, şi, în plus, strivite de spaimă, de foame, de uitare şi bestialitate, spre ce se puteau întoarce deținutele, dacă nu spre amor? Prin Binecuvîntarea lui Dumnezeu, lua naştere o iubire deja aproape necarnală, pentru că prin tufişuri îți era ruşine, în baracă, de față cu toți, nu se putea, şi apoi nici bărbatul nu era întotdeauna în putere, iar gardienii din lagăr te smulgeau din orice ascunziş şi te tîrau la carceră. Dar tocmai pentru că nu era carnală, îşi amintesc acum fostele deținute, iubirea din lagăr devenea şi mai profund spirituală. Tocmai de aceea devenea mai răvăşitoare decît în viața normală! Femei care nu mai erau de mult tinere nu dormeau noaptea pentru un surîs întîmplător sau pentru te miri ce atenție fugară... Şi cu ce forță se detaşa lumina iubirii pe fondul lugubrei promiscuități din lagăr!
„O conspirație a fericirii" vedea N. Stolearova pe chipul prietenei sale, artistă din Moscova, şi pe cel al coechipierului ei la cărat de fîn, pe nume Osman. Actrița descoperise că nimeni n-o mai iubise niciodată în acest fel: nici soțul ei, regizor de film, şi nici vreunul din foştii ei admiratori. Şi numai de aceea nu pleca de la căratul finului, de la muncile comune.
Mai exista şi riscul - aproape ca în război, aproape că îți puneai în joc existența - ca pentru o singură întîlnire să-ți pierzi locul într-un lagăr cu care te obişnuiseşi, adică, de fapt, viața. O iubire pe tăişul primejdiei, unde caracterele capătă profunzime şi anvergură, unde fiecare pas înseamnă un sacrificiu - iată o iubire eroică! (Anna Lekhotonen, la Ortan, şi-a pierdut orice sentiment pentru iubitul ei în cele douăzeci de minute în care un soldat îi conducea pe amîndoi la carceră, iar adoratul ei se ruga umil de iertare.) Unele se lăsau întreținute de oploşiți, ca ibovnice fără iubire, ca să se salveze, altele se duceau la muncile comune şi mureau - pentru iubire.
Femei demult trecute de prima tinerețe erau uneori prinse în acest joc periculos, lăsîndu-i pe gardieni cu gurile căscate: în viața normală, nu le-ar fi dat prin cap să suspecteze o asemenea femeie! Dar aceste femei căutau de-acum nu pasiunea, ci satisfacerea nevoii lor intime de a se îngriji de cineva, de a încălzi pe cineva, de a se priva pe sine pentru ca el să aibă un pic mai mult de mîncare; de a spăla, de a cîrpi pentru el. Blidul din care mîncau împreună era pentru ei inelul sfînt de cununie. „Ceea ce am nevoie este nu să mă culc cu el, ci, în viața de fiare sălbatice pe care o ducem, înjurîndu-ne toată ziua în baracă pentru rație ori pentru o bucată de tifon, să mă pot gîndi în sinea mea: astăzi am să-i cos cămaşa şi o să fierbem împreună cartofi", îi mărturisea una dintre ele doctorului Zubov. Dar bărbatul vrea uneori mai mult, şi trebuie să-i

cedezi, iar gardienii atîta aşteaptă ca să te vîneze... La Unjlag, tuşa Polea, spălătoreasă la spital, care rămăsese văduvă încă de tînără şi trăise apoi singură o viaţă întreagă, făcînd pe slujnica la o biserică, a fost găsită într-o noapte cu un bărbat, deja spre sfîrşitul condamnării. „Cum se poate, tuşă Polea? s-au minunat doctorii. Si noi, care aveam încredere în dumneata! Acum o să te trimită la muncile comune." „Ce să zic, sunt vinovată, a recunoscut, spăsită, bătrînica. După evanghelie, sunt o desfrînată; după legea lagărului..."
Dar în pedepsirea amanţilor prinşi asupra faptului, întocmai ca şi în întreaga rînduială a Arhipelagului, nu exista imparţialitate. Dacă unul dintre amanţi era un oploşit apropiat stăpînirii ori unul pe care munca lui îl făcea indispensabil, autorităţile puteau închide ochii la legătura lui ani de zile. (Cînd la OLP-ul spitalului de femei de la Unjlag îşi făcea apariţia electricianul cu dispensă de escortă de virilitatea căruia rîvneau să beneficieze toate femeile din rîndul personalului civil, medicul-şef, o civilă, o chema pe intendentă, o zekă, şi-i dădea dispoziţie: „Lui Musia Butenko să i se creeze condiţii". Musia Butenko era chiar femeia de dorul căreia electricianul trăgea într-acolo.) Dacă, însă, erau nişte zeki insignifianţi ori prost văzuţi, pedeapsa era promptă şi dură.
În lagărul GULJDS din Mongolia (zekii noştri au construit acolo un drum în anii 1947-50), două fete cu dispensă de escortă au fost prinse ca se duceau să-şi vadă iubiţii din coloana masculină. Un gardian le-a legat de şaua calului şi, călare, le-a tîrît după el prin stepă*.
Nici măcar cei din Saltîciha nu se încumetau să facă aşa ceva. Dar se încumetaseră cei din Solovki.
Mereu hăituite, prinse şi separate cu forţa, ai fi zis că perechile de băştinaşi nu puteau fi solide. Se cunosc însă cazuri cînd parteneri într-o asemenea iubire de lagăr, chiar despărţiţi, au continuat să-şi scrie, iar după eliberare s-au căsătorit. Iată unul dintre ele: un doctor, B.I. Ş., fost conferenţiar la un institut de medicină din provincie, pierduse şirul legăturilor pe care le avusese în lagăr: nu-i scăpase nici o soră de la spital, ba mai înhăţase şi de pe de lături. Dar iată că a dat peste Z, şi cavalcada s-a oprit. Z n-a făcut întrerupere de sarcină şi a născut. El a fost eliberat curînd şi, neavînd restricţii, s-ar fi putut întoarce în oraşul lui. Dar a rămas ca angajat civil în lagăr, ca să fie aproape de Z. şi de copil. Pierzîndu-şi răbdarea, soţia lui legitimă a venit în persoană să-l recupereze. Atunci, ca să scape, el s-a refugiat în zonă (unde soţia nu putea ajunge) a trăit acolo cu Z., iar nevestei i-a transmis, pe toate căile pe care le avea la dispoziţie, că divorţase de ea şi că o roagă să nu-l

*Cine va descoperi, astăzi, numele lui? Şi cine-l va descoperi pe individul însuşi? De altfel, dacă i-ai spune ceva, ar rămîne uimit: ce vină are el? Aşa i s-a spus să facă! Şi apoi, n-aveau decît să nu umble după bărbaţi, căţelele dracului!

mai caute.
Dar nu numai gardienii şi Direcția îi pot separa pe soții din lagăr. Arhipelagul e o lume atît de cu josul în sus, încît bărbatul şi femeia sunt despărțiți de ceea ce ar trebui să-i unească cel mai mult: naşterea unui copil. Cu o lună înainte de naştere, femeia însărcinată este transferată în alt lagpunkt, unde există un spital pentru deținuți cu secție de maternitate şi unde glăscioare irezistibile îşi strigă refuzul de a fi zeki pentru păcatele părinților. După naştere, femeia e trimisă într-un lagpunkt special din apropiere, destinat mamelor zeke, zise în lagăr „mămăițe", mamki.
Aici trebuie să facem un popas! Aici nu se poate să nu facem un popas! Cîtă zeflemea în acest cuvînt! „La noi nimic nu e adevărat!..." Limba zekilor iubeşte foarte mult şi cultivă cu obstinație aceste inserții de sufixe depreciative: nu mati (mamă), ci mamka; nu bolnița (spital), ci bolnicika; nu svidanie (vorbitor, vizită), ci svidanka: nu pomilovanie (grațiere), ci pomilovka; nu volnîi (om aflat în libertate, „civil"), ci volneaşka; nu jenitisia (a se căsători), ci podjenitisia: nuanța autoironică e aceeaşi, cu toate că, de această dată, nu transpare într-un sufix. Pînă şi cetvertnaia (condamnare la douăzeci şi cinci de ani) se vede redusă la cetvertak, adică de la douăzeci şi cinci de ani la douăzeci şi cinci de copeici.
Prin această îndîrjită deformare a limbii, zekii vor să arate că pe Arhipelag nimic nu e autentic, totul e contrafăcut şi de cea mai proastă calitate. Că ei înşişi nu pun nici un preț pe ceea ce prețuiesc oamenii obişnuiți, că îşi dau seama de caracterul factice atît al îngrijirilor medicale ce li se acordă, cît şi al cererilor de grațiere pe care le fac sub constrîngere şi fără a crede în ele. Şi prin reducerea la douăzeci şi cinci de copeici zekul vrea să spună că priveşte de sus chiar şi o condamnare aproape pe viață!
Şi cum spuneam, în lagpunktul lor, mămăițele trăiesc şi muncesc aşteptînd momentul cînd vor fi duse sub escortă să dea țîță băştinaşilor nounăscuți. În acest moment, copilul nu se mai află la spital, ci într-un „orăşel al copiilor" sau la „casa papă-lapte", după expresia preferată de zekii locului. Odată încheiată perioada de alăptare, femeile nu mai au dreptul să-şi vadă copiii decît cu titlu de excepție, ca răsplată pentru că sunt „un model de hărnicie şi disciplină" (ideea fiind că doar n-o să ținem mămăițele pe aproape pentru atîta lucru; ele trebuie trimise să muncească acolo unde cere producția). Nici în vechiul lagpunkt, lîngă „soțul" ei de lagăr, femeia nu mai ajunge, în majoritatea cazurilor. Nici tatăl nu-şi vede, de regulă, copilul cîtă vreme se află în lagăr. Micuții, după înțărcare, sunt ținuți în orăşelul copiilor încă vreun an de zile, uneori chiar mai mult (ei sunt hrăniți după aceleaşi norme ca şi copiii liberi, ceea ce le permite zekilor din corpul medical şi din personalul de serviciu să-şi completeze rația). Unii, departe de mamele lor, nu se pot

adapta la alimentaţia artificială şi mor. Cei care supravieţuiesc sunt trimişi, după un an, într-o casă de copii normală. Astfel, fiul unui băştinaş şi al unei băştinaşe, părăseşte deocamdată Arhipelagul, nu fără speranţa de a se reîntoarce într-o zi în chip de „chiştoc".
Cei ce s-au ocupat îndeaproape de chestiune spun că nu sunt prea frecvente cazurile cînd, după eliberare, mama îşi ia odrasla de la casa de copii (deţinutele de drept comun niciodată), atît de cumplit e blestemul ce apasă asupra acestor copii care au inspirat, decontractîndu-şi pentru întîia oară plăpînzii lor plămîni, aerul fetid al Arhipelagului. Altele îşi iau copilul, ba chiar trimit dinainte pe cineva să li-l caute, vreo obscură „bunică" (găsită, probabil, pe linie religioasă). În pofida prejudiciului adus educaţiei oficiale şi împacîndu-se cu pierderea iremediabilă a banilor cheltuiţi pentru întreţinerea în maternitate a copilului, pentru concediul de naştere al mamelor şi pentru „casa papă-lapte", GULAG-ul îi lasă pe aceşti copii să plece.
În toţi anii - de dinainte şi de după război - cînd graviditatea femeii antrena separarea soţilor din lagăr, distrugînd această unire atît de greu încropită, atît de grijuliu ascunsă, atît de ameninţată din toate direcţiile şi oricum fragilă, deţinutele s-au străduit să nu aibă copii. Şi din nou Arhipelagul s-a dovedit a fi altfel decît lumea din afară: într-o vreme cînd, în exterior, avortul era interzis şi pedepsit de lege, fiind extrem de greu accesibil femeilor, aici conducerea lagărelor privea cu îngăduinţă întreruperile de sarcină ce se practicau constant în spitale: aşa era mai bine pentru lagăr.
Dificile pentru orice femeie, dilemele sunt şi mai sfîşietoare pentru o zeká: să păstreze copilul sau să nu -l păstreze? Şi, dacă-l păstrează, ce se va alege din el? Dacă destinul capricios ce guvernează viaţa lagărelor a făcut să rămîi însărcinată cu un om pe care-l iubeai, cum să te decizi pentru avort? Or, naşterea înseamnă despărţire sigură, imediată, şi apoi, odată plecată, nu-ţi împingi iubitul în braţele altei femei din lagăr? Dar copilul - cum va fi copilul? (Din cauza distrofiei părinţilor, fătul se naşte, adeseori, debil.) Şi cînd, după încheierea perioadei de alăptare, te vor expedia departe de micuţ (iar tu vei mai avea de ispăşit încă mulţi ani), o să aibă cineva grijă de el, nu va fi lăsat să moară? Ai să poţi, după eliberare, să-ţi iei copilul în familia ta (pentru unele, acest lucru este exclus)? Iar dacă nu vei reuşi să-l aduci lîngă tine, nu vei suferi apoi o viaţă întreagă cu gîndul la el (unele - cîtuşi de puţin)?
Fără strîngere de inimă îşi asumau maternitatea femeile care contau pe faptul că, odată eliberate, se vor căsători cu tatăl copilului. Şi uneori aceste speranţe se adevereau. După ce-şi isprăveau condamnările, părinţii se uneau în familii adevărate, îşi asumau maternitatea şi cele care ardeau de dorinţa de a trece prin această experienţă, poate singura sclipire de viaţă adevărată pe care le-o oferea lagărul. (Harbinka Lealea a dat naştere celui de-al doilea copil numai ca să se întoarcă în

orăşelul copiilor şi să-l revadă pe primul! Apoi l-a născut şi pe al treilea, ca să-i poată revedea pe primii doi. După ce şi-a ispăşit cei cinci ani, izbutind să-i păstreze pe tustrei, s-a reîntors împreună cu ei la viaţa liberă.) Crîncen umilite, femeile din lagăr îşi apărau, dînd naştere la copii, propria demnitate: pentru o vreme, se simţeau egale cu cele aflate în libertate. Altele îşi spuneau: „Oi fi eu o puşcăriaşă, dar copilul meu e un om liber!" şi cereau cu geloasă îndîrjire ca odraslele lor să fie hrănite şi îngrijite întocmai ca şi copiii din viaţa liberă, în fine, altele, de regulă dintre cele hîrşite prin viaţa de lagăr şi dedulcite la moravurile pegrei, vedeau în maternitate un an de burtă la soare, iar uneori o cale spre anticipată. Acestea nici nu-şi considerau copilul ca fiind carne din carnea lor, nu cereau să-l vadă, nu se interesau nici măcar dacă mai e în viaţă.

Mamele originare din vestul Ucrainei, ca şi unele rusoaice de condiţie modestă ţineau cu tot dinadinsul să-şi boteze copii (e vorba de anii de după război). Cruciuliţa ce simboliza botezul era ori ascunsă iscusit într-un pachet trimis de afară (gardienii n-ar fi lăsat să treacă un obiect atît de contrarevoluţionar), ori era fabricată, contra pîine, de vreun meşter din lagăr. Ba făceau rost şi de o panglicuţă pentru cruciuliţa aceea. Uneori reuşeau să coasă chiar şi o bonetică rituală. Economiseau zahărul din raţie, făceau din te miri ce o plăcintuţă şi-şi invitau prietenele apropiate la botez. Se găsea întotdeauna o cîte o femeie care să spună o rugăciune, copilul era cufundat în apă caldă, se făcea semnul crucii deasupra lui, şi radioasa mamă îşi poftea musafirele la masă.

Uneori mămăiţele cu prunci la sîn (dar, fireşte, nu şi pupilele articolului Cincizeci şi Opt) beneficiau de amnistii parţiale ori pur şi simplu de cîte o dispoziţie de eliberare anticipată. Cel mai adesea profitau de aceste amnistii delincvente mărunte ori deţinute care cochetau cu lumea pegrei şi care, măcar în parte, tocmai pe asta şi contaseră. Şi foarte adesea, aceste mămăiţe, de îndată ce îşi primeau, la cel mai apropiat centru raional, buletinul şi biletul de tren, îşi abandonau copilul, devenit nefolositor, pe o bancă din gară ori pe primul cerdac întîlnit în cale. (Trebuie avut în vedere şi faptul că nu pe toate le aşteptau o locuinţă, o primire plină de simpatie la secţia de miliţie, dreptul de rezidenţă într-un oraş, un loc de muncă, şi că a doua zi dimineaţa n-aveau să mai primească de-a gata raţia din lagăr. Fără copil le era mai uşor să se reintegreze în viaţa liberă.)

S-a întîmplat ca, în 1954, într-o gară din Taşkent, să-mi petrec noaptea în apropierea unui grup de zeki eliberaţi din lagăr în virtutea unor dispoziţii speciale. Erau vreo treizeci, ocupau un colţ întreg din sala de aşteptare şi erau foarte gălăgioşi, arborînd o dezinvoltură de semibandiţi, ca nişte veritabili fii ai GULAG-ului, care ştiu ce e viaţa şi-i disprețuiesc pe toţi fraierii de civili. Bărbaţii jucau cărţi, iar mămăiţele dădeau din gură, angajate în cine ştie ce sfadă gălăgioasă. Deodată, ţipînd mai stri-

dent decît toate celelalte, o mămăiță a țîșnit de pe loc, şi-a înşfăcat copilul de picioare şi i-a spart cu zgomot capul de cimentul duşumelei. Întreaga sală de civili a scos un geamăt de oroare: o mamă! Cum poate o mamă să facă aşa ceva? ;
...Nu pricepeau că aceea nu era o mamă, ci o mamka.

***

Tot ceea ce s-a spus pînă acum se referă la lagărele mixte, cu deținuți de ambe sexe, aşa cum au fost ele din primii ani ai revoluției şi pînă la sfîrşitul celui de al doilea război mondial. În acei ani, în RSFSR exista, pare-se, un singur loc de detenție rezervat exclusiv femeilor, la Novinsk (fosta închisoare pentru femei din Moscova). Experiența nu a fost extinsă şi ea însăşi nu a durat prea mult.
Dar, cînd s-a văzut teafăr între mormanele de ruine ale războiului pe care era cît pe-aci să-l conducă la dezastru, Dascălul şi Ctitorul a început să se gîndească la binele supuşilor săi. Liberă acum, gîndirea lui găsise răgaz să le dichisească viața, şi tare multe lucruri folositoare şi morale a născocit el atunci, printre ele înscriindu-se şi separarea sexelor masculin şi feminin, mai întîi în şcoli şi lagăre (pesemne cu gîndul ca apoi să fericească întreaga lume neîncarcerată).
Aşa se face că în 1946 pe Arhipelag a început, iar în 1948 s-a încheiat măreața operă de separare totală a femeilor de bărbați. Deținuții erau expediați pe insule diferite, iar cînd rămîneau pe aceeaşi insulă, între zona bărbaților şi cea a femeilor se interpunea un prieten încercat al autorităților: sîrma ghimpată.*
Dar, ca multe alte măsuri ştiințific previzionale şi fundamentate, şi separarea sexelor a avut consecințe neaşteptate şi chiar opuse rezultatului scontat.
Separarea femeilor a determinat o deteriorare dramatică a situației lor generale în cîmpul muncii. Pînă atunci, în lagpunktele mixte, multe femei lucraseră ca spălătorese, infirmiere, bucătărese, fochiste la cazanele cu apă caldă, magazionere sau contabile. Acum ele au fost nevoite să abandoneze toate aceste posturi, iar lagpunktele feminine ofereau mult mai puține asemenea plasamente. Şi femeile au fost expediate la „comune", constituind brigăzi integral feminine, unde munca era deosebit de istovitoare. A scăpa de „comune", fie şi pentru scurtă vreme, echivala cu a-ți salva viața. Şi femeile au început să alerge după graviditate, căutînd să exploateze orice întîlnire întîmplătoare, orice atingere. Graviditatea nu mai atrăgea după sine, ca odinioară, riscul despărțirii de soț,

*Multe dintre inițiativele Corifeului nu sunt considerate astăzi atît de perfecte, sunt chiar abolite, dar separarea sexelor pe Arhipelag a rămas bătută în cuie. Pentru că fundamentul ei e profund moral.

căci toate cuplurile fuseseră deja separate în virtutea ucazului înțelepciunii Sale.
Ca urmare, numărul copiilor ajunşi la „casa papă-lapte" s-a dublat într-un singur an (Unjlag, 1948: 300 în loc de 150), cu toate că efectivul deținutelor rămăsese constant.
„Ce nume îi vei da fetiței tale?" „Olimpiada. La olimpiada artiştilor amatori am conceput-o". Din inerție, se conservaseră aceste forme de activitate culturală - olimpiadele, vizitele brigăzilor masculine de amatori în lagpunktele femeilor, întîlnirile mixte ale fruntaşilor în producție. Se menținuseră şi spitalele mixte, care deveneau şi ele acum case de randevu. Se spune că în lagărul Solilamsk, în 1946, sîrma ghimpată despărțitoare era fixată doar pe un singur rînd de stîlpi, cu firele mult distanțate (şi, fireşte, fără pază armată). Aşa că insațiabilii băştinaşi se plantau lîngă această sîrma, din ambele părți, femeile luau poziție ca la spălatul podelelor şi bărbații le posedau fără a încălca linia interzisă.
Căci nici nemuritorul Eros nu-i de ici, de colo! La mijloc era nu numai calculul rezonabil de a scăpa de „comune". Zekii simțeau că se trasează o linie de demarcație pentru multă vreme şi că linia aceea avea să împietrească, asemenea întregului GULAG.
Dacă înainte de separație era vorba de concubinaje amiabile, de căsătorii de lagăr şi chiar de iubire, acum totul ajunsese pură promiscuitate.
Bineînțeles, nici autoritățile nu dormeau şi îşi corijau din mers previziunile ştiințifice. De ambele părți ale sîrmei ghimpate despărțitoare s-au stabilit zone de interdicție. Ulterior, întrucît s-a constatat că acest baraj era insuficient, între cele două secții ale spitalului a fost ridicat un zid de doi metri înălțime, cu menținerea zonelor de interdicție.
La Kenghir, şi această perfecționare s-a dovedit ineficace: îndrăgostiții săreau zidul. Atunci, de ambele părți ale zidului, duminicile au fost declarate zile de muncă voluntară (nu se putea afecta pentru aşa ceva timpul de producție, şi apoi, fireşte, oamenii caută să-şi îndulcească viața tocmai în zilele libere), iar zidul însuşi a fost ridicat la patru metri înălțime. Hazul este că deținuții mergeau cu plăcere la munca voluntară! Oricum, înainte de plecare puteai face cunoştință cu cineva de dincolo de zid, puteai schimba o vorbă ori puteai stabili modalități de corespondență!
Apoi, la Kenghir zidul despărțitor a fost supraînălțat la cinci metri, iar deasupra lui s-a montat sîrmă ghimpată. Şi mai apoi, s-a tras un fir de înaltă tensiune (ca să vezi cît de tenace e pîrdalnicul de Cupidon!). În sfîrşit, s-au instalat şi foişoare de pază la ambele capete ale zidului. Care zid avea să se distingă printr-un destin aparte în istoria întregului Arhipelag (v. Partea a cincea, cap. 12). Dar şi în alte lagăre speciale (Spassk) s-au construit obstacole de acest gen.
Trebuie să ne imaginăm cît de raționali şi de consecvenți în gîndire erau aceşti stăpîni de plantații, dacă socoteau perfect naturală despărți-

rea prin sîrmă ghimpată a sclavilor şi sclavelor, dar ar fi fost stupefiaţi cînd li s-ar fi propus să supună aceluiaşi tratament propria lor familie.
Zidurile creşteau şi Eros era încolţit. Nemaigăsind alte sfere accesibile, el se refugia ori prea sus - într-o corespondenţă platonică, ori prea jos - în amorul monosexual.
Bileţelele de amor se azvîrleau peste zona interzisă ori se lăsau la fabrică în locuri dinainte convenite. Şi adresele scrise pe ele erau stabilite de comun acord, pentru ca, interceptîndu-le, gardienii să nu poată identifica expeditorul şi destinatarul. (Delictul de corespondenţă se pedepsea cu încarcerarea la închisoarea lagărului.)
Galia Venediktova îşi aminteşte că, uneori, oamenii se cunoşteau numai din scrisori; corespondau fără să se fi văzut nicicînd; îşi luau adio fără să se fi întîlnit vreodată. (Cei ce au purtat o asemenea corespondenţă îi cunosc şi dulcele fior, ştiu şi cît era de deznădăjduită şi de oarbă.) În acelaşi lagăr Kenghir, lituaniencele se măritau peste zid cu conaţionali pe care nu-i cunoşteau defel: un preot catolic (deţinut, fireşte, purtînd aceeaşi pufoaică de lagăr) atesta în scris că, începînd de astăzi, cutare şi cutare sunt uniţi pentru totdeauna în faţa lui Dumnezeu. În această uniune cu un ocnaş necunoscut de dincolo de zid - or, pentru catolici, ea era ireversibilă şi sacră - eu aud corul îngerilor. E ca o contemplare gratuită a astrelor de pe firmament. E ceva mult prea înalt pentru un secol al calculului meschin şi al jazului ţopăitor.
Căsătoriile de la Kenghir au avut, de asemenea, un deznodămînt ieşit din comun. Cerul şi-a plecat urechea la rugăciunile înălţate spre el şi a intervenit (Partea a Cincea, cap. 12).
Femeile însele (şi, deopotrivă, medicii care le-au tratat în zonele separate) declară că suportau despărţirea mai greu decît bărbaţii. Erau extrem de irascibile şi nervoase. Amorul lesbian se propaga cu rapiditate. Femeile tinere şi delicate aveau tenul ca de ceară şi mari cearcăne negre sub ochi. Cele mai zdravene deveneau „bărbaţi". Oricît se străduiau supraveghetorii să separe aceste cupluri, le regăseau din nou pe acelaşi prici Atunci unul din cei doi „soţi" era expulzat din lagăr. Izbucneau drame fulminante, femeile se aruncau în sîrma ghimpată, sub rafalele de arme automate ale santinelelor.
La secţia din Karaganda a Steplag-ului, unde toate femeile erau sub pulpana lui Cincizeci şi Opt, multe dintre ele, povesteşte N.V., aşteptau convocarea la ofiţerul CEKA cu o strîngere de inimă - nu de teamă ori de ură pentru ignobilul interogatoriu politic, ci la gîndul ca aveau să rămînă singure cu acest bărbat, îndărătul unei uşi încuiate.
Lagărele separate rezervate femeilor trebuiau să asigure acelaşi volum de munci comune. E drept, în 1951 s-a interzis folosirea femeilor la tăierile de pădure (pentru că umanitatea intrase a doua jumătate a secolului XX? Puţin probabil!). Dar la Unjlag, de exemplu, lagpunktele masculine nu reuşeau nicicum sa îndeplinească planul. Şi atunci s-a

găsit un stimulent: o modalitate de a-i face pe deținuți să plătească prin muncă un lucru acordat gratuit oricărei ființe de pe pămînt. Femeile au fost trimise şi ele la tăiat de pădure, într-un perimetru unde toți deținuții, bărbați şi femei, erau sub paza aceleiaşi escorte: doar un drum pentru schiuri îi despărțea. Tot ce se tăia aici urma să fie trecut pe seama lagpunktului masculin, dar norma era aceeaşi pentru femei ca şi pentru bărbați. Liubei Berezina, „maistru forestier", aşa i-a şi spus un şef cu trei ferestre pe epoleți(1): „Faci norma cu tipele tale, îl ai pe Belenki în cabină!" Dar şi deținuții mai zdraveni ori oploşiții din producție, care aveau bani, izbuteau să-i înduplece pe soldații din escortă (căci, cu leafa lor, nici ei nu stăteau pe roze) şi, cîte un ceas şi jumătate (pînă cînd santinelei mituite urma să-i vină schimbul), hălăduiau prin perimetrul rezervat femeilor.

Aveau doar un ceas şi jumătate, în pădurea înghețată şi înzăpezită, ca să aleagă, să intre în vorbă (dacă nu corespondaseră dinainte), să găsească un cotlon şi să-şi facă treaba.

Dar de ce să ne amintim de toate acestea? De ce să zgîndărim rănile celor care, în acest timp, trăiau la Moscova şi la vilele din împrejurimi, scriau la gazete, țineau cuvîntări de la înălțimea tribunelor, mergeau la stațiuni de odihnă ori făceau voiaje în străinătate?

De ce să ne amintim de toate acestea, dacă şi astăzi totul e la fel? Căci de scris se poate scrie numai despre lucruri care „nu se vor mai repeta" ...

Capitolul 9

OPLOŞIŢII

Una DIN PRIMELE noţiuni indigene pe care le află un novice proaspăt so-it în lagăr este aceea de oploşit. Astfel i-au botezat băştinaşii, cu brutală ranchiună, pe cei ce s-au învîrtit să nu împărtăşească destinul comun al exterminării: ori au scăpat de muncile comune, ori nici n-au ajuns acolo.

Oploşiţii nu sunt puţini pe Arhipelag. Limitaţi ca număr în zona de locuit prin proporţia strict statistică a deţinuţilor din grupa „B", iar în producţie prin statul de funcţiuni, ei depăşesc întotdeauna aceste procentaje: datorită, pe de o parte, presiunii prea mari exercitate de cei ce vor să se salveze, pe de altă parte indolenţei conducerii lagărelor, incapabilă să se gospodărească folosind un personal restrîns.

Potrivit unei statistici a NKIU din 1933, în sfera deservirii locurilor de detenţie, incluzînd muncile de întreţinere şi autosupravegherea, lucrau pe atunci 22% din totalul deţinuţilor. Chiar dacă reducem această cifră la 17-18% (omiţînd autosupravegherea), tot reprezintă o şesime din masa zekilor. Deja e clar că în acest capitol va fi vorba de un fenomen foarte important al vieţii în lagăr. Dar oploşiţii depăşesc cu mult a şasea parte din efectivul deţinuţilor. De fapt, această cifră ia în considerare doar numărul deţinuţilor din zone, dar mai există şi cei din producţie. Şi apoi efectivul oploşiţilor e fluid şi, în decursul existenţei lor de lagăr, mult mai mulţi deţinuţi consumă condiţia de oploşiţi. Esenţial rămîne faptul că, printre cei ce au supravieţuit şi au apucat eliberarea, oploşiţii au o pondere foarte mare. În rîndul supravieţuitorilor unor termene lungi de condamnare pe baza lui Cincizeci şi Opt ei reprezintă, cred, nouă zecimi.

Aproape orice zek condamnat la ani lungi de puşcărie, pe care-l felicitaţi pentru că a supravieţuit, e tocmai un oploşit. Ori a fost oploşit o bună parte din termenul de condamnare.

Pentru că lagărele sunt de exterminare, nu trebuie uitat acest lucru.

Nici o clasificare existenţială nu comportă limite tranşante, ci doar tranziţii graduale. Aşa şi aici: frontierele sunt fluide. De o manieră generală, orice deţinut care nu iese din zona de locuit în decursul unei zile de muncă poate fi considerat un oploşit din zonă. Un lucrător din serviciile de intendenţă are deja viaţa mult mai uşoară decît un pălmaş de la muncile comune: e scutit de prezenţa la apelurile de dimineaţă, de unde şi posibilitatea de a se scula şi a-şi lua micul dejun mult mai tîrziu; nu are de făcut, sub escortă, drumul pînă la locul de muncă şi îndărăt; e tratat cu mai puţină severitate, îndură mai puţin frig, se întoarce de la lucru mai puţin epuizat. În plus, ziua lui de muncă ia sfîrşit mai devreme; munceşte la căldurică, ori poate găsi oricînd un loc unde să se încăl-

zească. Şi apoi, de regulă, el nu lucrează în brigadă, ci individual, ca specialist calificat, neavîndu-i pe cap şi pe camarazi, ci numai pe şefi. Şi cum adesea meştereşte ceva la comanda personală a acestor şefi, în loc de bobîrnace, se alege cu cîte un mic cadou ori cu o favoare, avînd, în primul rînd, şansa de a se îmbrăca şi încălța cît de cît omeneşte. Are şi excelente posibilități de a cîştiga cîte ceva executînd comenzi pentru ceilalți zeki. Pentru ca lucrurile să fie mai clare: lucrătorii din intendența lagărelor sunt, într-un fel, ca meşteşugarii de la curțile boiereşti. Dacă un lăcătuş, un tîmplar, un sobar încă nu este un oploşit în toată puterea cuvîntului, cizmarul, şi cu atît mai mult croitorul, sunt deja oploşiți de înaltă clasă. Cuvîntul „croitor" are, în lagăr, rezonanța şi semnificația titlului de conferențiar în viața civilă. (Şi dimpotrivă, „conferențiar" sună a batjocură, aşa că e mai bine să eviți deriziunea, nedeclarîndu-ți gradele universitare, în lagăr, competențele se măsoară pe o scală de valori inversă celei din viața civilă.)
Spălătoreasă, infirmiera, femeia care spală vasele la bucătărie, fochistul, băieşii, cei care încălzesc apa, coc pîinea sau fac de planton la barăci sunt şi ei oploşiți, dar de clasă inferioară. Ei trebuie să lucreze cu mîinile lor, şi uneori destul de mult. Dar măcar mănîncă pe săturate.
Adevărații oploşiți ai zonei sunt: bucătarii, cei care porționează pîinea, intendenții, medicii, felcerii, frizerii, „educatorii" KVC, şeful băii, şeful brutăriei, magazionerul-şef, şeful magaziei de colete, responsabilii pe barăci, comandanții, dispecerii, contabilii, conțopiştii de la baraca direcției, inginerii din zonă şi de la intendență. Toți aceştia nu numai că au burțile pline şi haine curate, nu numai că nu-şi frîng spinarea ridicînd poveri, dar au şi mari puteri asupra lucrurilor trebuincioase omului şi, deci, asupra oamenilor. Uneori se întîmplă să lupte grup contra grup, țes intrigi, se sapă ori se promovează reciproc, se ceartă pentru „dame", dar cel mai adesea trăiesc în bună înțelegere, făcînd front comun împotriva plebei, ca un fel de castă privilegiată ce n-are de împărțit cu nimeni nimic, pentru că totul a fost împărțit o dată pentru totdeauna şi fiecare trebuie să rămînă în banca lui. Şi această clică e cu atît mai puternică în lagăr, cu cît şeful se bizuie mai mult pe ea, debarasîndu-se pe sine de orice grijă. Destinele noilor-sosiți, ale proaspeților transferați, ale tuturor pălmaşilor sunt în mîinile acestor oploşiți.
În virtutea segregației de castă pe care o cultivă îndeobşte specia umană, foarte curînd, oploşiții încep să strîmbe din nas cînd e vorba să doarmă împreună cu muncitorii obişnuiți, în aceeaşi baracă, pe aceeaşi vagonka - în general, pe vagonka, şi nu într-un pat - să mănînce la aceeaşi masă cu ei, să se dezbrace în aceeaşi baie, să poarte o lenjerie în care a asudat şi pe care a deşirat-o un pălmaş oarecare. Drept care se izolează în încăperi mici, de cîte 2-4-8 oameni, unde înfulecă mîncăruri aparte, agrementate cu suplimente ilegale, comentează numirile şi evenimentele din lagăr, pun la cale destinele oamenilor şi ale bri-

găzilor, fără riscul de a fi insultați de vreun pălmaş ori de vreun brigadier, îşi petrec timpul liber tot aparte (căci ei au timp liber), lenjeria li se schimbă într-un regim special („individual"). În virtutea aceluiaşi nesăbuit spirit de castă, se străduiesc să se distingă de masa deținuților şi prin vestimentație, numai că posibilitățile sunt reduse. Dacă într-un anumit lagăr predomină pufoaicele sau scurtele negre, ei caută să obțină de la magazie unele albastre, iar dacă predomină cele albastre, îmbracă pufoaice sau scurte negre. Ori aranjează la croitorie ca, prin adaosuri de petice triunghiulare pe cusătură, să li se lărgească pantalonii strîmți de lagăr.

Oploşiții din producție sunt inginerii, tehnicienii, şefii de lucrări şi de echipă, maiştrii, planificatorii, normatorii şi, de asemenea, contabilii, secretarele, dactilografele. Ceea ce îi deosebeşte de oploşiții din zonă este faptul că sunt obligați să se prezinte la apelul de dimineață, merg la lucru în coloane escortate (de fapt, uneori, au dispensă de escortă). Dar în producție au o poziție privilegiată, care nu pretinde eforturi fizice şi nu îi extenuează. Dimpotrivă, de mulți dintre ei depind în mare măsură condițiile de muncă, hrana şi viața pălmaşilor îndeobşte. Deşi puțin legați de zonele de locuit, ei caută să-şi apere şi în acest perimetru pozițiile şi să obțină o bună parte din privilegiile de care beneficiază oploşiții din zonă, cu toate că niciodată nu ajung să se compare cu aceştia.

Nici aici nu există granițe precise. Dintre oploşiți fac parte şi proiectanții, tehnologii, geodezii, mecanicii şi mecanicii de întreținere. Dar aceştia nu mai sunt „comandanți ai producției", nu împărtăşesc puterea care ucide şi nu sunt răspunzători pentru moartea unor oameni (decît în măsura în care această moarte e provocată de tehnologia de producție prescrisă sau întreținută de ei). Ei sunt pur şi simplu nişte pălmaşi intelectuali mai mult sau mai puțin instruiți. Asemenea oricărui zek, la locul de muncă ei dau țepe, trişează conducerea, caută să întindă pe o săptămînă ceea ce se poate face într-o jumătate de zi. De regulă, în lagăr ei trăiesc aproape ca pălmaşii, adesea sunt constituiți în brigăzi de muncă, numai în zona de producție le e cald şi bine: acolo, în birourile şi boxele lor, la adăpost de urechile civililor, mai leagă de gard treburile şi pun țara la cale, discutînd cîte toate: despre termene, despre trecut şi viitor, dar cel mai asiduu despre zvonurile că toți Cincizeci şi Opții (iar ei sunt cel mai adesea selectați dintre Cincizeci şi Opți) vor fi în curînd dezafectați şi expediați la comune.

Şi această perspectivă are o profundă fundamentare ştiințifică: elementele socialmente străine sunt aproape imposibil de corijat, într-atît sunt de inveterați în corupția lor de clasă. Pe majoritatea dintre ei numai mormîntul îi poate corija. Iar dacă o anumită minoritate e, totuşi, susceptibilă de a fi corijată, corijarea asta poate fi, desigur, doar rezultatul muncii, al muncii fizice grele (care înlocuieşte maşinile), o muncă umili-

toare pentru un ofițer ori pentru un gardian din lagăr, dar care, cu toate acestea, cîndva a creat omul din maimuță (iar în lagăr, în mod inexplicabil, îl retransformă în maimuță). Aşadar, iată de ce, nicidecum din răzbunare - ferească Sfîntul! - ci în slaba nădejde de a-i corija pe Cincizeci şi Opți, în instrucțiunile GULAG-ului se stipulează cu străşnicie (şi aceste instrucțiuni sunt, periodic, reînnoite) că persoanele condamnate pe baza lui 58 nu pot ocupa nici un fel de posturi privilegiate, nici în zona de locuit, nici în producție. (La posturile legate într-un fel sau altul de valori materiale au acces numai cei care, în libertate, s-au distins deja prin delapidări substanțiale.) Şi aşa ar fi stat lucrurile - nu credeți, sper, că şefii din lagăr se prăpădesc după Cincizeci şi Opți! - dacă nu s-ar fi ştiut foarte bine că toate celelalte articole luate la un loc nu produc nici o cincime din numărul de specialişti furnizați de 58. Medicii şi inginerii sunt, aproape în totalitate, Cincizeci şi Opți. De fapt, oameni cinstiți şi lucrători buni ca în contingentele Cincizeci şi Opților nu pot fi găsiți nici măcar în libertate. Şi uite că, în ocultă opoziție cu Unica Teorie Ştiințifică, vătafii lagărelor încep să-i plaseze pe Cincizeci şi Opți în posturi de oploşiți (în realitate, cele mai grase rămîn întotdeauna pe mîna delincvenților de drept comun, cu care şi administrației îi e mai uşor să se înțeleagă, asta lăsînd la o parte faptul că o onestitate excesivă ar sfîrşi prin a deveni chiar jenantă). Îi numesc, aşadar, însă la fiecare reiterare a instrucțiunilor (şi instrucțiunile se reiterează necontenit), înainte de fiecare inspecție (şi inspecțiile vin una după alta), printr-un simplu gest făcut de mîna albă a şefului de lagăr, Cincizeci şi Opții sunt azvîrliți, fără ezitare şi regrete, la comune. Fericirea intermediară, construită cu migală luni de-a rîndul, se face țăndări într-o singură zi. Dar această restructurare, luată în sine, nu e atît de funestă pentru oploşiții politici ca zvonurile sîcîitoare şi extenuante despre iminența ei. Aceste zvonuri le otrăvesc oploşiților întreaga existență. Numai delincvenții de drept comun pot savura în linişte deliciile condiției de oploşit. (De altfel, de îndată ce se retrage comisia, producția o ia încetul cu încetul la vale şi inginerii sunt extraşi din nou, uşurel, de la comune şi reinstalați în posturile de oploşiți, pentru a fi iarăşi măturați înainte de proxima inspecție.)

Dar există Cincizeci şi Opți care nu sunt pur şi simplu Cincizeci şi Opți, căci dosarele lor penitenciare conțin un stigmat aplicat de la Moscova: „va fi utilizat numai la muncile comune". Mulți kolîmezi purtau, în 1938, acest stigmat. Să obțină un post la spălătorie ori la uscătoria de pîslari era pentru ei un vis irealizabil.

Cum scrie în Manifestul comunist! „Burghezia a derobat de aureola lor sacră toate activitățile care treceau pînă atunci drept venerabile şi erau privite cu adînc respect (nici nu e rău spus). Medicul, juristul, preotul, poetul, savantul au fost transformați de ea în muncitori salariați". Însă măcar erau salarizați! Însă măcar erau lăsați să lucreze „în specialitate"! Dar dacă ar fi fost trimişi la comune! La doborît de copaci? Şi asta fără

bani! Si fără pîine!... E drept, medicii erau rareori expediaţi la comune: ei tratau şi familiile ştabilor, în schimb, „juriştii, preoţii, poeţii şi savanţii" putrezeau pe capete la muncile comune: pe posturi de oploşiţi n-aveau ce face.
O poziţie aparte ocupă în lagăr brigadierii. În sistemul de valori din lagăr, ei nu sun consideraţi drept oploşiţi, dar nici pălmaşi nu se poate spune că sunt. De aceea consideraţiile din acest capitol li se aplică, deopotrivă, şi lor.

***

Întocmai ca în luptă, în viaţa de lagăr n-ai timp să stai în cumpănă: pică un post de oploşit - îl înşfaci.
Dar au trecut ani şi decenii, noi am supravieţuit, camarazii noştri au pierit. Sub ochii uimiţi ai civililor şi cei indiferenţi ai urmaşilor, începem să întredeschidem lumea de acolo, care nu avea în ea nimic omenesc, dar pe care trebuie s-o evaluăm în lumina conştiinţei omeneşti.
Una dintre principalele probleme morale care se pun este cea a oploşiţilor.
Alegîndu-mi eroul pentru o povestire de lagăr, m-am oprit la un pălmaş(1); nici n-aş fi putut proceda altfel, pentru că numai un asemenea om este în stare să vadă toate corelaţiile din viaţa de lagăr (întocmai cum numai un infanterist poate cîntări întreaga povară a războiului, dar nu ştiu cum se face că nu infanteriştii scriu memorii). Alegerea unui asemenea erou, ca şi unele afirmaţii abrupte din povestirea în cauză i-au nedumerit şi chiar vexat pe unii oploşiţi. Or, aşa cum am mai spus, de supravieţuit au supravieţuit, în proporţie de nouăzeci la sută, tocmai, oploşiţii. Apăruseră şi însemnările unui oploşit (Diakov - însemnări despre ceea ce am trăit), care exaltau cu suficienţă arta de a te învîrti în propriul tău folos, abilitatea de a supravieţui cu orice preţ. (Tocmai o asemenea carte şi trebuia să apară înaintea povestirii mele.)
În cele cîteva scurte luni de zile cînd părea posibilă o discuţie, s-a iscat ceva în genul unei dezbateri pe tema oploşiţilor, cu încercări de a pune în general problema moralităţii poziţiei de oploşit în lagăre. Dar, la noi, nici o informaţie n-are şanse să fie clasificată tranşant, nici o dezbatere nu e lăsată să examineze într-adevăr toate faţetele subiectului. Orice tentativă de acest gen e suprimată în germene, pentru ca nici o rază de lumină să nu cadă pe trupul nud al adevărului. Totul se basculează, pentru mulţi ani, într-un morman inform, unde zace decenii de-a rîndul, pînă cînd acea grămadă de fiare ruginite nu mai suscită nici un interes şi nimeni nu mai poate descurca ce e acolo. Aşa şi cu dezbaterea despre oploşiţi: înăbuşită în faşă, ea s-a retras din articolele de revistă în umbra corespondenţei particulare.
Distincţia dintre oploşit şi pălmaşul de rînd din lagăr (de altfel nu mai tranşantă decît diferenţa ce exista între ei în realitate) trebuia făcută, şi

e foarte bine că a fost făcută o dată cu apariția temei lagărelor, însă în articolul trecut prin cenzură al lui V. Lakşin(2) se face simțită o anume exuberanță terminologică în descrierea muncii din lagăr (un fel de tendință de a exalta chestia aia - cum îi spune? - care ne-a creat din maimuță, dar de fapt ar fi de resortul maşinilor), şi articolul în sine. Cu o orientare în general corectă, ca şi, în parte, povestirea mea, au stîrnit un val de indignare atît în rîndul foştilor oploşiți, cît şi al prietenilor lor intelectuali care nu făcuseră niciodată puşcărie: cum adică, se glorifică munca de sclav (scena „zidăritului" din Ivan Denisovici)!! Cum adică: „în sudoarea frunții îți vei cîştiga pîinea cea de toate zilele" ? Cu alte cuvinte, să faci exact ce vrea conducerea lagărului? Or, noi tocmai cu asta ne mîndrim, că ne-am sustras de la munca aceea, că nu ne-am pretat la truda de sclav.

Răspunzînd acum acestor obiecții, oftez la gîndul că nu voi fi citit prea curînd.

După mine, e lipsit de noblețe pentru un intelectual să se declare mîndru de faptul că, vedeți dumneavoastră, el nu s-a coborît la munca fizică de sclav, reuşind să se fofileze îndărătul unui birou. Într-o situație similară, intelectualii din secolul trecut şi-ar fi îngăduit să facă pe oploşiții numai dacă, o dată cu sine, i-ar fi eliberat de munca de sclav şi pe frații lor mai tineri(3). Căci o asemenea soluție - să se aranjeze într-o muncă de birou - nu exista pentru Ivan Denisovici! Cum rămîne, atunci, cu „frații mai mici" ? Frații mai mici au voie, vasăzică, să se preteze la munca de sclav? (Şi ce dacă? Doar în colhozuri au voie de mult. Chiar noi i-am vî-rît în ele!) Dar dacă au voie, atunci poate că le permitem - măcar o dată, măcar pentru un ceas-două, înainte de predarea clădirii, cînd văd că au făcut o treabă bună - să găsească şi un strop de interes în munca aceea? Căci noi înşine, nu-i aşa, încercăm şi în lagăr o anume plăcere lăsînd penița să alerge pe hîrtie ori trasînd cu rigla o linie neagră pe foa-ia de calc? Cum ar fi reuşit Ivan Denisovici să supraviețuiască zece ani, blestemîndu-şi zi şi noapte munca? S-ar fi spînzurat de prima bîrnă ce i-ar fi ieşit în cale!

Şi ce te faci cu o poveste aproape incredibilă ca aceea a lui Pavel Ciulpenio*, care a făcut şapte ani bătuți pe muche la doborît de arbori (şi încă într-un lagpunkt disciplinar)? Cum ar fi putut el să trăiască şi să lucreze în toți aceşti ani, dacă n-ar fi găsit în munca aceea nici un sens, nimic interesant? S-a ținut pe picioare iată cum: şeful OLP-ului, interesat ca puținii lucrători permanenți să aibă o condiție fizică mai de Doamne-ajută (încă un şef ieşit din comun), în primul rînd le dădea fiertură „cu burta", iar în al doilea rînd le dădea dreptul să lucreze noaptea la bucătărie doar celor cu producții-record. Era premiul lor!

*„Novîi mir" („Lumea nouă"), 1964, nr.I

După o zi întreagă la doborît de arbori, Ciulpeniov mergea să spele şi să umple marmitele, să aprindă focul în sobe, să curețe cartofi, asta pînă la două noaptea, apoi mînca pe săturate şi se ducea să doarmă trei ceasuri, fără să-şi mai scoată pufoaica. O dată, tot ca recompensă, a fost trimis, pentru o lună, să lucreze la porționarea pîinii. Încă o lună s-a odihnit după o automutilare (cum era un recordman, nimeni nu l-a suspectat). Asta e tot. (Desigur, aici sunt şi alte explicații, în echipa lor a lucrat vreme de un an, pe post de vizitiu, o hoața care trăia concomitent cu doi oploşiți: recepționerul şi şeful de depozit. De aceea, echipa depăşea necontenit planul şi, lucru esențial, calul lor, Ghercik, mînca ovăz pe săturate şi trăgea zdravăn - căci şi calul primea ovăz... în funcție de producția echipei! M-am săturat să tot repet „sărmanii oameni!", uite că pot să spun, măcar o dată, „sărmanii cai!") Şi totuşi, şapte ani în şir la doborît de copaci sunt o performanță aproape de domeniul mitului! Cum poți face aşa ceva şapte ani la rînd fără să prinzi şpilul, fără să-ți pui mintea la contribuție, fără să te pătrunzi de interes pentru munca în sine? Numai să mi se fi dat de mîncare, zice Ciulpeniov, că eu de muncit munceam. Firea rusului... Deprinsese tehnica „tăiatului continuu". Primul copac e doborît în aşa fel, încît să se proptească bine în pămînt, să nu rămînă suspendat şi să fie uşor de tăiat în buşteni. Apoi toți copacii sunt făcuți să cadă în cruce, unul peste altul, încît crengile să formeze unul sau două ruguri, fără a mai fi tîrîte de ici colo. Ştia să ghideze căderea unui copac exact în direcția trebuincioasă. Şi cînd a auzit, de la lituanieni, despre tăietorii de pădure canadieni, care fac pariuri înfigînd un par ascuțit în pămînt şi bătîndu-l apoi pînă se înfundă cu lovituri aplicate de copaci în cădere, i s-au aprins ochii: „Ia să încercăm şi noi!" Şi au reuşit.

Se vede că aşa e omul: uneori, chiar şi cea mai blestemată şi amară muncă o face cu o frenezie semeață, inexplicabilă. Lucrînd eu însumi, vreme de doi ani, cu mîinile mele, am verificat pe cont propriu această stranie facultate: să te laşi deodată sedus de munca în sine, neținînd seama că e o muncă de rob, de la care n-ai de aşteptat nimic. Clipe stranii pe care le-am trăit şi ca zidar (altminteri n-aş fi scris despre asta în nuvela mea), şi ca turnător, şi ca plutaş, şi chiar spărgînd îndîrjit cu barosul fontă veche. Atunci putem, nu-i aşa, să-i îngăduim şi lui Ivan Denisovici să nu se simtă mereu împovărat de munca lui ineluctabilă, să n-o urască întotdeauna?!

O asemenea îngăduință cred că vom obține. O vom obține, cu condiția obligatorie ca din asta să nu rezulte nici un fel de reproşuri la adresa oploşiților, care nici o clipă nu şi-au cîştigat pîinea cu sudoarea frunții.

Cu sudoarea frunții sau fără, dar sigur e că poruncile stăpînirii GULAG-ului le-au îndeplinit cu zel (dacă nu, marş la comune!) şi cu ingeniozitate, punînd la bătaie cunoştințele lor de specialitate. Căci toate posturile importante de oploşiți sunt verigi ale conducerii lagărelor şi ale pro-

ducției de lagăr. Ba sunt chiar acele verigi „calificate", fasonate special, fără de care (dacă toți zekii ar refuza posturile de oploșiți) s-ar dezmembra întregul lanț al exploatării, întregul sistem al lagărelor! Pentru că un asemenea număr de specialişti cu înaltă calificare, ba şi dispuşi să trăiască ani de zile o viață de cîine, lumea din afară n-ar putea furniza niciodată.

Aşadar, de ce n-au refuzat? De ce n-au spart lanțul lui Kaşcei?(4)

Posturile de oploşiți sunt posturi-cheie în ecuația exploatării. Normatorii! Dar adjuncții lor, care țin registrele, sunt mai puțin păcătoşi? Şefii de şantier! Dar tehnologii vor fi fiind modele de puritate? Ce post de oploşit nu implică obediența față de cei puternici şi participarea la sistemul general de constrîngere? Oare e obligatoriu să lucrezi ca educator KVC sau ca ordonanță a cumătrului ca să faci nemijlocit jocul diavolului? Dacă N. lucrează ca dactilografă, dactilografă şi atît, dar execută comenzile administrației lagărului, asta nu înseamnă nimic? Să ne gîndim puțin. Dar şapirografierea ordinelor? Oricum, n-are nimic de a face cu prosperitatea zekilor. Operul n-are propria lui dactilografă. Dar uite că trebuie bătute la maşină concluziile actelor de acuzare şi sintezele denunțurilor la adresa oamenilor încă liberi şi a zekilor care vor fi arestați mîine. O să i le dea ei, şi ea o să le dactilografieze, fără să-i prevină pe cei amenințați. Dar să nu mergem mai departe-cel din urmă oploşit, lăcătuşul de la intendență, nu va executa o comandă de cătuşe? Nu va consolida gratiile de la BUR? Ori, ca să rămînem printre conțopişti, planificatorul: un planificator conştiincios nu contribuie la exploatarea planificată?

Eu, unul, nu reuşesc să înțeleg prin ce poate fi mai pură şi mai nobilă munca de rob intelectuală decît munca de rob fizică.

În consecință, nu sudoarea lui Ivan Denisovici trebuie să ne indigneze mai întîi, ci scîrțîitul uşurel al penițelor dintr-un birou de lagăr!

Ori să luăm propriul meu caz: jumătate din termenul de condamnare am lucrat într-o şaraşka, pe una din aceste insule ale Paradisului. Rupți de restul Arhipelagului, noi nu vedeam nemijlocit sclavia ce domnea pe întinderile lui, dar oare nu eram tot nişte oploşiți? Oare, în sensul cel mai larg, munca noastră ştiințifică nu concura la întărirea aceluiaşi Minister de Interne şi a sistemului de represiune în general?*

Tot răul de pe Arhipelag sau de pe întregul Pămînt nu se face chiar prin

*De altfel, şi această problemă excede limitele Arhipelagului; ea înglobează întreaga noastră societate, întreagă pătura cultivată a populației țării - şi tehnicienii, şi cei din sfera ştiințelor umaniste - n-au fost oare, în aceste decenii, tot nişte verigi în lanțul lui Kaşcei, tot nişte oploşiți în sens generic? Printre cei ce au rămas în viață si au prosperat, chiar printre cei mai oneşti dintre aceştia, cine ne va putea arăta nişte savanți, ori nişte compozitori, ori nişte istorici ai culturii care s-au consacrat organizării vieții publice, făcînd abstracție de propria lor existență?

noi înşine? Şi uite că tăbărîm asupra lui Ivan Denisovici: chipurile, de ce pune cărămidă pe cărămidă. Noi am pus mai multe decît el.
În lagăre, cel mai adesea, se formulează reclamaţii şi reproşuri inverse: că oploşiţii trăiesc pe spinarea pălmaşilor, că se îngraşă şi supravieţuiesc pe seama lor. Aceste reproşuri îi vizează îndeosebi pe oploşiţii din zonă şi adesea nu fără temei. Cine îi fură la cîntar din raţia de pîine lui Ivan Denisovici? Ori din cea de zahăr, umezindu-l? Din pricina cui nu ajunge în marmita comună nici urmă de grăsime, carne sau cartofi sănătoşi?
Subiect al unei selecţii aparte sunt acei oploşiţi din zonă de care depind hrana şi îmbrăcămintea. Pentru a obţine un asemenea post trebuie să fii răzbătător, viclean, uns cu toate alifiile. Ca să te menţii pe el e obligatoriu să n-ai inimă, să fii surd la glasul conştiinţei (şi, cel mai adesea, ciripitor). Desigur, orice generalizare ar fi forţată: pot cita din propria-mi memorie exemple opuse, de oploşiţi din zonă care erau oameni cinstiţi şi dezinteresaţi, şi care, de altfel, nu au făcut prea mulţi purici în acele posturi, însă despre masa oploşiţilor pereni din zonă se poate spune fără teama de a greşi că ea concentrează în sine, în medie, mai multă corupţie şi rea intenţie decît conţine, tot în medie, populaţia băştinaşă. Nu întîmplător stapînirea îi plasează în asemenea posturi pe toţi foştii din propria ogradă, ex-ghebişti şi ex-emvedişti(5) ajunşi deţinuţi. Dacă, de exemplu, e băgat la zdup şeful secţiei MVD din districtul Şahtî, el nu va merge la tăiat de pădure, ci va ajunge dispecer la OLP-ul administrativ al UsolLagului. Iar emvedistul Boris Guganava („De cînd am dat jos crucea de pe o biserică, n-am mai avut parte de noroc în viaţă") va putea fi regăsit la gara Reşotî, ca bucătar-şef al lagărului. Dar la această categorie se ataşează cu uşurinţă şi oameni pe care i-ai crede de cu totul altă factură. Anchetatorul rus din Krasnodon care, sub ocupaţia germană, a instrumentat dosarul membrilor Tinerei Gărzi* a ajuns un onorabil şi respectat dispecer la una din secţiile Oziorlag-ului. Saşa Sidorenko, fost agent secret, arestat de nemţi şi convins numaidecît să lucreze pentru ei, ajunsese acum magazioner-şef la Kenghir şi se delecta răzbunîndu-se pe prizonierii germani pentru soarta lui. Obosiţi după o zi de muncă, abia adormiţi după apelul de seară, nemţii se trezeau cu el, beat şi urlînd sălbatic: „Friţilor! Achtung! Eu sunt dumnezeul vostru! Cîntaţi pentru mine!" (Nemţii, buimaci de somn şi speriaţi, se ridicau în capul oaselor pe priciuri şi începeau să-i cînte „Lili Marlin".) Dar ce fel de oameni au putut să fie acei contabili care i-au dat drumul acasă lui Loşcinin** numai în cămaşă? Sau acel cizmar din Burepolom, care, fără ur-

*Conţinutul real al acestui dosar era, pare-se, foarte departe chiar de prima variantă a romanului lui Fadeev(6), dar să nu ne bazăm doar pe nişte rumori de lagăr.
**Despre destinul lui neobişnuit (ori poate prea obişnuit) v. Partea a Patra, cap. 4.

mă de remuşcare, i-a pretins flămîndului Hans Bernstein cizmele militare nou-nouțe în schimbul unei rații de pîine?
Cînd îi vezi astăzi stînd de vorbă în pridvor, la o țigară, despre viața din lagăr, e greu să-ți dai seama cu cine ai de a face.
E drept, şi ei au cîte ceva de spus ca să se justifice (ori să se explice). Iată, de pildă, o patetică scrisoare de la I.F. Lipai:
„Rația deținuților era furată cu cea mai mare neruşinare şi fără pic de milă pretutindeni, cu orice ocazie şi de către toți. Ceea ce furau oploşiții pentru ei înşişi era o biată găinărie. Iar aceia dintre ei care se pretau la furturi masive erau siliți să o facă. Funcționarii Administrației - civili şi deținuți, mai cu seamă în anii războiului, îi storceau pe cei din secții, cei din secții pe cei din lagpunkte, iar aceştia din urmă pe cei de la magazii şi bucătării, pe seama rației zekilor. Cei mai rapace rechini erau nu oploşiții, ci ştabii civili (Kureaghin, Poisiuişapka, Ignatenko din Sev-DvinLag), care nu furau, ci „cărau" din magazii, şi nu cu kilogramul, ci cu sacii şi cu butoaiele. Şi iarăşi nu numai pentru sine - şi ei trebuiau să împartă. Iar zekii oploşiți trebuiau să acopere cumva în scripte tot acest jaf. Cei ce nu voiau să o facă erau nu numai dați afară, ci expediați în vreun lagpunkt disciplinar ori cu regim sever. Astfel, efectivul oploşiților, filtrat continuu de către autorități, ajungea să fie alcătuit doar din laşi care fugeau de munca fizică, escroci şi şuți. Iar dacă cineva era trimis în judecată, aceia erau tot magazionerii şi contabilii, în vreme ce ştabii rămîneau neatinşi, pentru că ei nu semnaseră nimic. Cît despre eventualele depoziții ale magazionerilor împotriva şefilor, acestea erau considerate de către anchetatori simple provocări..."
O imagine destul de verticală...
O femeie pe care o cunoşteam foarte bine, extrem de cinstită, Natalia Milievna Anicikova, a ajuns la un moment dat, prin voia soartei, şefa brutăriei de lagăr. Chiar de la preluarea postului a constatat că din cantitatea de pîine coaptă în fiecare zi (pîinea pentru rațiile deținuților) o anumită parte era trimisă (fără nici un document însoțitor, fireşte) în afara zonei, serviciu pentru care brutarii primeau de la chioşcul civililor puțină dulceață şi ceva unt. A interzis această practică, nepermițînd ca pîinea să părăsească zona, ... şi pe dată pîinile au început să iasă necoapte (opera brutarilor), depozitul să livreze cu întîrziere făina, iar şeful OLP-ului (principalul beneficiar!) a refuzat să le dea un cal pentru transportul dus-întors. Anicikova a luptat cîteva zile, apoi a sfîrşit prin a ceda - şi lucrurile au reînceput să meargă strună.
Admițînd că un oploşit din zonă ar fi izbutit să se țină departe de acest jaf generalizat, oricum i-ar fi fost, practic, cu neputință să nu profite de poziția lui privilegiată pentru a obține alte beneficii: OP peste rînd, hrană de la cantina spitalului, îmbrăcăminte mai de Doamne-ajută, lenjerie, un loc mai bun în baracă. Unde e acel oploşit cu aură de sfînt - eu nu cunosc şi nu-mi pot imagina nici unul - care nu s-a înfruptat nici măcar o

singură dată din toate aceste binefaceri aflate chiar sub nasul lui? Dacă n-ar fi făcut-o, ceilalți oploşiți din preajmă ar fi început să se teamă de el şi, cu siguranță, l-ar fi dat în gît! Fie şi indirect, fie şi mijlocit, fie şi fără să-şi dea seama - treacă de la noi! - fiecare a profitat, ceea ce înseamnă că, într-un fel sau altul, a trăit pe spinarea pălmaşilor de rînd.
E greu, foarte greu pentru un oploşit din zonă să rămînă cu conştiința nepătată.
În plus, se pune şi problema mijloacelor de care s-a servit pentru a obține postul. Rareori e vorba de o competență incontestabilă, ca în cazul medicilor (ori al celor mai mulți dintre oploşiții din producție). O cale ireproşabilă este invaliditatea. Dar foarte adesea intervine protecția cumătrului. Desigur, există şi căi, chipurile, neutre: oamenii se aranjează cu ajutorul unor vechi cunoştințe din puşcărie ori pe seama coeziunii unor colectivități (grupuri naționale cel mai adesea, unele naționalități puțin numeroase erau răzbătătoare în această privință şi, de regulă, se instalau cu succes în asemenea posturi, după cum, pe tăcute, şi comuniştii se mai trăgeau unii pe alții la mal).
Încă o problemă: cînd te-ai ajuns, cum te-ai purtat cu cei din jur, cu masa cenuşie a turmei? Cîtă aroganță se poate găsi uneori aici, cîtă bădărănie, cît de uşor e să uiți că toți suntem indigeni şi trecătoare este puterea noastră!
Şi, în sfîrşit, întrebarea de căpătîi: dacă nu le-ai făcut nici un rău camarazilor tăi de detenție, le-ai fost cît de cît de ajutor? Ți-ai folosit măcar o dată poziția ca să aperi binele tuturor, ori te-ai gîndit întotdeauna numai la al tău?
Oploşiților din producție ar fi cu totul nedrept să li se reproşeze că sunt nişte „îmbuibați", că se îngraşă pe seama altora: munca deținuților de rînd nu e plătită, într-adevăr, dar nu pentru că-i hrăneşte pe oploşiți; nici munca oploşiților nu e plătită - totul alunecă în acelaşi sac fără fund. Dar toate celelalte incertitudini morale rămîn: şi imposibilitatea aproape totală de a nu profita de favoruri în viața de zi cu zi; şi căile de acces, nu întotdeauna curate, la postul de oploşit; şi infatuarea. Şi îndărătnica întrebare de căpătîi: ai făcut ceva pentru binele comun? Măcar cît de cît? Măcar o dată?
Căci au fost, au fost şi dintre aceia care îşi pot aminti, ca Vasili Vlasov, de faptele pe care le-au săvîrşit în folosul tuturor. Pe asemenea oameni - minți luminate şi dibace, care au ştiut să ocolească samavolnicia lagărelor orînduind viața colectivității în aşa fel încît moartea să nu-i secere pe toți, trăgînd pe sfoară şi trustul, şi lagărul - pe aceşti eroi ai Arhipelagului, care şi-au înțeles funcția nu ca pe o cale de a-şi asigura propria îmbuibare, ci ca pe o povară şi o datorie față de turma de arestați, pe aceşti oameni limba refuză să-i numească „oploşiți". Şi cei mai mulți oameni de acest fel au fost printre ingineri. Glorie lor!
Nici o glorie pentru ceilalți. Nu există motive pentru a-i înălța pe vreun

piedestal. Şi n-au de ce se grozăvi în faţa lui Ivan Denisovici că s-au sustras muncii umilitoare de rob şi n-au rînduit cărămizi cu sudoarea frunţii. Şi nici măcar nu face să fabricăm demonstraţii în sensul că, pasămite, noi ăştia, deştepţii, odată ajunşi la muncile comune, trebuie să facem faţă unui consum dublu de energie: pentru munca în sine şi pentru combustia psihică, pentru gîndurile şi trăirile noastre irepresibile: aşadar, e drept ca noi să ne fofilăm de la comune - n-are decît să tragă vulgul. (De altfel, rămîne de văzut dacă într-adevăr avem un consum dublu de energie).
Da, pentru a refuza orice formă de „căpătuire" în lagăr şi a lăsa forţele gravitaţionale să te antreneze în cădere liberă pînă la fund, trebuie să ai un suflet foarte călit, o conştiinţă invadată pînă în adîncuri de lumină, o condamnare în cea mai mare parte ispăşită şi, desigur, să primeşti pachete de acasă, altminteri e curată sinucidere.
Cum zice, cu recunoscătoare culpabilitate, bătrînul zek, D.S. L-v: dacă sunt viu astăzi, înseamnă că azi-noapte un altul a fost trecut în locul meu pe lista celor ce aveau să fie împuşcaţi; dacă sunt viu astăzi, înseamnă că altul s-a asfixiat în locul meu în cala de pe fundul vaporului; dacă sunt viu astăzi, înseamnă că am avut parte de cele două sute de grame de pîine în plus care îi lipseau unui camarad acum mort.
Ceea ce am scris nu se vrea un reproş pentru nimeni. În această carte, am îmbrăţişat un principiu şi mă voi ţine de el pînă la capăt: toţi cei ce au suferit, toţi cei ce au fost oprimaţi, toţi cei ce au fost puşi în faţa unei crude alegeri e mai bine să fie achitaţi decît acuzaţi. Cel mai corect e să fie achitaţi.
Dar, iertîndu-ţi ţie însuţi alegerea pe care ai făcut-o între pierzanie şi salvare, nu ridica, o, rob al uitării, piatra împotriva celui ce a fost pus în faţa unei opţiuni şi mai înfricoşătoare. Asemenea oameni ai întîlnit deja în această carte. Şi vei mai întîlni.
***
Arhipelagul e o lume fără diplome, o lume unde atestările se fac pe vorbe, pe temeiul a ceea ce fiecare afirmă despre sine. Zekul n-are voie să deţină nici un fel de documente, inclusiv certificate de studii. În drum spre un nou lagpunkt, îţi pui mintea la lucru: ce profesiune voi avea astăzi?
În lagăr, e avantajos să fii infirmier, frizer, acordeonist - nu mă încumet să enumăr funcţii mai înalte. Nu pieri nici dacă eşti tinichigiu, geamgiu, mecanic auto. Dar vai de tine dacă ai nenorocul să fii genetician ori –fereascâ Sfîntul! - filosof, lingvist ori critic de artă: eşti un om mort! Ai să dai în primire, la muncile comune, în primele două săptămîni.
Nu o data am visat să mă proclam infirmier. Cîţi literaţi, cîţi filosofi s-au salvat pe Arhipelag urmînd această cale! Dar de fiecare dată am dat îndărăt: nu atît de teama unui examen, chiar în faţa unei comisii din exterior (ştiind medicină la nivelul unui om cît de cît instruit, ba şi o boabă

de latină, aş fi izbutit să le arunc praf în ochi, dar mi-era groază să mă imaginez înfigînd acul sub pielea unui om, neştiind cum se face o injecție.) Dacă medicația s-ar fi redus la prafuri, mixturi, comprese şi ventuze, m-aş fi decis.
După experiența de la Novîi Ierusalim, care mă făcuse să înțeleg că a fi „comandant de producție" e o ocupație abjectă, cînd am fost transferat în următorul lagăr, la Bariera Kaluga, chiar în Moscova, am pretins încă din prag, de la postul de gardă, că sunt normator (auzisem acest cuvînt pentru prima oară în lagăr; n-avem nici cea mai vagă idee despre ce ar fi putut însemna normarea, dar speram că avea o contingență cu matematica).
Motivul ce m-a determinat să trag această minciună chiar de la postul de gardă, chiar din prag, este că şeful de sector, sublocotenentul Nevejin, un cocoşat înalt şi ursuz, venise, cu toate că era în puterea nopții, să interogheze noua etapă chiar la postul de gardă: voia să aibă repartizările gata încă a doua zi în zori - iată un veritabil model de conştiință profesională! După ce mi-a examinat cu o privire subțiată pantalonii bufanți, vîrîți în cizme, mantaua cu poale lungi, chipul ce respira ardoarea de a sluji cu osîrdie, mi-a pus cîteva întrebări despre normare (mi s-a părut că am răspuns abil. Abia ulterior mi-am dat seama că Nevejin mă demascase după primele două vorbe) şi încă a doua zi dimineața m-am văzut reținut în zonă - victorie, aşadar! După două zile am fost numit... nu normator, nu - noi aspirăm mult mai sus! - ci „şef de producție", altfel spus, eram mai mare decît dispecerul şi şef peste toți brigadierii! Nimerisem din lac în puț. Înaintea mea, nici nu existase o asemenea funcție aici. Trebuie că aveam un aer de cîine ascultător şi credincios. Şi ce mai dulău ar fi scos din mine Nevejin!
Dar, o dată în plus, cariera mea a capotat. Mîna lui Dumnezeu: în aceeaşi săptămînă, Nevejin a fost destituit pentru sustragerea unor materiale de construcție. Era un om puternic, cu o privire aproape hipnotică; nici nu avea nevoie să ridice tonul: coloana de zeki îl asculta încremenită. Atît în virtutea vîrstei (avea peste cincizeci de ani), cît şi a experienței de lagăr şi a cruzimii de care dădea dovadă, ar fi trebuit să ajungă de mult general NKVD - de fapt se spunea că fusese deja locotenent-colonel - dar nu-şi putuse înfrîna patima pentru hoție. Fiind de-al casei, nu i se întocmeau niciodată acte de trimitere în judecată, se mulțumeau doar să-l suspende temporar din funcție şi, de fiecare dată; îl retrogradau. Ei bine, iată că nu izbutise să se mențină nici în gradul de sublocotenent. Locotenentul Mironov, care îi luase locul, n-avea pic de răbdare pedagogică, iar eu nu puteam înghiți ideea că vor să facă din mine un ciocan pneumatic. Îi displăceam lui Mironov în toate privințele, chiar şi energicele mele rapoarte erau respinse cu iritare:
— Nici să scrii ca lumea nu eşti în stare, ai un stil de talpa-gîştei. Şi-mi întindea un raport întocmit de şeful de echipă Pavlov. Citeşte şi învață:

„Din analiza unor fapte privind creşterea nerealizării planului rezultă:
1) o cantitate insuficientă de materiale de construcție;
2) raportat la aprovizionarea incompletă a brigăzilor cu scule;
3) privind organizarea defectuoasă a lucrărilor de către personalul tehnic;
4) după cum nu se respectă nici tehnica de protecție a muncii."
Valoarea stilului consta în faptul că de toate era vinovată conducerea producției, în vreme ce Direcția lagărului n-avea nici în clin, nici în mînecă.
De altfel, prin viu grai, acest Pavlov, fost tanchist (purta şi acum cască) se exprima la fel:
„Dacă vă pricepeți la amor, demonstrați-mi ce-i amorul". (Vorbea despre un subiect familiar: femeile care se aflaseră în intimitatea lui îl lăudau în cor; asemenea lucruri nu se prea ascund în lagăr.)
Peste o săptămînă, am fost expediat, acoperit de ruşine, la comune, iar în locul meu a fost numit acelaşi Vasea Pavlov. Cum nu mă bătusem cu el pentru postul acela şi nu mă opusesem în nici un fel destituirii, nici el nu m-a făcut muncitor terasier, ci m-a trimis într-o brigadă de zugravi.
Toată această scurtă istorie a şefiei mele mi-a adus, însă, un avantaj existențial: ca şef de producție, fusesem cazat într-o încăpere specială pentru oploşiți, una din cele două camere privilegiate ale lagărului. Or, Pavlov locuia deja în cealaltă şi, cînd am fost scos din pîine, a găsit că e sub demnitatea lui să-mi revendice locul, aşa că am rămas, pentru cîteva luni, acolo.
Pe atunci, apreciam numai avantajele materiale ale acelei odăi: în locul instalațiilor de tip vagonka - paturi obişnuite; cîte o noptieră la doi oameni şi nu un stelaj pentru toată brigada; peste zi, uşa se încuia şi puteai să-ți laşi lucrurile în cameră. În sfîrşit, exista şi un reşou electric semilegal, nu erai silit să te înghesui la plita cea mare, comună, din curte. Sclav al trupului meu oprimat şi înfricoşat, pe vremea aceea puneam mare preț pe asemenea lucruri.
Dar astăzi, cînd simt imboldul imperios de a scrie despre colegii mei de cameră, îmi dau seama în ce a constat marea mea reuşită: niciodată în viață, nici în virtutea unei atracții sufleteşti, nici în labirintul compartimentărilor sociale, nu m-am apropiat, şi nu m-aş fi putut apropia de oameni ca generalul de aviație Beleaev şi emvedistul Zinoviev, care nu era general, dar tot cam pe-acolo.
Acum ştiu că scriitorul nu trebuie să se lase pradă unor simțăminte ca mînia, repulsia sau disprețul. I-ai retezat-o cuiva, fie şi din exasperare? Înseamnă că nu l-ai ascultat pînă la capăt şi ai ratat sistemul lui ideatic. Ai evitat pe cineva din repulsie - ai lăsat să alunece pe lîngă tine un caracter ce-ți era cu totul necunoscut, exact personajul de care aveai nevoie. Am realizat cu mare întîrziere că, de fapt, în permanență, îmi consacram timpul şi atenția celor care mă entuziasmau, erau agreabili

ori îmi stîrneau simpatie, ajungînd să văd societatea cum vedeam luna de pe cer - întotdeauna din aceeaşi parte.
Dar întocmai cum luna, legănîndu-se uşor, ne arată şi cîte o părticică din faţa ei ascunsă („libraţia"), această cameră de monştri s-a întredeschis pentru mine, lăsîndu-mă să văd nişte tipuri de oameni a căror existenţă o ignoram.
Generalul de aviaţie Alexandr Ivanovici Beleaev (toată suflarea din lagăr aşa îi şi spunea: „generalul") nu putea trece neobservat pentru nici un novice, încă din prima zi, de la primul apel. Pe fondul gri-negru al păduchioasei coloane de zeki, el se distingea nu numai prin statură şi armonia proporţiilor, ci şi prin eleganta manta de piele, cu siguranţă din import, cum nu poţi vedea nici măcar pe străzile Moscovei (asemenea personaje circulă în automobile) şi, încă şi mai mult, printr-o atitudine cu totul specială de absenţă. Chiar şi în coloană, în poziţie de drepţi, el ştia să arate că n-avea nimic de a face cu toate aceste lepădături de lagăr îngrămădite în jurul lui şi că nici în ceasul morţii nu va putea înţelege cum a nimerit acolo. Semeţ, îşi aţintea privirile undeva deasupra gloatei, trecînd parcă în revistă o paradă nevăzută ochilor noştri. Iar cînd începea de-a binelea expedierea la lucru şi soldatul de la postul de gardă îl pocnea pe spinare cu tăbliţa de lemn pe zekul din margine, comandînd astfel desprinderea fiecărui rînd de cîte cinci deţinuţi, Beleaev (în brigada lui de oploşiţi din producţie) se străduia să nu ajungă ultimul din margine. Iar dacă ajungea totuşi, trecînd pe lîngă soldatul de la postul de gardă, tresărea şi se încovoia cu un aer dezgustat, arătîndu-i cu toată spinarea cît de mult îl dispreţuia. Şi soldatul nu îndrăznea să-l atingă.
Pe cînd eram încă şef de producţie, adică mare mahăr, făcusem cunoştinţă cu generalul în felul următor: în biroul şantierului, unde el lucra ca ajutor de normator, văzîndu-l că fumează, m-am apropiat să-i cer un foc. L-am rugat politicos să-mi acorde permisiunea şi deja mă aplecasem peste masa lui. Cu un gest foarte exact, Beleaev şi-a îndepărtat ţigara de a mea, temîndu-se parcă de o contaminare, a scos o luxoasă brichetă nichelată şi a pus-o în faţa mea. Îi era mai uşor să mă lase să-i murdăresc ori să-i stric bricheta, decît să se umilească oferindu-mi foc din ţigara lui! Am fost tulburat. Şi aşa făcea cu orice neobrăzat care îndrăznea să-i ceară un foc: îi punea în faţă bricheta lui scumpă, reducîndu-l astfel, moralmente, la zero şi tăindu-i pofta de a mai veni a doua oară. Iar dacă se nimerea să-i ceară cineva foc tocmai cînd el însuşi îşi aprindea ţigara, stingea liniştit bricheta, îi cobora capacul şi abia apoi o punea în faţa solicitantului. Şi toţi şefii de echipă civili ori brigadierii deţinuţi care se îngrămădeau în birou, dacă n-aveau de la cine altcineva cere un foc, preferau să caute un fumător în curte decît să-şi aprindă ţigara de la el.
Acum, că locuiam în aceeaşi cameră, ba aveam şi paturile unul lîngă al-

tul am putut să-mi dau seama că repulsia, disprețul şi iritarea erau principalele simțăminte ce-l stăpîneau în situația lui de deținut Nu numai că nu călca niciodată pe la cantina lagărului („nici măcar nu ştiu pe unde se intră!"), dar îi interzisese vecinului nostru, Prohorov, să-i aducă din mîncarea de acolo orice altceva în afară de rația de pîine. Mai exista oare măcar un singur zek pe Arhipelag care să disprețuiască într-atît amărîta aceea de rație? Beleaev o lua cu precauție, ca pe o broască respingătoare - căci era atinsă de mai multe mîini şi cărată prin curte pe tăvi de lemn - şi o tăia cu cuțitul din toate cele şase părți, îndepărtînd şi coaja, şi o parte din miez. Straturile îndepărtate nu le dădea niciodată celor ce i le cereau - Prohorov sau bătrînul planton - ci le azvîrlea el însuşi în găleata cu lături. M-am hazardat să-l întreb de ce nu i le dădea lui Prohorov. Şi-a înălțat cu mîndrie capul, încununat de un păr alb cu țepi foarte scurți (purta părul atît de scurt, ca să poată fi luat şi drept frizură, şi drept tunsoare de lagăr): „Colegul meu de celulă de la Lubianka m-a rugat într-o zi: dați-mi voie să mănînc ce a rămas din supa dumneavoastră. Mi s-au întors mațele pe dos. Am o reacție bolnăvicioasă la umilința umană!" Refuza să le dea pîine acelor oameni înfometați, ca să nu-i umilească!

Generalului îi era atît de uşor să-şi păstreze această emfază, pentru că la doi paşi de postul nostru de gardă era stația troleibuzului 4. În fiecare zi, la ora unu după-amiază, cînd ne întorceam din zona de lucru pentru pauza de masă, din troleibuz cobora, lîngă postul de gardă exterior, soția generalului, aducîndu-i în termosuri mîncare caldă, gătită cu numai un ceas în urmă în bucătăria de acasă. În zilele obişnuite nu li se dădea permisiunea să se întîlnească, termosurile erau transmise printr-un gardian. Dar duminicile rămîneau împreună cîte o jumătate de ceas în clădirea postului de gardă. Se spunea că soția lui pleca totdeauna cu ochii în lacrimi: Alexandr Ivanîci îşi descărca asupra ei toată fierea adunată vreme de o săptămînă în sufletul lui mîndru şi suferind.

Beleaev făcuse o observație foarte justă: „în lagăre, e imposibil să-ți păstrezi lucrurile sau alimentele într-un simplu cufăr, închis cu un simplu lacăt. Trebuie un cufăr de fier şi înşurubat în podea." Dar urmase numaidecît această concluzie: „în lagăr, dintr-o sută de oameni, optzeci sunt canalii!" (nu spusese „nouăzeci şi cinci" ca să nu-şi piardă şi ultimii interlocutori). „O dată ajuns în libertate, dacă am să întîlnesc pe vreunul de-aici şi omul acela mi se va arunca de gît, am să-i spun: Eşti nebun! Nu te-am văzut în viața mea!"

„Nu ştii cît mă face să sufăr viața în comun! îmi spunea (în comun cu şase oameni!). De-aş putea măcar să mănînc de unul singur, răsucind cheia în uşă de două ori!" Insinua oare că ar fi trebuit să ieşim cînd el îşi lua masa? Tocmai ca să mănînce avea nevoie de singurătate! Oare pentru că mîncarea lui nu se putea compara cu a nici unuia dintre cei din jur, ori din pricina obiceiului, înrădăcinat în cercul lui, de a-şi ascun-

de opulența de ochii flămînzilor?
În schimb, să stea de vorbă cu noi îi plăcea şi nu cred că s-ar fi simțit cu adevărat bine într-o cameră solitară. Dar nu ştia să converseze decît unilateral, vorbind tare, sigur de sine şi exclusiv despre sine: „De fapt, mi s-a propus un alt lagăr, cu condiții mai confortabile..." (Admit că lor li se propune o alternativă.) „Cu mine nu merge niciodată aşa ceva..." „Ştiți, eu..." „Cînd am fost eu în Sudanul anglo-egiptean..."
Într-adevăr, călătorise mult şi văzuse multe. Avea sub cincizeci de ani şi era încă un om în putere. O bizarerie, totuşi: general-maior de aviație, nu ne-a povestit niciodată fie şi despre o singură misiune de luptă, fie şi despre un simplu zbor. În schimb, susținea că fusese şeful misiunii noastre trimise, în timpul războiului, să achiziționeze aeronave în Statele Unite. America îl impresionase vizibil. Avusese ocazia să cumpere acolo şi o mulțime de lucruri pentru el însuşi. Beleaev nu se cobora să ne explice pentru ce anume fusese închis, dar probabil că era vorba tocmai despre acest periplu american ori de ceea ce povestise în legătură cu el. „Oțep* mi-a propus soluția recunoaşterii complete. (Adică avocatul repetase propunerea procurorului). I-am spus: N-au decît să îmi dea şi dublu, dar eu nu sunt vinovat cu nimic!" Față de putere, e de crezut că, într-adevăr, nu se făcuse vinovat cu nimic: i s-a dat o condamnare nu dublă, ci înjumătățită - 5 ani: chiar şi puştilor de şaisprezece ani slobozi la gură li se dădea mai mult.
Privindu-l şi ascultîndu-l, mă gîndeam: şi toate astea acuml După ce degete butucănoase îi smulseseră epoleții (îl vedeam chircindu-se de oroare), după percheziții, după boxe, după dube, după „mîinile la spate!" ! Nu se lăsa contrazis nici măcar în chestiuni mărunte (problemele mari nici nu se demitea să le discute cu noi, nu eram demni de aşa ceva, cu excepția lui Zinoviev). În schimb, n-am remarcat niciodată să-şi fi însuşit vreo idee care nu fusese emisă de el însuşi. Era pur şi simplu incapabil să accepte vreun argument. Ştia totul înainte de a asculta argumentele noastre. Atunci cum va fi fost pe cînd era şeful misiunii de achiziție, mesagerul Sovietelor în Occident? Un sfinx lustruit, impenetrabil, cu chipul alb - simbolul „Noii Rusii", aşa cum era văzută ea în Occident. Dar dacă ai fi venit să-i ceri ceva? Permisiunea de a-ți vîrî capul pe uşa cabinetului lui? Ce-ar mai fi răcnit! Cum ți-ar mai fi strîns gîtlejul între canaturi! Multe ar fi fost de înțeles, dacă măcar s-ar fi tras dintr-o familie de militari din tată-n fiu. Dar nu. Aceşti Himalaya de suficiență Beleaev îi cucerise ca general sovietic din prima generație. Căci, pe vremea războiului civil, în Armata Roşie, nu fusese, în mod sigur, decît un flăcăiandru în opinci din coajă de tei, care nu ştia nici să se iscălească. Atunci, de unde atîta țîfnă atît de repede?...

*Cunoscut avocat sovietic.

Întotdeauna în cercuri sus-puse - chiar şi în tren, chiar şi în vilegiatură -, întotdeauna printre oameni din lumea lui, în spatele unor porți ferecate, prin care se răzbătea numai cu permis de intrare.
Dar ceilalți militari cu ranguri înalte? Probabil, mai mult îi seamănă, decît nu-i seamănă. Şi ce s-ar întîmpla dacă adevărul că „suma unghiurilor unui triunghi este egală cu o sută optzeci de grade" şi-ar întinde umbra peste vilele lor, peste gradele lor, peste voiajele lor în străinătate? Ei bine, pentru că ai desenat un triunghi, ți-ar pune capul pe butuc! Ar dărîma frontoanele triunghiulare ale caselor! Ar da un decret ca unghiurile să fie măsurate numai în radiani!
Alteori mă gîndesc: dar eu? De ce, în douăzeci de ani, nu s-ar fi putut scoate din mine un asemenea general? S-ar fi putut foarte bine.
Şi încă, privit mai îndeaproape, Alexandr Ivanîci nici nu-i un om rău. Cînd citeşte din Gogol, rîde din toată inima. Ba ne face şi pe noi să rîdem, dacă e bine dispus. Are un surîs din colțul gurii, plin de inteligență. Presupunînd că aş vrea cu tot dinadinsul să-l urăsc. De exemplu acum cînd stăm lungiți alături pe paturile noastre, n-aş reuşi. Nu e exclus să devină chiar un om foarte bun. Dar asta după ce va fi suferit. După ce va fi suferit.
Nici Pavel Nikolaevici Zinoviev nu frecventa cantina lagărului, şi el ar fi vrut să i se aducă mîncarea în termos. A rămîne în urma lui Beleaev, a fi mai prejos decît acesta era pentru el un ghimpe în inimă. Dar circumstanțele sunt cele care decid: Beleaev fusese condamnat fără confiscarea averii, în vreme ce Zinoviev se alesese cu o confiscare parțială. Banii, economiile - toate astea i le greblaseră pesemne, rămăsese doar cu un apartament frumos şi bine garnisit. Cîte nu ne povestea despre acest apartament! Mereu şi îndelung, savurînd fiecare detaliu al băii, intuind cu cîtă delectare trebuia că ascultam şi noi povestea aceea. Avea şi un aforism: după patruzeci de ani, un om valorează atît cît valorează apartamentul lui! (Aceste povestiri se depanau în absența lui Beleaev, pentru că generalul nici nu l-ar fi ascultat, s-ar fi pus el însuşi pe povestit, dacă nu despre apartamentul lui - căci se socotea un intelectual - de exemplu, despre Sudan, o dată în plus.) Dar, după cum ne spunea Pavel Nikolaevici, soția lui bolea, fiică-sa era nevoită să lucreze, aşa că n-avea cine să-i aducă termosuri. De fapt, şi pachetele ce i se aduceau duminica erau foarte modeste. Se vedea constrîns să-şi suporte condiția cu orgoliul unui nobil scăpătat. Nu se cobora, totuşi, pînă la a frecventa cantina, disprețuind murdăria ce domnea acolo şi promiscuitatea plebei clefăitoare. Îl capacitase pe Prohorov să-i aducă fiertura şi terciul aici, în cameră, unde le reîncălzea pe reşou. Şi-ar fi tăiat şi el, cu dragă inimă, rația de pîine din şase părți, dar alta nu avea, aşa că se mulțumea să țină răbdător pîinea deasupra reşoului, prăjind, pe toate cele şase fețete, microbii căzuți de pe mîinile tranşatorului de pîine şi ale lui Prohorov. Nu se ducea la cantină şi uneori chiar putea

renunța la fiertură, însă nu avea destul orgoliu nobiliar ca să se abțină, aici, în cameră, de la o murmurîndă cerşetorie: „N-aş putea să gust şi eu o bucățică? E mult de cînd n-am mai mîncat aşa ceva... "
În general, atîta vreme cît nimic nu-l călca pe bătătură, era chiar exagerat de blajin şi de politicos, o politețe care frapa în mod deosebit pe fondul bruscărilor inutile ale lui Beleaev. Închis pe dinăuntru, închis pe dinafară, cu masticația lui nicicînd grăbită, cu necontenita lui circumspecție, era leit „omul în carapace" al lui Cehov(7). Asemănarea era atît de frapantă, încît mare lucru nici nu mai trebuia descris, totul era ca în Cehov, atîta doar că Zinoviev nu era institutor, ci general MVD. Să nu te fi pus păcatul să ocupi pentru o clipă reşoul în minutele pe care Pavel Nikolaevici şi le rezervase sieşi: sub privirea lui viperină, ți-ai fi retras gamela ca ars, iar dacă nu, cu siguranță te-ar fi pus el însuşi, cu promptitudine, la punct. La nesfîrşitele apeluri de duminică, în curte, încercasem să iau cu mine cîte o carte (întrucît mă țineam cît mai departe de literatură, cartea era întotdeauna de fizică): mă ascundeam după spinările celor din față şi citeam. Ah, ce suplicii îi provoca lui Pavel Nikolaevici o asemenea încălcare a disciplinei! Gîndiți-vă şi dumneavoastră: citeam în front, în sacrosanctul front. Nu mă admonesta pe față, dar mă săgeta cu asemenea priviri, făcea grimase atît de îndurerate, scotea asemenea gemete şi bombănea cu atîta revoltă, încît, cum şi celorlalți oploşiți spectacolul lecturilor mele le făcea o cumplită greață, am fost silit să renunț la cărți şi să stau înfipt în curte ca un idiot vreme de un ceas (or, în cameră nu se putea citi, acolo trebuia să asculți ce povesteau oamenii). Într-o bună zi, una dintre fetele de la contabilitatea şantierului a întîrziat la apel, reținînd pentru cinci minute scoaterea brigăzii de oploşiți în zona de producție, în sensul că brigada noastră, în loc să fie plasată în fruntea coloanei, s-a trezit în coadă. Era un incident obişnuit, nici dispecerul, nici gardianul nu i-au dat nici o atenție, dar Zinoviev, în mantaua lui din postav moale de un bleu aparte, cu cascheta lui kaki, de mult văduvită de stea, bine împlîntată pe scăfîrlie si ochi severi îndărătul ochelarilor, a întîmpinat-o pe întîrziată cu un şuierat de mînie: „De ce mam-ma dracului întîrzii! Din cauza ta ne țin pe toți aici!" (Nu mai putea să tacă! Aceste cinci minute îl făcuseră să dea în fiert! îl îmbolnăviseră!) Fata s-a răsucit brusc spre el şi, cu ochii strălucind de satisfacție, i-a întors-o: „Mă lingăule! Nulitatea dracului! Cicikov(8)! (De ce Cicikov? Pesemne, îl confundase cu Belikov...) Mai tacă-ți fleanca! ..." şi dă-i, şi mînă, restul fiind la limita obscenității. Se folosise numai de limba ei sprintenă şi bine ascuțită, nu ridicase mîna, dar ai fi zis că-i administrează nişte palme nevăzute, căci pete roşii îmbujorau obrajii mați, de domnişoară, ai lui Pavel Nikolaevici, urechile i se făcuseră purpurii, iar buzele îi tremurau. Era pe punctul de a exploda, dar n-a mai suflat o vorbă, nici n-a ridicat mîna să se apere. În aceeaşi zi mi s-a plîns: „Cum să o scot la capăt cu rectitudinea inco-

rigibilă a caracterului meu? Nenorocirea mea e că nici aici nu m-am dezobişnuit de disciplină. Mă simt obligat să fac observaţii, asta îi disciplinează pe cei din jur".
Era întotdeauna nervos la apelurile de dimineaţă - ardea de nerăbdare să alerge la lucru. De îndată ce brigada oploşiţilor era introdusă în zona de producţie, îi depăşea cu vădită ostentaţie pe toţi ceilalţi, care mergeau fără grabă, în dorul lelii, şi aproape că alerga pînă la birou. Voia să se facă remarcat de autorităţi? Asta nu i-ar fi adus cine ştie ce avantaje. Voia să vadă zekii ce împătimit de muncă era el? În parte - da. Însă esenţială şi vădit sinceră era dorinţa lui de a se desprinde de gloată, de a ieşi din zona lagărului, de a se închide în cămăruţa liniştită a secţiei plan, pentru ca acolo... Acolo să nu aibă nimic comun cu Vasili Vlasov, să nu-şi pună mintea la contribuţie ca să scoată la liman brigăzile de lucru, ci să ardă gazul cît e ziulica de lungă, fumînd şi visînd la o nouă amnistie, imaginîndu-se la o altă masă, în alt birou, cu butoane de sonerie, cu multe telefoane, cu secretare servile şi vizitatori în ţinută cazonă.
Puţine lucruri avuseserăm ocazia să aflăm despre el. Nu-i plăcea să vorbească despre trecutul lui în MVD, nici despre gradele sau funcţiile pe care le avusese, nici despre natura muncii lui de acolo, într-un cuvînt, obişnuita „reţinere" a foştilor emvedişti. Dar mantaua lui avea, ca din întîmplare, exact culoarea gri descrisă de autorii „Belomorkanal"-ului şi nu-i dăduse prin cap ca, măcar în lagăr, să-şi descoase găitanele albastre de la tunică şi de la pantaloni. În doi ani de puşcărie, n-avusese, pesemne, ocazia să se confrunte cu adevărata clanţă a lagărului, să cunoască abisurile Arhipelagului. Lagărul nostru i se atribuise, bineînţeles, la alegere: apartamentul lui era situat la numai cîteva staţii de troleibuz, pe undeva prin Piaţa Kaluga. Şi cum nu-şi dăduse seama cît de ostil îi era noul lui anturaj, în cameră îl lua uneori gura pe dinainte: lăsase să se înţeleagă că-i cunoştea îndeaproape ba pe Kruglov (care deja nu mai era ministru), ba pe Frenkel, ba pe Zaveneaghin, toţi mari mahări în Gulag. Odată a pomenit de faptul că, în timpul războiului, dirijase construcţia unui important tronson al căii ferate Sîzran-Saratov, aşadar, în cadrul GULJDS-ului lui Frenkel. Ce însemna că „dirijase"? Ca inginer, nu exista. Aşadar, fusese şeful unei Direcţii de lagăr? Şi de la înălţimea unor asemenea piscuri se prăbuşise dureros pînă aproape la condiţia de simplu deţinut. Era condamnat în temeiul articolului 109, ceea ce, pentru un emvedist, însemna că vîrîse mîna mai adînc decît îi îngăduia gradul. Ca unui fost coleg ce era, i se administraseră 7 ani (aşadar, delapidase pentru douăzeci). Amnistia stalinistă îi redusese deja jumătate din condamnarea rămasă, mai avea de făcut doi ani şi ceva. Dar el suferea, suferea ca pentru un decar întreg.
Singura fereastră a camerei noastre dădea spre parcul Neskucinîi. Foarte aproape de fereastra aceea şi puţin mai jos, fremătau coroanele

arborilor. Anotimpurile se succedau: viscole, topirea zăpezilor, primele frunze verzi. Cînd nimic din cameră nu-l irita şi Pavel Nikolaevici era doar uşor melancolic, se planta la fereastră şi, cu ochii întorşi spre parc, intona încetişor, cu glas plăcut:
„O, dormi, dormi somn adînc, inima mea! Nu deştepta zadarnic tot ce-a fost..."
Pas de mai pricepe ceva! Un om cît se poate de agreabil, dacă l-ai fi întîlnit într-un salon! Dar cîte gropi comune înțesate cu deținuți semănase de-a lungul căii lui ferate!...
Acel colț din parcul Neskucinîi care se învecina cu lagărul nostru era, datorită unui şir de coline, greu accesibil amatorilor de promenadă şi ferit de ochii lumii, dacă făceai abstracție de noi, capetele rase dindărătul ferestrelor. La 1 Mai, un locotenent oarecare şi-a adus aici iubita, îmbrăcată într-o rochie multicoloră. Se ascunseră, aşadar, de indiscreția celor din parc, iar de noi nu se jenau, cum nu te jenezi de privirile unei pisici sau ale unui cîine. Ofițerul îşi trîntise drăguța în iarbă şi fata nu se arăta nici ea a fi dintre cele timide.
„Nu rechema ce s-a pierdut în zare/ Şi nu iubi nicicînd ce-ai mai iubit!"
În general, mica noastră odaie era un model miniatural al societății de afară. Emvedistul şi generalul dirijau tot ce mişcă. Numai cu permisiunea lor puteam folosi reşoul (proprietatea poporului), şi anume doar atunci cînd ei n-aveau nevoie de el. Numai ei decideau dacă e cazul sau nu să aerisim, unde să ne punem încălțămintea, unde să ne atîrnăm pantalonii, cînd era momentul să încetăm orice discuție, cînd să dormim, cînd să ne trezim. Cîțiva paşi mai încolo, pe coridor, era uşa unei încăperi mari, unde bîntuia în voie republica, unde orice tip cu veleități autoritare era expediat „la..." şi „în... ". Aici, în schimb, era un regat al privilegiaților şi, dacă țineam la privilegii, trebuia să respectăm, în toate privințele, legalitatea. Ajuns un amărît de zugrav, eu eram redus la tăcere: devenisem un proletar, care putea fi azvîrlit oricînd în camera comună. Mujicul Prohorov, deşi avea titlul de „brigadier" al oploşiților din producție, fusese numit în această funcție tocmai ca om de serviciu: să aducă pîinea, să care gamelele, să dea explicații gardienilor şi plantoanelor, într-un cuvînt, să facă toate treburile murdare (el era cel care le aducea mîncarea celor doi generali). Aşa că eram siliți să ne supunem dictatorilor noştri. Dar unde era şi ce păzea marea intelighenție rusă?
Doctorul Pravdin (e numele lui real!), neuropatolog, medicul sectorului de lucru, avea şaptezeci de ani. Asta înseamnă că revoluția îl surprinsese în al cincilea deceniu al existenței sale, clădite în cei mai buni ani ai gîndirii ruse, în spiritul delicateții, al onestității şi al iubirii față de popor. Un enorm cap venerabil, încununat de o claie rebelă de păr argintiu, la care maşina de tuns a lagărului nu îndrăznise să atenteze (privilegiu acordat de şeful secției sanitare). Portretul lui era demn de coperta celei mai bune reviste de medicină din lume. Nici unei țări nu

i-ar fi stat rău să aibă un asemenea ministru al sănătății! Nasul mare, conştient de valoarea lui, inspira deplină încredere în diagnosticul stăpînului. Toate gesturile lui respirau demnitate şi echilibru. Doctorul era atît de masiv, încît patul lui de metal pentru o singură persoană nu-l încăpea, lăsîndu-l să atîrne pe dinafară.
Nu ştiu cîte parale făcea ca neuropatolog. E perfect posibil să fi fost şi unul bun, dar numai într-o epocă degenerată şi curtenitoare, şi nicidecum într-un spital de stat, ci la el acasă, dincolo de uşa de stejar prevăzută cu o tăbliță de alamă, în ticăitul melodios al pendulei, negrăbit de nimeni şi nesupus nimănui, în afară de propria lui conştiință. Dar, după stingerea acelor timpuri, ceva îl speriase de moarte şi se vede că pentru totdeauna. Nu ştiu dacă mai fusese închis, dacă fusese tîrît în fața unui pluton de execuție pe timpul războiului civil (n-ar fi fost de mirare), dar şi fără să îndrepte țeava unui revolver asupra lui îl înfricoşaseră temeinic. Pentru asta e suficient să lucrezi într-un dispensar unde eşti obligat să tratezi zece bolnavi pe oră, avînd timp doar să tragi cîte o lovitură de ciocan într-un genunchi; să fi fost membru în VTEK (comisia de experți în medicina muncii), în comisia pentru stațiunile de odihnă, în comisia medicală a comisariatului militar şi pretutindeni să semnezi, să semnezi, să semnezi hîrtii, ştiind că pentru fiecare semnătură poți plăti cu capul, că mulți medici fuseseră deja arestați, alții amenințați cu închisoarea, iar tu eşti silit să semnezi la nesfîrşit buletine, concluzii, expertize, certificate, fişe medicale şi că fiecare semnătură e rezultatul unei zguduiri hamletiene: îl scuteşti de muncă sau nu ? E apt sau inapt? E bolnav sau sănătos? Bolnavii imploră dintr-o parte, stăpînirea presează din cealaltă, iar doctorul, verde de spaimă, se simte pierdut, tremură frămîntat de dubii şi remuşcări.
Dar toate acestea le va fi trăit pe cînd era liber; dulci fleacuri! Arestat ca duşman al poporului, terorizat de anchetator pînă a ajunge în pragul infarctului (îmi imaginez cîți oameni - un întreg institut de medicină – putea trage după el sub imperiul acelei spaime) ce era el acum? Simpla vizită de rutină a şefului infirmeriei OLP, un civil bețiv şi decrepit, fără nici o pregătire medicală, îl aducea pe Pravdin într-o asemenea stare de confuzie mentală şi îi crea asemenea emoții, încît nici măcar nu mai putea citi pe fişele de spital un text scris ruseşte. Dubiile lui se înzeciseră, în lagăr era mai descumpănit ca oricînd, arătîndu-se incapabil să decidă dacă la o temperatură de 37 cu 7 era cazul să dea sau era mai bine să nu dea dispensă pentru o zi de muncă. Dar dacă va fi luat la rost? Şi venea să țină consiliu la noi în cameră. Putea trăi liniştit, în stare de echilibru, cel mult 24 de ore. Acele 24 de ore ce urmau după o laudă scăpată în treacăt de şeful lagărului sau chiar de un simplu gardian. După un asemenea eveniment, vreme de 24 de ore se simțea oarecum în siguranță, dar a doua zi dimineața inexorabila anxietate i se strecura din nou în suflet. La un moment dat, a trebuit expediată din

lagăr o etapă urgentă. Graba era atît de mare, încît n-a mai fost timp să se pună băile în funcțiune (bine măcar că nu i-au vîrît pe bieții oameni sub duşurile cu apă rece ca gheața). Gardianul-şef s-a înființat la Pravdin şi i-a transmis ordinul de a certifica în scris că deținuții parcurseseră procedura sanitară reglementară. Ca întotdeauna, Pravdin s-a supus autorităților, dar cu ce urmări!... Ajuns la noi în cameră, a căzut pe pat ca secerat, apăsîndu-şi mîinile pe piept în dreptul inimii şi gemînd, surd la toate încercările noastre de a-l linişti. În cele din urmă noi am adormit pe rînd, dar el a rămas treaz, fumînd țigară de la țigară şi alergînd din cinci în cinci minute la toaletă, pînă cînd, în sfîrşit, după miezul nopții, şi-a pus pufoaica pe umeri şi, cu chipul descompus, a dat fuga la gardianul de serviciu Korotîşka - un pitecantrop analfabet dar cu stea pe chipiu! - să-i ceară sfatul: Ce-l aşteaptă acum? Va încasa, oare, pentru această crimă, un al doilea termen sub 58? Ori se vor mulțumi să-l transfere din lagărul acela moscovit într-unul îndepărtat? (Ai lui locuiau la Moscova şi-i aduceau pachete consistente, motiv pentru care doctorul ținea foarte mult să rămînă în micul nostru lagăr.)

Terorizat şi strivit moralmente, Pravdin îşi pierduse orice urmă de energie, chiar şi în materie de profilaxie sanitară. Nu mai îndrăznea să ia la întrebări nici măcar personalul de la bucătărie, plantoanele sau infirmierele din subordinea lui. La cantină era mizerie, la bucătărie vasele se spălau de mîntuială, la infirmerie cearşafurile se scuturau din an în paşte - el vedea toate acestea, dar era incapabil să impună o minimă curățenie. Singura lui idee fixă, împărtăşită de toată conducerea lagărului (distracție cultivată, de altfel, în multe lagăre), era frecarea zilnică a podelelor în camerele de locuit. Această operație se executa fără crîcnire. Aerul şi aşternuturile rămîneau veşnic umede din pricina podelelor. Pravdin nu se bucura de respect nici măcar în ochii celui din urmă mierlitor din lagăr. De cînd era zek, numai cine nu voia nu-l jefuise şi nu îl excrocase. Odaia noastră se încuia peste noapte şi asta era singura explicație a faptului că lucrurile îi rămăseseră intacte, împrăştiate în jurul patului, că mîini intrepide nu goliseră cea mai dezordonată noptieră de pe teritoriul lagărului, din care totul atîrna şi cădea.

Pravdin fusese închis pentru 8 ani în temeiul articolului 58, aliniatele 10 şi 11, ca politic, agitator şi cap de organizație politică, dar ceea ce am descoperit eu în acel cap era o puerilitate de copil arierat. Nici după trei ani de puşcărie nu ajunsese la maturitatea ideilor pe care, în timpul anchetei, recunoscuse că le profesa. Era convins că toți fuseserăm priponiți temporar, în glumă, că se pregătea o mare şi generoasă amnistie, că totul se voia doar o învățătură de minte, ca să ştim prețui cum se cuvine libertatea şi să rămînem veşnic recunoscători Organelor pentru lecția ce ni se administrase. Credea în viitorul prosper al colhozurilor, era convins că Planul Marshall avea un substrat infam, urmărind înfeudarea Europei, că aliații nu fac decît să țească intrigi vizînd declanşarea

celui de al treilea război mondial.
Într-o zi - parcă -l văd! - s-a întors în cameră cu chipul luminat, radiind un fel de fericire calmă şi blajină, cum se întorc credincioşii de la o minunată slujbă nocturnă. Pe faţa lui lătăreaţă, de om bun la suflet şi fără ascunzişuri, ochii mari, cu cearcăne atîrnînde, străluceau de o blîndeţe nepămînteană. Ce credeţi: tocmai avusese loc o şedinţă cu oploşiţii din zonă, la care şeful lagpunktului, după ce la început urlase şi bătuse cu pumnul în masă, se liniştise deodată şi declarase că are încredere în ei, ajutoarele lui credincioase. Şi Pravdin, înduioşat, ne-a împărtăşit impresia că: „un veritabil entuziasm pentru muncă a explodat după aceste cuvinte!" (Să-i dăm generalului ce-i al generalului: a strîmbat din buze cu dispreţ).
Doctorul îşi merita numele!(9) Era un prieten al adevărului, da, iubea adevărul, dar era incapabil să-l înfrunte cu demnitate!
În mica noastră machetă socială, Pravdin întruchipa ridicolul. Dar trecînd de la machetă la scara reală, îngheţi de groază. Ce proporţie din Rusia noastră spirituală a ajuns de această factură? Şi asta numai din frică...
Doctorul provenea dintr-un mediu cultivat, se consacrase unei munci intelectuale, trăise înconjurat de oameni cu minţi evoluate, dar era el oare cu adevărat un intelectual, adică un individ cu intelect personal?
Cu trecerea anilor, am ajuns să reflectez mai temeinic la acest cuvînt – inteligenţia(10). Tuturor ne place foarte mult să fim incluşi în această categorie, dar nu toţi îi aparţinem. Iar în Uniunea Sovietică, sensul termenului s-a degradat iremediabil. Sunt consideraţi ca făcînd parte din inteligenţia toţi cei ce nu muncesc (şi au oroare să muncească) cu braţele. Au fost turnaţi în această categorie, de-a valma, toţi birocraţii din aparatul de partid şi de stat, din armată şi sindicate. Toţi contabilii şi socotitorii, aceşti sclavi mecanici ai Debitului şi Creditului, toţi conţopiştii din birouri. Şi, cu atît mai mult, toţi învăţătorii şi profesorii (inclusiv cei care nu sunt decît nişte manuale vorbitoare, neavînd nici cunoştinţe solide, nici o viziune personală asupra procesului educativ). Toţi medicii (inclusiv cei capabili doar să-şi plimbe stiloul pe o fişă de la căpătîiul bolnavului). Şi, deja fără urmă de ezitare, toţi cei ce gravitează în jurul redacţiilor, editurilor, studiourilor cinematografice, filarmonicilor, ca să nu mai vorbim de caracuda care publică, toarnă filme ori scîrţîie cu arcuşul.
În realitate, nici unul din aceste criterii nu legitimează clasarea unui individ ca făcînd parte din inteligenţia. Dacă nu vrem să desfiinţăm această noţiune, e bine să n-o demonetizăm. Un intelectual nu se defineşte prin filiaţia profesională şi ocupaţie. O bună educaţie şi o familie bună nu produc nici ele, obligatoriu, un intelectual. Intelectualul este un individ ale cărui interese şi a cărui voinţă se concentrează în spaţiul spiritual al existenţei, asta de o manieră stabilă, lipsită de intermitenţe,

nedeterminată de circumstanțe exterioare şi adeseori dăinuind în pofida lor. Intelectual e acel om, a cărui gîndire refuză orice mimetism.
În camera noastră, camera monştrilor, crema intelighenției erau considerați a fi Beleaev şi Zinoviev; cît despre şeful de echipă Oracevski şi țărănoiul Prohorov, obscur amploiat la magazia de scule, ei ofensau simțurile acestor înalte personaje: cîtă vreme am fost prim-ministru, generalul şi emvedistul încercaseră în repetate rînduri să mă capaciteze să aranjez expulzarea din cameră a ambilor mujici: făpturi murdare, care se trînteau pe pat cu cizmele în picioare, adică totalmente „non-intelectuali" (generalilor le venise ideea strălucită de a se debarasa de cei care-i hrăneau!) Numai că mie îmi plăceau amîndoi - în adîncul sufletului, şi eu sunt un mujic - şi în odaie se instaurase un anumit echilibru. (În scurtă vreme cu siguranță mi-ar fi venit rîndul, generalii ar fi aranjat ei cumva să fiu, la rîndul meu, expulzat.) Înfățişarea lui Oracevski era, într-adevăr, cam din topor, n-avea nimic „intelectual", în materie de muzică, nu consuma decît cîntece ucrainene, nu auzise în viața lui nici de pictura italiană veche, nici de pictura franceză modernă. Dacă-i plăceau sau nu cărțile nu se poate şti, pentru că în lagărul nostru ele erau inexistente. În controversele abstracte ce se iscau în cameră nu intervenea niciodată. Cele mai pasionate monologuri ale lui Beleaev despre Sudanul anglo-egiptean ori ale lui Zinoviev despre apartamentul lui îl lăsau rece. îşi petrecea timpul liber reflectînd tenace, într-o tăcere sumbră, cu călcîiele cizmelor pe speteaza patului şi cu tălpile ațintite spre cei doi generali (nicidecum pentru a-i sfida: pur şi simplu, în aşteptarea apelului, ori în pauza de prînz, ori seara, cînd cine ştie ce trebuință l-ar fi putut determina să mai iasă din cameră, putea omul renunța la plăcerea de a se întinde puțin? Or, scoaterea cizmelor cere timp şi migală: amîndouă sunt trase fest peste cele două obiele.) Oracevski rămînea impasibil şi la toate accesele de autoflagelare ale doctorului. Dar, după ce tăcea ca mormîntul un ceas sau două, îl auzeai declarînd pe un ton tragic, fără nici o legătură cu ceea ce se petrecea în cameră, ceva de genul: „Aşa e! Mai degrabă va trece cămila prin urechile acului, decît un Cincizeci şi Opt pragul libertății." Dimpotrivă, în discuțiile de ordin practic, despre însuşirile unor obiecte de uz curent ori despre conduita corectă în viața de zi cu zi, se angaja cu toată căpoşenia lui de hohol, demonstrînd cu vehemență, bunăoară, că pîslarii se strică dacă sunt uscați pe sobă, şi că e mai util şi mai comod să-i porți toată iarna fără să-i pui la uscat. Aşa că, într-adevăr, ce fel de „intelectual" era Oracevski?!
Însă, dintre noi toți, el era singurul devotat cu trup şi suflet şantierului, singurul capabil să vorbească despre munca lui cu sincer interes, chiar în afara orelor de program. Cînd a auzit că zekii se învredniciseră să prăpădească paravanele de lemn instalate în camere, punîndu-le pur şi simplu pe foc, l-am văzut prinzîndu-şi capul lui butucănos între palmele

lui butucănoase şi clătinîndu-se ca de o mare durere. Nu putea înțelege acest vandalism al băştinaşilor! Poate pentru că se afla în lagăr abia de un an. Pică te miri cine şi povesteşte că un panou de beton a fost scăpat de la etajul opt întrebări exclamative: „A fost omorît cineva?" Dar Oracevski: „N-ai văzut cum a căzut, ce direcție aveau fisurile?" (Panourile erau turnate după desenele lui, şi omul voia să ştie dacă plasase corect armătura.) În decembrie, pe ger, brigadierii şi şefii de echipă se refugiaseră în birou, să se încălzească, şi-şi împărtăşeau felurite bîrfe din lagăr. Intră Oracevski, îşi scoate mănuşa lui cu un singur deget şi, solemn, extrage grijuliu de acolo un fluture de toată frumusețea, portocaliu cu negru, înghețat dar încă în viață: „Uite-l viu la 19 grade sub zero! L-am găsit aşezat pe o bîrnă de susținere."
Toți s-au strîns împrejurul fluturelui. Amuțiți. Acei norocoşi dintre noi care vor supraviețui, nu vor fi, după ce-şi vor fi ispăşit condamnarea, mai vioi decît acest fluture.
Oracevski încasase doar cinci ani, pentru o „crimă facială"(exact ca în Orwell): pentru un zîmbet. Preda la o şcoală militară de geniu. În cancelarie, arătîndu-i unui coleg un articol din „Pravda", zîmbise. Colegul fusese curînd împuşcat, aşa că nimeni nu mai putuse afla de ce zîmbise Oracevski. Dar zîmbetul acela fusese văzut, şi simplul fapt de a zîmbi avînd în mînă organul central al partidului era un sacrilegiu! În plus, cînd i se propusese să țină o conferință pe teme politice, Oracevski declarase că n-are încotro, ordinul e ordin, dar că o să pregătească textul acelei conferințe jără nici un chef. Asta umpluse paharul!
Care din doi - Pravdin sau Oracevski - se apropie mai mult de imaginea unui „intelectual" ?
Să nu-l ocolim nici pe Prohorov. Un țăran îndesat, cu călcătura îndesată, cu privirea îndesată, scăpa un zîmbet numai după ce mai întîi stătea puțin pe gînduri. Pe Arhipelag, cei ca el sunt numiți „lupi cenuşii". Nu prea îl trăgea ața să se lipsească pe sine de dragul altora ori să facă vreun bine cuiva. Dar un lucru mi-a plăcut la el de la bun început: le aducea generalilor, lui Zinoviev gamelele, iar lui Beleaev rația de pîine, fără urmă de slugărnicie, fără zîmbete sau vorbe de circumstanță, ci cu un fel de maiestate, cu un aer sever, de parcă ar fi vrut să spună că, mă rog, vă fac eu vouă un serviciu, dar nu cumva să mă luați drept un terchea-berchea. Ca să-şi hrănească trupul lui mare, de muncitor, avea nevoie de multă mîncare. Pentru fiertura şi terciul generalului, îşi îndura resemnat situația umilitoare; ştiind că era disprețuit, nu răspundea răstit, dar nici nu alerga pe vîrfuri (na țîrlah),* Şi mai avea aerul că ştie el cîte parale facem fiecare, dar încă nu venise vremea să ne-o spună pe şleau. În ce mă priveşte, eu simțeam în Prohorov un om tăiat în stîncă:

*Expresia este explicată detaliat în capitolul 19.

pe asemenea umeri multe se țin în viața acestui popor. Nu se grăbeşte să-ți zîmbească, te priveşte mai degrabă ursuz, dar nici pe bătătură nu te calcă.
Prohorov nu era un Cincizeci şi Opt, dar ştia ce e viața de-a fir-a-păr. Fusese, vreme de mai mulți ani, preşedinte de soviet sătesc pe undeva pe lîngă Naro-Fominsk, o funcție în care trebuie să te ştii descurca, făcînd dovadă de fermitate cu satul, dar şi ținînd-o pe-a ta în relațiile cu stăpînirea. Vorbea despre preşedinția lui cam în următorii termeni:
— A fi patriot înseamnă a merge întotdeauna înaintea plutonului. E clar că tu eşti şi cel care încasează primul. Ții o expunere la sovietul sătesc şi, cu toate că la țară discuțiile se învîrt mai mult în jurul unor lucruri materiale, se găseşte un bărbos care te întreabă: „Ce-i aia revoluție permanentă?" Da' dracu s-o pieptene; ştiu numai că, la oraş, damele îşi fac permanent, dar pas de nu-i răspunde, zice că te-ai cocoțat ca vaca-n copac. Păi, zic, asta e o revoluție care se smuceşte, o coteşte şi-n labe nu-ți nimereşte; du-te la oraş şi vezi ce cîrlionți poartă muierile, ca berbecii. Cînd ai noştri s-au înhăitat cu Macdonaldul(11), am trîntit un raport către stăpînire: „Măi tovarăşi, zic, jigodiei de pripas pune-i cizma pe grumaz".
Cu anii, sesizase toată găunoşenia vieții din țară, ajungînd să producă el însuşi butaforie. Chema un preşedinte de colhoz şi-i spunea: „Alegi o mulgătoare şi faci cum ştii ca să ia medalia de aur a expoziției agricole: să scoată vreo şaizeci de litri pe zi!" Şi tot colhozul, în păr, se punea pe pregătit recordul: vacilor acelei mulgătoare li se turnau în iesle nutrețuri cu proteine şi chiar zahăr. Aşa că tot satul ştia ce preț putea să aibă expoziția aceea. Dar dacă cei sus-puşi nu găsesc nimic mai bun de făcut, decît să-şi fure singuri căciula, înseamnă că asta şi vor.
Cînd frontul s-a apropiat de Naro-Fominsk, lui Prohorov i s-a ordonat să evacueze şeptelul. O măsură care, privită mai îndeaproape, nu era atît împotriva nemților, cît împotriva țăranilor: ei rămîneau pe pămîntul golgoluț, fără animale de muncă şi fără tractoare. Țăranii refuzau să-şi dea vitele, săreau la bătaie (gîndindu-se, pesemne şi că, sub noua stăpînire, colhozurile aveau să fie desființate, caz în care vitele le-ar fi rămas lor): mai că nu l-au omorît pe Prohorov.
Apoi, frontul s-a rostogolit pînă dincolo de satul lor, unde s-a şi oprit pentru toată iarna următoare. Amărît, rămas fără turmă, Prohorov, fost artilerist în războiul din 1914, s-a lipit de o baterie sovietică, făcînd pe servantul pînă a fost trimis la plimbare. În primăvara lui 1942, puterea sovietică s-a reinstalat în raionul lor. Prohorov a devenit din nou preşedinte de soviet sătesc. Avea acum puterea să se răfuiască cu toți duşmanii, devenind şi mai cîinos ca înainte. Şi ar fi dus-o bine pînă în ziua de azi. Dar - straniu - n-a vrut. Nu l-a lăsat inima.
Satul era complet ruinat, si preşedintele a fost pus să împartă tichete pentru pîine. Atît cît să-i poată ține în viață pe sinistrați şi pe cei mai flă-

mînzi din sat. Dar lui Prohorov i-a fost milă de oameni, a dat tichete peste numărul stabilit şi s-a trezit înhăţat pe baza legii „şapte pe opt", pentru zece ani. Macdonaldul i s-a iertat, ca unui mujic fără şcoală, compasiunea pentru oameni - nu.
În cameră, lui Prohorov îi plăcea, întocmai ca lui Oracevski, să stea ceasuri de-a rîndul lungit pe pat, cu cizmele pe speteaza patului şi cu ochii în tavanul scorojit. Vorbea numai cînd generalii lipseau. Unele din reflecţiile şi expresiile lui îmi plăceau nespus:
— Ce e mai greu: să tragi o linie dreaptă, sau una curbă? Pentru o linie dreaptă îţi trebuie rechizite; pe cea îmbîrligată o trage şi un beţiv cu piciorul. Aşa e şi linia vieţii.
— Banii sunt, mai nou, cu două etaje. (Uite ce înseamnă o minte ascuţită! Prohorov se referea la faptul că statul ia produsele agricole din colhoz la un tarif şi le revinde oamenilor la cu totul altul. Dar el vedea şi mai departe: „etajarea" asta a banilor se face simţită mai peste tot, ne mănîncă viaţa: statul ne dă bani la baremul etajului unu, dar de plătit noi trebuie să plătim pretutindeni la tariful etajului doi, de unde rezultă că, într-un fel sau altul, trebuie să faci rost de bani la nivelul etajului doi, altfel te duci repede de-a dura.)
— Omul nu e diavol, dar nici să trăieşti nu te lasă - iată încă unul din proverbele lui Prohorov.
Şi cîte altele la fel, rău ce-mi pare că nu le-am notat.
Am numit această odaie camera monştrilor, cu toate că nici pe Prohorov, nici pe Oracevski nu-i pot socoti monştri, însă, în grupul nostru de şase oameni, majoritatea o alcătuiau monştrii, căci eu însumi ce eram, dacă nu un monstru? În capul meu continuau să plutească, deşi ciuruite de-acum şi deşirate, frînturi de credinţe confuze, speranţe iluzorii, certitudini imaginare. Şi tocînd zi după zi al doilea an de condamnare, încă tot nu pricepeam ce voia să-mi arate degetul Destinului mie, celui azvîrlit pe Arhipelag. Continuam să mă abandonez acelei prime idei, superficiale şi pervertitoare, pe care mi-o inculcase ataşatul special de la Presnea: „Numai să nu ajungi la comune. Numai să supravieţuieşti!" Evoluţia interioară ce avea să mă conducă la muncile comune era lentă şi anevoioasă.
Într-o noapte, la postul de gardă al lagărului a oprit o maşină, un gardian a intrat în camera noastră, l-a scuturat de umăr pe generalul Beleaev şi i-a ordonat să se pregătească de plecare „cu lucrurile". Generalul, încă buimac de somn, a fost dus de lîngă noi. A mai reuşit, de la Butîrki, să ne trimită un bilet: „Nu vă pierdeţi curajul! (Din pricina plecării lui, pesemne.) Dacă rămîn în viaţă, am să vă scriu." (Nu ne-a mai scris, dar pe căi ocolite am aflat noi cîte ceva. Se pare că, în acest lagăr moscovit, generalul era considerat un pericol. A nimerit la Potma. Acolo, adio termosuri cu supă de acasă, şi cred că a renunţat să mai taie pîinea din şase părţi. Iar peste încă o jumătate de an s-au auzit zvonuri

cum că decăzuse rău acolo: cără fiertură pentru alții, ca să poată ajunge la cîteva linguri în plus. Nu ştiu dacă e adevărat sau nu: cum se spune în lagăr - aşa am cumpărat-o, aşa o vînd.)
Aşa că, bătînd fierul cît era cald, încă de a doua zi dimineața m-am aranjat ajutor de normator în locul generalului, fără a fi apucat să deprind meseria de zugrav. Dar nici normare n-am învățat, mulțumindumă să înmulțesc şi să împart pe săturate. Această nouă muncă îmi dădea şi ocazia să bat şantierul în lung şi-n lat, şi timp să mai poposesc pe planşeul de la etajul şapte, altfel spus, aproape pe acoperiş, de unde în fața ochilor mei de prizonier se desfăşura, imensă, Moscova.
Într-o parte se zăreau colinele Vorobiovî(12), încă golaşe. Viitorul prospect Lenin abia se contura, nu exista încă. Se vedea, neatinsă, şi vila Kanatcikov(13). În cealaltă parte - cupolele de la Novodevicie(14) şi Academia Frunze(15), iar departe, în față, dincolo de străzile forfotitoare, împresurat de o ceață liliachie, Kremlinul, unde aştepta, gata pregătită, rămînînd numai să fie semnată, amnistia pentru noi, deținuții.
Nouă, celor sortiți pieirii, această lume ni se înfățişa ispititoare, o lume a bogăției şi gloriei, pe care picioarele noastre aproape că puteau călca, dar care ne rămînea etern inaccesibilă.
Şi totuşi, oricît de mult jinduiam în sufletul meu de zek necopt să mă văd în „libertate", oraşul acesta nu trezea în sufletul meu invidie şi nici dorința de a descinde în zbor pe străzile lui. Întreg răul care ne încătuşa era încolăcit aici. O urbe trufaşă, care niciodată ca după acest război nu îndreptățise zicala:
Moscova nu crede în lacrimi!
Astăzi, din vreme în vreme, profit de posibilitatea, atît de rară pentru un fost zek, de a vizita lagărul meu! De fiecare dată retrăiesc aceleaşi emoții. Pentru a judeca viața cu dreaptă măsură, nimic nu poate fi mai folositor decît să replonjezi într-un trecut fără ieşire, să te simți din nou cel de atunci. Pe locul unde erau cantina, scena si KVC-ul, se află acum magazinul „Spartak". Uite aici, lîngă stația de troleibuz-care a rămas tot acolo - era postul de gardă exterior. La etajul doi, se zăreşte fereastra camerei monştrilor. Iată şi locul de încolonare pentru apel. Aici se deplasa pe şine macaraua-turn a frumoasei Napolnaia. Pe aici M. se strecura, noaptea, la Berschader. Prin curtea asfaltată, oamenii se plimbă, sporovăind despre una-alta: ei nu ştiu că, de fapt, calcă pe cadavrele noastre. Nu-şi pot imagina că această curte nu prea mare a putut fi nu o parte integrantă a Moscovei, aflată la douăzeci de minute de mers cu troleibuzul de centru, ci o insuliță a sălbaticului Arhipelag, mult mai strîns legată de Norilsk şi Kolîma, decît de Moscova. Nici eu nu mai pot urca pe acoperişul blocului, pe unde cîndva umblam cu deplină îndrituire, nu mai pot pătrunde în apartamentele unde chiar eu am şpăcluit uşile şi am montat parchetul. Umblu încoace şi încolo prin zonă, cu mîinile la spate, exact ca pe atunci, imaginîndu-mi că n-am dreptul să

ies - de aici pînă aici şi atît - şi că nu ştiu în ce fundătură voi fi expediat chiar mîine. Şi aceiaşi arbori din parcul Neskucinîi, pe care acum nici o zonă nu-i mai desparte de mine, depun mărturie că îşi amintesc totul, că îşi amintesc şi de mine, că aşa a fost.
Refac drumul înainte şi îndărăt, din impas în impas, eternul du-te-vino al deținutului, reîntorcîndu-mâ invariabil de unde am plecat, şi, treptat, toate greutățile vieții de azi încep să se topească, de parcă ar fi de ceară.
Nu mă pot abține şi mă dedau la un act huliganic: urc scara şi, pe pervazul alb al ferestrei, la doi paşi de fostul birou al şefului de lagăr, scriu cu negru: „Sectorul de lagăr 121."
Cine va trece pe aici va citi şi poate va cădea pe gînduri.

***

Eram noi oploşiți, e adevărat, dar oploşiți din producție, şi sanctuarul locului nu era camera noastră, ci una asemănătoare situată cu un etaj mai sus, unde locuiau oploşiții din zonă şi de unde un triumvirat alcătuit din contabilul Solomonov, magazionerul Berschader şi dispecerul Burstein dirija întregul lagăr. Acolo s-a şi decis destituirea lui Pavlov din postul de şef de producție şi înlocuirea lui cu Kukos. Şi iată că, într-o bună zi, acest nou prim-ministru şi-a făcut apariția în camera noastră (între timp, Pravdin, în pofida zelului de care dădea dovadă, fusese greblat într-o etapă.) Nici eu n-am mai fost tolerat multă vreme: am fost scos din biroul normatorilor şi din cameră (în lagăr, cînd decazi din poziția ta socială pe o vagonka, nu cazi, ci, dimpotrivă, - te înalți), dar, cît am mai rămas, am avut timp să-l observ pe Kukos, care completează în chip fericit micul nostru sociomodel cu o varietate importantă de „intelectual" postrevoluționar.
Alexandr Fiodorovici Kukos, un afacerist de vreo treizeci şi cinci de ani, întreprinzător, circumspect şi autoritar (ceea ce se cheamă un „strălucit organizator"), inginer constructor de meserie (meserie de care nu prea făcea caz, mulțumindu-se să mînuiască asiduu rigla de calcul), încasase zece ani pe baza legii din 7 august, ani din care făcuse deja vreo trei, adaptîndu-se perfect la viața de lagăr şi simțindu-se aici la fel de dezinvolt ca în libertate. Muncile comune nu păreau defel să constituie o amenințare pentru el. Cu atît mai puțin era înclinat să deplîngă masa de indivizi fără har, hărăzită tocmai acestor munci. Făcea parte dintre acei deținuți, ale căror acte sunt mai primejdioase pentru zeki decît osîrdia celor mai aprigi stăpîni ai Arhipelagului: unul ca ăsta, o dată ce te-a înşfăcat de grumaz, nu te mai lasă din strînsoare, nu-l apucă lenea. Se zbătea să obțină reducerea rației (înăsprirea sistemului marmitelor), suspendarea vizitelor, etaparea oricărui recalcitrant, numai pentru a stoarce cît mai mult din deținuți. Atît Direcția lagărului, cît şi conducerea producției erau entuziasmate de prestația lui.

Dar lucrul interesant este că toate aceste apucături îi erau vădit familiare încă de dinainte de a fi ajuns în lagăr. Tocmai în libertate învățase el să conducă în acest fel, şi iată că metoda lui managerială se dovedea cum nu se poate mai potrivită pentru lagăr.
Actul cunoaşterii e mult înlesnit de analogie. Foarte curînd mi-am dat seama că acest Kukos îmi amintea de cineva. Dar de cine? Ah, da! De Leonid Z-v, colegul meu de celulă de la Lubianka. Şi, lucru esențial, nu prin înfățişare, nu, Z-v avea un aer de mistreț, pe cîtă vreme Kukos era bine făcut, înalt, cu alură de gentleman. Dar, o dată puşi în balanță, ei lăsau să se întrevadă, îndărătul lor, un întreg curent - acel prim val al noii inginerimi, care aştepta cu nerăbdare să-i disloce pe vechii spețla(16), iar pe mulți dintre ei chiar să-i anihileze. Ceea ce s-a şi întîmplat, o dată cu apariția primelor serii de absolvenți ai VTUZ-urilor sovietice! Ca ingineri, ei nu ajungeau nici la călcîiul celor din vechea generație - nici prin amploarea orizontului tehnic, nici prin flerul lor artistic, nici prin devoțiunea față de meserie. (Chiar şi față de ursul de Oracevski, expulzat prompt din cameră, lustruitul Kukos părea un flecar oarecare.) Cu pretențiile lor de cultură generală, erau de-a dreptul comici. (Kukos spunea: „Cartea mea preferată e Cele trei culori ale timpului de Stendhal"(17) (! confundînd-o cu o carte despre Stendhal). Foarte nesigur pe el cînd se punea problema să calculeze integrala de x2dx, nu ezita să angajeze cu mine, aruncîndu-se cu capul înainte, controverse acerbe privind orice chestiune de matematici superioare.) Reținuse între cinci şi zece fraze şcolăreşti în limba germană, pe care le exhiba cu sau fără rost. Habar n-avea de engleză, dar se încăpățîna să discute despre ortoepia acestei limbi, deprinsă de el cîndva într-o şuetă de restaurant. Mai avea şi un caiet cu aforisme, pe care le recitea şi le tocea fără încetare, ca să poată străluci la ocazii.
În schimb, din partea unor oameni ca el, care nu cunoscuseră niciodată trecutul capitalist, nefiind, aşadar, contaminați în nici un fel de racilele lui, se aştepta o puritate republicană, o principialitate de-a noastră, sovietică. Abia ieşiți de pe băncile şcolii, mulți dintre ei erau numiți în posturi de răspundere, primeau lefuri foarte mari. Pe timp de război Patria îi scutea de front, necerîndu-le altceva decît să lucreze în specialitatea lor. De aceea erau patrioți, cu toate că în partid intrau fără tragere de inimă. Avînd avantajul că nu cunoscuseră teroarea acuzațiilor de clasă, nu se temeau să greşească în luarea unor decizii, pe care le apărau uneori pînă-n pînzele albe. Din acelaşi motiv, nu le era frică nici de masele muncitoare, dimpotrivă: se arătau față de ele foarte voluntari şi cruzi.
Cam asta era de capul lor. Nu, încă ceva: se străduiau în fel şi chip să îşi limiteze ziua de muncă la opt ore. După care începeau deliciile vieții: actrițe, Metropol, Savoy(18). În această privință, istorisirile lui Kukos şi Z-v erau uimitor de asemănătoare. Iată-l pe Kukos povestind (nu fără

înfloriturі, dar esenţialmente veridic, îl crezi imediat) despre o duminică obişnuită din vara anului 1943 - povesteşte şi radiază, retrăind întîmplările:
— Sîmbătă seara aterizăm la restaurantul „Praga". Cina! Dumneata ştii ce înseamnă pentru o femeie cina! Unei femei i se absolut fîl-fî-ie şi de micul dejun, şi de masa de prînz şi de munca de peste zi. Ce contează cu adevărat pentru o femeie? Rochia, pantofii şi cina! La „Praga" e camuflaj, dar se poate urca pe acoperiş. Balustrada. Văzduhul înmiresmat al verii. Arbatul(19) adormit în noapte. Alături - o femeie în rochie de mătase (un cuvîntul pe care îl subliniază întotdeauna)! Am chefuit toată noaptea şi acum nu mai bem decît şampanie! De după turnul NKO se înalţă, agale, un soare zmeuriu. Raze, ferestre, acoperişuri! Achităm nota. Şoferul, convocat prin telefon, mă aşteaptă cu maşina la intrare. Prin geamurile deschise ale automobilului năvăleşte aerul, împrospătîndu-ne. Iar la vilă - pădurea de pini! Ştii dumneata ce e aia - o pădure de pini dimineaţa? Cîteva ore de somn cu obloanele trase. Pe la zece ne trezim - razele soarelui răzbat printre şipcile jaluzelelor, în odaie - dulcea dezordine a straielor feminine. Un mic dejun uşor (ştii dumneata ce va să zică uşor?), cu vin roşu, pe verandă. Apoi încep să apară amicii: cu toţii la rîu, bronzează-te, înoată. Seara - în maşini şi acasă. Iar dacă duminica aceea e zi de lucru, după micul dejun, pe la unsprezece, te repezi să mai dirijezi puţin producţia.
Ei bine, e posibil să vină vreodată o zi, fie şi o singură zi, cînd ne-am putea înţelege unul pe altul ?
E aşezat pe patul meu şi povesteşte, cu mîinile în necontenită mişcare, pentru a conferi mai multă precizie detaliilor captivante, legănîndu-şi capul sub puterea năvalnicei delectări a amintirilor. Prefir şi eu în memorie, una cîte una, acele teribile duminici ale anului 1943.
4 iulie, în zori, în stînga noastră, pe Arcul de la Kursk, pămîntul a prins să se cutremure. Sub primele raze ale soarelui zmeuriu, citeam deja foile volante ce cădeau valuri-valuri din cer: „Predaţi-vă! Aţi cunoscut deja, nu o dată, forţa distructivă a ofensivelor germane!"
11 iulie, în zori, mii de şuierături sfîşiau văzduhul deasupra tranşeelor: începuse ofensiva noastră pe direcţia Orei.
— „Un mic dejun uşor" ? Fireşte că ştiu ce va să zică: în semiîntunericul zorilor, în tranşee, o cutie americană de corned-beef pentru opt oameni şi apoi: „Ura! Pentru Patrie! Pentru Stalin!"

Capitolul 10
ÎN LOC DE POLITICI

DAR, în ACEASTĂ lume sinistră, unde fiecare roade pe cine poate, unde viaţa şi conştiinţa omului se cumpără pe o raţie de pîine cleioasă, ce reprezentau şi unde erau politicii - onoarea şi lumina tuturor populaţiilor penitenciare de pe faţa lumii?
Am urmărit deja sistemul prin care „politicii" erau segregaţi, sufocaţi şi exterminaţi.
Bun, dar cine le-a luat locul?
Cine să le ia locul. De atunci, noi nu mai avem politici. Si nici nu putem avea. Despre ce fel de „politici" poate fi vorba, de vreme ce s-a instaurat justiţia universală? În închisorile ţariste, am profitat cîndva de privilegiile politicilor, ceea ce ne-a făcut să înţelegem şi mai clar că trebuie terminat cu ei o dată pentru totdeauna. Pur şi simplu, politicii au fost aboliţi. Nu există şi nu vor mai exista!
Cît despre cei ce sunt băgaţi la zdup, ei bine, ăştia sunt kaeri, duşmani ai revoluţiei. Cu anii, cuvîntul „revoluţie" s-a cam stafidit? Atunci să fie „duşmani ai poporului": sună şi mai bine. (Dacă îi vom număra, după trecerea în revistă a Valurilor(1), pe toţi cei întemniţaţi pe baza acestui articol, adăugind şi numărul de trei ori mai mare al membrilor de familie - izgoniţi, suspectaţi, umiliţi şi persecutaţi - vom fi siliţi să constatăm cu surprindere că, pentru întîia oară în istorie, un popor a devenit propriul său duşman, alegîndu-se în schimb cu un prieten de nădejde: poliţia politică.)
Se cunoaşte anecdota de lagăr, potrivit căreia o femeie din popor, condamnată şi trimisă în lagăr, n-a putut pricepe multă vreme de ce procurorul şi judecătorul o făcuseră „miliţian călare" (de fapt, cuvîntul folosit fusese „contrarevoluţionar").(2) Cine a stat în lagăr şi s-a uitat bine în jur s-a putut încredinţa că povestea e cît se poate de veridică.
Un croitor, punînd pentru o vreme acul deoparte, îl înfige, ca să nu se rătăcească, într-un ziar atîrnat pe perete, nimerind chiar în ochiul lui Kaganovici. Un client îl vede: 58. 10 ani (terorism).
O vînzătoare, primind marfa de la un furnizor, o înregistrează pe o pagină de ziar, neavînd altă hîrtie la îndemînă. Cifra reprezentînd numărul bucăţilor de săpun nimereşte pe fruntea tovarăşului Stalin: 58. 10 ani.
Un tractorist de la MTS Znamensk îşi garniseşte unul dintre bocanci, mai scîlciat, ca să-i ţină de cald, cu un afişul electoral al unui candidat pentru Sovietul Suprem. Femeia de serviciu (care răspundea pentru acele afişe) observă că îi lipsea unul şi descoperă cine-l subtilizase. KRA, agitaţie contrarevoluţionară, 10 ani.
Responsabilul unui cămin cultural se duce, împreună cu paznicul, să cumpere un bust al tovarăşului Stalin. Îl cumpără. Bustul era voluminos

şi greu. Trebuia pus pe o targa şi cărat în doi, dar responsabilul căminului socoate că o asemenea ipostază e sub demnitatea lui: „Îl aduci tu cumva". Şi o ia înainte. Multă vreme, bătrînul paznic nu ştie cum s-o scoată la capăt. Să ia bustul subsuoară - nu-l putea cuprinde. Să-l care în braţe - l-ar fi durut şira spinării, căci greutatea l-ar fi împins spre spate. În sfîrşit, găseşte soluţia: îşi scoate cureaua, o petrece pe după gîtul lui Stalin şi străbate cu bustul în cîrcă ulițele satului. Aici nimeni nu mai avea ce crîcni: cazul era clar. 58-8, terorism, 10 ani.
Un marinar îi vinde unui englez o brichetă „Katiuşa" (un fitil vîrît într-un capăt de țeava, plus mecanismul de aprindere), ca suvenir, pentru o liră sterlină. Subminarea prestigiului Patriei, 58, 10 ani.
Un ciurdar, scos din fire, îşi blestemă vaca neascultătoare, făcînd-o „curvă de vită colhoznică". 58. Condamnat.
Ellocika Svirskaia cîntă la o serată de amatori un cuplet cu niscaiva aluzii- Asta e rebeliune în lege. 58, 10 ani.
Un dulgher surdo-mut reuşeşte şi el să se aleagă cu o condamnare pentru agitație contrarevoluționară! Cum? Tocmai podea sala unui club. Totul fusese scos în curte, nici un cui, nici un cîrlig nicăieri. Pentru timpul cît avea de lucru, omul îşi aruncă haina şi chipiul pe bustul lui Lenin. Cineva intră şi îl vede. 58, 10 ani.
Înainte de război, Volgolag-ul mişuna de asemenea moşnegi analfabeți de prin Tuia, Kaluga şi Smolensk. Toți avuseseră parte de articolul 58-10, agitație antisovietică. Cînd trebuiau să se iscălească, puneau o cruce. (Relatarea lui Loşcinin.)
Eu însumi, asta după război, am stat la un moment dat în acelaşi lagăr cu un anume Maximov, originar din Vetluga. Omul servise, de la începutul războiului, într-o unitate de artilerie antiaeriană. Într-o iarnă, politrucul îi adună ca să discute în comun articolul de fond din „Pravda" (16 ianuarie 1942: „Să-i tragem neamțului, în iarna asta, o asemenea chelfăneală, încît la primăvară să nu se mai poată ridica din țarină!"). E invitat să ia cuvîntul şi Maximov, care spune: „Aşa e! Trebuie altoiți, porcii ăştia de cîine, cît mai bate viscolul şi ei n-au pîslari, chiar dacă şi noi mai umblăm cîteodată în bocanci. La primăvară o să fie mai greu, cu tehnica pe care o au în dotare..." Intervenție aplaudată de politruc, ai fi zis că totul era în regulă. Dar iată că Maximov e convocat la SMERŞ, unde i se administrează 8 ani pentru „proslăvirea tehnicii germane", 58. (Maximov făcuse, în sat, un singur an de şcoală. Fiul lui, comsomolist, militar în termen, a venit să -l viziteze în lagăr: „Mama să nu afle că eşti arestat, i-a spus, scrie-i şi tu că eşti tot în armată, că încă nu te lasă să pleci". Nevasta îi răspunde la o cutie poştală: „Tot contingentul tău a fost demobilizat; ție de ce nu-ți dau drumul acasă?". Soldatul din escortă se uită la Maximov: nebărbierit cu săptămînile, ca vai de lume, ba pe deasupra şi pe jumătate surd „Scrie-i, zice, că te-au făcut gradat şi de aia te țin". Pe şantier, careva se supără pe Maximov - surd cum era,

omul nostru nu prea înțelegea ce-i spui - şi-l repede: „Uite pe cine au stricat bunătate de 58!"
Într-un club de colhoz, puştii ajung de la hîrjoană la bătaie şi unul dintre ei agață cu spatele de pe perete nu ştiu ce afiş, smulgîndu-l. Doi băieți, cei mai mari, sunt condamnați pe baza lui 58. (Potrivit unui Decret din 1935, minorii sunt răspunzători juridic pentru toate infracțiunile, începînd de la vîrsta de 12 ani!) Şi părinții lor au încasat-o, chipurile pentru că ei îi învățaseră şi-i instigaseră.
Un şcolar ciuvaş de şaisprezece ani face o greşeală scriind - în limba rusă, care nu era limba lui maternă - o lozincă pentru gazeta de perete. 58, 5 ani.
Într-un sovhoz, la contabilitate, atîrna citatul: „Viața a devenit mai bună, viața a devenit mai veselă(3). (Stalin)". Careva adaugă cu creionul roşu un pentru. Adică viața a devenit mai veselă pentru Stalin. Nu s-a mai căutat vinovatul. Toată contabilitatea - la zdup.
Sub incidența lui 58 cade, bineînțeles, şi colecta făcută într-un atelier pentru ajutorarea soției unui muncitor arestat. (Cum au îndrăznit? La pîrnaie!)
Hessel Bernstein şi soția lui Bessceastaia s-au ales cu 58 pentru... o şedință de spiritism la domiciliu. Anchetatorul îl presa: recunoaşte, cine a mai participat la conspirație?! (în lagăr se răspîndise zvonul că Hessel e închis pentru „ghicit" şi oploşiții veneau la el cu pîine şi tutun: ghiceşte-mi şi mie!)
Absurditate? Tembelism? Nonsens? Nici un fel de nonsens: asta şi înseamnă „teroarea ca mijloc de convingere". Există o zicală: puşcă ciorile şi caragațele, că nu scapă nici rațele. Trage în tot ce mişcă: pînă la urmă nimereşti şi pe cine trebuie. Sensul primar al teroarei de masă tocmai în asta şi rezidă: ne vor cădea în labe şi vor pieri şi cei atît de puternici şi de bine ascunşi, încît unul cîte unul nu pot fi vînați.
Şi cîte acuzații, care de care mai stupide, nu s-au inventat pentru a se motiva condamnarea unor persoane arestate întîmplător ori aflate în vizorul aparatului represiv!
Grigori Efimovici Gheneralov (originar din regiunea Smolensk) e inculpat pentru „beție din ură față de poporul sovietic" (în realitate, omul bea pentru că nu se înțelegea cu nevasta) - 8 ani.
Irina Tucinskaia (logodnica fiului lui Sofronițki) e arestată la ieşirea din biserică (se hotărîse arestarea întregii familii) şi inculpată pentru că, în strană, „se rugase pentru moartea lui Stalin" (cine ar fi putut auzi rugăciunea aceea?!): terorism, 25 de ani.
Alexandr Babici e inculpat pentru că „în 1916 a acționat împotriva puterii sovietice (!!) în cadrul armatei turce" (în realitate, luptase ca voluntar rus pe frontul turc). Întrucît e acuzat şi că intenționase să predea nemților, în 1941, spărgătorul de gheață „Sadko" (la bordul căruia fusese luat ca pasager) e condamnat la împuşcare. (Pedeapsa a fost comu-

tată la un decar. Mort în lagăr.)
Serghei Stepanovici Fiodorov, inginer artilerist, e inculpat pentru „subminarea, cu intenții de sabotaj, a proiectelor tinerilor ingineri". Aceşti activişti ai Komsomolului neavînd, pasămite, timp liber suficient ca să-şi finalizeze planşele. (Ceea ce n-a împiedicat transferarea inveteratului sabotor Fiodorov, ca expert, de la închisoarea Krestî la o uzină militară.)
Ignatovski, membru corespondent al Academiei de Ştiințe, e arestat la Leningrad în 1941 şi acuzat că, pe cînd lucra la uzinele Zeiss, în anul 1908(!), fusese recrutat de serviciile de informații germane dîndu-i-se strania însărcinare ca, în proximul război (care interesa acea generație a agenților de informații), să nu facă spionaj, rezervîndu-se pentru următorul. De aceea el slujeşte cu credință tătucului țar în primul război mondial, apoi puterii sovietice, pune la punct singura uzină de mecanică optică din țară (GOMZ), aranjează să fie ales membru al Academiei de Ştiințe, şi abia acum, la începutul celui de al doilea război, e capturat, neutralizat şi împuşcat!
De fapt, ani de zile nici n-a fost nevoie de acuzații fanteziste. Exista un set standard, foarte simplu, de capete de acuzare, din care anchetatorul nu trebuia să se obosească decît să extragă unul sau două, aplicîndu-le ca pe nişte timbre pe un plic:
— discreditarea Conducătorului;
— atitudine negativă față de înființarea colhozurilor;
— atitudine negativă față de împrumuturile de stat(4) (ce om cu mintea întreagă le-ar fi putut agrea?!);
— atitudine negativă față de Constituția stalinistă;
— atitudine negativă față de o măsură adoptată de partid (cea mai recentă);
— simpatie față de Troțki;
— simpatie față de Statele Unite;
— etc., etc., etc.
Aplicarea acestor timbre cu diferite valori era o treabă monotonă, care nu cerea nici un fel de artă. Ca să nu piardă vremea, anchetatorul avea nevoie doar să i se furnizeze la momentul oportun cîte o nouă victimă. Aceste victime erau selectate pe contingente de către ofițerii operativi din raioanele administrative, din unitățile militare, din întreprinderile de transport şi instituțiile de învățămînt. Pentru ca nici ofițerii operativi să nu aibă prea multă bătaie de cap, denunțurile erau cît se poate de bine venite.
În lupta pe care oamenii o duceau unii împotriva altora, denunțurile reprezentau o superarmă, un fel de raze ale morții: ajungea să îndrepți o rază invizibilă asupra duşmanului, şi acesta cădea secerat. Nu se înregistrau rateuri. N-am reținut nume pentru a exemplifica asemenea cazuri, dar pot afirma că în închisoare am auzit sumedenie de relatări ilus-

trînd recurgerea la denunțuri pînă şi pentru tranşarea unor rivalități amoroase: bărbatul se descotorosea astfel de o soție indezirabilă, soția de o amantă, şi invers - amanta de soție, ori ibovnica se răzbuna pe ibovnic pentru că acesta refuza să-şi abandoneze consoarta.
Dintre timbre, preferatul anchetatorilor era punctul zece, agitația contrarevoluționară (rebotezată în antisovietică). Dacă nepoții noştri vor citi cîndva dosarele de anchetă şi judiciare din perioada stalinistă, vor fi uimiți de infatigabila inventivitate a promotorilor propagandei antisovietice. Erau în stare să facă propagandă cu un ac şi cu un chipiu rupt, cu podele spălate (v. mai jos) ori rufe nespălate, cu un zîmbet ori cu absența acestuia, cu o privire prea expresivă ori prea impenetrabilă, cu gînduri mute în cutia craniană, cu însemnări în jurnalele intime, cu biletele de amor, cu mîzgăleli pe pereții closetelor. Propagandă pe şosele, pe un drum de țară, la un incendiu, în piață, la bucătărie, la măsuța de ceai din sufragerie ori în pat, la ureche. Numai invincibila structură a socialismului a putut ține piept presiunii unei asemenea propagande!
Pe Arhipelag, deținuților le place să spună, în glumă, că nu toate articolele codului penal sunt accesibile. Cutare ar fi vrut el să încalce legea privind proprietatea socialistă, dar n-a fost lăsat să se apropie de zisa proprietate. Altul ar fi săvîrşit fără să clipească o delapidare, dar n-a reuşit să se angajeze casier. Ca să comiți un omor, ai nevoie măcar de un cuțit, ca să deții ilegal o armă, trebuie întîi s-o procuri, ca să faci sacrificări ilegale de animale, trebuie mai întîi să le ai. Nici articolul 58 nu e chiar atît de accesibil: cum să-ți trădezi patria potrivit alineatului l-b, dacă nu eşti în armată? Cum să te înhăitezi cu burghezia mondială, în termenii alineatului 4, dacă locuieşti la Hantî-Maniisk? Cum să subminezi industria şi transporturile de stat (alineatul 7), dacă lucrezi ca frizer? Dacă n-ai măcar o amărîtă de auto-clavă medicală care să facă explozie (cazul inginerului chimist Ciudakov, 1948, „diversiune")?
Dar alineatul 10 al articolului 58 e la îndemîna tuturor. El e accesibil bătrînelor gîrbove şi şcolarilor de doisprezece ani, oamenilor căsătoriți şi celibatarilor, femeilor însărcinate şi fecioarelor, sportivilor şi ologilor, beților şi abstinenților, văzătorilor şi nevăzătorilor, proprietarilor de automobile şi cerşetorilor. Cu alineatul 10 te poți procopsi iarna la fel de bine ca vara, într-o zi de lucru ca şi duminica, la revărsatul zorilor şi seara tîrziu, la serviciu şi acasă, într-o stație de metrou, în casa scărilor, în adînc de codru, într-un antract sau în timpul unei eclipse de soare.
Singurul care se putea măsura prin accesibilitate cu articolul zece e alineatul 12, nedenunțarea, cu alte cuvinte „ai ştiut şi n-ai spus". Toți cei enumerați mai sus se puteau căptuşi cu acest alineat în aceleaşi condiții, cu înlesnirea că pentru a cădea sub incidența lui nu era nevoie nici măcar să deschizi gura ori să pui mîna pe stilou. Un alineat care te pălea în plină inacțiune! Iar termenul de condamnare era acelaşi: 10 ani plus 5 de „botniță"(5).

Desigur, după război, alineatul I al articolului 58, „trădare de patrie", nu mai putea nici el trece drept greu accesibil. Aveau dreptul la el nu numai toți foştii prizonieri de război, nu numai cei ce nimeriseră sub ocupație, ci chiar şi persoanele care întîrziaseră să se evacueze din regiunile amenințate, manifestîndu-şi astfel intenția de a-şi trăda patria. (Profesorul de matematică Juravski a solicitat, pentru a părăsi Leningradul, trei locuri în avion: pentru soție, pentru cumnata lui bolnavă şi pentru sine însuşi. I s-au oferit două (fără cumnată). Omul şi-a expediat din oraş soția şi cumnata, el a rămas pe loc. Autoritățile n-au putut interpreta acest gest altfel decît în sensul că profesorul îi aştepta pe nemți. 58-1-a, cu aplicarea articolului 19, 10 ani.)
Prin comparație cu croitorul, paznicul de club, marinarul sau vetlujeanul - amărîții citați adineauri, cei ce urmează vor lăsa impresia că şi-au meritat din plin condamnările:
— estonianul Enseld, sosit la Leningrad din Estonia încă independentă. I se confiscă o scrisoare, redactată în limba rusă. De la cine? Pentru cine? „Sunt un om cinstit - nu vă pot spune". (Era scrisoarea lui V. Cernov(6) adresată unor rude.) Aha, nemernicule, eşti om cinstit, vasăzică? Ia poftim pe Solovki!... Dar el măcar avea asupră-i scrisoarea aceea, nu-i aşa?
— Gricevski. Tată a doi ofițeri combatanți, ajunge în timpul războiului, în cadrul mobilizării pentru muncă, la o exploatație de turbă, unde înjură zămîrca (dar de înjurat a înjurat-o, măcar a deschis gura!). 58-10, 10 ani binemeritați. (A murit scotocind după coji de cartofi în groapa cu lături a lagărului. În buzunarul lui soios a fost găsită fotografia unuia dintre băieți, cu pieptul plin de decorații.)
— Nesterovski, profesor de engleză. Acasă la el, la o ceaşcă de ceai, le povesteşte soției şi celei mai bune prietene a acesteia (dar le-a povestit, e adevărat!) cîtă sărăcie şi foamete era în regiunea Privoljie, din spatele frontului, de unde tocmai se întorsese. Prietena cea mai bună îi înfundă pe ambii soți: lui alineatul 10, ei alineatul 12, amîndurora cîte 10 ani. (Dar apartamentul? Nu ştiu: poate prietenei?)
— Reabinin N.I. în 1941, în timpul retragerii trupelor noastre, declară franc şi cu glas tare că ar fi fost cazul să intonăm mai rar cîntecul acela „nu ne-atingi - nu te atingem; ne atingi - te spulberăm". Pentru un ticălos ca ăsta, şi glonțul e prea puțin; cînd colo i-au izbit numai 10 ani!
— Reunov şi Tretiuhin, comunişti, se agită ca înțepați de o viespe: de ce nu se convoacă de atîta vreme congresul partidului, încălcîndu-se statutul(7) (de parcă era treaba lor, matracucile dracului!...) Cîte un decar de căciulă.
— Fania Efimovna Epstein, consternată de crimele lui Troțki, întreabă la o şedință de partid: „Atunci, cum de i s-a îngăduit să părăsească Uniunea Sovietică?" (De parcă partidul trebuie să-i dea ei raportul. Poate că Iosif Vissarionovici şi-a muşcat unghiile!) Pentru această întrebare

absurdă a primit pe merit (şi a ispăşit) trei termene de condamnare la rînd. (Deşi nici un anchetator şi nici un procuror nu i-a putut explica în ce consta vina ei.)
Cînd auzi de crimele proletarei Gruşa, pur şi simplu ți se face părul măciucă. Vreme de douăzeci şi trei de ani, cît a lucrat la fabrica de sticlă, vecinii n-au văzut la ea vreo icoană. Şi uite că, în ajunul sosirii nemților, îşi atîrnă icoana pe perete (bietei femei pur şi simplu încetase să-i mai fie teamă, se ştie că deținătorii de icoane era persecutați), ba, după cum a remarcat în mod special ancheta declanşată după denunțul vecinelor, freacă şi podelele! (Iar nemții n-au mai venit.) În plus, găseşte pe lîngă casă un frumos manifest german, cu poză, şi-l pune într-o mică vază, pe comodă. Şi totuşi, umana noastră justiție, luînd în considerare originea ei proletară, îi dă Gruşei numai 8 ani de lagăr şi trei ani privare de drepturile civile. Între timp, soțul îi moare pe front Fiică-sa era elevă la o şcoală profesională şi, cum cadrele nu încetau s-o strîngă cu uşa: „unde e maică-ta?", se otrăveşte. (Ce s-a întîmplat după moartea fiicei sale, Gruşa nu apuca niciodată să povestească: o podidea plînsul şi pleca.)
Dar ce merită Ghennadi Sorokin, student în anul trei la Institutul pedagogic din Celeabinsk, care a îndrăznit să publice într-o revistă studențească două articole proprii? Tarif mic: 10 ani.
Dar recitarea poeziilor lui Esenin? Cum la noi totul se uită foarte repede, curînd o să ni se spună: „Nu-i adevărat Esenin a fost dintotdeauna un poet popular şi respectat". Or, Esenin a fost un poet contrarevoluționar, iar versurile lui - literatură interzisă. Lui M.I. Potapov i se prezintă, la GB-ul din Reazan, următoarea acuzație: „Cum ai cutezat să-l ridici în slăvi (înainte de război) pe Esenin, cînd Iosif Vissarionovici a spus că poetul cel mai bun şi mai talentat e Maiakovski? Asta arată că, în adîncul sufletului, dumneata colcăi de simțăminte antisovietice"!
O lepră antisovietică patentă s-a arătat a fi aviatorul acela civil, pilot II pe un Douglas. Nu numai că se găsesc la el operele complete ale lui Esenin; nu se mulțumeşte să spună că în Prusia Orientală, înainte de sosirea noastră, oamenii aveau gospodării solide şi trăiau în belşug. La o discuție organizată în unitatea lui de aviație, se lansează într-o dispută publică cu Ehrenburg pe tema Germaniei. (Avînd în vedere poziția de atunci a lui Ehrenburg, e de presupus că pilotul propunea o atitudine mai blîndă față de nemți.) O discuție şi - din senin - dispută publică! Tribunal, 10 ani şi 5 de botniță.
În memoriile lui Ehrenburg nu găseşti nici urmă de asemenea evenimente futile. De altminteri, el putea să nici nu ştie că preopinentul lui fusese băgat la mititica, îi răspunsese atunci cit se poate de partinic, si uitase. Ehrenburg susține că el însuşi „a scăpat teafăr pentru că a avut noroc la loterie". Loterie-loterie, dar cu numerele însemnate. Dacă împrejurul tău erau ridicați tot mai mulți prieteni, trebuia să încetezi la

timp să-i mai cauți la telefon. Dacă oiștea o cotea, trebuia să te răsuceşti după ea. Cît despre ura pentru nemți, Ehrenburg o împinsese atît de aproape de sminteală, încît Stalin însuşi sfîrşise prin a-l plesni peste degete. Dacă simți, la sfîrşitul vieții, că ai ajutat la înstăpînirea minciunii, nu prin memorii trebuie să încerci să te justifici: fă-o prin curajul sacrificiului.

I. F. Lipai înființase, în raionul lui, un colhoz cu un an înainte de a se fi primit ordin de la partid, şi un colhoz pe baze întru totul voluntare! Ei bine, cum putea împuternicitul GPU Ovseannikov să tolereze o asemenea maşinație ostilă? N-am nevoie de binele tău, mie să-mi faci răul meu! Colhozul a fost declarat chiaburesc, iar Lipai, coada de topor a chiaburilor, a fost tîrît ani de zile din puşcărie în puşcărie...

F.V. Şavrin, muncitor, pomeneşte cu glas tare, la o şedință de partid, de „testamentul lui Lenin"(8). Ceva mai îngrozitor nici că se poate imagina, ăsta e vrăjmaş jurat! Dinții rămaşi intacți după anchetă i-a pierdut în primul an pe Kolîma.

Ca să vedeți ce criminali fioroşi furniza articolul 58. Dar mai erau şi alții, pişicheri cu apucături clandestine. De exemplu, Peretz Herzenberg din Riga. Într-o bună zi, se mută fără veste în Republica Sovietică Lituaniană, unde se înregistrează ca fiind de origine poloneză, cînd, de fapt, era evreu leton. Nemaipomenit de scandaloasă e, în cazul lui, intenția de a trage pe sfoară statul în care a văzut lumina zilei. Ce credea el - că o să-l lăsăm să treacă în Polonia, de unde, apoi, să o şteargă în Israel. Nu, puişor: nu ți-a plăcut la Riga, marş în GULAG. Trădare intenționată de patrie, 10 ani.

Unii izbutesc să se ascundă prin cotloane cu anii. În 1937, printre muncitorii de la uzinele „Bolşevik" (Leningrad) a fost descoperit un grup de foşti elevi la FZO care participaseră la o adunare unde luase cuvîntul Zinoviev. (S-a găsit lista participanților, ataşată la procesul-verbal.) Şi au ascuns acest lucru vreme de opt ani, infiltrîndu-se în rîndurile proletariatului. Toți au fost arestați şi împuşcați. Inculpați în nu ştiu ce caz, au fost băgați la puşcărie frații Starostinîie, tustrei fotbalişti, şi frații Znamenski, fondişti - nici gloria sportivă nu i-a salvat.

Marx a spus: „Statul se automutilează cînd face dintr-un cetățean un criminal".* Şi a explicat în termeni foarte mişcători cum statul trebuie să vadă în orice individ care încalcă legea şi un om cu sînge cald în vine, şi un soldat capabil să-şi apere patria, şi un membru al unei comunități, şi un tată de familie, „a cărei existență e sacră", şi, înainte de toate, un cetățean. Dar juriştii noştri n-au timp să-l citească pe Marx; dacă vrea, n-are decît să citească el instrucțiunile noastre.

Parcă-i aud pe unii cititori exclamînd: Nu-şi dă seama că toate pomelni-

*Marx şi Engels, Sobranie socinenii (Opere), voi. I, p. 233, ed. 1928.

cele astea sunt monstruoase? Absurde? Incredibile? Că Europa nu va crede?
Europa sigur că nu va crede. Pînă cînd nu va fi zekuit ea însăşi, nu va crede. A crezut în revistele noastre cu hîrtie lucioasă, altceva nu-i poți băga în tărtăcuță.
Cu cincizeci de ani în urmă, nici noi n-am fi crezut, în ruptul capului. Nici chiar acum o sută de ani n-am fi crezut
***
În Rusia de odinioară, deținuții politici şi filistinii erau poli opuşi ai societății. Cu greu se puteau găsi moduri de a trăi şi gîndi care să se excludă atît de radical unul pe altul.
În URSS, filistinii au început să fie „greblați" ca „politici".
Şi de aceea politicii au devenit totuna cu filistinii.
Jumătate din Arhipelag era populată de Cincizeci şi Opți. Politici nu existau... (Dacă ar fi existat un asemenea număr de politici adevărați, nu vă spun pe ce bancă s-ar fi regăsit de mult cei aflați la putere!)
Cincizeci şi Opt îi înghițea fără fasoane pe toți cei pentru care nu se găsea din primul foc un articol de drept comun. Ca urmare, în GULAG era un talmeş-balmeş şi o împestrițeală de neînchipuit.
De exemplu, un tînăr american însurat cu o sovietică şi arestat în prima noapte petrecută în afara ambasadei americane (Morris Gershman). Ori un fost partizan siberian, Muraviov, celebru pentru răfuielile lui cu albii (se răzbuna pe ei pentru moartea fratelui său): din 1930, n-a mai scăpat din ghearele GPU (totul a început de la o poveste cu aur), şi-a pierdut sănătatea, dinții din gură, mințile şi chiar numele (devenise Fox). Ori acel intendent militar sovietic nărăvit la hoție care, pentru a scăpa de pedeapsa penală, s-a refugiat în partea apuseană a Austriei, unde, însă -ironia soartei! - n-a găsit teren de aplicație pentru talentele sale. Birocrat obtuz, a rîvnit şi acolo la o poziție înaltă, dar cum să ajungă la ea într-o societate bazată pe competiția competențelor? A hotărît să se întoarcă în patrie. Aici a primit 25 de ani prin cumul — pentru delapidare şi ca suspect de spionaj. Şi omul a fost bucuros: se simțea la el acasă!
Asemenea exemple se pot găsi cu duiumul. Încadrarea în Cincizeci şi Opt era cel mai simplu mijloc de a îngropa un om, de a-l scoate din circulație prompt şi pentru totdeauna.
Sub incidența aceluiaşi articol intrau, la grămadă, membrii de familie, mai cu seamă soțiile, aşa-numiții CIS. Astăzi suntem deprinşi cu ideea că erau băgate la puşcărie, ca fiind CIS, nevestele înalților demnitari de partid. Or, de fapt, acest obicei se statornicise cu mult înainte. La fel au fost epurate şi familiile nobiliare, şi familiile unor intelectuali cu notorietate, şi cele ale unor reputați clerici. (Asta chiar şi în anii '50: istoricul H-țev a încasat, pentru erori „de fond" într-una din cărțile sale, 25 de ani. Dar cu nevastă-sa ce facem? Un decar. Nici bătrîna lui mamă, de 75 de ani, şi nici fiică-sa - 15 ani - nu pot fi lăsate de izbelişte. Şi

tuspatru au fost expediaţi în lagăre separate, fără drept de a coresponda între ei.)
Pe măsură ce creştea numărul oamenilor paşnici, liniştiţi, străini de politică şi chiar analfabeţi, care stătuseră cuminţi în banca lor, dar cărora el le strivea acum existenţa, Articolul 58 se scufunda tot mai mult în cenuşiu şi anodin, pierzîndu-şi orice urmă de semnificaţie politică şi păstorind o turmă pierdută de oameni pierduţi.
Dar nu e suficient să spunem din cine era compus Cincizeci şi Opt; şi mai important este de ştiut ce fel de tratament atrăgea el în lagăr.
Încă din primii ani de după revoluţie, această clientelă a fost strînsă într-un cerc de fier, atît prin regimul disciplinar, cît şi prin formulările juriştilor.
Examinînd ordinul VCEKA nr. 10 din 08.01.21, vom constata că numai un muncitor sau un ţăran nu putea fi arestat fără motive temeinice. Prin urmare, un intelectual putea fi încarcerat, de exemplu, din antipatie. Ascultîndu-l pe Krîlenko la Congresul al V-lea al lucrătorilor din justiţie, din 1924, vom afla că „în ceea ce-i priveşte pe condamnaţii din rîndul elementelor ostile prin apartenenţa lor de clasă... reeducarea lor e inoperantă şi fără obiect". La începutul anilor '30, ni se va aminti o dată în plus că reducerea pedepselor aplicate elementelor străine prin apartenenţa lor de clasă reprezintă o practică oportunistă de dreapta. Şi la fel de „oportunistă e directiva potrivit căreia în închisoare toţi sunt egali, că lupta de clasă, chipurile, încetează o dată cu pronunţarea sentinţei, moment din care inamicul de clasă ar începe să se corijeze".*
Dacă punem toate astea cap la cap, iată ce rezultă: de arestat vă putem aresta fără nici un motiv, de reeducat n-are nici un sens să încercăm, în lagăr o să vă rezervăm o poziţie umilitoare şi o să vă tocăm mărunt cu lupta de clasă.
Dar ce va să însemne asta - luptă de clasă în lagăr? Căci, într-adevăr, s-ar zice că toţii arestaţii ar trebui să fie egali. Ei nu, luaţi-o mai uşurel, asta e o manieră burgheză de a vedea lucrurile! Dacă am retras celor condamnaţi pe baza unui articol politic dreptul de a fi deţinuţi separat de „comuni", am făcut-o tocmai pentru a li-i aşeza pe grumaz pe aceştia din urmă! (Acest tratament a fost inventat de cei care, în închisorile ţariste, au înţeles ce forţă poate dobîndi o posibilă alianţă a politicilor, protestul lor comun şi primejdia pe care ar reprezenta-o ele pentru regim.)
Dar iat-o, la ţanc, pe Ida Averbah, ea ne va explica numaidecît cum stau lucrurile: „Munca de educaţie şi reeducare politică începe prin stratificarea deţinuţilor după apartenenţa lor de clasă". „Trebuie să ne sprijinim pe păturile cele mai apropiate de proletariat".** (Dar cine sunt ăştia,

*Culegerea De la închisori..., p. 384.
**I. Averbah, Op. cit., p. 35.

„apropiații"? Păi, foştii „muncitori", adică şuții. Ei şi trebuie asmuțiți împotriva Cincizeci şi Opților!) „...Reeducarea este imposibilă fără aţîţarea pasiunilor de clasă".
Aşa că, atunci cînd întreaga noastră existență era lăsată la cheremul şuților, nu era vorba de arbitrarul şefilor indolenți ai unor lagpunkte uitate de Dumnezeu, ci efectul unei înalte Teorii!
„Abordarea diferențiată, de clasă, a regimului de detenție... acțiunea administrativă continuă asupra elementelor de clasă ostile": voi, cei care vă tîrîți termenele interminabile zgribuliți în pufoaicele zdrențuite şi cu capetele plecate, puteți să vă imaginați ce înseamnă „acțiunea administrativă continuă" asupra voastră?
În aceeaşi minunată carte, putem citi chiar o enumerare a procedeelor susceptibile de a crea în lagăre, pentru Cincizeci şi Opți, condiții insuportabile. Nimic nu lipseşte. Nu sunt suficiente reducerea numărului de vizite, pachete, scrisori, limitarea dreptului de petiționare, de deplasare în perimetrul (!) lagărului. La toate acestea trebuie adăugată crearea de brigăzi speciale din elemente de clasă ostile, care să muncească în condiții mai grele (vă explic eu despre ce e vorba: adică să fie escrocate la calcularea rezultatelor în producție), iar cînd nu-şi îndeplinesc norma, acest lucru trebuie declarat drept subversiune a inamicului de clasă. (De aici executarea prin împuşcare, pe Kolîma, a unor brigăzi întregi.) Se oferă şi ingenioase sugestii: chiaburii şi elementele chiaburești (adică cei mai vrednici țărani, închişi în lagăre, care şi în somn se văd la sapă şi la seceriş) să nu fie trimişi la muncile cîmpului! Elementelor de clasă ostile cu înaltă calificare (inginerilor, adică) să nu li se încredințeze nici un fel de posturi de răspundere „fără o verificare prealabilă". (Dar cine, în lagăr, este calificat să-i verifice pe ingineri? Pesemne cavaleria uşoară a KVC, ceva de genul hunveibinilor.) Cum această sugestie e dificil de aplicat în cazul canalelor, căci ecluzele nu se proiectează singure şi nici şantierele nu se deschid de la sine, Averbach recomandă pe un ton frizînd implorarea: măcar în primele şase luni de lagăr specialiştii să fie expediați la muncile comune! (De mai mult nici nu e nevoie, ca să se curețe.) Atunci, zice ea, netrăind în baraca privilegiată a intelectualilor, specialiştii „suferă influența colectivității", „contrarevoluționarii îşi dau seama că masele sunt împotriva lor şi îi disprețuiesc".
Apoi, pentru cine stăpîneşte instrumentele ideologiei de clasă, totul poate fi întors cu uşurință pe dos. Careva îi instalează pe „foşti" şi pe intelectuali în posturi de oploşiți? Înseamnă că, implicit, „îi supune la muncile cele mai grele pe deținuții proveniți din rîndul oamenilor muncii". Dacă la magazia lagărului lucrează un fost ofițer şi îmbrăcămintea se dovedeşte a fi insuficientă, înseamnă că el „refuză conştient" să o elibereze. Dacă se găseşte careva să-i avertizeze pe recordmani: „Aveți grijă: ceilalți n-o să poată ține pasul cu voi!", acela e, fireşte, duşman de

clasă! Dacă un hoț se îmbată, comite o tentativă de evadare ori cine ştie ce pungăşie, i se desluşeşte că nu e vina lui, că duşmanul de clasă e cel care l-a împins să bea, l-a instigat să evadeze ori l-a învățat să fure (un intelectual învățînd un hoț să fure! - şi aşa ceva se scrie cu toată seriozitatea în 1936). Iar dacă se întîmplă ca însuşi „elementul străin" să obțină „rezultate bune în producție", e limpede că acționează astfel „în scopuri de camuflaj" !
Şi cercul se închide. Munciți ori nu munciți, ne iubiți ori nu ne iubiți, noi vă urîm şi vă vom anihila cu mîinile şuților.
Şi Piotr Nikolaevici Ptițîn (un Cincizeci şi Opt) oftează: „Or, adevărații criminali sunt incapabili să muncească onest. Tocmai omul nevinovat se dedică muncii cu toată ființa lui, pînă la ultima suflare, în asta constă drama: duşmanul poporului e prietenul poporului".
Dar sacrificiul tău e neavenit.
„Sunt nevinovat!" - iată primul simțămînt trăit de tot acest erzaț politic cu care au fost înfundate lagărele. Este, probabil, un eveniment nemaiînlîlnit în istoria penitenciară mondială ca milioane de arestați să aibă conştiința că sunt inocenți, că toți sunt inocenți şi nici unul nu e culpabil. (Dostoievski, la ocnă, a avut un singur camarad nevinovat!)
Numai că aceste gloate de oameni întîmplători, ajunşi îndărătul valurilor de sîrmă ghimpată nu în virtutea convingerilor lor, ci printr-un bobîrnac al destinului, erau departe de a extrage tărie sufletească din conştiința inocenței lor. Ea nu făcea, probabil, decît să-i deprime şi mai mult, relevîndu-le absurditatea situației în care se găseau. Mai ataşați de viața lor anterioară decît de vreo convingere, oricare ar fi fost aceea, ei nu manifestau nici un fel de disponibilitate pentru sacrificiu, nici un fel de unitate, nici un fel de spirit combativ. Încă din închisoare, celule întregi de asemenea deținuți cădeau în puterea a doi-trei borfaşi cu caş la gură. Ajungeau în lagăre cu moralul deja totalmente distrus, nefiind în stare decît să aplece grumazul sub ciomagul vreunui dispecer, al vreunui borfaş ori sub pumnul brigadierului, numai buni sa-şi însuşească filosofia de lagăr (disocierea, fiecare pentru sine, toată lumea înşală pe toată lumea) şi limbajul de lagăr.
Abia sosită într-un lagăr comun, E. Olițkaia a încercat, în 1938, un simțămînt de uimire contemplînd, cu ochii unei încercate militante socialiste, care cunoscuse insulele Solovki şi izolatoarele disciplinare, spectacolul oferit de aceşti Cincizeci şi Opți. Pe vremuri, aşa cum îşi mai amintea foarte bine, politicii împărțeau totul; acum, fiecare trăia şi mesteca pentru sine şi chiar „politicii" se pretau la traficul cu obiecte de îmbrăcăminte şi rații de pîine!...
Drojdie politică - iată cum îi numea (ne numea) Anna Skripnikova. Ea însăşi avusese parte, încă în 1925, de următoarea lecție: s-a plîns anchetatorului că pe colegele ei de celulă comandantul Lubiankăi le trăgea de păr. Anchetatorul, izbucnind în rîs, a întrebat-o: „Şi cu dumneata

se poartă la fel?" - „Nu, dar le batjocoreşte pe colegele mele!" Şi atunci anchetatorul a exclamat pe un ton povățuitor: „Mă umple groaza cînd te aud protestînd! Mai lasă naibii chichițele astea de doi bani ale inteligheției ruse! Sunt de mult desuete. Ocupă-te numai de dumneata! Altminteri, o să ai multe de îndurat".
Or, ăsta e principiul de căpătîi al borfaşilor: nu tu eşti cel ofticat - nu fă valuri!" Anchetatorul de la Lubianka, în 1925, avea deja filosofie de borfaş!
Iată de ce, la întrebarea şocantă pentru urechile cultivate: „Poate un politic să fure?", noi răspundem: „De ce nu?"
„Poate şi să denunțe?" - „Cu ce-i el mai breaz decît alții?"
Iar cînd, referitor la Ivan Denisovici, mi se obiectează cu naivitate: cum se face că la dumneata politicii se exprimă folosind vocabularul borfaşilor? - ei bine, răspund: Dacă pe Arhipelag alt limbaj nu există?! Credeți că drojdia politică poate opune propriul său limbaj celui folosit de drojdia crimei?
De fapt, politicilor li se vîră cu insistență în cap că sunt criminali, cei mai abominabili dintre criminali: chipurile, la noi cine nu e criminal nici nu ajunge la puşcărie!
Cincizeci şi Opților li s-a frînt coloana vertebrală şi nu mai există politici. Deversați în albia de porci a Arhipelagului, ei au fost trimişi să moară pe cîmpul muncii, urlîndu-li-se în urechi minciuna, prăsită în lagăre, că fiecare e duşmanul fiecăruia!
Mai e o zicală care spune: cînd te ia cu foame, să vezi cum prinzi glas. Numai că băştinaşii noştri n-au prins glas. Nici măcar de foame.
Şi cît de puțin, cît de puțin le-ar fi trebuit ca să se salveze! Atîta doar: să nu mai țină la viață, o viață oricum pierdută, şi să se unească.
Aşa ceva le-a reuşit cîteodată unor grupuri compacte de străini, bunăoară japonezilor. În 1947, la Revuci, un lagpunkt disciplinar ținînd de lagărele Krasnoiarsk, au fost aduşi vreo patruzeci de ofițeri japonezi, aşa-zişi „criminali de război" (deşi e greu de imaginat cu ce se făcuseră vinovați față de noi). Ger de crăpau pietrele. Muncă la doborît de arbori, peste puteri chiar şi pentru ruşi. Recalcitranții* l-au dezbrăcat încă din primele zile pe careva dintre ofițeri, le-au furat de cîteva ori targa cu rațiile de pîine. Perplecşi, japonezii au aşteptat intervenția autorităților, care însă nu s-au sinchisit defel. Atunci brigadierul japonezilor, colonelul Kondo, însoțit de alți doi ofițeri, cei mai mari în grad, s-au înființat într-o seară în biroul şefului de lagpunkt şi l-au avertizat (vorbeau ruseşte la perfecție) că, dacă actele arbitrare la adresa lor nu încetează, a doua zi

*În limba rusă, otriţalovka. Deținuți care -l iau pe „nu" în brațe, refuzînd să îndeplinească orice exigență a conducerii lagărului privind regimul de viață şi de muncă. De obicei, ei alcătuiesc nucleul dur al pegrei.

în zori doi ofițeri, voluntari, îşi vor face harakiri. Şi acesta urma să fie doar începutul. Şeful lagpunktului (o brută pe nume Egorov, fost comisar politic de regiment) şi-a dat seama numaidecît că un asemenea bucluc l-ar putea face s-o încurce electric. Vreme de două zile, brigada japoneză n-a mai fost scoasă la lucru, a primit hrană conform normativelor, iar apoi a fost transferată din lagpunktul disciplinar.
Cît de puțin trebuie pentru luptă şi victorie! Atîta doar - să nu ții la viață, o viață deja pierdută.
Dar, amalgamați necontenit cu pegra şi cu deținuții de drept comun, Cincizeci şi Opții noştri n-au fost lăsați niciodată să rămînă numai între ei: asta ca să nu ne privim în ochi şi să realizăm într-o bună zi cine suntem. Iar acele capete limpezi, cu verb ardent şi inimi tari, care ar fi putut deveni lideri ai închisorilor şi lagărelor, aceştia, bisecunoscuți datorită mențiunilor speciale din dosare, au fost din capul locului izolați, li s-a pus căluş la gură, au înfundat izolatoarele disciplinare ori au fost împuşcați prin pivnițe.
***
Dar, în virtutea unei particularități capitale a vieții, relevată încă de taoism, trebuie să ne aşteptăm ca momentul dispariției politicilor să coincidă cu momentul reapariției lor.
Mă voi încumeta acum să afirm că în epoca sovietică nu numai că au existat politici, dar:
1) Ei au fost mult mai mulți decît pe vremea țarismului şi
2) Au dat dovadă de mai multă fermitate şi de mai mult curaj decît revoluționarii de altădată.
Această afirmație pare a veni în contradicție cu cele spuse anterior, dar nu aşa stau lucrurile. Politicii din Rusia țaristă beneficiau de o poziție avantajoasă, fiind mereu în văzul lumii şi avînd şansa de a produce ecouri instantanee în societate şi în presă. Am văzut deja (Partea întîi, cap. 12) că în Rusia Sovietică socialiştii au avut de întîmpinat dificultăți mult mai mari.
Categoria politicilor era alcătuită acum nu numai din socialişti. Numai că, deversați cu hîrdăul într-un ocean de cincisprezece milioane de deținuți de drept comun, ei, aceşti politici, nu mai puteau fi văzuți şi auziți de către noi. Erau muți. Mai muți decît toți ceilalți Peştii erau imaginea lor în oglindă.
Peştii, simbolul primilor creştini. Şi tot creştinii reprezentau principalul lor detaşament. Zgrunțuroşi, fără prea multă şcoală, neştiind să vorbească de la tribune ori să redacteze un apel clandestin (de altminteri religia lor nu reclama defel asemenea dexterități), ei se duceau în lagăre la martiriu şi la moarte, numai ca să nu-şi renege credința. Ei ştiau foarte bine pentru ce erau acolo şi rămîneau neclintiți în convingerile lor! Sunt, poate, singurii la care n-a prins filosofia şi nici măcar limbajul lagărelor. Şi ăştia nu sunt politici? Cu siguranță, asemenea oameni nu

pot fi socotiți ca făcînd parte din drojdia societății.
În rîndurile lor erau foarte multe femei. Taoismul spune că tocmai cînd se năruie credința, atunci îşi fac apariția adevărații credincioşi. Îndărătul rînjetelor ce se lățeau pe fețe la trecerea preoților ortodocşi, al miorlăiturilor comsomoliste din noaptea învierii, al fluierăturilor scoase de borfaşi în închisorile de tranzit, noi n-am ştiut să vedem adevărul că, în sînul păcătoasei biserici ortodoxe, crescuseră, totuşi, fiice demne de primele veacuri ale creştinismului, surori ale celor azvîrlite în arene, pradă leilor.
Creştini au fost mulți în lagăre - convoaie şi gropi comune - cine va număra aceste milioane? Ei au pierit neştiuți de nimeni, luminînd, ca nişte candele, doar imediata lor proximitate. Au fost cei mai buni creştini ai Rusiei. Cei mai răi au tremurat, au renegat ori s-au pitit prin cotloane.
Şi asta nu înseamnă mai mulți. A cunoscut vreodată Rusia țaristă atîția politici? Ea, care nici nu ştia să numere cu zecile de mii?
Dar sistemul de anihilare a lucrat atît de curat şi de fără martori, încît rareori iese la lumină cîte o istorisire despre unul sau despre altul.
Arhiereul Preobrajenski (înfățişare de Tolstoi, barbă sură), închisoare-deportare-lagăr, închisoare-deportare-lagăr (Marea Pasiență). După aceşti lungi ani extenuanți, e convocat la Lubianka (pe drum, borfaşii îl lasă fără tunsoarea lui preoțească). I se propune să intre în Sinod. Un om care a suferit atîția ani s-ar zice că ar fi putut să-şi acorde dreptul de a se odihni după temniță. Dar nu, el refuză. Acela nu era un Sinod curat, aceea nu era o biserică imaculată. Şi - îndărăt în lagăr.
Dar Valentin Feliksovici Voino-Iasenețki (1877-1961), zis „episcopul Luca" şi autorul celebrei Chirurgii septicei? Periplul vieții lui va fi cu siguranță istorisit într-o zi, şi nu e rolul nostru să o facem aici. Un om care deborda de talente. Înainte de revoluție, intrase deja, prin concurs, la Academia de Arte, dar a părăsit-o pentru a sluji mai bine umanitatea în calitate de medic, în spitalele primului război mondial. S-a făcut remarcat ca un iscusit chirurg oftalmolog. După război a condus, la Taşkent, o clinică vestită în toată Asia Centrală. În fața lui se deschidea o carieră dintre cele mai netede, cum au şi avut înfloritoarele noastre celebrități de astăzi, dar Voino-Iasenețki a simțit că această manieră de a sluji umanitatea e insuficientă şi s-a făcut preot. Atîrnase o icoană în sala de operații şi ținea cursuri în rasă şi cu crucea pe piept (1921). Încă patriarhul Tihon a apucat să-l numească episcop de Taşkent. În anii '20, Voino-Iasenețki a fost deportat în ținutul Turukansk, adus îndărăt după multe intervenții, dar catedra şi eparhia lui erau deja ocupate. A practicat mai departe, onest, medicina (pe plăcuța de pe uşa cabinetului său se putea citi „Episcop Luca"). Bolnavii veneau la el cu duiumul (pe ascuns, şi scurtele de piele) şi ceea ce-i prisosea împărțea săracilor.
E remarcabil felul cum bolşevicii s-au debarasat de el. În a doua deportare (1930, Arhanghelsk) a fost expediat nu pe baza articolului 58, ci

pentru „instigare la omucidere" (o istorie aiursitică- Voino-Iasenețki le-ar fi instigat, chipurile, la crimă pe soția şi pe soacra fiziologului Mihailovski, care de fapt se sinucisese după ce, în nebunia lui, începuse să injecteze cadavrelor soluții ce blocau descompunerea, în țipetele gazetelor despre „triumful ştiinței sovietice" şi „învierea" morților prin puterea omului). Acest procedeu administrativ ne incită să înțelegem de o manieră şi mai puțin formală cine sunt de fapt adevărații politici. Chiar dacă nu ajung să lupte împotriva regimului, opoziția - morală sau întruchipată în felul lor de viață -e principalul lor semn distinctiv. Etichetarea cu un „articol" nu spune nimic. (Mulți fii ai unor țărani deschiaburiți erau condamnați pe baza unor articole proprii şuților, dar în lagăr se manifestau ca politici veritabili.)

În exilul său la Arhanghelsk, Voino-Iasenețki a elaborat o nouă metodă de tratament pentru plăgile purulente. A fost chemat la Leningrad şi Kirov a încercat să-l convingă să renunțe la rangul clerical, după care i s-ar fi oferit imediat conducerea unui institut Dar îndărătnicul episcop a refuzat chiar să i se publice cartea fără să i se menționeze, între paranteze, demnitatea episcopală. Aşa că, fără institut şi fără carte, şi-a ispăşit deportarea pînă la capăt. În 1933 s-a reîntors la Taşkent, unde a fost condamnat pentru a treia oară la deportare şi expediat, de data asta, în ținutul Krasnoiarsk. Încă de la începutul războiului, a lucrat în spitalele militare din Siberia, aplicînd propria lui metodă de tratament a plăgilor purulente, ceea ce i-a adus premiul Stalin. A acceptat să-i fie înmînat numai dacă pentru ceremonie va fi lăsat să-şi îmbrace toate odăjdiile episcopale! (La întrebările privind biografia lui, studenților medicinişti de astăzi li se răspunde că despre Voino-Iasenețki „nu există nici un fel de literatură".)

Dar inginerii? Cîți dintre ei, refuzînd să semneze stupide şi ignobile recunoaşteri ale unor acte de sabotaj, au fost împrăştiați prin puşcării sau împuşcați? Şi cît de stelar străluceşte printre ei Piotr Akimovici Palcinski (1875-1929)! Era un inginer şi un savant cu o sferă de preocupări uimitor de largă. Absolvent (1900) al Institutului de Mine, remarcabil inginer, Palcinski, aşa cum putem constata citind bibliografia operelor lui, a efectuat studii şi a lăsat lucrări privind problemele generale ale dezvoltării economice, fluctuația prețurilor industriale, exportul de cărbune, echipamentul şi funcționarea porturilor europene, problemele economice ale exploatării portuare, tehnicile de securitate în Germania, concentrarea în industriile miniere germană şi engleză, refacerea şi dezvoltarea industriei materialelor de construcții în URSS, pregătirea generală a inginerilor în şcolile superioare şi, în plus, lucrări din domeniul minier propriu-zis, descrieri ale diferitelor regiuni şi zăcăminte (şi opera lui încă nu e cunoscută în întregime). Întocmai ca şi Voino-Iasenețki în medicină, nici Palcinski n-ar fi cunoscut restriştea în meseria lui de inginer. Dar, întocmai cum primul n-a putut să nu-şi slujească credința, cel

de-al doilea n-a putut să nu se amestece în politică. Încă student la Institutul de mine, Palcinski este încondeiat de jandarmi ca „lider de mişcare": în 1900, prezidase o adunare studențească. Deja inginer, în 1905, la Irkutsk, joacă un rol important în tulburările revoluționare şi, implicat în „afacerea privind Revoluția din Irkutsk", este condamnat la muncă silnică. Evadează şi pleacă în Europa. Foloseşte anii petrecuți în emigrație pentru a se perfecționa în diferite branşe inginereşti, studiază tehnica şi economia europeană, fără însă a scăpa din vedere programul de editare a unor publicații populare „pentru propagarea ideilor anarhiste în rîndul maselor". În 1913, amnistiat şi reîntors în Rusia, îi scrie lui Kropotkin(9): „Programul meu de activitate în Rusia este ca..., pretutindeni unde acest lucru va fi posibil, să-mi aduc contribuția la dezvoltarea generală a forțelor de producție ale țării şi la promovarea unor acțiuni sociale autonome în sensul cel mai larg al acestor termeni".* Încă pe parcursul primului turneu pe care-l întreprinde prin marile centre ale Rusiei, e asaltat de oferte: să candideze la postul de secretar al consiliului Congresului lucrătorilor din industria minieră, să devină consilier al unor bănci, să țină cursuri la Institutul de mine, să ocupe postul de director al Departamentului Minelor. Erau puțini oameni în Rusia cu asemenea energie şi cu un asemenea bagaj de cunoştințe.
Ce soartă îl aştepta? Am mai menționat (Partea întîi, cap. 10) că în timpul războiului a ajuns vicepreşedinte al Comitetului Industriei de Război, apoi, după Revoluția din Februarie - adjunct al ministrului comerțului şi industriei. Considerat, pesemne, cel mai energic membru al abulicului Guvern Provizoriu, Palcinski a fost numit chiar guvernator general al Petrogradului, iar în zilele lui octombrie - comandant al apărării Palatului de Iarnă. Închis prompt la fortăreața Petropavlovskaia, a zăcut acolo 4 luni, după care, ce-i drept, a fost eliberat. În iunie 1918, a fost din nou arestat, fără să i se prezinte vreun cap de acuzare. La 6 septembrie 1918, a fost inclus pe lista celor 122 de personalități declarate ostatice („dacă... va mai fi asasinat fie şi un singur lucrător al Sovietelor, ostaticii enumerați mai jos vor fi împuşcați", CEKA din Petrograd, preşedinte G. Boki, secretar A. Ioselevici**. N-a fost împuşcat însă, ba la sfîrşitul anului 1918 a fost chiar eliberat, la intervenția intempestivă a social-democratului elvețian Karl Moor (care a rămas stupefiat văzînd ce fel de oameni lăsăm noi să putrezească la puşcărie). Din 1920, devine profesor la Institutul de mine, îl vizitează şi pe Kropotkin la Dmitrov, iar după moartea subită a acestuia înființează un comitet menit să se îngrijească de perpetuarea (fără succes) a memoriei lui şi, curînd, pentru acest motiv sau pentru un altul, este din nou încarcerat.

* Scrisoare către Kropotkin din 20.02.1913, ȚGAOR, fond 1129, reg. 2, dos. 1936.
** „Petrogradskaia pravda", 06.09.18, nr. 193.

În arhive s-a păstrat un curios document privind eliberarea lui Palcinski din această a treia detenție sovietică - o scrisoare către Tribunalul Revoluționar din Moscova, datată 16 ianuarie 1922:
„Avînd în vedere că inginerul P. A Palcinski, consultant permanent al Gosplanului, urmează să prezinte la 18 ianuarie, ora 15, un raport la lujbiuro privind refacerea metalurgiei din Sud, obiectiv de mare însemnătate în momentul de față, prezidiul Gosplanului roagă Tribunalul Revoluționar să-l elibereze pe tov. Palcinski înainte de ora mai sus indicată, ca să poată îndeplini misiunea ce i s-a încredințat.
Preşedintele Gosplanului, Krjijanovski(10)."*
Roagă (şi cam fără temei legal). Şi numai pentru că „refacerea metalurgiei din sud este un obiectiv de mare însemnătate"..., şi numai „ca să poată îndeplini misiunea ce i s-a încredințat". Apoi-puțin ne pasă, n-aveți decît să-l vîrîți îndărăt, în celulă.
Ei bine nu, Palcinski a mai fost lăsat o vreme să lucreze la refacerea industriei extractive a URSS. După ce dăduse dovadă de o eroică fermitate în închisoare, a fost împuşcat fără judecată abia în 1929.
Trebuie să n-ai nici o urmă de dragoste de țară, să fii complet străin de ființa ei, pentru a împuşca mîndria națiunii, oameni care concentrează în personalitatea lor cunoştințele, energia şi talentul unui întreg popor!
De altfel, nu acelaşi lucru s-a întîmplat, peste 12 ani, cu Nikolai Ivanovici Vavilov? Oare Vavilov nu e un politic veritabil (din amară necesitate)? În 11 luni de anchetă, el a îndurat 400 de interogatorii. Şi la proces (9 iunie 1941) n-a recunoscut nici unul din capetele de acuzare!
Dar - frustrat de orice faimă mondială - profesorul hidrotehnician Rodionov (despre care povesteşte Vitkovski)? Ajuns în puşcărie, el a refuzat să lucreze în specialitate, deşi asta ar fi fost soluția cea mai lesnicioasă pentru el. Şi a cusut cizme. Un om ca acesta nu e un politic autentic? Era un hidrotehnician paşnic, nepregătit pentru a deveni un luptător, dar faptul că, în fața temnicerilor, şi-a apărat cu cerbicie convingerile nu-l face un politic autentic? Ce carnet de partid îi mai trebuie?
Întocmai cum, pe neaşteptate, o stea începe să lumineze de sute de ori mai puternic, pentru ca apoi să se stingă, un om defel predispus să devină politic poate da naştere, în închisoare, la un scurt şi orbitor fascicul de lumină, murind apoi pentru el. Asemenea cazuri ne rămîn, de regulă, necunoscute. Alteori, sunt relatate de cîte un martor. Alteori se descoperă cîte o hîrtie îngălbenită, care îngăduie doar emiterea de supoziții.
Iakov Efimovici Pocitar, n. 1887, medic, fără de partid. De la începutul războiului - la baza aeriană 45 a Flotei Mării Negre. Prima sentință a tribunalului militar al bazei de la Sevastopol - 5 ani ITL. Foarte norocos

*ȚGAOR, fond 3348, dos. 176, f. 32.

omul, la prima vedere. Dar ce-i asta? La 22 noiembrie - a doua condamnare: execuție prin împuşcare, împuşcat la 27 noiembrie. Ce s-a putut întîmpla în fatidicele cinci zile dintre 17 şi 22? Se va fi aprins, ca o stea? Ori, mult mai prozaic, judecătorii au ajuns la concluzia că-i dăduseră prea puțin? (Pentru acuzațiile ce au determinat prima condamnare, e acum reabilitat. Deci, dacă n-ar fi fost cea de a doua?)
Dar troțkiştii? Politici pur-sînge, asta nimeni nu le-o poate lua.
(Aud vociferări. Clopoțelul mă cheamă la ordine: stai în banca dumitale! Vorbeşte-ne despre singurii politici-despre comuniştii indestructibili, care şi-au păstrat pînă şi în lagăr credința lor sacră... În regulă, le rezervăm, integral, capitolul următor.)
Cîndva, istoricii vor cerceta şi vor stabili: cînd a început să se prelingă la noi prima şuviță de politici tineri? Cred că din 43 sau 44 (nu iau în considerare, aici, tineretul socialist şi troțkist). Abia ieşiți de pe băncile şcolii (să ne amintim „partidul democrat" din 1944), se apucă, nitamnisam, să caute o platformă diferită de cea care li se propune cu insistență, li se vîră pur şi simplu pe gît. Aceştia, mă rog, cum pot fi numiți? Numai că nu ştim şi nu vom şti nimic despre ei.
Şi dacă tînărul de 22 de ani Arkadi Belinkov ajunge în puşcărie pentru primul lui roman, („Sentimente în ciornă", 1943), fireşte, nepublicat, iar apoi, în lagăr, continuă să scrie (dar, muribund, îşi încredințează manuscrisul ciripitorului Kermaier şi se alege cu a doua condamnare), îi vom putea refuza oare calitatea de politic?
În 1950, la Leningrad, un grup de elevi de la Şcoala Tehnică Mecanică au înființat un partid, cu program şi statut propriu. Mulți au fost împuşcați. A povestit despre ei Aron Levin, condamnat la 25 de ani. Asta e tot o bornă pe margine de drum.
Iar faptul că politicii din vremea noastră trebuie să fie capabili de o fermitate şi de un curaj infinit mai mari decît revoluționarii de odinioară nici măcar nu mai trebuie demonstrat. Odinioară, acțiuni de amploare atrăgeau după sine pedepse uşoare şi revoluționarii nu trebuiau să dea dovadă de cine ştie ce temeritate: în caz de eşec, îşi riscau doar propriul viitor (nu şi pe cel al familiilor lor!) şi nu capul, ci o condamnare modică.
Ce însemna, înainte de revoluție, împrăştierea de manifeste? O distracție, ca vînătoarea de porumbei cu praştia: pentru aşa ceva nu încasai nici măcar trei luni de puşcărie. Dar cînd cei cinci băieți din grupul lui Vladimir Gherşuni(11) şi-au pregătit manifestele cu textul „Guvernul nostru s-a compromis", au avut nevoie de aproape tot atîta hotărîre ca şi cei cinci băieți din grupul lui Alexandr Ulianov pentru atentatul lor împotriva țarului.
Şi ce autoaprindere, ce autodeşteptare! În oraşul Leninsk-Kuznețk există un singur liceu de băieți. Brusc, cinci elevi din clasa a IX-a (Misa Bakst, responsabilul organizației de Komsomol; Tolea Tarantin, şi el

activist de Komsomol; Velvel Reichtman, Nikolai Konev şi Iuri Anikanov)* sunt părăsiți de lipsa de griji a tinereții. Nu mai aleargă după fete, nu se mai simt atraşi de noile dansuri, privesc în jur, văd moravurile stîlcite şi beția din urbea lor şi încep să facă săpături în manualele de istorie, că-utînd, aşa cum se pricepeau, conexiuni şi comparații. Trecînd în clasa a X-a, în preajma alegerilor pentru sovietele locale (1950), scriu cu litere de tipar primul (şi ultimul) lor manifest rudimentar: „Ia aminte, munci-torule! Trăim noi oare, astăzi, viața pentru care au luptat şi au murit bu-nicii, părinții şi frații noştri? Muncim şi luăm nişte lefuri de mizerie, ba şi acelea ciuntite... Citeşte şi gîndeşte-te la viața ta..."
Nici ei nu fac altceva decît să gîndească şi de aceea nu cheamă la nici un fel de acțiune. (Planul lor era să scoată un ciclu de asemenea manifeste şi să-şi construiască, cu propriile mijloace, un şapirograf).
Le difuzau în felul următor: ieşeau, în grup, noaptea, în oraş, unul aplica cu degetul patru grămăjoare de miez de pîine, altul fixa pe ele manifestul.
La începutul primăverii următoare, şi-a făcut apariția la ei în clasă un nou pedagog, care le-a propus... să completeze nişte formulare cu litere de tipar . Zadarnic s-a rugat directorul de ghebişti să nu-i aresteze pînă la sfîrşitul anului şcolar. Aflați deja sub anchetă, puştii regretau cel mai mult faptul că vor lipsi de la balul absolvenților. „Cine vă dirija, recunoaşteți!" (Ghebiştii nu puteau crede că pur şi simplu în aceşti băieți se deşteptase conştiința - povestea părea neverosimilă; doar ai o singură viață, nu, de ce să-ți pui întrebării) Carcere, interogatorii nocturne, ore întregi siliți să stea în picioare. Şedință închisă (bineînțeles) a tribunalului regional. (Judecător-Puşkin, condamnat curînd după aceea pentru luare de mită.) Apărători jalnici, asesori timorați, fiorosul procuror Trutnev(12) (!). Fiecăruia cîte 10 sau 8 ani şi toți - în lagăre speciale.
Nu, nu minte vechea zicală: pe cei curajoşi caută-i în puşcărie, pe proşti - printre politruci!
Eu scriu pentru o Rusie fără limbă, aşa că voi vorbi puțin despre troțkişti: ei sunt, toți, oameni cu gustul scrisului, şi cei ce au scăpat teferi au pregătit deja, cu siguranță, memorii amănunțite, descriind epopeea lor dramatică mai cuprinzător şi cu mai multă exactitate decît aş putea-o face eu.
Dar iată cîte ceva pentru un tablou de ansamblu.
Troțkiştii au desfăşurat, la sfîrşitul anilor '20, o luptă clandestină după toate regulile, folosind capitalul de experiență al revoluționarilor de altădată. Numai că GPU, adversara lor, nu era atît de neghioabă ca ohranka(13) țaristă. Nu ştiu dacă erau conştienți de anihilarea totală pe care

*Băieții au fost vînduți de Fiodor Polotneanşcikov, ajuns ulterior secretar de partid la mina Polisaevo. Țara trebuie să-şi cunoască ciripitorii.

le-o pregătea Stalin, ori încă mai credeau că totul se va termina prin plezanterie şi reconciliere, în orice caz, au fost oameni curajoşi. (Deşi tare mă tem că, odată ajunşi la putere, ne-ar fi adus o descreierare cu nimic mai prejos decît cea a lui Stalin.) Să notăm că şi în anii '30, cînd nodul funiei li se apropia deja de gît, ei considerau orice contact cu socialiştii drept o trădare şi un act dezonorant; drept care, în izolatoare se ţineau deoparte, neacceptînd nici măcar să facă, în interiorul închisorii, pe intermediarii în transmiterea scrisorilor pentru socialişti (căci ei se considerau leninişti). Soţia lui I.N. Smirnov (deja după împuşcarea acestuia) refuza să stea de vorbă cu socialiştii, „ca să nu ne vadă gardienii" (altfel spus - ochii partidului comunist)!

Există impresia (dar eu nu insist asupra chestiunii) că „lupta" lor politică din lagăre lăsa să transpară un exces de agitaţie sterilă, de unde şi o anume notă tragicomică. În eşaloanele de vagoane pentru vite care-i transportau de la Moscova pe Kolîma, se căzneau să pună la punct „reţele clandestine şi parole", pentru ca, la capătul drumului, să se vadă împrăştiaţi în lagpunkte şi brigăzi diferite.

Iată un caz petrecut într-o brigadă KRTD: brigada îşi cîştigase cinstit dreptul la raţie de producţie şi, brusc, e trecută la raţie disciplinară. Ce-i de făcut? O „celulă comunistă constituită în adîncă conspirativitate" discută situaţia. Grevă? Dar asta ar însemna să se cedeze la o provocare. Ei vor să ne provoace, dar noi - noi vom ieşi cu mîndrie la lucru, fără raţie! Vom ieşi şi vom face muncă disciplinară! (Suntem în anul 1937 şi în brigadă sunt nu numai troţkişti „puri", ci şi ortodocşi „puri", băgaţi la zdup ca troţkişti, care au depus plîngeri la ŢK, pe numele tovarăşului Stalin, la NKVD, pe numele tovarăşului Ejov, la ŢIK, pe numele tovarăşului Kalinin, ca şi la procuratura generală, şi pentru care ar fi cu totul de nedorit acum să se pună rău cu Direcţia lagărului, de care vor depinde caracterizările însoţitoare.)

La mina Utinîi, troţkiştii se pregătesc pentru cea de a XX-a aniversare a lui Octombrie. Adună tot ce e picior de cîrpă neagră, ori înnegresc cu cărbune cîrpe albe. Intenţionează ca, în dimineaţa zilei de 7 noiembrie, să atîrne la toate corturile flamuri negre de doliu, iar la apel să cînte „Internaţionala", ţinîndu-se strîns de mîini, pentru a nu le permite soldaţilor din escortă şi gardienilor să pătrundă în rîndurile lor. Să o cînte pînă la sfîrşit, fie ce-o fi! După care să nu iasă cu nici un preţ din zonă la lucru. Să strige lozinci: „Jos fascismul!", „Trăiască leninismul!", „Trăiască Marea Revoluţie Socialistă din Octombrie!".

Acest plan amestecă un soi de patetism sfîşietor cu o sterilitate ce frizează ridicolul...

De altminteri, careva, poate chiar unul dintre ei, ciripeşte şi, în ajun, pe 6 noiembrie, sunt duşi grămadă la mina Iubileinaia şi izolaţi pe timpul sărbătorilor. În corturile încuiate (din care le este interzis să iasă), ei cîntă „Internaţionala", în timp ce muncitorii de la „Iubileinaia" ies la lucru

(în treacăt fie spus, şi cei care cîntă sunt divizaţi: printre ei există şi comunişti închişi pe nedrept, care se retrag deoparte şi nu cîntă „Internaţionala", demonstrîndu-şi, prin tăcerea lor, ortodoxia.)
„Dacă suntem ţinuţi după gratii, înseamnă că încă mai valorăm ceva", se consola Alexandr Boiarcikov. Falsă consolare. Cine nu era ţinut după gratii?
Cea mai mare realizare a troţkiştilor în lupta lor din lagăr a fost greva, însoţită de greva foamei, organizată în întreaga reţea de lagăre de pe Vorkuta. (Ea a fost precedată de o alta, desfăşurată undeva pe Kolîma şi care a durat, pare-se, o sută de zile. Cereau drept de rezidenţă liber aleasă în loc de lagăr şi au avut cîştig de cauză: li s-a promis, au încetat greva foamei, au fost împrăştiaţi prin diferite lagăre şi, treptat, lichidaţi.) Informaţiile pe care le deţin despre greva de pe Vorkuta sunt contradictorii. Iată cum par să se fi desfăşurat lucrurile:
Acţiunea a început la 27 octombrie 1936 şi a durat 132 de zile (erau hrăniţi artificial, dar nu au încetat greva foamei). Au fost cîteva cazuri de moarte prin inaniţie. Revendicările lor erau:
— separarea politicilor de deţinuţii de drept comun;*
— zi de muncă de opt ore;
— reintroducerea raţiei politice (adică o cantitate de hrană în plus faţă de ceilalţi, asta deja exclusiv pentru ei);
— desfiinţarea Conferinţei speciale (OSO) şi anularea sentinţelor pronunţate de aceasta.
Au fost hrăniţi cu sonde, apoi autorităţile au răspîndit prin lagăr zvonul că zahărul şi untul au dispărut pentru că „au fost hrăniţi cu ele troţkiştii", procedeu demn de caschetele albastre! În martie 1937, a sosit o telegramă de la Moscova: revendicările celor aflaţi în greva foamei să fie integral satisfăcute ! Greva a încetat. Bieţi deţinuţi din lagăre, cum ar fi putut ei impune îndeplinirea acelor promisiuni? Au fost înşelaţi: nici una dintre ele nu a fost respectată. (Pentru un occidental, un asemenea procedeu e de necrezut şi de neînţeles. Dar comuniştii chiar aşa fac.) Dimpotrivă, toţi participanţii la greva foamei au fost traduşi unul cîte unul în faţa secţiunilor operative ale CEKA, unde au fost inculpaţi pentru continuarea activităţii contrarevoluţionare.
Marea Buhă de la Kremlin îşi plănuia deja răzbunarea.
Foarte curînd după aceea, pe Vorkuta, la mina 8, a avut loc o altă mare grevă a foamei (ori poate că făcea parte din precedenta). Au participat 170 de persoane, dintre care unele sunt cunoscute nominal: liderul grevei, Mihail Şapiro, fost muncitor la uzina electrică din Harkov; Dmitri Kurinevski, activist al comitetului regional Kiev al Komsomolului; Ivanov,

* Îi includeau ei oare, printre aceşti politici, pe ceilalţi Cincizeci şi Opţi? Probabil că nu: cum i-ar fi putut considera fraţi pe kaeri, cînd nu-i recunoşteau nici măcar pe socialişti?

fost comandant al unei escadre de escortoare din Flota Mării Baltice; Orlov-Kamenețki; Mihail Andreevici; Polevoi-Ghenkin; V.V. Verap, redactor la „Zorile Orientului" din Tbilisi; Sokrat Gheverkian, secretar al ȚK din Armenia; Grigori Zolotnikov, profesor de istorie; soția acestuia.
Nucleul grevei era alcătuit din 60 de deținuți, care, în anii 1927-1928, zăcuseră împreună la izolatorul din Verhneuralsk. O mare surpriză, plăcută pentru grevişti şi neplăcută pentru autorități, a fost ralierea la grevă a douăzeci de borfaşi, în frunte cu caidul lor, poreclit Moskva (ajuns celebru în acel lagăr printr-o incursiune nocturnă: s-a strecurat în biroul comandantului de lagăr şi s-a uşurat pe masa lui de lucru. Oricare dintre ai noştri ar fi fost împuşcat pentru aşa ceva. El a scăpat cu o săpuneală: poate că fusese instigat de duşmanul de clasă?). Numai aceşti douăzeci de borfaşi îi îngrijorau pe cei de la direcția lagărului. Cît despre activul „comitetului pentru greva foamei", alcătuit din elemente socialmente străine, şeful secției operative a CEKA, Uzkov, le spunea în batjocură:
— Credeți că Europa o să afle de greva voastră? Ne doare-n cot de Europa!
Şi avea dreptate. Dar bandiții, socialmente apropiați, nu puteau fi nici bătuți, nici lăsați să moară. De altfel, pe la jumătatea grevei, a fost găsită o cale spre conştiința lor lumpenproletară. Borfaşii s-au retras, iar caidul Moskva a explicat la postul de radiodifuziune al lagărului că fusese indus în eroare de troțkişti.
După care soarta celorlalți era pecetluită: împuşcarea. Prin greva lor, ei înşişi formulaseră cererea oficială şi lista condamnaților.
Nu, politici autentici au fost. Şi mulți. Şi plini de abnegație. Dar de ce rezultatele opoziției lor sunt atît de insignifiante? De ce n-au lăsat la suprafață măcar nişte uşoare bule de aer? Vom discuta şi despre asta. Mai tîrziu.

Capitolul 11
LOIALIŞTII

DAR O INDIGNATĂ rumoare se ridică în jur. Răbdarea tovarăşilor a ajuns la limită. Cartea mea e închisă cu zgomot, azvîrlită cît colo, scuipată cu năduf.

— La urma urmei, asta e chiar insolenţă! Calomnie! Unde caută individul ăsta politici autentici? Despre cine scrie? Despre te miri ce popi şi tehnocraţi, despre nişte şcolari cu caşul la gură?... Adevăraţii politici suntem noi. Noi, inebranlabilii! Noi, ortodocşii, cei puri precum cristalul (Orwell îi numea bungînditori). Noi, cei ce am rămas, chiar şi în lagăre, devotaţi pînă la capăt singurei cu adevărat juste dintre...

Într-adevăr, dacă ar fi să judecăm după presa noastră, numai voi aţi şi fost acolo. Numai voi aţi şi suferit. Numai despre voi e permis să se scrie. Ştiţi ce, mai lăsaţi-o moartă.

Va fi de acord cititorul cu acest criteriu: politici sunt acei deţinuţi care ştiu pentru ce fac puşcărie şi sunt fermi în convingerile lor?

Dacă da, atunci răspunsul este: inebranlabilii noştri, cei ce, în pofida propriei lor arestări, rămîn devotaţi singurei juste dintre etc., sunt fermi în convingerile lor, dar nu ştiu pentru ce fac puşcărie. Şi de aceea nu pot fi consideraţi deţinuţi politici.

Dacă nu se acceptă acest criteriu, să-l adoptăm pe cel al Annei Skripnikova: de-a lungul celor cinci termene de condamnare, ea a avut timp să reflecteze. Iată-l: „Deţinut politic este cel ce are convingeri prin repudierea cărora şi-ar putea redobîndi libertatea. Cel ce n-are asemenea convingeri nu e decît drojdie politică."

Nu e un criteriu rău, după mine. El îi înglobează pe toţi cei persecutaţi pentru ideile lor, din toate timpurile. Pe toţi revoluţionarii. Sub aripa lui îşi găsesc loc şi măicuţele, şi arhiereul Preobrajenski, şi inginerul Palcinski, dar ortodocşii nu. Căci unde sunt acele convingeri de care cineva i-ar putea îndemna să se lepede?

Ele nu există. Altfel spus, deşi o asemenea afirmaţie poate părea jignitoare, ortodocşii, întocmai ca surdomutul, croitorul şi paznicul de mai adineauri, intră în categoria victimelor neputincioase, care nu pricep ce li se întîmplă. Numai că ei mai au şi ifose.

Să fim exacţi şi să definim obiectul discuţiei. Despre cine va fi vorba în acest capitol?

Despre toţi cei ce, în pofida încarcerării, a batjocurilor înghiţite la anchetă, a sentinţei nemeritate şi apoi a existenţei degradante din lagăr - în pofida tuturor acestora, şi-au păstrat conştiinţa comunistă?

Nu, nu despre toţi aceştia. Au fost şi printre ei oameni pentru care credinţa comunistă reprezenta ceva organic, uneori unicul sens al vieţii ce le mai rămăsese de trăit, dar:

— nu îngăduiau acestei credințe să le inducă un comportament „partinic" față de colegii lor de recluziune, nu le strigau acestora, în controversele iscate în celule şi barăci, că toți fuseseră închişi „pe drept" (iar ei, chipurile, pe nedrept);
— nu se repezeau să declare cetățeanului şef (ca şi ofițerului operativ) „eu sunt comunist", nu utilizau această formulă pentru a supraviețui în lagăr;
— astăzi, vorbind despre trecut, nu consideră că principalul şi unicul arbitrar al lagărelor a constat în faptul că acolo au fost închişi comunişti, şi naiba să-i ia pe toți ceilalți.
Într-un cuvînt, va fi vorba doar despre cei ale căror convingeri comuniste erau intime şi nu clamate fără istov. S-ar putea crede că asta e o trăsătură de caracter individuală, dar lucrurile nu stau aşa: de regulă, în libertate, asemenea oameni nu ocupaseră posturi sus-puse, iar în lagăr erau simpli muncitori.
Bunăoară, Avenir Borisov, învățător de țară: „Vă amintiți de tinerețea noastră (eu sunt născut în 1912), cînd culmea fericirii era costumul verde, din stofă ordinară, uniforma Jungsturm(1), cu centiron şi bandulieră, şi eram gata să apărăm orice cauză, numai să ne fi chemat cineva!* Sunt în Comsomol de la 13 ani. Ei bine, cînd aveam douăzeci şi patru bătuți pe muchie, organele NKVD mi-au pus în cîrcă aproape toate alineatele articolului 58." (Vom afla şi cum s-a comportat după ce a ajuns din nou în libertate: e un om demn de acest nume.)
Sau Boris Mihailovici Vinogradov, pe care am avut ocazia să -l cunosc personal în lagăr. În tinerețe fusese mecanic de locomotivă (nu un singur an, cît a ciobănit cîte unul dintre deputații noştri). După facultatea muncitorească şi Institut a devenit inginer de drumuri şi poduri (şi nu țuşti! - la munca de partid, cum, de asemenea, se întîmplă), un bun inginer (la şaraşka făcea calcule gazodinamice complexe legate de funcționarea turbinei unui motor cu reacție). Dar, în 1941, e drept, a aterizat în scaunul de secretar al organizației de partid de la MIIT. În zilele de panică din 16 şi 17 octombrie 1941, vrînd să obțină indicații despre ce avea de făcut, a dat telefoane peste telefoane - telefoanele tăceau, apoi s-a dus în persoană la organele superioare, pentru a descoperi că nici la comitetul raional, nici la cel orăşenesc, nici la cel regional nu era țipenie de om, toți dispăruseră ca luați de vînt, palatele erau goale, iar mai sus, pare-se, nu s-a încumetat să meargă. S-a întors la ai lui şi le-a spus: „Tovarăşi! Toți ştabii au dat bir cu fugiții. Dar noi suntem comunişti, şi ne vom apăra singuri!". Şi s-au apărat. Dar pentru acest „toți au dat bir cu fugiții" cei ce dăduseră bir cu fugiții l-au băgat pe el, care nu dăduse bir cu fugiții, la puşcărie pentru 8 ani („agitație antisovietică").

*Pentru orice eventualitate, sublinierea îmi aparține - A.S.

Era un om muncitor şi liniştit, un prieten devotat şi numai în discuţiile intime mărturisea că a crezut, crede şi va continua să creadă. Dar nu făcea niciodată paradă de asta.
Ori geologul Nikolai Kallistratovici Govorko, cel care, mierlitor pe Vorkuta, a compus o „Odă lui Stalin" (păstrată pînă azi), dar nu pentru a fi publicată, nu ca să obţină privilegii, ci pentru că acele cuvinte îi veneau din adîncul sufletului. Ţinea oda aceea ascunsă undeva în mină (cu toate că - de ce să o ascundă?).
Uneori, asemenea oameni îşi păstrează convingerile pînă la capăt. Alteori (ca ungurul Kovacs din Philadelphia, venit într-o formaţie de 39 de familii să înfiinţeze o comună lîngă Kahovka şi arestat în 1937), după reabilitare refuză să reintre în posesia carnetului de partid. Alţii îşi ies din balamale mai repede, ca Szabo - şi el ungur – comandant, în timpul războiului civil, al unui detaşament de partizani siberieni. Acesta, în 1937, declara: „Dacă aş fi liber, mi-aş strînge partizanii, aş ridica Siberia, aş porni în marş spre Moscova şi aş spulbera toată banda asta de nemernici".
Ei bine, nu vom analiza în acest capitol nici prima, nici a doua din categoriile citate. (De altfel, pe cei ieşiţi din balamale, cum sunt cei doi unguri de adineauri, ortodocşii îi taie ei înşişi de pe listă.)
Nu vom examina nici personajele anecdotice: pe cei care, în închisoare, în celulele lor, se prefac doar că sunt ortodocşi, pentru a determina cloşca să facă rapoarte „bune" despre ei anchetatorului; pe cei asemeni lui Podvarkov-junior, care în libertate lipise manifeste anticomuniste pe ziduri, pentru ca în lagărul Spasski să se certe în gura mare cu toţi detractorii regimului, inclusiv cu taică-său, sperînd să-şi îndulcească astfel soarta.
Ne vom ocupa în acest capitol tocmai de acei ortodocşi, care îşi afişau convingerile ideologice întîi în faţa anchetatorului, apoi în celulele închisorilor, apoi în lagăre, în faţa oricui ar fi voit să-i asculte, iar acum îşi evocă trecutul de lagăr în aceeaşi linie melodică.
Printr-o stranie selecţie, nici unul dintre ei nu va fi muncitor de rînd. Departe de aşa ceva. De regulă, asemenea oameni ocupau, înainte de arestare, posturi înalte, aveau o poziţie de invidiat, iar odată ajunşi în lagăr, cel mai greu le era să consimtă la aneantizarea ce se profila la orizont şi făceau eforturi furioase să se ridice peste zeroul universal. Aici îşi găsesc locul toţi anchetatorii, procurorii, judecătorii şi dispecerii de lagăr ajunşi după gratii, ca şi toţi teoreticienii, bucherii şi isonarii regimului (scriitorii G. Serebreakova, B. Diakov, Aldan-Semionov intră tot aici, nu altundeva).
Să-i înţelegem fără rînjete sarcastice. Căderea a fost dureroasă pentru ei. „Nu poţi face omletă fără să spargi ouăle" - asta era zicala lor zglobie şi atotjustificatoare. Şi, deodată, s-au trezit ei înşişi în tigaie.
Prohorov-Pustover descrie o scenă petrecută la Manzovka (un lagpunkt

special al BAMlag-ului), la începutul anului 1938. Spre mirarea tuturor băştinaşilor, aici a fost adus un nemaivăzut „contingent special", separat în mare secret de toți ceilalți deținuți. Într-adevăr, nimeni nu mai văzuse asemenea prospătură: pardesie de piele, scurte îmblănite, costume de mohair ori de şeviot, cizme şi cizmulițe de comandă (către a 20-a aniversare a lui Octombrie, această clientelă aleasă prinsese deja gust pentru îmbrăcămintea inaccesibilă celor de la şaibă). Neglijență ori batjocură, nu li s-au dat haine de lucru, au fost expediați aşa cum erau, în şevioturi şi cu cizme de box, să sape şanțuri în lutul mocirlos, înalt pînă la genunchi. La o joantă, unul dintre proaspeții zeki şi-a răsturnat roaba şi cimentul din ea s-a împrăştiat pe jos. A venit în fugă un brigadier-borfaş, i-a tras cîteva înjurături de mamă şi, înghiontindu-l, i-a strigat: „Cu mîinile să-l aduni, nătărăule!" Individul a început să țipe isteric: „Cum îndrăzneşti să mă insulți? Eu am fost procuror al republicii!" Şi lacrimi mari au prins să i se prelingă pe chip. „Mă doare exact în c... că ai fost procuror al republicii, jigodie! O să te vîr cu rîtul în cimentul ăsta, atunci să vezi ce procuror o să fii! Acuma eşti duşman al poporului şi treaba ta e să tragi la lopată!" (Bălăcăreala a continuat pînă cînd şeful de şantier a intervenit în favoarea procurorului.)

Să fi povestit cineva o scenă ca asta avînd ca protagonist un procuror de pe vremea țarismului şi petrecută într-un lagăr de concentrare din 1918 - nimeni n-ar fi schițat nici un gest de milă: părerea unanimă era că ăştia nu erau oameni (nu-i vorbă, cereau pentru inculpați pedepse grele: un an, trei, cinci). Dar de un procuror de-aj nostru, sovietic, proletar, fie el şi în costum de mohair, cum să nu-ți fie milă? (Ăsta cerea puțin: douăzeci şi cinci şi suprema.)

A spune că a fost dureros pentru ei înseamnă a nu spune nimic sau mai nimic. O asemenea lovitură, o asemenea prăbuşire, care, în plus, venea de la ai lor, de la partidul iubit şi, în mod vădit, fără nici un temei, era de-a dreptul de neîndurat. Căci față de partid nu erau vinovați cu nimic. Față de partid - cu nimic.

Era atît de dureros, încît întrebarea „De ce eşti închis?" trecea printre ei drept o întrebare tabu, netovărăşească. Unica generație de deținuți care mai făcea asemenea fasoane! Noi, în 1945, primul lucru pe care-l povesteam, cu limba de-un cot, ca pe o anecdotă, primului întîlnit şi în auzul întregii celule, era cum şi de ce fuseserăm arestați.

Să vedeți ce fel de oameni erau. Olga Sliozberg fusese deja martoră la arestarea soțului ei, iar într-o bună zi cekiştii au venit să facă percheziție şi s-o ridice şi pe ea. Cele patru ore cît a durat percheziția le-a petrecut punînd în ordine procesele-verbale ale congresului stahanoviştilor din industria de perii, a cărui secretară fusese pînă cu o zi în urmă. Procesele-verbale nedefinitivate o îngrijorau mai mult decît copiii pe care avea să-i părăsească pentru totdeauna! Nici chiar comisarul care dirija percheziția nu s-a putut abține şi, în cele din urmă, a sfătuit-o:

„Da' du-te odată şi ia-ţi la revedere de la copii!"
Să vedeţi ce fel de oameni erau. Elizaveta Ţvetkova, care, în 1938, îşi ispăşea pedeapsa în închisoarea din Kazan, primeşte o scrisoare de la fiica ei de cincisprezece ani: „Dragă mamă, spune-mi, scrie-mi - eşti vinovată sau nu?... Aş vrea să fii nevinovată. Dacă-i aşa, nu intru în Comsomol şi n-am să iert nicicînd ce ţi s-a întîmplat. Dar dacă eşti vinovată, nu-ţi mai scriu şi am să te urăsc toată viaţa". Şi femeia se mistuie în celula ei umedă, care aduce a mormînt, sub razele livide ale becului din tavan: cum să trăiască fata fără Komsomol? Cum să urască puterea sovietică? Mai bine să mă urască pe mine. Şi-i răspunde: „Sunt vinovată... Intră în Komsomol."
Sigur că e greu! E chiar insuportabil pentru o inimă de om: să nimereşti sub tăişul unui topor pe care-l venerezi şi să-i mai cauţi şi justificări braţului ce l-a ridicat.
Dar e preţul pe care trebuie să-l plătească fiinţa umană cînd îşi încredinţează sufletul, dăruit de Dumnezeu, unei dogme născocite de oameni.
Chiar şi astăzi, orice ortodox vă va spune că Ţvetkova a procedat corect. E imposibil să-i convingi, chiar şi astăzi, că tocmai asta înseamnă „a-i sminti pe cei mici"(2), că acea mamă şi-a mînţit fiica şi i-a pervertit sufletul.
Să vedeţi ce fel de oameni erau. E. T. a depus, cu sinceritate, furnizînd probe, împotriva propriului ei soţ, numai pentru a ajuta partidul!
O, cîtă compasiune ar merita, dacă măcar acum ar înţelege ce jalnici erau.
Întreg acest capitol ar fi putut fi scris altfel, dacă măcar astăzi i-am vedea abandonîndu-şi concepţiile de odinioară! Dar visul Mariei Danielian a devenit realitate: „Dacă voi scăpa vreodată de aici, am să trăiesc de parcă nimic nu s-ar fi întîmplat".
Fidelitate? După noi, capete pătrate - şi atît. Aceşti adepţi ai teoriei evoluţioniste au găsit că fidelitatea faţă de evoluţie constă în refuzul tranşant al propriei evoluţii, întocmai cum spune Nikolai Arkadievici Vilencik, după 17 ani de puşcărie: „Noi am avut încredere în partid, şi nu ne-am înşelaţ!" Fidelitate sau cap pătrat?
Nu, nu de ochii lumii şi nu din ipocrizie se lansau ei în controverse, apărînd, în celule, toate acţiunile puterii. Discuţiile ideologice le erau necesare pentru a-şi menţine conştiinţa că aveau dreptate, altminteri ar fi ajuns în pragul nebuniei.
Am putea să-i compătimim pe toţi, nu-i aşa? Numai că ei îşi văd doar suferinţa, nu şi vinovăţia.
Aceşti oameni nu au fost întemniţaţi pînă în 1937. Şi după 1938 au fost întemniţaţi foarte puţini din categoria lor. De aceea sunt numiţi „contingentul ’37" şi expresia ar putea fi acceptată, cu condiţia ca ea să nu umbrească tabloul general: chiar şi în lunile de vîrf, nu numai ei au fost în-

temnițați; spre lagăre continuau să curgă, rînduri-rînduri, țărani, muncitori,tineri, ingineri şi tehnicieni, agronomi şi economişti, enoriaşi de rînd.
„Contingentul '37", foarte locvace, cu acces la presă şi radio, a creat „legenda anului '37", constînd din două puncte:
1) dacă vreodată, sub puterea sovietică, au fost întemnițați oameni, acest lucru s-a întîmplat numai în '37 şi numai ce s-a întîmplat în '37 trebuie să constituie subiect de discuție şi indignare;
2) în '37 au fost întemnițați doar ei.
Aşa se şi scrie: cumplitul an 1937, cînd au fost trimise în închisori cele mai devotate cadre comuniste: secretari ai Comitetelor Centrale ale republicilor unionale, secretari ai comitetelor regionale de partid, preşedinți ai comitetelor executive regionale, toți comandanții de districte militare, corpuri de armată şi divizii, mareşali şi generali, procurori regionali, secretari ai comitetelor raionale, preşedinți de comitetelor executive raionale...
La începutul acestei cărți, am arătat care a fost volumul valurilor deversate pe Arhipelag vreme de două decenii, pînă în 1937. Cît de mult a durat acest aflux! Şi cîte milioane au fost înghițite! Dar viitorul contingent '37 s-a făcut că nu vede şi n-aude: ei găseau că toate astea erau în firea lucrurilor. În ce termeni discutau între ei nu ştim, dar P.P. Postîşev (emisarul lui Stalin pe lîngă C.C. din Ucraina), fără să ştie că îl aştepta aceeaşi soartă, se exprima după cum urmează:
În 1931, la consfătuirea lucrătorilor din justiție: „... continuînd să aplicăm cu toată severitatea politica noastră neînduplecată de represiune față de duşmanul de clasă şi elementele originar declasate..." (Ce standard valoric au aceste elemente originar declasate. Cine nu poate fi categorisit drept „element originar declasat"?);
În 1932: „Se înțelege că... după ce i-am trecut prin creuzetul deschiaburirii, nu trebuie să uităm nici un moment că foştii chiaburi nu au dezarmat moralmente...";
Şi altundeva: „în nici un caz nu trebuie admisă tocirea tăişului politicii represive!"
Dar tăişul e ascuțit, Pavel Petrovici! Şi cum o să te mai mistuie creuzetul!
R. M. Gher explică lucrurile în felul următor: „Cîtă vreme arestările afectau persoane care ne erau necunoscute ori .cvasinecunoscute, nici eu, nici prietenii mei nu ne-am îndoit de legitimitatea (!) lor. Dar cînd au fost arestați oameni apropiați mie, cînd am fost eu însămi arestată şi am întîlnit în lagăr zeci de comunişti devotați, atunci..."
Într-un cuvînt, cîtă vreme era arestată numai societatea, n-au mişcat un deget. A început să le „fiarbă-n inimi răzvrătirea" doar cînd le-a fost băgat la zdup anturajul. Stalin încălcase un tabu ce părea temeinic statornicit, şi de aceea viața începuse să i se pară atît de veselă.
Sigur că au încremenit de stupefacție! Sigur că era o absurditate de ne-

conceput! În celule, se întrebau unul pe altul, surescitați:
— Tovarăşi! Nu ştiți cine e în spatele loviturii de stat? Cine a preluat puterea în oraş ?
Pentru ca apoi, încredințîndu-se de ireversibilitatea celor petrecute, să se vaiete şi să ofteze îndelung: „Dacă ar fi trăit Ilici, niciodată nu s-ar fi întîmplat aşa ceva!"
(Adică ce aşa ceva? Nu aşa ceva pățiseră şi alții înainte? v. Partea întîi, cap. 8-9.)
Si totuşi - erau oameni de stat! Marxişti instruiți! Minți teoretice! Cum au înfruntat această încercare? Ce interpretare, ce semnificație au dat acestui eveniment istoric nepredigerat şi nepreexplicat în ziare? (Or, evenimentele istorice vin întotdeauna pe nepregătite.)
Antrenați ani de-a rîndul, în chip grosier, pe o pistă falsă, iată ce explicații, frapante prin profunzimea lor, propuneau:
1) e o foarte dibace lucrătură a serviciilor de spionaj străine;
2) e un sabotaj de mari proporții! NKVD-ul e înțesat de sabotori (variantă mixtă: NKVD-ul e înțesat de agenți germani);
3) e opera enkavedişților locali;
Şi, în toate trei cazurile: noi suntem vinovați, pentru că ne-am pierdut vigilența! Stalin nu ştie nimic! Stalin nu ştie de aceste arestări! Dar şi cînd o să afle, toată această bandă va fi făcută fărîme, iar noi vom fi eliberați!!
4) o mare trădare are loc în partid (de ce asta?). Întreaga țară mişună de duşmani, majoritatea celor aflați aici sunt arestați pe drept, ăştia nu mai sunt comunişti, ci contra. În celule trebuie să dăm dovadă de prudență, să nu discutăm între noi de față cu ei. Numai eu fac puşcărie absolut nevinovat. Mă rog, poate şi tu. (Printre partizanii acestei variante se număra şi Mehanoşin, un fost membru al Sovietului Militar Revoluționar(3). Altfel spus, ia eliberați-l, ia dați-i mînă liberă, şi să vedeți pe cîți bagă el la puşcărie!);
5) aceste represiuni sunt o necesitate istorică a dezvoltării societății noastre. (Astfel vedeau lucrurile puținii teoreticieni care nu-şi pierduseră chiar de tot autocontrolul, de exemplu un profesor de la Institutul de economie mondială „Plehanov". Explicația e justă şi amintitul profesor ar putea fi admirat pentru cît de bine şi de prompt a înțeles. Numai că legitatea asta în sine n-a explicat-o niciodată nici unul dintre ei, e doar un vechi refren dintr-o eternă recuzită: „necesitate istorică a dezvoltării"; bălmăjeşte în felul ăsta despre orice şi vei avea întotdeauna dreptate.)
Şi în toate cele cinci variante, bineînțeles, nimeni nu-l punea în cauză pe Stalin, el rămînea soarele pe care nimic nu -l putea eclipsa.
Pe fondul acestor aiuritoare explicații, pare întru totul verosimilă din punct de vedere psihologic şi cea pe care Narokov (Marcenko) o atribuie unuia dintre personajele sale din Grandori imaginare, si anume că toate aceste arestări nu sunt altceva decît un simplu spectacol, montat

pentru verificarea stalinistilor fideli. Trebuie doar să faci orice ți se cere, căci acela care va semna totul fără a cădea pradă mîniei va avea parte ulterior de promovări spectaculoase.
Şi dacă vreunul din veteranii partidului, bunăoară Alexandr Ivanovici laşkevici, un cenzor belorus, avea să mormăie la un moment dat cu glas răguşit, într-un colț de celulă, că Stalin nu e nici un fel de mînă dreaptă a lui Lenin, ci e o jigodie, asupra unuia ca ăsta ortodocşii aveau să tabere cu pumnii, grăbindu-se să-l toarne anchetatorului!
E imposibil de imaginat un singur bungînditor căruia să-i fi tresărit inima de speranță visîndu-l pe Stalin mort.
Iată la ce nivel de gîndire analitică i-a prins anul 1937 pe ortodocşii loialişti! Şi atunci, în ce stare de spirit vor compărea ei în fața tribunalului? Evident şi numai în cea întruchipată de Parsons, eroul lui Orwell din 1984: „Doar nu crezi că Partidul ar aresta pe cineva nevinovat, ă? [...] Ştii ce-am să le zic cînd or să m-aducă-n fața tribunalului? Vă mulțumesc, asta am să le zic, vă mulțumesc că m-ați salvat pînă nu era prea tîrziu."
Şi ce ieşire vor găsi pentru ei înşişi? Ce soluție eficace le va sufla teoria lor revoluționară? O soluție pe măsura explicațiilor lor! Iat-o: cu cît vor fi arestați mai mulți, cu atît mai repede în sferele înalte se va înțelege greşeala! Aşadar, la anchetă, trebuie citate cît mai multe nume cu putință! Cît mai multe depoziții fanteziste despre oameni nevinovați! N-au să ares-teze întreg partidul!
(Dar Stalin nici n-avea nevoie să pună în joc întreg partidul; vîrfurile şi veteranii îi erau de ajuns.)
Întocmai cum, din toți membrii de partid care au a existat vreodată în Rusia, comuniştii au fost primii care au dat depoziții false contra propriei lor persoane*, ei sunt şi cei cărora le aparține, fără nici o urmă de îndoială, această descoperire demnă de un carusel de bîlci: să citezi cît mai multe nume! Iată un lucru nemaiauzit pentru evoluționarii ruşi!
Ce dezvăluia această teorie? Cît de ciumpă era capacitatea lor de previziune? Cît de pauperă - gîndirea lor? Am sentimentul că nici măcar: ceea ce trăda această teorie era frica! Această teorie nu era decît un camuflaj improvizat pentru slăbiciune. Căci ei se declarau (deja de mult fără nici un temei) revoluționari, însă cînd şi-au sondat adîncurile propriului suflet, s-au cutremurat descoperind că nu puteau face față unui asemenea statut. Această teorie îi scutea de orice obligație de a înfrunta ancheta ca nişte luptători.
Măcar atîta lucru ar fi trebuit să priceapă: că Stalin avea nevoie de această epurare pentru a coborî partidul sub nivelul lui Stalin.

*Mă rog, poate că „Biroul unional al menşevicilor" le-a luat-o înainte, dar aceştia, prin convingerile lor, erau cvasibolşevici.

Fireşte, li se zburătăcise din memorie ajutorul pe care, cu foarte puțin timp în urmă, i-l dăduseră aceluiaşi Stalin în acțiunile vizînd zdrobirea opoziției şi chiar propria lor anihilare. Căci Stalin le acorda victimelor sale lipsite de vlagă posibilitatea de a risca, de a se revolta: practica jocul ăsta nu fără plăcere. Arestarea oricărui membru al Comitetului Central trebuia sancționată de către toți ceilalți - iată găselnița poznaşului tigru. Drept care, în timpul lîncedelor plenare de rutină, prin sală circula din mînă-n mînă o hîrtie cu mențiunea impersonală că se intrase în posesia unui material compromițător pentru Cutare şi invitația de a-ți declara în scris acordul (sau dezacordul!...) cu excluderea lui din C.C. (Nu fără ca întotdeauna cineva să urmărească atent cît de mult reținea fiecare hîrtia aceea înainte de a o semna.) Şi toți îşi puneau apostila. În acest fel, Comitetul Central al VKP(b) se autocondamna la împuşcare. (De fapt, Stalin le ghicise şi le verificase cu mult înainte gradul de slăbiciune: din momentul cînd vîrfurile partidului acceptaseră ca pe un dat retribuțiile mari şi aprovizionarea ocultă, şi casele de odihnă cu circuit închis - erau deja prinse în capcana, n-aveau nici o scăpare.) Şi cine au fost judecătorii „tribunalului special" în fața căruia au compărut Tuhacevski şi lakir(4)? Blucher! Egorov!(5) (Plus S.A. Turovski.)

Cu atît mai abitir uitaseră (de fapt, nici n-o citiseră vreodată) o vechitură ca scrisoarea patriarhului Tilion către Consiliul Comisarilor Poporului, datată 26 octombrie 1918. Făcînd apel la clemență şi cerînd eliberarea celor nevinovați, verticalul patriarh îi avertiza: „Veți avea de dat seamă pentru sîngele vărsat al celor drepți" (Luca, 11, 51), căci „cine ridică sabia de sabie va pieri" (Matei, 26, 52). Dar pe vremea aceea o asemenea eventualitate părea ridicolă, imposibilă! De unde să-şi închipuie ei pe atunci că uneori Istoria cunoaşte totuşi răzbunarea, un soi de justiție tardivă şi voluptuoasă, dar alege pentru împlinirea ei forme stranii şi executanți imprevizibili.

Şi dacă pentru tînărul Tuhacevski, în momentul cînd se întorcea triumfător după zdrobirea țăranilor ruinați din Tambov, nu s-a găsit în gară o altă Marusia Spiridonova(6) care să-i tragă un glonte-n tîmplă, acest lucru a fost făcut şaisprezece ani mai tîrziu de un seminarist gruzin neterminat(7).

Şi dacă blestemele femeilor şi copiilor împroşcați cu gloanțe în Crimeea în primăvara lui 1928, după cum povesteşte Voloşin, n-au izbutit să-i străpungă pieptul lui Boia Kun, acest lucru a fost făcut de tovarăşul lui din Internaționala a III-a(8).

Şi Peters, Lațis, Berzin, Agranov, Prokofiev, Balițki, Artuzov, Ciudanovici, Dîbenko, Uboerevici, Bubnov, Alafuzo, Alksins, Ahronstamm, Hecker, Ghittis, Egorov, Jloba, Kovtiuh, Kork, Kuteakov, Primakov, Putna, L Sablin, Feldmann, R. Eidemann. Şi Unschlicht, Enukidze, Nevski, Nahamkes, Lomov, Kaktîn, Kosior, Rudzutak, Hikalo, Golodev, Schlichter, Beloborodov, Piatakov şi Zinoviev - toți şi-au primit pedeapsa din inimile

micului măcelar roşcat(9). Şi, în ce-i priveşte pe unii dintre ei, ar trebui acum să cercetăm cu răbdare ca să aflăm ce fărădelegi au făptuit şi pe ce şi-au pus semnătura cu cincisprezece şi douăzeci de ani înainte de a-şi fi dat ultima suflare.
Să lupte? Să lupte n-a încercat nici unul dintre ei. S-ar putea obiecta că era greu să lupți în celulele lui Ejov; dar atunci de ce n-au descoperit lupta fie şi cu o zi înainte de a fi arestați? Nu se vedea clar încotro se îndreaptă lucrurile? Aşadar, singura rugăciune pe care o ştiau era „îndepărtează de la mine paharul acesta"? De ce s-a sinucis atît de meschin Ordjonikidze? (Iar dacă a fost ucis, de ce a aşteptat cu mîinile în sîn să fie ucis?) De ce nu a luptat credincioasa prietenă a lui Lenin, Krupskaia(10)? De ce nu s-a ridicat măcar o dată să-l demaşte public pe Stalin, aşa cum a făcut acel bătrîn muncitor de la Atelierele „Lenin" din Rostov (în 1922-23)?! Îşi temea chiar atît viața ei de bătrînică? Dar Alalîkin şi Spiridonov, membri ai primului Soviet al Deputaților din Ivanovo-Voznesensk, din 1905(11), de ce au semnat acuzațiile infamante ce li se aduceau? Iar preşedintele aceluiaşi Soviet al Deputaților, Subiu, a mers chiar mai departe, declarînd sub semnătură că nici n-a existat în 1905 un Soviet al Deputaților la Ivanovo-Voznesensk? Cum e posibil să scuipi în felul ăsta pe întreaga ta existență anterioară?
Bungînditorii înşişi, cînd evocă astăzi anul '37, nu fac decît să se vaiete de injustiția şi ororile de atunci. Nimeni nu suflă un cuvînt despre posibilitățile de a lupta, pe care, fizic, le aveau la dispoziție şi de care nici unul dintre ei nu a uzat. E clar că niciodată nu vor putea furniza o explicație pentru acest lucru. De altfel, vremea unor asemenea arguții a trecut.
Ortodocşii încarcerați au dovedit energie suficientă numai pentru a distruge tradițiile deținuților politici. Se izolau de heterodocşii din celulă, se ascundeau de ei, îşi descriau unii altora ororile anchetei în şoaptă, ca să nu-i audă cei fără de partid sau eserii - „ca să nu le pună la îndemînă fapte pe care le-ar putea folosi împotriva partidului!"
Evghenia Golzmann, în închisoarea de la Kazan (1938), s-a opus comunicării între celule prin bătăi în perete: în calitate de comunistă, ea nu putea fi de acord cu încălcarea legislației sovietice! În schimb, cînd li se aducea ziarul, Golzmann insista ca el să fie citit nu în diagonală, ci buche cu buche!
Memoriile Evgheniei Guinzburg, în partea lor penitenciară, furnizează mărturii autentice din intimitatea contingentului 1937. Iat-o pe cappătrata Iulia Annenkova avertizîndu-şi colegele de celulă: „Să nu vă prind că vă distrați pe seama gardianului! El reprezintă aici puterea sovietică! (I-auzi! Totul s-a întors cu susu-n jos! Arătați-le scena asta, printr-un vizor magic, fulminantelor revoluționare din închisorile țariste!) Sau pe comsomolista Katea Sirokova, întrebînd-o pe Guinzburg la spălătorie: comunista aia nemțoaică şi-a ascuns nişte aur în păr, dar aici suntem într-o închisoare de-a noastră, sovietică - nu e cazul să fie

denunțată supraveghetoarei?!
Iar Ekaterina Olițkaia, care a fost dusă pe Kolîma în acelaşi vagon 7 (vagon populat, practic în totalitate, de comuniste) îi completează sucu-lentele amintiri cu două detalii frapante.
Cele care aveau bani i-au dat să se cumpere nişte ceapă verde, şi misi-unea de a o recepționa i-a revenit Olițkăi. Crescută în tradițiile vechilor revoluționari, nici nu i-a trecut prin minte să o împartă altfel, decît egal, tuturor celor 40 de suflete din vagon. A fost pusă la punct de îndată: „Numai celor care au dat bani!" „N-avem cu ce să-i mai hrănim şi pe cerşetori!" „Nici nouă nu ne ajunge!" Olițkaia a înmărmurit: astea erau deținute politice?... Nu, erau comuniste din contingentul 1937!
Al doilea episod: la baia din tranzitul de la Sverdlovsk, aceleaşi femei au fost trecute goale printre două rînduri de gardieni. S-au consolat foarte repede, în etapele următoare, înghesuite în vagon, cîntau în cor:
„Nu cunosc pe lume altă țară
Unde-atît de liber poți să fii... (12)"
Iată cu ce bagaj de concepții, cu ce nivel de conştiință îşi încep bun-gînditorii lungul periplu prin lagăre. Fără să fi înțeles nimic din încercări-le prin care trecuseră - nici din faptul că fuseseră arestați, nici din deru-larea anchetei, nici din ansamblul evenimentelor - se vor socoti pe în-treg parcursul acestui periplu - din încăpățînare, din devoțiune (ori pur şi simplu pentru că se simțeau în impas?) - nişte purtători de făclii, procla-mîndu-se drept unici depozitari ai adevărului despre esența lucrurilor.
Odată decişi să nu observe şi să nu caute să-şi explice nimic din ceea ce se petrecea în jur, cu atît mai mult se vor strădui să nu remarce lu-crul cel mai îngrozitor pentru ei: cum va apărea proaspăt sositul con-tingent 1937, încă foarte deosebit prin felul de a se îmbrăca, de a se purta şi de a vorbi, în ochii celorlalți deținuți din lagăr, ai „comunilor" şi chiar ai Cincizeci şi Opților (cei ce supraviețuiseră dintre „deschiaburiți" tocmai îşi terminau primul decar). Priviți-i pe cei ce mai ieri îşi purtau cu atîta importanță mapele! Pe cei cu drept la maşină personală! Pe cei care, pe timpul cartelelor, se aprovizionau din magazinele cu circuit în-chis! Pe cei ce se îmbuibau în sanatorii şi se destrăbălau prin stațiunile de odihnă, în vreme ce noi, căzuți sub incidența legii „şapte pe opt", eram expediați pe cîte zece ani în lagăre pentru un cocean de varză, pentru un ştiulete de porumb. Şi li se va arunca cu ură: „Acolo, în liber-tate, voi pe noi, aici noi pe voi!" (Dar amenințarea nu va fi pusă în prac-tică. Foarte curînd, ortodocşii îşi vor găsi locuri călduțe de oploşiți.)
E. Guinzburg evocă o scenă cu sens absolut contrar. O colegă de puş-cărie, soră medicală, o întreabă: „E adevărat că ați luat partea oame-nilor săraci, că sunteți aici pentru că i-ați apărat pe colhoznici?" între-barea e neverosimilă. Fără îndoială, femeia aceea nu văzuse nimic din ceea ce se petrecea dincolo de gratii, altminteri nu ar fi putut pune o întrebare atît de stupidă. Dar colhoznicii şi simplii deținuți din lagăr au

ochi de văzut, ei îi recunoşteau numaidecît pe aceşti indivizi - adevărații gonaci ai monstruoasei vînători de oameni numită „colectivizare".
În ce constă, aşadar, înaltul adevăr al loialiştilor? În faptul că nu vor să renunțe cu nici un chip la nici una din aprecierile lor anterioare şi nici să asimileze vreuna nouă. Viața n-are decît să-şi rostogolească peste ei valul vuind, n-are decît să-i înece - n-o vor lăsa să le pătrundă în capete, nu vor recunoaşte curgerea, ci doar încremenirea. Acest refuz de a opera vreo schimbare în propriul creier, faptul că sunt pur şi simplu incapabili de a distila critic experiența vieții este mîndria lor! Concepția lor despre lume nu trebuie să fie afectată de închisoare! Nu trebuie să fie afectată de lagăr! Avem anumite poziții, rămînem pe aceste poziții! Noi suntem marxişti! Noi suntem materialişti! Cum am putea să devenim alții pe simplu motiv că, întîmplător, am ajuns la puşcărie? (Cum am putea să operăm schimbări în propria conştiință, cînd existența se schimbă, etalînd fațete noi? Pentru nimic în lume! Ducă-se învîrtindu-se existența, ea nu ne va determina conştiința! Căci noi suntem materialişti!...)
Iată gradul lor de perspicacitate vizavi de ce li s-a întîmplat V.M. Zarin: „Am spus-o şi am repetat-o mereu în lagăr: din cauza unor imbecili (adică a celor ce l-au băgat la zdup), n-am de gînd să mă pun rău cu puterea sovietică!"
Iată morala lor inevitabilă: am fost arestat pentru nimic, aşadar, eu sunt un om de bine, iar toți cei din jurul meu sunt duşmani şi trebuie că au făcut ei ceva de au ajuns la puşcărie.
Iată pe ce-şi cheltuiesc energia: de şase şi de douăsprezece ori pe an, trimit plîngeri, reclamații şi cereri. Ce scriu ei acolo? Ce mîzgălesc ei acolo? Fireşte, fac jurăminte de fidelitate Marelui şi Genialului (altfel, adio eliberare). Fireşte, se leapădă de coinculpații deja împuşcați Fireşte, imploră să fie iertați şi să li se permită să se reîntoarcă acolo, sus. Chiar şi mîine ar primi cu drag orice sarcină de partid, fie şi numai pe cea de a dirija acest lagăr. (Şi dacă răspunsul la toate petițiile nu e decît un compact cortegiu de refuzuri, asta se întîmplă pentru că ele nu ajung la Stalin. El ar fi înțeles. El i-ar fi iertat, milostivul!")
Ăştia da „politici", care cer puterii... să-i ierte!... Ca să vă faceți o idee despre nivelul lor de conştiință, citiți memoriile generalului Gorbatov(13): „Tribunalul? Ce reproşuri îi poți face? Aşa li s-a ordonat..." O, ce forță analitică! Şi ce mansuetudine angelic-bolşevică! Borfaşii îl întreabă pe Gorbatov: „Cum de ați ajuns aici?" (între altele, borfaşii nu cunosc pronumele „dumneavoastră".) Gorbatov: „Am fost calomniat de către nişte oameni răi." Ce analiză, domnilor, ce analiză! Şi generalul se comportă nu ca Şuhov, ci ca Fetiukov(14) face curat în biroul şefilor, cu nădejdea că va primi o coajă de pîine în plus. „Strîngînd de pe mese firimituri, coji, ba uneori chiar bucățele de pîine, îmi mai potoleam, într-o oarecare măsură, foamea." Bine, potoleşte-ți-o. Numai că lui Şuhov i se face o mare vină din faptul că e cu gîndul doar la terci şi n-are conştiință

socială, în schimb generalului Gorbatov totul îi este permis, pentru că el e cu gîndul la... oamenii răi! (De altfel, Şuhov e un tip isteț şi judecă evenimentele din țară cu mai mult curaj decît generalul.)
Iată-l şi pe V.P. Golițîn, fiul unui medic dintr-o reşedință de județ, inginer de drumuri şi poduri. A stat 140 (o sută patruzeci!) de zile şi nopți în celula condamnaților la moarte. Apoi cincisprezece ani, apoi deportare pe termen nelimitat, „în creierul meu nu s-a schimbat nimic. Sunt acelaşi bolşevic fără de partid. M-a ajutat credința în partid, convingerea că la originea răului stau nu partidul şi guvernul, ci reaua-voință a anumitor oameni (analiză!), care vin şi pleacă (adevărul e că nu prea pleacă...), dar tot restul (!) rămîne... Şi m-au mai ajutat să rezist oamenii sovietici simpli, care în 1937-38 erau în număr mare şi în NKVD (adică în aparat), şi în închisori, şi în lagăre. Nu „cumetri", ci adevărați urmaşi ai lui Dzerjinski. (Rămîne cu totul de neînțeles cum aceşti urmaşi ai lui Dzerjinski, prezenți în număr atît de mare, asistau fără să mişte un deget la fărădelegile anumitor oameni. Fără să se implice în ele? Şi rămînînd, totuşi, teferi? Ce de miracole...)
Ori Boris Diakov: a resimțit moartea lui Stalin ca pe o durere atroce! (Parcă numai el? Toți ortodocşii.) Avea impresia că, o dată cu el, murise orice speranță de eliberare!.. .*
Dar mi se strigă: nu e cinstit! Nu e cinstit! Măsurați-vă cu teoreticieni autentici! Cu cei trecuți prin Institutul corpului profesoral roşu!(15)
Nici nu-mi doresc altceva. Eu să mă feresc de controverse? Cu ce credeți că mi-am trecut vremea în închisori? În eşaloanele etapelor? În tranzite? La început rn-am angajat în controverse alături de ei şi pentru ei. Numai că firavele noastre argumente au sfîrşit prin a mi se părea cam inconsistente. Apoi, o vreme, am tăcut şi am ascultat. Apoi m-am angajat în controverse împotriva lor. Şi trebuie să vă spun că însuşi Zaharov, profesorul lui Malenkov(16) (se mîndrea foarte mult cu chestia asta - că fusese profesorul lui Malenkov), a catadicsit să dialogheze cu mine.
Ei bine, toate controversele astea mi-au rămas în minte de parcă ar fi fost una şi aceeaşi controversă. De parcă toți talmudiştii ăştia ar fi fuzionat într-un singur individ. De fiecare dată repetă, în acelaşi punct al discuției, acelaşi argument, în aceiaşi termeni. Şi rămîn etern impenetrabili. Impenetrabilitatea - iată principala lor calitate! Nu s-au inventat încă proiectile perforante împotriva capetelor pătrate. O controversă cu ei te epuizează în doi timpi şi trei mişcări, dacă nu o priveşti dinainte ca pe un simplu joc, ca pe un vesel amuzament.
Împreună cu prietenul meu, Panin(17), stăm întinşi pe cuşeta din mijloc a vagonului pentru zeki. Ne-am aranjat destul de bine, avem pitit în bu-

*Revista „Okteabr", 1964, nr. 7.

zunar cîte un hering, am putea chiar să tragem un pui de somn. Dar iată că, în nu ştiu ce gară, în compartimentul nostru e vîrît... un marxist erudit! Că e aşa se vede imediat, fie şi numai după barbişon şi ochelari. Nici nu ascunde: a fost profesor la Academia Comunistă(18). Ne aplecăm prin tăietura pătrată a cuşetei şi, din primele cuvinte pe care le rosteşte, ne dăm seama: e un impenetrabil. Numai că stăm de mult în puşcărie, mai avem mult de stat, ne plac glumele bune, e cazul să coborîm şi să ne distrăm puțin! Compartimentul e destul de spațios, schimbăm locurile cu cineva, ne restrîngem cum putem.
— Bună ziua!
— Bună ziua!
— Nu staţi prea înghesuit?
— Nu, merge.
— Sunteţi închis de mult?
— De multişor.
— V-a mai rămas mai puțin ori mai mult?
— Cam tot atîta.
— Uitaţi-vă la satele astea: ce mizerie! Acoperişuri de paie, izbe într-o rînă.
— Moştenirea regimului ţarist.
— Bine, dar suntem după treizeci de ani de putere sovietică.
— Istoriceşte, e un răstimp insignifiant.
— Nenorocirea e că în colhozuri se crapă de foame.
— V-aţi uitat dumneavoastră în toate ceaunele?
— Întrebaţi orice colhoznic din compartimentul nostru.
— Cei din închisori sunt cu toţii înrăiţi şi nu pot fi obiectivi.
— Bine, dar eu însumi am văzut colhozuri.
— Înseamnă că nu erau reprezentative.
(Barbişon-ascuţit n-a călcat niciodată într-un colhoz, aşa e ce! mai simplu.
— Întrebaţi-i pe bătrînii satelor: sub ţar aveau ce mînca, aveau ce îmbrăca şi sărbătorile se ţineau lanţ!
— Ba n-am să-i întreb defel. E un dat subiectiv al memoriei umane – ridicarea în slăvi a trecutului. Vita aftoasă era cea mai lăptoasă. - Căci eruditul mai strecoară şi cîte o zicală. - Cît despre sărbători, poporul nostru nu se prea omoară după ele, îi place să muncească.
— Dar problemele cu pîinea din multe oraşe?
— Cînd asta?
— Păi, să zicem, chiar înainte de război...
— Fals! În preajma războiului, tocmai că lucrurile se aranjaseră.
— Ascultaţi: pe vremea aceea, în toate oraşele de pe Volga erau cozi de mii de oameni...
— Dificultăţi locale de aprovizionare, însă mai degrabă cred că vă înşală memoria.

— Dar nici acum pîinea nu ajunge!
— Bîrfe muiereşti. Producem 7-8 miliarde de puduri(19) de grîu.
— De grîu încins, da.
— Dimpotrivă, sunt succese ale selecției.
— Dar în magazine rafturile sunt goale.
— Stîngăcii comerciale locale.
— Dar şi prețurile sunt mari. Muncitorul e silit să tot strîngă cureaua.
— La noi, prețurile sunt ştiințific fundamentate, ceea ce nu se întîmplă nicăieri altundeva.
— Înseamnă că sunt mici lefurile.
— Si lefurile sunt fundamentate ştiințific.
— Înseamnă că sunt fundamentate în aşa fel, încît cea mai mare parte a timpului muncitorul lucrează gratuit, pentru stat.
— Nu vă pricepeți la economie politică. Ce sunteți de meserie?
— Inginer.
— Ei bine, eu sunt economist. Nu mă contraziceți. Plusvaloarea, la noi, e chiar o imposibilitate.
— Dar de ce înainte un tată îşi putea hrăni familia de unul singur, iar acum trebuie să muncească doi-trei?
— Pentru că înainte era şomaj, femeia nu găsea de lucru. Iar familia flămînzea. În plus, munca femeii e importantă pentru statutul ei de egalitate cu bărbatul.
— La ce naiba îi trebuie egalitate? Pe seama cui rămîn toate treburile gospodăreşti?
— S-o ajute bărbatul.
— Dumneavoastră, de exemplu, vă ajutați soția?
— Eu nu sunt însurat.
— Altfel spus, înainte fiecare din cei doi soți lucra ziua, iar acum amîndoi trebuie să mai muncească şi seara. Femeii nu-i rămîne timp pentru misiunea ei esențială: creşterea copiilor.
— Îi rămîne suficient. Educația o fac, în primul rînd, grădinița, şcoala şi Komsomolul.
— Halal educație! E plin de huligani şi hoți. Şi de puştoaice dezmățate.
— Nici vorbă. Tineretul nostru are un înalt nivel ideologic.
— Aşa pretind ziarele. Dar ziarele noastre mint
— Sunt mult mai oneste decît cele burgheze. Acolo să vedeți...
— Dați-le-ncoace!
— Ei, asta chiar că n-are nici un rost.
— Şi totuşi, ziarele noastre mint!
— Ziarele noastre sunt, în mod deschis, legate de proletariat.
— Consecința unei asemenea educații e creşterea criminalității.
— Dimpotrivă, criminalitatea scade. Arătați-mi o statistică!
Ăsta e atuul lor preferat: arătați-le o statistică, într-o țară unde e ținut secret pînă şi numărul de cozi de oaie. Dar nu mai au cine ştie ce mult

de aşteptat: o să le arătăm şi statistici.
— Altă cauză a creşterii criminalităţii: legile noastre produc ele însele delincventă. Sunt feroce şi absurde.
— Dimpotrivă, sunt legi excelente. Cele mai bune din istoria umanităţii.
— În special articolul 58.
— Fără el, tînărul nostru stat n-ar fi putut rezista.
— Deja nu mai e atît de tînăr.
— Istoriceşte, e foarte tînăr.
— Dar uitaţi-vă în jur: atîta amar de oameni după gratii.
— Au primit ce au meritat.
— Dar dumneavoastră?
— Eu am fost închis din greşeală. Cînd se vor lămuri lucrurile, au să mă elibereze.
(Această portiţă de scăpare şi-o rezervă, invariabil, cu toţii.)
— Din greşeală? Atunci ce fel de legi avem?
— Legile sunt excelente; triste sunt abuzurile.
— Pretutindeni - fărădelegi, mită, corupţie.
— Trebuie întărită educaţia comunistă.
Şi aşa mai departe. E imperturbabil. Vorbeşte o limbă care nu implică nici o tensiune a spiritului. A discuta cu el e ca şi cum ai străbate deşertul pe jos.
Despre asemenea oameni se spune: a bătut toate fierăriile, şi tot nepotcovit a rămas.
Dar dacă soarta lui ar fi luat altă turnură, n-am fi aflat niciodată cît e de steril şi de anost. I-am fi citit cu respect numele prin gazete, ar fi ajuns comisar al poporului ori ar fi îndrăznit să reprezinte peste graniţă întreaga Rusie.
A discuta cu un asemenea om e perfect inutil. Mult mai interesant e să joci cu el... nu, nu şah: jocul „de-a tovarăşii". Există un asemenea joc. Să-l prinzi în el e floare la ureche. Ţineţi-i de vreo două-trei ori isonul. Spuneţi-i ceva folosind vocabularul lui. O să-i facă plăcere. Căci s-a obişnuit cu gîndul că toţi cei din jur îi sunt duşmani, a ostenit să-şi tot arate colţii şi detestă confesiunile, pentru că orice ar mărturisi, mărturisirea va fi întoarsă numaidecît împotriva lui. Dar dacă ajunge să vă ia drept unul „de-al lor", o să vi se deschidă cît se poate de omeneşte; uite ce a văzut el în gară: oamenii trec, discutînd între ei şi rîzînd. Partidul conduce, au loc evenimente importante, cineva e mutat dintr-un post în altul, iar noi stăm aici, suntem o mînă de oameni, trebuie să scriem - să scriem cereri de revizuire şi de graţiere...
Ori o să vă povestească o intrigă interesantă: la Academia Comunistă, îşi puseseră la un moment dat în gînd să-l termine pe unul dintre colegi, simţeau ei că are ceva de ascuns, că nu e din gaşcă, dar nimic nu părea să se lege: articolele individului nu conţineau greşeli, biografia – cristal. Şi deodată, scotocind prin arhive, dau - o, minune! - peste o ve-

che broşurică a acestui tovarăş, ajunsă, la vremea ei, în mîna lui Ilici însuşi, care, pe marginea unei pagini, notase: „ca economist, e un căcat". „Vă dați seama, surîde conspirativ interlocutorul nostru, că după asta a fost o joacă să ne răfuim cu acest încurcă-lume şi impostor. A fost dat afară şi i s-au retras toate titlurile ştiințifice."
Roțile trenului aleargă, cu zgomotul lor monoton. Toți dorm - care lungit, care şezînd. La răstimpuri, pe coridor trece cîte un soldat din escortă, căscînd.
Se pierde, neconsemnat de nimeni, încă un episod din biografia lui Lenin...
***
Pentru a completa imaginea loialiştilor, pe care încercăm să o conturăm, să le exaininăm conduita în toate secțiunile vieții de lagăr:
A) Atitudinea față de regimul de lagăr şi de lupta deținuților pentru drepturile lor. Întrucît regimul de lagăr e stabilit de noi, de puterea sovietică, el trebuie respectat nu numai cu acuratețe, ci cu toată conştiinciozitatea. Trebuie respectat însuşi spiritul acestui regim, încă înainte ca personalul de supraveghere să o ceară sau să o impună.
La aceeaşi E. Guinzburg găsim observații uluitoare: femeile consideră normal să li se tundă (cu maşina) părul de pe cap (din moment ce aşa cere regimul). Din închisori, sunt trimise să moară pe Kolîma. Explicația e pregătită: înseamnă că au încredere în noi, sunt siguri că vom munci conştiincios acolo.
Despre ce „lupta" dracului mai poate fi vorba? Luptă împotriva cui? Împotriva alor noştri! Luptă în numele a ce? În numele eliberării noastre personale? Pentru asta nu trebuie luptat - trebuie scrise petiții în formele prevăzute de lege. În numele răsturnării puterii sovietice? Puşchea pe limbă!
Printre băştinaşi erau oameni care voiau să lupte, dar nu puteau, alții care puteau, dar nu voiau, alții care şi puteau, şi voiau (şi luptau! Cînd le va veni rîndul, vom vorbi despre ei!). Ei bine, ortodocşii reprezentau a patra grupă: cei ce nu voiau şi nici nu puteau, chiar dacă ar fi vrut. Întreaga viața lor anterioară îi pregătise doar pentru un mediu artificial, convențional. În libertate, „lupta" lor se reducea la receptarea şi transmiterea unor hotărîri şi dispoziții de sus, cu ajutorul telefonului ori al unui buton de sonerie montat sub birou. În condițiile lagărului, unde lupta e cel mai adesea corp la corp, unde ea înseamnă să te ridici cu mîinile goale împotriva automatelor sau să te tîrăşti pe burtă sub rafalele de gloanțe, ei nu erau decît nişte Sidor Polikarpovici şi Ukrop Pomidorovici, netemuți de nimeni şi buni de nimic.
Cu atît mai mult, aceşti luptători doldora de principii menite să aducă fericirea întregii umanități n-au constituit un obstacol în calea brigandajului borfaşilor: nu aveau nimic de obiectat la preponderența acestora în bucătării şi pe posturile de oploşiți (citiți-l fie şi numai pe generalul

Gorbatov şi veți vedea că aşa este), căci tocmai în virtutea teoriei lor aceste elemente socialmente apropiate obținuseră în lagăre o asemenea putere. Nu-i împiedicau să-i jefuiască sub ochii lor pe cei slabi şi nici ei înşişi nu opuneau rezistență la jaf.
Şi toate acestea se circumscriau unei logici, sacul şi peticul, nimeni nu ridica nici un fel de obiecții. Dar iată că a venit momentul pentru a scrie istoria, se aud voci strangulate vorbind pentru întîia oară despre viața din lagăr, bungînditorii privesc în jurul lor şi se simt ofuscați: cum adică? Ei, atît de înaintați, de conştienți, n-au luptat? Şi nici măcar n-au ştiut că a existat un cult al personalității lui Stalin!* Şi nici nu bănuiau că dragul de Lavrenti Pavlovici era un înverşunat duşman al poporului!
Drept care a trebuit pusă grabnic în circulație o tulbure versiune cum că, totuşi, au luptat. Şi toți coteii de pe la reviste i-au reproşat care mai de care lui Ivan Denisovici al meu, numai lene să nu le fi fost: de ce n-ai luptat, pui de cățea? Ba „Moskovskaia pravda" (08.12.62) îl muştruluia chiar: comuniştii organizau în lagăre şedințe clandestine, pe care el, însă, nu le-a frecventat, n-a vrut să învețe nimic de la cei care gîndeau.
Ce aiureală o mai fi şi asta? Care şedințe clandestine? Şi pentru ce? Ca să dea cu tifla din fundul buzunarului? Şi cui să dea cu tifla, dacă de la ultimul gardian şi pînă la Stalin însuşi totul era putere sovietică? Cînd şi cu ce metode au luptat?
Nimeni nu poate aduce nici un fel de precizări.
Iar de gîndit, ce anume gîndeau, cînd nu-şi permiteau decît să repete la nesfirşit că tot ce e real e rațional? Ce gîndeau, cînd singura lor rugăciune era: nu mă lovi, biciuşca a țarului meu?
B) Raporturile cu autoritățile din lagăr. Ce atitudine pot avea bungînditorii față de autoritățile din lagăr, dacă nu cea mai respectuoasă şi amicală? Căci ştabii din lagăr sunt cu toții membri de partid şi aplică directivele partidului, nu e vina lor că „eu" (=unicul nevinovat) le-am fost trimis aici cu o condamnare în cîrcă. Ortodocşii sunt pe deplin conştienți de faptul că, dacă pe neaşteptate s-ar trezi în locul ştabilor din lagăr, ar face exact acelaşi lucru ca şi ei.
Todorski(20), în jurul căruia toată presa noastră face de o vreme atîta tapaj, considerîndu-l un erou al lagărelor (jurnalist, după ce fusese seminarist, remarcat de Lenin şi ajuns, nu se ştie de ce, prin anii '30, director al Academiei Militare de Aviație (?)), Todorski, aşadar, după cum rezultă din textul lui Diakov, i se adresează chiar şefului serviciului de aprovizionare, pe lîngă care un pălmaş trece fără să întoarcă privirea,

*În 1957, o inspectoare de la secția regională de învățămînt Reazan m-a întrebat: „De ce ați fost arestat în 1945?" „Pentru că am luat poziție împotriva cultului personalității", i-am răspuns. „Curn se poate aşa ceva? s-a mirat ea. Ce, pe atunci exista cultul personalității?" (Ea înțelesese, cu toată candoarea, că acest cult al personalității fusese proclamat în 1956. Atunci ce căuta în 1945?)

în următorii termeni:
„— Cu ce vă pot fi de folos, cetățene şef?"
Cît despre şeful secției sanitare, Todorski întocmeşte pentru el un conspect după „Cursul scurt"(21). Dacă acest Todorski gîndeşte cîtuşi de puțin altfel decît „Cursul scurt", unde naiba îi e principialitatea, cum poate elabora un conspect tocmai despre Stalin?* Aşadar, el chiar aşa gîndeşte.
Dar nu ajunge ca tu să iubeşti autoritățile; mai trebuie ca şi autoritățile să te iubească pe tine. Trebuie, prin urmare, să le explici şi lor: suntem la fel ca voi, făcuți din acelaşi aluat, aşa că mai țineți-ne şi voi puțin la căldurică. Iată de ce eroii Serebreakovei, ai lui Şelest, Diakov, Aldan-Semionov nu scapă ocazia ca - nitam-nisam, fie că e momentul sau nu - la recepția etapei cu care au fost aduşi în lagăr, la verificarea fişelor individuale, să se declare comunişti. E o cerere implicită de a li se asigura un loc călduț.
Şelest imaginează chiar următoarea scenă. La tranzitul de la Kotlas se face apelul nominal pe baza fişelor personale. „Apartenența de partid?" întreabă şeful. (Pentru ce imbecili se scriu asemenea chestii? Unde s-a văzut, în fişele individuale penitenciare, o rubrică privind apartenența de partid?) „Membru al VKP(b)", răspunde Şelest la această întrebare complice.
Şi trebuie să le dăm şefilor, atît celor din promoția lui Dzerjinski, cît şi celor de sub pulpana lui Beria, ce-i al lor: te ascultă. Şi-ți oferă un locşor călduț. De altfel, nu va fi existat oare o directivă, fie ea scrisă sau numai orală, ca, pentru comunişti, să se mai îndulcească regimul de detenție? Căci chiar şi în perioada celor mai brutale persecuții la adresa Cincizeci şi Opților, cînd aceştia erau scoşi din posturile de oploşiți, foştii granguri comunişti erau, cum-necum, menținuți în funcție. (De exemplu, la Kraslag. Aralov, ex-membru al consiliului militar al regiunii militare Caucazul de Nord, a fost menținut ca brigadier al legumicultorilor, fostul comandant de brigadă Ivancik - ca brigadier al constructorilor de vile, iar fostul secretar al comitetului regional de partid Moscova, Diakov, tot pe o sinecură.) Însă chiar şi în absența oricărei directive, simpla solidaritate şi simplul calcul „astăzi tu, mîine - eu" ajungeau ca să-i determine pe emvedişti să se îngrijească de ortodocşi.
Aşa se face că ortodocşii erau în grațiile autorităților şi alcătuiau în lagăr un strat în permanență privilegiat. (Asupra comuniştilor de rînd, nezgomotoşi, care nu se duceau toată ziua bună ziua la stăpînire să-şi proclame credința, acest statut nu se extindea.)

*Ni se va obiecta: printipialitate-principialitate, dar uneori trebuie să fii şi flexibil. Doar a fost o perioadă cînd Ulbricht şi Dimitrov au dat instrucțiuni partidelor lor să facă pace cu naziştii şi chiar să-i sprijine. Ei, aici n-avem ce cîrti: dialectică!

În candoarea lui, Aldan-Semionov aşa şi scrie, fără înconjur: comuniştii din conducerea lagărelor se străduiesc să-i mute pe comuniştii deținuți la munci mai uşoare. Nici Diakov nu ascunde acest lucru: novicele Rom îi mărturiseşte şefului spitalului că e un vechi bolşevic. Şi numaidecît e reținut pe loc, ca om de serviciu la secția sanitară, funcție mult rîvnită! După cum şeful de lagăr dispune ca Todorski să nu fie destituit din postul de sanitar.

Dar episodul cel mai remarcabil e relatat de G. Şelest, în „însemnări din Kolîma"*: vine un mahăr emvedist care îl recunoaşte în persoana deținutului Zaborski pe fostul său comandant de corp de armată din războiul civil. Se varsă lacrimi. Cere-mi jumătate din împărăție! Şi Zaborski acceptă „să i se asigure un meniu special de la bucătărie şi pîine la discreție" (adică să mănînce o parte din rația pălmaşilor, căci nimeni nu avea să prescrie pentru el noi normative de hrană) şi-l mai roagă un singur lucru: să-i facă rost de un Lenin în şase volume, pe care să-l citească seara, la lumina opaițului! Aşa se şi aranjează lucrurile: ziua se îndoapă cu o rație de furat, seara îl citeşte pe Lenin. Un mod de a exalta, pe față şi cu voluptate, josnicia.

La Şelest mai găsim şi un mitic „birou politic clandestin" al brigăzii (nu e cam mult pentru o brigadă?), care, în timpul orelor de odihnă, izbuteşte să procure cîte o pîine şi cîte un blid de terci de ovăz. Aşadar, avem pretutindeni, printre oploşiți, oamenii noştri? Aşadar, domnilor bungînditori, furăm?

Acelaşi Şelest ne furnizează concluzia definitivă:

„Unii supraviețuiau prin forța spiritului (adică ortodocşii, care furau terci şi pîine - A.S.), alții - cu o porție suplimentară de terci de ovăz" (Ivan Denisovici)**.

Bine, aşa să fie. Ivan Denisovici n-are pile printre oploşiți. Dar spuneți-mi: cărămizile? Cine a construit ziduri cu ele? Voi, capete pătrate?

C) Atitudinea față de muncă. Îndeobşte, ortodocşii sunt oameni devotați muncii (adjunctul lui Eikhe, chiar şi în delirul lui de tific, se liniştea numai atunci cînd sora îl încredința că da, telegramele privind colectarea de cereale au fost expediate), îndeobşte, ei aprobă şi munca de lagăr: e necesară pentru construirea comunismului şi absența ei ar face nemeritată distribuirea de zeamă chioară întregii hoarde de deținuți. De aceea ei consideră întru totul rezonabil ca refractarii să fie bătuți, băgați la BUR, iar în timp de război chiar să fie împuşcați. Perfect moral este pentru ei şi să fii dispecer sau brigadier, să faci pe hăitaşul şi pe vătaful (aici se despart de „hoții cinstiți" şi se apropie de „jigodii").

Iată un exemplu. Şefă la o brigadă de tăietori de pădure era una Elena

* Revista „Znamea" („Stindardul"), 1964, nr. 9.

**„Zabaikalskii rabocii" („Muncitorul de dincolo de Baikal"), 27.08.64.

Nikitina, fostă secretară a comitetului orăşenesc de Komsomol Kiev. Se spune despre ea că fura din producția propriei brigăzi (alcătuite din Cincizeci şi Opți), ceea ce-i permitea să facă troc cu borfaşii. Liusea Djaparidze (fiica unui comisar din Baku) obținea de la ea dispense de muncă, mituind-o cu batoane de ciocolată din pachetele pe care le primea. În schimb, pe anarhista Tatiana Garasiova aceeaşi Nikitina a ținut-o trei zile şi trei nopți afară din baracă, în pădure, pînă a degerat.
Prohorov-Pustover, tot bolşevic şi el, deşi fără de partid, constată că zekii nu-şi îndeplinesc în mod deliberat normele şi îi demască (raportează despre acest lucru pe cale ierarhică şi zekii sunt pedepsiți). La reproşurile deținuților-cum de nu înțelege că munca pe care sunt puşi să o facă e o muncă de sclav? - Pustover răspunde: „Stranie filosofie! În țările capitaliste, muncitorii luptă împotriva muncii de, sclav; dar noi, chiar dacă suntem sclavi, muncim pentru statul socialist, nu pentru persoane particulare. Aceşti birocrați se află numai vremelnic (?) la putere: ajunge o mişcare populară şi vor zbura cit colo, iar statul poporului va rămîne."
Un hățiş de netrecut - conştiința ortodoxului. Nici un om viu n-o scoate la capăt cu el.
Singura excepție pe care o fac bungînditorii e în favoarea lor: vezi bine, ar fi injust ca ei să fie folosiți la muncile comune de lagăr, pentru că atunci le-ar fi greu să se conserve pentru viitoarea muncă rodnică de conducere a poporului sovietic, asta lăsînd la o parte faptul că, în aceşti ani de lagăr, n-ar mai putea să gîndească, adică, strînşi ciopor, să repete pe rînd că dreptate au tovarăşul Stalin, tovarăşul Molotov, tovarăşul Beria şi tot restul partidului.
Şi de aceea fac tot ce le stă în putință, sub protecția ştabilor din lagăr şi ajutîndu-se în secret unii pe alții, să se aranjeze pe posturi de oploşiți, şi anume pe acele posturi care nu pretind calificare (nici unul dintre ei nu are o specialitate) şi sunt mai liniştite, cît mai îndepărtate de lupta corp la corp din lagăr. De asemenea posturi se şi agață: Zaharov (profesorul lui Malenkov)-la magazia de îmbrăcăminte; faimosul Todorski-la secția sanitară; Konokotin e felcer (chit că nu e nici un fel de felcer); Serebreakova e soră medicală (cu toate că nu e nici un fel de soră medicală). Tot oploşit a fost şi Aldan-Semionov.
Biografia de lagăr a lui Diakov - cel mai gălăgios dintre loialişti - e opera propriei sale penițe şi merită toată admirația. În decursul celor cinci ani de condamnare, s-a învîrtit să nu iasă din zonă decît o singură dată, şi atunci numai pentru o jumătate de zi, jumătate de zi în care a lucrat jumătate de oră, tăind crengi, şi încă supraveghetorul a venit săi spună: vezi că eşti sleit, mai odihneşte-te. O jumătate de oră în cinci ani! Nu e de nasul oricui aşa ceva! O vreme a cotit-o pe seama herniei, apoi pe seama unei fistule herniare, dar - dă-o-ncolo! - nici chiar cinci ani! Pentru asemenea posturi de aur, cum sunt cele de statistician medical, bi-

bliotecar la KVC şi şef la magazia de efecte personale, şi pentru a fi menținut pe ele de-a lungul întregii condamnări, nu te poți plăti cu slănină; trebuie, mai mult ca sigur, să-ți vinzi şi sufletul cumătrului – întreba-ți-i pe veteranii lagărelor. În plus, Diakov nu e un simplu oploşit, ci un oploşit belicos: în prima variantă a povestirii* lui, înainte de a fi fost pus la stîlpul infamiei**, ne expunea cu eleganță temeiurile pentru care un om inteligent trebuie să evite să împărtăşească soarta grosieră a vulgului („o combinație ca la şah", „o rocadă" - înțelegeți: a-l expune pe altul în locul tău). Şi un asemenea individ îşi asumă astăzi rolul de principal comentator al vieții de lagăr!
Galina Serebreakova ne relatează viața ei de lagăr în prudente linii punctate. Se spune că acuzații grele apasă asupra ei. N-am avut posibilitatea să verific acest lucru.
Dar nu numai autorii comunişti, ci şi toți ceilalți loialişti descrişi de acest cor memorialistic sunt văzuți în afara muncii, fie în vreun spital, fie la postul lor de oploşiți, unde îşi poartă conversațiile obscurantiste (uşor modernizate). Aici sus-amintiții scriitori nu mint: pur şi simplu n-au avut imaginația necesară pentru a prezenta aceste capete pătrate în ipostaza de oameni ocupați cu o muncă utilă societății. (Cum să o faci, dacă tu însuți n-ai muncit cu adevărat niciodată?)
D) Atitudinea față de evadări. Capetele pătrate nu încearcă niciodată o evadare: aşa ceva ar fi un act de sfidare a regimului, de dezorganizare a MVD, aşadar, şi de subminare a puterii sovietice. În plus, fiecare ortodox are în circulație, undeva la instanțele superioare, două-trei cereri de grațiere, or, o evadare ar putea fi interpretată acolo, sus, ca o dovadă de nerăbdare, de neîncredere în aceste instanțe superioare.
De altminteri, bungînditorii nici n-aveau ce face cu „libertatea în sine" rîvnită de ființele umane normale şi de păsări. Orice adevăr e concret, şi singura libertate de care aveau nevoie era aceea primită din mîinile statului, una legală, cu ştampilă, permițînd reîntoarcerea la poziția şi privilegiile de dinainte de arestare - altfel, la ce bun libertatea?
Şi, cum ei înşişi nu se înghesuiau să evadeze, cu atît mai mult condamnau toate încercările de evadare întreprinse de alții, ca subminare fățişă a sistemului MVD şi a dezvoltării economice.
Iar dacă evadările sunt atît de nocive, atunci, hotărît lucru, datoria civică a unui comunist bineintenționat este ca, de îndată ce află de aşa ceva, să-i raporteze tovarăşului ofițer operativ. Logic, nu?
Or, printre ei erau şi vechi ilegalişti, şi oameni curajoşi care se remarcaseră în războiul civil. Numai că dogma îi transformase în drojdie politică...

*Revista „Zvezda", 1963, nr.3.
**Revista „Novîi mir", 1964, nr. l, Lakşin.

E) Atitudinea față de ceilalți Cincizeci şi Opți. Ei nu se amestecau niciodată cu camarazii lor de nenorocire - ar fi fost nepartinic. Uneori în secret, între ei, alteori la lumina zilei (căci nu riscau nimic), se contrapuneau acestor jegoşi Cincizeci şi Opți, căutînd să se purifice de ei prin autosegregare. Tocmai această masă simplută o călăriseră în libertate, nelăsînd-o, pe atunci, să sufle un singur cuvînt liber. Iar aici, ajunşi în aceeaşi celulă şi pe picior de egalitate cu această masă, erau departe de a se lăsa, la rîndul lor, călăriți de ea, ba îi strigau care mai de care: „Aşa vă trebuie, nemernicilor! În libertate, ați fost cu toții nişte prefăcuți! Toți sunteți duşmani, şi bine au făcut că v-au băgat la zdup! Totul e aşa cum trebuie să fie! Tot ce se întîmplă e încă un pas spre marea victorie!" (Numai eu am fost închis pe nedrept)
Şi faptul că nimeni nu replica la monologurile lor din puşcărie (administrația ține întotdeauna partea ortodocşilor, nici un „contra" nu cutează să deschidă gura, altfel se alege cu o a doua condamnare) era interpretat de ei, cu toată seriozitatea, ca relevînd forța invincibilei lor doctrine. (E drept, au fost în lagăre şi cazuri cînd raportul de forțe era altul. La Unjlag, un anume procuror a fost nevoit, vreme de mai mulți ani, să se prefacă nebun. Era singura modalitate de a scăpa de represalii: se afla în compania „finilor" săi.)
Disprețul nedisimulat, ura funciară de clasă erau sentimentele cu care ortodocşii îi priveau pe toți Cincizeci şi Opții, exceptîndu-se, fireşte, pe sine. Diakov: „Mă gîndeam cu groază: lîngă cine am ajuns?" Konokotin refuză să-i facă o injecție unui vlasovist(22) bolnav (deşi era obligația lui de felcer!), dar donează, cu spirit de sacrificiu, sînge pentru un soldat din escortă bolnav. (Exact cum spunea medicul lor civil, Barinov: „în primul rînd sunt cekist, abia apoi doctor". Asta da medicină!) Acum devine clar de ce la spital „e nevoie de oameni cinstiți" (Diakov): ca să ştie cui să facă injecții şi cui nu.
Şi ura asta o traduceau în fapte (ce sens ar avea să-ți păstrezi ura de clasă pentru tine?). În povestirea lui Şelest, Samuel Guendal, profesor universitar (probabil, de drept comunist), cînd caucazienii refuză să iasă la lucru, sugerează numaidecît răfuiala: preotul musulman să fie acuzat de sabotaj.
F) Atitudinea față de ciripitori. Întocmai cum toate drumurile duc la Roma, toate punctele de mai sus ne conduc la ideea că tarii-ca-stînca nu puteau să nu colaboreze cu cei mai buni şi mai sufletişti dintre ştabii lagărelor-ofițerii operativi. În situația în care se găseau, era modalitatea cea mai sigură de a ajuta NKVD-ul, statul şi partidul.
Asta produce, de altfel, şi avantaje, e mijlocul cel mai bun de a face corp comun cu stăpînirea. Serviciile făcute cumătrului nu rămîn nerecompensate. Şi numai avînd protecția cumătrului poți rămîne cu anii pe un post de oploşit, în zonă.

Într-o cărticică despre lagăre din acelaşi val ortodox*, feblețea autorului, eroul superextrapozitiv, comunistul Kratov, e călăuzit în lagăr de următorul sistem de concepții: 1) să supraviețuieşti cu orice preț, adaptîndute oricăror împrejurări; 2) e mai bine să facă pe ciripitorii nişte oameni cumsecade decît nişte ticăloşi.
De altfel, chiar dacă admitem că un ortodox s-ar încăpățîna să refuze să devină ciripitor, i-ar fi greu să ocolească acea uşă. Orice dreptcredincios care-şi exprimă gălăgios credința va fi, mai devreme sau mai tîrziu, convocat la ofițerul operativ, care-l va întreba părinteşte: „Eşti om sovietic?" Şi bineintenționatul nu va putea răspunde „nu". Ceea ce înseamnă „da".
Iar dacă e „da", atunci hai să colaborăm, tovarăşe. Nimic nu te poate împiedica.**
Numai că acum, cînd caută să denatureze toată istoria lagărelor, le e ruşine să recunoască faptul că au colaborat. Sigur, nu toți au fost prinşi cu mîța-n sac asemenea Lizei Kotik, căreia i-a scăpat din mînă, pe duşumea, un denunț scris. Dar uite că-i mai ia gura pe dinainte şi aflăm că ofițerul operativ Sokovnikov acceptase, amical, să expedieze scrisorile lui Diakov, fără să le mai treacă prin cenzura lagărului. Un singur lucru nu ni se spune: de ce acceptase? De unde asemenea amiciție? Mai aflăm că ofițerul operativ Iakovlev îl sfătuia pe Todorski să nu se declare comunist în gura mare, dar nu ni se explică: de ce îl încerca pe el, ofițerul, o asemenea grijă?
Dar asta - pentru moment. Deja bate la uşă glorioasa eră cînd se vor putea ridica în picioare, recunoscînd cu glas tare şi răspicat:
— Da! Am ciripit şi suntem mîndri de asta! (Am scris aceste rînduri la începutul anului 1966, iar la sfîrşitul aceluiaşi an am citit în revista Okteabr, nr. 9, un articol al lui K. Bukovski. Aşa e: deja încep să se mîndrească festiv.)
De fapt, la ce bun tot capitolul ăsta? Toată această lungă trecere în revistă şi toată această anală a loialiştilor? Cînd ar ajunge să scriem cu litere de-o şchioapă:
JÂNOS KÂDAR, WLADYSLAW GOMULKA. GUSTAV HUSAK.
Aceşti oameni au cunoscut şi încarcerarea pe nedrept, şi ancheta sub tortură, au făcut şi cîțiva ani buni de puşcărie.
Întreaga lume vede cît de mult au învățat, întreaga lume vede cîte parale fac.

*Viktor Veatkin, Celovek rojdaetsia dvajdî (Omul se naşte de două ori), Magadan, 1964.
**Ivanov-Razumnik îşi aminteşte că în celula lor de la Butîrld au fost demascați trei ciripitori şi tustrei s-au dovedit a fi comunişti.

Capitolul 12
CIRIP-CIRIP-CIRIP...

CEKA-GB (trebuie să recunoaşteţi că am găsit, pentru această instituţie, o denumire pe cît de sonoră, pe atît de comodă şi concisă şi care, totodată, nu ignoră evoluţia ei în timp), CEKA-GB, aşadar, ar fi rămas un buştean insensibil, dovedindu-se incapabilă să-şi supravegheze poporul, dacă n-ar fi avut ochi mereu neadormiţi şi urechi veşnic treze. În anii noştri supertehnici, ochii sunt, în parte, înlocuiţi de aparatele foto şi celulele fotoelectrice, urechile-de microfoane, magnetofoane şi aparatură de ascultare cu laser. Dar de-a lungul întregii epoci îmbrăţişate de această carte, ochii şi urechile CEKA-GB au fost, aproape în exclusivitate, ciripitorii.

În primii ani ai CEKA, ei erau desemnaţi prin funcţionala sintagmă sekretnîe sotrudniki(1) (denominaţie care îi deosebea de cei trecuţi în organigrama oficială). De aici, în maniera epocii, abrevierea seksotî, intrată în uzul curent. Cei ce au născocit această vocabulă, seksotî (fără a bănui şi fără a fi preveniţi ce expansiune o aşteaptă), n-au ştiut să se aplece asupră-i cu o ureche nealterată şi să simtă, din însuşi felul cum sună, toate miasmele respingătoare ce se împleteau într-însa, alcătuind ceva chiar mai ruşinos decît păcatul sodomiei. De-a lungul anilor, ea s-a îmbibat şi cu sîngele brun-gălbui al trădării, încît astăzi nu există în limba rusă un cuvînt mai abject.

Acest cuvînt era folosit, însă, numai în afara lumii penitenciare. Pe Arhipelag se întrebuinţau denominaţii indigene: în închisori - cloşcă, în lagăre - „ciripitor". Dar, întocmai cum multe cuvinte din vocabularul Arhipelagului au răzbătut în largul limbii ruse, cucerind întreaga ţară, şi noţiunea de „ciripitor" a devenit cu timpul una din cele mai comune. Acest lucru reflectă unitatea şi universalitatea fenomenului însuşi de ciripitorie.

Cînd eşti lipsit de experienţă şi n-ai reflectat îndeajuns asupra chestiunii, e greu să-ţi imaginezi în ce măsură suntem impregnaţi şi acaparaţi de ciripitorie. Întocmai cum, dacă n-ai în mînă un aparat de radio cu tranzistori, nu poţi simţi, în cîmp, pe apele unui lac sau în pădure, că un flux de unde radio îţi străbate în permanenţă corpul.

E greu să-ţi faci o deprindere din a-ţi pune necontenit întrebarea: cine ciripeşte aici! La noi în apartament, la noi în curte, la noi la ceasornicărie, la noi la şcoală, la noi în redacţie, la noi în atelier, la noi în biroul de proiectare şi chiar la noi la miliţie. E greu şi e greţos să-ţi faci o asemenea deprindere, dar, din raţiuni de securitate personală, ar trebui. Ciripitorii nu pot fi alungaţi sau daţi afară - se vor recruta alţii. Dar trebuie ştiuţi: uneori fie şi numai pentru a te certa în văzul lumii cu ciripitorul, devalorizînd astfel denunţurile pe care le face la adresa ta.

Despre densitatea reţelei de seksoţi vom vorbi într-un capitol special,

consacrat universului extrapenitenciar. Această densitate e intuită de mulți, dar mai nimeni nu-şi dă silința să şi-l reprezinte pe fiecare seksot în carne şi oase, cu înfățişarea lui simplă, de om ca toți oamenii. Şi de aceea rețeaua pare mai enigmatică şi mai înfricoşătoare decît este în realitate. Or, seksotă e chiar simpatica Anna Fiodorovna, care a trecut pe la voi să împrumute, ca între vecini, nişte drojdie, după care a dat fuga la locul convenit (poate la chioşcul de peste drum sau poate la farmacie) să anunțe că în apartamentul vostru stă un străin neînregistrat în cartea de imobil. Seksot e amicul Ivan Nikiforovici, cu care ai ras chiar adineauri o votcă şi de la care se va afla cum ai spus tu, înjurînd, că în magazine nu se găseşte nimic, în vreme ce ştabii obțin orice, prin uşa din dos. Tocmai pentru că nu-i cunoşti pe seksoți la față, te miri de unde ştiu omniprezentele Organe că, în timp ce toată lumea intona „Lui Stalin slavă, slavă-i cîntăm", tu numai deschideai gura, fără a te obosi să emiți vreun sunet, sau că nu erai tocmai vesel la demonstrația de 7 Noiembrie. Unde sunt acei arzători şi iscoditori ochi de seksoți. Ei pot fi languroşi ochi albaştri ori lăcrămoşi ochi de bătrîn. Şi nu e defel obligatoriu să aibă o sclipire ursuză şi rea. Nu te aştepta ca seksotul să fie, neapărat, un ticălos cu înfățişare respingătoare. E un om obişnuit, ca tine şi ca mine, cu doza lui de sentimente bune, cu doza lui de răutate şi invidie şi cu toate slăbiciunile ce ne fac pradă uşoară pentru păianjeni. Dacă recrutarea seksoților s-ar fi făcut exclusiv pe bază de voluntariat, nu s-ar fi adunat un contingent prea mare (decît, poate, în anii '20). Dar recrutarea se face cu mreaja şi arcanul, şi slăbiciunile îl împing pe om spre această slujbă degradantă. Iar apoi chiar şi cei care vor să îşi smulgă de pe trup lipicioasa pînză de păianjen, această piele secundă, nu mai pot, uite că nu mai pot.

Recrutarea e în însuşi văzduhul țării noastre. În faptul că statul primează asupra individului, în faptul că Pavlik Morozov(2) e un erou. În faptul că denunțul nu e denunț, ci un ajutor acordat celui pe care-l denunțăm. Delațiunea şi ideologia se întrețes ca într-o dantelă: căci şi Organele, şi cei pe care-i recrutează urmăresc, pasămite, un singur lucru: înaintarea cu succes a țării pe calea socialismului.

Latura tehnică a recrutării e mai presus de orice elogiu. Din păcate, ridicola noastră literatură polițistă nu descrie aceste procedee. Recrutorii acționează la punctele de propagandă organizate în preajma alegerilor. Recrutorii lucrează la catedra de marxism-leninism. Într-o bună zi, eşti chemat şi ți se spune: „Avem o comisie, vor să stea de vorbă şi cu tine". Recrutorii lucrează în unitatea ta militară abia retrasă din linia întîi: apare un tip de la SMERŞ şi greblează, om cu om, jumătate din compania în care ai luptat: cu cîte unii vorbeşte pur şi simplu despre vreme şi despre mîncare, altora le dă misiunea de a se supraveghea reciproc şi de a-şi urmări comandanții. Într-o boxă minusculă, un marochiner face mici reparații. Intră un bărbat simpatic: „Ați putea să-mi coaseți cureluşa

asta de la centură?" Şi, cu voce joasă: „închideți imediat atelierul, ieşiți în stradă, acolo o să vedeți o maşină cu numărul 37-48, deschideți fără vorbă portiera şi urcați: o să vă ducă unde trebuie". Un asemenea atelier e un punct ideal pentru colectarea denunțurilor. Iar pentru întîlniri directe cu ofițerul operativ - apartamentul Sidorovilor, etajul 2, de la şase la opt seara, suni de trei ori.

Poezia recrutării seksoților îşi aşteaptă încă menestrelul. Există o viață la vedere şi o viață invizibilă. Firele pînzei de păianjen sunt întinse pretutindeni şi noi nu băgăm de seamă cînd ni se încolăcesc pe după grumaz.

Setul de instrumente de recrutare e ca un set de chei fixe: Nr. 1, Nr. 2, Nr. 3. Nr. 1: „sunteți om sovietic?" Nr. 2: îi promiți omului ceva ce el se străduieşte zadarnic, de mulți ani, să obțină pe cale legală; Nr. 3: apeşi pe punctul slab, îl amenințipe virtualul recrut cu lucrul de care se teme cel mai mult. Nr. 4...

De altfel, adesea nu-i nevoie să apeşi decît foarte puțin. E convocat, să zicem, A.G., despre care se ştie că e cam papă-lapte. Şi, pe nepusă masă: „Scrie o listă cu toate persoanele din anturajul dumitale care au sentimente antisovietice." Individul se pierde cu firea, dă din colț în colț: „Nu sunt sigur..." N-a sărit în sus, dînd cu pumnul în masă: „Cum vă permiteți?!" (Dar cine, la noi, o să sară în sus? Să nu ne facem iluzii...) „Ah, nu eşti sigur? Atunci scrie o listă cu cei pentru care garantezi că sunt sută la sută oameni sovietici. Dar - atenție! - garantezi! Dacă ne dai o referință falsă fie şi pentru unul singur dintre ei, vei fi arestat imediat! Ce aştepți, de ce nu scrii?" „Eu... n-nu pot garanta." „Ah, nu poți. Deci ştii că în cercul dumitale sunt elemente antisovietice. Scrie numele celor pe care-i ştii!" Şi bunul, cinstitul iepuraş A.G., cu sufletul lui prea gingaş, plămădit înainte de revoluție, transpiră, se frămîntă, se foieşte pe scaun... A receptat în plin, cu toată candoarea, acest tăiş împlîntat în pieptul lui: să declare în scris că sunt sovietici, ori că sunt antisovietici. O a treia ieşire nu vede.

Piatra, că e piatră, nu suflet de om, şi tot se sfarmă.

În afara puşcăriei, numărul cheilor fixe e mai mare, căci şi viața e mai diversă, în lagăr, totul e mult mai simplu: viața e elementară, nudă, atît filetajul, cît şi diametrul capului de şurub sunt cunoscute. Nr. 1, fireşte, rămîne: „Sunteți om sovietic?" Merge perfect la loialişti: cheia nu alunecă niciodată, capul se prinde numaidecît în deschizătură şi începe să se învîrtă. Nr. 2 lucrează şi ea excelent: promisiunea de a-l scoate pe deținut de la „comune", de a-l plasa undeva în zonă, un supliment de terci, nişte bănuți, o reducere a condamnării. Toate astea înseamnă viață, fiecare treaptă urcată e o şansă de a-ți prelungi zilele, (în anii războiului, ciripitul s-a devalorizat foarte mult: lucrurile deveneau mai scumpe, oamenii mai ieftini. Te vindeau chiar pe un pachet de mahorcă.) Iar Nr. 3 lucrează şi mai bine: îți luăm postul! Te trimitem la „comune". Te

transferăm într-un lagpunkt disciplinar. Fiecare dintre aceste trepte e o treaptă spre moarte. Şi cel ce nu se lasă ademenit în sus cu o bucată de pîine poate începe să tremure şi să implore, cînd se simte împins în prăpastie.
Asta nu înseamnă că în lagăr nu-i nevoie cîteodată de o lucrătură mai fină. Uneori nu merge fără puţină şiretenie. Maiorul Sikin trebuia să adune capete de acuzare împotriva deţinutului Herzenberger, un evreu. Avea motive să creadă că Anton, un prizonier german de şaptesprezece ani, lipsit de orice experienţă, i-ar putea furniza materie pentru dosar. Şikin l-a convocat pe Anton şi a început să cultive semînţele aruncate în mintea lui de nazism: cît de josnică e naţia evreiască şi cum a dus ea Germania la pierzanie. Anton s-a încins şi l-a trădat pe Herzenberg. (La urma urmei de ce, în alte circumstanţe, comunistul-cekist Şikin n-ar fi putut deveni un conştiincios anchetator al Gestapoului?)
Ori cazul lui Alexandr Filippovici Stepovoi. Înainte de arestare, fusese soldat în trupele MVD; încasase o condamnare pe baza lui 58. Departe de a fi comunist ortodox, era un flăcău simplu şi în lagăr a început să-i fie ruşine de fosta lui slujbă şi să-şi ascundă cu grijă trecutul, dîndu-şi seama că ar fi primejdios să-l deconspire. Pe ăsta cum îl recrutăm? Păi, folosindu-ne tocmai de acel trecut: o să dăm în vileag faptul că ai fost cekist. Se şterg la fund cu propriul lor drapel, numai să poată găbji un informator în plus. (Stepovoi susţine că, totuşi, a rezistat.)
Nu voi avea altă ocazie pentru a relata episodul arestării lui. Băiatul fusese mobilizat în armată, dar l-au trimis să servească în trupele MVD. La început, să lupte împotriva partizanilor lui Bandera(3). Aflînd (tot de la ciripitori) cînd intenţionau partizanii să iasă din pădure ca să se ducă la biserică, la liturghie, înconjurau lăcaşul Domnului şi îi înhăţau la ieşire (după fotografii). Apoi să-i însoţească pe deputaţii poporului din Lituania, cînd aceştia se duceau la adunările electorale. („ Unul dintre ei, al naibii, era atît de curajos, încît refuza întotdeauna să fie escortat!"). Apoi să păzească un pod în regiunea Gorki. Cum emvediştii înşişi, cînd li s-au redus raţiile de hrană, au organizat o revoltă, au fost expediaţi, ca pedeapsă, pe frontiera turcă. Dar la acea oră Stepovoi era deja arestat. Îi plăcea să deseneze, desena chiar şi pe coperta caietului de învăţămînt politic. Ceasul rău l-a pus într-o zi să deseneze un porc, şi careva din preajmă i-a suflat: Dar pe Stalin poţi să-l faci?" Pot. Şi l-a desenat numaidecît şi pe Stalin. A dat apoi, ca toţi ceilalţi, caietul la verificare. Desenul acela era de ajuns ca să fie arestat, dar, la proximele exerciţii de tragere, în prezenţa generalului, a nimerit ţinta de şapte ori din şapte, la 400 de metri distanţă, ispravă pentru care a primit o permisie. Reîntors de acasă în unitate, a povestit că în sat la ei nu mai există pomi, toţi fuseseră tăiaţi de ţărani din pricina „impozitului Zverev''(4). Tribunalul districtului militar Gorki. Chiar si acolo le-a strigat: „Ah, nemernicilor! Dacă sunt duşman al poporului, de ce nu mă judecaţi în faţa

poporului?" Apoi, Burepolom şi Krasnaia Glinka (lagăr cu regim sever, foarte dur, lucrări de tunele, exclusiv Cincizeci şi Opți).
Cîte unul, cum se spune, are ciripitul în sînge. Ăştia sunt pescuiți fără nici o dificultate. Alții te obligă să arunci undița de mai multe ori, căci înghit momeala dar nu se lasă prinşi. Celui care încearcă să se fofileze spunînd că îi e greu să culeagă informații precise i se explică: „Dă-le aşa cum sunt. Le verificăm noi." „Dar dacă nu sunt foarte sigur?" „Atunci trebuie să deducem că eşti, în mod cît se poate de sigur, un duşman?" Iar în cele din urmă i se poate spune verde şi cinstit: „Cinci la sută adevăr e suficient; restul poate fi şi imaginație." (Operifi de la Djida.)
Dar uneori chiar şi cumătrul* ajunge la capătul răbdării - asta cînd prada nu se lasă capturată nici la a treia, nici la a cincea încercare. Lucrul se întîmplă rar, dar se întîmplă. Atunci cumătrului nu-i rămîne decît să lanseze lațul de rezervă: semnarea angajamentului de nedivulgare. Nicăieri - nici în Constituție, nici în codul penal - nu se spune că un asemenea angajament trebuie, îndeobşte, să existe, că trebuie să semnăm aşa ceva, dar noi suntem obişnuiți cu de toate. Cum să mai refuzi şi asta? Semnăm cu toții, fără excepție. (Or, dacă n-am semna, dacă odată ieşiți din acel birou am povesti fiecăruia şi tuturor discuția cu zisul cumătru, toată forța satanică a Secției a Treia s-ar face fum, căci tocmai pe laşitatea noastră se bazează toată secretoşenia lor şi ei înşişi!) Şi în dosarul de lagăr se înscrie fericita mențiune eliberatoare: „a nu se încerca recrutarea". E poansonul cu marca „96", sau cel puțin „84", despre care, însă, nu vom afla prea curînd, dacă, în general, o să supraviețuim. Vom ghici că există numai băgînd de seamă că răpciuga asta ne părăseşte, pentru a nu mai încerca niciodată să ni se lipească de trup.
Însă de cele mai multe ori operațiunea de recrutare e încununată de succes. Te presează pur şi simplu, te presează mîrlăneşte, încît nu poți scăpa nici cu ruga, nici cu sudalma.
Şi, curînd, recrutul îşi prezintă primul denunț.
Denunț care serveşte cel mai adesea pentru a prinde gîtlejul cuiva în lațul celei de a doua condamnări.
Şi uite-aşa devine ciripitul cea mai violentă formă de luptă între deținuți: „Ia crapă tu astăzi, că eu rămîn pe mîine!"
În lumea extrapenitenciară, de-a lungul unei jumătăți de veac, sau, ori cum, vreme de patruzeci de ani, ciripitul a constituit o ocupație lipsită de orice risc: societatea n-avea cum îi răspunde ciripitorului nici prin ame-

*Dahl explică semnificația cuvîntului cumătru în felul următor: „cel cu care ai o relație de paternitate spirituală, naş". Rezultă că transferul acestei noțiuni asupra ofițerului operativ din lagăr e cît se poate de potrivit, respectînd întru totul spiritul limbii. Atît că vocabula e însoțită de obişnuitul zîrnbet batjocoritor al zekilor.

ninţări, nici demascîndu-l, nici pedepsindu-l.
În lagăre, lucrurile au stat puţin altfel. Cititorul îşi mai aminteşte cum Secţia Administrativă de pe Solovki îi demasca pe ciripitori, expediindu-i la Kondostroi. Apoi, cîteva decenii la rînd, tagma ciripitorilor părea să fie în largul ei, prosperînd fără oprelişti. Dar din cînd în cînd, arar şi în rare locuri, unindu-se, cîte un grup de zeki mai energici şi mai hotărîţi continuau, sub o formă voalată, tradiţia de pe Solovki. Uneori, ciripitorul era snopit (omorît) de o gloată dezlănţuită care îşi făcea singură dreptate după ce, chipurile, fusese prins hoţul (în lumea lagărelor, lichidarea hoţului printr-o judecată sumară e cvasilegală). Alteori (OLP-ul nr. 1 de la Veatlag, în timpul războiului) oploşiţii din producţie se debarasau de cei mai virulenţi ciripitori expulzîndu-i „din raţiuni ţinînd de bunul mers al muncii". Aici operul nu prea mai putea interveni. Ceilalţi ciripitori pricepeau şi o lăsau mai moale.
Mari nădejdi şi-au pus zekii în cei ce veneau direct de pe front: ăştia o să le arate ei ciripitorilor! Dar întăririle militare i-au dezamăgit pe oamenii de acţiune din lagăre: departe de unităţile lor, aceşti fioroşi combatanţi, servanţi de mortiere şi cercetaşi, se dezumflaseră de tot, nemaifiind buni de nimic.
Limbile clopotelor mai aveau mult de bătut şi compasul timpului mult de măsurat pînă cînd năpasta avea să se abată asupra ciripitorilor.
***
Pentru acest capitol cam duc lipsă de material. Dintr-un motiv sau altul, foştii deţinuţi nu se prea înghesuie să destăinuie felul cum au fost recrutaţi. Aşa că o să vă povestesc despre mine însumi.
Abia cînd dobîndisem o vastă experienţă de lagăr, zek hîrşit, am înţeles, aruncînd o privire în urmă, cît de jalnic şi de meschin mi-am început condamnarea. Încă nu-mi lepădasem pielea de ofiţer obişnuit să aibă, fără vreun merit, o poziţie dominantă faţă de cei din jur şi mă tot cocoţam în felurite funcţii, pentru a recădea numaidecît în colb. Şi ce mă mai cramponam de vechea mea piele - de bluza militară, de pantalonii bufanţi, de manta, cum mă dădeam de ceasul morţii să nu le schimb pe ţoalele sure de lagăr! În noile condiţii, făceam greşeala tipică a soldatului cu caş la gură: mă distingeam din peisaj.
Şi, cu ochiul lui de lunetist, primul meu cumătru, cel de la Novîi Ierusalim, m-a remarcat numaidecît. Iar la Bariera Kaluga, de îndată ce, din zugrav, am ajuns ajutor de normator, am scos din nou la iveală uniforma aceea - ah, cît de dornic e omul să arate viril şi fercheş! E drept că locuiam în camera monştrilor, unde generalii se îmbrăcau şi ei altfel decît zekii de rînd.
Uitasem cu totul de autobiografia scrisă la Novîi Ierusalim şi de ceea ce ar fi putut să se ascundă îndărătul solicitării de a o scrie. Într-o seară, pe jumătate întins pe patul meu, frunzăream un manual de fizică, în vreme ce Zinoviev prăjea ceva pe reşou, povestind nu mai ştiu ce istorie,

iar Oracevski şi Prohorov stăteau lungiți, cu picioarele răzimate de spetezele paturilor, cînd a intrat gardianul Senin (evident, nu era numele lui adevărat - individul nici măcar nu era rus - ci un pseudonim de lagăr.) Făcîndu-se că nu observă nici reşoul, nici cizmele acelea plasate la înălțime, s-a aşezat pe unul din paturi, devenind părtaş la conversația ce se încinsese în odaie.
După chip şi maniere nu-mi plăcea acest Senin, prea îşi juca în orbite ochii blînzi, în schimb - ce cultură!, ce educație! Cît de mult se deosebea de gardienii noştri - mîrlani, mărginiți şi analfabeți! Senin era nici mai mult nici mai puțin decît student! Student în anul 4, numai că nu-mi amintesc la ce facultate. Aparent, îi era foarte ruşine de uniforma lui de emvedist, se temea să nu fie văzut de colegi, prin oraş, cu epoleții lui albaştri, şi de aceea, venind la serviciu, îşi îmbrăca uniforma la postul de gardă, iar la plecare şi-o scotea. (Iată un erou al timpului nostru pentru uzul romancierilor. Imaginați-vă, pe vremea țarilor, un student progresist care mai cîştiga un ban făcînd pe gardianul într-o închisoare!) De altfel, manierat-manierat, dar asta nu-l împiedica defel să alerge vreun bătrînel prin lagăr pentru cine ştie ce fleac ori să-i administreze unui muncitor trei zile de carceră.
Dar la noi în cameră îi plăcea să poarte conversații intelectuale: să ne arate că el înțelege sufletele noastre subțiri şi să ne facă să apreciem, la rîndul nostru, sufletul lui subțire. Aşa şi acum: ne povestea cu vioiciune ceva despre viața din oraş, despre un film nou, pentru ca, pe neaşteptate, cînd era sigur că nu-l vede nimeni, să-mi facă un semn din care se înțelegea clar că mă invită să ies pe coridor.
Nedumerit, i-am făcut pe plac. După ce a mai debitat, pentru ca nimeni să nu sesizeze coincidența, cîteva fraze politicoase, Senin s-a ridicat, la rîndul lui, şi m-a ajuns din urmă. Mi-a spus să mă prezint imediat la biroul ofițerului operativ, spre care ducea o scară dezafectată, unde nu puteai întîlni pe nimeni. Acolo era cuibul bufniței.
Nu mai văzusem niciodată „buha" la față. Am luat-o într-acolo cu inima strînsă. De ce mă temeam? Mă temeam de ceea ce se teme orice deținut din lagăr: să nu mi se trîntească o a doua condamnare. Nu trecuse nici măcar un an de la anchetă şi încă mai simțeam cum mi se întorc mațele pe dos numai văzînd un anchetator în dosul unui birou. Dar dacă s-au apucat să-mi răscolească din nou dosarul? Încă nişte pagini de jurnal, cine ştie ce alte scrisori.
Cioc-cioc-cioc...
— Intră.
Deschid uşa. O încăpere mică, mobilată cu gust, de parcă n-ar fi avut nimic de a face cu GULAG-ul. Se găsise loc chiar şi pentru un divan nu prea mare (poate că aici le tîrăşte, cînd are chef, pe surorile noastre de detenție) şi pentru un aparat de radio „Philips", aşezat pe o etajeră. Ochiul lui magic străluceşte şi o melodie suavă, foarte plăcută, se revar-

să în odaie. Mă dezobişnuisem cu totul de o asemenea puritate a sunetului, de asemenea muzică şi m-am destins încă din prima clipă: undeva, viaţa există! Dumnezeule, ne deprinseserăm să socotim viaţa noastră viaţă adevărată, dar ea, viaţa adevărată, era undeva acolo, undeva acolo...

— Ia loc.

Pe masă, o veioză cu abajur liniştitor, îndărătul mesei, pe fotoliu, ofiţerul operativ, un tip întocmai ca Senin, cu mină de intelectual, destul de impenetrabilă, oacheş. Şi scaunul pe care mă aşez e capitonat. Cît de plăcut ar fi aici, dacă n-ar începe să-mi toarne cine ştie ce acuzaţii, dacă n-ar scoate iar la iveală vechile lor zdrăngănele.

Dar nu, în glasul lui nu se simte nici urmă de ostilitate. Mă întreabă despre viaţă în general, cum îmi merge, cum reuşesc să mă obişnuiesc cu lagărul, dacă mă simt bine în camera oploşiţilor. Nu, nu aşa demarează o anchetă. (Unde am mai auzit, domnule, melodia asta fermecată?...)

Şi deodată, foarte firesc, o întrebare ce poate fi pusă şi din pură curiozitate:

— Ei, şi acum, după tot ce ţi s-a întîmplat, după tot ce ai trăit în ultima vreme, ce zici: ai rămas om sovietic? Sau nu?

Trosc! Ce să răspunzi la asta? Voi, urmaşilor, nu puteţi pricepe: ce să răspunzi la asta? Da, vă aud, vă aud cum - oameni normali şi liberi - îmi strigaţi din anul 1990: „Da mai bagă-l şi-n... (Ori poate că urmaşii nu vor fi ajuns încă să vorbească aşa? După mine, da.) Te-au azvîrlit în închisoare, te-au hăcuit de viu, şi el te mai întreabă dacă eşti om sovietic?!"

Într-adevăr, după toate puşcăriile, după atîtea întîlniri în decursul cărora năvăliseră asupră-mi informaţii din toate colţurile lumii, ce fel de om sovietic mai puteam fi eu, unde s-a văzut să reziste ceva sovietic în faţa unei informaţii complete?

Şi dacă aş fi fost deja tot atît de reeducat de închisoare, pe cît eram de instruit de ea, fireşte că ar fi trebuit să i-o retez scurt: „Nu! Şi mai duceţi-vă-n...! Mi s-a făcut lehamite să-mi mai uzez circumvoluţiunile ca să răspund la întrebările voastre tîmpite. Lăsaţi-mă să mă odihnesc după muncă!"

Numai că, vedeţi, noi am crescut în obedienţă, copii! Cînd auzim „E cineva împotrivă?..., Se abţine cineva?..."- nimeni nu ne poate face să ridicăm mîna, pentru nimic în lume. Chiar şi unui condamnat, cum i se poate ridica limba să spună: „Nu sunt om sovietic..." ?

— În sentinţa OSO se spune că sunt antisovietic, m-am eschivat eu precaut.

— Ei, OSO... îl mătură el cu un gest al mîinii, fără nici un respect. Dumneata, în sinea dumitale, cum te simţi? Ai rămas om sovietic? Ori te-ai schimbat, te-ai înăcrit?

Cît de discretă şi de pură poate fi melodia asta şi cît de distonantă discuţia noastră vîscoasă, lipicioasă, mizeră. Dumnezeule, cît de pură şi

de frumoasă ar putea fi viața, şi egoismul celor puternici nu ne îngăduie nicicînd să ajungem la ea. Moniuszko? - nu e Moniuszko, Dvorak? - Nu e Dvorak... De m-ai lăsa o dată în pace, potaie, să ascult...
— De ce să mă fi înăcrit? fac eu pe miratul, (într-adevăr, de ce? Să te înăcreşti n-ai voie în nici un caz: asta miroase a altă anchetă.)
— Aşadar, eşti om sovietic? insistă operul cu glas sever, dar totodată încurajator.
Numai să nu-i răspund prea tăios. Numai să nu mă arăt aşa cum sunt astăzi. Dacă spun că sunt antisovietic, nu-l costă nimic să-mi deschidă un dosar chiar aici, în lagăr, şi să-mi izbească încă o condamnare.
— Dumneata, în forul dumitale interior, ce fel de om simți că eşti?
Mi se face groază cînd mă imaginez expediat acum, în toiul iernii, prin viscole, dincolo de Cercul Polar. Aici, de bine de rău, m-am aranjat cumva, dorm pe un pat uscat, la căldură, am chiar şi cearşafuri. Aici, la Moscova, o femeie mă vizitează din cînd în cînd, îmi aduce pachete... Şi să plec fix la mama dracului? De ce să plec, dacă pot să rămîn?... La urma urmei ce-i chiar atît de degradant în a spune că eşti „om sovietic"? Sistemul ăsta e: socialist.
— Eu... da... sunt om sovietic...
— Ei, dacă eşti om sovietic, asta schimbă totul, se bucură operul. Înseamnă că putem vorbi ca între doi oameni sovietici, înseamnă că avem aceeaşi ideologie şi aceleaşi țeluri - (atîta doar că nu locuim în aceeaşi cameră) - şi trebuie să lucrăm mînă-n mînă. Dumneata ne ajuți pe noi. Noi - pe dumneata...
Simt că am început să alunec... Şi muzica asta... Şi el nu conteneşte să-mi azvîrle pe grumaz, rapid, cu precizie, laț după laț: trebuie să-i ajut să fie la curent cu ce se întîmplă. E posibil să asist, întîmplător, la anumite discuții. Va trebui să le semnalez...
Ei, aşa ceva n-am să fac niciodată. Ştiu asta rece, în adîncul sufletului: sovieticvnesovietic, dar să vă torn eu vouă discuții politice - de la asta luați-vă gîndul! Însă - prudență, prudență, trebuie - uşurel - să încurcăm urmele.
— Mă tem că nu-i de mine, răspund aproape cu regret.
— De ce? îşi înăspreşte glasul colegul meu de ideologie.
— Păi, pentru că nu-mi stă-n fire... (Cum să-ți spun ca să nu te zădărăsc, porcul dracului?) Eu... nici nu prea ascult. Şi uit repede...
Bagă de seamă că am ceva cu muzica şi opreşte aparatul. Tăcere. Ochiul luminos şi cald al lumii adevărate se stinge, în birou am rămas numai buna şi eu. S-a terminat cu gluma.
Măcar de-ar cunoaşte regulile şahului: după a treia repetare a aceloraşi mişcări, se declară remiză. Dar au! Leneşi în toate, la asta nu sunt leneşi: de o sută de ori îmi dă şah din aceeaşi pătrățică, de o sută de ori mă ascund îndărătul aceluiaşi pion şi apoi iar scot nasul de după el. Bun-simț n-are, nici nu ştie ce-i aia; timp - berechet. Eu însumi m-am

expus la şah etern, declarîndu-mă om sovietic. Fireşte, fiecare din aceste o sută de ori are o nuanță aparte: alt cuvînt, altă intonație.
Şi trece o oră, şi mai trece încă o oră. Camera noastră doarme deja dusă, dar el - unde să se grăbească? Asta îi e meseria. Cum să mă scap de el? Ce căpuşă! Deja mi-a bătut şaua şi cu un eventual transfer, şi cu muncile comune, deja mi-a spus că mă suspectează, că poate sunt un duşman ireductibil, după care a trecut din nou la speranța că sunt un prieten ireductibil.
De cedat, nu pot să cedez. Dar nici n-am chef să fiu etapat în crucea iernii. Mă întreb, cu inima strînsă, cum au să se sfîrşească toate astea.
Deodată, deviază discuția spre borfaşi. A auzit de la Senin că am păreri foarte tranşante despre specia asta, ba chiar am avut conflicte cu ei. Mă înviorez: e o schimbare în derularea partidei. Da, îi urăsc. (Dar ştiu că voi îi iubiți!)
Şi ca să mă înmoaie de tot, îmi zugrăveşte următorul tablou: am o soție la Moscova. Rămasă fără bărbat, e nevoită să umble pe străzi de una singură, uneori şi noaptea. Or, adesea trecătorii sunt despuiați şi jefuiri în plină stradă. Chiar de către borfaşii care evadează din lagăre. (Nu, de către cei pe care voi îi amnistiați!) Aş putea eu refuza să-l anunț pe ofițerul operativ despre planurile de evadare ale borfaşilor, dacă aş avea cunoştință de ele?
La urma urmei, borfaşii sunt chiar duşmani, duşmani necruțători, şi împotriva lor toate mişcările sunt permise... Permise, nepermise, important e că, acum, asta pare o mişcare bună. Mi se pare că se poate. Asta se poate.
Ai spus-o! Ai spus-o, şi diavolului îi ajunge un singur cuvînt! Har virgin a şi aterizat pe masă, în fața mea:
Un Angajament:
Subsemnatul, cutare, îmi iau angajamentul să semnalez ofițerului operativ al lagărului planurile de evadare ale deținuților..."
— Dar a fost vorba numai de borfaşi!
— Cine mai evadează, în afară de borfaşi?... Şi apoi, cum o să scriu eu, într-un document oficial, cuvîntul „borfaşi" ? Ăsta e argou. Se subînțelege că de ei e vorba.
— Bine, dar sensul se schimbă radical!
— Nu, după cîte văd, dumneata nu eşti de-al nostru; cu dumneata trebuie discutat altfel. Şi nu aici.
O, cît de înfricoşătoare pot fi vorbele astea: „nu aici", cînd eşti un oploşit şi trăieşti în simpatica odaie a monştrilor! Unde e acest „nu aici" ? La Lefortovo? Şi ce înseamnă „altfel" ? La urma urmei, de cînd sunt eu în lagăr n-a avut loc nici o evadare, probabilitatea că se va produce una e tot atît de slabă ca pentru căderea unui meteorit. Şi chiar dacă vor fi evadări, ce imbecil o să stea să vorbească despre ele dinainte? Aşa că nici n-o să am ce raporta. Dacă te gîndeşti, nu-i deloc o soluție rea...

Numai că...
— Nu se poate fără hîrtia asta?
— Aşa e regula.
Oftez. Mă autolinişt esc cu fel de fel de mici subterfugii mentale şi semnez actul de vînzare al propriului meu suflet. Vînzarea sufletului pentru salvarea trupului. S-a terminat? Pot pleca?
O, nu. Mai urmează un angajament - cel de „nedivulgare". Dar, înainte de asta, pe aceeaşi hîrtie:
— Trebuie să vă alegeți un pseudonim.
Pseudonim?... A, numele conspirativ. Da-da-da, informatorii trebuie să aibă un nume conspirativ! Dumnezeule, cît de repede m-am dus de-a dura! Am mîncat bătaie. Figurile sunt răsturnate, am fost făcut mat şi o recunosc.
Şi deodată orice urmă de fantezie mă părăseşte. Pot găsi întotdeauna, cu uşurință, nume pentru zeci de personaje. Şi uite că acum nu pot născoci un biet nume conspirativ. Ascultînd, poate, zgomotele de afară, îmi suflă, caritabil:
— Bunăoară, Vetrov.
Scriu, la sfîrşitul angajamentului: „Vetrov". Aceste şase litere încrustează cu fierul roşu în memoria mea riduri ruşinoase.
Şi eu care aş fi vrut să mor cu oamenii! Eram pregătit să mor cu ei! Cum am ajuns să mă regăsesc viu printre javre?...
Iar operul închide angajamentul meu în seif - e rezultatul muncii lui din seara aceea - şi îmi explică amabil că nu trebuie să vin aici, la cabinet, pentru că asta ar trezi suspiciuni. Gardianul Senin e omul lui de încredere şi toate informațiile (denunțurile!) trebuie transmise prin intermediul lui. Aşa se capturează păsările. Începînd cu un vîrf de gheară.
În anul acela, cu siguranță n-aş fi reuşit să mă mențin pe acest aliniament. Căci dacă nu te-ai salvat trăgîndu-te de coamă, ținîndu-te de coadă nici atît. Odată pornit la vale, aluneci, sfîrtecîndu-te de stînci, pînă jos.
Dar ceva m-a ajutat să rezist. De cîte ori ne întîlneam, Senin mă presa: Ei? Îmi desfăceam brațele a neputință: n-am auzit nimic. Borfaşii îmi sunt străini şi nu mă pot apropia de ei. Dar, ca un făcut, după ce destul de multă vreme nu se produsese nici o evadare, un coțcar de două parale a şters-o din micuțul nostru lagăr. Atunci - despre altceva! Despre brigadă! Despre colegii de cameră! insista Senin. La altceva nu m-am angajat, mă țineam eu tare pe poziție (de altfel, deja era spre primăvară). Repurtasem, totuşi, o mică victorie semnînd un angajament cu obiect atît de limitat: evadările.
Şi deodată, pe baza unei solicitări speciale a ministerului, am fost extras din lagăr şi trimis la o şaraska. Aşa am scăpat. Niciodată n-am mai semnat „Vetrov". Dar şi astăzi, auzind acest nume, mă strîng în mine şi mă fac mic.

O, cît e de greu să devii om! Chiar dacă ai făcut frontul, chiar dacă ai trecut prin bombardamente şi minele te-au azvîrlit în văzduh, ăsta e doar începutul adevăratului curaj. Nu e încă totul...
Au trecut mulți ani. Şaraşki, lagăre speciale. Făceam pe independentul, mă arătam tot mai insolent, secția operativă nu mi-a mai acordat nicicînd favorurile sale şi mă obişnuisem să respir liber, convins că în dosarul meu era înscrisă mențiunea „a nu se încerca recrutarea".
A urmat deportarea, aproape trei ani. Începuse resorbția deportaților, cîteva naționalități fuseseră deja eliberate. Cei care mai rămăseserăm mergeam să ne prezentăm la comandatură glumind între noi. Deja avusese loc Congresul al XX-lea. Totul părea să se fi sfîrşit pentru totdeauna, îmi făceam, bucuros, planuri - cum aveam să mă reîntorc în Rusia imediat după eliberare. Şi deodată, pe cînd tocmai ieşeam din curtea şcolii unde eram profesor, un cazah bine îmbrăcat (în civil) mă strigă pe nume, adăugind, curtenitor, numele patronimic şi repezindu-se să-mi strîngă mîna.
— Haideți să stăm puțin de vorbă, îmi zice el mieros, făcînd un semn cu capul în direcția comandaturii.
— Tocmai mergeam la masă, încerc eu să mă eschivez.
— Dar mai tîrziu, diseară să zicem, sunteți liber?
— Mă tem că nici diseară. (în serile libere, scriam la un roman.)
— Atunci mîine?
Uite-l că m-a agățat. A trebuit să-i fixez o întîlnire pentru a doua zi. Credeam că avea să-mi spună ceva în legătură cu revizuirea dosarului meu (Cu puțin timp înainte, o cam făcusem de oaie: expediasem „sus" o cerere de suspendare a deportării pe baza „amnistiei Adenauer", situîndu-mă, aşadar, în postura de solicitant. Chestia asta n-avusese cum să-i scape GB-ului. În calitatea lui de ofițer operativ venit de la regiune, individul s-a instalat festiv în biroul şefului secției raionale a MVD, a încuiat uşa, lăsînd clar să se înțeleagă că urmează o discuție care s-ar putea prelungi cîteva ceasuri, avînd în vedere şi faptul că nu vorbea prea bine ruseşte. Dar la sfîrşitul primei ore mă lămurisem deja că intenția lui era nu să se ocupe de revizuirea dosarului meu, ci să mă recruteze ca informator. (O dată cu eliberarea unei părți dintre deportați, rîndurile ciripitorilor începuseră, pesemne, să se rărească).
Constatarea mă amuza şi mă irita totodată. Mă irita pentru că fiecare jumătate de ceas era foarte prețios pentru mine; mă amuza, pentru că, în martie 1956, o asemenea discuție şoca prin incongruență, ca ricoşeul unui cuțit pe farfurie. Am încercat să-i explic cu binişorul inoportunitatea ideii. Nici un efect. Serios ca un buldog, individul avea în minte un singur lucru: să nu-şi scape prada din dinți. Orice îndulcire a regimului ajunge în provincie cu o întîrziere de trei, cinci sau zece ani, numai înăspririle se aplică instantaneu. Tipul nu înțelegea încă defel ce avea să însemne anul 1956! Atunci i-am amintit că MGB-ul fusese desființat,

dar el s-a apucat să-mi demonstreze, cu voioasă vioiciune, că instituția nou-creată, KGB-ul, era acelaşi lucru, avînd acelaşi personal şi aceeaşi misiune.
După atîția ani, apucasem deja să deprind o atitudine de cavalerist față de ilustra lor instituție. Simțeam că e întru totul în spiritul epocii să-l bag exact acolo unde meritau să fie băgați cu toții. De vreo consecință directă asupră-mi nu mă temeam deloc - aşa ceva era exclus în acel an memorabil. Şi mi-ar fi făcut mare plăcere să ies trîntind uşa.
Dar deodată m-am gîndit: şi manuscrisele mele? Ele rămîn cît e ziulica de lungă în bojdeuca mea, apărate de un amărît de lacăt şi încă de o mică şmecherie înăuntru. Iar noaptea le scot şi scriu. Dacă întărît KGB-ul, indivizii vor vrea să se răzbune, vor căuta ceva care să mă compromită - şi dacă dau de manuscrise?
Nu, trebuie să fac pace.
O, ce țară! O, țară damnată, unde chiar în cele mai luminoase luni de libertate omul cel mai liber pe dinăuntru nu-şi poate îngădui să se certe cu nişte jandarmi!... Să le arunce în față tot ce gîndeşte!
— Problema e că sunt grav bolnav. Boala nu-mi permite să stau cu ochii şi urechile la pîndă. Am şi aşa destule griji pe cap. Şi cu asta vă propun să punem punct.
Dar mizerabilul tot nu se îndura să cedeze, încă vreo jumătate de ceas a încercat să mă convingă că şi un om grav bolnav trebuie să colaboreze!... Dar văzînd că rămîn neînduplecat pînă la capăt, şi-a dat seama că nu are decît o ieşire:
— Dar un certificat aveți?
— Ce fel de certificat?
— Că sunteți atît de bolnav cum spuneți.
— Am, sigur că am.
— Atunci, aduceți-mi o copie.
Căci el trebuia să prezinte un rezultat palpabil al acelei zile de muncă. Un indiciu că nu greşiseră avansînd candidatura mea, atîta doar că nu ştiuseră cît de grea e boala ce mă macină. Certificatul îi trebuia nu numai ca să se încredințeze cu ochii lui, ci şi ca să-l încopcieze la dosar, punînd astfel cruce afacerii.
I-am dat certificatul acela şi cu asta am scăpat basma curată.
Erau lunile cele mai libere pe care țara noastră le cunoscuse vreme de o jumătate de secol!
Dar cei care n-aveau nici un certificat?
***
Arta unui oper(5) constă în a găsi numaidecît cheia potrivită.
Într-unul din lagărele siberiene, deținutul U., de felul lui din Pribaltika, bun cunoscător al limbii ruse (motiv pentru care măgăreața şi căzuse asupra lui), e convocat „la şef, în biroul căruia găseşte instalat ca la el acasă un căpitan necunoscut, cu nasul coroiat şi o privire hipnotică, de

cobră. „Închide uşa bine", îi indică el cu toată seriozitatea, de parcă s-ar fi aşteptat ca din clipă-n clipă în odaie să dea năvală cine ştie ce duşmani, în vreme ce, de sub sprîncenele stufoase, ochii lui îl urmăreau pe U. cu o privire de jar. Şi U. simte deja că totul înăuntrul lui se topeşte, de parcă ceva l-ar arde, sufocîndu-l totodată. Înainte de a-l convoca pe U., căpitanul adunase, bineînțeles, toate informațiile posibile despre el şi ajunsese la concluzia că Nr. 1, Nr. 2, Nr. 3 şi Nr. 4 ies, toate, din discuție, că aici merge doar ultima din set, cea mai eficace, dar îşi mai ține încă, vreo cîteva minute, privirea arzătoare ațintită în ochii limpezi şi lipsiți de apărare ai lui U., cîntărindu-l şi încercînd totodată să-i frîngă voința, ridicînd deja pe nevăzute deasupra lui greutatea ce avea să-l strivească.

Drămuindu-şi timpul, operul se mulțumeşte cu o introducere scurtă, dar făcută nu în tonalitatea abstractă a învățămîntului politic, ci într-o manieră tensionată, cu aerul că vorbeşte despre nişte evenimente care azimîine vor exploda şi în acel lagpunkt: „Ți-ai dat, cu siguranță, seama că lumea s-a divizat în două lagăre, din care unul e sortit pieirii, iar noi ştim cu certitudine care anume. Si dumneata ştii, nu-i aşa? Ei bine, dacă vrei să rămîi în viață, trebuie să te desprinzi de țărmurile putrede ale capitalismului şi să acostezi la celălalt mal. Cunoşti cartea lui Lațis(6) Spre țărmuri noii. Şi alte cîteva fraze din acestea, pe care le rosteşte fără a-şi desprinde privirea amenințătoare din ochii lui U., după care, definitiv decis asupra cheii ce trebuia folosită, întreabă pe un ton de alarmantă gravitate: „Cum o mai duce familia dumitalel Şi îi citează toți membrii de familie pe nume! Ştie cîți ani are fiecare dintre copii! Înseamnă că deja s-a ocupat de ei în amănunt, ceea ce e foarte grav! „Eşti, bineînțeles, conştient - îşi continuă el şedința de hipnoză - că dumneata şi familia dumitale alcătuiți un tot. Dacă dumneata greşeşti şi aluneci spre pierzanie, îți tîrăşti după dumneata şi familia. Noi nu lăsăm familiile de trădători (asta pe un ton mai aspru) să trăiască în mediul sovietic necontaminat. Aşa că alege între cele două lumi. Între viață şi moarte. Îți propun să-ți asumi angajamentul de a sprijini serviciul operativ al CEKA! În caz că refuzi, întreaga dumitale familie va fi trimisă imediat în lagăr. Avem puterea absolută (ceea ce e adevărat!) şi nu suntem obişnuiți să revenim asupra deciziilor noastre (din nou are dreptate)! O dată ce am pus ochii pe dumneata, ai să lucrezi cu noi!"

Toate astea se prăvălesc brusc pe capul bietului U., prinzîndu-l total nepregătit: ştia că sunt ticăloşi care ciripesc, dar să i se propună aşa ceva tocmai lui! Lovitura e aplicată în plin, fără nici un fel de fente sau temporizări, şi căpitanul aşteaptă răspunsul cu mina că e pe punctul de a exploda, aruncînd totul în aer! Şi U. se gîndeşte: ce nu pot face ăştia? Cînd au cruțat ei familia cuiva? Nu s-au sfiit să „deschiaburească" familii întregi, cu copii cu tot, oricît ar fi fost ei de mici, lucru cu care se şi făleau prin ziare. U. văzuse şi cum lucraseră Organele în Pribaltika anilor

1940-41. Intrase în curțile unor închisori şi văzuse mormanele de cadavre ale deținuților împuşcați în timpul retragerii. Iar în 1944 ascultase emisiunile postului de radio Leningrad destinate țărilor baltice. Întocmai ca şi privirile acestui căpitan, emisiunile acelea erau pline de amenințări şi respirau răzbunare. Se făgăduia o răfuială cruntă cu toți, cu absolut toți cei ce colaboraseră cu inamicul.* Ce i-ar putea obliga să manifeste clemență acum? Cu rugămințile nu faci nimic. Trebuie să alegi. (Numai că iată ce nu înțelege încă U., victimă a legendelor ce înconjoară Organele: că între elementele acestei maşini nu există o interacțiune şi o comunicare atît de ireproşabilă, încît, dacă el refuză astăzi, într-un lagpunkt siberian, să devină ciripitor, peste o săptămînă familia lui să fie expediată în Siberia. Şi încă ceva nu mai înțelege: oricît de rău ar gîndi el despre Organe, realitatea e şi mai întunecată: curînd va bate ceasul, şi toate aceste familii, aceste sute de mii de familii vor fi deportate – trimise la moarte sigură - fără ca, măcar într-un singur caz, cineva să verifice cum se comportă tații în lagăr.)
Teama pentru el însuşi nu l-ar fi clătinat. Dar U. şi le-a imaginat pe soția şi pe fetița lui în condițiile din lagăr, în aceste barăci unde promiscuitatea nici măcar nu se ascunde îndărătul unei perdele şi unde nu există nici o apărare pentru o femeie mai tînără de şaizeci de ani. Şi a cedat. Lațul fusese bine ales. Nici un altul n-ar fi mers, dar ăsta a lucrat fără greş.
Sigur, o mai lungeşte puțin: trebuie să mă gîndesc. Bine, ai trei zile de gîndire, dar să nu te pună păcatul să te sfătuieşti cu cineva. Dacă divulgi această convorbire, vei fi împuşcat! (U. se duce şi se sfătuieşte cu un compatriot, chiar cu cel pe seama căruia i se va propune să scrie primul denunț, împreună îl vor şi redacta. Şi acela recunoaşte că nu poți risca viața propriei tale familii.)
La a doua vizită a căpitanului, U. semnează pactul cu diavolul, primeşte o misiune şi un om de contact; nu trebuie să mai dea pe aici, totul urmează să treacă pe la oploşitul cu dispensă de escortă Frol Reabinin.
Aceşti rezidenți răspîndiți prin lagăr constituie o componentă importantă a activității oricărui oper. Frol Reabinin e cel mai gălăgios cînd se află în societate, trece drept un tip haios şi popular. Frol Reabinin, are un post paşnic din multele ce se încredințează borfaşilor, o cabină separată şi e întotdeauna în bani. Cu ajutorul operului a sondat toate adîncimile şi toți curenții vieții de lagăr, menținîndu-se, agil, pe creasta valurilor.
Frol Reabinin îl învață pe U. că toate rapoartele trebuie predate într-un ungher retras („în munca noastră lucrul cel mai important e conspirativi-

*Dar învățătorul, dar muncitorul din uzină, dar vatmanul, dar toți cei ce trăiesc din munca lor colaborează cu inamicul! Singurii care nu colaborează sunt traficanții pieței negre şi partizanii din păduri! Tonul excesiv al acestor emisiuni nechibzuite a determinat, în 1944, cîteva mii de persoane să se refugieze în Scandinavia.

tatea"). Îl cheamă în cabina lui: „Căpitanul e nemulțumit de raportul dumitale. Raportul trebuie scris în aşa fel, încît să furnizeze material util. Îți arăt eu cum se face."
Şi această brută îl învață pe U., un intelectual, acum sleit de puteri şi abătut, cum să scrie mîrşăvii la adresa oamenilor. Dar aspectul pleoştit al lui U. îl face pe Reabinin să conchidă în sinea lui că flăcăul ăsta are nevoie de un stimulent, că trebuie să i se pună niţel foc sub coadă. Şi îi spune, de-acum pe un ton amical: „Ascultă, ştim că o duci greu. Poate cîteodată vrei să-ți dregi amărîta aia de rație. Căpitanul vrea să te ajute. Uite, ține." Şi scoțînd din portofel o bancnotă de cincizeci de ruble (Premiul oferit de căpitan! Cîtă detaşare la ei față de orice contabilitate. Poate sunt singurii în țară care şi-o pot permite!) şi o strecoară în palma lui U.
Văzînd această broască palid-verzuie ce i-a fost furişată în mînă, U. se simte deodată eliberat de toate farmecele căpitanului-cobră, de toată hipnoza, de toată stînjeneala şi chiar de teama pentru familie: toată povestea, sensul tuturor celor întîmplate se reduce la această imundă hîrtie, străbătută de o limfă verzuie, la obişnuiții arginți ai lui Iuda Şi, fără a se mai gîndi ce o să pățească familia lui, cu gestul natural al celui ce vrea să-şi scuture de pe trup o scîrnăvie, U. refuză bancnota, dînd-o îndărăt; cum Reabinin nu pricepe nimic, i-o vîră din nou în palmă. U. o azvîrle de data asta de-a dreptul pe podea şi se ridică uşurat, eliberat şi de învățăturile lui Reabinin, şi de semnătura dată căpitanului, eliberat din ghearele acestor convenții de hîrtie de către înalta datorie de om. Pleacă fără o vorbă. Porneşte spre baraca lui şi paşii îl poartă uşori prin zonă: „Sunt liber! Sunt liber!"
Nu, nu chiar. Un oper mai încuiat ar fi lungit pelteaua. Dar căpitanul-cobră îşi dă seama că idiotul de Reabinin a data-o în bară, a făcut încrustătura să o ia hacana, a folosit o cheie nepotrivită. Şi în acest lagăr tentaculele nu s-au mai întins spre U. Reabinin trecea pe lîngă el fără să-i dea bună ziua. U. s-a liniştit, bucurîndu-se chiar. La un moment dat, deținuții au început să fie expediați în lagăre speciale şi U. a nimerit la Steplag. Cu atît mai mult a fost încredințat că, o dată cu acest transfer, toate firele s-au rupt.
Dar nu! Mențiunea din dosar a rămas la locul ei. Pesemne, într-o zi, în noul lagăr, U. a fost convocat la colonel. „Se pare că ați acceptat să colaborați cu noi, dar nu prezentați încredere. Poate că nu vi s-a explicat cum trebuie?"
Numai că acest colonel nu-i mai inspira lui U. nici un fel de teamă, în plus, între timp, familia lui U., ca şi familiile multor altor deținuți din Pribaltika, fusese deportată în Siberia. N-avea nici un fel de dubiu: trebuia să se smulgă din ghearele lor. Dar sub ce pretext?
Colonelul l-a predat pe U. unui locotenent, pentru ca acela să-l mai prelucreze; şi în vreme ce locotenentul îşi făcea numărul, cu amenințări şi

promisiuni, U. căuta o cale de a refuza cît mai net şi mai categoric.
Om instruit şi departe de orice propensiuni religioase, U. a ajuns, totuşi, la concluzia că se poate apăra de aceşti indivizi numai ascunzîndu-se în spatele lui Hristos. O soluție nu tocmai principială, dar infailibilă, A mințit: „Vreau să fiu sincer. Educația mea creştină îmi interzice cu desăvîrşire să lucrez cu dumneavoastră!"
Şi - gata! Pălăvrăgeala locotenentului, care dura de cîteva ceasuri bune, s-a întrerupt brusc. Individul pricepuse că nu mizaseră pe un număr cîştigător. „În fond, ne trebuieşti ca a cincea roată la căruță! i-a strigat el furios. Dă un refuz scris! (Din nou scris.) Chiar aşa să scrii, cu toți Hristoşii tăi!"
Pesemne, dosarul fiecărui ciripitor trebuia închis aşa cum fusese deschis: printr-o hîrtie aparte. Invocarea lui Crist era întru totul convenabilă şi pentru locotenent: nici un alt ofițer operativ CEKA nu i-ar fi putut reproşa că nu încercase nişte eforturi în plus.
Nu găseşte cititorul imparțial că aceşti indivizi se feresc de Hristos ca dracul de tămîie şi de dangătul clopotelor de utrenie?
Iată de ce regimul nostru nu se va împăca nicicînd cu creştinismul! Comuniştii francezi promit în zadar contrariul.

Capitolul 13
ŞAPTE PIEI ŞI ÎNCĂ ŞAPTE

DUPĂ CE ai fost decapitat, mai poate cineva să-ți taie capul? Poate. După ce s-au scos şapte piei de pe tine, poate cineva să scoată alte şapte? Poate.

Toate acestea au devenit cu putință în lagărele noastre. Toate acestea au fost inventate pe Arhipelag. Şi să nu spună nimeni că brigada e singura contribuție a comunismului la ştiința mondială a punițiunii. A doua condamnare nu e o contribuție? Torentele ce se rostogolesc pe Arhipelag nu se domolesc aici. În loc să fie lăsate să se resoarbă în larg, sunt antrenate în tunelele unor noi anchete.

O, binecuvîntate fie acele tiranii nemiloase, acele regimuri despotice, acele țări barbare unde omul, odată arestat, nu mai poate fi arestat. Unde încarcerarea încarceraților e cu neputință! Unde un om judecat nu mai e tîrît în fața tribunalului. Unde condamnații nu sunt recondamnați!

Dar la noi toate acestea sunt posibile. Un om distrus, dat pierzării pentru totdeauna, redus la disperare - cît de comod e să dobori un asemenea om izbindu-l cu muchia toporului! Etica gardienilor din puşcăriile noastre: loveşte-i pe cei căzuți la pămînt! Etica ofițerilor operativi: călcați pe cadavre!

Se poate spune că anchetele şi procesele desfăşurate în lagăre îşi au originea tot pe Solovki, numai că acolo deținuții erau pur şi simplu tîrîți sub clopotniță şi împuşcați. Abia în epoca cincinalelor şi a metastazelor glonțul a fost înlocuit cu a doua condamnare.

Fără a doua (a treia, a patra) condamnare, cum ar fi fost posibil să fie ținuți ascunşi pe Arhipelag şi exterminați toți cei cărora li se rezervase un asemenea sfîrşit?

Regenerarea termenelor de condamnare, întocmai ca regenerarea inelelor unui şarpe, e o formă de viață specifică Arhipelagului. De cînd se spetesc deținuții în lagăre şi degeră în deportări, fiecare dintre ei simte atîrnîndu-i deasupra capului această neagră amenințare: să încaseze un nou termen, înainte de a-l fi ispăşit pe primul. Asemenea pedepse suplimentare s-au dat la noi în toți anii, dar mai cu seamă în 1937-38 şi în timpul războiului. (În 1948-49, urgia s-a abătut şi asupra universului extrapenitenciar: fuseseră rataţi, scăpați din gheare oameni care ar fi trebuit rejudecați cîtă vreme se aflau încă în lagăr, şi recuperarea lor se impunea cu necesitate. Aceştia erau numiți repetenți; cei recondamnați în lagăr nici măcar n-aveau un calificativ generic.)

Şi încă era o operă de caritate - caritatea unei maşini - felul cum se distribuiau aceste condamnări suplimentare în 1938: fără o nouă arestare, fără anchetă sau proces în lagăr: pur şi simplu deținuții erau convocați, brigadă după brigadă, la URC şi puşi să semneze de luare la cunoştință

că primiseră o nouă condamnare. (Refuzul de a semna se pedepsea cu carceră simplă, exact ca fumatul într-un loc interzis. Ba ți se şi explica, pe un ton amabil: „Noi nu-ți cerem să semnezi că te-ai făcut vinovat cu ceva, ci doar că ai luat la cunoştință".) Pe Kolîma se distribuiau în acest fel decari; pe Vorkuta, condamnările erau mai blînde: opt sau cinci ani prin OSO. A încerca să te zbați era o deşertăciune: parcă în sumbra eternitate a Arhipelagului opt ani se deosebeau cu ceva de optsprezece sau decarul abia început de cel pe terminate. Singurul lucru important era ca trupul tău să nu fie înşfăcat în colți şi sfîrtecat chiar astăzi.
Retrospectiv, lucrurile pot fi înțelese în felul următor: în 1938, epidemia de condamnări notificate în lagăr a fost efectul unei directive venite de sus. Acolo, la vîrf, îşi dăduseră seama că pedepsele administrate pînă atunci erau prea mici şi că termenele de condamnare ale deținuților se cereau mărite (ba unii dintre ei trebuiau chiar împuşcați), pentru a se băga spaima în ceilalți.
Dar epidemia de recondamnări din timpul războiului are la origine şi o voioasă scînteie aprinsă jos, printr-un fel de inițiativă populară. Indicația de sus era, probabil, ca, la vreme de război, în fiecare lagăr, deținuții cei mai marcanți, care ar fi putut constitui germenii unei revolte, să fie jugulați şi izolați. La fața locului, sîngeroşii flăcăi mobilizabili au sesizat numaidecît bogăția acestui filon, care le oferea posibilitatea de a scăpa de front. Ideea a luat naştere, pesemne, în mai multe lagăre deodată, propagîndu-se apoi vertiginos, căci prea era utilă, isteață şi salvatoare. Cekiştii din lagăre şi-au construit şi ei ambrazuri împotriva gloanțelor - din trupurile altora.
Istoricul trebuie să-şi reprezinte respirația acelor ani: frontul dă îndărăt, nemții împresoară Leningradul, ajung la porțile Moscovei, la Voronej, pe Volga, în defileurile Caucazului. În spatele frontului rămîn tot mai puțini bărbați, orice siluetă de mascul sănătos atrage priviri reprobative. Totul pentru front! Nu există preț pe care guvernul să nu-l plătească pentru a-l opri pe Hitler. Numai ofițerii din lagăre (şi frații lor din GB) - bine hrăniți, puhavi şi trîndavi - stau bine mersi pe posturile lor din spatele frontului (bunăoară, durduliul cumătru de lagăr trebuie, nu-i aşa, să-şi salveze cumva pielea!) şi cu cît sunt mai în adîncul Siberiei şi al Nordului, cu atît viața lor e mai liniştită. Numai că trebuie să fim lucizi: bunăstarea asta e precară. Ea va ține numai pînă cînd careva o să dea chiot: ce-ar fi să-i înregimentăm noi pe băieții ăştia sprinteni şi roşii în obraz din lagăre? N-au experiență de combatanți? În schimb, sunt călîți din punct de vedere ideologic! Şi încă dacă te trimit în miliție ori în detaşamentele de baraj(1) mai treacă-meargă. Dar dacă te trezeşti drept la Stalingrad? Căci în vara lui 1942 multe din şcolile de ofițeri sunt golite şi elevii lor sunt expediați pe front fără a-şi fi obținut încă gradul. Din formațiunile de pază au fost deja greblați toți soldații tineri şi sănătoşi: ei şi, nu s-a dărîmat nici un lagăr! Aşa că n-au să se dărîme nici fără ofițerii opera-

tivi! (Deja zvonurile devin tot mai insistente.)
Un ascunziş înseamnă viaţa! Un ascunziş înseamnă fericirea! Cum să te menţii în ascunziş? Ideea cea mai simplă, care-ţi răsare în mod natural în creier, e că trebuie să-ţi dovedeşti utilitatea! Trebuie demonstrat că, fără vigilenţa cekiştilor, lagărele vor exploda, lagărele sunt cazane cu smoală în fierbere şi, dacă dau pe dinafară, s-a dus naibii gloriosul nostru front! Tocmai aici, în lagpunktele din tundră şi din taiga, ofiţerii operativi cu piepturi albe ţin în frîu coloana a cincea, îl ţin în loc pe Hitler! E contribuţia lor la victorie! Bravi, fără să se cruţe, ei desfăşoară anchetă după anchetă, descoperind noi şi noi comploturi.
Pînă atunci, în lagăre, numai nefericiţii de zeki, storşi de vlagă, erau cei care, smulgîndu-şi unul altuia pîinea de la gură, luptau pentru supravieţuire. Acum, în această luptă se angajaseră cu neobrăzare şi atotputernicii ofiţeri operativi din CEKA. „Ia crapă tu astăzi, că eu rămîn pe mîine!" Crapă mai bine tu, ca să-mi amîni mie pierzania, jigăraie scîrnavă!
La Ust-Vîm, se operează dosarul unui „grup insurecţional": optsprezece persoane! Intenţionau, fireşte, să dezarmeze VOHRA procurîndu-şi astfel arme (o jumătate de duzină de puşti ruginite) - şi apoi? Apoi, amploarea planului lor e greu de imaginat: îşi puseseră în gînd să ridice întregul Nord! Să cadă asupra Vorkutei! Asupra Moscovei! Să facă joncţiunea cu Mannerheim(2)! Telegramele şi rapoartele zboară: A fost dejucat un mare complot! Lagărele se agită! Trebuie întărit contingentul operativ!
Şi deodată, stupoare! În fiecare lagăr sunt descoperite comploturi! Comploturi peste comploturi! Din ce în ce mai ample! Din ce în ce mai sfruntate! Ah, aceşti mierlitori perfizi! Se prefăceau că-i ia vîntul, că abia se ţin pe picioare, cînd, de fapt, mîinile lor descărnate de pelagră se întindeau pe furiş spre mitraliere! O, recunoştinţă ţie, secţie operativă! Secţia a Treia -salvatoarea Patriei!
Într-o asemenea secţie îşi face mendrele, de exemplu (lagărele din Djida, în Buriat-Mongolia), următoarea bandă: şeful secţiei operative CEKA, Sokolov, anchetatorul Mironenko, ofiţerii operativi Kalaşnikov, Sosikov, Osinţev - iar noi am rămas de căruţă! Pretutindeni – comploturi, iar la noi-linişte şi pace! Bineînţeles că există şi la noi un complot de anvergură, dar ce urmăresc complotiştii? Fireşte, „să dezarmeze paza" şi apoi, fără îndoială, „să fugă în străinătate", căci graniţa e aproape, iar Hitler departe. Cu cine să începem?
Şi întocmai cum o haită de cîini bine hrăniţi zdrumică un biet iepure bolnav, sfrijit şi năpîrlit, gaşca albastră se năpusteşte asupra nefericitului Babici, cîndva participant la expediţii polare, cîndva erou, iar acum un mierlitor năpădit de plăgi. El este cel care, la începutul războiului, era gata să predea nemţilor spărgătorul de gheaţă „Sadko", aşa că toate firele complotului sunt, fireşte, în mîinile lui. El este acela care, cu trupul

lui muribund, măcinat de scorbut, e cel chemat să-i salveze pe aceşti îmbuibați.
Chiar dacă eşti un rău cetățean sovietic, te facem noi să joci cum îți cîntăm, o să sfîrşeşti prin a te tîrî la picioarele noastre! Nu-ți aminteşti nimic? Îți amintim noi totul! Nu ți se ridică mîna să scrii? Te ajutăml Ai nevoie de timp de gîndire? La carceră, cu trei sute de grame!
Iar alt ofițer operativ: „Păcat Pînă la urmă o să-ți dai seama, cu siguranță, că bine ar fi fost să faci aşa cum ți-am spus noi. Numai că o să-ți vină mintea la cap prea tîrziu, cînd vei fi ajuns într-o asemenea stare, încît oricine te va putea frînge între degete, ca pe un creion." (De unde, la ei, această imagistică? Inventează singuri chestiile astea, ori în manualul bunului cekist există o listă de-a gata, compusă de cine ştie ce poet necunoscut?)
Iată şi interogatoriul luat de Mironenko. Abia introdus în birou, un miros de mîncare bine gătită îl pătrunde pe Babici pînă-n oase. Mironenko îl instalează cît mai aproape de borşul cu carne aburind şi de castronul cu chiftele. Şi, prefăcîndu-se că nu vede borşul acela şi chiftelele, că nu vede nici că Babici le vede, începe să-i înşire, cu glas blînd, zeci de argumente menite să-i adoarmă mustrările de conştiință, să-i justifice eventualele depoziții false.
— Cînd ai fost arestat prima oară, îi aminteşte el amical, ai încercat să dovedeşti că eşti nevinovat şi figura nu ți-a reuşit, nu-i aşa? Nu ți-a reuşit! Pentru că soarta dumitale era hotărîtă dinainte de arestare. Aşa şi acum. Şi acum e la fel. Mai bine aşează-te şi mănîncă. Mănîncă pînă nu se răceşte... Dacă nu eşti prost, o să ne înțelegem. O să ai întotdeauna ce mînca, n-o să-ți lipsească nimic... Altfel...
Şi Babici a cedat! Foamea de a trăi s-a dovedit mai puternică decît setea de adevăr. A pus pe hîrtie tot ce i s-a dictat, calomniind douăzeci şi patru de oameni, din care nu cunoştea mai mult de patru. În tot timpul anchetei i s-a dat să mănînce, dar niciodată pe săturate, pentru ca la primul semn de împotrivire să poată fi şantajat iarăşi cu foamea.
Citind însemnările pe care le-a scris cu puțin timp înainte de a muri, te cutremuri: de la ce înălțime, în ce abisuri se poate prăbuşi un om curajos! Fiecare din noi se poate prăbuşi...
Şi 24 de oameni, care nici măcar nu ştiau despre ce e vorba, au fost ridicați, pentru ca apoi să fie împuşcați ori să primească noi condamnări. Pînă la judecarea lor, Babici a fost trimis ca responsabil cu asanările de terenuri într-un sovhoz, apoi a depus mărturie la proces, apoi a primit un nou decar, cu stingerea primului, dar, fără a termina de ispăşit ultima condamnare, a murit în lagăr.
Cît despre banda din Secția a Treia de la Djida... Se va găsi pînă la urmă un om care să ducă la bun sfîrşit anchetarea faptelor lor? Un singur om! Contemporani! Oameni de mîine!
Dar tu? Credeai că în lagăr ai să-ți poți, în sfîrşit, descărca sufletul? Că

măcar ai să te poți plînge în gura mare: Mi s-a dat o condamnare prea grea! Suntem prost hrăniți! Ne omoară cu munca! Ori poate te-ai gîndit că vei putea povesti celorlalți pentru ce ai fost condamnat? Dacă ai spus ceva despre asta cu glas tare, eşti terminat! Sigur te alegi cu un nou decar. (E drept, cînd ți se administrează al doilea decar, primul începetează să curgă, aşa că vei avea de stat în lagăr nu douăzeci de ani, ci vreo treisprezece, cincisprezece... Oricum, mai mult decît vei fi în stare să supraviețuieşti.)
Eşti sigur că ți-ai ținut gura, şi totuşi te-au săltat? Şi asta e normal. Era exclus să nu te salte, indiferent de felul cum te-ai fi comportat. Căci ei nu ridică oamenii pentru ceva, ci pentru că. Este principiul pe care se bazează şi greblarea celor de afară. Cînd banda de la Secția a Treia se pregăteşte de vînătoare, întîi întocmeşte o listă cu cele mai marcante personalități din lagăr. Listă pe care apoi i-o dictează unui Babici...
În lagăr e şi mai greu să te ascunzi, aici totul e la vedere. O singură scăpare există: să fii un zero! Zero barat. Din capul locului - zero.
Altminteri, să ți se lipească o acuzație e floare la ureche. Cînd „comploturile" au căzut în desuetudine (nemții începuseră să se retragă), de prin 1943, au început să curgă masiv dosarele de „agitație" (cumetrii tot n-aveau încă nici un chef să ajungă pe front!). În lagărul Burepolom, de pildă, s-a alcătuit următoarea colecție:
— activitate ostilă politicii VKP(b) şi Guvernului sovietic (în ce sens ostilă? Pricepe dacă poți.);
— a formulat opinii defetiste;
— a comentat, într-o formă calomnioasă, situația materială a oamenilor muncii din Uniunea Sovietică (ai spus adevărul - gata calomnia);
— a exprimat aspirații(!) privind restaurarea regimului capitalist;
— a exprimat rezerve ranchiunoase la adresa Guvernului sovietic (Ei, asta chiar că-i neobrăzare! Încă mai şi crîcneşti, javra dracului? Ai căpătat zece ani, fă-i şi taci!);
Un fost diplomat țarist de şaptezeci de ani a fost acuzat că a făcut agitație susținînd că:
— în URSS, clasa muncitoare trăieşte prost;
— Gorki e un scriitor slab.
Nimeni nu poate spune că s-a sărit peste cal: pentru Gorki s-au dat întotdeauna pedepse cu închisoarea, aşa şi-a aşternut el. În schimb Skvorțov, în Lohcemlag (lîngă Ust-Vîm), a încasat 15 ani, între altele şi pentru următoarea acuzație:
— l-a opus pe poetul proletar Maiakovski unui anumit poet burghez.
Aşa scria în actul de acuzare şi tribunalul n-a pretins mai mult ca să-l condamne. Dar din procesele-verbale ale interogatoriilor poate fi stabilită şi identitatea anumitului. E vorba de... Puşkin! Să te alegi cu o condamnare pentru Puşkin - asta, orice s-ar spune, nu-i de ici, de colea.
După toate acestea, Martinson, care chiar a spus în atelierul de tinichi-

gerie că „URSS nu-i decît o zonă imensă", trebuie să mulţumească providenţei că a scăpat cu zece ani.
Ori refractarii, care s-au ales cu zece ani în loc de împuşcare.
Secţia operativă va prinde atîta gust pentru administrarea de noi condamnări. Recondamnările vor umple în asemenea măsură de sens activitatea acestei secţii, încît, după încheierea războiului, cînd nimeni nu mai putea crede în comploturi şi nici chiar în atitudini defetiste, vor începe să se dea pedepse suplimentare pentru delicte de drept comun. În 1947, la sovhozul-lagăr Dolinka, în fiecare duminică se organizau în zonă şedinţe demonstrative ale tribunalului. Deţinuţii erau judecaţi pentru că, lucrînd la săpat de cartofi, îi coceau pe jar; pentru că mîncau, pe cîmp, morcovi şi napi cruzi (ce-ar zice iobagii boiereşti asistînd la o asemenea judecată?); si pentru toate acestea li se trînteau cîte 5 si 8 ani, pe baza măreţului Decret „patru pe şase", proaspăt promulgat. Un fost chiabur tocmai îşi isprăvea primul decar. Lucra cu un tăuraş aparţinînd de lagăr si nu putea suporta să-l vadă crăpînd de foame. A cules nişte sfeclă pentru tăuraşul acela - nu pentru sine - şi s-a ales cu 8 ani. Fireşte, unui socialmente apropiat puţin i-ar fi păsat de tăuraş. Acestea sunt criteriile după care, de zeci de ani, se face la noi selecţia socială, stabilindu-se cine trebuie să trăiască şi cine să moară.
Dar nu prin cifrele în sine ale anilor, nu prin durata aceea, cu vidul ei fantastic, semănau groază aceste condamnări suplimentare, ci prin maniera în care erau administrate, prin calvarul pe care trebuia să-l parcurgi ca să le primeşti, tîrîndu-te printr-un tunel de fier căptuşit cu gheaţă şi omăt.
S-ar putea crede că unui om aflat deja în lagăr - ce-i mai pasă dacă e arestat? Pentru cel smuls o dată din patul lui cald de acasă, ce mai poate însemna arestarea dintr-o baracă sordidă, cu priciuri din scînduri goale? Ei bine, înseamnă, şi încă foarte mult! În baraca aceea e un godin care arde, ţi se dă o raţie de pîine întreagă - şi deodată, în puterea nopţii, un gardian te trage de picioare: „Strînge-ţi lucrurile!" Ah, cum nu îţi vine să te duci!... Oameni-oameni, eu v-am iubit...(3)
Închisoarea de instrucţie din lagăr. Ce fel de închisoare ar fi asta şi cum te-ar putea ea predispune la mărturisiri, dacă n-ar fi mai rea decît lagărul însuşi? Toate aceste închisori sunt, obligatoriu, friguroase. Dacă nu e destul de frig, eşti ţinut în celulă numai în lenjeria de corp. În faimoasa „Numărul 30" de pe Vorkuta (denumire preluată de către deţinuţi de la cekişti, care o numeau aşa după numărul ei de telefon, „30"), o baracă de scînduri dincolo de Cercul Polar, la patruzeci de grade sub zero, focul se făcea cu praf de cărbuni - un lighean pentru douăzeci şi patru de ore, şi asta, fireşte, nu pentru că pe Vorkuta ar fi lipsit cărbunele. Ba încă îşi mai şi băteau joc: deţinuţilor nu li se dădeau chibrituri, iar ca să aţîţe focul aveau dreptul la o surcică subţire ca un creion, (în treacăt fie spus, evadaţii capturaţi erau ţinuţi în acest „Număr 30" goi-puşcă. După

două săptămîni, celor ce supraviețuiseră li se dădea îmbrăcăminte de vară, dar în nici un caz pufoaice. Nu tu saltele, nu tu pături. Cititorule! De probă, încearcă să petreci o noapte în asemenea condiții! În baracă erau aproximativ cinci grade.)
Acestea sunt condițiile în care trăiesc vreme de cîteva luni, cît durează ancheta, arestații deja epuizați de anii de foame şi muncă în robie. Acum îi poți frînge ca pe nişte surcele. Cum sunt hrăniți? După cum hotărăşte Secția a Treia: ici 350, colo 300, iar la „Numărul 30" - 200 de grame de pîine lipicioasă ca argila, o bucățică nu cu mult mai mare decît o cutie de chibrituri şi, o dată pe zi, binecunoscuta zeamă chioară.
Dar n-ai să ajungi prea curînd la căldură nici chiar după ce ai semnat tot, ai recunoscut tot, te-ai predat definitiv, acceptînd să petreci încă zece ani pe iubitul tău Arhipelag. Din Numărul 30, eşti transferat, în aşteptarea judecății, în nu mai puțin faimosul „cort de instrucție" de pe Vorkuta. E un cort cît se poate de obişnuit, şi zdrențuit pe deasupra. Nici un fel de podele, duşumeaua lui e solul polar, în interior are 7 metri pe 12, iar în mijloc tronează un butoi de tablă pe post de sobă. Priciuri din crengi, pe un singur nivel, cele apropiate de sobă fiind întotdeauna ocupate de borfaşi. Plebeii politici - la perete sau pe jos. Cînd stai întins, vezi deasupra ta stelele. Şi începi să te rogi: o, de m-ar judeca odată! De m-ar condamna mai repede! Aştepți judecata aceea ca pe o mîntuire. (Se va spune: omul nu poate trăi în asemenea condiții dincolo de Cercul Polar - fără ciocolată şi fără blănuri. Uite că la noi se poate! Omul nostru sovietic, băştinaşul nostru de pe Arhipelag - poate! Arnold Rappoport a trăit aşa luni şi luni de zile, pentru că secția volantă a tribunalului regional nu mai venea odată din Narian-Mar.)
Ca alternativă, iată o altă închisoare de instrucție: lagpunktul Ortukan din Kolîma, la 506 kilometri de Magadan. Iarna 1937-38. O aşezare din lemn şi pînză: corturi găurite, dar, de bine-de rău, căptuşite cu scînduri. Primul lucru pe care-l văd cei sosiți cu ultima etapă, un lot de noi victime pentru anchetă, este că, pe dinafară, din trei părți, excluzînd-o pe cea unde e uşa, fiecare cort e străjuit de şiruri de cadavre înghețate, plantate unul lîngă altul ca nişte stîlpi! (Nu ca să se bage groaza în oameni. Pur şi simplu nu există o altă soluție: oamenii mor, iar zăpada e de doi metri, şi sub ea — un sol care nu se dezgheață niciodată.) Urmează aşteptarea - epuizantă. Acuzații aşteaptă în corturi să fie duşi la închisoarea de bîrne pentru anchetă. Dar plasa e prea plină - din întreaga Kolîma a fost mînat încoace un cîrd prea mare de iepuri. Anchetatorii nu fac față şi majoritatea deținuților mor înainte de primul interogatoriu. Corturile sunt ticsite, e cu neputință să te întinzi undeva cît eşti de lung. Oamenii zac pe priciuri şi pe jos. Zac cu săptămînile. (Asta-i înghesuială? ricanează Serpantinka. La noi, oamenii care urmează să fie împuşcați nu aşteaptă, e drept, decît cîteva zile, dar aşteaptă stînd în picioare într-un hangar, şi sunt atît de strînşi unul în altul,

încît, cînd în loc de apă de băut li se aruncă din uşă bucăţi de gheaţă. Nici măcar nu pot întinde mîna să apuce cîte o ţandăra, o prind din zbor cu gurile.) Deţinuţii nu sunt scoşi la baie şi nici la plimbare. Mîncărime pe tot corpul. Toţi se scarpină furioşi, se caută în pantalonii vătuiţi, în pufoaice, în cămăşi, în izmene - dar fără să se dezbrace, pentru că e prea frig. Păduchii mari, albi şi rotofei te duc cu gîndul la nişte purcei de lapte bine hrăniţi. Cînd îi striveşti, stropii îţi sar pe faţă, iar sub unghii se adună puroi întărit...
Înainte de a se împărţi mîncarea, gardianul de serviciu strigă din uşă: - „Hoituri aveţi?" - „Avem." - „Care vreţi o raţie în plus scoateţi-i din cort!" Morţii sunt tîrîţi afară şi aruncaţi în vîrful unuia dintre mormanele de cadavre. Şi nimeni nu întreabă de numele lor. Pentru distribuirea raţiilor zilnice e suficient să se cunoască numărul celor rămaşi în viaţă. Raţia constă în trei sute de grame de pîine. Şi un blid de zeamă chioară pe zi Se mai dă şi ceva peşte respins la controlul sanitar. Peştele e foarte sărat. După ce-l ronţăi, ţi se face o sete cumplită, dar apă caldă nu există niciodată, chiar niciodată. Doar nişte butoaie cu apă rece ca gheaţa. Şi trebuie să bei multă ca să-ţi potoleşti setea. G.S. M. încearcă să-şi convingă amicii: „Nu mai mîncaţi peşte - e singura voastră scăpare. Toate caloriile din pîine le irosiţi pentru a încălzi în stomac apa băută după!" Dar oamenii nu pot renunţa la bucata aceea de peşte, mănîncă şi iar beau apă. Şi tremură înghеţaţi pînă-n rărunchi. M. nu mănîncă peşte. Aşa se face că astăzi are cine ne povesti despre Ortukan.
Cît de înghesuiţi erau la început în corturi, şi uite că rîndurile se răresc, se tot răresc. După cîteva săptămîni, cei rămaşi sunt scoşi afară, pentru apel. La lumina zilei, de care se dezobişnuiseră, se văd unii pe alţii: livizi, bărboşi, cu mărgelele lindinelor pe faţă, cu buze albastre, crăpate, cu ochii înfundaţi în orbite. Răspunsurile abia se aud. Fişele care nu stîrnesc nici un ecou sunt puse deoparte. Aşa se întocmeşte lista celor ce au ajuns în mormanele de cadavre dimprejurul corturilor, scăpînd astfel de anchetă.
Toţi cei ce au trecut prin anchetele de la Ortukan spun că o cameră de gazare ar fi fost preferabilă...
Ancheta. Ea se desfăşoară aşa cum a hotărît anchetatorul. Cei care au încercat să-i imprime un alt curs nu vor apuca niciodată să povestească, întocmai cum spunea cekistul operativ Komarov: „N-am nevoie decît de mîna ta dreaptă - ca să semneze procesul-verbal..." Torturile sunt, fireşte, rudimentare, primitive, cum ar fi strivirea degetelor cu uşa şi altele de acest gen (încearcă-le, cititorule).
Judecata? Un colegiu de lagăr, instanţă permanentă subordonată tribunalului regional, ca orice tribunal popular de raion. Legalitatea triumfă invariabil aici. Există chiar şi martori, cei cumpăraţi de Secţia a Treia cu un blid de zămîrcă.
La Burepolom, foarte adesea, brigadierii depuneau împotriva unor oa-

meni din propriile lor brigăzi. Îi silea să o facă anchetatorul Krutikov, un ciuvaş. „Altfel, s-a terminat cu şefia, te azvîrl drept la Peciora!" În cazul letonului Bernstein, martorul acuzării a fost brigadierul Nikolai Ronjin (din oraşul Gorki); iese individul la bară şi confirmă: „Da, Bernstein a spus că maşinile de cusut Singer sunt bune, iar cele fabricate la Podolsk nu fac două parale". Suficient! Pentru sesiunea volantă a tribunalului regional Gorki (preşedinte - Buhonin, asistat de două comsomoliste din împrejurimi, Jukova şi Korkina) să nu fie suficient? Zece ani!
Tot la Burepolom mai era un fierar, Anton Vasilievici Balîbardin (de prin partea locului, din regiunea Tanşeai) care a fost martor în toate procesele din lagăr. Dacă-l întîlniți, strîngeți-i mîna, mîna lui cinstită.
Şi în sfîrşit, etaparea în alt lagăr, ca să nu-ți dea prin cap să te răfuieşti cu martorii. Etaparea nu durează: vreo patru ceasuri, acolo, pe vagonul-platformă, în bătaia vînturilor.
După care - la spital! Asta dacă nu cumva mai poți pune un picior înaintea celuilalt: altfel, de mîine dimineață - la roabă.
Trăiască vigilența cekistă, care ne-a scăpat de înfrîngerea militară, iar pe cekişti - de front!
***
În timpul războiului, în lagăre au fost puține execuții prin împuşcare (dacă lăsăm la o parte republicile din care ne-am retras în grabă: aici, în închisorile pe cale de a fi părăsite, au fost împuşcați sute şi sute de deținuți.) În schimb, s-au distribuit tot mai multe pedepse suplimentare: interesul cekiştilor nu era să-i facă pe deținuți să dispară, ci să le descopere crimele. Odată condamnați, n-aveau decît să muncească mai departe şi să moară, asta era deja o chestiune ținînd de domeniul producției.
Dimpotrivă, în 1938, instanțele superioare ardeau de nerăbdare să primească rapoarte despre execuții! Execuțiile se țineau lanț în toate lagărele, dar mai cu seamă pe Kolîma (execuțiile „Garanin") şi pe Vorkuta (execuțiile „Kaşketin").
Execuțiile Kaşketin sunt legate de o denumire ce-ți strecoară fiori în şira spinării: „Vechea Fabrică de Cărămidă". Era numele unei stații de cale ferată situate la douăzeci de kilometri sud de Vorkuta.
După „victoria" troțkiştilor în greva foamei şi înşelăciunea căreia cu toții i-au căzut pradă, de la Moscova a fost trimisă „comisia Grigorovici", pentru a-i ancheta pe foştii grevişti. La sud de Uhta, nu departe de podul feroviar de pe rîul Ropcea, în taiga, au fost înălțate un fel de țarc din bîrne acoperit şi un nou izolator - Uhtarka. Aici au fost anchetați troțkiştii din sectorul sudic al magistralei. La Vorkuta a fost trimis un membru al comisiei, pe nume Kaşketin. El îi trecea pe troțkişti prin „cortul de anchetă" (unde erau întîmpinați cu lovituri de cravaşă), întocmind, fără a insista prea mult ca ei să se recunoască vinovați, aşa-numitele „liste Kaşketin".

În decursul iernii 1937-1938, din diferitele puncte unde erau grupaţi -din corturile estuarului Sîr-Iaga, din Kocimas, din Sivaia Maska, din Uhtarka - troţkiştii, şi cu ei cediştii („centraliştii democraţi"(4)), au început să fie expediaţi la Vechea Fabrică de Cărămidă (unii fără nici un fel de anchetă). Numai cîţiva, dintre cei mai marcanţi, fuseseră duşi la Moscova, pentru a compărea în marile procese. Ceilalţi au fost adunaţi la Vechea Fabrică de Cărămidă. În aprilie 1938, se strînseseră 1053 de oameni. În tundră, nu departe de calea ferată, era un hambar lung. Aici au fost instalaţi foştii grevişti, iar cînd n-au mai încăput, au fost întinse alături două corturi vechi, zdrenţuite şi necăptuşite, pentru cîte 250 de persoane fiecare. Cum erau ţinuţi oamenii acolo putem ghici după condiţiile de la Ortukan. În mijlocul unui asemenea cort de 120/6, trona un butoi de benzină în chip de sobă, pentru alimentarea căruia deţinuţii primeau o găleată de cărbuni pe zi şi în care erau azvîrliţi şi păduchii, ca să ardă. Pînza cortului se acoperea, în interior, cu un strat gros de brumă. Cum nu era loc destul pe priciuri, oamenii făceau cu rîndul: în vreme ce unii stăteau lungiţi, ceilalţi se preumblau pe interval. Se dădeau trei sute de grame de pîine pe zi şi un blid de zeamă. Uneori, nu în fiecare zi, şi cîte o bucată de batog uscat. Apă nu exista, oamenilor li se distribuiau, o dată cu raţiile de hrană, ţăndări de gheaţă. Bineînţeles, deţinuţii nu se spălau niciodată, cît despre baie - nici pomeneală. Trupurile li se acopereau curînd cu pete scorbutice.

Dar ceea ce a înrăutăţit drastic situaţia a fost faptul că în mijlocul troţkiştilor a fost paraşutat un comando de asalt alcătuit din borfaşi, inclusiv ucigaşi condamnaţi la moarte. Lecţia cu care veniseră era că aceste lepre politice trebuie stîrpite, treabă pentru care aveau să se aleagă cu o îndulcire de regim. Borfaşii s-au apucat cu sîrg de îndeplinirea acestei însărcinări atît de plăcute şi de pe potriva lor. Numiţi responsabili (porecla unuia dintre ei, „Moroz", a ajuns pînă la noi) şi ajutori de responsabili, înarmaţi cu ciomege, îi băteau şi îi batjocoreau pe aceşti foşti comunişti după cum le era voia: îi obligau să-i care în spinare, luau lucrurile cîte unuia şi-şi făceau nevoile în ele, aruncîndu-le apoi pe foc. Într-unul din corturi, politicii s-au năpustit asupra borfaşilor, hotărîţi să-i ucidă, dar aceştia au început să ţipe şi escorta de afară a deschis focul în cort pentru a-i apăra pe socialmente apropiaţi.

Această ocară a borfaşilor a avut o mare contribuţie la spargerea unităţii şi frîngerea voinţei foştilor grevişti.

Vechea Fabrică de Cărămidă, corturile friguroase şi ciuruite, cu sobe care nu dădeau nici un fel de căldură, au sfîrşit prin a preface în pulbere elanurile revoluţionare ce stătuseră la originea cruzimilor comise vreme de douăzeci de ani de către mulţi din cei aflaţi aici.

Cu toate acestea, în virtutea deprinderii omului de a nu-şi pierde speranţa, deţinuţii de la Vechea Fabrică de Cărămidă mai credeau că vor fi dirijaţi spre vreun nou şantier. Se canoneau aici deja de cîteva luni şi to-

tul devenise de neîndurat. Şi într-adevăr, în zorii zilei de 22 aprilie (data, care nu e absolut sigură, coincidea cu ziua de naştere a lui Lenin) a început alcătuirea unei etape de 200 de oameni. Celor înscrişi pe listă li s-au dat sacii cu lucruri, care au fost îngrămădiți apoi pe nişte sănii țărăneşti cu platforme. Escorta a condus convoiul spre est, în tundră; prin apropiere - nici o aşezare locuită, numai, foarte departe - Alehardul. Borfaşii veneau în urmă, pe săniile cu lucruri. Cei rămaşi la Vechea Fabrică de Cărămidă n-au remarcat decît un singur lucru straniu: un sac, apoi un altul au căzut dintr-o sanie şi nimeni nu i-a ridicat din zăpadă.
Coloana înainta în pas alert: îi aştepta o viață nouă, o muncă nouă, fie şi epuizantă, dar care nu putea fi mai rea decît aşteptarea de pînă atunci. Săniile rămăseseră departe în urmă. Începuse să rămînă în urmă şi escorta, nu se mai vedeau soldați nici în fața coloanei, nici pe margini. Această slăbiciune a escortei li se părea zekilor de bun augur!
Soarele strălucea.
Şi deodată, asupra negrei coloane în marş s-a abătut, nu se ştie de unde, de undeva din vălul orbitor de zăpadă, un foc dens de mitralieră. Unii deținuți cădeau, alții mai erau încă în picioare şi nimeni nu pricepea nimic.
Moartea venea înveşmîntată în zăpezi însorite, inocentă, milostivă.
Era o fantezie pe tema carnagiului ce avea să urmeze. Trăgători în lungi halate polare (se spune că majoritatea erau georgieni) au ieşit curînd din adăposturile lor provizorii săpate în zăpadă, au înaintat în pas alergător pînă la drum şi i-au ucis cu colturile pe cei rămaşi încă vii. Nu departe erau pregătite nişte gropi, şi borfaşii, veniți din urmă, au început să le umple cu cadavre. Cît despre lucrurile celor ucişi, spre nemulțumirea borfaşilor, ele au fost arse.
Pe 23 şi 24 aprilie, tot acolo şi în acelaşi fel, au fost împuşcați încă 760 de oameni.
Nouăzeci şi trei au fost retransferați pe Vorkuta. Erau borfaşi şi, după toate probabilitățile, ciripitori-provocatori.
Se citează numele unor Roitman, Istniuk, Aliev. Dintre borfaşi - cel al lui Tadik Nikolaevski. Nu putem spune cu certitudine de ce a fost cruțat fiecare dintre ei, dar e greu de imaginat un alt motiv.
A fost avansat si numele lui Model. De curînd am primit o scrisoare colectivă în care se afirmă că Moisei Iosifovici Model nu a fost cruțat la Vechea Fabrică de Cărămidă, ci scos încă din etapa disciplinară ce urma să fie trimisă într-acolo. Cum anume? Episodul e cît se poate de caracteristic pentru ortodocşi: unul dintre enkavediştii trimişi în lagăr s-a dovedit a fi un fost colaborator al lui Model din Comisia de Anchetă de pe lingă Comitetul Militar Revoluționar al Sovietului de Deputați din Petrograd (aşadar, îşi făcuseră mendrele împreună în zilele lui Octombrie). Văzînd numele lui Model pe listă, vechiul camarad l-a şters pe furiş de acolo, salvîndu-i astfel viața.

Informațiile despre execuțiile Kaşketin le dețin de la doi zeki cu care am stat împreună în lagăr. Unul dintre ei fusese cruțat. Celălalt ajunsese acolo după consumarea evenimentelor. Foarte curios din fire şi încă pe atunci arzînd de dorința de a scrie această istorie, izbutise, cîtă vreme urmele erau calde încă, să viziteze acele locuri şi să descoasă pe cine a putut descoase.

Dar unele etape de condamnați la moarte, expediate din puncte de lucru îndepărtate, întîrziaseră şi continuau să sosească în grupuri de 5-10 oameni. Un detaşament de ucigaşi îi aştepta la stația Fabrica de Cărămidă, îi ducea la fosta baie - o cabină căptuşită pe dinăuntru cu trei-patru rînduri de pături. Condamnaților li se ordona să se dezbrace şi să intre, goi, înăuntru, unde erau împuşcați cu revolverele. În acest fel, în decurs de două luni, au fost lichidați circa 200 de oameni. Cadavrele celor uciși erau arse în tundră.

Hambarul de la Vechea Fabrică de Cărămidă şi Uhtarka au fost arse şi ele. (Iar „baia" a fost încărcată pe o platformă feroviară, cărată la pichetul 308 al căii ferate şi azvîrlită acolo, unde a şi fost examinată de amicul meu. Era plină de sînge pe dinăuntru şi avea pereții ciuruiți.)

Un alt episod al execuției troțkiştilor e relatat de Franz Diekler (Evreu din Brazilia, căzut la New York în mrejele propagandei sovietice. S-a îmbarcat, în 1937, ca radiotelegrafist pe o navă elenă cu destinația Leningrad. Ajuns acolo a fugit pe țărm, pentru a participa la construirea so cialismului, şi a fost imediat băgat la puşcărie.). În primăvara lui 1938, lucra ca frînar pe linia ferată Rudnik-Usa, din regiunea Vorkuta. Într-o bună zi, secția operativă CEKA le-a dat ordin să oprească circulația, să nu mai încarce cărbune şi să pregătească patru platforme şi două vagoane de marfă pentru îmbarcarea unei etape ce urma să fie expediată la Usa. Au fost aduşi, sub o puternică escortă însoțită de cîini, circa 250 de deținuți, din care vreo 50 bandiți recidivişti, iar restul troțkişti, inclusiv 8 femei. Cei mai mulți erau bine îmbrăcați: căciuli şi gulere de blană, geamantane. Printre ei, Diekler a zărit o figură cunoscută: pe unul Andreicin, originar din Iugoslavia, dar ajuns mare comunist american, tovarăş al faimoşilor Poster şi Browder. Odinioară îi ascultase discursurile în Madison Square Garden, iar cu cîteva zile în urmă îl întîlnise în zonă. Andreicin îi povestise despre succesul grevei lor: începuseră să primească rații de hrană rece şi fuseseră instalați în barăci separate. Acum erau încărcați pe platformele goale, în ger, sub ninsoare.

Garnitura a pornit. La o pantă abruptă, Diekler îşi ținea mîinile pe frînă şi privea spre platforme. Andreicin l-a văzut şi, privind în altă parte, a început să strige în gura mare, chipurile nu pentru Diekler:

— Frank! Just listen, don't say a word. This is the end. We're going to be murderet in cold blood! Frank! Listen! Ifyou ever get out, teii the world who they are: a bunch of cuttroats! assassins! bandits!*

Şi a mai strigat o dată aceleaşi cuvinte. Diekler tremura. Alături de el

stătea, fumînd, un corni din VOHRA. Cînd Andreicin a amuțit, deținuții de pe platforme au început să vocifereze în cor, s-a auzit un plîns de femeie: pesemne, mulți dintre ei ştiau englezeşte. Şeful etapei a oprit trenul cu un fluierat, s-au tras cîteva focuri de armă în aer. S-a aşternut tăcerea. Şeful a strigat: „Ce-i cu răzmerița asta? N-ați vrut să trăiți separat? Ei bine, separat o să trăiți! Cu rația şi munca voastră!"
Trenul a pornit mai departe. S-au oprit la gara Zmeika. Deținuții au fost coborîți de pe platforme şi trenul a fost expediat îndărăt, la Rudnik. Toți feroviarii cunoşteau gara Zmeika: niciodată nu fusese acolo vreun lagpunkt -nici măcar o casă de om.
Vreme de două zile, pe calea ferată n-a trecut nici o garnitură. Apoi, oamenii de la sănii au povestit că etapa a fost dusă într-o rîpă, în care fuseseră camuflate din timp cuiburi de mitralieră. S-au tras salve în plin*.
Nici după asta execuțiile nu au încetat. Încetul cu încetul, au mai fost adunați vreo treizeci de troțkişti uitați, care au fost împuşcați nu departe de „Numărul 30". Dar călăii au fost alții. Primul detaşament de ucigaşi, împreună cu cekiştii operativi, soldații din escortă şi borfaşii care participaseră la execuțiile Kaşketin, au fost curînd împuşcați, la rîndul lor, pentru ca să nu rămînă martori.
În ce-l priveşte pe Kaşketin însuşi, el a fost decorat în 1938 cu „Ordinul Lenin", „pentru merite deosebite față de partid şi guvern". Iar peste un an, a fost împuşcat la Lefortovo.
Nu s-ar putea spune că a fost singurul caz de acest gen din istorie.
A.B. povesteşte cum s-au desfăşurat execuțiile la Adak (un lagpunkt din regiunea Peciora). Opozanții erau deşteptați în toiul nopții, puşi „să-şi strîngă lucrurile", chipurile pentru a fi etapați, apoi erau scoşi din zonă. Afară, la mică distanță, se afla căsuța unității operative. Deținuții erau introduşi, unul cîte unul, într-o cameră, unde paznicii din VOHRA se năpusteau asupra lor, înfundîndu-le gurile cu zdrențe şi legîndu-le mîinile la spate. Apoi victimele erau scoase în curte, unde aşteptau, gata de plecare, atelajele, în fiecare dintre ele erau aruncați cîte cinci pînă la şapte oameni legați, care erau duşi pe „Colină" - în cimitirul lagărului. Acolo erau împinşi în nişte gropi mari, săpate dinainte, şi îngropați de vii. Nu din sălbăticie. Pur şi simplu se ajunsese la concluzia că oamenii vii sunt mult mai uşor de manipulat - de mînat de ici-colo, de ridicat de jos - decît cadavrele.
Această operațiune a continuat, la Adak, multe nopți de-a rîndul.

*Frank! Ascultă şi nu scoate o vorbă. E sfîrşitul. Suntem duşi la abator! Frank! Ascultă! Dacă vreodată scapi de aici, spune lumii cine sunt ăştia: o bandă de criminali! asasini! bandiți!
*Diekler a fost eliberat, ba chiar s-a întors în Brazilia, dar n-a găsit, în toată lumea asta, pe cineva care să -l asculte. După 40 de ani mi-a transmis mie această relatare.

Astfel şi-a cucerit partidul nostru unitatea sa moral-politică.

Capitolul 14
SCHIMBĂ-ȚI SOARTA!

Să TE MENȚII teafăr în această lume inumană e cu neputință. Refuzul de a ieşi la lucru echivalează cu o sinucidere. Greva foamei e inutilă. Iar moartea oricum va veni cît de curînd.

Ce-i mai rămîne deținutului? Să încerce să scape! Să-şi schimbe soarta! (Zekii mai numesc evadarea „procurorul verde". E singurul procuror care se bucură de popularitate printre ei. Întocmai ca şi ceilalți procurori, el lasă multe dosare în starea în care le-a găsit, uneori într-o stare şi mai grea, dar se întîmplă şi să te elibereze necondiționat. El e pădurea verde, tufişurile şi dulcile întinderi de iarbă.)

Cehov spune că dacă deținutul nu e un filosof, care se simte la fel de bine în toate situațiile (altfel spus, e capabil să se refugieze în sine), atunci el nu poate şi nu trebuie să nu vrea să evadeze!

Nu trebuie să nu vrei! - iată imperativul unui suflet liber. E drept, băştinaşii Arhipelagului sunt departe de a fi suflete libere: sunt mult prea cuminți pentru asta. Dar şi printre ei există mulți oameni care plănuiesc o evadare ori sunt chiar pe punctul de a trece la acțiune. Tentativele de evadare întreprinse în mod constant ba ici, ba colo, fie ele şi nereuşite, sunt o dovadă sigură că energia zekilor n-a secat încă.

Zona e bine păzită: gardul - solid, avanzona - sigură, foişoarele de pază - amplasate judicios, în aşa fel încît orice punct din interiorul lagărului să se afle la vedere şi sub foc. Dar uite că într-o bună zi te apucă o greață disperată la gîndul că ți-e sortit să mori aici, pe acest petic de pămînt îngrădit. De ce să nu-ți încerci norocul? De ce să nu încerci să-ți schimbi soarta? Mai cu seamă la începutul condamnării, în primul an, acest impuls e pe cît de nechibzuit, pe atît de puternic. În primul an, care e îndeobşte hotărîtor pentru viitorul şi personalitatea deținutului. Apoi tentația se atenuează, nu mai eşti atît de sigur că locul tău e acolo, în libertate, firele ce te leagă de lumea exterioară slăbesc, jarul ce-ți ardea în suflet se acoperă cu cenuşă şi te deprinzi cu hamurile lagărului.

Evadări au fost, pare-se, destul de multe în fiecare din anii de după înființarea lagărelor. Iată cîteva date întîmplătoare: numai în martie 1930, din locurile de detenție ale RSFSR au evadat 1328 de persoane.* (Şi societatea nu ştie nimic: ce surdină se pune la noi acestor lucruri!)

O dată cu dezvoltarea prolifică a Arhipelagului după 1937, şi mai cu seamă în anii războiului, cînd gardienii apți de luptă au fost trimişi pe front, problema completării efectivelor escortei s-a dovedit a fi tot mai spinoasă şi nici măcar perfida născocire a autosupravegherii nu reuşea

*ȚGAOR, fond 393, reg. 84, dos. 4, f. 68.

întotdeauna să scoată autoritățile din impas. Concomitent, pofta de a smulge din lagăre un profit economic tot mai substanțial, tot mai multă producție, tot mai multă muncă ieftină creştea necontenit, ceea ce, îndeosebi la tăierile de pădure, atrăgea după sine extinderea exploatărilor, crearea în locuri uitate de lume a tot mai multor puncte şi subpuncte de lucru, a căror pază devenea tot mai fantomatică şi mai simbolică.
Încă în 1939, la unele subpuncte de lucru ale lagărului Ust-Vîm, aşazisa zonă era delimitată de nişte firave împletituri din crengi ori prăjini susținute de piloni - noaptea acest perimetru nefiind iluminat defel! - ceea ce însemna că, după căderea întunericului, nici o opreliște nu stătea în calea deținuților. Cînd zekii trebuiau scoşi la lucru, chiar în lagpunktele disciplinare ale acestui lagăr, pentru escortarea fiecărei brigăzi se putea afecta un singur soldat. Evident, el n-avea cum să supravegheze atîta amar de oameni. Drept urmare, în vara anului 1939 de acolo au evadat 70 de deținuți (unul chiar de două ori în aceeaşi zi: înainte şi după masa de prînz), dar 60 dintre ei s-au întors îndărăt. Ceilalți au dispărut fără urmă.
Desigur, erau nişte locuri uitate de Dumnezeu, însă chiar şi lîngă Moscova, în răstimpul cît eu am fost închis acolo, doi inşi au evadat foarte uşor: la Bariera Kaluga, un pungaş mai tinerel a şters-o strecurîndu-se prin gardul zonei (şi, cu gustul pentru fanfaronadă al borfaşilor, a doua zi a trimis în lagăr o carte poştală, anunțînd că pleacă la Soci şi rugînd să i se transmită salutări şefului de lagăr). Din micul lagăr Marfino, din apropierea Grădinii Botanice, a evadat o fată, episod pe care l-am mai relatat: şi tot de acolo a întins-o, sărind într-un autobuz care mergea spre centru, un tînăr deținut de drept comun (care, e drept, fusese lăsat absolut fără nici o escortă). Asmuțit cum era împotriva noastră, a Cincizeci şi Opților, MGB n-a făcut aproape nici un caz de această defecțiune.
Pesemne, într-o bună zi la GULag s-a făcut un calcul, ajungîndu-se la concluzia că e mult mai ieftin să se admită, în fiecare an, pierderea unui anumit număr de z/k decît să se instituie o pază cu adevărat severă a miilor de insulițe ce alcătuiau Arhipelagul.
În plus, autoritățile contau şi pe lanțurile invizibile care îi rețineau temeinic pe băştinaşi la locul lor.
Cel mai solid dintre aceste lanțuri era deprimarea generală, resemnarea completă a deținuților cu condiția de sclavi. Atît Cincizeci şi Opții, cît şi deținuții de drept comun erau, aproape toți, oameni cu familie, muncitori, capabili să dea dovadă de curaj doar într-un cadru legal, la ordinul şi cu aprobarea autorităților. Chiar şi cei închişi pentru cîte cinci şi zece ani nu se puteau imagina ridicîndu-se în mod izolat (şi cu atît mai mult - Doamne fereşte! - în grup) în apărarea libertății lor, ştiind că aveau împotrivă statul (statul lor), NKVD-ul, miliția, paza, cîinii. De altfel, chiar

scăpați cu bine din lagăr, cum ar fi putut să trăiască apoi cu acte false, sub nume străin, cînd documentele de identitate erau verificate la fiecare colț de stradă şi din fiecare gang ochi suspicioşi îi urmăreau pe trecători? Starea de spirit generală în ITL era aceasta: ce vă tot zgîiți la noi cu puşcoacele alea pe umăr? Chiar lăsați de izbelişte, noi tot nu plecăm: nu suntem criminali, de ce să evadăm? Într-un an, oricum scăpăm de aici (amnistia...)! K. Strahovici povesteşte că, în 1942, eşalonul cu care erau etapați a nimerit de mai multe ori sub bombardament. Soldații din escortă o luau, de fiecare dată, la fugă, căutînd adăpost, dar deținuții nu se mişcau, îi aşteptau cuminți să se întoarcă. Vi se vor povesti nenumărate cazuri ca acela al unui contabil din subdiviziunea Ortau a Karlag-ului, care, trimis cu un raport la 40 de kilometri distanță, însoțit de un singur soldat din escortă, la întoarcere a fost nevoit nu numai să-l aducă în căruță pe soldatul acela, beat-turtă, ci şi să-i păzească puşca, pentru ca nu cumva nătărăul să fie trimis în judecată fiindcă a pierdut-o.
Al doilea lanț era înfometarea, omniprezentă în lagăre. Deşi uneori tocmai această foame îi împingea pe cei disperați să se aventureze în taiga, în nădejdea că, totuşi, acolo vor găsi mai multă mîncare decit în lagăr, tot ea era cea care, anemiindu-i, nu le lăsa forțe suficiente pentru un drum lung şi nici posibilitatea de a-şi strînge provizii de hrană.
Şi mai era un lanț - amenințarea unei noi condamnări. Pe politici, evadarea îi costa un decar suplimentar în baza aceluiaşi articol 58 (prin tatonări, s-a ajuns încetul cu încetul la concluzia că alineatul cel mai potrivit pentru asemenea cazuri era 58-14 - sabotaj contrarevoluționar). Şuții aveau dreptul, e adevărat, la articolul 82 (evadare simplă), ceea ce însemna doar doi ani, dar nici pentru furt şi jaf nu primeau, pînă în 1947, mai mult de doi ani, aşa că suntem în spațiul unor mărimi comparabile. În plus, ei se simțeau în lagăr „acasă". Nu sufereau de foame şi nu munceau, aveau tot interesul să nu evadeze, ci să-şi epuizeze termenele de condamnare, cu atît mai mult cu cît oricînd puteau interveni măsuri în favoarea lor sau cîte o amnistie. Pentru şuți, evadarea era doar jocul unui corp bine hrănit. Se încumetau la aşa ceva numai cînd exploda în ei febrila nerăbdare de a-şi face de cap, de a jefui, de a chefui, de a viola, de a se umfla în pene. Singurele evadări serioase erau cele întreprinse de bandiți şi asasini cu condamnări grele.
(Şuților le place foarte mult să se împăuneze cu evadări pe de-a-ntregul inventate ori să brodeze copios pe seama celor reale. Vă vor povesti cum, la un moment dat, India (baraca borfaşilor) a primit fanionul transmisibil pentru cele mai bune pregătiri de iarnă - pentru faimosul rambleu de pămînt ridicat în jurul barăcii, cînd, de fapt, ei săpaseră un tunel, tasînd apoi, chiar sub nasul autorităților, pămîntul scos de acolo. Nu-i credeți! În primul rînd, toată India, cu mic cu mare, nu s-ar fi decis niciodată să evadeze. În al doilea rînd, mulți dintre ei ar fi refuzat net să sape - lor le place doar munca uşoară şi repede mîntuită - iar în al trei-

lea rînd, autoritățile nu sunt atît de imbecile, încît să nu se întrebe de unde provenea pămîntul acela. Tîlharul Korinkin, cu zece condamnări la activ şi investit cu funcții de comandă de către şeful lagărului, a evadat într-adevăr, pus la patru ace şi dîndu-se drept substitut de procuror, dar vă va povesti şi cum şi-a petrecut noaptea în aceeaşi izbă cu ataşatul special pentru capturarea evadaților - există aşa ceva - cum i-a furat uniforma, arma, ba chiar şi cîinele, iar ulterior s-a dat drept ofițer operativ, episoade care nu sunt decît o grămadă de minciuni. În fanteziile şi poveştile lor, borfaşii nu rezistă să nu se înfățişeze în ipostaze mult mai eroice decît cele reale.)

Şi ce-i mai reținea pe zeki era nu zona, ci dispensa de escortă. Aceia dintre ei care erau cel mai puțin păziți, avînd mica înlesnire de a se duce la locul de muncă şi de a se reîntoarce de acolo fără a simți vîrful unei baionete în coastă, putînd uneori şi să dea o raită prin vreun sătuc liber, țineau foarte mult la acest privilegiu. Or, după o tentativă de evadare puteau să-şi ia adio de la el.

Un obstacol enorm în fața evadărilor era şi geografia Arhipelagului: întinderile nemărginite şi pustii de zăpadă ori de nisip, tundra, taigaua. Kolîma, deşi continentală, e mai descurajantă decît o insulă: o bucată de pămînt complet izolată - unde să fugi din Kolîma? Aici se evadează numai din disperare. Cîndva, e drept, iakuții îi priveau cu ochi buni pe deținuți şi-i ajutau: „Zece răsărituri de soare, şi eşti la Habarovsk". Unde chiar îi duceau, pe sănii trase de reni. Dar mai apoi borfaşii fugari s-au apucat să-i jefuiască şi iakuții şi-au schimbat atitudinea față de evadați, predîndu-i pe capete.

Ostilitatea populației din împrejurimi, alimentată continuu de regim, a devenit cu timpul cea mai importantă stavilă în calea evadărilor. Autoritățile nu se zgîrceau cînd era vorba să recompenseze capturile (era şi o operă de educație politică). Şi populațiile dimprejurul Gulag-ului s-au obişnuit treptat cu ideea că a captura un evadat era o sărbătoare, o şansă de căpătuială, întocmai ca o vînătoare cu pradă bogată sau descoperirea unei pepite. Tunguşii, cornii, cazahii erau plătiți cu făină şi ceai, iar celor aflați mai aproape de aglomerările urbane, locuitorilor de dincolo de Volga, din apropierea lagărelor Burepolom şi Unja, li se dădeau pentru fiecare evadat prins cîte două puduri de făină, opt metri de țesături şi cîteva kilograme de scrumbii. În anii războiului, altfel nici nu puteai face rost de scrumbii, şi localnicii aşa îi şi botezaseră pe evadați: scrumbii. În satul Şerstki, la apariția oricărui necunoscut, copiii alergau în cîrduri acasă, țipînd: „Mamă, vine o scrumbie!"

Dar geologii? Aceşti pionieri ai Nordului solitar, aceşti eroi cu bărbi şi pîslari, aceste inimi coborîte din Jack London? În geologii noştri, sovietici, evadatul n-are ce-şi pune nădejdea, mai bine să nu se apropie de focul lor de tabără. Inginerul Abrosimov din Leningrad, arestat cu valul „Partidului industrial" şi condamnat la zece ani, a evadat în 1933 din

lagărul Nivagres. Rătăcise prin taiga douăzeci şi una de zile şi vă puteți imagina cît s-a bucurat întîlnind un grup de geologi. Dar aceştia l-au dus la prima aşezare locuită şi l-au predat preşedintelui comitetului muncitoresc. (Trebuie să-i înțelegem şi pe geologi: nici ei nu sunt singuri, fiecare se teme că are să fie denunțat de vreun coleg, şi apoi, dar dacă evadatul e într-adevăr un deținut de drept comun, un ucigaş care, la adăpostul nopții, le-ar putea tăia chiar lor beregata?)
Cînd evadatul e capturat mort, corpul lui, cu rănile puroind, poate fi lăsat cîteva zile lîngă cantina lagărului, pentru ca deținuții să prețuiască mai mult zeama chioară pe care o capătă de acolo. Dacă e prins viu, poate fi plantat lîngă postul de pază, pentru ca în timpul apelului să se asmută cîinii asupra lui. (Cîinii, depinde cum li se ordonă, pot sugruma un om, îl pot muşca, ori îi pot pur şi simplu sfîrteca hainele, pînă rămîne complet despuiat.) Şi se mai poate confecționa, la Secția Cultural-Educativă, o placardă: „Am evadat şi am fost prins de cîini". Placardă care apoi e agățată de gîtul evadatului, căruia i se ordonă să umble cu ea pe piept prin lagăr.
Iar dacă e bătut, trebuie să i se facă praf rinichii. Dacă i se prind mîinile în cătuşe, trebuie ca pentru tot restul vieții încheieturile mîinii să-i rămînă complet insensibile (G. Sorokin, Ivdellag). Dacă e băgat la carceră, fără tuberculoză să nu iasă de acolo. (Nîroblag, Baranov, evadare din 1944. După bătăile administrate de escortă a început să scuipe sînge, iar peste trei ani i s-a extirpat plămînul stîng.*)
De fapt, molestarea şi uciderea fugarului este, pe Arhipelag, principala formă de luptă împotriva evadărilor.** Iar dacă vreme îndelungată nu au loc evadări, ele trebuie uneori inventate. La mina de aur Debin (Kolîma), în 1951, mai multor zeki li s-a permis să adune bace. Trei dintre ei s-au rătăcit şi au fost dați dispăruți. Şeful de lagăr, locotenentul-major Piotr Lomaga, a trimis potere după ei. Poterele i-au prins pe cei trei dormind, au asmuțit cîinii asupra lor, apoi i-au împuşcat, apoi le-au spart capetele cu ciomegele, transformîndu-i în mormane de carne vie din care atîrnau creierii, şi au adus în lagăr, într-o căruță, corpurile astfel desfigurate. Aici, caii au fost înlocuiți cu patru deținuți, care au tîrît căruța prin fața coloanei. „Aşa o să pățească oricine va mai încerca!" a făgăduit Lomaga.
Cine va găsi în sufletul lui atîta disperare, încît să nu dea îndărăt în fața tuturor acestor obstacole? Să meargă pînă la capăt! Pentru a ajunge – unde? Iar acolo, la capătul drumului, la limanul mult visat, cine îşi va

*Şi acum se zbate cu candoare (pentru pensie), încercînd să determine autoritățile să-i recunoască infirmitatea drept profesională. Intr-adevăr, nimic mai profesional pentru un arestat ca si pentru escortă! Şi totuşi nu i se recunoaşte nimic...
**Şi devine din ce în ce mai predilectă acum, în timpurile hruşcioviene. Cf. Mărturiile mele de Anatoli Marcenko(1), Samizdat, 1968.

înfrînge teama, încumetîndu-se să-i ofere fugarului un adăpost şi să-l îngrijească? Numai pe borfaşi îi aşteaptă, în libertate, hogeacuri dinainte pregătite; pentru noi, Cincizeci şi Opții, un asemenea adăpost se cheamă loc conspirativ de întîlnire, ceea ce echivalează aproape cu participarea la o organizație clandestină.
Iată, aşadar, cîte stavili şi hăuri deschise stau în calea evadării.
Dar uneori o inimă disperată nici nu mai cumpăneşte lucrurile. Omul vede un rîu care curge, un buştean plutind pe ape şi - ţuşti! Valea! Veaceslav Bezrodnîi, abia ieşit din spital şi încă extrem de slăbit, a evadat din lagpunk-tul Olcean coborînd pe doi buşteni prinşi unul de altul cursul rîului Indighirka, pînă la Oceanul înghețat! Unde mergea? Ce spera? Nici nu se poate spune că a fost capturat, a fost pur şi simplu cules din larg şi readus cu sania la Olcean, în acelaşi spital.
Nu despre fiecare din cei ce nu s-au întors singuri în lagăr ori nu au fost aduşi îndărăt mai mult morți decît vii sau chiar morți de-a binelea se poate spune că a reuşit să evadeze. Poate că doar a schimbat moartea lentă, de sclav, din lagăr pe moartea liberă a unei fiare din taiga.
Cîtă vreme mai mult rătăcesc prin împrejurimi decît fug şi se întorc ei înşişi în lagăr, evadații le fac chiar un serviciu ofițerilor operativi, care le izbesc fără nici un efort o condamnare suplimentară. Iar dacă dintr-un motiv sau altul vreme îndelungată nu se produc evadări, se pun la cale provocări: cutărui ciripitor i se dă sarcina de a încropi un grup „pentru evadare", după care grupul e arestat şi condamnat la grămadă.
Dar un om hotărît în mod serios să evadeze devine foarte repede periculos. Unii, pentru a deruta cîinii, incendiau în urma lor taigaua, care apoi ardea săptămîni de-a rîndul pe întinderi de zeci de kilometri. În 1949, într-o luncă din apropierea sovhozului Vesliana a fost prins un fugar care avea în rucsac carne de om: ucisese un pictor cu cinci ani condamnare şi dispensă de escortă care-i ieşise întîmplător în cale, decupase halci de carne de pe corpul lui, dar n-avusese încă timp să le fiarbă.
În primăvara anului 1947, pe Kolîma, lîngă Elghen, doi soldați escortau o coloană de zeki. Şi deodată unul dintre aceştia, fără să se fi vorbit dinainte cu nimeni, i-a atacat cu mare iscusință pe soldați, unul cîte unul, dezarmîndu-i şi împuşcîndu-i pe amîndoi. (Numele lui a rămas necunoscut, dar ulterior s-a aflat că era un ofițer de curînd întors de pe front. Un exemplu rar şi cu atît mai memorabil de fost combatant care nu şi-a pierdut curajul în lagăr. Îndrăznețul a anunțat coloana că e liberă! Dar deținuții au fost cuprinşi de groază: nimeni nu l-a urmat, toți s-au aşezat pe jos, aşteptînd să li se trimită o nouă escortă. Fostul combatant i-a beştelit cum i-a venit la gură - zadarnic. Atunci a înşfăcat o armă (32 de cartuşe, „treizeci şi unu - pentru ei") şi a plecat de unul singur. A mai curățat ori rănit cîțiva din poteră, iar cu al treizeci şi doilea cartuş s-a împuşcat. Arhipelagul s-ar fi prăbuşit cu siguranță, dacă toți foştii comba-

tanți s-ar fi comportat ca el.
În 1945, la OLP-ul „Pobeda" (ținînd de Direcția Indighirka) cîțiva vlasovişti au atacat, de asemenea, soldații din pază, le-au luat armele şi au fugit, dar mai departe nu ştiu cum s-au desfăşurat lucrurile.
La Kraslag, un fost combatant, erou al luptelor de la Halhin-Gol(2), s-a năpustit asupra soldatului din escortă şi l-a doborît cu o lovitură de topor, luîndu-i puşca şi cele treizeci de cartuşe. Pe urma lui a fost lansată o poteră cu cîini, din care a ucis doi, rănind şi un dresor. Cînd l-au capturat, nu s-au mulțumit să-l împuşte: nebuni de furie, răzbunîndu-se pentru omul lor şi pentru cîini, i-au hăcuit cadavrul cu baionetele, lăsîndu-l apoi să zacă o săptămînă, în starea în care era, lîngă postul de gardă.
În 1951, în acelaşi Kraslag, vreo zece deținuți cu pedepse grele erau escortați de patru trăgători din pază. Pe neaşteptate, zekii i-au atacat, le-au luat automatele, s-au îmbrăcat în uniformele lor(dar pe soldați i-au lăsat în viață! - opresații sunt adeseori mai mărinimoşi decît opresorii) şi cei patru zeki deghizați şi-au escortat cu aplomb camarazii pînă la calea ferată. Aici aştepta o garnitură pregătită pentru a fi încărcată cu lemne. Ajunsă în dreptul locomotivei, falsa escortă i-a debarcat pe cei ce conduceau garnitura (unul dintre fugari era mecanic de locomotivă) şi eşalonul a pornit cu toată viteza spre stația Reşotî de pe magistrala transsiberiană. Aveau de făcut circa şaptezeci de kilometri. Între timp, însă, se aflase despre isprava lor (în primul rînd, de la soldații cruțați). De cîteva ori au fost nevoiți să se angajeze din mers în schimburi de focuri cu potera şi, la cîțiva kilometri de Reşotî, cei ce dirijau operațiunea de capturare au reuşit, în sfîrşit, să mineze calea ferată şi să amplaseze în drumul lor un batalion din trupele de pază. Toți fugarii au pierit în lupta inegală ce a urmat
Mult mai bine decurgeau, de regulă, evadările tăcute. Unele dintre ele au fost uimitor de reuşite, dar despre ele rareori circulă relatări: cei scăpați nu dau interviuri, şi-au schimbat numele, trăiesc ascunşi. Kuzikov-Skacinski îşi povesteşte astăzi evadarea reuşită din 1942 numai pentru că, în 1959 - după 17 ani! - a fost descoperit şi capturat.
Iată cum s-au petrecut lucrurile: camaradul lui de evadare s-a lăsat prins pentru altă ispravă. După amprente, i s-a stabilit identitatea reală. Aşa s-a aflat că evadații nu muriseră, cum se credea. A început si căutarea lui Kuzikov. Rubedeniile lui au fost interogate si urmărite cu grijă şi, din verigă în verigă, s-a ajuns pînă la el. Nici după 17 ani nu s-a făcut economie de forțe şi timp pentru capturarea lui.
Şi despre evadarea reuşită a Zinaidei Iakovlevna Povaleaeva am aflat numai datorită faptului că, în cele din urmă, ea a eşuat. Fusese condamnată pentru că, sub ocupația germană, rămăsese învățătoare la şcoala unde preda. Dar n-a fost băgată la închisoare imediat după reîntoarcerea trupelor sovietice, aşa că, între timp, a apucat să se mărite cu

un aviator. După ce a fost arestată şi judecată, a fost trimisă la mina nr. 8 de pe Vorkuta. Prin intermediul unor chinezi de la bucătărie, a reuşit să ia legătura cu lumea de afară şi cu soţul ei. Acesta lucra în aviaţia civilă şi şi-a aranjat o cursă pe Vorkuta. În ziua dinainte convenită, Zina s-a dus la baie, în zona de lucru. Aici s-a debarasat de îmbrăcămintea de lagăr şi şi-a dat drumul, de sub basma, la cosiţele împletite în cursul nopţii. În zonă o aştepta soţul ei. La vadul de trecere peste rîu făceau de gardă nişte cekişti, care, însă, nu au dat atenţie acestei codane care mergea braţ la braţ cu un aviator. Au plecat cu avionul. Zina a trăit un an de zile cu acte false. Dar la un moment dat nu s-a mai putut stăpîni, a vrut să-şi revadă mama, care era supravegheată. La noua anchetă a susţinut sus şi tare că evadase într-un vagon cu cărbune. Nimeni n-a aflat vreodată ce rol jucase soţul ei.

Ianis L-s a izbutit, în 1946, să ajungă pe jos din lagărul Perm pînă hăt în Letonia, cu toate că stîlcea atît de îngrozitor limba rusă, încît aproape că nu reuşea să se facă înţeles. Ieşirea propriu-zisă din lagăr a fost cît se poate de simplă: omul şi-a luat avînt, a dărîmat gardul, care era o vechitură, şi a trecut dincolo. Dar apoi, în pădurea mlăştinoasă (avea în picioare doar nişte opinci), s-a hrănit multă vreme numai cu bace. Într-o bună zi, a reuşit să fure dintr-un sat o vacă, pe care a dus-o în pădure şi a omorît-o. Şi-a refăcut forţele mîncînd carne pe săturate, iar din pielea vacii şi-a făcut încălţări. Altundeva l-a dezbrăcat pe un ţăran de cojoc (înconjurat de ostilitatea populaţiei, fugarul devine, fără voia lui, duşmanul populaţiei). În aşezările locuite, L-s se dădea drept un leton mobilizat care îşi rătăcise actele. Şi cu toate că în anul acela încă nu fusese suspendat controlul general al permiselor de liberă trecere, a reuşit, la Leningrad, oraş complet necunoscut pentru el, să ajungă pînă la gara Varşavskaia, unde a mai făcut patru kilometri pe jos, printre linii, după care a sărit într-un tren. (Dar ştia cu certitudine un lucru: că în Letonia va fi ascuns cu grijă. Tocmai asta şi dădea un sens evadării lui.)

O evadare ca aceea a lui L-s presupune o agilitate, o tenacitate şi o isteţime de ţăran. Dar poate evada un orăşean, şi încă bătrîn, condamnat la 5 ani pentru că repovestise o anecdotă? Uite că poate, cînd îl aşteaptă o moarte mai sigură în micul lagăr pentru deţinuţi de drept comun dintre Moscova şi Gorki. Un lagăr productiv, întrucît din 1941 se fabricau aici obuze. Cinci ani sunt o condamnare de sugar, dar amatorul nostru de bancuri şi-a dat seama că, mînat zi de zi flămînd la lucru, nu va rezista nici cinci luni. O evadare sub impulsul disperării, impuls efemer, de care dacă nu te laşi sedus pe loc, peste o jumătate de minut nu vei mai avea nici nechibzuinţa şi nici forţa necesare pentru a întreprinde un asemenea pas. În lagăr tocmai fusese introdus şi încărcat cu obuze un nou eşalon. Sergentul care comanda paza începe să inspecteze trenul, urmat, la oarecare distanţă, de un feroviar. Sergentul deschide uşa fiecărui vagon, se încredinţează că nu e nimeni înăuntru, împinge uşa

la loc, după care feroviarul pune plomba. Şi ghinionistul nostru amator de bancuri (totul s-a întîmplat exact aşa cum spun, dar numele lui n-a ajuns pînă la noi), pe jumătate mort de foame, se aruncă într-un vagon, strecurîndu-se în spatele sergentului şi în faţa feroviarului. Nu i-a fost deloc uşor să se cațăre în vagon, să deschidă uşa fără zgomot - ceea ce face e o nebunie. Eşecul e sigur. Regretă deja. Închis acolo, cu inima bătînd să-i spargă pieptul: acuş o să se întoarcă sergentul şi-o să-i rupă coastele cu cizmele lui, acuş feroviarul o să înceapă să țipe, deja cineva umblă la uşă - dar nu, au pus plomba!... (în sinea mea, mă gîndesc: dar dacă feroviarul s-a nimerit să fie un om cumsecade? Dar dacă a văzut şi s-a făcut că nu vede?) Trenul părăseşte zona. Eşalonul porneşte spre front. Fugarul nu s-a pregătit defel, n-are la el nici o bucățică de pîine. În trei zile o să crape cu siguranță în această carceră voluntară pe roți, n-o să ajungă pînă la front şi nici nu vrea să ajungă acolo. Ce-i de făcut? Pe unde să scoată cămaşa? Vede că lăzile cu obuze sunt întărite cu benzi de tablă. Cu mîinile goale, zdrelindu-se, smulge o asemenea bandă şi începe să taie cu ea podeaua vagonului, într-un loc unde nu sunt lăzi cu obuze. Un bătrîn nu poate să facă aşa ceva! Dar să moară poate? Dar să se lase descoperit şi înşfăcat poate? De lăzi mai sunt prinse nişte mînere din frînturi de funie, pentru cărat. Le retează, face din ele două bucle la fel, dar mai lungi, şi le leagă în aşa fel, încît să atîrne sub podeaua vagonului, în deschizătura pe care o tăiase. Cît e de istovit! Cum nu-l mai ascultă mîinile rănite! Cît de scump plăteşte anecdota aceea! Nu aşteaptă ca trenul să ajungă într-o stație, se lasă să alunece din mers prin deschizătura aceea şi se aşază cu picioarele într-o buclă (spre coada trenului) şi cu umerii în cealaltă. Trenul aleargă şi fugarul atîrnă sub el, balansîndu-se. Viteza scade la un moment dat, el se hotărăşte şi-şi desprinde mai întîi picioarele, picioarele i se tîrăsc pe traverse, se agață şi sfîrşesc prin a-l trage după ele cu totul. Un număr mortal, număr de circ, dar o telegramă ar putea ajunge trenul din urmă, vagoanele ar putea fi percheziționate, căci absența lui va fi fost remarcată deja în zonă. Să nu se încovoaie prea mult, să nu sară brusc! Se lasă să cadă încet pe traverse. A închis ochii, gata de moarte. Zgomotul mai sacadat, mai grăbit parcă, al roților ultimului vagon, şi deodată - dulcea linişte. Fugarul a deschis ochii şi s-a întors pe o parte. În faţa lui, numai lumina roşie a trenului care se îndepărta. Era liber!

Dar încă nu şi salvat. Libertate-libertate, dar nu tu acte, nu tu bani. În schimb cu țoalele din lagăr pe el. Era o pradă sigură. Cu corpul plin de umflături şi hainele sfîşiate, s-a tîrît cumva pînă la stație, unde s-a amestecat printre cei coborîți dintr-un eşalon tocmai sosit de la Leningrad: evacuați cu un picior în groapă, ținuți de subțiori ca să poată umbla şi cărora li se dădea în stație ceva mîncare caldă. Nici asta nu l-ar fi salvat, dar a găsit în eşalonul acela un cunoscut, un muribund căruia i-a

luat actele: ştia totul despre trecutul acelui om. Toţi au fost expediaţi în regiunea Saratov şi vreme de cîţiva ani, pînă după război, a trăit acolo la o fermă avicolă. Apoi l-a cuprins dorul de fiică-sa şi a plecat în căutarea ei. A căutat-o la Nalcik, la Armavir şi a găsit-o la Ujgorod. Între timp, fata se măritase cu un grănicer. Îl ştia pe taică-său mort bine-mersi, şi uite că acum era nevoită să asculte, cu groază şi dezgust, întunecata lui poveste. Cu toată devoţiunea ei civică, mai păstrase, totuşi, nişte ruşinoase rămăşiţe ale spiritului de familie: nu şi-a denunţat tatăl, s-a mulţumit să-l dea pe uşă afară. Bătrînul nu mai avea pe nimeni şi trăia ca un om fără căpătîi, rătăcind din oraş în oraş. A început să se drogheze. La un moment dat, la Baku, a fumat prea multă marijuana, a fost luat cu salvarea şi, aflat încă sub efectul drogului, la spital şi-a dat numele adevărat, iar cînd s-a trezit - pe cel sub care trăia. Era un spital de-al nostru, sovietic, unde oamenii nu puteau fi trataţi fără a li se stabili identitatea, aşa că a fost chemat un tovarăş de la securitatea statului şi, în 1952, la 10 ani după victorie, bătrînul a fost condamnat la douăzeci şi cinci de ani. (Asta i-a şi oferit şansa de a-şi spune povestea prin celule, intrînd astăzi în istorie.)

Uneori, existenţa ulterioară a evadatului e mai dramatică decît însăşi evadarea. E şi cazul lui Serghei Andreevici Cebotariov, menţionat deja nu o dată în această carte. Funcţionar la KVJD din 1914, în februarie 1917 s-a înscris în partidul bolşevic. În 1929, în timpul conflictului armat(3), a petrecut o vreme într-o închisoare chinezească. În 1931, împreună cu soţia, Elena Prokofievna, şi cu copiii - Ghennadi şi Viktor - s-a întors în patrie. Aici totul s-a petrecut ca în patrie: el a fost arestat, soţia lui aproape că şi-a pierdut minţile, iar copiii au fost trimişi în case de copii diferite, schimbîndu-li-se, împotriva voinţei lor, numele de familie şi numele patronimice, cu toate că şi le ţineau bine minte pe cele adevărate şi s-au opus din răsputeri. Troika OGPU din Extremul Orient, încă fără experienţă, i-a dat la început lui Cebotariov numai trei ani, dar curînd a fost arestat din nou, torturat şi condamnat, de data asta, la 10 ani, fără drept de corespondenţă (căci ce ar fi avut el de spus în scrisorile acelea?) şi chiar cu menţiunea că, în zilele sărbătorilor revoluţionare, trebuie ţinut sub pază întărită. Această menţiune din sentinţă i-a oferit o şansă neaşteptată. Din 1934 era la Karlag, lucra la construcţia căii ferate spre Mointî. Pentru sărbătorile de 1 Mai din 1936 a fost închis într-un izolator penitenciar, împreună cu alţii, printre care şi un „civil", Ciupin Avtonom Vasilievici, care beneficia de acelaşi tratament de favoare. Era acest Avtonom Vasilievici beat sau treaz - nu se ştie, fapt este că Cebotariov a izbutit să-i şterpelească permisul de şedere, expirat de şase luni, pe care i-l acordase pentru trei luni lui Ciupin sovietul sătesc. Acest permis îl obliga parcă pe Cebotariov să evadeze! Nu mai departe de 8 mai, ieşea deja din lagpunktul de la Mointî, îmbrăcat din cap pînă-n picioare în civil, neavînd pe el nici o zdreanţă din lagăr. În

schimb cu două sticle de jumătate în buzunare, cum poartă beţivii. Numai că sticlele erau pline nu cu votcă, ci cu apă. La început a avut de traversat stepa cu soluri sărate. De două ori a căzut în mîinile unor cazahi care mergeau la lucru pe şantierul căii ferate, dar, cum o rupea puţin pe limba lor, ,,am apăsat pe coarda sentimentului religios şi cazahii mi-au dat drumul".* În extremitatea vestică a Balhaşului, a fost reţinut de către un post operativ al Karlag-ului. I s-au cerut actele şi a fost pus să recite din memorie toate datele înscrise acolo despre el însuşi şi despre membrii de familie. Cebotariov a răspuns cu exactitate. Aici intervine din nou o întîmplare (fără ajutorul hazardului, eşti prins cît ai bate din palme). În coliba acoperită cu pămînt a intrat deodată şeful grupei operative şi Cebotariov l-a luat la sigur: „Hei, Nikolai, să trăieşti, băiatule, mă recunoşti?" (Calcul de o fracţiune de secundă, miză pe ridurile ce-ţi brăzdează chipul, competiţia a două memorii: „Eu te-am recunoscut, dar dacă mă recunoşti şi tu, sunt pierdut!") „Nu, nu te recunosc!" „Cum aşa?! Am călătorit împreună pe tren. Te cheamă Naidenov şi mi-ai povestit cum ai întîlnit-o pe Olia în gara Sverdlovsk: aţi nimerit în acelaşi compartiment, şi aşa aţi ajuns să vă luaţi." Totul era adevărat, Naidenov e lovit în plin. O ţigară fumată împreună şi fugarul e lăsat să plece. (O, caschete albastre! Nu degeaba vă învaţă să vă ţineţi limba în gură. Voi n-aveţi dreptul să cădeţi în păcatul omenesc al comunicativităţii. Istorisise povestea aceea nu într-un compartiment de tren, ci la punctul de lucru Drevopitomsk al Karlag-ului, cu numai un an în urmă. Le-o istorisise deţinuţilor aşa, prosteşte, şi cum să-i ţină minte după înfăţişare pe toţi cei ce-l ascultaseră? Pesemne că-i plăcea s-o povestească şi prin vagoane, şi o făcuse nu o dată - căci chiar era o istorie de povestit în tren! - iar Cebotariov mizase cu îndrăzneală pe ipoteza asta!) Jubilînd, Ciupin şi-a continuat călătoria, pe drumul mare ce duce spre staţia Ciu, de-a lungul lacului, spre sud. Mergea mai mult noaptea, plonjînd, ori de cîte ori zărea vreun far de automobil, în stufărişul de pe marginea drumului, unde îşi petrecea şi zilele, dormind ori stînd lungit (acolo sunt adevărate jungle de stuf). Agenţi operativi erau mai puţini în aceste locuri, unde Arhipelagul nu apucase încă să-şi întindă metastazele.** Avea cu el ceva merinde, pîine şi zahăr, pe care le drămuia cu grijă, dar cinci zile şi cinci nopţi a fost nevoit să trăiască fără o picătură de apă. După vreo două sute de kilometri de mers, a ajuns la staţie şi s-a urcat într-un tren.

Şi uite-aşa au început pentru el anii de viaţă liberă - nu, de fapt o viaţă

*După cum se vede, religia îi poate fi de folos chiar şi unui ateu. în ce-i priveşte pe cazahi, cred că încă le erau proaspete în minte represiunile lui Budionnîi din 1930, de aceea l-au şi cruţat pe Cebotariov. în 1950, altfel se vor petrece lucrurile.

**Curînd, însă, aici avea să fie locul de deportare al coreenilor, apoi al nemţilor, apoi al tuturor naţiilor. Şaptesprezece ani mai tîrziu, aveam să ajung şi eu pe acolo.

de om hăituit, căci nu risca să se aşeze temeinic undeva, să rămînă prea multă vreme în acelaşi loc. După numai cîteva luni, l-a întîlnit la Frunze, în grădina publică a oraşului, pe cumătrul lui din lagăr!... Dar totul a fost ca lumina fugară a unui fulger, împrejur lumea se distra, muzică, fete, cumătrul n-a apucat să -l recunoască. A trebuit să abandoneze locul de muncă pe care şi-l găsise (contabilul şef l-a luat la întrebări şi a ghicit ce motive imperioase îl determinau să-şi ceară atît de brusc lichidarea, însă el însuşi s-a dovedit a fi un vechi solovcean) şi să plece undeva mai departe. La început, Cebotariov n-a riscat să-şi caute familia, dar pe urmă a născocit, totuşi, un mijloc de a afla veşti despre ai săi. I-a scris unei verişoare din Ufa: unde e Lena cu copiii, ghiceşti tu cine te întreabă, dar ei să nu-i spui deocamdată nimic. Expeditor - un oarecare Ciupin, de la o staţie de cale ferată pe nume Zirabulak. Verişoara i-a răspuns: copiilor li s-a pierdut urma, soţia e la Novosibirsk. Atunci Cebotariov a rugat-o să se ducă la Novosibirsk şi să-i spună Lenei, dar numai între patru ochi, că soţul ei a dat un semn de viaţă şi că ar vrea să-i trimită ceva bani. Verişoara a făcut călătoria aceea: acum chiar soţia îi scria lui Cebotariov: petrecuse o vreme într-un spital de psihiatrie, acum tocmai îşi pierduse actele şi ispăşea trei luni de muncă forţată, aşa că nu putea să primească bani la post-restant. Să aştepte să treacă acele trei luni? Dar inima îi sărea din piept: trebuie să mă duc! Şi Cebotariov expediază o telegramă dementă: aşteaptă-mă la gară, trenul nr., vagonul nr.... Inima omului e lipsită de apărare în faţa sentimentelor, dar - slavă Domnului! - nu e străină nici de presentimente. Pe drum, presimţirile rele îl strîng în chingi cu atîta insistenţă, încît cu două staţii înainte de Novosibirsk Cebotariov coboară din tren şi îşi urmează drumul făcînd autostopul. Lăsîndu-şi bagajele la gară, aleargă ca un nebun la adresa soţiei. Bate la uşă! Uşa e deschisă, înăuntru nimeni (coincidenţa numărul unu, nefericită: proprietarul apartamentului făcea de gardă de douăzeci şi patru de ore ca să-l avertizeze că i se pregătise o ambuscadă, dar tocmai se dusese după apă). Intră în odaia următoare. Soţia nu e nici acolo. Pe pat, cu mantaua în chip de cuvertură, - un cekist sforăind de mama focului (coincidenţa numărul doi, fericită). Cebotariov o ia la fugă. Deodată se aude strigat pe nume. E proprietarul, un vechi cunoscut de la KVJD, care încă nu fusese arestat. Află că ginerele acestuia, agent operativ, adusese el însuşi telegrama şi i-o fluturase în faţă soţiei lui Cebotariov: uite-l pe ticălosul tău de bărbat, vine singur să ne cadă în labe! Îl aşteptaseră la gară, dar el nu apăruse, al doilea agent plecase pentru moment, iar ăsta se întinsese puţin, să se odihnească. Cebotariov l-a trimis, totuşi, să-i spună soţiei cum să-l întîlnească. Au mers o vreme tot cu autostopul, luînd apoi, cu cîteva staţii mai încolo, trenul spre Uzbekistan. La Leninabad s-au recăsătorit! Cu alte cuvinte, fără a fi divorţat de Cebotariov, Lena s-a măritat cu Ciupin! Dar nu s-au încumetat să locuiască împreună. Au trimis pretu-

tindeni, în numele ei, scrisori şi petiţii pentru a-şi regăsi copiii. Nici un rezultat. Aşa au trăit, separaţi şi hăituiţi, pînă la începutul războiului. În 1941, Ciupin a fost mobilizat şi a făcut frontul ca radiotransmisionist în divizia 61 de cavalerie. La un moment dat, a comis imprudenţa de a spune ţigărilor şi chibriturilor, de faţă cu camarazii lui de front, ca să mai glumească şi el, pe numele lor chinezesc. În ce ţară din lume ar fi stîrnit suspiciuni faptul că un om ştie cîteva cuvinte într-o limbă străină? Ei bine, la noi a stîrnit, iar ciripitorii erau la post. Peste un ceas, ofiţerul operativ al regimentului 219 de cavalerie, politrucul Sokolov, îi lua deja primul interogatoriu: „De unde ştii limba chineză?" Ciupin: „Nu ştiu decît aceste două cuvinte." „Nu ai lucrat la KVJD?" (A fi lucrat peste graniţă era din capul locului un păcat teribil!) Operul a trimis şi ciripitori să-l descoasă, dar aceştia au plecat cu mîinile goale. Atunci, ca să fie ei liniştiţi, l-au închis totuşi, pe baza lui 58-10, pentru că
— nu dădea crezare buletinelor de ştiri ale Informbiuro; *
— spusese că nemţii au mai multă tehnică (de parcă nu toată lumea ar fi văzut asta cu ochiul liber).
Dacă nu cu piatra de cap, cu capul de piatră... Tribunalul, împuşcarea! Şi lui Cebotariov i se acrise într-atît să trăiască în scumpa lui patrie, încît nici n-a mai depus cerere de graţiere, însă statul avea nevoie de braţe de muncă, drept care - 10 ani şi 5 de botniţă. Din nou la „casa părintească"... A făcut (cu reduceri de pedeapsă) nouă ani.
Şi iată încă o peripeţie, într-o bună zi, în lagăr, un alt zek, pe nume N. F-v, îl cheamă pe Cebotariov într-un ungher retras, pe ultimul etaj de priciuri, unde îl întreabă în şoaptă: „Cum te cheamă?" - „Avtonom Vasilîci." - „Din ce regiune eşti de fel?" - „Tiumen." - „Raionul?" „De ce soviet sătesc aparţii?" Cebotariov-Ciupin i-a răspuns exact la toate întrebările. „Minţi de îngheaţă apele" zice N. F-v. „Cu Avtonom Ciupin eu am lucrat cinci ani pe aceeaşi locomotivă, îl ştiu cum mă ştiu pe mine însumi. Nu cumva tu eşti ăla care i-a şparlit actele în '36, în mai?" Ca să vedeţi ce ancoră submarină i se mai poate împlînta fugarului în burtă! Cărui romancier i s-ar da crezare, dacă ar inventa o asemenea întîlnire? Între timp, lui Cebotariov îi revenise pofta de viaţă, aşa că i-a strîns cu putere mîna acelui om cumsecade, care a sfîrşit prin a-i spune: „Nu-ţi fie frică, nu mă duc la cumătru, nu sunt atît de jigodie!"
Şi astfel a ispăşit Cebotariov a doua condamnare, pe post de Ciupin. Dar, din nefericire, ultimul lui lagăr s-a nimerit să fie ultrasecret. Din acel grup de şantiere de baze atomice care cuprindea Moscova-10, Tura-38, Sverdlovsk-39, Celeabinsk-40. Lucrau la tratarea minereurilor de uraniu şi de radiu, construcţia bazei se desfăşura după planurile lui Kurceatov, şeful şantierului, generalul-locotenent Tkacenko, era subordonat numai lui Stalin şi lui Beria. Toţi zekii trebuiau să-şi reînnoiască în fiecare trimestru angajamentul de „nedivulgare". Şi încă asta n-ar fi fost cine ştie ce, adevărata nenorocire era că zekilor eliberaţi nu li se permitea să se

întoarcă acasă. În septembrie 1950, un important grup de asemenea „eliberați" a fost expediat... pe Kolîma. Abia aici au fost scoşi de sub escortă şi declarați contingent special deosebit de periculos. Periculoşi pentru că ajutaseră la construirea bombei atomice!
(Cum să te încumeți să descrii toate astea? Mi-ar trebui capitole peste capitole !) Zeci de mii de asemenea oameni au fost împrăştiați pe toată întinderea Kolîmei! (Răsfoiți Constituția. Foiletați şi codul penal - scrie acolo ceva despre contingente speciale!)
În schimb, acum putea, totuşi, să-şi cheme lîngă el soția. Ea a venit să-l reîntîlnească la minele de aur din Maldiak. De aici au început din nou să-şi caute copiii, dar toate răspunsurile erau: „Nu.", „Nu figurează la noi".
Cînd Stalin s-a întors cu copitele în sus, au plecat din Kolîma în Caucaz să-şi mai încălzească ciolanele bătrîne. Atmosfera se mai îndulcea, deşi foarte încet. Şi, în 1959, fiul lor Viktor, strungar la Kiev, s-a hotărît să se debaraseze de numele pe care-l detesta şi să se declare fiu al duşmanului poporului Cebotariov! Un an mai tîrziu, părinții lui l-au regăsit! Acum, tatăl se făcea luntre şi punte să redevină el însuşi Cebotariov (reabilitat de trei ori, nu mai trebuia să dea socoteală pentru evadare). Şi-a declarat şi el adevărata identitate, amprentele i-au fost trimise la Moscova pentru verificare. Bătrînul s-a liniştit numai cînd tustrei au primit acte pe numele Cebotariov, iar nora lui a devenit şi ea Cebotariova. Numai că, după cîțiva ani, mi-a scris că regretă regăsirea lui Viktor. Acesta îşi considera tatăl drept un criminal, îl făcea răspunzător pentru necazurile pe care le-a avut în viață, iar cînd i se arătau certificatele de reabilitare, ridica din umeri: „Carboave!". Cît despre băiatul cel mare, Ghennadi, el a dispărut fără urmă.
Cazurile relatate arată că nici măcar o evadare reuşită nu înseamnă, de fapt, libertate, ci o viață mereu hărțuită şi amenințată. Mulți dintre fugari au înțeles bine acest lucru - cei care, în lagăr, au apucat să se detaşeze politic de patria lor şi cei ce îşi duc zilele cu principiul analfabet şi lipsit de sens „Numai să trăiesc!". Şi nu puțini au fost printre fugari aceia (pentru un eventual eşec, aveau pregătit răspunsul: „Voiam să evadăm ca să mergem la ȚK şi să cerem să ni se facă dreptate!) care intenționau, de fapt, să ajungă în Occident, considerînd că numai o asemenea evadare şi-ar atinge cu adevărat scopul.
Aceste evadări sunt cel mai greu de povestit. Cei ce n-au ajuns zac în pămîntul umed. Cei capturați au fost împuşcați ori tac. Cei ce au ajuns poate că au dat de ştire că sunt acolo, ori poate, cu gîndul la nişte persoane apropiate rămase aici, păstrează şi ei tăcerea. Au circulat zvonuri că, pe Ciukotka, zekii ar fi pus mîna pe un avion, zburînd apoi - şapte oameni - spre Alaska. Dar cred că e vorba doar de o tentativă eşuată.
Toate aceste cazuri vor zăcea încă multă vreme ascunse, mucegăind,

îmbătrînind şi devenind inutile, ca şi acest manuscris şi ca orice lucru veridic scris în țara asta.
Iată un asemenea caz şi iată că, o dată în plus, memoria oamenilor n-a reținut numele fugarului-erou. Era de felul lui din Odessa, inginer mecanic în viața civilă şi căpitan în armată. A apucat sfîrşitul războiului în Austria şi făcea parte din trupele de ocupație staționate la Viena. Arestat în urma unui denunț în 1948, a încasat, pe baza articolului 58, douăzeci şi cinci de ani, cum începuse să se dea de regulă pe atunci. A fost trimis în Siberia, într-un lagpunkt situat la 300 de kilometri de Taişet, adică departe de magistrala transsiberiană. Foarte curînd, munca la tăiat de pădure l-a adus pe punctul de a îngroşa rîndurile mierlitorilor. Dar încă mai păstra în suflet voința de a lupta pentru viață şi amintirea Vienei. Şi de acolo - de acolo - a reuşit să fugă la Viena! Incredibil!
Sectorul lor de lucru era mărginit de un drum forestier supravegheat din foişoare nu prea înalte. În ziua hotărîtă, şi-a luat cu el la muncă rația de pîine. A doborît chiar de-a curmezişul acelui drum un brad cu cetină stufoasă şi, printre crengile lui, s-a tîrît pînă în vîrf. Bradul nu acoperea tot drumul, dar, continuînd să înainteze tîrîş, zekul a reuşit să se strecoare. Luase cu el şi toporul. Era vară. Şi-a croit cărare prin taiga, printre arborii doborîți de furtună. Drumul era greu, în schimb vreme de o lună de zile n-a întîlnit pe nimeni. Cu cămaşa, căreia îi lega împreună mînecile şi gulerul, prindea peşte şi îl mînca viu. Culegea nuci de cedru, ciuperci şi bace. Mai mult mort decît viu, a ajuns totuşi la magistrala transsiberiană şi, fericit, a adormit într-o claie cu fîn. S-a trezit auzind glasuri: nişte oameni scoteau fîn cu furcile şi deja îl descoperiseră. Epuizat, nu era în stare nici să fugă, nici să se ia la bătaie cu ei. Aşa că le-a spus: „Bine, luați-mă şi predați-mă, sunt un evadat!" Străinii erau un cantonier cu soția lui. Cantonierul l-a liniştit: „Fii pe pace, şi noi suntem ruşi. Stai pitit aici şi nu te arăta la vedere." Au plecat. Dar fugarul n-avea încredere în ei: erau cetățeni sovietici şi trebuiau să-l denunțe. Aşa că s-a tîrît din nou în pădure. De acolo, stînd la pîndă, a văzut că bărbatul se reîntorsese aducîndu-i ceva haine şi mîncare. Spre seară a luat-o de-a lungul liniei şi, la o haltă forestieră, a urcat într-un mărfar. A doua zi dimineața, a sărit din el şi s-a ascuns din nou în pădure. Noapte de noapte a făcut la fel, iar cînd a mai prins puteri a început să sară din tren la fiecare oprire: se ascundea în tufişuri, de unde, la sosirea altui tren, îşi lua avînt şi sărea în el din mers. De zeci de ori a riscat în felul ăsta să-şi piardă o mînă, un picior sau chiar capul. (Plătea astfel cele cîteva uşoare alunecări ale peniței plimbate pe hîrtie de mîna denunțătorului...) Dar într-o bună zi, pe cînd se apropia de Ural, a făcut excepție de la regulă, adormind pe o platformă cu buşteni. L-au trezit o lovitură de picior în coastă şi fasciculul unei lanterne în ochi: „Actele!" -„Acuş!" S-a ridicat pe jumătate, i-a aplicat paznicului o lovitură care l-a făcut să cadă de la înălțime, el a sărit de pe platformă pe cealaltă parte, nime-

rind drept în capul altui paznic, l-a doborît şi pe acela şi a izbutit să se strecoare pe sub eşaloanele învecinate. A sărit din nou într-un tren, la oarecare distanță de stație. A hotărît să ocolească Sverdlovskul. Undeva în împrejurimile acestuia a spart un chioşc comercial, de unde a luat haine, îmbrăcînd trei costume unul peste altul, şi provizii de hrană. Într-o gară, a vîndut unul dintre costume, cumpărîndu-şi bilet pe ruta Celeabinsk-Orsk-Asia Centrală. Nu, ştia foarte bine unde merge - la Viena! - dar trebuia să-şi piardă urma şi să aştepte pînă vor înceta să-l mai caute. Un turkmen, preşedinte de colhoz, l-a întîlnit într-o piață şi, fără să-i ceară actele, l-a luat la lucru în colhozul lui. Şi mîinile l-au ajutat să justifice meseria de mecanic pe care şi-o atribuise: a reparat toate maşinile colhozului. Peste cîteva luni, şi-a luat lichidarea şi a plecat la Krasnovodsk, pe o linie care urmăreşte traseul frontierei. Pe tronsonul de după Marî, a apărut o patrulă care verifica actele pasagerilor. Mecanicul nostru a ieşit la capătul vagonului, a deschis uşa, s-a agățat cu mîinile de fereastra WC-ului (geamul acestuia era văruit, evadatul nu putea fi văzut dinăuntru), păstrînd doar vîrful unui picior pe scara vagonului, ca să se sprijine şi să-şi asigure reîntoarcerea în vagon. Patrula n-a observat prin rama uşii vîrful acela de pantof plasat într-un colț de scară, şi astfel fugarul a depăşit un moment cumplit. Traversînd fără dificultăți Marea Caspică, a luat trenul Baku-Şepetovka, iar de acolo a urcat în Carpați. Ca să treacă frontiera, a ales, foarte prudent, un loc împădurit şi abrupt, şi totuşi s-a trezit față-n față cu o patrulă de grăniceri! Cîte sacrificii, cîte suferințe, cîtă ingeniozitate şi cîte eforturi, începînd din lagpunktul acela siberian, de la bradul acela doborît, pentru ca în ultimul moment, atît de aproape de țel, totul să se prăbuşească într-o clipă!... Şi întocmai ca în claia de fîn de la Taişet, puterile l-au părăsit, nu mai putea nici să se împotrivească, nici să mintă; a strigat, cu disperată furie: „Luați-mă, călăilor! Luați-mă, forța e de partea voastră!" - „Cine eşti?" - „Un evadat! Din lagăr! Luați-mă!" Dar grănicerii s-au comportat foarte ciudat: l-au legat la ochi. L-au dus într-un fel de bordei. Acolo i-au scos eşarfa, l-au luat din nou la întrebări şi deodată totul s-a luminat: erau prieteni! Partizani de-ai lui Bandera! (Pfu! Pfu! o să se încrunte cititorii cultivați, într-un gest de repulsie. „Frumos personaj ți-ai ales, dacă partizanii lui Bandera erau pentru el prieteni! Poamă bună, nimic de zis!" Am să ridic şi eu din umeri: îl arăt aşa cum a fost. Un evadat. Un om format de lagăr. Şi deținuții din lagăre, ascultați-mă pe mine, se conduc după principiul porcesc „existența determină conştiința", şi nu după ceea ce scriu ziarele. Pentru ei, prieteni sunt cei împreună cu care au suferit acolo. Iar duşmani - cei ce asmut pe urmele lor cîini polițişti. Cinstit vorbind, şi eu sunt la fel.) S-au îmbrățişat! Partizanii lui Bandera mai aveau pe atunci potecile lor peste frontieră şi l-au trecut uşurel de cealaltă parte.

Şi iată-l din nou la Viena, dar de data asta în sectorul american. Aici,

expunîndu-se aceluiaşi atractiv principiu materialist şi fără a uita o clipă sîngerosul său lagăr ucigaş, nu şi-a mai căutat de lucru ca inginer mecanic, ci s-a prezentat la autoritățile americane să-şi descarce sufletul. Şi a primit un post.
Dar - aşa e făcut omul! - trece primejdia, vigilența slăbeşte. S-a gîndit să trimită nişte bani unor rubedenii din Odessa, or, pentru asta trebuia să schimbe dolari pe ruble sovietice. Un comerciant l-a invitat să vină, pentru a efectua schimbul, în apartamentul lui din zona sovietică. Oamenii treceau mereu dintr-o zonă în alta, fără probleme, numai că el n-ar fi trebuit să o facă pentru nimic în lume. S-a dus, şi în apartamentul acela a fost arestat.
O istorie tipic rusească, în care un lung şir de eforturi supraomeneşti cla-cheză într-o exaltare de pahar.
Condamnat la împuşcare, într-o celulă a închisorii sovietice din Berlin, a povestit toate acestea unui alt inginer şi ofițer, Anikin. Acest Anikin căzuse prizonier la nemți, apoi, aproape muribund la Buchenwald, fusese eliberat de americani, repatriat în zona sovietică, unde fusese lăsat o vreme să participe la demontarea uzinelor, apoi fugise în RFG, lucrase la construcția unei hidrocentrale lîngă Munchen, de unde fusese răpit de contraspionajul sovietic (orbit cu farurile şi împins într-o maşină) - şi pentru ce toate astea? Ca să asculte povestea unui mecanic din Odessa şi să o facă să ajungă pînă la noi? Ca să întreprindă apoi, la Ekibastuz, două tentative nereuşite de evadare (vom mai vorbi despre el în partea a cincea)? Ca să fie, în sfîrşit, împuşcat într-o uzină disciplinară unde calcina piatră de var?
Ce predestinări! Ce sinuozități ale destinului! Cum am putea distinge vreun sens într-o viață omenească luată aparte?
Aproape că n-am vorbit despre evadările în grup, care au fost, şi ele, numeroase. La Ust-Sîsolsk s-a produs o evadare în masă (precedată de o revoltă) în 1943. Deținuții au luat calea tundrei, unde au fost urmăriți cu aeroplanele şi împuşcați din văzduh. Se mai spune că, în 1956, deținuții au evadat pînă la unul dintr-un mic lagăr situat în împrejurimile Monce-gorskului.
Istoria tuturor evadărilor de pe Arhipelag ar constitui o enumerare ilizibilă şi infoiletabilă. Si chiar cel ce s-ar hotărî să scrie o carte exclusiv despre evadări, din milă față de cititor şi față de sine însuşi, ar lăsa deoparte sute dintre ele.

Capitolul 15

ŞIZO, BUR, ZUR

PE LISTA numeroaselor şi îmbucurătoarelor aboliri pe care le-a adus cu sine lumea cea nouă - abolirea exploatării, a coloniilor, a serviciului militar obligatoriu, a diplomației secrete, a numirilor şi transferărilor secrete, a poliției secrete, a crezului, la care se adaugă multe alte aboliri feerice, nu figura, e drept, abolirea închisorilor (zidurile acestora nu au fost demolate, li s-a injectat doar „un nou conținut de clasă"). Însă figura în mod sigur abolirea necondiționată a carcerelor, această formă barbară de tortură, a cărei idee nu se putea naşte decît în mintea smintită de ură a temnicerilor burghezi. ITK-1924 (codul de reeducare prin muncă din 1924) admitea, e adevărat, izolarea într-o celulă separată a deținuților care se făceau vinovați de delicte interne grave, dar avertiza că nimic în această celulă nu trebuia să amintească de o carceră: ea urma să fie uscată, luminoasă şi echipată cu cele necesare pentru dormit.

Or, astăzi nu numai temnicerilor, ci deținuților înşişi li s-ar părea o extravaganță dacă într-o bună zi, din cine ştie ce motiv, carcera n-ar mai exista, dacă s-ar interzice carcera.

ITK-1933, în „vigoare" (fără urmă de vigoare) pînă la începutul anilor '60, era şi mai uman: el interzicea chiar şi izolarea deținutului într-o celulă separată!

Dar asta nu pentru că vremurile deveniseră mai aşezate, ci pentru că între timp se asimilase pe cale experimentală o altă scară de sancțiuni interne, scară pe care ceea ce te seca la inimă nu mai era singurătatea, ci „colectivul", asta lăsînd la o parte faptul că pe cei pedepsiți trebuia să-i mai încovoaie:

RUR: Rotî Usilennogo Rejima (Companiile cu regim înăsprit), înlocuite ulterior de BUR: Baraki Usilennogo Rejima (Barăcile cu regim înăsprit), de brigăzile disciplinare şi ZUR: Zonî Usilennogo Rejima (Zonele cu regim înăsprit), lagpunktele disciplinare.

Abia ulterior, şi aproape pe neobservate, acestora li s-au adăugat şi - nu, nu carcere - ferească Sfîntul! - ci, ŞIzo: Ştrafnîe holeatorî (Izolatoarele disciplinare).

Căci dacă nu bagi frica în deținut, dacă nu-i poți izbi o pedeapsă suplimentară, cum să-l constrîngi să se supună regimului?

Dar pe evadații capturați — unde să-i vîri în asemenea condiții?

Pentru ce eşti trimis la ŞIzo? Pentru nimic şi pentru orice: nu i-ai intrat în voie şefului, nu l-ai salutat cum îi place, nu te-ai sculat la timp, nu te-ai culcat la timp, ai întîrziat la apel, nu ai trecut pe aleea indicată, nu erai îmbrăcat cum trebuie, ai fumat unde nu e voie, păstrezi obiecte nepermise în baracă - tarif: o zi, trei zile, cinci zile! N-ai îndeplinit norma, ai fost prins cu o femeie - tarif: cinci, şapte şi zece. Iar pentru refractari -

cincisprezece zile. Şi cu toate că, după lege (care lege?), mai mult de cincisprezece zile nu se poate da în nici un caz (încă ITK interzicea aşa ceva) această armonică se întinde pînă la un an. În 1932, la Dmitlag (aşa scrie Averbach, negru pe alb!), pentru ajustare se dădea un an de ŞIzo. Dacă vrem să ne mai amintim şi că ajustarii nu erau trataţi de nimeni, înseamnă că omul rănit sau bolnav era trimis la carceră literalmente să putrezească un an de zile!

Ce exigenţe trebuie să îndeplinească un ŞIzo? El trebuie: a) să fie friguros; b) umed; c) întunecos; d) să te omoare cu foamea. De aceea nu este încălzit (Lipăi: nici cînd afară sunt treizeci de grade sub zero); nu se pun geamuri pe timpul iernii, pereţii sunt lăsaţi să se impregneze cu umiditate (ori se amenajează carcera într-un subsol umed). Ferestrele sunt jalnice ori nu există defel (cazul cel mai frecvent). Se cultivă raţia stalinistă - 300 de grame de pîine pe zi, iar „mîncare caldă", adică zeamă chioară, numai în a treia, în a şasea şi în a noua zi de încarcerare. Dar la Vorkuta-Vom se dădeau numai două sute de grame de pîine, iar în loc de mîncare caldă, a treia zi, - o bucată de peşte crud. Iată reperele înăuntrul cărora trebuie să ne imaginăm toate carcerele.

Potrivit unei reprezentări naive, carcera trebuie să semene neapărat cu o celulă - ceva cu acoperiş, uşă şi lacăt. La Kuranah-Sala, pe un ger de peste cincizeci de grade, carcera era o însăilare din bîrne de pe care se îndepărtase numai muşchiul. (Medicul „civil" Andreev: „Ca medic, eu vă declar că se poate trăi într-o asemenea carceră!") Să facem un salt peste tot Arhipelagul: în acelaşi lagăr Vorkuta-Vom, în 1937, carcera pentru refractari era o îngrăditură din bîrne fără acoperiş şi mai exista, cu aceeaşi destinaţie, o simplă groapă. Într-o asemenea groapă (ca să fie apărată de ploaie se întindea peste ea o prelată zdrenţuită), Arnold Rappoport a trăit ca Diogene în butoiul lui. Cînd să fie hrăniţi încarceraţii, se organiza următoarea batjocură: gardianul ieşea din coliba postului de gardă cu raţiile de pîine şi le striga deţinuţilor din carcera de bîrne: „Ieşiţi, pîinea!" Dar de cum scotea cîte unul capul, de sus, din foişor, santinela îl lua în cătarea puştii: „Stai, că trag!" Gardianul făcea pe miratul: „Ce, nici pîine nu mai vreţi? Atunci - rămîneţi cu bine!" Iar în groapă, pîinea şi peştele erau pur şi simplu azvîrlite pe lutul înmuiat de ploi.

În lagărul Mariisk (ca şi în multe altele, bineînţeles), pereţii carcerei erau acoperiţi cu promoroacă şi într-o asemenea încăpere oamenilor nu li se dădea voie să intre cu bulendrele de lagăr, ci doar în cămaşă şi izmene. Din jumătate în jumătate de ceas, gardianul deschidea ghişeul din uşă şi-l sfătuia pe Ivan Vasilievici Şved: „Vezi că nu scapi viu de aici, te cureţi sigur! Mai bine ieşi la tăiat de pădure!" Are dreptate, a decis Şved, aici te termină mai repede. Şi a ieşit omul la pădure. În 12 ani şi jumătate de lagăr, Şved a făcut în total 148 de zile de carceră. Pentru ce n-a mai fost pedepsit! Pentru refuzul de a face pe plantonul la „India" (ba-

raca pegrei) a primit 6 luni de lagăr disciplinar. Pentru refuzul de a trece la tăiat de pădure dintr-un lagpunkt agricol, unde măcar nu murea de foame, a fost judecat a doua oară, ca pentru contrarevoluție economică, 58-14, şi a încasat alți zece ani. Un borfaş care nu vrea să meargă într-un lagpunkt disciplinar îl poate pocni pe şeful de escortă, zburîndu-i naganul din mînă: nu va mai fi expediat acolo. Un paşnic deținut politic n-are nici o ieşire: va fi pus numaidecît cu botul pe labe. Pe Kolîma, în 1938, pentru borfaşi şi carcerele erau încălzite, nu ca' pentru Cincizeci şi Opți.

La BUR eşti ținut mai mult timp. Aici deținutul e închis pentru o lună, trei luni, o jumătate de an, un an, adeseori fără limită de timp, pur şi simplu pentru că e considerat periculos. Odată ajuns pe lista neagră, te rostogoleşti la BUR cu orice ocazie: la toate sărbătorile de 1 Mai şi 7 Noiembrie, ori de cîte ori are loc o evadare sau în lagăr se produce vreun eveniment ieşit din comun.

BUR poate să fie şi cea mai obişnuită baracă, înconjurată cu sîrmă ghimpată, din care condamnații sunt scoşi şi duşi la muncile cele mai grele şi mai înjositoare din acel lagăr. Ori poate fi o închisoare din piatră în interiorul lagărului, cu toate atributele unei închisori: molestări în camera gardienilor după convocări individuale (pentru a nu lăsa urme, e bine să-l pocneşti pe deținut cu un pîslar în care ai vîrît o cărămidă); cu zăvoare, lacăte şi vizoare la fiecare uşă; cu ciment pe jos şi cu o carceră specială pentru prizonierii de la BUR.

Exact aşa era cel de la Ekibastuz (unde, de altminteri, funcționa şi unul de primul tip). Cei închişi aici erau ținuți în celule fără priciuri (dormeau pe jos, pe propriile lor pufoaice). O botniță din tablă acoperea complet ferestruica tăiată la nivelul plafonului. În tabla aceea se practicaseră, cu un cui, nişte găuri, însă iarna şi ele se înfundau cu zăpadă şi în celulă se făcea întuneric beznă. În timpul zilei, becul nu ardea, aşa că ziua era mai întuneric decît noaptea. Nu se făcea niciodată nici un fel de aerisire. Vreme de o jumătate de an (1950), deținuților nu li s-a acordat nici o singură plimbare. Aşa că BUR-ul nostru avea toate trăsăturile unei temnițe feroce şi nu se ştie ce îi mai dădea încă aparență de lagăr. Toate necesitățile - în celulă, fără scoatere la closet. Golirea enormei tinete era fericirea celor de planton, un prilej de a lua cîteva înghițituri de aer. Cît despre baie - sărbătoarea sărbătorilor. Celula era ticsită: puteai sta întins, dar nici gînd să-ți mişti picioarele, ca să le mai dezmorțeşti. Şi aşa o jumătate de an. Fiertura - apă chioară, pîinea - şase sute de grame, tutun - nici un fir. Cînd vreun încarcerat de la BUR primea un pachet de acasă, alimentele alterabile din el erau „rase" printr-un act de constatare (adică subtilizate de gardieni ori vîndute pe nimic oploşiților). Restul se preda la magazie pentru multe luni de zile. (Cînd, ulterior, asemenea regimişti erau scoşi la lucru, mişcau din urechi numai ca să nu fie expediați îndărăt.)

Acest aer greu şi această imobilitate îi epuizau pe deținuți, iar pe cei dați cu borfaşii - firi nervoase şi energice - şi mai repede. (Borfaşii ajunşi la Ekibastuz erau considerați tot Cincizeci şi Opți: nici față de ei nimeni nu se purta cu mănuşi,). Activitatea cea mai populară printre arestații de la BUR era înghițirea lingurilor de aluminiu de la bucătărie, în răstimpul cînd li se dădeau ca să mănînce cu ele. Fiecare înghițitor era dus la Roentgen şi, după ce se primeau asigurări că nu minte, că într-adevăr lingura era înăuntrul lui, era trimis la spital, unde i se deschidea stomacul. Lioşka Karnouhi a înghițit trei linguri şi în cele din urmă nu i-a mai rămas aproape nimic din stomac. Kolka Salopaev s-a decis să facă pe nebunul: s-a spînzurat într-o noapte, dar băieții, aşa cum era înțelegerea, l-au „văzut", au tăiat nodul şi Kolka a fost trimis la spital. Alt caz: careva infectează un fir de ață în propria-i gură (frecîndu-şi-l printre dinți), îl vîră într-un ac, trecîndu-şi-l apoi pe sub pielea gambei. Infecție! Spital. La urma urmei, cangrenă sau nu, important e să scapi de la BUR.

Dar oportunitatea de a mai obține şi un randament productiv de la cei pedepsiți a determinat autoritățile să-i concentreze în zone disciplinare aparte (ZUR). Aici, întîi de toate mîncarea e mai proastă: e posibil ca luni de zile să nu se dea felul doi, iar rația de pîine e întotdeauna ciuntită. Chiar şi la baie, în plină iarnă, găseşti o fereastră spartă. Frizerii, în pantaloni vătuiți şi pufoaice, tund deținuți goi-puşcă. E posibil să nu existe cantină, dar fiertura nu se distribuie nici în barăci cu marmitele: e luată de către deținuți, cu porția, de la bucătărie şi cărată prin ger pînă la baracă, unde se mănîncă rece. Se moare pe capete, staționarul e ticsit de oameni care-şi trăiesc ultimele zile.

Simpla enumerare a zonelor disciplinare ar putea constitui cîndva un studiu istoric, mai cu seamă că lista nu va fi uşor de alcătuit: pînă atunci toate urmele vor fi şterse.

Muncile prevăzute pentru zonele disciplinare erau de genul celor ce urmează. O fîneață îndepărtată, la 35 de kilometri de zonă: oamenii locuiesc în colibe de fîn prin care răzbate ploaia; de cosit cosesc pe mlaştină, întotdeauna cu picioarele în apă. (Cînd soldații sunt mai cumsecade, deținuții adună bace; paznicii mai vigilenți deschid focul asupra lor şi-i omoară, dar bace tot se culeg: oamenilor le e foame!) Stogurile de fin se înalță pe aceleaşi locuri mlăştinoase, în nouri de țînțari şi muşte, împotriva cărora nu există nici un mijloc de protecție. (Fața şi gîtul îți sunt devorate, se acoperă de cruste, pleoapele ți se umflă, aproape că orbeşti.) O exploatare de turbă în lunca rîului Vîcegda: iarna, spărgînd cu un ciocan greu stratul de nămol înghețat, extragi de sub el turba ca o topitură, apoi o cari pe deal în sus preț de un kilometru, cu sania la care te înhami singur (lagărul îşi cruță caii). Pur şi simplu lucrări de terasament (OLP-ul „terasier" de lîngă Vorkuta). Şi, în fine, crema muncilor disciplinare - cariera de var şi stingerea varului. Şi carierele de piatră.

Nu se poate descrie tot. Dar cele mai grele dintre muncile cele mai grele, cele mai insuportabile dintre muncile cele mai insuportabile-toate acestea sunt munci disciplinare. Fiecare lagăr cu dîrvalele lui.
Iar clienții favoriți ai zonelor disciplinare erau: credincioşii, recalcitranții şi borfaşii (da, borfaşii: aici dădea chix un grandios sistem de educație - al educatorilor locali incapabili să se educe pe sine). Barăci întregi de „măicuțe" care refuzau să lucreze pentru diavol. (În zona disciplinară „sub escortă" a sovhozului Peciora, aceste femei erau ținute în carcere cu apă pînă la genunchi. În toamna lui 1941, li s-a aplicat 58-14 şi au fost - toate - împuşcate. Într-o asemenea zonă a fost expediat şi părintele Viktor Şipovalnikov, „pentru agitație religioasă" (de Paşti, oficiase serviciul divin de noapte pentru cinci surori medicale). Erau trimişi în locuri ca acestea ingineri temerari şi alți intelectuali căpoşi. De asemenea, fugari capturați. Şi, călcîndu-şi pe inimă, autoritățile îi mai propteau la ZUR pe socialmente apropiații care refuzau să îmbrățişeze ideologia proletară. (Avînd în vedere complexitatea travaliului intelectual de clasificare, nu le vom reproşa autorităților unele cazuri de confuzie involuntară: la Karabas au fost pregătite două căruțe cu femei: una cu credincioase, pentru orăşelul copiilor, să aibă grijă de copiii lagărului, alta cu borfaşe şi sifilitice — pentru Konspai, secția disciplinară a Dolinkăi.* Dar s-a produs o încurcătură, n-au mai ştiut ale cui lucruri în ce căruță să le pună, aşa că borfaşele şi sifiliticele s-au dus să aibă grijă de copii, iar „măicuțele" la secția disciplinară. Ulterior, tartorii lagărului şi-au dat seama ce se întîmplase, dar lucrurile au fost lăsate aşa cum erau.)
Adeseori deținuții erau trimişi în zone disciplinare pentru refuzul de a deveni ciripitori. Cei mai mulți dintre ei au murit acolo, în zonele disciplinare, aşa că n-au să mai povestească ce şi cum. Cu atît mai abitir vor tăcea asasinii lor, ofițerii operativi. Pentru acest motiv a fost expediat la ZUR pedologul Grigori Ivanovici Grigoriev, care a supraviețuit. La fel Elmar Nugis, redactor la o revistă cu profil agricol din Estonia.
Femeile au şi ele un loc în această istorie. Cazurile lor nu pot fi judecate în suficientă cunoştință de cauză şi cu destulă rigoare, pentru că întotdeauna există o circumstanță intimă care ne scapă. Dar iată povestea Irinei Nagel, istorisită de ea însăşi. Lucra la sovhozul din Uhta, ca dactilografă la Sectorul Administrativ, aşadar, pe un foarte confortabil post de oploşit. Prezentabilă, bine făcută, îşi purta cosițele strînse în jurul capului şi, în parte pentru propria ei comoditate, umbla în nişte pantaloni bufanți, largi şi într-o scurtă gen hanorac. Cine ştie ce e acela lagăr îşi dă seama ce ispită era asta. Un ofițer operativ, sublocotenentul Sidorenko, şi-a exprimat dorința de a o cunoaşte mai îndeaproape. Nagel i-a

*Cine, în toată istoria lumii, le-a mai pus pe acelaşi plan?... Ce fel de om trebuie să fii ca să le amesteci pe unele cu altele?

răspuns: „Mai degrabă mă arunc în brațele celui din urmă dintre şuți! Cum de nu ți-e ruşine: ai un copil care plînge chiar în spatele zidului ăstuia!" Respins cu atîta brutalitate, operul şi-a schimbat brusc expresia feței şi i-a spus: „Nu cumva ți-ai închipuit că-mi placi? Pur şi simplu am vrut să te pun la încercare. Ei bine, ai să colaborezi cu noi." Fata a refuzat şi a fost trimisă într-un lagpunkt disciplinar.
Iată impresia Irinei Nagel din prima seară: în baraca femeilor - borfaşe şi „măicuțe". Cinci fete umblă învelite în cearşafuri: jucînd cărți cu o seară în urmă, borfaşele pierduseră tot ce aveau pe ele: li s-a cerut să îşi scoată hainele şi să le predea cîştigătoarelor. Deodată îşi face intrarea o bandă de borfaşi cu o chitară - în izmene şi cu pălării de fetru. Îşi cîntă cîntecul lor de şuți, chipurile, o serenadă. Dar iată că în baracă irumpe un alt grup de borfaşi foarte iritați. O înşfacă pe una dintre fetele lor, o trîntesc la pămînt, încep să o izbească cu o laviță şi o calcă în picioare. Fata urlă pînă nu mai poate nici măcar urla. Toți rămîn aşezați, nu numai că nu intervin, dar au aerul că nici nu observă nimic. Ceva mai tîrziu apare felcerul: „Cine te-a bătut?" „Am căzut de pe prici", răspunde cea bătută. În aceeaşi seară a fost pierdută la cărți însăşi Nagel, dar a salvat-o „jigodia" Vasea Krivoi: acesta a făcut raport la şef şi Nagel a fost dusă să înnopteze la postul de gardă.
Adeseori punctele de lucru disciplinare (de exemplu Parma, din subordinea Nîroblag-ului, în fundul taigalei) erau considerate disciplinare şi pentru escortă, şi pentru gardieni: aici erau trimişi cei ce se făcuseră vinovați cu ceva; dar, şi mai adesea, erau înlocuiți cu gardieni din aşazisul corp de autosupraveghere.
Dacă nu există lege şi dreptate în lagăre, cu atît mai zadarnic le-ai căuta în unitățile disciplinare. Borfaşii îşi fac aici toate mendrele, poartă cuțite în văzul lumii (OLP-ul „terasier" de pe Vorkuta, 1946), gardienii se ascund de frica lor în afara zonei, şi asta cînd încă majoritatea o alcătuiesc Cincizeci şi Opții.
În lagărul disciplinar Djantui de lîngă Peciora, borfaşii, ca să arate cine sunt ei, au dat foc la două barăci, au abolit gătitul mîncării, i-au zburătăcit pe bucătari, au înjunghiat doi ofițeri. Ceilalți, chiar sub amenințarea degradării, au refuzat să mai intre în zonă.
În asemenea cazuri, ştabii sunt salvați de disensiunile ce apar între borfaşi: la Djantui, comandant a fost numită o „jigodie" adusă de urgență de undeva, împreună cu ajutoarele ei. Încă în prima seară, aceştia au tăiat trei şuți şi lucrurile au început să se mai potolească.
Hoțul de mînă de hoț moare - spune, premonițional, o zicală. După ce, conform Doctrinei de Avangardă, i-au făcut pe aceşti socialmente apropiați să prolifereze peste orice măsură, pînă la a-i sufoca pe ei înşişi, părinții Arhipelagului n-au găsit altă ieşire decît să-i divizeze şi să-i asmută unii împotriva celorlalți cu şişurile. (Războiul dintre borfaşi şi „jigodii" a zguduit întregul Arhipelag în anii de după război.)

Desigur, cu toată această aparență de viață în largul ei, nici borfaşilor nu le e moale într-un lagăr disciplinar, exuberanța lor nu e decît un soi de tentativă de evaziune, întocmai ca tuturor paraziților. Şi lor le e mai uşor să trăiască printre cei cărora li se poate suge sîngele. Uneori, borfaşii n-au ezitat chiar să-şi taie degetele, numai să nu ajungă într-un lagăr disciplinar, de exemplu la faimoasa fabrică de var de pe Vorkuta. (Pentru unii recidivişti, în anii de după război sentința conținea mențiunea expresă: „cu detenție la fabrica de var Vorkuta". De sus se strînsese şurubul.)
În acest lagăr, toată lumea purta cuțite. „Jigodiile" şi borfaşii se tăiau între ei în fiecare zi. Bucătarul (o „jigodie") turna după cum îi şoptea inima: unora zeamă deasă, altora subțire, altora pur şi simplu le trîntea cîte un polonic în cap. Dispecerul se preumbla legănînd în mînă o bară de armătură şi, cu o singură lovitură şuierătoare, omora omul pe loc. „Jigodiile" țineau pe lîngă ei tineri, ca să-şi satisfacă pederastia. Existau trei barăci: a „jigodiilor", a şuților şi a fraierilor, cu cîte o sută de oameni fiecare. Fraierii lucrau: dintr-o depresiune aflată în apropierea lagărului extrăgeau varul, apoi îl ridicau cu tărgile pe o stîncă, acolo îl deversau în nişte guri conice de încărcare, lăsînd la mijloc un orificiu pentru fum; îl calcinau; apoi, prin fum, funingine şi praf alb, aşezau în grămezi varul arzînd.
În lagărele de la Djida e cunoscut sectorul disciplinar Baiangol.
La OLP-ul disciplinar al Kraslag-ului, Revuci, încă înainte de a fi venit vorba de munci disciplinare, a fost trimis un „nucleu de lucru", circa o sută cincizeci de lucrători zdraveni, care nu se făcuseră vinovați cu nimic. (Disciplinar-disciplinar, dar ştabii cer producție. Şi uite că simplii pălmaşi sunt condamnați la pedepse disciplinare!) Apoi le-au fost expediați borfaşi şi Cincizeci şi Opți cu condamnări lungi: greii. De aceşti grei „comunii" se cam temeau, căci, cu cei 25 de ani ai lor şi în condițiile de după război, dacă ucideau un borfaş, nu mai riscau să li se prelungească termenele: un asemenea act nu mai era considerat (ca la Canale) o acțiune dușmănoasă a inamicului de clasă.
Ziua de muncă la Revuci era, chipurile, de 11 ore, dar care se făceau 15 cu drumul pînă la pădure (5-6 km) şi îndărăt. Deşteptarea - la 4.30 dimineața, reîntoarcerea în zonă - la opt seara. Se mierlea repede, aşa că apăreau refractari. După apelul general, refractarii erau aliniați la club, dispecerul trecea printre rînduri şi-i selecționa pe cei ce urmau să fie puşi la punct. Aceşti refractari în sandale de sfoară (încălțăminte de sezon pe un ger de 60 de grade), în nişte pufoaice ca vai de lume, erau scoşi în afara zonei, unde se asmuțeau asupra lor cinci dulăi: „Umflă-l!" Cîinii îi smotoceau, îi zgîriau şi-i tăvăleau prin zăpadă pe refractari. Apoi dulăii erau rechemați. Apărea un chinez călare pe un tăuraş înhămat la un atelaj de vidanjare. Refractarii erau încărcați în el, atelajul se punea în mişcare şi, de pe creasta taluzu-lui, erau basculați într-o vîlcea. Iar

acolo, jos, aştepta brigadierul Lioşa Sloboda, care îi îmblătea cu parul pînă nu se mai ridicau şi acceptau să lucreze pentru el. Producția lor o trecea pe seama brigăzii sale, iar ei primeau 300 de grame de pîine - rație de carceră. (Cine a născocit acest sistem etajat e un adevărat mic Stalin!)
Galina Iosifovna Serebreakova! De ce n-ați scrie despre asta! De ce eroii dumneavoastră, în lagăr, nu se ocupă cu nimic, nu se spetesc şi nu fac decît să discute despre Lenin şi Stalin?
Pentru un simplu pălmaş dintre Cincizeci şi Opți, a supraviețui într-un asemenea lagpunkt disciplinar e aproape imposibil.
La subpunctul de lucru disciplinar al SevJelDorLag-ului (comandant de lagăr - colonelul Kliucikin), în anii 1946-47 au fost cazuri de canibalism: oameni tăiați pentru carne, fierți şi mîncați. Era la foarte puțin timp după victoria de însemnătate istorică mondială a poporului nostru.
Hei, colonele Kliucikin! Unde ți-ai construit vila pentru anii de pensie?

Capitolul 16

SOCIALMENTE APROPIAȚII

ÎNSCRIE-TE şi tu, pana mea firavă, în corul ce preamăreşte acest trib! Au fost proslăviți ca piraţi, ca flibustieri, ca vagabonzi, ca ocnaşi evadaţi. Au fost proslăviți ca nobili briganzi - de la Robin Hood pînă la banditii de operetă - am fost asigurați că au inimi simțitoare, că îi fură pe cei bogați, împărțind cu cei săraci. O, sublimi ortaci ai lui Karl Moor! O, Celkaş(1), rebel romantic! O, Benea Krik(2), o, desculți odesiți şi trubaduri ai lor din Odessa!

Dar nu i-a preamărit pe borfaşi întreaga literatură mondială? Nu ne încumetăm să-i facem reproşuri lui Francois Villon, dar nici Hugo, nici Balzac n-au ocolit această cărare; cît despre Puşkin, în Țiganii lui el exaltă principiul vieții de borfaş. (Cum vor fi stînd lucrurile la Byron?) Dar niciodată proslăvirea borfaşilor n-a căpătat atîta amploare, n-a fost atît de unanimă şi de tenace ca în literatura sovietică. Pentru aceasta existau înalte Fundamentări Teoretice, lucrurile nu se opresc la Gorki şi Makarenko.)

Leonid Utiosov muge fonf de pe estradă şi un public entuziast îi răspunde mugind. Şi nu altfel, ci în argoul borfaşilor vorbesc frățiorii din flota Balticii şi din flota Mării Negre în scrierile lui Vişnevski(3) şi Pogodin. Tocmai argoul borfaşilor este cel în care inteligența acestor scriitori îşi găsea expresia cea mai fidelă. Dar cine nu ni i-a descris pe borfaşi cu vocea sugrumată de o sacră oroare - la început negativitatea lor vivace şi deşănțată, iar la sfîrşit redresarea lor dialectică? Maiakovski (urmat de Şostakovici, cu baletul lui Domnişoara şi huliganul), Leonov(4), Selvinski(5), Vera Inber - şi enumerarea poate continua la nesfirşit. Cultul borfaşilor s-a dovedit a fi contagios într-o epocă în care literatura se sufoca, aflată în criză de eroi pozitivi. Chiar şi un scriitor atît de îndepărtat de linia oficială ca Viktor Nekrasov(6) n-a găsit, pentru a încarna eroismul rusesc, un personaj mai bun decît un borfaş, pe adjutantul Ciumak (în tranşeele Stalingradului). Pînă şi Tatiana Esenina, cedînd aceleiaşi hipnoze, ne-a înfățişat figura „inocentă" a lui Venka-Valet-de-Caro. Poate doar Tendriakov(7) , cu arta lui de a privi universul fără păreri preconcepute, ne-a prezentat pentru prima oară un borfaş fără a-şi înghiți saliva de entuziasm (Trei, şapte, as), dezvăluindu-i întreaga turpitudine morală. Aldan-Semionov a stat el însuşi în lagăr, dar (în Basorelief pe o stîncă inventează o nerozie fără seamăn: chipurile, hoțul Saşka Alexandrov, sub influența comunistului Petrakov, pe care, pasămite, toți banditii îl respectau pentru că îl cunoscuse pe Lenin şi îl înfrînsese pe Kolceak (motivație întru totul legendară de pe vremea celor ca Averbah), îşi alcătuieşte o brigadă de mierlitori nu pentru a trăi pe spinarea lor (cum se întîmpla absolut întotdeauna, ceea ce Aldan-

Semionov ştie foarte bine!), ci pentru a le asigura pîinea cea de toate zilele! Şi pentru asta cîştigă, la jocul de cărți, bani de la civili! De parcă nu i-ar fi trebuit biştarii ăia pentru decocturile lui de drog! Ce anecdotă ineptă, cu iz de naftalină, pentru anii '60!
Într-o seară din vara lui 1946, în micul lagăr de la Bariera Kaluga, un borfaş s-a întins cu burta pe pervazul unei ferestre de la etajul doi şi a început să-şi cîhte, cu glas puternic, repertoriul de puşcăriaş. Cîntecele lui treceau cu uşurință de postul de gardă, de sîrma ghimpată, se auzeau de pe trotuarele străzii Bolşaia Kalujskaia, din stația de troleibuz şi din liziera parcului Neskucinîi. În acele cîntece se exaltau „viața dulce", asasinatele, tîlhăriile şi spargerile. Şi nu numai că nici unul dintre gardieni, dintre educatori sau dintre soldații de la corpul de gardă nu-l împiedica, dar nici măcar nu i-a dat cuiva prin cap să-l apostrofeze.
Propaganda concepțiilor interlope nu contravenea, după cum se vede, în nici un fel, manierei în care viața noastră era orînduită, nu reprezenta nici o amenințare pentru ea. Stăteam în zonă şi mă gîndeam: ce-ar fi dacă m-aş înălța într-o clipă pînă la etajul doi şi, de la aceeaşi fereastră şi cu glas la fel de puternic, aş începe să cînt ceva despre destinul prizonierilor de război, în genul acelui „Unde eşti? Unde eşti?", auzit de mine la secția de contraspionaj a frontului, ori aş improviza eu însumi ceva despre soarta soldatului de pe front, umilit şi călcat în picioare - ce tevatură s-ar fi iscat! Ce alergătură! Ar fi ridicat, în doi timpi şi trei mişcări, scara de incendiu pînă ia mine, nemaiaşteptînd ca gardienii să mă înşface dînd năvală pe scări. Mi-ar fi şters una peste bot, mi-ar fi legat mîinile, mi-ar fi ars o nouă condamnare. Iar borfaşul cîntă, moscoviții ascultă şi ai zice că scena e în firea lucrurilor...
Toate astea nu au tunat dintr-o dată, ci reprezintă o acumulare istorică, pentru a folosi limbajul cultivat astăzi. În vechea Rusie exista (şi în Occident continuă să existe) o concepție eronată despre hoți ca infractori iremediabili, criminali pe viață („coloana vertebrală a delincventei"). De aceea, în tranzit şi în închisori, politicii erau protejați contra lor. De aceea administrația, aşa cum atestă P. Iakubovici, le reprima libertinajul şi se punea de-a curmezişul tendinței lor de a obține supremația în universul penitenciar, interzicîndu-le accesul la funcții de conducere în artele şi la posturi avantajoase, situîndu-se cu hotărîre de partea celorlalți deținuți. „Mii dintre ei au fost înghițiți de insula Sahalin, care nu i-a mai expurgat niciodată". Vechea Rusie avea pentru criminalii recidivişti o singură formulă: „încovoiați-le grumazul sub jugul de fier al legii!" (Urusov(8)). Ca urmare, în preajma lui 1917, şuții nu-şi mai făceau de cap nici în țară şi nici în închisorile ruseşti.
Dar lanțurile au căzut, au eclatat zorii libertății. Imediat după Revoluția din Februarie - care o dată cu deținuții politici, la grămadă, care foarte curînd pe urmele lor, care în virtutea amnistiilor uşuratice ale lui Kerenski - infractorii s-au revărsat fără oprelişti în viața civilă, amestecîndu-se

cu cetățenii liberi. Cînd cu milioanele de dezertări din 1917, apoi de-a lungul întregului război civil, toate patimile omeneşti s-au dezlănțuit cu frenezie, iar cele ale hoților înaintea tuturor, grumajii au refuzat să se mai încovoaie sub juguri, de fapt li s-a spus că nici nu trebuie să o facă. Se găsea foarte amuzant şi util faptul că aceşti duşmani ai proprietății private erau - virtual - o forță revoluționară, atîta doar că trebuiau aduşi pe brazda proletară, ceea ce nu comporta nici o dificultate. Foarte curînd le-au venit şi întăriri, nişte întăriri nemaivăzute - milioanele de orfani ai războiului civil - copii ai străzii şi recruți ai pegrei. Ei se încălzeau lîngă cazanele cu smoală ale NEP-ului şi, în chip de primă lecție, retezau curelele poşetelor de damă şi smulgeau cu cîrligele geamantane prin ferestrele vagoanelor. Socialmente judecînd, întotdeauna vinovat e mediul, nu-i aşa? Deci ia să-i reeducăm noi pe aceşti zdraveni lumpeni şi să-i integrăm în opera de edificare a unei vieți conştiente. Ora primelor comune, a coloniilor, a Căii spre viață(9). (Un singur lucru a fost uitat: copiii străzii nu erau încă hoți juraţi şi reeducarea lor nu spunea mare lucru: ei nu apucaseră să fie corupți definitiv.

Acum însă, după mai bine de patruzeci de ani, putem arunca o privire îndărăt, şi ochii ni se vor umple de perplexitate: cine pe cine a reeducat: cekiştii pe apaşi, ori apaşii pe cekişti? Un apaş trecut la credința cekistă e deja o jigodie şi apaşii îi vor suci gîtul. În schimb, un cekist care şi-a însuşit psihologia apaşă este un tenace anchetator al anilor '30-'40 ori un şef de lagăr hotărît - oameni bine văzuți, capii listelor de promovare.

Or, psihologia apaşă e foarte simplă şi lesne de asimilat:

1. Vreau să trăiesc şi să-mi petrec, iar ceilalți ducă-se-n...
2. Cel mai puternic are dreptate.
3. Cîtă vreme nu eşti [fu]tut, nu fă valuri (adică, atîta vreme cît nu tu eşti cel bătut, nu interveni în favoarea celor ce o încasează. Aşteaptă-ți rîndul.)

Elimină-ți duşmanii docili unul cîte unul! Nu vă sună familiar o asemenea lege? E ceea ce a făcut Stalin. E ceea ce a făcut Hitler.

Cît nu ne-a susurat Şeinin la ureche despre „codul atît de original" al borfaşilor, despre cuvîntul lor de „onoare"? Îl citeşti - şi Don Quijoți, şi patrioți! Dar ia să te trezeşti față-n față cu o asemenea mutră într-o celulă ori într-o groapă de obuz...

Hei, ați mințit destul, pene vîndute! Voi, care nu i-ați văzut pe borfaşi decît de dincolo de bastingajul unui vapor ori de după biroul anchetatorului! Voi, care n-ați întîlnit niciodată borfaşi într-o clipă cînd erați lipsiți de apărare!

Apaşii n-au nimic de a face cu Robin Hood! Cînd trebuie jefuiți mierlitorii, îi jefuiesc pe mierlitori. Cînd trebuie smulsă ultima obială de pe picioarele unui om pe cale de a degera, nu pregetă să o facă. Marea lor deviză este: „Ia crapă tu astăzi, că eu rămîn pe mîine!"

Dar poate e adevărat că sunt patrioți? De ce nu fură de la stat? De ce

nu jefuiesc vilele speciale? De ce nu opresc lungile limuzine negre? Pentru că se aşteaptă să dea cu nasul acolo de învingătorul lui Kolceak? Nu, pentru că automobilele lungi şi vilele sunt bine păzite! Iar magazinele şi depozitele se află sub umbrela legii. Pentru că, realist, Stalin a înțeles de mult că poveştile despre reeducarea apaşilor nu sunt decît un zumzet sonor. Şi le-a recanalizat energia, asmuțindu-i asupra cetățenilor propriei țări.

Iată care au fost legile vreme de treizeci de ani (pînă în 1947): furt în exercițiul funcțiunii, furt din avutul statului, delapidarea banului public? O ladă dintr-un depozit? Trei barabule din colhoz? Zece ani! (Iar din '47, chiar şi douăzeci!) Furtul liber, devalizarea unui apartament, încărcarea într-un camion a întregii agoniseli încropite de o familie de-a lungul unei vieți? Dacă nu s-a lăsat şi cu omucidere, pînă la un an, uneori 6 luni...

Tocmai într-un climat de indulgență se şi înmulțesc hoții.

Prin legile pe care le-a emis, puterea stalinistă le-a indicat cu claritate hoților: furați, dar nu de la mine! Furați de la persoanele particulare! Căci proprietatea particulară e - nu-i aşa? - o rămăşiță a trecutului. (Iar proprietatea personală - o nădejde a viitorului...)

Şi apaşii au înțeles. Atît de temerari în istorioarele şi cîntecele lor, s-au repezit ei să fure acolo unde era greu, primejdios, unde i-ar fi putut costa capul? De unde! Pe cît de laşi, pe atît de avizi, au întins mîna acolo unde erau invitați să o facă - despuind un trecător singuratic, devalizînd un apartament nepăzit

Anii douăzeci, treizeci, patruzeci, cincizeci! Cine nu-şi aminteşte această amenințare ce atîrna în permanență deasupra cetățeanului: nu ieşi din casă pe întuneric! Nu te întoarce tîrziu! Nu purta ceas pe mînă! Nu lua bani asupra ta! Nu-ți lăsa apartamentul nepăzit! Lacăte! Zăvoare! Cîini! (Astăzi, foiletoniştii care n-au apucat să fie jefuiți la timp îşi rîd de credincioşii cîini de curte...)

În lupta lui consecventă împotriva individualității umane, statul socialist a început prin a-l priva pe om de un prim prieten — calul, făgăduindu-i în schimb tractorul. (De parcă un cal înseamnă doar trasul la plug, nu e prietenul tău viu, la bine si la rău, nu e un membru al familiei tale, o parte a sufletului tău.) Foarte curînd si cu toată stăruința a început să fie urmărit şi cel de al doilea prieten al omului - cîinele. Cîinii au fost înregistrați în evidențe, tîrîți la zahanale, iar cel mai adesea, comandouri speciale ale sovietelor locale împuşcau orice zăvod le ieşea în cale. Şi asta nu se făcea din considerații sanitare ori din avariție economică; rațiuni mai profunde erau la mijloc: cîinele nu ascultă radio, nu citeşte ziare. E un fel de cetățean incontrolabil al statului, un cetățean dotat cu forță fizică, dar cu o forță care nu e consumată în folosul statului, ci pentru apărarea stăpînului ca individualitate, indiferent de ce hotărîre ar lua în privința lui sovietul local, ori cu ce mandat ar fi venit cineva să-l umfle noaptea. În Bulgaria, în 1960, cetățenilor li s-a propus, cu toată seriozi-

tatea, să crească în loc de clini... porci! Porcul nu are principii, el se îngraşă pentru oricine se dotează cu un cuţit.
Desigur, persecuţiile împotriva cîinilor nu s-au extins niciodată si asupra dulăilor de interes public, folosiţi în operaţiuni de capturare şi la posturile de pază.
Cîţi cetăţeni devalizaţi ştiu că miliţia nici nu s-a ostenit să-i caute pe infractori, nici măcar să iniţieze vreo anchetă, pentru a nu-şi strica indicatorii: la ce bun să transpiri pentru a captura un individ care va primi şase luni de închisoare, din care trei cu suspendare? De fapt, chiar capturaţi, vor fi aceşti bandiţi trimişi în judecată? Căci procurorii „reduc criminalitatea" (aşa cum li se cere la toate consfătuirile lor) prin straniul procedeu care consistă în a muşamaliza pur şi simplu cazurile, îndeosebi cînd ele lasă să se întrevadă loturi mari de inculpaţi.
În fine, vor avea loc, obligatoriu, reduceri de termene şi, fireşte, tocmai pentru infractorii de drept comun. Păzea, martori, dacă depuneţi în proces! Curînd ei se vor întoarce şi un şiş între coaste îi aşteaptă pe cei ce nu şi-au ţinut fleanca!
De aceea, cînd vezi că ţi se escaladează fereastra, că ţi se taie buzunarul, că o mînă străină goleşte geamantanul vecinului, fă-te arici! Închide ochii! N-ai văzut nimic!
Iată cum am fost educaţi de către şuţi şi de către legi!
În septembrie 1955, „Literaturnaia gazeta" (care vădeşte curaj în judecarea multor lucruri, exceptînd literatura) vărsa într-un lung articol valuri de lacrimi crocodilice: într-o noapte, pe o stradă din Moscova, sub ferestrele a două familii, s-a încercat cu mare zarvă, şi s-a reuşit, uciderea unui om. Ulterior s-a stabilit că acele două familii (de-ale noastre! sovietice!) fuseseră treze, văzuseră totul pe fereastră, dar nimeni n-a sărit în ajutorul victimei: soţiile şi-au împiedicat soţii să iasă în stradă, însă un alt colocatar (poate treaz şi el în cursul acestei scene, nu ni se spune), membru de partid din 1916, colonel în retragere (şi, pesemne, ros de plictis), si-a asumat obligaţiile de acuzator public, bătînd redacţiile şi tribunalele şi cerînd trimiterea celor două familii în judecată pentru complicitate la omor! Jurnalistul tună şi fulgeră la rîndul lui: chestia asta nu cade sub incidenţa codului penal, dar e o ruşine! O ruşine!
Da, este o ruşine, însă pentru cine? Ca întotdeauna în presa noastră părtinitoare, în acest articol se spune totul, în afară de esenţial, în afară, de faptul că:
1) Amnistia „voroşiloviană"(10) din 27 martie 1953, acţiune grosier populistă, a inundat întreaga ţară cu un val de asasini, bandiţi şi hoţi, capturaţi cu chiu cu vai după război. (Graţierea unui hoţ înseamnă pierzania unui om cumsecade.)
2) Există în codul penal (cel din 1926) un articol complet absurd (articolul 139), avînd ca obiect „limitele legitimei apărări" şi potrivit căruia tu, cel atacat, n-ai dreptul să scoţi cuţitul înainte ca atacatorul să-l ridice pe

al lui asupră-ţi, nici să-l înjunghii înainte ca el să te înjunghie! (în schimb, un articol care să precizeze că acela care-l atacă pe omul slab e cel mai mare criminal lipseşte din legislaţia noastră!...) Această teamă de a depăşi limitele legitimei apărări conduce la anemierea totală a caracterului naţional. La club, un huligan a sărit să-l omoare pe soldatul Alexandr Zaharov. Zaharov a scos briceagul şi l-a ucis pe huligan. A primit pentru asta 10 ani, ca pentru un asasinat. „Şi ce-ar fi trebuit să fac?" s-a mirat el. Răspunsul procurorului Artişevski: „N-aveai decît să-ţi iei picioarele la spinare!"
Aşadar, cine determină proliferarea huliganilor?
3) Prin codul penal, statul interzice cetăţenilor să deţină arme de foc ori arme albe, dar nu-şi asumă obligaţia de a-i apăra! Statul îşi lasă cetăţenii la cheremul bandiţilor şi, prin intermediul presei, îndrăzneşte să facă apel la o „rezistenţă a societăţii" împotriva acestor bandiţi. Rezistenţă cu ce? Cu umbrele? Cu sucitoare? S-a început prin a-i prăsi pe bandiţi, pentru ca apoi să se recruteze împotriva lor drujine(11)! populare, care, acţionînd în afara legii, se transformă ele însele, adesea, în bande de delincvenţi. Cînd era foarte simplu, de la bun început, să li se „încovoaie grumazul sub jugul legii"! Numai că de-a curmezişul drumului s-a pus Doctrina de Avangardă.
Ce s-ar fi întâmplat dacă soţiile şi-ar fi lăsat soţii să iasă din apartamente, iar aceştia s-ar fi năpustit în stradă cu ciomegele? Ori bandiţii i-ar fi ucis pe ei, lucrul cel mai probabil, ori ei i-ar fi ucis pe bandiţi şi ar fi înfundat puşcăria pentru depăşirea limitelor legitimei apărări. În ambele cazuri, colonelul în retragere, scoţîndu-şi a doua zi dimineaţa cîinele la plimbare, ar fi putut savura evenimentul.
În vreme ce un mod adevărat de a pune umărul, ca acela din filmul francez Cheiul brumelor, unde nişte muncitori, fără ştirea autorităţilor, îi capturează şi îi pedepsesc singuri pe hoţi - o asemenea acţiune n-ar fi fost curmată la noi ca o formă de insubordonare ? Un asemenea fel de a gîndi şi un asemenea film ar fi ele posibile la noi?
Dar asta nu e totul! Există încă o dimensiune importantă a vieţii noastre publice care îi ajută pe hoţi şi pe bandiţi să prospere: teama de transparenţă. Ziarele noastre sunt doldora de ştiri care nu interesează pe nimeni privind tot felul de realizări în producţie, în vreme ce aproape că nu poţi găsi o relatare despre procese penale ori evenimente infracţionale. (Căci, potrivit Doctrinei de Avangardă, criminalitatea e generată exclusiv de existenţa claselor; cum la noi nu există clase, înseamnă că nu există nici crime şi de aceea nu se poate scrie despre ele în presă! Cum o să oferim pe tavă presei americane material din care să rezulte că, în privinţa criminalităţii, n-am rămas în urmă?) Cînd se comite o crimă în Occident, portretele criminalului acoperă pereţii imobilelor, te întîmpină pe rafturile barurilor, pe ferestrele tramvaielor, criminalul se simte ca un şobolan încolţit. Cînd se săvîrşeşte la noi cel mai cinic

asasinat, presa păstrează tăcerea, nici vorbă de portrete, criminalul o şterge într-o altă regiune, la o sută de kilometri, unde duce o viaţă fără păs. Şi ministrul de interne nu va trebui să explice parlamentului de ce criminalul n-a fost prins: de fapt, despre caz nu ştie nimeni, în afara locuitorilor acelui cutare orăşel, îl prind - bine, nu-l prind - tot bine! Criminalul n-a încălcat frontiera de stat, nu e atît de primejdios (pentru stat), încît să fie dat în urmărire generală.
Criminalitatea e ca malaria: s-a raportat o dată că a fost eradicată, nu se mai tratează această boală şi nu se mai poate pune un asemenea diagnostic.
Desigur, închiderea dosarului e un deziderat comun al miliţiei şi al procuraturii, dar asta generează o formalitate şi mai profitabilă pentru asasinii şi banditii veritabili: de infracţiunea neelucidată e acuzat un oarecare, primul venit, sau - cu predilecţie - i se mai cos cîteva infracţiuni unuia deja inculpat pentru altceva. Merită menţionat cazul lui Piotr Kizilov („Izvestia", 11.12.59 si aprilie '60) care, fără nici un fel de probe, a fost condamnat de două ori la împuşcare (!), pentru un asasinat pe care NU îl săvîrsise, ori cel - similar — al lui Alexeenfev („Izvestia", 30.01.60). Dacă scrisoarea avocatului Popov (privind cazul Kizilov) ar fi ajuns nu la „Izvestia", ci la „ Times", afacerea ar fi determinat demiterea tribunalului coroanei ori o criză de guvern. Or, la noi, după patru luni, s-a reunit comitetul executiv regional (de ce comitetul executiv regional? este tribunalul subordonat acestuia?) şi, avînd în vedere „tinereţea si lipsa de experienţă" a anchetatorului (de ce unor asemenea indivizi li se încredinţează destinele unor fiinţe umane?), „participarea lui la Marele Război de Apărare a Patriei" (nouă participarea asta parcă nu ni s-a luat în considerare, la vremea noastră), unuia i s-a încopciat la dosar o mustrare, celălalt a fost doar ameninţat cu degetul. Cît despre principalul călău - Iakovenko - pentru, folosirea torturii (şi asta după Congresul al XX-lea), după un an şi jumătate i s-au administrat, chipurile, trei ani, dar, întrucît era de-al casei, îndeplinise nişte instrucţiuni, acţionase la ordin, e posibil să fie obligat să-şi ispăşească pedeapsa cu adevărat? De ce o asemenea cruzime?... În ce-l priveşte pe avocatul Popov, ei bine, ăsta trebuie strîns cu uşa si mătrăşit din Belgorod, ca să înveţe principiul panborfăşesc si pansovietic: cîtă vreme nu eşti [fu]tut, nu fă valuri!
Aşa că oricine şi-a ridicat glasul în apărarea dreptăţii are să se căiască de trei şi de opt ori că a făcut-o. Astfel, sistemul punitiv se transformă într-un sistem de încurajare a borfaşilor care, decenii de-a rîndul, au proliferat ca un mucegai luxuriant în toată ţara, în închisori şi în lagăre.
***
Întotdeauna şi în toate domeniile guvernează înalta Doctrină atotcălăuzitoare. Nu mîzgălitorii de duzină sunt cei ce au decretat că borfaşii sunt aliaţii noştri în construirea comunismului. Teoria e expusă în manualele

privind politica sovietică de reeducare prin muncă (asemenea manuale există, au fost editate), în disertaţii şi articole ştiinţifice de concentraţiologie şi, cu şi mai multă aplicaţie, în instrucţiunile pe baza cărora au fost educaţi amploiaţii din lagăre. Toate acestea decurg din Unica Doctrină Justă, care explică toate sinuozităţile vieţii umane prin lupta de clasă şi exclusiv prin ea.

Iată cum se argumentează chestiunea. Infractorii profesionişti nu pot fi, în nici un caz, puşi pe acelaşi plan cu elementele capitaliste (altfel spus, cu inginerii, studenţii, agronomii şi călugăriţele): această a doua categorie este consecvent ostilă dictaturii proletariatului, în vreme ce primii sunt instabili doar (!) sub raport politic. (Un asasin profesionist e instabil doar sub raport politic!) Lumpenul nu e proprietar, drept care nu se va alia cu elemente care îi sunt ostile prin apartenenţa lor de clasă, ci mai degrabă se va uni cu proletariatul (aşteptaţi mult şi bine!). Tocmai de aceea în terminologia oficială a lagărelor sunt şi numiţi „elemente socialmente apropiate". (Spune-mi cu cine te aduni...) Tocmai de aceea instrucţiunile n-au conţinut să repete şi să tot repete: acordaţi încredere infractorilor recidivişti! Tocmai de aceea ele conţineau indicaţia ca, prin intermediul KVC, să li se explice apaşilor unitatea intereselor lor de clasă cu cele ale tuturor oamenilor muncii, să li se inculce „o atitudine de ostilitate disprețuitoare faţă de chiaburi şi contrarevoluţionari (vă amintiţi ce scria Averbach: el te-a învăţat să furi: de capul tău n-ai fi făcut-o!) şi „să se mizeze pe această stare de spirit" (vă aduceţi aminte: să se înteţească lupta de clasă în lagăre?).

Scrisoare adresată mie de hoţul „în retragere"* G. Minaev, în „Literaturnaia gazeta" (29.11.62): „Chiar mă mîndream cu faptul că, deşi hoţ, nu eram un renegat şi un trădător. Nu se scăpa nici o ocazie ca nouă, şuţilor, să ni se dea de înţeles că încă nu suntem pierduţi pentru Patrie, că, fie şi rătăcitori, am rămas, totuşi, fiii ei. În vreme ce pentru fascişti nu există loc sub soare."

Şi încă un raţionament al teoriei: trebuie studiate şi folosite cele mai importante potenţialităţi ale borfaşilor. Le place tot ce e romantic? - „se va asigura ca ordinele autorităţilor din lagăr să fie înconjurate de o aureolă romantică". Aspiră la eroism — oferiţi-le eroismul muncii! (Dacă o să înghită aşa ceva...) Sunt intrepizi? - daţi-le fervoarea întrecerii! (Celor ce cunosc lagărele şi-i cunosc şi pe borfaşi le va veni cu greu să creadă că asemenea prescripţii nu au fost născocite de nişte debili mintal.) Sunt vanitoşi? Le place să se facă remarcaţi? Satisfaceţi-le vanităţile acoperindu-i de elogii, de evidenţieri, promovaţi-i în munci de răspundere - şi mai cu seamă pe caizi, pentru a profita în interesul lagă-

* În argoul pegrei, „hoţ în retragere" e acela care, avînd acordul lumii interlope, a rupt-o cu ea, reîncepînd să ducă o viaţă de „fraier".

rului de autoritatea pe care ei şi-au cîştigat-o deja în rîndul borfaşilor (aşa scrie textual în monografia Idei Averbach: autoritatea caizilor!)
Cînd această armonioasă teorie a descins pe pămîntul lagărelor, s-a întîmplat iată ce: borfaşii cei mai înrăiţi şi mai inveteraţi au fost investiţi cu o putere discreţionară asupra insulelor Arhipelagului, asupra lagărelor şi lagpunktelor - o putere exercitată asupra populaţiei ţării - ţărani, mic-burghezi şi intelectuali, o putere pe care ei nu au avut-o niciodată în istorie, niciodată şi în nici un alt stat din lume, putere la care în libertate nici măcar nu visaseră, iar acum li se dădeau pe mîini toţi ceilalţi oameni, în chip de sclavi. Ce bandit va refuza o asemenea putere? Şuţii centrali, apaşi de joasă speţă, erau stăpîni absoluţi peste lagpunkte, locuiau în „cabine" ori în corturi separate, împreună cu soţiile lor vremelnice. (Ori alegînd după bunul lor plac dame bine din rîndul supuselor, intelectuale dintre Cincizeci şi Opţi şi tinere studente, pentru a-şi diversifica meniul. Ceavdarov, la Norillag, a fost martorul următoarei scene: un „ea" îi propune bărbăţelului său, borfaş: „Vrei să te servesc cu o colhoznică de şaisprezece ani?" Era vorba de o ţărăncuţă ajunsă în Nord cu o condamnare de zece ani pentru un kilogram de grîu. Fata şi-a imaginat că o să se poată împotrivi, dar i s-a luat foarte brusc piuitul: „Te tai, scîrnăvie!" i-a spus „ea". Ce, te dai mai grande ca mine? Eu mă simt foarte bine sub el!") Aveau ţinători de şase - lachei din rîndul pălmaşilor, care le goleau ţucalele. Li se gătea separat, din puţina carne şi grăsime adevărată alocată pentru cazanul comun. Apaşii de rang mai puţin înalt erau folosiţi ca dispeceri, ajutoare de intendenţi şi de comandanţi: dimineaţa, înarmaţi cu ciomege, se plantau cîte doi în uşa unei barăci cu două sute de oameni şi ordonau: „Afară, şi vai de ultimul!" Borfaşii mai mărunţi erau folosiţi ca să-i cotonogească pe refractari, adică pe cei ce nu mai aveau putere sa iasă la lucru. (Comandantul peninsulei Taimîr venea la apel cu maşina, desfătîndu-se cu priveliştea apaşilor care-i stîlceau în bătaie pe Cincizeci şi Opţi.) În sfîrşit, apaşii cu papagal erau spălaţi de rapăn şi numiţi... educatori. Ţineau discursuri, învăţîndu-i pe Cincizeci şi Opţi cum trebuie să trăiască pentru muncă, în vreme ce ei trăiau din hoţie şi erau eliberaţi înainte de termen. La Belomorkanal, o asemenea mutră, un educator socialmente apropiat, neavînd habar de ce înseamnă construcţiile, era îndrituit să anuleze dispoziţiile tehnice ale şefului de lucrări socialmente ostil.
Şi nu era vorba doar de teorie transpusă în practică, ci de chezăşia unei vieţi cotidiene armonioase. Pentru borfaşi, o viaţă bună. Autorităţile, la rîndul lor, aveau liniştea asigurată: nu trebuiau să-şi mînjească mîinile (cu bătaia), nici să-şi uzeze coardele vocale, nici să-şi bată capul cu amănunte, puteau chiar să nici nu-şi facă apariţia în zonă. Şi opresiunea în sine avea totul de cîştigat: borfaşii o exercitau cu şi mai mult cinism, cu mai multă bestialitate şi fără a se teme cîtuşi de puţin de vreo responsabilitate în faţa legii.

Dar şi acolo unde borfaşii nu erau înscăunaţi de putere, în virtutea aceleiaşi teorii de clasă, erau trataţi cu multe menajamente. Ieşirea din zonă era, pentru borfaşi, sacrificiul maxim ce li se putea cere. La locurile de muncă puteau să stea cît le era voia lungiţi prin cotloane, să fumeze, să-şi povestească isprăvile lor de borfaşi (lovituri, evadări, fapte eroice), să se încălzească vara la soare şi iarna la foc. De focurile lor escorta nu se atingea niciodată, în vreme ce ale Cincizeci şi Opților erau împrăştiate şi călcate în picioare. Iar la sfîrşit cubii (de lemn, pămînt, cărbune) lucraţi de aceiaşi Cincizeci şi Opţi erau trecuţi pe seama lor. Ba autoritățile nu se sfiau să-i care pe borfaşi la întîlnirile fruntaşilor şi în genere la întîlnirile recidiviştilor (Dmitlag, Belomorkanal).
Obiceiul de a trăi pe seama cubajului altuia hoţul si-l păstrează şi după eliberare, cu toate că, la prima vedere, asta cadrează prost cu integrarea lui în socialism. În 1951, la Oimakon (Ust-Nera), un hoţ pe nume Krohaliov a fost eliberat şi s-a angajat ca lucrător în abataj la aceeaşi mină. Nici măcar n-a pus mîna pe un tîrnăcop, dar maistrul îi ponta producții-record pe seama deținuților. Krohaliov încasa cîte 8-9 mii de ruble pe lună, de o mie le aducea deținuților de-ale gurii, care deținuți erau bucuroşi si de atît şi tăceau. Brigadierul Miliucihin, un zek, a încercat, în 1953, să curme această rînduială. Şuții aflaţi în libertate l-au tăiat într-o bună zi, apoi a fost acuzat de furt si judecat, reînnoindu-şi cei douăzeci de ani.
Această observație nu trebuie interpretată ca o rectificare a tezei marxiste că lumpenul nu e proprietar. Cu cele 8 mii ale lui, Krohaliov nu si-a făcut vilă: i-a pierdut la cărți, i-a băut si i-a păpat cu damele.
O borfaşă, Beregovaia, a intrat în glorioasele anale ale Belomorkanalului. Era o urgie în toate barăcile de deținuți în care ajungea să fie plasată, făcea scandal la toate posturile de miliție. Dacă, din capriciu, mai lucra cîteodată, distrugea tot ce făcea. Avînd un colier de condamnări, a fost expediată în iulie 1933 la Dmitlag. Aici începe un capitol de legende: ajunge în „India", unde, cu stupoare (tocmai şi numai această stupoare e veridică), nu aude obscenități şi nu vede jocuri de cărți. Chipurile, e lămurită că aici borfaşii erau captivaţi de ideea muncii. Şi pe loc începe să participe la lucrările de terasament, ba chiar munceşte bine (adică i se atribuie cubii altora). Urmează un capitol de adevăr: în octombrie (cînd se făcuse frig) se duce la doctor şi, fără a fi bolnavă, îi cere (cu un şiş în mînecă?) nişte zile de internare. Doctorul acceptă cu plăcere (el are întotdeauna destule locuri libere!). Dispecer era o veche prietenă a ei, Poleakova, care i-a mai dat, din proprie inițiativă, doua săptămîni de zbînțuială, pontîndu-i nişte norme nelucrate (adică, de fapt, furate de la pălmaşi). E momentul cînd, sedusă de viața de invidiat a dispeceriței, Beregovaia simte şi ea nevoia să se jigodească. Într-o zi, cînd Poleakova o trezeşte ca să iasă la apel, Beregovaia declară că nu se duce la lucrările de terasament pînă nu demască maşinațiile Polea-

kovei cu zilele de recuperare, metrii cubi şi raţiile (recunoştinţa n-o scotea afară din casă). Obţine să fie convocată la oper (borfaşii nu se tem de operi, pe ei nu-i ameninţă o a doua condamnare, dar ia să fi refuzat să iasă la lucru o kaerkă!) şi, subit, ajunge şefa unei brigăzi masculine codaşe, apoi - dispecer în locul Poleakovei, apoi - educatoare în baraca femeilor (ea, o recordmană în înjurături obscene, o cartofoare înrăită şi o hoaţă!), apoi chiar şefă a detaşamentului de constructori (altfel spus, acum le dădea ordine şi inginerilor). Şi de pe toate panourile de onoare din lagăr începe să se hlizească din poze chipul acestei jigodii colţoase, în scurtă de piele şi cu geantă de campanie (ambele şutite de undeva). Mîini care ştiu să mute fălci de bărbaţi, ochi de vrăjitoare. Iată feblaţea Idei Leopoldovna!

Iată şi ascensiunea facilă a borfaşilor în lagăr: puţină gălăgie, multă trădare, apoi - ciomăgeşte şi calcă în picioare.

Mi se va obiecta că numai jigodiile se reped să ocupe funcţii, în vreme ce „hoţii cinstiţi" respectă legea hoţilor. În ce mă priveşte, am stat cu ochii şi pe unii, şi pe alţii, dar n-am băgat de seamă ca o otreapă să fie mai bună decît cealaltă. Şuţii le smulgeau estonilor dinţii de aur cu vătraiul. Şuţii (Kraslag, 1941) îi băgau pe lituanieni cu capetele în latrină, pentru că refuzau să le cedeze pachetele primite de acasă. Şuţii îi jefuiau pe condamnaţii la moarte. Şuţii îl masacrează cu zîmbetul pe buze pe primul venit în celula lor, numai ca să declanşeze o nouă anchetă şi un nou proces şi astfel să-şi petreacă iarna la căldurică ori să scape dintr-un lagăr dur, în care tocmai au aterizat. Ca să nu mai vorbim de fleacuri cum sunt despuierea unui om în plin ger ori înşfăcarea cu forţa a raţiei de pîine a cuiva.

Nu: nici pere de la plop, nici bine de la hoţ.

Teoreticienii GULag-ului erau indignaţi: „chiaburii" (în lagăr) nici nu-i socoteau pe şuţi oameni (trădîndu-şi, chipurile, în acest fel, natura lor de fiare).

Dar cum să-i socoti oameni, cînd ei îţi smulg inima şi sug sîngele din ea? Toată „comunitatea lor liberă" nu e decît o comunitate de vampiri.

Oamenii din mediile cultivate, care n-au întîlnit un hoţ pe o potecă îngustă, vor protesta împotriva unei aprecieri atît de necruţătoare la adresa lumii şuţilor: oare nu ataşamentul obsesiv faţă de proprietate este ceea ce-i animă pe cei atît de porniţi împotriva şuţilor? Eu insist asupra expresiei pe care amfolosit-o: vampiri care-ţi sug sîngele din inimă. Ei maculează absolut tot ce reprezintă pentru noi cercul firesc al simţămintelor umane. Dar poate că situaţia nu e chiar atît de fără speranţă? Căci nu vor fi fiind înnăscute toate aceste năravuri ale şuţilor? Nu ştiu. Poate sunt ucise ori strivite de legea hoţilor, potrivit căreia noi, toţi ceilalţi, nu suntem oameni. Am mai vorbit despre un prag al scelerârii. Probabil că, odată impregnat de legea hoţilor, borfaşul trece iremediabil un anumit prag moral. Mi se va formula şi altă obiecţie:

dumneata n-ai văzut decît pleava şuților. Adevărații şuți, floarea lumii interlope, au fost cu toții împuşcați în 1937. Într-adevăr, n-am văzut şuți din anii '20. Dar nici nu am destulă imaginație pentru a vedea în ei nişte persoane morale.
***
Însă, basta! Să mai spunem şi o vorbă în apărarea şuților. Căci ei au, într-adevăr, un „cod original" şi o concepție originală despre onoare. Numai că originalitatea lor nu constă în patriotism, aşa cum ar vrea administratorii şi literații noştri, ci în faptul că sunt materialişti şi piraţi consecvenți. Şi, cu toate că au fost atît de curtați de dictatura proletariatului, n-au respectat-o nici o clipă.
E un trib descins pe Pămînt să trăiască. Şi, cum timpul pe care-l petrec în închisoare e aproape la fel de lung ca şi cel trăit în libertate, vor să culeagă şi în puşcărie florile vieții. Puțin le pasă pentru ce a fost inventată puşcăria şi cît suferă cei de alături. Sunt ființe nesupuse şi se bucură de roadele acestei nesupuneri: de ce să poarte grija celor ce-şi apleacă grumazul şi mor ca nişte robi? Le e foame şi umflă tot ceea ce văd că e comestibil şi face bine la mațe. Vor să bea şi, contra votcă, vînd escortei lucrurile furate de la vecini. Vor să doarmă pe moale şi aerele lor de „granzi" nu-i împiedică defel să socoată cît se poate de onorabil obiceiul de a purta pretutindeni asupra lor o pernă ori o plapumă (cu atît mai mult cu cît acestea sunt excelente ascunzişuri pentru un şiş). Le plac razele unui soare generos şi, dacă nu pot ajunge în stațiunile de pe litoralul Mării Negre, se prăjesc pe acoperişurile clădirilor în construcție, în carierele de piatră, la intrările în puțurile de mină (sub pămînt să coboare fraierii). Au muşchi foarte bine hrăniți, care fac rotocoale cînd se contractă. Îşi încredințează pieile bronzate artei tatuajului, satisfăcîndu-şi astfel în permanență un apetit estetic, erotic şi chiar moral: pot contempla, privindu-şi unii altora piepturile, burțile, spinările, vulturi puternici aşezați pe o stîncă ori planînd în tării; un lucitor (soarele) aruncîndu-şi razele în toate direcțiile; bărbați şi femei în împerechere, ca şi anumite organe ale plăcerii; şi deodată, sub inimă, Lenin sau Stalin, sau amîndoi (dar asta are tot atîta valoare ca o cruciuliță pe pieptul unui borfaş). Uneori pot rîde de un fochist şugubăț care azvîrle lopeți de cărbune între două fese ori de o maimuță dedată onaniei. Pot citi unul pe pielea altuia inscripții familiare, dar a căror repetare îi umple de extaz: „Fleandurilor - la muie!" (Sună triumfal, ca „Eu sunt Assarhadon!"(12) Ori, pe burta unei tinere borfaşe: „Mi-e dor de p... ca de mama". Ba chiar cîte o morală modestă şi ieftină pe un braț care a înfipt deja de zece ori un şiş între coaste de om: „Sfîntă-i vorba mamei!" Ori „Unde-i alintarea, unde eşti, măicuță?..." (Borfaşii au cultul mamei, dar unul formal, care nu implică şi respectarea poveților materne. Foarte populară e printre ei poezia lui Esenin „Scrisoare mamei", popular e Esenin îndeobşte, cu lucrurile mai simple. Unele din poeziile lui -

această „Scrisoare...", „Seara îşi încruntă negrele sprîncene" sunt cîntate). Pentru a da anvergură sentimentelor ce animă viaţa lor precară, le place să se drogheze. Cel mai accesibil drog e anaşa (marijuana, extrasă din cînepă), mai zisă şi ierbşoară, din care îşi răsucesc ţigări. Anaşei i se înalţă şi cîntece de recunoştinţă:
Ah, odrasla Domnului, ierbşoară,/ Alinare pentru toţi julitorii...
Da, ei nu recunosc pe acest Pămînt instituţia proprietăţii, şi asta îi contrapune efectiv burjuilor şi acelor comunişti care s-au învîrtit de vile şi automobile. Tot ce le iese în cale de-a lungul vieţii lor de borfaşi se ia ca aparţinîndu-le(dacă operaţiunea nu prezintă prea mult pericol). Chiar şi cînd au de toate din plin, întind mîna după imnul altuia, căci lucrul nefurat îi cade hoţului greu la stomac. Hainele furate le poartă pînă se plictisesc de ele, numai cît încă sunt noi, pentru ca apoi, foarte curînd, să le joace şi să le piardă la cărţi. Partidele de cărţi prelungite pînă în zori le provoacă senzaţiile cele mai tari şi trebuie spus că, în această materie, i-au depăşit net pe nobilii ruşi din secolele trecute. Pot juca pe ochi (şi celui ce pierde i se scoate pe loc un ochi) ori pe sine, jucătorul pierzîndu-se pe sine însuşi pentru o utilizare contra naturii. Cînd pierd tot, proclamă percheziţie pe barjă ori în baracă, mai găsesc cîte ceva pe la fraieri şi se reîntorc la joc.
În al doilea rînd, borfaşii detestă munca, dar de ce ar trebui, mă rog, să o iubească, dacă se pot lipsi de ea pentru a avea ce mînca, ce bea şi ce îmbrăca? Fireşte, asta îi împiedică să se apropie de clasa muncitoare (dar oare clasei muncitoare înseşi îi place chiar atît de mult să muncească? Nu se speteşte ea pentru nişte bani amărîţi, neavînd altă posibilitate de cîştig?). Borfaşii nu numai că nu se pot lăsa „cuprinşi de fervoarea muncii", dar munca le stîrneşte dezgust şi ştiu să exprime foarte teatral acest lucru. Ajunşi, de exemplu, într-un lagpunkt agricol şi obligaţi să iasă din zonă pentru a strînge cu grebla un amestec de borceag şi ovăz pentru furaje, nu numai că se vor aşeza să se odihnească, dar vor aduna toate greblele şi furcile grămadă, le vor da foc şi se vor încălzi la focul acela. (Ei bine, şef de echipă socialmente ostil, poftim de ia o hotărîre...)
Zadarnic s-a încercat să fie făcuţi să lupte pentru patrie, patria lor e Pămîntul întreg. Apaşii mobilizaţi urcau în eşaloanele militare şi cîntau legănîndu-se în ritm: „Cauza noastră-i cauză dreaptă,/ Mai cotită, dar deşteaptă./ Toţi o iau pe scurtătură:/ Ce atîta tevatură?" Apoi furau ceva, erau arestaţi şi, cu una din etapele atît de scumpe lor, se reîntorceau într-o închisoare din spatele frontului. Chiar şi atunci cînd troţkiştii rămaşi în viaţă au înaintat cereri să fie trimişi din lagăre pe front, apaşii nu le-au urmat exemplul. Dar cînd armata activă a dat năvală în Europa şi a început să miroasă a pradă de război, au îmbrăcat uniforme militare şi s-au dus să jefuiască pe urmele armatei (e ceea ce ei numeau rîzînd „Frontul al cincilea ucrainean").

Dar - şi în această privință sunt mult mai fermi în principii decît Cincizeci şi Opții! - nici un Jenka Jeg ori Vaska Mațe-Groase(13), nici unul din cei ce, cu turecii răsfrînți şi cu obrazul deformat de o grimasă, pronunță cu venerație cuvîntul „hoț" nu va ajuta niciCînd la întărirea puşcăriei: nu se va duce să planteze stîlpi, să întindă sîrmă ghimpată, să amenajeze o avanzonă, să renoveze un post de gardă ori să repare sistemul de iluminat al zonei. E o chestiune de onoare pentru un apaş. Puşcăria e creată pentru a atenta la libertatea lui şi el nu poate lucra pentru puşcărie! (De altfel, apaşul nu riscă să se aleagă, pentru un asemenea refuz, cu articolul Cincizeci şi Opt, în vreme ce un amărît de duşman al poporului s-ar pricopsi pe loc cu o acuzație de sabotaj contrarevoluționar. Tocmai impunitatea îi face pe apaşi temerari; or, cel ce s-a fript cu ciorba suflă şi-n iaurt.)

Uneori, în unele locuri şi în unele perioade, iritarea autorităților îi poate costa şi pe apaşi. Iată relatarea americanului de origine italiană Thomas Sgovio. (Născut în 1916, la Buffalo, a apucat să facă parte din organizația tineretului comunist din Statele Unite. În 1933, pentru activitate comunistă, tatăl lui a fost exilat din SUA, a plecat în URSS şi familia l-a urmat. Au trăit aici ca emigranți politici, întreținuți de MOPR; erau multe mii de asemenea militanți în URSS, conservați în aşteptarea momentului cînd aveau să fie necesari pentru acapararea propriilor țări. Dar, din 1937, Stalin a început să-i mănture pe capete. A fost băgat la zdup Sgovio-senior, în 1938 a fost arestat şi Thomas, la Ohotnîi Riad. Calificat drept SOE (element socialmente periculos), a încasat cinci ani şi, foarte brusc, în august acelaşi an, s-a trezit pe Kolîma.) La scurt timp după ce a aterizat în OLP-ul „Razvedcik", venetic cum era, vorbind şi înțelegînd prost limba rusă, n-a priceput de ce, la cantină, un tînăr şi zdravăn borfaş s-a năpustit cu pumnii asupra lui. Cu sîngele şiroindu-i din nas, trîntit pe podea, Sgovio a văzut cum borfaşul extrăsese din carîmbul cizmei un cuțit cît toate zilele: o vorbă în plus şi l-ar fi spintecat. A rămas întins pe duşumea, apoi a plîns îndelung, de amărăciune şi neputință. Borfaşul în cauză avea şi o munculiță de borfaş, era sacagiu. Dar peste cîteva luni, în toiul iernii, a fost scos de la căratul apei şi i s-a ordonat să treacă la muncile comune. A refuzat (reacție curentă a borfaşilor). A fost trimis la izolator. La proximul apel, a fost tîrît la postul de gardă, în fața tuturor, şi i s-a cerut să se alinieze în frontul brigăzii Borfaşul l-a scuipat în față pe şeful OLP-ului şi a început să țipe la gardieni şi la soldații din postul de gardă: „Jigodiilor! Caraliilor! Fasciştilor!" Ostaşii din postul de gardă au smuls hainele de pe el (era un ger de crăpau pietrele), lăsîndu-l numai în izmene, l-au legat de o sanie şi l-au tîrît aşa dincolo de poartă. Borfaşul se tăvălea prin zăpadă, continuînd să-i bălăcărească pe şeful OLP-ului şi pe soldații din pază. A fost tîrît prin zăpadă pînă a degerat (Dar iată cuvintele lui Sgovio: „Că era pe punctul să mă înjunghie nu înseamnă nimic pentru mine. În ochii mei, rămîne

un erou şi îl iubesc pentru că i-a înjurat pe ştabi!")
Să vezi un borfaş cu un ziar în mînă e o imposibilitate absolută: borfaşii au stabilit o dată pentru totdeauna că politica e un piuit ce n-are nici o legătură cu viaţa adevărată. Borfaşii nu citesc nici cărţi, decît extrem de rar. În schimb, adoră literatura orală şi naratorul care, după stingere, le deapănă romane interminabile va fi întotdeauna bine hrănit din prada lor hoţească şi va fi ţinut la mare cinste, aşa cum se întîmplă cu toţi povestitorii şi cîntăreţii la popoarele primitive. Aceste „romane" sunt un melanj fantastic şi destul de monoton de istorioare bulevardiere extrase din viaţa înaltei societăţi (obligatoriu a înaltei societăţi), presărate cu viconţi, conţi şi marchizi, asortate cu legende ce aparţin la propriu vieţii borfaşilor, cu accese autolaudative, cu pitorescul argoului şi încununate cu ideile pe care borfaşii şi le fac despre viaţa pe picior mare, la deliciile căreia eroul ajunge invariabil în final: contesa se întinde în „hogeacul" lui, el nu fumează decît „Kazbek", are o „ceapă" (un ceas), iar „bărcile" (pantofii) lui sunt lustruite lună.
Nikolai Pogodin a obţinut o documentare la Belomorkanal şi cu siguranţă a zvîntat acolo nu puţine parale din visterie, însă n-a văzut şi n-a priceput nimic din specificul borfaşilor. Dar, cum vreme de 40 de ani literatura noastră n-a suflat o vorbă despre lagăre, decît în piesa lui(14) şi apoi în film, se cuvine să zăbovim puţin asupra ei.
Inepţia cu inginerii-kaeri care sorb cuvintele educatorilor, aflînd astfel ce este viaţa, face inutil orice comentariu. Dar să vorbim de aristocraţii lui, de borfaşi. Pogodin a izbutit să nu remarce la ei nici măcar simplul fapt că jefuiesc în virtutea dreptului celui mai tare, nu se mulţumesc să golească pe furiş buzunarele. Îi înfăţişează pe toţi, fără excepţie, ca pe nişte mărunţi hoţi de buzunare, idee pe care bate monedă pînă la saţietate, reiterînd-o de mai bine de douăsprezece ori. La el, hoţii ajung să se fure unii pe alţii (ceea ce este o perfectă aiureală: hoţii fură numai de la fraieri şi toată prada ajunge în mîinile caidului), întocmai cum Pogodin n-a sesizat (ori n-a vrut să sesizeze) stimulentele veritabile ale muncii de lagăr: foamea, bătaia, presiunea colectivă a brigăzii. S-a cramponat de un singur lucru: de „proximitatea socială" a borfaşilor (idee ce i-a fost insuflată de direcţia canalului, de la Medvejka, dacă nu cumva şi mai înainte, la Moscova, de către Maxim Gorki) şi s-a repezit să prezinte reforjarea acestora. Ceea ce a rezultat e o defăimare atît de sfruntată la adresa borfaşilor, încît pînă şi mie îmi vine să le iau apărarea.
Borfaşii sunt mult mai deştepţi decît îi prezintă Pogodin (şi Şeinin): ei nu pot fi cumpăraţi cu o ieftină „reforjare", pe simplu motiv că viziunea lor asupra vieţii e mult mai aproape de realitate decît cea a temnicerilor şi străină de orice elemente de idealism: or, toate formulele magice menite să-i facă să muncească — şi să moară muncind — pe nişte oameni rupţi de foame sunt pur idealism. Şi dacă, într-o convorbire cu cetăţeanul şef descins de la Moscova ori la un miting imbecil, au ochii în la-

crimi şi glasul le tremură, toate astea nu sunt decît un teatru bine calculat pentru a obține un privilegiu ori o reducere a pedepsei. În sinea lui, în momentul acela, apaşul se prăpădeşte de rîs! Apaşii pricep de minune ce e aceea o glumă bună (spre deosebire de scriitorii veniți din Capitală). E cu totul imposibil ca jigodia Mitea să intre neînarmat şi neînsoțit de un gardian în camera RUR şi ca tartorul locului, caidul Kostea, să încerce să-i scape ascunzîndu-se sub priciuri! Rostea avea pregătit, cu siguranță, un şiş, iar dacă nu, s-ar fi repezit să-l sugrume pe Mitea şi unul dintre ei n-ar fi ieşit viu de acolo. Aici, dimpotrivă, nu e de glumă, or, ceea ce ne serveşte Pogodin e o glumă de două parale. De un fals strigător la cer e povestea „reeducării" celor doi şuți şi transformarea lor în puşcaşi („comunii" ar putea face aşa ceva, dar nu şi borfaşii), întocmai ca şi scena, imposibilă pentru nişte borfaşi lucizi si cinici, a întrecerii dintre brigăzi (poate doar pentru a-şi rîde de civili). Şi, în fine, nota cea mai falsă prin caracterul ei lacrimogen: borfaşi cerînd să li se furnizeze regulile după care se întemeiază o comună!

O performanță absolută în a-i calomnia şi a-i face proşti pe borfaşi! Borfaşi cerînd reguli! Borfaşii ştiu foarte bine care sunt regulile lor, de la primul furt şi pînă la ultimul şiş în beregată. Ştiu şi cînd poate fi stîlcit un om căzut la pămînt. Şi cînd să se năpustească cinci pe unul. Chiar pe unul care doarme. Şi, pentru comuna lor, au reguli cu mult anterioare „Manifestului comunist"!

Comuna lor, mai exact lumea lor, e o lume aparte înăuntrul lumii noastre şi legile ce o guvernează de secole, pentru a-i garanta soliditatea, nu depind defel de legislația noastră, a „fraierilor", şi nici măcar de congresele Partidului. Au propriul lor sistem ierarhic, în virtutea căruia un caid n-are nevoie de nici un fel de alegeri, pentru că în momentul cînd intră în celulă ori în zonă poartă deja coroana puterii şi e recunoscut numaidecît ca şef. Aceşti caizi sunt dotați adesea cu o inteligență ieşită din comun şi întotdeauna cu o înțelegere perfectă a viziunii borfaşilor asupra lumii, avînd şi un număr considerabil de crime şi jafuri la activ. Borfaşii au propriile lor tribunale („pricele"), bazate pe codul de „onoare" şi pe tradițiile bandiților. Sentințele acestor tribunale sunt necruțătoare şi sunt executate inexorabil, chiar cînd condamnatul e inaccesibil şi se află în cu totul altă zonă. (Formele de execuție sunt insolite: bunăoară, sar pe rînd de la etajul superior al priciurilor asupra osînditului întins pe jos, spărgîndu-i astfel cutia toracică.)

Şi ce înseamnă însăşi vorba asta a lor - „fraier"? Lumea „fraierilor" e lumea oamenilor în general, a tuturor oamenilor normali. Tocmai această lume general-umană, lumea noastră, cu morala ei, cu habitudinile vieții şi ale comunicării, este ceea ce borfaşii urăsc cel mai mult, lucrul de care îşi rîd cel mai mult, contrapunîndu-i „familiile" lor antisociale.

Nu, nu „reeducarea" e cea care a început să rupă coloana vertebrală a lumii borfaşilor („reeducarea" nu făcea decît să-i ajute să se reîntoarcă

în lumea „civililor" pentru noi jafuri). Lucrul s-a întîmplat cînd, în anii '50, Stalin, dînd de pămînt cu teoria claselor şi a proximității sociale, a ordonat ca borfaşii să fie băgați în izolatoare, în celule de detenție solitare şi chiar să se construiască pentru ei închisori noi („fermoare" - le numeau şuții).
În aceste „fermoare", hoții îşi pierdeau curînd aerele de granzi, se ofileau şi se curățau. Pentru că un parazit nu poate trăi în singurătate. El trebuie să trăiască pe cineva, încolăcindu-se.

Capitolul 17
CHIŞTOCII

MULTE rictusuri are Arhipelagul şi multe chipuri, toate respingătoare. Din orice parte ar fi privit, numai admirație nu stîrneşte. Dar poate cel mai dezgustător e cînd îşi arată rîtul cu care înghite chiştocii.

Chiştocii nu au nimic de a face cu acei copii ai străzii, îmbrăcați în zdrențe răpănoase, vagabondînd, furînd, încălzindu-se pe lîngă cazanele cu asfalt de pe carosabil, fără de care nu se poate imagina viața urbană din anii '20. Nevîrstnicii internați în coloniile pentru delincvenți minori (în subordinea Comisariatului Poporului pentru Educație şi Învățămînt exista o asemenea colonie încă în 1920; ar fi interesant de aflat cum stăteau lucrurile cu delincvența juvenilă înainte de revoluție), în casele de muncă pentru minori (acestea au funcționat din 1921 pînă în 1930; aveau gratii, zăvoare şi un corp de gardieni, aşa că în vetusta terminologie burgheză ar putea fi numite liniştit şi închisori), ca şi în „comunele de muncă ale OGPU" din 1924, erau luați de pe stradă, şi nu din familii. Ei deveniseră orfani în urma războiului civil şi a foametei care l-a însoțit, erau copii ai nimănui, pentru că părinții lor fuseseră executați ori muriseră pe front, şi justiția de atunci încerca într-adevăr să-i reintegreze în viața socială, smulgîndu-i din ghearele şcolii de infractori care era strada. În comunele de muncă se inițiase un sistem care le permitea copiilor să deprindă meserii industriale - soluție avantajoasă pentru acei ani de şomaj - şi mulți copii le învățau cu plăcere. Din 1930, în rețeaua Comisariatului Poporului pentru Justiție au fost create şcoli FZU speciale, pentru minori care aveau de ispăşit o condamnare. Tinerii delincvenți erau obligați să lucreze între 4 şi 6 ore pe zi, prestație pentru care erau remunerați după normele Codului Muncii, restul timpului rămînînd la dispoziția lor pentru studiu şi distracție. Dacă s-ar fi continuat pe această linie, poate că lucrurile s-ar fi aranjat destul de convenabil.

Dar de unde veneau aceşti delincvenți juvenili? Ei apăruseră prin efectul articolului 12 al Codului Penal din 1926, care permitea ca, în cazuri de furt, viol, rănire de persoane sau omucidere, minorii să poată fi trimişi în judecată începînd de la vîrsta de 12 ani (această dispoziție implicîhd şi articolul 58), dar cu aplicarea unor pedepse moderate şi nu la „tarif maxim, ca pentru adulți. Era o primă portiță pentru expedierea chiştocilor pe Arhipelag; poarta cea mare nu se deschisese încă.

Să nu trecem peste nişte cifre interesante: în 1927, deținuții în vîrsta de 16 (notați că cei mai tineri nu sunt incluşi) pînă la 24 de ani reprezentau 48% din totalul celor încarcerați.* Acest lucru poate fi înțeles în sensul

*Culegerea De la închisori..., p. 333.

că, în 1927, aproape jumătate din populația Arhipelagului era alcătuită din tineri pe care Revoluția din Octombrie îi prinsese în vîrstă de 6 pînă la 14 ani. La zece ani după victoria revoluției, aceşti băieţaşi şi aceste fetițe erau în puşcărie, formînd nici mai mult, nici mai puțin decît jumătate din populația penitenciară! Asta nu prea cadrează cu lupta împotriva rămăşiţelor conştiinței burgheze lăsate de vechea societate, însă cifrele sunt cifre. Ele demonstrează că Arhipelagul n-a fost niciodată în criză de tineret.

Dar cît tineret să conțină s-a hotărît în 1935. În acest an, lutul maleabil al Istoriei a fost din nou frămîntat de Marele Scelerat şi procopsit cu amprenta degetului lui. Între alte fapte mari, cum ar fi distrugerea Leningradului şi nimicirea propriului partid, el n-a scăpat ocazia de a-şi aminti şi de copii - copiii pe care îi iubea atît de mult, al căror Cel Mai Bun Prieten era şi cu care, tocmai de aceea, se fotografia atît de des. Nevăzînd alt mijloc de a-i ține în frîu pe aceşti şnapani puşi pe rele, aceste progenituri de bucătărese care bîntuiau în roiuri tot mai dense prin țară, încălcînd cu tot mai multă sfruntare legalitatea socialistă, a găsit el de cuviință ca, pentru binele public, toți aceşti copii de doisprezece ani (şi iubita lui fiică se apropia deja de acest prag, aşa că avea în față imaginea vie a acelei vîrste) să fie judecați şi condamnați după tariful maxim al codului penal. Aşadar, „cu aplicarea tuturor măsurilor punitive", cum explica Decretul ȚIK DIN 07.04.35. (Adică inclusiv pedeapsa cu moartea.)

Oameni cu puțină carte, pe vremea aceea nu prea băgam în seamă decretele. Ochii ne erau mai degrabă seduşi de portretele lui Stalin ținînd în brațe o fetiță cu păr negru... Şi mai puțin le păsa de decrete copiilor de doisprezece ani. Însă decretele se prăseau unul după altul. La 10.12.41 - să fie trimişi în judecată, începînd de la 12 ani, şi cei care „puneau pe şine diferite obiecte" (antrenîndu-se, vezi bine, ca tineri diversioniști). Iar prin Decretul din 31.05.41 — toți cei vinovați de infracțiuni neprevăzute de articolul 12 să fie judecați începînd de la 14 ani!

Aici intervine o uşoară complicație: a început Marele Război de Apărare a Patriei, însă legea e lege! Şi la 7 iulie 1941, patru zile după panicatul discurs al lui Stalin, într-un moment cînd tancurile nemțeşti se năpusteau spre Leningrad, Smolensk şi Kiev, e promulgat un nou Decret al Prezidiului Sovietului Suprem, despre care e greu de spus prin ce este, pentru noi, mai interesant: prin temerarul său academism, întrucît ne arată cu ce probleme importante se ocupa puterea în acele zile de foc, ori prin însuşi conținutul său. Fapt este că procurorul URSS (Vîşinski?) s-a plîns Sovietului Suprem de Tribunalul Suprem (aşadar, dosarul trecuse şi prin mîinile Binefăcătorului), constatînd că judecătoriile aplică greşit decretul din 1935: puştanii erau judecați numai atunci cînd săvîrşeau o infracțiune cu intenție. Or, asta era o laxitate inadmisibilă! Şi iată că, în toiul războiului, Prezidiul pune lucrurile la punct: o aseme-

nea interpretare nu corespunde textului de lege, introducînd limitări neprevăzute de aceasta!... Şi, de comun acord cu procurorul, Curţii Supreme i se explică: minorii trebuie judecaţi cu aplicarea tuturor măsurilor punitive (adică „la tariful maxim") şi în cazurile cînd săvîrşesc infracţiuni nu cu intenţie, ci din neglijenţă!

În martie 1972, întreaga Anglie a fost zguduită la vestea că, în Turcia, un adolescent britanic de 14 ani a fost condamnat, pentru trafic de droguri pe scară mare, la 6 ani de puşcărie: cum e posibil aşa ceva??! Dar unde au fost inimile şi ochii liderilor voştri de stînga (şi ale juriştilor voştri) cînd citeau legile staliniste privitoare la minori?

Copiii! De ce exterminaţi copiii? se îngrozea, arătînd cu degetul spre inculpaţi, siderat în inocenţa lui, judecătorul sovietic Nikitenko, membru al Tribunalului de la Nurenberg, care întîmplător nu cunoştea o iotă din legislaţia internă sovietică (îşi uitase propriile sentinţe). Chipuri la fel de oneste şi de înţelepte afişau, aşezaţi alături de el, judecătorii englez, francez şi american.

Abia acum erau închise toate bortele pentru şoarecii nesătui. Abia acum erau puse la adăpost spicele de pe miriştile colhozurilor! Abia acum urmau să se umple şi să se burduşească hambarele, o viaţă înfloritoare avea să înceapă, iar copiii viciaţi din naştere aveau să apuce lunga cale a reeducării.

Şi n-a tresărit nici unul din procurorii de partid, dintre care unii aveau copii de această vîrstă, toţi şi-au pus fără păs viza pe mandatele de arestare. Şi n-a tresărit nici unul din judecătorii de partid: cu ochi senini, ei condamnau nişte puştani la trei, cinci, opt şi zece ani de lagăr!

Pentru nişte spice furate din cîmp, acestor mucoşi nu li se dădeau pedepse sub opt ani!

Pentru un buzunar de cartofi - un singur buzunar dintr-un pantalon de copil! - tot opt ani!

Castraveţii nu erau ţinuţi la un preţ chiar atît de mare. Pentru zece castraveţi de pe tarlaua colhozului, Saşa Blohin a primit 5 ani.

Micuţa Lida, o fetiţă flămîndă de 14 ani din centrul raional Cinghirlaus, regiunea Kustanai, care a cutezat să culeagă de pe drum, o dată cu colbul, firava şuviţă de grîu scursă dintr-un camion (grîu care oricum s-ar fi prăpădit), a fost condamnată la numai trei ani, luîndu-se în considerare circumstanţa atenuantă că nu delapidase proprietatea socialistă direct de pe cîmp şi nici din hambar. Ori poate că i-a mai îmblînzit pe judecători şi împrejurarea că în acel an (1948) fusese, totuşi, publicat un comentariu al Curţii supreme, potrivit căruia autorii unor furturi cu caracter de poznă copilărească (un măr din grădină) nu trebuiau trimişi în judecată. Prin analogie, instanţa a dedus că poate să fie un pic mai clementă. (Iar noi vom deduce, pentru analiza noastră, că din 1935 pînă în 1948 pentru mere se întocmeau acte de trimitere în judecată.)

Foarte mulţi erau judecaţi pentru că fugiseră din şcolile FZO. E drept,

pentru aşa ceva se dădeau doar şase luni. (În lagăre, erau numiți, în glumă, „condamnați la moarte". Dar, glumă-neglumă, iată o fotografie cu „condamnați la moarte" dintr-un lagăr din Extremul Orient: au fost puşi să vidanjeze closetele. O căruță cu două roți imense, iar în căruță un butoi enorm, plin cu mîzgă pestilențială. „Condamnații la moarte" se înhamă mai mulți la hulube, împing şi din spate (aceştia fiind stropiți în față la fiecare clătinare a butoiului), în vreme ce jigodii cu obraji roşii, drapate în costume de şeviot, rîd în hohote şi-i înghiontesc pe puştani cu ciomege. Iar în timpul unui transfer cu vaporul de la Vladivostok la Sahalin, jigodiile, sub amenințarea şişului, s-au folosit de aceşti copii. Aşa că, uneori, chiar şi şase luni sunt de ajuns.
Şi din momentul cînd aceşti copii de doisprezece ani, tratați ca nişte cetățeni în toată legea, au trecut pragul celulelor pentru adulți din închisori, devenind egali ai adulților, egali prin condamnările barbare, care echivalau cu aproape întreaga lor viață neconştientă, egali prin rația de pîine, prin blidul de zeamă, prin locul pe prici, din acest moment vechiul termen de „minor" folosit de reeducarea comunistă devenea cumva impropriu, contururile lui se făceau fluide şi vagi, aşa că însuşi GULAG-ul a născocit pentru ei sonorul şi sfidătorul cuvînt chiştoc. Ei înşişi, vorbind despre sine, au început să-l repete apoi, cu o expresie mîndră şi amară - aceşti amari cetățeni, care încă nu erau cetățeni ai propriei lor țări, dar ajunseseră cetățeni ai Arhipelagului.
Atît de precoce şi de straniu şi-au atins majoratul - trecînd pragul puşcăriei.
Asupra căpşoarelor lor de doisprezece şi paisprezece ani se prăbuşea o povară pe care n-o puteau suporta oameni trecuți prin multe şi cu suflet curajos. Dar, în virtutea legilor înseşi ale tinereții, aceşti puberi nu aveau să se lase turtiți de viața ce li se impunea, ci aveau să se adapteze, făcînd corp comun cu ea. Întocmai cum la vîrstele fragede se învață fără dificultate limbi şi obiceiuri noi, chiştocii şi-au însuşit din mers atît limbajul Arhipelagului — iar acesta e limbajul borfaşilor - cît şi filosofia lui - or, a cui e această filosofic?
Din viața de aici ei au reținut pentru sine tot ce are ea mai inuman, tot sucul ei otrăvit şi putrid, şi au făcut-o cu atîta naturalețe, încît ai fi zis că acest lichid, da, acest lichid, şi nu laptele de mamă îl supseseră cînd erau prunci de țîță.
Se integrau atît de repede în viața de lagăr - nu le trebuiau nici măcar săptămîni, ci doar zile! - încît părea că ea nu le stârneşte vreo mirare, că nu e defel nouă pentru ei, ci o continuare firească a vieții lor de ieri, din libertate.
Nici acolo, în libertate, nu trăiseră în puf: nu copiii celor puternici şi îndestulați furau spice, nu ei îşi umpleau buzunarele cu cartofi, îşi perforau cu întîrziere fişele de pontaj la fabrică ori fugeau din FZO. Chiştocii erau copii de muncitori. Aflați încă în liberate, pricepuseră foarte bine că

viața e clădită pe nedreptate. Dar acolo lucrurile nu se arătaseră încă în deplina lor goliciune, unele se ascundeau sub veşminte cît de cît decente, altele erau îndulcite de vorbele blînde ale mamei. Or, pe Arhipelag, chiştocii vedeau viața aşa cum apare ea în ochii patrupedelor: numai forța produce drept! Numai cine pradă are dreptul să trăiască! Astfel vedem Arhipelagul şi noi, adulții, însă noi suntem în măsură să-i contrapunem experiența noastră, reflecțiile noastre, idealurile noastre, tot ce am distilat anterior din lecturi. Dimpotrivă, copiii percep Arhipelagul cu receptivitatea divină a copilăriei. Şi în cîteva zile devin fiare. Şi încă fiare dintre cele mai haine, lipsite de orice noțiuni etice (privind în ochii mari şi cuminți ai unui cal, mîngîind urechile pleoştite ale unui cîine vinovat, le poți refuza dimensiunea etică?) Chiştocul învață lecția fulgerător: dacă unul are dinți mai slabi decît tine, smulge-i ciozvîrta din gură - e a ta!

Două sunt principalele locuri de detenție pentru chiştoci pe Arhipelag: coloniile separate pentru copii (aici sunt internați îndeosebi chiştocii mai tineri, care n-au împlinit încă cincisprezece ani) şi (pentru chiştocii mai mari) - lagpunktele mixte, unde trăiesc cel mai adesea împreună cu invalizii şi femeile.

Ambele concură deopotrivă la inculcarea unei ferocități animalice. Nici unul dintre ele nu-i sustrage pe chiştoci educației în spiritul regulilor de comportare banditeşti.

Iată-l pe Iura Ermolov. El povesteşte că, de la doisprezece ani (din 1942), a văzut în jurul lui numai escrocherie, hoție şi speculă şi, în sinea lui, a judecat viața aşa: nu fură şi nu înşala numai cel căruia îi e frică. Or, eu nu vreau să-mi fie frică de nimic! Prin urmare am să fur, am să înşel şi am să trăiesc bine. Şi totuşi, o vreme viața lui a luat alt curs. A fost sedus de educația şcolară în spiritul exemplelor eclatante. Dar, ghicind năravul Părintelui Iubit (laureații şi miniştrii spun că o asemenea divinație e mai presus de forțele omeneşti!), la 14 ani a scris un manifest: „Jos Stalin! Trăiască Lenin!". A fost prins imediat, bătut, i s-a aplicat 58-10 şi a fost internat împreună cu chiştocii de drept comun. Şi Iura Ermolov a deprins repede legea bandiților. Spirala vieții lui creştea impetuos cu noi volute, şi la 14 ani ajunsese deja la propria „negare a negației", reîntorcîndu-se la concluzia că tot ce are existența umană mai înalt şi mai bun este hoția.

Şi ce a văzut el în colonia pentru copii? „Nedreptăți şi mai mari decît în viața liberă. Şefii şi gardienii trăiesc pe buzunarul statului, folosind sistemul educațional ca pe un paravan. O parte din rația chiştocilor aterizează de la bucătărie direct în burțile educatorilor. Chiştocii sunt bătuți cu bombeurile cizmelor ca să-şi țină gura şi să fie ascultători". (Aici e de precizat că rația celor mai tineri dintre chiştoci diferă de rația obişnuită de lagăr. Condamnîndu-i pe chiştoci la lungi ani de detenție, guvernul nu a abdicat de la umanism, n-a uitat că aceşti copii sunt viitorii benefi-

ciari ai comunismului. De aceea raţia lor cuprinde un supliment de lapte, unt şi carne veritabilă. Cum ar putea educatorii să reziste tentaţiei de a-şi vîrî polonicul în cazanul chiştocilor? Şi cum să-i obligi pe chiştoci să-şi ţină fleanca, dacă nu cu bombeul cizmelor? Poate că unul dintre aceşti chiştoci, ajuns om mare, ne va istorisi o poveste şi mai tristă decît Oliver Twist?
Reacţia cea mai simplă cînd nedreptăţile te copleşesc este: comite tu însuţi nedreptăţi! E deducţia cea mai la îndemînă şi ea devine pentru multă vreme (uneori pentru totdeauna) legea existenţială a chiştocilor.
Dar - interesant! - angajînd bătălia cu bestialitatea lumii, chiştocii nu luptă unii împotriva celorlalţi. În semenul lor, ei nu văd un duşman! Ei intră în această luptă în mod colectiv, ca o trupă! Primele mlădiţe ale socialismului? Influenţa educatorilor? Struniţi-vă limbile şchioape, bîlbîiţilor!
Legea hoţilor coboară asupra lor. Căci hoţii sunt uniţi. Hoţii sunt disciplinaţi. Hoţii au caizi. Iar chiştocii sunt pionierii lumii interlope, îşi însuşesc preceptele sacre ale adulţilor.
O, fireşte, sunt educaţi asiduu! În barăcile lor descind educatori - cu trei stele, cu patru stele - care le ţin lecţii despre Marele Război de Apărare, despre nemuritoarea faptă de eroism a poporului nostru, despre atrocităţile fasciştilor, despre grija solară a lui Stalin pentru copii, despre profilul moral al omului sovietic. Dar Marea Doctrină despre societate, construită exclusiv pe economie şi care n-a auzit nicicînd de psihologie, n-a auzit nici de legitatea psihologică elementară că orice lucru repetat de cinci şi de şase ori sfîrşeşte prin a stîrni neîncredere şi, mai mult, dezgust. Chiştocii nu încearcă decît dezgust pentru ceea ce au căutat să le inculce cîndva învăţătorii şi profesorii lor, iar acum le turuie educatorii care îi fură la bucătărie. (Şi chiar discursul patriotic al unui ofiţer venit dintr-o unitate militară: „Copii! Vi se încredinţează sarcina de a descoase paraşute. E o mătase preţioasă, un bun al Patriei, străduiţi-vă să aveţi grijă de ea!" n-are nici un succes. În goana lor după depăşiri de plan şi după un blid de terci în plus, chiştocii taie toată mătasea în petice fără nici o valoare - Krivoşceokovo.) Şi din toate aceste seminţe, numai cele ale urii - ostilitatea faţă de Cincizeci şi Opţi, superioritatea faţă de duşmanii poporului - găsesc teren fertil în sufletele lor.
De acestea vor avea nevoie ulterior, în lagărele comune. Deocamdată, printre ei nu există duşmani ai poporului. Iura Ermolov e şi el un chiştoc aidoma tuturor celorlalţi. A dat de mult neroada lege politică pe legea înţeleaptă a şuţilor. Nimic în acest terci nu poate scăpa nedigerat! Nici un băiat nu poate rămîne o individualitate aparte: va fi călcat în picioare, sfîrtecat, dezmembrat, dacă nu se proclamă de îndată un pionier al lumii hoţilor. Şi toţi depun acest jurămînt ineluctabil... (Cititorule! Imaginează-ţi-i, în locul lor, pe copiii tăi...)
În coloniile pentru copii, cine sunt duşmanii chiştocilor? Gardienii şi educatorii, împotriva lor se duce lupta!

Chiştocii îşi cunosc admirabil propria forţă. Cea dintîi e coeziunea, a doua - impunitatea. Au fost basculaţi aici din afară, în virtutea unei legi a adulţilor, însă odată ajunşi pe Arhipelag, sunt ocrotiţi de un sacru tabu. „Laptele, şefu'! Dă-ne laptele!" urlă ei bătînd în uşa celulei. Sfărîmă priciurile, sparg geamurile - fac tot ceea ce, la adulţi, ar fi calificat drept revoltă armată ori sabotaj economic. Dar pe chiştoci nu-i paşte nici o pedeapsă. Li se aduce pe loc laptele!

O coloană de chiştoci e condusă prin oraş sub escortă severă. Ai zice că e chiar ruşinos să păzeşti cu atîta străşnicie nişte copii. Da de unde! Au convenit un semnal — un şuierat!! Şi cei ce vor o întind în patru vînturi! Ce să facă escorta? Să tragă? În care dintre ei? Şi apoi, poţi să tragi în nişte copii?... E sfîrşitul termenului lor de detenţie! Încă o sută cincizeci de ani de puşcărie i-au tras clapa statului. Nu vă place să fiţi expuşi ridicolului? Nu arestaţi copii!

Un viitor romancier (care îşi va fi trăit copilăria printre chiştoci) ne va descrie puzderie de amuzante isprăvi chiştoceşti: scandaluri peste scandaluri în colonii, răzbunări şi farse urîte la adresa educatorilor. În pofida severităţii aparente a condamnărilor şi a regimului de detenţie, impunitatea dezvoltă la chiştoci o mare insolenţă.

Iată relatarea autolaudativă a unei isprăvi. Cunoscînd felul obişnuit de a acţiona al chiştocilor, eu unul îi dau deplină crezare. În cabinetul unei infirmiere dintr-o colonie dau buzna, răvăşiţi şi speriaţi, cîţiva copii, chemînd-o la căpătîiul unui coleg de-al lor, grav bolnav. Uitînd de orice prudenţă, ea aleargă grăbită, împreună cu ei, în celula destul de mare, făcută pentru vreo patruzeci de persoane. Şi, brusc, o febrilă muncă de furnici: unii baricadează uşa şi ţin de şase, alţii, vreo zece mîini, smulg de pe fată tot ce are pe ea, o trîntesc la pămînt, unii i se aşază pe mîini, alţii pe picioare şi acum - fiecare pentru sine, care după cît e de exersat: o violează, o sărută, o muşcă. E interzis să se tragă asupra lor şi nimeni nu le-o va smulge din mîini, pînă nu-i vor da ei înşişi drumul, înfricoşată şi plînsă.

La băieţi, interesul pentru corpul feminin se dezvoltă în general precoce, iar în celulele chiştocilor e aţîţat şi mai mult de istorisirile şi lăudăroşenia lor. Şi nu scapă nici un prilej de a se defula. Iată un episod. În plină zi şi în văzul tuturor, aşezaţi în zonă la Krivoşceokovo (lagpunktul 1), patru chiştoci discută foarte aprins ceva cu Liuba, chiştoacă şi ea, de la atelierul de legătorie. La un moment dat, ea obiectează ceva pe un ton foarte răspicat. Atunci băieţii sar în picioare şi o ridică sus în aer, ţinînd-o de glezne. Fata e într-o situaţie de neputinţă absolută: se sprijină cu mîinile de pămînt şi fusta îi cade peste cap. Băieţii o ţin aşa, mîngîind-o cu mîinile rămase libere. Apoi, fără brutalitate, o lasă jos. O să-i pocnească peste bot? O s-o ia la fugă? Nu, se aşază din nou lîngă ei şi continuă discuţia.

Sunt deja chiştoci de vreo şaisprezece ani, iar zona e una a adulţilor,

mixtă. (Aici se află acea baracă de cinci sute de femei, unde toate împreunările au loc fără paravan şi unde chiştocii intră plini de importanţă, ca nişte bărbaţi în toată firea).
În coloniile de copii, chiştocii lucrează patru ore, alte patru ore trebuind să le consacre învăţăturii (de fapt, toată învăţătura asta e o tuhtă.) Trecînd în lagărele pentru adulţi, li se impune o zi de muncă de zece ore, atît că normele lor de lucru sunt reduse, iar cele de hrană se calculează ca pentru adulţi. Sunt transferaţi aici pe la şaisprezece ani, dar alimentaţia precară şi proasta dezvoltare fizică în lagăr şi înainte de lagăr îi fac să arate, la această vîrstă, ca nişte ţînci pirpirii şi plăpînzi: talia, inteligenţa, sfera lor de interese - toate sunt subdezvoltate. În funcţie de natura muncii, uneori au brigăzile lor aparte, alteori sunt vărsaţi în brigăzi comune cu invalizii şi femeile. Aici li se cere „munca fizică uşoară" a băştinaşilor, care, în cazul lor, e considerată muncă pentru copii.
După colonie, mediul lor de viaţă e total schimbat. Nu mai există raţia pentru copii, spre care întindeau mîna gardienii, şi de aceea gardienii încetează să mai fie duşmanul principal. Sunt apariţii noi: nişte bătrînei asupra cărora îţi poţi încerca puterile, femei asupra cărora îţi poţi încerca pubertatea. Şuţi adevăraţi, în carne şi oase, cu moace dure, dispuşi oricînd să dirijeze şi filosofia chiştocilor, şi antrenamentele lor în ale hoţiei. Să înveţi de la ei e tentant, să nu înveţi e imposibil.
Cititorul liber simte, poate, în cuvîntul şuţi un iz de reproş ? Înseamnă că n-a înţeles nimic. Acest cuvînt se pronunţă în lumea interlopă aşa cum se pronunţă „cavaler" printre nobili, ba chiar cu mai mult respect şi cu voce scăzută, ca un cuvînt sacru. A deveni cîndva hoţ demn de acest nume e visul chiştocului şi presiunea stihinică a găştii. Ajuns aici, chiar şi cel mai independent
adolescent meditînd asupra vieţii(1)
nu şi-ar putea găsi un destin mai sigur.
Într-o închisoare de tranzit din Ivanovo, mi-am petrecut cîndva o noapte în celula chiştocilor. Vecinul meu de prici era un băiat subţirel, abia trecut de cincisprezece ani, Slava parcă îl chema. Mi se părea că îndeplineşte tot ritualul chiştocilor cu un fel de silă, de parcă s-ar fi considerat prea mare pentru aşa ceva, ori i se făcuse lehamite. Iată, mi-am zis, un puşti care nu e încă pierdut, pare mai deştept decît ceilalţi şi o să se desprindă curînd de ei. Am intrat în vorbă. Băiatul era din Kiev, o parte dintre rude îi muriseră, celelalte îl abandonaseră. Slava începuse să fure încă înainte de război, pe la nouă ani. Furase şi „cînd s-au întors ai noştri", şi după război şi, cu un surîs îngîndurat şi lipsit de veselie, atît de precoce pentru cei cincisprezece ani ai lui, mi-a explicat că şi în continuare avea intenţia să trăiască numai din furt. „Ştiţi, argumenta el cît se poate de rezonabil, cu o meserie de muncitor, mai mult de pîine şi apă nu cîştigi. Or, eu am avut o copilărie grea, vreau să trăiesc, măcar cînd voi fi mare, ca lumea." „Dar sub nemţi ce-ai făcut?" l-am întrebat

eu, pentru a completa lacuna de doi ani, coincizînd cu ocupația Kievului, pe care el îi trecuse sub tăcere. „Sub nemți, am lucrat. Vă închipuiți că se putea fura sub nemți? Pentru aşa ceva, ăia te împuşcau pe loc."
Şi în lagărele pentru adulți, chiştocii conservă trăsătura caracteristică principală a condiției lor: atacul şi apărarea colectivă. Acest lucru îi face puternici, eliberîndu-i de numeroase restricții. În conştiința lor nu există nici un fanion separator între permis şi nepermis, după cum nu există noțiunea binelui şi răului. În capul lor, bine este tot ce vor ei şi rău tot ce-i jenează. Conduita insolentă şi sfruntată pe care o adoptă este tipul de comportament cel mai avantajos într-un lagăr. Simularea şi viclenia îi slujesc de minune acolo unde nu se poate obține ceva cu forța. Chiştocul poate arbora aerul unui diafan îngeraş dintr-un vitraliu, mişcîndute pînă la lacrimi, în vreme ce camarazii lui îți golesc pe la spate sacul cu lucruri. Cu trupa lor ranchiunoasă, ei se pot răzbuna pînă la urmă pe oricine şi, ca să nu aibă de a face cu această hoardă, nimeni nu ia apărarea victimei. Scopul e atins: adversarii sunt răzleți şi chiştocii se năpustesc în haită asupra celui izolat. Şi sunt invincibili! Năvălesc atît de mulți dintr-o dată, încît nu apuci să-i identifici, să-i distingi, să le reții trăsăturile.
Iată, după o povestire de A.I. Suzi, cîteva imagini din lagpunktul 2 (disciplinar) din Krivoşceokovo al Novosiblag-ului. Se trăieşte în semiobscuritate, în nişte gropi imense, săpate în pămînt pe o adîncime de un metru şi jumătate. Autoritățile nu se amestecă în viața zonei (nu mai există nici lozinci, nici lecții). Pretutindeni domneşte teroarea apaşilor şi a chiştocilor. Deținuții aproape că nu mai sunt scoşi la lucru. Hrana - în consecință, în schimb, timp liber cu nemiluita.
De la incinta unde se tranşează pîinea se aduce, sub paza brigadierilor, lada cu rații. La un moment dat, chiar în fața cărăuşilor, chiştocii încing o bătaie simulată, se împing unii peste aiții şi lada se răstoarnă. Brigadierii se reped să ridice rațiile de pe jos. Din douăzeci, apucă să mai recupereze doar paisprezece. „Bătăuşii" s-au făcut nevăzuți.
Cantina este, în acest lagpunkt, o anexă din scînduri, unde nu se poate mînca într-o iarnă siberiană. Fiertura şi rația de pîine trebuie transportate prin ger de la bucătărie şi pînă la imensa groapă ce ține loc de baracă, vreo 150 de metri. Pentru bătrîni şi invalizi, e o operațiune dificilă şi primejdioasă. Rațiile sunt vîrîte adînc în sîn, mîinile înghețate stau încleştate pe gamele. Dar pe neaşteptate, cu o rapiditate diabolică, doi sau trei chiştoci trec la atac din direcții diferite. Bătrînul e trîntit la pămînt, şase mîini îi cotrobăiesc sub pufoaică şi dispar ca luate de vînt. Rația a fost şterpelită, fiertura s-a vărsat în zăpadă. Alături gamela goală. Bătrînul încearcă să se ridice într-un genunchi. (Ceilalți zeki au văzut totul, dar se grăbesc să ocolească locul periculos, să-şi care rațiile pînă la „baracă".) Cu cît victima e mai slabă, cu atît chiştocii sunt mai necruțători. Unui bătrîn costeliv i se ia rația în văzul lumii, smulgîndu-i-

se din mîini. Bătrînul plînge, îi imploră să i-o dea îndărăt. „O să mor de foame!" „Oricum o mierleşti azi-mîine, ce mai contează!" Chiştocii s-au vorbit să-i atace pe invalizi în încăperea nemobilată şi friguroasă din fața bucătăriei, unde e un necontenit du-te-vino. Gaşca trînteşte victima la pămînt, i se aşează pe mîini, pe picioare, pe cap, îi fură mahorca, banii - şi dispare.
Impunătorul şi zdravănul leton Martinson comite imprudența de a-şi face apariția în zonă în nişte cizme maro primite de la un aviator englez, şnuruite prin copci pe toată înălțimea gambei. Nici noaptea nu le scoate din picioare. Şi e sigur pe forța lui. Dar iată că e surprins uşor aplecat pe o bancă în cantină. O gaşcă îl atacă subit, dispare la fel de subit şi - ia cizmele de unde nu-s! Să le cauți? Pierdere de vreme! În viteză, prin intermediul unui gardian(!), cizmele sunt expediate în afara zonei şi vîndute pe bani buni. (Ce nu zvîntă chiştocii în afara zonei! De fiecare dată cînd, făcîndu-li-se milă de tinerețea lor, autoritățile din lagăr le dau ceva încălțăminte mai de Doamne-ajută, sau nişte jalnice rămăşițe de saltele, luate de la Cincizeci şi Opți, în cîteva zile toate acestea sunt măritate pe mahorcă pe la civili, iar chiştocii umblă din nou în zdrențe şi dorm pe priciurile goale.)
E suficient ca un civil imprudent, intrat în zonă cu cîinele, să se întoarcă pentru o clipă cu spatele, pentru ca pielea acelui cîine să o poată cumpăra seara în afara zonei: cît ai clipi din ochi, animalul a fost momit, înjunghiat, jupuit şi fript.
Nimic mai aţîţător ca hoția şi brigandajul! Ele sunt şi hrănitoare, şi amuzante. Dar şi o simplă dezmorțire, zbînțuiala dezinteresată, alergătura de colo-colo sunt necesare corpului tînăr. Dacă li s-au dat nişte ciocane ca să prindă în cuie cîteva lăzi pentru obuze, chiştocii le agită prin aer fără istov şi înfig cuiele acelea în ce le cade sub mînă - în mese, în pereți, în butuci. Nu încetează să se chelfănească, şi nu numai pentru a răsturna o ladă cu pîine, chiar se bat de-a binelea, fugărindu-se peste priciuri şi printre ele. Puțin le pasă că, în goana lor, calcă pe picioarele sau lucrurile cuiva, că au doborît ceva, că au murdărit altceva, că l-au trezit pe unul, că l-au trîntit pe altul - ei se joacă!
Toți puştii se joacă aşa, numai că lîngă copiii obişnuiți există de bine, de rău părinții (în epoca noastră nu mai mult decît „de bine, de rău"), li se găseşte ac de cojoc, pot fi opriți, admonestați, pedepsiți, trimişi în altă parte: în lagăre toate acestea sunt cu neputință. A dojeni un chiştoc cu vorba n-are nici un sens: limba omenească n-a fost creată pentru ei, urechile lor nu lasă să treacă nimic din ce nu le convine. Bătrîni iritați încearcă să-i pună la punct ridicînd mîna asupra lor - chiştocii aruncă în ei cu obiecte grele. În ce nu găsesc chiştocii prilej să se amuze: îi smulg unui invalid bluza şi se joacă cu ea pasîndu-şi-o unul altuia şi făcîndu-l să alerge ca unul de vîrsta lor. Se supără şi pleacă? Atunci nici n-o mai vede vreodată: e vîndută în afara zonei, pe tutun. (Apoi îl vor aborda cu

inocență: „Tataie, dă-ne un foc! Haide, nu fi şucărit. De ce te-ai topit aşa brusc şi nu ți-ai luat-o?"
Pentru adulți, părinți şi bunici, aceste violente distracții ale chiştocilor pot fi, în înghesuiala din lagăr, mai agasante şi mai ofensatoare decît brigandajul şi aviditatea lor de flămînzi. Pentru un om de o anumită vîrstă, e una dintre umilințele cele mai grele: să te vezi redus la nivelul unui mucos - şi încă dacă te-ai putea apăra! - nu, lăsat la cheremul unor mucoşi!
Chiştocii acționează fără premeditare, ei n-au defel intenția de a ofensa, nu se prefac. Ei nu recunosc, într-adevăr, pe nimeni ca ființă umană, în afară de ei înşişi şi de şuții cu faimă! Aşa au apucat să vadă lumea şi acum se țin de această imagine. Iată-i, la apelul de seară, năvălind în coloana zekilor adulți, zdrobiți de oboseală, abia ținîndu-se pe picioare, adînciți într-un fel de amorțeală ori în amintirile lor. Chiştocii sparg coloana nu pentru că ar vrea să ajungă în față, asta nu le-ar aduce nimic, ci doar aşa, de distracție. Discută zgomotos între ei, nu contenesc să invoce în van numele lui Puşkin („Puşkin a luat-o!", „Puşkin a mîncat-o!"), înjură de Dumnezeu, Hristos şi Maica Precista, lansează, țipînd, cele mai murdare obscenități privind deviațiile sexuale, fără a se jena cîtuşi de puțin de prezența femeilor în vîrstă şi cu atît mai puțin de a celor tinere. În scurtul răstimp petrecut în lagăr, au atins cel mai înalt grad de libertate față de societate... în timpul lungilor controale din zonă, chiştocii se fugăresc, busculînd mulțimea, făcîndu-i pe oameni să cadă unii peste alții („Ce te-ai proțăpit în drum, țărane?") ori aleargă unul după altul în jurul omului ca împrejurul unui arbore, un arbore cu atît mai comod cu cît te poți sprijini de el, îl poți scutura, împinge, îl poți smuci în toate direcțiile.
Această joacă e supărătoare şi în clipe de voie bună, dar, cînd întreaga viață ți-e distrusă, cînd eşti azvîrlit la dracu-n praznic să putrezeşti într-o groapă, cînd, din pricina foamei, moartea ți se propagă deja în trup şi întunericul îți invadează privirile, e cu neputință să te ridici mai presus de tine însuți, încercînd un sentiment de simpatie față de aceşti mînji, care încing jocuri atît de candide îhtr-un loc atît de sinistru. Nu, oamenii în vîrstă, sleiți de oboseală, sunt cuprinşi de mînie şi strigă la ei: „Mînca-v-ar ciuma, şo-pîrlele dracului!", „De-ați crăpa odată!", „Canaliilor! Cîini turbați!", „V-aş sugruma cu mîna mea!", „Fiare, mai hîde decît fasciştii!", „V-au asmuțit peste noi să ne omorîți cu zile!" (Şi în aceste cuvinte ale invalizilor e strînsă atîta obidă, încît, dacă vorbele ar putea ucide, i-ar ucide pe chiştoci!) Da! Aşa şi pare, că au fost asmuțiți dinadins, căci chiar dacă s-ar fi gîndit mult şi bine, capii lagărelor n-ar fi putut născoci o urgie mai cumplită. (Exact ca într-o partidă de şah norocoasă, în care toate combinațiile încep deodată să se lege de la sine, şi ți se pare că au fost gîndite cu mult înainte. Într-o transă de geniu, sistemul nostru a cunoscut multe reuşite în arta extenuării ființei umane.) Ai

jura că, în mitologia creştină, aşa şi trebuie să arate tartorii iadului, nicidecum altfel!
Cu atît mai mult, cu cît principala lor distracție, simbolul lor - un simbol permanent, formă de salut şi de amenințare - e praştia, degetele arătător şi mijlociu despărțite ca nişte coarne mobile şi gata să împungă. Dar ele nu sunt atît gata să împungă, cît gata să smulgă, pentru că sunt îndreptate întotdeauna spre ochi. E un gest preluat de la şuții hîrşiți şi implică o amenințare serioasă: „Îți scot ochii, spurcăciune!" E un joc care le place la nebunie chiştocilor: fără veste, înaintea ochilor unui bătrîh apare, nu se ştie de unde, crescînd, ca un cap de şarpe, o praştie, şi degetele încovoiate se îndreaptă implacabil spre orbite: acum au să se înfigă! Bătrînul se trage îndărăt, i se mai dă şi un ghiont uşor în piept, iar în spate un alt chiştoc s-a lipit cît e de lung de pămînt, şi bătrînul se prăvăleşte cu labele în sus, în hohotele vesele ale chiştocilor. Niciodată nu va fi ajutat să se ridice. Nici nu le dă prin cap că au făcut ceva rău: e numai ceva haios! Nici iarba fiarelor nu te scapă de aceşti diavoli! Şi, ridicîndu-şi cu greu trupul şubred, bătrînul îşi şopteşte furios în barbă: „De-aş avea o mitralieră, jur că i-aş ciurui fără să clipesc!"
Bătrînul Ț- îi ura de multă vreme. Spunea: „Oricum sunt pierduți; o dată cu ei creşte doar o ciumă pentru oameni, încet-încet, trebuie stîrpiți!" Şi a pus la punct o metodă: înşfăca pe furiş cîte un chiştoc, îl trîntea la pămînt şi-i zdrobea pieptul cu genunchii pînă cînd se auzea trosnetul coastelor, dar nu apăsa pînă la capăt, în ultima clipă îi dădea drumul. După un atare tratament, spunea Ț., chiştocul nu mai are viață în el, dar nici un medic nu va pricepe despre ce-i vorba. Şi Ț. a trimis astfel pe lumea cealaltă cîțiva chiştoci, pînă a fost el însuşi prins şi omorît în bătaie.
Ura naşte ură. Băltoaca neagră a urii se prelinge pe orizontală cu cea mai mare rapiditate. E mai uşor decît să te cațări pe pereții craterului în sus, spre cei care i-au osîndit, pe bătrîni ca şi pe tineri, la un destin de sclavi.
Astfel au fost pregătite micile fiare îndărătnice, prin acțiunea conjugată a legislației staliniste, a educației GULag-ului şi a plămadei şuților. Nici că se putea născoci un mijloc mai eficace de îndobitocire a copilului! Nu există o cale de a îndesa mai repede şi mai adînc toate viciile lagărului într-un piept strîmt şi încă necopt!
Chiar şi cînd nu-i costa nimic să îndulcească sufletul unui copil, stăpînii lagărelor nu admiteau aşa ceva: asta nu intra în sarcinile lor educative. Un băiat a cerut să fie trecut din lagpunktul 1 de la Krivoşceokovo în lagpunktul 2, unde era deținut tatăl lui. A fost refuzat (pentru că instrucțiunile prevăd separarea)! Băiatul a fost nevoit să se ascundă într-un butoi, să treacă astfel în lagpunktul 2 şi să trăiască o vreme clandestin lîngă tatăl lui. Între timp, în lagpunktul de unde fugise s-a iscat mare

tapaj, puştiul a fost considerat evadat şi s-au scotocit gropile latrinelor cu pari străpunşi de cuie, ca să se vadă dacă nu cumva s-a înecat în vreuna din ele.
Primul pas e mai greu. Doar prima detenție, de la 15 ani, i s-a părut lui Volodea Sneghiriov un lucru mai mult sau mai puțin ieşit din comun. Apoi, de-a lungul a şase condamnări, a recoltat aproape un secol (două dintre ele erau de cîte 25 de ani), a petrecut sute de zile la BUR şi în carcere (contractînd cu plămînii lui tineri tuberculoza), iar 7 ani sub incidența unui mandat de urmărire generală. Apoi a înaintat cu pas sigur pe calea şuților. (Astăzi, fără un plămîn şi cu cinci coaste lipsă, e invalid de gradul doi.) De la vîrsta de doisprezece ani, Vitea a stat fără întrerupere în puşcărie. A fost condamnat de paisprezece ori, din care de nouă ori pentru evadare. „N-am fost niciodată un om liber în sens legal." După eliberare, Iura Ermolov şi-a găsit un loc de muncă, dar a fost dat afară: era mai important să fie angajat un soldat demobilizat. A fost nevoit să „plece în turneu". Şi spre o nouă condamnare.
Nemuritoarele legi staliniste pentru chiştoci au dăinuit 20 de ani (pînă la Decretul din 24.04.54, care le-a atenuat cît de cît, eliberîndu-i pe chiştocii care ispăşiseră mai mult de o treime din condamnare - asta, însă, doar din primul termen! Dar dacă ele sunt paisprezece?) Douăzeci de recolte aceste legi strînseseră deja. Douăzeci de generații date pradă crimei şi stricăciunii. Cine va cuteza să arunce vreo umbra asupra memoriei Marelui Corifeu?
***
Există puşti destul de iuți pentru a reuşi să împuşte articolul Cincizeci şi Opt la o vîrsta fragedă. Gheli Pavlov, de exemplu, l-a încasat la 12 ani (din 1943 şi pînă în 1949 a fost deținut în colonia de la Zakovsk). Pentru 58, nu exista nici o vîrsta minimă. Chiar şi în conferințele juridice de popularizare se spunea acest lucra (Tallin, 1945). Doctorul Usma a cunoscut un băiețel de 6 ani închis în colonie în temeiul lui 58. Asta e, cu siguranță, un record!
Uneori, de ochii lumii, arestarea unui copil era amînată, dar asta nu schimba lucrurile cu nimic, ea îl ajungea implacabil din urmă pe cel însemnat. Vera Incik, fiica unei femei de serviciu, împreună cu alte două fetițe, tustrele de 14 ani, au aflat (Eisk, 1932) cum, la deschiaburire, copiii mici erau părăsiți şi lăsați să moară. Puştoaicele („revoluționare de altădată") au hotărît să protesteze. Fără să-şi deformeze propriul scris, pe foi rupte din caietele de şcoală, au compus şi copiat manifeste pe care le-au lipit în piață, scontînd pe o indignare generală şi imediată. Una dintre ele, fata unui medic, a fost arestată, pare-se, numaidecît. În ce o priveşte pe fiica femeii de serviciu, s-au mulțumit s-o încondeieze pe undeva. În 1937 a fost arestată „pentru spionaj în favoarea Poloniei". Unde, dacă nu în acest capitol, să vorbim despre destinul copiilor rămaşi orfani în urma arestării părinților lor?

Copiii femeilor arestate pentru că făceau parte dintr-o comunitate religioasă de undeva de lîngă Hosta au fost încă norocoşi. Cînd, în 1929, mamele lor au fost expediate pe Solovki, copiii au fost lăsaţi, din slăbiciune sufletească, la casele şi gospodăriile lor. Puştii s-au ocupat singuri de grădini şi livezi, au muls caprele, învăţau foarte bine la şcoală şi le trimiteau părinţilor pe Solovki vederi, încredinţîndu-i că sunt gata să sufere în numele lui Dumnezeu, întocmai ca şi mamele lor. (Fireşte, Partidul le-a oferit curînd această posibilitate.)
Date fiind instrucţiunile ce prevedeau „separarea" părinţilor şi copiilor din familiile deportate - cîţi asemenea chiştoci vor fi existat în anii '20 (să ne amintim de cei 48%)? Şi cine ne va povesti destinul lor?...
Iat-o pe Galia Venediktova. Tatăl ei era tipograf la Petrograd, anarhist, mama - o croitoreasă din Polonia. Galia îşi aminteşte perfect cea de a şasea aniversare a zilei sale de naştere (1933), sărbătorită cu multă bucurie. A doua zi dimineaţa, cînd s-au trezit - tata nu-i, mama nu-i, iar prin cărţi scotoceşte un militar străin. E drept, după o lună mama s-a întors: femeile şi copiii au călătorit spre Tobolsk ca oameni liberi, numai bărbaţii - cu un convoi de puşcăriaşi. Au trăit acolo în familie, dar, după mai puţin de trei ani, mama ei a fost arestată din nou, tatăl împuşcat. După o lună mama a murit în puşcărie. Galia a fost expediată la o casă de copii deschisă într-o mînăstire de lîngă Tobolsk. Aici fetele trăiau - cutuma casei — sub teroarea permanentă că vor fi violate. Apoi a fost transferată la casa de copii din oraş, unde directorul le spunea, ca să bage la cap: „Sunteţi copii de duşmani ai poporului, şi uite că, totuşi, noi vă dăm de mîncare şi vă îmbrăcăm!" (Cît de umană poate fi această dictatură a proletariatului!) Şi Galia a devenit un fel de pui de lup. La 11 ani era deja la primul ei interogatoriu politic. De atunci s-a ales cu un decar, pe care nu l-a ispăşit pînă la capăt. Ajunsă aproape la patruzeci de ani, trăieşte acum singură dincolo de Cercul Polar şi scrie: „Viaţa mea s-a încheiat o dată cu arestarea tatălui meu. Îl iubesc atît de mult chiar şi astăzi, încît mi-e şi frică să mă gîndesc la asta. Era o altă lume, şi sufletul meu e bolnav de dragoste pentru ea..."
Iată şi un fragment din amintirile Svetlanei Sedova: „N-am să uit niciodată ziua cînd toate lucrurile noastre au fost azvîrlite în stradă, iar pe mine m-au cocoţat deasupra lor, sub o ploaie nemiloasă. De la şase ani am fost „fiică de trădător de patrie" - ceva mai cumplit decît asta nu poate exista în viaţa unui om."
Au fost vîrîţi în casele speciale, aflate sub egida NKVD. Celor mai mulţi li s-a schimbat şi numele, mai ales dacă aveau unul sonor. (Iura Buharin şi-a aflat abia în 1956 adevăratul nume. Dar numele de Cebotariov nu pare a avea nimic ilustru, nu-i aşa?) Copiii creşteau complet purificaţi de scîrna părinţilor lor. Roza Kovacs, născută la Philadelphia, adusă aici de mică de către tatăl ei comunist, după ce a trecut prin casa specială a NKVD-ului a ajuns, în timpul războiului, în zona americană a

Germaniei - ce hățiş de destine! - ei şi? S-a întors în patria sovietică să îşi încaseze cei 25 de ani sorociți.
Chiar şi o privire superficială poate distinge deja această particularitate: şi copiii trebuie să facă puşcărie, vine şi rîndul lor să fie trimişi pe pămîntul făgăduit al Arhipelagului, uneori o dată cu părinții. Iată cazul Ninei Peregud, o fată de clasa a opta. În noiembrie 1941, au venit să-l aresteze pe tatăl ei. Percheziție. Brusc, Nina îşi aminteşte că în soba zace un cuplet scris de ea, mototolit, dat încă nears. Putea să rămînă acolo mult şi bine, dar Nina, înspăimîntată, a hotărît să-l rupă cu orice preț. S-a strecurat spre sobă, şi un milițian care picotea pe aproape a surprins-o. Şi o înfricoşătoare instigație s-a înfățişat privirilor cekiste:
Sus pe cer răsare-o stea Dulce luminînd. Smolenskul s-a dus deja, Moskova-i la rînd.
Şi fata mai exprima o dorință:
Surpe-o bombele de şcoală, Că nu-mi arde de toceală!
Bineînțeles, aceşti bărbați în putere, care îşi salvau patria în fundul spatelui frontului, la Tambov, aceşti cavaleri cu inimi fierbinți şi mîini curate erau obligați să curme o asemenea primejdie de moarte.* Nina a fost arestată. Au fost confiscate, pentru anchetă, jurnalul ei, ținut încă din clasa a şasea, şi o poză contrarevoluționară: fotografia bisericii Sfînta Varvara, care fusese demolată. „Despre ce vorbea tatăl tău acasă?" voiau să afle cavalerii cu inimi fierbinți. Ninei i se spărgea pieptul de plîns. A fost condamnată la 5 ani şi 3 ani decădere din drepturile civile (deşi, neavînd încă nici un drept, n-avea din ce să decadă).
În lagăr a fost, fireşte, despărțită de tatăl ei. O ramură albă de liliac îi răscolea sufletul: prietenele ei îşi dădeau acum examenele. Nina suferea exact aşa cum era şi prevăzut că trebuie să sufere o criminală supusă reeducării: uite ce a făcut Zoia Kosmodemianskaia(2), care avea aceeaşi vîrstă cu mine, şi cît de netrebnică pot fi eu! Operii apăsau pe această coardă: „Mai poți încă ajunge la înălțimea ei! Ajută-ne!"
O, pervertitori de suflete tinere! Cît de netulburați o să vă sfîrşiți zilele! Nu va trebui să vă ridicați nicăieri pentru ca, vineți şi dînd din colț în colț, să recunoaşteți ce lături ați vărsat în suflete!
Iar Zoia Leşceova a reuşit să-şi surclaseze întreaga familie. Iată cum s-au petrecut lucrurile. Tatăl, mama, bunicul şi bunica - toți i-au fost răzleții prin diferite lagăre pentru credința în Dumnezeu. Iar Zoia avea doar zece ani. A fost băgată într-o casă de copii (regiunea Ivanovo). Aici a declarat că nu-şi va scoate nicicînd de la gît cruciulița pe care mama ei i-o dăduse la despărțire.
Şi îi lega nodul mai strîns, ca să nu-i fie luată în timpul somnului. Lupta

*E posibil să nu ajungem, odată, cîndva, să punem mîna măcar pe unul din aceşti soboli, care ratificau arestarea unei fete de clasa a opta pentru nişte amărîte de versuri? Să vedem ce frunte are, ce fel de urechi?

a durat multă vreme. Zoia dobîndise îndărătnicia exasperării: n-aveți decît să mă sugrumați şi să mi-o smulgeți cînd voi fi moartă! Atunci, ca recalcitrantă la educație, a fost trimisă îhtr-o casă pentru copii defectivi. Aici deja era o lume de lepădături, chiştocii depăşeau, prin purtările lor, tot ce s-a scris în acest capitol. Lupta pentru cruciuliță a continuat Zoia s-a ținut tare: nici aici n-a învățat să fure şi să împroaşte cu vorbe murdare. „Fata unei femei atît de sfinte ca mama mea nu poate fi delincventă de drept comun. Mai bine mă fac politică, aşa cum e toată familia mea."
Şi a devenit politică! Cu cît educatorii şi radioul îl proslăveau mai mult pe Stalin, cu atît mai bine îşi dădea seama, în sinea ei, cine era responsabil de toate nenorocirile ce căzuseră asupra lor. Şi ea, care nu se lăsase antrenată de comportamentul comunilor, îi trăgea acum după sine! În curte se înălța o statuie-standard, din ghips, a lui Stalin. Pe ghipsul acela au început să apară inscripții injurioase şi obscene. (Chiştocilor le place sportul! Important e doar să-i orientezi pe direcția cea bună.) Administrația vopseşte statuia, organizează pînde, anunță MGB-ul. Dar inscripțiile continuă să apară şi copiii rid în hohote. În sfîrşit, într-o bună zi capul statuii a fost găsit în țarină, rupt de pe trunchi, iar în craniu – rahat.
Act terorist! Şi-au făcut apariția ghebiştii. Au început, după toate regulile, interogatoriile şi amenințările: „Dați-ne banda de terorişti, altfel vă împuşcăm pe toți pentru teroare!" (Mare lucru pentru ei să împuşte o sută cincizeci de copii, acolo; să fi aflat însuşi, chiar el ar fi dat o asemenea dispoziție.)
Nu se ştie dacă puştii au rezistat ori au cedat, dar Zoia Leşceova a declarat:
„Eu singură am făcut toate astea! La ce altceva e bun capul lui papaşa?"
Şi a fost trimisă în judecată. A fost condamnată la pedeapsa capitală, fără ca pe vreunul dintre judecători să-l apuce rîsul. Dar, în virtutea inadmisibilului umanism al legii privind reintroducerea pedepsei cu moartea (1950), execuția unei fetițe de paisprezece ani nu era tocmai pe linie. Şi de aceea i s-au dat zece ani (de mirare că nu douăzeci şi cinci). Pînă la optsprezece ani a stat în lagăre obişnuite, după - în lagăre speciale. Franchețea şi limba ei nesupusă i-au adus în lagăr o a doua şi, pare-se, chiar o a treia condamnare.
Părinții şi frații Zoiei fuseseră deja eliberați, cînd ea mai zăcea încă în lagăr.
Trăiască toleranța noastră religioasă!
Trăiască copiii, beneficiarii comunismului!
Arată-te, țară care ți-ai iubit copiii aşa cum i-am iubit noi pe ai noştri!

Capitolul 18

MUZELE în GULAG

SE SPUNE, îndeobşte, că în GULAG totul e posibil. Cea mai neagră josnicie, orice şerpuire a trădării, o întîlnire uluitoare, o iubire pe marginea prăpastiei - totul e posibil. Dar dacă vine cineva şi, cu ochi strălucind de exaltare, începe să vă îndruge că nu ştiu care deținut a fost reeducat pe seama statului, prin intermediul KVC, retezați-i-o fără ezitare: gogoşi!

Toată lumea se reeducă în GULAG: o reeducare prin influență reciprocă şi prin forța împrejurărilor, o reeducare multidirecțională, plurivalentă, dar nici un chiştoc, şi cu atît mai puțin un adult, n-a fost reeducat prin grija KVC.

Dar, pentru ca lagărele noastre să nu semene cu acele „cuiburi de dezmăț, comunități de briganzi, pepiniere de recidivişti şi medii de propagare a imoralității" (e vorba de temnițele țariste), li s-a grefat acest apendice: Secția Cultural-Educativă (KVC).

Căci, cum spunea unul din şefii GULag-ului, I. Apeter: „Structurilor penitenciare din țările capitaliste proletariatul URSS le opune structurile sale culturale (şi nu proliferarea lagărelor - A.S.)... Instituțiile în care statul proletar realizează privarea de libertate... pot fi numite închisori ori definite prin alt cuvînt, nu terminologia contează. Sunt locuri unde viața nu e ucisă, ci dezvoltă mlădițe noi..." .*

Nu ştim cum a sfîrşit Apeter. Cred - şi sunt puține şanse să mă înşel - că foarte curînd i s-a sucit gîtul într-unul din aceste locuri unde viața dezvoltă mlădițe noi. Dar nu terminologia contează. A înțeles, în sfîrşit, cititorul ce anume a constituit esențialul în lagărele noastre? Structurile culturale.

Şi, ca panaceu, a fost creat un organism, o structură ce a proliferat apoi, întinzîndu-şi tentaculele asupra fiecărei insule. În anii '20, expresiile ei concrete s-au numit PVC (Secții politico-educative), din anii '30 - KVC. Ele trebuiau, printre altele, să suplinească preoții şi serviciile religioase din închisorile trecutului.

Iată construcția lor internă. Şeful KVC era un civil, cu competențe de adjunct al şefului de lagăr. El îşi selecționa educatorii (potrivit normativelor, cîte unul la 250 de pupili) obligatoriu din „mediile apropiate proletariatului", prin urmare intelectualii (mica burghezie) fireşte că nu corespundeau exigențelor (de altfel, era mult mai sănătos să învețe să dea cu tîrnăcopul) şi educatorii erau recrutați dintre şuți cu două-trei condamnări la activ, la care se adăuga pegra citadină: escroci, dela-

*Culegerea De la închisori..., pp. 429, 432, 438.

pidatori şi proxeneți. Şi iată un astfel de june, curățel, titular al unei condamnări de cinci ani pentru viol cu circumstanțe atenuante, descinzînd, cu un ziar făcut sul sub braț, în baraca Cincizeci şi Opților şi purtînd cu ei o discuție despre „Rolul muncii în procesul reeducării". Educatorii văd foarte bine acest rol de pe margine, întrucît ei sunt „scutiți de participarea la procesul productiv". Din acelaşi mediu socialmente apropiat se recruta activul KVC, însă activiştii nu erau scoşi din producție (ei puteau spera doar ca, în timp, să-i taie craca de sub picioare vreunui educator, pentru a-i lua locul. Acest lucru crea în KVC o atmosferă deosebit de amicală). Educatorul are sarcina ca, dimineața, să asiste la încolonarea şi expedierea deținuților spre locurile de muncă, apoi să verifice cum merg treburile la bucătărie (adică să-şi umple burdihanul), după care se poate retrage în cabina lui, să mai tragă un pui de somn. Cît despre caizi, educatorii nu trebuie să se agațe de ei, nu trebuie să-i atingă nici măcar cu o floare. Căci, în primul rînd, ar fi periculos, în al doilea rînd va veni momentul cînd „spiritul de gaşcă în materie de delincvență se va transforma în spirit de echipă pe palierul muncii", şi atunci tocmai caizii vor fi cei ce vor conduce brigăzile de şoc la asalt. Aşa că, pînă una-alta, să mai doarmă şi ei un pic după noaptea pierdută la jocul de cărți. În întreaga lui activitate, educatorul e călăuzit de principiul că activitatea cultural-educativă din lagăre nu e o muncă de culturalizare a unor „sărmani puşcăriaşi", ci una cultural-productivă, cu tăişul (fără tăiş la noi nu se poate) îndreptat împotriva - cititorul va fi ghicit deja - împotriva Cincizeci şi Opților. Din păcate, KVC „nu are dreptul de a efectua ea însăşi arestări" (ca să vedeți ce îngrădire a valențelor culturale!), „dar poate solicita acest lucru administrației" (care nici gînd să refuze). În plus, educatorul „prezintă sistematic rapoarte privind starea de spirit a deținuților". (Cine are urechi de auzit să audă! Aici secția cultural-educativă se transformă, delicat, în secție cekistă de informare, dar în instrucțiuni nu se spune verde acest lucru.)

Dar iată că, luați de valul citărilor, am alunecat, din perspectivă gramaticală, la timpul prezent. Vom fi obligați să stîrnim amărăciunea cititorului precizînd că e vorba de sfîrşitul anilor '20 şi începutul anilor '30, anii cei mai înfloritori ai KVC, ani cînd țara desăvîrşea construcția societății fără clase şi încă nu avusese loc acea înfricoşătoare explozie a luptei de clasă care s-a produs după sus-amintita desăvîrşire. În acei ani glorioşi, KVC s-a împodobit cu o puzderie de importante dependințe: consilii culturale ale privaților de libertate; comisii de culturalizare; comisii sanitare şi de organizare a vieții cotidiene; state majore ale brigăzilor fruntaşe; posturi de control al îndeplinirii planului financiar şi de producție... în fine, cum spunea tovarăşul Solz (curatorul Belomorkanal-ului şi preşedintele comisiei VȚIK pentru amnistiile individuale), „deținutul, chiar şi în închisoare, trebuie să trăiască viața națiunii". (Odiosul duşman al poporului Solz a fost pe drept pedepsit de tribunalul proletar... scuze...

acest luptător pentru măreața noastră cauză, tovarăşul Solz, victimă a unor calomnii, a pierit în anii cultului... din nou scuze... datorită existenței insignifiantului fenomen al cultului personalității...)
Şi cîtă culoare, cîtă varietate în activitatea culturală, diversă ca viața însăşi! Organizarea întrecerilor. Organizarea mişcării fruntaşilor în producție. Lupta pentru îndeplinirea planului financiar şi de producție. Lupta pentru disciplina muncii. Asaltul pentru lichidarea discontinuităților în muncă. Excursiile culturale. Colecta voluntară pentru construcția de avioane. Subscripții la împrumuturi. Subotnice în sprijinul întăririi capacității de apărare a țării. Demascarea pseudofruntaşilor. Discuții cu refractarii. Lichidarea analfabetismului (la care nu se prea înghesuia nimeni). Cursuri tehnico-profesionale pentru deținuții din rîndul oamenilor muncii (apaşii dădeau năvală la cele de şoferi: libertatea!). Apoi fascinantele discuții despre inviolabilitatea proprietății de stat. Simple şedințe de citire a ziarului. Seri de întrebări şi răspunsuri. Colțuri roşii în fiecare baracă! Diagrame reflectînd îndeplinirea planului! Obiectivele de plan! Şi ce placarde! Şi ce lozinci!
În acele vremuri ferice, peste tenebroasele întinderi şi abise ale Arhipelagului planau Muzele şi, mai înalt decît toate, Polimnia, muza imnurilor (şi a lozincilor).
„Glorie brigăzilor muncii intense!
Fruntaşi în muncă - primii la dispense!" Sau
„Munceşte cu sîrg, familia te aşteaptă!"
(Asta da psihologie, nu-i aşa? Căci unde bat aceste vorbe de suflet? Ce urmăresc ele, la o adică? Unu: de cumva ai uitat că ai o familie, să te neliniştească, să-ți aducă aminte. Doi: dacă ți-ai făcut prea mult sînge rău, dimpotrivă, să te liniştească: ai tăi sunt bine, încă n-au fost arestați. Trei: familia nu te vrea îndărăt aşa cum eşti, ci doar trecut prin munca cinstită din lagăr.) În sfîrşit:
„Să ne angajăm în întrecerea pentru cea de a XVII-a aniversare a lui Octombrie!"
Irezistibil, nu-i aşa?
Dar arta dramatică pusă în slujba unor teme politice arzătoare (căci şi Thalia ne inspiră, nu-i aşa?)? Bunăoară, ilustrarea prin scenete a Calendarului Roşu(1)? Gazete vivante! Procese literare! Oratoriul pe tema plenarei ȚK din septembrie 1930. Scheciul muzical „Marşul articolelor Codului Penal" (58 e Baba-Cloanța)! Cît de mult înfrumusețau toate acestea viața deținuților, cum îi ajutau să răzbată spre lumină!
Dar animatorii KVC? Să nu uităm nici munca de propagare a ateismului! Cercurile muzicale şi corurile (sub egida muzei Euterpe). Ori brigăzile de agitație:
„Grăbiți să umple multe roabe,
Fruntaşii se cam clatină pe labe!"
Ce curajoasă autocritică! Nu ezită să-i înțepe nici pe fruntaşi! E suficient

ca o astfel de brigadă să descindă într-un sector disciplinar şi să recite în cor:
„Ascultă, Volga, vorba mea:
Dacă alături de z/k
Stau de veghe zi şi noapte cekişti, înseamnă că-i zor mare
De brațe proletare
Şi că avem la OGPU comuniști!
Pentru ca, nici una, nici două, toți cei pedepsiți, şi în primul rînd recidiviştii, să azvîrle cît colo cărțile de joc şi, călcîndu-se pe picioare, să dea năvală la muncă!
Încă o acțiune: un grup alcătuit din fruntaşi între fruntaşi, însoțit de o brigadă de agitație, vine în vizită la un RUR sau la un ŞIzo. La început, fruntaşii îi fac cu ou şi cu oțet pe refractari, explicîndu-le avantajele îndeplinirii normelor (hrană mai bună). Apoi brigada cîntă:
„De la Moscova la Volga
Bătălia s-a încins, Viscolele-ngenunchează,
Gerul e învins!"
Şi, cu deplină sinceritate:
„Ca să nu ai păs, băiete,
Nici de foame, nici de sete,
Doboară ale planului ştachete!"
Apoi, toți doritorii sunt invitați nu numai să iasă din zonă la lucru, ci să treacă numaidecît (din baraca disciplinară) în baraca fruntaşilor, unde masa e întinsă! Ce triumf al artei! Membrii brigăzilor de agitație, mai puțin cei ai brigăzii centrale, nu sunt scoşi din producție. Primesc, în ziua spectacolului, un supliment de terci.
Dar activitățile mai subtile? Bunăoară, „cu concursul deținuților înşişi, se duce lupta împotriva egalitarismului în materie de recompensare a muncii". Ia gîndiți-vă numai ce sensuri profunde se ascund aici. Asta înseamnă că, la şedința brigăzii, un deținut ia cuvîntul şi zice: „Nu-i dați lui cutare rația întreagă, pentru că a lucrat prost: dați-mi mie 200 de grame în plus!"
Ori tribunalele tovărăşeşti? (În primii ani de după revoluție, ele erau numite „moral-tovărăşeşti" şi dezbăteau cauze privind jocurile de noroc, bătăile între deținuți, furturile - dar astea sunt cazuri de tribunal? Şi apoi cuvîntul ăsta „moral" avea un iz burghez: a fost eliminat.) Începînd din perioada de reconstrucție (1928), aceste tribunale au trecut la examinarea cazurilor de absenteism, de simulare, de neglijență în întreținerea utilajelor, rebutări, degradare a materialelor. Şi, dacă în completele de judecată nu izbuteau să se infiltreze elemente străine prin natura lor de clasă (ele fiind alcătuite, aşadar, doar din asasini, borfaşi jigodiți, proxeneți şi concusionari), aceste instanțe, prin sentințele lor, solicitau administrației suprimarea vizitelor, a pachetelor, a dispenselor, suspendarea deciziilor de eliberare condiționată înainte de termen, transferarea

recalcitranților. Cît de chibzuite şi de juste erau aceste măsuri şi cît de profitabil era faptul că inițiativa aplicării lor venea de la deținuții înşişi! (Fireşte, nu fără dificultăți, începe judecarea unui fost chiabur, care, însă, se ridică şi zice: „Sunteți un tribunal tovărăşesc, or, eu, în ochii voştri, sunt un chiabur, nu un tovarăş. Aşa că n-aveți dreptul să mă judecați." Completul a cam băgat-o pe mînecă. S-au cerut instrucțiuni de la sectorul politico-educativ al GUITL, iar răspunsul a fost: Judecați-l! Judecați-l numaidecît, nici o problemă!

Care e baza bazelor întregii munci cultural-educative din lagăre? „Nu-l lăsați pe deținut singur cu sine după muncă, pentru a evita resurecția veleităților lui infracționale de odinioară" (de pildă, Cincizeci şi Opții să n-aibă răgaz să se gîndească la politică). Important este ca „deținutul să nu scape nici o clipă de sub influența acțiunilor educative".

Aici sunt de mare ajutor mijloacele tehnice moderne, şi anume difuzoarele instalate pe fiecare stîlp şi în fiecare baracă. Ele nu trebuie să tacă niciodată. În permanență şi sistematic, de la deşteptare şi pînă la stingere, ele trebuie să le explice deținuților cum îşi pot apropia clipa eliberării; să prezinte din oră în oră comunicate despre mersul lucrărilor, despre brigăzile fruntaşe şi despre cele codaşe, să-i denunțe pe cei ce pun bețe-n roate. Se poate recomanda şi o formulă mai originală, cum e discuția în direct cu unii refractari ori codaşi.

Şi apoi presa, presa, tovarăşi - arma cea mai ascuțită a partidului nostru. Iată dovada palpabilă a libertății presei în țara noastră: existența ei chiar în locurile de detenție! Da! În ce țară mai e posibil aşa ceva?

Gazetele sunt de două feluri: unu: de perete, scrise de mînă, şi doi: şapirografiate. Şi unele, şi celelalte au neînfricați corespondenți de lagăr, care biciuiesc lipsurile (deținuților) şi această autocritică e încurajată de către Direcție. Cîtă importanță acordă însăşi Direcția presei libere din lagăr rezultă cu elocvență fie şi numai din ordinul nr. 434 pe Dmitlag: „O imensă cantitate de note şi semnale rămîn fără nici un ecou". Gazetele publică şi fotografii ale fruntaşilor. Gazetele transmit directive. Gazetele fac dezvăluiri. Gazetele pun în lumină şi acțiunile subversive ale duşmanului de clasă, pentru ca acesta să poată fi lovit cu mai multă vigoare. (Gazeta e cel mai bun colaborator al secției operative CEKA.) În general, gazetele reflectă viața din lagăr în desfăşurarea ei şi constituie mărturii neprețuite pentru posteritate.

Bunăoară, gazeta casei de arest din Arhanghelsk. În 1931, ea ne înfățişează viața îndestulată şi prosperă a deținuților: scuipătoare, scrumiere, muşamale pe mese, difuzoare, portrete ale conducătorilor şi, pe pereți, lozinci care sintetizează, în cuvinte bine alese, linia generală a partidului... acestea sunt „roadele meritate de care se bucura cei privați de libertate!"

Da, roade prețioase, nimic de zis! Şi cum s-au răsfrînt toate acestea asupra vieții de zi cu zi a privaților de liberate? Aceeaşi gazetă, după

jumătate de an: „Toți deținuții, cot la cot, s-au apucat cu sîrg de lucru... Indicii de îndeplinire a planului financiar şi de producție au crescut... Mîncarea e tot mai puțină şi mai proastă."
Nu-i nimic. Nu vă faceți griji: acest ultim neajuns e lesne remediabil.
Şi unde, unde au apus toate acestea?... O, cît de efemer e pe Pămînt tot ce poartă pecetea sublimului şi a perfecțiunii! Un sistem de educație de tip carusel, atît de intensiv, de viguros, de optimist, decurgînd din înseşi bazele Doctrinei înaintate şi care promitea că în cîțiva ani în țara noastră nu va mai exista nici urmă de criminal (aşa părea mai cu seamă la 30 noiembrie 1934(2)) - şi ce s-a ales din el? Brusc, se aşterne o glaciațiune (desigur, foarte necesară, indispensabilă), şi toate petalele tandrelor noastre veleități cad veştejite. Unde au zburat, ca luate de vînt, mişcarea fruntaşilor în producție şi întrecerea socialistă? Şi gazetele de lagăr? Asalturile, colectele, abonamentele şi subotnicele? Consiliile culturale şi tribunalele tovărăşeşti? Lichidarea analfabetismului şi cursurile tehnico-profesionale? Ce să mai spui, dacă într-o bună zi chiar difuzoarele şi portretele conducătorilor au fost văzute dispărând din zonă? (De prisos să precizăm că au fost scoase şi scuipătorile.) Cît de ternă s-a făcut dintr-o dată viața deținuților! Cum a fost ea, această viață, împinsă fără veste îndărăt cu zeci de ani, lipsită fiind de cele mai importante cuceriri revoluționar-penitenciare! (însă departe de noi gîndul de a formula obiecții: măsurile adoptate de partid au venit exact la timp şi au fost cît se poate de necesare.)
Forma artistico-poetică a lozincilor nu mai era la preț, toate au devenit simpluțe şi seci: să îndeplinim! să depăşim! Desigur, educația estetică, volutele muzelor n-au fost interzise fățiş de nimeni, însă posibilitățile s-au îngustat foarte mult. Iată, bunăoară, una din zonele de pe Vorkuta. Suntem la capătul a nouă luni de iama grea, începe o vară jalnică, mai degrabă iluzorie, de trei luni. Şeful KVC suferă văzînd ce impresie de imund şi mîzgă lasă zona. În asemenea condiții, delincventul nu poate reflecta cum se cuvine la perfecțiunea orînduirii noastre, din care de bunăvoie s-a exclus. Şi KVC anunță cîteva duminici de lucru. În timpul lor liber, deținuții amenajează, cu mare plăcere, „ronduri" - nu, nu cu ceva care creşte, aici nu creşte nimic, pur şi simplu pe nişte movilite moarte se plantează, aranjate cu gust, în loc de flori - muşchi, licheni, cioburi de sticlă, pietriş, zgură şi bucăți de cărămidă. Apoi aceste „ronduri" sunt împresurate cu un gărduleț din lemn de stucatură. Deşi nu e chiar atît de frumos ca în parcul Gorki, KVC e mulțumită şi cu atît. O să spuneți că peste două luni au să se pornească ploile şi toate astea au să fie măturate de apă. Ei şi? Dacă o să le mături, măturate să fie. La anul o luăm de la capăt.
Dar discuțiile politice - în ce s-au transformat ele mai nou? Să luăm, de pildă, OLP-ul nr. 5 de la Unjalg, unde (suntem deja în 1952) descinde, venind din Suhobezvolnoe, un lector. După muncă, deținuții sunt mînați

la conferință. Tovarăşul e drept că nu şi-a terminat şcoala medie, dar, politiceşte vorbind, ține fără cusur o conferință despre „lupta patrioților greci".* Zekii picotesc, se ascund unul în spatele celuilalt, nici umbră de interes. Conferențiarul le povesteşte despre înfricoşătoarele persecuții la care sunt supuşi patrioții, despre faptul că înlăcrimatele femei elene i-au trimis o scrisoare tovarăşului Stalin. Conferința ia sfîrşit, dar iată că se ridică Şeremeta, o muieruşcă din Lvov, cam redusă de felul ei însă vicleană a naibii, şi întreabă: „Cetățene şef! Dar spuneți-ne: noi cui să scriem?..." Şi uite că toată influența pozitivă a conferinței s-a dus pe apa sîmbetei.

Ce forme ale activității de corijare şi reeducare au mai rămas în sarcina KVC? Iată-le: dacă un deținut prezintă o petiție şefului de lagăr, KVC îl ia în evidență, urmărind cum îşi îndeplineşte norma şi, în general, ce comportament are. KVC distribuie în barăci scrisorile trecute de cenzură; KVC încopciază ziarele şi le ascunde de deținuți, ca să nu se răsucească din ele țigări. Cam de trei ori pe an, KVC organizează spectacole de amatori. Tot ea le procură pictorilor culori şi pînze, pentru ca ei să decoreze zona şi să picteze tablouri pentru apartamentele şefilor. Mă rog, KVC trebuie şi să-l ajute puțin pe ofițerul operativ, dar asta neoficial.

După toate astea, nu e de mirare că activiştii KVC nu se mai recrutează din rîndul unor lideri înflăcărați şi plini de inițiativă, ci, în cele mai multe cazuri, sunt nişte prostănaci şi nişte terchea-berchea.

Da! Şi încă o sarcină importantă: îngrijirea cutiilor! Din cînd în cînd, cutiile trebuie golite şi apoi închise la loc. Mici cutii maro, agățate la vedere în zonă şi purtînd inscripții ca: „Pentru Sovietul Suprem al URSS"; „Pentru Ministerul de Interne"; „Pentru Procurorul General".

Poftiți, scrieți! La noi există libertatea cuvîntului. Pe urmă vedem noi ce, unde şi cui se trimite. Avem aici nişte tovarăşi special desemnați să citească asemenea chestii.

***

Ce aruncă deținuții în aceste cutii? Cereri de grațiere?

Nu numai. Uneori şi denunțuri (provenind de la delatorii începători) - KVC îşi dă ea seama că nu sunt pentru Moscova, ci pentru cabinetul de colea. Şi mai ce? Cititorul neavizat nu va ghici! Ei bine, invenții! Invenții grandioase, menite să revoluționeze tehnica modernă în ansamblu şi, în orice caz, să-l scoată pe autor din lagăr.

Printre oamenii obişnuiți şi normali sunt mai mulți inventatori (ca şi poeți) decît s-ar crede. Iar în lagăr - plouă cu ei! Omul face pe dracu-n patru ca să se elibereze. Or, invenția e o formă de evadare ce nu com-

*Documentația utilizată pînă în prezent în acest capitol este extrasă din culegerea De la închisori... şi din cartea Idei Averbah.

portă primejdia de a încasa un glonte ori o mamă de bătaie.
La apelurile de dimineață şi de seară, cu palmele strînse pe mînerele tărgii ori pe coada tîrnăcopului, aceşti slujitori ai muzei Urania (nu găsesc una mai apropiată de preocupările lor) inventează, cu frunțile încruntate, nişte chestii susceptibile să stârnească interesul şi aviditatea guvernului.
Bunăoară Lebedev, din lagărul Hovrino, un radiotelegrafist. Acum, după ce a primit răspunsul-refuz, nu mai are de ce să umble cu cioara vopsită şi îmi mărturiseşte că a descoperit un efect de deviație a acului busolei sub influența mirosului de usturoi. De unde a şi dedus o metodă de modulare prin arome a oscilațiilor de înaltă frecvență şi de transmitere, prin acest procedeu, a mirosului la mari distanțe, însă cercurile guvernamentale n-au găsit în acest proiect nici un potențial avantaj de ordin militar şi nu s-au arătat interesate. N-a mers, vasăzică. Ori îi dai înainte cu tîrnăcopul, ori inventezi ceva mai de soi.
Dar cîte unul - e drept, foarte rar - e luat deodată şi dus Dumnezeu ştie unde! Individul nu dă explicații, nu suflă o vorbă, ca să nu-şi compromită afacerea, şi nimeni din lagăr nu ghiceşte: de ce tocmai pe el şi unde l-au dus ? Unul dispare pentru totdeauna, altul, după o vreme, e adus îndărăt. (Şi din nou nu va povesti nimic, de teamă să nu fie luat în rîs. Ori va turna cine ştie ce gogorițe. E în firea zekilor să se dea grande povestind tot felul de năzbîtii.)
Dar eu, care am fost pe insulele Paradisului, am avut ocazia să văd şi celălalt capăt al firului: unde ajung aceste propuneri şi cum sunt citite acolo. Aici îmi voi îngădui să-l amuz puțin pe răbdătorul lector al acestei cărți lipsite de veselie.
Un anume Truşleakov, odinioară locotenent sovietic, victimă a unei contuzii la Sevastopol, unde a fost luat prizonier şi tîrît pe la Auschwitz, evenimente de pe urma cărora a cam luat-o razna, s-a învrednicit să trimită din lagăr nişte propuneri atît de incitante, încît a fost adus la un institut de cercetare ştiințifică pentru deținuți (altfel spus, la o şaraşka). Aici omul s-a arătat a fi un havuz de invenții: nu apucau autoritățile să-i respingă una, că el avansa pe loc alta. Şi cu toate că nu ducea nici una din aceste invenții pînă la stadiul de calculație, afişa un aer atît de inspirat, de important, era atît de zgîrcit la vorbă şi avea o privire atît de expresivă, încît nu numai că nimeni nu cuteza să-l suspecteze că blufează, dar unul dintre amicii mei, inginer cît se poate de serios, o ținea sus şi tare că, prin profunzimea ideilor lui, Truşleakov e un Newton al secolului XX.
Ca să spun drept, nu i-am urmărit toate ideile, dar la un moment dat i s-a încredințat sarcina de a pune la punct un absorbitor de radar propus de el însuşi. A cerut asistență în materie de matematici superioare şi am fost ataşat pe lîngă el în calitate de matematician. Truşleakov expunea problema în următorii termeni:

Pentru a nu reflecta undele radarului, un avion sau un tanc trebuia să aibă un înveliş dintr-un material multistrat (ce fel de material anume Truşleakov nu mi-a spus: ori încă nu ştia nici el, ori acesta era marele lui secret de autor). Unda electromagnetică urma să-şi piardă întreaga energie din pricina numeroaselor reflecţii şi refracţii înainte şi îndărăt produse la confluenţa acestor straturi. În ce mă priveşte, necunoscînd proprietăţile materialului, dar folosind legile opticii geometrice şi orice alte mijloace accesibile, trebuia să demonstrez că va fi exact aşa cum prezicea Truşleakov, ba pe deasupra să şi determin numărul optim de straturi.
Bineînţeles, n-am făcut nici o brînză. Truşleakov — la fel. Asociaţia noastră creativă s-a destrămat.
Curînd, Truşleakov mi-a adus, avînd în vedere calitatea mea de bibliotecar (în şaraşka, la început am fost şi bibliotecar), o comandă pentru a fi trimisă, în cadrul relaţiilor interbiblioteci, la biblioteca „Lenin" din Moscova. Fără a se indica vreun autor sau vreo lucrare anume, se cerea „Ceva despre călătoriile interplanetare." Cum nu eram încă decît în 1947, biblioteca „Lenin"(3) nu i-a putut propune mai nimic, în afară de Jules Verne. (Pe atunci, puţină lume se gîndea la Ţiolkovski(4).) După încercarea nereuşită de a pregăti o expediţie selenară, Truşleakov a fost azvîrlit în abis, adică în lagăr.
Din lagăre scrisorile curgeau una după alta. Am fost ataşat (de data asta ca translator) pe lîngă un grup de ingineri care avea misiunea de a examina mormanele de propuneri de invenţii şi cereri de brevete provenite din lagăre. De translator era nevoie pentru că, în anii 1946-47, multe din documentele trimise erau scrise în germană.
Dar nu erau expuneri de invenţii! Nu erau nici lucruri scrise de bunăvoie. Lectura lor îţi provoca greaţă şi ruşine. Erau pagini smulse prizonierilor germani prin suferinţă, prin hărţuiri, prin presiuni. Autorităţile ştiau că aceşti nemţi nu vor putea fi ţinuţi la nesfîrşit sub lacăt: fie şi la trei, fie şi la cinci ani după război, tot vor fi trimişi nach der Heimafi(5), aşa că, în aceşti ani, trebuia smuls de la ei tot ce ar fi putut fi de folos Ţării Sovietelor. Pentru a se obţine, fie şi în această palidă expunere, brevetele ce fuseseră duse de aliaţi în zonele occidentale ale Germaniei.
Nu mi-a fost deloc greu să-mi imaginez cum se proceda. Fără a bănui nimic, docilii nemţi primeau ordinul de a-şi decima specialitatea, locul de muncă şi funcţia. După care unitatea cekistă operativă - cu siguranţă, ea îşi asuma acest rol - îi convoca pe toţi inginerii, unul cîte unul, la birou. La început erau interogaţi cu toată deferenţa (ceea ce îi flata pe nemţi) despre genul şi caracterul muncii lor în Germania antebelică (ceea ce îi făcea să se întrebe dacă nu vor fi trecuţi, din lagăr, la nişte munci privilegiate). Apoi li se solicita semnătura pe un angajament de nedivulgare (şi neamţul nu va încălca niciînd ceva ce este verbo-

terfi(6). În sfîrşit, li se cerea fără menajamente să expună în scris toate particularităţile interesante ale procesului de producţie şi inovaţiile tehnice importante aplicate în fosta lor întreprindere. Abia atunci îşi dădeau seama nemţii în ce capcană se lăsaseră prinşi cînd se lăudaseră cu situaţia lor anterioară! Acum nu puteau să nu scrie nimic - erau ameninţaţi că nu vor mai fi lăsaţi niciodată să se întoarcă în patrie (lucru care, în acei ani, părea cît se poate de verosimil).
Măcinaţi de remuşcări, striviţi de umilinţă, împingînd cu greu peniţa pe hîrtie, nemţii scriau... Un singur lucru îi salva, permiţîndu-le să nu trădeze secretele importante: cekiştii operativi, incapabili în ignoranţa lor crasă să înţeleagă fondul acelor depoziţii, le apreciau după numărul de pagini. Iar noi, examinîndu-le, nu ajungeam aproape niciodată să extragem ceva cît de cît substanţial: depoziţiile erau fie contradictorii, fie garnisite cu o doză mare de savant praf în ochi, omiţînd esenţialul, fie tratau cu cea mai mare seriozitate nişte „noutăţi" arhicunoscute încă de pe vremea bunicilor noştri.
Dar cererile scrise în rusă - ce duhoare de servilism degajau cîteodată! Iată o scenă lesne de imaginat: acolo, în lagăr, într-o duminică mizeră, cu greu acordată de autorităţi, autorii acestor cereri, baricadaţi cu grijă în vreun ungher pentru a se feri de ochii vecinilor, pe care i-au mînţit, pesemne, că redactează o petiţie de graţiere. Mai aveau ei destulă minte ca să prevadă că nu ghiftuita şi leneşa Conducere le va citi caligrafia trimisă „sus de tot", ci nişte simpli zeki, asemenea lor?
Şi iată-ne parcurgînd şaisprezece pagini de format mare (hîrtia individul a obţinut-o de la KVC!), care conţin o propunere cît se poate de elaborată privind 1) „Utilizarea razelor infraroşii pentru paza zonei de detenţie" şi 2) „Utilizarea fotoelementelor pentru numărarea celor ce ies din zonă prin postul de gardă". Ba ataşează şi schiţe, puiul de cătea, şi explicaţii tehnice. Cu următorul preambul:
„Dragă Iosif Vissarionovici!
Deşi condamnat pentru crimele mele, în virtutea articolului 58, la o lungă pedeapsă cu închisoarea, rămîn şi aici devotat scumpei mele puteri sovietice şi doresc să ajut la paza sigură a înrăiţilor duşmani ai poporului de care sunt înconjurat. În cazul că voi fi convocat în afara lagărului şi voi dispune de mijloacele necesare, mă angajez să pun la punct acest sistem."
Ăsta da „politic"! Proiectul trece din mînă în mînă, într-un cor de exclamaţii şi spurcate înjurături de lagăr (aici toţi sunt de-ai noştri). Unul dintre noi se apucă să redacteze un referat: proiectul e rudimentar din punct de vedere tehnic... proiectul ignoră... proiectul nu prevede (cînd, de fapt, el prevede cu vîrf şi îndesat şi nu e rău deloc)... nu este rentabil, nu e sigur... poate avea drept rezultat nu întărirea, ci slăbirea pazei lagărelor...
Ai vise roze, Iudă, în lagpunktul tău de la mama dracului? Opri-ţi-s-ar

terciu-n gît şi umbletu-n groapă, scîrnăvie!
Dar iată un plic de pe Vorkuta. Autorul e foarte supărat că americanii au bomba atomică, în vreme ce Patria noastră nu o deține încă. Scrie că acolo, pe Vorkuta, meditează adesea asupra acestui subiect, că de dincolo de sîrma ghimpată vrea să ajute partidul şi guvernul. Şi de aceea îşi intitulează proiectul: RAIA - Dezintegrarea nucleului atomic.(7)
Dar acest proiect (melodia cunoscută) nu a putut fi definitivat, datorită faptului că în lagăr lipseşte literatura tehnică (de parcă beletristică s-ar găsi din belşug!). Şi acest sălbatic solicită, pentru moment, să i se trimită doar un set de instrucțiuni privind dezintegrarea radioactivă, după care se angajează să ducă la bun sfîrşit, în timpul cel mai scurt, proiectul său, RAIA.
Frînți de rîs peste mesele noastre, ajungem aproape în acelaşi timp la acelaşi distih:
Cu proiectu-ți de RAIA
Dezintegra-vei p... mea!
Între timp, în lagăre piereau epuizați de muncile grele mari savanți autentici, dar Direcția scumpului nostru Minister nu se grăbea să-i descopere şi să găsească pentru talentele lor o întrebuințare mai de Doamne-ajută.
Pentru Alexandr Leonidovici Cijevski nu s-a găsit, de-a lungul întregului său termen de condamnare, un loc într-o şaraşka. De fapt, încă dinainte de a ajunge în lagăr, Cijevski nu era în grațiile puterii, pentru că lega revoluțiile terestre şi procesele biologice de activitatea solară. Tot ce făcea era insolit: problemele pe care le aborda erau neaşteptate, nu se încadrau în ordinea cutumieră a ştiințelor şi nu se vedea cum ar putea fi folosite în scopuri militare sau industriale. Acum, că a murit, citim despre el articole elogioase: a stabilit creşterea (de şaisprezece ori) a incidenței infarctului de miocard sub influența furtunilor magnetice, a prognozat apariția unor epidemii de gripă, a făcut cercetări privind detecția precoce a cancerului pornind de la curba reacției de sedimentare a eritrocitelor, a formulat o ipoteză privind radiația Z a soarelui.
Părintele cosmonauticii sovietice, Koroliov(8), a fost, e drept, cooptat într-o şaraşka, dar în calitate de specialist în aviație. Aici, conducerea nu-i permitea să se ocupe de rachete, şi savantul studia noaptea.
(Nu ştim dacă L. Landau(9) ar fi fost luat într-o şaraşka ori ar fi fost trimis pe vreo insulă uitată de Dumnezeu: cu o coastă ruptă, recunoscuse deja la anchetă că era spion german, dar a fost salvat prin diligențele lui P. Kapița(10).)
Marele nostru specialist în aerodinamică, o minte cu aptitudini de o extraordinară diversitate - l-am numit pe Konstantin Ivanovici Strahovici - a ajuns, după etaparea din Leningrad în lagărul Uglici, om de serviciu la baie. Cu rîsul lui sincer, de copil, pe care şi l-a păstrat ca prin minune de-a lungul unui decar întreg, savantul îşi povesteşte periplul în felul

următor. După cîteva luni petrecute în celula condamnaților la moarte, s-a căptuşit în lagăr cu o diaree distrofică. Apoi a fost pus paznic la intrarea în sala de săpunit. Pe timpul cît se spălau femeile (pentru a-i înfrunta pe bărbați, erau postați acolo hăndrălăi mai zdraveni, el n-ar fi făcut față). Munca lui consta în a nu le lăsa pe femei să intre în sala de baie decît goale-puşcă şi fără nimic în mîini, să se asigure că au lăsat totul la dezinfectare şi, mai cu seamă, mai cu seamă sutienele şi chiloții, în care serviciul sanitar vedea principala primejdie de răspîndire a păduchilor, iar femeile tocmai că se codeau să predea aceste obiecte intime, țineau să intre cu ele în baie. Ca înfățişare, Strahovici arată cam aşa: o barbă ca a lordului Kelvin, o frunte cît o stîncă, de două ori mai înaltă decît una normală, încît cu greu îți vine să-i spui frunte. Femeile îl implorau, îl înjurau, dar Strahovici rămînea inflexibil. Atunci ele, toate în cor şi cu răutate, l-au poreclit Impotentul. Şi deodată acest Impotent a fost luat şi dus Dumnezeu ştie unde, nici mai mult, nici mai puțin decît să dirijeze primul proiect de turboreactor din țară.
Cît despre cei ce au fost lăsați să piară la muncile comune, despre ei nu ştim nimic...
S-au cunoscut şi cazuri de savanți arestați şi exterminați în toiul muncii la o descoperire ştiințifică (bunăoară, Nikolai Mihailovici Orlov, care, încă în 1936, elaborase o metodă de conservare îndelungată a produselor alimentare). Pe aceştia cum i-am fi putut cunoaşte? Căci orice descoperire era închisă după arestarea autorului ei.
***
În atmosfera pestilențială şi lipsită de oxigen a lagărului, luminița afumată a KVC ba se aprinde brusc, aruncînd o lumină vie, ba luceşte stins, abia pîlpîind. Însă chiar şi această luminiță atrage împrejurul ei oameni veniți din barăci şi brigăzi diferite. Unii cu un scop precis: să smulgă un petic dintr-un ziar ori o pagină dintr-o carte, ca să aibă din ce-şi răsuci țigări, sau să facă rost de hîrtie pentru cererea de grațiere, sau să scrie cu cerneala de aici (în barăci cerneala e interzisă, ba şi la KVC e ținută sub lacăt: căci poate servi, nu-i aşa, la aplicarea ştampilelor false!). Alții - ca să-şi înfoaie coada multicoloră: uite cît sunt eu de cult! Alții - ca să stea la o şuetă şi să se mai frece puțin de oameni noi, diferiți de camarazii din brigadă, care te calcă pe nervi. Alții - ca să tragă cu urechea şi să-i ciripească apoi cumătrului. Dar există şi din cei care nici ei nu ştiu ce forță ocultă îi ademeneşte aici seară de seară, aşa frînți de osteneală cum sunt, pentru cîteva scurte jumătăți de ceas, pe care mai bine ar face să le petreacă întinşi pe priciuri, lăsîndu-şi îndureratele trupuri să se odihnească.
Aceste vizite la KVC picură în suflet, pe tăcute şi pe neobservate, cîțiva stropi de prospețime. Cu toate că şi cei ce vin aici sunt la fel de flămînzi ca şi colegii lor ramaşi pe vagonki în baraca brigăzii, la KVC măcar nu se vorbeşte despre rații, despre terci şi despre norme. Aici nu se vor-

beşte despre vicisitudinile ce alcătuiesc ţesătura vieţii de lagăr, şi însuşi acest lucru constituie un protest al sufletului şi o odihnă pentru spirit. Aici se vorbeşte despre un fel de trecut fabulos, pe care nu l-ar fi putut nicicînd avea aceste făpturi cenuşii, rupte de foame şi rufoase. Se vorbeşte şi de un fel de existenţă animată şi liberă, indescriptibil de fericită, de care ar avea parte cei ce au reuşit, Dumnezeu ştie cum, să nu ajungă în puşcărie. Şi despre artă se vorbeşte aici, uneori atît de captivant!

E ca şi cum în mijlocul dezmăţului unor foiţe impure, cineva ar fi trasat pe pămînt un cerc tremurător de lumină palidă, gata să se stingă dintr-o clipă în alta, dar cîtă vreme încă nu s-a stins, trăieşti, înăuntrul acestui cerc şi pentru aceste cîteva jumătăţi de ceas, iluzia că nu mai eşti în puterea forţelor impure.

Ba cîte unul îşi prefiră lin degetele pe corzile unei chitare. Altul intonează cu jumătate de glas un cîntec, şi cîntecul acela e cu totul altfel decît cele care se aud, cu voia stăpînirii, de pe scenă. Şi inima îţi tresare deodată: viaţa există! ea - există! Şi, rotindu-ţi privirile încălzite de fericire împrejur, parcă îţi vine şi ţie să-ţi reverşi preaplinul din suflet.

Însă, dacă ai deschis gura, ai grijă ce vorbeşti. Ascultă, dar pişcă-te din cînd în cînd. Uite-l pe Liova G-man. E şi inventator (student neterminat la Institutul de drumuri şi poduri, lucra la un procedeu prin care s-ar fi putut mări substanţial randamentul motoarelor, dar toate hîrtiile i-au fost confiscate la percheziţie). E şi artist. Punem împreună în scenă Cerere în căsătorie de Cehov. E şi filosof, ştie să dea glas unor idei de toată frumuseţea: „N-am nici un chef să mă preocup de generaţiile viitoare. Să sape şi să scotocească singure pămîntul. Mă agăţ de viaţă uite-aşa!" Şi îţi arată degetele cu unghiile înfipte în tăblia mesei. „Să crezi în idei elevate? Înseamnă să vorbeşti la un telefon cu firul smuls. Istoria e un lanţ de fapte incoerente! Daţi-mi coada îndărăt! Amiba îl întrece pe om în perfecţiune: funcţiile ei vitale sunt cu mult mai simple!" Rămîi fascinat ascultîndu-l. Îţi explică în detaliu de ce nu poate să-l sufere pe Lev Tolstoi, de ce îl captivează Ehrenburg şi Alexandr Gria. E şi băiat de comitet. În lagăr nu se fereşte de muncile grele: sparge ziduri cu maiul (e drept, într-o brigadă care garantează raţii de 140%). Tatăl lui a fost închis şi a murit în 1937, dar Liova e deţinut de drept comun, a fost săltat pentru falsificarea unor cartele de pîine, numai că îi e ruşine cu acel articol pentru escroci şi se strînge cît mai aproape de Cincizeci şi Opţi. Toate bune şi frumoase, dar uite că încep procesele de lagăr şi atît de simpaticul, atît de interesantul, atît de „agăţatul de viaţă" Liova G-man compare ca martor al acuzării.* Eşti un om norocos, dacă nu i-ai îndrugat prea multe.

*Toţi cei care sunt prea „agăţaţi de viaţă" nu sunt nicicînd prea ataşaţi de spirit.

Dacă într-un lagăr există tipi originali (şi există întotdeauna!), ei nu vor ocoli nicicînd KVC, sigur o să arunce o privire pe acolo.
Bunăoară, profesorul universitar Aristid Ivanovici Dovatur nu este el un original? De felul lui din Petersburg, româno-francez la origine, specialist în filologie clasică, burlac şi singur de cînd se ştie. A fost rupt de lîngă Herodot şi Cezar, cum ai rupe un cotoi de lîngă ciozvîrta de carne, şi aruncat în lagăr. Sufletul lui e încă plin de texte insuficient elucidate, trăieşte în lagăr ca în somn. Ar fi pierit aici în prima săptămînă, dar se bucură de protecția doctorilor, care l-au instalat în mult invidiatul post de statistician medical. E drept că, de vreo două ori pe lună şi nu fără folos pentru infirmierii proaspăt recrutați din lagăr, ține cursuri! În lagăr – cursuri de latină! Aristid Ivanovici se instalează lîngă tabla miniaturală şi chipul îi radiază ca în cei mai buni ani din cariera lui de universitar. Înşiră pe tabla aceea stranii coloane de conjugări, lucruri nemaivăzute de ochii băştinaşilor, şi sunetele cretei ce din cînd în cînd se frînge îi dau voluptuoase bătăi de inimă Un om atît de liniştit şi de cumsecade, dar uite că deasupra frunții lui se strîng nori negri: comandantul lagărului a văzut în el pasărea rară - un om cinstit Şi îl numeşte... zavpek (şeful brutăriei!) Cel mai rîvnit post din lagăr! Şeful brutăriei - şeful vieții! Drumul spre această funcție e presărat cu suflete şi trupuri de deținuți, dar puțini s-au învrednicit să ajungă la ea Şi deodată iat-o căzînd din cer, dar Dovatur al nostru pare strivit sub greutatea ei. Vreo săptămînă se perpeleşte ca un condamnat la moarte, fără a fi intrat încă în stăpînirea brutăriei. Îl imploră pe comandant să-l cruțe, lăsîndu-l să trăiască mai departe cu spiritul neîncorsetat şi conjugările lui latineşti! Şi salvarea vine! Şefia brutăriei e încredințată primului găinar de pe lista de aşteptare.
Dar ia uitați-vă la ăsta, altă figură năstruşnică: nelipsit de la KVC după orele de muncă - unde altundeva s-ar putea duce? Cap mare, trăsături pronunțate, născute pentru crimă, perfect vizibile din orice colț al sălii. Foarte expresive sunt sprîncenele lui stufoase. Şi arborează tot timpul o mină tragică. Dintr-un ungher, urmăreşte cu un aer îndurerat repetițiile noastre amărîte. E Camille Leopoldovici Gontoire. În primii ani ai revoluției, a venit din Belgia la Petrograd să pună temeliile Noului Teatru - teatrul viitorului. Cine ar fi putut prevedea pe atunci turnura pe care o va lua acel viitor, arestările de regizori? În ambele războaie mondiale, Gontoire luptase împotriva nemților: în primul - în Vest, în al doilea - în Est. Şi uite că acum i se izbiseră zece ani pentru trădare de patrie... Care patrie?... Trădare - cînd?...
Însă, fireşte, cei mai de vază oameni la KVC sunt pictorii. Ei sunt aici stăpînii. Dacă există o cameră separată, li se dă lor. Dacă şi cînd cineva este exceptat cu titlu permanent de la muncile comune, ei sunt aceia. Dintre toți slujitorii muzelor, numai ei produc valori autentice, palpabile, care pot fi atîrnate pe pereți în apartament ori vîndute pe bani.

Sigur, tablourile pe care le pictează nu sunt din capul lor, de altfel nici nu li se cere aşa ceva, căci poate ieşi un tablou bun dintr-un cap de Cincizeci şi Opt? Pictează pur şi simplu reproduceri mărite ale unor vederi, care folosindu-se de caroiaje, care după ochi. În pustietăţile taigalei şi tundrei, nici că există o marfă estetică mai bună: mata pictează, că tablourile ştim noi unde să le agăţăm. Chiar dacă n-au să ne placă de la prima vedere. Vine adjunctul unui şef de sector VOHRA, Vîprailov, şi se uită la copia făcută după tabloul lui Deoul Triumful lui Nero: „Ce văz? Un mire în teleguţă? Da' de ce-i atît de cătrănit?..." însă pînza o ia, totuşi. Pictorii mai zugrăvesc şi carpete cu nimfe plutind în gondole, cu lebede, amurguri şi castele - foarte căutate de tovarăşii ofiţeri. Dacă nu sunt proşti, pictorii fac în secret asemenea carpete şi pentru ei, şi gardienii le vînd apoi pe piaţa din afara zonei, iar banii se împart pe din două. Cererea e mare. În general, dacă eşti pictor, se mai poate trăi în lagăr.

Sculptorii o duc mai greu. Pentru cadrele MVD, o sculptură nu e un lucru chiar atît de frumos. În plus ocupă spaţiu cît o mobilă, iar dacă o clatini cumva, cade pe duşumea şi se sfărîmă. Rareori vezi sculptori lucrînd în lagăr, cel mai adesea o dau pe pictură, ca Nedov. Deunăzi, intră maiorul Bakaev şi vede o statuetă intitulată Mama:

— Ce-i cu mama asta plînsă? În ţara noastră, mamele nu plîng! - şi întinde mîna să dea cu ea de pămînt.

Fiu al unui avocat înstărit, Volodea Klempner, tînăr compozitor care nu era încă decît un boboc după unităţile de măsură ale Gulag-ului, şi-a adus în lagărul Beskudnikovo de lîngă Moscova pianul cu coadă de acasă (caz nemaivăzut pe Arhipelag)! L-a adus, chipurile, pentru întărirea muncii culturale în rîndul maselor. De fapt ca să compună el însuşi. În schimb, avea întotdeauna asupră-i cheia de la scena lagărului şi, după stingere, cînta acolo la lumina unei lumînări (seara tîrziu, curentul electric se taie la KVC). Într-o zi, cum cînta el aşa, trecînd pe note o sonată nouă, o voce dindărăt îl face să tresară:

— Lanţ de ocnă - muzica dumitale!

Klempner ţîşneşte speriat în picioare. Dinspre peretele lîngă care stătuse ascuns, se detaşa acum, înaintînd spre luminare, maiorul, şeful de lagăr, un cekist cu vechi stagii, şi umbra lui creştea pe zidul din fundal gigantică şi întunecată. Abia acum pricepea maiorul de ce impostorul ăsta se zbătuse să i se aducă pianul. Se apropie, ia partitura şi, fără o vorbă, sumbru, începe să o ardă la flăcăruia luminării.

— Ce faceţi? nu se poate abţine să strige tînărul compozitor.

— Bună să te ştergi - muzica dumitale! strecoară tăios, printre buzele strînse, maiorul.

Zdrenţe de cenuşă se desprindeau din partitură şi se aşterneau, moale, pe clape.

Şi bătrînul cekist nu greşea: sonata era inspirată, într-adevăr, din viaţa

de lagăr.*
Dacă în lagăr îşi face apariţia, şi se declară ca atare, un poet, i se îngăduie să scrie texte pentru caricaturi şi epigrame la adresa deţinuţilor ce încalcă disciplina.
Alte teme nu există nici pentru poeţi, nici pentru compozitori. După opinia şefilor, ei nu pot produce nimic perceptibil, folositor, ceva care să poată fi luat în mînă şi preţăluit.
Cît despre prozatori, nu există nici unul în lagăre, pentru că nici nu trebuie să existe.
Cînd proza rusă-n lagăr a fost dusă,
intuia un poet sovietic. Dusă a fost, dusă a rămas. Căzută în vîltoare şi nemairăsărind...
Anvergura celor întîmplate, numărul celor care au pierit, nivelul valoric pe care ei l-ar fi putut atinge, iată subiecte pe care nu le vom putea analiza nicicînd în cunoştinţă de cauză. Nimeni nu ne va vorbi despre caietele arse febril în ajunul unei etape, de fragmentele deja finalizate, despre marile proiecte purtate în capete şi azvîrlite o dată cu capetele în îngheţatele gropi comune. Versurile se mai şoptesc la ureche, se învaţă pe de rost şi se transmit din gură-n gură - ele sau amintirea lor - dar proza nu se povesteşte înainte de vreme, ea supravieţuieşte mult mai greu, e prea voluminoasă, prea puţin flexibilă, prea legată de hîrtie ca să răzbată prin vicisitudinile Arhipelagului, Cine se poate hotărî, în lagăr, să scrie! Uite, A. Belinkov a scris, ceea ce a scris a încăput pe mîinile cumătrului, iar el s-a ales cu o nouă condamnare prin ricoşeu. M. I. Kalinina, care numai scriitoare nu era, şi-a notat, totuşi, într-un caiet impresii despre lucrurile mai deosebite din lagăr, în ideea că „poate au să-i fie cuiva de folos". Caietul a ajuns la ofiţerul operativ, iar ea -la carceră (şi încă a scăpat ieftin). Vladimir Sergheevici G-v, avînd dispensă de escortă, a scris, vreme de vreo patru luni, acolo, în afara zonei, o cronică a lagărului, dar la un moment dat, simţind apropierea primejdiei, a îngropat-o în pămînt, unde a şi rămas, pentru că el a fost mutat din lagărul acela pentru totdeauna. În zonă - nu, în afara zonei - nu, atunci unde să scrii? Numai în minte, dar în minte se compun versuri, nu proză.
Cîţi au pierit dintre noi, slujitorii lui Clio şi ai Calliopei, nu se poate calcula prin nici un fel de extrapolare pornită de la cei cîţiva care am rămas, pentru că şi probabilitatea supravieţuirii noastre era tot zero. (Rememorînd, bunăoară, viaţa mea de lagăr, am certitudinea că, în alte împrejurări, ori aş fi murit pe Arhipelag, ori ar fi trebuit să mă adaptez pen-

*Curînd s-a găsit un pretext ca să i se fabrice lui Volodea un nou dosar şi a fost trimis pentru anchetă pe Vorkuta. În lagărul de la Beskudnikovo nu s-a mai întors niciodată, iar pianul, fireşte, nu i-a fost restituit. El însuşi o mai fi, oare, în viaţă? Nu ştiu, nu sunt semne că mai dăinuie pe lumea asta.

tru a supraviețui, ceea ce ar fi înăbuşit în mine nevoia de a scrie. M-a salvat o circumstanță colaterală - matematica. Cum se poate introduce în calcul un asemenea factor?)
Tot ceea ce numim proza noastră din anii '30 nu e decît spuma unui lac înghițit de abis. E spumă, şi nu proză, pentru că ea a aruncat peste bord tot ce era esențial în acei ani. Cei mai buni scriitori au reprimat tot ce era mai bun în ei, întorcînd spatele realității: aşa se face că au supraviețuit, şi cărțile lor o dată cu ei. Cît despre cei ce nu au putut renunța la profunzime, originalitate şi adevăr, ei au fost condamnați să piară în aceste decenii, cel mai adesea în lagăre, iar alteori manifestînd o temeritate excesivă pe front.
Astfel au ajuns sub pămînt prozatorii-filosofi. Prozatorii-istorici. Prozatorii lirici. Prozatorii impresionişti. Prozatorii umorişti.
Or, tocmai Arhipelagul reprezenta o şansă unică, extraordinară, pentru literatura noastră şi, poate, chiar pentru literatura universală. În plin secol douăzeci, o nemaivăzută orînduire sclavagistă, în sensul cel mai elementar al acestui cuvînt şi fără nici o idee de expiere, deschidea în fața scriitorilor o cale pe cît de fecundă, pe atît de funestă.
Mă voi hazarda să explic această idee, în liniile ei cele mai generale. De cînd e lumea lume, au existat întotdeauna, pînă în prezent, două straturi nefuzionabile ale societății: superior şi inferior, dirijat şi subordonat. O clasificare grosieră, ca toate clasificările, dar, dacă-i includem în stratul superior pe cei aflați la vîrf nu numai prin putere, bani şi descendență nobiliară, ci şi prin instruire — fie ea obținută prin eforturile unei întregi familii sau prin propriile eforturi — într-un cuvînt, pe toți cei ce n-au fost nevoiți să muncească cu propriile lor mîini, clasificarea devine într-adevăr tranşantă.
Şi atunci am putea conta pe existența a patru sfere în literatură (în artă în general, în gîndire în general). Prima sferă: superiorii îi prezintă (îi descriu, îi fac obiect de reflecție) pe superiori (adică se prezintă pe ei înşişi). A doua sferă: superiorii îi prezintă, îi fac obiect de reflecție pe inferiori, pe „frații mai mici". A treia sferă: inferiorii îi prezintă pe superiori. A patra sferă: inferiorii îi prezintă pe inferiori (se prezintă pe sine).
Superiorii au avut întotdeauna timp liber, bunuri materiale cu prisosință ori numai îndestulătoare, instrucțiune, educație. Cei care doreau puteau oricînd să-şi însuşească tehnica artistică si disciplina gîndirii. Dar există o legitate fundamentală a existenței: îndestularea ucide în om neliniştea spirituală. De aceea prima sferă a produs întotdeauna numeroase pervertiri ghiftuite ale artei, numeroase „şcoli" maladive şi vanitoase -flori sterile. Şi numai cînd în această sferă îşi făceau apariția scriitori minați de o profundă nefericire personală ori inoculați de natură cu o debordantă nelinişte spirituală, se crea într-adevăr literatură mare.
Sfera a patra e întreg folclorul mondial. Aici timpul liber e fracționat - e

apanajul diferențiat al unor anumite individualități. Diferențiate au fost şi contribuțiile anonime — cîte o imagine, cîte o întorsătură fericită de cuvînt, născută fără intenție, într-o clipă de iluminare. Dar creatori ca atare erau nenumărați, aproape întotdeauna oameni strîmtorați şi nemulțumiți. Tot ce au creat ei a trecut apoi de sute de mii de ori printr-un proces de selecție, de spălare si şlefuire din gură-n gură şi din an în an. Astfel s-a şi obținut sedimentul de aur al folclorului. Folclorul nu e niciodată găunos ori lipsit de suflet, pentru că printre autorii lui nu a existat nici unul care să nu fi cunoscut suferința. Cît despre producția scrisă aparținînd de sfera a patra („proletară", „țărănească") e vorba de lucruri care sunt, toate, rămase în germene, rudimentare şi nereuşite, pentru că aici a lipsit întotdeauna priceperea individuală.
Aceeaşi rudimentaritate a marcat si producția scrisă din sfera a treia („de jos în sus"). Mai rău, ea era otrăvită de invidie şi ură, două sentimente sterile, care nu creează artă. Ea comitea eroarea în care cad invariabil revoluționarii: eroarea de a atribui viciile clasei superioare acestei clase şi nu umanității în genere, de a nu-şi putea imagina cu cîtă naturalețe aveau să moştenească ei înşişi, ulterior, viciile în cauză. Ori, dimpotrivă, era emasculată de o adorație sterilă.
Din punct de vedere moral, sfera care promitea să fie cea mai fecundă era a doua („de sus în jos"). Aici avem de a face cu opera unor oameni a căror bunătate, a căror sete de adevăr, al căror simț de dreptate se dovedeau mai puternice decît somnolenta lor bunăstare şi pana lor era, în consecință, puternică şi de înalt nivel estetic. Dar vai, această sferă avea propriul său viciu: incapacitatea de a înțelege cu adevărat. Aceşti autori compătimeau, deplîngeau, plîngeau, se revoltau şi tocmai de aceea le era cu neputință să înțeleagă exact. Ei au privit întotdeauna lucrurile de sus si de pe margine, neputînd intra cu nici un chip în pielea celor inferiori, iar cel care izbutea să-şi treacă un picior peste acest zăplaz nu reuşea să-l treacă şi pe al doilea.
Se vede că natura omului e atît de egocentrică, încît o asemenea reîncarnare se poate obține, vai, numai printr-o violentă intervenție din exterior. Aşa s-au format Cervantes în robie şi Dostoievski la ocnă. Or, în Arhipelagul GULAG această experiență a fost făcută pe milioane de creiere şi de inimi deodată.
Milioanele de intelectuali ruşi au fost trimişi aici nu pentru o excursie, ci pentru mutilare şi moarte, fără speranță de reîntoarcere. Pentru întîia oară în istorie, un număr atît de mare de oameni instruiți, maturi, cu o bogată cultură, s-au trezit peste noapte şi pentru totdeauna în pielea de sclavi, de captivi, de tăietori de pădure şi mineri. Astfel, pentru întîia oară în istoria mondială şi pentru întîia oară la o asemenea scară, experiențele straturilor superior şi inferior ale societății s-au contopit! S-a prăbuşit un important zid despărțitor de altădată, în aparență transparent, dar în realitate impenetrabil, căci îi împiedica pe superiori să-i

vadă cu adevărat pe inferiori: mila. Mila era sentimentul care-i anima pe nobilii mesageri ai compasiunii din trecut (inclusiv pe toți cei ce-şi asumaseră misiunea de a duce cultura în popor) şi tot ea îi orbea. Roşi de mustrări de conştiință pentru că nu împărtăşeau aceeaşi soartă amară, ei se simțeau datori să țipe de trei ori mai tare că lumea e nedreaptă, pierzînd implicit ocazia de a supune unui examen de fond condiția umană a superiorilor, a inferiorilor, a tuturor.

Numai zekii intelectuali de pe Arhipelag s-au văzut debarasați de acest complex: ei împărtăşeau întru totul destinul barbar al poporului! Numai devenit el însuşi sclav, rusul cultivat putea acum (dacă izbutea să se ridice deasupra propriei nenorociri) să-l descrie pe țăranul iobag dinăuntru.

Din păcate, acum nu mai avea nici creion, nici hîrtie, nici timp, nici degete îndeajuns de suple. Acum gardienii îi cotrobăiau prin lucruri, îi scormoneau cu privirile intrarea şi ieşirea tubului digestiv, iar cekiştii operativi -adîncul ochilor...

Experiențele straturilor superior şi inferior se contopiseră, dar purtătorii acestei osmoze au pierit...

În acest fel, din germene încă, o filosofie şi o literatură extraordinare au fost îngropate sub crusta de fier a Arhipelagului.

***

Dintre stîlpii KVC, cei mai numeroşi erau participanții la mişcarea artistică de amatori.* Această funcție, dirijarea activităților de amatori, rămăse-se apanajul acum decrepitei KVC, aşa cum fusese de la bun început. Pe unele insule, activitatea de amatori a înregistrat fluxuri şi refluxuri, dar nu regulate, asemenea mareelor, ci convulsive, dictate de rațiuni cunoscute de autorități şi necunoscute zekilor - poate că, o dată la şase luni, şeful KVC trebuia să înainteze un raport ori poate că era aşteptată vizita vreunui grangur.

În lagpunktele izolate, practica e următoarea. Şeful KVC (care, de regulă, nu e văzut prin zonă, în locul lui toate treburile pendinte le învîrte un educator numit dintre deținuți) îl convoacă pe acordeonist şi-i zice:

— Uite ce-i. Ia trînteşte tu un cor.** Într-o lună să puteți ieşi pe scenă.

— Chestia e că eu nu ştiu notele, cetățene şef!

*Preocuparea generală ce se manifestă în țara noastră pentru mişcarea artistică de amatori, care consumă fonduri deloc neglijabile, ascunde un scop anume, dar care? E, poate, o inerție, rămasă de pe urma principiilor proclamate în anii '20. Ori poate e ca sportul, un mijloc obligatoriu de distragere a energiei si preocupărilor poporului. Sau poate cineva crede că aceste cînticele şi scheciuri ajută la prepararea sentimentelor de care e nevoie?

**De însemnătatea educativă primordială a corului, în special a corului, conducerea politică, în armată ca şi în țară în general, e convinsă pînă la superstiție. Celelalte forme de activitate n-au decît să se usuce, dar să existe un cor! Un colectiv cîntător. Cîntecele sunt lucruri uşor de verificat, toate sunt de-ale noastre. Şi ceea ce se cîntă se şi crede.

— La ce zbenga îți trebuie note? Cîntă şi tu ceva ce ştie toată lumea: ceilalți n-au decît să se ia după tine.
Şi se anunță o selecție, uneori, concomitent, şi pentru un cerc dramatic. Unde să se facă repetițiile? Camera KVC e mică pentru aşa ceva, trebuie una mai încăpătoare. Or, bineînțeles, sală de club nu există. De obicei se recurge la cantina lagărului, care duhneşte veşnic a zemuri, a legume putrede şi batog fiert. Într-o parte a cantinei e bucătăria, în cealaltă - ori o scenă permanentă, ori o estradă provizorie. Aici se şi adună, după masa de seară, corul şi cercul dramatic. (Atmosfera e cea dintr-un desen al lui A. G-n. Numai că artistul a pictat nu o scenă din activitatea de amatori a propriului lagăr, ci o brigadă artistică sosită în turneu. E momentul cînd se vor strînge ultimele blide, vor fi goniți ultimii mierlitori şi se va da drumul la public. Cititorul poate vedea singur cîtă bucurie e zugrăvită pe chipurile actrițelor iobage.)
Cum pot fi ademeniți zekii spre activitatea de amatori? Între cei cinci sute de oameni din zonă, poate chiar există 3-4 adevărați iubitori ai cîntecului, dar de unde să încropeşti un cor? Ei bine, întîlnirile de la cor şi reprezintă principala ispită în zonele mixte. Numit şef de cor, A. Suzi se minuna de viteza excesivă cu care îi creştea formația: nu izbutea să-i învețe pe corişti nici un cîntec pînă la capăt, căci mereu apăreau alții şi alții, voce - ioc, de cîntat nu cîntau, dar toți se rugau să fie primiți şi lui i se părea o cruzime să-i refuze, să le reteze propensiunea abia deşteptată spre artă! Dar la repetițiile propriu-zise numărul coriştilor era mult mai redus. (Chichirezul consta în faptul că participanților la mişcarea de amatori li se permitea, vreme de două ceasuri înainte de stingere, să circule prin zonă - pentru a se duce la repetiție şi a se reîntoarce apoi în baracă - timp în care zekii îşi reglau feluritele afaceri extraculturale.)
Nu rareori se întîmpla ca, în chiar preziua spectacolului, singurul bas din cor să fie etapat (etapările depindeau de altă instanță decît concertele), ori ca şeful de cor (acelaşi Suzi) să fie convocat la tartorul KVC, care-i spunea:
— Ai muncit mult şi noi apreciem acest lucru, dar în concert nu-ți putem îngădui să apari, pentru că un Cincizeci şi Opt nu are dreptul să dirijeze coruri. Aşa că pregăteşte-ți un înlocuitor: ca să dea din mîini, n-are nevoie de voce: găseşti dumneata pe careva....
Existau şi oameni pentru care corul ori cercul dramatic nu reprezentau doar un loc de întîlnire, ci încă un simulacru de viață ori nu un simulacru, ci o reamintire a faptului că viața există totuşi, există... Iată că se aduce de la magazie hîrtia zgrunțuroasă şi brună, ruptă din sacii pentru cartofi, şi se împarte pentru transcrierea rolurilor. Ritual de teatru! Dar distribuirea rolurilor! Dar desemnarea celor ce, în cadrul spectacolului, urmează să se sărute. Cine ce va îmbrăca! Grima! Cît de interesant voi arăta pe scenă! În seara spectacolului, voi putea ține în mînă o oglindă adevărată şi mă voi putea vedea într-o rochie adevărată, de femeie

liberă, şi cu ruj pe obraji.
E pasionant să visezi la toate aceste lucruri, dar, pentru Dumnezeu, piesele! Oh, ce piese! Aceste culegeri speciale, cu mențiunea „numai în interiorul GULAG-ului"! De ce numai? Nu în țară şi în GULAG, ci numai în GULAG?... Asta înseamnă că sunt asemenea baliverne, asemenea lături, încît în exterior n-ar putea fi înghițite, aşa că turnați-le aici. Asta înseamnă că autorii cei mai idioți, cele mai mari nulități şi-au adunat aici piesele cele mai execrabile şi mai nule! De altfel, cei ce ar fi vrut să monteze un vodevil de Cehov ori altceva - unde să găsească piesa aceea? Ele nu există nici într-un sat de oameni liberi. Cît despre biblioteca lagărului - aici nu găseşti decît scrierile lui Gorki, şi acelea cu paginile rupte pentru țigări.
În lagărul de la Kiivoşceokovo, Nikolai Davidenkov, om de litere, îşi reuneşte cercul dramatic. Face rost de undeva de o piesă ieşită din comun: una patriotică, despre aventura lui Napoleon la Moscova (ceva de nivelul afişelor lui Rostopcin(11).
Rolurile au fost distribuite, oamenii se apucă entuziaşti de repetiții, ai zice că nici un obstacol nu le-ar mai putea sta în cale. Rolul principal e interpretat de Zina, o fostă învățătoare, arestată pentru că rămăsese în teritoriul ocupat. Joacă bine, regizorul e încîntat. Şi deodată, la una din repetiții - scandal: celelalte femei sunt vehement împotrivă ca Zina să joace rolul principal. Un caz banal, de obicei regizorul aplanează pînă la urmă lucrurile. Dar iată ce strigă acele femei: „E un rol patriotic, iar ea s-a aia cu nemții în teritoriul ocupat! Afară, viperă! Afară, c... nemțească, pînă nu te călcăm în picioare!" Aceste femei sunt socialmente apropiate, ori poate că sunt printre ele şi pupile ale lui 58, fără a avea însă la activ şi paragraful referitor la trădare. E propria lor inițiativă, ori secția operativă a CEKA e cea care a pus totul la cale? Dar regizorul, cu articolul pe care-l are în cîrcă, nu-şi poate apăra actrița... Şi Zina iese din sală cu pieptul zguduit de plîns.
Cititorul îl compătimeşte pe regizor? Crede cititorul că echipa a ajuns în impas: pe cine să mai distribui acum în rolul eroinei principale, cînd să mai repeți cu ea? Dar pentru secția operativă nu există situații fără ieşire. Ei au încurcat lucrurile, ei le descurcă! Două zile mai tîrziu, Davidenkov e luat şi dus, cu cătuşe la mîini, pentru tentativa de a transmite în afara zonei ceva scris (altă cronică de lagăr?) Urmează o nouă anchetă, un nou proces.
Cele de mai sus sunt o amintire din lagăr despre el. Din alte surse, am obținut o serie de clarificări, potrivit cărora L.K. Ciukovskaia l-a cunoscut pe Kolea Davidenkov la cozile de la poarta închisorii din Leningrad, în 1939. Tocmai fusese achitat, la sfirşitul prigoanei ejoviste(12), de către un tribunal obişnuit, în vreme ce coinculpatul lui, L. Gumiliov, continua să zacă în puşcărie. Tînărul Davidenkov nu e repus în drepturi la institutul unde lucrase, în schimb e mobilizat în armată. În

1941, lîngă Minsk, e făcut prizonier.
Despre viața lui din anii războiului, L. Ciukovskaia avea informații incorecte; în Occident, oameni care l-au cunoscut acolo mi-au făcut precizările de rigoare. Cei ce scăpau din lagărele de prizonieri de război se consumau intens aici, arzînd ca nişte făclii, într-o lună, într-un an, iar Davidenkov s-a consumat şi mai aprig. A fost căpitan al ROA, a luptat pe front, a avut o logodnică (N.V., rămasă în Occident). A scris — şi, pare-se, nu o singură carte - despre cele trăite în închisorile din Leningrad în 1938, apoi o nuvelă de război, Trădătorul, publicată sub pseudonimul Anin (dedus din numele logodnicei). Dar la sfirşitul războiului a încăput pe mîinile sovieticilor. Poate că nu se ştia totul despre el - a fost condamnat la moarte, pedeapsă comutată apoi la 25 de ani închisoare. Sigur e că a doua condamnare, primită în lagăr, a fost execuția prin împuşcare, de data asta necomutată (pedeapsă restituită țării noastre prin Decretul din ianuarie 1950).
În mai 1950, Davidenkov a găsit mijlocul de a expedia în exterior ultima lui scrisoare din lagăr. Iată cîteva fraze din ea: „îmi e cu neputință să vă descriu viața incredibilă pe care am trăit-o în aceşti ani... Scopul meu e altul: în zece ani, am reuşit să scriu cîte ceva: proza, bineînțeles, e pierdută în întregime, dar versurile mi-au rămas. Nu le-am citit aproape nimănui - n-am avut cui. Mi-am amintit de serile petrecute împreună la „Cinci colțuri"(13) si mi-am zis că aceste stihuri trebuie să ajungă... în mîinile dumitale inteligente şi experte. Citeste-le şi, dacă e cu putință, păstrează-le. Despre viitor, ca şi despre trecut - nici un cuvînt, totul s-a sfirşit." Şi versurile există, intacte, la L.K.(14) Cît de cunoscute îmi sunt aceste buchii minuscule (eu însumi am scris aşa) — treizeci de versuri pe o coală dublă de caiet: pe un spațiu atît de sărac, trebuie înghesuite atîtea lucruri! Trebuie să ne imaginăm această deznădejde la sfîrşitul unei vieți: aşteptarea morții într-o închisoare de lagăr. Şi artistul îşi încredințează poştei clandestine ultimul strigăt de disperare:
Nu mă mai căutați: am căzut.
Speranța s-a făcut niciodată.
Ce sunt eu astăzi? Nu sunt
Decît o fiară damnată.
Cum oare aleanul din suflet să-mi rup,
Să mă împărtăşesc celui drag:
Cîntînd ca o pasăre, urlînd ca un lup?
Să plîng cu sughițuri, să rag?
Şi uite că nu mai trebuie distribuit nimeni în rolul principal. Napoleon nu va mai fi bălăcărit şi nici patriotismul rus glorificat o dată în plus. Nu se va mai juca nici o piesă. Nu va cînta nici un cor. Nu se va prezenta nici un spectacol. Pentru activitățile de amatori a început refluxul. Întîlnirile vesperale de amor încetează. Pînă la următorul flux.
Aşa e viața artiştilor amatori, plină de convulsii.

Iar uneori toate repetiţiile sunt terminate, toţi participanţii sunt teferi, nimeni n-a fost arestat înainte de concert, dar şeful KVC, maiorul Potapov (SevJelDorLag), îşi aruncă privirile pe program şi citeşte: Îndoiala de Glinka.
— Ce? Cum? îndoială? Nici un fel de îndoieli! Nu-nu, nu mai insistaţi! Şi taie punctul din program cu propria-i mînă.
Eu am avut, la un moment dat, ideea de a recita monologul lui Ceaţki(15), atît de drag mie „Şi cine ne judecă?" Obişnuit din copilărie să-l recit, apreciindu -l doar din perspectiva virtuţilor lui declamative, nu băgasem de seamă trimiterile la prezent, nici măcar nu-mi dăduse prin cap aşa ceva. „Şi cine ne judecă?" n-a ajuns să fie trecut în program şi, eventual, radiat de acolo: la o repetiţie şi-a făcut apariţia şeful KVC, care a sărit în sus încă de la versul:
„Ei libertăţii sunt duşmani de moarte".
Iar cînd am recitat:
„Şi unde sunt părinţii naţiunii?
Sunt poate-aceşti îmbogăţiţi din jaf?..."
a început să bată din picior, poruncindu-mi printr-un gest să părăsesc imediat scena.
În tinereţe era cît pe-aci să mă fac actor, numai slăbiciunea coardelor vocale m-a împiedicat. Acum, în lagăr, nu conteneam să mă produc în spectacole, doritor să găsesc puţină prospeţime în aceste clipe scurte şi incerte de uitare, să văd de aproape chipuri de femei exaltate de ceea ce se petrece pe scenă. Iar de cînd auzisem că există pe GULAG trupe de teatru speciale, alcătuite din zeki, şi că apartenenţa la o asemenea trupă atrăgea după sine scoaterea de la muncile comune - veritabile teatre de iobagi! - visul meu era să intru într-o asemenea trupă, ca să îmi salvez viaţa şi să respir mai liber.
Teatre de iobagi existau cîte unul pe lagăr fiecare UITLK regional, iar la Moscova chiar mai multe. Cel mai faimos era teatrul colonelului Mamulov, de la Mavrino. Mamulov veghea cu gelozie ca nici unul dintre actorii cunoscuţi arestaţi la Moscova să nu-i scape printre degete la închisoarea din Krasnaia Presnea. Agenţii lui roiau şi prin alte închisori de tranzit. Astfel şi-a constituit o numeroasă trupă dramatică, ba începuse să încropească şi una de operă. Orgoliul moşierului: „Teatrul meu e mai bun decît al vecinului!" Şi în lagărul Beskudnikovo exista un teatru, dar mult mai modest. Moşierii, însoţiţi de trupele lor de teatru, îşi făceau vizite, ca să se împăuneze unul în faţa celuilalt. La un asemenea spectacol, Mihail Grinwald a uitat tonalitatea în care trebuia s-o acompanieze pe cîntăreaţă. Mamulov i-a izbit pe loc 10 zile de carceră neîncălzită, unde Grinwald a căzut bolnav.
Asemenea teatre iobăgeşti existau pe Vorkuta, la Norilsk, la Solikamsk, pe Magadan, pe toate marile insule ale GULAG-ului. Aceste teatre deveniseră aproape nişte instituţii municipale, dacă nu chiar academice,

dînd în sala de spectacole a oraşului reprezentaţii pentru cetăţenii liberi. În primele rînduri se aşezau, ţanţoşi, cu soţiile lor, cei mai mari granguri ai MVD-ului local, urmărindu-şi sclavii cu priviri pline de curiozitate şi dispreţ, în culise şi în loje - soldaţi înarmaţi cu automate. După spectacol, artiştii răsplătiţi cu aplauze erau escortaţi în lagăr, iar cei care greşiseră cu ceva - la carceră. Uneori nu erau lăsaţi să se bucure nici de aplauze. La teatrul din Magadan, Nikiciov, comandantul Dalstroi-ului, îl apostrofa pe Vădim Kozin, cîntăreţ foarte cunoscut pe atunci: „Ajunge cu temenelele, Kozin! Dispari!" (Kozin a încercat la un moment dat să se spînzure, a fost salvat din laţ).

În anii de după război, pe Arhipelag au fost debarcaţi artişti cu nume sonore: în afară de Kozin, actriţele de cinema Tokarskaia, Okunevskaia, Zoia Fiodorova. Mult zgomot a făcut pe Arhipelag arestarea Ruslanovei. Circulau rumori contradictorii privind închisorile de tranzit prin care trecuse şi lagărul în care fusese trimisă. Se dădea ca sigur faptul că, ajunsă pe Kolîma, refuzase să cînte şi lucra la o spălătorie. Nu ştiu dacă e adevărat.

Tenorul Pecikovski, idolul Leningradului, s-a trezit, la începutul războiului, sub ocupaţie. La vila lui din împrejurimile Lugăi, apoi, cu nemţii, a dat concerte în ţările baltice. (Soţia lui, pianistă, a fost imediat arestată la Leningrad şi a pierit în lagărul de la Rîbinsk.) După război, Pecikovski a încasat un decar pentru trădare şi a fost expediat la PeciJelDorLag. Aici şeful de lagăr l-a tratat ca pe o celebritate: o căsuţă aparte, două ordonanţe la dispoziţie, raţie cu unt, ouă crude şi vin fiert. Lua masa, ca invitat, la soţia şefului de lagăr şi la cea a responsabilului cu disciplina Aici mai şi cînta, dar se pare că într-o zi s-a răzvrătit: „Eu cînt pentru popor, nu pentru cekişti!" şi aşa a ajuns în lagărul special Minlag. (După expirarea termenului de condamnare, nu i-a fost dat să mai atingă nivelul de altădată al recitalurilor leningrădene.)

Celebrul pianist Vsevolod Topilin nu a fost nici el cruţat la mobilizarea de voluntari pentru bătălia Moscovei: înarmat cu o flintă model 1866, a fost aruncat în punga de la Veazma*. În prizonierat, comandantului de lagăr, un maior neamţ iubitor de muzică, i s-a făcut milă de el, l-a ajutat să obţină, în mod oficial, statutul de muncitor civil şi astfel să poată da concerte. Ceea ce, bineînţeles, i-a adus lui Topilin, la noi, decarul de rigoare. (După lagăr, nici el nu şi-a mai regăsit nivelul anterior).

La un moment dat, Ansamblul UITLK, care străbătea lagărele dînd con-

*Toată această sperietură cu mobilizarea masivă de voluntari - ce panică furibundă! Să arunci intelectualii oraşului, înarmaţi cu puşti din secolul trecut, împotriva tancurilor moderne! Vreme de douăzeci de ani ne-am lăudat că „suntem gata", că suntem tari nevoie mare, pentru ca, într-un acces de spaimă animalică în faţa ofensivei germane, să ne ascundem îndărătul corpurilor unor artişti şi savanţi, numai ca să mai conservăm cîteva zile intactă o conducere alcătuită din nulităţi.

certe, dar avea rezidența permanentă la Matrosskaia Tişina, a fost mutat pentru o vreme la noi, la Bariera Kaluga. Ce noroc! Uite acum, da, acum am să-i pot cunoaşte, acum am să mă lupt să ajung unul dintre ei!
Ce senzație stranie! Să urmăreşti, într-o cantină de lagăr, punerea în scenă a unui spectacol de către zeki-actori profesionişti! Rîsete, zîmbete, cîntece, rochii albe, redingote negre... Dar ce condamnări vor fi avînd? Ce articole? Eroina să fie o hoață, ori pupila unui articol „general accesibil"? Eroul - luare de mită sau „şapte pe opt"? Un actor obişnuit cunoaşte o singură reîncarnare: rolul său. Aici jocul e dublu, e o dublă reîncarnare: întîi să te poți reprezenta ție însuți ca artist liber, apoi să-ți reprezinți personajul. Şi această povară a puşcăriei, conştiința că eşti un iobag, că poate chiar mîine, pentru că ai jucat slab ori pentru că eşti încurcat cu o actriță iobagă, cetățeanul şef te va trimite la carceră, la tăiat de pădure, ori te va expedia pe Kolîma, la zece mii de verste depărtare - ce piatră de moară adaugă ea la povara pe care actorulzek o împărtăşeşte cu actorii liberi - îngurgitarea destructivă, cu gîtlejul şi plămînii încordați, a bazaconiilor sovietice dramatizate, propagandă mecanică a unor idei lipsite de viață?
Vedeta ansamblului, Nina V., se află aici pe baza lui 58-10, pentru cinci ani. Ne-am descoperit repede o cunoştință comună - profesorul nostru de la secția de istorie a artei a MIFL. Nina era o studentă neterminată, foarte tînără. Abuzînd de drepturile ei de actriță recunoscută, îşi desfigura chipul cu tot felul de cosmetice, ba mai purta şi acei infecți umeri de vată cu care se urîțeau pe vremea aceea toate femeile aflate în libertate, mai puțin cele din lagăre, ai căror umeri se dezvoltau numai de pe urma căratului tărgilor.
În cadrul ansamblului, Nina avea, ca orice primadonă, partenerul ei preferat (un dansator de la Bolşoi), dar şi un părinte spiritual în materie de artă teatrală - Oswald Glazunok (Glaznek), unul dintre cei mai vechi membri ai trupei de la Vahtangov. El şi soția lui fuseseră (poate şi voiseră să fie) capturați de nemți la vila lor de lîngă Istra. Trei din anii de război îi petrecuseră acasă, în mica lor patrie, la Riga, jucînd într-un teatru leton. O dată cu sosirea alor noştri, ambii primiseră cîte un decar pentru trădarea marii Patrii. Acum, ambii făceau parte din acest ansamblu.
Izolda Vikentievna Glaznek avea deja o anumită vîfstă şi dansa cu dificultate. O singură dată am văzut-o, într-un dans neobişnuit pentru vremurile noastre, pe care, dacă nu mi-ar fi teamă că-i supăr pe cunoscători, l-aş numi impresionist. Dansa într-un costum închis la culoare, cu reflexe argintii, pe scena slab luminată. Dansul acela mi s-a încrustat în memorie. Majoritatea dansurilor moderne nu sunt decît o etalare a virtuților corpului feminin, şi cam asta e tot. Al ei era însă un soi de invocație spirituală mistică, părînd ecoul credinței tenace a LV. în transmigrația sufletelor.

Cîteva zile mai tîrziu, fără veste, ca un atac banditesc, aşa cum se pregătesc întotdeauna etapele pe Arhipelag, Izolda Vikentievna a fost înhăţată în convoi, despărţită de soţul ei şi azvîrlită în necunoscut.
Această practică - despărţirea familiilor de iobagi, vinderea separată a soţului şi a soţiei - trecea printre moşierii proprietari de iobagi drept o cruzime şi o barbarie. În schimb, au fost înfieraţi de peniţa unui Nekrasov, Turgheniev sau Leskov(16). Nimeni nu i-a iertat. La noi, asta nu era o cruzime, ci pur şi simplu o măsură raţională: bătrîna femeie nu îşi mai merita raţia, bloca, în mod nejustificat, un post în schemă.
În ziua cînd a fost etapată soţia lui, Oswald a venit în camera noastră (a monştrilor) cu ochi rătăciţi, sprijinindu-se de umărul fragilei sale fiice adoptive, de parcă ea ar fi rămas ultimul lui reazem. Era într-o stare de cvasidementă, te puteai teme cu îndreptăţire că o să-şi pună capăt zilelor. Apoi a tăcut multă vreme, cu capul aplecat. Apoi, încetul cu încetul, a început să vorbească, rememorîndu-şi întreaga existenţă: se căina că înfiinţase două teatre, că de dragul artei îşi lăsase soţia singură vreme de ani de zile. Acum ar fi vrut să-şi fi trăit întreaga viaţă altfel...
Îi reţin într-o imagine sculpturală: bătrînul strîngînd capul fetei la pieptul lui şi fata, cu palma bătrînului pe ceafă, nemişcată, privindu-l compătimitor şi străduindu-se să-şi reţină lacrimile.
Sigur, ce să mai vorbim: bătrîna nu mai merita pîinea pe care o mînca...
Cu toate eforturile mele, n-am reuşit să mă fac admis printre membrii acelui ansamblu. Curînd ei au plecat din lagărul de la Bariera Kaluga şi le-am pierdut urma. Un an mai tîrziu, la Butîrki, mi-a ajuns la ureche zvonul că autocamionul care îi ducea la unul din spectacolele lor fusese lovit de un tren. Nu ştiu dacă Glaznek era printre ei. În ce mă priveşte, m-am convins încă o dată că necunoscute sunt căile Domnului. Că nici noi înşine nu ştim niciodată ce vrem. De cîte ori, în existenţa mea, nu m-am luptat cu patimă pentru lucruri de care n-aveam nevoie, deznădăjduind la nişte insuccese care s-au dovedit a fi, de fapt, succese!
Am rămas, amator modest, la Bariera Kaluga, cu Anecika Breslavskaia, Şurocika Ostreţova şi Liova G-man. Pînă nu ne-au zburătăcit pe care încotro, am montat acolo cîte ceva. Participarea la această amatoristică îmi apare astăzi ca o dovadă de anemie spirituală şi ca o umilinţă. Locotenentul de doi bani Mironov putea, duminică seara, negăsind altă distracţie la Moscova, să-şi facă apariţia, afumat, în lagăr şi să strige: „Vreau un concert în zece minute!" Artiştii erau traşi jos din paturi, înhăţaţi de lîngă reşourile unde îşi găteau, împătimiţi, ceva în gamelă, şi curînd pe scena luminată a giorno, în faţa sălii pustii, în care se aflau doar arogantul şi imbecilul locotenent, başca vreo trei gardieni, noi cîntam, dansam, interpretam personaje.

Capitolul 19

ZEKII CA NAȚIUNE

(Studiu etnografic de Fan Fanîci(1))

ÎN ACEST STUDIU, dacă nimic nu ne va împiedica, avem intenția să dăm la lumină o importantă descoperire ştiințifică.

Dezvoltînd propria noastră ipoteză, nu am vrea cu nici un chip să intrăm în contradicție cu Doctrina de Avangardă.

Autorul acestor rînduri, intrigat de caracterul enigmatic al tribului de băştinaşi ce populează Arhipelagul, a întreprins aici o misiune ştiințifică de lungă durată, adunînd o abundentă documentație.

Ca urmare, putem demonstra astăzi, fără nici o dificultate, că zekii de pe Arhipelag alcătuiesc o clasă socială. Căci e vorba de un grup de oameni numeros (multe milioane de indivizi), situați în acelaşi (unic pentru toți) raport față de producție (şi anume unul subordonat, propriu lor şi implicînd lipsa oricărui drept de a o dirija). Acest grup e situat, de asemenea, în unul şi acelaşi raport comun față de repartiția produselor muncii (şi anume în nici un fel de raport: el primeşte doar o cîtime insignifiantă din aceste produse, necesară pentru a-şi menține propria existență precară). Altminteri, întreaga lui muncă, departe de a fi o bagatelă, constituie una dintre componentele esențiale ale economiei de stat.*

Dar ambiția noastră nu se poate mulțumi cu acest rezultat.

Mult mai senzațional ar fi să demonstrăm ştiințific faptul că aceste creaturi decăzute (care în trecut au fost, incontestabil, ființe umane) reprezintă un cu totul alt tip biologic în comparație cu Homo sapiens (poate chiar veriga care lipseşte din teoria evoluției). Însă argumentația noastră în această privință nu este, încă, întru totul pusă la punct. Nu putem decît să-i oferim cititorului unele sugestii. Imaginați-vă un om care ar fi trebuit la un moment dat, pe neaşteptate şi împotriva voinței sale, dar sub imperiul unei necesități ineluctabile şi fără speranță de întoarcere, să treacă în specia urşilor ori a bursucilor (ca să nu mai invocăm lupii, specie mult prea uzată de metafore) şi ar fi constatat că, sub raport corporal, face față (capul ce se pleacă sabia nu-l taie) - ei bine, ar fi putut el, ducînd această nouă viață, să rămînă, totuşi, printre bursuci, om? Credem că nu: ar fi devenit fără doar şi poate bursuc: i-ar fi crescut blană, botul i s-ar fi ascuțit şi n-ar mai fi avut nevoie de mîncare gătită, ar fi înfulecat totul în stare crudă.

Mai imaginați-vă că mediul insular se deosebeşte atît de net de cel

*Ceea ce nu se poate spune nicidecum despre oropsiții din țările occidentale. Acolo avem de a face cu indivizi izolați, care trîndăvesc fără să depună nici o muncă, ori cu grupuri puțin numeroase de puşcăriaşi, a căror muncă nu se răsfrînge în nici un fel asupra economiei țării respective.

obişnuit, uman. Îi impune cu atîta cruzime omului ori să se adapteze imediat, ori să moară imediat, încît îi replămădeşte şi îi remodelează caracterul de o manieră mult mai radicală decît orice mediu național ori social străin. Acest lucru nu poate fi comparat decît cu o trecere în regnul animal.

Dar să animăm examinarea chestiunii pentru un studiu viitor. Iar în cel de față să abordăm o problemă limitată: să demonstrăm că zekii reprezintă o națiune aparte, distinctă.

De ce, în viața obişnuită, clasele nu devin națiuni în cadrul națiunilor? Pentru că, teritorial vorbind, ele trăiesc în amestec cu celelalte clase, se întâlnesc cu ele pe stradă, în magazine, în trenuri şi pe vapoare, la spectacole şi serbări publice, pentru că stau de vorbă, schimbă idei prin viu grai ori prin intermediul presei. Zekii trăiesc, dimpotrivă, complet izolați pe insulele lor, nu comunică decît între ei (pe patronii lor civili cei mai mulți nici nu-i văd vreodată, iar cîhd îi văd, altceva decît ordine şi ocări nu aud de la ei). Ceea ce le agravează desocializarea este faptul că, pentru cea mai mare parte dintre ei, nu există posibilități clare de a părăsi această stare înainte de moarte, adică de a răzbate în alte clase, mai bine situate pe scara socială.

Cine dintre noi n-a studiat, încă pe băncile şcolii medii, binecunoscuta şi unica definiție ştiințifică a națiunii, dată de tovarăşul Stalin: națiunea este o comunitate istoriceşte constituită (dar nu rasială şi nici tribală) de oameni care trăiesc pe un teritoriu comun, vorbesc aceeaşi limbă, au o viață economică comună şi o structură psihică comună, ce-şi găseşte expresia în comunitatea de cultură. Dar băştinaşii Arhipelagului satisfac integral toate aceste condiții! — ba chiar cu asupra de măsură! (Aici ne simțim în mod deosebit acoperiți de geniala observație a tovarăşului Stalin, potrivit căreia comunitatea tribal-rasială nu este nicidecum obligatorie.)

Aborigenii noştri ocupă un teritoriu comun perfect definit (deşi fragmentat în insule, dar cînd vine vorba de Oceanul Pacific acest lucru nu ne surprinde), unde nu trăiesc alte popoare. Modul lor de viață economică este uimitor de uniform: el poate fi descris exhaustiv pe două pagini dactilografiate (sistemul marmitelor şi setul de instrucțiuni contabile privitor la transferul retribuției fictive a zekilor în fondurile pentru întreținerea zonei, a pazei, a Direcției insulare şi a statului). Dacă subsumăm acestui domeniu economic şi viața cotidiană, ea e într-atît de uniformă pe Arhipelag (ca nicăieri altundeva!), încît zekii trambalați de pe o insulă pe alta nu se miră de nimic, nu pun întrebări puerile, ci, în noul loc de reşedință, acționează numaidecît cu aplomb şi fără greş („hrăneşte-te ştiințific, fură cît şi cum poți"). Mănîncă o mîncare pe care nimeni în lume nu o mănîncă, poartă o îmbrăcăminte pe care nimeni în lume nu o poartă, ba chiar programul lor zilnic e unic pe toate insulele şi obligatoriu pentru fiecare zek. (Ce etnograf ne va arăta o altă națiune ai cărei

membri au cu toții acelaşi program zilnic, consumă aceeaşi hrană şi poartă aceeaşi îmbrăcăminte?)
Ce trebuie înțeles, în definiția ştiințifică a națiunii, prin termenul „comunitate de cultură" e, în corpul operei respective, insuficient explicitat Dacă e vorba de o unitate în materie de ştiință şi beletristică, aşa ceva nu le putem pretinde zekilor, pe simplu motiv că nu au acces la scriere şi la scrieri. (Dar acest lucru e valabil pentru aproape toate populațiile insulare indigene, pentru cele mai multe datorită lipsei de cultură, pentru zeki - datorită excesului de cenzură.) În schimb, nădăjduim să demonstrăm cu prisosință în studiul nostru comunitatea de psihologie a zekilor, uniformitatea comportamentului lor şi chiar unitatea concepțiilor lor filosofice, lucruri la care alte popoare abia dacă pot visa şi care nici nu sunt specificate în definiția ştiințifică a națiunii. Tocmai caracterul popular foarte pronunțat este ceea ce oricare cercetător remarcă numaidecît la zeki. Au şi propriul lor folclor, propriile lor figuri de eroi. În sfîrşit, zekii manifestă o strînsă comuniune şi într-un alt aspect al culturii, care de această dată se contopeşte indisolubil cu limba şi pe care îl putem descrie doar foarte aproximativ prin intermediului palidului cuvînt materşcina(2)- (de la latinescul mater). E vorba de o formă aparte de exprimare a emoțiilor, chiar mai importantă decît tot restul limbii, pentru că le permite Zekilor să comunice unii cu alții într-o formă mai energică şi mai concisă decît le-ar îngădui mijloacele obişnuite ale limbii.*
Psihismul propriu zekilor se descarcă plenar şi îşi găseşte expresia cea mai adecvată tocmai în această ultraorganizată materşcina. Motiv pentru care tot restul limbii trece, ca să zicem aşa, pe planul al doilea. Dar şi acolo observăm o uimitoare similitudine a expresiilor, una şi aceeaşi logică lingvistică din Kolîma pînă în Moldova.
Limba folosită de băştinaşii Arhipelagului este - dacă nu a fost decodificată în prealabil printr-un studiu special - la fel de incomprehensibilă pentru un om din afară ca orice limbă străină. (Bunăoară, poate cititorul pricepe expresii ca:
— desfoaie-ți jiletca!;
— încă mai molfâi;
— a da o larmă (despre ceva);
— a o scoate din lanternă;
— cocoşel lîngă cocoşel, gîturile de raci hacana!?(3)
Toate cele spuse mai sus ne îngăduie să afirmăm fără teama de a greşi: condiția băştinaşilor Arhipelagului e o condiție națională aparte, în cadrul căreia apartenența anterioară la o anumită naționalitate dispare.
Intuim următoarea obiecție: Ni se va spune: bine, dar este acesta un popor, din moment ce nu se înmulțeşte pe calea obişnuită a procreării?

*Caracterul economicos al acestui mod de exprimare ne face să ne întrebăm dacă nu ne aflăm în fața unor germeni ai Limbii Viitorului.

(în treacăt fie spus, în unica definiție științifică a națiunii această condiție nu e menționată!) Răspundem: da, el își îngroașă rîndurile prin procedeul tehnic al săltării (iar propriile sale progenituri, printr-un straniu capriciu, sunt remise popoarelor învecinate), însă şi puii de găină sunt prăsiți în incubatoare, ceea ce nu ne împiedică să-i considerăm păsări atunci cînd le consumăm carnea, nu-i aşa?
Chiar dacă pot apărea unele îndoieli privind felul cum zekii îşi încep existența, în privința felului cum această existență încetează nu poate exista nici un fel de dubiu. Ei mor ca toată lumea, numai că în rînduri mult mai strînse şi mult mai precoce. Şi ritualul lor de înmormîntare e macabru, zgîrcit şi crud.
Două cuvinte despre însuşi termenul zeki. Pînă în 1934, formula oficială era privați de libertate(4), de unde abrevierea l/s, însă nu există nici o mărturie care să probeze ca băştinaşii s-ar fi recunoscut ei înşişi, pornind de la aceste minuscule, ca „eleşi". Dar din 1934 termenul a fost înlocuit prin cel de „deținuți" (5)- (să ne amintim că Arhipelagul începuse deja să împietrească şi însăşi limba oficială se adapta, ea nu putea tolera ca definiția condiției băştinaşilor să conțină mai multă libertate decît închisoare), în formă abreviată a început să se scrie: la singular z/k (zeka), iar la plural z/k z/k (zeka zeka). Abrevieri pe care tutorii băştinaşilor le pronunțau foarte des, în auzul tuturor, şi cu care toată lumea a început să se obişnuiască, însă acest cuvînt, născut în cancelariile oficiale, refuza declinarea nu numai la singular, ci şi la plural, fiind demna odraslă a unei epoci moarte şi analfabete. Urechea sensibilă şi mintea isteață a băştinaşilor nu s-a putut acomoda cu o atare situație, drept care, hîtri, pe diferite insule şi în diferite localități, deținuții au început să şi-l adapteze după cum îi tăia capul: în unele locuri se spunea „Zahăr Kuzmici" sau (Norilsk) „comsomoliști de dincolo de Cercul Polar" (6), în altele (Karelia), cel mai adesea, „zak" (abreviere mai fidelă din punct de vedere etimologic), în altele (Inta) „zîk".
Personal, eu am auzit „zek"*. în toate aceste cazuri, cuvîntul, reanimat, a început să fie declinat la singular şi plural. (Dar pe Kolîma - Şalamov susține cu insistență acest lucru - în conversații s-a menținut formula „ze-ka". Nu ne rămîne decît să regretăm că frigul le-a congelat kolîmezilor urechile.) De scris, scriem acest cuvînt cu „e" dur şi nu cu „e" moale, pentru că altfel nu se poate asigura pronunția dură a consoanei „z".(7)
***
Climatul Arhipelagului este întotdeauna polar, chiar dacă e vorba de unele dintre acele insulițe care s-au fofilat în mările sudice. Climatul Arhipelagului - douăsprezece luni iarnă, restul vară. Aerul însuşi frige şi

*Bătrînul solovcean D.S. L. ne asigură că, în 1939, ar fi auzit un soldat din escortă întrebîndu-l pe un băştinaş: „Tu cine eşti? Un zekl"

înțeapă, şi nu numai din pricina gerului, nu numai din cauza naturii.
Chiar şi vara, zekii sunt îmbrăcați în cuirasa moale şi cenuşie a pufoaicelor. Însuşi acest fapt, alături de capetele tunse chilug ale bărbaților, le conferă o unitate de aspect exterior: gravitate sumbră şi impersonalitate. Dar ajunge să-i urmăriți fie şi numai cîteva minute, ca să fiți frapați şi de comunitatea expresiei aşternute pe chipul lor: întotdeauna la pîndă, rebarbativi, lipsiți de orice bunăvoință, trecînd uşor la duritate şi chiar la cruzime. Au o expresie de parcă ar fi turnați dintr-un material arămiuroşcat (zekii aparțin, evident, rasei indiene), zgrunțuros şi aproape noncorporal, care îi face capabili să înfrunte în permanență vîntul venit din față, aşteptînd clipă de clipă şi o muşcătură din dreapta sau din stînga. Veți mai putea remarca faptul că, în acțiune, cînd muncesc ori cînd se bat, au umerii depărtați, piepturile gata să înfrunte o rezistență, dar de îndată ce zekul rămîne inactiv, solitar şi meditativ, gîtul lui încetează să mai suporte greutatea capului, umerii şi spinarea lasă să se vadă o gîrbovealã iremediabilă, ai zice chiar înnăscută. Poziția cea mai naturală pe care o iau mîinile lui în puținele clipe de repaos e să se împreuneze la spate cînd el se află în mers şi să atîrne cînd e aşezat. Aspectul gîrbov şi umil zekul şi-l va păstra şi cînd se va apropia de tine - om liber care, de aceea, ar putea fi şi un şef. Se va strădui să nu te privească în față, ținîndu-şi ochii pironiți în pămînt, iar dacă va fi nevoit să te privească, vei fi uimit de expresia obtuză şi imbecilă întipărită pe chipul lui, chiar dacă ea va arăta că e gata să-ți îndeplinească dispozițiile (ceea ce să nu crezi, pentru că nu o să le execute). Dacă îi vei ordona să-şi scoată boneta (ori îi va da prin minte să şi-o scoată el însuşi), craniul lui ras te va frapa neplăcut din punct de vedere antropologic: umflături, adîncituri şi o asimetrie de tip vădit degenerativ.
În discuția pe care o veți avea va fi laconic, vorbind fără inflexiuni, monoton şi obtuz ori cu servilitate - dacă vrea să-fi ceară ceva. Dar dacă ai reuşi cumva să-i asculți, nevăzut, pe băştinaşi cînd vorbesc între ei, ai ține minte pentru totdeauna acel fel de a vorbi care parcă te respinge prin sunete, întotdeauna răutăcios-batjocoritor, aspru şi fără urmă de căldură. El e atît de înrădăcinat în creierul lor, încît chiar şi atunci cînd un băştinaş rămîne între patru ochi cu o băştinaşă (în treacăt fie spus, legile insulare interzic riguros o asemenea practică), e imposibil de imaginat că ar renunța la această deprindere. Mai mult ca sigur, şi ea va spune ce are de spus la fel de imperativ şi de răstit, căci e cu neputință să-ți imaginezi un zek emițînd tandrețuri. Însă nici nu se poate nega că vorbirea zekilor denotă o mare energie. Asta în parte pentru că e debarasată de orice expresii superflue, de cuvinte introductive ca „permiteți", „vă rog", „dacă n-aveți nimic împotrivă", precum şi de pronumele şi interjecțiile de prisos. Vorba zekului merge drept la țintă, întocmai ca şi zekul însuşi cînd înfruntă vîntul polar. Zekul vorbeşte de parcă şi-ar plesni interlocutorul peste obraz, de parcă l-ar pălmui cu vorba. Întoc-

mai cum un luptător experimentat se străduieşte să-şi culce adversarul la pământ chiar din prima lovitură, şi zekul caută să-şi năucească interlocutorul, să-l lase mut, ba chiar să-l facă să horcăie, din prima frază. Iar dacă-i pui vreo întrebare, ți-o retează scurt.
Chiar şi astăzi, cititorul se poate izbi de o asemenea bruschețe în circumstanțe imprevizibile. Bunăoară, într-o stație de troleibuz, pe vînt, vecinul dumitale îți scapă din țigară pe paltonul cel nou un vierme de scrum gros şi arzînd, riscînd să ți-l găurească. Ai scuturat deja o dată, ostentativ, scrumul acela, dar el continuă să te pudreze, îi spui:
— Ascultă, tovarăşe, ce-ar fi să fii, totuşi, mai atent cu țigara dumitale?
El, însă, nu numai că nu se va scuza, căutînd să te menajeze cu țigara lui, dar îți va lătra scurt:
— Ce, nu eşti asigurat?
Şi, în timp ce dumneata vei căuta un răspuns (căci ți se va fi tăiat răsuflarea), el va fi şi urcat deja, înaintea dumitale, în troleibuz. Ei bine, asta aduce foarte mult cu felul de a vorbi al băştinaşilor.
Alături de înjurăturile frontale şi multietajate, zekii dispun vădit şi de un arsenal de expresii prefabricate, menite să reteze scurt orice intervenție ori remarcă rezonabilă din afară.
Expresii ca:
— Fără! N-ai treabă cu mine!
— Nu eşti [şbătut], nu fă valuri! (Punem aici între paranteze drepte analogul fonetic al unui alt cuvînt, injurios, care, automat, conferă celui de al doilea verb din frază un sens absolut inconvenabil.)
Asemenea expresii tăioase te lasă fără replică mai cu seamă cînd sunt rostite de către băştinaşe, căci tocmai ele asociază obsesiv metaforele pe care le emit cu o bază erotică. Regretăm că rigorile etice ne împiedică să ne ornăm studiul cu cîteva exemple suplimentare din acest registru. Vom cuteza doar să producem încă o ilustrație pentru agilitatea şi iuțeala de limbă a zekilor. Un băştinaş pe nume Glik a fost adus de pe o insulă oarecare pe una specială, într-un institut secret de cercetare ştiințifică (unii băştinaşi au o asemenea înzestrare de la natură, încît sunt apți chiar pentru activitatea ştiințifică), dar, din anumite motive personale, omul nu se acomodase cu acest nou amplasament privilegiat şi voia să se întoarcă pe vechea lui insulă. Cînd a fost chemat în fața unei comisii impresionante prin numărul de stele mari de pe epoleți şi i s-a spus:
— Se pare că dumneata eşti un bun inginer radiotelegrafist Vrem să te folosim..., el nu i-a lăsat să adauge „în specialitatea dumitale", ci le-a tăiat-o scurt:
— Să mă folosiți? Atunci să stau broască?
Şi a dus mîna la pantaloni, cu un gest care arăta că e gata să ia poziția amintită. Natural, comisia a rămas cu gura căscată. Gata cu orice discuții, cu orice încercări de a -l convinge. Glik a fost trimis numaidecît în-

dărăt.
E interesant de remarcat că băştinaşii Arhipelagului sunt perfect conştienți de faptul că suscită un viu interes din partea antropologiei şi etnografiei, ba chiar se laudă cu asta, de parcă sus-zisul interes i-ar înălța în propriii lor ochi. Foarte răspîndită şi des invocată printre ei e legenda-anecdotă potrivit căreia un savant etnograf, unul dintre predecesorii noştri, pare-se, a studiat o viață întreagă specia zekilor, publicînd în cele din urmă un tratat în două volume cărămidale, în care ajungea la concluzia definitivă că deținutul e leneş, mîncău şi viclean (aici şi povestitorul, şi ascultătorii rîd satisfăcuți, contemplîndu-se cu admirație din off). Pasămite, curînd după aceea însuşi profesorul a fost băgat la zdup (deznodămînt dezagreabil, dar, cum la noi nimeni nu e arestat fără vină, înseamnă că, în mod sigur, ceva o fi fost la mijloc). Şi iată că, îmbrîncit prin tranzite şi ajuns mierlitor la muncile comune, profesorul a sfîrşit prin a-şi da seama că greşise, că în realitate deținutul e sonor, gracil şi transparent. (Caracterizare foarte bine adusă din condei, avînd şi ea ceva flatant şi ca urmare stîrnind din nou rîsete generale.)
Am mai spus că zekii nu au propria lor literatură scrisă. Dar prin exemplul personal al bătrînilor insulari, prin tradiția orală şi prin folclor s-a elaborat şi se transmite novicilor un întreg cod de bună purtare a zekilor, cuprinzînd comandamente fundamentale cu privire la atitudinea ce trebuie adoptată față de muncă, față de amploiați, în general față de cei ce te înconjoară şi față de tine însuți. Tocmai acest cod, în ansamblul lui, încrustat, substanțializat în structura morală a băştinaşului, şi reprezintă ceea ce noi numim tipul național zek. Pecetea apartenenței la acest tip se întipăreşte pe individ adînc şi pentru totdeauna. După mulți ani, de cum va ajunge în afara Arhipelagului, vei recunoaşte în el mai întîi un zek şi abia pe urmă un rus, un tătar sau un polonez.
În continuarea acestei expuneri, ne vom strădui să examinăm trăsătură cu trăsătură ceea ce constituie caracterul național, psihologia vieții şi etica normativă a națiunii zekilor.
***
Atitudinea față de muncă (munca oficială).
Zekii cultivă ideea întru totul falsă că munca e făcută să stoarcă din ei viața pînă la ultima picătură şi că de aceea salvarea lor e una singură: muncind, să nu se dedice muncii. Zekii ştiu foarte bine că tot ce ți se dă de făcut oricum nu poți face (n-are nici un rost să te legeni în iluzia că, uite, o mîntui repede şi apoi stau şi eu să mă odihnesc puțin: de cum eşti văzut că stai, ți se dă pe loc altă treabă). Munca îi adoră pe proşti.
Dar atunci cum s-o scoți la capăt? Refuzînd pe față să munceşti? Nu există idee mai tîmpită. Or să te trimită să putrezeşti la carceră sau or să te omoare cu foamea. De ieşit la muncă trebuie să ieşi, n-ai încotro, dar odată ajuns, trebuie nu să tragi, ci să dai rasol, nu să te canoneşti, ci să o lălăi, să o dai cotită (adică, într-un fel sau altul, să nu munceşti).

Băştinaşul nu va refuza niciodată frontal să execute o dispoziție, căci ar fi pierdut. Nu, el va întinde gumilasticul. „A întinde gumilasticul" e una din noțiunile şi expresiile de frontispiciu ale Arhipelagului, e marea achiziție salvatoare (preluată apoi, pe o scară largă, de oamenii muncii din exterior). Zekul ascultă cu atenție toate ordinele pe care le primeşte şi dă din cap afirmativ. Apoi se retrage ca să le execute. Dar nici vorbă de aşa ceva. Ba, cel mai adesea, nici măcar nu se apucă de treabă, ceea ce îi aduce uneori la disperare pe fanaticii şi neobosiții diriguitori ai producției. Şi pumnul se ridică de la sine: îți vine să i-l trînteşti în mutră ori în creştet acestui animal în zdrențe, obtuz şi abrutizat, căci doar i-ai vorbit ruseşte, nu-i aşa?... (Dar tocmai aici e clenciul: limba rusă sovietică e prost înțeleasă de băştinaşi. Unele dintre noțiunile noastre moderne, cum ar fi, bunăoară, „onoarea muncitorească" sau „disciplina liber consimțită", nici măcar n-au echivalente în limba lor pauperă.) Însă, de îndată ce şeful cade asupră-i a doua oară, zekul se face mic sub ploaia de ocări şi trece imediat la treabă. Inima vătafului se mai înmoaie puțin, el se întoarce la nenumăratele şi urgentele lui treburi de diriguitor, iar zekul în urma lui se pune numaidecît în fund şi încetează orice muncă (asta dacă nu vede înălțîndu-se deasupra lui pumnul brigadierului, dacă nu e amenințat să-şi piardă chiar astăzi rația de pîine ori dacă nu i s-a fluturat pe la nas momeala reducerii de pedeapsă). Nouă, oamenilor normali, ne e greu să pricepem o asemenea psihologie, dar ea chiar aşa este, şi nu altfel.

E tare de cap? Dimpotrivă, manifestă o înțelegere superioară a lucrurilor, adaptată condițiilor lui de viață. Ce va fi sperînd? Treaba singură nu se face, iar dacă şeful descinde a doua oară, zekul o ia pe cocoaşă, nu-i aşa? Iată pe ce contează în realitate zekul: există toate şansele ca astăzi şeful să nu-şi facă apariția şi pentru a treia oară. Iar el, zekul, trebuie să rămînă în viață pînă mîine. Chiar în seara asta poate fi etapat ori transferat în altă brigadă, ori internat în spital, ori băgat la carceră - şi atunci tot ce a muncit astăzi îi va rămîne altuia. Iar mîine acelaşi zek, în aceeaşi brigadă, poate fi trecut la altă muncă. Ori şeful însuşi se poate răzgîndi, ajungînd la concluzia că treaba aceea nici nu trebuie făcută sau trebuie făcută cu totul altfel. Numeroasele cazuri de acest gen l-au făcut pe zek să învețe următoarea lecție: nu face astăzi ce poți lăsa pe mîine. Pe spinarea zekului, unde încaleci, acolo şi descaleci. El se codeşte să consume o calorie acolo unde poate că există şansa să n-o consume. (Noțiuneade calorie există în limba zekilor, ba chiar e foar-te populară în rîndurile lor.) Între ei, zekii aşa şi spun: aici regula e: dă pe calul care trage. (Iar cel care nu trage pînă la urmă e lăsat în plata Domnului), îndeobşte, pentru zek, a lucra înseamnă a o tîrî cumva pînă seara.

Dar aici probitatea ştiințifică ne determină să recunoaştem şi o anumită defecțiune în desfăşurarea raționamentului nostru. Ea constă, în primul

rînd, în faptul că regula de lagăr „dă pe calul care trage" se întîmplă să fie şi o veche zicală rusească. Regăsim în Dahl* şi o altă expresie pur zekă: „trăieşte ca să apună soarele". Această coincidență stîrneşte în mintea noastră un vîrtej de gînduri: o teorie de împrumut? Teoria subiectelor migratoare? O şcoală mitologică? Continuînd aceste alunecoase comparații, printre zicalele şi proverbele ruseşti constituite în perioada iobăgiei şi deja fixate în secolul al XIX-lea, le descoperim şi pe următoarele:

— Treabă să nu faci, de treabă să nu fugi (uimitor! este exact principiul gumilasticului din lagăre!).

— Întotdeauna să ştii face orice, niciodată să nu faci de toate.

— Lucrul lui Dumnezeu nu-i la îndemîna omului.

— Calul harnic mult n-o duce.

— Îți pun o firmitură-n mînă, ca să tragi o săptămînă. (Asta aduce foarte mult cu teoria reactivă a zekilor, potrivit căreia nici chiar rația cea mai mare nu compensează energia pe care o consumi muncind)

Ce rezultă din toate acestea? Rezultă că, pe deasupra tuturor scînteietoarelor aliniamente ale reformelor noastre eliberatoare, a epocii luminilor, a revoluțiilor şi socialismului, țăranul iobag al Ekaterinei şi zekul lui Stalin, în pofida discrepanței totale dintre condițiile lor sociale, îşi strîng unul altuia mîinile negre şi bătătorite?... Aşa ceva e cu neputință!

Aici puseul de erudiție ne părăseşte şi ne reîntoarcem la expunerea noastră.

Din atitudinea față de muncă derivă şi atitudinea față de autorități. În aparență, zekul e o ființă cum nu se poate mai docilă: de exemplu, unul din „comandamentele" zekilor este „să nu te p... contra vîntului" - adică niciodată să nu-i întorci vorba şefului. Aparent, zekul se teme foarte tare de şef, îşi încovoaie spinarea cînd acesta îl beşteleşte, ba chiar şi numai cînd se nimereşte prin apropierea lui. În realitate, avem de a face cu un calcul banal: evitarea pedepselor inutile. În realitate, zekul disprețuieşte profund autoritățile - şi pe cele din lagăr, şi pe cele din producție - dar pe ascuns, fără să arate acest lucru, ca să n-o pățească. Cînd, după toate indicațiile, predicile şi admonestările, gloata lor se împrăştie, zekii nu fac nici doi paşi, că şi încep să-şi rîdă în barbă: zică ei, că de aia au gură: găsim noi timp să uităm! În sinea lor, zekii se socot superiori şefilor, atît prin gradul de instruire, prin stăpînirea specialităților tehnice, cît şi, în general, prin felul cum înțeleg viața. E de recunoscut că adeseori chiar aşa şi este, dar aici zekii, în suficiența lor, scapă din vedere un lucru: că, în schimb, administrația insulelor îi depăşeşte în permanență pe băştinaşi prin concepția despre lume.

Suferă de o totală inconsistență opinia zekilor că şefii se conduc după

*V. Dahl, Poslovițy russkogo naroda (Proverbele poporului rus), Moscova, 1957, p. 257.

principiul ce vreau aia fac şi aici, legea sunt eu!
Asta ne oferă fericitul prilej de a trasa o linie de demarcaţie între starea băştinaşilor şi vechea iobăgie. Mujicul nu-şi iubea boierul, îşi rîdea de el, dar era deprins să simtă în persoana lui ceva superior, ceea ce şi explică abundenţa de Savelici şi Firşi, servi devotaţi. Ei bine, cu sclavajul ăsta sufletesc s-a terminat o dată pentru totdeauna. Printre zecile de milioane de zeki, e imposibil să-ţi imaginezi fie şi unul singur care să-şi adore sincer şeful.
Dar iată şi o importantă trăsătură naţională care-i distinge pe zeki de compatrioţii mei şi ai dumitale, cititorule: zekii nu aleargă după laude, după diplome de onoare şi portrete la colţul roşu (dacă ele nu sunt direct legate de o ciozvîrtă în plus). Tot ceea ce în exterior se cheamă gloria muncii este pentru zeki, în obtuzitatea lor, doar zvon de lemn găunos. Acest lucru îi face şi mai independenţi de tutorii lor, eliberîndu-i de necesitatea de a le face pe plac.
Îndeobşte, la zeki, întreaga scară de valori e întoarsă cu susul în jos, dar lucrul nu trebuie să ne mire, dacă ne amintim că aşa e întotdeauna la sălbatici: pentru o oglinjoară amărîtă ei îţi dau un porc gras, pentru nişte mărgele de iarmaroc - un coş cu nuci de cocos. Tot ceea ce noi, iubite cititorule, ţinem la mare preţ - valorile ideologice, spiritul de sacrificiu şi dorinţa de a lucra dezinteresat la edificiul viitorului - nu numai că nu există pentru zeki, dar în ochii lor nu face doi bani ruginiţi. E de ajuns să spunem că zekii sunt totalmente lipsiţi de simţ patriotic, neiubindu-şi defel atît de iubitoarele insule. Să ne amintim fie şi numai două versuri dintr-un popular cîntec zek:
„Blestemată să fii, Kolîma!
Ce mai planetă născociră corbii!..."
De aceea ei întreprind nu arareori, în căutarea fericirii, riscante expediţii pe meleaguri îndepărtate, numite în limbaj popular evadări.
Ceea ce zekii preţuiesc cel mai mult, ceea ce pun ei pe primul plan e aşa-numita raţie — o bucată de pîine neagră cu diverse ingrediente, prost coaptă, pe care dumneata şi eu n-am pune gura în ruptul capului. Şi bucata aceea de cărămidă li se pare cu atît mai preţioasă, cu cît e mai mare şi mai grea. Celor ce au văzut cu cîtă rapacitate se reped zekii asupra coltucului de dimineaţă, devorîndu-l pînă la ultima firimitură, pînă la a-şi roade degetele, pot numai cu mare greutate să-şi radieze din memorie această amintire inestetică. Pe locul al doilea în scara de valori a zekilor se află mahorca sau tutunul de grădină, cu precizarea că, în caz de troc, raporturile de schimb sunt de un arbitrar incredibil, neţinînd defel seama de cantitatea de muncă socialmente utilă încorporată de materiile în cauză. Lucrul e cu atît mai monstruos, cu cît la ei mahorca joacă, într-un fel, rol de etalon general al preţurilor (pe insule nu există un sistem monetar). Pe locul al treilea se situează zeama chioară, zămîrca (supă insulară fără grăsimi, fără carne, fără

cartofi şi zarzavaturi, gătită după obiceiul locului). Nici chiar defilarea trupelor de gardă la o paradă, cu paşi exacţi, cu uniforme strălucitoare şi arma pe umăr, nu produce o impresie atît de terifiantă asupra privitorului ca năvala, în fapt de seară, a unei brigăzi de zeki în cantină, după amintita zeamă: cranii tunse la zero, bonete turtite, zdrenţe legate cu capete de sfoara, chipuri înrăite, schimonosite (de unde, la împărţirea fierturii, aceste forţe, aceste tendoane de oţel?) - şi zgomotul a douăzeci şi cinci de perechi de bocanci, de scrabe, de opinci - trog-trop, trop-trop, raţia, şefuleţule! Faceţi loc, voi, ce nu sunteţi de-ai casei! În acest moment, douăzeci şi cinci de chipuri pe punctul de a-şi înşfăca prada vă dezvăluie cu pertinenţă caracterul naţional zek.

Mai notăm faptul că, atunci cînd emitem consideraţii asupra poporului zek, aproape că nu putem sa ne reprezentăm individualităţi, chipuri ori nume izolate. Dar acest lucru nu se datorează unui viciu de metodă, ci reflectă modul de viaţă gregar adoptat de acest popor straniu, care a renunţat să ducă o viaţă de familie, atît de uzuală la alte popoare, cît şi să lase urmaşi (zekii sunt convinşi că poporul lor va-creşte numeric pe altă cale). Pe Arhipelag, foarte original e tocmai acest mod de viaţă colectiv, moştenire a societăţii primitive ori o aurora prefigurînd viitorul. Probabil, o prefigurare a viitorului.

Următoarea valoare pe scala zekilor e somnul. Un om normal nu poate fi decît uimit văzînd cît poate dormi un zek şi în ce varietate de circumstanţe. Inutil să spunem că zekii nu cunosc insomnia, nu folosesc soporifice, dorm tun noapte de noapte şi, dacă au parte de o zi liberă, o dorm şi pe aceea din zori în zori. E stabilit cu certitudine că zekii izbutesc să adoarmă aşezaţi lîngă roabele lor goale, aşteptînd să fie umplute; la apelurile de dimineaţă, cu picioarele depărtate; ba ştiu să doarmă chiar mergînd în coloană, sub escortă, la lucru, dar nu toţi: unii mai cad şi se trezesc. Raţiunea pe care se bazează această conduită e următoarea: în somn, timpul trece mai repede. Şi, de altfel, noaptea e făcută pentru somn, ziua pentru odihnă.*

Dar să ne întoarcem la imaginea brigăzii tropăind ca să acceadă la „legitima" (cum zic ei) zeamă. Distingem aici expresia uneia dintre trăsăturile cele mai esenţiale ale poporului zek - presiunea vitală (care nu intră în contradicţie cu tendinţa lor de a adormi oricînd şi oriunde: tocmai de aceea se şi străduiesc să doarmă cît mai mult - pentru ca, între două reprize de somn, să-şi poată exercita presiunea vitală). Această presiune e, pe de o parte, una în sens literal, fizică, aidoma unui finiş în linie dreaptă înainte de a ajunge la potou - mîncarea, o sobă caldă, un

*Paradoxal, asemenea proverbe găsim şi la poporul rus:

— Mănînc mergînd, dorm pe picioare.

— Unde mă culc, acolo adorm.

loc uscat, un adăpost împotriva ploii - şi zekul nu se sfieşte ca, în acea îmbulzeală, să-şi culce vecinul la pămînt cu un umăr bine plasat. Cînd doi zeki se duc să ridice un buştean, amîndoi se îndreaptă spre partea mai subțire, pentru ca partea mai groasă, dinspre rădăcină, să-i revină colegului. Dar există şi o presiune în sens mai general - pentru ocuparea unei poziții mai avantajoase în viața de zi cu zi. În condițiile vitrege ce domnesc pe insulele lor (atît de apropiate de condițiile vieții animale, încît le putem aplica fără teama de a greşi darwiniana struggle for life(8)), de succesul sau insuccesul luptei pentru un asemenea loc depinde adesea însăşi viața. Şi în acest iureş pentru a-şi croi drum pe seama celorlalți băştinaşii nu cunosc nici un fel de oprelişti de ordin etic. O şi spun, verde: conştiința? mi-a rămas la dosar. Cînd au de luat decizii importante pentru viața lor, zekii se călăuzesc după binecunoscuta regulă a Arhipelagului: mai bine te jigodeşti decît să te canoneşti.*

Dar presiunea poate fi încununată de succes dacă, în împrejurările cele mai grele, e secondată de agilitate, de dibăcie . Această calitate zekul trebuie să o probeze ceas de ceas, pentru scopuri dintre cele mai simple şi mai futile, bunăoară ca să-şi salveze de la pieire avutul lui amărît, de om fără căpătîi- o gamelă turtită, o cîrpă puturoasă, o lingură de lemn, un ac de cusut. Însă în lupta pentru ocuparea unei poziții însemnate în ierarhia insulară, dibăcia trebuie să îmbrace o formă superioară, mai rafinată, mai calculată - aceea a îmbrobodi. Pentru a nu împovăra expunerea, iată un exemplu:

Un zek a reuşit să ocupe importantul post de şef al atelierelor industriale din subordinea intendenței de lagăr. Unele lucrări merg bine în atelierele acelea, altele nu tocmai, dar soliditatea poziției lui depinde nu atît de succesele din producție, cît de aplombul de care dă dovadă. Intră la el nişte ofițeri MVD şi văd pe birou un soi de conuri din pămînt ars. „Ce sunt alea?" „Conuri Seger". „Şi la ce servesc?" „Determină temperatura în cuptoare". „A-a-a!", zice şeful cu respect, felicitîndu-se în sinea lui: ia uite ce inginer bun a găsit pentru conducerea atelierelor. Cînd colo, conurile acelea, făcute dintr-o argilă nu numai neetalonată, dar cu o compoziție total aiuristică, nu puteau măsura, prin topirea lor, nici un fel de temperatură. Cînd şefii s-au obişnuit cu conurile, pe masa inginerului apare o nouă jucărioară - un aparat optic fără nici o lentilă (de unde să iei o lentilă pe Arhipelag?). Şi din nou exclamații admirative.

Mintea zekului trebuie să fie în permanență preocupată de născocirea unor asemenea abile mişcări de învăluire.

Cîntărind psihologia adversarului şi în funcție de situație, zekul trebuie să manifeste o mare suplețe în conduită - de la acțiunea dură, cu pum-

*La ruşi: „Dinaintea se înclină, coasta iscodeşte, fundul pipăie"

nul ori cu decibelii, la fenta cea mai rafinată, de la tupeul cel mai sfruntat pînă la respectarea cu religiozitate a cuvîntului dat între patru ochi şi care, la prima vedere, ai putea zice că nu incumbă nici un fel de obligativitate. (E greu de spus de ce, dar toți zekii sunt fideli pînă la superstiție angajamentelor asumate pe blat, contra bacşiş, după cum manifestă o răbdare şi o conştiinciozitate exemplare în execuția comenzilor particulare. Cînd vezi cîte un minunat obiect din insule, sculptat ori încrustat, de felul celor ce pot fi admirate doar la muzeul din Ostankino(9), nu-ți vine să crezi că a fost făcut de aceleaşi mîini care predau şefului de echipă un lucru ce trebuie sprijinit cu un țăruş ca să nu se năruie pe loc. Aceeaşi suplețe în conduită îşi găseşte expresia în cunoscuta regulă a zekilor: cînd îți dă, ia si taci, cînd te bate, fugi în draci.
O condiție majoră de succes în lupta pentru viață este, pe GULAG, disimularea. Caracterul şi intențiile insularilor sunt ascunse atît de adînc, încît unui vătaf novice şi neexersat i se pare la început că zekii se apleacă întocmai ca iarba lovită de vînt ori călcată de cizmă.* (Abia pe urmă îşi va da seama cu amărăciune de viclenia şi nesinceritatea aborigenilor.) Disimularea este, poate, trăsătura cea mai caracteristică a tribului zek. Zekul trebuie să-şi ascundă intențiile şi faptele atît față de vătafi şi gardieni, cît şi față de brigadier şi de aşa-numiții „ciripitori".** El trebuie să-şi ascundă succesele, ca să nu i se taie craca de sub picioare. După cum trebuie să-şi ascundă planurile, calculele, speranțele - fie că se pregăteşte pentru o mare „evadare", fie că a descoperit un colțişor unde îşi poate piti talaşul pentru saltea. Viața zekului e astfel croită, încît a-ți deschide sufletul în fața cuiva înseamnă a juca în pierdere. Un băştinaş pe care l-am servit cu nişte mahorcă mi-a explicat lucrurile în felul următor (vă redau spusele lui în traducere rusă): „Spui cuiva de un locşor unde se poate dormi la căldurică şi unde şeful de echipă nu te poate găbji, toți dau năvală acolo şi şeful miroase treaba. Spui cuiva că ai reuşit să trimiți o scrisoare printr-un civil***, şi toți au să cadă cu scrisorile lor pe capul omului, pînă cînd într-o bună zi o să fie prins. Iar dacă magazionerul ți-a promis că-ți schimbă cămaşa ajunsă ferfeniță, mergi pe blat pînă ți-o schimbă, iar după ce ți-o schimbă, mergi tot pe blat: dacă nu-l dai de gol, poate, cine ştie, te mai serveşte o dată, cîndva.** Cu anii, zekul se deprinde într-atît să ascundă totul, încît disimularea nu-i mai pretinde nici un efort: în sufletul lui se atrofiază dorința firească a ființei umane de a-şi împărtăşi trăirile cu semenii. (Poate că

*V. la ruşi: „Capul ce se pleacă sabia nu -l taie".
**Fenomen insular de importanță minoră, pe care socotim inutil să -l abordăm în acest studiu
***Insulele dispun de propriile lor servicii poştale, dar băştinaşii preferă să nu recurgă la ele
****V. la ruşi: „Ai găsit - taci, ai pierdut - taci." Sincer vorbind, paralelismul acestor reguli de viață ne cam pune pe gînduri.

trebuie să vedem în această disimulare o reacție de apărare împotriva secretoşeniei generalizate ce-l înconjoară? Căci şi lui i se ascund prin toate mijloacele orice informații privitoare la soarta ce i se rezervă.)
Disimularea, la zek, decurge din ceva ce îi este la fel de propriu: circumspecția. El n-are încredere în nimeni. Cu cît un act pare mai dezinteresat, cu atît îi stîrneşte mai mult suspiciunea. Legea e taiga - iată termenii în care formulează el imperativul suprem al relațiilor interumane. (Pe insulele Arhipelagului există, într-adevăr, mari masive de taiga.)
Băştinaşul care izbuteşte să reunească în sine şi să manifeste consecvent aceste calități tribale - presiunea vitală, lipsa de milă, dibăcia, ştiința disimulării şi circumspecția - se consideră el însuşi şi e recunoscut de ceilalți ca „fiu al GULAG-ului". Acest titlu sună la ei cam ca acela de cetățean de onoare şi se dobîndeşte, lucru de la sine înțeles, numai cu prețul unor lungi ani de viață insulară!
Fiii GULAG-ului se cred ființe de nepătruns, avînd, totodată, convingerea că ei „cumpără" dintr-o privire pe oricine, ba chiar văd la doi metri adîncime sub el, cum le place să spună. Poate că aşa şi este, dar tocmai aici se poate constata că pînă şi cei mai perspicace dintre zeki au o perspectivă fragmentară, un orizont limitat. Apreciind cît se poate de judicios actele săvîrşite în imediata lui proximitate, calculîndu-şi foarte exact mişcările pentru următoarele ore, zekul de rînd, ba uneori chiar şi un fiu al GULAG-ului, nu e capabil nici să gîndească abstract, nici să îmbrățişeze cu mintea fenomenele de ordin general, nici măcar să emită considerații despre viitor. Pînă şi viitorul gramatical se întrebuințează la zeki arareori. Chiar aplicat la ziua de mîine, e acompaniat de o nuanță dubitativă, iar cînd vine vorba de zilele săptămînii ce tocmai a început, prudența e şi mai mare. Niciodată nu vei putea auzi un zek spunînd: „Primăvara viitoare am să...", asta deoarece toată lumea ştie că încă mai trebuie să treacă iarna, lăsînd la o parte faptul că în orice moment soarta te poate arunca de pe o insulă pe alta. Într-adevăr: o zi poate însemna o viață!
Fiii GULAG-ului sunt principalii depozitari ai tradițiilor şi ai aşa-numitelor precepte ale zekilor. Numărul acestor precepte diferă de la insulă la insulă, formulările nu coincid cu exactitate şi sistematizarea lor ar putea oferi un atractiv subiect de studiu pentru cercetătorul interesat. Preceptele în cauză n-au nimic de a face cu creştinismul. (Zekii nu numai că sunt un popor ateu: în general, ei n-au nimic sfînt şi se grăbesc să ridiculizeze şi să înjosească orice materie spirituală cît de cît elevată. Această atitudine se reflectă, de altfel, şi în limba lor). În schimb, fiii GULAG-ului dau asigurări că zekul care trăieşte în respectul ziselor precepte nu piere pe Arhipelag.
Există precepte ca: nu ciripi (cum trebuie înțeles asta? pesemne, în sensul că nu e bine să faci prea mult zgomot); nu fi linge-blide (adică să nu lingi blidele altora: asta înseamnă, la ei, moarte iminentă şi sigură);

nu te şacali.
Interesant e preceptul nu-ţi băga nasul în gamela altuia. Am putea spune că aici avem de a face cu una din marile achiziţii ale gîndirii zeke: de fapt, e vorba de principiul libertăţii negative - un fel de my home is my castle (10) răsturnat şi, în fond, superior chiar, pentru că se referă nu la propria ta gamelă, ci la a altuia (propria gamelă fiind, însă, subînţeleasă). Cunoscînd condiţiile vieţii indigene, se cuvine să interpretăm cuvîntul „gamelă" în sens larg: e vorba nu numai de recipientul acela turtit şi afumat, şi nici măcar de zeama concretă şi defel atrăgătoare pe care o conţine, ci de toate mijloacele de procurare a hranei, de toate procedeele folosite în lupta pentru existenţă, ba chiar, în sens şi mai larg, de însuşi sufletul zekului. Într-un cuvînt, lasă-mă să trăiesc cum vreau şi trăieşte şi tu cum vrei - iată conţinutul acestui precept. Fiul dur şi crud al GULAG-ului se angajează prin el să nu-şi folosească foiţa si presiunea vitală din pură curiozitate. (Dar se şi eliberează, totodată, de orice fel de obligaţii morale: n-ai decît să crapi sub ochii mei-puţin îmi pasă. O lege crudă, dar, totuşi, mai umană decît legea „borfaşilor", canibalii locului: „ia crapă tu astăzi, că eu rămîn pe mîine". Canibalul borfaş nu e defel indiferent faţă de vecinul lui: el îi va grăbi moartea, ca să o împingă pe a sa spre mai tîrziu, iar uneori pentru a se amuza sau numai din curiozitate, pentru a urmări cum se petrece acea moarte.)
În sfîrşit, există preceptul generic: nu te încrede în nimeni, nu te teme de nimeni, nu te ruga de nimeni. În acest precept e turnat, cu multă limpezime şi chiar sculptural, caracterul naţional comun tuturor zekilor.
Cum s-ar putea guverna (în libertate) un popor care s-ar pătrunde integral de acest orgolios precept?... Numai gîndul la aşa ceva şi îţi dă fiori.
Acest precept ne conduce la ideea de a trata, de această dată, nu conduita de viaţă a zekilor, ci esenţa psihologiei lor.
Primul lucru ce sare în ochi la un fiu al GULAG-ului, pentru ca ulterior să poată fi reperat în comportamentul lui la tot pasul, este echilibrul spiritual, stabilitatea psihică. E interesant de notat aici concepţia generală a zekului despre locul său în univers. Spre deosebire de un englez sau un francez, care trăieşte o viaţă întreagă cu orgoliul de a se fi născut englez sau francez, zekul nu consumă nici un sentiment de mîndrie generat de apartenenţa lui naţională, dimpotrivă: el o vede ca pe o grea încercare, dar o încercare ce trebuie îndurată pînă la capăt cu demnitate. Zekii întreţin chiar un semnificativ mit, pe care iată-l: chipurile, undeva ar exista „porţile Arhipelagului" (v., în antichitate, coloanele lui Hercule), pe frontispiciul cărora, în partea pe unde se intră, stă scris: „Nu-ţi pierde curajul!", iar în partea pe unde se iese - „Nu te bucura prea mult!" Şi - lucru esenţial, adaugă zekii - aceste inscripţii pot fi văzute numai de oamenii inteligenţi, pentru proşti ele sunt transparente. Deseori, acest mit îşi găseşte expresia într-o regulă de viaţă foarte simplă: intrînd, nu te întrista, ieşind, nu te bucura. Tocmai această filosofie se

află la originea stabilității psihice a insularilor. Oricît de haine ar fi împrejurările ce se înverşunează împotriva lui, zekul îşi încruntă sprîncenele pe chipul aspru, tăbăcit de vînt, şi-şi spune: mai jos de mină n-au să mă azvîrle. Ori se consolează şi îşi consolează semenii: „putea fi şi mai rău!" - şi într-adevăr, în decursul celor mai mari suferințe, pricinuite de foame, frig şi disperare, această convingere - putea fi şi mai rău – constituie pentru ei un sprijin şi o încurajare evidente.
Întotdeauna zekul pune răul în față, aşa şi trăieşte, aşteptîndu-se în permanență la lovituri din partea destinului ori la muşcăturile de viperă ale verminei. Dimpotrivă, orice îndulcire vremelnică a vieții e văzută de el ca o inadvertență, ca o eroare. În această perpetuă aşteptare a năpastei se căleşte sufletul aspru al zekului, neînfricat în fața propriului destin, necruțător cu destinul altuia. Devierile de la această stare de echilibru sunt minime la zeki -spre lumină ca şi spre umbră, spre deznădejde ca şi spre bucurie.
Întocmai cum scria, găsind o foarte fericită formulare, Taras Şevcenko(11) (aflat pentru scurtă vreme pe insule încă în epoca preistorică): „Pot să spun că, în prezent, aproape că nu mă mai încearcă nici tristețea, nici bucuria, în schimb, resimt un calm moral care aduce cu sîngele rece al peştelui. E posibil ca un şir nesfîrşit de nenorociri să transforme în aşa măsura sufletul omului?" (Scrisoare către Repnina.)
Exact. Uite că e posibil. Starea stabilă de indiferență constituie pentru zek o apărare indispensabilă, care-i permite să îndure lungii ani de posacă existență insulară. Dacă în primul său an pe Arhipelag nu accede la această stare de serbezime şi estompare, zekul de obicei se curăță. Dacă accede, rămîne în viață. Cu un cuvînt, ori dai colțul, ori te înveți ca viermele-n hrean.
La zek, toate sentimentele se atrofiază, nervii devin lîncezi. Ajuns indiferent față de propria lui nenorocire şi chiar față de pedepsele pe care i le aplică tutorii tribului, cvasiindiferent chiar față de propria-i viață, zekul nu mai încearcă, în adîncul sufletului său, nici un fel de compasiune pentru nenorocirea celor dimprejur. Strigătul de durere al cuiva, lacrimile vărsate de o femeie nu-l fac, cel mai adesea, să întoarcă măcar capul, într-atît îi sunt reacțiile de tocite. Adeseori zekii se arată total lipsiți de milă față de inexperiența novicilor, rîzîndu-şi de gafele şi necazurile lor, dar nu trebuie judecați prea aspru pentru asta, căci nu o fac din răutate: pur şi simplu compasiunea s-a atrofiat în inima lor şi au ajuns să nu mai vadă decît latura rizibilă a fiecărui eveniment.
Concepția despre lume cea mai răspîndită printre ei este fatalismul. E o trăsătură universală şi adînc înrădăcinată. Ea derivă din situația lor de sclavi, din faptul că niciodată nu ştiu ce le va aduce ziua de mîine şi din incapacitatea de a influența evenimentele. Fatalismul e chiar indispensabil zekului, pentru că îi consolidează stabilitatea spirituală. Un fiu al GULAG-ului consideră că tot ce are mai bun de făcut ca să fie liniştit

e să se lase în voia soartei. Viitorul e un fel de mîță-n traistă: cînd habar n-ai ce îți rezervă acest viitor, cînd nu-ți poți imagina ce riscă să ți se întîmple la diferitele cotituri ale vieții, nu e cazul să te zbați cu prea multă insistență ca să obții ceva şi nici să refuzi ceva cu prea multă îndîrjire, chiar dacă e vorba să te mute într-o altă baracă, într-o altă brigadă sau în alt lagpunkt. Poate o să fie mai bine, poate mai rău, numai să nu ți-o fi făcut cu propria-ți mînă. Astfel îți conservi prețiosul simțămînt de nezdruncinare, la adăpost de orice agitație sterilă, ca şi de eventuale gesturi slugarnice.

Un destin atît de întunecat îi face pe zeki să cultive numeroase superstiții. Una dintre ele se învecinează strîns cu fatalismul: dacă te zbați prea mult pentru un post, ori chiar pentru propriul confort, e sigur că îți vor arde o etapare*

Fatalismul, la zeki, se extinde nu numai asupra destinului personal, ci şi asupra mersului general al lucrurilor. Nici prin cap nu le trece că ar putea schimba în vreun fel cursul evenimentelor în ansamblul lor. Şi sunt încredințați că Arhipelagul există dintotdeauna şi că înainte aici era şi mai rău.

Dar poate că inversiunea psihologică cea mai interesantă constă aici în faptul că zekii interpretează starea lor stabilă de indiferență în condițiile precare şi primitive pe care le au de înfruntat ca pe o victorie a dragostei de viață. Ajunge ca lungul şir al nenorocirilor să se mai rărească puțin, ca loviturile destinului să slăbească în intensitate, şi zekul e gata să se declare satisfăcut de viață şi să se arate mîndru de felul cum se comportă. Poate cititorului i se va părea mai credibilă această trăsătură paradoxală, dacă o să i-l citäm pe Cehov. În povestirea intitulată „În exil", podanii Semion Tolkovîi exprimă acest simțămînt în felul următor:

- „...Am ajuns să pot dormi gol pe pămîntul gol şi să mănînc iarbă. Şi dea domnul aşa viață tuturor şi fiecăruia. (Subl. ns.) Nu-mi lipseşte nimic, nu mă tem de nimeni şi, în sinea mea, socot că nu există om mai bogat şi mai liber decît mine."

Aceste frapante cuvinte ne sună mereu în urechi: le-am auzit, rostite de zekii de pe Arhipelag, nu o dată (şi ne minunäm: unde a putut Cehov să le prindă din zbor?) Dea domnul aşa viață tuturor şi fiecăruia! - cum vă place chestia asta?

Pînă acum am vorbit despre aspectele pozitive ale caracterului acestui popor. Dar nu putem închide ochii nici la părțile lui negative, la unele înduioşătoare slăbiciuni ale nației, care, într-un fel, constituie excepții şi vin în contradicție cu trăsăturile examinate anterior.

Pe cît de neclintită şi de încrîncenată e necredința acestui popor pe ca-

*Apropo de ars, incendiile în sens literal îi lasă reci pe zeki. Ei nu țin la baracamentele lor, nu caută să salveze clădirile în flăcări, convinşi că vor fi, oricum, înlocuite. Arderea, la ei, se referă doar la propria soartă.

re l-am putea numi ateu (un popor pentru care, bunăoară, teza biblică „Nu judecați, ca să nu fiți judecați"(12) e total ridicolă, întrucît e văzută în afara oricărei legături cu cazierul judiciar), pe atît de febril se abandonează fiii săi unor puseuri de credulitate nesăbuită. Se poate opera următoarea distincție: înăuntrul orizontului restrîns unde zekul îşi păstrează vederea clară, el nu crede în nimic. Dar, lipsit de instrumentele analizei abstracte şi ale raportărilor istorice, el se lasă, cu o naivitate de sălbatic, pradă credinței în tot felul de zvonuri difuze şi miracole de sorginte indigenă.

Un vechi exemplu al credulității băştinaşilor îl constituie speranțele legate de sosirea lui Gorki pe Solovki. Dar nu e nevoie să coborîm atît de departe în timp. Există pe Arhipelag o religie perenă şi cvasiuniversală: credința în aşa-numita Amnistie. Ce se înțelege prin asta e greu de explicat Nu e vorba de o zeitate feminină, cum ar putea fi tentat să creadă cititorul. E mai degrabă ceva ce aduce cu A Doua Venire a lui Mesia la popoarele creştine, explozia unei aurore atît de orbitoare, încît sub puterea ei toate ghețurile Arhipelagului se vor topi instantaneu, ba chiar insulele însele se vor lichefia şi toți băştinaşii vor fi purtați de valuri calde spre nişte plaiuri însorite, unde vor găsi numaidecât ființe apropiate şi dragi. Într-un fel, avem de a face cu credința, uşor modificată, în împărăția lui Dumnezeu pe Pămînt. Această credință, niciodată confirmată de vreun miracol real, e, totuşi, foarte vivace şi îndărătnică. Şi, întocmai cum alte popoare îşi leagă riturile importante de solstițiul de vară sau de iarnă, şi zekii aşteaptă în transă mistică (şi întotdeauna zadarnic) primele zile din noiembrie şi mai(13). De cum adie pe Arhipelag un vînt sudic, zekii încep să-şi şoptească, înfrigurați, unul altuia la ureche: „Sigur va fi o Amnistie! Gata, începe!". De cum se înstăpînesc vuiturile aspre ale Nordului, zekii îşi încălzesc cu propria răsuflare degetele înghețate, îşi freacă urechile şi, tropăind de frig, se îmbărbătează reciproc: „înseamnă că vine Amnistia. Altfel ne degeră la toți şi... (urmează o expresie intraductibilă). E clar, acum chiar că vine."

Nocivitatea oricărei religii e de mult demonstrată şi o putem constata şi aici. Aceste credințe în Amnistie îi moleşesc vizibil pe băştinaşi, cufundîndu-i într-o stare de reverie ce le este total improprie. Ba există perioade epidemice în decursul cărora uneltele folosite în munca oficială, urgentă şi necesară, le cad literalmente zekilor din mîini, întocmai cum se întîmplă cînd încep să circule sinistrele zvonuri contrarii despre „etape". Or, pentru opera constructivă cotidiană, e mult mai avantajos ca băştinaşii să nu fie afectați de nici un fel de deviații sentimentale.

Şi mai există la zeki încă o slăbiciune națională, care li se înrădăcinează inexplicabil în suflete, în pofida întregii orînduiri a vieții lor - setea secretă de dreptate.

Acest straniu sentiment a fost observat şi de Cehov, pe o insula care, altfel, nu aparține Arhipelagului nostru: „Ocnaşul, oricît de depravat şi

de nedrept ar fi el însuşi, iubeşte cel mai mult dreptatea şi, dacă ea nu există la oamenii plasați deasupra lui, se înrăieşte din an în an tot mai mult, căzînd în necredința extremă."
Cu toate că observațiile lui Cehov nu se raportează în nici un fel la cazul de care ne ocupăm, suntem frapați, totuşi, de veridicitatea lor.
Încă din momentul cînd ajung pe Arhipelag, fiecare zi şi fiecare ceas al vieții zekilor e un continuu lanț de nedreptăți; ei înşişi săvîrşesc, în această ambianță, unele acte de nedreptate şi ai zice că de mult ar fi fost cazul să se deprindă cu această stare de fapt şi să accepte nedreptatea ca pe o matrice generală a existenței. Ei bine, nu! Fiecare nedreptate comisă de bătrînii tribului ori de tutorii acestuia îi răneşte şi îi tot răneşte, întocmai ca în prima zi. (În vreme ce nedreptatea venită de jos în sus le stîrneşte nestăvilite rîsete aprobatoare.) Iar în folclorul lor creează legende în care deja nici măcar nu e vorba de dreptate, ci – supralicitîndu-se acest sentiment - despre o mărinimie nejustificată. (Astfel a apărut, de exemplu, pe Arhipelag, dăinuind decenii de-a rîndul, mitul privind mărinimia de care ar fi beneficiat Fany Kaplan, care, chipurile, nu ar fi fost împuşcată, ci ispăşea o condamnare pe viață în diferite închisori, ba chiar se găseau numeroşi martori care ar fi călătorit în compania ei cu prilejul cine ştie cărui transfer ori ar fi primit din mîinile ei o carte la biblioteca din Butîrki.* Se pune întrebarea: la ce ar putea să le servească zekilor acest mit absurd? Numai ca un caz limită de extremă magnanimitate, în care vor să creadă. Pentru a şi-o putea aplica, în gînd, lor înşile.
Sunt cunoscute şi cazuri de zeki ce au îndrăgit munca pe Arhipelag. (A.S. Bratcikov: „Sunt mîndru de ceea ce am făcut cu mîinile mele") ori cel puțin n-au ajuns să se scîrbească de ea (zekii de origine germană), însă acestea sunt atît de rare, încît nu le vom situa la înălțimea unor trăsături naționale, fie ele şi bizare, ale poporului zek.
Nu trebuie văzută o contradicție cu disimularea într-o altă trăsătură de caracter a indigenilor: plăcerea de a povesti despre trecut. La toate celelalte popoare, acest obicei e caracteristic bătrînilor; oamenii între două vîrste, dimpotrivă, tocmai că le detestă, ba chiar se tem să vorbească despre trecut (mai cu seamă femeile şi mai cu seamă cei ce completează chestionare biografice - de fapt, toată lumea). Zekii, în

*De curînd, comandantul Kremlinului a dezmințit oficial aceste zvonuri, relatînd cum a împuşcat-o pe Kaplan chiar atunci. De altfel, şi Demian Bednîi a asistat la această execuție. Lăsăm la o parte faptul că absența ei, ca martoră, la procesul eserilor din 1922 ar fi trebuit să-i convingă pe zekii în realitate, ei nici nu-şi mai amintesc de acest proces. În ce ne priveşte, presupunem că zvonul privind condamnarea pe viață a Fanyei Kaplan a pornit de la condamnarea Berthei Gandal la această pedeapsă. Această femeie, care nu bănuia nimic, venise de la Riga la Moscova chiar în ziua atentatului, cînd frații ei (care o aşteptau pe Kaplan în automobil) au fost împuşcați. Pentru asta a şi fost condamnată Gandal la închisoare pe viață.

această privință, se comportă ca o nație alcătuită exclusiv din bătrîni. (În altă privință, avînd educatori, sunt, dimpotrivă, tratați ca o nație compusă exclusiv din copii.) E imposibil să scoți de la ei măcar un cuvînt legat de micile secrete ale vieții lor de zi cu zi pe Arhipelag (unde îți poți încălzi gamela, unde se face troc cu mahorcă), dar despre trecut îți povestesc toți, fără cel mai mic ascunziş, dîndu-şi dramul la limbă: cum a trăit el înainte de a fi fost debarcat pe Arhipelag, cu cine a trăit, cum a ajuns aici. (Ceasuri de-a rîndul se ascultă reciproc povestind care cum a eşuat aici, şi aceste istorii care seamănă între ele ca picăturile de apă nu-i plictisesc defel. Şi cu cît mai întîmplătoare, mai superficială şi mai scurtă e întîlnirea dintre doi zeki — într-o noapte, lungiți unul lîngă altul într-un aşa-numit „tranzit" - cu atît mai pe larg şi cu mai multe amănunte se grăbesc să-şi povestească unul altuia toate încercările prin care au trecut.)

Aici e interesant de făcut o comparație cu observațiile lui Dostoievski. Scriitorul remarcă faptul că fiecare ocnaş ținea în el, ca pe o amintire dureroasă şi chinuitoare, întîmplările care-l împinseseră spre „Casa morților" şi că, în general, acolo nu erau văzuți cu ochi buni cei ce povesteau despre asemenea lucruri. Şi e de înțeles: la „Casa morților" se ajungea pentru crime, şi ocnaşilor le venea greu să-şi reîncarce sufletul cu ele.

Or, zekul ajunge pe Arhipelag în virtutea unei întorsături inexplicabile a destinului ori printr-un concurs de împrejurări vindicative. În nouă cazuri din zece, zekul nu se simte vinovat de nici un fel de „crimă" şi de aceea nu există pe Arhipelag poveşti mai interesante şi mai susceptibile de a stîrni cea mai vie simpatie a auditoriului decît cele despre „cum am ajuns aici".

Luxuriantele poveşti ale zekilor despre trecut, care umplu toate serile în barăcile lor, mai au şi un alt scop, un alt sens. Pe cît de labile şi de incerte sunt prezentul şi viitorul zekilor, pe atît de imuabil e trecutul lor. Nimeni nu-i poate confisca unui zek trecutul şi, în plus, fiecare dintre ei a însemnat în trecut mult mai mult decît înseamnă acum (căci nimeni nu poate cădea mai jos decît un zek. Chiar şi un vagabond beat criță e numit, în afara Arhipelagului, tovarăş). De aceea amorul propriu al zekului recucereşte, în amintiri, cotele de la înălțimea cărora viața l-a azvîrlit în abis.* Amintirile sunt, obligatoriu, înfrumusețate prin adăugarea de episoade inventate (dar întru totul verosimile) şi în felul acesta zekul narator (ca şi restul auditoriului) simte cum i se reînstăpîneşte în suflet încrederea în sine.

*Căci un bătrîn tinichigiu surd sau un băiețandru care face pe ajutorul de zugrav au nu mai puțin amor propriu decîl un regizor din Capitală purtat pe valurile gloriei - e bine să reținem acest lucru.

Există şi o altă formă de resurescitare a acestei încrederi în sine — numeroasele poveşti folclorice despre dibăcia şi isprăvile de pomină ale poporului zek. Sunt nişte istorii destul de rudimentare, amintind de legendele soldăţeşti de pe vremea lui Nikolai I (cînd oamenii erau luaţi la oaste pentru cîte 25 de ani). O să vi se toarne, bunăoară, povestea unui zek care s-a dus la şef să taie lemne pentru soba de la bucătărie, şi cînd colo - ce să vezi! - fata şefului s-a furişat singură la el în hambar. Ori istoria unui planton pişicher, care a săpat o gaură sub peretele magaziei de colete, tocmai sub locul unde, înăuntru, era ţeava de scurgere, ca să-şi poată pune acolo, la umplut, gamela. În pachetele venite din exterior se găseşte uneori şi votcă, dar pe Arhipelag e prohibiţie şi votca trebuie vărsată pe jos imediat (lucru care, de altfel, nu se întîmplă niciodată) - ei bine, plantonul strîngea votca aceea în gamelă şi umbla beat toată ziua.

În general, zekii preţuiesc şi iubesc umorul, şi acest lucru constituie cea mai bună dovadă a sănătăţii psihice de care se bucură acei băştinaşi, care nu au apucat să moară în primul an de viaţă insulară. Ei pornesc de la ideea că lacrimile nu justifică nimic, iar rîsul nu îndatorează pe nimeni. Umorul este aliatul lor permanent, fără de care viaţa pe Arhipelag ar fi cu totul imposibilă. Pînă şi în materie de înjurături, criteriul de asimilare este umorul: cele mai hazoase sunt cele care îi conving cel mai mult. O undă de umor, fie şi minusculă, pigmentează răspunsul la orice întrebare, orice judecată a zekilor asupra lumii înconjurătoare. Dacă abordaţi un zek vrînd să aflaţi, bunăoară, cît timp a petrecut pînă acum pe Arhipelag, nu vă va răspunde „cinci ani", ci:

— Păi, să tot fi stat vreo cinci brumare.

Pentru viaţa petrecută pe Arhipelag, zekii folosesc, cine ştie de ce, verbul „a sta", cu toate că aici numai de stat nu stau.)

— E greu? îl întrebi. Răspunsul vine, cu zeflemea:

— Mai grei sunt numai primii zece ani.

Dacă-i spui că-l compătimeşti pentru că trăieşte într-o climă atît de aspră, îţi va răspunde:

— Clima o fi ea proastă, dar compania e nemaipomenită. Ori, despre unul care a părăsit Arhipelagul:

— Primit trei, stat cinci, eliberat înainte de termen.

Iar cînd au început să sosească pe Arhipelag vilegiaturişti cu bilete de sejur pentru cîte un sfert de veac:

— Ăştia douăzeci şi cinci de ani au viaţa asigurată.

Vorbind despre Arhipelag în general, zekii spun că, pe insule,

— Cine nu a stat va sta, cine-a stat nu va uita.

(Aici se face o generalizare abuzivă: mie şi dumitale, cititorule, nici prin cap nu ne trece să ajungem pe-acolo, nu-i aşa?)

Oriunde şi oricînd aborigenii aud pe cineva rugînd să i se mai dea ceva (fie şi nişte apă clocotită pentru ceai), strigă cu toţii în cor:

— Procurorul o să-ți mai dea!
Îndeobşte, faţă de procurori, zekii manifestă o înverşunare de neînţeles, căreia îi dau frîu liber adesea. Bunăoară, pe Arhipelag e foarte răspîndită expresia:
— Procurorul e toporul.
În afară de rima perfectă, nu vedem în această expresie vreun sens. Drept care cu amărăciune trebuie să consemnăm aici un caz de fractură a lanţului asociativ şi de cauzalitate, fractură ce coboară gîndirea zekilor sub nivelul mediu al umanităţii în ansamblul ei. Dar despre asta - puţin mai încolo.
Iată alte mostre de glume simpatice şi inofensive:
— De mult ce dormi, n-ai timp să te odihneşti.
— Dacă nu bei apă, de unde să prinzi puteri?
În legătură cu munca pe care o socot cea mai nesuferită, munca de la sfîrşitul zilei (cînd toată lumea se pleoşteşte, aşteptînd apelul de seară) există o glumă obligatorie:
— Că bine mai mergea treaba, dar uite că ziua e prea scurtă.
Iar dimineaţa, în loc să se apuce mai repede de treabă, se foiesc de colo-colo, repetînd:
— De-ar veni mai iute seara, că mîine(!) - la lucru!
Dar iată şi cazuri în care constatăm, la zekî, eclipse ale gîndirii logice. Să luăm, de pildă, cunoscuta lor expresie:
— Nu noi am plantat pădurea asta, nu noi o tăiem.
Însă, dacă e să judecăm aşa, nici exploatările forestiere n-au plantat arbori, dar îi taie cu mult succes. Aşa că aici avem de a face cu un infantilism tipic al gîndirii indigene, un dadaism sui-generis.
Ori altă expresie (de pe vremea Belomorkanal-ului):
— Lucre ursul!
Ei bine, serios vorbind, cum ne-am putea imagina un urs săpînd gloriosul canal? Chestiunea de a şti ce capacităţi are ursul a fost tratată suficient încă în lucrările lui LA, Krîlov. Dacă ar fi existat cea mai mică posibilitate de a înhăma un urs îa o muncă raţională, nu vă îndoiţi că statul socialist ar fi făcut acest lucru, şi astăzi am avea brigăzi întregi de urşi, ca şi lagpunkte pentru ei.
E drept, aborigenii cultivă şi o expresie paralelă despre urşi, foarte injustă, dar bine înrădăcinată:
— Şeful e ca ursul.
Chiar că nu putem pricepe ce fel de asociaţie a putut genera o atare expresie. N-am vrea să ne facem despre indigeni o părere atît de proastă, încît să comparăm cele două expresii şi să tragem vreo concluzie.
Trecînd la problemele privind limba zekă, iată-ne ajunşi în mare dificultate. Lăsînd la o parte faptul că orice studiu despre o limbă nou-descoperită constituie întotdeauna materia unei cărţi aparte sau a unui curs ştiinţific special, în cazul nostru întîmpinăm şi unele impedimente

specifice.
Unul dintre ele rezidă în conglomeratul limbă-sudalme, la care ne-am mai referit. Separarea acestor două elemente ar depăşi puterile oricui (pentru că nu se poate scinda un organism viu!)*, dar nici să prezentăm, în nişte pagini de înaltă ținută ştiințifică, lucrurile aşa cum sunt nu putem, din pricina grijii pe care o purtăm tinerei generații din țara noastră.
O altă dificultate constă în necesitatea de a delimita limba propriu-zisă a zekilor de limba tribului de canibali (numiți aici şi „borfaşi" sau „apaşi") dispersat printre ei. Limba canibalilor este o ramură absolut distinctă a arborelui filologic, fără asemănări şi înrudiri. Această materie merită un studiu aparte. Pe noi, aici, lexicul ininteligibil al canibalilor n-ar face decît să ne încurce (de exemplu, „teşche" pentru acte de identitate, „marcă" pentru batistă, „ungheraş" pentru valiză, „ceapă" pentru ceas, „bărci" pentru pantofi), însă lucrurile se complică prin faptul că unele elemente lexicale ale limbii canibalilor sunt asimilate în limba zekă, pe care o îmbogățesc sub raport imagistic: (4)
svistet' (a fluiera) - a turna gogoşi; temnit' (a o bălmăji) - a arunca praf în ochi; raskidîvat' cernuhu (a împroşca cu negru) - a se preface, a minți, a trişa; kantovatsia (a se aşeza pe o rînă) - a trage chiulul, a tăia frunză la cîini; lukatsia (a se întrețese) - a schimba priviri complice; filonit' (a tîndăli) - a se fofila, a chiuli; mantulit' (a se speti) - a se omorî cu munca; țvet (culoare) - borfaş; poluțvet (culoare pală) -apropiat al borfaşilor; duhovoi (suflător) - individ cu mult tupeu; kondei - carceră; şmon - percheziție; kostîl' (cîrjă) - rația de pîine; fitil' (fitil) -om cu un picior în groapă, mierlitor; şestiorka (nota şase) - „ținător de şase"; sosalovka (sugătoare) - vreme de foamete, lagăr sau închisoare unde se moare de foame; otrițalovka (grup de recalcitranți) - durii din rîndul borfaşilor arestați, cei ce îl iau pe „nu" în brațe; s pontom (cu aplomb) - dîndu-se mare; gumoznița (bal, dans) - tîrfă; şalaşovka (colibară) - tîrfă de cea mai joasă speță; baților (bacili) - grăsimi, ingrediente hrănitoare în mîncare; hileat' pod blatnogo (a bate spre condiția de borfaş) - a se da drept mare borfaş; zablatnitsia (a o da spre blat) - a deveni borfaş etc.
Nu se poate nega faptul că multe dintre aceste cuvinte sunt percutante, plastice şi chiar pe înțelesul tuturor. Între ele, piesa cea mai de preț este strigătul „na țîrlah!" (pe poante!). El poate fi tradus în ruseşte numai printr-o perifrază complexă, însemnînd a face ceva mişcîndu-te în vîrful

*Numai de curînd, o anumită Stalevskaia, din satul Dolgoderevenski, regiunea Celeabinsk, a găsit calea: „De ce nu s-au bătut deținuții pentru puritatea limbii? De ce nu au solicitat, în mod organizat, concursul educatorilor?" Aceasta admirabilă idee pur şi simplu nu ne-a trecut prin cap cîtă vreme am stat pe Arhipelag; le-am fi sugerat-o zekilor cu dragă inimă.

picioarelor, cu toată viteza şi cu sîrg autentic — şi toate astea simultan.
Chiar ni se pare cu totul regretabil că o asemenea expresie lipseşte din limba rusă, mai cu seamă avînd în vedere frecvența unui atare mod de acțiune în viața de zi cu zi.
Dar grijile de acest fel sunt superflue. Încheindu-şi îndelungata expediție ştiințifică pe Arhipelag, autorul acestor rînduri a început să se gîndească cu multă îngrijorare în ce măsură se va putea întoarce la catedră în institutul lui de etnografie. Asta nu numai din punctul de vedere al biroului de cadre, ci întrebîndu-se dacă n-a rămas în urmă cu masa contemporană şi dacă studenții îi vor mai înțelege cursurile. Şi deodată, nevenindu-i să creadă, dar cu mare bucurie, a auzit, rostite de bobocii din anul întîi, aceleaşi expresii cu care urechile lui se obişnuiseră pe Arhipelag şi care pînă atunci lipseau în mod atît de dureros din limba rusă: s hodu (din mers) - în viteză; vsiu dorogu (tot drumul) - tot timpul; po novoi (pe nou) - din nou; raskurocit' - a şparli; zanacit' - a placa, a opri un adversar); fraer - fraier; durak i uşi holodnîe (imbecil şi cu urechile reci) - găgăuță; oria s parniami şiotsia (se coase cu băieții) - se cuplează cu băieții. Şi altele, cîte altele.
Asta denotă o mare energie a limbii zeke, energie ce o face capabilă să se inflitreze inexplicabil în țara noastră şi în primul rînd în limbajul tinerilor. Ceea ce permite să se spere că, în viitor, acest proces se va derula cu şi mai mare vigoare şi că toate cuvintele enumerate mai sus se vor asimila în limba rusă, constituind, poate, chiar florilegiul ei.
Cu atît mai anevoioasă devine misiunea cercetătorului - de a separa, astăzi, limba rusă de limba zekă!
Şi, în sfîrşit, probitatea profesională ne împiedică să trecem sub tăcere o a patra dificultate: influența primară, mai mult sau mai puțin preistorică, a limbii ruse înseşi asupra limbii zeke şi chiar asupra limbii canibalilor (în zilele noastre această influență nu se mai observă). Cum altfel s-ar putea explica faptul că descoperim în dicționarul lui Dahl asemenea analogii cu expresii specific insulare:
jit' zakonom (ținutul Kostroma): „a trăi legiuit", în sensul de a trăi cu nevasta legiuită (pe Arhipelag: a trăi cu o femeie după legile locului); vînacit': „a pescui ceva în buzunarul cuiva" (pe insule a avut loc o schimbare de prefix - zanacit', cuvîntul însemnînd „a ascunde departe de ochii lumii); podhodit': „a sărăci", „a ajunge la capătul puterilor" (v. dohodit').
Ori zicerea consemnată de Dahl:
„o ciorbă cumsecade", întocmai ca într-o serie întreagă de expresii insulare: ger cumsecade (dacă nu e prea aspru), foc cumsecade etc.
Şi „nu prinde şoareci" găsim la Dahl. Iar suka (jigodie) însemna deja spion încă la P. F. Iakubovici.
Sau aceste admirabile expresii ale băştinaşilor: a lua în coarne (despre orice muncă făcută cu tenacitate şi în general despre orice îndărătnicie,

despre tăria de a o ține pe a ta), a-i rupe coarnele, a-i smulge coarnele - expresii ce reconstituie pentru contemporaneitate sensul dat în rusa veche şi slavona veche cuvîntului roga (coarne)-țîfnă, îngîmfare, aroganță - contrar expresiei împrumutate, calchiate din franceză nastavit' roga (a pune coarne), semnificînd înşelarea soțului de către soție, care nu a prins deloc la oamenii simpli, ba ar fi fost uitată şi de către intelectuali, dacă n-ar fi fost legată de duelul lui Puşkin(15).

Toate aceste nenumărate dificultăți ne determină să amînăm pentru moment partea lingvistică a studiului nostru.

În încheiere, cîteva rînduri cu caracter personal. În timpul investigațiilor pe care le-a întreprins, autorul acestui articol a fost, la început, prost văzut de zeki: ei credeau că anchetele pe care le făcea erau pentru cumătru (acest protector atît de sincer ataşat de zeki, dar față de care, întocmai ca față de toți protectorii lor, ei se arată ingrați şi nedrepți), încredințîndu-se că lucrurile nu stăteau aşa şi încurajați de faptul că de fiecare dată erau serviți cu mahorcă (sortimente nobile de tutun aici nu se fumează), au început să adopte față de cercetător o atitudine foarte cordială, dezvăluindu-i întreaga candoare a sufletului lor. Ba chiar, în unele locuri, au prins să-l alinte cu simpaticul nume de Ukrop Pomidorovici(16), iar în altele cu la fel de simpaticul Fan Fanîci. Trebuie spus că numele patronimic nu e folosit pe Arhipelag, aşadar, această formulă respectuoasă de adresare are o tentă umoristică, sugerînd şi ideea că sensul studiului de față scapă intelectului lor.

Autorul, în ce-l privește, e de părere că studiul pe care l-a întreprins reprezintă un succes şi că ipoteza sa este pe deplin demonstrată: a fost descoperită, în miezul secolului XX, o națiune nouă, complet necunoscută, cu un volum etnic de multe milioane de oameni.

Capitolul 20
DULĂII LA LUCRU

Nu cu INTENȚIA de a aduce cuiva, în mod deliberat, o ofensă usturătoare am intitulat astfel acest capitol, dar trebuie să ne menținem în tradiția lagărelor. Dacă stăm şi ne gîndim, ei înşişi şi-au ales acest destin: slujba lor e aceeaşi cu a dulăilor de pază şi e strîns legată de cîini.
Există chiar un regulament special al muncii cu cîinii şi comisii întregi, alcătuite din ofițeri, urmăresc activitatea fiecărui cîine în parte, cultivîndu-i o întăntare de înaltă eficiență. Şi dacă întreținerea unei potăi costă anual unsprezece mii de ruble antehruşcioviene (alimentația dulăilor e mai consistentă decît a deținuților),* atunci cît trebuie să coste întreținerea unui ofițer?
De altfel, pe întreg parcursul acestei cărți, ne-am izbit de o dificultate: îndeobşte, cum să-i numim? „Autoritățile", „ştabii", sunt termeni prea generali şi se referă şi la exterior, la ansamblul vieții din țară, fiind pe deasupra şi foarte uzați. „Stăpînii" - aşijderea. „Diriguitori ai lagărelor" sună a eschivă şi nu face decît să ne dea în vileag neputința. Să-i numim pur şi simplu „dulăi", cum li se spune în lagăre? Un apelativ cam grobian şi injurios. Întru totul în spiritul limbii ar fi cuvîntul lagherşcikfi(2), care diferă de laghernift(3) întocmai ca tiuremşcik(4) de tiuremnik(5), desemnîndu-i, prin sensul lui unic şi exact, pe cei ce administrează şi conduc lagărele. Aşa că, prezentînd cititorilor exigenți scuze pentru a fi introdus un termen nou (de altfel nici nu este pe de-a-n-tregul nou, din moment ce limba a păstrat o căsuță goală pentru el), îl vom folosi cînd şi cînd.
Aşadar, iată de cine ne vom ocupa în acest capitol: de lagherşciki — băgătorii de seamă ai lagărelor (inclusiv ai închisorilor). Am putea începe cu generalii, ceea ce ar fi formidabil, însă n-avem suficient material documentar. Viermi şi sclavi ce eram, n-am avut cum să aflăm cine sunt şi să-i vedem de aproape. Iar cînd i-am avut dinaintea ochilor, orbiți de strălucirea aurului de pe epoleții lor, n-am fost în stare să vedem mai nimic.
Aşa se face că nu ştim mare lucru despre mahării ce s-au perindat la conducerea GULag-ului - aceşti veritabili țari ai Arhipelagului. Şi cînd ne cade în mînă o poză a lui Bermann ori o vorbuliță scăpată de Apeter, le înşfăcăm la iuțeală. Bunăoară, am aflat cîte ceva despre „execuțiile Garanin", dar despre Garanin însuşi nu ştim mare lucru. Ştim numai că era insațiabil, nu se mulțumea să pună apostile, ci, bîntuind prin lagăr, nu pregeta să scoată mauserul şi să tragă, cînd mutra cuiva nu-i era pe

*Tot ce se referă la cîini în acest capitol e preluat din nuvela lui Metter(1) , Murad („Novîi mir", 1960, Nr. 61).

plac. La fel, scriem despre Kaşketin, dar nu l-am văzut niciodată pe Kaşketin la față (şi Domnul fie lăudat). Despre Freukel am izbutit să adunăm ceva material, cît de cît, dar despre Abram Pavlovici Zaveneaghin - nimic. Răposatul Abram Pavlovici n-a fost înmormîntat o dată cu Ejov şi Beria şi gazetarii mai salivează vorbind despre el: „legendarul constructor al Norilskului"! Ai zice că el în persoană a pus cărămidă pe cărămidă. Poate un caraliu legendar - asta i s-ar potrivi mai bine. Avînd în vedere că sus era foarte iubit de Beria, iar jos stîrnea admirația emvedistului Zinoviev, trebuie că a fost o fiară de prima mînă. Altminteri, cine ar fi construit pentru el Norilskul?

Despre Antonov, şeful lagărului Enisei, a scris cîte ceva, gest pentru care îi mulțumim, inginerului Poboji.* Un tablou a cărui descriere am sfătui pe toată lumea s-o citească: descărcarea barcazurilor pe fluviul Taz. În adîncul tundrei, unde încă n-a ajuns nici un drum (şi ajunge-va, oare, vreodată?), furnici egiptene trag locomotivele prin troiene, iar sus, pe o colină, tronează Antonov în persoană, scrutînd împrejurimile şi fixînd un loc pentru descărcare. A sosit pe calea aerului, va pleca foarte curînd pe aceeaşi cale, suita baletează dinaintea lui mai dihai decît în fața lui Napoleon, iar bucătarul personal îi serveşte chiar aici, pe o măsuță pliantă, în gerul polar, roşii şi castraveți proaspeți. Şi nu împarte cu nimeni, spurcăciunea, bagă totul în burduhanul lui.

Turul de orizont pe care ni-l propunem în acest capitol îi va avea ca protagonişti pe grangurii de lagăr cu grade de la colonel în jos. Vom spune cîteva cuvinte despre ofițeri, pentru a trece apoi la sergenți, alunecînd pînă la armată şi - gata, ajunge. Cine a văzut mai multe să scrie mai mult. Acestea ne sunt limitele: în închisoare ori în lagăr, caracterul temnicerilor te interesează numai ca să ştii cum să te păzeşti de belea şi să tragi foloase de pe urma slăbiciunilor lor. În rest, n-ai nici un chef să-ți bați capul cu ei, nu merită să le dai atenție. Suferi tu însuți, împrejurul tău suferă atîția alți oameni întemnițați pe nedrept şi, în fața acestei jerbe de suferințe pe care n-o poți cuprinde cu brațele amîndouă, ce înseamnă aceşti indivizi obtuzi, cu slujbe de duläi, interesele lor meschine, succesele sau insuccesele lor în carieră?

Iar acum constați, din păcate prea tîrziu, că nu i-ai observat îndeajuns.

N-are rost să ne întrebăm cît sunt de înzestrați: se poate imagina un om cît de cît apt de o activitate utilă care să se angajeze în paza unei închisori sau a unui lagăr? Dar merită să ne punem întrebarea: poate fi, în genere, un lagherşcik om cumsecade? Ce sistem de selecție morală le determină existența? Prima selecție: înrolarea în trupele MVD, înscrierea la şcolile ori cursurile organizate de acesta. Orice om atins măcar de o undă de educație morală, avînd o conştiință cît de cît exigentă, atît

*Miortvaia daroga (Calea moartă), „NoVîi mir", 1964, Nr. 8.

cît să poată discerne binele de rău, se va zbate instinctiv şi din răsputeri să nu ajungă în această sinistră legiune. Dar să admitem că eforturile lui eşuează. Vine a doua selecţie: pe parcursul perioadei de instrucţie şi apoi în primele luni de slujbă, înşişi superiorii lor cască ochii, cîntărindu-i cu atenţie şi debarasîndu-se de toţi cei care, în loc să manifeste voinţă şi fermitate (cruzime şi cîinoşenie), dau dovadă de moliciune (cumsecădenie). Iar apoi, de-a lungul mai multor ani, a treia selecţie: toţi cei ce nu şi-au imaginat unde şi la ce se duc au avut deja timp să înţeleagă şi să se îngrozească. Să fii un instrument permanent al violenţei. Un părtaş la rău nu e la îndemîna oricui şi nici nu se ajunge la aşa ceva cu una, cu două. Căci ai călcat în picioare destinul altuia şi înlăuntrul tău o strună se încordează şi se tot întinde pînă ajunge să plesnească: nu, nu se mai poate trăi în felul ăsta! E pragul cînd, fie şi cu mare întîrziere, oamenii-oameni încep, totuşi, să caute o scăpare, îşi inventează boli, prezintă certificate, trec în slujbe mai prost plătite, renunţă la epoleţi – numai să plece! să plece! să plece!

Înseamnă că restul, ceilalţi, s-au pliat? Ceilalţi s-au deprins în aşa măsură, încît viaţa pe care o duc li se pare de-acum normală. Şi, desigur, utilă. Ba chiar onorantă. Iar cîte unii nici n-au avut nevoie să se adapteze: erau aşa de la bun început.

În virtutea acestei selecţii, se poate conchide că, printre păzitorii lagărelor, proporţia indivizilor lipsiţi de inimă şi cruzi e mai ridicată decît într-un grup oarecare, luat arbitrar, de populaţie. Şi cu cît a fost mai îndelungată, mai neîntreruptă şi mai remarcată slujba unui individ în Organe, cu atît mai probabil este că avem de a face cu un scelerat.

Nu pierdem din vedere sublimele cuvinte ale lui Dzerjinski: „Aceia dintre voi care au inima împietrită şi nesimţitoare, cărora nu le pasă de cei ce suferă în puşcării — părăsiţi această instituţie!" însă nu le găsim nici un fel de corespondenţă în realitate. Cui se adresa Dzerjinski? Şi vorbea el, oare, serios -dacă aserţiunile lui au fost citate în apărarea lui Kosîrev (Partea întîi, cap. 8)? Şi apoi, cine şi-a aplecat urechea la aceste cuvinte? Nici „teroarea ca mijloc de convingere", nici arestările pe criteriul „dubiului", nici execuţiile de ostateci, nici lagărele de concentrare precoce, apărute cu cincisprezece ani înaintea celor hitleriste, nu ne dau impresia că avem de a face cu nişte inimi tandre, cu nişte modele de cavalerism. Şi dacă în aceşti ani cineva a părăsit de bunăvoie organele, au făcut-o tocmai cei cărora Dzerjinski le propunea să rămînă, cei rezistenţi la abrutizare, (în treacăt fie spus, se prea poate ca, în alte împrejurări, Dzerjinski să fi dat cu totul alte sfaturi, numai că ne lipsesc citatele doveditoare.)

Cît de aderente sunt expresiile servite de-a gata! Cît de tentaţi suntem să ni le însuşim fără să le cîntărim şi fără să le verificăm! Un bătrîn cekist! Cine nu a auzit aceste cuvinte, lungite în semn de deosebit respect? Cînd se doreşte o distincţie între un lagherşcik şi gardienii neex-

perimentați, care se agită şi țipă fără rost, dar n-au temeinic dresaj de buldog, se spune: „Păi, acolo şeful e un bă-ă-ă-trîn cekist!" (De pildă, comandantul care a carbonizat sonata în cătuşe a lui Klempner.) Înşişi cekiştii au lansat acest cuvințel, şi noi îl repetăm fără a reflecta asupră-i. „Bătrîn cekist" înseamnă cel puțin că individul a fost sculă bună şi sub Iagoda, şi sub Ejov, şi sub Beria, satisfăcîndu-i pe toți.

Dar nu ne vom permite să întindem vorba, ocupîndu-ne de „cekişti în general". Cekiştii propriu-zişi, cei din tagma operativ-jandarmerească, au făcut deja obiectul unui capitol. În ce-i priveşte pe tartorii lagărelor, acestora doar le place să se împăuneze cu numele de „cekist", aspiră doar la acest titlu ori şi-au părăsit posturile anterioare pentru a veni aici - la odihnă. Căci lor lagărul nu le macină nervii şi nu le şubrezeşte sănătatea. Munca de aici nu cere nici anvergura, nici tenacitatea activă şi nemiloasă ce se pretind acolo. În CKGB trebuie să fii pişicher rafinat şi să nimereşti drept la rădăcina nasului; în MVD ajunge să nu fii chiar tîmpit şi să nu ratezi țeasta în care tragi.

Cu adîncă amărăciune în suflet, nu ne vom apuca nici să explicăm de ce lozinca „muncitorizării şi comunizării lucrătorilor din lagăre",* transpusă cu succes în viață, n-a aşternut peste Arhipelag fremătătoarea dragoste de oameni a la Dzerjinski. Încă din primii ani ai revoluției, existau cursuri, organizate de Serviciul Punitiv Central şi secțiile lui guberniale, care pregăteau, pentru închisori şi lagăre, gradați (personal de pază) „fără scoatere din producție" (altfel spus, cursanții făceau deja slujbă în închisori şi lagăre). În 1925, rămăsese în funcțiune doar 6% din personalul de supraveghere țarist. Cît despre personalul de lagăr cu grade mijlocii, acesta era, încă din anii anteriori, în întregime sovietic. Şi indivizii îşi continuau studiile: la început, la facultățile de drept ale Comisariatului Poporului pentru Educație (da, ale Comisariatului pentru Educație, şi nu la facultatea de nelegiuire, ci la cea de drept!), iar din 1931 - în secțiile pentru reeducare prin muncă ale NKIU de la Moscova, Leningrad, Kazan, Saratov şi Irkutsk. Absolvenții erau în proporție de 70% muncitori şi 70% comunişti! Iar începînd din 1928, printr-un decret al Sovnarkomului şi al etern sicofantului ȚIK, au fost extinse şi mai mult latitudinile disciplinare ale acestor ştabi muncitorizați şi comunizați ai locurilor de detenție,** dar - pas de pricepe! - nici urmă de dragoste de oameni! De pe urma lor au suferit, mai rău decît din pricina fasciştilor, milioane de oameni — şi nu prizonieri de război, nu popoare învinse, ci propriii lor compatrioți, pe pămîntul natal.

Cine ne va putea explica acest lucru?

*În URSS existau deja din aceştia - la 1 octombrie 1923 - 12 mii, iar la 1 ianuarie 1925-15 mii. ȚGAOR, fond. 393, reg. 39, dos. 48, ff. 4 şi 13; reg. 53, dos. 141, f. 4.

**Culegerea De la închisori..., p. 421.

Creează similitudinea căilor urmate în viață şi cea a situațiilor o similitudine caracterologică? În general, nu. Pentru oamenii cu statură spirituală şi cu o rațiune robustă – nu. Aceştia sunt guvernați de propriile lor decizii şi au particularitățile lor comportamentale, adesea foarte neașteptate. Dar în cazul grangurilor de lagăr, trecuți printr-o riguroasă selecție negativă-morală şi intelectuală - similitudinea caracterologică e frapantă şi nu vom avea, probabil, dificultăți în a le distinge trăsăturile fundamentale comune.

Țîfna El trăieşte pe o insulă izolată, avînd slabe legături cu îndepărtata putere exterioară. Şi pe această insulă e, incontestabil, cel dintîi, menținîndu-i într-o stare de umilitoare supunere pe toți zekii şi pe civili de asemenea. Aici, el poartă pe epoleți steaua cea mai mare. Puterea lui nu cunoaşte limită şi nici greş: nici un reclamant nu are niciodată dreptate (i se ia pe loc piuitul). Casa cea mai confortabilă de pe insulă. Cele mai bune mijloace de transport. Temnicerii din anturajul lui, deşi subalterni, sunt, şi ei, cocoțați foarte sus pe scara socială. Şi cum întreaga lor viață anterioară nu le-a insuflat măcar o scînteie de spirit critic, grangurii lagărelor nu se pot vedea altfel decît ca o rasă aparte - de seniori înnăscuți. Din faptul că nimeni nu e în stare să le opună nici cea mai mică rezistență, ei deduc că guvernează cu cea mai mare înțelepciune şi că în asta constă talentul lor natural (un talent „organizatoric"). Fiecare zi, fiecare circumstanță a vieții cotidiene îi face să-şi simtă şi să-şi vadă aievea superioritatea: în fața lor toți iau poziție de drepți: toată suflarea îi salută; cel chemat nu vine la pas, ci în trap, iar după ce a primit un ordin pleacă nu la pas, ci în trap. Şi dacă se postează în persoană la poartă (Bamlag, Dukelski), ca să vadă defilînd, flancată de dulăi, gloata lui de pălmaşi, juri că e un plantator sadea, în costum de vară alb ca zăpada. Iar dacă le-a venit cheful (Unjlag) să meargă călare în inspecție pe un cîmp cu cartofi, unde se spetesc nişte femei în negru, cufundate în glod pînă la brîu, chinuindu-se să extragă din noroiul acela cartofii (care, de altfel, nu vor putea fi recoltați şi în primăvara următoare vor fi îngropați sub arătură, ca îngrăşăminte), îi vei vedea trecînd în cizme lustruite lună, în impecabile uniforme de postav, spilcuiți cavaleri pe lîngă sclavele lor înotînd în clisă, ca nişte veritabili zei din Olimp.

Suficiența generează, întotdeauna şi în mod obligatoriu, stupiditate. Zeificat de viu, el are totul în vîrful degetelor, nu mai trebuie să citească ori să studieze nimic şi nimeni nu-i poate comunica nimic demn de o minimă reflecție. Printre slujbaşii de pe Sahalin, Cehov a întîlnit oameni inteligenți, activi, cu propensiuni ştiințifice, dintre care mulți studiau regiunea şi obiceiurile locului, elaborau studii geografice şi etnografice, dar nici măcar în glumă nu-ți poți imagina, pe întregul Arhipelag, un singur asemenea lagherşcik. Şi dacă un Kudatlîi (şeful unei tabere de muncă a Ust-Vîmului) a decis că îndeplinirea 100% a normelor oficiale nu înseamnă nici un fel de sută la sută, ci trebuie realizate sarcinile stabilite

de el (din burtă) pentru fiecare schimb, altminteri toată lumea va trece la raţie disciplinară, nimeni nu-l poate determina să se răzgîndească. Şi, cu norme de sută la sută, toată lumea va primi raţii disciplinare. În biroul lui Kudatlîi - vrafuri de volume din operele lui Lenin. Îl convoacă pe V.G. Vlasov şi-i dă lecţii: „Vezi, Lenin ne învaţă aici cum să-i tratăm pe paraziţi." (Pentru el, paraziţi sunt deţinuţii care n-au realizat decît sută la sută, iar proletariatul — Kudatlîi. În ţeasta lor, aceste două noţiuni fac bună casă: am moşia mea şi sunt proletar.)

Şi apoi, proprietarii de iobagi de odinioară erau şcoliţi cum nu se mai află: o bună parte dintre ei îşi făcuseră studiile la Petersburg, iar unii chiar la Goettingen. Din rîndurile lor, dacă privim lucrurile mai îndeaproape, au ieşit un Aksakov(6), un Radişcev, un Turgheniev. În vreme ce tagma emvediştilor n-a dat şi nu va da pe nimeni. Şi, lucru esenţial, proprietarii de iobagi îşi exploatau singuri domeniile, ori măcar aveau o idee de cum se lucrează pămîntul. Or, aroganţii ofiţeri MVD, acoperiţi de toate favorurile statului, sunt absolut incapabili să-şi asume şi dirijarea unui obiectiv economic. Sunt prea leneşi şi prea tîmpi pentru asta. Drept care nu fac decît să-şi învăluie trîndăvia într-o negură de severitate şi secretoşenie. Aşa se face că statul (care nu a fost nicidecum întotdeauna guvernat de la vîrf şi istoria va realiza în cele din urmă că adeseori tocmai stratul intermediar, prin forţa lui inerţială, a determinat subdezvoltarea unui stat) e nevoit ca, alături de toată ierarhia lor cu epoleţi auriţi, să pună în mişcare o ierarhie paralelă, extrasă din trusturi economice şi combinate industriale. (Dar acest lucru nu miră pe nimeni: ce organism nu e dublat la noi, începînd cu înseşi sovietele?)

Puterea absolută. Despotismul. Sub acest raport, lagherşciki au reuşit cum nu se poate mai bine să-i egaleze pe cei mai răi dintre proprietarii de iobagi din secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea. Se pot evoca nenumărate decizii absurde, ai căror autori urmăreau un singur scop: să-şi etaleze puterea. Cu cît te înfunzi mai adînc în Siberia şi în Extremul Nord, cu atît exemplele se înmulţesc, dar uite că şi la Himki, în împrejurimile Moscovei, (astăzi Himki face deja parte din Moscova), maiorul Volkov bagă de seamă că, de 1 Mai, zekii nu sunt veseli. Şi ordonă: „Toată lumea să se dezbosumfle imediat! Pe care-l văd îmbufnat - la carceră!" Iar ca să-i înveselească pe ingineri, le trimite borfaşe (aflate deja la a treia condamnare) să le cînte cuplete porcoase. Mi se va spune că aici nu e vorba de un act de despotism, ci de o măsură politică. Fie. În acelaşi lagăr, a fost adusă o nouă etapă. Un novice, Ivanovski, s-a prezentat ca dansator la teatrul Bolşoi. „Ce? Un artist?" se înfurie Volkov. „La carceră pentru douăzeci şi patru de ore! Fuga marş! Te prezinţi singur la raport şefului ŞIzo!" După o vreme dă telefon: „Artistul e la zdup?" - „Este." - „S-a prezentat singur?" - „Singur." - „Dă-i drumul. L-am numit adjunct al şefului comandaturii deţinuţilor." (Acelaşi Volkov, aşa cum am mai relatat, a dat ordin ca o femeie să fie tunsă la zero

pentru că avea plete prea frumoase.)
Chirurgul Fuster, un spaniol, nu i-a căzut cu tronc şefului unui OLP. „Să fie trimis la cariera de piatră!" Ordin executat Dar, curînd, şeful însuşi cade bolnav la pat şi are nevoie de o operație. Există şi alți chirurgi, se poate interna la spitalul central, dar nu, el are încredere doar în Fuster! Să fie readus Fuster de la carieră! O să mă operezi! (Dar îşi dă duhul pe masa de operație.)
Găselnița unui alt grangur: zekul Kozak, inginer geolog, are, pare-se, voce de tenor dramatic: înainte de revoluție studiase la Petersburg cu italianul Repetto. Şi grangurul nostru descoperă că şi el are voce. Suntem în anii 1941-42, undeva e război, dar şeful e temeinic protejat de platoşa slujbei şi ia lecții de canto de la iobagul său. Iobag care se usucă pe picioare, e gata să dea colțul şi expediază petiții peste petiții vrînd să afle unde îi e soția. Iar soția, P.O. Kozak, îşi caută şi ea, din deportare, soțul printr-un intermediar din GULag. Aceste căutări reciproce se încrucişează în mîinile şefului de lagăr, el îi poate pune în legătură, dar nu o face. De ce? Îl „linişteşte" pe Kozak, spunîndu-i că soția lui e... deportată, dar o duce bine (pedagog de profesie, ea lucrează o vreme ca femeie de serviciu la un siloz de grîu, iar apoi într-un colhoz). Şi - continuă să ia lecții de canto. Cînd, în 1943, Kozak chiar ajunge cu un picior în groapă, şeful îl grațiază, îl ajută să-şi procure actele necesare şi îl trimite să moară lîngă soție. (Un şef nu tocmai rău, vasăzică?)
Specific tuturor şefilor de lagăre este instinctul feudei. Ei îşi percep lagărul nu ca parte a unui sistem de stat, ci ca pe o moşie pusă la discreția lor pentru întreaga perioadă cît rămîn în funcție. De unde şi arbitrarul lor, exersat asupra unor vieți, a unor persoane, ca şi accesele lor de lăudăroşenie. Şeful unui lagpunkt din Kenghir: „La mine la baie lucrează un profesor universitar!" Dar şeful unui alt lagpunkt, căpitanul Saduikov, îl rade de la rădăcină: „Eu am un academician de corvoadă în baracă: goleşte hîrdaiele!"
Cupiditatea. La grangurii lagărelor, cupiditatea e o caracteristică universală. Nu toți sunt obtuzi, nu toți fac pe tiranii, dar să se chivernisească pe seama muncii gratuite a zekiîor şi pe spinarea statului se străduiesc toți, de la şeful ăl mare la ultimul subaltern. Nu numai că eu însumi nu am văzut niciodată, dar nici unul dintre prietenii mei nu-şi aminteşte de vreun lagherşcik dezinteresat, nici unul dintre foştii zeki nu citează în vreo scrisoare un asemenea caz.
În lăcomia lor de a stoarce cît mai mult, nici unul din nenumăratele avantaje şi privilegii legale nu-i poate sătura. Nici leafa mare (dublă sau triplă, „pentru serviciu în condiții polare", „pentru locuri de muncă îndepărtate", „pentru periculozitate"). Nici premiile (prevăzute pentru funcționarii lagărelor prin articolul 79 al Codului reeducării prin muncă din 1933, acelaşi cod care nu a împiedicat fixarea, pentru deținuți, a unui program de muncă de 12 ore zilnic, inclusiv duminicile). Nici calculul

extrem de avantajos al vechimii în muncă (în regiunile din Nord, unde se află jumătate din insulele Arhipelagului, un an de muncă e socotit doi ani, iar personalul „militar" iese la pensie cu numai douăzeci de ani de muncă. În acest fel, un ofiţer MVD, absolvind şcoala specială la 22 de ani, poate să pretindă pensie integrală şi să se retragă pentru restul vieţii la Soci la treizeci şi doi de ani!")

Nu! Fiecare canal, cu debit mai redus ori mai abundent, prin care pot aflui servicii, produse sau obiecte gratuite, e folosit de fiecare amploiat de lagăr fără istov, pînă la secătuire. Încă pe Solovki, ştabii începuseră să utilizeze, ca personal casnic, bucătărese, spălătorese, grăjdari şi tăietori de lemne din rîndul deţinuţilor. Niciodată de atunci încoace această practică avantajoasă nu a căzut în desuetudine (şi nici n-a fost interzisă de sus). Ba grangurii lagărelor îşi luau pe lîngă casă, tot dintre zeki, şi îngrijitori de animale, legumicultori sau preceptori pentru odraslele lor. În anii celui mai gălăgios tam-tam pe seama echităţii şi socialismului, bunăoară în 1933 la BAMlag, orice angajat civil putea obţine, pentru o sumă modică plătită la casieria lagărului, servitori personali dintre deţinuţi. La Kneaj-Pogost, tuşa Manea Utkina îngrijea vaca şefului de lagăr, primind ca recompensă pentru asta un pahar de lapte pe zi. Ceea ce, potrivit moravurilor de pe GULag, era o răsplată generoasă. (Şi mai sigur este, tot potrivit moravurilor GULag-ului, că vaca nu aparţinea şefului, ci era destinată „ameliorării alimentaţiei bolnavilor", dar laptele ei ajungea la şef.)

Nu cu polonicul, ci cu găleata şi cu sacul, oricine avea posibilitatea să mănînce şi să bea pe seama raţiei deţinuţilor o făcea obligatoriu. Revezi, cititorule, scrisoarea lui Lipai din capitolul 9, acest strigăt al unui - probabil -fost magazioner. Căci nu mînaţi de foame, de nevoie ori de sărăcie, aceşti Kureaghin, Poisuişapka sau Ignatenko cărau saci şi butoaie de la magazie: pur şi simplu de ce să nu se căpătuiască pe seama acelor sclavi docili, lipsiţi de apărare şi muritori de foame? Şi cu atît mai abitir pe timp de război, cînd toţi cei din jur înhaţă? Dacă nu trăieşti aşa, toţi ceilalţi îşi vor rîde de tine! (Nici nu mai consemnez, ca o trăsătură aparte, trădarea lor faţă de oploşiţii prinşi cu lipsă la inventar.) Kolîmezii îşi amintesc şi ei: oricine putea sustrage ceva din cazanul comun al deţinuţilor - fie el şef de lagăr, responsabil cu disciplina, şef al KVC, angajat civil ori gardian de serviciu - o făcea obligatoriu. Iar cei din paza de la intrare îşi cărau ceai îndulcit la punctul de gardă. Măcar o linguriţă de zahăr să înhaţe şi ei pe seama deţinuţilor. Căci ceea ce se ia de la un muribund e mai dulce, nu-i aşa?...

Dar ce a mai fost cînd le-au căzut în mînă „ajutoarele americane" (colectă a cetăţenilor Statelor Unite pentru poporul sovietic)! La Ust-Ner, în 1949, potrivit relatării lui T. Sgovio, şeful lagărului, colonelul Nagornîi, cel al secţiei politice - Goloulin, cel al Direcţiei Indighirka - Bîkov şi cel al Direcţiei geologice - Rakovski, împreună cu soţiile, deschideau cu mîna

lor pachetele de ajutoare, adjudecîndu-şi fiecare ce voia şi bătîndu-se pe pradă. Ceea ce rămînea împărțeau apoi, ca premii, la adunarea angajaților civili. Încă şi în 1948, trepăduşii ştabilor mai vindeau la talcioc rămăşițe ale ajutoarelor americane.
Pe şefii KVC mai bine ar fi să nu-i evocăm, într-atît era spectacolul de burlesc. Ciordesc toți, fără excepție, dar mai cu țîrîita (căci să vîre mîna mai adînc nu li se permite). Şeful KVC îl convoacă pe magazioner şi-i întinde un pachet: nişte pantaloni vătuiți înveliți în „Pravda" - na, zice, adu-mi alții noi. Iar la Bariera Kaluga, şeful KVC ieşea în fiecare zi din zonă cu o legătură de lemne adunate pentru el de către zeki pe şantier. (Şi apoi trebuia să le mai care şi prin Moscova, cu autobuzul - în manta militară şi cu o legăturică de lemne în mînă, viață grea, ce mai!...)
Patronilor lagărelor nu le ajunge că - ei şi nevestele lor - sunt încălțați şi îmbrăcați de către meşterii din lagăr (pînă şi costumul de „porumbel al păcii" pentru balul mascat la care va participa nevasta obeză a unui şef de OLP e cusut în atelierele lagărului). Nu le ajunge că aceleaşi ateliere confecționează pentru ei mobilier şi orice ustensilă domestică. Nu le ajunge că tot acolo li se toarnă gloanțe de vînătoare (ca să braconeze în parcul național din vecinătate). Nu le ajunge că îşi îngraşă porcii cu lături de la bucătăria lagărului. Nimic nu le ajunge! Ceea ce îi distinge de vechii proprietari de iobagi e faptul că puterea lor nu e nici pe viață, nici ereditară. De aceea boierii feudali n-aveau nevoie să se fure pe ei înşişi, în vreme ce ştabii lagărelor au în cap un singur lucru: cum să fure cît mai mult din gospodăria pe care o administrează.
Sunt zgîrcit cu exemplele numai pentru a nu încărca expunerea. Din lagărul nostru de la Bariera Kaluga, sumbrul cocoşat Nevejin nu pleca niciodată cu mîinile goale: trecînd spre poartă în lunga lui manta de ofițer, ducea ba o găletuşă cu ulei de in, ba sticle de geam, ba chit, în general în cantități ce depăşeau de o mie de ori necesitățile unei singure familii. Şeful OLP-ului 15, un căpitan burduhănos, venea săptămînal în lagăr, de la cheiul Kotelniceskaia, cu maşina mică, după ulei de in şi chit (care valorau cît aurul în Moscova de după război). Şi toate acestea erau furate în prealabil pentru ei din zona de producție şi aduse în zona lagărului de către aceiaşi zeki care încasaseră cîte zece ani pentru un snop de paie ori o pungă de cuie! Noi, ruşii, ne-am încheiat de multă vreme reeducarea, suntem deprinşi cu patria noastră şi toate astea ne stîrnesc doar rîsul. Dar închipuiți-vă reacția prizonierilor nemți din lagărul de la Rostov, pe care şeful îi trimitea noaptea să fure pentru el materiale de construcție. Ce puteau gîndi acei acum paşnici nemți, cînd ştiau că, pentru furtul unei gamele de cartofi, acelaşi şef îi băga în tribunal, unde încasau cîte zece şi cîte douăzeci şi cinci de ani? Şi au imaginat o soluție: s-au înființat la translatoarea T.S., căreia i-au înmînat un document justificativ: o declarație că, la data de, vor merge, constrînşi, să fure. (Lucrau la nişte construcții feroviare care, din pricina

permanentelor furturi de ciment, mai că nu se înfundau în nisip.)
Mergeți să vedeți astăzi, la Ekibastuz, casa administratorului şef al minei, D.M. Matveev (a fost numit pe acest post după ce Gulag-ului i s-a retras administrarea minelor, dar înainte, din 1952, fusese şeful lagărului Ekibastuz). E ticsită de tablouri, sculpturi şi alte obiecte lucrate de mîinile neplătite ale băştinaşilor.
Lubricitatea. Nu e caracteristică tuturor, fireşte, chestia asta e legată de fiziologie, dar poziția de grangur şi ansamblul de drepturi conferite de ea deschideau uni imens cîmp de acțiune iubitorilor de haremuri. Şeful lagărului Burepolom, Grinberg, cerea să-i fie adusă imediat după aterizarea în lagăr orice femeie tînără şi cît de cît atrăgătoare. (Iar femeia - ce alegere avea, în afară de moarte?) La Kocemas, şeful lagărului, Podlesnîi, era mare amator de incursiuni nocturne în barăcile femeilor (aşa cum am văzut deja la Hovrino). Smulgea cu mîinile lui păturile de pe femei, chipurile, căutînd bărbați ascunşi sub ele. Căsătorit cu o femeie splendidă, avea şi trei ibovnice, alese dintre zeke. (Într-o bună zi, după ce a împuşcat-o pe una dintre ele din gelozie, şi-a tras şi lui un glonte-n tîmplă.) Filimonov, şeful KVO, pe întreg Dmitlag-ul, a fost revocat pentru „descompunere morală" şi trimis să se reeduce (pe acelaşi post) la Bamlag. Aici a continuat s-o țină în beții şi desfrîu, iar pe amanta lui a făcut-o... şefă a KVC. (Fiul lui s-a înhăitat cu nişte gangsteri şi, curînd, a fost băgat la zdup pentru banditism.)
Răutatea, cruzimea. Nu au existat obstacole, nici reale, nici morale, care să țină în frîu aceste propensiuni. Puterea nemărginită ajunsă pe mîinile unor oameni mărginiți duce întotdeauna la cruzime.
Întocmai ca o aprigă proprietară de plantație zbura în galop printre sclavele ei Tatiana Merkulova, o fiară cu chip de femeie (OLP-ul feminin Nr. 13, tăietori de pădure, Unjlag). Maiorul Gromov, îşi aminteşte Pronman, era bolnav în ziua cînd nu băga măcar cîțiva oameni la BUR. Căpitanul Medvedev (lagpunktul 3, UstVîmLag) stătea în persoană, cîteva ceasuri pe zi, cocoțat în foişorul de pază, ca să-i încondeieze pe bărbații care intrau în baraca femeilor, pentru ca, după ce ieşeau, să-i bage la carceră. Îi plăcea ca izolatorul să fie întotdeauna burduşit. Dacă celulele nu erau ticsite, simțea o mare frustrare. Seara, îi plăcea să-i alinieze pe zeki şi să le servească discursuri de genul: „Ați încurcat-o electric! O să mai vedeți libertatea cînd vi-ți vedea ceafa!" În acelaşi UstVîmLag, şeful de lagpunkt Minakov (fost adjunct al şefului închisorii de la Krasnodar, reintegrat deja în partid după ce făcuse doi ani de puşcărie pentru abuz de putere în acelaşi stabiliment) îi trăgea cu mîinile lui pe refractari jos de pe priciuri. Printre aceştia s-au nimerit, la un moment dat, şi nişte borfaşi, care au încercat să opună rezistență, agitînd scînduri smulse de pe unde apucaseră. Atunci Minakov a pus să se scoată ramele ferestrelor de la baracă (erau 25 de grade sub zero) şi să se arunce înăuntru apă cu gălețile.

Ştiau cu toţii (şi băştinaşii la fel): pînă aici firele de telegraf nu mai ajung. S-a dezvoltat, la aceşti plantatori, şi o cruzime maladivă, ceea ce se cheamă sadism. În faţa şefului secţiei speciale de la Burepolorn, Schulmann, e aliniată o etapă proaspăt sosită. Ştie că toţi deţinuţii vor fi trimişi imediat la muncile comune. Dar nu-şi poate refuza plăcerea de a întreba: „Sunt printre voi ingineri? Să ridice mîna!" Se înalţă vreo zece mîini, deasupra chipurilor luminate de speranţă. „Aşa, vasăzică! Poate există şi academicieni? O să vi se aducă imediat plaivazurile!" Şi li se aduc... tîrnăcoape. Şeful coloniei penitenciare de la Vilnius, locotenentul Karev, îl vede printre noii sosiţi pe sublocotenentul Belski (care mai purta încă cizme cazone şi o uniformă de ofiţer zdrenţuită). Pînă de curînd, acest om fusese un ofiţer sovietic întocmai ca şi Karev, cu epoleţi asemănători. Poate se va deştepta în Karev un sentiment de compasiune la vederea acelei uniforme ferfenițite? Se va menţine măcar în limitele indiferenţei? Nu - plăcerea de a umili e selectivă! Şi dă dispoziţie ca sublocotenentul să fie pus (aşa cum era, fără să i se dea, în locul uniformei, haine de lagăr) să care bălegar în grădina de zarzavat. Cînd la baia din aceeaşi colonie îşi făceau apariţia mari mahări de la UITL din Lituania, se întindeau pe mese şi cereau să fie săpuniţi nu de simpli deţinuţi, ci de Cincizeci şi Opţi.

De altfel, priviţi-i mai îndeaproape, căci mişună şi astăzi printre noi, îi puteţi întîlni în tren (fireşte, în vagoane nu mai prejos de clasa întîi) ori în avion. Au pe petliţe coroane de laur, care nu se ştie ce încoronează, iar epoleţii e drept că nu mai sunt azurii (ar fi jenant pentru ei), dar au un fin paspoal albastru deschis, ori chiar roşu sau liliachiu. Pe chipurile lor - o crustă de cruzime stafidită şi, invariabil, o expresie sumbră, de oameni veşnic nemulţumiţi. S-ar zice că totul le merge în viaţă cum nu se poate mai bine, şi totuşi această expresie de insatisfacţie. Oare nu pentru că li se pare că sunt pe cale să reteze ceva şi mai bun? Ori va fi fiind pecetea pe care Dumnezeu o încrustează, implacabil, pe feţele sceleraţilor? Pe căile ferate din Vologda, Arhanghelsk, Ural, trenurile cu vagoane de clasa întîi cară un mare număr de militari de această teapă. Dincolo de fereastră apar şi dispar siluetele jupuite ale foişoarelor de lagăr. „Gospodăria dumitale?" întreabă vecinul. Militarul dă din cap mulţumit, ba chiar cu mîndrie: „Da." „Acolo mergi?" „Da." „Soţia lucrează şi ea?" „Cîştigă nouăzeci pe lună. Iar eu - două sute cincizeci (e maior). Avem doi copii. Nu ne prea putem întinde." Sau ăstălalt, de exemplu, avînd chiar maniere de oraş - un interlocutor foarte agreabil. Se zăresc perindîndu-se cîmpurile colhoznice şi el explică: „în agricultură lucrurile au început să meargă mult mai bine. Acum seamănă ce vor."

(Socialism! Şi cînd oamenii au ieşit pentru prima oară din peşteri ca să însămînţeze o postaţă arsă de pădure - nu „ce voiau" au semănat?...")

În 1962, călătoresc prin Siberia cu trenul, pentru întîia oară ca om liber. Şi - ce să vezi! - în compartiment - un tînăr emvedist, care tocmai absol-

vise cursurile şcolii din Tavda şi mergea să-şi preia postul la UITL Irkutsk. M-am prefăcut a fi un simpatizant prostănac al speciei, şi băiatul mi-a povestit cum el şi colegii lui şi-au făcut stagiul în nişte lagăre moderne şi cît de sfruntaţi, insensibili şi irecuperabili erau deţinuţii ăştia. Pe chipul lui nu se întipărise încă acea expresie de permanentă cruzime, dar mi-a arătat solemn o fotografie a celei de a treia promoţii de la Tavda, în care figurau nu numai flăcăi tineri, ci şi indivizi hîrşiţi, veniţi să-şi completeze studiile (în materie de dresaj, spionaj, administrarea lagărelor şi marxism-leninism), deja mai mult pentru pensie, decît pentru slujbă. Şi cu toate că văzusem multe la viaţa mea, nu mi-am putut reţine o exclamaţie. Cum răzbate sufletul negru pe chip! Cu cîtă artă sunt aleşi din grădina lui Dumnezeu!
În lagărul de prizonieri de război de la Ahtme (Estonia) s-a întîmplat ca o infirmieră rusoaică să devină intimă cu un prizonier neamţ şi ca legătura lor să fie descoperită. Nu s-au mulţumit s-o excludă din nobilul ei mediu - o, nu! Pentru această femeie, care purta epoleţi de ofiţer sovietic, a fost înjghebată, în afara zonei, lîngă postul de gardă, o gheretă din scînduri (nu s-a precupeţit nici un efort) şi cu un gemuleţ cît o bortă pentru pisică. În această gheretă, femeia a fost ţinută vreme de o săptămînă şi fiecare civil care venea „la lucru" ori pleca spre casă arunca în ghereta aceea cu pietre, striga „C... nemţească" şi scuipa.
Iată, aşadar, cum sunt selecţionaţi.
Să contribuim la conservarea pentru istorie a numelor unor călăi de lagăr kolîmezi care nu cunoşteau (sfîrşitul anilor '30) limite în exercitarea puterii şi inventivitate a cruzimii: Pavlov, Vişnevski, Gakaev, Jukov, Komarov, Kudreaşov, M.A. Logovinenko, Merinov, Nikişov, Reznikov, Titov, Vasili „Balamut". Să nu-l uităm nici pe Svetlicinîi, faimosul torţionar de la Norilsk, pe seama căruia zekii pun pierderea multor vieţi omeneşti.
Va trebui să vină altcineva după noi pentru a evoca nişte monştri cum ar fi: Cecev (mătrăşit din ministerul de interne al uneia dintre ţările baltice şi instalat ca şef al Steplag-ului); Tarasenko (şeful Usollag-ului); Korotiţîn şi Didorenko de la Kargopollag; sălbaticul Barabanov (şeful Peciorlag-ului începînd de la sfîrşitul războiului); Smirnov (responsabilul cu disciplina la PeciJelDorLag); maiorul Cepig (responsabilul cu disciplina de la Vorkutlag). Simpla enumerare a acestor nume ar ocupa zeci de pagini. Peniţa mea solitară nu e în stare să rămînă în cursă alături de ele. Şi apoi, ei mai au puterea. Nu mi s-a atribuit încă un birou ca să adun această documentaţie, încă n-am fost invitat să mă adresez ţării prin radio pentru a o completa.
Încă un cuvînt despre Mamulov şi - ajunge. E vorba de acelaşi Mamulov de la Hovrino, al cărui frate era şeful de cabinet al lui Beria. Cînd trupele noastre au eliberat jumătate din Germania, mulţi emvedişti de rang au dat năvală acolo, printre care şi Mamulov. Eşaloane întregi de

vagoane sigilate au luat, la ordinul lui, calea spre gara din Hovrino. Garniturile erau introduse în zonă, pentru ca feroviarii liberi să nu vadă ce transportau (oficial, era vorba de „echipamente prețioase" pentru uzină), iar aici zekii locului - de ei nu se jena nimeni - le descărcau. În vagoane, aruncate de-a valma, tot felul de lucruri înhățate în grabă de cuceritorii dezlănțuiți: lustre smulse din plafoane, mobilă de muzeu şi ordinară, servicii învelite la repezeală în fețe de masă boțite, ustensile de bucătărie, rochii de bal şi de casă, lenjerie feminină şi masculină, fracuri şi chiar bastoane. Toate acestea erau acum sortate cu grijă, şi ceea ce rămăsese intact era împărțit pe apartamente ori distribuit la amici. Din Germania, Mamulov şi-a adus un întreg parc de automobile, chiar şi băiatului său de 12 ani (vîrstă de chiştoc!) i-a făcut cadou un Opel-Kadett. Luni de-a rîndul, atelierele de croitorie şi cizmărie ale lagărului au fost omorîte cu munca pentru a ajusta toată această pradă. Mamulov însuşi avea nu un singur apartament la Moscova şi nu o singură amantă de întreținut. Dar apartamentul lui preferat era cel situat la periferia oraşului, lîngă lagăr. Aici poposea cîteodată însuşi Lavrenti Pavlovici(7). Se aducea de la Moscova un cor țigănesc veritabil, admițîndu-se chiar şi doi zeki la aceste orgii: chitaristul Fetisov şi dansatorul Malinin (din ansamblul de cîntece şi dansuri al Armatei Roşii), care, însă, erau preveniți: un singur cuvînt şi vii nu scăpați! Iată ce fel de om era Mamulov: reîntorşi, el şi acoliții lui, de la o partidă de pescuit, după ce au tras barca la mal, au tîrît-o prin grădina de legume a unui moşneag, unde au făcut totul harcea-parcea. Moşneagul s-a încumetat să crîcnească. Ei bine, ce recompensă să i se dea? I-au cărat la pumni pînă cînd bătrinul a rămas lat, icnind în țarină. Hoțul de păgubaş! *

Dar simt că povestirea mea devine monotonă. Mă voi fi repetînd eu, ori ni s-a acrit de cît am tot citit şi răscitit despre asta?

Mi se fac obiecții! Mi se fac obiecții! Da, au fost anumite cazuri izolate... Dar mai cu seamă sub Beria... De ce nu dați şi exemple luminoase? Prezentați-ne şi oameni de treabă! Dintre adevărații noştri părinți...

Ei nu! Cine i-a văzut să-i prezinte. Eu n-am văzut nici unul. Un raționament generic mi-a permis deja să conchid că un grangur de lagăr nu poate fi om bun, căci şi-ar rupe imediat gîtul ori ar fi dat afară. Şi apoi, fie, să admitem pentru o clipă că un şef de lagăr şi-a pus în gînd să facă bine în jur şi să înlocuiască regimul bestial din lagărul lui cu un regim uman: va fi lăsat să o facă? Îi vor da permisiunea? Se va accepta acest lucru? Cum ai scoate un samovar afară în ger, aşteptînd să se încălzească.

*După căderea lui Beria, în 1953, a avut necazuri şi Mamulov, dar nu pentru multă vreme, căci de, făcea totuşi parte din cadrele de conducere. Curînd ai ieşit din nou la suprafață, devenind unul din şefii Mosstroi-ului. Apoi a fost din nou înfundat pentru măritarea „pe blat" a unui apartament. Apoi s-a ridicat din nou. E timpul să i se dea o pensie ca lumea.

Un lucru sunt gata să admit: „buni" sunt aceia care nu izbutesc nicicum să scape, care n-au plecat încă, dar o vor face. De exemplu: directorului unei fabrici de încălțăminte din Moscova, M. Gherasimov, i s-a retras carnetul de partid, fără, însă, a fi exclus (a existat şi o asemenea sancțiune). Pînă una-alta, ce întrebuințare să i se dea? L-au făcut lagherscik (la Ust-Vîm). Ei bine, se spune că se simțea foarte împovărat de funcția lui şi era blînd cu deținuții. După cinci luni, a izbutit să scape şi a plecat. E de crezut că vreme de cinci luni a fost un om bun. Se mai spune că la Ortau a existat (1944) un şef de lagăr, Smeşko îl chema, pe care nimeni nu l-a văzut făcînd rău cuiva şi care se zbătea şi el să scape. La USVITL, un şef de secție (1946), fostul aviator Morozov, se purta bine cu deținuții, fiind, în schimb, prost văzut de superiori. Se mai spune că şi căpitanul Siverkin, de la Nîroblag, era un om cumsecade. Rezultatul? A fost expediat la Parma, într-o tabără de muncă disciplinară. Ocupațiile lui de predilecție erau două: bea de stingea şi asculta posturile de radio occidentale, al căror bruiaj, acolo, era slab (1952). Şi vecinul meu de compartiment, absolventul de la Tavda, avea încă impulsuri de cumsecădenie: pe coridor era un flăcău fără bilet, de douăzeci şi patru de ore stătea în picioare. Zice: „Ne strîngem puțin, să-i facem loc? Să mai doarmă şi el, bietul." Dar ia lăsați-l să fie şef numai un singur an, şi va proceda cu totul altfel: se va duce la însoțitoarea de vagon şi-i va spune: „Scoateți-l afară pe blatistul ăsta!" Am dreptate?

Cinstit vă spun, am cunoscut şi eu un emvedist cumsecade, drept că nu era lagherscik, ci lucra în conducerea unei închisori: locotenent-colonelul Țukanov. Pentru scurtă vreme, a fost şeful închisorii speciale din Marfino. Nu numai eu, toți zekii locului recunoşteau: nimeni nu l-a văzut făcînd rău, toți l-au văzut făcînd numai bine. Ori de cîte ori putea să întoarcă o instrucțiune în favoarea deținuților, o făcea fără ezitare. Oriunde putea îndulci puțin regimul, îl îndulcea. Şi rezultatul? Închisoarea noastră specială a fost trecută într-o categorie de severitate superioară, iar el a fost transferat. Deşi nu mai era tînăr, slujea în MVD de multă vreme. Greu de explicat. Mister.

Ba Arnold Rappoport mă asigură că inginerul-colonel Malțev Mihail Mitrofanovici, din trupele de geniu, şef al Vorkutlag-ului între anii 1943-1947 (ca şi al şantierului de acolo), era, zice el, un om cumsecade. În prezența cekiştilor, dădea mîna cu deținuții ingineri şi li se adresa cu numele şi numele patronimic. Nu-i putea suferi pe cekiştii de profesie, îl disprețuia pe şeful Secției Politice, colonelul Kuhtikov. Cînd i s-a conferit un grad ghebist - comisar general de rangul trei - l-a refuzat (o fi posibil aşa ceva?): nu, zice, eu sunt inginer. Şi a avut cîştig de cauză: a devenit general pur şi simplu. În anii cît el s-a aflat la comandă, ne asigură Rappoport, nu a fost pus la cale, pe Vorkuta, nici un caz de lagăr (or, erau ani de război, cel mai propice sezon pentru asemenea „cazuri), soția lui era procuror în oraşul Vorkuta şi paraliza activitatea creatoare a

operilor din lagăr. Iată o mărturie foarte importantă, dacă A. Rappoport nu se lasă antrenat în exagerări involuntare de situaţia privilegiată pe care o avea el însuşi pe vremea aceea, ca inginer. Mie, totuşi, nu prea îmi vine să cred: de ce, atunci, nu l-au mătrăşit pe acest Malţev? Căci, cu siguranţă, el îi deranja pe toţi. Să sperăm că se va găsi cineva care să stabilească întregul adevăr. (Pe cînd comanda o divizie de genişti la Stalingrad, Malţev putea să scoată un comandant de regiment în faţa frontului şi să-l împuşte cu propria-i mînă. Dacă a ajuns pe Vorkuta, ăsta era un semn de dizgraţie, în care, însă, cu siguranţă, căzuse nu pentru o asemenea execuţie, ci pentru altceva.)
În acest caz, ca şi în altele similare, memoria şi sedimentele subiective distorsionează, uneori, amintirile. Cînd se vorbeşte despre oameni cumsecade, simţi nevoia să întrebi: cumsecade faţă de cine: faţă de toţi?
În genere, foştii combatanţi erau departe de a reprezenta o schimbare în bine faţă de emvediştii de profesie. Ciulpeniov susţine că lucrurile nu se ameliorau defel, ci dimpotrivă, cînd un bătrîn dulău de lagăr era înlocuit (la sfîrşitul războiului) cu vreun combatant rănit, în genul comisarului de regiment Egorov. Nepricepînd o iotă din viaţa de lagăr, acesta lua decizii superficiale, neglijente, şi se ducea să se îmbete în afara zonei, lăsînd între timp lagărul la discreţia canaliilor pripăşite printre oploşiţi.
Iar cei care ţipă cel mai tare apropo de „cekiştii cumsecade" din lagăre - e vorba de ortodocşii bungînditori - nu înţeleg prin „cumsecade" ceea ce înţelegem noi: ei nu se referă la cei ce au încercat să creeze pentru toţi o atmosferă cît de cît respirabilă, ocolind dispoziţiile bestiale ale GULag-ului. Nu, ei îi consideră „cumsecade" pe acei granguri ai lagărelor, care executau cinstit toate instrucţiunile lor cîineşti, hărţuiau şi persecutau toată gloata de deţinuţi, dar se arătau indulgenţi cu excomuniştii. (Ce largheţe pe debi-negînditorii ăştia! Întotdeauna, ei sunt moştenitorii culturii comune a umanităţii!...)
Asemenea „oameni cumsecade" au existat, fireşte, şi nu puţini. Să-l luăm, bunăoară, pe Kudatlîi, cel cu volumele din Lenin - prin ce nu e el cumsecade? Despre un cumsecade de această teapă relatează Diakov — aici să vedeţi noblеţe: aflat în misiune la Moscova, un şef de lagăr se duce în vizită la familia unui „ortodox" închis în parohia lui, dar o dată întors, reîncepe să se achite cu zel de toate obligaţiile lui de dulău. Şi generalul Gorbatov citează, în amintirile lui, un „cumsecade" din Kolîma, care spune: „A intrat în obişnuinţă să fim consideraţi un soi de monştri, dar e o opinie eronată. Şi nouă ne face plăcere să-i aducem o veste bună unui deţinut." Dar, de fapt, grija acestui „cumsecade" dulău kolîmez este ca Gorbatov să nu povestească „sus" despre samavolniciile din lagărul lui. De aici toată convorbirea asta agreabilă. De aici, în final: „Fiţi prudent în conversaţiile pe care le aveţi." (Dar Gorbatov, o

dată în plus, n-a priceput nimic...)
Levkovici, la rîndul ei, publică în „Izvestia" (06.09.64) un articol, cum se spune, „pasional" - după noi, comandat: chipurile, ea a cunoscut în lagăre mai mulți cekisti cumsecade, inteligenți, severi, trişti, obosiți etc., inclusiv pe unul Kapustin, la Djambul, care încerca să găsească pentru soțiile de comunişti deportate locuri de muncă mai omeneşti, iar cînd a fost descoperit a fost nevoit să-si zboare creierii. Aiureli. Zi, că ai vre--me... Un comandant e obligat să le găsească unor asemenea deportate locuri de muncă, fie şi uzînd de forță. Şi dacă şi-a tras un glonte-n tîmplă, ori a fost prins băgînd mîna prea adînc, ori s-o fi încurcat cu vreo muiere.
Dar iată încă un „cumsecade": Matveev, locotenent-colonelul nostru de la Ekibastuz. Sub Stalin îşi arăta colții, îi făcea să clănțăne şi muşca; o mierleşte Papaşa, Beria se duce pe copcă — şi Matveev devine cel dintîi dintre liberali, părintele băştinaşilor! Asta pînă la prima schimbare a vîntului. (Dar, în particular, Matveev îl dăscălea, în acelaşi an, pe brigadierul Alexandrov: „Pe cei care nu te ascultă, pocneşte-i imediat peste bot; n-o să ți se întîmple nimic, eu garantez!")
Nu, ducă-se învîrtindu-se asemenea „cumsecade". Ăştia nu fac doi bani ruginiți. Pentru noi, „cumsecade" ar fi ca ei înşişi să înfunde lagărele.
Şi unii chiar au ajuns acolo. Numai că nu au fost judecați pentru ce trebuia.
***
Personalul de supraveghere a lagărelor e considerat corp de comandă inferior al MVD. Sunt subofițerii GULag-ului. Şi munca lor e aceeaşi: să înhațe şi să nu mai dea drumul. Sunt în aceeaşi scară ierarhică a GULag-ului, numai că pe treptele mai de jos. De aceea au privilegii mai puține şi trebuie să bage mîna mai des. Şi nu pregetă să o facă, iar dacă vreun deținut trebuie umplut de sînge în izolator ori în camera gardienilor, se înhăitează cu mult curaj cîte trei şi-l ciomăgesc pînă nu se mai scoală. Slujba îi face din an în an tot mai nesimțitori şi nu vei găsi la ei nici o umbră de compasiune pentru aceşti prizonieri uzi pînă la piele, înghețați, flămînzi, istoviți şi muribunzi. În fața lor, deținuții sunt la fel de lipsiți de drepturi şi de apărare ca şi în fața şefilor celor mari. Gradații pot exercita asupra zekilor aceleaşi presiuni, simțindu-se, pe chestia asta, cineva. Cînd e vorba să-şi verse fierea şi să-şi exerseze cruzimea, nu se izbesc de nici un fel de oprelişte. Iar cînd poți lovi nepedepsit, o dată ce ai început, nu-ți mai vine să te opreşti. Arbitrarul îți intră în sînge şi te vezi atît de fioros, încît începe să-ți fie frică de tine însuți. Gradații îi copiază fidel pe ofițeri, atît în comportament, cît şi în ce priveşte trăsăturile de caracter, numai că n-au epoleți auriți, poartă mantale mai soioase, merg pretutindeni pe jos, n-au dreptul la nici un servitor luat dintre deținuți, îşi sapă singuri grădina de zarzavat, îşi îngrijesc singuri dobitoacele de pe lîngă casă. Mă rog, să extragi un deținut şi să-l duci la

tine acasă pentru o jumătate de zi, ca să-ți taie lemne ori să frece podelele, asta sigur că se poate, dar să nu întreci măsura. Cum de la munca oficială nu-l poți sustrage, îl umfli în orele de odihnă. (Tabaterov - Beriozniki, 1930 - tocmai ațipise după un schimb de noapte de douăsprezece ore: gardianul l-a trezit şi l-a trimis la el acasă, la altă muncă. Pas de nu te du...) Feude gradații nu au, lagărul nu e, totuşi, pentru ei, o moşie personală, ci un loc de muncă, de aceea au mai puțină țîfnă şi nu manifestă aceeaşi sfruntare ca ofițerii în exercitarea puterii absolute. Şi în materie de hoție trebuie să păstreze nişte limite. Aici li se face o nedreptate: şefii iau şi bani mai mulți, au şi latitudinea de a băga mîna mult mai adînc, iar gradații au şi leafa mai mică, şi mai puține posibilități de ciordeală. Tu de la magazie nu poți ieşi cu sacul plin, cel mult cu o traistă. Îl revăd ca aievea pe sergentul Kiseliov, cu fața lui lătăreață şi cu părul lui coliliu, intrînd la contabilitate (1945) şi ordonînd:
„Nici un gram de grăsime pentru z/k! Numai pentru militari şi civili!" (era criză de grăsimi). Bruma lor de privilegiu: rația normală de grăsime... Dacă vrei să ți se facă o haină la croitoria lagărului, trebuie să obții aprobarea şefilor şi să-ți mai aştepți şi rîndul. La locul de muncă propriu-zis, acolo da, poți să-l pui pe un zek să-ți mai dreagă cîte ceva: să îți pună un petic la o oală, un punct de sudură acolo, să-ți forjeze ori să îți ascută te miri ce. Dar nu întotdeauna poți scoate din zonă ceva mai voluminos decît un taburet. Aceste îngrădiri în materie de şparleală îi ofensează dureros pe gradați, iar pe nevestele lor şi mai şi: de aici — multă amărăciune la adresa şefilor şi simțămîntul că viața e nedreaptă. De aici apariția în pieptul gradatului a unor coarde cu zvon supărător, apariția, în orice caz, a unui sentiment de neîmplinire, a unui gol în care reverberează un geamăt omenesc. Şi uneori gradații se arată capabili ca, în discuțiile cu zekii, să manifeste o undă de simpatie. Asta nu prea des, dar nici atît de rar. Oricum, printre gardieni, în puşcărie sau în lagăr, mai poți da şi peste cîte un om. Fiecare deținut a întîlnit în drumul lui nu unul singur dintre aceştia. Printre ofițeri, e aproape imposibil.
De fapt, aici avem de a face cu legea generală care spune că omenia e invers proporțională cu originea socială a individului.
Adevărații gardieni sunt cei care au făcut slujbă în lagăre cîte 15 şi 20 de ani. Cei care, o dată ajunşi în acele ținuturi îndepărtate şi blestemate, nu mai scapă de acolo. După ce au băgat la cap regulamentul şi programul, nu mai trebuie, o viață întreagă, nici să citească, nici să învețe nimic, stau şi ascultă Radio Moscova, programul unu. Această cohortă şi reprezintă pentru noi-tîmpă şi cenuşie, inexorabilă, inaccesibilă oricărei adieri de gîndire - chipul adevărat al GULag-ului.
Numai că, în anii războiului, compoziția personalului de supraveghere s-a denaturat şi s-a alterat. În pripa lor, autoritățile militare nu s-au mai îngrijit de puritatea rîndurilor serviciului de supraveghere: au înşfăcat de ici şi de colo oameni de meserie ca să-i trimită pe front, expediind, în

schimb, în lagăre soldați din unitățile combatante proaspăt ieşiți din spital, ba încă alegîndu-i pentru asta pe cei mai obtuzi şi mai lipsiți de inimă. Uneori şi nişte bătrîni: abia luați de pe vatră cu mobilizarea - pe tren şi încoace. Printre aceşti oameni cu mustăți încărunțite puteai întîlni tipi cumsecade, defel porniți contra zekilor, care îți vorbeau frumos, te percheziționau într-o doară, nu-ți confiscau nimic, ba mai şi glumeau cu tine. Nu prezentau plîngeri la ştabi şi nici nu-ți făceau raport ca să fii băgat la carceră. Dar după război au fost demobilizați rapid şi n-au mai fost văzuți nicicînd pe Arhipelag.

Cu totul nereprezentative pentru personalul de supraveghere erau, de asemenea (tot pe timpul războiului), figuri ca studentul „Senin", despre care am mai vorbit, sau gardianul acela evreu din lagărul nostru de la Kaluga -om între două vîrste, cu înfățişare tipică de civil, foarte calm, defel agasant, care nu făcea rău nimănui. Se arăta atît de puțin strict, încît într-o bună zi mi-am luat inima-n dinți şi l-am întrebat: „Spune-mi, ce ai fost în civilie?" Nu s-a supărat, m-a privit cu ochii lui liniştiți şi mi-a răspuns blînd: „Comerciant". Înainte de a ajunge la noi, slujise, în timpul războiului, în lagărul de la Podolsk, unde, spunea el, în fiecare zi văzuse murind de epuizare cîte treisprezece-paisprezece deținuți (asta înseamnă deja douăzeci de mii de morți).

În „trupele" NKVD făcuse, pesemne, războiul, iar acum, după război, trebuia să imagineze o mişcare abilă ca să nu se împotmolească aici pentru totdeauna.

În schimb, majurul Tkaci, adjunctul responsabilului cu disciplina şi spaima lagărului Ekibastuz, era ca turnat pentru profesia de gardian, de parcă din scutece făcuse slujba asta, de parcă s-ar fi născut o dată cu GULAG-ul. Un chip întotdeauna sinistru, sub un smoc de păr negru, îți era frică să te afli în apropierea lui ori să-l întîlneşti pe o alee din lagăr. Nu trecea niciodată pe lîngă om fără să-i facă un pocinog: expedierea îndărăt în baracă, corvoadă, confiscare, amenințări, pedepse, arestare. Chiar şi după apelul de seară, cînd barăcile erau închise cu lacătul, - vara, ferestrele zăbrelite rămîneau deschise - Tkaci se furişa neauzit sub fereastră, trăgea cu urechea, apoi se ridica şi apărea deodată în rama ferestrei: toată baraca făcea un pas îndărăt, iar el, în rama aceea, ca o pasăre de noapte neagră, împărțea printre gratii pedepse: pentru că nu se doarme, pentru că se stă de vorbă, pentru că se folosesc obiecte interzise.

Şi, subit, Tkaci a dispărut pentru totdeauna. Prin lagăr s-a răspîndit zvonul (pe care n-am avut cum să-l verificăm, dar rumorile de acest gen sunt, de obicei, întemeiate) că fusese demascat ca fost călău fascist în teritoriile ocupate, drept care fusese arestat şi încasase un pătraş. Era în 1952.

Cum s-a putut, totuşi, întîmpla ca un călău fascist (care în nici un caz nu avusese posibilitatea să-şi exercite funcțiile mai mult de trei ani) să

reuşească, vreme de şapte ani după sfrrşitul războiului, să treacă drept unul din oamenii cei mai bine văzuți ai MVD?
***
„Escorta trage fără avertisment!" - această incantație închide în sine întreg statutul special al escortei, puterea pe care o are asupra noastră de cealaltă parte a legii.
Scriind „escortă", folosim cuvîntul uzual pe Arhipelag: se mai spunea (în FTL chiar mai adesea) VOHRA sau pur si simplu „ohra". Denumirea savantă este „Gardă militarizată" a MVD şi „escorta" nu era decît unul dintre serviciile posibile ale vohrei; mai existau şi altele „de caraulă", „de zonă", „de cordon" şi „în divizion".
Serviciul de escortă, chiar în vreme de pace, e comparabil cu unul de front. Escorta n-are a se teme de nici o anchetă, nu trebuie să dea nici un fel de explicații. Oricine trage a fost în drept să o facă. Oricine a fost împuşcat se face vinovat de a fi încercat să evadeze ori să depăşească limita de demarcație.
Iată două asasinate comise în lagărul de la Ortau (înmulțiți cu numărul lagărelor). Un soldat conducea un grup sub escortă. Un prizonier fără escortă se apropie de prietena lui din grup şi începe să meargă alături de ea. „La o parte!" - „Ce, ți-e ciudă?" O împuşcătură. Mort pe loc. O comedie de proces, soldatul e achitat: a fost ultragiat în exercițiul funcțiunii.
De un alt soldat, la postul de gardă, se apropie un zek ținînd în mînă foaia de lichidare (a doua zi urma să fie eliberat) şi-l roagă: „Lasă-mă să trec, fug pînă la spălătorie (în afara zonei), într-un minut sunt înapoi!" - „Nu e voie!" - „Bine, idiotule, dar de mîine voi fi un om liber!" Zekul e curățat cu un glonte. Soldatul nici măcar n-a fost judecat.
Or, în toiul muncii, cît de uşor i se poate întîmpla unui deținut să nu observe aceste crestături pe arbori care alcătuiesc linia punctată imaginară ce nu poate fi depăşită - un cordon forestier suplinind sîrma ghimpată. Uite-l pe Soloviov (fost locotenent în armată): tocmai a doborît un brad şi, înaintînd cu spatele, îl curăță de crengi. Nu vede decît copacul pe care-l doborîse. Soldatul din escortă, „lup de Tanşai", mijeşte ochii şi aşteaptă, nu-i atrage atenția zekului — „ai grijă!". Aşteaptă, şi uite că Soloviov, fără să bage de seamă, depăşeşte limita zonei, continuînd să înainteze cu spatele în lungul arborelui. O împuşcătură! Un glonte exploziv, şi plămînul zekului e făcut fărîme. Soloviov e mort, iar lupul de Tanşai primeşte 100 de ruble premiu. („Lupii de Tanşai" erau localnici din raionul Tanşai, situat în apropierea lagărului Burepolom, care, în timpul războiului, s-au angajat pe capete în VOHRA, ca să rămînă mai aproape de casă şi să scape de front.)
Acest raport de supunere oarbă a deținutului față de escortă, dreptul escortei de a folosi oricînd glonțul în loc de cuvînt nu poate rămîne fără efect asupra caracterului ofițerilor din VOHRA şi a vohriştilor înşişi.

Viața deținuților se află în puterea lor, nu douăzeci şi patru de ore din douăzeci şi patru, e drept, în schimb - total şi temeinic. Pentru ei, băştinaşii n-au nimic comun cu specia umană, sunt doar nişte paiațe de paie mişcătoare şi leneşe, pe care soarta a vrut ca ei să le numere, să le mîne cît mai repede la lucru şi îndărăt, iar la locul de muncă să le țină în turmă cît mai compactă.
Arbitrarul ia proporții şi mai mari cînd e vorba de ofițerii vohrişti. În aceşti locotenenți cu caş la gură se dezvoltă senzația de neagră voluptate că viețile oamenilor sunt la discreția lor. Unii sunt doar răi de gură (locotenentul Cioniîi de la Nîroblag), altora propria lor cruzime le dă fiori de plăcere şi o revarsă asupra soldaților din subordine (locotenentul Samutin, tot acolo), alții nu cunosc nici un fel de opreliște în exercitarea atotputerniciei lor. Comandantul VOHR Nevski (Ust-Vîm, lagpunktul 3) descoperă că i-a dispărut cîinele, nu un dulău de pază, ci preaiubitul său cîine personal. Se duce să-l caute - în zonă, bineînțeles - şi dă peste un grup de cinci băştinaşi care tocmai tranşau leşul javrei. Scoate pistolul şi pe unul dintre ei îl împuşcă pe loc. (Episodul nu a avut nici un fel de urmări administrative, în afară de încarcerarea celorlalți patru în izolatorul disciplinar.)
În 1938, la poalele Uralului, pe valea rîului Vişera, se dezlănțuie, cu repeziciune de uragan, un incendiu forestier, din pădure pînă la cele două lagpunkte din apropiere. Ce-i de făcut cu zekii! Vorhiştii trebuiau să se hotărască în cîteva minute, n-aveau cînd să se consulte şi să-şi coordoneze acțiunile. Zekilor nu li s-a dat drumul şi au ars cu toții de vii. Aşa e mai sigur, în vreme ce, dacă i-ar fi lăsat să părăsească zona şi o parte din ei ar fi evadat, vohriştii ar fi ajuns în fața tribunalului.
Sub un singur aspect VOHRA îngrădea energia clocotitoare a ofițerilor săi: plutonul era unitatea de bază, omnipotența lor era limitată la pluton, iar epoleții - la două stele pricăjite. Promovarea la divizion nu făcea decît să-i îndepărteze de puterea reală din pluton şi reprezenta, din acest punct de vedere, un impas profesional.
Din această pricină, cei mai avizi de putere şi mai energici dintre vohriști se zbăteau să treacă în serviciul interior al MVD şi să avanseze abia acolo. O serie de biografii celebre ale GULag-ului provin tocmai din această categorie. Antonov, despre care am vorbit deja, - părintele „căii moarte" de dincolo de Cercul Polar - provenea dintre gradații VOHR şi toată învățătura lui se limita la patru clase elementare.
E în afară de orice dubiu faptul că selecției gărzii armate a MVD i se acorda o mare însemnătate în minister, iar comisariatele militare aveau instrucțiuni secrete în acest sens. Comisariatele militare, pe care noi le privim cu ochi blajini, desfăşoară o întinsă activitate secretă. De ce, bunăoară, s-a renunțat atît de categoric la ideea trupelor regionale în anii '20 (proiectul Frunze) şi, dimpotrivă, s-a dat dovadă de mare osîrdie în expedierea recruților la unități militare aflate cît mai departe de locul

lor de baştină (azerbaidjenii - în Estonia, letonii - în Caucaz)? Pentru că trupele trebuie să fie străine populaţiei locale, dacă se poate şi prin rasă (cum s-a putut vedea în 1962 la Novocerkassk). La fel, în selecţia trupelor de escortă, nu fără un gînd ascuns, s-a asigurat înrolarea unui număr mare de tătari şi alţi minoritari: cu mai puţină învăţătură şi mai prost informaţi, ei reprezentau pentru stat o comoară, un puternic punct de sprijin.

Dar recrutarea şi dresajul de factură cu adevărat ştiinţifică ale acestor trupe a început abia o dată cu apariţia Lagărelor speciale, la sfîrşitul anilor '40 şi începutul anilor '50. Au fost înrolaţi în trupele VOHR numai băieţandri de 19 ani, care erau supuşi numaidecît unei intense iradieri ideologice. (Vom avea ocazia să ne aplecăm mai îndeaproape asupra acestui tip de escortă.)

În anii anteriori, ai fi zis că, din acest punct de vedere, GULAG-ul fusese cam lăsat de izbelişte. Pur şi simplu poporul nostru, în ansamblul său, deşi socialist, nu se dezvoltase pînă la a atinge nivelul statornic de cruzime care să-i permită să furnizeze o pază de lagăr demnă de acest nume. Compoziţia VOHR era pestriţă şi nu reprezenta zidul de teroare proiectat. Trapele VOHR s-au moleşit inadmisibil mai cu seamă în anii războiului sovieto-german: flăcăii cel mai bine dresaţi (avînd „un grad înalt de întărîtare") au trebuit cedaţi pentru front, iar în VOHR au început să se scurgă rezervişti cu sănătatea şubredă, inapţi pentru armata activă, iar prin gradul de întărîtare total nepregătiţi pentru GULag (nu fuseseră formaţi în anii puterii sovietice). În cei mai nemiloşi ani de război şi foamete, această slăbire a VOHR (unde s-a făcut simţită, căci nu pretutindeni a fost cazul) a îndulcit în parte existenţa zekilor.

Nina Samşel îşi aminteşte de tatăl ei, care, în 1942, la o vîrstă destul de înaintată, a fost mobilizat şi trimis să slujească în escorta unui lagăr din regiunea Arhanghelsk. Familia s-a mutat şi ea acolo. „Întors acasă de la slujbă, tata ne vorbea cu amărăciune despre viaţa din lagăr şi despre oamenii de treabă pe care-i păzea acolo. Cînd avea de supravegheat, de unul singur, o brigadă la muncile agricole (iată, o dată în plus, condiţiile din anii războiului: un singur soldat pentru ditamai brigada! Nu înseamnă asta o îndulcire de regim?) îi făceam deseori vizite acolo şi el mă lăsa să stau de vorbă cu deţinuţii. Era foarte respectat printre ei: nu se purta niciodată urît, îi lăsa să meargă unde îl rugau, de exemplu la prăvălie, şi nici unul nu profita ca să evadeze. Îmi spuneau: „Eh, dacă toţi soldaţii din escortă ar fi ca tatăl tău!" El ştia că mulţi dintre deţinuţi erau nevinovaţi şi era în permanenţă indignat de nedreptatea asta, dar se arăta astfel numai acasă, în pluton nu putea spune aşa ceva, l-ar fi dat pe mîna tribunalului." La sfîrşitul războiului, a cerut să fie demobilizat imediat.

Dar VOHRA din anii războiului nu poate fi judecată după Sam-şel. Dovadă - destinul lui ulterior: în 1947 a fost el însuşi închis pe baza lui

58. În 1950, muribund, a fost eliberat şi, cinci luni mai tîrziu, şi-a sfîrşit zilele printre ai săi.
După război, această pază cîrtitoare s-a mai menținut un an-doi şi mulți dintre vohrişti prinseseră obiceiul să-şi numească slujba „termen": „Cînd îmi isprăvesc termenul..." Îşi dădeau seama că au o slujbă de ruşine, de care nici nu puteau vorbi printre ai lor. În acelaşi lagăr Ortau, un soldat a furat expres un obiect de la KVC, a fost destituit, judecat şi amnistiat la scurtă vreme după aceea. Camarazii lui îl invidiau: „A plesnit-o, al naibii! Bravo lui!"*
Natalia Stolearova îşi aminteşte de soldatul care a arestat-o la începutul unei evadări şi a ținut ascunsă tentativa ei, aşa că n-a fost pedepsită.
Un altul s-a împuşcat din dragoste pentru o deținută care tocmai fusese transferată. Înainte de instituirea regimului cu adevărat sever în lag-punktele feminine, între femei şi soldații din escortă se stabileau adesea relații bune, amicale, iar uneori chiar de afecțiune. Nici chiar marele nostru Stat nu izbutea să înăbuşe pretutindeni binele şi iubirea.
Tinerii trimişi pentru a completa formațiunile de escortă la sfîrşitul războiului n-au devenit nici ei peste noapte ceea ce voia GULag-ul. Cînd, în garda armată de la Nîroblag, s-a produs revolta lui Vladilen Zadornîi (despre care vom mai vorbi), camarazii de aceeaşi vîrstă i-au privit rezistența cu multă simpatie.
Un capitol special în istoria pazei lagărelor îl reprezintă paza internă. Căci, vezi bine, încă în primii ani de după revoluție se proclamase că autosupravegherea reprezintă o datorie a deținutului sovietic. Ideea fusese aplicată, nu fără succes, pe Solovki, apoi - pe scară foarte largă - la Belomorkanal şi Volgokanal; orice socialmente apropiat care n-avea chef să tragă la roabă putea obține o carabină, ca s-o folosească împotriva propriilor lui camarazi.
Nu vom pretinde că a fost la mijloc cine ştie ce calcul diabolic vizînd descompunerea morală a poporului. Ca întotdeauna în ultimele cinci decenii sovietice - ale istoriei noastre, înalta teorie comunistă şi repenta josnicie morală s-au îngemănat firesc, într-o armonie cum nu se poate mai lejeră. Oricum, din relatările bătrînilor zeki rezultă că gardienii din paza internă erau cruzi cu frații lor, avizi de a face carieră, aspirînd să se permanentizeze în slujba lor de jigodii, iar uneori tranşau vechi răfuieli culcîndu-şi adversarul la pămînt cu un foc de armă.
Nu, spuneți-mi: există vreun rău care să nu poată fi inoculat unui popor? Oamenilor? Umanității?
De altfel, lucrul e consemnat în opuri juridice: „în numeroase cazuri, cei privați de libertate se achită de obligațiile lor în materie de pază a coloniilor şi menținere a ordinii mai bine decît supraveghetorii remunerați."

*Culegerea De la închisori..., p. 141.

Acest citat datează din anii '30, dar Zadornîi îi confirmă valabilitatea pentru sfîrşitul anilor '40: gardienii din paza internă erau porniți împotriva camarazilor lor, profitînd de cel mai mic pretext formal pentru a putea trage. Să mai notăm că, Parma, tabăra disciplinară de muncă a Nîroblag-ului, era populată exclusiv de Cincizeci şi Opți, paza internă fiind alcătuită tot din Cincizeci şi Opți! Politici.

Vladilen povesteşte despre un gardian din paza internă, Kuzma, fost şofer, un flăcău numai cu puțin trecut de douăzeci de ani. În 1949, încasase un decar pe baza lui 58-10. Cum să trăiască mai departe? Nu găsise altă cale. În 1952, Vladilen îl găsea deja în paza internă. Slujba lui îl făcea să sufere, spunea că nu va mai putea îndura multă vreme povara carabinei. Cînd era inclus în escortă, adeseori nici nu o încărca. Noaptea plîngea, socotindu-se un nemernic vîndut, ba, la un moment dat, fusese cît pe-aci să-şi tragă un glonte-n tîmplă. Avea o frunte înaltă şi un chip cu trăsături nervoase. Iubea poezia şi se retrăgea cu Vladilen să recite versuri în taiga. Apoi, din nou la carabină...

Tot Vladilen a cunoscut şi un alt tip de gardian din paza internă: Alexandr Lunin, om deja între două vîrste, cu o coroană de păr alb împrejurul frunții şi un zîmbet simpatic, de om cumsecade. Făcuse războiul ca locotenent de infanterie, apoi fusese preşedinte de colhoz, încasase un decar (pe baza unui articol de drept comun) pentru că nu cedase comitetului raional partea de recoltă ce i se cerea, împărțind-o cu de la sine putere colhoznicilor. Un om, aşadar - semenii lui însemnau pentru el mai mult decît propria persoană. Şi totuşi, la Nîroblag intrase în paza internă, ba chiar obținuse de la şeful lagpunktuîui Promejutocinaia o reducere de condamnare.

Limitele ființei umane! Oricît te-ai minuna de ele, vor rămîne veşnic de nepătruns...

Capitolul 21
LUMEA DIN JURUL LAGĂRELOR

ÎNTOCMAI cum o halcă de carne putredă duhneşte nu numai la suprafață, ci e înconjurată de un nor molecular de miasme fetide, fiecare insulă a Arhipelagului creează şi întreține în jurul ei o zonă pestilențială. Această zonă, mai cuprinzătoare decît Arhipelagul însuşi, e un spațiu intermediar, de transmisie, între mica zonă a fiecărei insule în parte şi Marea Zonă a întregii țări.

Tot ce produce mai pernicios Arhipelagul — în relațiile interumane, în materie de moravuri, concepții şi limbă - se prelinge mai întîi, în virtutea legii universale a interpermeabilității țesuturilor vegetale şi animale, în această zonă de transmisie, pentru a invada apoi restul țării. Tocmai aici, în zona de transmisie, se testează şi se selecționează de la sine acele elemente ale ideologiei şi culturii de lagăr, care sunt demne să fie asimilate de cultura comună a statului în întregul său. Şi cînd expresii de lagăr răsună pe coridoarele noii clădiri a MGU ori o damă cu vederi independente din Capitală emite judecăți tipice lagărelor despre esența vieții, să nu aveți nici un dubiu: ele au ajuns aici traversînd această zonă de transmisie, prin intermediul lumii din jurul lagărelor.

În vreme ce puterea încerca (ori poate că nu încerca) să-i reeduce pe deținuți cu ajutorul lozincilor, al secției cultural-educative, al cenzurii poştale ori al ofițerilor operativi, deținuții au reuşit să reeduce ei înşişi - mult mai rapid — întreaga țară prin intermediul lumii din jurul lagărelor. Odată înstăpînită pe Arhipelag, filosofia borfaşilor s-a năpustit fără a întîmpina rezistență mai departe, acaparînd întreaga piață ideologică unională, lesne accesibilă în absența unei ideologii mai vivace. Apucăturile de lagăr, brutalitatea relațiilor interumane, platoşa de insensibilitate pe inimi, aversiunea față de orice muncă făcută conştiincios - toate acestea au cucerit fără dificultate universul din jurul lagărelor, sfîrşind prin a avea repercusiuni profunde în întreaga lume a libertății.

Astfel Arhipelagul se răzbună pe Uniune pentru zămislirea sa.

Astfel nici o cruzime nu se consumă fără să ne coste.

Astfel plătim întotdeauna scump goana după ieftin.

***

A enumera aceste locuri, aceste aşezări şi cătune e aproape totuna cu a reitera geografia Arhipelagului. Nici o zonă de lagăr nu poate exista izolat, în apropierea ei trebuie să respire o aşezare de oameni liberi. Uneori, o asemenea aşezare, încropită pe lîngă un lagăr vremelnic pentru tăieri de pădure, se menține cîțiva ani şi dispare apoi o dată cu lagărul. Alteori prinde rădăcini, i se dă un nume, e dotată cu un soviet local şi o cale de acces, rămînînd acolo pentru totdeauna. Iar alteori din aceste aşezări cresc oraşe renumite — un Magadan, un Norilsk, o

Dudinka, o Igarka, un Temir-Tau, un Balhaş, un Djezkazgan, un Angren, un Taişet, un Bratsk, un Sovgavan. Asemenea aşezări supurează nu numai în fundături uitate de lume, ci pe însuşi trunchiul Rusiei, în vecinătatea minelor din Doneț şi Tuia, a exploatărilor de turbă, a lagărelor agricole. Uneori sunt contaminate şi se integrează în lumea din jurul lagărelor regiuni întregi, cum este Tanşaiul. Şi cînd un lagăr e injectat în corpul unui mare oraş, fie el şi unul ca Moscova, în jurul lui există de asemenea o lume, dar alcătuită nu din aşezări aparte, ci din indivizii care în fiecare seară îl părăsesc plecînd care încotro cu autobuzele sau troleibuzele, pentru a se regăsi a doua zi dimineața şi a reintra pe porțile lui (în aceste cazuri, contaminarea exteriorului se produce într-un ritm foarte alert).

Există şi orăşele cum e Kizelul (pe calea ferată minieră şi metalurgică ce porneşte din Pemi), care şi-au început existența înainte de apariția oricărui Arhipelag, dar apoi s-au trezit înconjurate de puzderie de lagăre şi astfel s-au transformat în capitale provinciale ale Arhipelagului. Un astfel de orăşel respiră plenar proximitatea lagărului: ofițeri, gardieni şi grupuri de soldați din escortă circulă în rînduri strînse pe străzile lui, pe jos sau în vehicule, ca nişte ocupanți; direcția lagărului e principala instituție a oraşului; rețeaua telefonică aparține nu de oraş, ci de lagăr; traseele autobuzelor duc toate din centru spre lagăr; toți locuitorii trăiesc pe seama lagărului.

Dintre capitalele provinciale ale Arhipelagului, cea mai mare e Karaganda. Ea a fost creată şi populată de către deportați şi foşti deținuți. Astfel încît un bătrîn zek nici nu poate trece pe stradă fără să dea peste vechi cunoştințe. În Karaganda există cîteva direcții de lagăr. Iar în jur - lagpunkte cit nisipul pe țărmul mării.

Aşadar, cine populează lumea din jurul lagărelor? 1) Autohtonii (ei pot nici să nu existe). 2) Vohra - paza militarizată. 3) Ofițerii din lagăre şi familiile lor. 4) Gardienii şi familiile lor (gardienii, spre deosebire de soldații din escortă, au casa lor în apropierea lagărului, chiar cînd îşi satisfac serviciul militar obligatoriu). 5) Foşti zeki (eliberați din lagărul învecinat ori din alte lagăre).* 6) Feluriți indivizi cu bube-n cap, victime ale unei semireprimări, cu buletine „necurate". (Aceştia, întocmai ca şi foştii zeki, trăiesc aici nu de bunăvoie, ci în virtutea unei damnări: chiar dacă nu li s-au indicat, ca deportați, tocmai aceste locuri, oriunde altundeva ar duce-o şi mai rău cu serviciul şi cu locuința, ori poate nici n-ar fi lăsați defel să trăiască.) 7) Aparatul de conducere din unitățile de producție.

*Epoca stalinistă a luat sfîrşit, au bătut tot felul de vînturi, mai calde sau mai reci, dar mulți zeki n-au părăsit niciodată lumea din jurul lagărelor, vizuinile lor de urşi - şi bine au făcut. Aici sunt, de bine-de rău, pe jumătate oameni, în vreme ce în părțile centrale ale Uniunii n-ar fi fost nici atît. Ei rămîn acolo pînă la moarte şi copiii lor se aclimatizează, devenind autohtoni.

Aceştia sunt oameni suspuşi, cîteva persoane la o întreagă aşezare. (Uneori, ei pot de asemenea să nu existe.) 8) Civili propriu-ziși - o adunătură pestriță de oi rătăcite, tot felul de poame în căutare de cîştiguri mari. Căci în aceste locuri îndepărtate, uitate de lume, poți lucra de trei ori mai prost decît în metropolă, obținînd cîştiguri de patru ori mai mari, cu sporuri pentru climă polară, loc de muncă îndepărtat şi disconfort, asta lăsînd la o parte faptul că îți poți adjudeca şi munca deținuților. În plus, mulți dintre ei sunt ademeniți aici prin recrutări, prin contracte, primind şi indemnizații de deplasare. Pentru cei ce ştiu să spele aurul extras prin corvezi, lumea din jurul lagărelor e un Klondyke. Aici e locul la care aspiră titularii de diplome false, aici se adună aventurierii, şarlatanii, profitorii. Un sejur aici e cît se poate de avantajos pentru cei ce vor să se folosească pe gratis de capul altuia (în contul unui geolog semianalfabet, geologii-zeki vor face şi cercetări de teren, le vor şi prelucra, vor formula şi concluziile, individul neavînd apoi altceva de făcut decît să-şi susțină disertația în metropolă). Aici sunt deversați alcoolicii inveterați şi lepădăturile de tot soiul. Aici se întîlnesc cei din familii dezorganizate şi cei ce se ascund ca să nu plătească pensii alimentare. Mai poți da aici şi peste tineri absolvenți ai şcolilor tehnice, cărora, la repartizare, nu le-au reuşit manevrele pentru a obține un post mai ca lumea. Dar pe aceştia, încă din prima zi de după sosire, îi trage ața îndărăt, spre lumea civilizată, unde, dacă nu izbutesc să ajungă în primul an, reuşesc cu siguranță în următorul. Există, de asemenea, o categorie aparte de civili: oameni deja în vîrstă, trăiți în preajma lagărelor cu zecile de ani: aceştia s-au aclimatizat în aşa măsură, încît nici n-au trebuință de o altă lume, mai bună. Cînd lagărul din apropiere e închis ori autoritățile refuză să le mai plătească atîta cît pretind, ei pleacă, dar obligatoriu tot într-o zonă din vecinătatea unui lagăr; nu pot trăi altfel. Un astfel de specimen era Vasili Aksentîci Frolov, bețiv de elită, escroc faimos şi „mare meşter al fontei", despre care ar fi multe de povestit aici, dar pe care l-am înfățişat deja într-o piesă de teatru.(1) Neavînd nici un fel de diplomă, înecînd în băutură tot ce-i mai rămăsese din meşteşug, Frolov nu cîştiga niciodată mai puțin de 5000 de ruble vechi pe lună.

În sensul său cel mai general, cuvîntul civil desemnează un cetățean oarecare al Uniunii Sovietice, care este liber, adică încă n-a fost arestat ori a fost deja eliberat, aşadar, inclusiv un cetățean al lumii din jurul lagărelor. Dar, cel mai adesea, cuvîntul e folosit pe Arhipelag în sensul lui restrîns: civilul este un cetățean liber care lucrează cu deținuții într-o zonă de muncă. De aceea toți cei din grupele 1, 5 şi 6 care vin să lucreze aici sunt, de asemenea, civili.

Civilii sunt angajați ca şefi de loturi şi de echipă, maiştri, magazioneri, normatori. Tot ei ocupă acele posturi care, dacă ar fi completate cu deținuți, ar complica mult misiunea escortei: şoferi, vizitii, expeditori de mar-

fă, tractorişti, excavatorişti, screperişti, electricieni de linie, fochişti în schimburile de noapte.
Aceşti civili de categoria a doua, simpli pălmaşi ca şi zekii, se împrieteneau cu noi imediat şi fără fasoane, făcînd tot ce le era interzis de regimul lagărelor şi de codul penal: aruncau cu plăcere scrisorile zekilor în cutiile poştale libere din aşezarea unde locuiau; vindeau la talcioc felurite efecte pasate de zekii din lagăr: luau banii, iar zekilor le aduceau ceva de crăpelniță; împreună cu zekii subtilizau şi felurite obiecte din atelierele de producție; venind pe jos sau cu maşina, introduceau în zona de producție votcă. (Cum controlul de la postul de gardă era strict, sticlele de votcă, avînd dopurile etanşeizate cu smoală, erau scufundate în rezervoarele de benzină ale maşinilor. Cînd paza le descoperea şi acolo, oricum nu se făcea raport la stăpînire: comsomoliştii de la postul de gardă preferau să dea pe gît ei înşişi acea licoare, socotită pradă de război.)
Acolo unde munca deținuților putea fi atribuită civililor (şefii de echipă şi maiştrii nu se sfiau să o treacă şi la propriul lor activ), operația se făcea obligatoriu, căci munca înregistrată ca fiind făcută de un deținut e, de fapt, pierdută: lui nu i se dă nici un ban, ci doar rația de pîine. Aşa că, în perioadele cînd alimentele nu erau cartelate, avea un sens să închei situația trecînd pe seama zekilor numai atît cît era necesar pentru a îndepărta riscul unor neplăceri, iar restul - la activul civililor. Încasînd banii, civilul îşi făcea şi sieşi viața mai uşoară, avînd ce să mănînce şi să bea, dar, totodată, îi aproviziona cu de-ale gurii şi pe zeki.
.....
Marele avantaj de a lucra în lumea din jurul lagărelor era evident si în cazul civililor din lagărele moscovite. În 1946, la noi, la Bariera Kaluga, lucrau doi muncitori constructori civili: unul era tencuitor, celălalt — zugrav. Figurau pe statele de personal ale şantierului, dar de lucrat nu lucrau mai nimic, pentru că şantierul nu le putea plăti bani serioşi: sporuri aici nu se dădeau şi toate lucrările erau măsurate strict: tencuirea unui metru pătrat de zidărie se plătea cu 32 de copeici, nu se putea da mai mult şi nici trece în fişă o suprafață de trei ori mai mare decît îngăduia geometria reală a camerei respective. Dar, în primul rînd, civilii noştri cărau de pe şantier ciment, vopsea, ulei de in şi sticlă pentru geamuri, în al doilea rînd, în cele opt ore de program se odihneau pe săturate, iar seara şi în zilele de duminică dădeau fuga la munca lor de căpătîi, munca la negru, privată, unde cîştigau parale bune. Pentru acelaşi metru pătrat de zidărie, clientului particular îi luau nu 32 de copeici, ci o rublă întreagă, umflînd cîte 200 de ruble pe seară!
Căci bine spunea Prohorov: „Banii sunt, acum, cu două etaje". Ce occidental e capabil să priceapă noțiunea de „bani cu două etaje"? În timpul războiului, un strungar primea în mîna 800 de ruble pe lună, în vreme ce o pîine pe piața liberă costa 140. Altfel spus, într-o lună întreagă, el

nu putea adăuga la raţia primită pe cartelă nici 200 de grame de pîine pe zi! Şi totuşi - trăia... Cu o sfruntare făţişă, muncitorilor li se plătea o retribuţie fictivă, lăsîndu-li-se latitudinea de a descoperi „etajul al doilea". Astfel a triumfat sistemul socialist, dar numai pe hîrtie. Vechiul sistem, vivace şi suplu, nu murea nici din pricina blestemelor proferate la adresa lui, nici datorită persecuţiilor dezlănţuite de procurori.
Aşadar, în general vorbind, relaţiile dintre zeki şi civili nu puteau fi numite ostile, ci mai degrabă cordiale. În plus, aceşti oameni rătăciţi, ruinaţi, întotdeauna asupra unui pahar, îşi aplecau mai atent urechea la necazul semenilor, erau în stare să priceapă nenorocirea zekului şi nedreptatea căreia îi căzuse pradă cînd fusese arestat. Lucrurile la care, prin funcţia lor, ofiţerii erau orbi căpătau contururi vii în ochii unui om dezinteresat.
Mai complicate erau raporturile zekilor cu şefii de echipă şi maiştrii din ateliere. În calitate de „comandanţi ai producţiei", aceştia din urmă erau puşi acolo ca să facă presiuni asupra deţinuţilor şi să-i zorească. Dar lor li se cerea socoteală şi pentru bunul mers al producţiei propriu-zise, care nu întotdeauna putea fi asigurat, dacă manifestau o ostilitate făţişă faţă de zeki: nu orice se poate obţine cu bîta şi cu înfometarea, sunt şi lucruri care trebuie făcute prin bună înţelegere, profitîndu-se de înclinaţiile naturale şi intuiţiile omului. Singurii şefi de echipă care aveau spor erau cei ce se înţelegeau bine cu brigadierii şi cu cei mai buni maiştri numiţi dintre deţinuţi. În ce-i priveşte pe şefii de echipă înşişi, e puţin spus că erau de regulă nişte beţivani, moleşiţi şi intoxicaţi de folosirea permanentă a muncii de sclav; erau şi tufe, habar n-aveau ce se petrece în atelierele lor ori bîjbîiau ca orbeţii, ceea ce îi făcea şi mai dependenţi de brigadierii zeki.
Şi cît de curios se împletesc aici, cîteodată, destinele ruseşti! În ajunul unei sărbători, un şef de echipă al plutaşilor, Fiodor Ivanovici Muravliov, vine, cam afumat, la brigadierul zugravilor, Sinebriukov, meseriaş desăvîrşit, om serios, bine înfipt pe picioare, ispăşind al zecelea an de lagăr, şi îşi deschide inima:
— La bulău, ai, odraslă chiaburească? Taică-tu se spetea scurmînd pămîntul şi tot cumpărînd pe vite, de ai fi zis că vrea să le ia cu el în împărăţia cerurilor. Şi acum unde-i? A mierlit în deportare? Ba ţi-a fâcut-o şi ţie?! Nu mai deştept a fost taică-miu? De cînd se ştia, a băut tot, pînă la ultima buleandră. Izba goală, cînd cu colhozul nu le-a dat nici măcar o găină, că n-avea nimic, şi din prima - brigadier! Aşa că îi calc pe urme: beau cît încape şi necazurile nu mă plac.
Şi, aşa cum s-a văzut pe urmă, avea dreptate: după ispăşirea pedepsei, Sinebriukov a fost trimis în deportare, iar Muravliov a ajuns preşedintele comitetului de sindicat al şantierului.
E drept că de asemenea preşedinte şi şef de echipă Buslov, şeful de lucrări, nu mai ştia cum să scape (şi nici n-avea cum: angajările sunt

făcute nu de şeful de lucrări, ci de serviciul personal, care, prin afinitate, selecționează adeseori tot felul de pierde-vară şi de tăntălăi). Pentru toate materialele şi pentru felul cum se cheltuieşte fondul de salarii şeful de lucrări răspunde cu buzunarul lui, iar Muravliov, de analfabet ce e sau pur şi simplu din candoare (căci nu e băiat rău, iar brigadierii îl ung binişor pentru că e de comitet şi semnează cu ochii închişi ordinele de plată pe care i le prezintă), prăduieşte acest din urmă fond, recepționează lucrări făcute de mîntuială, care apoi trebuie luate de la început. Şi Buslov ar fi fost bucuros să-l înlocuiască pe acest şef de lucrări cu un inginer dintre deținuți, care acum dădea cu târnăcopul, dar, din vigilență, serviciul personal nu-i dădea voie.

— Ia spune, ce lungime au grinzile pe care le foloseşti pe şantier? Muravliov, oftînd din rărunchi:

— Îmi vine greu să vă spun aşa, pe dinafară...

Şi cu cît era mai beat, cu atît mai obraznic vorbea cu şeful de lucrări. În cele din urmă, acesta s-a gîndit să-l dea gata cu hîrtii oficiale. Fără să-şi precupețească timpul, a început să-i dea toate dispozițiile în scris (încopciind copiile la dosar). Dispozițiile nu erau, fireşte, executate, aşa că se contura un „caz" înfricoşător. Dar nici preşedintele comitetului sindical nu s-a lăsat cu una, cu două. A găsit pe undeva o jumătate de coala de caiet mototolită şi, asudînd vreme de o jumătate de ceas, a aşternut pe ea aceste rînduri:

„Vă aduc lacunoştință Că tăte maşinili ce le avem la plutăşie estricate, adicătelea Pebutuci şi ecepțional de rable".

Şeful de lucrări reprezintă deja un alt grad în ierarhia conducerii producției, pentru deținuți el e o pacoste şi un duşman permanent. Şeful de lucrări nu întreține legături de prietenie cu brigadierii şi nu face afaceri cu ei. Le rade foile de lucrări, demască tuhta (atît cît îl duce mintea) şi poate sancționa oricînd un brigadier sau un deținut prin intermediul autorităților lagărului:

„Şefului de lagpunkt, tovarăşul.

Vă rog să-i sancționați cu cea mai mare severitate (de preferință trecîndu-i la regim de carceră, dar fără scoatere din producție) pe brigadierul betonist z/k Oracevski, pentru turnarea de plăci cu depăşirea dimensiunilor prescrise, ceea ce a dus la un consum supranormativ de beton.

Totodată, vă aduc la cunoştință că astăzi, adresîndu-mi-se în legătură cu înregistrarea volumului de muncă în foaia de lucrări, brigadierul z/k Alexeev i-a adus şefului de echipă, tov. Tumarkin, o ofensă, făcîndu-l măgar. Consider această atitudine a brigadierului z/k Alexeev, care subminează autoritatea conducerii oficiale, drept extrem de indezirabilă şi vă rog să luați împotriva lui măsurile cele mai hotărîte, mergînd pînă la etaparea într-un alt lagăr.

Şef de lucrări clasa I, Buslov"

Pe acest Tumarkin, Buslov însuşi îl făcea măgar ori de cîte ori avea ocazia, dar brigadierul z/k merita, pentru acelaşi lucru, etaparea.
Nu trecea o zi de la Dumnezeu fără ca Buslov să prezinte asemenea note autorităților lagărului. Pedepsele aplicate deținuților reprezentau, în ochii lui, cel mai puternic stimulent. Buslov făcea parte dintre acei şefi de producție, care se integraseră în sistemul GULAG-ului şi ştiau cum trebuie acționat aici. Aşa şi spunea la şedințe: „Am o îndelungată experiență în activitatea cu z/k z/k şi nu mă sinchisesc de amenințările lor că voi fi aranjat, vezi mata, cu tîrnăcopul." Dar, observa el cu regret, generațiile din Gulag nu mai erau cele de altădată. Oamenii ajunşi în lagăr după ce făcuseră războiul şi cunoscuseră Europa nu mai aveau nici un respect pentru nimeni. „Or, în 1937, era o plăcere să lucrezi cu zekii. De pildă, cînd intra în baracă un angajat civil, ze-ka ze-ka se ridicau în picioare." Buslov ştia şi cum să-i înşele pe deținuți şi cum să-i trimită în locuri periculoase. Nu le cruța niciclnd forțele, nici stomacurile, şi cu atît mai puțin amorul propriu. Înalt, cu nasul lung, purtînd cizme americane cu carîmbii scurți, primite prin UNRRA pentru cetățenii sovietici aflați în nevoie, bîntuia neobosit pe la toate etajele unei clădiri în construcție, ştiind că altfel toate ungherele şi cotloanele vor fi pline de ze-ka ze-ka, aceste creaturi trîndave şi jegoase, veşnic în căutarea unui locşor unde să ardă gazul, şezînd sau culcați, încălzindu-se, despăduchindu-se şi chiar împreunîndu-se. Şi asta în toiul scurtei zile de muncă de zece ore, pentru ca apoi brigadierii să se bulucească în birourile normatorilor înregistrînd tuhte.
Dintre toți şefii de echipă, unul singur inspira o oarecare încredere: Fiodor Vasilievici Gorşkov. Era un bătrînel pirpiriu, cu mustăți albe, răsfrînte. Cunoştea lucrările de construcții în toate finețurile lor, se pricepea şi la munca lui şi la cea a vecinilor şi, în plus şi mai presus de toate, virtute rară printre angajații civili, era sincer interesat de calitatea construcției: nu cu gîndul la buzunar, ca Buslov (o să-mi taie din leafă ori o să-mi dea primă? O să mă beştelească ori o să mă laude?), ci lăuntric, de parcă ar fi durat acea imensă clădire pentru el şi ar fi vrut-o cît mai trainică. Şi de băut, bea cu măsură, fără să uite de şantier. Dar avea şi un mare defect: nu se acomodase cu obiceiurile Arhipelagului, nu putuse deprinde năravul de a-i ține pe deținuți sub teroare. Îi plăcea şi lui să bîntuie pe şantier şi să vadă totul cu ochii lui, dar nu ca Buslov, ca să-i vîneze pe cei ce trăgeau chiulul: îi făcea plăcere să zăbovească puțin cu dulgherii pe o grămadă de bîrne, cu zidarii pe stiva de cărămizi, cu tencuitorii lîngă lada cu mortar şi să stea de vorbă cu ei. Uneori îi servea pe deținuți cu bomboane, ceea ce, pentru aceştia din urmă, ținea de domeniul miracolului. De o singură muncă nu se putuse despărți pînă la bătrînețe: tăiatul sticlei. Avea întotdeauna diamantul în buzunar şi, dacă muncitorii se apucau să taie sticlă în fața lui, începea numaidecît să bombăne că nu o taie cum trebuie, îi dădea la o parte şi se apuca el

însuşi de treabă. Cînd Buslov se ducea pentru o lună la Soci, Fiodor Vasilievici îi ţinea locul, dar refuza net să se instaleze în biroul acestuia, rămînînd în sala comună a şefilor de echipă.
Toată iarna, Gorşkov umbla într-o scurtă rusească de modă veche, cu pliucuri mai jos de brîu. Gulerul era cam năpîrlit, dar piepţii se ţineau încă foarte bine. Se spunea despre scurta aceea că Gorşkov o poartă de peste treizeci şi unu de ani, după ce, înainte, alţi cîţiva ani tatăl său o îmbrăcase la sărbători. Astfel s-a aflat, în cele din urmă, că tatăl lui, Vasili Gorşkov, fusese şef de echipă la antrepriza statului. Şi atunci toţi au înţeles de unde i se trăgea lui Fiodor Vasilievici patima pentru piatră, lemn, sticlă şi vopsea: din fragedă pruncie trăise pe şantiere. Şi cu toate că meşterii de atunci erau şi ei „la stat", birocraţia le-a intrat în sînge abia celor de acum: cei de odinioară erau nu meşteri, ci artişti.
Fiodor Vasilievici mai laudă şi acum rînduiala de altădată:
— Ce-i astăzi un şef de lucrări? Nu poate nici măcar să treacă o copeică dintr-o coloană în alta. Pe vremuri, meşterul se înfăţişa la lucrătorii lui sîmbăta: „Ei, băieţi, înainte, sau după baie?" „După, tataie, după!" i se răspundea. „Atunci uite banii de baie, şi după aia la crîşma cutare." Băieţii ieşeau buluc de la baie, iar el îi aştepta la crîşmă cu masa întinsă: votcă, mîncare, samovarul duduind... Pas apoi de lucrează prost lunea.
Pentru noi, astăzi, toate astea sunt arhicunoscute şi li s-a zis pe nume: muncă istovitoare, exploatare la sînge, cultivarea celor mai josnice instincte umane. Şi cheful de sîmbăta nu compensa sudoarea vărsată de muncitori în săptămîna următoare.
Dar raţia, raţia pe care nişte mîini indiferente ţi-o azvîrleau prin ghişeul sălii unde se tranşează pîinea, însemna, oare, mai mult?
***
Şi toate aceste opt categorii de civili fojgăie şi se îmbulzesc în spaţiul cît o batistă din preajma lagărului: de la lagăr pînă la pădure, de la lagăr pînă la mlaştină, de la lagăr pînă la mină. Opt categorii diferite, cu oameni de ranguri şi din clase diferite - şi toţi trebuie să încapă în aceste aşezări strîmte şi infecte. Toţi îşi sunt unul altuia „tovarăşi", toţi îşi trimit progeniturile la aceeaşi şcoală.
Atît sunt de tovarăşi, încît în fiecare din aceste aşezări planează, ca nişte sfinţi în nouri, doi sau trei magnaţi ai locului (la Ekibastuz - Hişciuk şi Karaşciuk, directorul trustului si inginerul-şef - cu dinadinsul nici că i-ai potrivi mai bine.(2) Iar mai jos, strict diferenţiaţi şi respectînd cu străşnicie compartimentările, urmează în ordine: şeful de lagăr, comandantul divizionului de escortă, funcţionarii suspuşi de la trust, ofiţerii din lagăr, ofiţerii divizionului, iar pe undeva şi şeful ORS şi directorul şcolii (dar nu şi restul corpului didactic). Şi cu cît postul e mai mare, cu atît mai acerbă e gelozia cu care se apără aceste linii de demarcaţie, cu atît mai important devine care cucoană cu care se poate aduna ca să

mănînce semințe (nefiind prințese şi nici contese, ele sunt cu atît mai atente să nu coboare sub condiția lor). O, disperarea de a trăi în această lume înghesuită, departe de alte familii ale protipendadei, care trăiesc în oraşe spațioase şi confortabile! Aici toată lumea te cunoaşte, nu te poți duce nici măcar la un film, de frică să nu-ți strici reputația, şi nici, bineînțeles, la magazin (cu atît mai mult, cu cît ce e mai bun şi mai proaspăt ți se livrează la domiciliu). Chiar şi să ții un porc pe lîngă casă nu prea e de bonton: ce-ar zice lumea văzînd-o pe nevasta lui cutare cum dă cu mîna ei lături la scroafe? (Iată de ce ai nevoie de o slugă din lagăr). Şi în cele cîteva săli ale spitalului, cît de greu e să te separi de toți răpănoşii ăia şi să-ți aranjezi un loc printre nişte vecini de pat convenabili. Şi scumpii tăi copilaşi — cu cine vor trebui să stea în aceeaşi bancă?

Dar mai jos aceste departajări îşi pierd rapid brutalitatea şi importanța. Cu greu mai găseşti ciufuți care să se țină cu dinții de ele. Mai jos se produce o încîlceală inevitabilă, categoriile se întîlnesc, vînd şi cumpără, aleargă să prindă un loc la coadă, se ceartă pentru cadourile împărțite de sindicat la pomul de iarnă, stau pe scaunele de la cinema claie peste grămadă - cetățeni sovietici onorabili şi indivizi cu totul nedemni de acest nume.

Centrele spirituale ale acestor localități sunt: cîrciuma din centru, instalată în cîte o baracă putredă lîngă care trag, în lungi şiruri, camioanele, de unde răsună cîntece zbierate şi de unde ies, pe trei cărări şi rîgîind, bețivi ce se bălăbănesc apoi prin toată urbea. Şi, înconjurat de aceleaşi băltoace şi gloduri - celălalt centru spiritual, Clubul, cu duşumeaua plină de coji de semințe şi urme de noroi, cu gazeta de perete neschimbată de anul trecut şi pătată de muşte, cu difuzorul bubuind în permanență deasupra uşii, cu schimburile de înjurături de la bal şi înfruntările cuțitarilor de după film. Stilul acestor locuri: „Nu ieşi pe stradă tîrziu!". Iar dacă te duci cu o fată la dans, cel mai sigur e să-ți strecori în mănuşă o potcoavă (E drept că şi fetele de pe aici sunt atît de aprige, încît pot pune pe fugă şapte flăcăi deodată.)

Acest club e un ghimpe în inimă pentru ofițeri. Natural, e imposibil ca un ofițer să se ducă la dans într-o asemenea magazie şi între asemenea lepădături. Aici vin, cînd capătă bilete de voie, soldații din escortă. Dar necazul e că şi pe tinerele soții de ofițeri le trage ața încoace, unde vin fără bărbați, dansînd cu soldații! Răcani îmbrățişînd taliile unor soții de ofițeri! Cum să le mai pretinzi a doua zi supunere fără murmur? Asta înseamnă că, într-un fel, sunt pe picior de egalitate cu tine, o anomalie la care nici o armată din lume n-ar putea rezista! Incapabili să-şi înduplece nevestele să nu se ducă la dans, ofițerii se zbat ca frecventarea clubului să le fie interzisă soldaților (dacă e ca nişte mîini murdare să le ia consoartele pe după talie, apoi măcar să fie mîini civile). Numai că în felul acesta se induce o fisură în educația politică armonioasă a sol-

daților, educație care spune că suntem cu toții niște cetățeni fericiți şi egali în drepturi, iar dușmanii noştri sunt dincolo de sîrma ghimpată.
Multe asemenea tensiuni complexe viermuiesc în adîncul lumii dimprejurul lagărelor, multe contradicții dăinuie între cele opt categorii ce o alcătuiesc. Amalgamați în viața cotidiană cu indivizi reprimați şi semireprimați, cetățenii sovietici oneşti nu scapă ocazia de a-i acoperi pe aceştia din urmă cu reproşuri şi a-i pune la locul lor, mai cu seamă cînd vine vorba de a se pune mîna pe o cameră într-un baracament nou. Mai sunt şi gardienii, care, ca purtători ai uniformei MVD, pretind să fie situați deasupra simplilor civili. Mai sunt, obligatoriu, şi femei cărora toată lumea le impută crima că fără ele bărbații singuri ar fi pierduți. Există şi femei care şi-au pus temeinic în gînd să-şi adjudece un bărbat permanent Astea, cînd ştiu că vor avea loc eliberări, se proțăpesc lîngă postul de gardă şi-i trag pe necunoscuți de mînecă: „Hai, vino la mine! Am un colțişor liniştit, o să te țin la căldurică. Îți cumpăr şi un costum! Unde să te mai duci? Vrei să ajungi înapoi în lagăr?"
Aşezarea are, de asemenea, propriul ei aparat de supraveghere operativă, propriul ei cumătru, propriii ei ciripitori, care aduc belele pe capul oamenilor, pîrîndu-i autorităților pe cei ce acceptă să expedieze scrisorile zekilor ori vînd, la un colț de baracă, efecte din lagăr.
Şi, bineînțeles, sentimentul respectului Legii şi percepția propriei barăci ca o Cetate personală sunt, în lumea din jurul lagărelor, mai puțin înrădăcinate ca pretutindeni în Uniune. Unii au bube în buletin, alții n-au buletine defel, alții sunt ei înşişi foşti pensionari ai lagărelor, alții sunt CIS şi trebuie spus că toți aceşti cetățeni independenți şi fără escortă sunt mai docili ca deținuții la interpelarea unui ins cu carabină şi mai supuşi ca ei în fața unuia cu toc de pistol la centură. La vederea acestora, ei nu-şi reped cu mîndrie capul pe spate, strigînd: „N-aveți dreptul!", ci se fac mici şi se încovoaie, străduindu-se să treacă nebăgați în seamă.
Şi senzația fizică a puterii absolute pe care o exercită baioneta şi uniforma planează cu atîta siguranță deasupra întinderilor Arhipelagului şi a lumii adiacente lagărelor, li se transmite cu atîta acuitate tuturor celor ce calcă pe aceste meleaguri, încît o femeie liberă (P-cina), care luase, împreună cu fetița ei, o cursă aeriană ca să-şi viziteze soțul aflat în lagăr undeva în regiunea Krasnoiarsk, la prima solicitare a emvediştilor, se lasă, încă în avion, pipăită şi percheziționată, acceptă ca fetița ei să fie dezbrăcată pînă la piele. (De atunci, puştoaica nu se mai opreşte din plîns ori de cîte ori vede Caschete albastre.)
Însă, dacă cineva ar veni să ne spună acum că nu există ceva mai trist decît aceste împrejurimi de lagăr şi că lumea ce gravitează în jurul lagărelor e o cloacă, răspunsul nostru ar fi: depinde.
Luați cazul iakutului Kolodeznikov: în 1932, pentru că furase un ren al cuiva mînîndu-l departe, în taiga, împuşcă trei ani şi, după toate regulile artei permutării, e expediat din Kolîma lui natală să-şi ispăşească pe-

deapsa undeva lîngă Leningrad. O ispăşeşte, vine acasă, aducînd familiei un braț de țesături viu colorate. Şi totuşi, mulți ani după aceea, li se plînge localnicilor şi zekilor expediați aici din Leningrad:
— Te umple urîtul acolo, la voi! Ce locuri groaznice!...

Capitolul 22
CONSTRUIM

După TOATE cele spuse despre lagăre, întrebarea explodează de la sine: Destul! A fost sau nu munca deținuților profitabilă pentru stat? Iar dacă nu, merita să fie pus pe picioare ditamai Arhipelagul?
Chiar şi în lagăre, printre zeki, părerile erau împărțite şi ne plăceau disputele pe această temă.
Desigur, dacă e să le dăm crezare Conducătorilor, lucrurile sunt clare, nu încape nici o discuție. Tovarăşul Molotov, cîndva al doilea om în Stat, a declarat, de la tribuna celui de al VI-lea Congres al Sovietelor din URSS, în legătură cu utilizarea muncii deținuților: „Am făcut-o în trecut, o facem în prezent şi o vom face şi în viitor. E avantajos pentru societate. Şi e util pentru infractori."
Nu pentru stat e avantajos - luați notă! - ci pentru societate. Iar pentru infractori - e util. Şi o vom face şi în viitor. Ce discuție mai încape aici?
De altfel, întreaga practică a deceniilor staliniste, cînd mai întîi se planificau marile construcții şi abia apoi urma concentrarea numărului de infractori necesar pentru ele, confirmă faptul că guvernul nu părea a se îndoi cîtuşi de puțin de profitabilitatea lagărelor. Economia devansa justiția.
Dar este evident că întrebarea trebuie formulată mai precis şi ramificată:
- Se justifică lagărele în plan politic şi social?
- Se justifică ele sub aspect economic?
- Se autoamortizează ele (în pofida aparentei asemănări, între a doua şi a treia întrebare există o diferență)?
La prima întrebare nu e greu de răspuns: pentru scopurile lui Stalin, lagărele reprezentau locul ideal unde puteau fi expediați milioane de oameni pentru a-i înfricoşa pe ceilalți. Aşadar, ele se justificau sub raport politic. Lagărele veneau, de asemenea, în întîmpinarea interesului material al unei imense pături sociale - nenumărații ofițeri de lagăr, cărora le asigura un „serviciu militar" într-un spate al frontului lipsit de primejdii, rații speciale, lefuri, uniforme, locuințe, o poziție în societate. Tot aici îşi găseau un locşor călduț cohortele de gardieni şi cătane zdravene din corpul de pază, care dormitau în foişoarele lagărelor (în vreme ce puşti de treisprezece ani erau mobilizați şi trimişi în şcolile de meserii). Toți aceşti paraziți sprijineau din răsputeri Arhipelagul - acest cuib al exploatării iobăgiste. Ei se temeau de o amnistie generală ca de ciumă. Dar noi am priceput deja că lagărele erau departe de a-i colecta doar pe di-

*Cînd vă plimbați într-o vedetă pe canal, gîndiți-vă de fiecare dată la cei ce zac sub albia lui.

sidenți, pe cei ce se abăteau de la calea indicată turmei de către Stalin. Efectivele de deținuți din lagăre depăşeau în mod evident necesitățile politice, necesitățile terorii, fiind corelate (poate că numai în țeasta lui Stalin) cu nişte obiective economice. Nu lagărele (şi deportările) au scos țara din criza provocată de şomaj în anii '20? După 1930, săparea canalelor nu a fost inventată pentru lagărele aflate în stare de somnolență, dar lagărele sunt cele care au fost greblate de urgență pentru canalele proiectate. Nu numărul real al „infractorilor" (şi nici chiar cel al „persoanelor dubioase") determina activitatea tribunalelor. Determinante erau exigențele instanțelor economice superioare. Cînd a început construcția Belomorkanal-ului, s-a văzut imediat că zekii de pe Solovki erau mult prea puțini şi că trei ani reprezentau un termen de condamnare prea scurt, nerentabil, pentru Cincizeci şi Opți, că ei trebuiau condamnați din capul locului pentru două cincinale bătute pe muchie.
Prin ce anume aveau să se dovedească lagărele avantajoase din punct de vedere economic prezisese deja, la vremea lui Thomas Moore, străbunicul socialismului, în Utopia lui. Pentru muncile înjositoare şi deosebit de grele, pe care nimeni nu va vrea să le facă în socialism - iată pentru ce era bună truda zekilor. Pentru lucrări în locuri uitate de lume şi sălbatice, unde ani de-a rîndul nu va fi nevoie să se construiască locuințe, şcoli, spitale şi magazine. Pentru munci executate cu tîrnăcopul şi lopata în plin secol XX. Pentru edificarea marilor construcții ale socialismului, cînd nu existau încă mijloacele economice necesare.
Pe grandiosul Belomorkanal, chiar şi un camion era pasăre rară. Totul mergea, cum se spune în lagăre, cu „aburul muşchilor".
La şi mai grandiosul Volgokanal (de şapte ori mai mare decît Belomorkanal-ul prin volumul de lucrări, comparabil cu Suezul şi cu Canalul Panama), excavațiile s-au făcut pe o lungime de 128 de kilometri, pe o adîncime de peste 5 metri şi pe o lățime de peste 85 de metri, toate lucrările fiind executate aproape exclusiv cu tîrnăcopul, lopata şi roaba. Viitorul fund al lacului Rîbinsk a fost acoperit cu masive de arbori tăiați. Toți au fost doborîți cu mîinile, fără să se vadă primprejur nici urmă de ferăstrău mecanic, aşchiile şi crengile fiind arse de către invalizi de ultimul grad.
Cine, dacă nu deținuții, ar fi lucrat la tăieri de pădure cîte zece ore la rînd, mai bătînd 7 kilometri pînă la pădure în zori şi 7 kilometri îndărăt în faptul serii şi neavînd, de-a lungul unui an întreg, alte zile libere în afară de 1 Mai şi 7 Noiembrie (Volgolag, 1937)?
Cine, dacă nu băştinaşii, s-ar fi dus să scoată din rădăcină buturugi, iarna? Să care, în lăzi prinse pe spinare cu chingi, minereul extras din exploatările de suprafață ale Kolîmei? Să tragă după ei, în doi, arborii doborîți la un kilometru de Koin (un afluent al fluviului Vîm), prin troiene, pe sănii finlandeze, prinşi în hamuri (ca să nu roadă, cureaua hamului, petrecută peste un singur umăr, era învelită în zdrențe de la haine

vechi)?
E drept, jurnalistul comunist autorizat I. Jukov(1)* ne încredințează că la fel au construit comsomoliştii oraşul Komsomolsk-pe-Amur (1932): doborau copacii fără topoare, căci pe şantier nu exista fierărie, neprimind pîine şi murind de scorbut. Şi se topeşte de entuziasm: ah, cît de eroic am construit! Nu mai sănătos ar fi fost să fiarbă de indignare: cine au fost cei ce şi-au iubit atît de puțin poporul, încît l-au trimis să construiască în asemenea condiții? Noi ştim foarte bine ce fel de „comsomolişti" au construit Komsomolskul. Acum, după cîte văd, se scrie că aceiaşi „comsomolişti" au întemeiat şi Magadanul.
Şi pe cine să fi trimis în minele din Djezkazgan, ca să facă foraj uscat, cu un program de muncă de douăsprezece ore pe zi? În norii de praf silicatos împrăştiați de rocă, fără mască, într-un loc unde omul, după patru luni, e trimis să moară cu o silicoză ireversibilă? Cine putea fi silit să coboare în galeriile oricînd gata să se surpe şi neprotejate împotriva inundațiilor, cu lifturi fără saboți de frînă? Cine erau singurii indivizi din secolul al XX-lea pe care-i puteai face să muncească dispensîndu-te de cheltuielile ruinătoare pentru protecția muncii?
După toate astea, cum s-ar putea spune că lagărele nu erau avantajoase sub raport economic?...
Citiți, citiți pînă la capăt, în Calea moartă a lui Poboji** descrierea descărcării barcazurilor pe fluviul Taz, această Iliadă polară din epoca stalinistă. În tundra sălbatică, unde n-a călcat picior de om, zeki-furnici escortați de soldați-furnici cară în spinare miile de bușteni aduşi cu vapoarele şi construiesc debarcadere şi căi ferate, tîrînd prin această tundră locomotive şi vagoane condamnate să nu mai plece nicicînd de aici pe propriile lor roți. Se doarme cîte cinci ore pe zi pe pămîntul gol, mărginit de tăblițe cu inscripția „zonă".
Tot Poboji descrie mai departe condițiile în care deținuții instalează în tundră o linie telefonică: trăiesc în colibe din crengi, acoperite cu muşchi, în vreme ce insectele le devorează trupurile fără apărare, iar hainele, şi cu atît mai mult încălțările, tîrîte toată ziua prin mîzga din mlaştină, nu apucă niciodată să li se usuce. Cercetarea prealabilă a traseului s-a făcut de mîntuială, linia e instalată nu tocmai la locul potrivit (şi va trebui refăcută). În apropiere nu există păduri pentru stîlpi şi zekii aleargă cale de două-trei zile (!) ca să aducă în spinare buştenii trebuincioşi.
Nu s-a găsit un alt Poboji să povestească epopeea construcției unei alte căi ferate, linia Kotlas-Vorkuta, unde sub fiecare traversă au rămas cîte două capete de oameni. Dar ce vorbesc eu de calea ferată! Să ne

*„Literaturnaia gazeta" („Gazeta literară"), nov. 1963. ;
** „Novîi mir", 1964, Nr. 8, pp. 152-154.

povestească numai cum, înainte de asta, a fost construit un simplu drum de bîrne printr-o pădure de nepătruns - brațe subțiratice, topoare tocite şi baionete stînd de pomană pe margini.
Cine ar fi făcut toate astea fără deținuți? Atunci cum - lagăre nerentabile?
Lagărele erau incomparabil de avantajoase prin docilitatea muncii de sclav şi ieftinătatea ei, - de fapt nu, nici măcar prin ieftinătatea, ci prin gratuitatea ei - căci în antichitate pentru a cumpăra un sclav plăteai, totuşi, nişte bani, în vreme ce, la noi, pentru cumpărarea unui deținut nimeni nu plăteşte nimic.
La consfătuirile diriguitorilor de lagăre de după război, proprietarii industriali de iobagi au mers pînă la a recunoaşte că „z/k z/k au avut un rol important în munca desfăşurată în spatele frontului pentru victorie".
Dar deasupra osemintelor de zeki nimeni nu va grava niciodată, pe plăci de marmură, numele lor uitate.
Cît de greu de înlocuit erau lagărele s-a văzut în epoca hruşciovianã, cînd, prin stînjenitoare şi zgomotoase apeluri, comsomoliştii erau chemați la desțelenirea pămînturilor virgine şi pe şantierele Siberiei.
Altceva este autoamortizarea. După aşa ceva, statului îi curgeau balele de mult. Încă „Regulamentul locurilor de detenție" din 1921 se îngrijea de acest lucru, precizînd: „Cheltuielile aferente întreținerii locurilor de detenție trebuie, în măsura posibilităților, acoperite prin munca deținuților". Din 1922, unele comitete executive locale, în pofida naturii lor muncitoreşti-țărăneşti, au început să manifeste „tendințe de afacerism apolitic", adică se străduiau nu numai să asigure autoamortizarea locurilor de detenție, ci şi să stoarcă de pe urma lor un ce profit pentru bugetul local, să-şi gamisească autonomia financiară cu un excedent de fonduri. Rentabilitatea locurilor de detenție a constituit şi o exigență a Codului de reeducare prin muncă din 1924. În 1928, la prima consfătuire unională a lucrătorilor din penitenciare, s-a insistat foarte mult asupra obligației de a „întoarce statului, prin întreaga rețea de întreprinderi din locurile de detenție, cheltuielile făcute pentru organizarea şi întreținerea acestor stabilimente".
Ar fi vrut, tare ar mai fi vrut dumnealor jucăriile astea şi, dacă se poate, pe gratis. Din 1929, toate stabilimentele de reeducare prin muncă, din întreaga țară, au fost cuprinse în planul economic unional. Iar la 1 ianuarie 1931 s-a decretat trecerea tuturor lagărelor şi coloniilor din RSFSR şi Ucraina la autofinanțare!
Şi? Succes imediat, bineînțeles! În 1932, juriştii jubilau: „Cheltuielile pentru stabilimentele de reeducare prin muncă se reduc (lucru perfect plauzibil), în vreme ce condițiile de întreținere a persoanelor private de libertate se ameliorează de la un an la altul" (?).*

*Culegerea De la închisori..., p. 437.

Ne-am fi minunat, am fi căutat să aflăm de unde şi cum toate astea, dacă n-am fi încercat pe propria noastră piele mijloacele prin care întreţinerea deţinuţilor nu contenea să se amelioreze...
De fapt, dacă stai şi te gîndeşti, nici nu e cine ştie ce problemă. Compensarea cheltuielilor pentru lagăre cu veniturile pe care acestea din urmă le produc. Cheltuielile, după cum citim, scad. Cît despre creşterea veniturilor - e şi mai simplu: trebuie storşi deţinuţii! Dacă, în perioada solovceană a Arhipelagului, la normele pentru munca forţată se făcea un rabat oficial de 40% (se admitea, cine ştie de ce, că munca sub ciomag e mai puţin productivă), încă la Belomor, după ce s-a introdus „scara stomacului", creierele GULAG-ului au descoperit că, dimpotrivă, munca forţată şi famelică e cea mai productivă din lume! Direcţia lagărelor din Ucraina, cînd i s-a cerut să treacă, din 1931, la autofinanţare, a decis prompt: faţă de anii anteriori, productivitatea muncii în noul an trebuie să crească nici mai mult, nici mai puţin decît cu 242% (două sute patruzeci şi doi la sută), adică dintr-un foc de trei ori şi jumătate, şi asta fără nici un fel de mecanizare!* (Ca să vedeţi cît de ştiinţific s-a calculat: două sute patruzeci şi încă două procente. Un singur lucru nu ştiau tovarăşii: că asta se cheamă Marele Salt sub trei drapele roşii.(2)
Cum mai ştia GULag-ul de unde bate vîntul! E momentul cînd se lansează istoricele şi nemuritoarele Şase Condiţii ale tovarăşului Stalin şi printre ele - autogestiunea şi autofinanţarea; or, noi le-am şi introdus! Noi le-am şi introdus! Altă condiţie: valorificarea specialiştilor. Nimic mai simplu pentru noi: îi extragem pe ingineri de la muncile comune şi-i plantăm pe posturi de oploşiţi în producţie, (începutul anilor '30 a fost pentru inteligenţia tehnică de pe Arhipelag perioada cea mai privilegiată: inteligenţia a încetat, practic, să mai vegeteze la muncile comune. Chiar şi novicii erau numaidecît plasaţi pe locuri de muncă în specialitatea lor. Pînă atunci, în anii '20, inginerii şi tehnicienii mureau în van la muncile comune, unde nu-şi puteau desfăşura şi aplica bagajul de cunoştinţe. Ulterior, din 37 şi pînă în anii '50, autofinanţarea şi toate cele Şase Condiţii istorice au fost uitate. Primordială din punct de vedere istoric a devenit vigilenţa şi infiltrarea inginerilor, unul cîte unul, pe posturi de oploşiţi a fost urmată de expulzarea lor, în valuri, la muncile comune.) La urma urmei, un inginer deţinut e şi mai ieftin decît unul liber: nu mai trebuie să-i dai leafă. Din nou profit, din nou autogestiunea şi autofinanţare. Din nou are dreptate tovarăşul Stalin!
Aşa că linia asta a fost coaptă de mult şi urmată cu tenacitate: să se ajungă ca Arhipelagul să nu coste nimic.
Dar oricît s-au dat de ceasul morţii, oricît s-au spetit, oricît şi-au rupt unghiile de stînci, ajustînd de cîte douăzeci de ori borderourile realizării

*I. L. Averbah, De la infracţiune la muncă, p. 23.

planului, ştergînd cu guma pînă făceau găuri în hîitie, pe Arhipelag nu a existat şi nu va exista niciodată autofinanțare. Niciodată aici cheltuielile nu vor fi compensate prin venituri şi tînărul nostru stat muncitoresc-țărănesc (iar apoi şi vîrstnicul stat al întregului popor) va trebui să care pe umerii lui această desagă murdară şi pătată de sînge.
Şi iată cauzele. Prima şi cea mai importantă este lipsa de conştiinciozitate a deținuților, indolența acestor sclavi obtuzi. Nu numai că nu poți obține de la ei abnegație socialistă, dar nu manifestă nici măcar simpla silință capitalistă. O singură grijă au în cap: cum să-şi scîlcieze încălțările ca să nu iasă la lucru; cum să strice un vinci, să strîmbe o roată, să rupă o lopată, să scape o găleată în puț numai ca să aibă un pretext pentru a se aşeza într-un colț, la o țigară. Tot ce fac deținuții pentru statul lor iubit e o rasoleală fățişă şi patentă: cărămizile produse de ei pot fi rupte cu mîna, vopseaua de pe panouri se coşcoveşte, tencuiala cade, stîlpii se prăbuşesc, mesele se clatină, picioarele lor sar din locaşe, mînerele sertarelor îți rămîn între degete. Pretutindeni neglijențe şi rebuturi. La fiecare pas, trebuie smuls un acoperiş gata montat, săpat din nou un şanț gata astupat, demolate, cu tîrnăcopul şi maiul, ziduri deja clădite. În anii '50, a fost adusă la Steplag o turbină suedeză nou-nouță. Venise ambalată într-un cadru din grinzi, care arăta ca o căsuță. Era iarnă şi frig, blestemații de zeki s-au strecurat în căsuța aceea, între grinzi şi turbină, şi au aprins un foc, să se încălzească. Sudura de argint a paletelor a început să se topească şi turbina a trebuit aruncată la fiare vechi. Costase trei milioane şapte sute de mii. Poftim autofinanțare.
Printre zeki - şi asta e a doua cauză - nici civilii nu fac nici o treabă, se poartă de parcă n-ar construi pentru ei, ci pentru te miri ce străin, ba şi fură temeinic, fură ca-n codru. (Se construise un bloc de locuințe şi civilii furaseră cîteva căzi, or, şantierului i se livrase cîte una pentru fiecare apartament. Cum să predai clădirea? Şeful de lucrări nu putea, fireşte, să recunoască faptele: le prezintă solemn membrilor comisiei de recepție primul apartament de pe palier, deschizînd uşa băii şi arătîndu-le cada. Apoi duce comisia în al doilea apartament, în al treilea şi, fără să se grăbească, intră în fiecare baie. Între timp, zeki sprinteni şi bine dresați, sub conducerea şefului unei echipe de instalatori, demontează cada din primul apartament şi, prin balcon, umblînd în vîrfurile picioarelor, o duc în apartamentul nr. 4, unde o montează şi o mînjesc urgent, pînă să apară comisia. Cine a semnat n-are decît apoi să dea socoteală... (Un gag pe care, dacă l-ai plasa într-un film comic, n-ar fi lăsat să treacă: la noi nu există nimic comic, toate comicăriile se produc numai în Occident.)
A treia cauză rezidă în faptul că deținuții nu pot fi de-sine-stătători. În incapacitatea lor de a trăi fără gardieni, fără administrația lagărului, fără pază, fără zonă şi foişoare, fără secțiile de planificare şi producție, de

evidență si repartiție, fără secția operativă şi fără cea cultural-educativă, fără direcțiile superioare ale lagărelor pînă la cea a GULag-ului însuşi; fără cenzură, fără ŞIzo, fără RUR, fără oploşiți, fără magazii şi depozite; în incapacitatea lor de a se deplasa fără escortă şi fără cîini. Drept care statul e nevoit să întrețină pentru fiecare băştinaş cel puțin un băgător de seamă (care băgător de seamă are şi el familie). Şi e bine că-i aşa, altminteri din ce ar trăi acei băgători de seamă?

Pişicheri, inginerii avansează şi o a patra cauză: necesitatea, zic ei, de a organiza la fiecare pas cîte o zonă, de a întări escorta, de a înjgheba un detaşament suplimentar. Toate astea, pretind inginerii, îi încurcă în manevrele lor tehnice, cum ar fi de exemplu o debarcare pe malul Tazului, şi de aceea, chipurile, nimic nu se face la timp şi totul costă mai scump. Dar asta nu e decît o cauză obiectivă, adică o scuză. Trebuie convocați la biroul de partid, scuturați bine, şi cauza asta va cădea de la sine. N-au decît să-şi bată capul şi să găsească soluții.

Dincolo de aceste cauze, mai există inadvertențele atît de naturale şi de scuzabile ale Direcției înseşi. Căci, aşa cum spune tovarăşul Lenin, numai cine nu munceşte nu greşeşte.

De exemplu, oricum ai planifica lucrările de terasament, ele cad rareori vara, sunt pornite, Dumnezeu ştie de ce, întotdeauna toamna şi iarna, prin gloduri şi pe ger.

Sau: la sursa Zarosşi de la mina Ştormovaia (pe Kolîma), în martie 1938, 500 de oameni au fost puşi să sape puțuri de 8-10 metri adîncime în solul veşnic înghețat. Le-au săpat (jumătate dintre zeki şi-au lăsat pielea zălog acolo). Trebuia continuat cu dinamită, dar a venit un contraordin: să se sisteze lucrările, întrucît conținutul de metal e prea sărac. Totul a fost lăsat baltă, în mai, puțurile au fost inundate şi toată munculița s-a dus pe copcă. Pentru ca peste doi ani, tot în martie, pe gerul din Kolîma, să tune alt ordin: Da' săpați o dată puțurile alea! Bineînțeles că tot acolo! Şi urgent! Nu vă uitați la pierderile de personal! Astea sunt, desigur, cheltuieli inutile...

Sau: pe rîul Suhona, lîngă sătucul Opoka, deținuții au cărat munți de pămînt, au ridicat un dig, dar viiturile l-au spulberat cît ai zice peşte. Dusu-s-a.

Sau: centrului forestier de la Talaga, din subordinea Direcției Arhanghelsk, i se cere prin plan să producă mobilă, fără, însă, a se prevedea şi livrările de lemn necesare pentru ca mobila să poată fi fabricată. Dar planul e plan, trebuie îndeplinit! Cei de la Talaga au fost nevoiți să pună brigăzi speciale, alcătuite din deținuți de drept comun cu dispensă de escortă, să pescuiască buştenii rătăciți pe rîu, adică rămaşi în urma principalelor convoaie de plute. Tot nu se aduna lemn suficient. Atunci s-au lansat incursiuni pentru a se acapara şi deturna spre centru plute întregi de lemn. Numai că plutele acelea figurau şi ele în planul cuiva, căruia, fireşte, aveau să-i lipsească la socoteală. Iar bravilor flăcăi care

executau operațiunea, Talaga nu le putea înregistra norme oficiale: ceea ce făceau ei era furt în lege. Cam asta e autofinanțarea.
Sau: la un moment dat, la UstVîmLag (1943), şefii şi-au pus în gînd să depăşească planul de plutărit individual (buştean cu buştean). Au strîns şurubul la tăierile de pădure, unde au fost expediați toți deținuții, apți şi inapți, şi la centrul principal de colectare s-a adunat prea mult lemn: 200.000 de metri cubi. Buştenii n-au putut fi scoşi pe mal pînă la căderea iernii, aşa că au fost prinşi de ghețuri în apă. Or, în aval era un pod de cale ferată. Exista primejdia ca în primăvara următoare, la dezgheț, masa de lemn să nu se răzlețească în buşteni, ci s-o ia la vale în bloc, spulberînd podul acela ca pe o jucărie: şeful ar fi ajuns, cu siguranță, în fața tribunalului. Şi a trebuit: să se comande vagoane întregi de dinamită. Dinamita să fie plasată, în plină iarnă, pe fundul apei. Să se disloce, prin explozie, masivul de lemn şi apoi buştenii să fie traşi pe mal şi arşi (căci la primăvară nu aveam să mai facă nici două parale ca lemn de cherestea). Această operațiune a necesitat concentrarea forțelor unui întreg lagpunkt, două sute de oameni, cărora pentru munca în apa înghețată li s-a adăugat la rație slănină, dar nimic nu s-a putut trece în scripte: erau lucrări neprevăzute în plan. Asta ca să nu mai vorbim de lemnul ars, pierdut şi el pentru vecie. Cam asta e autofinanțarea.
Sau: linia de cale ferată spre Vorkuta, construită de toată suflarea Pecijeldorlag-ului. După ce a fost terminată, s-a văzut că era întortocheată şi anapoda, aşa că a trebuit luată de la început şi îndreptată. Pe banii cui? Dar linia Lalsk (ge Luza)-Piniug (care se intenționa să fie prelungită pînă la Sîktavkar)? În 1938, au fost concentrate acolo cîteva lagăre mari, s-au construit 45 de kilometri, după care şantierul a fost lăsat de izbelişte... Atîta amar de muncă irosită.
Însă, mă rog, asemenea mici greşeli sunt inerente oricărei activități. Nici un Conducător nu e scutit de ele.
Dar linia Salehard-Igarka? Au fost înălțate sute de kilometri de terasamente prin mlaştină. La moartea lui Stalin, mai rămăseseră de făcut 300 de kilometri, pentru a se uni cele două capete. A fost abandonată şi ea. Greşeala asta ți-e şi frică să spui cui aparține. Căci e greşeala Lui...
Uneori, obsesia autofinanțării e dusă atît de departe, încît şeful de lagăr nu mai ştie cum să sucească lucrurile ca s-o scoată cumva la capăt.
Lagărul de invalizi de la Kacea, lîngă Krasnoiarsk (o mie cinci sute de suflete), a primit şi el dispoziție să treacă la autofinanțare: să fabrice mobilă! Pentru a tăia copacii, invalizii foloseau ferăstraie cu ramă (nefiind un lagăr pentru tăiat de pădure, nu se prevăzuseră în planul de aprovizionare nici un fel de mijloace mecanice); tîrau buştenii pînă în lagăr cu vitele (nici mijloace de transport nu erau prevăzute, dar lagărul avea o fermă pentru producția de lapte). Prețul de cost al unui divan atingea 800 de ruble, iar cel de vînzare nu depăşea 600... încît însăşi conducerea lagărului a fost interesată să treacă un număr cît mai mare

de invalizi în grupa întîi ori să-i declare bolnavi, ca să nu poată fi scoşi din zonă la lucru: astfel, lagărul a trecut imediat de la deficitara autofinanțare în brațele de nădejde ale bugetului de stat.
Din toate aceste pricini, Arhipelagul nu numai că nu-şi acoperă cheltuielile, dar țara e silită să şi plătească din greu plăcerea de a stăpîni o asemenea posesiune.
Şi mai există un lucru care complică viața economică a Arhipelagului: măreața autofinanțare socialistă e necesară statului în ansamblu, e necesară şi GULag-ului, dar unui şef de lagăr puțin îi pasă de ea: mă rog, o să i se frece puțin ridichea, o să i se taie din premiu (premiu care o să i se dea. totuşi). Principalul profit, principala comoditate, marea plăcere a oricărui şef de lagăr este să aibă mica lui economie naturală, micul lui domeniu confortabil, mica lui moşioară. Atît în Armata Roşie, cît şi printre ofițerii MVD s-a dezvoltat şi s-a statornicit, nu în glumă, ci cît se poate de serios, consistenta, respectabila, orgolioasa şi plăcuta noțiune de stăpîn. Întocmai cum în cîrca întregii țări trona un singur Stăpîn, comandantul oricărui sector trebuia să fie, la rîndul lui, Stăpîn.
Dar, după ce necruțătorul Frenkel a înfipt o dată pentru totdeauna în ceafa GULAG-ului greabănul grapelor A-B-C-D, fiecare stăpîn a trebuit să dea serios din coate pentru a strecura cu viclenie printre dinții acestui greabăn numărul de muncitori fără de care îi era cu neputință să-şi pună pe picioare propriul domeniu. Acolo unde statul de personal nu prevedea decît un singur croitor, s-a organizat o croitorie în lege, în loc de un singur cizmar, s-a trîntit un atelier de cizmărie - şi cîți alți meşteri atît de folositori ar fi voit şeful să aibă la mîna lui! De ce, bunăoară, să nu încropeşti o seră, ca să poți servi legume verzi la masa ofițerilor?
Uneori, un şef cu scaun la cap ar vrea chiar să creeze, pe lîngă lagăr, o mare gospodărie auxiliară pentru producția de legume, de unde să se înfrupte şi deținuții (plătind această plăcere cu munca lor), gospodărie extrem de profitabilă pentru stăpînul însuşi, dar de unde să iei oameni?
Soluția exista: o mică povară în plus pe umerii aceloraşi deținuți, trăgînd pe sfoară GULAG-ul, mai ciupind cîte ceva de la producție. Pentru lucrările mai mari dinăuntrul zonei, uneori veritabile şantiere, toți deținuții puteau fi siliți să lucreze duminica ori seara, după ziua de muncă (de zece ore). Pentru lucrările permanente, era umflat efectivul brigăzilor scoase la muncă: pe hîrtie, pălmaşii rămaşi îți zonă figurau ca ieşiți cu brigada la locul de muncă, de unde brigadierul trebuia să aducă pentru ei procentaje, adică o cantitate de muncă sustrasă pentru ei de la ceilalți membri ai brigăzii (care oricum nu izbuteau să îndeplinească normele). Muncitorii lucrau mai mult şi mîncau mai puțin, în schimb prospera economia domeniului, iar tovarăşii ofițeri trăiau o viață mai colorată şi mai plăcută.
Unele lagăre aveau şefi cu multă inițiativă economică, pricepuți să descopere cîte un inginer înzestrat cu destulă fantezie pentru a trînti în zo-

nă un serviciu de intendență de data asta blindat cu hîrtiile acoperitoare necesare, avînd stat de personal şi capabil să execute comenzi industriale. Numai că în aprovizionarea planificată cu materiale şi scule e greu să te strecori ca titular, aşa că, neavînd nimic, respectivul serviciu trebuie să-şi facă de toate.
Iată istoria unui asemenea serviciu de intendență, cel din lagărul de la Kenghir. Atelierele de croitorie, cojocărie, legătorie, tîmplărie şi altele de acest gen nici măcar nu le voi mai menționa aici, ele sunt floare la ureche. Serviciul de intendență de la Kenghir avea propria lui turnătorie, propriul atelier de lăcătuşerie, ba chiar-asta la mijlocul secolului XX-şi-a construit artizanal o maşină de găurit şi un polizor. Un strung, e drept, nu şi-au putut meşteri singuri. Aici s-a recurs la sistemul de leand-lease al lagărelor: strungul a fost şterpelit ziua în amiaza mare de la un obiectiv de producție. Operațiunea a fost organizată în felul următor: s-a tras în apropiere un camion; brigada de zeki a aşteptat pînă cînd şeful de atelier a plecat undeva cu treburi; apoi toți au dat năvală la strung şi l-au încărcat în camion, care camion a trecut uşor prin postul de gardă, căci cu paza lucrurile erau aranjate, divizionul de pază fiind în subordinea aceluiaşi MVD, şi strungul a fost cărat în lagăr, unde nici unul dintre civili nu avea acces. Şi gata! Ce socoteală să le mai ceri acestor băştinaşi obtuzi şi iresponsabili? Şeful de atelier scoate flăcări pe nări: unde a dispărut strungul? Iar ei nici usturoi n-au mîncat, nici gura nu le miroase: a fost pe-aici vreun strung? Nu l-am văzut. Sculele cele mai importante ajungeau în lagăr pe aceeaşi cale, dar mult mai lesne-aduse în buzunare ori sub pulpana pufoaicei.
La un moment dat, serviciul de intendență şi-a asumat sarcina de a turna, la comanda fabricii de tratare a minereurilor din Kenghir, capace pentru gurile de canalizare. Dar curînd fonta a început să lipsească: de unde să se aprovizioneze, la urma urmei, lagărul? Deținuților li s-a încredințat misiunea ca, de la aceeaşi fabrică, să fure nişte splendide console de fontă englezeşti (rămase încă de la concesiunea de dinainte de revoluție). În lagăr ele erau retopite şi livrate fabricii sub formă de capace, livrări pentru care, bineînțeles, se încasau parale.
Acum cititorul înțelege, desigur, în ce măsură un serviciu de intendență atît de întreprinzător contribuia la întărirea autofinanțării şi a economiei întregii țări.
Şi cîte nu se prindea să facă acest serviciu — unele dintre angajamentele lui nu şi le-ar fi asumat nici Krupp. S-au apucat, bunăoară, să fabrice mari țevi de lut pentru canalizare. Un motor eolian. Tocătoare de paie. Broaşte pentru uşi. Pompe de apă. Să repare autoclave pentru spital. Să ascută trepane. La cîte nu te împinge o situație fără ieşire! Nevoia învață pe om. Căci dacă spui: n-o să meargă, nu putem - a doua zi te scoate din zonă pe cine ştie ce coclauri. Or, în serviciul de intendență e viață mult mai dulce: nu tu apeluri penti-> scoaterea la lucru, nu tu

marşuri sub escortă, ba se şi lucrează mai uşurel şi apoi poți să-ți meştereşti cîte ceva şi pentru sufletelul tău. Spitalul, pentru o comandă, te recompensează cu o „scutire" de două zile, bucătăria-cu un „supliment", cutare cu nişte tutun, ca să nu mai vorbim de autorități, care pot chiar să-ți strecoare o bucată de piine oficială în plus.
E şi comic, şi interesant. Inginerii îşi bat capul cît e ziulica de lungă: din ce? cum? O bucată de metal potrivită, găsită pe undeva prin depozitul de fiare vechi, modifică adesea întreaga construcție proiectată. Motorul eolian a fost fabricat, dar arcuri care să-l rotească după vînt - de unde? Vrînd-nevrînd, s-au mulțumit să lege de el două funii, plantînd la capetele lor doi zeki cu misiunea precisă ca, în momentul cînd se schimbă direcția vîntului, să o ia la fugă şi, trăgînd de funii, să rotească motorul. S-au apucat să fabrice şi propriile lor cărămizi: o femeie tăia cu o coardă banda de argilă pe lungimea viitoarelor cărămizi; cărămizile avansau apoi pe conveierul pe care aceeaşi femeie trebuia să-l pună în mişcare. Dar cu ce? Să nu uităm că mîinile ei erau, ambele, ocupate. O, nemuritoare inventivitate a isteților zeki! Au născocit două mici hulube solid fixate de bazinul muncitoarei care, în vreme ce mîinile ei tăiau cărămizile, cu o mişcare puternică şi des repetată a bazinului, împingea şi banda conveierului! Din păcate, n-avem o fotografie, ca să i-o putem arăta cititorului.
Moşierul de la Kenghir s-a convins definitiv că nu există pe lume ceva ce serviciul lui de intendență să nu poată face. Într-o bună zi, l-a convocat pe inginerul şef şi i-a dat ordin să treacă urgent la fabricarea de sticle pentru geamuri şi de carafe. Cum se face sticla? Băieții nu ştiau. S-au uitat într-un volum din dicționarul enciclopedic rătăcit pe acolo. Fraze generale, nici o rețetă. Totuşi, au comandat sodă, au găsit pe undeva nişte nisip cuarțos şi au pus să fie cărat în zonă. Şi, mai cu seamă, şi-au instruit camarazii să aducă sticlă spartă de la obiectivele ce se construiau în „oraşul nou". Acolo se spărgeau multe geamuri. Au vîrît toate astea în cuptor, le-au topit, le-au malaxat, le-au tras şi au obținut foi de sticlă pentru geamuri! Numai că la un capăt aveau grosimea de un centimetru, iar la celălalt - de 2 milimetri. Printr-un asemenea geam, nu-ți puteai recunoaşte nici cel mai bun prieten. Or, se apropia ziua cînd producția trebuia prezentată şefului. Cum trăieşte zekul! De pe o zi pe alta: să o scot astăzi la capăt, că mîine mai vedem noi. Au şterpelit de pe şantiere sticlă gata tăiată, au adus-o în curtea intendenței şi i-au arătat-o şefului de lagăr. Acesta s-a declarat mulțumit: - „Bravo! Să juri că-i din fabrică! Acum dați-i drumul cu producția de serie!" - „Mai departe nu merge, cetățene şef!" - „Şi de ce, mă rog?" - „Vedeți, în compoziția sticlei pentru geamuri intră, obligatoriu, molibden. Am avut puțin, dar s-a terminat" - „Şi nu putem face rost de niciunde?" - „Păi, de unde să facem rost..." - „Dar carafe se pot face fără molibdenul ăla?" - „Carafe parcă s-ar putea." -„Dați-i dramul!" Dar şi carafele

ieşeau, după suflaj, strîmbe şi, cine ştie de ce, se spărgeau de la sine cînd îți era lumea mai dragă. Un supraveghetor a luat într-o zi o astfel de carafă şi, cînd să i se toarne lapte în ea, a rămas cu toarta în mînă, tot laptele s-a scurs pe jos. „Ah, nemernicilor! a început el să înjure. Sabotorilor! Fasciştilor! Ar trebui să vă împuşte pe toți!"
Cînd, la Moscova, pe strada Ogariov, pentru a se face loc noilor construcții, s-au apucat să demoleze casele vechi, aflate acolo de peste un secol, bîrnele de la paliere nu numai că n-au fost aruncate ori folosite ca lemne de foc, ci s-au meşterit din ele obiecte de tîmplărie fină! Era lemn pur, sonor! Asta însemna uscarea lemnului la străbunicii noştri.
Noi? Noi suntem mereu grăbiți, n-avem timp niciodată. Să aşteptăm pînă cînd se vor usca bîrnele ca lumea? La Bariera Kaluga le ungeam cu cele mai moderne antiseptice şi totuşi putrezeau ori se acopereau cu ciuperci, şi atît de repede, încît chiar înaintea recepției lucrărilor trebuia să smulgem parchetul, ca să le înlocuim în viteză.
Aşa că, peste o sută de ani, din tot ce am construit noi, zekii, şi întreaga țară de altfel, nimeni nu va putea scoate sunetul produs de acele bîrne vechi de pe strada Ogariov.
În ziua cînd URSS lansa spre cer, cu surle şi chimvale, primul satelit artificial, în fața ferestrei mele din Reazan, două perechi de femei libere, în vechi bluze de zeki şi cu pantaloni vătuiți, urcau mortar la etajul trei cu targa.
— Mă rog, mă rog, e adevărat, aşa e, mi se va obiecta. Dar ce vrei dumneata? Şi totuşi, se-nvîrte!
Asta, într-adevăr nu se poate lua, fie ea a naibii - se-nvîrte!
***
Acest capitol s-ar cere încheiat cu o lungă listă a lucrărilor executate de deținuți, fie şi măcar de la primul cincinal stalinist şi pînă în vremurile hruşcioviene. Dar, bineînțeles, eu nu sunt în stare să o întocmesc. Pot doar să o încep, urmînd ca, ulterior, doritorii să intercaleze în ea alte obiective şi să o continue.
- Belomorkanal (1932), Volgokanal (1936), Volgodon (1952);
- calea ferată Kotlas-Vorkuta, ramificația spre Salehard;
- calea ferată Rikasiha-Molotovsk;*
- calea ferată Salehard-Igarka (abandonată);
- calea ferată Lalsk-Piniug (abandonată);
- calea ferată Karaganda-Mointî-Balhaş (abandonată);
- calea ferată de pe malul drept al Volgăi, în apropiere de Kamîşin;
- căile ferate de rocadă de-a lungul frontierelor noastre cu Finlanda şi Persia;
- a doua linie a Transsiberianului (1933-35, circa 4000 km);

*Cu lagăre de-a lungul rîului Kudma, pe insula Iagrî, în aşezarea Rikasiha.

- calea ferată Taişet-Lena (tronsonul inițial al BAM);
- calea ferată Komsomolsk-Sovgavan;
- pe Sahalin, calea ferată de la gara Pobeda pînă la racordul cu rețeaua niponă;
- calea ferată spre Ulan-Bator* şi şoselele din Mongolia;
- calea rutieră Moscova-Minsk (1937-1938);
- calea rutieră Nogaevo-Atka-Nera;
- construcția Centralei hidroelectrice Kuibîşev;
- construcția Centralei hidroelectrice Nijnetulomsk (lîngă Murmansk);
- construcția Centralei hidroelectiice Ust-Kamenogorsk;
- construcția Combinatului de prelucrare a cuprului de la Balhaş (1934-35);
- construcția Combinatului pentru producția de hîrtie de la Solikamsk;
- construcția Combinatului chimic de la Beriozniki;
- construcția Combinatului de la Magnitogorsk (parțial);
- construcția Combinatului de la Kuznețk (parțial);
- construcția de uzine şi cuptoare Martin;
- construcția Universității de Stat „M.V. Lomonosov" din Moscova (1950-53, parțial);
- construcția oraşului Komsomolsk-pe-Amur;
- construcția oraşului Sovgavan;
- construcția oraşului Magadan;
- construcția întregului Dalstroi;
- construcția oraşului Norilsk;
- construcția oraşului Dudinka;
- construcția oraşului Vorkuta;
- construcția oraşului Molotovsk (Severodvinsk), începînd din 1935;
- construcția oraşului Dubna;
- construcția portului Nahodka;
- conducta de petrol ce leagă Sahalinul de continent;
- construcția cvasitotalității obiectivelor industriei nucleare;
- extracția minereurilor radioactive (uraniu şi radiu, în apropiere de Celeabinsk, Sverdlovsk şi Tura);
- lucrul în uzinele de tratare şi îmbogățire (1945-1948);
- extracția de radiu la Uhta; rafinarea petrolului la Uhta, producția de apă grea;
- extracția de cărbune în bazinele Peciora, Kuznețk, la zăcămintele din Karaganda, Sutcean etc.;
- extracția de minereuri în Djezkazgan, în sudul Siberiei, în Buriat-Mongolia, în Şoria, Hakasia, în peninsula Kola;

* În timpul construcției acestei căi ferate, deținuților cu dispensă de escortă li s-a cerut să le spună mongolilor că erau comsomoliști şi voluntari. Mongolii îi ascultau şi răspundeau: luați-vă calea ferată şi dați-ne îndărăt oile noastre.

- extracția de aur pe Kolîma, pe Ciukotka, în lakuția, pe insula Vaigaci, la Maikain (raionul Baian-Aul din regiunea Pavlograd);
- extracția de apatite în peninsula Kola (începînd din 1930);
- extracția de spath fluorină la Amderm (începînd din 1936);
- extracția de metale rare (zăcămîntul „Stalin" în regiunea Akmolinsk, începînd din anii '50);
- producția de lemn pentru export şi necesitățile interne, în întregul Nord al Rusiei europene şi în Siberia. Enumerarea puzderiei de lagpunkte forestiere depăşeşte puterile noastre: ele reprezintă jumătate din Arhipelag. Primele cîteva denumiri sunt, credem, edificatoare: lagărele situate de-a lungul rîului Koin; pe rîul Uftiuga, afluent al Dvinei; pe Nem, afluent al Vîcegdei (nemți deportați), pe Vîcegda, în apropiere de Riabovo; pe Dvina Septentrională, în apropiere de Cerevkovo; pe Dvina Septentrională mică, în apropiere de Aristovo...

De fapt, se poate întocmi o asemenea listă?... Ce hărți, ce memorie prodigioasă au conservat denumirile miilor de lagăre forestiere provizorii, instalate pentru un an, pentru doi, pentru trei, pînă cînd întreaga pădure înconjurătoare era doborîtă, şi apoi integral lichidate? Şi, de altfel, de ce să vorbim numai de exploatările forestiere? Dar lista completă a tuturor insulițelor Arhipelagului, care, într-un moment sau altul, au fost de suprafață - lagăre celebre, dăinuind cu zecile de ani şi puncte de detenție ambulante, care migrau de-a lungul drumurilor şi căilor ferate în construcție, puternicele centre de recluziune şi tranzitele alcătuite din corturi şi incinte împresurate cu garduri de nuiele? Cine se va simți în stare să treacă pe aceste hărți şi KPZ-urile? Şi închisorile din fiecare oraş (fiecare avînd cîteva)? Şi coloniile agricole cu taberele lor de cosit şi zootehnice? Şi micile colonii industriale presărate prin oraşe ca semințele? Iar Moscova şi Leningradul ar trebui desenate pe aceste hărți separat, cu linii groase. (Să nu uităm sectorul de muncă instalat la jumătate de kilometru de Kremlin, cînd a început construcția Palatului Sovietelor.) În plus, în anii '20 Arhipelagul a fost unul, iar în anii '50 -cu totul altul şi situat în cu totul alte locuri. Cum să prezinți această mişcare în timp? Cîte hărți ar trebui întocmite? În fine, Nîroblag-ul, Ustvîmlag-ul, lagărele din Solikamsk sau din Potma ar trebui înfățişate ca provincii întregi haşurate - dar cine dintre noi a parcurs toate acele frontiere?

Şi totuşi, sperăm să vedem într-o bună zi o asemenea hartă.

- Încărcarea buştenilor pe vapoare în Karelia (pînă în 1930. După apelurile lansate de presa engleză de a se refuza recepția lemnului încărcat de deținuți, zekii au fost îndepărtați urgent de la aceste lucrări şi expediați în adîncul Kareliei);
- Livrările pentru front în timpul războiului (mine, obuze, ambalaje pentru acestea, confecționarea de efecte militare);
- Edificarea de sovhozuri în Siberia şi Kazahstan...

Si, chiar dacă lăsăm la o parte toți anii '20 şi producția caselor de reclu-ziune, a caselor de reeducare, a caselor de reeducare prin muncă - cu ce s-au ocupat, ce au produs un sfert de secol (1929-1953) sutele de colonii industriale, invariabil prezente în fiecare oraş mai răsărit de pe întinsul țării noastre?
Ce au cultivat sutele şi sutele de colonii agricole?
Sunt mai uşor de enumerat activitățile la care deținuții n-au participat niciodată, cum ar fi fabricarea de mezeluri şi produse de cofetărie.

Sfîrşitul Părții a Treia

Partea a PATRA
SUFLETUL ŞI SÎRMA GHIMPATĂ

„Iată, taină vă spun vouă: nu toți vom muri, dar toți ne vom schimba."
Corinteni, 1,15,51.

Capitolul 1
ELEVAȚIE..

ŞI ANII TREC...

Nu turuind, ca deținuții cînd le arde de glumă - „iarnă-vară, iarnă-vară" ci - toamne prelungi, ierni nesfîrşite, primăveri şovăitoare, numai verile sunt scurte. Pe Arhipelag verile sunt scurte.

Chiar şi un singur an — o-ho-hoo! - cît e de lung! Chiar şi un singur an cît timp îți lasă ca să gîndeşti! De trei sute treizeci de ori pe an te îmbulzeşti la apel sub burnițele toamnei, sub rafale de viscol ori în aerul încremenit de sălbăticia gerului. Trei sute treizeci de zile, o muncă de care ți-e lehamite şi care ți-e cu totul străină îți lasă mintea liberă. Trei sute treizeci de seri, după lucru, aştepți ud şi înghețat în coloană pînă cînd soldații de la foişoarele de pază cele mai îndepărtate se adună, reconstituind escorta. Şi drumul pînă la locul de muncă. Şi drumul îndărăt. Şi aplecat peste şapte sute treizeci de gamele cu zeamă si peste şapte sute treizeci de porții de terci. Şi pe vagonka ta, înainte de a adormi şi ori de cîte ori te trezeşti. Nici radio, nici cărți să te distragă nu există - şi slavă Domnului.

Asta numai într-un singur an. Ori tu ai de tras zece. Sau douăzeci şi cinci...

Şi cînd, distrofic, o să ajungi la infirmeria lagărului, o să-ți rămînă şi acolo destul timp de gîndire.

Gîndeşte. Caută să extragi ceva şi din nenorocire.

În tot acest timp nesfîrşit, creierul şi sufletul deținuților nu pot rămîne inactive. Văzuți de departe, ca masă, par o foşgăială de păduchi, dar de fapt ei sunt încoronarea creației, nu-i aşa? Nu li s-a insuflat şi lor cîndva mica scînteie a divinității? Ce s-a ales de ea aici?

Veacuri la rînd s-a crezut că de aceea i se dă infractorului un termen de condamnare, pentru ca în tot acest răstimp el să mediteze la faptele lui, să se frămînte, să se căiască şi, încetul cu încetul, să se îndrepte.

Dar mustrările de conştiință nu există pe Arhipelagul GULAG! Din o sută de băştinaşi, cinci sunt borfaşi, pentru ei fărădelegile nu sunt temei de reproş, ci de glorie. Tot ce visează ei este ca la prima ocazie să le săvîrşească mai abil şi cu mai multă insolență. Nu văd nici un motiv să se căiască. Alți cinci au băgat mîna adînc, dar nu în buzunarele oamenilor: în timpurile noastre, poți să bagi mîna adînc doar în visteria statului, care el însuşi toacă banii poporului fără milă şi fără urmă de discernămînt. Ce să regrete un asemenea individ? Poate faptul că n-a luat mai mult, împărțind cu cine trebuie, ca să fi rămas în libertate? Optzeci şi cinci la sută dintre băştinaşi n-au absolut nimic pe conştiință, aşa că de ce să se căiască? Pentru că au gîndit aşa cum au gîndit? (E drept, pe cîte unul îl ciomăgesc şi-l prostesc atît de bine, încît ajunge să se

căiască: vai, în ce hal m-am lăsat pervertit... Să ne amintim de disperarea Ninei Peregud, care se căina că nu e demnă de Zoia Kosmodemianskaia.) Ori pentru că, într-o situație fără ieşire, s-a lăsat luat prizonier? Pentru că, sub nemți, a acceptat un loc de muncă în loc să crape de foame? (Şi aici e de spus că unii încurcă de aşa manieră ceea ce e permis cu ceea ce nu e permis, încît sunt chinuiți de gîndul că mai bine ar fi murit decît să mănînce o asemenea pîine.) Pentru că, muncind pe daiboj în colhoz, a luat ceva de pe cîmp ca să-şi hrănească plozii? Ori din uzină, în acelaşi scop?
Nu, nu numai că nu te căieşti, dar conştiința curată îți străluceşte în ochi aidoma unui cristalin lac de munte. (Şi ochii tăi, purificați de suferință, disting fără greş orice turbulență în ochii altora. De exemplu, îi disting infailibil pe ciripitori. Şi această putere pe care o avem - de a vedea adevărul cu ochii - scapă CKGB-ului, e „arma noastră secretă" împotriva lui. În această privință GB-ul ne e inferior.)
Această conştiință cvasigenerală a inocenței ne diferențiază cel mai net de ocnaşii lui Dostoievski şi ai lui P. lakubovici. Ei se simțeau rupți de lume pentru totdeauna, noi ştim cu siguranță că mîine orice om liber poate fi înhățat exact cum am fost înhățați noi. Că sîrma ghimpată e doar o barieră convențională. Cea mai mare parte dintre ei aveau conştiința propriei vinovății; noi trăim sentimentul unei năpaste ce s-a abătut asupra a milioane de oameni.
Dar o năpastă nu înseamnă ruină ireversibilă. Ea trebuie înfruntată şi depăşită.
Nu aşa se explică surprinzătoarea raritate a sinuciderilor în lagăre? Da, ele erau rare, deşi fiecare fost deținut îşi aminteşte cel puțin un caz de suicid. Dar îşi aminteşte un număr şi mai mare de evadări. Evadările au fost, cu siguranță, mai multe decît sinuciderile. (Zeloşii realismului socialist mă pot lăuda: uite că promovez o linie optimistă.) Şi automutilările erau de departe mai multe decît sinuciderile, avînd în substrat dorința de a trăi: calculul era simplu - sacrificarea unei părți de dragul întregului. Am chiar impresia că, statistic vorbind, la o mie de locuitori, sinuciderile au fost, în lagăre, mai puține decît în lumea exterioară. Numai că, bineînțeles, n-am cum verifica acest lucru.
Skripnikova relatează cum, în 1931, la Medvejegorsk, în closetul pentru femei s-a spînzurat un bărbat de vreo treizeci de ani - chiar în ziua eliberării! Poate din scîrbă pentru ceea ce se numea pe atunci libertate. (Cu doi ani înainte soția îl părăsise, dar asta nu l-a împins să se spînzure.) La Burepolom, în clubul din clădirea centrală, s-a spînzurat proiectantul Voronov. Abramovici, comunist şi activist de partid, s-a spînzurat, în 1947, în podul blănăriei din lagărul de la Kneaj-Pogost. La Kraslag, în anii războiului, lituanienii, aduşi la ultima limită a disperării, şi mai cu seamă nepregătiți de viață pentru cruzimea puterii sovietice, au înaintat în masă asupra gardienilor înarmați, ca să fie împuşcați. În

1949, în celula de arest preventiv de la Vladimir, un tînăr pe nume Volînski, terorizat de interogatorii, îşi vîrîse deja capul în laţ, dar a fost salvat de colegul lui de celulă Pavel Baraniuk. La Bariera Kaluga, un fost ofiţer leton, aflat la infirmerie, a izbutit să se furişeze la scara ce ducea spre etajele pustii, încă neterminate, ale clădirii. O soră medicală, zeká, l-a observat şi s-a repezit pe urmele lui, dar l-a ajuns abia în uşa căscată a balconului de la etajul cinci. S-a agăţat de halatul lui, dar a rămas cu halatul acela în braţe, căci letonul, numai în lenjerie de corp, a plonjat în gol ca un fulger alb, în văzul numeroşilor trecători aflaţi pe strada Bolşaia Kalujskaia în ziua aceea însorită. Emmy, o comunistă germană, aflînd de moartea soţului ei, a ieşit goală-puşcă din baracă în ger, ca să facă pneumonie şi să moară. Englezul Kelly, în TON-ul de la Vladimir, şi-a făcut o venesecţie de virtuoz, în vreme ce uşa celulei era deschisă şi gardianul în prag. (Arma lui a fost o bucată de email, desprinsă de la spălător. O ascunsese într-unul dintre bocancii aşezaţi lîngă pat A lăsat pătura să cadă peste bocanci, a scos bucata de email şi, sub pătură, şi-a tăiat vena de la o mînă.)
Repet, mulţi pot relata asemenea episoade, şi totuşi, raportate la milioanele de deţinuţi, ele vor fi puţine. Chiar şi din exemplele de adineauri se vede că, în majoritatea cazurilor, era vorba de străini, de occidentali: pentru ei, debarcarea pe Arhipelag era o lovitură mult mai năucitoare decît pentru noi, pînă la a-i capacita să pună punct. Sau de loialişti (dar nu dintre cei cu gură mare). Şi e de înţeles, pentru că în capul lor totul trebuie că se învălmăşise şi ţiuia fără istov. Cum să rezişti într-o asemenea stare? (În decursul anchetei, Zoia Zalesskaia, o nobilă poloneză care-şi dăruise întreaga viaţă „cauzei comuniste", a încercat de trei ori să se sinucidă: s-a spînzurat - a fost scoasă din laţ; şi-a tăiat venele - a fost surprinsă la timp şi oprită; a sărit pe pervazul ferestrei de la etajul 6 - anchetatorul, care picotea, a izbutit s-o înşface de rochie. Au salvat-o de trei ori, pentru ca pînă la urmă s-o împuşte.)
Îngeneral, cum trebuie interpretată corect sinuciderea? Ans Bernstein afirmă cu insistenţă că sinucigaşii sunt departe de a fi nişte laşi, că sinuciderea reclamă o voinţă foarte puternică. El însuşi şi-a meşterit o funie din bandaje şi a încercat să se spînzure cu ea, „îngenunchind în aer". Dar cercuri verzi începeau să-i joace în faţa ochilor, urechile îi ţiuiau şi, de fiecare dată, fără să vrea, îşi lăsa picioarele îndărăt pe podea. La ultima încercare, funia improvizată s-a rupt şi omul s-a bucurat că rămăsese în viaţă.
Nu contest faptul că sinuciderea pretinde, chiar şi în caz de extremă disperare, un efort de voinţă. În ce mă priveşte, multă vreme nici nu mi-am îngăduit să reflectez la acest subiect. Toată viaţa am fost convins că în nici o împrejurare nu mă voi gîndi la sinucidere. Dar nu cu mult timp în urmă am avut de traversat cîteva luni întunecate, în decursul cărora mi s-a părut că opera întregii mele vieţi va pieri, mai cu sea-

mă dacă voi rămîne viu. Şi îmi aduc bine aminte acea repulsie faţă de viaţă, senzaţia că e mai uşor să mori decît să trăieşti. După mine, într-o asemenea situaţie, îţi trebuie mai multă voinţă ca să rămîi în viaţă, decît ca să mori. Dar, pesemne, deznodămîntul depinde de firea omului şi de gradul lui de disperare. De aceea şi există întotdeauna două păreri diferite.
,;; Ar fi foarte spectaculos să ne imaginăm că, la un moment dat, milioanele de deţinuţi ultragiaţi fără vină s-ar fi apucat să se sinucidă pe capete, răzbunîndu-se în acest fel pe guvern de doua ori: demonstrîndu-i propria lor inocenţă şi privîndu-l de o mînă de lucru gratuită.
S-ar fi înmuiat cumva guvernul? I s-ar fi făcut deodată milă de supuşii săi? Greu de crezut. Nimic nu l-ar fi oprit pe Stalin: el ar fi înhăţat în locul lor, din libertate, încă vreo douăzeci de milioane de oameni.
Dar aşa ceva nu s-a întîmplat! Oamenii mureau cu sutele de mii şi cu milioanele, aduşi, s-ar fi zis, la ultima limită, şi totuşi nu existau sinucideri. Condamnaţi la o existenţă monstruoasă, la epuizare prin foame, la o muncă supraomenească, ei nu-şi puneau capăt zilelor!
Şi, încercînd să înţeleg, mai pertinentă mi s-a părut următoarea concluzie. Sinucigaşul e întotdeauna un falit, un om aflat în impas total, după ce a pierdut totul în viaţă şi nu mai are voinţă pentru a continua să lupte. Dacă aceste milioane de creaturi jalnice, lipsite de apărare, nu se sinucideau totuşi, înseamnă că în sufletele lor trăia un simţămînt invincibil şi o idee mare îi stăpînea.
Era sentimentul unanim că aveau dreptate. Că aveau de înfruntat o urgie abătută asupra întregului popor, aşa cum a fost jugul mongol.
***
Dar, dacă nu are nici un temei de căinţă, atunci la ce, la ce oare se gîndeşte, zi şi noapte, deţinutul? „Nimic nu ascute mintea omului ca sărăcia şi puşcăria" O ascut, e adevărat. Dar încotro o îndreaptă?
Nu numai eu am păţit aşa - mulţi alţii. Primul cer al puşcăriei noastre era acoperit cu vălătuci de nori negri şi spart de stîlpi de lavă, era cerul Pompeiului, cerul Judecăţii de Apoi, pentru că arestatul nu era fitecine, eram chiar „Eu", chintesenţa Universului.
Ultimul cer al puşcăriei noastre era nemărginit de înalt şi nemărginit de senin, aproape alb de atîta azur.
La început, suntem toţi la fel (în afară de credincioşi): ne vine să ne smulgem părul din cap, numai că ţestele ni-s tunse chilug!... Cum a fost posibil?! Cum de nu ne-am mirosit delatorii, cum de nu ne-am văzut duşmanii? (Şi îneacă-i în ură! Şi dă-i cu planuri de răzbunare!) Cîtă imprudenţă ! Cîtă orbire! Cîte greşeli! Cum pot fi îndreptate? Şi asta acum, repede! Trebuie scris la..., trebuie spus..., trebuie transmis...
Dar, de fapt, nu trebuie nimic. Nimic nu ne poate salva. La momentul hotărît, vom semna articolul 206(1), la momentul hotărît, vom asculta hotărîrea tribunalului ori ni se va comunica sentinţa OSO.

Apoi - suita transferurilor. Cu gîndul la lagărul ce ne aşteaptă, uneori ne face plăcere să ne amintim de trecut: cît de bine trăiam! (Chiar dacă trăiserăm prost.) Cîte şanse nefructificate! Cîte flori neculese! Cum să mai recuperezi timpul pierdut?... Dacă scap viu de aici, am să trăiesc cu totul altfel, mult mai inteligent. Ziua viitoarei eliberări? Ea săgetează orizontul cu raze, ca un soare răsărind!
Şi concluzia: să rezişti pînă atunci! Să supravieţuieşti! Cu orice preţ! O simplă locuţiune, o expresie intrată în obişnuinţă: „Cu orice preţ".
Şi deodată cuvintele se umplu de sens, alcătuind un legămînt teribil: să supravieţuieşti cu orice preţ!
Şi pentru cel ce face acest legămînt, înfruntînd fără să clipească explozia lui de lumină sîngerie, pentru acela nenorocirea lui se înalţă mai presus de orice, ecranează întregul univers.
E marea răscruce a vieţii de lagăr. De aici pornesc două drumuri: unul o ia la dreapta, celălalt la stînga, unul urcă, celălalt coboară. Pe cel din dreapta îţi pierzi viaţa, pe cel din stînga îţi pierzi conştiinţa.
Directiva pe care ţi-o dai ţie însuţi: „Rezistă!" e izbucnirea instinctuală a oricărei fiinţe vii. Cine nu vrea să supravieţuiască? Cine nu are dreptul să supravieţuiască? Încordarea tuturor forţelor vitale ale organismului. Ordin către toate celulele: rezistaţi! Cutia toracică se încarcă de la o priză nevăzută, împresurînd inima cu un nor de electricitate, ca să nu se oprească. Dincolo de Cercul Polar, treizeci de deţinuţi epuizaţi dar îndărătnici fac cinci kilometri prin viscol ca să ajungă la baie. Baia nu merită nici un cuvînt de laudă: oamenii se spală în grupuri de cîte şase, în cinci schimburi, uşa se deschide direct în ger şi patru grupuri aşteaptă acolo, afară, înainte şi după baie, pentru că deţinuţii nu pot fi lăsaţi să plece fără escortă. Şi nu numai că nici unul nu face congestie pulmonară; nimeni nu se alege măcar cu un guturai. (Un bătrînel s-a îmbăiat după tipicul ăsta vreme de o sută douăzeci de luni, ispăşindu-şi pedeapsa între cincizeci şi şaizeci de ani. Dar iată-l acasă, liber. Cocolit, la căldurică, se stinge într-o lună. Nu mai există directiva „rezistă!".)
Dar „rezistă" încă nu înseamnă „cu orice preţ". „Cu orice preţ" înseamnă cu preţul vieţii altuia.
Să recunoaştem adevărul: la această mare răscruce a vieţii de lagăr, la această cumpănă a sufletelor, nu cei mai mulţi o iau la dreapta. Nu cei mai mulţi, din păcate. Dar, din fericire, nici umbre singuratice. Sunt destui şi cei ce au ales această direcţie, chiar dacă nu-şi ţipă opţiunea în gura mare. E problema noastră să-i distingem. De zeci de ori au trebuit să aleagă şi au ţinut-o, neclintiţi, pe a lor.
Arnold Suzi ajunge în lagăr pe la cincizeci de ani. Fără să fie credincios, e un om funciarmente onest, şi în lagăr nu are de gînd să-şi schimbe felul de a fi. E un „occidental", adică din capul locului de două ori mai neadaptat. O scrînteşte mereu, ajunge în situaţii dintre cele mai grele. Lucrează la „comune", într-o zonă disciplinară, şi totuşi rezistă, rezistă

şi rămîne omul care era înainte de a ajunge în lagăr. L-am cunoscut înainte, l-am cunoscut după şi pot depune mărturie. E drept, trei importante împrejurări favorabile i-au uşurat viaţa de lagăr: a fost recunoscut ca invalid, vreme de mai mulţi ani a primit pachete şi, graţie talentelor lui muzicale, şi-a mai putut îndulci viaţa participînd la mişcarea de amatori. Dar aceste trei împrejurări pot doar explica de ce a rămas în viaţă, în absenţa lor ar fi murit, dar nu s-ar fi schimbat. (Iar cei ce au murit poate de aceea au şi murit, pentru că nu s-au schimbat?)
Taraşkevici, un om simplu, fără nici un fel de ascunzişuri, îşi aminteşte: „Mulţi deţinuţi, pentru o raţie de pîine ori pentru un fum de mahorcă erau gata să se tîrască la picioarele oricui. Eu ajunsesem la capătul puterilor, dar mi-am păstrat sufletul curat. N-am dat niciodată negrul drept alb".
Că puşcăria regenerează în profunzime fiinţa umană se ştie de secole. Exemplele abundă, unul dintre ele fiind cel al ferventului carbonar Silvio Pellico, devenit, după opt ani de detenţie, un catolic smerit.* La noi, este invocat invariabil Dostoievski. Dar Pisarev(2)? Ce a rămas din spiritul lui revoluţionar după fortăreaţa Petropavlovskaia? Dacă asta e benefic sau nu pentru revoluţie se poate discuta, dar schimbările merg întotdeauna în sensul adîncirii trăirilor spirituale. Ibsen scrie: „Lipsa de oxigen asfixiază pînă şi conştiinţa." ** Ei bine, nu! Nu e chiar atît de simplu. Ba lucrurile stau chiar de-a-ndoaselea! Să luăm, bunăoară, cazul generalului Gorbatov: combatant încă din tinereţe, urcînd în armată din grad în grad, n-a avut cînd să reflecteze prea adînc la ce se întîmplă. Dar iată-l ajuns în închisoare, şi tot felul de episoade îi reînvie în memorie: cum suspectase de spionaj un om nevinovat, cum ordonase din greşeală să fie împuşcat un polonez absolut inocent. (Cînd şi-ar mai fi amintit asemenea lucruri? După reabilitare, poate că nu şi le-a mai amintit cu atîta acuitate...) Despre transformările morale ale deţinuţilor s-a scris destul de mult, pînă la a se constitui o veritabilă teorie carcerologică. Iată ce scria, înainte de revoluţie, Lucenetki, în „Tiuremnîi vestnik"(3): „întunericul îl face pe om mai sensibil la lumină; inactivitatea forţată suscită în el setea de a trăi, de a se mişca, de a lucra; tăcerea îl sileşte să reflecteze adînc la propriul său „eu", la mediul social, la trecutul şi prezentul lui, la viitor."
Notez opinia contrară a lui Lev Tihomirov. El scrie („Krasnîi arhiv", Ni: 41/42, p. 138): Militanţii din „Narodnaia Volea" „n-au avut unde să-şi confrunte opiniile. Asta era cea mai neagră faţă a puşcăriei, o spun din proprie experienţă. Cei patru ani de închisoare au fost, în ce mă priveşte, un timp iremediabil pierdut pentru dezvoltarea spirituală, în vreme ce

*S. Pellico, închisorile mele. 1836.
**Ibsen, Duşmanul poporului.

următorii patru, ani de libertate, mi-au adus mii de observații neprețuite asupra, propriului meu „eu", asupra oamenilor şi a legităților vieții".* Poate — mă gîndesc - judecă aşa pentru că în puşcărie va fi fost înconjurat numai de oameni cu aceeaşi credință politică? Ori prea nerăbdători să se vadă liberi? Acest lucru îi putea, într-adevăr, împiedica să se concentreze şi să crească sufleteşte.
Iluminiştii noştri, cei care nu cunoscuseră puşcăria, încercau față de deținuți o compasiune firească, dar exterioară. În schimb, Dostoievski, fost deținut, era un ardent partizan al punițiunii! E o chestiune la care merită să reflectăm.
Iar o zicală spune: „Libertatea te strică, puşcăria te învață".
Numai că Pellico şi Lucenețki vorbeau despre închisori. Dostoievski, militînd pentru punițiune, avea în vedere închisorile. Puşcăria te învață - dar care puşcărie?
Lagărul?
Aici, cazi pe gînduri.
Cu siguranță, în comparație cu închisorile, lagărele noastre sunt teritorii otrăvite şi nocive.
Cu siguranță, cei ce au hipertrofiat Arhipelagul numai la sufletele noastre nu s-au gîndit Şi totuşi, să nu existe nici o şansă de a-ți păstra integritatea în lagăr?
Mai mult, elevația spirituală să fie, în lagăr, cu totul imposibilă?
În lagpunktul Samarka, în 1946, un grup de intelectuali se află în pragul morții: toți sunt epuizați de foame, de frig, de o muncă mult peste puterile lor. Sunt privați chiar şi de somn, căci barăcile subterane n-au fost construite încă. Se vor apuca să fure? Să ciripească? Să-şi plîngă viața pierdută? Nu! Ştiind că moartea e o chestiune nici măcar de săptămîni, ci de zile, iată cum îşi petrec ultimele ceasuri de nesomn, aşezați la adăpostul unui zid: Timofeev-Ressovski improvizează cu ei un „seminar" şi se grăbesc să-şi împărtăşească, pe rînd, ceea ce unul ştie şi ceilalți nu. Îşi țin, reciproc, ultimele lecții. Părintele Saveli vorbeşte despre „moartea fără remuşcări". Un alt preot, diplomat al Academiei eclesiastice - despre patristică; un altul, tot cleric, uniat de această dată, despre dogme şi canoane; un energetician-despre principiile energeticii viitorului; un economist explică de ce, în lipsa unor idei noi, nu s-a reuşit să se pună pe baze principiale economia sovietică. În ce-l priveşte pe Timofeev-Ressovski, el îi inițiază în principiile microfizicii. De la seminar la seminar, numărul participanților scade: absenții sunt la morgă...
Cel ce, deja atins de rigiditatea morții, se poate interesa de asemenea lucruri e într-adevăr un intelectual !
Îngăduiți-mi: iubiți viața? Voi, voi cei ce exclamați fredonînd în paşi de

*„Novîi mir", 1964, Nr. 4.

dans: „Te iubesc, viață! Ah, cît te iubesc!" O iubiți? Ei bine, iubiți-o! Iubiți şi viața de lagăr ! Căci şi ea e viață !
„De soarta nu vei înfrunta,
Lăuntric vei reînvia.. ."
N-ați înțeles o iotă ! Abia atunci vă veți topi de-a-n picioarelea !
Pe calea asta, aleasă de noi, virajele se succed cu repeziciune. Spre piscuri? Spre cer? Să urcăm, împletícindu-ne.
Ziua eliberării? Ce ne poate ea oferi, după atîția ani? Ne vom fi schimbat cu toții, pînă la a deveni de nerecunoscut. Cei apropiați nouă se vor fi schimbat şi ei, locurile altădată atît de dragi ni se vor părea străine.
Gîndul la libertate ajunge să fie, de la o vreme, chiar silnic. Factice. Străin.
Ziua „eliberării" ! De parcă în această țară ar exista libertate. De parcă ar putea fi eliberat cel ce, în prealabil, nu s-a eliberat sufleteşte.
Pietrele ne alunecă de sub picioare. Cad spre trecut. Sunt pulberea trecutului.
Noi - urcăm.
***
Dacă închisoarea e un bun loc de meditație, nici lagărul nu e unul rău. Înainte de toate, pentru că nu există şedințe. Vreme de zece ani, eşti scutit de orice şedință! Nu simți deja aerul pur al crestelor? Emițînd pretenții nedisimulate la munca şi la corpul tău, pînă la extenuare şi chiar pînă la moarte, administrația lagărului nu atentează în nici un fel la gîndurile tale. Nu încearcă să-ți înşurubeze creierul, fixîndu-ți-l de țeastă. (Cu excepția nefericitei perioade a Belomor-ului şi Volgokanal-ului.) Şi acest lucru creează un sentiment de libertate mai puternic decît latitudinea picioarelor de a alerga încotro le e voia.
Nimeni nu te bate la cap să te înscrii în partid. Nimeni nu îți smulge cotizații pentru organizații benevole. Nu există sindicat, „să te apere", întocmai ca avocatul din oficiu la tribunal. Nu există nici consfătuiri de producție. Nu poți fi ales în nici o funcție, nu ți se poate încredința nici o sarcină obştească şi mai cu seamă nu poți fi obligat să devii propagandist Nici să asculți propaganda făcută de altul. Nici să strigi la comandă: „Cerem!", „Nu vom tolera!" Nimeni nu te tîrăşte la urnă, să-ți exprimi votul liber şi secret pentru un candidat unic. Nu ți se pretind nici un fel de angajamente socialiste. Nu ți se cere să-ți faci autocritica. Nici să scrii articole pentru gazeta de perete. Nici să dai interviuri corespondentului regional.
O minte liberă! Nu e un privilegiu al vieții pe Arhipelag?
Şi o libertate în plus: nimeni nu te poate priva nici de familia, nici de bunurile tale: eşti deja privat. Iată o libertate fundamentală.
Ca să gîndeşti, puşcăria e un loc propice. Cel mai mamut pretext devine un impuls pentru lungi şi serioase reflecții. La un moment dat, asta se întîmplă o dată la trei ani, e adus în lagăr un film. O ieftină comedie

„sportivă", „Prima mănuşă". Plicticos. Dar de pe ecran spectatorilor li se serveşte cu insistenţă morala:
„Numai rezultatul contează, şi el nu e în favoarea dumitale."
Pe ecran se rîde. În sală se rîde. Ieşi, mijindu-ţi ochii, în curtea însorită a lagărului şi întorci fraza asta pe faţă şi pe dos. Te mai gîndeşti la ea şi seara, pe vagonka ta. Şi luni dimineaţa, la apel. Ai, ca să meditezi la ea, timp cît pofteşti: în viaţa de afară, cînd i-ai fi putut acorda atîta atenţie? Şi, încet, în mintea ta se face lumină.
Fraza asta nu e o glumă, ci o idee contagioasă. Ea a fost inculcată încă de mult societăţii noastre, şi inculcarea continuă. Teoria că numai rezultatul contează s-a înrădăcinat atît de mult la noi, încît atunci cînd un Tuhacevski, un Iagoda, un Zinoviev sunt declaraţi trădători înhăitaţi cu duşmanul, poporul nu face decît să se crucească în cor: „Ce-i lipsea ăstuia?!" Dacă avea şi de crăpelniţă cu carul, şi douăzeci de costume, şi două vile, şi maşină mică, şi avion, şi faimă - ce-i lipsea?!! Milioane dintre trudiţii noştri concetăţeni n-au destulă imaginaţie pentru a admite că mobilul unui om (nu mă refer la aceştia trei) poate fi şi altul decît interesul meschin.
Atît de temeinic au absorbit şi asimilat teza că „numai rezultatul contează".
De unde ni se trage ideea asta? Cu trei sute de ani în urmă, în Rusia patriarhală, putea prinde rădăcini o asemenea rătăcire?
Asta ni se trage de la Petru, de la gloria drapelelor noastre şi de la ceea ce se numeşte „onoarea patriei". Ne-am împilat vecinii, ne-am lăbărţat, şi în ţară s-a încetăţenit ideea că „numai rezultatul contează".
Apoi de la indivizi de genul lui Demidov, Kabaniha şi Tîbukin.(4) Ăştia s-au cocoţat fără să se sinchisească ale cui urechi le zdrobeau cu călcîiele cizmelor, şi în mintea poporului nostru, cîndva curat la suflet şi cu frica lui Dumnezeu, s-a statornicit tot mai temeinic ideea că numai rezultatul contează.
Şi, în fine, de la socialiştii de toate nuanţele şi mai cu seamă de la ultima Doctrină infailibilă şi în călduri, care, de fapt, în asta şi constă: „numai rezultatul contează!" Să înjghebăm un partid combativ! Să-i lichidăm pe duşmani ! Să triumfăm în fontă şi oţel! Să lansăm rachete!
Iar că, pentru această industrie şi pentru aceste rachete, am sacrificat modul nostru de viaţă, unitatea familiei, sănătatea spirituală a naţiunii, sufletul însuşi al cîmpiilor, pădurilor şi mărilor noastre, puţin ne pasă! Numai rezultatul contează!
Or, toate acestea sunt falsuri! De ani de zile ne spetim în ocna care este întreaga Uniune Sovietică. Încetul cu încetul, în cercuri ce se adaugă an de an, urcăm spre înţelegerea vieţii, şi de la această înălţime se vede cum nu se poate mai limpede: nu rezultatul contează; ceea ce contează e spiritul! Nu ce s-a făcut, ci cum s-a făcut. Nu ce s-a realizat, ci cu ce preţ.

Chiar şi pentru noi, deținuții, dacă numai rezultatul contează, atunci e corectă şi teza: să supraviețuieşti cu orice preț. Adică să devii ciripitor, să-ți vinzi camarazii - asta te poate ajuta să-ți găseşti un loc călduț. Ba poate chiar să obții o reducere de pedeapsă. În lumina infailibilei Doctrine, nu e nimic rău în asta. Căci dacă facem aşa, rezultatul va fi în favoarea noastră şi numai rezultatul contează.
Nimeni nu contestă: e plăcut să-ți adjudeci rezultatul. Dar nu cu riscul de a-ți pierde chipul de om.
Dacă numai rezultatul contează, trebuie să-ți consacri toate forțele fizice şi spirituale pentru a scăpa de muncile comune. Trebuie să-ți încovoi spinarea, să fii servil, să te înjoseşti, ca să-ți păstrezi postul de oploşit. Şi astfel - să supraviețuieşti.
Dacă fondul lucrurilor este ceea ce contează, a venit timpul să te împaci cu muncile comune. Cu zdrențele. Cu palmele zdrelite. Cu o rație mai mică şi mai proastă. Şi poate - să mori. Dar cîtă vreme eşti încă viu - să-ți îndrepți cu mîndrie spinarea dureroasă. Iată momentul cînd, încetînd să te mai temi de amenințări şi nemaialergînd după recompense, devii, în ochii de cucuvea ai stăpînilor, un individ dintre cei mai periculoşi. Căci - cum poți fi înfrînt?
Devine chiar o plăcere să cari targa cu gunoi (însă nu cu pietre!), conversînd cu colegul de cărăuşie despre influența cinematografiei asupra literaturii. Să te aşezi pentru cîteva minute lîngă lada cu mortar golită şi să aprinzi o țigară lîngă zidul pe care l-ai clădit. Şi eşti chiar mîndru cînd, în trecere, şeful de echipă cîntăreşte cu ochii mijiți zidul acela şi spune:
— Tu l-ai făcut? Uite un perete cum scrie la carte.
Zidul acela nu-ți ține de cald, nu crezi că va apropia viitorul fericit al poporului, dar, mizerabil rob zdrențăros, privind lucrul mîinilor tale, zîmbeşti în sinea ta.
Galia Venediktova, fiica unui anarhist, lucra ca infirmieră la dispensar, dar, dîndu-şi seama că stă acolo nu ca să-i vindece pe alții, ci pentru confortul ei personal, s-a încăpățînat să treacă la „comune", punînd mîna pe mai şi pe lopată. Şi susține că, moralmente vorbind, asta a fost salvarea ei. Omul bun se satură şi cu un pesmet, cel rău - nici cu un hartan de carne.
(Aşa o fi, dar cînd n-ai nici măcar un pesmet?...)
***
Şi dacă o singură dată ai renunțat la acest țel - „să supraviețuieşti cu orice preț" - şi ai apucat calea pe care urcă sufletele simple şi răbdătoare, captivitatea începe să-ți transforme în chip mirabil caracterul. În sensul la care te aşteptai cel mai puțin.
La prima vedere, aici ar trebui să izbucnească în om reacțiile cele mai întunecate: degringolada fiarei prinse în capcană, ura fără obiect, iritabi-

litatea şi nervozitatea.* Or, fără ca tu însuți să bagi de seamă, în trecerea imperceptibilă a timpului, captivitatea face să germineze în sufletul tău sentimente opuse.
Cîndva erai violent în impacienţa ta, te grăbeai incontinuu, timpul nu-ți ajungea niciodată. Or, astăzi ai mai mult decît îți trebuie: luni şi ani înainte şi îndărăt, eşti saturat de timp, şi prin vene începe să-ți curgă, într-un flux binecuvîntat şi liniştitor, pacea sufletească şi răbdarea.
Urci...
Odinioară nu iertai nimic nimănui, condamnai fără milă şi lăudai cu aceeaşi lipsă de măsură - acum o blîndeţe atotînţelegătoare îți străbate judecăţile nicicînd categorice. Ai învăţat că eşti fragil, poți înţelege fragilitatea altora. Şi admira forţa aproapelui. Şi doreşti să fii aidoma lui.
Pietrele scrîşnesc, lunecînd la vale de sub picioarele noastre. Urcăm...
Cu anii, o cuirasă de fermitate îți acoperă inima şi întregul corp. Nu te mai repezi să pui întrebări şi să dai răspunsuri, limba ta şi-a pierdut elastica facultate de a vibra cu uşurinţă. Ochii nu-ți sclipesc de bucurie la o veste bună şi nu ți se întunecă sub aripa năpastei.
Căci întîi trebuie văzut ce va însemna asta de fapt Cît de bucurie va fi bucuria şi cît de năpastă năpasta.
De acum înainte o regulă te va călăuzi în viaţă: nu te bucura cînd găseşti, nu te întrista cînd pierzi.
Sufletul tău, arid odinioară, se irigă prin suferinţă. Dacă încă nu-ți poți iubi aproapele aşa cum cere credinţa creştină, măcar înveți să-i iubeşti pe cei apropiați.
Pe cei apropiați prin spirit, care îți sunt alături în captivitate. Atîţia dintre noi recunosc deschis că tocmai în captivitate au cunoscut pentru întîia oară prietenia adevărată!
Şi pe cei apropiați prin sînge, care te-au înconjurat în viaţa anterioară, care te-au iubit, în vreme ce tu îi tiranizai...
Iată o direcţie fecundă şi inepuizabilă pentru gîndurile tale: rememorează-ți viaţa anterioară. Reînvie-ți în minte faptele rele ori dezonorante şi întreabă-te dacă nu pot fi îndreptate fie şi acum...
Da, ai fost băgat în puşcărie pentru nimic, în faţa statului şi a legilor lui n-ai de ce te căi.
Dar în faţa conştiinţei tale? Dar în faţa altor oameni, luați în parte?
... După operaţie, stau întins pe pat în salonul de chirurgie al spitalului

*Revoluționarii din trecut au lăsat multe indicii despre această stare. Serafimovici(5), într-una din povestirile lui, descrie societatea deportaților tocmai în această lumină. Bolşevicul Olimnski notează: „Amărăciunea şi exploziile de iritare - aceste sentimente sunt atît de familiare deținutului, atît de natural prezente în sufletul lui." El însuşi, Olimnski, îşi vărsa mînia asupra celor ce veneau să-l viziteze. Îşi pierduse orice gust pentru muncă. Şi revoluționarii ruşi (în marea lor majoritate) n-au avut parte nici de condamnări, nici de termene adevărate (mari).

de lagăr. Nu mă pot mişca, am febră, dar gîndurile nu-mi degringolează în delir şi sunt recunoscător doctorului Boris Komfeld, care, aşezat la căpătîiul meu, îmi vorbeşte cît e seara de lungă. Lumina e stinsă, ca să nu-mi rănesc ochii. El şi eu - nu mai e nimeni altcineva în salon, îmi povesteşte îndelung şi cu pasiune cum s-a convertit de la iudaism la creştinism. Convertirea lui, a acestui om cultivat, se datorează unui fost coleg de celulă, un bătrînel cumsecade, în genul lui Platou Karataev.(6) Sunt uimit de adîncimea convingerilor noului prozelit, de ardoarea cuvintelor pe care le rosteşte.

Ne cunoaştem de puțină vreme, nu el mă tratează, dar aici pur şi simplu n-ai cu cine sta de vorbă. Komfeld e un om blînd şi afabil, nu văd nimic rău la el, nu ştiu nimic rău despre el. Mă intrigă, însă, faptul că, deja de două luni, nu mai iese din baraca spitalului, s-a claustrat aici, în locul unde munceşte, şi evită să circule prin lagăr.

E limpede că se teme să nu fie înjunghiat. De o vreme, tăierea ciripitorilor e la modă în lagăr. Asta cam bagă spaima în ei. Dar cine se poate pune chezaş că sunt tăiați numai ciripitorii? Unul dintre deținuți a fost înjunghiat, în mod evident, în cadrul unei josnice reglări de conturi personale. În ce-l priveşte pe Komfeld, prin felul cum se poartă în spital nu oferă nici un indiciu că ar fi ciripitor.

... E tîrziu. Tot spitalul doarme. Komfeld îşi termină povestirea:

— În general, m-am convins că, pe lumea asta pămîntească, nici o pedeapsă nu te ajunge fără s-o meriți. Sigur, în aparență, ea poate veni nu pentru o faptă de care suntem cu adevărat vinovați. Dar dacă îți cerni viața şi reflectezi cu seriozitate, sfîrşeşti întotdeauna prin a discerne crima pentru care eşti lovit de soartă.

Nu-i disting chipul. Prin fereastră răzbat numai reflexe răzlețe din zonă: lumina electrică din coridor detaşează, ca o pată galbenă, uşa salonului. Dar în glasul lui se simte o asemenea certitudine mistică, încît tresar.

Aveau să fie ultimele cuvinte ale lui Boris Komfeld. Se retrage cu paşi neauziți într-unul din saloanele învecinate, să se culce. Toți dorm, nu mai are cu cine schimba o vorbă. Adorm şi eu.

A doua zi dimineața sunt trezit de zgomotul unor paşi grei alergînd pe coridor: sanitarii duc corpul lui Kornfeld pe masa de operație. În somn, cineva i-a aplicat în craniu opt lovituri cu un ciocan de zidar (de regulă, la noi, omuciderile au loc imediat după deşteptare, cînd se deschid barăcile, dar de data asta se pare că nimeni dintre deținuți nu s-a sculat încă, nu se aude nici o mişcare). Moare pe masa de operație, fără să-şi mai recapete cunoştința.

Cuvintele profetice ale lui Kornfeld au fost ultimele pe care le-a rostit pe Pămînt. Şi, cum îmi erau adresate mie, mi le-am asumat ca pe o moştenire. O moştenire de care nu te poți lepăda ridicînd din umeri.

De fapt, la vremea aceea, eu însumi ajunsesem la concluzii asemă-

nătoare.
Eram înclinat să confer cuvintelor lui valoarea unei legi universale a vieții. Dar lucrurile se încurcă. Ar însemna să admitem că acei ce au cunoscut pedepse mai grele decît puşcăria - cei împuşcați ori arşi de vii - au fost nişte supermonştri. (Or, de fapt, tocmai oamenii nevinovați sunt împuşcați mai cu sîrg.) Ce să mai spunem atunci de torționarii noştri dovediți: pe ei de ce nu-i pedepseşte soarta? Ei de ce prosperă?
(Asta ar fi de înțeles numai dacă am admite că sensul existenței terestre constă nu în prosperitate, cum suntem cu toții deprinşi să credem, ci în elevația spirituală. Din această perspectivă, torționarii noştri îndură pedeapsa cea mai cumplită: ei se porcesc, decad sub condiția umană. Din această perspectivă, pedeapsa îi ajunge pe cei a căror dezvoltare rămîne veşnic o promisiune.)
Dar în ultimele cuvinte ale lui Komfeld există ceva ce forțează aderența, ceva ce eu îmi asum pe de-a-ntregul. Şi mulți alții vor face la fel.
După şapte ani de detenție, mi-am analizat îndeajuns viața ca să înțeleg de unde mi se trag toate: şi puşcăria, şi - pentru a pune vîrf la toate — o tumoare malignă. Aş admite fără murmur şi ideea că această pedeapsă e insuficientă.
Pedeapsă, dar venind de la cine?
Gîndiți-vă: de la cine?
În salonul acela postoperatoriu, de unde Kornfeld plecase să-şi întîlnească moartea, am zăcut multă vreme, tot singur (din pricina arestării chirurgului, operațiile fuseseră suspendate), scrutîndu-mi, nu fără mirare, în nopți de nesomn, propria viață şi meandrele ei. Cu o vicleană precauție, dobîndită în lagăr, mi-am turnat gîndurile în versuri rimate, ca să le țin minte. Cel mai bun lucru, astăzi, e să le redau aşa cum au fost gîndite pe perna aceea de spital, în vreme ce dincolo de ferestre lagărul de ocnaşi era încă zguduit după o revoltă.

Oare cînd am tocat şi-am risipit fără folos
Semințele binelui, azvîrlindu-le-n hău?
Căci, tînăr, şi eu mi-am purtat pasul pios
Pe sub arcadele templului tău.
Trufaşă, aţîţată din pagini de carte,
Mintea mea pipăia absolutul,
Toate tainele lumii păreau dezlegate,
Destinul părea maleabil ca lutul.
Sîngele-n fierbere...
Dulci năluciri vaporoase
Dansînd dinainte-mi în calp curcubeu...
Demn, fără larmă, se spulberase .....
Cetatea credinței în sufletul meu.
Dar acum, cînd o taină m-a smuls neființei,
Ridicîndu-mă din colbul cernit,

Eu ud cu lacrima recunoştinţei
Cărarea ce mi-ai hărăzit.
Acum ştiu că nu eu, rătăcind prin dileme,
Mi-am scris itinerarul cel viu,
Ci aurora Graţiei Supreme,
Ce mi s-a arătat într-un tîrziu.
Acum, drămui apa vieţii ca pe mied,
Umil între sclipiri diamantine,
Şi, o, Domn Slăvit al Lumii, iarăşi cred:
Tu, şi cînd te-am trădat, ai fost cu mine!

Prefirîndu-mi în minte trecutul, mi-am dat seama că, de-a lungul întregii mele vieţi conştiente, nu mi-am înţeles nici sufletul, nici menirea. Multă vreme am luat drept bun ceea ce, de fapt, mă ducea la pierzanie, lăsîndu-mă necontenit atras într-o direcţie contrară celei ce mi-ar fi fost cu adevărat benefică. Dar, întocmai cum valurile mării îl răstoarnă pe înotătorul neexperimentat, azvîrlindu-l pe mal, şi pe mine loviturile dureroase ale destinului mă reîntorceau de fiecare dată pe teren sigur. Numai aşa am putut parcurge în cele din urmă drumul pe care dintotdeauna mi-am dorit să-l urmez.

Cu spinarea încovoiată, aproape fiinţă, mi-a fost dat să extrag din anii de captivitate acest crîmpei de cunoaştere: cum devine omul om şi cum devine neom. Îmbătat de succesele tinereţii, mă simţeam infailibil, şi de aceea am fost adesea crud. Investit cu prea multă putere, am fost ucigaş şi violator. Săvîrşind faptele cele mai rele, înarmat cu argumente solide, eram convins că fac bine. Pe paiele putrede ale puşcăriei, am simţit înăuntrul meu prima tresărire a binelui. Încetul cu încetul, am descoperit că linia de demarcaţie dintre bine şi rău nu separă nici statele, nici clasele, nici partidele, ci traversează inima fiecărui om şi a întregii umanităţi. Această linie e mişcătoare, ea oscilează în noi de-a lungul anilor. Chiar şi o inimă stăpînită de rău prezervă un bastion al binelui. Chiar şi în inima cea mai bună, dăinuie un colţişor de unde răul n-a fost încă dezrădăcinat.

De atunci am înţeles adevărul tuturor religiilor din lume: ele se luptă cu răul din om (din fiecare om). Răul nu poate fi izgonit pe de-a-ntregul din lume, dar aria lui de cuprindere poate fi redusă înlăuntrul fiecărei fiinţe umane.

De atunci am înţeles răul tuturor revoluţiilor din istorie: ele îi nimicesc numai pe acei purtători ai răului, care le sunt contemporani (şi, în graba lor, fără a mai discerne, nimicesc şi purtători ai binelui). Cît despre răul în sine, pe acesta îl moştenesc, şi încă adesea cu asupra de măsură.

Procesul de la Nurenberg trebuie trecut la activul secolului XX: el s-a străduit să ucidă însăşi ideea de rău, luînd viaţa unui mic număr dintre persoanele contaminate de această idee. (Fireşte, meritul nu-i revine lui Stalin, el ar fi preferat să explice mai puţin şi să împuşte mai mult.)

Dacă în secolul XXI umanitatea nu se va spulbera singură într-o gigantică explozie ori nu se va asfixia, poate că această orientare va triumfa?...
Dacă nu va triumfa, atunci întreaga istorie a umanității nu va fi făcut decît să bată pasul pe loc, fără nici o noimă! Încotro şi la ce bun alergăm atunci? Să-şi doboare duşmanul cu un ciomag ştia şi omul cavernelor.
„Cunoaşte-te pe tine însuți". Nimic nu favorizează deşteptarea conştiinței umane ca fascinanta meditație asupra propriilor crime, păcate şi erori. După ce, nu un an sau doi, am parcurs numeroase cercuri ale unor asemenea reflecții, cînd mi se vorbeşte despre insensibilitatea înalților funcționari ori despre cruzimea călăilor, mă revăd cu epoleți de căpitan, conducîndu-mi bateria prin Prusia Orientală sfîşiată de incendii, şi mă întreb:
— Dar noi - oare am fost mai buni?
Cînd aud remarci pline de amărăciune cu privire la moliciunea Occidentului, la miopia lui politică, la divizarea şi confuzia ce-l caracterizează, mă întreb:
— Dar oare noi, dacă nu am fi trecut prin Arhipelag, am fi fost mai fermi? Mai puternici?
Iată de ce mă întorc spre anii mei de detenție şi, uimindu-i uneori pe cei ce mă înconjoară, spun:
— Binecuvîntată fii, puşcărie!
Dreptate avea Lev Tolstoi cînd visa să ajungă la închisoare. De la o vreme, spiritul acestui gigant începuse să sece. Închisoarea i-ar fi fost, într-adevăr, prielnică, întocmai ca o ploaie torențială la vreme de secetă.
Toți scriitorii care au vorbit de puşcărie fără să o fi trăit pe pielea lor s-au socotit datori să-şi exprime compasiunea pentru deținuți şi să blesteme închisorile. Eu am petrecut destui ani acolo, înălțîndu-mă sufleteşte, şi spun fără urmă de tremur în glas:
— Binecuvîntată fii, puşcărie, pentru prinosul adus în viața mea!
(Iar mormintele îmi răspund: E uşor să vorbeşti, cînd ai rămas în viață!)

Capitolul 2
... ORI DEPRAVARE?

DAR IATĂ că sunt întrerupt: dumneata rătăceşti în divagaţii! Iar ai deviat spre închisori! Or, despre lagăre era vorba.
Deşi cred că am vorbit şi despre lagăre. Dar fie, uite că tac, pentru a lăsa loc opiniilor adverse. Mulţi foşti deţinuţi vor obiecta, spunînd că n-au remarcat în lagăre nici un fel de „elevaţie"-palavre! În schimb depravarea sărea în ochi la tot pasul.
Dintre preopinenţi, cu cea mai mare asiduitate şi persuasiune (pentru că şi-a formulat deja obiecţiile în scris) mă va contrazice Şalamov: „în condiţiile din lagăr, oamenii nu rămîn niciodată oameni - nu pentru asta au fost create lagărele."
„Toate sentimentele umane - iubirea, prietenia, gelozia, omenia, caritatea, ambiţia, lealitatea - ne părăsiseră o dată cu vlaga muşchilor... Nu mai aveam nici mîndiie, nici amor propriu, iar gelozia şi pasiunea ni se păreau concepte marţiene... Ne mai rămăsese doar ura, simţămîntul uman cel mai durabil."
„Am înţeles că minciuna e soră bună cu adevărul."
„Prietenia nu se naşte nici în mizerie, nici în nenorocire. Dacă ea se înfiripă între oameni, înseamnă că, în mod sigur, condiţiile de viaţă nu sunt îndeajuns de ingrate. Cînd nenorocirea şi nevoia solidarizează, înseamnă că ele nu şi-au atins limitele extreme. Durerea nu e îndeajuns de intensă şi de adîncă dacă poate fi împărtăşită cu prietenii."
O singură nuanţare va admite Şalamov: elevaţia, dezvoltarea, creşterea profunzimii spiritului uman rămîn posibile în închisoare. În vreme ce „...lagărul este o şcoală a vieţii total şi iremediabil negativă. Nimeni n-a ieşit din lagăr îmbogăţit cu ceva substanţial ori util. Deţinutul învaţă aici doar linguşeala, minciuna, ignonimia... Întors acasă, constată că, în anii petrecuţi în lagăr, departe de a fi progresat în vreun fel, a devenit un om cu preocupări sterile şi meschine."
Un alt indiciu al aservirii şi depravării fiinţei umane în condiţiile de lagăr îl constituie pentru Şalamov faptul că aici individul „trăieşte ani îndelungaţi manevrat de o voinţă şi o gîndire care îi sunt străine". Numai că, în primul rînd, acelaşi lucru se poate spune şi despre mulţi oameni liberi (dacă lăsăm la o parte spaţiul de acţiune ce li se concede în chestiunile mărunte, spaţiu de care dispun şi deţinuţii). În al doilea rînd, fatalismul impus al băştinaşilor Arhipelagului, care nu au nici o posibilitate de a cunoaşte şi de a influenţa soarta ce-i aşteaptă, mai degrabă îi înnobilează, scutindu-i de nişte tribulaţii deşarte.
Cu o asemenea nuanţare e de acord şi E. Guinzburg: „închisoarea înnobilează, lagărul induce depravarea". Şi cum ai putea să-i contrazici?
În închisoare (la secret, ca şi într-o celulă comună), omul e pus faţă în

față cu nenorocirea lui. Această nenorocire e cît un munte, dar el trebuie să-i facă loc în ființa lui, să se deprindă cu ea, să o asimileze şi să i se asimileze. E un travaliu moral suprem, care i-a înnobilat pe toți şi întotdeauna.* Lupta solitară cu anii şi cu zidurile e o lucrare morală înălțătoare (dacă izbuteşti să o duci pînă ia capăt). Dacă împărți aceşti ani cu un camarad, nu ți se cere să mori pentru el, după cum lui nu i se cere să moară pentru ca tu să supraviețuieşti. Există o cale care vă îngăduie să nu rivalizați, ci să vă sprijiniți şi să vă îmbogățiți sufleteşte reciproc.
Or, în lagăr se pare că o asemenea cale nu există. Pîinea nu se distribuie în părți egale, nu i se dă fiecăruia în mînă cîte o bucată, ci e aruncată la grămadă - înşfacă! Răstoaniă-ți vecinul şi smulge-i coltucul din mîini! Pîine se dă atît, încît la fiecare supraviețuitor să revină un mort sau doi. E agățată în vîrful unui pin - doboară-l şi mănîncă. E azvîrlită în străfundurile minei -tîrăşte-te şi extrage-o. Îți mai arde să reflectezi la nenorocirea ta, la trecut şi la viitor, la umanitate şi la Dumnezeu? Mintea ți-e subjugată de calcule meschine, care azi îți înnegurează cerul, pentru ca mîine să constați că nu mai fac nici cît o ceapă degerată.
Urăşti munca - munca e cel mai mare duşman al tău. îi urăşti pe cei ce te înconjoară, rivalii tăi întru viață şi moarte** Trăieşti sub imperiul unui devorator sentiment de invidie şi alarmă: chiar acum în spatele tău se împarte o pîine ce ar fi putut să fie a ta, undeva, după zidul acela, se pescuieşte din cazan un cartof ce altminteri ar putea nimeri în propria-ți gamelă.
Viața de lagăr e orînduită în aşa fel, încît pizma roade neîncetat sufletele, chiar şi pe cele mai bine înarmate împotriva ei. Ajungi să pizmuieşti chiar termenul de condamnare ori punerea în libertate a cuiva. Iată-ne în 1945. Cincizeci şi Opți, asistăm la eliberarea „comunilor" (beneficiari ai amnistiei staliniste). Ce simțăminte ne încearcă? Suntem bucuroşi pentru ei, că pleacă oamenii acasă? Nu, ceea ce ne stăpîneşte e invidia, pentru că e nedrept ca ei să fie eliberați, iar noi să fim ținuți în lagăr. V. Vlasov, condamnat la 20 de ani, îi suportă pe primii 10 cu stoicism, căci cine nu a primit 10 ani? Dar în 1947-48 mulți sunt eliberați, şi el începe să fie ros de invidie, devine nervos, se mistuie în sinea lui: cum se face că lui i s-au dat 20? Cît de vexant e să mai ai de tras un al doilea decar! (Nu l-am întrebat, dar presupun că, dacă cei eliberați ar fi început să se reîntoarcă în lagăr ca recidiviști, acest lucru ar fi fost, probabil, de natură să-l liniştească?) Dimpotrivă, în 1955-56 începe eliberarea în masă a Cincizeci şi Opților, în vreme ce „comunii" rămîn în

* Şi cât de interesanți devin oamenii în închisoare! Cunosc indivizi care, odată eliberați, s-au transformat în nişte făpturi plicticoase şi anoste, în vreme ce în puşcărie îți era greu să te desprinzi din mreaja dialogurilor cu ei.
**P. Iakubovici: „Aproape toți ocnaşii se detestă reciproc". Or, la ocnă nu exista concurență pentru supraviețuire.

lagăre. Ce simt aceştia din urmă? Trăiesc ei simțămîntul că se face dreptate, că, după patruzeci de ani de necontenite persecuții, mult încercatul 58 e în sfîrşit grațiat? Nu, invidie generală (am primit numeroase scrisori în acest sens în 1953): cum adică, sunt eliberați „duşmani, cu mult mai periculoşi decît noi, cei de drept comun", iar noi rămînem în puşcărie: de ce?
În plus, trăieşti zi de zi cu inima strînsă de spaimă: spaima că vei pierde pînă şi mizera linie de plutire de care pînă acum ai reuşit să te ții agățat, că îți vei pierde munca - grea, dar nu chiar dintre cele mai grele, că vei fi azvîrlit într-o etapă ori expediat într-o zonă cu regim înăsprit. În plus, eşti bătut, dacă eşti mai slab, ori îi bați tu pe cei mai slabi ca tine. Asta nu e depravare? „Scabie a sufletului" - iată cum numeşte fostul deținut A. Rubailo această vertiginoasă ticăloşire a omului sub o presiune exterioară.
Căzut pradă urii, în febra acestor calcule meschine, cînd şi cum să te înalți sufleteşte?
Cehov a sesizat şi descris, cu mult înainte de ITL-urile noastre, turpitudinea ce domnea pe Sahalin. El scrie, şi pe bună dreptate, că viciile deținuților se datorează opresării şi înrobirii lor, spaimei şi înfometării permanente. Aceste vicii fiind falsitatea, viclenia, laşitatea, meschinăria, delațiunea, hoția. Din experiență, ocnaşul a învățat că, în lupta pentru existență, înşelătoria e arma cea mai sigură.
Nu se regăsesc toate astea la noi, şi încă înzecit?... Atunci poate că e cazul nu să formulăm obiecții, exaltînd o iluzorie „elevație spirituală" survenită în lagăr, ci, dimpotrivă, să descriem sutele, miile de cazuri de depravare reală. Să demonstrăm prin exemple că nimeni nu poate rezista filosofiei de lagăr definite de un laşka, dispecer la Djezkazgan: „Cu cît mai multe mîrşăvii le faci oamenilor, cu atît te vor respecta mai mult". Să povestim cum (Kraslag, 1942) nişte soldați, pînă de curînd combatanți, nici n-au apucat bine să ia prima înghițitură de aer borfăşesc, şi s-au apucat ei înşişi să blătuiască, să-i stoarcă pe lituanieni, pentru ca pe seama alimentelor din pachetele lor, a amărîtelor lor lucruşoare să se mai întremeze ei. Cît despre voi - n-aveți decît să crăpați, nătărăilor! Cum au început să o dea spre blat unii vlasovişti, care se lămuriseră că numai aşa se poate supraviețui în lagăr. Cum un conferențiar la Litere a ajuns caidul unei bande de borfaşi? Ori să ne minunăm cît de contagioasă poate fi ideologia lagărelor pornind de la exemplul lui Ciulpeniov. Ciulpeniov lucrase şapte ani la doborît de arbori şi se ținuse bine, ajungînd un renumit tăietor de pădure, dar în cele din urmă a nimerit la spital, cu un picior rupt, după care i s-a propus să lucreze ca dispecer. N-avea defel nevoie de un asemenea post, cei doi ani şi jumătate care-i mai rămăseseră îi putea duce fără probleme ca tăietor de pădure, căci autoritățile făceau mare caz de performanțele lui. Dar cum să reziste ispitei? Căci filosofia lagărului spune: „Cînd ți se dă, înşfacă!" Şi Ciulpe-

niov a acceptat să devină dispecer - pentru numai şase luni, care aveau să fie cele mai neliniştite, cele mai sumbre şi mai zbuciumate din întreaga lui detenţie. (Şi iată că a trecut mult timp de cînd şi-a ispăşit condamnarea, vorbeşte despre pini cu un zîmbet blajin, dar moartea, din pricina „argumentelor" lui, a acelui leton de doi metri, căpitan de cursă lungă — şi oare va fi fost singura lui victimă? — îi mai stă şi azi ca o piatră pe inimă.)
Ce „pecingine sufletească" îi poate năpădi pe deţinuţi cînd sunt asmuţiţi cu tot dinadinsul unul împotriva altuia! Într-o bună zi, la Unjlag, în 1950, zeka Moiseevaite, care, sărmana, se zărghise (dar încă era dusă sub escortă la lucru), a plecat, ignorînd cordonul de soldaţi, „la mama". A fost prinsă, a fost legată de un stîlp lîngă postul de gardă şi s-a anunţat că, pentru această „evadare", tot lagărul va fi privat de proxima duminică (procedeu obişnuit). Ei bine, brigăzile care se întorceau de la lucru o scuipau pe „evadată", iar unii o şi pălmuiau: „Din cauza ta, tîrîtură, ni s-a luat ziua liberă!" Moiseevaite zîmbea ca din altă lume.
Şi cîtă depravare induce democratica şi progresista „pază internă", pe care noi o numim autoescortă, instituită încă în 1918? De fapt e unul din principalele canale ale depravării în lagăre: să înrolezi un deţinut în formaţiuni de autoescortă! Ai clacat, eşti pedepsit, eşti smuls din viaţa normală, dar ce-ar fi să nu rămîi chiar la fund? Nu vrei să te salţi deasupra celorlalţi, deasupra fraţilor tăi, primind o puşcă? Poftim! Ia-o! Şi dacă-l vezi pe careva fugind - trage! Te vom numi chiar tovarăş, vei primi raţie de ostaş al Armatei Roşii.
Şi omul e mîndru de cinstea ce i s-a făcut. Şi, cu suflet de slugă, te ia în cătarea puştii. Şi trage. Şi e mai hain decît gardienii recrutaţi din exterior. (Oare, în ce priveşte autorităţile, să fie vorba doar de credinţa celui cu orbul găinilor în „autoconducerea maselor"? Ori e o miză rece pe cele mai josnice porniri ale omului?)
Şi lucrurile nu se limitează la paza internă. Dar autocontrolul şi autoreprimarea? În anii '30, pînă şi şefii OLP-urilor erau zeki. Şi responsabilul cu transporturile. Şi responsabilul cu producţia. (Putea fi altfel, cînd la Belomorkanal erau doar 37 de cekişti la 100 000 de deţinuţi?) Ba chiar şi supraveghetorii-şefi erau dintre zeki! Culmea autoconducerii: zekii făceau anchete! Zekii recrutau ciripitori împotriva zekilor!
Da. Da. Însă eu nu vreau să examinez aici nenumăratele cazuri de depravare. Ele sunt cunoscute tuturor, au fost şi vor mai fi descrise. Ajunge să le recunosc existenţa. Ele constituie curentul dominant, regula generală.
Ce rost are să spui despre fiecare casă că pe ger se face friguroasă? Nu e mai interesant de remarcat că există şi case care, chiar şi pe ger, rămîn călduroase?
Şalamov susţine că toţi cei ce au trecut prin lagăre sunt scăpătaţi sufleteşte. Or, mie, de cîte ori revăd în minte ori reîntîlnesc aievea un fost

zek, omul acela mi se pare o personalitate.
De altfel, şi Şalamov scrie altundeva: ei bine, eu n-o să mă apuc să umblu cu denunțuri, nici n-o să mă fac brigadier, ca să-i silesc pe alții să muncească...
De ce aceasta, Varlam Tihonovici? De ce să nu te faci şi mata ciripitor ori şef de brigadă, din moment ce nimeni nu poate ocoli această pantă a depravării? Din moment ce adevărul e frate cu minciuna? Înseamnă că te-ai agățat, totuşi, de un ciot? Că ai găsit, totuşi, o piatră de care să te sprijini, ca să nu te rostogoleşti la vale? Poate că ura nu e, totuşi, sentimentul cel mai durabil? Nu contrazici, prin personalitatea şi versurile dumitale, însăşi concepția pe care o promovezi?
Şi cum izbutesc să se mențină integri în lagăr (lucru la care ne-am referit nu o dată) oamenii cu adevărat religioşi? Pe parcursul acestei cărți, am remarcat deja marşul lor sigur pe întinderile Arhipelagului, ca un fel de procesiune tăcută, cu lumînări invizibile. Mitralierele îi secerau pe unii dintre ei, dar alții le luau locul şi marşul continua. O cerbicie nemaivăzută în secolul XX. Şi asta fără nici o ostentație, refuzînd orice clamoare. Iat-o, bunăoară, pe tuşa Dusea Cimil, o bătrînică liniştită, cu obraji bucălați, fără nici un fel de carte. Un soldat din escortă îi strigă:
— Cimil, articolele!
Ea îi răspunde blînd, fără arțag:
— De ce mă mai întrebi, neicuță? Sunt scrise acolo, eu nu le țin minte pe toate. (Are un buchet întreg de alineate din 58).
— Termenul!
Tuşa Dusea oftează. Dacă răspunde vag, o face nu pentru a-l supăra pe soldat. Pur şi simplu se gîndeşte la întrebarea asta: termenul? Le este oare dat oamenilor să-şi cunoască sorocul?
— Termenul? Pînă cînd Dumnezeu o să-mi ierte păcatele, aici am să rămîn.
— Că proastă mai eşti! rînjeşte soldatul. Ai cincisprezece ani şi o să-i faci pe toți, pînă la unul, poate şi mai mulți.
Dar uite că după doi ani şi jumătate, fără ca femeia să fi trimis vreo petiție, vine o hîrtie: să fie eliberată!
Cum să nu-i invidiezi pe asemenea oameni? Erau favorizați în vreun fel? Da' de unde! Se ştie că „măicuțele" erau ținute împreună cu prostituatele şi borfaşele în OLP-uri disciplinare. Şi totuşi, care dintre aceste credincioase au luat calea depravării? Au murit, da, însă nu şi-au murdărit sufletele.
Şi cum poate fi explicat faptul că unele persoane mai ezitante s-au întors spre credință tocmai în lagăr, s-au întărit în credința lor şi au supraviețuit fără a se deprava?
Şi încă mulți alții, răzlețiți prin Arhipelag şi nebăgați în seamă de nimeni, care au traversat cu stoicism această turnură capitală a vieții lor, fără a greşi în clipa cînd au avut de ales? Cei ce au înțeles că nu sunt singurii

care suferă şi că, poate, altora le e şi mai greu?
Şi cei care, sub ameninţarea zonei disciplinare şi a unei noi condamnări, au refuzat să devină ciripitori?
Ce explicaţii există pentru cazul pedologului Grigori Ivanovici Grigoriev? Acest savant s-a înscris voluntar în 1941, cînd cu mobilizarea în masă; urmarea se cunoaşte: căzut prizonier lîngă Veazma, îşi petrece întreaga captivitate într-un lagăr german. Din nou urmarea se cunoaşte: ajuns acasă, e trimis în lagăr. Zece ani. L-am cunoscut la Ekibastuz, într-o iarnă, la muncile comune. O extraordinară franchețe iradia din ochii lui mari şi liniştiţi, o franchețe inalterabilă. Acest om nu abdicase niciodată moralmente şi nici în lagăr nu a făcut-o, cu toate că numai vreme de doi ani a lucrat în specialitatea lui şi aproape pe toată durata condamnării nu a primit nici un pachet. Din toate direcţiile năvăleau asupră-i filosofia lagărului, descompunerea morală, dar el n-a cedat. În lagărele de la Kemerovo (Antibess) un oper a încercat cu tot dinadinsul să-l recruteze. Grigoriev i-a răspuns fără ocol: „Mă dezgustă şi ideea de a sta de vorbă cu dumneata. O să găseşti destui amatori şi fără mine". „— Ai să te întorci la noi în patru labe, canalie!" „— Mai degrabă mă spînzur de primul copac". Şi a fost expediat într-un lagăr disciplinar. Ba a făcut greşeli şi mai impardonabile: ajuns într-o tabără de muncă agricolă, a refuzat postul de şef de brigadă ce i s-a propus în calitate de specialist, în schimb s-a arătat foarte sîrguincios la prăşit şi la coasă. O prostie şi mai mare: la Ekibastuz, la cariera de piatră, a refuzat postul de pontator, numai pentru că ar fi trebuit să înregistreze tuhte, pentru care apoi avea să răspundă, într-un eventual moment de trezie, şeful de echipă civil, un beţivan jurat. Şi s-a dus să spargă pietre! Onestitatea lui era de-a dreptul fantastică, monstruoasă. În brigada pentru conservarea legumelor, unde se triau cartofii pentru depozitare, era singurul care nu fura. Ajuns într-o brigadă privilegiată, de mecanici la staţia de pompare, a părăsit-o numai pentru că nu voia să-i spele ciorapii şefului de lucrări civil, un holtei pe nume Treiviş. (Ceilalţi brigadieri s-au pus pe capul lui: nu e totuna ce muncă faci? Ei bine, nu, lui i s-a părut că nu e totuna.) De cîte ori a ales o soartă mai rea şi mai ingrată, numai ca să nu-şi murdărească sufletul, şi a reuşit: sunt martor. Mai mult: graţie extraordinarei înrîuriri pe care un suflet limpede şi fără pată o poate exercita asupra trupului (astăzi nimeni nu mai crede în acest gen de influenţă, nimeni nu o înţelege), organismul lui Grigori Ivanovici, om care nu mai era tînăr (avea aproape 50 de ani) s-a fortificat în lagăr: vechiul reumatism articular îi dispăruse complet, iar după o febră tifoidă s-a sculat mai sănătos ca oricînd: iarna umbla îmbrăcat în nişte saci de hîrtie, în care practicase găuri pentru cap şi mîini - şi nu răcea niciodată!
Nu e, prin urmare, mai corect să spunem că nici un fel de lagăr nu-i poate duce la depravare pe cei dotaţi cu un nucleu sufletesc puternic şi pe cei ce refuză jalnica ideologie potrivit căreia „omul e creat pentru fe-

ricire", ideologie ce se năruie sub prima lovitură de par a şefului de lucrări?
Se depravează în lagăre cei ce au apucat să se depraveze cît încă erau liberi, ori erau încă de pe atunci înclinaţi spre depravare. Pentru că oamenii se depravează şi în libertate, cîteodată mai rău ca în lagăr.
Acel ofiţer de escortă care a ordonat ca Moiseevaite să fie legată de stîlp pentru a fi batjocorită nu e mai depravat decît zekii ce o scuipau?
Şi pentru că veni vorba: din acele brigăzi, oare toţi au scuipat-o? Poate că nu mai mult de doi din fiecare brigadă? Cu siguranţă, aşa a fost
Tatiana Falike scrie: „Observaţiile mele din detenţie m-au convins că omul nu poate deveni canalie în lagăr dacă nu era canalie încă înainte de a ajunge acolo."
Dacă un om se ticăloşeşte subit în lagăr, e posibil să nu avem de a face cu nici un fel de devenire: poate că pur şi simplu se dezvăluie însăşi natura lui de canalie, căreia înainte împrejurările nu i-au îngăduit să iasă la iveală?
M.A. Voicenko e de părere că „în lagăr, existenţa nu determină conştiinţa; dimpotrivă, de conştiinţă şi de credinţa ireversibilă în fiinţa umană depinde dacă devii fiară ori rămîi om".
Iată o declaraţie netă, lipsită de orice ambiguitate. Şi nu e singurul care gîndeşte astfel. Pictorul Ivacev-Mussatov demonstrează cu pasiune acelaşi lucru.
Da, depravarea era, în lagăre, un fenomen de masă. Dar asta nu numai pentru că lagărele erau oribile, ci pentru că noi, oamenii sovietici, ajungeam pe pămîntul Arhipelagului dezarmaţi moralmente, de mult copţi pentru depravare, atinşi de ea încă din libertate, gata să ascultăm cu amîndouă urechile cînd zekii veterani ne explicau „cum trebuie trăit în lagăr".
Or, cum trebuie trăit (şi cum trebuie murit) suntem obligaţi să ştim fără nici un fel de lagăr.
Cine ştie, Varlam Tihonovici, prietenia se naşte, poate, şi în mizerie, şi în nenorocire, fie ele şi la limita extremă, dar nu între oameni atît de uscaţi sufleteşte şi de mîrşavi ca noi, cei formaţi în ultimele decenii?
Dacă depravarea e atît de ineluctabilă, de ce Olga Lvovna Sliozberg nu şi-a abandonat prietena care era pe cale să moară degerată pe un drum forestier, ci a rămas cu ea şi a salvat-o, riscînd propria ei pierzanie, aproape sigură? Nu e asta o nenorocire extremă?
Dacă depravarea e atît de ineluctabilă, de unde poate răsări un om ca Vasili Metodievici Iakovenko? Ispăşise două condamnări, tocmai fusese eliberat şi rămăsese, „civil", pe Vorkuta, abia învăţase să umble fără escortă, abia îşi durase primul cuib. 1949. Pe Vorkuta începe arestarea foştilor zeki, cărora li se dau noi condamnări. O psihoză a arestărilor! Panică printre „civili". Cum să scapi? Cum să treci neobservat? E arestat şi I.D. Grozdenski, prieten al lui Iakovenko încă din lagărul de la

Vorkuta. Ancheta îl aduce pe Grozdenski în pragul morții, nimeni nu vrea să-i ducă pachete. Dar Iakovenko, temerar, i le duce! „N-aveți decît să mă înhățați şi pe mine, javrelor!"
De ce acesta nu s-a depravat?
Oare cine dintre supraviețuitori nu-şi aminteşte de un om care, în lagăr, i-a întins mîna, salvîndu-l într-un moment de răscruce?
Da, lagărele au fost gîndite pentru depravare şi orientate în această direcție. Dar asta nu înseamnă că au izbutit să degradeze moral pe oricine.
Întocmai cum în natură oxidarea nu se produce fără regenerare (cînd un atom se oxidează, un altul e redus), în lagăre (şi pretutindeni în viață) nu există depravare fără momente de elevație sufletească. Ele merg mînă-n mînă.
În partea următoare, mai sper să pot arăta cum în alte lagăre — în cele Speciale - s-a creat de la o vreme un nou cîmp: procesul de depravare a fost îngreuiat considerabil, iar cel de regenerare a devenit atractiv chiar pentru poltronii din lagăr.
***
Bun, şi reeducarea! Cum rămîne cu reeducarea? („Reeducarea", concept sociostatal, nu coincide cu elevația.) Toate sistemele judiciare din lume visează ca infractorii nu numai să-şi ispăşească pedeapsa, ci să se corijeze, adică a doua oară să nu mai apară pe banca acuzării, cel puțin nu pentru acelaşi delict.
De fapt, în ce-i priveşte pe Cincizeci şi Opți, niciodată nu s-a vizat „corijarea" lor, nicicînd nu s-a urmărit ca ei să nu fie închişi pentru a doua oară. Am citat deja declarații lipsite de orice echivoc ale carcerologilor noştri pe această temă. Ceea ce s-a dorit a fost exterminarea Cincizeci si Opților prin muncă. Iar faptul că unii au supraviețuit li se datorează în exclusivitate supraviețuitorilor.
Dostoievski exclamă: „Cînd şi pe cine a reeducat ocna?"
Redresarea morală a deținuților a fost şi idealul legislației ruse de după reformă(1) (Sahalinul lui Cehov este în întregime bazat pe acest ideal). Dar s-a izbutit oare transpunerea lui în viață?
P. Iakubovici, care a reflectat mult la această chestiune, afirmă că regimul de teroare al ocnei îi „redresează" numai pe cei ce nu erau dinainte pervertiți, or, aceştia n-aveau nevoie să fie băgați la ocnă ca să nu recidiveze. Cît despre depravați, acest regim nu face decît să-i pervertească şi mai mult, învățîndu-i să devină mai vicleni şi mai lunecoşi, să lase cît mai puține urme cu putință.
Atunci ce să mai spunem de ITL-urile noastre? Teoreticienii carcerologiei (Gefängniskunde) au considerat întotdeauna că detenția nu trebuie să inducă disperarea totală, ci să-i lase omului o speranță, o ieşire. Cititorul s-a putut deja convinge că ITL-urile noastre nu făceau decît să îi aducă pe deținuți la ultimul grad de disperare.

Cehov avea dreptate cînd spunea: „Adîncirea în sine - iată cheia redresării". Însă tocmai această adîncire în sine era lucrul de care se temeau cel mai mult organizatorii lagărelor noastre. Barăcile comune, brigăzile, colectivele de muncă erau menite tocmai să spulbere, să anihileze o asemenea primejdioasă preocupare.
Despre ce fel de redresare poate fi vorba în lagărele noastre? Ele nu fac decît să pervertească prin asimilarea ignobilei morale a şuților, prin transformarea moravurilor crude ale vieții de lagăr în regulă existențială (lagărele noastre sunt „spații criminogene", ca să folosim limbajul carcerologilor, adică şcoli de criminalitate).
I.G. Pisarev scria în 1963, la capătul unei lungi condamnări: „Lucrul cel mai rău este că ieşi de aici mutilat nervos pentru totdeauna, cu sănătatea iremediabil distrusă de malnutriție şi necontenita hărțuire la care eşti supus. Aici, oamenii se pervertesc definitiv. Dacă înainte de judecată un individ îi vorbea şi calului cu „dumneata", acum nu mai găseşti în sufletul lui nici un locşor unde să poți pune poansonul calității. Dacă vreme de şapte ani îl tratezi pe om ca pe un porc, va sfîrşi prin a începe să grohăie... Numai primul an constituie o pedeapsă reală pentru deținut, ceilalți îl abrutizează: zekul se adaptează la mediu - şi gata. Prin termenele lungi pe care le impune şi prin cruzimea ei, legea pedepseşte mai mult familia decît pe infractor."
Iată o altă scrisoare: „O spaimă şi o cumplită durere te încearcă la gîndul că vei părăsi această lume fără să fi văzut şi fără să fi făcut nimic în viață, că nimănui nu-i pasă de tine, în afară, desigur, de mama care te-a născut şi care te aşteaptă pînă la capătul zilelor ei."
Alexandr Kuzmici K. a reflectat şi el îndelung la aceste lucruri. Iată ce îmi scria în 1963:
„Pedeapsa capitală mi-a fost comutată la 20 de ani de ocnă, dar, pe cuvînt de onoare, nu consider acest lucru o binefacere... Am încercat pe pielea şi oasele mele toate „greşelile", cum sunt numite astăzi, şi ele nu sunt mai puțin grave decît cele de la Maidanek şi Auschwitz. Cum să distingi adevărul de mocirlă? Asasinul de educator? Legea de fărădelege? Călăul de patriot? -dacă el urcă în grad, devenind, din locotenent, locotenent-colonel? Cum aş putea eu, după 18 ani de puşcărie, să înțeleg toate aceste şmecherlîcuri? Vă invidiez pe dumneavoastră, oamenii şcoliți, cu minte suplă, care nu trebuie să vă bateți prea mult capul pentru a şti ce trebuie să faceți şi cum să vă adaptați - ceea ce, de fapt, pe mine nici nu mă tentează."
Minunat spus: „nici nu mă tentează!" Dar atunci este el reeducat în sensul atribuit de stat acestui cuvînt? Nicidecum: pentru stat, el e definitiv pierdut.
„Reeducarea" dorită (?) de stat nu va fi obținută niciclnd în lagăre. „Absolvenții" lagărelor nu învață decît fățărnicia - cum să facă pe reeducații - şi cinismul ca atitudine față de apelurile statului, față de legile şi promi-

siunile lui.
Dar dacă omul n-are nevoie de nici un fel de reeducare? Dar dacă, în general, nu este un delincvent? Dar dacă a fost închis pentru că se ruga lui Dumnezeu, pentru că a exprimat o opinie independentă, pentru că a căzut prizonier, ori pentru păcatele politice ale tatălui său, ori pur şi simplu pentru realizarea planului de arestări - ce îi poate aduce unui asemenea om lagărul?
Inspectorul închisorilor de pe Sahalin îi spunea lui Cehov: „Dacă, în cele din urmă, dintr-o sută de ocnaşi, se întorc în viaţa liberă 15-20 de oameni oneşti, acest lucra nu se datoreşte atît metodelor de redresare morală pe care le folosim, cît tribunalelor ruseşti, care trimit la ocnă atît de multe elemente bune şi de nădejde."
Ei bine, această judecată e perfect aplicabilă Arhipelagului, dacă ridicăm cifra celor arestaţi fără vină pînă la, să zicem, 80 la sută, fără a uita că în lagărele noastre coeficientul de depravare a crescut şi el.
Dacă, însă, ar fi să vorbim nu de maşina de tocat carne destinată milioanelor de indezirabili, nu de groapa cu lături unde un întreg popor e azvîrlit fără păs, ci de un sistem serios de redresare, am fi puşi de îndată în faţa unei probleme dintre cele mai complexe: cum e posibil ca, pe baza unui cod penal unitar, să se distribuie pedepse uniforme pentru toţi? Căci pedepsele aparent egale sunt, de fapt, absolut inegale, cînd e vorba de oameni diferiţi, mai curaţi din punct de vedere moral ori mai pervertiţi, mai subţiri ori mai prost crescuţi, mai instruiţi ori mai puţin instruiţi, (v. Dostoievski, Amintiri din Casa morţilor, passim.)
Gîndirea juridică engleză pare a fi conceptualizat acest lucru şi la ei se vorbeşte acum (nu ştiu în ce măsură ceea ce se spune se şi aplică) de necesitatea ca pedeapsa să fie în concordanţă nu numai cu gravitatea delictului, ci şi cu personalitatea fiecărui delincvent.
De exemplu, pierderea libertăţii este mai puţin dură pentru un om cu o viaţă interioară intensă decît pentru un om puţin evoluat, la care biologicul predomină. Acesta din urmă „are mult mai mare nevoie de impresii exterioare, instinctele lui îl împing mult mai imperios spre libertate" (P. lakubovici). Primul suportă mai uşor şi încarcerarea la secret, mai cu seamă dacă nu îi sunt interzise cărţile. (Ah, cum visau unii dintre noi la o asemenea recluziune, în loc de lagăr! Corpul este, ce-i drept, mai strîmtorat, dar cît spaţiu pentru minte şi suflet! Nikolai Morozov(2) nu se distingea prin nimic nici înainte, nici - ceea ce e mult mai de mirare - după puşcărie. Dar adîncirea în sine din închisoare i-a dat posibilitatea să imagineze structura planetară a atomului, încărcarea electrică diferită a nucleului şi electronilor-cu zece ani înainte de Rutherford! Cît despre noi, nu numai că nu ni se ofereau creioane, hîrtie şi cărţi, ci ni se luau cu osîrdie.) Al doilea dintre cei aflaţi în discuţie n-ar putea suporta nici un an de puşcărie singur în celulă, pur şi simplu s-ar topi pe picioare, s-ar ofili. Daţi-i pe oricine, numai să aibă un camarad. În vreme ce,

pentru cel dinții, o companie dezagreabilă e mai rea decît solitudinea. În schimb lagărul (unde, oricum, ți se dă un pic de mîncare) e mai bine tolerat de al doilea decît de primul. Ca şi baraca de 400 de oameni, unde toți vociferează, debitează tîmpenii, se taie în cărți ori joacă domino, rîd în hohote şi sforăie - vacarm dominat de un radio gîndit pentru debili mintali. (Lagărele în care am stat eu au fost pedepsite cu privarea de radio - cred că asta m-a salvat!)
Aşadar, sistemul ITL, care impune o muncă fizică disproporționată, obligîndu-i pe deținuți şi să trăiască în mijlocul unei zgomotoase gloate degradante, s-a dovedit un mijloc mai eficace de anihilare a inteligheți-ei decît închisoarea. Şi tocmai inteligheția a fost nimicită, rapid şi radical, prin acest sistem.

Capitolul 3

O LIBERTATE CU BOTNIȚĂ

CHIAR şi atunci cînd, în ce priveşte Arhipelagul GULAG, totul va fi fost scris, citit şi conştientizat, se va realiza oare ce a însemnat „libertatea" noastră? Ce a reprezentat acea țară care, vreme de zeci de ani, a purtat în vintrele ei Arhipelagul?

Mi-a fost dat să port în corp o tumoare de mărimea unui pumn de bărbat. Această tumoare îmi tumefia şi îmi deforma pîntecele, mă împiedica să mănînc şi să dorm, se făcea simțită clipă de clipă (cu toate că, prin volum, nu depăşea o jumătate de procent din organismul meu, în vreme ce Arhipelagul reprezenta circa 8 la sută din trupul țării). Dar cel mai îngrozitor nu era faptul că ea strîmtora şi disloca organele învecinate, ci că secreta otrăvuri ce intoxicau întregul corp.

Întocmai la fel, şi țara noastră a fost, puțin cîte puțin, otrăvită de toxinele Arhipelagului, care numai Dumnezeu ştie dacă vor mai putea fi eliminate vreodată.

Vom şti oare, ne vom încumeta oare să dăm în vileag toată mîrşăvia în care am trăit (şi care, de altfel, diferă foarte puțin de cea de astăzi)? Dacă nu vom dezvălui pe de-a-ntregul această mîrşăvie, vom rămîne înnămoliți în minciună. E motivul pentru care, în ce mă priveşte, consider că, în anii treizeci, patruzeci şi cincizeci, noi nici n-am avut literatură. Căci nu există literatură fără întregul adevăr. Astăzi, această mîrşăvie ni se deconspiră cu țîrîita, numai în măsura în care o îngăduie moda, prin subînțelesuri, prin propoziții incidente, prin cîte o „şopîrlă", după care se recade îndărăt în minciună.

Cu toate că nu acesta este obiectul cărții de față, vom încerca să enumerăm succint acele trăsături ale libertății, care erau determinate de vecinătatea Arhipelagului ori alcătuiau împreună cu el o comunitate de stil.

Teama permanentă.

Aşa cum cititorul a văzut deja, anii 35, 37 şi 49 nu epuizează şirul contingentelor recoltate pentru Arhipelag. Recrutările nu au încetat niciodată. Aşa cum nu există minut în care să nu moară ori să nu se nască cineva, nu exista minut în care să nu se facă arestări.

Uneori amenințarea arestării era iminentă, alteori mai îndepărtată, uneori omul se amăgea cu gîndul că nu-l pîndeşte nici o primejdie, uneori devenea el însuşi călău şi astfel amenințarea slăbea, dar fiecare locuitor adult al acestei țări, fie el un colhoznic de rînd ori membru al Biroului Politic, a ştiut întotdeauna că ajungea o vorbă ori o mişcare imprudentă ca să se precipite fără întoarcere în abis.

Întocmai cum, pe Arhipelag, sub picioarele oricărui oploşit se căsca prăpastia (aducătoare de moarte) a muncilor comune, şi în țară sub picioarele fiecărui cetățean se căsca prăpastia (aducătoare de moarte) a Arhi-

pelagului. Aparent mult mai întinsă decît Arhipelagul, întreaga țară, cu toți locuitorii ei, e virtual suspendată deasupra fălcilor lui hulpave.
Nu întotdeauna teama era provocată de iminența arestării. Existau trepte intermediare: epurările, verificările, chestionarele - de rutină ori intempestive - concedierea, suspendarea dreptului de rezidență, deportarea sau exilul.* Chestionarele erau atît de amănunțite şi de insinuante, încît mai mult de jumătate dintre cetățeni se simțeau în culpă şi aşteptau devorați de o chinuitoare nelinişte momentul cînd vor trebui să le completeze. Cei care apucaseră să prezinte o autobiografie falsă se străduiau ulterior să nu se încurce în hățişurile ei. Dar năpasta te putea lovi fără veste: Igor Vlasov (fiul lui Vlasov din Kadîi) declarase întotdeauna că tatăl său era mort. Aşa izbutise să intre la şcoala militară. Şi deodată e convocat la cadre, unde i se cere ca în termen de trei zile să aducă certificatul de deces al tatălui. Poftim şi descurcă-te!
Teama generalizată inducea sentimentul că eşti un nimeni, că nu ai nici un drept. În noiembrie 1938, Nataşa Anicikova a aflat că omul pe care îl iubea (nu erau căsătoriți cu acte în regulă) fusese întemnițat la Orei. S-a dus acolo. Imensa piață din fața închisorii era înțesată de căruțe - femei de la țară cu opinci şi scurteici, avînd alături pachete pe care nimeni nu voia să le ia în primire. Anicikova şi-a vîrît capul în ghişeul din înfricoşătorul zid al închisorii. Cine eşti dumneata? a întrebat-o un glas aspru. Au ascultat ce le-a spus. Uite ce-i, tovărăşică dragă, îți dau un sfat: suie-te mata pe tren şi întoarce-te chiar astăzi la Moscova, pentru că la noapte sigur vor veni să te ia! Un străin n-ar înțelege nimic din toate astea: de ce, în locul unui răspuns oficial, cekistul livrează un sfat care nu i s-a cerut? Ce drept avea el să-i indice unei cetățence libere să părăsească imediat oraşul? Cine avea să vină noaptea să o ia şi de ce? Dar care cetățean sovietic va pretinde că nu pricepe ori că e un caz neverosimil? După un asemenea sfat, sigur că ți-e teamă să mai faci purici într-un oraş străin.
N.I. Mandelstam observă cu deplină îndreptățire că viața noastră e atît de impregnată de ideea închisorii, încît cuvinte cu înțelesuri multiple, ca „a lua", „a ridica", „a zăcea", „a scăpa", au dobîndit o semnificație unică.
Lipsa de griji e o stare pe care cetățenii noştri n-au cunoscut-o nicicînd.
Priponirea. Dacă oamenii şi-ar fi putut schimba lesne localitatea de reşedință, dacă ar fi putut pleca din locurile unde se simțeau amenințați - debarasîndu-se astfel de frică şi revenindu-şi în fire - s-ar fi manifestat mai curajos, ar fi putut chiar să rişte. Dar, vreme de lungi decenii, noi

*Plus alte forme de intimidare mai puțin cunoscute, ca desfacerea contractului de muncă urmată de expedierea celor puşi pe liber în lagăre, cu statut de muncitori civili. Aşa a fost deportat în 1938 Stepan Grigorievici Onciul. Fireşte, astfel de oameni erau considerați foarte nesiguri, în timpul războiului, Onciul a fost trimis într-un batalion de muncă, unde a şi murit

am fost încătuşaţi de reglementarea potrivit căreia nimeni nu-şi putea părăsi de capul lui locul de muncă. În plus, prin autorizaţia de rezidenţă, toţi erau priponiţi de anumite localităţi. Ca să nu mai vorbim de locuinţă, care nu putea fi nici vîndută, nici schimbată, nici închiriată. De aceea îţi trebuia un curaj demenţial ca să protestezi acolo unde locuiai ori unde munceai.

Disimularea, suspiciunea.

Aceste stări de spirit au înlocuit francheţea şi ospitalitatea de odinioară (care supravieţuiseră anilor '20). Aceste stări de spirit reprezentau mijlocul natural de apărare al fiecărei familii şi al fiecărui om, în condiţiile în care nimeni nu-şi putea părăsi locul de muncă, plecînd unde i-ar fi convenit. Şi pentru fiecare fleac erai spionat ani de-a rîndul, trăiai înconjurat de priviri suspicioase şi urechi la pîndă. Disimularea, la omul sovietic, este departe de a fi superfluă, ea constituie o necesitate, deşi unui străin i se poate părea, uneori, că ea excede condiţia umană. Fostul ofiţer ţarist K.U. a scăpat teafăr, nefiind niciodată arestat, numai pentru că, după ce s-a căsătorit, nu i-a dezvăluit soţiei trecutul său. A fost, în schimb, arestat fratele lui, N.U., a cărui soţie, profitînd de faptul că, în momentul arestării, ea şi N.U. locuiau în oraşe diferite, a ascuns întemniţarea soţului de tatăl şi sora ei, pentru ca aceştia să nu o trădeze. A preferat să le spună, lor şi tuturor (asumîndu-şi apoi, pentru multă vreme, acest rol), că soţul o părăsise! Acestea sunt secretele unei familii, povestite acum, după 30 de ani. Dar ce familie, din ce oraş nu avea astfel de secrete?

În 1949, studentul V.I. află că tatăl unei colege fusese arestat. În asemenea împrejurări, toţi dădeau din colţ în colţ, atitudine considerată normală, dar V.I. nu i-a întors fetei spatele, i-a exprimat deschis compasiunea lui şi a încercat s-o ajute. Înspăimîntată de un comportament atît de bizar, fata i-a respins ajutorul şi simpatia, minţindu-l că nu crede în sinceritatea tatălui ei, care, neîndoios, şi-a ascuns toată viaţa faţă de familie crimele comise. (Nu s-a explicat decît o dată cu venirea epocii hruşcioviene: crezuse atunci că V.I. era ori turnător, ori făcea parte dintr-o organizaţie antisovietică în căutare de nemulţumiţi.)

Această suspiciune generală şi reciprocă adîncea groapa comună a robiei. Dacă vreunul îndrăznea să se exprime deschis, toţi ceilalţi se distanţau înfioraţi: „provocare!" Astfel, orice protestatar sincer era condamnat la izolare şi ostracizare.

Ignoranţa generală.

Ascunşi şi suspicioşi unii faţă de alţii, noi înşine am contribuit la instalarea în societate a acelei intransparenţe absolute, a acelei dezinformări absolute, care constituie cauza cauzelor tuturor celor întîmplate: milioanele de arestări şi aprobarea lor la scară de masă. Cum nu comunicam între noi, nu urlam şi nu gemeam, cum nu aflam nimic unul despre altul, am ajuns la discreţia ziarelor şi a oratorilor oficiali. În fiecare zi

ni se livra cîte o ştire bulversantă, cum ar fi deraierea unui tren la 5 mii de kilometri distanţă (atribuită, fireşte, unui sabotaj). Dar ceea ce ar fi trebuit să ştim, ce s-a întîmplat astăzi pe palierul de alături nu aveam de unde afla.
Cum să devii un cetăţean autentic, dacă nu ştii nimic despre lumea înconjurătoare? Numai cînd vei fi tu însuţi prins în capcană vei afla, dar prea tîrziu.

Ciripitoria de proporţii inimaginabile.

Sute de mii de „agenţi operativi", în birourile lor oficiale ori în încăperi aparent benigne ale clădirilor publice, în apartamente clandestine „de serviciu", fără a cruţa hîrtia, fără a-şi cruţa timpul, vid de altminteri, recrutau neobosiţi, convocau la raport şi incitau la delaţiune un număr de ciripitori care depăşea cu mult necesităţile lor informative. Se ambiţionau să recruteze chiar persoane în mod evident lipsite de utilitate pentru ei şi manifest reticente, cum ar fi religioasa văduvă a predicatorului baptist Nikitin, mort în lagăr, care a fost interogată de mai multe ori, fiind ţinută ore întregi în picioare. A fost şi arestată, apoi trecută, la fabrica unde lucra, la o muncă mai prost plătită. Unul dintre obiectivele acestei recrutări masive era, în mod evident, să se facă în aşa fel, încît fiecare supus să simtă asupră-i răsuflarea canalelor informate, ca în fiecare societate, în fiecare birou ori atelier de lucru, în fiecare apartament ori să existe un ciripitor, ori toată lumea să se teamă că există.
Cu titlu de ipoteză, voi formula o evaluare aproximativă: din patru-cinci locuitori ai oraşelor, unuia i s-a propus cel puţin o dată în viaţă să devină ciripitor. Dar proporţia poate fi şi mai mare. În ultima vreme, am întreprins unele investigaţii atît printre foştii deţinuţi, cît şi în rîndul unor oameni care n-au fost niciciînd arestaţi, întrebîndu-i dacă, în ce condiţii şi cînd s-a încercat recrutarea lor. Şi s-a dovedit că, de exemplu, între cei cîţiva oameni adunaţi în jurul unei mese, nu exista nici unul care să nu fi fost contactat măcar o dată în acest scop!
N.I. Mandelstam conchide pe bună dreptate că, în afară de slăbirea relaţiilor interumane, aceste recrutări urmăreau şi altceva: ca, ulterior, cei care cedaseră, avînd a se teme de o demascare publică, să fie interesaţi în menţinerea solidităţii sistemului.
Disimularea şi-a întins tentaculele îngheţate în toate straturile demografice, insinuîndu-se între colegi de muncă şi vechi prieteni, între studenţi, între soldaţi, între vecini, între adolescenţi şi chiar în anticamerele NKVD — între femeile venite să aducă pachete pentru soţii lor.

Trădarea ca formă de existenţă.

Trăind ani de zile cu teama pentru sine şi pentru ai săi în suflet, omul devine tributar fricii, vasalul ei. Şi cea mai puţin primejdioasă formă de existenţă i se pare a fi trădarea permanentă.
Cea mai benignă, dar şi cea mai răspîndită formă de trădare era ca în aparenţă să nu faci rău nimănui, dar să fii orb la suferinţa celui ce piere

lîngă tine, să nu-l ajuți, să te întorci cu spatele. A fost arestat un vecin, un coleg de muncă sau chiar un prieten apropiat Dar tu taci, te faci că n-ai băgat de seamă (cum ți-ai putea permite să-ți pierzi locul de muncă?). La adunarea generală se anunță că cel disparat ieri e un înrăit duşman al poporului. Douăzeci de ani v-ați ros coatele de aceleaşi birouri, dar acum, prin nobila ta tăcere (dacă nu chiar printr-un discurs acuzator), trebuie să arăți că n-ai nimic de-a face cu crimele lui (eşti dator cu acest sacrificiu iubitei tale familii, celor apropiați! ce drept ai avea să nu te gîndeşti la ei?). Dar cel disparat a lăsat în urmă-i o soție, o mamă, nişte copii - poate o să-i ajuți cu ceva? Nu, nu, e prea periculos: căci ei sunt soția unui duşman, mama unui duşman, copiii unui duşman (iar ai tăi au în față încă lungi ani de şcoală)!
Cînd a fost arestat inginerul Palcinski, soția lui i-a scris văduvei lui Kropotkin: „Am rămas de izbelişte, nimeni nu mă ajută cu nimic, toți se feresc de mine, le e frică... Abia acum am văzut ce înseamnă prietenii. Excepțiile se pot număra pe degete."*
Oferi adăpost - eşti duşman! Întinzi o mînă de ajutor - eşti duşman! Rămîi fidel prietenului tău-eşti duşman! Şi telefonul familiei proscrise amuțeşte. Nu mai sosesc scrisori. Pe stradă, nimeni nu-i mai cunoaşte, nu li se întinde mîna, nici măcar nu li se mai dă binețe. Şi, cu atît mai mult, nimeni nu-i mai invită acasă, nu le împrumută bani. În tumultul unui mare oraş, oamenii se simt ca în pustiu.
Asta şi voia Stalin! Rîde pe sub mustață, lustragiul! (1)
După ce eminentul său frate a fost trimis la moarte, academicianul Serghei Vavilov(2) a acceptat să devină preşedintele-fantoşă al Academiei (altă mişcare făcută în derîdere de poznaşul cu mustață, căruia îi plăcea să se joace cu sufletele oamenilor). Contele sovietic A.N. Tolstoi se ferea nu numai să viziteze familia fratelui său, victimă a represiunilor, ci şi să-i dea vreun ajutor bănesc. Leonid Leonov i-a interzis soției lui, născută Sabaşnikova, să frecventeze familia fratelui ei, S.M. Sabaşnikov, care fusese arestat. Iar legendarul Dimitrov, leul ce înfiorase cu răgetele lui procesul de la Leipzig, n-a mişcat un deget ca să-i salveze pe prietenii lui Popov şi Tanev, cînd, eliberați de un tribunal fascist, au încasat pe pămîntul sovietic fiecare cîte cincisprezece ani pentru „atentat la viața tovarăşului Dimitrov" (condamnarea şi-au ispăşit-o la Kraslag).
Situația familiilor deținuților e binecunoscută. V.I. Kaveşean din Kaluga scrie: „După arestarea tatălui meu, toți fugeau de noi ca de nişte ciumați; eu a trebuit să renunț la şcoală, căci copiii îmi făceau viața iad (Trădători în creştere! Călăi în creştere!), iar mama a fost dată afară din

*Scrisoare din 16.08.29, Secția de manuscrise a Bibliotecii „Lenin", fond 410, col. 5, doc. 24.

serviciu. Am ajuns să cerşim".
La Moscova, nişte milițieni au dus la gară, pentru a o trimite în exil, familia unui cetățean arestat în 1937, mama şi copiii. Deodată, pe cînd traversau peronul, unul dintre puşti (avea vreo opt ani) a dispărut. Milițienii au răscolit toată gara, dar nu l-au găsit. Familia a fost expediată în exil fără el. Băieţaşul se strecurase sub pînza roşie ce acoperea piedestalul înalt al bustului lui Stalin, unde a şi stat ascuns pînă a trecut primejdia. Apoi s-a întors acasă - apartamentul era sigilat. S-a dus la vecini, la cunoscuți, la prietenii tatălui şi ai mamei, dar nu numai că nimeni nu l-a primit în familie: nu i s-a oferit nici măcar adăpost pentru o noapte! Şi băiatul s-a dus să se predea la o şcoală de copii orfani... Contemporani! Compatrioți! Vă recunoaşteți mutrele?
Şi întoarcerea spatelui e încă doar prima treaptă, cea mai puțin nocivă, a trădării. Dar cîte alte trepte ispititoare există şi cîți oameni le-au coborît? Oare cei ce au dat-o afară din serviciu pe mama lui Kaveşean n-au făcut decît să-i întoarcă spatele, sau şi-au adus propria contribuție? Dar cei care, prompți la apelul ofițerului operativ, au trimis-o pe Nikitina la dîrvală, pentru ca ea să accepte mai repede să devină ciripitoare? Dar redactorii care se grăbeau să pună la index numele unui scriitor arestat cu o zi în urmă?
Mareşalul Blücher - iată simbolul acelei epoci: s-a instalat ca o buhă în prezidiul tribunalului şi l-a condamnat pe Tuhacevski (nu e mai puțin adevărat că Tuhacevski ar fi făcut la fel). După ce a fost împuşcat Tuhacevski, i s-a luat capul şi lui Blücher. Ori faimoşii profesori de medicină Vinogradov (3) şi Şereşevski. Ştim bine cum ei înşişi au semnat un denunț nu mai puțin criminal la adresa confraților lor Peletniov şi Lavin. (Capul încoronat îşi făcea mîna cu suflete vii...)
Oamenii trăiau într-un cîmp al trădării şi cele mai bune argumente erau puse la bătaie pentru a o justifica. În 1937, un cuplu presimțea că va fi arestat, pentru că soția era venită din Polonia. Şi au hotărît de comun acord ca, fără a mai aştepta arestarea, soțul să-şi denunțe soția. Ea a fost arestată, iar el, „devenit curat" în ochii NKVD, a rămas în libertate. În acelaşi glorios an, un fost ocnaş politic de dinainte de revoluție, Adolf Dobrovolski, în momentul cînd era dus la închisoare, i-a spus unicei sale fiice, Isabella, pe care o iubea foarte mult: „Noi ne-am dat viața pentru puterea sovietică şi vreau ca nimeni să nu se folosească de ultragiul ce ți s-a adus. Cere să fii primită în Comsomol". Prin sentința tribunalului, lui Dobrovolski nu i se interzisese corespondența, dar Comsomolul a somat-o pe fiica lui să nu-i scrie, şi ea, în spiritul sfatului părintesc ce i se dăduse, şi-a renegat tatăl.
Şi cîte asemenea renegări nu s-au făcut auzite atunci, rostite în public ori semnate în presă: „Eu, cutare, începînd din ziua cutare, îmi reneg tatăl şi mama ca duşmani ai poporului sovietic". Era prețul plătit pentru viață.

Celor ce n-au trăit acele vremuri (ori, astăzi, nu trăiesc în China) le este aproape imposibil să înțeleagă şi să ierte aceste renegări. În societățile normale, omul îşi trăieşte cei şaizeci de ani sorociți fără a cădea vreodată în cleştele unei asemenea dileme, convins de onestitatea lui, aşa cum vor fi şi cei aleşi să țină un discurs lîngă mormîntul lui. Omul părăseşte această viață fără să ştie în ce abise ale răului ar fi putut să se prăbuşească.

Rapănul generalizat al sufletelor nu năpădeşte societatea instantaneu. În toți anii '20 şi la începutul anilor '30, se mai păstrau încă o structură sufletească şi un număr de idei ținînd de vechea societate: să-i ajuți pe cei ajunşi la necaz, să intervii în favoarea celor năpăstuiți. În 1933, Nikolai Vavilov şi Meister au făcut în mod deschis demersuri în favoarea tuturor membrilor VIR care fuseseră arestați. Există un grad minim de corupție, fără atingerea căruia mărețul Aparat nu poate veni de hac unui popor. Acest grad este determinat şi de tinerețea eventualilor recalcitranți. În Rusia, pentru a se trece acest prag, a fost nevoie de douăzeci de ani. Cînd, în 1949, asupra statelor baltice s-a abătut un val de arestări masive, trecuseră abia cinci-şase ani de guvernare sovietică - puțin pentru încetățenirea corupției - şi acolo familiile ce căzuseră victime puterii se ajutau între ele. (De altfel, a existat şi o altă cauză care a augmentat rezistența balticilor: persecuțiile sociale erau resimțite ca opresiune națională, şi în asemenea cazuri popoarele sunt întotdeauna mai ferme în apărarea intereselor lor.)

Evaluînd rolul anului 1937 pentru ceea ce reprezintă Arhipelagul, i-am refuzat încoronarea. Dar aici, vorbind de cei rămaşi în libertate, trebuie să-i aşezăm pe frunte coroziva coroană a trădării: se poate spune că tocmai acest an a frînt, sub raport moral, coloana vertebrală a părții rămase libere din poporul nostru, corupînd-o pînă în străfunduri.

Dar nici chiar acest lucru nu a însemnat sfîrşitul societății noastre! (Aşa cum se poate vedea astăzi, sfîrşitul nu a venit, de fapt, niciodată: în conştiința Rusiei a rămas întotdeauna un fir viu, fie el şi subțire, care a dăinuit pînă au sosit zile mai bune, pînă în 1956, şi de acum înainte e cu atît mai sigur că nu va pieri.) Rezistența nu s-a manifestat la lumina zilei, ea nu a marcat această epocă de degradare generală, dar în vinişoarele ei firave sîngele cald n-a încetat să pulseze, să pulseze, să pulseze, să pulseze.

În aceste vremuri cumplite, cînd în singurătăți febrile se ardeau fotografii dragi, scrisori dragi şi jurnale intime, cînd fiecare hîrtie îngălbenită din scrinul familial exploda brusc într-o inflorescență de foc a pierzaniei, gata să se precipite ea însăşi în sobă, cîtă bărbăție îți trebuia pentru ca mii şi mii de nopți la rînd să păstrezi, să nu arzi manuscrisele unui condamnat (ca Florenski) ori ale unui proscris notoriu (ca filosoful Fiodorov(4))! Şi cît de antisovietică, clandestină, furibund subversivă va fi părut povestirea Lidiei Ciukovskaia, Sofia Petrovna! Ea a fost păstrată de

Isidor Glinkin. În Leningradul blocat, simțind apropierea morții, Glinkin s-a tîrît pînă în celălalt capăt al oraşului pentru a o preda - salvînd-o astfel - surorii sale.
Fiecare act de rezistență cerea un curaj disproporționat în comparație cu propria lui importanță. Era mai puțin primejdios, sub Alexandru al II-lea, să păstrezi acasă dinamită decît, sub Stalin, să adăposteşti copilul orfan al unui duşman al poporului. Şi totuşi cîți asemenea copii au fost culeşi de pe drumuri şi salvați (revine acelor copii datoria de a povesti cum a fost). Şi ajutorul secret pentru familii a existat. Şi s-a găsit întotdeauna cineva care, la poarta închisorii, să țină locul la o coadă de trei zile şi trei nopți soției unui deținut, pentru ca ea să se poată încălzi şi să poată dormi puțin. Cineva care, cu inima bătînd să-i spargă pieptul, să te anunțe că apartamentul tău e supravegheat şi că nu e bine să te întorci acasă. Cîte cineva a adăpostit, totuşi, o fugară, cu prețul unei nopți de nesomn.
I-am mai menționat deja pe cei ce au refuzat să voteze pentru condamnarea Partidului Industrial. Au existat şi dintre aceia care n-au ezitat să plece pe Arhipelag, pentru că luaseră apărarea unor colegi obscuri şi ignorați de toată lumea. A existat şi cîte un fiu demn de tatăl său, ca fiul lui Rojanski, care a suferit el însuşi pentru că îl apărase pe colegul lui, Kopelev. La adunarea de partid de la Editura Detghiz din Leningrad, M.M. Meisner s-a ridicat să pledeze în favoarea „sabotorilor literaturii pentru copii", după care a fost imediat exclus şi arestat. Or, el ştia ce riscă. O tînără funcționară de la cenzura militară (Reazan, 1941) a rupt în bucăți scrisoarea incriminatorie a unui soldat de pe front pe care nu-l cunoştea, dar a fost văzută cînd arunca bucățile de hîrtie la coş. Scrisoarea a fost reconstituită şi fata a fost ea însăşi arestată. S-a sacrificat pentru un necunoscut de cine ştie unde! (Am aflat despre ea numai pentru că am locuit la Reazan. Dar cîte cazuri asemănătoare au rămas neştiute?...)*
Astăzi s-a îndătinat deprinderea comodă de a afirma (Ehrenburg) că arestările erau o loterie. Loterie-loterie, dar unele numere erau marcate cu grijă. Se aruncau năvoade mari, e adevărat, se aresta pe baza unor cifre de plan, dar orice protestatar public era umflat pe loc! Şi ceea ce rezulta era o selecfie de suflete, nu o loterie! Temerarilor li se punea capul pe butuc, li se făcea vînt pe Arhipelag, şi nimic nu mai tulbura tabloul monoton al supunerii celor rămaşi în libertate. Cei mai buni şi cei mai puri nu puteau face parte din această societate, iar în lipsa lor ea se degrada progresiv. Erau dispariții silențioase, putînd trece aproape neob-

*Deținem o mărturie despre un caz eroic de rezistență colectivă, dar ea ar trebui confirmată şi de către altcineva: în 1930, cîteva sute de elevi ai unei şcoli de ofițeri ucrainene, care refuzaseră să reprime revoltele țărăneşti, s-ar fi înființat singuri pe Solovki, încolonați şi fără escortă.

servate. Dar o dată cu ele murea sufletul unui popor.
Descompunerea într-o atmosferă dominată lungi ani la rînd de teamă şi trădare, cei rămaşi nevătămaţi sunt teferi numai pe dinafară, corpul lor e teafăr. Dar ceea ce e lăuntric se descompune.
Iată de ce milioane de oameni au acceptat să devină ciripitori. Dacă în 35 de ani (pînă în 1953), Arhipelagul a înghiţit, socotindu-i şi pe cei ce şi-au lăsat oasele acolo, vreo patruzeci de milioane de oameni (estimare modestă, n-am făcut decît să înmulţim populaţia GULAG-ului cu trei sau cu patru, or, în timpul războiului se murea uşor în proporţie de un procent pe zi), un caz din trei sau - hai, fie - unul din cinci se baza pe denunţul sau pe mărturia cuiva. Ei sunt, toţi, şi astăzi printre noi, aceşti asasini cu peniţa. Unii îşi trimiteau aproapele la puşcărie din teamă - şi asta nu era decît prima treaptă - alţii din interes, iar alţii - cei mai tineri la vremea aceea, iar acum în pragul pensiei - denunţau cu entuziasm, denunţau din fidelitate faţă de idee, uneori fără să ascundă acest lucru, căci denunţarea unui duşman era o virtute de clasă. Toţi aceşti indivizi se află printre noi, cel mai adesea prosperă, iar noi îi mai şi admirăm ca pe nişte „simpli şi bravi cetăţeni sovietici".
Cancerul sufletului lucrează pe ascuns şi atacă de preferinţă zone unde te-ai aştepta să găseşti gratitudinea. Fiodor Peregud îl încălzise la sîn pe Mişa Ivanov: omul n-avea unde lucra - îl plasase la atelierul de reparat vagoane din Tambov şi-l învăţase meserie; omul n-avea casă - îl găzduise ca pe o rudă. Şi Mihail Dmitrievici Ivanov informează NKVD-ul că, la o masă familială, Fiodor Peregud lăudase tehnica germană. (Ar trebui să-l cunoaşteţi pe acest Fiodor Peregud; era mecanic, electronist, electrician, ceasornicar, optician, metalurg, modelier, ebenist, avînd vreo douăzeci de specializări. În lagăr, a deschis un atelier de mecanică fină. Cînd şi-a pierdut un picior, şi-a meşterit el însuşi proteza.) Au venit să-l aresteze, ridicînd-o cu această ocazie şi pe fiica lui de 14 ani - şi toate acestea din cauza lui Mişa Ivanov. Individul era negru la chip în timpul procesului: înseamnă că putreziciunea sufletului răzbate uneori în afară. Curînd a şi părăsit atelierul, începînd să lucreze făţiş pentru GB. Ulterior, ca o nulitate ce era, a fost azvîrlit la un post de pază contra incendiilor.
Într-o societate descompusă, ingratitudinea e o atitudine cotidiană, curentă, care aproape că nu mai stîrneşte mirare. După arestarea selecţionatorului V.S. Markin, agronomul A.A. Soloviov şi-a adjudecat fără să clipească sortul de grîu „Taiga-49" realizat de acesta.* Cînd a fost desfiinţat Institutul de civilizaţie budistă (toţi cercetătorii de valoare au fost arestaţi), iar conducătorul institutului, academicianul Şcerbaţkoi, a

*Iar cînd, după 20 de ani, Markin a fost reabilitat, Soloviov nu a vrut să-i cedeze nici măcar jumătate din onorariu. „Izvestia", 15.11.63.

murit, Kalianov, discipolul acestuia, s-a înfiinţat la sărmana văduvă şi a convins-o să-i predea cărţile şi manuscrisele răposatului: „Altfel, o să fie de rău; Institutul de civilizaţie budistă s-a dovedit a fi un centru de spionaj". Punînd mîna pe manuscrise, a publicat o parte din ele sub semnătura lui (ca, de altfel, şi o lucrare a lui Vostrikov), ceea ce i-a adus celebritatea.
Numeroase reputaţii ştiinţifice din Moscova şi Leningrad sunt clădite în acest fel, pe sîngele şi osemintele altora. Ingratitudinea discipolilor, care a lăsat o dîră neagră în ştiinţa şi tehnica din ţara noastră în anii '30 şi '40, are o explicaţie simplă: ştiinţa a trecut de sub egida savanţilor şi inginerilor autentici în mîinile unor parveniţi ignoranţi şi cupizi.
Astăzi sunt greu de identificat şi de enumerat toate aceste lucrări şi invenţii furate. Dar apartamentele celor arestaţi? Dar bunurile jefuite? Dar faptul că, în timpul războiului, această sălbăticie a devenit un soi de caracteristică naţională? Cînd un om era lovit de năpastă, cînd casa îi era distrusă de bombe ori de incendiu, cînd era silit să se evacueze, vecinii mai fericiţi, simpli şi bravi cetăţeni sovietici, se repezeau numaidecît să se chivernisească pe seama lui.
Tipurile de descompunere morală sunt foarte variate şi n-avem nici o şansă de a le epuiza în acest capitol. Viaţa colectivă a societăţii în general se caracteriza prin promovarea trădătorilor şi triumful nulităţilor, în vreme ce tot ce avea ea mai bun şi mai pur era făcut fărîme. Cine îmi va arăta, în perioada anilor '30-'50, fie şi un singur caz din întreaga ţară, cînd un om integru a pus cu botul pe labe, a anihilat, a concediat un intrigant mizerabil? Eu afirm că o asemenea eventualitate e imposibilă, cum imposibil este ca o cascadă să-şi repeadă apele, cu titlu de excepţie, în sus. Un om integru nu se adresa nicicînd GB-ului, în vreme ce mişelul avea într-acolo cale bătută. Şi GB-ul nu dădea îndărăt din faţa nimănui, dacă nu l-a oprit nici măcar reputaţia unui Nikolai Vavilov. Atunci de ce ar cădea cataracta în sus?
Acest triumf facil al lichelelor asupra oamenilor integri clipocea ca o cloacă neagră şi urît mirositoare în Capitala ticsită, dar împuţea aerul şi sub cinstitele viscole arctice, în staţiile polare (feblaţea anilor '30), unde te-ai fi aşteptat mai degrabă să vezi giganţi din Jack London fumînd pipa păcii -duhoarea lui ajungea şi acolo. La staţia polară de pe insula Domaşni (Severnaia Zemlea) erau trei oameni cu totul: şeful staţiei, Alexandr Pavlovici Bahici, reputat veteran al expediţiilor polare, nemembru de partid; muncitorul necalificat Eriomin, singurul comunist — secretar de partid (!) al staţiei - şi meteorologul Goreacenko, comsomolist şi secretar de comsomol, a cărui ambiţie era să-şi răstoarne şeful pentru a-i lua locul. El cotrobăie printre lucrurile lui Bahici, îi fură nişte documente şi începe să-l ameninţe. În Jack London, ceilalţi doi bărbaţi l-ar fi îngropat pur şi simplu pe netrebnic sub ghеţuri. Dar nu, se telegrafiază directorului Căii Maritime de Nord, Papanin, cerîndu-se înlo-

cuirea lui Goreacenko. Secretarul de partid, Eriomin, semnează telegrama, dar numaidecît face act de căință în fața comsomolistului şi, împreună, expediază aceluiaşi Papanin o altă telegramă - partinică şi comsomolistă - cu conținut diametral opus. Decizia lui Papanin: colectivul s-a destrămat, să fie aduşi toți pe continent. Spărgătorul de gheață „Sadko" vine să-i ia. La bordul lui „Sadko", comsomolistul nu pierde vremea: îi strecoară materialele pentru un dosar comisarului politic al navei şi Bahici e arestat pe loc (principala acuzație: a încercat să deturneze nava, pentru a o preda nemților - da, chiar nava care îi transporta în acel moment...). Pe țărm, Bahici e încarcerat într-un KPZ. (Să ne imaginăm pentru o clipă că acel comisar politic ar fi fost un om cinstit şi cu scaun la cap, că l-ar fi convocat pe Bahici, ascultînd şi partea adversă. Dar acest lucru ar fi însemnat să dezvăluie secretul denunțului în fața unui potențial duşman! şi, prin intermediul lui Papanin, Goreacenko l-ar fi băgat la închisoare pe comisarul însuşi. Sistemul lucrează fără rateuri.)

Desigur, unii oameni, care n-au fost crescuți din fragedă pruncie în grupele de pionieri şi celulele de comsomol, şi-au păstrat sufletul curat. Într-o zi, într-o gară siberiana, un brav şi zdravăn soldat vede sosind un eşalon cu zeki. Se repede să cumpere cîteva pachete de țigări şi înduplecă escorta să le dea deținuților (în alte pagini ale acestei cărți vom mai descrie asemenea cazuri). Dar, cu siguranță, acest ostaş nu se afla în serviciu comandat, ci în permisie, şi secretarul de comsomol nu era prin preajmă. În unitatea lui, nu s-ar fi încumetat la aşa ceva, căci ar fi pățit-o. Cine ştie, de altfel, dacă n-a avut nenorocul să fie înhățat de comandantul vreunei patrule locale.

Minciuna ca formă de existență.

Cedînd fricii ori lăsîndu-se acaparați de cupiditate şi invidie, oamenii nu se pot prosti cu aceeaşi rapiditate. Dacă sufletele le sunt poluate, mintea le rămîne destul de limpede. Ei nu pot crede că toată genialitatea din univers s-a condensat subit sub o singură scăfîrlie cu frunte îngustă şi teşită. Ei nu pot crede că au devenit ființele neghioabe pe care le aud autoîmbrobodindu-se la radio, pe care le văd în filme ori despre care citesc în ziare. Nimic nu-i obligă să spună adevărul pe față, dar nimeni nu le îngăduie să tacă. Ei trebuie, deci, să vorbească, şi ce să spună, dacă nu minciuni? Trebuie să aplaude cu frenezie; cît despre sinceritate, nimeni nu le pretinde aşa ceva.

Şi cînd citim acest mesaj, adresat de personalul didactic al unui institut de învățămînt superior tovarăşului Stalin:*

„Întărindu-ne vigilența revoluționară, vom acorda tot sprijinul nostru gloriosului serviciu de informații condus de fidelul discipol al lui Lenin, co-

*„Pravda", 20 mai 1938.

misarul stalinist al poporului Nikolai Ejov în acțiunea de purificare a învățămîntului superior, ca şi a întregii noastre țări, de rămăşițele troțkisto-buhariniste şi de toate celelalte canalii contrarevoluționare."
Nu vom lua întreagă această adunare de o mie de oameni drept o turmă de idioți, ci vom şti că avem de a face cu tot atîția mincinoşi abjecți, resemnați cu gîndul că ei înşişi vor fi, mîine, arestați.
Minciuna permanentă devine, întocmai ca şi trădarea, unica formă neprimejdioasă de existență. Fiecare mişcare a limbii, fiecare expresie a feței poate fi pîndită de cineva. De aceea fiecare cuvînt, dacă nu este în mod necesar o minciună patentă, trebuie, în orice caz, să nu contrazică minciuna generală. Există un set de fraze, un set de etichetări, un set de formule mincinoase gata pregătite şi nu se poate concepe un discurs sau un articol, nu se poate imagina o carte ştiințifică, un volum de publicistică, de critică sau o operă aşa-zis „beletristică" în care să nu se recurgă la această recuzită de fond. În cel mai ştiințific dintre texte, va trebui să existe un loc unde să fie susținută o falsă autoritate ori prioritate, unde cutare sau cutare autor să fie ponegrit pentru că a spus adevărul: fără aceste minciuni nu poate vedea lumina tiparului nici o lucrare, fie ea şi academică. Ce să mai vorbim de zbierătele de la mitinguri, de ieftinele şedințe din pauze, unde trebuie să votezi împotriva propriei tale opinii, să ai aerul că te bucuri de ceea ce, în realitate, te supără (un nou împrumut de stat, o scădere a retribuției, o contribuție pentru cine ştie ce coloană de tancuri, o duminică de muncă patriotică ori angajamentul de a-ți trimite copiii în ajutorul colhoznicilor), şi să-ți exprimi vehement mînia în legătură cu lucruri care nu te afectează defel (cum ar fi nişte represiuni invizibile şi impalpabile undeva în Indiile de Vest ori în Paraguay).
Tenno era cuprins de ruşine cînd, în închisoare, povestea cum, cu două săptămîni înainte de a fi arestat, le ținuse marinarilor o conferință intitulată „Constituția stalinistă - cea mai democratică constituție din lume" (conferință care nu conținea nici un cuvînt sincer).
Nu există om care să fi publicat o singură pagină şi să nu fi mințit. Nu există om care să fi urcat la o tribună şi să nu fi mințit. Nu există om care să se fi apropiat de un microfon şi să nu fi mințit.
Şi dacă te-ai putea mărgini la atît! Dar dansul continuă: fiecare discuție cu şefii, fiecare convorbire la secția de cadre, orice dialog cu un alt om sovietic implică minciuna: uneori sfruntată, alteori circumspectă, alteori condescendent-aprobatoare. Şi dacă, între patru ochi, un imbecil îți spune că ne-am retras pînă la Volga pentru a-l ademeni pe Hitler cît mai adînc în teritoriile noastre şi că gîndacul de Colorado a fost aruncat asupra cîmpiilor țării de către americani, trebuie să-l aprobi, să-l aprobi neapărat! Căci dacă ai clătinat din cap a îndoială, te poate paşte Arhipelagul (să ne amintim de arestarea lui Ciulpeniov, Partea întîi, capitolul 7).

Dar nici asta nu e totul: copiii tăi cresc! Dacă sunt deja mărişori, tu şi soția ta nu trebuie să spuneți deschis în fața lor ceea ce gîndiți: căci fiecare dintre ei este dresat să devină un Pavlik Morozov şi nu va ezita să repete fapta lui eroică. Iar dacă sunt încă mici, trebuie să vă decideți cum e mai bine să-i educați: să le prezentați din capul locului minciuna drept adevăr (ca să le faceți viața mai uşoară), ceea ce înseamnă să nu încetați a minți nici în prezența lor, ori să le spuneți adevărul, riscînd ca într-o bună zi să o sfeclească, să-i ia gura pe dinainte, caz în care vă veți simți datori să le explicați de la început că adevărul ucide şi că, de îndată ce au păşit dincolo de pragul casei, trebuie să mintă, să mintă cît e ziulica de lungă, aşa cum fac tăticul şi mămica.
O dilemă care te poate face să priveşti cu dezgust ideea de a avea copii.

Minciuna ca fundație durabilă a vieții.

La un institut din provincie vine să predea literatura tînăra profesoară A.K, o femeie inteligentă, care ştie perfect cum stau lucrurile, cu dosarul la fel de nepătat ca şi diploma ei nou-nouță de candidat în ştiințe. Încă de la primul curs o reperează pe singura studentă membră de partid şi decide că ea trebuie să fie ciripitoarea. (Căci nu există an de studii fără ciripitori, de asta A.K. e absolut convinsă.) Şi se hotărăşte să simuleze față de ea simpatia şi amiciția, (în treacăt fie spus, o mare greşeală tactică din perspectiva Arhipelagului: ar fi trebuit, dimpotrivă, să-i trîntească nişte note proaste: atunci orice denunț din partea ei ar fi trecut drept o răfuială personală.) Se întîlnesc şi în afara Institutului, fac schimb de poze (studenta poartă fotografia profesoarei sub învelitoarea carnetului de partid). În vacanțe, schimbă scrisori afectuoase. Şi A.K. îşi prepară fiecare curs avînd drept criteriu judecățile eventuale ale acestei studente cu patalama de partid. Trec 4 ani de umilitoare prefăcătorie, studenta termină institutul, A.K. nu mai are a se teme de reacțiile ei şi, cu prima ocazie, îi face o primire ostentativ rece. Supărată, fosta studentă îşi cere înapoi fotografiile şi scrisorile şi îi strigă în față (Lucrul cel mai amuzant, şi trist totodată, în această istorie este că, probabil, ea n-a fost niciodată ciripitoare): „Cînd îmi voi termina aspirantura, n-am să mă agăț niciodată cu dinții de un amărît de Institut, cum ai făcut dumneata! Ce erau cursurile dumitale? Nişte hîrîituri de flaşnetă!"
Da! Sărăcindu-şi, decolorîndu-şi, coafîndu-şi gîndurile după gustul unei potențiale ciripitoare, A.K. a masacrat nişte cursuri cărora, altminteri, le-ar fi putut da strălucire.
Cum foarte inteligent spunea un poet, ceea ce am trăit noi nu a fost cultul personalității, ci cultul dedublării personalității.
Desigur, şi aici trebuie distinse nişte gradații: minciuna impusă de necesitate. Minciuna defensivă nu e totuna cu minciuna delirantă, neînfrînată, în care au excelat mai cu seamă scriitorii: acea minciună care, în 1937(!) o făcea pe Şaghinian să scrie înduioşată că, vedeți dumnea-

voastră, epoca socialismului a produs transformări pînă şi în anchetele judiciare: potrivit anchetatorilor, acum cei arestaţi preventiv colaborează fără rezerve, povestind despre sine şi despre alţii tot ce trebuie.
Minciuna ne-a împins atît de departe de o societate normală, încît ne-am pierdut orice posibilitate de orientare: ceaţa ei sură şi de nepătruns nu lasă să se distingă nici un reper. Afli deodată, examinînd nişte note, că volumul lui P. Iakubovici „În lumea proscrişilor" a fost tipărit chiar în perioada cînd autorul îşi trăia ultimele zile de ocnă, înainte de a pleca în deportare.* Ei bine, comparaţi! Comparaţi cu ceea ce se întîmplă în vremurile noastre. Printr-un miracol, povestirea mea tardivă şi timidă despre Ivan Denisovici a putut vedea lumina zilei, dar curînd după aceea toate barierele au fost coborîte, toate jaluzelele trase, toate şuruburile strînse: e interzis să scrii nu numai despre contemporaneitate, ci chiar despre lucruri întîmplate cu treizeci şi cincizeci de ani în urmă. Vom mai apuca oare să citim asemenea scrieri? Ai zice că ne e dat să murim minţiţi şi cufundaţi pînă la gît în minciună.
Şi, de altfel, chiar dacă ni s-ar propune dezvăluirea adevărului, e sigur oare că acei ce încă se mai bucură de libertate ar vrea să-l audă? I.G. Oksmann(5) s-a întors din lagăr curînd după război, n-a mai fost arestat şi a trăit la Moscova. Prietenii şi cunoscuţii nu i-au întors spatele, l-au ajutat. Numai că nu voiau să asculte povestirile lui despre viaţa din lagăr. Căci, ştiind aceste lucruri, cum ar mai fi putut trăi?...
După război, era foarte popular cîntecul „Nu se mai aude zgomot de oraş". Soliştii cei mai mediocri culegeau, interpretîndu-l, aplauze frenetice. Direcţia Gîndurilor şi Sentimentelor nu i-a găsit la început nici un cusur, şi dă-i cu transmisiile la radio, cu autorizaţiile de a fi cîntat de pe scenă: doar era un cîntec rusesc, popular! Abia într-un tîrziu le-a căzut fisa şi, încetul cu încetul, cîntecul a dispărut din eter. Cuvintele lui vorbeau despre un captiv fără speranţă, despre spulberarea unirii dintre două inimi. Nevoia de căinţă mai exista, totuşi, cuibărită în conştiinţe, ieşea din muţenie şi oamenii otrăviţi cu minciună puteau, măcar la auzul acestui cîntec vechi, aplauda din tot sufletul.

Cruzimea.

Unde aţi fi vrut ca, în prezenţa susziselor trăsături comportamentale, să se menţină bunătatea sufletească? Respingînd braţele întinse ale naufragiaţilor, cum să rămîi om bun? Odată mînjit cu sîngele altora, nu poţi decît să devii din ce în ce mai feroce. De altfel, cruzimea („cruzimea de clasă") era exaltată, sădită în suflete. Şi omul sfîrşea prin a nu mai şti pe unde trece linia de demarcaţie dintre bine şi rău. Cînd bunătatea e luată în rîs, după cum luate în rîs sunt mila şi caritatea, cine îi mai poate

*Şi într-o perioadă cînd această ocnă exista! Tocmai de ocna de atunci e vorba în carte şi nu despre una care „nu se va mai repeta niciodată".

opri pe cei setoşi de sînge?
O corespondentă anonimă (de pe strada Arbat 15) îşi pune întrebări despre „resorturile cruzimii" ce-i caracterizează pe unii „oameni sovietici". De ce cu cît victima e mai lipsită de apărare, cu atît mai mare e cruzimea manifestată față de ea? Şi dă un exemplu pe care, deşi la prima vedere nu e dintre cele mai semnificative, îl vom reproduce:
Iarna 43-44, gara din Celeabinsk, o copertină deasupra magaziei pentru bagaje de mînă. Sub copertină - ciment acoperit cu zăpadă adusă de vînt şi bătucită apoi de tălpile cizmelor. La ghişeul magaziei - o femeie încotoşmănită într-o pufoaică, de ceastălaltă parte - un milițian bine hrănit şi purtînd o scurtă îmblănită. Nu observă nimic, ocupați cum sunt să flirteze şi să glumească între ei. Or, alături zac întinşi doi oameni, în nişte hăinuțe de bumbac şi zdrențe pămîntii, pe care dacă le-ai numi ponosite ar însemna să le înfrumusețezi peste măsură. Sunt nişte băieți tineri dar extenuați, cu chipurile umflate şi cruste pe buze. Unul din ei, avînd pesemne febră, s-a lipit cu pieptul gol de zăpadă şi geme. Povestitoarea intră în vorbă cu ei şi află că unul tocmai îşi terminase condamnarea într-un lagăr, celălalt fusese eliberat pe motiv de boală, dar la eliberare primiseră nişte documente care nu erau în regulă şi acum nu li se dădeau bilete de tren ca să se poată duce acasă. Iar să se întoarcă în lagăr nu mai au putere, epuizați cum sunt de diaree. Povestitoarea se apleacă, întinzîndu-le cîte o bucată de pîine. Deodată milițianul îşi curmă vesela flecăreală şi o apostrofează pe un ton amenințător: „Ce-i, mătuşica, îți găsişi neamuri pe-aici? Mai bine vezi-ți de treabă, că de murit, mor ei şi fără dumneata!" Femeia s-a gîndit: „Dar dacă, nici una, nici două, mă arestează şi pe mine?" (Într-adevăr, de ce nu?) Şi a plecat în drumul ei.
Cît de tipic e aici totul pentru societatea noastră: şi ce a gîndit femeia, şi faptul că a plecat. Şi cîinosul milițian, şi cîinoasa magazioneră în pufoaică, şi cîinoasa casieră care a refuzat să le dea bilete de tren, şi sora medicală care nu i-ar fi primit la spitalul orăşenesc, şi idiotul de civil care le-a întocmit documentele la eliberare.
O viață plină de sălbăticie s-a înstăpînit peste țară, şi nimeni nu-i va mai spune unui deținut, ca în Dostoievski, „sărmane", ci mai degrabă „tîrîtură". În 1938, şcolarii din Magadan aruncau cu pietre în coloanele de deținute ce treceau prin oraş (din amintirile Surovțevei).
A mai cunoscut țara noastră vreodată, cunoaşte oare astăzi vreo altă țară atîtea istorii oribile şi sfîşietoare despre atîtea familii ori despre locatari ai aceluiaşi apartament comunal? Fiecare cititor ar putea povesti destule; vom menționa aici doar una, două.
într-un apartament comunal din Rostov, pe strada Dolomanovo, locuia Vera Krasuțkaia, al cărei soț fusese arestat în 1938 şi pierise în lagăr. Colocatara ei, Anna Stolberg, ştia acest lucru şi, vreme de optsprezece ani - din 1938 pînă în 1956 -s-a delectat cu puterea pe care o avea asu-

pra vecinei, terorizînd-o cu amenințările ei: la bucătăria comună sau pe coridor, îi şuiera printre dinți: „Cît vreau eu, poți rămîne aici; dar dacă-mi tună altceva, odată vine careta şi te ia!" Abia în 1956 Krasuțkaia s-a hotărît să înainteze o plîngere procurorului. Stolberg şi-a mai pus lacăt gurii. Dar au continuat să trăiască în acelaşi apartament.

Nikolai Iakovlevici Semionov a fost arestat în 1950 în oraşul Liubim. În iarna aceluiaşi an, soția lui a dat-o afară din casă pe soacră-sa, mama lui Semionov: „Valea, vrăjitoare bătrînă! Fiul tău e un duşman al poporului!" (Peste şase ani, cînd se va întoarce din lagăr, femeia, ajutată de fiica lor mai mare, Nadia, acum adolescentă, îl va azvîrli în stradă şi pe el, în plină noapte, numai în izmene. Nadia va arăta multă osîrdie, căci trebuia să facă loc în casă pentru soțul ei. Şi, aruncîndu-i tatălui ei nădragii în față, avea să-i strige:

„Afară, reptilă bătrînă!"* Mama lui Semionov a plecat la fiica ei Anna, măritată dar fără copii. Curînd fetei şi ginerelui li s-a acrit de ea. În zilele cînd nu era de serviciu, ginerele, Vasili Fiodorovici Metiolkin, pompier de meserie, îi prindea soacrei obrajii între palme, strîngîndu-i ca într-un cleşte, în aşa fel încît ea să nu se poată întoarce, şi o scuipa cu voluptate în față, pînă i se termina saliva, străduindu-se să nimerească în ochi sau în gură. Cînd era mai întărîtat, îşi scotea ştremeleagul, i-l vîra sub nas şi hîrîia: „Na, suge şi mori!" Sora îi explică fratelui reîntors: „Ştii, cînd Vasea se mai aghesmuieşte... Ce poți pretinde de la un om beat?" Într-o vreme, ca să obțină o locuință nouă, au început să se poarte mai cu mănuşi („Ne trebuie baie, n-avem unde o spăla pe mama, care e bătrînă: doar n-o s-o punem să alerge pînă la baia publică!"). După ce „pe mîna ei" au primit un nou apartament, l-au burduşit cu servante şi cu şifoniere, iar bătrînei i-au lăsat o fîşie de 35 de centimetri lățime, între dulap şi perete, ca să stea culcată acolo şi să nu se arate la vedere. Nikolai Iakovlevici, care locuia la fiul său, a riscat, fără să întrebe, să-şi aducă acolo şi mama. Intră nepotul. Bătrîna se aruncă în genunchi dinaintea lui: „Vovocika, tu n-ai să mă alungi, nu-i aşa?" Nepotul, cu un rictus": „În regulă, pînă mă însor, poți sta aici!" Nu strică să spunem o vorbă şi despre nepoata ei, Nadia (Nadejda Nikolaevna Topnikova). Între timp, ea terminase Facultatea de istorie şi filologie a Institutului Pedagogic din Iaroslavl, intrase în partid şi obținuse postul de redactor-şef la ziarul raional din oraşul Neia, regiunea Kostroma. Cu veleități poetice, în 1961, pe cînd se mai afla la Liubim, îşi expunea crezul vital în următoarele versuri:

Ei bine, dacă-i caft - caft să fie!

*O istorie asemănătoare din toate punctele de vedere povesteşte VI. Jukov din Kovrov: a fost alungat de soție („Roiu', că altfel iar te bag la bulău!" şi de fiica vitregă „lați tălpăşița, puşcăriaşule!").

Babacu'? O scatoalcă şi lui!
Morala? Tîra cu baliverne
Scornite de nişte tehui!
Eu una prin viață voi trece
Cu paşi ghidați de calcul rece!

Dar organizația de partid i-a cerut să-şi „normalizeze" relațiile cu taicăsău şi, subit, ea a început să-i scrie. Bucuros, tatăl i-a răspuns printr-o scrisoare în care spunea că îi iartă totul şi pe care ea a s-a grăbit să o prezinte la biroul de partid. Cei de acolo au bifat într-o rubrică. De atunci fata se mărgineşte să-i trimită cîte o felicitare de marile sărbători din mai şi noiembrie.

Această tragedie are şapte personaje: o picătură în care se reflectă tot ceea ce a însemnat libertatea noastră.

Familiile mai subțiri nu-şi aruncă rudele întoarse din lagăr în stradă numai în izmene, dar le e ruşine că au în sînul lor o asemenea oaie neagră, suportă cu greu concepțiile lor veninoase şi „deformate".

Şi enumerarea ar putea fi continuată. Se mai poate menționa:

Psihologia de sclav.

Acelaşi nefericit Bahici, într-o declarație adresată procurorului: „îmi dau seama că războiul a pus pe umerii organelor puterii obligații mai serioase decît examinarea dosarelor judiciare ale unor persoane izolate".

Şi se mai pot discerne alte şi alte asemenea trăsături.

Dar să recunoaştem încă de pe acum: dacă lui Stalin toate astea nu i-au reuşit de la sine, dacă el însuşi le-a elaborat pentru noi, punct cu punct, ei bine - a fost un geniu!

***

Prin această lume fetidă şi cenuşie, în care prosperau doar călăii şi cei mai inveterați dintre trădători, în care puținii oameni rămaşi oneşti o dădeau pe pahar, neavînd destulă voință pentru nimic altceva, în care corpurile tinerilor se bronzau în vreme ce sufletele lor intrau în putrefacție, în care noapte de noapte o mînă verde-gri scotocea țara, înşfăcînd cîte o victimă şi tîrînd-o de guler în dubă - în această lume rătăceau, orbite şi buimace, milioane de femei ai căror soți, fii sau părinți fuseseră smulşi din rădăcini şi trimişi pe Arhipelag. Dintre toți, ele erau cele mai strivite sub călcîiul terorii: le era frică de tăblițele sclipitoare de pe uşile cabinetelor, de țîrîitul telefonului, de o bătaie în uşă, de factorul poştal, de lăptăreasă şi de instalator. Oricine se simțea cît de cît deranjat de prezența lor le putea da afară din apartament, din serviciu, din oraş.

Uneori sperau cu naivitate că sintagma „fără drept de corespondență" trebuie înțeleasă literal şi că, după zece ani, el le va scrie.* Făceau coa-

*Lagăre fără drept de corespondență au existat uneori: nu numai uzinele atomice din anii 1945-49, ci si, de exemplu, Novaia Zemlea; sau, la fel, lagpunktul 29 al Karlag-ului a fost privat de acest drept, în 1938, pentru şase luni.

dă la porțile închisorilor. Făceau sute de kilometri pentru a ajunge într-un loc unde se spunea că erau primite colete alimentare pentru deținuți. Uneori mureau ele însele înainte de întoarcerea captivului. Uneori, primind un colet retumat cu mențiunea „Destinatarul decedat la infirmerie", aflau măcar cînd a murit. Uneori, ca Olga Ceavceavadze, băteau drumurile pînă în Siberia, ca să presare pe mormîntul soțului un pumn de pămînt natal. Numai că nimeni nu le putea spune sub ce moviliță, împreună cu alți trei, e îngropat cel cu care-şi împărțiseră viața. Uneori, ca Zelma Jugur, îi trimiteau scrisori injurioase unui oarecare Voroşilov, uitînd că, dacă a existat vreodată, conştiința lui Voroşilov s-a stins cu mult înainte de propria lui extincție.*

Acestor femei le creşteau copiii şi pentru fiecare dintre ei venea timpul-limită cînd tatăl trebuia neapărat să se întoarcă, pînă nu era prea tîrziu, dar el nu se întorcea.

Un petic triunghiular de hîrtie, ruptă dintr-un caiet de aritmetică. Textul e scris, succesiv, cu albastru şi roşu, pesemne copilul a pus la un moment dat creionul deoparte, ca să-şi odihnească mîna, apucîndu-l apoi de celălalt capăt. Un scris stîngaci, cu pauze uneori chiar înăuntrul aceluiaşi cuvînt

Să trăieşti ticule, am uitat cum se începe o scrisoare la şcoală merg numai cînd trece iarna vino acasă că e rău de noi fără tată mama zice că eşti în misiune sau bolnav ce mai stai fugi din spital Oleşka a fugit din spital. numai în cămaşă mama o să-ți coasă pantaloni noi iar eu am săți dau centura mia oricum copiii se tem de mine numai pe Oleşka nu-l bat niciodată că vorbeşte adevărat şi el e necăjit am fost şi bolnav am derilat (delirat) am vrut să mor cu mama cu tot dar ea na vrut şi atunci nici eu nam vrut uite că mă doare mîna te sărut de o mie de ori

băiețelul tău de 6 ani jumate

Am învățat să scriu şi pe plic cînd vine mama de la servici scrisoarea o să fie în cutie.

„Într-un discurs pe cît de pasionat, pe atît de sclipitor, Manolis Glezos(6) le-a vorbit scriitorilor moscoviți despre suferințele tovarăşilor lui întemnițați în Grecia.

— Ştiu că inimile vi s-au strîns ascultîndu-mă. E ceea ce am vrut. Am vrut ca inimile dumneavoastră să sufere pentru cei ce suferă în închisori. Ridicați-vă glasul pentru eliberarea patrioților greci! "**

Şi aceşti vulpoi hîrşiți şi-au ridicat, fireşte, glasul Căci în Grecia zăceau în puşcării vreo douăzeci de deținuți! Poate că Manolis însuşi nu şi-a dat seama cît de neruşinat era acest apel, ori poate că în Grecia nu

*El n-a avut curajul să -l apere nici pe adjutantul lui cel mai apropiat, care a fost arestat şi torturat.

**„Literaturnaia gazeta", 27.08.63.

există proverbul:
Nu vorbi de funie în casa spînzuratului.
În diferite locuri din țara noastră se pot vedea monumente reprezentînd un grănicer cu un cîine. Grănicerul e în plin avînt, gata să intercepteze un fugar. La Taşkent, un asemenea monument există cel puțin în fața şcolii NKVD, iar la Reazan e un fel de simbol al oraşului: singurul monument pe care-l întîlneşti în cale venind dinspre Mihailov.
Şi noi nu tresărim de oroare, ne-am obişnuit, găsim naturale aceste siluete ce asmut cîini asupra oamenilor.
Asupra noastră.

Capitolul 4
CÎTEVA DESTINE

DESTINELE deținuților menționați în această carte au fost pulverizate de mine, cu bună ştiință, în crîmpeie susceptibile să se supună planului lucrării-contururilor Arhipelagului. Am lăsat deoparte biografiile: înşirarea lor ar fi păcătuit prin monotonie, şi apoi lucruri din acestea se scriu şi se tot scriu, trecîndu-se povara muncii de cercetare pe umerii cititorului.
Dar tocmai de aceea mă socot acum îndrituit să prezint destinele cîtorva prizonieri ai GULAG-ului de la un cap la altul.

Anna Petrovna Skripnikova
Fiică unică a unui simplu muncitor din Maikop, s-a născut în 1896. Aşa cum ştim deja din istoria partidului, odiosul regim țarist zăvora dinaintea ei toate porțile spre învățătură, condamnînd-o la o viață famelică, de sclav. Ceea ce i s-a întîmplat într-adevăr, însă după revoluție. Pînă una-alta, a fost primită la gimnaziul din Maikop.
Ania era o fată destul de trupeşă, cu un cap mare şi rotund. O colegă de gimnaziu a desenat-o numai din cercuri: capul - un glob (rotund din toate părțile), fruntea - rotundă, ochi rotunzi şi parcă mereu nedumeriți. Lobii urechilor întîlneau linia obrajilor, formînd împreună cu ei o singură rotunjime. Umerii - rotunzi. Silueta - sferică.
A început să gîndească prea devreme. Încă în clasa a treia de gimnaziu, i-a cerut profesoarei permisiunea de a obține de la biblioteca şcolii scrierile lui Dobroliubov(1) şi Dostoievski. Profesoara a fost indignată: „Nu e cam devreme pentru tine?" - „Bine, dacă nu vreți, o să le iau de la biblioteca orăşenească". La treisprezece ani „s-a emancipat de Dumnezeu" - a încetat să mai creadă. La cincisprezece, îi citea asiduu pe Părinții Bisericii, numai pentru a-l contrazice cu vehemență pe preot la orele de religie, spre satisfacția generală a colegelor.* Dar fermitatea schismaticilor de rit vechi a devenit pentru ea modelul suprem. De la ei a învățat ceea ce avea să constituie principiul ei de viață: mai bine să mori decît să îngădui să ți se frîngă statura spirituală.
Nimeni n-a împiedicat-o să primească medalia de aur binemeritată. În 1917 (iată un moment ideal pentru a-ți începe studiile) a plecat la Moscova şi s-a înscris la cursurile superioare pentru tinerele fete ale lui Ceaplîghin, secția filosofie şi psihologie. Ca medaliată cu aur, pînă la lovitura de stat din Octombrie a beneficiat de o bursă acordată de Dumă. Secția ale cărei cursuri le frecventa pregătea profesori de logică şi

*Dar dacă, în vremea noastră, o şcolăriță ar contesta cu aceeaşi vehemență bazele marxismului?

psihologie pentru gimnazii. De-a lungul întregului an 1918, dînd meditații ca să cîştige un ban în plus, s-a cufundat în studiul psihanalizei. Rămînînd atee, simțea, totuşi, în adîncul sufletului, cum

.. .neclintit, între roze de foc,
Altarul viu al Creației fumegă.

În treacăt, s-a lăsat atrasă de filosofia poetică a lui Giordano Bruno şi Tiutcev(2). Într-o vreme chiar se considera o catolică de rit oriental. Îşi schimba credințele cu un fel de frenezie, poate chiar mai des decît toaletele (nu prea avea haine şi, de altfel, moda n-o interesa). Se socotea, deopotrivă, o socialistă şi era convinsă că sîngele vărsat în răscoale şi în războiul civil reprezenta un tribut inevitabil. Dar nu se putea împăca în ruptul capului cu teroarea. Democrație - da, atrocități - nu! „Poți să ai mîinile mînjite de sînge, dar nu de noroi!"

La sfîrşitul anului 1918, a fost nevoită să abandoneze şcoala (înseşi cursurile vor mai fi dăinuit ele, oare?) şi să se reîntoarcă, după o călătorie presărată cu dificultăți de tot felul, lîngă părinți, unde foametea nu era chiar atît de cumplită. A ajuns, în sfîrşit, la Maikop. Aici se înființase un „Institut de învățămînt popular", destinat atît tinerilor, cît şi adulților. Anna a fost numită nici mai mult, nici mai puțin decît suplinitoare la catedra de logică, filosofie şi psihologie. Era foarte apreciată de studenți.

Dar albii îşi trăiau, la Maikop, ultimele zile. Un general de 45 de ani se străduia să o convingă să fugă cu el. „Generale, i-a spus ea, sună sfîrşitul paradei. Ia-o la sănătoasa, pînă nu vin să te aresteze". În zilele acelea, la o serată a corpului didactic, un profesor de istorie de la gimnaziu a propus un toast în cinstea „glorioasei Armate Roşii". Anna a protestat: „Pentru nirnic în lume!" Cunoscîndu-i vederile de stînga, prietenii ei au rămas interzişi: „Asta pentru că... în pofida eternelor stele... execuțiile se vor înmulți pe zi ce trece", le-a răspuns ea profetic.

Avea sentimentul că acest război îi secera pe cei mai buni, că numai oportuniştii rămîneau în viață. Presimțea că ceasul eroismului va suna curînd pentru ea, fără a şti încă ce forme avea el să îmbrace.

Cîteva zile mai tîrziu, roşiii şi-au făcut intrarea în Maikop. La scurt timp după aceea, într-o seară, intelectualii urbei au fost convocați la o adunare. Pe scenă şi-a făcut apariția şeful Secției speciale a Armatei a 5-a, un anume Losev, care, într-un discurs plin de grosolănii, frizînd obscenitatea, s-a apucat să blameze „putreda inteligență": „Aşa, vasăzică! Stați cu fundul în două luntre? Ați aşteptat să vă chem eu? De ce n-ați venit singuri?" Înfierbîntîndu-se tot mai mult, la un moment dat şi-a smuls revolverul din toc şi, agitîndu-l în aer, le-a strigat: „Toată cultura voastră e putredă. O vom face praf şi pulbere şi vom construi alta, nouă. Iar pe aceia dintre voi, care vor încerca să ne împiedice, îi vom lichida fără cruțare!" După care a întrebat: „Cine doreşte să se înscrie la cuvînt?"

În sală se aşternuse o tăcere mormîntală. Nimeni n-a aplaudat, nimeni

n-a ridicat mîna. (Sala tăcea înspăimîntată, dar exercițiul fricii nu exista încă: oamenii nu ştiau că aplauzele sunt obligatorii.)
Cu siguranță, Losev nici nu sconta pe vreo luare de cuvînt, dar Anna s-a ridicat în picioare: "Eu!" - „Tu? Bine, poftim pe scenă!" Şi, traversînd întreaga sală, ea a urcat pe scenă. O femeie corpolentă, de 25 de ani, cu chipul rotund şi chiar îmbujorat, lăsînd să transpară generoasa natură rusă (pîine nu primea decît 50 de grame pe zi, dar tatăl ei avea o excelentă grădină de legume). Coade lungi pînă la genunchi, blonde, dar, ca o profesoară ce se respectă, nu putea umbla cu ele aşa: etajîndu-le în rotocoale, îşi construise un fel de al doilea cap. Şi, cu glas sonor, a spus:
— Am ascultat discursul dumitale de ignorant. Ne-ați convocat aici fără să ne preveniți că suntem chemați la înmormîntarea marii culturi ruse. Aşteptam un mesager al culturii, şi am dat peste un gropar. Mai bine ne-ai fi înecat într-un potop de înjurături spurcate decît să spui ceea ce ai spus! Trebuie să înțelegem că vorbeşti în numele puterii sovietice?
— Da, a răspuns Losev, încă fudul, deşi vizibil descumpănit.
— Ei bine, dacă puterea sovietică va avea drept exponenți nişte bandiți ca dumneata, n-o să facă prea mulți purici!
Sala a izbucnit în aplauze (împreună, încă nu erau minați de frică). Şi cu asta adunarea a luat sfîrşit, Losev a rămas fără replică. Anna a fost înconjurată de lume, în înghesuială i se strîngea mîna şi i se şoptea: „Sunteți pierdută, au să vă aresteze. Dar vă mulțumim. Vă mulțumim. Ne mîndrim cu dumneavoastră, dar sunteți pierdută! Cum de v-ați încumetat la aşa ceva?"
Acasă o aşteptau deja cekiştii: „Tovarăşa profesoară! În ce sărăcie trăieşti: o masă, două scaune, un pat, nici n-am prea avut ce percheziționa. N-am mai arestat asemenea oameni. Fată de muncitor! Fată săracă şi să te dai cu burjuii!" CEKA încă nu se instalase de-a binelea, aşa că Anna a fost dusă într-o cameră de lîngă Secția specială, unde era deținut deja un colonel alb, baronul Biderling. (Anna a fost martoră la interogarea şi la sfîrşitul acestui ofițer, iar mai tîrziu i-a spus soției lui: „A murit ca un om de onoare, puteți fi mîndră!")
A fost dusă la interogatoriu într-o încăpere care era şi locuința lui Losev, şi biroul lui oficial. Cînd a intrat, el era aşezat pe pat, în pantaloni de cavalerist, cu cămaşa descheiată, şi tocmai se scărpina pe piept. Anna i-a cerut imediat escortei: „Du-mă îndărăt!" Losev i-a spus rînjind: „Bine, mă spăl imediat, ba o să-mi pun şi mănuşile de gală în care se face revoluția!"
Vreme de o săptămînă, şi-a aşteptat, în extaz, condamnarea la moarte. Pînă astăzi, Skripnikova susține că a fost cea mai luminoasă săptămînă din viața ei. O afirmație căreia, dacă e înțeleasă cum se cuvine, i se poate da crezare. Este extazul ce coboară, compensatoriu, în suflet, cînd ai renunțat la orice speranță într-o salvare imposibilă şi te-ai aban-

donat integral eroismului. (Dragostea de viață spulberă acest extaz.)
Încă nu ştia că inteligheņția oraşului depusese o petiție prin care se cerea grațierea ei. (La sfîrşitul anilor '20, un asemenea demers ar fi fost zadarnic, la începutul anilor '30 nimeni nu s-ar fi încumetat să-l întreprindă.) La interogatorii, Losev a început să se arate conciliant:
— Multe oraşe am cucerit, dar n-am mai întîlnit o smintită ca tine. Oraşul e în stare de asediu, toată puterea e în mîinile mele şi tu mă faci gropar al culturii ruse. În regulă, amîndoi ne-am înfierbîntat prea tare... Retrage-ți cuvintele „bandit" şi „huligan".
— Nu. E ceea ce gîndesc şi acum despre dumneata.
— De dimineața pînă seara o mulțime de oameni mă asaltează, intervenind în favoarea ta. Ca să nu stric luna de miere a puterii sovietice, mă văd silit să-ți dau drumul...
A fost eliberată. Nu pentru că discursul ei ar fi fost considerat inofensiv, ci pentru că era fiică de muncitor. Unei fiice de medic nu i s-ar fi iertat aşa ceva.*
Astfel şi-a început Skripnikova cariera penitenciară.
În 1922, a fost întemnițată la CEKA din Krasnodar, unde a petrecut opt luni „pentru relații cu o persoană suspectă". În închisoare era epidemie de tifos şi o promiscuitate de nedescris. Deținuții primeau o optime de funt (cincizeci de grame!) de pîine pe zi, făcută dintr-un aluat amestecat cu tărîțe. A văzut un copil murind de foame în brațele mamei lui, o vecină de celulă. Şi-a jurat atunci ca, sub un asemenea socialism, să nu aibă niciodată copii, să respingă cu înverşunare tentația maternității.
Şi-a ținut legămîntul: a rămas celibatară o viață întreagă, iar intransigența ei, devenită destin, a avut ocazia să o reîntoarcă nu o dată în închisoare.
Începuse, chipurile, viața paşnică. În 1923, Anna a plecat la Moscova, să se înscrie la Institutul de psihologie al MGU. Completînd un chestionar, a scris într-o rubrică: „Nu sunt marxistă". Cei de la secretariatul facultății au sfătuit-o, binevoitori: „Dumneata ți-ai pierdut mințile? Cine scrie aşa ceva? Declară că eşti marxistă şi gîndeşte cum te taie capul". „Dar eu nu vreau să înşel puterea sovietică: nici măcar nu l-am citit pe Marx..." „Cu atît mai mult!" „Nu. Cînd am să studiez marxismul şi dacă o să mă convingă, am să ader la el..." Pînă una-alta, s-a angajat profesoară la o şcoală pentru copii handicapați.
În 1925, soțul uneia dintre prietenele ei apropiate, un socialist-revoluționar, presimțind că va fi arestat, a fugit din oraş. Pentru a-l forța să se întoarcă, GPU le-a luat ostatece (în plin NEP - ostateci!) pe soția lui şi pe prietena ei, adică pe Anna. La fel de trupeşă, cu chipul la fel de rotund, cu coadele pînă la genunchi, a trecut pragul unei celule de la Lu-

* În ce-l priveşte pe Losev, acesta a fost împuşcat în 1920, în Crimeea, pentru banditism şi viol.

bianka. Aici a încercat anchetatorul acela să-i bage mințile în cap:
„Mai lasă naibii chichițele astea de doi bani ale inteligheției ruse! Sunt de mult desuete. Ocupă-te numai de dumneata!" De această dată, nu a stat în închisoare decît o lună.
În 1927, participarea la o societate muzicală a cadrelor didactice şi muncitorilor, pe care autoritățile intenționau să o disperseze, considerînd-o un virtual cuib de gîndire emancipată, i-a adus o nouă arestare, a patra deja! A încasat 5 ani, pe care i-a făcut pe Solovki şi la Belomor.
După 1932, multă vreme a fost lăsată în pace. De fapt şi ea începuse să dea dovadă de mai multă prudență. Din 1948, însă, a fost dată de cîteva ori afară din serviciu. În 1950, Institutul de psihologie i-a returnat teza, deja acceptată („Concepția psihologică a lui Dobroliubov"), pe motiv că, în 1927, fusese condamnată pe baza articolului 58. În această perioadă, foarte dificilă pentru ea (era deja în al patrulea an de şomaj), cel ce i-a întins o mînă de ajutor a fost... GB-ul! Sosit la Vladikavkaz ca împuternicit al centralei MGB, un anume Lisov (Dar ăsta e Losev! Aşadar, mai trăieşte? O măruntă schimbare, acolo, o biată literă! Atît că nu-şi mai poartă capul pe sus, ca un elan, ci umblă cu paşi repezi şi furişați, ca o vulpe.(3)) l-a propus să colaboreze, urmînd ca, drept răsplată, să capete un loc de muncă şi posibilitatea de a-şi susține disertația. Ea a refuzat cu mîndrie. Drept care i s-a fabricat în viteză un act de acuzare, potrivit căruia, cu 11 ani în urmă, susținuse că:
— suntem slab pregătiți pentru război (şi nu avea dreptate?);
— trupele germane staționează la granița noastră, iar noi le furnizăm cu ghiotura grîu (şi nu chiar aşa stăteau lucrurile?).
De data asta a încasat 10 ani (a cincea condamnare) şi a nimerit în Lagărele Speciale, la început la Dubrovlag, în Mordovia, apoi la Kamîşlag, gara Suslovo, regiunea Kemerovo.
Simțind că are în față un zid impenetrabil, i-a dat prin cap să trimită plîngeri nici mai mult, nici mai puțin decît... la ONU. În timpul vieții lui Stalin, a expediat trei asemenea petiții. Nu era o simplă formalitate, nu. Aceste discuții imaginare cu ONU aduceau într-adevăr o uşurare sufletului ei veşnic în clocot. În aceste decenii de canibalism, ONU rămăsese pentru ea singura luminiță în beznă. În plîngerile ei, stigmatiza monstruosul arbitrar ce domnea în URSS şi cerea organizației mondiale să intervină pe lîngă guvernul sovietic pentru ca ori să i se reexamineze dosarul, ori să fie împuşcată, căci ea nu mai poate trăi sub o asemenea teroare. Plicurile le adresa „personal" diferiților membri ai guvernului, rugîndu-i să transmită petiția la ONU.
La Dubrovlag, a fost convocată în fața unui conclav de şefi furibunzi:
— Cum îndrăzneşti să scrii la ONU?
Skripnikova se ținea ca întotdeauna dreaptă, mare, impozantă:
— Nici Codul Penal, nici Regulamentul Lagărelor, nici Constituția nu-mi interzic acest lucru, în schimb, dumneavoastră n-ar fi trebuit să deschi-

deți nişte plicuri adresate, personal, unor membri ai guvernului!
În 1956, în lagăr a început să lucreze o comisie „de descongestionare" a Sovietului Suprem. Singura ei sarcină era să elibereze cît mai mulți zeki în cel mai scurt timp posibil. O procedură expeditivă, care nu cerea decît ca zekul să murmure, cu capul plecat, cîteva cuvinte de scuză. Nu şi Skripnikova! Eliberarea ei personală nu însemna nimic față de cauza justiției generale. Cum putea să prezinte scuze, cînd era nevinovată?
— Nu vă bucurați prea tare, le-a spus. Mai devreme sau mai tîrziu, toți agenții teroarei staliniste vor trebui, obligatoriu, să răspundă în fața poporului. Nu ştiu ce ați fost sub Stalin dumneavoastră personal, cetățene colonel, dar dacă ați fost un agent al teroarei, veți ajunge şi dumneavoastră pe banca acuzaților.
Membrii comisiei simțeau că se înecă de furie, au început să țipe că, în persoana lor, ea ultragiază Sovietul Suprem, că asta avea s-o coste, că o să-şi ispăşească pedeapsa pînă la ultima zi...
Şi într-adevăr, pentru credința ei puerilă în justiție, avea să facă încă trei ani de lagăr.
Din Kamîşlag a continuat să scrie, sporadic, la ONU (în total, în 7 ani, pînă în 1959, a trimis 80 de plîngeri la diferite instanțe). În 1958, datorită acestor petiții, a fost expediată pentru un an la închisoarea politică de la Vladimir. Regulamentul închisorii permitea expedierea, din zece în zece zile, de petiții indiferent la ce foruri. În jumătate de an, Skripnikova a trimis de aici 18 petiții la diferite organe, inclusiv 12 la ONU.
Şi a obținut - nu împuşcarea, ci revizuirea condamnărilor din 1927 şi 1952. Anchetatorului i-a declarat: „Ce vreți? Plîngerile la ONU reprezintă singurul mijloc de a produce o breşă în zidul de beton al birocrației sovietice, de a te face auzit de o Femidă lovită de surditate".
Anchetatorul a țîşnit îii picioare şi a început să strige, bătîndu-se cu pumnii în piept:
— Toți agenții „teroarei staliniste" - cum numeşti dumneata, nu se ştie de ce(!) perioada cultului personalității - vor da socoteală în fața poporului? Dar eu, de exemplu, pentru ce să dau socoteală? Ce altă politică aş fi putut face pe vremea aceea? Aveam o încredere absolută în Stalin. Cît despre celelalte lucruri, eu unul nu ştiam nimic.
Dar Skripnikova a continuat să-l încolțească:
— Nu, nu, cu asemenea subterfugii n-o să ieşiți basma curată! Pentru fiecare crimă, cineva trebuie să răspundă! Cine va da socoteală pentru milioanele de victime nevinovate? Pentru floarea națiunii şi a partidului? Stalin, care e mort? Beria, care a fost împuşcat? În vreme ce dumneata ai să faci carieră politică?
(Cît despre ea însăşi, tensiunea arterială îi urcase aproape de cota fatală: închidea ochii şi totul începea să se rotească în juru-i în cercuri de foc.)
Autoritățile ar mai fi ținut-o în închisoare, dar în 1959 asta ar fi putut

părea deja bizar.
În următorii ani (Skripnikova trăieşte şi astăzi) şi-a consacrat timpul şi eforturile intervenţiilor în favoarea prietenilor ei rămaşi în detenţie, în deportare sau împovăraţi de condamnări nesuspendate. Datorită ei, unii au fost eliberaţi, alţii reabilitaţi. Intervine, de asemeni, în apărarea concitadinilor ei. Temîndu-se de penita ei şi de petiţiile pe care le trimite la Moscova, autorităţile oraşului mai cedează în unele privinţe.
Dacă toţi ar fi manifestat măcar pe sfert intransigenţa Skripnikovei, alta ar fi fost soarta Rusiei.

Stepan Vasilievici Loşcinin
S-a născut în 1908 în Povoljie. Tatăl lui era muncitor la o fabrică de hîrtie. Foametea din 1921 l-a lăsat orfan. Copil, nu era prea dezgheţat, dar pe la şaisprezece ani intrase deja în Comsomol, iar la optsprezece a fost admis la o şcoală pentru tineretul sătesc, pe care a terminat-o la 21 de ani. Pe vremea aceea, comsomoliştii erau trimişi să strîngă cotele de grîu. În 1930 a participat, în satul lui natal, la campania de deschiaburire. N-a mai rămas, însă, şi la întemeierea colhozului: înarmat cu o adeverinţă de la sovietul sătesc, s-a dus la Moscova. Cu greu a reuşit să se angajeze ca muncitor necalificat pe un şantier (era şomaj, iar Moscova fusese invadată de oameni veniţi din toate colţurile ţării). După un an a fost luat în armată, unde a devenit candidat şi apoi membru de partid. Demobilizat la sfîrşitul lui 1932, s-a întors la Moscova. Cum nu mai voia să lucreze ca muncitor necalificat, a cerut comitetului raional de partid o recomandare ca să fie angajat ucenic într-o uzină. Era, pesemne, un comunist cam stîngaci, căci a fost refuzat. În schimb i s-a propus să intre în miliţie.
Asta, însă, a refuzat el. Dacă ar fi procedat altfel, nu am fi avut prilejul să scriem această biografie. Dar el a refuzat net.
Băiat tînăr, îi era ruşine de fete că rămăsese muncitor necalificat, că nu apucase să înveţe nici o meserie. Dar unde s-o fi învăţat? Şi la uzina „Kalibr" a fost primit tot ca muncitor necalificat. Aici, la o adunare de partid, a intervenit cu candoare în apărarea unui muncitor pe care, pesemne, biroul hotărîse dinainte să-l excludă. Muncitorul în cauză a fost exclus, aşa cum se stabilise. Cît despre Loşcinin, băiatul a început deodată să aibă necazuri. La cămin, i s-au furat cotizaţiile de partid, pe care el le colecta. Din leafă, n-a putut acoperi suma. A fost exclus din partid şi ameninţat cu tribunalul (să fie pierderea cotizaţiilor de partid un caz penal?). Zdruncinat sufleteşte, Loşcinin a lipsit într-o zi de la slujbă. A fost concediat pentru absenţe nemotivate. Cu asemenea patalama, nu se mai putea angaja nicăieri. A fost anchetat la miliţie, apoi lăsat în pace. Aştepta să fie judecat - nimic. Brusc, a primit o decizie dată în urma unei judecăţi în contumacie: şase luni de muncă obligatorie cu reţinerea a 25% din leafă, de ispăşit prin intermediul Biroului orăşenesc pentru

munca forțată de reeducare (BITR).
În septembrie 1937, într-o după-amiază, Loşcinin a intrat în bufetul din gara Kiev. (Ce ştim despre viața noastră? Dacă ar mai fi răbdat cincisprezece minute ori s-ar fi dus la alt bufet... Poate că avea un aer de om rătăcit ori lăsa impresia că ar căuta pe cineva? Nu ştie. A fost interceptat de o tînără femeie în uniformă NKVD. (E asta o ocupație pentru o femeie?): „Cauți pe cineva? l-a întrebat ea. Unde mergi?" - „La bufet". Femeia i-a arătat o uşă:
„Intră aici!" Loşcinin s-a conformat, fireşte. (Ia să i se fi spus aşa ceva unui englez!) Era biroul Secției speciale. La masă stătea un milițian. „Reținut la ultimul rond", i-a spus femeia, şi dusă a fost. Loşcinin n-avea s-o mai revadă niciodată. (După cum nici noi nu vom mai afla nicicînd nimic despre ea...). Fără măcar să-l invite pe Loşcinin să se aşeze, milițianul l-a luat la întrebări. I-a confiscat toate actele pe care le avea asupră-i şi l-a expediat în camera rezervată celor reținuți. Acolo se aflau deja alți doi bărbați şi, după cum precizează Loşcinin, „de data asta fără a mai cere permisiunea, m-am instalat lîngă ei pe un scaun liber". N-au schimbat nici un cuvînt între ei, deşi au rămas acolo destul de multă vreme. Apoi au venit nişte milițieni şi i-au dus pe tustrei la KPZ. Unul dintre ei i-a cerut să-i predea toți banii pe care-i avea, pentru că, spunea el, în celulă oricum îi vor fi luați (ce convergență de atitudine între miliție şi borfaşi!). Loşcinin a mințit că nu are bani. Au început să-l percheziționeze şi banii i-au fost confiscați pentru totdeauna. În schimb, mahorca i-au dat-o îndărăt. Cu acele două pachetele de mahorcă a şi intrat Loşcinin în prima lui celulă. Le-a pus pe masă. Bineînțeles, nimeni altcineva nu mai avea tutun.
O singură dată a fost scos din celulă şi dus la interogatoriu. Anchetatorul l-a întrebat dacă nu se ocupă cu furatul. (Ce colac de salvare! Ar fi trebuit să răspundă: „Da, însă pînă acum n-am mai fost prins", în cel mai rău caz, ar fi fost expulzat din Moscova.) Dar Loşcinin a răspuns cu mîndrie: „Nu, trăiesc din munca mea". Nu i s-a mai prezentat nici un cap de acuzare, cu asta ancheta s-a terminat. Şi n-a avut loc nici o judecată!
Zece zile a rămas la KPZ, apoi, într-o noapte, toți au fost duşi la MUR pe strada Petrovka. Aici era deja înghesuială, te sufocai, n-aveai unde pune un ac. Stăpînii locului erau borfaşii, care luau cu japca lucrurile celorlalți deținuți, pierzîndu-le apoi la cărți. Aici, pentru prima oară, pe Loşcinin l-au frapat „straniul lor tupeu, maniera lor de a afişa o superioritate de neînțeles pentru ceilalți". Într-o noapte, au fost duşi la închisoarea de tranzit de pe Stretenka (acolo se afla, înainte de a fi mutată la Krasnaia Presnea). Aici înghesuiala era şi mai mare - oamenii şedeau cu rîndul, cînd pe podea, cînd pe priciuri. Milițienii le dădeau un fel de opinci şi haine milițieneşti ponosite celor pe jumătate dezbrăcați (de către borfaşi).

Printre colegii de detenție ai lui Loşcinin erau mulți cărora, întocmai ca şi lui, nu li se prezentase nici un act de acuzare şi nici nu compăruseră în vreun proces, dar erau ținuți împreună cu cei judecați. Într-un tîrziu, au ajuns la Pereborî, unde au fost luați în evidență cu acte şi unde Loşcinin a aflat pentru prima oară pe baza cărui articol era închis: SVE - Element Socialmente Periculos, patru ani. (Şi astăzi se mai întreabă: tatăl meu era muncitor, eu muncitor - atunci de ce SVE? Măcar niscaiva comerț dacă aş fi făcut...)
Volgolag... Tăieri de pădure, program de muncă de zece ore, nici un fel de zile libere în afară de 7 noiembrie şi 1 mai (asta cu trei ani înainte de război). La un moment dat, şi-a rupt un picior; intervenție chirurgicală, 4 luni de spital, 3 - în cîrje. Apoi din nou la tăieri de pădure. Şi aşa - patru ani la rînd. A început războiul şi, cum îşi ispăşise condamnarea şi nu era considerat Cincizeci şi Opt, în toamna lui 1941 a fost eliberat. Chiar înainte de eliberare i s-a furat pufoaica de lucru, care era trecută în inventarul lui de efecte. Oricît s-a rugat de oploşiți să-i caseze cumva blestemata aia de pufoaică - degeaba, nimănui nu i-a fost milă de el. Din „indemnizația de eliberare" i s-a reținut prețul pufoaicei, şi încă dublu - or, la prețul oficial, comoara aceea de vată zdrențuită costa mult! - Şi, în toamna rece, a ieşit pe poarta lagărului numai într-o cămaşă de bumbac şi aproape fără bani, fără o bucată de pîine ori un hering ca merinde. Santinelele l-au percheziționat la ieşire şi i-au urat drum bun.
Furat în ziua eliberării, cum furat fusese în ziua arestării.
În momentul cînd şeful URC îi întocmea actele de eliberare, Loşcinin a izbutit să citească, pe dos, mențiunea trecută în dosarul lui: „Reținut în gară, la un rond".
S-a dus la Sursk, un oraş de pe meleagurile lui. Bolnav, a fost scutit de serviciul militar. Spre nenorocul lui! În toamna lui 1942, în baza decretului nr. 336 al ministrului apărării, comisariatul militar i-a mobilizat pe toți bărbații care atinseseră vîrsta încorporării şi erau apți de muncă fizică. Loşcinin a nimerit într-un detaşament de muncă al KEC de pe lîngă garnizoana Ulianovsk. Ce fel de detaşament era acela şi cum erau tratați oamenii acolo ne putem lesne imagina aflînd că în efectivele lui erau vărsați numeroşi tineri din Ucraina de Vest, pe care autoritățile apucaseră să-i mobilizeze cu puțin înainte de începutul războiului, dar pe front nu-i trimiteau, pentru că nu erau siguri. Loşcinin s-a regăsit, aşadar, într-un lagăr militarizat, fără escortă, care nu era decît o variantă a Arhipelagului, fiind şi el destinat exterminării, prin stoarcerea din oameni a ultimei picături de vlagă.
Zi de muncă de zece ore. În cazarmă, priciuri cu două etaje, nici un fel de lenjerie de pat (cînd plecau la lucru, cazarma părea nelocuită). Purtau, la muncă şi în cazarmă, numai hainele personale, cu care veniseră de acasă cînd fuseseră mobilizați. Lenjeria - la fel; nu tu baie, nu tu schimburi. Li se plătea o retribuție redusă, din care li se făceau rețineri

pentru pîine (600 de grame), pentru mese (două feluri mizere, de două ori pe zi), ba chiar, cînd li se dădeau, pentru opincile ciuvaşe.
Dintre băieții din brigadă, fuseseră numiți un comandant şi un şef de lucrări, dar aceştia n-aveau nici un drept. Toată puterea era în mîinile unui anume M. Jeltov, şeful biroului de reparații şi construcții. Un soi de cneaz, care făcea totul după bunul lui plac. Din dispoziția lui, unii erau privați de pîine şi de mese cîte douăzeci şi patru de ore la rînd. („Există o lege care să permită aşa ceva?" se mira Loşcinin. Nici măcar în lagăr n-am văzut una ca asta!") Şi totuşi, în acest detaşament erau vărsați şi soldați aflați în convalescență după rănile căpătate pe front. Doctorița detaşamentului avea dreptul să prescrie spitalizarea, dar Jeltov îi interzicea să o facă. Şi femeii îi era frică de el, plîngea, fără să-şi ascundă lacrimile de băieții din detaşament (Iată libertatea! Asta a însemnat libertatea noastră!) Oamenii se umpleau de păduchi, paturile - de ploşnițe.
Bine, dar ăsta nu era un lagăr! Oamenii aveau dreptul să se plîngă! Şi se plîngeau. Trimiteau sesizări la ziarul regional şi la comitetul regional de partid. Nici un răspuns, de nicăieri. Numai serviciul sanitar al oraşului a reacționat: a tras o dezinfecție sănătoasă, i-au dus pe toți la baie şi, în contul retribuției(!) li s-a dat cîte un schimb de lenjerie de corp şi de pat.
în iarna 1944-45, la începutul celui de al treilea an de muncă în detaşament, Loşcinin s-a trezit într-o bună zi că încălțările cu care venise de acasă nu mai erau bune de nimic şi a refuzat să iasă la lucru. A fost imediat condamnat pentru absențe nemotivate: trei luni de muncă obligatorie în acelaşi detaşament, cu 25 la sută reținere din leafă.
Prin mocirlele primăverii, Loşcinin n-a mai putut umbla nici în opinci, şi din nou a refuzat să iasă la lucru. A fost din nou judecat (pentru a patra oară, dacă socotim şi condamnarea în contumacie) la colțul roşu al cazărmii şi sentința a fost: trei luni privare de libertate.
Dar... n-a fost arestat. Căci guvernul n-avea nici un interes să-l ia pe cheltuiala lui şi, de altfel, nici o închisoare nu putea fi mai rea decît detaşamentul acela de muncă!
Era în martie 1945. Şi totul s-ar fi oprit aici, dacă, anterior, Loşcinin nu s-ar fi plîns în scris la KEC de faptul că Jeltov nu-şi ținuse promisiunea de a da fiecărui membru al detaşamentului cîte o pereche de cizme din efectele deja folosite. (Făcuse această plîngere în nume personal, pentru că petițiile colective erau strict interzise. Considerate acte ce contraveneau spiritului socialismului, ele puteau atrage o condamnare pe baza lui 58.)
Şi a fost convocat la serviciul de cadre: „Predă echipamentul!" Loşcinin a scos singurul lucru pe care îl primise în aceşti trei ani - un tialat din pînză de salopetă - şi, fără o vorbă, l-a pus pe podea. În încăpere se afla şi un milițian de la postul din cartier, chemat de KEC. Acesta l-a

condus pe Loşcinin la post, iar seara - la închisoare, dar gradatul de serviciu de aici a găsit că hîrtiile însoțitoare nu erau în regulă şi a refuzat să-l primească. Miliţianul a trebuit să-l conducă din nou pe Loşcinin spre post. În drum, au trecut pe lîngă cazarma detaşamentului. Şi miliţianul i-a spus: „Du-te să te odihneşti puţin, oricum de noi n-ai cum să scapi. Aşteaptă-mă, că vin să te iau în zilele următoare".
Luna aprilie se apropia de sfîrşit. Legendarele divizii roşii ajunseseră la Elba şi începuseră să asedieze Berlinul. În fiecare zi, ţara trăgea salve de salut, inundînd cerul cu rachete roşii, verzi şi aurii. La 24 aprilie, Loşcinin a fost dus la închisoarea regională din Ulianovsk. Celulele erau la fel de ticsite, ca în 1937. Cinci sute de grame de pîine, o zeamă din gulii furajere, iar cînd se făcea din cartofi, aceştia erau pricăjiți, necurățați şi prost spălați. Ziua de 9 mai a petrecut-o în celulă (vreme de cîteva zile n-au ştiut că războiul se terminase). Începutul războiului l-a prins pe Loşcinin după gratii, sfîrşitul războiului - la fel.
După sărbătorirea Victoriei, ukazniki, adică cei condamnați pentru delicte minore (absențe nemotivate de la serviciu, întîrzieri, mici furtişaguri din producție) au fost expediați într-o colonie. Lucrări de terasament, construcții, descărcări de barje. Hrană proastă, era un lagpunkt nou, fără doctor, nu exista nici măcar o infirmieră. Loşcinin a răcit, a făcut sciatică, dar a fost scos în continuare la lucru. Ajunsese la capătul puterilor, picioarele i se umflaseră, avea friguri, dar era trimis zilnic la muncă.
La 7 iulie 1945, a explodat vestea despre faimoasa amnistie stalinistă. Dar Loşcinin a aşteptat în van să fie eliberat pe baza ei. I s-a dat drumul abia la 24 iulie, cînd i-a expirat pedeapsa de trei luni închisoare.
„Şi totuşi, spune Loşcinin, în sufletul meu am rămas bolşevic. Cînd am să mor, considerați-mă un comunist".
O fi glumind, n-o fi glumind?
***
Nu am, acum, la dispoziție suficient material pentru a încheia acest capitol aşa cum aş fi vrut, relevînd interferențele frapante dintre destinele ruseşti şi legile Arhipelagului. Nu am nici speranța că voi putea să fac, fără grabă şi în condițiile de securitate necesare, o nouă revizie a acestei cărți, adăugind biografiile care lipsesc.
Cred că aici şi-ar avea locul, între altele, o prezentare a vieții şi a morții, după lungi persecuții, închisori şi lagăre, a părintelui Pavel Floreuski, poate unul dintre oamenii cei mai remarcabili pe care Arhipelagul i-a înghițit pentru totdeauna. După spusele unor specialişti competenți, a fost un savant excepțional pentru secolul XX, stăpînind, de o manieră profesionistă, numeroase domenii ale ştiinței. De formație matematician, a cunoscut în tinerețe o profundă zguduire sufletească de ordin religios, devenind preot. Cartea lui din tinerețe, Fundamentul şi Coloana de susținere ale adevărului, primeşte abia în zilele noastre aprecierea

pe care o merită. A lăsat numeroase lucrări de matematică (teoreme topologice, demonstrate cu mult mai tîrziu în Occident), de estetică (iconografia rusă, acțiunea liturgică), filosofico-religioase. (Arhivele lui s-au păstrat, dar n-au fost publicate şi n-am avut acces la ele.) După revoluție, a fost profesor la Institutul de energetică. În 1927 a lansat unele idei care le anticipau pe cele ale lui Winner. În 1932, în revista „Reconstrucția socialistă şi ştiința", a publicat un articol despre maşinile de calcul, foarte apropiat de spiritul ciberneticii. Curînd după aceea a fost arestat. Nu cunosc, din periplul lui penitenciar, decît cîteva puncte, pe care le menționez fără prea multă siguranță: exilul în Siberia (aici a elaborat o serie de lucrări pe care le-a publicat sub pseudonim în analele Expediției siberiene a Academiei de Ştiințe), lagărul de pe Solovki (unde a înființat, se pare, o brigadă care se ocupa cu extragerea iodului din alge), iar după lichidarea acelui lagăr - Extremul Nord şi Kolîma. Şi acolo s-a ocupat cu studiul florei şi al mineralelor (după ce îşi petrecea ziua dînd cu tîrnăcopul). Nu se ştie nici cînd, nici unde a murit (Potrivit unui zvon, ar fi pierit în 1938 pe Kolîma, la mina „Piatiletka". Alții spun că nici nu ar mai fi ajuns pe Kolîma, ci s-ar fi înecat la naufragiul navei care-l ducea într-acolo.)

Eram ferm hotărît să prezint aici şi viața lui Valentin I. Komov, din județul Efremov, împreună cu care am petrecut anii 1950-52 la Ekibastuz, dar amintirile mele sunt nesigure. Ar trebui mai multe amănunte. În 1929, la 17 ani, îl ucisese pe preşedintele sovietului sătesc local, după care fugise. Pentru a subzista în clandestinitate, a fost nevoit să fure. De mai multe ori, a fost închis pentru furt. În 1941, a fost eliberat. Nemții l-au dus cu ei în Germania - credeți că a colaborat cu ei? Nu, a evadat de două ori, drept care a ajuns la Buchenwald, de unde a fost eliberat de aliați. Credeți că a rămas în Occident? Nu, sub numele lui adevărat („Patria te-a iertat, patria te cheamă!"), s-a întors în satul lui, s-a căsătorit, a început să lucreze în colhoz. În 1946 a fost întemnițat pe baza lui 58, pentru un delict comis în 1929. A fost eliberat în 1955. Desfăşurată în detaliu, biografia lui ne-ar putea spune multe despre destinele ruseşti din acele decenii. În plus, Komov a fost un tipic brigadier de lagăr, un „fiu al GULAG-ului". (Chiar şi la ocnă, nu i-a fost frică să-l întrebe pe comandant la o percheziție generală: „De ce în lagărul nostru sunt rînduieli fasciste?")

În sfîrşit, ar fi fost foarte potrivită pentru acest capitol prezentarea unui socialist exemplar (prin calitățile lui personale şi fermitatea convingerilor) -evocarea încercărilor prin care un asemenea om a trecut vreme de mulți ani, aflat la voia capriciilor Marii Pasiențe.

S-ar fi putut, de asemenea, adăuga biografia unui emvedist inveterat - a unui Garanin, Zaveneaghin ori a altuia, mai puțin cunoscut.

Dar după cît se vede, nu-mi va fi dat să împlinesc tot ce mi-am pus în gînd. Întrerupînd această carte la începutul anului 1968, nu cred că voi

mai avea ocazia să revin asupra temei Arhipelagului.
De fapt, ajunge: am fost împreună douăzeci de ani.

Sfîrşitul Părții a Patra

CONȚINUTUL CAPITOLELOR

Partea a TREIA - EXTERMINAREA PRIN MUNCĂ

Capitolul 1 - DEGETELE AUROREI

Cînd au apărut lagărele de concentrare sovietice? - Exigențele leniniste privind sistemul represiv - Cît ne-au costat represiunile interne de după Octombrie - Cîteva cifre referitoare la vechea Rusie - Nemulțumirea lui Lenin față de amploarea inițială a represiunilor - Carențele primelor închisori sovietice - Reciclarea personalului penitenciar anterevoluționar - Lovitura de stat de la 6 iulie 1918 - Munca forțată de la Marx la Vîşinski - Instrucțiunile de la 23 iulie 1918, apariția Arhipelagului – Primăvara anului 1919: VȚIK înființează rețeaua lagărelor de muncă forțată - Decretul privind Teroarea Roşie de la 5 septembrie 1918 şi instituirea lagărelor de concentrare - Întemnițarea pe baza dreptului capturării - Ce fel de oameni erau închişi în lagărele de concentrare - Unde erau amenajate acestea - Regimul de detenție în lagărul de concentrare de la Reazan, în 1921 -Statistici de lagăr din 1920 - Precedența lagărelor de muncă forțată - Statistici din 1922 - Sistemul GUMZak - Paragină, foamete, moarte - Paza lagărelor - Preponderența spațiilor de detenție închise şi a izolatoarelor - Exigențe privind expansiunea lagărelor - Modificări administrative în organismele centrale

Capitolul 2 - ARHIPELAGUL SE NAŞTE DIN MARE

Insulele Solovki. - întemeierea şi prosperitatea Mînăstirii Solovki. - Folosirea ei în chip de cetate. - Temnița mînăstirii. - Legende sovietice despre practicarea torturii în această temniță. - Exploatarea mînăstirii în primii ani ai puterii sovietice. - Incendierea şi jefuirea ei. - Alungarea monahilor. - Sosesc cekiştii. - Primele Lagăre cu destinație specială.
Tranzitul din Kem şi moravurile lui. - Legendarul rotmistru Kurilko. -Spre Solovki, pe gheață şi cu vaporul. - Spiritul solovcean - germenele Arhipelagului. - Carcerele şi scara de pe Colina Sekirka. - Alte atrocități solovcene. — Fantasticul solovcean. - Chitanțe cu valoare monetară. - „Cultura" pe Solovki: revista, teatrul, societatea de etnografie. — Nici un glonte irosit. - Execuții în plină zi, sub clopotniță. - Aleea împuşcaților. - Cum înfruntau moartea ofițerii. - Expansiunea lagărului Solovki. - Stăpîniți-i prin teroare! - Deținuți din elită. - Comportamentul de bonton. - Ultimele zile ale lui Gheorghi Osorghin. - Atmosfera confuză de pe Solovki: oamenii nu realizează că sunt, cu toții, condamnați la pieire. - Gardiştii albi în conducerea lagărului. – Conflic-tul dintre Secția Administrativă, fieful gardiştilor albi, şi Secția de Anchetă şi Informații, dominată de cekişti. - Demascarea ciripitorilor. - Formula lui Naftali

Frenkel.- Decăderea economiei solovcene sub administrația cekiştilor. - Alimentație mizeră, scorbut, vicisitudini şi batjocuri îndurate de zeki în viața de zi cu zi. - Asasinatele de pe colina Golgofskaia. - Istoria schitului Golgofsko-Raspiatski. - Epidemiile din 1928 şi 1929. - Conturarea trăsăturilor viitoarei vieți cotidiene de pe Arhipelag. - Taberele de muncă îndepărtate. - Trecerea lagărului Solovki pe baze economice. – Traiectele continentale. - Execuții în grup pentru neîndeplinirea normelor. – Condițiile de muncă. - Măsuri pentru instalarea înstrăinării între „civili" şi zeki. - Evadări de pe Solovki. - Cărți despre Solovki în Europa. - Gorki descinde pe Solovki. - Episodul de la Kem. - Vizitarea lagărului. – Puştiul care iubea adevărul. - Elogiile lui Gorki la adresa lagărului Solovki. - O motivație a atitudinii lui? - Execuțiile în masă de la 15 octombrie 1929. - Fiul părintelui Uspenski. - Groapa comună după 45 de ani. - Epoca Zarin. - Exterminarea pravoslavnicilor de rit vechi pe insula Malîi Zaiațki. - Afluxul de borfaşi pe Solovki. - Hoațe şi prostituate. - Minorii. - „Re-forjarea". - „Întrecerile şi mişcarea fruntaşilor în producție" pe Solovki. - „Comuna" şuților. - „De la noi - totul, nouă - nimic". - Cincizeci şi Opții rămîn în afara „colectivelor muncitoreşti". - Cincizeci şi Opții sunt expediați în Siberia. - Zekii de pe Novaia Zemlea.

Capitolul 3 - ARHIPELAGUL FACE METASTAZE

Arhipelagul dobîndeşte valoare economică. — Hotărîrea SNK (1928) privind extinderea lagărelor şi neplata muncii forțate. - Cancerul solovcean năpădeşte Nordul. - Înființarea celor mai faimoase lagăre. – Organizarea administrativă. - Lagăre în toate regiunile URSS. - Unii - în lagăre apropiate, alții - în lagăre îndepărtate. - Atenuarea şi dispariția treptată a muncii ocnaşilor în ultimele decenii ale Rusiei țariste. – Raționalitatea muncii deținuților din acea vreme. - Înăspririle din epoca sovietică. - Naftali Frenkel. - Biografia lui înainte şi după lagăr. -Statuarea principiilor de căpătîi ale GULAG-ului. - Personajul. - O carte sovietică despre Belomorkanal. - Istoria ei. - Cum a decurs excursia celor 120 de scriitori. - Cîțiva autori. - Explicațiile de ordin estetic ale lui Gorki. – Punctul de vedere al autorilor. - Repetarea aiuristicelor legende oficiale. – Glorificarea cekiştilor sus-puşi de pe Canal. - Gorki şi cekiştii. - Pe şantier nimeni nu moare. - Materia primă umană. - Ce l-a împins pe Stalin să decidă construirea canalului Marea Albă-Marea Baltică. - Ritmuri. – Volumul lucrărilor. - Nici o copeică valută. - Victime nepregătite pentru moarte. - Condițiile de muncă. - Tehnică din era cavernelor. - O deosebire față de construcția piramidelor. - Inventivitatea inginerilor. – Presiunile lui Iagoda. - Propaganda şi întrecerile socialiste. - Borfaşii ca punct de sprijin împotriva elementelor socialmente ostile. - Triumful şuților. – Viață cotidiană haotică, haotice puseuri productive. - Tuhta - o armă a contrarevoluției. - Asalt după asalt - Inaugurarea Canalului. Vizita conducătorilor. Şi a scriitorilor. - Belomorul văzut de veteranii de pe Solovki.

- Şi de refugiaţii din Ucraina - Viteza de exterminare. - Efectivul de zeki pe Arhipelag la începutul anului 1933. - Un tablou crepuscular în viziunea lui Vitkovski. - Cum se făceau economii la Belomor. – Eternizarea asasinilor. - O călătorie în împrejurimile Povenețului. - Convorbire cu un paznic. - Inutilitatea şi ineficienta Canalului. - Lucrul cel mai dificil la canale: mimarea vieţii obşteşti. - Declaraţii privind obiectivele educative. - Canalul Moscova-Volga, întrecerile şi mişcarea fruntaşilor. - „Volga nu are zile libere." - Educaţia politică. - Munca forţată ca... necesitate interioară. - Tehnica pe Volgokanal. - Consfătuirile fruntaşilor. - Dar să nu supraevaluăm lagărul! - Stimulentele materiale ale îndoctrinării. – Dispense pe criterii de clasă. - Autopermanentizarea în disperare de cauză. - Costurile subterane ale tapajului făcut pe seama întrecerilor. – Absurdul caz al fierarului Paramonov. - Lucrătorii din justiție condamnă dispensele. - Represalii în loc de privilegii. - Răspunderea colectivă. - Ce reprezintă în realitate brigada. - Colectivele muncitoreşti la Volgokanal. - Epurări în colectivele muncitoreşti. - Cîntecele „ostaşilor canalului". - Ce înseamnă „a lătra".

Capitolul 4 - ARHIPELAGUL ÎMPIETREŞTE

Stalin, 1933: să lichidăm rămăşiţele claselor agonizante. - Intrarea în socialism prin maxima consolidare a închisorilor. - Anul 1937 a fost prezis public. - Explozie demografică pe Arhipelag. - Înăsprirea definitivă a regimului de lagăr în 1937. - Militarizarea pazei. - Desființarea comisiilor de supraveghere. - Autoritățile lagărelor devin independente de planurile economice, - „În cutii de conserve am să te încalț!" – Epidemiile. – Deținuții de drept comun - batalioanele de asalt ale lagărelor. - Să fie redus numărul de deținuți. - Kolîma - polul ferocității pe Arhipelag. - Ce e capabil să mănînce un zek. - Pedepsele administrate celor ce nu-şi îndeplineau normele. - Careta morții. - Un izolator din Kolîma. - Pur şi simplu cu un glonte de revolver în ceafa. - Numirea lui Garanin. — Noi înăspriri de regim. - Execuțiile Garanin. - Execuțiile de pe Serpantinka. - Noi termene de condamnare. - Martorii Kolîmei. - Cum s-a repercutat pe Arhipelag începutul războiului sovieto-german. -„Pînă la o nouă dispoziție specială". - Şi după dispoziția specială. - Hrana în timpul războiului. - „Cine n-a făcut lagăr în timpul războiului nu ştie ce-i acela lagăr." - False justificări ale privațiunilor. - Administrarea de noi condamnări. – Trimiteți-ne pe front! - Inimi largi. - Exploatarea patriotismului. - Lagărul lui Mamulov de la Hovrino. - Răfuiala cu inginerul-şef. - Viața nesigură şi mizeră din lagărele situate în împrejurimile Moscovei. - Metastazele proliferează vertiginos. - Norillag-ul. - Lagărele din Kazahstan. – Lagărele siberiene. - Lagărele Nordului. - Pretutindeni - lagăre. -Sate întregi în lagăr. - Misiunea încredințată de Stalin lui Frenkel. - GULJDS. — Restructurarea GULag-ului pe ramuri productive. - Diseminarea centralei în timpul războiului. - Frenkel. Trăsături comportamentale. - Călăii

mor înconjurați de onoruri.

Capitolul 5 - PE CE SE SPRIJINĂ ARHIPELAGUL

Țesarevici - Svobodnîi. - Necesitatea economică a lagărelor. - Fundamentarea lor teoretică, începînd de la Marx. - Nu vină, ci cauzalitate de clasă. Nu pedeapsă, ci măsuri de apărare socială. - Şi totuşi, cum se poate îmbina asta cu reeducarea. - Reeducarea nu e pentru toți. - O legendă: Codul reeducării prin muncă. - Articolele privind interzicerea persecuțiilor. - Miopia observatorilor străini. - O fetişcană pedepsită la postul de gardă. - Focul. - Iobagii şi zekii, o comparație a vieții de zi cu zi. - Ea nu e în favoarea zekilor. - Semnificația siglei VKP(b). - Căutarea unor stimulente pentru muncă în comunism. - Cele trei balene pe care se sprijină Arhipelagul. - Marmitele şi semnificația lor. - Şi cei ce refuză orice stimulente? - Brigăzi şi brigadieri. - Întrajutorare reciprocă în unele brigăzi. - Ce calități trebuie să întrunească brigadierul. - Ce altceva s-ar putea face? - Sistemul dublei conduceri. - Particularitățile fiecăreia dintre ele. -Cînd două planuri se bat cap în cap. - Coabitarea paşnică a celor două conduceri. - Normele oficiale şi tuhta. - Zekii din aparatul tehnic şi producția de tuhtă. - Cum s-a descurcat în lagăr V.G. Vlasov. - Scamatoria lui cu arborii netăiați. - Cum se produce tuhtă în brigăzile integrate. - Proliferarea tuhtei. - N-ar fi fost tuhta şi-amonalul, nu s-ar fi făcut Canalul.

Capitolul 6 - AU ADUS FASCIŞTI! .

Vara, străbătînd în camion împrejurimile Moscovei. - Lumea văzută de zeki. - Cincizeci şi Opții - „fascişti". - Zona micului lagăr din Novîi Ierusalim. - Prima întîlnire cu viața de lagăr. - „Cine nu munceşte nu mănîncă!" - Prima zi de lagăr. - O numire după alura militară. - Posturile de comandă în armată şi în lagăr. - Răfuiala borfaşilor cu Akimov. - Nu ştiu să „dirijez". - Visînd la o viață bucolică. - Ortodoxa Matronina. - Sunt pus pe liber. - Unde duce orgoliul uniformei militare. - Ingal şi El Campesino. - „Eu milă de la voi..." - „Comunii" amnistiați îşi aşteaptă schimbul. - Un sistem incompatibil cu mărinimia. - Marea amnistie stalinistă de la 7 iulie 1945. - Dezertorii şi combatanții din perspectiva amnistiei. - Cazul soților Zubov. - Ca răspuns la amnistie - să dublăm productivitatea. - Eliberarea „comunilor" din Novîi Ierusalim. - Regina atelierului. - Cu vagonetele la uscătorie. - „Pe şantier nu plouă niciodată". - Visul baronului Tusenbach. - Tineretul în Vest şi în Est. - Argila de mare. - Escortați în beznă.

Capitolul 7 - VIAȚA DE ZI CU ZI A DEȚINUȚILOR

Munci de lagăr. - La tăiat de pădure. - „Execuția uscată". - Cît de greu a fost în „Casa morților"? - Normele la decembrişti şi la Şalamov. - Tăieri

de pădure la lumina proiectoarelor. - Muncind la minus 50°. – Subprodusele în alimentația de lagăr. - Marmitele. - „Nu rația mică te omoară, ci rația mare." -La apel, fuga-marş! - Alimentația în ocnele anterevoluționare. - Dar colhoznicii îi invidiază pe deținuți... - Autofinanțarea. - Cum sunt îmbrăcați băştinaşii Arhipelagului. - Încălțămintea. - Figuri din lagăr în prim-plan. - Barăci şi în loc de barăci. - Încăperi în care nu se poate trăi. - Insectele. - Pîinea brigăzii - sub escortă. - Instabilitatea vieții de lagăr: etapări, permutări, percheziții. - Viața individului în brigadă. - Indistincția. - Înființarea unui lagăr nou, în plină iarnă. - Abrutizarea ființei umane. - Ce înseamnă Foamea. - Mierlitorii. - Cum se moare. — De ce să ne amintim? - Un mierlitor teoretician. - Moartea - soarta țăranului. - Scriind la această carte: trăiri şi ambianță. - La noi, cele mai importante cărți nu sunt cunoscute la timp. - Şalamov şi eu: două experiențe față-n față. -Deosebiri de vederi privind secția sanitară. - Secția sanitară din lagăr - o verigă în lanțul opresiunii. - Medicul şi carcera. - Medicul şi accidentele de muncă. - Comisiile. - Limitarea grupei „C" şi căi de eludare. - Starea mizeră a spitalelor de lagăr. - Cum stăteau lucrurile pe vremea lui Dostoievski. - Secția sanitară şi alimentația din lagăre. - Secția sanitară şi munca: nu există opoziție, - Ivan Denisovici nu are altă soluție decît să muncească. - Punctele de odihnă şi nedreptățile legate de ele. - Modalități de „ajustare". - Instrumentarea invalizilor. - Şuții milionari se răscumpără. - Cincizeci şi Opții nu se instrumentează. - Moartea ca formă de eliberare. - Cît se murea. - Cum sunt „prelucrate" cadavrele. - Înmormîntări fără sicriu şi fără lenjerie de corp. - Cimitirul distrus de la Kenghir. - Dosare arse. - A face din păr de cîine sită de mătase. - Totul pentru sine. - Prietenia în lagăr. - Soții de lagăr. - Şi cea legiuită - În vizită. - Femei ajunse în lagăr după Decret. - Nastea Gurkina şi geamantanele străinilor. - Contabilul Şitariov. -Condamnări pentru cartele de pîine.

Capitolul 8 - FEMEIA ÎN LAGĂR

Glezne şi pantofi de femei pe un colț de asfalt. - Cum suportă femeile închisoarea. - Şotii. - Insanitatea lagărelor. - Oploşiții îşi dispută prospătura. - Căi lesnicioase, căi dureroase. - „Aici toți trăiesc aşa". - Cum a cedat M. - O tigaie cu cartofi prăjiți. - „Colibara". - Cloaca din baraca femeilor de la Krivoşceokovo. - Bolile venerice. - „Tramvaiul" din Kolîma. - Munca femeilor în brigăzi mixte, în brigăzi şi lagpunkte feminine. - Nudism sub escortă. - Femei- edecari. - Cum se desfigurează femeia în lagăr. - Macaragiul Napolnaia. - Cînd tinerețea se consumă în lagăr. - Instrucțiuni pentru tribunale privind divorțul de soțul arestat. – Persecutarea concubinilor. - Subterfugii ale iubirii de lagăr. - Risc şi recompensă. - Nu pentru toți. - Cînd iubirea de lagăr răzbate prin sîrma ghimpată. - Despărțirea prin maternitate. - Deformări depreciative în limba zekilor. - Nou-născutul în primul an de viață. - Casă de copii sau casă?

- Avorturile sunt profitabile pentru lagăr. - Problema maternității pentru o zekă. - Botezuri. - Amnistii parțiale pentru mame. - „Mamka" din gara Taşkent. - Separarea bărbaților de femei în anii de după război. - Munca femeilor devine şi mai grea. - Numărul gravidelor creşte. - Uniuni matrimoniale prin sîrma ghimpată. - Se construiesc ziduri despărțitoare. - Corespondență între necunoscuți. - Căsătoria cu necunoscuți. – Lesbienele. - Noi sentimente față de „oper". - Perimetre de muncă mixte ca stimulent de producție.

Capitolul 9 - OPLOŞIȚII

Ce sunt oploşiții. - Cît de mulți sunt ei. - Tocmai oploşiții sunt cei care supraviețuiesc. - O clasificare nu tocmai tranşantă. - Avantajele intendenței. - Scala de valori în lagăr. - Oploşiții din zonă şi privilegiile lor. – Oploşiții din producție. - De ce trebuie expediați Cincizeci şi Opții la muncile comune. - De ce trebuie reinstalați pe posturi de oploşiți. — „Va fi utilizat numai la muncile comune". - „Manifestul comunist" este excedat. - Condiția de oploşit din perspectivă morală. - O discuție despre oploşiți şi pălmaşi. - Pavel Ciulpeniov sau 7 ani la tăieri de pădure. - Are un pălmaş dreptul să nu-şi iubească munca? - Cine prezervă lanțul lui Kaşcei? - O problemă a întregii societăți. - Oploşiții din zonă selectați după principiul cîinoşeniei. - Tipuri. - Dar şi oploşiții sunt siliți să fure de către autorități. - N-au luat pe față - au folosit pe din dos. - Cum s-a ajuns? Cum s-a purtat cu ceilalți? Dacă n-a făcut rău, a făcut vreun bine? - Supraviețuirea pe seama altuia. - Atestarea prin prisma propriului meu caz. Cum am devenit „şef de producție" şi cum am fost scos din pîine. - Camera monştrilor. - Generalul Beleaev. - Țîfnele primei generații. - Generalul MVD Zinoviev. - Sub o aripă ocrotitoare. - Doctorul Pravdin şi spaima endemică. - Intelighența în accepție sovietică. - Cine este cu adevărat intelectual? - Inginerul Oracevski. - Un fluture supraviețuieşte gerului. - Întemnițat pentru un zîmbet. - Mujicul Prohorov, încarcerat pentru compasiune față de semeni. - Şi eu eram un monstru. - Cum a sfîrşit generalul Beleaev. - Moscova la picioarele noastre. - Vizitînd astăzi micul lagăr de la Bariera Kaluga. - Kukos, un inginer din prima promoție sovietică. - Cum s-au prăsit şi ce e de capul lor. - O escapadă în vreme de război. „Un mic dejun uşor".

Capitolul 10 – ÎN LOC DE POLITICI

Abolirea politicilor. - Poporul ca duşman al poporului. - Cazuri anecdotice de arestări pe baza lui 58. - Propagandişti analfabeți şi surdomuți. - Maximov din Vetluga. - Copiii. - O şedință de spiritism. - Sensul teroarei de masă. - Acuzații fantasmagorice. - Setul standard de acuzații. - Delațiunea ca superarmă. -Recuzita agitatorică. - Alineatul 10, la îndemîna tuturor. - Alineatul 12 - „ai ştiut şi n-ai spus". - Cazul profeso-

rului Juravski. - Cazuri, cazuri... - Proletara Gruşa. - Recitind din Esenin. - Pilotul de pe „Douglas" şi Ehrenburg. - Şi altele. - Marx în apărarea cetăţeanului. Cînd va crede Europa. - Drojdia politică. - O lume pestriţă. - Articolul 58 — cea mai simplă metodă de a scoate un om din circulaţie. - CIS - familii întregi întemniţate. - Articolul Cincizeci şi Opt devine tot mai cenuşiu şi mai anodin. - O reeducare lipsită de obiect. - Bazele teoretice ale tratamentului aplicat Cincizeci şi Opţilor în lagăre. - Procedee practice. - O turmă de inocenţi. Opresiune şi dezbinare. –Pegra politică. - „Gîndeşte-te numai la dumneata!" - Ofiţerii japonezi de la Revuci. - N-am fost lăsaţi să realizăm cine suntem. - Momentul dispariţiei politicilor coincide cu momentul reapariţiei lor. -Creştinii din lagăre. - Ei au murit neştiuţi de nimeni. - Arhiereul Preobrajenski. - Voino-Iasenețki - Episcopul Luca. - Inginerul Palcinski. - Academicianul Vavilov. - Profesorul Rodionov. - Enigma lui Iakov Pocitar. - Tineretul politic după 1944. - Astăzi, politicii au nevoie de mai mult curaj decît înainte de revoluţie. - Grupul Bakst-Tarantin. - Cei curajoşi trebuie căutaţi în închisori. -Troţkiştii. Cum se fereau de socialişti. - Patetismul sfîşietor al protestelor din lagăre. - Greva şi greva foamei organizate de troţkişti pe Vorkuta, în 1936. Cum au fost înşelaţi. - Greva foamei de la Mina 8 de pe Vorkuta. - Duplicitatea borfaşilor.

Capitolul 11 - LOIALIŞTII

Sunt bungînditorii, comuniştii devotaţi, adevăraţi deţinuţi politici? - Comuniştii lipsiţi de orgolii răutăcioase şi fără pretenţia de a fi trataţi ca excepţii. -Avenir Borisov. - Boris Vinogradov. - Nikolai Govorko. - Cei căzuţi. - Cei calpi. - Ortodocşii nu sunt mai niciodată pălmaşi. - Un fost procuror al republicii. - Năpăstuiţi de ai lor! - Procesele-verbale ale congresului stahanoviştilor. - Fiica ei nu va putea trăi fără Komsomol. — Fidelitate ori capete pătrate? - Contingentul '37 şi legenda anului '37. - P. Postîşev despre politica represivă. - „Cine e în spatele loviturii de stat?" - Cum îşi explicau ei arestările. - Stalin - un soare ce nu poate fi eclipsat. - „Să citezi cît mai multe nume". - Cum contribuiau ei înşişi la arestări. - Justiţia tardivă a istoriei. - Din lista principalilor protagonişti. - Nici unul nu a luptat împotriva partidului. - Comuniştii au distrus tradiţiile politicilor. - Cu ce ochi au privit zekii proaspătul contingent '37. – Incapacitatea şi refuzul de a învăţa din experienţa vieţii. - Cereri de graţiere. - Nivelul lor de analiză. - Impenetrabilitatea capetelor pătrate. - Dialog cu un profesor de marxism. - Jocul „de-a tovarăşii". - Atitudinea bungînditorilor faţă de regimul de lagăr. - Nici nu voiau, nici nu puteau să lupte. - Tifle din fundul buzunarului. - Raporturile lor cu autorităţile lagărelor, întotdeauna aranjaţi ca oploşiţi. - Ei înşişi recunosc deschis acest lucru. - Ortodocşii aprobă munca de sclav din lagăre, dar nu şi cînd e vorba despre ei. - Exemple de oploşiţi. - Comunistul Diakov despre sine. – Nicăieri, nici unul nu e arătat făcînd o muncă utilă. - Ortodocşii nu eva-

dează şi condamnă evadările. - Se distanțează de Cincizeci şi Opți şi chiar îi urăsc. -Toate căile lor duc la ciripitorie. - Kadar, Gomulka, Husak sunt din acelaşi aluat.

Capitolul 12 - CIRIP... CIRIP... C1RIP...

Seksotul. - Ciripitorul. - De ce trebuie cunoscuți ciripitorii. - Cît de simplu ar fi dacă ar avea clopoței. - Denunțul ca „ajutor" dat individului şi socialismului. - Procedee tehnice de recrutare şi contactare. - Setul de chei fixe al recrutării. - Stepovoi, soldat MVD. - Mențiunea „A nu se încerca recrutarea." - Rarele răfuieli cu ciripitorii în lagăre. - Cît de naiv eram la început. - Cum am fost recrutat - Cît de greu e să devii om. - Şi o recidivă, cînd deja totul devenise comic. - Cheia cea mai eficace: soarta familiei. - Cerînd sfaturi de la însuşi subiectul viitoarelor denunțuri. – Eliberare prin repulsie. - Eliberare prin invocarea lui Crist.

Capitolul 13 - ŞAPTE PIEI ŞI ÎNCĂ ŞAPTE

A doua condamnare. - Loveşte în cel căzut! - Regenerarea termenelor de condamnare - formă de viață specifică Arhipelagului. - Administrarea mecanică, fără anchetă, a celei de a doua condamnări. - În timpul războiului, anchetele de lagăr erau salvarea „cumetrilor". - Pretutindeni comploturi! - Cum a fost anchetat Alexandr Babici. - Sunt preferați zekii influenți. - Lotul de „agitatori" de la Burepolom. - Condamnare pentru Gorki. Condamnare pentru Puşkin. - Chiar şi arestarea din lagăr e o încercare dură. - Închisori de lagăr. „Numărul 30" de ge Vorkuta. - „Cortul de anchetă." - Închisoarea de instrucție de la Orotukan. – Înghesuiala de la Serpantinka. - Tribunalul de lagăr. - Şi din nou la muncă. - Execuțiile din lagăre în 1938: execuțiile Kaşketin, execuțiile Garanin. La Vechea Fabrică de cărămidă. - Batjocurile la care se dedau borfaşii. - O fantezie pentru execuțiile ce aveau să urmeze. - Cei ce au fost cruțați. - Execuții în grupuri mici. - „Dacă scapi vreodată de aici, povesteşte!" - Execuțiile din rîpa de lîngă Uşa. - Cum au sfîrşit călăii şi Kaşketin însuşi. - Adak: oameni îngropați de vii.

Capitolul 14 - SCHIMBĂ-ȚI SOARTA!

„Procurorul verde". - Evadările nu contenesc — energia zekilor nu a secat. - Tentațiile din primul an de lagăr. - O cifră întîmplătoare. - O dată cu proliferarea Arhipelagului şi a punctelor de lucru îndepărtate, paza slăbeşte. - UstVîmLag, 1939. - Evadări chiar şi la Moscova. - Lanțurile care-l rețin pe deținut: resemnarea; foamea; amenințarea unei noi condamnări. - Face să evadezi, dacă eşti hoț? - Fantezii ale borfaşilor despre evadări care n-au avut loc niciodată. - Dispensa de escortă - o piedică în calea evadărilor. - Într-o vreme, iakuții îi scoteau pe zeki din Kolîma. - Ostilitatea populației din împrejurimi față de evadați. – Recom-

pense pentru capturare. - Geologii trădători. - Batjocurile la care sunt supuşi cei capturaţi. - Ciomăgiţi, schilodiţi, ucişi. - Răfuiala cu Piotr Lomaga. - Şi cine te va ajuta la capătul drumului? - Cu buşteanul pe Indighirka. - Moartea în taiga. - Provocarea evadărilor - în folosul operilor. - Dar evadaţii pot fi şi periculoşi. - Dezarmarea escortei. - Evadarea în grup de lîngă gara Reşotî. - Despre evadări reuşite după capturări tîrzii. - La braţ cu un pilot prin faţa pazei. - Pe jos, din Perm pînă în Letonia. – Evadarea bătrînelului închis pentru o anecdotă: prin duşumeaua vagonului, din mersul trenului. - Evadarea lui Cebotariov de lîngă Balhaş. - Viaţa de om hăituit, strădania de a găsi ascunzişuri, căutarea celor apropiaţi. - Condamnat la împuşcare din cauza a două cuvinte chinezeşti. - Pentru contribuţia la construcţia bombei atomice -pe Kolîma. - O evadare reuşită încă nu înseamnă libertate. - Evadări peste graniţă. - Evadare pe ruta Taişet-Krasnovodsk-Viena. - Şi cum s-a ales praful din atîtea eforturi. - Meandrele vieţii inginerului Anikin. - Evadări în grup. — Un inventar al tuturor evadărilor e o întreprindere imposibilă.

Capitolul 15 - ŞIzo, BUR, ZUR

Renunţarea solemnă la carcere în primii ani ai puterii sovietice. - Pentru ce eşti trimis la ŞIzo. - Sancţiuni disciplinare cu termene de pînă la un an. - Ce înseamnă ŞIzo. - Carceră într-o cocioabă de bîrne şi carceră într-o groapă. -Unde oamenii zac dezbrăcaţi. - Privilegiile borfaşilor. - BUR şi clientela ei. - BUR - baracă şi BUR - închisoare de piatră. - Un BUR la Ekibastuz. - Să înghiţi o lingură, să încerci să te spînzuri, să-ţi provoci o cangrenă. - Caracteristicile ZUR. - Munci disciplinare. - Pentru ce erau expediaţi zekii în zone disciplinare. - Impresiile Irinei Nagel. – Zone disciplinare şi zone sub supraveghere. - Hoţul de mînă de hoţ moare. Fabrica de var de pe Vorkuta. OLP-ul Revuci. - Cînd Cincizeci şi Opţii îşi puteau permite să-i ucidă pe borfaşi. - Atmosfera de la Revuci. - Canibalism.

Capitolul 16 - SOCIALMENTE APROPIAŢII

Exaltarea borfaşilor în literatura mondială. - Şi, fireşte, în cea sovietică. - Cîntăreţul borfaş de la Bariera Kaluga. - Înainte de revoluţie: „încovoiaţi-i sub jugul de fier al legii!" - Eliberările masive din primul an al revoluţiei. – Sosesc întăriri masive: copiii străzii şi orfanii războiului civil. - Cekiştii şi delincvenţii de drept comun: cine pe cine a reeducat? - Repere ale psihologiei borfaşilor. - De ce nu fură şuţii de la stat. - Cum au fost instigaţi să fure de la particulari. - Statul socialist împotriva calului şi a cîinelui. - Dar, în general, trebuie capturaţi hoţii? Trebuie trimişi în judecată? - Amnistia din 1953 - libertate pentru şuţi. - „Limitele legitimei apărări". - Statul nu-şi asumă răspunderea de a-şi apăra cetăţenii. - Cum îi ajută pe infractori teama de transparenţă a statului sovietic. -

„Lipirea" de infracțiuni nesăvîrşite. - Cazul lui Piotr Kizilov. - Cine intervine pentru dreptate se va căi o viață întreagă. - Cum sunt deduşi „socialmente apropiații" din teoria de clasă. - Cum sunt îndoctrinați. - „Să fie folosite cele mai importante potențialități ale borfaşilor". - Borfaşii - stăpîni pe viețile noastre. - Borfaşi în administrație, în locul cekiştilor. - În producție - trăind pe seama Cincizeci şi Opților. - Beregovaia de la Volgokanal. - Atrocitățile „hoților cinstiți". - Trecînd pragul scelerării. - Un cuvînt în apărarea borfaşilor. - De ce nu pot borfaşii profita de roadele nesupunerii lor. - Născuți pentru a trăi. - Tatuaje. - Stupefiante. - Totul le aparține. - Cît de departe se merge la jocul de cărți. - De ce să le placă munca? - Borfaşii în Războiul de apărare. - Onoarea borfăşească: nu vor pune umărul la întărirea închisorilor. - O relatare a lui Thomas Sgovio. - O răfuială la postul de gardă. - Ce fel de romane le plac borfaşilor. - Fals şi delir în dramaturgia lui Pogodin. - Ierarhia caizilor. - Pricele - tribunalele şuților. -Incompatibili cu „lumea fraierilor". - „Fermoarele" frîng coloana vertebrală a lumii interlope.

Capitolul 17 - CHIŞTOCII

Anii '20. închisori pentru minori, comune de muncă, FZU speciale. - Pedepse penale de la 12 ani. - Jumătate din populația Arhipelagului e alcătuită din copiii lui Octombrie. - Stalin introduce, pentru copiii de 12 ani, „tariful maxim" şi împuşcarea. - Şir de decrete vizînd înăsprirea pedepselor. - Pentru o şotie copilărească - pînă la pedeapsa capitală. - Unde erau ochii liderilor stîngii engleze? - Spice, cartofi. Boabe de grîu scurse din caroseriile camioanelor. - Mere din grădină. - Ce îndură un minor în primele şase luni. -Originea cuvîntului „chiştoc". - Integrarea în viața de lagăr. - Devenind animal de pradă. - Două modalități de încarcerare a chiştocilor. - Povestea lui Iura Ermolov. - Jefuirea şi oprimarea chiştocilor de către educatori. - Chiştocii acționează ca o trupă. – Propaganda le trece pe lîngă ureche. - Impunitatea protestelor. - Tupeul. - Erotism precoce. - Condițiile din coloniile mixte. -Idealul: să devii hoț. - Băiețaşul din Kiev. De ce nu fura sub nemți. - Invincibilitatea haitei. – Jefuirea bătrînilor. - Comerțul cu civilii. - Distracții dinamice. – Batjocorirea invalizilor. - Modalitatea optimă de a abrutiza un copil. - Primul pas e mai greu. - Recidiviştii. - 20 de ani de legi staliniste. - Chiştoci condamnați pe baza lui 58. - Un băiat de şase ani. - Fetițele de la Eisk. - Orfanii de la Hostin. - Galia Venediktova. - „Fiică de trădător de patrie". - Copii rămaşi pe drumuri după arestarea părinților. - Copii pe urmele părinților. - Pervertitorii de suflete. - Dîrzenia Zoiei Leşceva. - Capul lui Stalin în țărînă. - Arată-te, țară...

Capitolul 18 - MUZELE în GULAG

Nimeni, niciodată n-a fost reeducat prin grija KVC. - Misiunea KVC. -

Funcţiile educatorului. - Deţinutul trebuie, chiar şi în lagăr, „să trăiască viaţa naţiunii". - Un optimism de bîlci. - Muza lozincilor. - Gazete vivante, scheciuri, brigăzi de agitaţie. - Tribunalele tovărăşeşti. - Deţinutul nu trebuie lăsat singur cu sine. - Gazete de lagăr. - Totul s-a sfîrşit. Glaciaţiunea. - Rondurile moarte de pe Vorkuta. - „Noi cui să scriem?" - Ce a mai rămas din KVC. - Invenţiile ca formă de evadare. - Truşleakov. – Depoziţiile tehnice silite ale prizonierilor germani. - Un politic inventînd sisteme de pază a lagărelor. -Proiectul RAIA. - Alexandr Cijevski. – Konstantin Strahovici şi soarta lui în lagăr. - Pe ceilalţi - cum i-am putea cunoaşte? - Luminiţa KVC. - Liova G-man. - Profesorul Dovatur. – Camille Gontoire. - Pictorii în lagăr. - „Lanţ de ocnă - muzica dumitale!" – Poeţi scriind texte pentru caricaturi. - Epitaful prozei ruse. - Patru sfere virtuale ale literaturii mondiale. - O osmoză fără precedent a experienţelor şi extincţia ei. - Activitatea artistică de amatori. - Corul. - Artiştii iobagi. - Ce îi atrage. -„Numai în interiorul GULAG-ului." - Un scandal patriotic la montarea unei piese patriotice. - Destinul lui Nikolai Davidenkov. - Nici un fel de „îndoieli"! - „Şi cine ne judecă?" - Trupe şi teatre iobăgeşti. - Destinele unor cunoscuţi artişti sovietici. - Dubla reîncarnare a actorului-zekc. - Trupa Direcţiei Lagărelor din Moscova. - Dansul Isoldei Glaznek. - Osvald Glaznek plîngîndu-şi viaţa distrusă. - Niciodată nu ştim unde ne aşteaptă şansa şi unde - pierzania. - Artiştii amatori de la Bariera Kaluga.

Capitolul 19 - ZEKII CA NAŢIUNE

Clasa zekă. - Un tip biologic zek - Definiţia naţiunii după Stalin. - Zekii îi satisfac cu prisosinţă exigenţele. - Sudalma ca matrice a limbii. – Problema natalităţii. - Originea cuvîntului „zek". - Clima Arhipelagului. – Înfăţişarea exterioară a băştinaşilor. - Felul de a vorbi al zekilor. - O limbă energică. Maniere care te amuţesc. - Sonor, gracil şi transparent. - Tipul naţional zek. - Atitudinea faţă de munca oficială. - Codul de conduită al zekilor şi vechile zicale iobăgeşti. - Atitudinea faţă de autorităţi. - Zekii nu aleargă după laude. - O scară de valori răsturnată. - Nu-şi iubesc insulele. - Importanţa exagerată acordată raţiei de pîine, mahorcăi şi fierturii. - Renunţarea la viaţa de familie. -Virtuozi ai somnului. – Presiunea vitală. - Conştiinţa? - Mi-a rămas la dosar. - Îmbrobodirea. – Conştiinciozitate în execuţia comenzilor particulare. - Disimularea. - „Legea e taiga" - Fiii GULAG-ului. - Preceptele zekilor. - Nu-ţi vîrî nasul în gamela altuia. Cum trebuie înţeles acest precept - Nu te încrede în nimeni, nu te teme de nimeni, nu te ruga de nimeni. - Echilibrul spiritual. - Întotdeauna, zekul pune răul în faţă. - Atrofierea simţurilor. – Fatalismul. - Dragostea de viaţă. - „Dea Domnul aşa viaţă tuturor şi fiecăruia!" - Credulitatea. - Credinţa în Amnistie. - Setea de dreptate. - Mitul privind graţierea Fanyei Kaplan. - Povestirile despre trecut: „Cum am fost arestat". - Imuabilitatea trecutului. - Legende despre ingeniozitatea zekilor. -

Umorul. - Urşii şi socialismul. - Limbajul borfaşilor contaminează limba zekilor. - Limba zekilor contaminează limba societății. - Unele rădăcini ale argoului zek coboară în limba de dinainte de revoluție. - Din partea lui Fân Fanîci. .

Capitolul 20 - DULĂII LA LUCRU

O slujbă legată de cîini. - Cum să-i numim? - Generalii GULag-ului. – Zaveneaghin Antonov. - De ce nu merită atenție temnicerii. – Contraselecția morală în MVD. - Sfatul ipocrit al lui Dzerjinski. - „Un bătrîn cekist". - Deosebirea dintre un cekist şi un lagherscik. - Cum au fost instruiți lagherşciki în anii '20 şi '30. - Nici urmă de „dragoste de oameni". - Trăsături caracterologice generale. - Puteri discreționare. – Țîfna. - Stupiditatea. - Am moşia mea şi sunt proletar. - Nulitatea. – Despotismul. - Lecții de canto de la un iobag. -Instinctul feudei. – Cupiditatea. - Privilegii în virtutea slujbei. - Servitori din lagăr; servicii din lagăr. - Furturi din rația deținuților. - Furturi din gospodăria lagărului, folosirea în interes personal a serviciilor de intendență. - Furturi din producție. - Lubricitatea şi posibilități de a o satisface. - Răutatea şi cruzimea. - „Pînă aici firele de telegraf nu mai ajung." - Sadismul. - De ce au o expresie de oameni veşnic nemulțumiți. - Cu cîtă artă sunt aleşi din grădina lui Dumnezeu. - Răfuiala dulăilor cu infirmiera de la Ahtme. - O listă de călăi. -Trofeele de război şi orgiile lui Mamulov. - Excepții: exemple. - Locotenent-colonelul Țukanov. - O mărturie despre colonelul inginer Malțev. - „Cumsecădenia" în accepția bungînditorilor. - „Cumsecade" ar fi ca dulăii înşişi să înfunde lagărele. - Gradații GULag-ului. - Aceleaşi caracteristici la scară redusă. Gardieni capabili de compasiune. – Gardieni veterani. - Gardieni mobilizați în timpul războiului. - Majurul Tkaci de la Ekibastuz. - VOHRA şi serviciile ei. - Oricine trage a fost în drept să o facă. - Singurul drept al deținuților: supunerea oarbă. - Arbitrariul ofițerilor din VOHRA. Cum au ars, cu zeki cu tot, lagpunktele de pe rîul Vişera. - Cum sunt selecționate trupele VOHRA de către comisariatele militare. - Slăbirea efectivelor VOHREI în anii războiului sovieto-german. - Soldatul Samşel. - Slujba în escortă văzută ca o „condamnare". - Escorta şi femeile din lagpunktele feminine. - Autoescorta şi cruzimea ei. - Kuzma. - Lunin.

Capitolul 21 - LUMEA DIN JURUL LAGĂRELOR

Zona de transmisie din jurul lagărelor. - Asimilarea elementelor nocive ale lagărelor de către stat în întregul său. - Aşezările din jurul lagărelor şi destinul lor. - Kizelul. - Karaganda. -Configurația socială a lumii din jurul lagărelor. - Ce fel de „civili" sunt atraşi de această lume. - Civilii-pălmaşi. Servicii şi contraservicii între zeki şi civili. -Cînd reşedința lagărului e un oraş mare. - Încă o dată despre „banii cu două etaje". - Şefii

de echipă civili. - Fiu de beţivan şi fiu de „chiabur". - Fiodor Muravliov, preşedintele comitetului sindical. - Şeful de lucrări Buslov. -Fiodor Gorşkov, un bătrîn şef de echipă. - Amintiri despre rînduielile de dinainte de revoluţie.- Demarcaţii produse de invidie în rîndul protipendadei din aşezările limitrofe lagărelor. - Pasiunile unei vieţi anoste. - Aceeaşi supraveghere, acelaşi arbitrar. - O capitală a Rusiei văzută de un iakut.

Capitolul 22 - CONSTRUIM

Este munca deţinuţilor profitabilă pentru stat? - O declaraţie a lui Molotov. - Descompunerea problemei în părţile componente. - Raţiuni politice şi sociale. - Economicul prevalează asupra politicului. - Pentru munci înjositoare, deosebit de grele ori lipsite de orice suport tehnico-economic. - Directivă: să se asigure autofinanţarea lagărelor. - Cum a fost impusă autofinanţarea la începutul anilor '30. - Impedimente. Indolenţa zekilor. - Furtişagurile civililor. - Cheltuielile pentru aparatul lagărelor. - Mofturile inginerilor. - Inadvertenţele Direcţiilor. - Capriciile planificării socialiste (Talaga, Ust-Vîm). - Căi ferate abandonate. - Cînd e mai avantajos pentru lagăr ca deţinuţii să fie declaraţi bolnavi. - Stăpîn în propria lui feudă. - Cum se poate ocoli „greabănul" lui Frenkel. – Duminici de muncă în zonă. - Braţe de muncă fictive în zona de producţie. - Un serviciu de intendenţă clădit pe furtişaguri. - Avantaje pentru pălmaşi. - Miracolele serviciului de intendenţă de la Kenghir. - Cum construiau strămbunii şi cum construim noi. - Şi totuşi, se-nvîrte! - Crochiul unei liste a obiectivelor economice construite de zeki. - Ar trebui o hartă a Arhipelagului, dar poate fi ea întocmită? Mii de lagpunkte necunoscute.

Partea a PATRA - SUFLETUL ŞI SÎRMA GHIMPATĂ

Capitolul l - ELEVAŢIE...

O durată perceptibilă numai pentru meditaţie. - Mustrări de conştiinţă nu există pe Arhipelag. - Conştiinţa cvasigenerală a inocenţei. - Frecvenţa redusă a sinuciderilor în lagăre. - Cîteva cazuri. - Voinţă puternică ori lipsă de voinţă? - Sentimentul oamenilor că au dreptate, că se află în faţa unei calamităţi naţionale. - Purificarea spirituală în anii de închisoare. - Urcînd spre dreapta, coborînd spre stînga... Directiva „Rezistă!" - Cei ce refuză schimbarea. - Regenerări benefice în închisoare. - Dar în lagăr? - Seminariile muribunzilor. - Dacă iubeşti viaţa, iubeşte-o şi cînd se preface în urgie. - Cînd gîndul la libertate devine silnic. – Libertatea de a nu mai cultiva ipocrizia oficială. - Libertatea faţă de grijile existenţiale. - Numai rezultatul contează? - Nu, ceea ce contează e spiritul! – Faţetele acestei probleme în lagăr. - Mîndria pentru lucrul făcut de mîinile tale şi pacea pe care ea ţi-o coboară în suflet. - Simţămintele

se dezvoltă într-o direcție neașteptată. - Urcăm. - Nu te bucura cînd găseşti, nu te întrista cînd pierzi. - Reconsiderarea vieții anterioare. – Ultimele cuvinte şi moartea lui Boris Kornfeld. - Se poate conferi cuvintelor lui valoarea unei legi universale a vieții? - Sensul suprem se dezvăluie întotdeauna tardiv. - Demarcația dintre Bine şi Rău. - Religiile şi revoluțiile. -Ideile trebuie judecate, nu oamenii. - Reflecții dureroase asupra propriului destin. - Binecuvîntată fii, puşcărie!

Capitolul 2-.. .ORI DEPRAVARE?

Şalamov despre extincția sentimentelor umane în lagăr. - În închisoare: şansa travaliului spiritual, absența concurenței pentru supraviețuire. - În lagăr: cloacă, ură. Invidia. - Spaima. - „Pecinginea sufletească". - Cît de numeroase sunt cazurile de contaminare. - Chiar şi cînd asta nu aduce nici un folos (Ciulpeniov). - Autoescorta. - Autoreprimarea. - Cu adevărat interesante sunt excepțiile de la regulă. - Stoicismul credincioşilor. - Tuşa Dusea Cimil. - Grigori Ivanovici Grigoriev. - Cei ce au un nucleu sufletesc puternic nu pot fi pervertiți. - Nu există depravare fără elevație. - „Corijare?" - Dar nu în lagărele sovietice. - Dar dacă omul nu are de ce să se corijeze? - Inegalitatea pedepselor „egale".

Capitolul 3-O LIBERTATE CU BOTNIȚĂ

Ce înseamnă să porți în corp o tumoare. - Semnele distinctive ale „libertății" din acei ani. - Teama permanentă de arestare. Epurări, persecuții, chestionare. - Sfat de cekist printr-un ghişeu. - Priponirea. - Disimularea - salvarea omului sovietic. - În ascuns față de soț, în ascuns față de propriul tată. - Cînd gesturile oneste nu se bucură de crezare. – Cînd sinceritatea e considerată provocare. - Ignoranță generală, intransparență absolută. - Recrutarea ciripitorilor - Cu mult peste necesitățile informative. - Ce se urmăreşte prin asta. - Trădarea ca formă de existență. - Celor persecutați toți le întorc spatele. - Destinele unor celebrități. - Băiețaşul care a fugit din gară. – Favorizînd persecuțiile. – Trădarea în familie. - Nu orice pămîntean are parte de o asemenea dilemă. - 1937 — coroana corozivă a trădării. - Rezistenți neştiuți din acele timpuri. - Cazuri devenite cunoscute. - Nu „loterie", ci selecție de suflete. - Proporțiile delațiunii. - Trădare în loc de gratitudine. - Plagiatele discipolilor. -Vecini chivernisindu-se pe seama vecinilor. - Onestitatea nu putea învinge: de ce? - Arestarea lui Alexandr Babici. - Gesturi nobile departe de slujbă. - Minciuna - singura formă neprimejdioasă de existență. – Pregătirea propriilor copii pentru minciună. - Cursuri universitare devalorizate din teamă. - Minciunile delirante ale scriitorilor sovietici. - Vom muri mințiți. - Măcar să aplaudăm un cîntec din bătrîni. - Cruzimea la oamenii sovietici. - Lîngă magazia de bagaje din gara Celeabinsk. - Nu „sărmane", ci „tîrîtură". - Apartamentele comunale. - Descompunerea

morală nimiceşte instituţia familiei. -Psihologia de sclav. - Toate acestea au venit de la sine, ori au fost „elaborate"? Milioane de femei debusolate. - Scrisoarea unui copil. - Statuia Grănicerul şi cîinele.

Capitolul 4 - CÎTEVA DESTINE
Anna Petrovna Skripnikova. - Stepan Vasilievici Loşcinin. - Părintele Pavel Florenski. - Valentin Komov. - Şi cîţi alţii...

ABREVIERI ŞI SIGLE

AC - Adniinistrativnaia ceast' (Secția administrativă).
BAM - Baikalo-Amurskaia (jeleznodorojnaia) maghistral' (Magistrala feroviară Baikal-Amur).
BBK - Belomorsko-Baltiiskii Kanal (Canalul Marea Albă-Marea Baltică).
BITR - Biuro isprav-trudrabot (Biroul pentru muncile reeducative).
BUR - Barak usilennovo rejima (Baracă disciplinară cu regim înăsprit).
FZO -Fabricino-zavodskoe obucenie (învățămînt pentru fabrici şi uzine).
FZU -Fabricino-zavodskoe ucenicestvo (Ucenicie pentru fabrici şi uzine).
Glavlit - Glavnoe upravlenie po delam literaturi i izdatelstv (Direcția generală pentru problemele literaturii şi editurilor).
GOLP - Golovnîe otdelnîe laghernîe punktî (Lagpunkte „avansate", create pentru a deschide noi tronsoane de lucru).
Gosizdat - Gosudarstvennoe izdatelstvo (Editura de stat).
GUITL - Glavnoe upravlenie ispravitelno-trudovîh lagherei (Administrația generală a lagărelor de reeducare prin muncă).
GUITU - Glavnoe upravlenie ispravitelno-trudovîh ucirejdenii (Administrația generală a instituțiilor de reeducare prin muncă).
GULGMP — Glavnoe upravlenie lagherei gorno-metallurghiceskoi promîşlennosti (Administrația generală a lagărelor din industria extractivă metalurgică).
GULJDS - Glavnoe upravlenie lagherei jeleznodorojnogo stroitelstva (Administrația generală a lagărelor de construcții feroviare).
GUMZAK - Glavnoe upravlenie mest zakliuceniia (Administrația centrală a locurilor de detenție).
GUPR - Glavnoe upravlenie po prinuditelnomu trudu (Administrația generală pentru munca forțată).
ISC - Informaționno-sledstvennaia ceast' (Secția de anchetă şi informații).
ITK - a) Ispravitelno-trudovoi kodeks (Codul reeducării prin muncă).
b) Ispravitelno-trudovaia koloniia (Colonie de reeducare prin muncă).
ITL - Ispravitelno-trudovoi lagher' (Lagăr de reeducare prin muncă).
ITR - Injenerno-tehniceskie rabotniki (Personal tehnico-ingineresc).
KEC - Kvartirno-ekspluataționnaia ceast' (Serviciul pentru cantonamente).
KOLP - Komendantskie otdelnîe laghernîe punktî (Lagpunkte speciale cu comandament propriu).
KRTD - Kontrrevoliuționnaia troțkistskaia deiatelnost' (Activitate contrarevoluționară troțkistă).
KVB - Kulturno-vospitatelrite boetociki (Posturi de luptă cultural-educative)

KVO - Kulturno-vospitatelnîi otdel (Sectorul cultural-educativ).
Lagpunkt - laghernîi punkt („Filială" a unui lagăr, organizată de obicei în apropierea unui loc de muncă îndepărtat şi dispunînd de structuri specifice proprii).
MGU - Moskovskii gosudarstvenriîi universitet (Universitatea de stat din Moscova).
MIFL - Moskovskii institut istorii, filosofii i literaturi (Institutul de istorie, filosofie şi literatură din Moscova).
MUT - Moskovskii institut injenerov jeleznodorojnago transporta (Institutul de ingineri de căi ferate din Moscova).
MOPR - Mejdunarodnaia organizaţiia pomoşci borţam revoliuţii (Organizaţia internaţională pentru ajutorarea luptătorilor revoluţiei).
MTS - Masinno-traktornaia stanfiia (Staţiune de maşini şi tractoare).
MUR - Moskovskii ugolovnîi rozîsk (Miliţia judiciară din Moscova).
NEP - Novaia ekonomiceskaia politica (Noua politică economică). Aplicată de Lenin începînd din 1921, pentru a înlocui „comunismul de război".
NKIU - Narodnîi komissariat iustiţii (Comisariatul poporului pentru justiţie).
NKO - Narodnîi komissariat oboronî (Comisariatul poporului pentru apărare).
OP - Otdîhatelnîi punkt (Punct de odihnă).
Oper - operupolnomocennîi (ofiţer operativ al CEKA).
ORS - Otdel rabocego snabjeniia (Biroul de aprovizionare a oamenilor muncii).
PVC - PoUtiko-vospitatelnaia ceast' (Secţia politico-educativă).
Seksot - sekretnîi sotrudnik (colaborator secret, informator).
Speţpereseleneţ - speţialriii pereseleneţ (deportat cu domiciliu forţat).
ŞIzo, Şizo - Ştrafnoi izoleator (Izolator disciplinar).
TON - Tiurma osobogo naznaceniia (închisoare cu destinaţie specială).
Torgsin - Torgovlea s inostranţami (Centrala unională de comerţ exterior).
ŢGAOR - Ţentralnîi gosudarstvennîi arhiv Oktiabrskoi Revoliuţii (Arhiva Centrală de Stat a Revoluţiei din Octombrie).
ŢK - Ţentralnîi Komitet (Comitetul Central).
ŢKK - Ţentralnaia kontrolnaia komissiia (Comisia centrală de control).
UITLK - Upravlenie ITL i kolonii (Administraţia lagărelor şi coloniilor de reeducare prin muncă).
UNRRA - United Nations Relief and Rehabilitation Agreement (Acordul pentru ajutorarea naţiunilor care au avut de suferit ca victime ale războiului). Inclusiv organizaţia creată de Naţiunile Unite în virtutea acestui acord.
URC - Uceotno-raspredelitelnaia ceast' (Sectorul de evidenţă şi repartizare).

USLON - Upravlenie severnîh (solovețkih) lagherei osobogo naznaceniia (Administrația lagărelor cu destinație specială (Solovki) din Nord).
VIR - Vsesoiuznîi naucino-issledovatelskii institut rastenievodstva (Institutul unional de cercetare ştiințifică pentru cultura plantelor).
VKP(b) - Vserossiiskaia Kommunisticeskaia Partiia (bolțevikov) (Partidul Comunist Panrus (bolşevic)).
VNUS - Vnutrenniaia slujba (Serviciul interior).
VTUZ - Vîssee tehniceskoe ucebnoe zavedenie (Institut tehnic de învățământ superior).
VȚSPS - Vsesoiuznîi țentralnîi sovet professionalnîh soiuzov (Consiliul unional central al uniunilor profesionale).

NOTE

Partea a TREIA EXTERMINAREA PRIN MUNCA

Capitolul l - DEGETELE AUROREI

1. Faimoasă închisoare din Petrograd (Leningrad).
2. Termenul zek (z/k) - abreviere a cuvîntului rusesc zakliucionnîi (deținut) -care a făcut carieră internațională, este amplu comentat de autor în cap. 18.
3. E vorba de numărul de ostateci împuşcați în urma unui atentat terorist.
4. Armatele din Ural şi Ucraina care, la propunerea lui Trofici, fuseseră menținute sub drapel şi reorganizate în vederea îndeplinirii unor misiuni civile: munci agricole, forestiere, miniere etc.

Capitolul 2 - ARHIPELAGUL SE NAŞTE DIN MARE

1. Prişvin, Mihail Mihailovici (1873-1954), scriitor, autor, între altele, al unor cunoscute cărți de călătorii.
2. Platină - una din cele cinci subdiviziuni administrative ale Novgorodului în secolul al XV-lea.
3. Kolîciov, Fiodor Stepanovici (mitropolitul Filip) (1507-1569), adversar al lui Ivan cel Groaznic, cleric la Solovki, apoi mitropolit al Moscovei; asasinat.
4. Palițîn, Averki Ivanovici (numele religios Avraam, m. 1626), nobil căzut în dizgrație, monah.
5. Hannibal, Pavel Isakovici, fratele mamei lui Puşkin, deportat la mînăstirea Solovki în anii 1827-1832.
6. Adică anterioare domniei Elisabetei I (1741-1761).
7. Ceaikovski, Nikolai Vasilievici (1850-1926), militant narodnic în Nordul Rusiei. În anii 1918-1919, şef al unui guvern antibolşevic.
8. Vridlo - abreviere a expresiei vremenno ispolniaiuşcii doljnost loşadi (locțiitor vremelnic de cal).
9. Rus. sekira = secure.
10. U-SLON - Aici siglă pentru Upravlenie solovețkih lagherei osobogo naznaceniia (Administrația lagărelor cu destinație specială Solovki). Inițialele ultimelor patru cuvinte alcătuiesc cuvîntul slon (elefant).
11. Gardişti albi emigrați în Turcia.
12. În limba rusă, nariadcik. Lucrător al Secției de evidență şi repartizare, numit, de regulă, dintre deținuții de drept comun şi însărcinat cu repartizarea muncilor de lagăr.
13. Diminutiv de la rus. zaiaț = (iepure).
14. Florenski, Pavel Alexandrovici (1882-1943), ecleziast, filosof şi savant, profesor la Institutul de electrotehnică din Moscova, mort în lagăr.
15. Germ. Kunst = artă.

16. Rus. iagoda = „bacă".
17. A lagher com a lagher (A la guerre comme a la guerre) - „La război ca la război" - transcripție rusă (contrasă) a expresiei franceze, şi joc de cuvinte: lagher = lagăr (rus.).
18. În limba rusă, voințe. Textual, cuvîntul înseamnă „oameni liberi", în argoul de lagăr, sunt numiți astfel angajații civili ai administrației şi nepuşcăriaşii în general.
19. Întreprinzători particulari din perioada NEP.
20. V. Abrevieri şi sigle.
21. V. Abrevieri şi sigle.
22. Al căror şef era un anume Ciubarov.
23. Kontrik — diminutiv batjocoritor pentru „contrarevoluționar".
24. V. Partea întîi
25. În original: SLON; vezi mai sus nota 10.
26. Localitate situată în vestul peninsulei Kola.
27. Johnson, Hewlett (1874-1966), demnitar al Bisericii Anglicane, decan de Canterbury în perioada 1931-1963, faimos pentru prosovietismul său.
28. „Drapelul roşu", organ al partidului comunist german în anii '20.
29. Solz, Aaron Alexandrovici (1872-1945), bolşevic, jurist, arestat în 1938, apoi eliberat.
30. Aluzie la două poeme în proză ale lui Gorki: Şoimul şi Albatrosul, în care aceste păsări simbolizează Revoluția şi Libertatea.
31. Stih celebru din romanul în versuri al lui Puşkin ''Evgheni Oneghin'' (cap. VIII). Autorul relatează cum, în vizită la liceul din Țarskoe Selo, venerabilul poet Derjavin a salutat pe demnul său succesor.
32. Acuzație adusă frecvent studenților de către autoritățile țariste.
33. Kojevnikov, Innokenti Serafimovici (1879-1931), şef militar în timpul războiului civil, în 1921 a fost ministru adjunct al Afacerilor Externe al Republicii Extrem-Orientale.
34. Republică provizorie (1920-1922), cu capitala la Verhne-Udinsk şi apoi la Cita
35. Bniaslavțî - cei ce slăvesc numele Domnului.
36. Femei condamnate „pentru motive religioase".
37. În limba rusă, perekovka. Procesul de „reeducare" şi rezultatul lui.
38. Metrii cubi de săpături prescrişi de normele de muncă.
39. Tuhta - termenul, care ar putea fi tradus prin „cacealma", semnifică, în argoul lagărelor, o muncă raportată, dar neexecutată. Pentru detalii privind această „categorie" a GULAG-ului, v. cap. 5 al prezentului volum.

1. Pluralul românizat al sintagmei laghernîi punkt. („filială" a unui lagăr, organizată de obicei în apropierea unui loc de muncă îndepărtat şi dispunînd de structuri specifice proprii).
2. Alîmov, Serghei Iakovlevici (1892-1948), poet conformist
3. Spre deosebire de şeful de lagăr, ofițer al CEKA, „comandantul" de lagpunkt era un deținut, însărcinat de administrația lagărului-părinte cu menținerea ordinii şi disciplinei.
4. Create pentru a deschide noi tronsoane de lucru.
5. În noaptea de 6 noiembrie (24 octombrie pe stil vechi) 1917 a început Revoluția din octombrie.
6. V. Partea întîi, cap. 2.
7. Stradă din Moscova, cîndva celebră prin magazinele ei de modă.
8. Sistem de evidență în virtutea căruia depăşirile de normă se traduceau în reduceri ale termenului de condamnare.
9. Colecție - una din multele de acest fel patronate de Gorki - menită să reconstituie, printr-o serie de opere, istoria principalelor întreprinderi industriale din URSS.
10. „La postul literar".
11. Şklovski, Viktor Borisovici (1893-1984), scriitor, specialist în ştiința şi teoria literaturii, unul din fondatorii formalismului. Nuvele pe teme istorice. Scenarii. Lucrări de teorie a literaturii. Memorialistică.
12. Ivanov, Vsevolod Viaceslavovici (1895-1963), scriitor, autorul unor povestiri şi piese de răsunet pe tema războiului civil (Trenul blindat 14-69, 1922).
13. Inber, Vera Mihailovna (1890-1972), poetă.
14. Kataev, Valentin Petrovici (1897-1986), romancier, autor al mai multor opere reprezentative ale aşa-zisului realism socialist.
15. Zoşcenko, Mihail Mihailovici (1895-1958), celebru umorist şi satiric al anilor '20. Frecvent criticat în anii '30. Ostracizat în 1946 de Jdanov.
16. Lapin, Boris Matveevici (1905-1941), scriitor, autor de reportaje, corespondent de război, mort pe front.
17. Nikulin, Lev Veniaminovici (1891-1967), scriitor conformist, autor de romane de spionaj şi aventuri.
18. Zelinski, Kornei Liuțianovici (1896-1970), critic literar, memorialist, teoretician al constructivismului în anii '20.
19. Iasenski (Jasienski), Bruno (1901-1941), poet polonez şi rus, inițiator al futurismului; în perioada 1926-1929 trăieşte la Paris, apoi emigrează în URSS, unde aderă la VKP(b); supranumit „bolşevicul poeziei polone", arestat în 1936, este reprimat, apoi reabilitat post-mortem.
20. Gabrilovici, Evgheni Iosifovici (1899-1990), scriitor şi scenarist.
21. Tihonov, Alexandr Nikolaevici (1880-1956), publicist, editor, colaborator al lui Gorki.

22. Finn (Sin-Haflin), Konstantin Iakovlevici (1904-1975), scriitor şi scenarist.
23. CEKA fusese transformată în GPU încă în februarie 1922.
24. În primii ani ai secolului al XVIII-lea, navele flotei ruse din Baltica erau construite la Arhanghelsk, ceea ce presupunea transportul lor pe uscat la Sankt-Petersburg.
25. Barajul şi hidrocentrala de pe Nipru - primul mare şantier al primului cincinal sovietic.
26. Membri ai VOHRA, paza paramilitară a lagărelor.
27. Vagonka - sistem de paturi din scînduri, suprapuse pe două nivele, fiecare pentru cîte doi deținuți.
28. Pogodin (Stukalov), Nikolai Fiodorovici (1900-1962), dramaturg conformist, autor de piese despre Lenin şi Belomorkanal (Omul cu arma, Aristocrații).
29. Țigările „Belomor" erau foarte populare în URSS.
30. Stalin lucra mai cu seamă noaptea.
31. Serviciul de cenzură pre- şi posteditorială.
32. Înaintarea gărzilor albe ale lui Denikin a avut loc în septembrie-octombrie 1919. Insurecția antibolşevică a marinarilor din Kronstadt a izbucnit în prima jumătate a lui martie 1921, iar tulburările țărăneşti din regiunea Tambov s-au produs în anii 1920-21.
33. Numele şi numele patronimic ale lui Vîşinski.
34. Vers dintr-o poezie de Boris Pasternak
35. În limba rusă, otkazcik — deținut care, dintr-un motiv sau altul, refuză să iasă la lucru.
36. Aluzie la mult vehiculata teză materialist-dialectică privind „libertatea ca necesitate înțeleasă".
37. Kabalevski, Dmitri Borisovici (1904-1991), compozitor mai mult sau mai puțin oficial.
38. Schechter, Boris Semionovici (1900-1961), compozitor.

Capitolul 4 - ARHIPELAGUL ÎMPIETREŞTE

1. În limba rusă există expresia „a ține cu mănuşi din piele de arici", cu semnificația „a ține din scurt". Pe de altă parte, numele de familie al lui Ejov vine de la cuvîntul ioj - arici.
2. În limba rusă, dohodeaga. Textual: „om cu un picior în groapă"
3. În virtutea apropierii de Alaska.
4. Aici, în sens de zvon alarmist.
5. Republica autonomă a germanilor de pe Volga (la sud de Saratov) a fost, în timpul războiului, lichidată, iar locuitorii ei au fost deportați în masă.
6. În 1937 au fost arestate şi numeroase vîrfuri ale protipendadei bolşevice.
7. Denumirea oficială a oraşului Viatka, începînd din 1936.

Capitolul 5 - PE CE SE SPRIJINĂ ARHIPELAGUL

1. Țesarevici - denumirea oficială a moştenitorului tronului în Rusia imperială; Svobodnîi - Oraşul liber.
2. Stucika, Piotr Ivanovici (1865-1932), revoluționar, jurist, comisar al poporului pentru Justiție. În 1918, şeful efemerei republici sovietice din Letonia.
3. Bosch, Evghenia Bogdanovna (1879-1925), militantă bolşevică.
4. Aluzie la deportarea în masă a unor populații, cum au fost germanii de pe Volga, calmucii, cecenii, tătarii din Crimeea.
5. Expresiile „a expedia pe lună" şi „a expedia la Schmidt" însemnau, ambele, „a trimite la moarte". În lagărul Norilsk, execuțiile aveau loc la poalele colinei Schmidt.
6. Aluzie la un poem în proză al lui Turgheniev, intitulat Pragul. O tînără fată stă în fața unei porți simbolizînd intrarea în viața de revoluționară-teroristă. E prevenită asupra tuturor încercărilor ce o aşteaptă, inclusiv asupra obligației de a ucide, dar ea persistă în hotărîrea de a intra, în acest moment răsună două voci. Una spune „E o nebună!", iar cealaltă - „E o sfîntă! Să intre!".
7. Prima mențiune documentară despre Moscova datează din 1147.
8. În limba rusă, meseacina. Plată lunară în natură, constînd în alimente şi îmbrăcăminte, acordată de moşieri țăranilor iobagi
9. Krizanic, Iuri (1618-1683), ecleziast, savant şi scriitor croat, trimis în misiune de Vatican în Europa de Est, precursor al slavofilismului, arestat şi deportat în Siberia.
10. Fonvizin, Denis Ivanovici (1744-1792), clasic rus, autor de comedii de moravuri (Neisprăvitul, Brigadierul) şi însemnări de călătorie, etc.
11. Şaghinian, Marietta Sergheevna (1888-1982), prolifică romancieră, deținătoare a celor mai înalte distincții şi premii literare sovietice.
12.Tess (Sosiura), Tatiana Nikolaevna (1906-1996), scriitoare şi ziaristă.
13. Iobagii uzinali erau afectați - sate întregi - pentru munca în mine ori în fabrici (ale statului sau private). Neavînd pămînt, întreaga lor subzistență depindea de patron.
14. „Coloniile militare" create în 1810 de generalul Alexei Andreevici Arakceev(1769-1834), ministru de război sub Alexandru I, considerat un simbol al reacțiunii brutale, erau constituite din întregi regimente instalate pe domeniile statului care combinau munca agricolă cu serviciul militar.
15. În limba rusă, Vtoroe Krepostnoe Pravo (bolşevikov).
16. Rabsila - abreviere pentru raboceaia sila (forță de muncă).
17. Amestec de nitrat de amoniu şi de aluminiu, folosit ca exploziv.

Capitolul 6 - AU ADUS FASCIŞTI!

1. Mînăstire situată la 60 de kilometri de Moscova, pe şoseaua Volokolamskului, în apropiere de localitatea Istra.
2. Vasiliev, Pavel Nikolaevici (1910-1937), poet, acuzat că i-ar fi idealizat pe chiaburi; lichidat.
3. În limba rusă, raboteaga. Cuvîntul e folosit pentru a-i desemna pe lucrătorii de la muncile comune, în opoziție cu oploşiții.
4. Predecesorii lui Beria în fruntea GPU-NKVD, pînă în 1938.
5. Belinkov, Arkadi Viktorovici (1921-1970), scriitor şi istoric al literaturii ruse. După numeroşi ani de lagăr, a emigrat în Statele Unite, unde a şi murit.
6. Versuri de Boris Pasternak.
7. Una din intrările de sud ale oraşului Moscova.
8. Pavilionul canceroşilor.
9. Personaj din piesa Trei surori de Cehov.

Capitolul 7 - VIAȚA DE ZI cu ZI A BĂŞTINAŞILOR

1. OSO (osobîe sovesceania) — „conferințele speciale" (de fapt comisii speciale deliberative pe lîngă GPU-NKVD) erau alcătuite din trei membri.
2. Volkonskaia, Maria Nikolaevna (1805-1863), prințesă, soția decembristului Serghei Volkonski; şi-a urmat soțul în Siberia, unde a trăit pînă în 1855. Autoarea unor memorii celebre.
3. Nuvela O zi din viața lui Ivan Denisovici.
4. Termenul e preluat de Soljenițîn (cf. cap. 11) din romanul lui George Orwell 1984, apărut în româneşte în traducerea lui Mihnea Gafița (Editura Univers, 1991).
5. Biriukov, Pavel Ivanovici (1860-1931), prieten, discipol şi biograf al lui Lev Tolstoi.
6. E vorba de confiscarea romanului Primul cerc, în 1965.
7. Ajustor, ajustare - Termenii ruseşti sunt mostîrşcik şi, respectiv, mostîrka. În argoul de lagăr, ajustor este numit un deținut care-şi provoacă voluntar, dar ascunzîndu-şi cu abilitate intenția, leziuni interne sau externe, pentru a nu fi scos la muncile comune. Ajustarea este operația în sine.
8. Cartea la care se referă autorul e Vițelul de aur, scrisă de celebrii coautori de romane satirice Ilf şi Petrov şi publicată în 1931.

Capitolul 8 - FEMEIA ÎN LAGĂR

1. Adică un ofițer superior. De la un anumit grad în sus, broderia aurită de pe epoleții ofițerilor era dispusă în trei benzi longitudinale. Cele două spații dintre aceste benzi sunt numite aici „ferestre".

Capitolul 9 - OPLOŞIŢII

1. Şuhov, eroul nuvelei O zi din viaţa lui Ivan Denisovici.
2. Lakşin, Vladimir Iakovlevici (1933-1993), critic literar la revista „Novîi mir", autor al mai multor studii despre opera lui Soljeniţîn.
3. Adică pe mujicii iobagi.
4. Erou al basmelor populare ruse, care trece printr-un şir întreg de aventuri. Un „lanţ al lui Kaşcei" este o secvenţă de acţiuni care se succed logic.
5. Ghebist, emvedist — persoane din aparatul GB (Gosudarstvennaia bezopasnost - Securitatea de stat) şi MVD (Ministerstvo vnutrennih del - Ministerul Afacerilor Interne).
6. Fadeev, Alexandr Alexandrovici (1901-1956), cunoscut scriitor, autorul faimosului roman Tînăra gardă, secretar general şi preşedinte al Uniunii Scriitorilor în anii 1946-1954, principalul executant al epurărilor literare de după război. Se sinucide după Congresul al XX-lea al PCUS.
7. Omul în carapace, celebră nuvelă de Cehov, în care eroul, institutorul Belikov, se face odios celor din jur prin felul lui închis şi tiranic de a fi.
8. Personaj din Suflete moarte de Gogol
9. Aluzie la relaţia dintre numele Pravdin şi substantivul rusesc pravda (adevăr).
10. Termen specific societăţii ruse, desemnînd stratul cultivat - şi conştient - al populaţiei, în opoziţie cu vulgul.
11. Cu englezii. Aluzie la cunoscutul om politic englez J. R. MacDonald (1866-1937), lider al Partidului laburist şi al Internaţionalei a II-a, fost prim-ministru în guvernele laburiste din anii 1924 şi 1929-1931.
12. Devenite, ulterior, „Colinele Lenin". Aici se înalţă, între altele, marele edificiu al Universităţii de stat din Moscova.
13. Sediul unui azil de alienaţi mintali.
14. Renumită mînăstire de călugăriţe din Moscova (fondată în 1524).
15. Academia Militară, care purta numele lui Frunze, Mihail Vasilievici (1885-1925), bolşevic, militar şi om politic, succesorul lui Troţki la Comisariatul poporului pentru apărare, mort în cursul unei operaţii chirurgicale, impusă de Stalin.
16. Abreviere de la speţialistî - specialişti de origine burgheză, folosiţi de puterea sovietică în anii '20, în lipsa unui aparat tehnic „cu origine sănătoasă".
17. În realitate, o biografie romanţată a scriitorului francez, scrisă de A.K. Vinogradov (Cunoscută în versiune românească sub titlul Viaţa romanţată a lui Stendhal, Editura pentru literatură Universală, Bucureşti, 1962).
18. Mari hoteluri şi restaurante din Moscova.
19. Veche stradă comercială din Moscova

Capitolul 10 - ÎN LOC DE POLITICI

1. V. Partea întîi, cap. 2.
2. Se are în vedere consonanța existentă în limba rusă între sintagma konnîis miliționer (milițian călare) şi cuvîntul kontrrevoliuționer (contrarevoluționar).
3. Celebră formulă a lui Stalin, extrasă din raportul acestuia la primul congres al stahanoviştilor din Uniunea Sovietică (noiembrie 1935).
4. Subscripțiile la împrumuturile de stat erau obligatorii, reprezentînd minimum 10% din salariu.
5. Aici cu sensul „privare de drepturile civile".
6. Cernov, Viktor Mihailovici (1876-1952), lider şi teoretician al socialiştilor-revoluționari. Emigrat în 1920.
7. Congresul al XVII-lea al PCUS a avut loc în 1939, iar al XVIII-lea abia peste 13 ani, în 1952, or, statutul prevedea ținerea congreselor din patru în patru ani.
8. Documentul cunoscut sub această denumire şi conținînd judecăți severe la adresa lui Stalin, a fost publicat abia în 1956.
9. Kropotkin, Piotr Alexeevici (1842-1921), prinț, remarcabil geograf, sociolog şi publicist. Discipol al lui Bakunin şi teoretician al anarhismului.
10. Krjijanovski, Gleb Maximilianovici (1872-1959), preşedintele Gosplanului în anii 1921-1930.
11. Gherşuni, Vladimir Lvovici (n. 1930), nepotul lui Grigori Andreevici Gherşuni (1870-1908), unul din fondatorii Partidului Socialist-Revoluționar. Membru al mişcării democratice din URSS, a fost arestat în 1949 şi condamnat la 10 ani de lagăr.
12. Numele trimite la cuvîntul truten (trîntor).
13. Denumirea poliției secrete țariste începînd din ultimul sfert al secolului al XIX-lea.

Capitolul 11-LOIALIŞTII

1. V. vol. I, Partea întîi, cap. 4, nota 4.
2. Cf. Matei, 18.6.
3. Organism colegial care a funcționat pe lîngă Comisariatul poporului pentru armată şi marină în anii 1918-1934.
4. Iakir, Ionas Emmanuilovici (1896-1937), general-colonel, membru al Consiliului Militar Revoluționar; împuşcat
5. Aşadar, nişte mareşali fuseseră condamnați de alți mareşali.
6. Spiridonova, Maria Alexandrovna (n. 1884), revoluționară. A tras, în 1906 asupra unui polițist dintre cei veniți să reprime tulburările țărăneşti. Condamnată la ocnă. Lider al socialiştilor-revoluționari de stînga, moartă în lagărele sovietice.
7. Referire la Stalin, fost seminarist la Tifiis.
8. Idem.

9. Idem.
10. Krupskaia, Nadejda Konstantinovna (1869-1939), soția şi colaboratoarea lui Lenin.
11. Acest Soviet, de fapt un comitet de grevă al muncitorilor din oraş şi din împrejurimi, a fost primul Soviet din istoria Rusiei.
12. Poezie de Lebedev-Kumaci, devenită cîntec şi popularizată cu insistență pe vremea lui Stalin.
13. Gorbatov, Alexandr Vasilievici, general, arestat în 1939, deportat pe Kolîma şi eliberat în 1941. Autorul unor memorii de lagăr scrise în linia oficială.
14. Personaje din O zi din viața lui Ivan Denisovici.
15. Instituție de învățămînt superior (1921-1931) pentru formarea profesorilor de ştiințe sociale, a cercetătorilor şi cadrelor administrative din aparatul partidului comunist şi al statului.
16. Malenkov, Gheorghi Maximilianovici (1902-1988), secretar al lui Stalin şi succesorul lui, în 1953, în fruntea guvernului. Marginalizat în 1957.
17. Panin, Dmitri (n. 1911), inginer, camarad de „şaraşka" cu Soljeniţîn; autor al unor memorii despre anii săi de detenție.
18. Instituție de învățămînt pentru formarea de teoreticieni marxişti, lichidată în 1936.
19. 1 pud=16,38 kg.
20. Todorski, Alexandr Ivanovici (1894-1965), şef militar (roşu) în vremea războiului civil. A petrecut în lagăre anii 1938-1953; reputat „erou al lagărelor" în perioada hruşciovianã.
21. Istoria Partidului Comunist (bolşevic) din Uniunea Sovietică. Curs scurt (1938). Elaborat sub îndrumarea lui Stalin - iar, după unii, chiar de către Stalin în persoană - acest manual constituia materie obligatorie de studiu în multe instituții de învățămînt.
22. Combatant din armata generalului Vlasov, alcătuită din prizonieri sovietici căzuți în mîna germanilor, care, în al doilea război mondial, a luptat împotriva Armatei Roşii, alături de Wehrmacht.

Capitolul 12 - CIRIP-CIRIP-CIRIP...

1. Colaboratori secreți, informatori, turnători.
2. Morozov, Pavel Trofimovici, zis Pavlik Morozov (1918-1932); pionier, şi-a denunțat tatăl ca fiind chiabur. A fost ucis de un grup de țărani. Erou al colectivizării, multă vreme propus ca model tineretului sovietic.
3. Luptători din detaşamentele naționalistului ucrainean Bandera.
4. Impozit pe producția obținută pe loturile individuale ale colhoznicilor, introdus în 1939, an în care ministru de finanțe era Zverev.
5. Oper - abreviere pentru operupolnomocennîi (ofițer operativ al CEKA).
6. Laţis, Vilis, scriitor şi om politic leton, primul şef de guvern al Letoniei

sovietice. Romanul său Spre ţărmuri noi (premiul Stalin pe anul 1952) ilustrează „drumul parcurs de poporul leton spre comunism".

Capitolul 13 - ŞAPTE PIEI ŞI ÎNCĂ ŞAPTE

1. Formaţiuni militare a căror misiune era capturarea dezertorilor.
2. Mannerheim, Cari Gustav (1867-1951), comandant suprem al armatei finlandeze în anii 1939-1940 şi 1941-1944; şef de stat în perioada 1944-1946.
3. Evocare uşor distorsionată si ironică a ultimelor cuvinte rostite de celebrul rezistent comunist ceh Julius Fucik, executat de germani în 1943: „Oameni, fraţii mei, eu v-am iubit... Fiţi vigilenţi!"
4. Fracţiune a partidului bolşevic care se situase pe poziţii liberale în cursul marilor dezbateri din noiembrie 1920 privind sindicatele.

Capitolul 14 - SCHIMBĂ-ŢI SOARTA!

1.Marcenko, Anatoli Tihonovici (n. 1938), muncitor, autor de memorii despre lagăre.
2. Rîu din Nord-Estul Mongoliei, în perioada mai-septembrie 1939, aici au avut loc lupte înverşunate între sovietici, secondaţi de aliaţii lor mongoli, şi armata japoneză.
3. KVJD (Calea ferată a Estului chinez) a constituit, în 1929, obiectul unui conflict armat între chinezi şi sovietici.

Capitolul 16 - SOCIALMENTE APROPIAŢII

1.Erou al faimoasei nuvele omonime publicată de Maxim Gorki în 1895.
2. Erou ale cărui isprăvi sunt descrise în Povestiri din Odessa de Isaak BabeL
3. Vişnevski, Vsevolod Vitalievici (1900-1951), dramaturg, autorul unor cunoscute piese despre flota revoluţionară (Tragedia optimistă).
4. Leonov, Leonid Maximovici (1899-1994), remarcabil romancier, eşuat cu timpul în conformism.
5. Selvinski, Ilya Lvovici (1899-1968), poet, reprezentant al constructivismului, autor de drame în versuri despre istoria revoluţiei.
6. Nekrasov, Viktor Platonovici (n. 1911), nuvelist şi romancier, autor, printre altele, al celebrului roman de război în tranşeele Stalingradului (1946). Emigrat.
7. Tendriakov, Vladimir Fiodorovici (1923-1984), prolific nuvelist, dramaturg şi scenarist.
8. Urusov, Alexandr Ivanovici (1843-1900), jurist şi avocat.
9. Peliculă de Nikolai Ekk (1931), unul din primele filme sovietice vorbite.
10. Expresia rusească este vorî v zakone, însemnînd, textual, „hoţi în lege", adică tîlhari „consacraţi", supuşi legilor lumii interlope.

11. Un fel de miliții civile recrutate din rîndul membrilor organizațiilor de tineret şi avînd sarcina de a preveni şi de a ajuta la reprimarea atentatelor la ordinea publică.
12. Refren dintr-o celebră poezie scrisă de cunoscutul poet simbolist rus Valeri Briusov (1873-1924), în care se invocă vechi inscripții ale regilor asirieni.
13. Personaje din cîntecele borfaşilor.
14. Aristocrații, 1934.

Capitolul 17 - CHIŞTOCII

1. Vers din poemul Horoşo de Maiakovski
2. Kosmodemianskaia, Zoia Anatolievna (1923-1941), eroină a rezistenței în Războiul de Apărare. arestată, torturată şi executată de germani.

Capitolul 18 - MUZELE ÎN GULAG

1. Calendarul aniversărilor revoluționare.
2. Preziua atentatului contra lui Kirov.
3. Din Moscova.
4. Țiolkovski, Konstantin Eduardovici (1857-1935), inventator, pionier al astronauticii.
5. În patria lor. (în limba germană în text.)
6. Interzis, (în limba germană în text.)
7. În limba rusă, Raspad Atomnogo ladra.
8. Koroliov, Serghei Pavlovici (1906-1966), specialist în rachete, constructorul primului satelit. A petrecut mulți ani în lagăr.
9. Landau, Lev Davidovici (1908-1968), fizician celebru. A petrecut un an în închisoare.
10. Kapița, Piotr Leonidovici (1894-1987), fizician atomist. În perioada 1921-1934 este profesor la Universitatea din Cambrige, Marea Britanie. Revenind în URSS în 1935, cu ocazia unei vizite, este reținut, bucurîndu-se ulterior de toate onorurile şi titlurile ştiințifice (Erou al muncii socialiste, academician etc.).
11. Proclamații, redactate într-un stil colorat şi dramatic, afişate la Moscova înainte de sosirea francezilor, în 1812, de către contele Rostopcin, guvernatorul oraşului.
12. În limba rusă, ejovşcina. Denumire dată anilor de teroare 1937-1938, cînd la conducerea NKVD se afla Ejov.
13. Răspîntie din Leningrad, unde converg cinci străzi; aici locuiau scriitorul Kornei Ciukovski şi fiica sa, Lidia Ciukovskaia.
14. Lidia Korneevna Ciukovskaia.
15. Monolog din piesa lui Griboedov Prea multă minte strică.
16. Leskov, Nikolai Semionovici (1831-1895), romancier, adeseori contestat de inteligheția progresistă a timpului său. .

Capitolul 19 - ZEKII CA NAȚIUNE

1. Nume derivat din Ivan Ivanîci şi evocînd, în limba rusă, un soi de provincial naiv, rătăcit într-o lume străină şi malițioasă.
2. Vorbire presărată cu înjurături obscene, printre care predomină cele de mamă.
3. Textul rusesc în transcripție şi sensul argotic aproximativ:
— sblocivai lepen (descarcă-ți sufletul!);
— ia eşcio klîkaiu (încă o mai duc);
— dat' naboi (o dom) (a vinde un pont);
— lepit' ot fonaria (a turna braşoave);
— petuşok k petuşku, rakovîe seiki v storonu \ (Petuşok este un soi de suzetă în formă de cocoş, iar „gîturile de raci" sunt bomboane glasate. Expresia înseamnă ceva în genul „Aşezați-vă pe căprarii!")
4. Formula rusească este lişonnîe svobodî.
5. În limba rusă, zakliucionriîe.
6. În limba rusă - zapolearnîe komsomolțî.
7. În limba rusă, „e" dur e scris ca un epsilon invers, spre deosebire de „e" moale, scris ca atare şi care provoacă înmuierea consoanei precedente.
8. Lupta pentru existență, (în limba engleză în original.)
9. Muzeu de artă țărănească din epoca iobăgiei, situat în partea de nord a Moscovei.
10. Casa mea e castelul meu. (în limba engleză în text.)
11. Şevcenko, Taras Grigorievici (1814-1861), poet național al Ucrainei, deportat ca simplu soldat pe țărmul Mării Caspice în anii 1847-1857.
12. Matei, 7, 1.
13. O eventuală amnistie era aşteptată cu ocazia sărbătorilor de 7 Noiembrie şi 1 Mai.
14. Termenii din proximul paragraf sunt prezentați după următoarea schemă: termenul rusesc în transcripție, sensul literal (dacă este consemnat în dicționarele clasice) - sensul argotic aproximativ.
15. Puşkin a fost rănit mortal în duelul cu ofițerul Dantes, la 27 ianuarie (8 februarie) 1837. Punctul de plecare al acestui duel l-a constituit o anonimă prin care poetul era înştiințat că devenise membru al „Ordinului încornoraților".
16. „Mărar Tomatîci".

Capitolul 20 - DULĂII LA LUCRU

1. Metter, Israel Moiseevici (n. 1909), scriitor şi scenarist, autorul unor cărți despre miliție.
2. „Băgători de seamă" ai lagărelor.
3. Deținut în lagăr.
4. Temnicer.

5. Întemnițat.
6. Aksakov, celebră familie de intelectuali slavofili din Moscova secolului al XIX-lea, reprezentată mai cu seamă de Serghei Timofeevici (1791-1859), scriitor şi memorialist, şi de cei doi fii ai săi: Konstantin Sergheevici (1817-1860), poet, lingvist şi prozator, şi Ivan Sergheevici (1823-1886), publicist şi remarcabil militant pe tărîm obştesc.
7. Beria.

Capitolul 21 - LUMEA DIN JURUL LAGĂRELOR

1. Apare sub numele de Vasili Onufrievici Brîlov, maistru turnător, în piesa Olen i Şalaşovka (Renul şi colibara).
2. Cele două nume evocă, în limba rusă, primul - noțiunea de animal de pradă, iar al doilea pe aceea de ştiucă.

Capitolul 22 – CONSTRUIM

1. Jukov, Iuri Alexandrovici (n. 1908), ziarist, multă vreme corespondent al „Pravdei" la Paris, comentator de politică externă.
2. Formulă lansată sub Hruşciov şi ulterior abandonată.

Partea a PATRA
SUFLETUL ŞI SÎRMA GHIMPATĂ

Capitolul 1-ELEVAȚIE...

1. În virtutea acestui articol, după încheierea cercetărilor, deținutul avea dreptul să ia cunoştință de conținutul dosarului său.
2. Pisarev, Dmitri Ivanovici (1840-1868), critic literar radical, încarcerat vreme de patru ani la fortăreața Petropavlovskaia.
3. „Mesagerul temnițelor".
4. Faimoase tipuri de proprietari. Cel dintîi, deținător al unor mine de fier în Ural, în secolul al XVIII-lea, a existat în realitate. Ceilalți sunt personaje literare, create, de către A.N. Ostrovski (Furtuna) şi, respectiv A.P. Cehov (În rîpă).
5. Serafimovici (Popov), Alexandr Serafimovici (1863-1949), scriitor şi dramaturg realist. Şi-a dobîndit faima de clasic al literaturii proletare mai ales cu romanul Torentul de fier (1924), capodopera vieții sale.
6. Personaj din romanul lui Lev Tolstoi Război şi pace, simbol al înțelepciunii şi abnegației poporului.

Capitolul 2 -... ORI DEPRAVARE?

1. E vorba de reformele introduse de țarul Alexandru al II-lea, între care reforma sistemului juridic e considerată drept una dintre cele mai eficace.

2. Revoluționar rus, narodnic. A ispăşit o pedeapsă de paisprezece ani de închisoare în fortăreața Petropavlovskaia.

Capitolul 3 - O LIBERTATE CU BOTNIȚĂ

1. În limba rusă, termenul este gutalinşcik şi reprezintă porecla dată în lagăre lui Stalin, care, prin înfățişarea lui, amintea de asirienii stabiliți în Caucaz, dintre care mulți exercitau îndeletnicirea de lustragiu.
2. Vavilov, Serghei Ivanovici (1891-1951), fizician, director al Institutului de fizică, apoi preşedinte al Academiei de Ştiințe.
3. Vinogradov, Vladimir Nikitîci (1882-1964), profesor de medicină; martor al acuzării într-unul din celebrele procese din 1938. Implicat, la rîndul său, în 1952, în „complotul medicilor". Salvat de moartea lui Stalin.
4. Fiodorov, Nikolai Fiodorovici (1828-1903), filosof şi gînditor religios.
5. Oksmann, Iulian Grigorievici (1894-1970), istoric al literaturii ruse, deținut vreme de mulți ani în lagăre.
6. Glezos, Manolis (n. 1921), comunist grec, erou al rezistenței.

Capitolul 4 - CÎTEVA DESTINE

1. Dobroliubov, Nikolai Alexandrovici (1836-1861), critic literar radical, socotit, alături de Cernîşevski, unul din părinții spirituali ai mişcării revoluționare ruse.
2. Tiutcev, Fiodor Ivanovici (1803-1873), poet, clasic al literaturii ruse.
3. Trimitere la cuvintele ruseşti los (elan) şi lisa (vulpe).

SUMAR

Partea a TREIA - EXTERMINAREA PRIN MUNCĂ

Capitolul 1 - Degetele Aurorei 7
Capitolul 2 - Arhipelagul se naşte din mare 18
Capitolul 3 - Arhipelagul face metastaze 52
Capitolul 4 - Arhipelagul împietreşte 84
Capitolul 5 - Pe ce se sprijină Arhipelagul 102
Capitolul 6 - Au adus fasciști! 121
Capitolul 7 - Viața de zi cu zi a băştinaşilor 144
Capitolul 8 - Femeia în lagăr 166
Capitolul 9 – Oploşiții 184
Capitolul 10 - În loc de politici 216
Capitolul 11 – Loialiştii 239
Capitolul 12 - Cirip-cirip-cirip 263
Capitolul 13 - Şapte piei şi încă şapte 280
Capitolul 14 - Schimbă-ți soarta! 294
Capitolul 15 - ŞIzo, BUR, ZUR 311
Capitolul 16 - Socialmente apropiații 319
Capitolul 17 – Chiştocii 336
Capitolul 18 - Muzele în GULAG 352
Capitolul 19 - Zekii ca națiune 377
Capitolul 20 — Dulăii la lucru 403
Capitolul 21 - Lumea din jurul lagărelor 426
Capitolul 22 – Construim 437

Partea a PATRA - SUFLETUL ŞI SÎRMA GHIMPATĂ

Capitolul 1 – Elevație 453
Capitolul 2 - ... Ori depravare 468
Capitolul 3 - O libertate cu botniță 479
Capitolul 4 - Cîteva destine 498

Conținutul capitolelor 511
Abrevieri şi sigle 526
Note 529